

UDVARHELY VÁRMEGYE

TÖRTÉNETE

A LEGRÉGIBB IDŐTŐL 1849-IG.

*

IRTÁK

JAKAB ELEK ÉS DR. SZÁDECZKY LAJOS

ORSZ. LEVÉLTÁRSZOK.

EGYETEMI TANÁR.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R. T. KÖNYVNYOMDÁJA.

1901.

UDVARHELY VÁRMEGYE TÖRTÉNETE

A LEGRÉGIBB IDŐTŐL 1849-IG.

*

IRTÁK

JAKAB ELEK és Dr. SZÁDECZKY LAJOS

ORSZ. LEVÉLTÁRNOK.

EGYETEMI TANÁR.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R. T. KÖNYVNYOMDÁJA.

1901.

ELŐSZÓ.

Udvarhely vármegye 1893. szept. 5-én szerződést kötött Jakab Elek országos levéltárnokkal, a vármegye monographiájának megírására. Jakab Elek kötelezte magát, hogy Udvarhely vármegye monographiáját 30 nagy nyolczadrét ívnyi terjedelemben 1896. május 15-éig megírja. A vármegye egy monographia-bizottságot küldött ki *Ugron János* alispán úr elnöklete alatt az író támogatására, a költségek összegyűjtésére, a mihez a m. k. belügyministerium ezer forint segélylyel járult.

Jakab Elek nagy buzgalommal fogott a munka előkészítéséhez, az anyag összegyűjtéséhez; átkutatta a vármegye levéltárát, az egész vármegyébe kérdő pontokat küldött szét s az összehordott anyag alapján hozzáfogott a vármegye története megírásához. Mind a mellett a monographia — a mint az ilyen nagyszabású munkánál könnyen érthető — a jelzett határidőre csak részben készülhetett el s 1896 aug. havában adattak nyomdába az első fejezetek. 1897 július végéig kikerült a sajtó alól 22 nyomtatott ív s kiszedetett még a 23—25 ív, de ezeket az időközben megbetegedett szerző már ki sem javíthatta, mert 1897 július 22-én a halál kiragadta a tollat kezéből.

A munka a nyomtatással párhuzamosan iratván, megírt rész a szerző hagyatékában nem maradt s így a munka nyomtatása félben maradt. A Jakab Elek által megírt utolsó fejezet »*II. Rákóczi György — I. Apafi Mihály 1649 — 1690*«-ról szólván, legalább az erdélyi fejedelmi korszak volt bevégeztenek tekinthető.

Udvarhely vármegye azonban csonka munkával nem akarván megelégedni, a munka folytatására és bevégzésére a vármegye és néhai Jakab Elek családja alólírottat szólította fel. Nem könnyen vállalkoztam a munka folytatására, részint más irányú elfoglaltságom, részint az előre látott nehézségek miatt, a miket növelt az, hogy Jakab Elek magának csinált (még a tulajdonnevekben is rövidítésekkel írt) jegyzetei még a palaeographia rejtelmeiben járatos szem előtt is teljesen olvashatatlanok. A munka folytatója tehát az előtt a kényszerűség előtt állott, hogy az anyaggyűjtést újra kell kezdeni és magának kell

elvégezni, ama kevés számú okiraton kívül, melyeket a vármegye levéltárából másolók írtak le. Mégis több oldalról nyilvánuló erkölcsi pressiónak engedve, főképp abból a tekintetből vállalkoztam a munka folytatására, hogy egy székely vármegye beléletének részletesebb ismeretébe mélyebben belehatolván, így szerzett ismereteimet előnyösen értékesíthetem majd a székelyek köztörténetének megírásánál, a mely feladattal már régebben megbízattam a székely történeti pályadíj-alap intéző bizottsága által.

Udvarhely vármegye akkori alispánja, Jakab Gyula úr sürgetésére azért 1898 jun. 1-én köteleztem magamat a vármegye monographiája befejezésére, illetőleg a vármegye köztörténetének a főkormányzók korabeli, 1690—1848-ig terjedő része megírására. A terjedelemből nézve 5 ny. ív volt minimum gyanánt megállapítva, de én előre látván, hogy másfél század történetét ily rövidre összevonni nem lehet, szabad kezét biztosítottam magamnak 10—12 ny. ívig. — Még ezen a terjedelmen sem terjeszkedhettem ki a vármegye közéletének minden nyilvánulására s ragaszkodnom kellett a szorosabb értelemben vett köztörténelemhez.

Az anyaggyűjtés hosszabb időt vett igénybe. Át kellett kutatnom a vármegyei levéltár politikai aktáit, a mi a levéltár rendezetlen állapotában nem csekély munkát igényelt. A székely határőrség szervezése történetét leginkább a bécsi hadi levéltárban végzett adatgyűjtés alapján írtam meg.

A munkával két és fél év alatt készültem el. Több nehézséggel kellett megküzdenem, mint a hogy magam is képzeltem. Erdély története a gubernium korában általában is kevésbé ismeretes, történeti előmunkákat s nyomtatott anyagkészlet e másfél századról oly kevés áll rendelkezésünkre, hogy a történetírónak előbb az építő anyagot kell összehordani még a nagy kerethez is, annál inkább egy vármegye specialis monographiájához. Ezt a nehézséget a hozzáértők nem fogják kicsinyelni s az igazságos kritikának ezt kellőleg méltányolni kell.

Az elkészült munkát kinyomatás előtt *Köváry László* érdemdús történetírónk kritikája alá bocsátottam; hálás köszönetemet kell a munka átnézéseért neki kifejeznem.

Ilyen akadályok és nehézségek legyőzésével készült ez a monographia, melynek első nagyobb része a legrégebb kortól 1690-ig *Jakab Elek* munkája, az 1691—1849-ig terjedő rész alólírotté.

Kolozsvárt, 1900. deczember havában.

Dr. Szádeczky Lajos.

ELSŐ RÉSZ.

UDVARHELY VÁRMEGYE ÁLTALÁNOS TERMÉSZETI LEIRÁSA.

I. Udvarhely vármegye légköri viszonyai vázlata.

A szárazföldből és vízből álló földgömböt egy láthatlan légburok, a légkör [atmosphæra] környezi, egy ki nem apadó forrás, melyből lélegzetét veszi minden, a mi él, s melybe utolsó lehelletét adja ki minden, a mi elhal; változásainak összege határozza meg az idő járását, melynek s a vele összekötött légköri tüneményeknek vizsgálatával foglalkozó tudományt légtüneménytannak [meteorologia] nevezik. A légkör állapotát hőmérséke, nyomása, a benne foglalt vízpárák, ugy szintén a felhők, eső, [csapadék], jég, hó mennyisége és alakja, a légáramlás iránya és erőssége határozzák meg. Ezek a föld különböző pontjain különbözők, sőt egy és ugyanazon helyen is pillanatról pillanatra változnak, s változásaikban naponként, évenként ismétlődő jelenségeket tüntetnek föl. Ez elemek együttes állapota, szabályos napi és évi változása állapítja meg a föld valamely helyének éghajlatát és égalji viszonyát [clima]. Az elősorolt elemek közül legfontosabb a lég hőmérséke, mert ennek változtával a többi is mind változik.¹⁾

Hosszabb idő óta rendszeres meteorológiai megfigyelések a vármegyében csak Székely-Udvarhelyt és Sz.-Kereszturon tétettek; a kitiűnt eredmények — értékek — az egész vármegyére ugyan nem általánosíthatók, mert a magassági viszonyokban nagyok az eltérések; de ez adatokból némi tanúság mégis elvonható, a mit a tulsó lapon levő táblázat igazol.

A Sz.-Udvarhelyre vonatkozó középértékek 18, a Sz.-Kereszturra vonatkozók 4 év észleleteiből vannak megállapítva; míg tehát az első helyre vonatkozó értékek majdnem szabályszerűeknek tekinthetők, a másodikra vonatkozók még változhatnak.

I. A *légnymás* Sz.-Udvarhelyt legmagasabbra 721·7 m. m.-re emelkedik januárban, mikor a hőmérsék legkisebb, februárban lassan, márcziusban rohamosan esik a minimumra 717·1-re; ez értéket megtartja áprilben is májustól

¹⁾ A *székely-udvarhelyi kir. állami főreáliskola 1881/2. Értesítője*. 3. l.

I. Hőmérséki viszonyok.

Sz.-Udvarhely.
Közép h. m.

Sz.-Keresztur.
Közép h. m.

H ó	Bar. áll. m. m.	Észlelési közép hőmérsék	Valódi közép hőmérsék	Pára nyomás	Légnedvesség	Felhőzet	Csapadékos napok száma	Csapadék mennyiség m. m.	H ó	Bar. áll. m. m.	Észlelési közép hőmérsék	Valódi közép hőmérsék	Pára nyomás	Légnedvesség	Felhőzet	Csapadékos napok száma	Csapadék mennyiség m. m.
Január ...	721·7	—4·8	—4·9	3·1	87	3·7	7	24	Január ...	1) —4·1	—3·0	3·3	88	6·9	6	25	
Február	20·3	—3·1	—3·3	3·3	85	3·5	7	28	Február	—2·4	—2·1	3·9	86	6·8	11	29	
Márczius	17·1	+2·1	1·9	4·5	79	3·9	10	39	Márczius	2·9	3·4	4·6	78	6·1	13	45	
Április ...	17·1	9·2	9·1	5·6	68	4·0	8	48	Április ...	9·9	9·2	6·6	74	6·3	10	52	
Május ...	18·4	14·7	14·2	8·5	69	4·1	13	75	Május ...	15·4	15·3	9·5	72	4·8	13	65	
Junius ...	18·9	17·7	16·0	10·8	73	3·9	13	99	Junius ...	19·4	18·6	12·8	75	5·0	10	85	
Julius ...	18·9	19·5	18·9	12·2	73	3·8	10	85	Julius ...	20·2	18·5	14·1	73	5·2	12	63	
Auguszt.	19·6	18·7	18·3	11·7	74	3·1	9	85	Auguszt.	21·1	20·4	12·6	75	4·1	9	49	
Szept. ...	21·2	14·1	12·9	9·1	77	3·4	7	47	Szept. ...	16·5	16·5	10·0	78	3·4	6	29	
Október	20·5	9·4	9·0	7·2	79	3·7	7	47	Október	11·0	10·3	6·8	81	4·5	6	40	
Novemb.	21·4	2·9	2·6	4·9	85	3·9	8	34	Novemb.	3·9	3·7	5·2	88	6·4	6	27	
Deczemb.	20·7	—2·5	2·7	3·6	88	4·2	8	40	Deczemb.	0·9	—1·4	4·7	89	7·3	11	42	
Évi közép hőmérs.	719·6	+8·2	7·7	7·0	78	3·8	103	651	Éviközép hőmérs.	9·4	9·1	7·8	79	5·6	113	551	

szeptemberig fokozatosan emelkedik, a többi négy hónapban két esést és két emelkedést mutat, tehát ősszel és télen inkább ingadozik, mint a más két évszakban, minek valószínű oka a hőmérsék megfelelő változásában van. 18 évi vizsgálat alatt a legnagyobb légnyomást 740·7^{m/m} 1882. január 15-én, a legkisebbet 699·1^{m/m} 1889. február 22-én vettem észre; az ezen időközi ingadozás 43·6^{m/m} tett..... Székely-Udvarhelynek a közép barometer állásból kiszámított tenger feletti magassága 447 m., dr. Herbich Ferencz 476·423 méternek írja. 2)

A közép hőmérsék a legmagasabb fokot 18·9 C° Sz.-Udvarhelyt júliusban, Sz.-Kereszturon 20·4 C° augusztusban éri el, a legkisebb fok mindkét helyen januárra esik; februárban és márcziusban lassan, ápril és május hónap rohamosan emelkedik, visszaesése mindkét helyen, főleg Kereszturon gyorsabban következik be. A legmagasabb hőmérséket 36·5 C° Sz.-Udvarhelyt 1878. aug. 24-én, a legkisebbet 30 C° 1888. január 3-án észleltem, ingadozása 66·9 C°; Sz.-Kereszturon a legmagasabb fok 35·1 C° 1891. jul. 5., a legkisebb 23·6 ugyancsak 1891. febr. 15-én volt megjegyezve, az ingadozás itt 58·7 C°.

Sz.-Udvarhelyt az egyes hónapok közép hőmérséke a legnagyobb változást mutatta januárban, 1878-ban — 12·0, 1885. + 3·6-nak tapasztaltam, a legkevésbé változott májusban, 1889-ben 16·8 C°, 1877-ben 12·9 C°-nak mutat-

1) Székely-Kereszturon a barometer állását nem észlelték. A vázlat írója.

2) A Székelyföld földtani és öslénytani Leírása. 1878. 17. l.

kozott; Sz.-Kereszturon ugyancsak a január a legváltozóbb, augusztus leg-
állandóbb. Az egyes évszakok közép hőmérséke következő:

	Tél:	Tavas:	Nyár:	Ősz:
Sz.-Udvarhelyt:	— 3·6	8·4	17·7	8·2
Sz.-Kereszturon:	— 2·2	9·3	19·2	10·2

tehát Sz.-Udvarhelyt melegebb a tavasz, mint az ősz, Sz.-Kereszturon fordítva, a tavasz hűvösebb; Sz.-Keresztur évi közép hőmérséke magasabb, mint Segesváré, Maros-Vásárhelyé vagy Kolozsvaré, sőt magasabb, mint Debreczené, Gödöllőé, a minek valószínű oka az, hogy a hőmérőt a leolvasás idejében vagy egyenesen ráeső, vagy visszavert napsugarak érték.

II. *Páranymás.* A páranymás a hőmérsékkel változik, legkisebb mindkét helyen januárban, a legnagyobb júliusban; Sz.-Kereszturra vonatkozólag feltűnő, hogy a nagyobb hőmérsékű augusztusban a páranymás kisebb, mint akár júniusban, akár júliusban.

III. *A lég.* A lég Sz.-Udvarhelyt legszárazabb ápril és május, Sz.-Kereszturon május és július hónapokban, az őszi közép nedvesség 80°/_o—82°/_o, mindkét helyen nagyobb az évi középénél, míg a tavaszi főleg Sz.-Udvarhelyt 72°/_o alatt áll.

IV. *Csapadék.* A csapadékos — esős, havas stb. — napok száma Sz.-Udvarhelyt 108, Sz.-Kereszturon 113, legkevesebbszer esett mindkét helyen a téli és őszi hónapokban, míg a nyáriakban legtöbb úgy az esős napok száma, mint a lehullott csapadék mennyisége. Mindkét helyen legtöbb eső júniusban esik. Feltűnően kevés az eső Sz.-Kereszturon augusztusban és szeptemberben, akár Sz.-Udvarhelyhez, akár Segesvárhoz viszonyítva. Valószínű, hogy mindkét hónap, sőt az egész év esőmennyisége hosszabb időre terjedő megfigyelés után nagyobb-nak fog találtatni. A havas napok száma Sz.-Udvarhelyt átlag véve 31, Sz.-Kereszturon 35; a zivataros napoké mindkét helyen 18; jégeső átlagosan évenként kétszer esik.

V. *Felhőzet.* Felhőzet tekintetében Sz.-Udvarhely derültebb, mint Sz.-Keresztur; az elsőé, a teljesen borult égboltozat felhőzetét 10-nek véve, 3·8, a másodiké 5·6. E feltűnő különbség oka abban rejlik, hogy a felhőzet nagyságának megítélése csak becslés alapján történik, a mikor az eredményt nagyban módosíthatja az észlelő egyéniségén kívül a belátható égboltozat mekkorasága is.

VI. *Szélviszonyok.* A szél eloszlása az egyes szélirányok szerint következő:

Szélirány	É.	ÉK.	K.	DK.	D.	DNy.	Ny.	ÉNy.
Sz.-Udvarhely	68	65	117	20	15	61	207	49
Sz.-Keresztur	44	94	259	65	37	73	277	79

Ezek szerint mindkét helyen uralkodó szelek a nyugotiak és keletiek; az elsők az esőt hozzák, főleg a nyári, utóbbiak főleg a tavaszi hónapokban észlelhetők. A szél erősséget tulnyomóan 1—2 fok közöttinek találtam, az erősebbek a nyári zivatarok alkalmával észlelhetők.

Az olvasó közönség és e mű érdekében állónak vélem tisztelt irótársainak 1882-ki hasonló tárgyú munkájából¹⁾ a vonatkozó részeket kiegészítésül átvenni.

Az esőzési viszonyok 1877., 1878., 1879., 1880. évi tanulmányozásából — mondja az író — azon eredményre jutott, hogy Sz.-Udvarhelyt a csapadékok — esőzés, hó stb. — száma a legváltakonyabb, s mennyisége egészben véve legkisebb télen és őszkor, legnagyobb nyáron és tavasszal, legegyszerűbben volt eloszolva az esőzés 1879-ben, a legnagyobb szélsőséget mutatta 1880-ban; észleletei szerint 1878-ban esett legtöbbször, 164-szer, legkevesebbszer 1877-ben, 139-szer; a közép esős napok száma legnagyobb — 16 — volt júniusban, legkisebb — 9 — novemberben; legritkábban esett ősszel, leggyakrabban télen; általában véve legkevesebb eső esik januárban, legtöbb júliusban; az égboltozatnak különböző évszakokban való derűs vagy borus volta tanulmányozásából azon eredményre jutott, hogy Sz.-Udvarhelyt a legborusabb hónapok február és december, legderűsebb szeptember.

A szélviszonyoknál tekintetbe szokták venni — folytatja az író — annak irányát és erejét, az elsőt azon világtájakraól nevezik, a honnan fú, a másodikat a hatás nagyságával mérik, melyet előidéz, s ezt tíz osztályba sorozzák. Az elsőbe tartozik az alig érezhető szellőcske, tizedikbe az orkán, mely fenekestől felforgatja az útjában levő épületeket, a folyóvizeket megállítja, agg fákat gyökerestől kitép. Ily orkán szaggatta ki Énlaka országszerte ismert s népdalban is megénekelte *Kerek erdőjét*²⁾ az 1868-ik évben, annyira, hogy ma sima felületű, itt-ott bokros szénatermő hely....

A széljárás különböző, az északi szél inkább télen, az északkeleti tavasszal és ősszel, a keleti a két utolsó tavaszi és két első őszi hónapban fú gyakrabban, a többi meglehetősen egyenletesen van az év folytán elosztva, legtöbbször fú a nyugati, 31·70/0-ja az összes szeleknek, azután az északi és keleti, legritkábban a déli. Az esőt, jeget stb. rendszeren a nyugoti és északnyugoti szél hozza, más szélirányok mellett az eső és jég legritkább jelenség.

A szél erőssége rendszeren 1, 2, 3 fok, de van olykor 6, 7 fok is. Általában Sz.-Udvarhely szélcsendes helynek mondható; oka fekvésében van, mert mindenfelől nagy hegydombok által körített völgyben fekszik, melybe csak három természetes út vezet, s ezek háttérben ismét magas hegyek huzódnak végig. E dombok és hegyek a légáramokat a magasba térítik, úgy, hogy azoknak csak leszálló része huzódik át a városon.

Dr. Herbich Ferencz azt írja a Hargitáról,³⁾ hogy annak nincs valami barátságos jellege, örökös köd és szürke felhők borítják a tájat. Nyárban a néha szakadatlan esőzéseknek, télen a havazásoknak tárt színhelye; a hó a hegységről június közepe előtt ritkán tűnik el, a mi nagy befolyással van a környék éghaj-

¹⁾ Sz. Udvarhelyi kir. áll. főreáltanoda 1881/82-ki *Értesítőjében*: a *Meteorologia elemei* stb. E 28 lapot tevő szép értekezést ajánlom megolvasásra.

²⁾ Messze látszik *Kerek erdőd*, Énlaka!

Szép rózsáznak hire messzibb elhata stb. *Remény*. Zsebkönyv. 1840. 162. l.

³⁾ A *Székelyföld Leírása*... 1878. 5—6 l.

lati viszonyaira.... Egy másik szakíró szerint is²⁾ Sz.-Udvarhely esőviszonyait nagy mérvben irányozza a Hargita heglánczolat, ez a legjobb esőképző havasi rengeteg; minthogy legmagasabb oldalait is lombdús erdőségek borítják, azért szokott ott és a vármegye délkeleti részében legtöbbet esni. A többi vidékeken egyenlő lévén a hőmérsék és légnyomás, a csapadék meglehetősen egyenletesen oszlik meg. Öregek tapasztalásai szerint Sz.-Udvarhelyt az évnek négy szaka között leghosszabb a tél, legrövidebb a tavasz; a nyár és ősz rendszeren 3—3 hónap; többnyire legszebb évszak az ősz, tartós, enyhe légével s száraz, verőfényes napjaival; míg a tavasz rideg és gyakran szeszélyesen változik, a nyár meleg és szép, elég szabályosan elosztott csapadékkal; a tél azonban többnyire könnyen tűrhető hideget hoz, sokáig tart, s még májusban is gyakran van fagy, a mi a tavasz kinyíltát késlelteti s néha a mezők és kertek egész tenyészetét elforrázza.... Én is tanuja voltam 1893-ban május elején Sz.-Udvarhelyre jöttemkor a tavasz késő kinyíltának. Budapesten és az Alföldön teljes tavaszi díszben virult a mező, gyümölcsfák virágzásban, a vetések félméter magasak, éltető meleg légáramban vidáman mosolygott ég és föld, s mikor Sz.-Udvarhelyhez közeledtem, ott még csak a vizek s patakok partjain levő fűzek kezdettek zöldülni, fű és vetés színe violaszín, hidegtől sanyargatott volt. A 80 kilométer távolság és a Hargita közelsége miatt négy héttel volt hátrább a természet. Egy képen láttam az anyaországi és székelyek földé éghajlati nagy különbözőségének hatását a földre és emberre, a mi rányomja mindkét népre megismertető bélyegét: amott fekete földű termékeny rónák, itt köves talaju hegyek; a mit amott könnyű munka bőv áldással hoz meg, itt csak veritékes fáradság s emberi erő feletti szorgalom csikar ki a szűken termő földtől és a rideg éghajlattól. Nagyobb jólléte adja a magyar népnek könnyű véré, nehéz munkára s takarékoságra kényszerített helyzete a székelynek komoly lelki hangulatát. S ha mégis házánál keresed föl e népet, testvéreként nyájas vendégszeretettel fogad s megosztja veled — fizetést el nem fogadva — a mit *Isten adott* — utolsó falatát. Ily népe már ma csak a Székelyföld hegyeinek van.

II. Udvarhely vármegye rövid föld- és vízrajza.

Udvarhely vármegye az 1870. évi XLII. és az 1876. évi XXXIII. t.-czik- ken alapuló vármegyerezés- és kikerekítéskor alakult a régi Udvarhely anya- s Keresztur- és Bardocz-füszékekből és a F.-Fejérvármegyéből hozzá kapcsolt Felső-Rákos és Petek, Kőhalomszéktől elszakasztott Darócz és Zsombor, s a Segesvárszékből átkebelezett Bene és Erked községekből; régi községei közül Telegdi-Bacson Háromszékhez csatoltatott, a többi községek be vannak kebe- lezve Udvarhely vármegyébe. Fekszik a keleti hosszúság — Ferrótól számítva — 42° 24'—43° 37' 30'', az északi szélesség 46° 7'—46° 40' 30'' foka közt.

²⁾ *Sóó Gáspár*. A Sz.-udvarhelyi r. kath. főgymnasium 1885/6-ki Értesítőjében *Udvar- helyvármegye Földrajza* című czikk. 23. l.

Határai északon: Maros-Torda és Csik vármegyék; keleten: Csik vármegye, délen: Háromszék- és Nagy-Küküllő vármegyék; nyugaton: Nagy- és Kis-Küküllő-, ugyszintén Maros-Torda vármegyék. Az egész vármegye a magyar királyság délkeleti részében levő hegyes, s nyugat felé lépcsőzetesen leereszkedő terjedelmes fennföld, melyet a folyók és patakok mentén elhúzódnó szűk és mély völgyületek szagatnak meg. Hatalmas hegysége a Hargita, mely a Maros és Olt folyók közt terjed ki észak-kelet felől Szász-Régentől kezdődőleg, dél-kelet felé brassóvármegyei Földvárig, mintegy körülölelve Maros-Torda, Csik, Udvarhely és Háromszék vármegyéket; Udvarhely vármegyei részéből négy nagy mellék hegláncz ágazik ki, melyek mint vízválasztók a vármegyét négy jelentékeny vízgyűjtő területre: a Fejér-Nyikó, Nagy-Küküllő, Kis- és Nagy-Homoród vízgyűjtőire osztják. Dr. Herbich¹⁾ az egész Hargita heglánczot mintegy 136.512 kilométer hosszúságának és 30.336 kilométer szélességének írja; a gyergyó-szt.-miklósi m. kir. erdőrendezőség adatai szerint az egész Hargita hosszukiterjedése 201, szélessége 30 kilométer, összes területe 822.000 katastralis hold, melyből Maros-Torda vármegyére esik 253.000 k. hold, Csik vármegyére 199.000, Udvarhely vármegyére 196.000, Háromszék vármegyére 174.000 kat. hold. De e hegy-óriás nemcsak vizirányos terjedtségénél fogva egyik legjelentékenyebb hegysége Udvarhely vármegyének, sőt az egész erdélyi részeknek is, hanem függőleges emelkedésénél fogva is. Nem egy csúcsa van, mely az 1500 m. magasságot meghaladja. A két legmagasabb pont azonban a Nagy-Ág hegye: 1684 m., melyből több hegysor indul ki és a Galusa-tető: 1797 m. a Hargita-hegláncznak majdnem derekán, Oláhfalva felett. E század első felében, 1839-ben egy tudós a Hargitáról írva, megjegyezte,²⁾ hogy eddig még nincs oly pont találva, honnan Erdélynek sorhegyeit belátni lehessen. Keleten a Firtosról, Bágyi hegyről és a Sz.-Keresztur melletti Omlásról, nyugaton a Toroczko feletti Székelykőről, Tordahasadékról és a Záhi tetőről nagy darab hely áttekinthető; a Hargitáról is messze kilátás nyílik Fogaras, Szeben, Fejérvár, Déva és Deés felé, de Brassó és belső Háromszék nem látható... Ez adatok Udvarhelyvármegyét jelölik ki az erdélyi részek legnagyobb felföldének... A Hargita mellék-lánczolataiban is több oly magaslat van, mely az 1000—1200 m. magasságot meghaladja. Ilyenek a Siklód feletti Nagy-kő, 1021 m. magas, a Firtos hegy, 1050 m. magas, melyből egy 10 km. hosszú trachyt hegláncz vonul északra, mely Korond és Küsmőd vizeit választja el; egy másik nyugatra vonuló 28 km. hosszú hegybércz, mely az énlaki Kerek erdőt köti össze a Gagy keresztjével és Magyar-Zsákodig nyulik le; a harmadik egy 19—20 km. hosszú hegy, mely délnyugatra indul ki, s a Fejér-Nyikó és Gagy-patak közötti völgyterületet hálózza körül, s Sz.-Kereszturig halad.

¹⁾ *A Székelyföld földtani és őslénytani Leírása.* 1877.

²⁾ *Nemzeti Társalkodó.* 1839. I. félév. Erdély ismertetése földtani tekintetben. 22. szám, 177—181. l. l.

Mielőtt a mellék hegylánczatok a fő-hegylánczolatból kiindulnának, terjedelmes fennsíkokat alkotnak, melyek közül a jelentékenyebbek a pálfalvi, oláhfalvi és lövétei, ez ugynevezett *Lázok*. E táj igen gazdag oly folyóvizekben, melyek inkább csak jelentékeny patakok jellegével bírnak, s nagyobb részök a Hargitából ered; sebes folyásuak s így nagy völgyeket nem alkotnak. Legszélesebb a Nagy-Küküllővölgy, a hol van a történeti nevezetességű *Budvár* és az *Agyagfalvi tér*. Az elsőhez a székely őskor legszebb történeti hagyományai fűződnek, a másodikon a székelység két emlékezetes nemzeti gyűlését tartotta 1506-ban, midőn ősi nemzeti jogait és törvényeit írásba foglalta, s 1848-ban, mikor a megtámadott vármegyei magyarság és az 1848-ki alaptörvények védelmére fegyvert fogott. Legnagyobb folyó a Nagy-Küküllő, ered a Hargita Küküllőmező nevű részének délkeleti oldalából, s előbb délkeleti, majd déli és északnyugati irányt tartva, s a jobb parton a Fejér-Nyikót, mely nevét hasonló nevű hegyről kapta és a Firtosból eredő Gagy-patakát magába fölvéve, Héjasfalvánál a vármegye földét elhagyja; nem hajózható folyó, s csak őszi és tavaszi magas vizálláskor alkalmas tutajszállításra. Másik nagyobb vize a Kis-Küküllő, mely a Hargita Küküllőmező nevű részének északi oldalából nagy kövek közül tör elő, s előbb északra, a Nagy-Ág folyóval egyesülés után délre, végül nyugati irányban foly, s eredete földén csak igen rövid útat téve, s bal partján fölvéve a N. és K.-Küküllő vizválasztójának északi oldalából eredő Korond vizét, Parajdon alul Maros-Torda vármegyébe halad át. Mindkettőnek völgye közep-termékenységi, tavaszi vetéseit a korai őszi dér gyakran leforrizza, bút és szűkséget hozva e föld reményétől megfosztott népére. Kisebb folyók még a Nagy- és Kis-Homoród, az első az Oláhkő nevű hegy oldalából, utóbbi az Oltárkő-hegyből ered, s amaz 46 km. út után, a vármegye határán kívül egyesül a Kis-Homoróddal, mely az Oláhfalvi Lázon áthaladva, Szt. Keresztbányánál kezdődő völgyeiben bőv vaskövet tartalmazó hegyek között, posztványoló és lisztelő malmokat hajtva, nagy zúgással folytatja sziklák közötti útját H.-Almás felé; völgyének hossza 42 km. s legtöbb helyen 1 km. széles, de elég termékeny, s a Nagy-Homoróddal egyesülve, Homoród községnél ömlik az Oltba. A vármegye déli részében Erdővidéken át, foly a Vargyas vize, mely a vele egyesült Kormos-Langos vizével termékeny földeken áthaladva, 48 km. út után a f.-rákosi gyógyfürdő táján egyesülve, a Rákos vizébe s onnan kevéssel tovább haladva az Oltba szakad; ugyanoda szakad be Köpecz községnél a Barót pataka is.

A milyen gazdag a vármegye közönséges ivó vizü forrásokban, melyek az elsorolt folyók és patakok eredetét és táplálóját képezik, oly gazdag gyógyító ásványos vizekben is. Ezek közül több, mint hathatós gyógyszer, mások mint kellemes és éltető ivóvizek vannak használatban, nagy befolyással lévén a nép erőteljes, egészséges voltára. Ilyenek a kitünő homoródi és korondi vasas savanyu — népies néven: borvizek — mindkettő hathatós gyógyvíz; előbbi vérszegényeknek, utóbbi mellbetegeknek megbecsülhetetlen orvosszere. Értékesek a *bibarcfalvi*, *felső-rákosi* és a Szombatfalva melletti *szejkei* savanyu, valamint a *korondi* és *szejkei sós források*. Az összes ásványvizek vegytani alkatuk szerint

három csoportba oszthatók: konyhasós, égvényes savanyu és vasas savanyuvizek csoportjára. A konyhasós vizek abban a vonalban vannak, mely Parajdtól Sz.-Udvarhelyen át H.-Szt.-Pálíg terjed. Jelentékeny sótartalmuknál fogva konyhai célokra és a házi állatok táplálására használják. Az égvényes szén-savas és vasas szénsavas vizek többnyire a Hargita fővonalában vagy a mellék-lánczatoknak a fővonalhoz közel eső részeiben fordulnak elő. A gyógyvizek a vármegye közegészségére oly nagy befolyásuak, s az azokat nyaranként gyógyulás vagy kellemes időzés végett fölkereső fürdő-közönség ott tartózkodása a vidéki népnek anyagi segélyére oly lényeges hatással van, hogy szükségesnek látom a homoródi, szejkei és korondi leghasználtabb három fürdő savanyuvíz forrásai vegyelemzését művembe fölvenni.

I. *Homoród fürdő.* A héjasfalvi-csiki útvonalban régi és most növekedő új fenyvesek közt fekvő Homoród-fürdő számos vasas savanyuvíz forrásai közül négy van elemezve, a két fürdő és két használtabb kút. A két kút vegyi összetétele dr Solymossy Lajos elemzése szerint a következő:

		<i>Felső kút.</i> 1000 gr. van:	<i>Alsó kút.</i> 1000 gr. van:
Kalium chlorod	KCl	0·06409	0·04954
Natrium »	NaCl	0·46992	0·46630
» sulfat	Na ² SO ⁴	0·00595	<i>nyomott</i>
» borat	Na·Bo ³	0·03552	0·07325
» bicarbonat	NaHCO ³	1·03967	0·28387
Calcium »	CaH ² [CO] ³	0·41244	0·37239
Magnesium »	MgH ² [CO] ³	0·37808	0·51628
Vas »	FeH ² [CO ³] ²	0·06452	0·05100
Kovasavhydrat	H ² SiO ³	0·11311	0·12417
	Összesen:	2·58330	1·93680
Szabad és félig kötött szénsav		1·35224	2·22242
Hőmérséke		11·35°C	10·45°C.

II. *A Szejkeforrások.* Szejkeforrások közül a *kénés sós forrás* vizét Dr. Lengyel Béla, a savanyuvíz forrását Dr. Solymossy Lajos elemezte.

		<i>Kénés sós.</i> 1000 részben van:	<i>Savanyú viz.</i> 1000 részben van:
Konyhasó	NaCl	3·0344	0·0713
Kovasavas Natrium	Na ² SiO ³	—	0·0120
» mész	CaSiO ³	—	0·0403
Szénsavas	CaCO ³	0·3261	1·0427
» magnesium	MgCO ³	0·2413	0·0065
» vasoxidul	FeCO ³	0·0047	0·0169
Khlorkalium	KCl	0·3534	—
» lithium	LiCl	0·0108	—
» calcium	CaCl	0·2993	—
Kovasav	SiO ²	0·0185	—
	Összesen:	4·2885	1·1897
Szabad szénsav	CO ²	0·6743	1·9463 gr.
Szénéleg kéneg	COS	0·00096	—
Hőmérséke		11·5°C	9°C

III. *Korondi fürdő.* E fürdő fő kútvizét Dr. Hankó Vilmos elemezte.

	<i>Főkút.</i>	<i>1000 részben van :</i>
Calcium bicarbonat	CaH ² [CO ³] ²	1'3551
Natrium »	NaHCO ³	0'3352
Magnesium »	MgH ² [CO ³] ²	0'2250
Chlormagnesium	MgCl ²	0'1811
» natrium	NaCl	0'0819
Calciumsulfat	CaSO ⁴	0'0680
Vasbicarbonat	FeH ² [CO ³] ²	0'0537
Kaliumbicarbonat	KHCO ³	0'0287
Mangan »	MnH ² [CO ³] ²	0'0125
Chlorlitium	LiCl	0'0072
Natriumsulfat	Na ² SO ⁴	0'0016
Kovasav	H ² SiO ³	0'0499

Összesen : 2'3999.

Szabad szénsav ... .. 2'415 gr.

Hőmérséke ... .. 12° C.

A felső-rákosi és a bibarczfalvi savanyuvizek az alkalikusok közé tartoznak, s mindkettő használata el van terjedve a szomszéd vidékeken. Látogatják a vidékiek a lövétei sós borvizet, a királyi fürdőt, s ugyancsak a lövétei határon levő szt.-keresztbányai és dobogói savanyu vizeket is. A dobogói fürdő fenyővel benőtt s égre meredő két kőszikla között van, melyen át a Kis-Homoród tört magának útát. A szirtől-szirtre lezuhanó víz moraja, a malomkerekek vízajtó lapátjainak hangos csattogása, s a havasias bújá növényzet vadregényessé tesz e tájat, s a görög mythologia hőseinek és hősnőinek a szent berkekben és forrásoknál lakása emlékét juttatja eszünkbe. E fürdő Ugron Gábor tulajdona. Előkelő társaságok nyári csöndes üdülő helye.

A vármegye lakóainak száma a m. kir. státszt. hivatal 1891-ki Évkönyve népszámlálási adatai szerint 110.132; ebből székely 103.209, német 2,131, oláh 3.191, más nemzetiségű 1581. Vallásra nézve r. kath. 37.287, ev. ref. 37.826, unitárius 25.544, más hitfelekezetű 9.475. A faluk lakosságának főfoglalkozása a földmivelés, állattenyésztés és a hegyek között fakereskedés. *Székely-Udvarhely*, rendezett tanácsu város, és *Székely-Keresztur* nagyközség lakóai a földmivelés mellett iparüzők s kereskedők. A vármegye földterülete 478.195 katastrális hold ¹⁾, ebből 190.000 hold erdőség. Ez hátrább tüzetesen le lesz írva... A földmivelés szűken jövedelmez, a belfogyasztásra szükséges mennyiség sem terem meg, a lakósnak jelentékeny gabonát kell megszerezni a szomszéd gabnatermő vármegyékből. Jobban fizet az állattenyésztés, mely az utóbbi időben örvendően föllendült ugy minőség, mint mennyiség tekintetében.... A vármegye közigazgatásilag 3 járásra van osztva: *udvarhelyi*, *homoródi* és *sz.-kereszturi* járásra. Központ s az udvarhelyi járás székhelye, Sz.-Udvarhely, 5438 lakóssal, ez a vármegye kereskedelmének, iparának és közmivelődési életének is központja,

¹⁾ 3,417.680 □ kilométer kiterjedésű. — Lásd hátrább a vármegye *Flórája* vázlatában. 19. lap.

Van benne kir. törvényszék, kir pénzügyigazgatóság, 3 teljes középiskola [egy főreáliskola és két főgymnasium], állami felső leányiskola; állami kő- és agyagipariskola. Itt van állomása a 82. sz. gyalogezred hadkiegészítő parancsnokságának stb. Régi, ugynevezett »Csonkavár«-ában most a kir. állami főreáliskola épülete emelkedik ki a város felett. A vármegye 135 községéből jelentősek: Parajd, a székelység közgazdasági életére rendkívüli befolyással levő sóbányájáért, mely a régi századokban a székely nemzet tulajdona volt; Székely-Keresztur, mint járási központ, öt osztályu unitárius algymnasiumával és állami tanítóképezdével, Oklánd [513 m. a tengerszin felett], mint a *homoródi járás* székhelye, H.-Almás [561 m. a t. sz. felett], melynek határában, a Vargyas pataka mellett van az ugynevezett »*almási barlang*«, Oláhfalú [859 m, a tengerszin felett] egykor kiváltságos mezőváros, Zetelaka, mely régen szintén külön törvényhatósági joggal birt, ma mindkettő nagy havasalji község. Tüzetes leírásuk hátrább lesz.

III. Udvarhely vármegye föld-, ásvány- és közettani vázlatos ismertetése.

Első rész. *A föld és élete.* A föld életének kezdetén Udvarhelyvármegye területén is végig zajlott az ősz tenger: tüzet hánytak a vulkánok, alakított a lég és a csapadék, élő lények álltak elő s váltakoztak; ezen földtani tényezők összhatása létre hozta a föld mai felületét. A tenger munkáját mutatják a Rika hegység, a két Homoród és két Küküllő közt levő választók, a csapadék vízmunkáját a völgyek és árkok, a vulkánét a Hargita és környéke, az életét az említett helyek közei közt talált állati és növényi maradványok kövületei. A vármegye területének története összefügg annak felülete történetével, mint egy nemzeté a vele érintkező nemzetekével, s így a föld története vázlatában befoglaltatik a vármegye területe történetének vázlata is. A föld felületének alkotó részei: a lég, víz, tűz, szilárd kéreg és ismeretlen belső lények által végbevitt eseményeket, az általuk időnként alkotott és hátrahagyott emlékek nyomán, a földtan korszakokra osztva, rendszerbe foglalja, mely munkában egyik tényező az idő, régebbi levén a földkéreg azon képződménye, mely a másik alatt fekszik, s azon vulkáni képződmény, melyet a másik áttört. Így oszlik fel a föld története képződményeivel együtt négy főcsoportra, melyek alulról fölfelé menő sorban a következők: I. *őskori* [eozoi], II. *óskori* [paleozoi], III *középkori* [mesozoi], IV. *újkor* [kenozoi] képződmény. E csoportokat szokás kisebb, meg kisebb csoportokra osztani, míg egyed gyanánt [individuum] a réteget veszik és állapítják meg.

I. *Az őskori képződmény.* E korszakbeli képződmények kis mértékben járultak a vármegye területe képzéséhez. — Mégis van némi nyoma Vargyas határában. A Szármány és Hagymáspatak egy-két pontján ugyanis található mállott kristályos pala, mely vas és rézkéneget tartalmaz, A.-Rákoson graphitos kővapala a Somos patakban; őskori képződmények továbbá a parajdi sóhegyen és az etédi magaslatokon, a h.-keményfalvi felső mészpatakban található csillám-

pala, gneisz, chloritpala és különböző kovatörmelék, melyeket azonban nem az ősz, de egy későbbi fiatalabb korban rakott le a víz. Ezen korszakból nem maradtak fenn oly biztosan ismert kőületek, melyekből azok életére következtetni lehetne.

II. *Ó-kori képződmény.* E korszakból, melyben csak tengeri növények és alsóbb rendű állatok éltek, erre mutató képződmény a vármegye területén nem találtatott.

III. *Középkori képződmény.* Ezek — mészkő, homok és homokkő — részint a föld belsőjéből kitörés [eruptio] útján kerültek föl, részint a középkori tengerből emelkedtek ki s alakultak szárazzá. Udvarhely vármegye területén ezek jelentek meg előbb, mint nagyobb szigetek, A.-Rákostól északra, a Rika hegység irányában, az almási barlangot magába foglaló Mál hegyig. Ez folytatása a persányi hegységnek s korára és anyagára nézve eltér a vármegye többi hegyeitől, eltér a Hargitától is. A középkori képződménynek négy képlete [systhemia] van: *Trias*, *Rhätü*, *Jura* és *Kréta*. Az első nincs még kimutatva, de a más három hozzá járult a Rika hegység magvának képzéséhez. Sorba véve.....

A/ 1. E csoportban legidősebb a *Trias* képlet, mely legalól fekszik. A.-Rákostól az almási barlangig kiemelkedő magas mészkő sziklák egy része Trias-korszakbeli mészkő. A.-Rákosnál a Töppe alján, Vargyasnál a Szármány patakban a serpentin kúp alján, az Alsó kert nevű helyen és az almási barlang közelében a Fejérpatakban, mint tömött, jobbra vörös színű mészkő fordul elő; Rákosnál mészégetésre használják; a fejérpataki, díszművek csiszolására is alkalmas lenne. E mészkő a Mál hegy képzésénél is fölmerhet. A mészkő között vörös vaskő is fordul elő pyrolusittal, a Töppe alján és Vargyason egy vörös, agyagos szarukő palával társulva.

2, A *Jura* képlet. Az ebben levő mészkő szintén tömör, inkább fehér, ritkán vörös színű, legnagyobb része a tító emeletből való. Ez képezi az Olt alsó részétől az almási Málig legnagyobb tömegét a legmagasabb kúpalakú mészkő szikláknak [Töppe, hagymáspataki sziklák, Erős és Mál]. A Jura-mészkő az Erős és Mál hegyekben vetődéseket mutat, mi miatt mindkét hegy telve van repedésekkel s kisebb-nagyobb üregekkel. E két hegyet törte át a Vargyas patak s mosta ki útjában a barlangokat, köztük a Málban levő nagy cseppkőbarlangot [helyi néven a nagy *Kölyukat*] és az Erősben levő *Ugron*-lyukat. A mészkő gyakran calcit eres, főképp a Málnál; a nép mészégetésre használja.

3. A *Kréta* képződmény gyökérzet része kárpáti homokkő, csillámszemekkel. Ez az Olt áttörésétől északra F.-Rákos felett és Vargyas mellett a patak mindkét partján felhúzódik, az almási barlangon felül, ott a Jáhoros bércnél a Hargita kőzetei alá merül. A homokkő finom szemű, világos vagy sötétszürke, helyenként márgarétegekkel. A bibarczfalvi várhegynél is kibúvik e homokkő a fiatalabb képződmények alól. A másik kőzet megint mészkő, kréta korszakbeli caprotina kőületekkel, a miért caprotina mészkőnek nevezik; kőzetanalízis és színre nézve hasonlít a Jura-mészkőhöz, végig húzódik a Rika hegy-

ségen, összeköti a Trias és Jura-mészből álló magaslatokat s képző része az almási barlang hegyének.

B/ 2. A középkori csoport eruptív kőzetei alább említetnek. Itt megjegyzendő, hogy a Trias idejében a Rika hegység környékét tűzhányók háborgatták, áttörték t. i. a Triasban levő kőzeteket, s ezekre leülepedve, alkották a hegység nem üledékes, de más kőzetekből álló részeit. Ily hegyeket találunk A.-Rákoson, Vargyas mellett, a Hagymás- és Szármánypatakban, a már említett kovapala- és mészhegyek szomszédságában. Itt találhatók: 1. porphyrit, 2. melaphyr A.-Rákosnál, Vargyason a Hagymás patakban, 3. serpentin és gabbro A.-Rákosnál, Vargyason, Szármánypatakban. Megjegyzendő, hogy az ép törésű porphyrit és serpentin csiszolva díszes alaku. A középkori képződmények mészkövei, mint tuskók, az almási barlangtól északnyugatra Karácsonfalváig, Almásig, Lövétéig, sőt a K.-Homoródtól választójában Abásfalváig és Keményfalváig is megtalálhatók s alkalmas anyagul szolgálnak mészégetésre, a mi itt a nép főkeresete. E tuskók későbbi korban kerültek oda, s így nem eredeti képződésük helyén, de másodlagos helyen vannak. Az élet e korszakban, mint a képződményekben bezárva talált kövületekből következtethető, hatalmas lendületet mutatott. Nemcsak tengeri növények és állatok éltek, de a szárazföldeket is az edényes kryptogámok óriásai és a vértezett hullók (isaurus) fajai uralták. A vármegyebeli képződmény azonban kövületekben szegény.

IV. Újkori képződmény. Ezen kori képződményeknek hat képlete ismeretes: *Eocen*, *Oligocen*, *Miocen*, *Pliocen*, *Diluvium* és *Alluvium*. A négy első harmadkornak, a Diluviumot negyedkornak, az Alluviumot jelenkornak is nevezik.

1. Az új vagy harmadkori képletekből az *Eocen* kőzet, mint legrégebb, csak Lövéténél és H.-Keményfalván található, nummulit tartalmu mészkőtuskók alakjában másodlagos fekvő helyen.

2. Az *Oligocen* képletből eddig a vármegye területén semmiféle képződmény nem találtatott; a Miocen és Pliocen képezik annak földterülete nagyobb részét.

3. *Miocen képlet*. E korszak kezdetén a vármegye földfelületét — kivéve már a közép korszakban kiemelkedett Rika hegységet — még mindig tenger borította, folyama alatt a Rikától nyugatra és északnyugatra fekvő rész szárazzá lett, részint a tenger fenekére leszállott anyagok lerakódása, részint a vulkánok kitöréseivel felszínre jött anyagok által. Ezért alkotják ezen képlet üledékes és eruptív kőzetei a két Homoród, N.-Küküllő, Fejér-Nyikó, Etéd vize, K.-Küküllő magaslatait nyugat felől a vármegye határszéleig. A Miocen tenger elhúzódása után csak a Rikán belüli rész maradt víz alatt. A vármegye földfelülete akkor majdnem sík volt, vagy csak hullámos és halmos. Azután vájták völgyeiket az említett folyók és mellékvizeik, s megszabták a vármegye földfelülete mai változatos alakját. E Miocen korszakbeli képződményekben vájt völgyek és árkok mutatják ma azon képlet anyagait és történetét. A két emeletre osztott Miocen-képződmény alsója sóból és sós agyagból áll s mediterránnak nevezik, a felsőt szármátnak.

A mediterrán idejében vált ki a tengerből azon hatalmas sótelep, mely a vármegye 28 községében szilárd kősó [Parajd, Lövete], vagy sós víz alakjában jelentkezik. A sóra egy sótartalmu agyag ülepedett, mely főkép a N.-Homoród-völgyben Szt.-Pálnál látható gipsz kiválásokkal. Egyebütt az agyag sem látszik, mert fiatalabb rétegek fedik. Ezek fölé ülepedett le később a tályogból, homok- és homokkövekből, conglomerátból és kavics-kőzetből álló szármát képződmény. A sónak ezen viszonyok közötti előfordulása a vármegyében az Olt- és Marosvidékre oszlik. Az első a két Homoród völgyét és a Rikát foglalja magában, a marosvidéki a sz.-udvarhelyit, fiadfalvit, a.-boldogasszonyfalvit, csekefalvit és a parajd-vidékit. Az oltvidéki só előfordulását jelzi és jellemzi az, hogy a sóagyagon elkezdve A. Rákosnál s északra haladva a Rikában levő sós kútig, a K.-Homoród jobb- és balpartján fel H.-Keményfalváig, az árkok mélyebb részein mindenütt egy zöldes-fejér színű palás kőzet fekszik, mint mediterrán képződmény. Ez a Maros vidékén, a hol só fordul elő, hiányzik. Ezt dr. Herbich művében kvarc-andesit tuffának nevezte s mediterrán jellegű, tenger alatti kitörés terményének tartja. A két Homoród völgye oldalain, a Rika patak völgyében több helyen már távolra fejrlelenek azon helyek, hol ez a vékony termőföld alatt előfordul. Szabad légben hamar szétesik szögletes darabokra s a tenyészetnek nem kedvez. Lövéténél a só település egy zsiros tapintásu agyag alatt van, melyen a víz jobbpartján szintén feltűnik az andesit tuffa . . .

Fordul elé sótelep Szent-Ábrahámon, Csekefalván és Alsó-Boldogasszonyfalván is, mit sós források jeleznek. De sóban leggazdagabb s viszonyai tekintetében legérdekesebb a vármegyében az ugynevezett *Sóvidék*: Korond, Alsó- és Felső-Sófalva, Parajd; ide számítható Maros-Torda vármegyéből Szováta község. A sóvidék a K.-Küküllő Korond nevű mellékvizének alsó folyásánál van, mely egyedül foly délről északra. Itt a völgy medencze alakot ölt, délről a hatalmas pálfalvi hegy és Firtoshegy, nyugatról az agyhai hegy, a Kűsmődi és Siklódi Nagy-kő, keleten a N.-Küküllő forrás patakjaitól nyugatra terülő fennsík magas karélyai határolják, északon maga a sóhegy zárja be. A medencze földtani különössége abban áll, hogy a környező magaslatok mind vulkáni kőzetek, a medencze alján a só mediterrán, a felette levő homokos rétegek szármát ülepedések. A só Korondon és F.-Sófalván inkább forrás alakjában jelenik meg, míg Parajdon s főképen Szová tán, mint európai ritkaság, sziklákat, hegyeket alkot. A parajdi sóhegy Houchard F. bányanyag számítása szerint 280 láb magasságra emelkedik az alatta folyó Korond vizszíne felett, hossza mintegy 1000, szélessége 900 öl.¹⁾ A Korond vize északi irányban csak úgy juthatott a K.-Küküllőbe, hogy a sóhegyet feloldva, abban vájt medret magának. A parajdi bányában a sőtömsz és sóanyag rétegeknek vetődéseiből, azok magasságából azt következtetik, hogy itt a só hajdan sokkal mélyebben ülepedett volt le, mint most van; de belső erők működése folytán, midőn a völgy még nem volt kiképződve, a sórétegek felemelkedtek, a fölöttük elterült kőzetek dél és északirányában szétrepedeztek

¹⁾ *Magyar orvosok és természetvizsgálók X-ik nagy gyűlése Munkálatai.* 1865. 193—4. 1. 1.

és ezen repedéseken át vájta völgyét az ott lefolyó víz, elhordva a sótömszöt fedő szarmát kőzeteket. A sóhegy fedőjében finoman szemcsés, agyagos és homokos palacsillám pikkelyekkel, továbbá gipsz, gneisz, csillámpala, chloritpala és különböző fajú kvarcдарabok fordulnak elő, melyek az etédi hegymagaslatokon is található. A felületen hargitai trachyt, görely is található, jeléül, hogy azzal volt befödve, mint fiatalabb képződménnyel, de a víz később elhordotta. A Sófalvánál a Boizás¹⁾ patakban a trachyt törmelék hegy alján most is igen sokat lehet látni, hogy alól egy kékes, zsiros tapintatu agyag, e felett homok, lignit réteg és conglomerát van, és csak ezekre ülepedett rá a trachyt törmelék. A só nagyobb részben durván szemcsés szövetű, szürkés barna színű, kisebb részben szemcsés vagy rostos szövetű, rózsaszínű, mely a sóagyag közt rétegeket képez. Van helyenként fejéres rostos szövetű is.

A sót föld alatti tárnákban bányászszák és mesterségesen szállítják fel. A bányaművelés kezdete ismeretlen; hogy a rómaiak is használták volna — különösen Szóvátán — bizonytalan. A művelésére vonatkozó első bizonyos adat 1405-ből, Zsigmond király idejéből való. A művelés csak nov. 15-től ápril 15-ig tart, máskor szünetel. Az 50—60 fő és 20—30 mellék munkást a két Sófalva adja. Az évi termelés mintegy 40.000 m.-mázsát tesz, a mit tengelyen szállitnak el. Az erdélyi részbe szállított egy m.-mázsá só ára 6 f. 85 kr, a máshova szállítotté 9 f. 34 kr. A művelési mód egyszerű, csákánnyal és faékekkel fejtik le a só sziklából s rendszeren fél mázsára alakítják az egyes kósó darabokat. Jövőjét sok időre biztosítottnak fogjuk tartani, ha megfigyeljük a mostani bányáüreg feletti próbául ásott tárnákat, melyek egyike 182° hosszúságra vágta át a sötömzsöt, míg a másik szélességben két helyen 18°-nyire haladt a sötömzsben. Közbe-közbe sóagyaggal váltakozó számos vékonyabb sóréteg is van; lefelé haladva még nem sikerült a sötömzs végére jutni.

4. *Pliocen képlet.* A szarmát tenger eltünése után is a vármegyének délkeleti részében egy kis terület víz alatt maradt, mely félig sós volt s egy kis csöndes öblét képezte a háromszéki síkságot borító tengernek. E terület a baróti medencének az a része, mely a bibarczfalvi hegymagaslatok közül félkörben a Kormos-Langos és Barótvíze völgyében terül el és a melyen F.-Rákos, Vargyas, Olasztelek, Száldobos, Bardocz, Füle, Bibarczfalva, K. Baczon és M.-Hermány vagyis a vármegye Rikán belőli, ugynevezett erdővidéki községei fekszenek. A pliocen tenger idejében a csapadék víz a medenczét környező magaslatokról behordott anyagot lerakva, s a medencze vizében élő állatok maradványait betemetve, alakultak a baróti medenczében s főképp annak kerületén található pliocen képződmények. Ily képződmény a Rika patak és Almás vize alsó folyása közt levő emelkedés, melybe a vargyasi vas patak és mellékágai vájódtak; ilyen huzódik Vargyastól keletre, Száldoboson és Baróton át Füleig terjedő emelkedéseknek a völgyalapály felett elterülő részein, valamint a baróti medencze közepén álló bibarczfalvi magaslatok nyugati és keleti lejtőin fel M.-Hermányig.

¹⁾ A nép az i-t félig j-nek hangoztatja.

A pliocen képződmény anyaga alól tályog, barnaszén rétegekkel, azon felül homok [sárgás, vereses], homokkő, barna vaskő, kevés spherosiderit képződményekkel, felül kavics és durva homok. Ezen képződmények közé több helyen hargitai trachyt törmelék is ülepedett le, néhol görely alakban, máshol eltuffásodva, mint trachyt tuffa, a mi arra mutat, hogy a medenczét északról határoló Hargita területe már száraz volt, s a csapadék viz onnan hordotta be a törmeléket. Kövületekben gazdagok a vargyasi Vas patak és mellék árcai [Kustaly patak], a száldobosi Gyepü feje, Bibarczfalván a Dongó patak, a hol agyagos márgával alunitos trachyt tuffa is fordul elő. A márgában sok kagyló héj van s az alunitos tuffából timsót lehet kilúgozni. A Bibarczfalva feletti hegyben sok a növényi lenyomat. Az említett községek határaiban barna vaskő is bőven van, régebben olvasztottak is vasat a fülei olvasztó kemenczékben. A vaskövek vastartalma 20—40°/_o közt váltakozik. A barna szén, mely a baróti telepnek folytatása, inkább Vargyason, Fülénél, M.-Hermánynál észlelhető.

Szükségesnek látom közbenvetőleg szólni az eruptív kőzetekről is, a hol megjegyzendő, hogy Udvarhely vármegye területét legnagyobb mérvben a harmad korszakban működött vulkánok hozták létre. E kitörés kezdődött az oligocen korszakban, végződött a pliocenben; láva törmelékei a trachytok családjához tartoznak; a vármegye területének felénél több hely ma is trachyt törmelékekkel van borítva. Ezek fészke és forrása az északkeleti és keleti határon fekvő Hargita gerince, magaslatai szálban levő sziklából állanak, melyekben a trachyt most sziklatoryokat, majd réteges padokat alkot. A gerinczek nyugati oldalait víz által lesodort trachyt darabok borítják, a Kis-Küküllő forrásvidékétől a Barót vize forrásvidékéig. Egy nagy fensík húzódik végig Pálfalvától délre Firtosig, Oroszhegyig, Fenyédig, az Udvarhely feletti Szarkakőig s a h.-almási barlangot rejtő mészhegyekig, melyeket a folyók kisebb részekre osztanak, s ezek néhol Láz, máshol Rez néven neveztetnek, melyek nagykiterjedésű szénát termő térségek, itt-ott gazdasági tanyákkal, gyér eger, nyír és borsfenyő bokrokkal mintegy behintve. Trachyt, görgeteg és tuffa képződmények az atyhai, küsmődi és siklódi hegyek, a két Homoród vízválasztója, a Rika hegység nyugati oldala A.-Rákosig, a Vargyas, Kormos-Langos és Barót vize közei. Kőzetkitörések voltak nemcsak a Hargita fővonalán, de Zetelakán a Rakottyás oldalon, a Sugó és Deság patakok mellett, Oláhfalu Bükkpataka nevű helyén, a homoródi és dobogói fürdőknél, Bibarczfalvánál a Tirkó hegyen — mind e helyeken a trachyt kőszál alakban fordul elő.

A trachyt törmelékekkel borított vidéknek nemcsak erdőségeiben van bőv kincs forrása, de van szénsavas és vasas forrás-vizeiben és fürdőiben is, ilyenek: Korond, Zetelaka, Homoród, Dobogó, Kiruly, Lövéte, Vargyas, Száldobos, Füle, M.-Hermány, Bodvaj, továbbá F.-Rákos és Bibarczfalva. E források irányával többnyire összeesnek az eruptív és tengeri üledékes kőzetek érintkezési vonalai. E szénsavas, vasas források környékén fordulnak elő nagy mennyiségben a vastartalmu kövek, így: a Róka városon, Lövétén, Kirulyban, Vargyason, Száldoboson, Fülében, M.-Hermányban és Bodvajon, bányatelep van M.-Hermány

határán. A vasköveknek és a szénsavas vasas-forrásoknak együtt előfordulása megmagyarázható onnan, hogy a vas mindenütt a szénsavas vasas vizekből válik ki és ülepedik le a közeli kőzettörmelékekre, néhol trachyt görelyre és tuffára, máshol homokra, homokkőre stb., átváltoztatván azokat barna vaskövekké, a tuffákat sárga vagy vörös földdé. Sőt oly helyeken is voltak egykor szénsavas vasas források, hol ma nincs, csak az ott maradt vaskövek és vasas föld jelölik helyöket, p. o. H.-Keménfalván, hol a sós kútak felett sok vörös föld van, ugynevezett babérczczel vegyülve. Ezen vaskövekben egy közgazdasági kincsbánya rejlik — tőke és iparszellem hiánya miatt majdnem használatlanul, csak Szt.-Keresztbányán áll fenn egy vasolvasztó,¹⁾ a mi igen nagy hasznára van a székelyföld munkát kereső népének; Fülében is volt, de azt már rég, a bodvajit az utóbbi időkben megszüntették. Azon helyek közül, hol a trachyt tuffát és agyagot változtatta át a kiváló vas sárga földdé, nevezetes a Tolvajos nevű erdőben levő Gyepüpataka. Itt nagy tömegű sárga föld fordul elé közönséges opál padokkal. Ezt őrlik, iszapolják s hevítés által vörös földdé [okker] alakítva, mint szép földfestéket kereskedésbe bocsátják.²⁾ A kova, mint közönséges opál még előfordul Bodvajon is, hol a vaskőrétegek közt szintén rétegekben vált ki. Fülén fadombok vannak opálosodva. A trachyt kitörés a pliocen korszakkal bezárult s egy más eruptív kőzet jött helyére, t. i. a bazált, mely Udvarhely vármegyében csak A.-Rákoson fordul elé oszlopos tömegekben, láva darabokban és vöröses tuffákban.

Midőn a harmad korszaknak vízi és eruptív képződményei helyeiket elfoglalták, Udvarhely vármegye területének általános képe is be volt fejezve, csak egy kis rész, a baróti medence legalantibb része volt még víz alatt — mint tó. A Hargita fő vonalát, a Rika egyes részeit kivéve, Udvarhely vármegye földfelülete többé-kevésbé sík volt, s csak utóbb kezdette el rajta munkáját a csapadék víz, mely völgyekké, hegyekké szaggatta, s mai változatos alakját élénk állította. A hullámos dombos felületet meleg vidéki növények lepték el, a tavakat gázlók foglalták le, az erdőket ős emlősek népesítették meg, miért e korszakot az *emlősök korszakának* is nevezik.

V. *Negyedkori képlet* [Diluvium]. Diluviális képződmények csak e képlet kezdetén találhatók ott, hol akkor még tavak voltak. Ezekbe csapadék víz különböző törmelékeket, homokot, agyagot, löszet, kavicsot, növényrészeket, édes vízi és szárazföldi állatokat hordott és temetett be. Nagyobb felületet ezen képződményből csak a baróti medence lapályain lehet találni, a pliocen korszaki üledékek szomszédságában. E képződmény-rétegekben, édes vízi csigák héjain kívül, főképp ősemlős csontokat és emberi maradványokat találtak. Ily képződményen átvájta magát Olasztelek és Bibarczfalva közt a Dorgópatak, melyben elephas primigenius fogtöredéket találtak, a Vargyas melletti magaslatokat fedő kavics-

¹⁾ Szent-Keresztbánya és Bodvaj Lániczky Sándor tulajdona, mindkettőről hátrább tüzetes megemlékezés lesz.

²⁾ E bánya Rhrabonyi Adolf tulajdona.

ban dr. Herbich bölény koponyát talált, Benénél is találtak ős elefánt fog töredéket. Diluvium koriak azon hatalmas trachyt tuskók is, melyek a trachyt görely és tuffa tetején a Rikán és a Homoród vizek választóján, a Hargita tömegéből oly messze leszállitva találhatók; dr. Herbich szerint ezek tán ép a diluviumkori jégár kövei? Diluviumkori üledékek a fennebb említett opál kiválások, az almási barlang cseppköveinek egy része s a barlang öbleiben és kamráiban levő azon agyagos föld, melyben diluvialis medvefogakat és csontokat találtak. E képlet idejében végezhetette be a víz a mostani barlang készítését, míg most alább a Mál szikla alá bujva folytatja hasonló munkáját. A diluviumkori mocsarakba jutott növényekből lett a tőzeg, a miből nagyobb telep van Szombatfalván, Máréfalván és a Vécze patak mentén. A szombatfalvi tőzeg-telep alól fakad azon bitumenes *Szejké* víz, mely Sz.-Udvarhely város polgárainak kedves itala, és azon kénes hideg fürdő, mely ugyanott Attila név alatt ismeretes. Érdekes diluviumkori képződmények a mész és aragonit tuffák. Legszebb példája a geisir-féle működésnek a korondi medenczében, a fürdő szomszédságában, az ugynevezett Csigahegy, mely különböző színű, szövetű és vastagságu aragonit rétegekből áll, melyet az ottani források hoztak fel a föld belsejéből, s raktak le hosszú idők során, míg belőlük hegy képződött. Aragonitból csiszolva díszes tárgyak lennének készíthetők. Miután az emberi eszközöket a diluviumkori képződmények között találják, e képletet *ős ember korszakának* is nevezik, de az ős ember eszközeit kőből készítette.

VI. *Jelen koriak*. [Alluvium]. Az új kor legfiatalabb képlete az alluvium. Ennek képződményei: síkok, rétek, hegytörmelékek az új időt mutatják; az anyag laza, benne most is élő növények és állati maradványok találhatók, melyeket a csapadék árja sodort és temetett el. Ezen képződmények a vármegye területén ritkán s csak az ártereken fordulnak elő. A föld belsejéből kitóduló anyagok közül a jelenkor képződményei közé sorolhatjuk a korondi aragonit hegy felső rétegeit s a mostani leülepedéseket, a szénsavas és vasas források ülepedéseit, az almási barlang most képződő cseppköveit, a tőzeg képződés egy részét. A Mál és Erős hegyek barlang képződései is átnyultak a jelen korba. E képlet képződményeiben talált emberi eszközök jobbra fémekből, bronzból és vasból valók, ezért *fémkorszaknak* is szokás nevezni.

Második rész. 1. *Udvarhely vármegye nevezetesebb ásványai*. A szövegben már megismertük valamennyit. Itt az ismétlést összeállított alakban, a könnyebb áttekinthetőség indokolja. 1. A graphit, lelő-helye Alsó-Rákos, Sós-patak. 2. Pirit: lelő-helye Vargyason Dak magyaros,¹⁾ A. Rákos. 3. Hämaitit: M. Hermány, K. Baczon trachytban. 4. Limonit [barna vaskő], lelő-helye: Szt. Keresztbánya, Kiruly, Lövéte, Vargyas, F. Rákos, Száldobos, Füle, M. Hermány, Bodvaj. 5. Pyrolusit: A. Rákos, Vargyas. 6. Kvarcz e tájon majd mindenütt van. 7. Opál: Tolvajospatak, Füle, Jára. 8. Konyhasó: Parajd, Lövéte, sósvíz 26 községben. 9. Calcit: a Rika mészhegyeiben, az almási barlangban, mint cseppkő, Korondon,

¹⁾ A nép *Dac* és *Dasz* magyarosnak is ejti ki, de egyik alak eredetét sem tudja.

mint mésztuffa. 10. Aragonit: Korond. 11. Sphärosiderit: Füle. 12. Gypsz: Parajd, H.-Szt.-Pál, A. Rákos. 13. Káolin: a trachyt tuffa övben több helyen, különösen A. Rákoson. 14. Augit: Zetelakán a Gyöngyös patak forrása körében. 15. Barnaszén [Lignit], lelő-helye: A. Sófalva, Etéd, Új-Medesér, [Gagy patak], Máréfalva, Bethlenfalva, Derzs, Petek, A. Rákos, Vargyas, Füle, M. Hermány kis mennyiségben. 16. Tőzeg: Szombatfalva, Máréfalva, Véczeke.

Egyszerű kőzetek. 1. Mészkö: Rika hegység s környéke. 2. Kőso: Parajd.

Összetett kőzetek. Sienit-gránit: Etéd, másodlagos fekvő helyen. 2. Melaphyr: Vargyas, A. Rákos. 3. Porphyr és Porphyrit: A. Rákos. 4. Gabbró és Olivin-gabbró: Vargyas, A. Rákos. *Trachyt családból valók.* 5. Biotit-andesit kvarccsal: Bodvaj, H. Almás, conglomerátban. 6. Biotit-amphibol-andesit kvarc nélkül: H. Karácsonyfalva. 7. Amphibol-andesit: Gyepes, H. Keményfalva. 8. Hypersten-augit-andesit, és 9. Augit-hypersten-andesit, e két utóbbi világos szürkétől feketéig változó alapanyaggal. Néha porphyros, majd bazáltos szövetű, az alkatrészek sokfélesége átmenetével. Ezek képezik a Hargita és környéke főtömegét Parajdtól M. Hermányig. 10. Pyroxen-andesit, meg nem határozott pyroxennel. Sötét, vagy kékes fekete színű, bazáltos szövetű, zsírfényű, kagylós törésű, sok mánesit tartalmánál fogva hat a mánes tőre, lelő-helye: Zetelakán a Deság patak, Templombükk és Iskolaerdő környéke. 11. Bazált: A. Rákos.

Vízi törmelékek. 1. Sós agyag: A. Rákos, H. Szt. Pál. 2. Agyag [tályag]: Sz.-Udvarhely, A. Sófalva, Korond, Lövete. 3. Marga [homokos és réteges agyag]: a Szármát vidéken az árkok fenekén. 4. Homokkő és Homok: a Szármát vidék területén, a Rika hegység kréta területén és baróti medence szélein. 5. Kavics: a diluvium és alluvium területeken.

Eruptív törmelékek. 1. Trachyt breccia: a Hargita gerinczének lejtőin. 2. Trachyt görely és tuffa: a Hargitát övedző fennsíkon, a két Homoród és Vargyas vize választóin és a baróti medence szélein. Ez némely helyen káolinósodott, [A. Rákos], máshol alunitósodott [Bibarczfalva és Zetelaka]. 3. Kvarcz-andesit tuffa: A. Rákostól a két Homoród völgyében fel Lövétéig és H. Keményfalváig. 4. Bazált-tuffa: A. Rákos.

2. Az ásványok és kőzetek haszonra fordíthatása módjai.

1. Graphit, irony és tüzálló tégely készíthető belőle. Hämatit és Limonit, Szt. Keresztbányán és Bodvajon vasat olvasztanak belőlük. 3. Pyrolusit, üveggyártásnál és vegyi laboratóriumban használják. 4. Kőso, a parajdi bánya majdnem az egész székelységet ellátja sóval. 5. Aragonit és serpentin, csiszolva apró dísztárgyak készíthetők belőle. 6. Gypsz, trágyául s iparczélokra használható. 7. Kaolin és kaolinósodott trachyt, edény készítésre alkalmas. 8. Az alunitósodott trachyt törmelékéből timsót szoktak kilúgozni, Bibarczfalván. 9. A sárga földből vörös festéket állítanak elő Tolvajospatakánál. 10. Tőzeg, trágyázásra használható. 11. Mészkö, a homoród vidékieknek a mészégetés egyik fő életmódja. 12. A vörös színű mészkövekből díszes emléktárgyakat lehet csi-

szolni. 13. A melaphyr-gabbro és a fekete pyroxen-andesit csiszolva szintén kelle-
mesen hatnak a szemre és kedélyre. 14. A trachyt család fajait építésre, fara-
gásra, utczák burkolására használják. 15. A tályogból edényeket, az agyagos
márgából téglát és cserepet készítenek. 16. A homok és homokkő szükséges építési
anyagszer.... A kövületek s több érdekes rész közlését a tér szűke nem engedte.

IV. Udvarhely vármegye növényvilága [Flora] rövid vázlatban.

Székelvföld azon középponti részéről, melyet Udvarhely vármegyének 3,417.680
□ kilométernyi területe foglal el, eddigelé Baumgarten János, Segesvár egykori
hirneves physikusa, Fuss Mihály, ág. hitv. tanár és lelkész, Fronius Frigyes,
szintén tanár és lelkész, Schur János Ferdinánd, a nagytevékenységű botanicus,
újabbán pedig dr. Simonkai Lajos Erdély edényes flórájának [*Enumeratio
Florae Transsilvanicae Vesiculosae Critica*] írója gyűjtöttek és irtak le növé-
nyeket, melyek Simonkai kritikai nagy művében pontosan fel vannak jegyezve.
Az ő sikeres kutatásuk azonban e vármegyének kevés részére — inkább a Hargi-
tára s a két Homoród vize völgyére — terjedett ki. Vármegyénk egész területéről
mintegy 300 vadon élő növényfaj lelőhelyét mutatták ki biztosan az említett
tudósok. E sorok írójának 4—5 éven át folytatott gyűjtése által — a mi a
vármegye majdnem egész területére kiterjedett — közel ezer faj vadon termő
növény jutott be a szakirodalomba: »*Udvarhely vármegye flórájának főbb vonásai*«
című növényjegyzéke [*Enumeratio stb.*] következtében.¹⁾ Megjegyzendő, hogy ezzel
még koránt sincs e területen kellő részletességgel végezve a kutatás, mely
csupán az edényes flórára szorítkozott.

Udvarhely vármegyének keleties természeti jellegénél fogva teljes figye-
lemre méltó flórájában megtaláljuk Erdély sajátos növényei mellett Skandi-
návia, Dél-Oroszország, a Kaukázus és Balkán növényvilágának némely képvi-
selőit is. Az éghajlati viszonyoknak a harmadkortól a jelenkorig történt változása
új föltételeknek vetette alá a növényvilágot is. A harmadkori korszak enyhe
éghajlata, vagy a jégkorszak fagyos climája más és más tenyészetnek adtak
életet. Lássuk már ezen változatos növényeket. A csupán Erdélyben termő
[endemicus] növényfajok közül vármegyénkben a következők fordulnak elő:

Hepatica Transsilvanica Fuss. Sz.-Udvarhelyen a Csere és Csicsér erdőkben.

Dianthus trifasciculatus Kit. [Variatio albo flore]. A Kuhar dombon Sz.-Udvarhely
mellett.

Dianthus Marisensis Simk. Korond és Udvarhely gyepes dombjain.

Alsine Banatica [Henff]. Egy példányt leltem a Budvár oldalán Sz.-Udvarhely mellett.

Orobis Transsilvanicus Spreng. A Budváron és Csereerdőben Sz. Udvarhely határán.

Waldsteinia trifolia Roch. A Budváron egy példányt találtam.

Cephalaria radiata Grisb. Sz. Udvarhely mellett a Kuhar oldalán.

Girsium furiens Grisb. Korondon és Udvarhelyt.

Phyteuma tetramerum. Schur. Sz. Udvarh., Oláhfalú, Lövete, Parajd.

Linaria intermedia. Schur. szántókon, ugarokon az egész vármegyében.

¹⁾ Orvostermészettudományi *Értesítő*. XII. köt. Kolozsvár.

Pedicularis campestris Grisb. Homoród-fürdőnél, Lövétén, Sz. Udvarhelyt.

Origanum Barcense Simk. Kadicfalvánál Sz. Udvarhely közelében.

Quercus glabrata Heuff. Sz. Udvarhelyt a csereerdőben.

A tősgyökeres magyar növények közül, melyek a Királyhágón innen és túl egyaránt benszülötteknek érzik magukat, fölemlítendő a *Cirsium brachycephalum* Jur. [Parajdnál a Bucsin erdőben az országút szélén.] Az északi és keleti Kárpátokat jellemző növények az *Aconitum Moldavicum* Hack. [Sz.-Udvarh. Bucsin, Lövete, Oláhfalu] és a *Tanacetum rotundifolium* W. és K. Lövéténél és a Királyfürdőn terem a vármegyében.

Érdekes jelenségek flóránkban a Skandináv félsziget fagyos éghajlata alatt otthonos következő növények: *Mulgedium alpinum* L. a Hargitán. *Vaccinium Myrtillus* L. a Bucsinban és Hargitán. *Vaccinium Vitis idaea* L. a Hargitán. *Polygonum viviparum* L. szintén a Hargitán. Ezen északi növények mellett a délvidékiek közül terem a *Sesleria Heuffleriana* Schur. Sz.-Udvarhelyt a Csicsér erdőben, a *Linaria Dalmatica* L. ugyanott. A keletet jellemző növények közül, melyek Kaukázusban és Dél-Oroszországban honosak, fölemlítendőek ezek:

Iris furcata M. B. a Csicsér oldalán és a Kuharon Sz. Udvarhelynél.

Geum Aleppicum Jacq. Hargita, Lövete, Sz. Udvarhely.

Ferulago silvatica Bess. Sz. Udvarhelyt a Tövis oldalon.

Senecio Biebersteinii Lindem. Sz. Udvarhely, Korond.

Centauria salicifolia M. B. Korond, Sz. Udvarhely.

Iris caespitosa Pall. Sz. Udvarhely, Hodgya, Kadicfalva.

Allium flavescens Bess. h. almási barlangnál.

Bunias Orientalis L. a vármegyében, gyéren.

Asperula Aparine M. B. Sz. Udvarhely.

Scrophularia alata Gilib. Korondon vízerek mentén.

Ajuga Laxmanni L. Darócz falu határán.

Statice Gmelini Willd. Sz. Udvarhelyt a kápolnánál.

Polygonum patulum M. B. Sz. Udvarhelyt a szántókon, tarlókon.

A vármegye ritkább, érdekesebb és jellemzőbb növényei közül említésre méltók még a következők:

Anthemis Fussii Grisb. Korond.

Senecio fluviatilis Wallr. Sz. Udvarhely.

Arabis auriculata var. *dasycarpa* Andr. Sz. Udvarhely.

Prunella spuria [grandiflora et vulgaris]. Stapf. Erdélyből ez ideig csupán Sz. Udvarhelyről van kimutatva, hol egy gyepes dombon 1886-n szedtem.

Daphne Cneorum L. Lókod és Bágy községek határán.

Lilium bulbiferum L. Sz. Udvarhelyt a papkertben.

Achillea Ptarmica L. a korondi fürdőnél.

Dianthus superbus L. ugyanott.

Ranunculus polyanthemus L. var. *latifissus*. Simk. Sz. Udvarhely.

Muscari Transsilvanicum Schur. Sz. Udvarhely a csere erdőben.

Paronychia cephalotes M. B. Sz. Udvarhelyt a Kuharon.

Oenonthe Banatica Heuff. Sz. Udvarhelyt a várréten.

Waldsteinia geoides Willd. Sz. Udvarhely a Budváron.

Dictamnus Caucasicus F. et M. Bágy, Patakfalva.

Heracleum Sibiricum L. Sz. Udvarhelyt a papkertben.

Laserpitium alpinum L. a Hargitán.
Althea officinalis L. Sz. Keresztur, Sz. Udvarhely.
Butomus umbellatus L. Sz. Keresztur.
Orchis elegans Heuff. Agyagfalva, Oláhfalu, Sz. Udvarhely.
Inula cordata Bess. Sz. Udvarhely.
Cypripedium calceolus L. Parajd, Sz. Udvarhely.
Catabrosa aquatica var. *uniflora*. Kern. Sz. Udvarhely.
Orobus laevigatus W. et K. Sz. Udvarhely.
Anchusa Bareieri All. Daróc, Szombatfalva.
Ranunculus Steveni Andr. Sz. Udvarhely.
» *Steveni* var. *platyphyllus* Schur. Sz. Udvarhely.
Carduus nutans L. H. Remete.
Gentiana Caucasica M. B. Sz. Udvarhely, Korond.
Senecillis Sibirica L. Oláhfalu, Lövéte.
Achillea Pannonica Scheele Sz. Udvarhely.
Telekia speciosa Schreb. Szederjes, Korond, Parajd, Sz. Keresztur.
Dentaria glandulosa W. et K. Sz. Udvarhely, Szent-Erzsébet.
Adenostyles Kernerii Simk. Hargita.
Valeriana bijuga Simk. Hargita, Lövéte.
Conringia Orientalis [L.] Sz. Udvarhely.
Genista elatior Koch. Korond.
Linum perenne L. Sz. Udvarhelyt a parkertben.
Linum nervosum W. et K. Sz. Udvarhely.
Anemone silvestris L. Sz. Udvarhelynél a Kuharon.
Caltha alpina Schur. vizenyős réteken.
Aquilegia vulgaris L. Sz. Udvarhely, Sz. Keresztur.
Cholchicum autumnale L. réteken, legelőkön mindenütt.
Fragaria elatior Ehrh. Sz. Udvarhely.
Atropa Belladonna L. Hargita, Lövéte, Parajd, Firtos, Sz. Keresztur.
Mentha subarvensis Simk. Korond, Sz. Udvarhely.
Ajuga Genevensis L. var. *bracteis integris* [floribus rubentibus] Sz. Udvarhely.
Narcissus poeticus L. Máréfalva, Szt. Király, Bágy, Lövéte, Oláhfalu, Sz. Udvarhely.
Helleborus purpurascens W. et K. Sz. Udvarhely, Hodgya, Patakfalva.
Aconitum Anthora L. Sz. Keresztur.
Scopolia Carniolica Jaqu. és *Anthriscus cerefolium* L. Sz. Udvarhelyt kertekben.

Ezen területnek növényalakokban való változatosságát és gazdagságát az eddigi kutatások is bizonyítják. Hadd álljon itt egy rövid összefoglalás az ezen vármegyében előforduló növénycsaládokról és az azokhoz tartozó vadon termő növényfajokról.

1. Ranunculaceae [42].¹⁾ 2. Berberidaceae [1]. 3. Nymphaeaceae [2]. 4. Papaveraceae [3]. 5. Fumariaceae [4]. 6. Cruciferae [46]. 7. Cistaceae [3]. 8. Violaceae [11]. 9. Polygalaceae [3]. 10. Silenaceae [23]. 11. Alsinaceae [16]. 12. Paronychiaceae [2]. 13. Linaceae [5]. 14. Malvaceae [6]. 15. Tiliaceae [1]. 16. Hypericaceae [4]. 17. Geraniaceae [10]. 18. Balsaminaceae [1]. 19. Oxalidaceae [1]. 20. Rutaceae [1]. 21. Sapindaceae [2]. 22. Celastraceae [2]. 23. Rhamnaceae [2]. 24. Leguminosae [56]. 25. Rosaceae [53]. 26. Onagraceae [7]. 27. Lythraceae [2]. 28. Cucurbitaceae [1]. 29. Crassulaceae [8]. 30. Saxifragaceae [7]. 31. Umbelliferae [41]. 32. Araliaceae [1]. 33. Cornaceae [2]. 34. Loranthaceae [2]. 35. Caprifoliaceae [9]. 36. Rubiaceae [13]. 37. Valerianaceae [5]. 38. Dipsacaceae [6]. 39. Compositae [118]. 40. Ambrosia-

¹⁾ A záró jelek közt álló számok az ismert fajok számát jelentik.

ceae [2]. 41. Campanulaceae [12]. 42. Vacciniaceae [4]. 43. Ericaceae [2]. 44. Hypopithyaceae [4]. 45. Oleaceae [2]. 46. Asclepiaceae [1]. 47. Apocynaceae [1]. 48. Gentianaceae [7]. 49. Polemoniaceae [1]. 50. Convolvulaceae [4]. 51. Borraginaceae [23]. 52. Solanaceae [8]. 53. Porsonatae [44]. 54. Labiatae [55]. 55. Verbenaceae [1]. 56. Primulaceae [7]. 57. Plumbaginaceae [1]. 58. Plantaginaceae [7]. 59. Atriplicaceae [28]. 60. Thymelaeaceae [3]. 61. Santalaceae [2]. 62. Aristolochiaceae [2]. 63. Euphorbiaceae [9]. 64. Cannabaceae [2]. 65. Urticaceae [2]. 66. Ulmaceae [2]. 67. Cupuliferae [7]. 68. Betulaceae [3]. 69. Salicaceae [13]. 70. Orchidaceae [28]. 71. Alismaceae [2]. 72. Butomaceae [1]. 73. Juncaginaceae [1]. 74. Najadaceae [1]. 75. Typhaceae [2]. 76. Iridaceae [8]. 77. Amaryllidaceae [5]. 78. Liliaceae [28]. 79. Colchicaceae [2]. 80. Juncaceae [11]. 81. Cyperaceae [30]. 82. Gramineae [50]. 83. Coniferae [5]. 84. Selaginellaceae [1]. 85. Lycopodiaceae [3]. 86. Ophioglossaceae [1]. 87. Polypodiaceae [14]. 88. Equisetaceae [4].

Dr. Simonkai Lajos *Erdélyi Edényes Flórája* című művében 110 családot és 613 nemet képviselő 2230 virágos és 53 edényes virágtalan növényfajt mutat ki. Udvarhely vármegye területéről 88 családba és 418 nembe tartozó 953 phanerogam és 23 edényes — kryptogam — vadon élő növényfaj ismeretes; pedig még nincs elég részletesen átkutatva ezen érdekes Flóra-terület. Így hát biztosra vehető, hogy az összes erdélyi növények fele tenyészik Udvarhely vármegyében, miből eléggé kiviláglik ezen székelyföldi vármegyénk növényvilágának gazdagsága, változatossága és érdekessége, a mi a fűvészek figyelmére teljes mértékben méltó.

Vajha Flóra országának ezen kincsei minél többeket lelkesítenék és meghódítanának! Van itt még egy egész emberéletre tennivaló, s még akkor is marad tér az utódoknak. A fűvészkedés nemcsak azért nehéz foglalkozás, hogy a gyűjtés, szárítás, rendezés és fentartás sok időbe és fáradságba kerül; hanem azért is, hogy egy faj számos eltérő, néha esetleges alakban jelenik meg, s ezért a biztos meghatározáshoz összehasonlítások is kellenek, mit szintén sok utánjárással lehet megtenni a megbízható tudományos gyűjtemények felhasználása segélyével.

A fűvészet gyakorlati haszna a fűvek és virágok házi iparra és házi orvosságokra használhatóságának megismerése.

A házi szövőiparban kivált a gyapjufestésre a következő növényeket használják: a festő zsoldina [*Serratula tinctoria* L.] leveleit vagy a vadalmafa héját [kérgét] timsóval összefőzve, mikor sárgára akarnak festeni. A kék színhez a festéket indigóból, vitriololajból [kénsav] és timsóból készítik. Ha zöldre akarnak festeni, akkor előbb kékre festik a fonalat, azután a sárga színhez készített festékbe teszik s készen van a zöld szín. A vörös szín előállítására a még ki nem virágzott szurok- vagy szűfüvet [*origanum vulgare* L.] és a vadalmafa leveleit használják. A fekete festéket szintén szűfűből, melyet virágzása után kell leszedni, és vasszaliczból készítik. Ez utóbbi célra az egerfa [*Alnus glutinosa* L.] héja is használható a szűfű helyett. Az egerfa vizek mentén, a festő zsoldina és a szűfű emelkedett bokros helyeken mindenütt elég bőven terem.

Mint házi gyógyszerek minden gondos háziasszonynál szárítva megtalálhatók a hülésből eredt köhögés ellen a bodzafa [*Sambucus nigra* L.] virága, a

kerti zsálya [*Salvia officinalis* L.] leveles ága, a székfű virága [*Matricaria chamomilla* L.], melyből jó thea készíthető. Étvágytalanság ellen az ezerjófűvet [*Erythraea Centauriaca* L.] használják; pálinkát öntenek rá s keserű ízét birsalmával és fodormentával mérséklék. Tüdővész ellen a marti lapu vagy lókörmű szattýu [*Tussilago farfara* L.] gyökerét megreszelve, mézben kirántják, azután eczettel feleeresztik, s éhgyomorra egy-egy kalánnal adnak belőle a betegnek. Sebire a kigyónyelvűfű [*Echium vulgare* L.] és a farkasalma [*Aristolochia clematitis* L.] virágából s levelei szárából főznek gyógyító szert. Torokfájás ellen a fagyalfa [*Ligustrum vulgare* L.] és a bodzafa virágából timsóval elegyítve készítenek toroköblögetőt. Hülés ellen bedörzsölésre a földi bodza [*Sambucus Ebulus* L.] gyökeréből és az egerfa éretlen gyümölcséből készítenek gyógyszert, melyhez konyhasót is tesznek. A hideglelés ellen a pásztortáska [*Capsella, bursa pastoris* L.] nevű növényt használják. Kelevényből támadt sebekre az egérfarkú fű [*Achillea millefolium* L.] és a vörös hagyma [*Allium cepa* L.] szolgálhatnak sütve-főzve gyógyító szerül. Az izlandi zuzmóból [*Cetraria Islandica* L.], mely a Hargita tetején bőven terem, tüdőbetegeknek főznek theát. E növények mind általánosan ismeretesek.

Az ifjabb nemzedék azonban mostanság a nép között is, komolyabb megbetegedés esetén, mellőzi a házi gyógyszereket, inkább orvoshoz megy, vagy a házhoz hivatja. A festéshez szükséges anyagokat is ma már többnyire a kereskedésekből veszik, mivel a növényeknek e célra összeszedetése és kifőzése igen sok időbe kerül. Egyébiránt a házi orvosszereket régen is, mikor még az emberek a természetből nem távoztak volt úgy el, mint ma, s a takarékosság a családok házi főérénye volt, ez, és gyógyszertárak s orvosok nem léte tette keresettekké, a mik kézügyben levén, a betegségnek hamar elejét lehetett venni; s míg orvost hozattak volna, a beteg állapota már jobbra fordult, a falu lelkésztől vagy valamelyik urasági udvarban hallott házi szernek gyors alkalmazása által. Ma más a korszellem s mások az irányt adó tekintetek. A természetből mindenben eltávoztunk, az egyszerűség kiment divatból, a mit magunk megtehetnénk is, másoktól szerezzük meg — pénzen; a füveknek, virágoknak gyógyítási célból gyűjtése az orvosok és gyógyszerészek, s főleg ezeknek a mezőket bebarangoló növénygyűjtő szegényei keresetforrásává, tudományos megismerése a fűvészek és tanárok szakfoglalkozásává lett.

V. Udvarhely vármegye állatvilága. [Fauna.]

Udvarhely vármegye a délkeleti Székelyföld egyik alkotó része; állatvilága a többi vármegyékétől egészen különböző sajátságokat nem mutat, tulajdonságai amazokéval közösek; de részletes tanulmányozásáról irodalmunkban önálló munka nincs, csak említések olvashatók itt-ott. E sorok írójának sem volt lehetséges a felszólítatása ótai rövid idő alatt kimerítő tanulmányt tenni. Így jött létre, a mit az olvasó e kis dolgozatban vesz, — egy teljesen szilárd alapon, szakszerűleg készült szerves összkép helyett — e rövid vázlat.

A vármegye állatvilágát az *emlősök*, a *madárvilág*, a *hüllők*, *halak* s *tár-
saik* alkotják.

I. *Emlősök*. A legmagasabb szervezetűek, az emlősök közül említendő a hiuz [Felis Lynx], mely régen egész Európában gyakori volt, ma a rengetegekre vonultan él, s hazánkban többször Zemplén és Máramaros hegyeiben találják, nem ritkán nálunk is; de itt inkább a tarka vagy *párducz hiuz* [Lynx pardalis] fordul elő,¹⁾ mely földrészünk déli tájain lakik s hozzánk Törökországból jó, míg a közönséges hiuz Galliczián át Oroszországból vetődik ide. Nálunk a h. almási erdőben lőttek, s bőre két ízben került a sz. udvarhelyi piacra, ezért gyakorinak nem mondható. Főbb tartózkodási helye a csík-csicsói és madarasi Hargitában magasan fekvő sziklahasadékok, a honnan csak élelem szerzés végett kóborol az alsóbb fekvésű erdőkbe. A *vadmacska* [Felis Catus] nagyobb erdőségeken, minő a galambfalvi és oláhfalvi, elég gyakori. A *farkas* [Canis lupus] vándor állat, élelme keresése miatt szétbarangol, télen nem tartózkodik havason, mert nincs legeltetés, hanem a községek körüli erdőkben; de nyáron a havasi rengetegeken él s a községek közelében levő erdőkben fiadzik. A *medve* [Ursus arctos] lakik a Bucsintól a Hatodhavasig lenyúló Hargita hegyláncolatban, de nem gyakori. A *borz* [Meles taxus] előfordul a havason kívüli községek közt elterülő erdőkben, elég gyakori a Rez-ben és egyebütt is. Szent-Erzsébet és a két Sóllymos környékén majdnem mindenki a bőréből készíti tarisznyáját. A *hölgyemnyét* [Mustella erminea], melyet a patakfalvi erdőben lőttek egy ízben, ritkán kerül elé. A *nyest* [Mustella foina] is előfordul a vármegyében, de nem gyakori; míg a *nyuszt* [Mustella martes] a Hargitában található. A *közönséges pele* [Miozus glis] húsát Korondon és Atyhában megeszik. *Vad diszno* [Sus scrofa] inkább csak a makktermő tölgyerdőkben lakik, így a F. Rákos, Daróc, Zombor, H. Oklánd, H. Karácsonfalva, H. Almás, ugy szintén Vargyas, Erked, Bene, Musna, N. Galambfalva, Derzs, M.-Felek községek erdőiben, egyebütt ritkán. *Szarvas* [Cervus alaphus] a görgényi havasokról vetődött át az oroszhegyi és zetelaki nagyobb erdőkbe; jelenleg [1895. november] egy család tartózkodik ott. *Őz* [Cervus capreolus] kevés van, mert az őrvadászok és farkasok pusztítják. Található Parajd Bucsin hegye erdőségétől a Hatod havasig huzódó Hargita hegyláncolat nagyobb és csöndesebb erdőségeiben. Remélhető elszaporodásuk, mert az őrvadászok mostanság apadnak. *Vidra* [Lutra vulgaris] a N. Küküllő folyó mentén Sz. Udvarhelyt is találtak. A *denevérek* közül megemlítem a következő fajokat:²⁾ *Rhinolophus unihastatus* Geoffr. var. Homoród-Almásiensis Daday, *Rhinolophus bihastatus* Geoffr. *Vesperus siculus* nov. spec. *Vespertilio Schreibersii* Natt. Miotis murina L. var. Ez itt elsorolt fajok mind előfordulnak a h. almási barlangban, mely méltán nevezhető *denevér barlangnak*, mert egyik üregében a guano egész halmot képez. E szerint az Erdélyben eddig ismert 17 faj és 4 változat [varietas] közül a homoród-almási barlangból ismerünk

¹⁾ Gr. Lázár Kálmán: A szabad természetből. 67—70. I. I.

²⁾ Orvos-természettud. Értesítő 1885. III. f. 272—3. I. I.

4 fajt és 2 varietast. Nem érdektelen végre az emlősök fontosabb alakjainak felemlítésénél az, hogy a *fülei* ugynevezett *Boroszlános* erdőben, Benkő József tanubizonyossága szerint¹⁾, 1775-ben márczius havában még láttak *Bövény*-t [Bos Urus Gm.], az utolsót 1814-ben lötték el.

II. A *Madárvilág* nevezetesebb alakjai közé sorozható a *fakó keselyű* [Vultur fulvus Gm.], mely hazánk déli és délkeleti részeiben, különösen Erdély magas hegyeiben elég gyakori, s sziklahasadékokba rakja fészket. E faj nálunk is időnként megjelenik. Egy szép példány 1894. június havában Méréfalváról került a helybeli ev. ref. collegium gyűjteményébe. A *vándor sólyom* [Falco peregrinus Gm.] a hazánkban élő sólyomfajok legnagyobbika, helyenkint megjelenik, bár sokkal ritkább, mint a róla nevezett helyek és leírások. Hajdan vadászatra használták, s tanulékonyságáért a sólymászatot kedvelő őseink nagy becsben tartották. Innen hazánkban s vármegyénkben is a sok ezekről vett elnevezés: *Kis- és Nagy-Sólymos*, *Sólyomkö* vagy *Somkö*, *Lövete* közelében a *Kiruly* fürdőn, közvetlenül a fürdő épületek mellett emelkedő szirtfal, hol *Lövete* sólymárai²⁾, a nemzeti fejedelemség korában, a szultánnak adóban küldeni szokott sólymokat tartották, a mint erről az udvarhely vármegyei levéltár oklevélgyűjteménye 4-ik kötete 3. száma alatt említés is van téve. E levél Bethlen János főkirálybíró 1700-ban kelt rendelete, melyben a szék tisztségének meghagyatott, hogy a lövetei sólymárok előjogait tiszteletben tartsa, őket ne adóztassa. Egy 1758-ki kormányzékeni rendeletből pedig az tűnik ki, hogy ezen sólymárok még akkor is élvezték azon nemesi előjogukat, hogy bíróságtól s községi más terhektől menttek voltak. Ily jelentőségű amaz elnevezés is: *Somoskö* vagy *Sólyomkö* A. Rákos közelében. Korondon Északpataka völgyében is *Sólyomkö* nevű hely van a Varság tisztása felé Küküllőfő felett. Azonban a nemes szárnyas, a lég daliája, a madarak közt az oroszlán képviselője, ma már ritkán jó fegyver elé. 1894-ben Korondról 3 sólyomfiókát árultak a sz. udvarhelyi piacon. A *baglyok* közül említésre méltó az *Urali bagoly* [Strix Uralensis], melyet két ízben láttak Udvarhely vármegyében, 1894-ben Korond környékén, 1895. október havában Méréfalván. A *törpe kúvik* [Glaucidium passerinum L.], mely Európában a baglyok legkisebbike, nálunk ritka, előfordul a 17 falu havasán. A *közönséges fajd* [vad páva, siket fajd = Tetras Urogallus] a Hargita túlevelű fákkal borított erdős hegyeiben elég bőven található, mint állandó madár, s a vadászat keresett tárgya, különösen a magasabb hegyvidékeken — regio — tenyészik, fenyvesekben, mert túlevellel és áfonyával táplálkozik.³⁾ Ezért oly fenyvesekben, melyek a Bucsintól le a Hatod nevű Hargita heglánczolatban 1300 m. magasságon felül vannak, mindenütt tartózkodik elég gyakran. Itt élnek a siket fajd legnagyobb példányai. József Ágost cs. és kir. főherczeg úr ő fensége két évben jött siket fajd vadászatra vármegyénkbe. A *sárga billegető* [Motacilla suphurea], mely a hegységek vizei mellett gyakori szokott lenni, előfordul a Sikaszó völ-

¹⁾ Benkő, Josephi : Transsilvania Specialis. Terra Siculorum etc.

²⁾ B. Orbán Balázs : A Székelyföld Leírása I. köt. 87. l.

³⁾ Ez érdekes madárról külön is lesz hátrább szó.

gyében. A magas észak lakója, a *csontmadár* vagy *selyemfark*, *locska* [*Bombycella garrula*] téli vendégképen a vármegye hegyes vidékein nem ritkaság, de nem mondhatni minden évben gyakorinak. A N. Küküllő közelében minden tavaszon megjelenik észak-keleti Afrika egy gyönyörű madara nyári vendégül, s ez a *gyurgyalag* vagy *gyurgyoka* [*Merops apiaster*], honos Dél-Európa, Ázsia és Afrika egy részében. E madár, mely a tropicus erdő szárnyasai közt is kitűnő helyet foglal el, hozzánk ápril vége felé, vagy május elején jő, s már szeptember elején a fecskékkel együtt távozik.¹⁾ A *csacsogó karics* vagy kék csóka [*Coracias garrula*] erdőinkben szintén megvan. A *kő rigó* [*Monticola saxatilis*] előfordul a Hargitában. A *kazári fecske* [*Cypselus apus*], mint délies alak szintén gyakran megjelenik hegységeink sziklás részeiben, így a Síkaszó völgyben s Sz. Udvarhely város magasabb épületeiben — minő a plébánia — minden évben látható. A *három ujju harkály* [*Picoides tridactylus*], melynek hazája az Uralhegység, 1895. nyarán egy példányát találták a Hargitában, mint ritka alakot. E madárnak két példányát Danford C. J. Erdélyben letelepedett angol földesúr Húnyad vármegye Poklisár községéből 1895. év június havában a Nemzeti Múzeum állattárának ajándékozta, beküldötte fészket is a benne talált tojásokkal együtt. Előfordul továbbá a Hargitában a *fejérhátú harkály* [*Picus leuconatus*] is, mely hazánk északi és délkeleti részének erdőire nézve jellemző alak. A *fekete harkály* [*Picus martius*] szintén megvan a vármegyében. A *rózsaszínű seregély* [*Pastor roseus*], melynek hazája Ázsia és Dél-Európa, némely évben nálunk is megjelenik, de nem gyakori. A *fekete gólya* [*Ciconia nigra*], melynek hazája Kelet-India, mint költöző madár időnként megjelenik nálunk is, erdőben, magas fákon rakja meg fészket, s hegyi patakok közelében tartózkodik; két ízben látták, egyszer 1894. nyarán Korond környékén, fészében három fiókát találtak. A *kormorán* [*Gracculus carbo*], mint kielégíthetetlen halfogyasztó, Bögöz mellett találtatott. A *kontyos kacska* [*Fuligula cristata*] észak lakója, de tavaszi és őszi madárköltözéskor megjelenik néha a N. Küküllő mellett. Végül megemlítem, hogy Frivaldszky János 1891-ben kiadott: *Aves Hungaricae* cz. művének 156. lapján megemlíti a *cöcsököt* [*Podiceps cristatus*] Bagy határáról, hol 1877-ben sept. 8. Csató János lőtte.

III. A *hüllők*. Ez osztályból említést érdemel a *Hegyi gyík* [*Lacerta vivipara* Jaqu.], melynek Magyarországon előfordultát Jeitteles Kassára teszi. Ugyan e gyíkfajt Dr. Entz Géza műegyetemi tanár a Retyezáton találta fel. Előfordul a Bihar hegységben, Görgény és Nagy-Szeben vidékén. Feltalálható e gyík a Síkaszó völgyében is elég gyakran. Az általam talált példány, Méhesy tanár meghatározása szerint, ennek bizonyult. Előfordul még a *Lacerta agilis* var. *rubra*, ugyszintén var. *typ.* és *Lacerta viridis*, utóbbi a Gagy patakában és a Budváron. Mint ritkább alak említendő a *Keresztes vipera* [*Pelias berus*], melyből egy példányt Sz. Udvarhely határán a Kuvaron, egy másikat, mely fekete válfaja a keresztes viperának, a Varságon Szilidi patakmenti erdőségben, s

¹⁾ Gr. Lázár Kálmán: A szabad természetből. 124. l.

újabbán a szintén Sz. Udvarhely határán levő Szarkakő sziklán két példányt találtunk. A vipera eddigi előfordulási helyei: Borszék, Kolozsvár, Balánbánya, Rodna, stb. a vármegyénkbeliekkel bővülnek.

A kétéltűek közül felemlitem a *Rana agilis*, *Rana temporaria* s az *agilis* Thom. és var. *fusca*, továbbá a *Rana esculenta* var. *ridibunda* Pall. [Kecskebéka] és *Bombinator pachypus* [vastaglábú Unka] fajokat, melyek mint a vármegyében gyűjtöttek, iskolai gyűjteményekben található. Közönséges a *Triton cristatus* és *taeniatus* [Göte], utóbbi a Szarkakő alatti pocsolyákban is.

IV. A halak osztálya. Hermann Ottó a Küküllő folyóból és más vizekből a következő halfajokat említi:¹⁾ a *tarka*, *meny*, *menyhal* [Lota vulgaris], mely a leső, rabló halak közé tartozik, az uszadék tőkéket, gyökérzetet, padmolyokat és a part lyukait választja tanyájául. Nálunk inkább gátak alatt fogják. Eléfordul saját megfigyeléseim szerint a Fejér-Nyikó patakjában és a Homoród vizében is. A *rózsás márna* [Barbus fluviatilis], mely a halászatnak keresett tárgya, szereti a sebesebb folyású mély vizet, míg a *Petényi márna* [Barbus Petényii], mely szereti a sebes vizet, s alapján pataki hal, leginkább a pisztranggal egy vizet tart, különösen kedveli a kisebb zuhogókat s a malmokat, hol mindig a kerekék csapó vizében tartózkodik; húsa igen jó és kedves eledel, mely mint a régi erdélyi eredetű szakácskönyvek »semlyénk hala« Sz. Kereszturon »zsömlehal«-nak nevezetik. Említést érdemel továbbá a *sujtásos kűsz* [Alburnus bipunctatus], Sz. Kereszturon *halhuszár*-nak hivatik, mely noha nagy vizekben is megterem, mégis inkább pataki hal, s a N. Küküllőben és a Székelyföld legtöbb patakjában közönségesen el van terjedve; a Vargyas vizében is előfordul. A *fejés domolykó* [Squalius dobula], melyet a fejés halak, illetőleg keszegek közt fejés volta és gömbölyű háta nagyon kitüntet, a N. Küküllő, Vargyas, Füle és Kormos vizében található. Folyóinkban a legközönségesebb halat *pozsár*nak is hívják. A vésett ajku *paducz* [Chondostroma nasus], mely közönségesen szereti a víz fenekét s a moszatoknak kövekről, gyökerekről lelegelését, a N. Küküllőben gyakori. A *réti csík* [Cobitis fossilis], mely a sík vagy tágas völgyek iszapos fenekű álló vizeit, mocsarait, lápjait és a folyók ily részeit lakja; megfigyeléseim szerint a Vargyas vize kiöntéseiben és a N. Küküllő itt-ott előforduló mocsaraiban található. A *kövi csík* [Cobitis barbatula] különösen kisebb patakok tiszta, gyorsabb folyású részeit kedveli, tehát a hegység hala. Egy példányt fogtam a Fejér-Nyikó patakban. Kisebb hegyi patakokban előfordul a Hermann Ottó által nálunk nem említett *vágó csík* [Cobitis taenia] is. A *leső harcsa* [Silurus glanis] vizeink legnagyobbra növő hala, mely szereti a csendes, mély, iszapos és gyökeres fenekű vizet, s melyet az imént említett tudós szerint a N. Küküllőből Bögözig fognak, ritkán azonban Sz. Udvarhelyig is feljő; fogni szigonynyal és hálóval szokás. Átalában keresett piaci árucikk. A *sebes pisztrang* [Trutta fario] Hermann Ottó följegyzése szerint a N. Küküllőben, Vargyas vizében és a K. Küküllő Bucsín

¹⁾ A magyar halászat könyve. II. k. 1887.

hegyi részében fordul elő; rendszerint a források magas területeit lakja, s így a legmagasabbról induló vizek első hala, de azért havasinak még sem nevezhető, mert nem havasi jellemű vizekben is található; a Székelyföldön szigonynyal, dynamittal, méregfűvel, oltatlan mésznek a vízbe bocsátásával [meszezés], varsával és farczákkal [bokorháló] fogják. E jóízű kis hal a halászatnak általában legkeresettebb tárgya. A pizstrang előfordulását tekintve, saját észleletem alapján az elmondottakhoz még a következőket fűzöm. A pizstrang előfordul a N. Küküllő felső mellékvizeiben, nevezetesen a *Sikaszó*, *Pizstrangos*, *Salamás*, *Ivó*, *Rakottyas* és két *Bakó*, ugy a *Deság* patakában. A K. Küküllő bucsini részében a *Kis- és Nagy-Ágban* — mely utóbbi a K. Küküllő legnagyobb mellékvize — én is találtam; előfordul továbbá a *Bogdán* és *Erős* hegyek patakában, a parajdi *Juhodban*, a *Vargyas* vize Szentegyházás-Oláhfalu feletti részében, a *Gyepü*, *Tolvajos*, *Ilama*, *Kiruly* vízében, mely utóbbi a Tolvajos és Gyepü patakából ered; továbbá innen le a Vargyasban és Kormos-Langos patakában, sőt ezeknek minden kisebb mellékvizeiben, különösen augusztus hó után. Ha végig járjuk az udvarhely vármegyei havasi vizeket, meggyőződünk arról, hogy daczára a pusztító, mondhatni rabló halászatnak, minden állandó vizü patakban van pizstrang, a mi a mellett bizonyít, hogy Udvarhely vármegyében, némi védelem mellett, nem sok költséggel, mesterségesen tenyésztve, tetemesen szaporítható lenne s rendes árucikké válna a pizstrangállomány, a miből a lakosok biztos jövedelemhez jutnának a helyett, hogy most csak bajjal és ritkán juthat hozzá a közönség. Elszomorító, hogy a vármegye többi vízei területén is ez irtó rendszer van divatban. A nemzeti vagyon e természetes és bőv erőforrását a kormánynak vagy egy kormányi engedély mellett szervezendő halászati társulatnak kellene védelmébe venni. A *botos kölönte* [*Cattus gobio*] a hegyi patakok lakója, kövek és kavicsok közt a pizstrang társaságában él, s mindig a víz fenekén bujkál, kavicsok alá rejtőzve lesi rovar, féreg és halivadék zsákmányát, tán nagy buta fejről — jellemzőleg — *butikónak* is nevezik; a székelyek *kapsának* és *ördögálnak* is mondják, Szentegyházás-Oláhfalvánál botos vonóval — szigonynyal — fogják fel. A *fenékjáró küllő* [*Gobio fluviatilis*], mint neve mutatja, szereti a víz fenekét, ezért a székelység jellemzőleg *sármászó szakának* is nevezi. Előfordul a Vargyas és Székelyföld sok hegyi vízében, iszapos fenekű göbőkben és csendes folyású kiöntésekben. A *fürge cselle* [*Phoxinus laevis*], eleven, ügyes halacska, testalkata pizstranghoz hasonlít, szereti a tiszta, sebes kavicsos, porondos fenekű vizet s annak kivált oly helyeit, a hova más hal nem igen férkőzhet. Előfordul Hermann szerint a Vargyasban, de a N. Küküllőben, különösen a *Sikaszóban* és *Fejér-Nyikó* patakban is bőven találtam. A *pennás pér* [*Thymallus vexillifer*] a pizstrangos vizek kissé alább eső folyamának lakója, a csörtető, de kissé csöndesedő patak legnevezetesebb hala, melyet a székelység a kakas gallérjának sárga tollából készült mesterséges légygyel igen ügyesen horgász; általában *pér halnak* hívják, Szentegyházás-Oláhfaluban pénzes pérnek. A *vak ingola* [*Petromyzon fluviatilis*], tengeri hal, hozzánk csak költözve jut el, őszszel ismét távozik, ivás végett vonul a kisebb folyókba és patakokba, neve

székely halnöv; Erdővidéken, sőt máshol is a vármegyében így nevezik; a N. Küküllő felső részében, a *Síkaszó* és *Fenyéd* vizében rendkívül sok van; ennek tulajdonítható, hogy a Síkaszóban a pisztrang apad, Fenyéd vizében majdnem egészen kipusztult. A K. Küküllő pisztrang bőségét az ingola teljes hiánya okozza.

Tisztelt irótársam szivességéből átengedett hecses dolgozatának a *Rovarok*. *Sáskák*, *Pókok*, *Rákok*, *Férgesek* fajait és nemeit tárgyzó részét e könyv szükre szabott kerete miatt kénytelen vagyok megszakítani, befejezve érdekes közlését —

A vármegye *állattenyésztési* viszonyainak ismertetésével... A *szarvasmarha* tenyésztés virágzó. Már húsz éve, hogy a vármegyei gazdasági egyesület által — a kormány gyámolításával — csaknem minden községben szép ökröket nevelnek. Hatalmas külalak, erős testalkat, kitartó munkagyőzés, ugy szintén hizékonyság tekintetében elsőik e vármegye szarvasmarhái. Innen veszik az igavonó ökröket az anyaországi uradalmak, s hizlalni a nagy-váradi, aradi, temesvári s más magyar alföldi marhakereskedők. A szarvasmarhánál megkülönböztetjük az arányos fejű, szétterjedő és szilajszarvu, hosszú testű s magas növésű ökröket, melyek közül a legszebb- s legcízmeresebbeket a vármegye alsó vidékén találjuk, különösen Újszékel, Fiadfalva, Kede és Etéd községekben és környékén, hol azokat különös gonddal ápolják s részben nyáron is jászolyon tartják. A *tehének* közép minőségű tejelő állatok s kitünő tenyészanyagul szolgálnak. A *bivaltenyésztés* a városokon és közeli falvakon elég kiterjedt, s főkereset belőle a tej. A *juh-tenyésztés* a Sövidéken és havasalji községekben nagy mérvű, s bőv gyapjat, tejet, turót szolgáltat; ezen kívül tavasszal a bárány, nyáron a meddő juh és borbécs a nép házi szükségletét teljesen fedezi s idegen kereskedőknek eladásra is bőven jut. A túróból, kivált tavasszal tetemes pénz jó be a vármegyébe. A székely túró — mi alatt a sz.-udvarhelyit értik — a fővárosban is el van terjedve, mindenütt található, s igen keresett és kedvelt árucikk. Az udvarhely vármegyei juh általában a hazai durva szőrű faj, ez állja ki a sokszor éles égalji változásokat, nagyra nő, bőv gyapjat és szép bárányokat nevel, melyeknek bőrét zsidók viszik kereskedésbe, a gyapju fölösleget a brassói posztógyárakba veszik meg. A *kecske* az erdőtörvény életbelépte óta megapadt, s bár bővebb tejelő erejénél s téli könnyebb eltarthatásánál fogva a népnek hasznosabb volt, mint a juh: nem messze az idő, midőn egészen ki lesz pusztulva. Az állatok közül még a *ló* az, melynek kiváló jó tulajdonai vannak. A székely ló kised, hosszú dereku, lecsüngő tömött sörényű; kötése erős, könnyen mozog, járása sebes, munkában, járásban kitartó hegyi állat. A tiszta székely ló-faj, bár állami ménék félszázad óta vannak a vármegyében használatban, észrevehetőleg hanyatlik. 1848 előtt a vármegye lóállománya nagyobb és jobb volt, mint a minő a szabad ménék eltiltása óta. Minthogy a behozott állami ménék mindenféle fajtából valók, melyek a székely lóanyaggal nem találtak: a székely ló elvesztette eredeti jellegét a nélkül, hogy testben nőtt, vére nemesedett volna, inkább elkorcsosult: sem székely faj többé, sem nemesített. Jövője ugyan is csak a nagy lónak van; mert a vasúti hálózat mai nagy kiterjedése után csak nagy, erős igás és teherhordó lóra van szükség, nem apróra és gyors járásúra.

Nagy becsben volt egykor, a már csak történeti emlékezetben élő *oroszhegyi régi tiszta székely fajta ló*. Ezek elődei a török-tatár háborúk idejéből maradtak itt. Vadon tenyésztették őket a havasokon, s csak idevaló méneket használtak. Egy oroszhegyi ménesben 20—30 anyakancza volt, s minden lótenyésztőnek külön méne, melyek szabadon együtt jártak az anyakanczakkal. A lovak télen-nyáron a havason legeltek, nyáron füvet, télen farügyet és a gyökerek sarját ették, a zabot nem ismerték. Nagy havazáskor maguktól eljöttek s ekkor is szabad ég alatt etették meg őket, istállóban soha nem voltak. A farkasok ellen ugy védekeztek, hogy az anyakanczák csikóikat közbe fogták s farral kifelé állottak. A csoportot a mén kerülte, s ha jött az ordas, hatalmas rugásaikkal távol tartották.

Az újabb törvény megtiltotta a magán mén tartást. Csak bizottságilag elfogadott mének használása engedtetik meg, ennél fogva az oroszhegyi mének kimetszése rendeltetett. Így a faj nem szaporodhatott, mert a legelők távolsága s a lovak vadsága miatt az állami ménekkel fedeztetés lehetetlen volt, s így az ősi székely lótenyésztés, mely a nép ázsiai pusztai életének maradványa s a székely nép-gazdaság egy, a természettől tanult gyakorlati neme volt, megszűnt, az eredeti lófaj a nép és ország kárára kipusztult; pedig az oroszhegyi ló soha vérhólyagot sem kapott s 30 évig is elélt; tulajdonságai teljesen megegyeztek azon nemes erdélyi lóéval, mely székely anyakanczáknek arab és angol keresztezéssel párosításából származott, s melynek tulajdonságai a dr. Fitzinger által leirt erdélyi hátaslóra vonatkoztak; különbség csak abban van, hogy az oroszhegyi ló lába erőteljes, rövid volt, törzse nagy s farka hosszú, földig érő, színe tulnyomólag fekete és pej, más szín nem létezett. Az oroszhegyi lovak 14—14'3—15 markosak voltak, utóbbi nagyságu kevés volt. B. Wesselényi Miklós e század második évnegyedében arab és angol keresztezéssel e fajból alapította zsidói híres ménesét. Ő csinálta az első vérkeverést arab faju ménnel, s az így származott anyakanczákat angollal keresztezve, létrehozta a faj szépségét, a mértékarányos nagyságot és jó vért. B. Wesselényi Miklósnál, a néhainak vér- és szellemutódánál, Görcsönben ma is meg van a keresztezett fajból fentartott ménes, mely régi jellegét magán hordozza. Az a fogat, mely 1894-ben a pozsonyi lóversenyen az első díjat nyerte, ily faju lovakból volt összeállítva.

Vadainkról is pár szót. Sok és nagy erdőink számos vadai közül vadászatot nyul, róka, fogoly, császármadár [mogyorótyúk], őz, farkas, medve, vad-disznó, szalonka, fűj és haris s még egy-két más vadra és madárra rendeznek a hivatal és magas állásu sportkedvelők, alkalmilag magánosok is ezekre vadásznak. Kivétel nincs. A mi kevés nyul és rókabőr eladó, zsidók szedik össze. A farkas, medve és más szép vad bőréket magánosok saját szükségükre dolgoztatják fel. Ipari célokra a nyest, nyul, róka és hiuz bőrét használják.

MÁSODIK RÉSZ.

Ó - K O R.

A SZKYTHA HUNN TÖRTÉNET MAGYAR ROKONSÁGI VONÁSAI.

ELSŐ FEJEZET.

Bevezetés a hunn királyság történetébe.

Az őskori emlékekre borult sűrű homály miatt alig határozhatók meg azon ázsiai és európai világrészek, honnan szkytha-hunn őseink tizenhat évszázad előtt új hazát szerezni kiindultak, azt itt, a hol ma is élünk, megtalálták, s erős hadi szervezettel és bölcs intézményekkel örökre megalapították. Az ész kifárad, míg a tér és idő nagy sötétében világot gyújt, hogy e történetek színterét áttekinthesse. Elenyésztek a népek, melyek a hunn költözködési néphullámszázadokkal együtt harcoltak, s romba döntötték vagy átalakították a régi világot és társadalmait. A föld felszíne átváltozott, kiirtott erdőrengetegek emberi lakhelyekké váltak, a völgyek fölemelkedtek; csak a gránit-sziklák s ezredéves folyók maradtak helyöken, jelezve, hogy itt egykor géta, dák, római, góth, hunn, gépida s más népek laktak. Az irott emlékek közül, a mik tetteikről szólnak, kevés az eredeti, átírásaik s a későbbi értesítések egymással ellenkezők... E helyzetében a dolognak, a történetek ily óriási változásai közt a kideríthető valót nyomozni kötelesség, de teljes bizonyosságot követelni és határozottan ígérni nem lehet.

Ily nehézségekbe ütközik feladatomban, a mit elém a magyar nemzet évezredi ünnepe s az egykori székely anyaszék — a mai Udvarhely vármegye közbizalma szabott, a minek lehetőségig megfelelni — hosszas tépelődés és nagy belső harcok után — magamat elhatároztam.

Hogy a Pannoniából és Dáciából alakult európai szkytha-hunn királyság Magyarországot és Erdélyt magába foglalta, s hogy Attila király hadában hunn, alán, kazár, kabar s más rokon vagy meghódolt törzsek közt ott volt azon törzs is, mely a történetek későbbi folyamában *Zekel* [székel] név alatt tünt fel és vált ki vérrokonai közül, s mai lakóföldét fegyverrel foglalta el, oly köznemzeti hagyomány, mely e nép öntudatában, létezése óta kiirthatlanul él, s vérével öröklődik át nemzedékről nemzedékre... Ennek igazolása e mű célja.

Hunn krónika, sem irott történet nincs. A hunn nem írta meg azt, az európai nem értette a hunn nyelvet: ez volt az ő átka, ez a mienk is — magyaroké;

nem ismerték, de gyűlölték és rettegték őt; mert ázsiai, idegen és pogány volt. A mi nyelvéről tudható, előadnom később lesz helyén... A hunn a Kr. utáni első századokban hódító, baromtenyésztő és zsákmányból élő lovas nép volt, s a mivelt, gazdag és büszke görög és római előtt barbár. De hát nem volt-e barbár kora görögnek, rómainak? Ők első föltünésekkor is mivelttek voltak? Ki meri állítani? Hát a ma oly nagy és mivelt angol nemzetnek szégyelnie kell, hogy a rómaiak alatt, az első keresztény századokban, északi tartományait a barbár Britannia [*Britannia Barbara*] néven írta földrajzára Strabo és Ptolemaeus? A felelet nem lehet más, mint tagadó. Európába érkezéskor már a hunnoknak is volt némi őseredeti szervezetök, nemzeti kormányuk és erősen kifejlett ázsiai jellegök, birtak a miveltség némi elemével s hátuk megett egy érdekes mult állott. Erről is bővebb szó lesz hátrább. A magyar krónikák sok század után kezdődnek: ¹⁾ de azok mieink, a magyar nemzetéi, egy-egy tévedésért vagy anachronismusért mellőznöm a történeti kritika nem kívánja, a nemzeti kötelesség és egyéni érzületem tiltja. Én nem láttam, hogy a mi rideg bírálóink a német krónikák följegyzéseit elvetették volna. Hogy én másképp tegyek mieinkkel, nem kívánható. Én meggyőződésemet követem. A mi bennök jó, használok; igen a személyi, földrajzi, történelmi neveknél, idegen egykoru vagy közel koru íróktól való átvételeiket, s a hol valamely eseményt saját, habár későbbi értesüléseik alapján is, világosabban adnak elé, s a miknek igazságáról én is meggyőződöm; mert ők közelebb élvén a korhoz, a hegedős népköltők [*joculatores* = igriczek], a nemzeti monda és hagyományok után ennek történeteiből sokat tudhattak meg és sok igazat tarthattak fenn.

Nem az ezer mérföldnyi szkytha-hunn birodalom ²⁾ történetét írom, mely Attila alatt a Volga felső torkolatától, Priskosz szerint a fagyos Oceánig terjedett, ³⁾ s melyből a nagy király Ellák fia számára, a fehér hunnok [kazarok] országát téve központtá, akkora birodalmat alkotott, mely nagyságra a nyugat-rómaiakat megközelítette; nem is a hunnok legrégebbi kora történetének rajza

¹⁾ *Historiae Hungaricae Fontes Domestici*. Florianus Mátyás.

I. köt. *Vita Sanctorum, Stephani Regis et Emerici Ducis*. XII—XIV. Századi Codexből kiadva. 1881.

II. » *Magistri Belae Regis Notarii*. Gesta Hungaror. 1270. Kiadva 1883.

» » *Magistri Simonis de Keza*, Gesta Hungaror. 1282. Kiadva 1883.

» » *Chronicon Pictum Windobonense*. 1358. Kiadva 1883.

III. » *Chronicon Dubnicense*. Manuscript. Seculi XIV-ti. 1473. Kiadta Mátyás Fl. 1884.

IV. » *Chronica Minora*. I—V. Kiadta Mátyás Fl. 1885.

Marci Chronica. De Gestis Hungaror. ab origine Gentis ad A. MCCCXXX. perducta. Kiadta Toldi F. MDCCCLXVII.

Chronicon Poseniense. 1479. Kiadta Toldy F. 1852.

Chron. Anonymi Bud. Typis Andreae Hess. MCCCCLXXVIII. Kiadta Podhradczky J. 1838.

Chronicon Budense. Az előbbinek kiadása Podhradczky Józseftől. 1838.

M. Joh. de Thüroc. Chronica Hungar etc. MCCCCLXXXVIII. Kiadta Bél M.

²⁾ *Cluverius* XVII. századi földrajzíró kiszámítása szerint.

³⁾ *Excerpta Legationum* sat.

művem célja,¹⁾ hanem annak csak a Közép- és Al-Duna, Tisza, Maros és Olt közötti része, melyben Attila székhelye volt, a hol Hunniát megalapította, magát annak királyául ismertette el, mint más ázsiai és európai nagy uralkodók tették s teszik fegyvererejük jogánál fogva, Arsaces párthus fejedelem példáját követve, a kiről Hesiodus azt írja: Az erőseknek fegyverök szab határt, a mennyit magukhoz ragadnak, annyit birnak [*Fortibus Arma sua sunt pro terminis, quantum arripiunt, tantum habent*]; így szerezte meg Arsaces a földgömb harmadrészét.²⁾ Akkor is igaz volt, ma is az, hogy *a kinek ereje, joga*

¹⁾ A *hunn* népnév legegésb Kr. e. a XV-ik században említették az egyiptomi királyok által viselt háboru foglyai közt. I. Menephtha Sethos [a görögöknél Sesostris] egyik legharcziasb királyuk 1443—1392 közötti uralkodása alatt, az általa legyőzött népek közt a *hunn* is kétszer jó elé. [*Brugsch. Histoire de l’Égypte.*] Ennek fia II. Ramses, a *hunn* népeket is hódító hadviselésére szövetségesül nyerte meg, s hadjáratait diadalmasan végezvén, Assyria tartományait nekik adta [*Constant. Manasses 27.*]. E szerint a hunnok a Fekete és Káspi tengertől s a Kaukázustól délnyúgotra fekvő Ázsia valamelyik tartományában laktak s már akkor harcziás hírók volt. [*M. Duncker. Geschichte d. Alterthums I. B.*] A hunn-magyar őshagyomány is [Kézay, Márk krónikája] a magyar faj bölcsőjét Ázsia dél-nyugoti részébe helyezi s onnan származtatja be Európába. Arménia korábban keletkezett történetirodalmában Kr. e. a II-ik században [149—127] említették a Kaukázus hegyláncz keleti végén s a Káspi tenger közti szoros vagy átjáró, *hunnok és alánok kapuja* név alatt. [Gr. *Kuun Géza. Relations Hungaror. stb. Vol. II. 147.*], mely a hunnoknak az előtt sok idővel ott jártáról tanuskodik. [*Lukácsy Kristóf. A magyarok őselei stb. II. 105.*] *Dionysius Periergetes* szerint a hunnok Kr. u. a II. században a Káspi tenger körüli magaslatokon laktak, egy részök már a Dnieszterig nyomult előre [Ptolemaeus 37. Tab. VIII.]. A nemzet törzse azonban még mind a Kaukázuson feljül maradt, s onnan járt le a *hunn* és *alán* kapun át zsákmányért a déli országokba s ezek közt Arméniába. Chosroes örmény király alatt mint szövetségesek [286—341] együtt törtek be Persiába [*Lukácsy I. 106.*]. 320 körül a hunnok lakföldre a Kaukázustól északra *Hunnok országa* [Regnum Hunnorum] név alatt fogog fenn az arméniai történelmi emlékekben [*Choronei Mózes Lukácsynál 106.*]. Chosroes király 333—353-ban többször harczolt a hunnok ellen [*Faustus Byzantinus. Örményország Története Lukácsynál. 63.*]

Ezek a hunnokat a kijelölt időben a Kaukázus őslakóinak s politikailag és hadilag szervezett népnek tüntetik föl.

Deguignes francia tudós és párizsi könyvtártiszt 1756—58-ban írt öt kötetes nagy művében, melyet török, arab, persa és chinai eredeti forrásokból dolgozott s melynek czíme: *Histoire général des Huns, Turcs, des Mongols et des autres Tartares Orientaux*. Párizs, stb. ép ily hosszú századokon kíséri át s ismerteti a hunnoknak China közelében lefolyt életöket, viszontagságait, onnan később elűzetésöket, a mikor aztán ök a Kaukázus vidékével ismerkednek meg, de a mikre én kiterjedni nem akarok. *Deguignes* az Attila király alatt élő európai hunnokat a chinai hiungnu nép vérutódainak tartja, könyvében *hiungnu* helyett folyvást *hunnt* ír, ámbár megvallja, hogy nem bizonyos benne: vajjon a chinaiak a *hiungnu* szót *hunn*-nak hangoztatták-e? Ó meg volt győződve a *hiungnu* *hunn*-ságáról s ezért adta könyvének a *hunn* czímet. Én a *hunnt* Kaukázus és Ural-Altajvidéki szkytha népnek, s öket és történetöket a *hiungnu*-tól és történetöktől különbözönek tartom.

Az előbb elésorolt Kaukázus melletti hunnok és a Kr. u. 374-ben Európába érkezettek közt a rokonság nyilvánvaló: szervezetök, királyaik harczai, szövetségeik már akkor oly népnek mutatják, melyet hordának mondani tudatlanság, gyalázólag szólni felölük az igazságnak vakmerő megtagadása. Ócsárlóinknak jó az itt elmondottakat elfogultság nélkül fontolóra venni.

²⁾ *Historiarum Lib. 2. Cap. 2.*

is van. Attilának volt s azt és királyságát az akkori három legnagyobb európai hatalom: a pápa, a keleti és nyugati császár a szokott diplomáciai alakban bevégzett tényül ismerte el, s hadviselés és békekötés, követküldés és fogadás által nemzetközi érvényességét önmaguk igazolták.

* * *

A történeti időszak, mely művem tárgykörébe esik, a Kr. u. 374. évvel kezdődik... A hunn királyok közt nem volt leszármazási vagy örökösödési rend megállapítva. De mióta a történelem róluk emlékezik, gyűléseik s köztanácskozásaik mindig voltak; közdolgaikat vezéreik alatt — kinek a görög írók szerint *király* volt neve — ott intézték el, bíráik igazságot azokban szolgáltatottak, hadaikat a nemzeti gyűléseken szervezték, s hogy kapitányokat, vezéreket itt választottak, az összes hazai krónikák írják. A *fővezér* vagy *király* nevet és címet az ázsiai nagy népek szokása és önelhatározásuk szerint használták. Mikor kezdetek uralkodni s mikor szüntek meg? egybefüggő tudósítás róla nincs. Arról kivált a külföldi írók gyakran emlékeznek meg, hogy a fővezérek és királyok a Balamber [Balamir], Mundzuch [Bendeguz] és Attila királyi törzsből valók voltak. Sokszor tőlük függő alkirály is uralkodott velök. Ha a királyi hadsereget megverték, a legközelebb levő harczias törzsfőnök segélyére ment, s a vereség bal következményeit elhárította.

A hunnok Attila királyig nem voltak egységesen szervezve; tribusaik most Persia határán, vagy Arábiában, a Kaukázus valamely oldalán, az Oxus folyó és a Volga mellett, Krimben [Cherzon] vagy Konstantinápoly közelében, gyors lovaikon fel-feltűntek, mint ellenség vagy segélyre jött szövetséges hadsereg, harczoltak, győztek és gazdag zsákmánnyal visszatértek; vagy őket győzték le, lakhelyökről kiszorították, s ezzel nevök a történelem színteréről egy ideig letűnt, emlékek feledésbe ment, míg új harczai tettel azt újra fel nem elevenítették.

A Gondviselés műve, hogy Attilának volt egy, öt és korát felfogni tudó kortársa, a görög Priskosz, ez a nemzete előtt és a világtörténelemben nagy tekintélyü államférfi és író, s Kr. u. 449-ben II. Theodosius keleti császár követe Attila udvarában, a ki a királyt többször látta, vele beszélt, a király, Réka királyné, az özvegy Buda királyné és Onegesius első minister asztalának vendége volt, s a mit látott, hallott és tapasztalt, éles megfigyeléssel följegyezte s követségi jelentésében,¹⁾ bárha az ma csak töredékesen van meg, fentartotta. Priskosz e művében Attilának és udvarának, sőt az akkor ismeretes egész hunn világnak nagy vonásokban megragadó képét adja, a minék művemben magyar vonatkozásu részét hátrább fölveszem. — Egykoru a nyugot-római *Ammianus Marcellinus*²⁾, a ki értesüléseit és tudását szintén írásban hagyta fenn, de csak

¹⁾ *Priscus Rhetor et Sophista* in Excerptis de Legationibus cum notis Cantocleri etc. Lásd *Idatii Chronicon* [egykoru].

Chronicon Alexandrinum [egykoru].

²⁾ *Ammiani Marcellini Comitibus Chronica*. Élt a hunnok első bejövetelekor. Kr. u. 370 körül.

hallomás után, néha elfogultak téves tudósításából, a mi által ő a hunnokat kellően nem ismerve, nem helyesen ítélte meg, az utókort tévedésbe ejtette, s igaztalan ítéleteivel a történelmi igazságnak sokat ártott... Csaknem száz évvel Attila halála után, K. u. 552-ben írta művét Jornandes — újabb írók szerint Jordanes — göth püspök¹⁾ — nekem jobban hangzik a régi, mint az új szó-alak — a ki bár a hunnok boszorkányoktól [alirunák] származásáról való mesét más elfogult íróktól kritika nélkül átvette s megbélyegző valóságként hagyta fenn, sőt maga is sok valótlanságot beszél el, a hunnokat tulsötéten rajzolva: mégis műve több helyéből kitűnik, hogy Attila nagy alakja oly rendkívüli hatással volt rá és korára száz év múlva is, hogy annak és fiainak egész életére kiterjedő tanuságos és más írók által is igazolt részleteket tartott fenn, a mik legelőbb az ő művéből lettek a történetírás tárgyaivá.

A hunn korszak ez alapforrásműveinek történelmi anyagát összefoglalva, a *Szent Hieronymus* [élt és írt Kr. u. 420.], *Orosius* [425.], *Prosper Tyro* [474.], *Idatius* egykoru krónikairó, *Socrates* görög történész [440], *Zozimus Comes* az V. század első felében élt író, *Agathias Smyrnaeus* [570], *Evagrius* és *Menander Protector* [VI. századi] írók műveiben levő szórványos megemlékezéscikkkel a hunn királyok neve és időkora — a mennyiben összekapcsolni lehetséges volt — a következő.

II. FEJEZET.

A hunnok betörése s királyaik neve és időkora.

1. Balamber — Jornandesnél Balamir király [374—387].²⁾ Görög írók gyakran felcserélik Balámbert Bela névvel, sőt Velambernek is írják.³⁾ A hunnok Epthalita név alatt ismeretes része,⁴⁾ a magyarok, massagéták, ogorok,⁵⁾ s több rokon törzsek és népek Balamber király vezérlete alatt Kr. u. 374-ben⁶⁾ indultak el a *Volga* [Nicephorus Callixtus és Simocatta szerint *Til*, a tatároknak *Itul* vagy *Etil*, egy vatikáni emlék szerint *Ethel*, arab íróknál *Rha*] folyó torkolatától s az *Oxus* és *Jaxartes* folyók környékéről nyugotra, új hazát szerezni.⁷⁾

¹⁾ *Jornandes*. De rebus Geticis et de Regnorum Successione etc.

²⁾ » 24.

³⁾ *William Herbert*. Attila, King of the Huns MDCCCXXXVIII.

⁴⁾ *Menander*. Gr. Kúun Géza. Relation. Hungaror. Vol. II. 98. l.

⁵⁾ *Nicephorus*. VI. századi író.

⁶⁾ *Jornandes*. 24.

⁷⁾ *A hunn hat vezér kapitány*. Idegen írók a kiindulásról és vezérletről nem tudósítanak, krónikáink pedig az Árpád-kor eseményeit tették át Balamber korára: 108 törzs nemzetséget neveznek meg, tanácskoztatják őket, államtörvényeket alkottatnak. A mint az Árpád-kori magyarok a fővezér mellé hét fejedelmi vezért választottak: úgy a hunnok is főkapitányukká Balámbert, mellé hat kapitányt s főbíróvá Kádárt választották. De ez, időbeli tévedés — anachro-

Ázsiai útjokban hosszab megállásuk volt a száz mérföldnyire eső Moeotis tava, [a későbbi Azóvi tenger] mellett. Ammianus azt írja, hogy ez két évig tartott... »Minden veszély és csapás onnan van — írja ő, — hogy a régi emlékekben kevésbé ismert hunn nemzet [Gens Hunnorum], mely a Moeotison túl a jeges Oceánig terjedő földet lakja, s melynek vadsága minden képzeletet feljül halad, régi lakhelyéről kijövé, 375-ben az alanokig és a régi massagétáig érkezett«. Máshol ismét: »a Tanais [Don] mellett, mely Ázsiát Európától elválasztja, laknak a Szkythák tágas pusztaságain az alánok, közbül a neurok, utánuk a budinok és a vad gelonok, a kik a megölt ember bőréből öltönyt csinálnak maguknak; ezek mellett az agathyrzek, kik hajukat és testöket kékre festik, ezek után a melanchlenek és anthropophágok; másfelől az amazonok és szintén az alánok. A hunnok tehát — jegyzi meg Ammianus — az alánok földét keresztül-kasul járták s minden népet magukhoz vontak«. ¹⁾ Európába érve, első lakhelyök volt a perecopi Chersonesus [a ruthenek sánczvára]. ²⁾ Innen elindulásukkor magukhoz vették az alipzurokat, alcidzurokat, itamarokat és több szövetséges népeket; ezután a Borysthenesen [Dnieszter] túl és innen lakó s hatalmuk előtt meghódolt keleti góthokat. E szórnyú nagy hadsereg fergetegként sodorta magával a hódoló, eltiporta az ellenszegülni merészkedő népeket. S elértek a nyugoti góthok határaihoz. Ezek három ágát a thaiphalok, victophalok és therwing góthok tették, kik most Dáciában laktak, mely Erdélyt, Oláhországot és Moldvát, s Magyarországnak Tiszán inneni részét foglalta magában. Melyik lakott Erdélyben? adatok hiánya miatt meg nem határozható...

Látva Athanárik, a nyugoti góthok királya, a nagy hunn haderőt, népével együtt, a Dunán túl, római területre menekült; a hunnok 376-ban Dáciának

---

nismus —, mit Pray és mások is rég észrevettek. Én — hogy az olvasónak a hunn korszak e nagy mozgalmáról némi képzelet legyen, e kapitányok névsorát két krónikánk szerint adom, azért, mert azok némelyikéhez nevezetes székely hagyományok fűződnek, s azokat más írók is említik.

Kézai szerint a hunn vezér-kapitányok nevei: 1. *Vele*, Thele [Thurócynál Chele] fia a Zemein-nemből. 2. *Cuwe* vagy *Keve*. 3. *Caducha*, mindketten Vele testvérei. 4. *Ethele* [más krónikásoknál: Attila, a mi időbeli tévedés]. 5. *Roa* vagy *Reva*. 6. *Buda*, a két utóbbi Attila testvérei, az Erd-nemből. Ez is időszámítási tévedés. [Ezek, mint későbbkoriai, a kijövetelnél kapitányok nem lehettek]. Birájukká választották *Kádár*-t a Turda-nemből. A három utóbbi kapitánynál e tiszt a királyi hatalommal van fölcserélve. Király mindenik volt idősorban, kapitány ifju koránál fogva nem.

Thúróczi szerint a kapitányok nevei: 1. *Béla* vagy *Vela* a Zemein-nemből, Chele fia. 2. *Keme*, 3. *Kadicha*, mindkettő Vela testvére. 4. *Attila*. 5. *Keve*. 6. *Buda*, Bendeguck [a persa íróknál: Bendekuz] fiai a Kádár-nemből. Más íróknál Attila atyja: *Mundzuch*, Priskosznál: *Moundiukhos*, [gr. *Kúún Géza*: Relation, Hungaror. Vol. I. 144.]. Főlkormányzóvá választották *Kádár*-t, bölcs és alkalmas férfit. Ezzel a hunn kapitányok száma is hétre növekedett, mint a kúnoké és magyaroké. Krónikáinkban a *Hunnok bejövetele elbeszélése* csak fogyatékos kiegészítésnek látszik, a krónikairó által később betoldva, a harmadszori bejövétel történetéből vett kölcsönzésekkel.

¹⁾ *Amm. Marc.* L. XIV. 21. 108—109. 505—506. ll.

²⁾ *Zozimus.* Lib. IV. Cap. IV.

urává lettek, s a góthoktól üresen hagyott országot elfoglalták a Dunáig, 377-ben birodalmukat a Duna és Száva közötti részre is kiterjesztették. Egy erős hunn csapat már ez évben Konstantinápoly előtt száguldozott.¹⁾ 383-ban Gratianus császár segítségül hívta őket; vezérök és a hunn király neve nincs följegyezve, de meg van, hogy a császár megöletvén: utóda, III. Valentinianus csak aranyban fizetett nagy összeg segélypénzzel birta rá visszatérésre.²⁾

Mig Balámber hunnjai Európában tették félelmissé nevöket, Ázsiában maradt rokonaik 395-ben a Macotis keleti partjairól kiindulva, a keletet töltötték el rémülettel. »Nem talál szökat — írja Sz. Hieronymus, élő szemtanu — a mikkel a hunnok dulásait méltán leirhassa. Megszállották a Halis, Cydmus, Orientes, Euphrates mentében levő városokat, seregenként hurczolva rabságra lakósaít. Arábia, Phaenice, Palaestina, Aegyptus mind e sorsban részesültek. Ha száz szája lenne, akkor sem tudná mind előszámhálni, a mi pusztítást e földön elkövettek.«³⁾

E tény mutatja, hogy a hunnok nem jöttek ki mind ős hazájukból, ott maradt nagy részök, érintkeztek egymással európai és ázsiai harczaik alatt folyvást, oda tértek vissza európai birodalmuk felbomlása után a harcok vészéből kimenekültek, mint ősi fészökökbe, s onnan jöttek ki másodsor avar, azután harmadszor magyar vérrokonaik is, mint anyaméhkasból; a mi megerősíti a Julián Ferenczrendi szerzetes, Rubruquis és más kelet-északi útazók azon tudósításait, hogy öök a magyarok ázsiai ős honában jártukkor találtak ott oly rokon népet, mely öök megismerte és egymás beszédét megértették.

2. *Karaton*. [387—399.] Balámber utóda 387. körül Karaton lett, harcra és szövetekezésre kész férfi, a ki alatt a hunnok jelszava tevékenység és önkiképzés volt. II. Theodosius öök Maximus lázadó alattvalója ellen segélyre híván: öök hunnjaival Aquileja ellen ment, s bevévén, Maximust Theodosius kezébe szolgáltatatta gazdag jutalomért. Ez időtájban említnek az írök *Donatus* nevü hunn főnököt is, a kiröl csak annyi van egy görög írónál följegyezve, hogy a király megbizásából Olympiodorusnál követségben járt.⁴⁾ Karatonról megjegyzi, hogy alatta meglazult a törzsfök és a király közti fegyelem, egyszerre több királyt is uraltak, kik között öök volt a fő, de a törzsfök inkább tartották szemekik előtt saját érdekeiket, mint a nemzetéit. Azt is megjegyzi az írök, hogy a hunnokat nehéz fegyelem alatt tartani, hogy nem szeretnek függeni, mindenik parancsolni akar, s ha valahonnan bőv jutalmat ígérnek, más népekkel szövetekeznek s azokkal együtt harcölnak királyaik és saját véreik ellen. Ézen függetlenségi és zsákmányszomjas szellem a hunnok Európába később költözött *vár-khün* vagy *avar* és *magyar* ágának is vérebe ment át s uralkodó szenvedélyökké vált a mai napig. Egy újabbkori angol írök [fennemléttett William Herberth] azt jegyzi

¹⁾ *Amm.* XXXI. 8.

²⁾ *Féjér.* C. Dipl. VII. l. 555—556.

³⁾ *S. Hieronymi* Epistola Forbiolae ad Oceanum.

⁴⁾ *Menander.* 459.

meg, hogy a hunn királyok nem az egész hunn birodalom, de csak több vagy kevesebb részek királyai voltak. Innen van, hogy a görög írónál néha azon időről két király is van említve. E nézet a görög és latin írók műveiben egyirant igazolva van.

3. *Uldin* [görög kiejtéssel *Uldes* vagy *Huldes*, latinul: *Uldinus*¹⁾ 400—411.]. E király mint egy állandó lakású és szervezett nép uralkodója tünt fel, harcaiban előrelátást, kormányzásában uralkodói bölcseséget tanusítva. *Gaina*, *Arcadius* keleti császár hadvezére, cseltszövén ura ellen: e végre kezdett harczában vesztes lett, s nem mehetvén *Ázsiába*, a *Dunán* átkelt a hunnok földére. *Uldin* király veszélyeztetve látta *Hunniá* biztonságát, ha ilyen ember fegyveres népével országában meg akarna telepedni, hadait összegyűjtötte. *Gaina* észrevevén, megtámadta őt, de csatát veszített s harcz közben maga is megöletett;²⁾ fejét a hunn király *Konstantinápolyba* küldötte, a mivel *Arcadius* bizalmát annyira megnyerte, hogy őt megjutalmazta s vele szövetséget kötött. *Uldin* kevés idő múlva *Honorius* nyugoti császárnak is segítségére ment hunnjaival. *Stilico* kormányfőnök hívta meg őt és a góthokat. A két nép egyesült hadai 405-ben teljesen megverték *Radagais* germánokból álló 200,000 főre menő seregét: sokan megölettek, mások rabságra jutottak, a hunnok minden fogságba esettért egy arany váltságdíjt kaptak.³⁾ *Honorius* meghalván, a katonák *János* trónkövetelőt tették császárrá; de *II. Theodosius* kelet-római császár nem akarta elismerni s *Honorius* nőtestvérének *Placidianak* fiát, *III. Valentinianust* kívánták a császárságra juttatni. *Aëtius*, a birodalom nevezetes hadi férfia is e párton volt, *Uldin* engedélyével maga fogadott zsoldjába 60.000 hunnt s azt pártfogoltja hadai közé vezette; de későn, mert már *Theodosius* lovas hadvezére *Aspár*, *Aquilejában* *Jánost* megölette volt. *Aëtius* oly föltétellel birta *Hunniába* visszatérésre a hunnokot, hogy *Placidia* *Pannoniát* nekik engedte. át.⁴⁾

Uldin hunnjaival meghasonlása egy emlékét is fenntartották az egykorú írók 408-ról. Ő egy sereggel a *Dunán* átkelt, benyomult *Thraciába* s a római hadparancsnok békealkudozásba bocsátkozott vele. *Uldin* kevély önérzettel a napra mutatva, így szólt hozzá: »a mit ez a fényláng fölkelésétől lementéig megvilágít, mind annak el kell veszni a hunnok fegyvere által, vagy nektek adófizetőimmé lennetek! 150 font aranyért azonban megkiméllek«. A parancsnok cselhez nyult; elterjesztette a hunn táborban, mily nagylelkű a keleti császár s mily fényesen jutalmazza a bátor férfiakat. Erre a hunn sereg nagy része átpártolt a rómaiakhoz, s királyukat cserben hagyván: az csak gyors visszavonulással menekülhetett... De nem sokára megerősített hadsereggel tért vissza, hogy a megsértett hunn becsületet megboszulja. A császár megelőzte, s a kívánt adót megígérvén, *Uldin* haragját kiengesztelte. Ekkor *Uldin* *Alarich* góth királylyal

¹⁾ *Orosius*. VII. 40.

²⁾ *Zozimus*. V. k. 22. 255—277.

³⁾ *Amm. Journ. Paul. Diaconus*. sat.

⁴⁾ *Cassiodorus. Prosper Tyro. Idatius*. sat.

szövetkezett Róma ellen, kinek új seregekkel segítségére jött Mundzuch, a hunnok leghatalmasabb kapitányvezére, s Rómát bevévén: Ataulph, Alarich sógora, kezesül Aëtiust bizta Mundzuch gondjára és őrizetére, Attilának később tanítóját és barátját, a mit ő fiára nézve különös előnynek tartott s nem is csalódott benne. ¹⁾

Ezek azt mutatják, hogy Uldin osztozott Mundzuchnak munkáiban s részes a hunn hatalomnak a Közép- és Al-Dunavölgyben megszilárdításában.

4. *Mundzuch* [Priskosz Moundiukhos-nak, Mundiuk-nak írja, Nicephorus Numidius-nak, Theophanes Ommachius-nak, a burgundi írók Gundina-nak] krónikáink szerint *Bendeguz* király, Uldinnak — a mint láttuk — társa, a ki 411-ben meghalván: utána egyedül Mundzuch lett hunn király [411—426.]. Alatta terjedett ki a hunn birodalom Belső Dáciára és Pannoniában Illyricumig. Az ő udvarában élt sok ideig az ifjú Aëtius, római patricius, mint kezes. A király fiának Attilának alkalmá nyílt vele hadi dolgokról s nagy hadvezérekről gyakran beszélgetve, a rómaiak belső rothadt állapotával megismerkedni, a császárságot büneiért megutálni, s jövő hivatására előkészülni. A római patricius és a leendő hunn király között mély rokonszenv ébredt, s mikor Attila király lett, egymásnak szolgálatokat tettek: Aëtius latin titkárt és tolmácsot küldött Attilának, ez Zerkon nevű udvari bohóczával kedveskedett, ²⁾ kit Budától örökölt volt. Miko: Attila a châlons-i mezőn világtörténelmi harcát Aëtiussal szemben vivta, s az ütközetet a beállott őst félbeszakította a nélkül, hogy tudni lehessen ki a győztes? szíveikben élő régi barátságuk emléke volt az indító ok arra, hogy a harc másnap nem folyt tovább. Hadi állását mindkét fél megtartván: a hunn seregek hazájukba tértek vissza. A két világhírű hadvezér dicsősége csorbítatlan maradt.

Mundzuch alatt fokozódott a nemzeti önérzet, a királyi tekintély megszilárdult, ő a hunn fegyvereket nyugtatta, s támadó harcot nem keresett, hogy annál félelmesebbeknek hagyja utódira; a rohanási harcmozdulatok helyett római és góth harcmodorra tanította őket, munkásságra és társasági életre szoktatta, engedelmességet kívánt a fővezér és király iránt. Mundzuch és az utána következett Oktár király alatt már javában folyt a hunnok megtelepedése, falvak és lakházak épültek. Mikor Priskosz és társai Attila királyt királyi lakában, Buda özvegység falujában fölkeresték, a népnek lakóházai, a királynak és özvegység királynénak palotái voltak. Erről hátrább bővebb szó lesz.

5. *Oktár* és *Roa* [426—428.]. Mundzuch halála után Oktár ³⁾ [némely írók szerint Ouptar, ⁴⁾ Calanusnál Subthar ⁵⁾] király Attila nagybátyja vette birtokába Alsó-Pannoniát a Száván tul, Temes tartományát — a későbbi Bánátot — és Dáciát a Tiszáig, az előtte álló havasokig és a mi azon túl

¹⁾ *Fessler*. Attila stb.

²⁾ *Thierry A.* Attila Tört. 45—46.

³⁾ *Jornand.* 35.

⁴⁾ *Socrates*. VII. 7.

⁵⁾ Calanus.

van, a lengyelekig és markomannokig; Roa [görög kiejtéssel Rovas, Nicephorus szerint Rhugas, latinul: Ruga, Prosper Tyro szerint: Rugilas, Epiphanius Scholasticusnál Rhogilas, Priskosznál Rua vagy Rova], Szabó Károly szerint Róf király európai Szkythiát a Pontus körül és a Chersonesus Tauricát [Krim], fentartva Uldin fejedelem tekintélyét, a ki mint közeli vérrokon, a főhatalmat már Mundzuch alatt is bírta Havasalföldi Dáciában, Mysiával és Thraciával szemben, mint társuralkodó.¹⁾ Azonban egykoru írók Uldint 400—410 év között mint királyt emlegetik, ezért soroztam én is fennebb azok közé. Meghalt 410-ben... Oktár királyt a burgundok elleni hadjáratában hirtelen halál érte 428-ban. A vezér nélkül maradt 10.000 hunnon 3000 burgundi győzedelmeskedett.²⁾ A rómaiak az alkalmat felhasználták, s a Pannoniával határos Illyricumot ötven évi birtoklás után a góthok segélyével a hunnoktól 429-ben elfoglalták, de a mit azok 430-ban ismét visszavettek.³⁾

6. *Roa.*⁴⁾ Az Oktár [Szabó Károly szerint Ojbár] király által birt ország-részt, az elébb körülirt terjedelemben, Roa vette át, a ki ott már 426-ban is uralkodó volt, s a kinek a nála kezesképen több ideig élt Aëtius közbenjárására II. Theodosius császár, azért, hogy birodalmát a hunnok megkíméljék, tábornoki czimet és évi segélyül 350 font aranyat adott. Más írók szerint Roa alatt történt Illyricum el- és visszavétele, a mikor közte és II. Theodosius közt szövetség jött létre, mely az elébb érintett segélyt, mint a rómaiak által évenként fizetendő adót állapította meg; ezen kívül a császár kötelezte magát a hunn szökevények kiadására. Roa elvül kívánta elismertetni, hogy a Duna északi partjain fekvő föld a hunnoké, mint a déli a rómaiaké, s az ő földjük birodalmába semmi más népnek bele avatkozni joga nincs. Ez idő tájatt a rómaiak kecsegtető ígéretei következtében részint a királyi hadseregből sokan azok táborába mentek át, részint a hunnok felsősége alatt levő Dunán tuli nép védő és támadó szövetséget kötött a byzánti udvarral, mi ellen a hunn király felszólalt és háborúval fenyegetőzött.⁵⁾ A rómaiak consulságot viselt két férfit küldöttek hozzá ez ügyben egyezkedni, mi közben a király 434-ben meghalt, s az uralkodást két unoka-öccsének, Attilának és Budának hagyta.⁶⁾ Némely görög írók azt jegyzik föl, hogy Roát a mennykő ütötte meg és sergét éhség pusztította el, mit a rómaiak arra magyaráztak, hogy őket az Isten védi.⁷⁾

7. *Attila és Bleda* [a magyar krónikákban: Buda] társkirályok,⁸⁾ [434—444.]. Az első Pannoniából, utóbbi Dáciából kormányozta országát, mely a Tiszától a Don-ig terjedett. Attilával új idő kezdődött a hunn életben. Legelső tette

¹⁾ *Bielek.* Majores Ungarorum.

²⁾ *Socrates.* L. VIII. 30.

³⁾ *Amm. Jornand.*

⁴⁾ *Roa* király nevét mily különbözőleg írják le a görögök, fenn a szövegben már láttuk.

⁵⁾ *Priskosz.* 47.

⁶⁾ *Thierry.* Attila sat. 43. l.

⁷⁾ *Socrates* sat. Praynál. Annal. 1., 99.

⁸⁾ *Jornandes.* 35.

megdöbbenő újítás volt a diplomatiában. A császár által Roával megkezdett béketárgyalás folytatására küldött római követeket, a közszokással ellenkezőleg, Margus város közelében lovon fogadták, s velök nyeregben ülve egyezkedtek. A beszédet Attila folytatta, oly önérzetesen, a mi csodálat hatását keltette fel. A föltételek súlyosabbak voltak, mint minden eddigiek. A császári követek ellenvetéseire vagy fölvilágosításaira a hunn királynak csak egy válasza volt: a *háboru*. Mindent elfogadtak. A megkötött szövetség pontjai voltak: »mind azon hunn szökevények kiadása, a kik fegyverrel mentek át a római birodalomba, a váltság nélkül megszökött római foglyok visszaszolgáltatása, s mindenikért 8 arany forint fizetése, a hunnokkal ellenségeskedő barbár népek nem segítése, a 350 font aranynak 700 fontra emelése«. A megkötött szerződésre mindkét fél saját hona szokása szerint megesküdt.»

Ez volt a híres margusi szövetség, melyre Attila király egész uralkodása alatt sokszor emlékeztette a kelet-rómaiakat, mely őt egyszerre félelmissé tette mindkét császár és népei előtt, s a hunn önérzetet oly magasra emelte, a mi egy fényes jövőnek volt záloga. Attila ekkor 30—35 éves lehetett, férfikora erőteljében. Természetében volt némi ázsiaiság, vérmérséke hunn, de európai születése és nevelése egyéniségének európai jelleget adott. Atyja és nagybátyjai udvarának fényes köre s a császári követek társasága iskola volt nagy tehetségei kifejlődésére. Uralkodói tényei lángelméről tanuskodnak. Húsz év alatt annyit tett s oly nagy dolgokat vitt véghez, mint Mátyás király vagy I. Napoleon, s feljül multa kora minden uralkodóját. Kisebb testvér volt, de becsvágya, küldetésének érzete, s uralkodásra termettsége hamar Buda testvére fölébe emelte. Királysága előtt csak egyszer van róla az íróknál említés, midőn nagybátyja, Oktár király vert hada élére állott, s egy gyilkos harcz után őket és a hunn név becsületét megmentette. Itt érezte legelőbb: mit tesz népe megszabadítójának lenni. Ekkor értette meg egészen, a mit neki Aëtius Leonidásról és Hannibálról lelkesítőleg beszélt, s a mit ő mindig mély megindulással hallgatott. Hogy élt? Mit csinált? Senki sem tudott róla. Mintha visszavonultságban készült volna a világot álmából, Konstantinápolyt és Rómát erkölcsi süllyedéséből felrázó s átalakító nagy céljaira. Elméjében jókor megszületett a gondolat, hogy nemzete törzsfőnöki kormányzását monarchiaivá alakítsa át, s hatalmi köreiket egy király hatalmában és személyében egyesítse. Ily szükségnek fennforgása, hasonló eszmével foglalkozás már atyja, s Oktár és Roa nagybátyjai, sőt Uldin király némely tetteiből is nyilván kitűnik. Attilánál mindjárt uralkodása kezdetén határozott alakot ölt a hunnoknak új hazájokban állami és társadalmi állandó viszonyok közt végleges megtelepedésére és meggyökereztetésére való törekvés. Benne élt a hunn nemzeti öntudat. Célja a hunn királyság megalapítása, s a hunn név és fegyver dicsőségének a világ előtt elismertetése volt. Eszközeit uralkodási rendszerében maga alkotta meg, s választotta ki és használta fel az idők és adott helyzetek szerint hatalmas erélylyel, biztos számítással.

A hunn uralkodásra született, őt bárminő nagyság előtti meghódolásra bírni csak fegyvererő és hatalom volt képes. Ez is gyakran kis ok miatt hamar

megváltozott. Ehez járult, hogy Attila személyének, hatalmának és reformjainak ellenzői is voltak, s hihetően ilyenek vonták pártjokra Budát, a társkirályt. Attila megtudta, s a lázadókat főnökeikkel együtt megsemmisítette. Így eshetett el Buda. Attila sokkal humánusabb s igazságérzőbb volt, hogysen kezét testvérvérrel undokítsa be. Priskosz Buda özvegyénél semmit sem hallott a király ellen, sőt kellemes viszonyban létöket s az özvegynek Attila körében megelégedését vette észre. Rosszakarói vádolták csak, hogy neve varázsát csorbítsák... Attila ment választott útján. Kibékítéssel és szigorral kezdett célja megvalósításához. A kik reformjait ellenezték, irgalom nélkül eltiporta. Ázsiában a függetlenkedő hunnok — akatzirokat — európai hadaival leverte, s új királyt tett eléjük — fiát... Birodalma belbékéjét biztosítva látván: a keleti és nyugoti császárokra fordította figyelmét. Előbb II. Theodosiussal végzett. 441-től 448-ig 70 város feldulása s két római hadsereg megsemmisítése után, maga ajánlott neki békét, melyet a megrettent császár elfogadván: e föltételek alatt kötött meg: »Attila hadi költségei kárpótlásául 6000 font aranyat kapjon, s évi adóban 2000 fontot, a hunn szökevények adassanak ki, minden római fogolyért fizetessék 12 arany, a melyikért nem fizetnek, küldessék vissza; a hunnok előtt a római terület legyen örökre bezárva«. ¹

III. FEJEZET.

Attila egyedül uralkodása s a hunn királyság megalapítása [444—454].

Ez idő tájatt két nagy esemény fordult elő a hunn nemzet életében. Buda király tiz évig Attilával együtt uralkodott, de a keleti részeket, a régi Dáciát, vagyis a két Gothiát, melyek egyike a későbbi Erdély volt, a Fekete tenger és az Al-Duna melléki Kis Szkythiát birta, a mint femebb érintve volt. Hol volt székhelye? az írók nem jegyezték föl. A székely hagyomány Udvarhelyt és Budvárt tartja annak, azért, mert Buda ország részének központja volt s királyság székhely nélkül nem lehetett. Attila király tizamelléki székhelyéről pedig oly nagy terület kormányozható nem volt. E valószínűséget neveli az, hogy Székely-Udvarhely keleti szélén, a Nagy-Küküllő partján, a római Castrum [neve máig sincs hitelesen megállapítva], melynek fürdője 1894-ben fedeztetett föl, s a ma Budvár néven ismert hegyi vár — mely szintén lehetett római eredeti építés vagy hunn-székely ráépítés — épen vagy átalakítva használatra készen állott. Volt-e a hunn királyságnak békéje s Buda királynak ideje és kedve várépítésre vagy átalakításra? vagy a későbbi századokban a székely VI. törzsnemzetség egyikétől, a Bud [ó-magyar leírás szerint: Bwd] törzstől, mint építőtől származott e név? Erről hátrább bővebb szó lesz.

¹) Priskosz. 142., 143. ll.

Buda király 444-ben vagy 445-ben meghalt s országa öcsésére, Attilára szállott, a ki az egész hunn birodalom urává lett. Hatalmát növelte — s ez a másik nagy esemény — Mars kardjának birtokába jutása. A Duna és Al-Duna közt lakó szkythák ugyanis a Kr. előtti századokban istenüket Mars kardja — egy öl hosszú, hatalmas kard — képében tisztelték. Az ország különböző részeiben egy-egy áldozati szent hely volt s oda helyeztetett el a szent kard, melynek barmokkal, lovakkal és emberekkel áldoztak; mert a szkytháknál minden századik hadi fogolyból egy a hadistennek áldoztatott. A régi szkytha földön, a mai Oláhországban, egy pásztor legelő tehene vérző lába nyomán megtalálta e, hegyével fölfelé ásott kardot, Attila királynak vitték, ki örömmel fogadta s annak jeléül vette, hogy ő annak birtokába jutása által a világ urává lett kijelölve.¹⁾ E monda hite átment a hunn nép lelkébe is.

E két esemény Attila királyt a hatalom tetőpontjára emelte, s azon tudat, hogy ő ily nagy birodalom egyedüli uralkodója, a Caesárok büszkeségét és becsvágját keltette fel benne. Ez időtől fogva a hunnságnak terjesztését, birodalmának megerősítését tűzte maga elé czélul.

Attila király nemcsak külsőségekben volt kedvelője és fentartója a hunn nemzetiségnek, hanem a lényegben, annak belereje fokozásában is arra kívánt hatni, hogy uralkodása alatt a nemzeti élet fejlődjék. Ez meglátszott az utcán a nép között, a királyi palotában s a királyné lakásában is. A hunnok jól tudták, mily sok vérontásba kerültek harczi győzelmeik, épen ezért meg is becsülték a harczok hőseinek emlékét. A diadalok hírvivői a csatából haza térvén, büszkén beszélték el otthon azok tetteit, a kik magukat hősieleg viselték. Ezek örömmel hallgatták s beszélték tovább, míg az egész nemzet tudomására jutott. A kiknek a természettől rá különös adományuk volt, a harczi tetteket versbe foglalták, azokhoz énekeket szereztek, s maguk énekelték, mások oly elragadtatással hallgatták, hogy a nőnem is eltanulta, sőt a király is gyönyörködött és örömét találta azokban.

Míg Attila hatalma kiterjesztésén dolgozott, Konstantinápolyban II-ik Theodosius tekintélye s birodalma hanyatlásán szorongva, Chrysaphius első ministerét kérdezte meg a menekülés útja és eszközei iránt, a ki a lehető legrosszabb, részben erkölestelen két tanácsot adta. Az állam szerződésileg elvállalt arany-adó kötelezettsége oly iszonyu volt, hogy a birodalom nem tudta fizetni. A gazdagokra kellett kiróni, s ekkor ezek estek kétségbe, némelyek eladták mindenüket s elhagyták a várost, mások öngyilkosokká lettek. A borzasztó helyzet azon borzasztó elhatározásra bírta Chrysaphiust, hogy a császárnak tanácsolja az ázsiai hunnok Attila ellen föllázítását, és saját meghittjei által órozva meggyilkoltatását. Attilának az első tervet megtudni elég volt. Ő a lázadókat európai hadaival egy csapásra leverte, a főembereket kivégeztette, királyukká fiát tevén: a csöndet gyorsan helyreállította. A második tervet Attila környezetének hűsége és becsületessége hiúsította meg. A tény ez. Attila követséget küldött Theodosius-

¹⁾ Priskosz. 224. 1.

hoz az adó megsürgetése s egyéb követelései tárgyában, hármat kívánt tőle: »hogy birodalma határa terjedjen a Duna jobb partján Naissusig, s a vegyes vásárok helye a Duna partról, hol eddig tartattak, tétessék át oda; a császár küldjön hozzá jövőben consulságot viselt férfiakat, másokat nem fogad el; a hunn szökevényeket adja ki, különben megújítja a háborut.« A követek kihallgatását Chrysaphius tervének, azok fejével, a született hunn Edek-vel [görög kiejtéssel Edek-onnal], a kir. testőrség főtisztjével közlésére is felhasználták, a mit az bensőjében azon elhatározással hallgatott meg s fogadott el, hogy urának föl-fedezi. Edek társa a görög származású Orestes titkár volt. A császár a hunn király levelére levélben válaszolt, s kívánságai szóbeli előadására Maximinus és Priskosz főembereit s Vigil nevű hunn-görög tolmácsot küldötte. A hunn és görög követek egyszerre indultak el Hunniába; az úton találkoztak a nyugoti császári követekkel, s így mindkét császár követei egyszerre érkeztek meg a hunnok fővárosába, Attila király székhelyére.

Ez eseménynek különös fontossága van művem tárgyában azért, mert a görög egyik követ oly körülmények között s azon helyzetekben látta a hunn királyt, udvarát és környezetét, a mikben a nemzeti jellem leginkább kifejeződik, s a mik nekem biztos alapot adnak a hunn és magyar jellem, a házi szokások és családi élet egybehasonlítására, ezek: a királynak egy vadászatról, Onegesiusnak ázsiai győztes hadjáratából visszatérésekor a nép általi üdvözlötése, a vendégfogadás, az étkezési rend és udvari szokások, a hunn nemzeti ének, zene, a bohóc tréfái, Attilának fiaival és a követekkel bánása, mindkét királynénak és az első miniszternek a görögök iránt tanúsított megnyerő szívéllyessége. A ki magyar, s ezeket végig hallgatja és nézi, lehetetlen, hogy a hunnokban ne magyar őseit ismerje meg.

De hadd beszélje el a világ legmiveltebb népe közül való szemtanú, Priskosz, a mit Hunniában s Attila udvarában látott.

»Midőn a király székhelye felé közeleedtünk — úgy mond — egy éjjen, szakadó zápor közt, sűrű sötétségben, a cikázó villámoktól megrettenve, valamely biztos helyre akartunk menekülni; a véletlen egy faluba vezetett, hol segélyért kiáltozánk. Nem hiába. A hunnok egymás után jöttek elő kunyhóikból, kezeikben fáklya gyanánt égő nádcsomókat tartva. Elbeszöltük szerencsétlenségünket, s ők azonnal meghívtak kunyhóikba, s legelőbb néhány marok nádat vetettek a földre, melynek lángjánál ruháinkat megszáritottuk. E falu Buda király özvegyéé volt, a ki megérkeztünkéről értesülvén, szállásunkra azonnal emnivalót, s mulattatásunkra igen szép hölgyeket küldött, mi a hunn nemzetnél nagy megtiszteltetés és jó fogadtatás jele. Mi elfogadtuk az eleséget, s a hölgyekről leköszöntünk; azután törődve egész reggelig aludtunk.... Más nap a királyné üdvözlétére mentünk, szívesen fogadta ajándékainkat: ezüst kelyhet, biborral festett gyapjút, pálma s más aszalt gyümölcsöt. Azután vendégszeretetéért köszönetünket s jó kívánatainkat nyilvánítva, elbúcsuzánk.... Nehány nap múlva a király, a hadsereg s a két római követség, a királyi székhely, egész Hunnia fővárosa elé érkezett.

»Attila palotája egy halomra építve uralkodott az egész város fölött, s égre emelkedő magas tornyaival már messziről magára vonta a figyelmet. Így neveztek egy roppant kerített tért, mely több lakot foglalt magában: a királyét, királynéét, fiait, s hihetően az őrházat is; fakerítés körítette a tért, a belső lakok is fából voltak. Attila középre helyezett s tornyokkal szegélyezett laka gyönyörűen vált ki, s oly tökéletesen összeeresztett nagy deszkaszálakból volt összealkotva, hogy az egész egy darabnak tetszett. A királynéé könnyebb és ékebb építészeti modorban, minden oldalról dombor mívű faragványokkal volt díszítve, kellemes hatást előidézőleg. Fedele gondosan metszett négyszögű oszlopokon nyugodt, melyek között egész sor oszlopocskákon nyugvó esztergályozott ívezet látszott, mintegy boltozott folyosót képezve. Onegesius laka a palotától nem messze állott szintén bekerítve, s ugyanazon modorban, de egyszerűbben építve. Onegesiusnak pompás fürdője is volt, mit Pannoniából hozatott kőből görög építő által építtetett.

»A király birodalma székvárosába oly ünnepélyességek közt vonult be, mely Priskoszt meglepte. A város hölgyei jöttek elébe őt díszmenettel fogadni. Két sorral állva, fejeik fölött egyik sortól a másikig fehér fátylokat tartottak hosszában kifeszítve, melyek alatt egy-egy csoportban hét-hét fiatal lányka lépdelt, a király magasztalására szerzett dalokat énekelve. A menet a palotának tartva, Onegesius laka előtt vonult el. A kegyelt minister neje, egy csoport szolgától környezve, — kik hússal rakott tálakat s borral telt kupákat hoztak — a kerítésen kívül várakozott. Midőn a király megérkezett, hozzá közeledék, s kérte, izelje meg az étkeket, melyeket számára készített. Attila jó indulat jelével tudatta, hogy az ajánlatot elfogadja. Ez volt a legnagyobb kegy, melylyel a hunn király alattvalóihoz viseltethetett. Négy erős férfi azonnal lova magasságáig emelt egy ezüst asztalt, s Attila, a nélkül, hogy lováról leszállott volna, megízlelte mindegyik étket, ivott egy korty bort, s ezután palotájába vonult. Onegesius távollétében, ki hosszú útról érkezett meg, s kit a király magához parancsolt, neje fogadta ebéddel a követeket, az ország előkelőinek, többnyire rokonainak társaságában.

»Priskosz Onegesiusra háza előtt várakozván: egy ember görögül üdvözölte. Ez csodálkozott rajta, mert tudta, hogy Attila birodalmában a szokott nyelv hunn és góth, kereskedelemben a latin, mely nyelvet sok hunn tudott; Priskosz is Attila lakomáján szomszédjaival latinul beszélgetett; görög szót ritkán lehetett hallani. Megkérdezte, a ki őt megszólította, s az fölvilágosította, hogy ő görög, elmondta, hogyan jutott a hunnok közé és Attila udvarába, s hogy ő megszerette azokat és hunná lett. — Priskosz ezen tudósítását az Attila udvarában kedvelt és használatban volt nyelvekről megerősíti Alcyonius Péter orvos és követ, Velenczében MDXXII-ben megjelent művében, a hol e tárgyról így ír: »Könyvtárunkban van egy ismeretlen szerzőtől, a góthoknak Olaszországban viselt dolgairól görögül irt könyv. Emlékszem, hogy abban olvastam, hogy Attila király egy győzelem után úgy buzgólkodott a góth nyelv terjesztésében, hogy rendeletet adott ki, nehogy valaki latinul beszéljen, s a maga

országából mestereket hívott be, a kik az olaszokat a góth nyelvre tanítsák¹⁾ Egy ideig beszélgettek, a mikor Onegesius egyik szolgája megnyitotta a ház kapuját s Priskosz csakhamar együtt volt a hatalmas miniszterrel, a kinek gazdag ajándékokat adott át. Onegesius megpillantotta azokat, megköszönte, s házában letéttelve, sietett Maximinus főkövet látogatására sátorába menni. Beszélgetésök rövid volt, a követ csábító ígéretekkel tett, de ő úgy nyilatkozott: inkább akar Attilánál szolgálni, mint nagy úr és gazdag a római birodalomban. A főkövet benyomása az volt, hogy e férfúnál semmit el nem ér.

»Innen Kerka királynéhoz ment — megtartom, a hogy a görög követ irta a királyné nevét — a ki várta az ajándékokat, Priskoszt díszes palotája termében fogadta, mely gyapju szőnyeggel volt bevonva, maga váncosokon ült hölgyei és szolgálói között, kik körötte kört képeztek, a férfiak egy, — a hölgyek másfelől. Ezek arany és selyem fonallal himzették a férfi öltönyök díszítésére szolgáló szöveteket. Kiérvén a királyné palotájából, Priskosz nagy zajt hall, nagy csoportot látott arra tolongani, s közéjük vegyült. Nemsokára megpillantá Attilát, a ki ajtaja előtt megtelepedett, oldala mellett Onegesius, a király népének szolgáltató igazságot. Tartása komoly volt s csöndesen ült. Kiknek pere volt, sorban járultak elébe, s a király ítéletét meghozta, azután bement, s a követeket fogadta, kik hozzá több tartományból érkeztek.

»A követek és a kíséretökbőliek beszélgettek a palota előtti tágas téren, mely mintegy sétányt képezett. Beszédeikből kivehető volt, hogy a rómaiak tábornoki címet adtak Attilának azért, hogy a »király« címet megtagadhassák tőle, a miről ő értesülvén — a mint szolgálói mondák — bosszankodva kiáltott fel, hogy neki vannak szolgálói, kik a római tábornokokkal, s hunn tábornokai, kik a császárokkal fölérnek. Kevés idő teltén tudokra adatott, hogy a király a követeket az nap kilencz órára — körülbelül délutáni háromra — asztalához hívta. A nyugoti császári követeknek is ott kellett lenni.

»Az étterem egy nagy hosszú szoba volt, köröskörül székekkel és sorjába rakott kis asztalokkal, melyek mindenike mellé 4—5 egyén fért el. Középen egy emelvényen állott Attila asztala és kerevete, melyen ő már helyet foglalt; kissé hátrább állott egy más kerevet, miként az előbbi fejez szalagokkal és tarka kendőkkel ékesítve, hasonló a Görögországban és Rómában menyegzők alkalmával használt díszágyhoz. A követeknek, mihelyt beléptek, a pohárnokok, kik az ajtófélnél voltak elhelyezkedve, boros kupákat nyújtottak, melyekből a királyra köszöntve inniok kellett; ez kötelező szertartás volt, melyet minden vendég megtartott, mielőtt széket foglalt. A tiszteleti helyet az emelvény jobbán Onegesius foglalta el, kivel szemközt ült a király két fia. A követeknek a bal-felőli asztalt adták, mely másodrangú volt; itt is előttük ült egy nemes hunn, Bere nevű, tekintélyes férfiú, ki Hunniában több falukat birt. Ellák, Attila legidősb fia, atyja kerevetén foglalt helyet, de sokkal lentebb. Midőn mindenki

¹⁾ *Petri. Alcyonii. Medices. Legatus. De. Exsilio. Ad. Nicoluum. Schombergum. Pontificem. Campanum. Venetiis* — — — Bécsi cs. udv. könyvtár 22. Nro 68. Pars Posterior lijj. levél 6. oldal.

leült, Attila pohárnoka egy borral telt kupát nyújtott urának, ez azt a megtisztelt vendégre köszönté, ki azonnal fölkel, a háta megett álló pohárnok kezéből a kupát átvette, s visszaköszöntötte a királyt. Ezután a követekre került a sor, kik kezökben kupát tartva, hasonlóan viszonzták a király köszöntését; minden vendég a sor és rang szerént fel lőn köszöntve, s mindenik azonképen válaszolt; mindegyik megett tele kupával egy-egy pohárnok állt. A köszöntés végeztével az udvarmesterek léptek be, kezeikben hússal rakott tálakkal, melyeket az asztalokra helyeztek; Attila asztalára csak húst adtak fa-tálakon, kupája is fából volt, míg a vendégeknek kenyeret és mindenféle ételt ezüst tálakon hordtak szét s kupáik is ezüsből vagy aranyból voltak. A vendégek kényelmesen vehettek az eléjük rakott ételekből... Midőn az első teríték elfogyott, a pohárnokok visszajöttek, a köszöntés újra elkezdődött és ugyanazon szertartással ismét végig ment minden helyen, elsőtől utolsóig. A második teríték után, mely szintoly bőv volt, mint az első, de egészen különböző ételekből állott, harmadszori közivás következett, melyben a már felhevült vendégek kupáikat mind jobban-jobban üritgették. Estve felé, midőn már fáklyákat gyújtottak, két költő lépett be, kik Attila előtt hunn nyelven általuk készített dalokat énekeltek, melyekben hadi erényeit és győzelmeit magasztalták. Dalaik a hallgatókban őrzöngéssel határos elragadtatást idéztek elé, a szemek villogtak, az arcok rettentő kifejezést öltöttek, sokan sirtak — mondja Priskosz — az ifjak epedés, az öregek keservnek könyeit hullatták... Ezután Zerkón bohóc ragadta tomboló kacajra a vendégeket ideátlenségeivel. Csak Attila maradt mindig komoly, rajta nem látszott semmi megindulás, csupán akkor villant át arcán némi gyöngédség, midőn legkisebb fia Irnák belépett s hozzá közeledett; közelebb húzta kerevetéhez a gyereket, s édesdeden arczul simogatta. Priskoszt meglepte a király ábrázatának e rögtöni változása, s okát kérdeztvén, feleletül azt adták: »a jó sok azt jövendölték Attilának, hogy nemzetsége több fiaiban kihál, de Irnák örökíteni fogja. E fiát a király mint maradéka egyetlen reményét szereti«.

»A vendégek még együtt voltak, midőn Zerkón ismét bejött, s a közönséget ismét földerítette, a latin nyelvet hunn és göth szókkal keverve össze fecsegéseiben. A víg zaj még mind tartott. A rómaiak gondolva, hogy már eleget ettek és ittak, éjfél tájban megszöktek, a társaság azonban reggelig volt együtt.

»Kerka királyné is meg akarta vendégelni a követeket. meghívta őket udvarmestere, Ádám házába egy pompás és nagyon víg ebédre, melyben — mint Priskosz írja — a vendégeknek a római komolyságot félretéve, inni és mindeniknek az előtte ivóval sorba kellett ülekezni és azt megcsókolni. Egy második ebéden, melyre őket Attila király meghívta, a római követek megújulni látták az elsőnek szertartásos illedelmét, csak Attila volt kissé vidorabb, többször szólt, a mit elébb nem tett, a főkövetnek egy házasságot is ajánlott, s az illető fiatal lányról érdekes részleteket mondott... Így ment a dolog a hunn király udvarában«. ¹⁾

¹⁾ *Thierry Amade*, Attila történelme. I. 81. s követk. lapjain.

A mi ezután történt, Theodosius és Chrysaphius órgyilkossági tervének s a végrehajtásra vállalkozók szándékának bebizonyítása és megbüntetése, czélmra nem tartozik; de történelmileg igen becsesek a követség fogadásának és megvendégelésének tanuságai, a miket a görög tényelőadásból magyar érzék és lélek könnyen kiolvas.

A ki Priskosz ez értesítéseit figyelemmel elolvassa, látni fogja, hogy Attila uralkodása ezen immár másfél ezredéves korában Hunniában külön birtokosok kezében falvak voltak alakulva, a hunn nép rendes családi életet élt, háztartása volt, maga vendégszerető, szokásai azok, a mik a későbbi, sőt mai magyarokéi; a királyi udvarban szolgák, pohárnokok, étkefogók voltak, az étkek fogásokra osztva, s az ebéd fölköszöntéssel kezdődött, mint ezer év múlva Mátyás király, ezerkétszáz múlva Apafi fejedelem udvarában; hogy az asztalhoz ülés, a király és vendégek telt kupákkal köszöntése és visszaköszöntése, a zajos jókedv és vidámság épen ugy szokásban volt, mint mai magyar házainkban és családköreinkben; észre kell hogy vegye, hogy királyaink és főuraink udvarában minden időkbén voltak Zerkón-féle tréfaúzó egyének, a kik az asztali társaságnak hangulatot adtak, s a XVI-ik században *trufás*, később *bohóc*, e sz zad elején már *udvari bohóc* volt nevök. Arról is meg kell győződnie az olvasónak, hogy Attila udvarában használatban volt a hunn nemzeti nyelv, hogy a hunn népnek voltak hősi dalköltői és történeti énekei, melyeket férfiak és nők együtt énekeltek, hogy az egész hunn nép át volt hatva Attila és a hunn vitézség dicsőségétől, a miben a király és környezete is gyönyörködött. Láthatja, hogy a vendégjog tiszteletében a király és környezete jár elől jó példával, s az idegenek iránti előzékeny szívélyesség az udvar uralkodó szelleme volt. Végre láthatja, a hunn igazságszolgáltatást maga a király és első minisztere által gyakorolva ugy, mint az Árpád-házból való első királyaink alatt a magyar király és nádor által a királyi udvarban gyakoroltatott...

Ime társadalmi életünk, történeti alkotmányunk és intézményeink ős hajdankori hunn forrása! A magyar világhírű szíves vendégfogadás, éjféli és *ki világos ki viradtig* terjedő poharazás és jókedvü időtöltés már Attila udvarában nemzeti szokás volt.

Nem kísérem a nagy királyt dicső harczi útján a châlons-i táborba, a hol 451-ben félmillió hunn és szövetséges társaik világhírű harcukat vívták Aëtiussal szemben, Aquileja romjainál 452-ben, Róma ellen vonulását ugyanazon évben, s X. Leo pápának a város kapuinál előtte két keresztet tartva kezében, letérdelve kegyelemért esdeklését, a mit a király évi adófizetés föltételével megadott, s csak utolsó házassága körülményeit említtem meg, a miben művem tárgyára szintén kézzel foghatóan bizonyító adatok vannak fenntartva.

»Priskosz — írja jelentésében — ismét a hunn király székhelyére, azon díszes palotába viszi át az olvasót, a melyben a görög és római követek ott létekor már egyszer volt. Nagy ünnepély készült itt, s a nagy díszteremben élénkebben sürgöttek a pohárnokok, gyorsabban kerengtek a kupák, mint valaha. A hunn költők, a goth skáldok munkához láttak; megzendült ismét a fiatal

lányok éneke, kik fejr fátylak alatt csapatonként lépdeltek elő; de most szerelmi dalokat zengtek, mert Attila nősült. Az új nő, kivel hölgyeinek számát növelte, nem a Caesároknak leánya, Honoria jegyese volt, kit egykor Italiába hagyni nem akart; ezen csodaszép hölgyet, mint a történelem mondja, Ildiconak hívták, az északi hagyomány Hildegundnak, a magyar hagyomány Mikoltnak nevezi; e menyegző nagy ünnepélyessége által különbözik attól, a mikor a király 449-ben Eskám, hunn főember leányával kelt össze... Ildico ritka szépsége szívére hatott Attilának, s a menyegzői ünnepély alatt határtalan élvnek adta át magát; a fakupa, melyet a királyi pohárnok töltögetett, szokottnál gyakrabban telt és ürült, s midőn a király a díszteremből násztermébe vonult, feje bortól és álomtól nehezült, s másnap reggel a palotatisztek a belől bezárva volt ajtókat feltörve, Attilát ágyán elterülve vértengerben látták, ágya mellett gyönyörű nejét lehajtott fővel, hosszú fátyla alatt könyben úszó szemekkel... Rettentő riadás hangzott fel a palotában — írja Jornandes — dühös, csaknem őrzöngő fájdalomtól megrohanva, némelyek gyásznak jeléül hajukat vagdalták, mások arcukat tör heggyével hasogatták, mert nem női, de férfiúi vérkönnyeket kellett sirni e halálért. ¹⁾ A hír a palota köréből villámsebességgel terjedett el a királyi székhelyen, azután az egész hunn birodalomban s az összes nemzet a Duna partjától az Urál hegyekig csakhamar kimondhatlan bánat keserveinek adta át magát.

»Sokat beszélt a hír e végzetes halálról: hogy Ildico végezte ki, hogy őt a király egy apródja segítette vétke végrehajtásában, hogy Aëtius ösztönzésére történt; mások udvari összeesküvés művének tulajdoníták, mely most jobban sikerült, mint a Theodosiusé; a hunn főnökök természetesnek mondották; szerintök orra vérzése miatt gutaütés érte, vagy a torkába ömlő vér fojtotta meg. Attila fiai és az udvarnagyok a természetes halált állapították meg, hihetően azért, nehogy a nyomozás- és bűnösök üldözése egyenetlenkedésre s a birodalom fölbomlására adjon okot.« ²⁾ A halotti pompát is tanulságos ismernünk: »A holttest — írja Thierry — díszes ágyon közszemlére s bámulatra egy sík mezőn selyem sátrak alá helyeztetett. Az egész nemzetből kiválogatott lovagok futottak körötte versenyt s tartottak római cirkuszjátékhoz hasonló lovagjátékot. Ekkor megzendült hunn nyelven a költők és vitézek gyászéneke, melyet a góth hagyomány alapján az utókor számára Jornandes tartott fenn. »A legnagyobb hunn király — így hangzik az — Attila, Mundzuch fia, a legvitézebb népek ura,

¹⁾ Egy mult századbeli költemény így emlékszik vissza a hunnok gyászára:

Énektörödéek Attila haláláról.

† 454.

Örömének első napján megfuladott vala.
Tündéri szép Ildikónak karja közt meghala.
Haját tépi, vad bújában gyászol a hunn sereg,
Nagy királya elvesztésén szeme vérkönnyet ejt.

Podhradsky József magy. tud. akadémiai gyűjteményéből.

²⁾ *Thierry A.* Attila Tört. 194—198.

előtte hallatlan hatalommal egymaga birta Szkythia és Germánia birodalmát [*Attila alatt a magában mindkettőt egyesítő Hunniát*]. Számos városokat elfoglalt, megrémítette mind a két római birodalmat, s midőn azok remélték, hogy vagyonukat zsákmányra bocsátja, meghagyta magát engeszteltetni s évi adófizetést fogadott el. Miután mindezt a szerencse különös kedvezésével véghez vitte, nem ellenség csapásai alatt, sem övéinek árulása miatt, hanem ünnepélyi örömek közt, sértetlen nemzete kebelében, minden fájdalom nélkül halt el. Ki mondja ezt halálnak, melyért senkinek nem lehet megtorlást követelni?« — A hunn hadsereg, mely a sátor körül kört képezett, e kardalt siralmas jajgatással ismétlé... A fájdalom e kifejezésére következett a halotti köztisztelet, mely kétképen nyilvánult iránta. A sirnak megjelölt helyen az értékes hadi zsákmányokból, a miket Attila győzelmes hadjárataiban ellenségtől vettek el, nagy rakást állítottak össze, annak közelében fényes nemzeti tort tartottak, s így a diadaljelek kiállítását a gyászlakoma tartásával egyszerre ünnepelhették. Büszkén tekinthetett itt mindenki a felmagasult rakásra, melynek minden darabja hunn diadalra és dicsőségre emlékeztetett; de szomorúsággal is, mert halva feküdt a király, kinek minden köszönhető volt. Testét három koporsóba tették: az első aranyból, a második ezüsből, a harmadik vasból volt, a mivel azt ábrázolták, hogy a hatalmas fejedelem mindent birt: vasat, melylyel más nemzeteket meghódított, aranyat és ezüstöt, melylyel nemzetét meggazdagította. Az éj homályát választották temetésére, mellé az elesett ellenségről levett fegyvereket, drága kővel kirakott tegzeket s ily királyhoz méltó ékszereket helyeztek; azután, hogy ennyi kincset az emberi kincszomj és kíváncsiság elől elrejtessenek, a hunnok a munkásokat, kiket sírásókul vagy temetőkül használtak, megfojtották.¹⁾

A királyi udvarban a hunn nyelv uralkodó voltát egykoru írók és történeti tények igazolják; a goth nyelv használata a hunn-goth szövetségi viszonyból, a latin és görög nyelv kereskedelmi és politikai érintkezéseik szükségéből következett, s e szükségnek tolmácsok és egymás nyelve megtanulása által tettek eleget. Priskosz értesítései s az általam fennebb idézett bizonyíték után valótlán az állítása némely ellenkező álláspontu tudósunknak, a ki a hunnt analphabet-nek, betű és írás nemismerőnek mondja. Procopius írja ugyan: hogy a hunnok ma is tudatlanok az írásban, a mit hallani sem akarnak, s ezért a követek királyuk minden parancsát — barbár szokás szerint — emlékezetből [*memoriter*] adják elé.²⁾ De hogy ez csak egyesekről és az alsóbb népről értendő, Priskosznak Attila udvaráról fennhagyott tudósításai bizonyossá teszik. Hát az Árpád-házi királyok alatt nem volt elég főrangu, aki nem tudott írni? Egy »*Sánta Báthoriról*« ez van följegyezve, a ki az ország egyik legfőbb hivatalát viselte. Hát szerződéseknél, királyi hódolati esküknél, hányszor látjuk a régi oklevelekben ezt írva: *más kezével* [*manu aliena*]. Mondható-e azért a magyar nemzet analphabet-nek? De az ellenkező nézetűek is elismerik a *vár* és *radon* szók tiszta

¹⁾ *Thierry* stb. 199—200. l.

²⁾ *Procop.* Bell. Gothicum. IV. könyv. 19 fej.

hunnságát, csak hogy a miért ma a hunn nyelvet nem ismerjük, annak létét is tagadják. A *vár* szót Jornandes tartotta fenn, a ki azt írja, hogy a hunnok a Duna torkolata ágait, újabb nézetek szerint, a Volga [Atil] és Dnieper folyó közét nevezték *vár*-nak, a mit Muratori tagad és átjárót ért alatta. De e nézet egyedül áll. A *vár* szónak magyar védmű és erősség jelentése a legősibb kor óta a nemzetek együtt élő, elvitathatlan tény. A *vadon* szót Faustus Byzantinus örmény történetirő 342-ről hagyta fenn. Ezt mondai és történeti szépségeért egészen közlöm: »Gergely, örmény püspök — írja ő — megkísérelte a Kaukázus közötti hunnokat a kereszténységre téríteni; de midőn azok beszédéből megértették, hogy az evangelium a zsákmányolást tiltja, haragra gerjedtek. Hogy lehetne — kiáltottak fel — zsákmánylás nélkül nagy hadaikat fenntartani? Ők a püspök működését az örmény király cselofogásának tartották, a kinek érdekében áll a térítés, hogy így országát a beütésektől megvédje. Gergelylyel tehát ugy bántak, mint büntetással. Az istenfélő férfit egy vad lóra ültették, s azt a Káspi tenger parthosszában fölfelé kergették egy sivatag pusztában, mely *Vadon*-nak neveztetett.¹⁾ Gergely holt tetemeit kísérői visszahozták Armeniába...« A kinek anyanyelve a magyar, látni fogja, hogy a *vadon* szó a hunnoknál épen azt jelentette, mit a székely-magyar nyelvben jelent, a mi csak a magyar nyelvben van meg. Priskosz is említi Bere [görögösen: Berichos] hunn nemest, a kinek neve ma is fennvan a régi Marosszék *Bere-Keresztur* nevű falujában, *Edeket* [görögösen: Edek-ont] a király testőrét, Procopius *Balás* nevű vitéz hunn lovagot a massageták törzs nemzetéből.²⁾ Attila [Etele], Balamir, Buda, [görögösen kiejtve: Bledas], Karaton, Donát [latin kiejtéssel: Donatus], Ellák, Esla, Irnák, Oibár, Oktár, Roa hunn nevek nem magyar hangzásuak-e? A székelyek közt ma is van fenn számos hunn falu, hegy, folyó, víz, személynév, a miket hátrább fogok előadni.

De — a mint fennebb láttuk — Attila uralkodásának nagy körvonalokban Priskosz által fenntartott rajza a hunn nyelv létét a hunn közéletben, közigazgatásban és diplomatiában uralkodóvoltát, a hadviselésben és vitézi ének-költészetben irodalmi használatát teljesen bizonyossá teszi. A hunn előkelők saját nyelvökön meg tudták magukat értetni a görög követekkel; Buda király özvegye, Kerka királyné, Onegesius neje nyájasan fogadták őket, s vidáman időztek társaságukban. Priskosz felvilágosítja e tünetet. »A hunnok — írja ő — már Attila alatt birtak némi tudományos ismeretekkel; udvarában voltak görög és latin tudós férfiak, kikkel leveleit iratta; voltak, a kik a hunn és góth nyelvet egyformán beszélték, vagy titkárok és tolmácsok által közlekedtek. Ily királyi titkárok voltak Constantius, Constantiolus, pannoniai fiak, Rusticius, a király latin íródeákja.³⁾ Diplomátiai küldetésekre szintén tolmács volt alkalmazva. Ilyen görög-hunn tolmács volt Vigil [görög kiejtéssel Vigilas], a ki a császári

¹⁾ *Faustus Byzantinus*. 63.

²⁾ *Thierry. Att. Tört.* 95.

³⁾ *Joseph. Desericius. De Initiis ac Majoribus Hungaror.* Tom. III. pag. 16.

követekkel Konstantinápolyból jött Attilához, s a kihallgatás után Edek-kel hosszasan beszélgetett hunn nyelven.¹⁾ Hogy Attila diplomatai érintkezéseiben is nemzete nyelvét használta, büszke jellemét s félelmes hatalmát ismerő kétleni nem fogja. Midőn a görög követek előtte jövetelök czélját elmondották, Attila egyik titoknokának intett, az hosszú tekercest bontott ki s felolvasásához kezdett; ez azon szökevények névsora volt, kikről jól tudták, hogy még mindig a római területen tartózkodnak.²⁾ A fölolvadás végén Attila király a követekkel közölte elhatározását, s megbizójuk, a császár teendőjét, a mi most is, mint mindig: az évi adó elküldése s a szökevényeknek a felolvasott lajstrom szerénti kiadása volt, vagy — *háboru*. Képzeltető-e ez más, mint hunn nyelven irottak? A dicsőtő gyászénekeket Priskosz határozottan hunn szerkesztményeknek mondja. Hogy nem maradtak fenn irott hunn emlékek, természetes. A hunn egész életét harcban töltötte, aztán járt-kelt minden világrészekben, egy helyen rövid ideig maradt, irni nem volt érkezésök. Jellemzőleg ír a hunnok mozgalmas életéről Ammianus. »Ha kérde a hunnt, egy sem tudja megmondani eredetét, mert máshol fogantatott, máshol született, máshol neveltetett.«³⁾ Betűiknek lenni kellett, mert volt írásuk és szövetségkötésük, voltak énekeik, de ezeket eltemették a vallási harcok és üldözések. A miről a magyar krónikák szólnak, s a mi a székelyek közt fenn maradt, arról hátrább lesz szó.

Attila élete és jelleme ismertetéséhez becses adatokat tartottak fenn az egykoru és más régi írók a mondákban.

P. Callimachus azt írja,⁴⁾ hogy Aquileja ostromlása után, midőn a hunnok elvonultak, Attila elébe jött Calabria aljáról egy Marullus nevű jeles költő s előtte egy, az ő dicsőségét magasztaló verset olvasott fel, melyben — a mint a tolmáctstól megtudta — neki égi eredetet tulajdonítván, őt Istenhez hasonlította. Attila rárivalt. Micsoda beszéd ez? Embert Istenhez hasonlítani! s megparancsolta, hogy a költőt és versét égessék meg. A máglya már készen volt, de a király az utolsó perczen megkegyelmezett a remegő írónak. »Elég, — mondá — oktatást akartam adni a hizelgőknek. Ne némitsuk el az igazmondó költőket, kik dicsőségünket akarnák magasztalni.«⁵⁾ Királyi nagylelkűségének adta jelét Troyes felé mentében. Midőn a hunn sereg a város felé közeledett, egy özvegy asszony tiz leányával ment, hogy a folyóba ugorják, hogy megmentse őket a hunnok kicsapongásától. Attila látta s megparancsolta, hogy az asszonyt elébe vezessék. Ez térdre esve, elmondta félelmét és szándékát. A király felemelte, bátorította, s annyi aranyat adott neki, hogy gyermekeit fölneveltethesse.⁶⁾ Lupus troyesi püspök papokból és polgárokból álló követséget küldött hozzá, hogy kérdezzék meg: miért veti hatalma alá a királyokat, miért sem-

¹⁾ Priskosz. 47.

²⁾ Thierry. Attila Tört. 75.

³⁾ Ammian. XXXI.

⁴⁾ De Gestis Attilae Regis.

⁵⁾ Thierry. Attila-Mondák. 27—28.

⁶⁾ » » 26—27.

misíti meg a nemzeteket, s miért rombolja le a városokat? Attila egy V—VIII. századbéli monda szerint azt felelte: *Én a hunnok királya vagyok, a világ megfélemlítője, Isten ostroma.* [Flagellum Dei.]¹⁾ Hasonló ehhez a királynak Thúróczi által fentartott egy másik önérzetes nyilatkozata: »A csillag lehull, a föld reszket bele, én vagyok a világverő pőröly! [*Stella cadit, tellus tremit. En ego malleus orbis.*«]²⁾ Midőn 452-ben Itália városait katonái kirabolták, s ő Milánóban járt-kelt, egy helyen elébe tünt egy falfestvény, milyenekkel a rómaiak csarnokaikat díszíteni szerették, s azt megvizsgálni megállt. A kép két császárt tüntetett fel aranyos trónjaikon méltósággal ülve, vállukon bíbor palást, fejükön korona, míg a szkythák lábaikhoz hajolva (az író nem tudta: hunnok voltak-e vagy góthok?), mint valami csatavesztés után kegyelemért látszottak előttük esdekelni. Attila rögtön parancsot adott, hogy a képet vakarják le, s helyébe magát festette, trónon ülve, elébe a római császárokat, hátukon zsákokat emelve, s lábaihoz az aranyat öntve.³⁾

Mikor Attila, hatalmának tetőpontján, II. Theodosius órgyilkos szándékát már tudta, s Vigil, a végrehajtó, a görög követekkel előtte megjelent, Attila feléje fordulva, így szólt hozzá: »Gaz állat! te hogy mertél hozzám jöni, a ki jól tudod, hogy a rómaiaknak nem kell vala hozzám követeket küldeni, míg nemzetemből egyetlenegy szökevény van közöttük?« Vigil erősítette, hogy minden szökevényt visszaküldöttek. Az elbizakodott beszéd Attilát magánkívüli állapotba hozta. »E pillanatban karóba huzatnálak — kiálta a düh hangján a király — étkül vettetnélek a hollóknak, e szemtelen szavaidért, ha a követi jogot nem tisztelném«,⁴⁾ s felolvastatta azon jegyzéket, mely fennebb immár érintve volt. »Menj vissza rögtön tiszteim egyikével, s szolgáltatassatok ki minden hunnt, bármily rangu legyen, a kik a jegyzékben vannak. Nem fogom túrni — mondá büszkén — hogy szolgálóm fegyvert fogjanak ellenem.«⁶⁾ Esla udvari tisztétől elküldötte a zacskót, melyben a megöletésért adott 100 arany volt, s meghagyta neki, hogy a kihallgatáskor mutassa fel s kérdezze meg Chrysaphiustól: ismeri-e azt? Theodosiusnak pedig azt izente: »Attila, Mundzuch fia és Theodosius, mindketten nemes apák fiai: Attila atyjához méltó maradt, de Theodosius lealacsonyult, mert adót fizetvén Attilának, elismerte, hogy szolgálja. Ime most, e rosz és elvetemült szolga, urának tört vet, tehát jogtalanságot cselekszik, s Attila nem szünik meg gázságát fennhangon hirdetni, míg ki nem adja neki Chrysaphiust, hogy érdeme szerint lakoljon.«⁶⁾

Mély lélektani ismeretet tanúsítólág szól Attiláról egy francia történetíró, midőn az Róma ellen indulván, a császár, a tanács és nép fölkérésére X. Leo pápa megy elébe hódolatukat kijelenteni, s a városnak kegyelmet és békét kérni.

¹⁾ William Herbert. *Kézai* I. 2. *Budai Kr.* 17. I. *Thur.* I. 15. I.

²⁾ *Thur.* I. 16. I.

³⁾ *Suidas.* *Μεθιολαρον* és *χόρρο*; szó alatt.

⁴⁾ *Thierry.* *Att.* *Tört.* 74—75. I. *Priskosz.* 53.

⁵⁾ U. az. Ugyanott.

⁶⁾ *Priskosz.* 71. *Thierry.* *Attila Tört.* 108.

»Az a gondolat — írja Thierry — hogy lábainál lássa esedezni Rómát, meg-alázva a Valeriusok tógáját s a pápai tiarát, a kik őt oly sokáig barbárnak nevezték, hogy szájából hallják az élet vagy halál ítéletét — ez örömmel töltö el őt, a mit titkolni nem tudott, a követséget mégis kitüntető nyájassággal fogadta, s megadta a mit kértek — a békét, évi adó kikötése mellett, s megígérte, hogy hadaival együtt elhagyja Itáliát.«¹⁾

Attila jelleméhez a hadvezéri vonásokat Châlons mellett vívott harcza elrendezése és hadseregéhez intézett buzdító beszéde szolgáltatja. »E csatát — írja Thierry — Attila délután kívánta megkezdeni, hogy balsiker esetében, azt az éj sötéte fedezze. Délután 3-kor indult ki serge a táborból. Maga leg-megbízhatóbb s leghősiesb hunnjaival középben, Valamir a ostrogóthokkal balra, Ardarik a gepidákkal és a hunnoknak hódoló más nemzetségekkel jobbra foglalt helyet. Legjobb katonaságát a csatarendben szintén középre, szekérvára körébe állította s hozzájuk buzdító beszédet tartott. »Annyi nemzet fölötti, oly sok diadal után, e pillanatban, midőn a világ meghódításánál állunk, magatok előtt visszásnak és nevetségesnek látszhatik, hogy most szóval buzdítsalak, mintha ti nem tudnátok, mit tesz csatázni. Hagyjuk az elővigyázatot újdön vezérnek s tapasztalatlan katonáknak. Nem méltó az hozzám s hozzátok. Hiszen mi nektek az élet, ha nem a háború? s mi édesbb vitéznek, mint bosszut áhítani fegyverrel kezében? Igen nagy áldása a természetnek, hogy a szívet bosszusomjjal töltötte el! Támadjuk azért vitézül az ellent. Mindig az a bátrabb, a ki támad. Fel se vegyétek a nemzetgyülevészt, mely egymáshoz sem illik; tisztán mutatja már félelmét, midőn védelmére segílyt magán kívül keres. Lássátok, még a roham előtt elfogta őket az ijedtség; a hegytetőkre akarnak jutni, sietnek elfoglalni az emelkedettebb helyeket, de azok nem mentik meg őket; nem sokára ismét menekvésüket a síkon keresik, de nem több sikerrel. Tudjuk mindnyájau, mily gyengén viselik a rómaiak fegyverök súlyát; nem mondom, hogy az első seb, de maga a porfelleg lesujtja őket. Ha mozdulatlan tömegekben egyesülnek, hogy paizsaikból védődelet képezzenek, föl se vegyétek, s hagyjátok őket, rohanjatok az alánok ellen, csapjatok a visigóthokra, hol a csata ereje összpontosul, azon ponton kell gyors diadalt keresnünk. Ha az inak el vannak metszve, a tagok lecsüngnek, s a test nem tarthatja magát, ha csontjai össze vannak zúzva. Föl hát bátran, előre dühösen, mint szoktatok. Mutassátok meg mint hunnok, elszántságtokat, mutassátok meg fegyveretek erejét; a sebesült törjön ellenfele halálára, a sértetlen fűrődjék az ellen vérében; kinek élni kell, fegyver nem találja, kinek halni kell, eléri végzete, ha veszteg ül is. Miért tette volna a szerenese a hunnokat annyi nemzet fölött diadalmasokká, ha nem, hogy a csata örömeire előkészítse? Miért nyitotta volna meg őseinknek a Maeotis ingoványai annyi századon át zárt, ismeretlen ösvényét? Nem csalatkozom a kimenetelben. Ez a csatamező, melyet nekünk annyi jó szerenese ígért. Ez a vaktában összecsoportozott tömeg pillanatig se állja ki a hunnok tekintetét. Én sujtom az

¹⁾ Thierry. Att. Tört. 186., 190.

első kelevézt az ellenre. Ki nyugton maradhat, midőn Attila harczol, az már halva van.«¹⁾

Hogy Attila királyról magunknak hű képet alkothassunk, szükséges kortársainak és közelkoruinak róla fenn maradt jellemzését, valamint az új jelesebb történetírók ítéleteit is figyelembe vennünk. Élő szemtanu egyedül Priskosz, a kinek a király udvarában létét és érintkezéseit követjelentéséből ismerjük. »Attila úgy tűnik fel abban, mint egy komoly és keveset beszélő, méltóságos és parancsoló tekintetű uralkodó, a ki családját gyöngéden szerette, s ezt kisebb fia iránt asztala vendégei előtt is nyájaskodólag fejezte ki; a királyné és Buda özvegye udvarában s Onegesius első ministerénél is az ő bőkezű vendégszeretete és királyi jószívúsége volt meghonosulva. Föltűnő, öltözetének egyszerűsége, mely csak különös tisztasága és minden czifraság nélkülisége által különbözött másokétól. Étkezése is hasonló; élelme hús fűszer nélkül, melyet fatányérban adtak fel s borát fakupában, míg a követeknek és udvara szolgálinak ezüst tálakon adták fel a gazdagon fűszerezett sok fogású étkeket. A király vadászatról megérkezésekor Onegesius első minister neje iránt, a ki étellel és enyhítő itallal kedveskedett, annak szives elfogadása által a legnagyobb királyi kegyelmet tanusította. Népének panaszos ügybajaiban személyesen szolgáltatott igazságot. Egyenes, nyílt jellem, tetteiben igazságos, elnyomottak védője, álnokságnak s kétszínűségnek ostorozója, a kit alattvalói szeretnek, katonái bálványoznak, ellenségei rettegve tisztelnek. Priskoszt csodálatra ragadta nagysága, tisztelettel töltötte el uralkodói bölcsesége és erélyes hadvezéri talentumának fénye...« Én e képet művéből vettem át.²⁾ *Jornandes* száz év után így írja le őt. »Attila alakja törpe [forma brevis], melle széles, feje nagy, szemei kicsinyek, [Kézai szerint dühöséget kifejezők = furiosus], szakála gyér, s a magyar krónikák szerint hosszú, orra lapos [simus], arczzsine fekete, faja bélyegét magán viselő«; máshol ismét így ír róla: »járása büszke, szemeit ide-oda körüljárhatja, hogy felfuvalkodott lelkének hatalmát magatartása is mutassa; hatalma jelképe az íj, mert hunnjai legkitünőbbek a nyilazásban; dicsőségét az egész világ magasztalja; minden hunnok ura, s egész Szkythia nemzeteinek uralkodója; híres minden nemzetek közt, s méltósága csodálat tárgya; harcz-kedvelő férfi, ki a népek megrontására jött a világra; nagy kiterjedésű földek félelme; magát mérsékelni tudó, tanácsban erős, könnyen megengesztelhető, s a kiket hűségébe fogadott, azok iránt kegyelemre hajlandó«.³⁾

E nyomon jár, csak élénkebben színezi ki a dolgot s új részletekkel bővíti Attila jellemét *Kézai*, az ő korában még emlékezetben volt nemzeti hagyományok s az általa ismerhetett *Nemzeti Krónika* alapján. »Ethele király arczzsine elszörnnyító, szemei feketék s dühösek, melle széles, járása kevély, testalkata rövid, szakála, mint a többi hunnoké, hosszú; a bátorságban önmérséklő, harczban ravasz és

¹⁾ *Jornandes*. De rebus Gest. 39. l.

²⁾ *Priskosz*. Excerpt. Legat.

³⁾ *Jorn*. 35., 54. fej.

tevékeny, testéhez illő erejű, akarátában nagylelkű; fegyverei csiszoltak, tábori sátrai tiszták és ékesek, maga tulságos nőkedvelő; ládára rakni a pénzt nem kívánta, ezért a kül nemzetbeliek szerették, mert adakozó volt és a közjót előmozdította, szerfeletti szigoráért hunnjai csudálatosan félték tőle. Ezért különböző országok nemzetei hozzá a világ szélső határaitól is összegyűltek, a kiket a mennyire lehetett, bőkezűleg megajándékozott. Hadseregével mindig kaszával felkészített tiz szekeret szokott magával vinni különböző romboló gépekkel felszerelve, melyekkel a várakat és városokat romboltatta. Deszka palotái [Tabernaculum] különböző országok különböző módja szerint voltak építve; egy oly híres és pompás volt, s arany lemezekből oly csudálatosan összeeresztve, hogy tetszés szerint lehetett összeállítani és ismét szétbontani. Oszlopai aranyból voltak kidolgozva, az összefoglalás nyújthatólag, belől üresen, kívül drága kövekkel bámulatos mesterséggel készítve. Mikor hadba ment, istálói különböző országokból való lovakkal teltek meg, melyeket — bár látszott, hogy előtte kedvesek — a szűkölködőknek bőkezűleg osztogatott ki, elannyira, hogy néha alig volt kettő saját használatára. Istálóinak felszerelése bársonnyal és bíborral volt díszítve; a király székei aranyból drága kövekkel ékesítve készültek; asztala tiszta aranyból volt, abból voltak szakácsnéinak edényei is. A legtisztább aranyból csodálatra méltóan készült háló nyoszolyája vele vitetett a táborba. Hadseregét a különböző nemzeteken kívül tizszer százezer fegyveres tette, úgy, hogy ha egy szkytha csapat hiányzott, azonnal más állíttatott helyére. Nemzete fegyverei bőrből és ércből különbözőleg voltak készítve, s ezek voltak: vasból készült kézijj, dárda, lándzsa. Ethele király címere, melyet paizsán szokott viselni, azon madárhoz hasonlított, melynek neve magyarul: *Turul*, s fején korona volt. Ezen címert zászlóikon a hunnok Géza király idejéig használták, mikor közdolgot végeztek és hadba mentek. Attila király a többi királyok felett dicső volt e világon, a ki a városoknak, váraknak és kerített városoknak nem kívánt ura lenni s felettek uralkodni; a bennök lakást megvetette, de inkább szerette hadi népével, sátraival és két lovas szekereivel [bigae] együtt a szabad mezőben élni, s az idegen nemzeteknek, a kik őt követték, engedni át a városokat és falukat. Attila király saját és nemzete öltönyeinek anyaga és alakja a médek viseletéhez volt hasonló.¹⁾

Papirius Masso szerint: »Attila járása büszke, szemei szikrázók, maga kis termetű, széles mellü«. *Paulus Diaconus* szerint: »termetre kised, feje nagy, szakálla gyér, haja őszbe vegyült, hunn faja minden jellegével bir«. *Arventinus* azt írja róla: »a hunn király híre az összes népek emlékében él; még most a X., XI., XII-ik században is szerteszt dalolnak róla s neve a műveletlenek előtt is ismeretes«. ²⁾ Egyhangu méltánylattel szólnak róla a későbbi századok történetírói, a kiknek dicséretei szintugy legendakört fűztek neve körül.

¹⁾ *Historiae Hungaricae Fontes Domestici*. II. Magistri Simonis de Kéza. Gesta Hungaror. 61—62. l.

²⁾ *Annales Bojor*. 1657.

»A mily fényes a korszak — mondja egy német író,¹⁾ melyet Attila alkotott, oly kevésbé ismeretesek részletei. Ő mint minden első rangú hős, céljává tűzte ki határt szabni a babonának, s a népnek a papság kezére került kincseit igyekezett annak visszaszerezni. Üldözte is váltig őket. Ezért nevezték gúnyból Isten ostorának s megsemmisítették az emlékeket, melyek őt az utóvilág előtt megismertették s nevét a gyalázat ellen megvédték volna. Ezért birunk ma ama nagy korszakról csak töredékeket, meséket és csodákat. Attila kora története sehol sincs alaposan megírva, s a többi korok és népek történetével egybehasonlítva. Sehol nem találjuk meg Európa régi államszervezetének s miveltségi fokának rajzát; mindenütt csak rövid, sötét s egyoldalú följegyzések vannak az általános forradalmakról, az indokok nélkül, nagy változások, azok eszközei mellőzésével.

Deguignes, a hunnok francia történetírója, találó jellemzését adja a nagy királynak: »Ő meg tudta becsülni az erényt, csak ellenségei iránt volt kegyetlen; büszke és fennhéjázó, mikor ezekkel volt baja; alattvalói iránt szelid és szeretetreméltó; megvetette a pompát és gazdagságot, s nejeinek és ministereinek engedte. Szerette alattvalóit, meghallgatta panaszait, s igazságukat kiszolgáltatta; nem tűrte, hogy valaki birtokában háborgattassék, sem hogy a szegényeket elnyomják. A bántalmat könnyen megbocsátotta, népét adóval nem terhelte; öröme telt abban, hogy az idegenekben félelmet keltsen, s az sikerült is neki, valahányszor akarta. Hadban, a mit szenvedélyesen szeretett — vitéz volt vakmerőség nélkül; nagy terveket csinált s azokat valósítani tudta. Ellenségei szörnyet csináltak belőle, de inkább féltek tőle, mintsem igazságot szolgáltatassanak neki. Rómában és Konstantinápolyban mint hőst tisztelték, csak ellenei mondták barbárnak, a kik a csatatéren ismerkedtek meg vele.«²⁾

Gatterer szerint:³⁾ »a harczok hősei közt Attila örökre kitünő helyet érdemel. Nem vagyok képes semmi nagyobbat látni a régi idők történeteiben, mint mikor látom, hogyan terjeszti ki Attila két karját földgömbünk mindkét felére; egyik kezével a konstantinápolyi császárnak békét ajánlva, Orleanst ostromolja, Mantuát és Paduát meghódítja, s a római császárnak szintén békét ajánl; másik kezével China császárával szövetséget köt, hogy azon nemzetnek, mely távollétéből hasznot akar magának szerezni, kelet legszélső határán egy hatalmas ellenséget támaszson. Csak egy csöndesen ülő Chalifa, kinek parancsainak a népek Indiától és Bocharától Spanyolországig engedelmeskednek, vagy egy tatár-mongol khán, a ki Oroszországot járomban tartja, Szeziát, Lengyel- és Magyarországot pusztítja s Japán ellen flottát küld, csak ezek egybehasonlíthatók némileg Attilával.« Ugyan e német író szerint, »az Attila felőli ítéletek mindig különbözők voltak s azok ma is [1792]. A mit róla tudunk — irányában elfogult görögök [Priszkosz kivételével] és rómaiak mondják. Mindig csak egyik félt halljuk ítélni. Ellenségeivel, való, hogy kegyetlenül bánt, de

¹⁾ *Fischer*. Sitten u. Gebräuche des V. u. VI. Jahrhunderts. 7.

²⁾ *Histoire Général des Huns*. Tom. I. Part. II. pag. 309.

³⁾ *Einleitung* in die Synchronistische Universalhistorie. L. 92.

nem a hunnok modorában, hanem az akkori hadi szigor szerint, a mi azonban nem volt nagyobb, mint 100 év előtt Pfalz felégetése. Annyi bizonyos, hogy őt alattvalói rendkívül tisztelték és szerették, s volt is rá okuk, mert uralkodása szelíd volt és igazságos; védte mindenki tulajdonát, alattvalói vagyonára nem vetett semmiféle adót, naponta maga tartott törvényt a szabad ég alatt, s mindenki igazát, a mint érdemelte, a nyilvánosság előtt kiszolgáltatta. A boszúálló keleti rómaiak ellen sem volt engesztelhetetlen, sőt nagylelkűnek bizonyítá magát, midőn a keletrómai udvar bandita csinja alkalmával őt saját alattvalóival akarta megöletni. Rútnak mondják, pedig ha az lett volna, nem szeretett volna bele Honoria császári hercegnő.«

Legkitüntetőbben ír róla Herder.¹⁾ »Attila alatt — úgy mond — a hunnok hatalma Európában rendkívül nagy volt. A keleti császárok adófizetői voltak, a kiket megvetett, mint szolgálóinak rabszolgáit, 2100 font aranyat fizettetett velök évenként, s maga lenvászon-öltönyben járt. Góthok, gépidák, alánok, herulok, akatzirok, thüringiak és szlávok szolgálták őt. Ő északi Pannoniában egy faluban lakott, melyet pusztá vett körül, egy faházban; hozzátartozói és vendégei arany-edényből ittak, ő fa-kehelyből; nem viselt magán aranyat, drágaköveket, sem fegyverén és lovai kantárán. Méltányos, igazságos, alárendeltjeihez rendkívül kegyes, bánhatatlan ellenségeivel, büszke a büszke rómaiakkal szemben. Hihetően Genserich királytól ingereltetve, 5—7 százezerből álló mindenféle nemzetbeli hadsereggel hirtelen felkészülvén, nyugotnak indult, átrohant Németországon és a Rajnán, feldúlta Galliát közepe tájáig, minden reszketett előtte, mi alatt az összes nyugot népeiből egy óriási hadsereg állott össze ellene, s vele szembe szállott. Ritka hadi eszélylyel vonult vissza Attila a catalauni síkságra, a hol visszavonulása szabad volt; a rómaiak, góthok, latok, armurikok, breunok, burgundi szászok, alánok és frankok állottak vele szemben; a csatát ő vezette, a harcz véres volt, a nyugot-római császár a harcztéren halva maradt, nagy számu harczos esett el, s csekélységek döntötték el az ütközetet. Ez, a mit a gondolkozó történetírás e híres ütközetről írni képes. Nem üldözve vonult vissza Attila a Rajnán, a következő évben újból átment az Alpeseken, átjárta hadával Itáliát, lerombolta Aquileját, Mailandot kirabolta, Páduát fölégette, s szándéka volt, hogy az egész római birodalomnak véget vessen; Rómának tartva, itt Leo római püspök esenkedve elébe ment s kegyelmet kért a városnak. Leo Mantuába is elment hozzá a táborba s kért tőle Itáliának kegyelmet. A hunn király megadta s visszavonult az Alpeseken, s épen Galliában elveszett csatájáért akart boszút állani, midőn őt végzetes halála utolérte.

Egy angol egyháztörténetíró így jellemezte Attilát.²⁾ »Ő erős volt, szilárd, tevékeny s hadakozásban kitünő, hallgatag és gondolkozó, elhatározásai döntők, dolog végrehajtása villámgyors és sikeres; befolyását növelte az emberekkel szemben természetes gyöngédsége és jóakarata, igazságossága és sikerei erőt

¹⁾ *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. IV. Th. 165. 1.

²⁾ *William Herbert*: Attila King of the Huns. MDCCCXXXVIII.

adtak tekintélyének, szellemi fensősége és jellemének rendkívülisége tartotta össze nagy birodalma különböző faju és különböző jogokkal bíró népeit. Azon hatalom, melyet atyái és ő alapítottak meg, mint szemkápráztató meteorfény az ő halálával megszűnt, a fény elsötétült, nyelvök is kiveszett a népek emlékezetéből, melyen parancsaikat kihirdették China határaitól a germán Óceán vizéig.«

Az eszményítés vonzó szépségével adja elő egy magyar történetíró művében ¹⁾ Priskusz tudósítása alapján a kelet-római követeknek Attila udvarába megérkezését. »Tiszteletteljes bámulat szállotta meg — úgy mond — a követeket, midőn Attila sátorába léptek, a melyet sem nagy-, sem ősapjuk soha nem látott. Egyszerű faszéken ült a király, átható pillantásából méltóságának érzete sugárzott ki, homlokának fűnséges komolysága tiszteletet parancsolt a nélkül, hogy önérzetes embert visszaretentsen. Öltönye a legtisztább, de a közönséges hunnokétól pompában és drágaságokban semmivel nem különböző. Előtte egy szkytha fejedelem állott, fegyvert tartva kezében, uralkodó voltának ez egyetlen jelét. Körülte voltak hívei, szívében valamennyi őszinte odaadást érezve s tiszteletteljes pillantást szegezve rá. Semmi nem zavarta meg a rá feszülten figyelő Priskusz éleslátását. Remegve közeledett Maximinus, a társkövet. Sokszor látta — jegyzé meg a görög követ — a császári városban az uralkodó felség látszatát, de legelőször itt érezte annak igaz méltóságát és súlyát.« Fessler műve, valamint *Thierry classicus Attila Történelme*, melylyel mindkettő hálára kötelezte nemzetünket, ismeretes az olvasó előtt.²⁾ Én is használom művem irásánál, tisztelettel eltelve nagy tudásuk s erős igazságérzetök iránt.

Egészen új és eredeti nézőpontból fogta fel és jellemezte a nagy királyt és hatását *Gembloux* francia tudós.³⁾ Alkalmat rá egy, 1810-ben vagy 1811-ben Orchimont belga régi kastély byzánti stylü kápolnájában a belső falak egyikén vakolattal és meszeléssel még a hajdankorban eltakart s most napfényre jött, idegen királyi arczkép adott, mely kréta alapon kék agát kristálykőre volt több részletben lerajzolva és kimetszve s utóbb e könyv írójának birtokába került, a ki a festőművészetnek kedvelője és szakember. Tanulmányozta az arczképet, úgy a glyptikai és iconographiai, mint numismatikai könyvek leírásaiból, s úgy találta, hogy az nem hasonlít sem görög, román, egyiptomi, zsidó, sem az áfrikai nemzeti typosok egyikéhez is: tanulmányozta a román typut Augustus, Pompejus, Tiberius és többek arczképein, de az orchimont-i arczképet egyikhez sem találta hasonlónak. Ez egy mongol- vagy kálmuk-fajból való fejedelem minden tulajdonságait egyesíti magában: nagy fej, erős nyak, lapos ábrázat, magas pofacsont, a szemek keskenyen félrehajlók, benyomott orr, kitégült orrlyuk, gyér szakállu áll, mely néha szakálltalan is; keskeny fogak, sárgás-

¹⁾ *Fessler*: Attila, König der Hunnen stb. 1806.

²⁾ *Attila. Attila fiaí és utódlai Történelme*. Irta Thierry Amade. Fordította Szabó Károly. 1865.

³⁾ *Attila*, sous le Rapport Iconographique. Par Pierquin de Gembloux. Páris, 1843.

barna arczzsin, a mik a mongol, tatár, mandzsu, kalmuk, japán nép és a kínaiak stb. ismertető jegyei. Azon élénk benyomás, a mit a megrohant népekre a hunnok ábrázata tett, nem származott csak onnan, mert őket gyűlölték, hisz ez így volt a görög, román és gall népek ábrázatával is; de onnan, hogy ők egész Európában idegenek voltak, sőt Ázsiának akkor ismeretes népei közt is idegeneknek tunktek fel. E nép adta Pannoniának Hunnia, mai Magyarország nevét, physikai jellemvonásaik megmaradtak azután is leszármazóiknál; mert a physiognomia és nyelv nem vész el a népnek kihalta előtt. Kitünő egy nép ez, mely szlávok között lakik, s azokhoz még sem hasonlít; beszélte azok nyelvét, de magyar maradt; elfoglalta és birja maig az ország közepét s magába olvasztott minden más népet. Ez író szerint a régi hunnoknak lényegileg azon típusuk volt, a mi a magyaroknak, a miből bizonyos, hogy Magyarország tényleges lakószainak egy része a hunnoktól származik. Attila physiognomiáját és tulajdonságait változatlanul ma is megtalálhatni a hunnok leszármazásában, azon népnél, melyet mozer, magyar, madjar, a kaukázusi és ural-altáji nagy népcsaládhoz tartozókat pedig hunn, hungar, onogur, ungrü, onoguri néven neveznek a görög és latin írók Kr. u. 376. év óta.

»Az orchimont-i kastély arczképében a mai hunn utódok [magyarok] típusát ismerte meg W. J. Edwards Achill gróf és még sokan a legszakértőbb ethnológusok és régészek közül. Az nem lehet másé — mond Gembloux — mint azon hunn fejedelemé, kinek dicsőségét viszhangozzák régi írók, legendák, pogányok és keresztények, az északi ságák, a scandináv Edda, a Minnesängerek, a *Nibelung-Ének*,¹⁾ skáldok és latin költők, bárdok [troubadour], magasztalva az ellenfélben is a nagy tetteket, a nyájassággal és vidámsággal teljes jellemet; azon nagy emberét, ki neve dicsőségével betöltötte az egész világot, kinek szótartása és igazságossága oly közmondásszerű volt, mint bölcsesége és bátorsága. A kik Attilát barbárnak mondják, jegyezzék meg, hogy az ő udvarában három nyelvet beszéltek: a hunn, göth és latin nyelvet. Caesár tíz évig volt gallok között, mégis egy kelta nyelvet sem beszélt, sőt Augustus fényes udvarában sem beszéltek többen görögül, mint Attiláéban... S honnan tanulta a hunn király fejedelmi udvartartását s asztalának szokásait, melyek olyanok voltak, mint a görögöké és rómaiaké, s a XIII-ik században az európai udvaroké, ha

¹⁾ A *Nibelung-Ének* egyike a világ legszebb épószainak, tárgyai: *Etele és Krimhild*, a hunn-magyar mondában: *Ilidő*. A költői képzlet legragyogóbb színeivel van rajzolva mindkét nagy alak, a királyné, mint a tragicum hőse, a király, mint áldozata, a ki a mily nagy volt a történelemben, oly nemesen eszményítve marad fenn itt az irodalomban. Csak egy szép helyét idézem, a hol Bechlari gróf *Rüdiger*, Etele követe Krimhildához, Siegfried király özvegyéhez *kérőbe* küldetve, így szól kihallgattatásakor:

Ha hős uram szerelmét s öt férjül fogadod:
Neked menten tizenöt dús koronát adok,
Harmincz király országán tesz úrnővé legott,
Kiket hatalmas kézzel igába ő fogott...

nem nemzetének bölcsőjénél, Mundzuch atyja udvarában?! Ha barbár lett volna is, egy rettenthetlen és nagy ember, a ki Magyarország [akkor Hunnia] síkjain oly megtisztelő emléket hagyott maga után, mely nem kevesebbé szelíd, mint Trájáné, vagy Márk Aurélé. E nagy embernek igen kedveltnek kellett lennie nemzete előtt, magasra kellett becsülni és szeretni azon királyt, a ki maga előtt mindent meghajolni látott, mindent — a római birodalomig! a ki mint N. Sándor és Caesar mindenfelé széthordozta a hunn névvel a fegyvert és tüzet, s mint azok, oly magas helyet vívott ki magának minden nemzetek irodalmában, hogy azoknak fejét érintette fegyverével vagy hírnevével. E köz-akarathból s oly nyugodtan gyalázott nép még sem lehetett oly barbár, midőn Róma egyetlen tábornoka, kire volt bízva akkor a birodalom üdve és a világ jövője, értelmi tekintetben határozottan a hunn civilizatio neveltje volt. Ha — a mint állítják — Aëtius tapasztalatainál fogva győztes lett a híres nép felett, nem tanult máshol, mint azoktól. Ő Durostorumban [mai neve Silistria], a Dunán feljül a hunn birodalomban született, legtöbbet volt közöttük, kezes volt náluk ifjúságában, kétszer vezérelte a hunn hadakat — 60.000 ujoncz katonát — a kiket a hunn király akaratából maga ujonczozott. Ő majdnem hunnak tekinthető. A római birodalom utoljára, a hunn királyság megszűnése után, a hunnok közt talált oly férfiakat, kik sergeiket vezérelték: az utolsó nyugot-római császár, Augustulus atyját, Orestest, Attila egykori főtitoknokát, a ki néhány hó mulva fiának Romulus Augustulusnak nevével a nyugati császárok sorát bezárta és Edek-ont, Attila király egykori főtestőrtisztjét, Odoaker atyját, a ki legyőzte Italiát. A magyarok igaz joggal dicsekedhetnek Attilától származásukkal, bár még az ő részére a történeti igazság nincs kiszolgáltatva. Attila oly tetőpontján állott a hunn dicsőségnek és nagyságnak, mint Nagy Károly, XIV. Lajos és I. Napoleon az ő népeik előtt. Neve méltán áll a világ legnagyobb hadvezéreivel egy sorban. Ő elfoglalta az Oceán szigeteitől kezdve északig terjedő államokat le a Dunáig, nyugatra a bojokig vagy marcomannokig, a burgundok és germánok szomszédságában minden földeket, melyeket keleten a Volga vize határol és azon nagy pusztaságokat, melyek északra terjednek ki a Káspi tengerig...« Gembloux nyomós fejtegetéseit ez ítéletben központosítja: »az orchimonti arczkép nem képzeleti, de egy hunn fajról vett művészi alkotás a vonatkozó adatok szerint V. századbeli, s mint koronás alak, szükségkép királyé, s ha az, nem lehet más, mint a hunn faj legjelesbike, a ki járt a gallok között, s a népek, költők és művészek képzelődését leghatalmasabban megragadta, ez pedig Attila volt, mert alatta a hunnok jó ideig voltak Belgiumban, e Rómához tartozó országban, a miről emlékek maradhattak fenn a nép között.«

Hogy az orchimont-i arczkép Attiláé, nem lehetetlen, ámbár az arcz egy-két vonása Jornandes Attila arczleírásától különbözik; de hogy hunn művészé lenne, kétlem azért, mert hunn tanulmányomban e nézetet igazoló semmi történelmi adatra nem találtam. Más arczképei is kétségesek. Attila, Aquileja bevételkor egy letörölt régire festett arczképét — a miről az 53-ik lapon volt szó — a művész, azt hiszem, a király és hadserge elvonulása után hamar letörölte; az tehát az

ő alakjáról felvilágosítást nem ad. A nagy műgyűjteményekben meg van Attilának Aquileja elpusztulása emlékére készült arany, ezüst, bronz és vas érme 441, néhol 451 évfelirattal. A sz.-udvarhelyi ev. ref. főgymnasiumnak is van becses *régiség- és éremgyűjteményében* egy ily arany *Attila-Emlékpénze* 454. évszámmal jelölve. Hunfalvi ezt XVI-ik századnak írja;¹⁾ egyik lapján Aquileja égő romjait, a másikon Attila képét mutatja, melyet a művész avar főről készített; mint nem eredeti s nem hiteles, sajnos! valódi alakja megismerésére nem vezet.

Strassburg kapuján is, a merről az út Kronneuburgba visz, egy kőbe faragott férfi alak volt e körirattal: »Ez volt szemeinek járása, ez arczának és külsőjének tartása. [*Sic oculos, sic ille genas, sic ora ferebat.*] Hihető, a város hajdankori valamelyik polgármesterének arczképe volt, de a nép Attila hunn királyának tartotta, s büszke volt rá.²⁾ — Fessler művében is meg van Attilának egy életnagyságu képe, trónon ülő helyzetben, midőn X. Leo pápa 451-ben Rómának tőle kegyelmet kér; de a mi az egykoru leírásoktól egészen eltér; ugyan ott egy másik torz mellképe is közölve van, melyet gyűlöli gúnyból hoztak forgalomba.³⁾ A nép emléket is állított a nagy királynak, vagy létező és közkegyeletben álló emléket az ő nevééről nevezett el, s így fejezte ki iránta hódolatát. *Trierben* egy szép római emlék volt, melyet a nép még a XII-ik században is *Attila diadalívének* hívott.⁴⁾ Egy francia legenda *Attila hídjáról* emlékezik a Moselen épen a város falai alatt.⁵⁾ *Udine* olasz város évkönyv-írója megkülönböztet a város erődítései közt egy rómainak látszó négyszögű tornyot, mely régi építmények alkotó részét tette, a mi becses ereklyeként él a nép szívében, s a város minden jó lelkű lakosa azt az ott járó idegeneknek mutatva, némi büszkeséggel mondja: »*Ihol Attila tornya.*«⁶⁾

Az előadottak röviden e keretbe foglalhatók.

A hunnok ázsiai Szkythiából új hazát szerezni király vezérek s kapitányaik alatt Európába hatolván: azt régi Dáciában és Pannoniában megtalálták; ez országokat az ott lakó goth, gépida és más népektől Kr. u. a 374-gyel kezdődő években elfoglalták, s az egymás után következő királyok és alkirályok 430-ig kormányozták; 431-ben Attila király vette át a hunn birodalomban az uralkodói hatalmat, Buda testvéröcsésének a Tiszától kezdve Dáciát s a keleti részeket a Tanais folyóig és Fekete tengerig adta birtokába királyi hatalommal, a ki 434-ben egy összeesküvés áldozatává lévén: Attila lett az egész hunn birodalom egyeduralkodója [autocrata]. Ő magát hunnok királyának nevezette, megalapította Hunniát, s diadalmas harczok közt 453-ig szilárd akarattal és vaskézrel

1) *Magyarország Ethnograph.* 1876. 156. l.

2) *Scheopflin.* *Alsatia illustrata.* *Thierry.* *Attila-Mondák.* 9. l.

3) *Attila, König der Hunnen.* Von D. Fessler 1806. Czfimlap és a 118—9. l. közt.

4) *Pertz.* *Script. rer. Germ.* V. köt.

5) » » » » VI. »

6) *Thierry.* *Attila-mondák.* 30. l.

kormányozva, össze- és fenntartotta. A hunn királyság a mi mai hazánk földén 80 évre terjedett, a miből 20 év az ország elfoglalásával telt el, s csak 60 év mondható állandó birtoklásnak; de ez is vész- és viharteljes volt... Elsoroltam a királyokat s azok nevezetesebb tetteit, különös figyelmet fordítva azokra, a mikben magyar jellemi és intézményi rokonságot találtam. Uldin és Mundzuch királyokról többet szoltam, mert az elsőnek tetteiből hévvel lüktető hunn vér jelei s a későbbi dicsőség csirái tüntek ki, az utóbbiban a hősiesség jellem uralkodói nyugodt méltósággal volt párosulva, a kitől származhatott s királyoktól látogatott udvara körében növekedhetett a hunnok világhírének megalapítója. Attila királynak bámulatkeltő tettein s az akkor ismert világ térképét átalakító harczain kívül fennkölt érzületét és királyi jellemét, külpolitikáját és sikereit, a történetíróknál fennmaradt hagyományokat és mondákat, s egykoru és közel kori s más történetírók ítéleteit; érintettem arczképeit, szóval: mindazt, a mit az idő le nem rombolt, emberek el nem pusztítottak, s a mik az olvasóval őt igaz alakjában megismertetni alkalmasok. Nem a nomád élet kedvelése, nem zsákmányolási vágy volt szülő oka Attila csaknem örökös hadviselésének, de az országa és népe létjogáért való küzdelem kényszerűsége. A létező államok nem akarták társokul elismerni a jövevény, új és nem keresztény népet, s ezt büszke királyával is éreztették, a kit pedig lángesze azok valamennyie, sőt kora felett magasan fölemelt. Soverain voltát azzal kellett bebizonyítania, hogy őket fegyverével leverte s adófizető szolgálivá tette. Ha Attila király életét a fatum legjobb férfikorában ki nem oltja, ha birodalmában az örökösödést fiai között elintézheti, s annak állandóságát bár egy századra biztosíthatja: nem dőlt volna le oly hirtelen az ó-világ egyik legmerészebben megalkotott fényes királyi széke, nem hunyt volna le oly hamar a hunn dicsőség ragyogó csillaga... De szilárd állammá intézmények által nem tömörülhetve — sorsát ki nem kerülhette. A történet- és földrajzirók emlegetik homályosan, de földabroszukba nem jegyezték be a hunn nép nevét és birodalmát sem az ó-korban Strabo, Ptolemaeus és a római Itinerarium szerkesztői, sem a mult században a gondos Reichard ó-kori nagy Atlászába; csak legujabban kezdték a föld azon részein, hol hunnok laktak, a történetírók leírásai alapján megjelölni nevöket és országukat: REGNUM HUNNORUM név alatt,¹⁾ melyet — mint a 33. lapon láttuk — Kaukázus körüli lakhelyök már a 320-ik évben tulajdonul birt és viselt.

Hogy az olvasónak a hunn királyok és hunn alattvalók, ugy szintén a szövetséges góth, gépida és más népekkel való viszonyairól némi fogalma legyen, elmondom röviden a régi íróknak erről műveikben szórványosan tett följegyzéseit.

Attila birodalma egyik részét született hunnok, a mást rokon és szövetséges törzsek vagy meghódított különböző népek tették — ázsiaiak és európaiak. A hunnok mai elnevezés szerinti Magyar-, Erdély-, Moldva- és Oláhországban s Bessarabiában [a mai Dobrudzsában] laktak, vegyesen az ott talált és meg-

¹⁾ *Spuner-Menge, Atlas Antiquus. Gothae. Sumptibus Justi Perthes. Nro XVI. Imperium Romanum inde a Constantini Magni tempore. 1862.*

hódított népek töredékeivel, felettök uralkodva; kormányzatuk törzsrendszerü volt, az ebből átalakulásuk utániról nincsenek adatok; de úgy látszik, a hunnok voltak urai az elfoglalt területnek, nemzetileg úgy, mint egyénileg. Már volt említve, hogy Bere, gazdag hunn földbirtokos és az özvegy Buda királyné sok falut birtak.¹⁾ Ez azt mutatja, hogy a Tisza vidékén Attila idejében is a nagy birtokosok másokkal műveltették földjeiket, s közserővel foglaltatván el az ország, az elsőbb rendü hunnok nagyobb földbirtokban részesültek; de földmivelő osztály köztük nem volt, a földeket meghódított népeknek kellett művelni; a jövedelem innen és a baromtenyésztésből s a hadi zsákmányból állott, a mi a hadjáratok egyik célja volt. E tekintetben az volt a rendszabály, hogy a zsákmány — mik közé a foglyok is tartoztak — közös volt, s győzelem végén közösen oszlott fel.²⁾ A hadfőnökök tökéletesebb hadi készüléttel jelenvén meg s költségesebben élvén: nagyobb tekintetben állottak s osztalékul több sorsot kaptak, egyébként mind személyi, mind vagyoni joguk egyenlő volt. Minden született hunn másoktól függetlenül élt, mint szabad és önálló, senkinek nem szolgálja. Az ország és király mellett minden hunn köteleztetett személyesen fegyvert fogni és harcolni; de aztán nem fizetett adót, nem hordozott közterheket, s ha hadi kötelezettségének eleget tett, a béke napjaiban övével csöndesen élt, törvényes cselekvényeiben, javai tetszés szerinti használatában senki nem háborgatta s nem korlátozta.³⁾ E szabadság a kelet-római Duna-parton levő városokban a kereskedelemre is kiterjedett, a mi szerződésileg meg volt állapítva;⁴⁾ jöhettek, mehettek, adhattak, vehettek. A személyes szabadság azt hozta magával, hogy a hunn hona iránti kötelessége teljesítése után oda mehetett, a hova akart, az országból el is távozható, s a király csak akkor követelte visszaküldetésüket, ha birodalmára nézve károsnak tapasztalta künnlétüket, ha ellene a szomszéd hatalom sergében fegyvert fogtak. Szabad hunnal Attila király sem bánt önkényesen; Aquileja ostrománál későre haladván a győzelem: a nép zúgolódott, s Attila nem zsarnoki parancscsal, de lángeszével s rábeszélő képességével birta várakozásra.⁵⁾ A szabad hunnoknak gyülekezési, tanácskozási és határozási joguk volt; szabad ég alatt tágas mezőben, lovon gyűltek össze, lovon tanácskoztak, s bármily nagy volt számuk, gyűlésük nem tartott sokáig, mert a király és nagyjai előre megbeszélték az ügyeket, a gyűlés kifejezte tetszését vagy nem tetszését, s a szerinti lett a határozat. Az igazságszolgáltatást — a mint már láttuk — udvarában első ministerével, a görög követek jelenlétében maga Attila király végezte. Ezt követték a hadfőnökök, s a ki az ítélettel nem volt megelégedve, feljebb-vezte a királyhoz. Attila békeszerződéseinél figyelemmel volt népe kereskedelmi érdekeire, s szerződéseit mindig annak hasznát és javát célozták.

¹⁾ *Priskosz.* 209. 284. 1. 1.

²⁾ *Jornand.* 150. 192. 1.

³⁾ *Priskosz.* 191. 1.

⁴⁾ > 168. 1.

⁵⁾ *Thierry A.* Attila Történelme. I. 179. 1.

A meghódított népekkel való viszonyokból csak az ismeretes, hogy azok saját királyaik alatt állottak, ezek közvetítették a hunn királytól való függést, de ez belügyeikbe nem avatkozott, s azokat saját szokásaik és törvényeik szerint intézték el, melyekkel mindenik nép birt, s a miket Attila király fenntartott. Ha birodalomellenes mozgalmat vett észre — a mi alig egy párszor történt — a lázadást leverté, s indítóit kiméletlenül megbüntette. A királyokat Attila tette meg, ha valamelyik meghalt, mászt nevezett helyére. Ezek vették át a király parancsait, ők hívták harcuba és vezették alattvalóikat, a mint Attila, a legfőbb hadúr eléjük szabta. Az egész nagy birodalom középpontja volt Attila udvara, az ő hatalmában volt az a varázserő, mely annyi különböző népet összetartott, s tetszése és akarata szerint mozgatott. Birodalma tanácsában fő-fő hunnok voltak; közéjük tartozott Ardarich, gépida király, Attila legbizalmasabb vazallja, Valamir góth király, első ministere Onegesius, ki bár nem volt hunn, köztük nevedekett s valódi hunn érzelme által magát annak bizonyította: fényes tulajdonokkal biró férfi, a ki később nyugot-római császár lett. A mit a király végzett, főministere szavakba, a titkárok írásba foglalták. Képességekét mutatják Attila levelezései, a szerződéses, követek útasításai és a hadi parancsok — mindenik egy uralkodói lángész és vas akarat nyilatkozata.¹⁾

Ez vázlatban Attila király uralkodásának képe. Mint orkán viharzott végig Európán, megrázva az államokat legmélyebb alapjaikig, mély nyomokat hagyva hátra a népek életében és emlékezetében. Csak a mi földünkön nem rombolt, csak itt volt áldásos e vihar. Az Attila koronás címere s turulos zászlói alatt kiontott hunn vér Hunniát önálló országgá, népét oly szabaddá tette, a milyen sem akkor, sem később nem volt kelet népei között. A hunn királyság és az Attila név tisztelete hatalmas erővel ragadta meg a népek kedélyét s betapadt azok szívébe kiirthatlanul. De legmélyebben él ez, a hunn név és királyság jogos örökösében, a székely-magyar népben, a mit e mű, további folyamában tár az olvasó elé.

IV. FEJEZET.

A hunn királyság szétomlása. Attila és népe utódai keleten és az erdélyi Kárpátok alján. [454—887.]

Attila erőszakos halála balsors műve volt, a mi a hunn királyság szétomlásának veszélyét rejtette magában. Örököseinek egyet nem értése — a hunnok ősi átká — hamar előidézte ezt. A király első szülött fiát, mint arra termettet, a kazarok királyát tette egész birodalma örökösévé. A testvéreket Jornandes majdnem népnek mondja, de az egykoru történetirókból eddig Attilának négy neje s nyolcz fia állapítható meg. Priskosz 449-ben személyesen látta Kreka

---

¹⁾ *Jornand.* 50 és több fej. és Nagy-Ajtai Kovács István *Kéziratai.*

[a magyar hagyományok szerint: Réka] királynét, s tőle származott Ellák, Denghizikh [Jornand. szerint: Dintzic [53. fej.], a *Chron. Pasch.* szerint Dinzio, Com. Marcellinus szerint: Denzin] és Hernák [magyar hagyom. szerint: Irnák], utóbbi legkisebb volt. Jornandes leírja Attila, 454-ben történt halálát és Ildikót, az ifjú királyi arát. Kréka akkor már nem élt. Attilának ezen neje iránti különös vonzalmát emlékezetben hagyták az egykoru történetírók. Jornandes emliti Emnedzart [magyar hagy. szerint: Emnedzur] és Uzindurt, mint Attila fiait, a kik magukat a más három testvérének tartották, s azok jó és balsorsában osztoztak, harcaikban részt vettek.¹⁾ Theophanes emliti²⁾ Attilának, Ardarich gépida király hugától született fiát, Giesmus vagy Gheism nevűt, anyai ágon germánt, kit Anastasius is gépidának ír.³⁾ Thierry emliti, hogy Attila 449-ben titokban Escam nevű előkelő hunn leányával is összekölt.⁴⁾ A magyar hagyomány fiai közé sorozza Aladárt és Csabát, amazt a bajor herczegasszony leányától, a Niebelung-Ének Krimhildjétől, ezt Honorius görög császár ismeretlen nevű leányától származtatva,⁵⁾ kit Thierry Honoriának, II. Theodosius unokájának mond:⁶⁾ de szerinte a hagyománynak való alapja nincs. Attila Honoriát soha sem látta.⁷⁾

Attila örökösei — voltak bár többen vagy kevesebben — az egykoru írók tanúsága szerint, nem ismerték el sem az elsőszülöttség, sem az együttes öröklés jogát; de az egész birodalomnak sors szerint, egyenlő joggal felosztását követelték: földet, népeket, nyájakat egyformán, hős és dicső királyokat és alattvalóikat, a hunn király egykori kedvelt vazalljait és meghitt szövetségeseit — mond boszankodólag Jornandes,⁸⁾ nemzetével együtt érezve e szándék szegyenét. Első Ardarich, gépida király volt, a szövetségeselek leghatalmasabbika, a ki fegyvert fogott egykori ura fiai ellen. Követték Valamir és a többi királyok. Attila hadserge két ellenséges táborra oszlott; az egyikben voltak az összes germán fajok, a másokban az örökösök hűségében megmaradtak: hunnok, alánok, Edek [görögösen Edekon] scirrjei, a szarmaták s más kisebb népek. A két ellenséges fél között a háboru nem sokára kitört, a harcz tere a Dunán túl délre, a Drávától nyugotra terülő pannóniai nagy síkságon volt, melyet a ma ismeretlen Netád [vagy: Nedad, némely írók szerint: Nedao] pataka hasít két felé. Vesztesek elébb a góthok voltak, utóbb a hunnok. Ellák oly vitézül esett el — írja Jornandes⁹⁾, — hogy atyja, ha él, ily dicső halált óhajtott

¹⁾ *De rebus Get.* 51. fej.

²⁾ *Chronogr.* 185. l.

³⁾ *Anastasius*: Ex genere Gepidar. derivatus. 63. l.

⁴⁾ *Attila Történelme.* I. 195. l.

⁵⁾ Iste ergo Csaba, filius Ethele, est legitimus ex filia Honorii Imperatoris Graecor. genitus. *Kézai.* I. k. 4. fej. 65.

⁶⁾ *Kézai.* Chron. Ungaror.

⁷⁾ *Thierry.* Attila Tört. II. 21. l.

⁸⁾ » » » » 22 l.

⁹⁾ *De rebus Get.* 50. fej.

volna neki. Negyvenezer hunn maradt a csatatéren. Az életben maradt testvérek futással menekültek át a Dunán a Fekete tenger melletti síkságra, mint saját régi székhelyökre [ad proprios sedes], s ott magukat elsáncolták. Így omlott össze — írja Jornandes — a hunn birodalom, melyről azt lehetett hinni, hogy a világ fog neki hódolni. Ardarich a Tisza síkját s a régi Dáciát [Erdélyt] foglalta el, az osztrigóthok Pannoniát és Syrmiumot Bécsig, birtokaik határaivá Moesiát és Noricumot tették, s Theodemir, Videmir és Valamir testvérek osztották fel egymás közt.¹⁾

A többi szétszórt hunn csapatok a Dunán túl északra, a Fekete tengertől nyugotra terülő síkságon, s a Dnieper és Tanais melletti pusztákon gyűjtötték össze hadaikat, melyet a szomszéd népek az ő természetes hazájuknak és örökségöknek tekintettek, minthogy már csaknem egy század telt el, a mikor őseik onnan a góthokat kiűzték, s melyet ők magukénak tartottak. Legbiztosabb menhelyök volt azonban a Pontus és Duna közé szorított Skythia azon része, melyet a Duna folyó ágai körítették, vagyis az Al-Dunavidék, melyet *Hunnivár*-nak vagy hunnok védelmi helyének tartottak.²⁾ Schuler Károly szász történetíró azt jegyezte meg erről, hogy ő emlékszik egy párisi codexre, melyben a vitás szó így áll: e helyet a hunnok a maguk nyelvén vár-nak nevezték [quam lingua sua hunni, var appellant.³⁾ Bél Mátyás is így olvasta ezt.⁴⁾ Újabb kutatások Jornandes vonatkozó helyének más magyarozatát vitatják, hogy t. i. itt a Volga, Dniester és Dnieper [amnis Danapris] közötti térségek értendők, a mit én megemlíteni elégnek tartok.... Attila fiai balszerencséjökön okulva, megszüntek viszálykodni, s erejüket egyesítve készültek új háborúra, melynek céljává a keleti góthok megfoszulását s atyjok birodalmának ismét helyreállítását tűzték; csatlakoztak hozzájuk a Káspi tenger és Volga melletti hunn törzsek, a kik hozzájuk balszerencséjökben is hívek maradtak. E második hunn hadjárat 456-ban történt, de ez is vereségökkel végződött, a mi meggyőzte őket arról, hogy célt érni egyesülve sem tudnak, ezért abban állapotok meg, hogy váljanak szét s kiki tegyen tetszése szerint.... A nagyobb rész a harcziás Denghizikhhez csatlakozott, a ki a pusztai élet és ősi szokások folytatására határozta magát. A kisebb rész Irnák alatt a rómaiaktól kért földet s Kis-Szkythiában a Duna torkolata északi, némelyek szerint a sziget keleti részén, azon mocsáros lapályon telepedett meg, melyet a háboru néptelenné tett. Követte őt Kandax királyuk alatt az alánok kis része, a kik Irnák felsősége alatt állottak, s a kikhez a germán nemzetü scyrrek Edek királyukkal és a satagár hunnok is csatlakoztak.⁵⁾ Nemsokára megérkezett egy újabb tekintélyes hunn csapat is Emnedzár, magyar hagy. szerint: Emnedzur és Uzindur vezérlete alatt, kik testvéreiktől külön válni nem akartak s a Dunán túl, parti Dáciában az Utus

¹⁾ *De reb. Get.* 52. fejt.

²⁾ *Jornand.* 50. fejt.

³⁾ *Umrissé und Kritische Studien* stb. I. 21. l.

⁴⁾ *Mathiae Belii*: Prodrömus etc. I. 51. l.

⁵⁾ *Thierry* stb. II. 24. l. *Jornand.* 50. fejt.

és Oeschus folyó partjait foglalták el azok Dunába szakadása táján.¹⁾ Gheismről azt hagyták fenn némely írók, hogy Gépidiában nagybátyja mellett vazall állapotban élt kicsiny népével, kit a törzs kormányán fia Mundo [vagy Mundio] követett, a kinek neve Attila atyjára, Mundijukra emlékeztet, s egy ideig birta a gépida királyok kegyét, a mit később kalandor étellel cserélt fel, elébb a góthok, utóbb a rómaiak hűségére tért, magas állásra emelkedett, vakmerő és szerencsés csatákat vívott, s életét — ellenség által megölt fiát megboszulni óhajtva — véres harcban végezte.²⁾

Attila fiainak és ezek törzseinek elválása nem szakította szét a testvériség kötelékét a fejedelmek, sem a fajrokonságét a törzsek közt. A hunnivári és pusztai életet folytató Dnieper melléki hunnokat úgy tekintették, mint egy nemzeti testet, s Denghizikh, ki ezeket kormányozta, felsőségi jogot gyakorolt ezek felett. Két esetben tényleg is nyilvánult ez. Először 462-ben az ostrogóthok ellen segítette meg Denghizikh a satagár hunnokát; de a minek nem lett remélt eredménye; másodszor 466-ban Hormidák hunn főnök, a Moesiában Attila fiai kíséretében megtelepedett s most a pusztai életbe visszavágyó, de a rómaiak által maradásra kényszerített szarmatáknak ment védelmére, hogy fenntartsa az alájok vetett és velök tartó nép szabadságát; de Róma erején ismét megtört kísérletök. Ekkor 467-ben családi gyűlésből egyenesen Konstantinápolyba küldötték követeiket, a kik követeljék, hogy nekik vásárlási hely jelöltessék ki, a hol eladhassák áruikat s helyettök másokat vehessenek. A válasz visszaütésítő volt. Erre — írja Thierry — a hunn fejedelmek ismét tanácsot ültek, hogy teendőik iránt végezzenek. Denghizikh háborút indítványozott, Irnák ellenezte, hogy azt most tegyék, mikor rokonaik, az akatzirok, saragurok és a Kaukázus és Káspi tengermelléki hunn törzsek Persia ellen viselnek háborút. Irnák érvelése mutatja — jegyzi meg Thierry — hogy a hunn népek magukat folyvást egy és ugyanazon nemzet tagjainak tekintették, s régi szövetségök fenállott a Káspi tengertől és Kaukázustól kezdve a Dunáig, sőt a Haemusig.³⁾ Nézetét elfogadták testvérei és népeik, kik vele a Dunától délre laktak s a császártól függöttek; de Denghizikh a hadviselés mellett maradt, fegyverre szólította a Dniester és Dnieper melletti hunn törzseket, a miről a római partkormányzó értesülvén: megkérdezte készülődése célja iránt. Ez azon elrómaiásodott Anagastus nevü góth volt, a kinek atyját Attila király egyik hadjáratában hunnjai megölték, s a ki ezért mély gyűlölettel viseltetett úgy Attila emléke, mint a hunn nemzet iránt. Denghizikh nem felelt a felhívásra, de követeket küldött Konstantinápolyba, mely nem csak kereskedelmi kedvezményt, de földet is kérjen, a mi neki és népének elég legyen, és évi adófizetést, hogy seregét fizethesse, különben haddal fenyegetődött.⁴⁾ A császár úgy nyilatkozott, hogy alattvalóivá

¹⁾ *Thierry* stb. II. 24. l. *Jornand.* 50. fej.

²⁾ » » II. 51—52. l. l. *Procop.* *Bellum Goth.* I. 7. fej.

³⁾ » » Attila és fiai s utódai *Tört.* II. 36. l.

⁴⁾ *Priskosz.* *Excerpt.* *Legat.* 46. l.

szívesen fogadja, de a követeléseket visszaútasította. Denghizikh erre bosszura gerjedve, a támadást megkezdette, a Dunán több ponton átszállt, s tömérdek lovassága csakhamar annak jobb partján volt összpontosítva. Az ott tanyázó s királyukkal elégedetlen góthokat hozzá csatlakozásra fölszólította, s a mint ezek gyalogságaikat az ő hunnjaival egyesítették, a háboru azonnal nagy arányt vett, mely a rómaiakat szerfelett nyugtalanította. Három tábor-t állítottak védelmükre, melyek útasításaik szerint a támadást kerülve, az ellenséget a hegyes vidékekre csalták, s jobbra-balra hurczolással kifárasztani igyekeztek. Denghizikh a vidéket nem ismerte, élelemről nem gondoskodott s így engedte magát egy zárt völgy torkolatába becsaladni, a hol csak hamar azt vette észre, hogy ő és serge a rómaiak által körül van fogva. — A hunnok helyzetök veszélyét látva, követek által kijelentették, hogy a rómaiak követeléseinek készek eleget tenni.¹⁾ Ezek tábornokai — kik közt fő Anagastus volt — azt felelték, hogy kéréseiket a császár elé terjesztik, de titokban Khelkál nevű hunnt, ki köztük szolgált s főtisztségre emelkedett, mint élelem kiosztót táborukba küldötték, azon útasítással, hogy a közöttük levő góthokat, kiknek száma a hunnokénál nagyobb volt, ezek ellen fölingerelje s tőlük elvonja, a mi neki sikerült is. »Ő maga is hunn — mondá — s ezt legnagyobb dicsőségének tartja, de igazságérzete bírta arra, hogy a góthokat helyzetökre figyelmeztesse. A hunnok a földet mivelni nem szeretik, a góthokat csak szolgálóknak tartják, javaikat elrabolják. Kerüljék azok társaságát — mondá — mert azok, mihelyt érdekek kívánja, őseik esküjét is megszegik s vagyonaiktól megfosztják.«²⁾ Khelkál szava hatott, a góth és hunn, kik eddig fegyvertársak voltak, egymás ellen támadtak, egymást gyilkolni kezdték. A kölcsönös mérsárlás hamar tetőpontra ért s Denghizikh tábora vérben úszott. A római tábornokok csapataiknak jelt adva, a szorosokba nyomultak s a hunnokat nyilaikkal és dárdaikkal összelövéldözték, csak egy csapat tudott a Duna tulsó partjára átmene-külni, köztük Denghizikh is.³⁾

Ez 468-ik évben volt. Denghizikhet e szerencsétlenség sem törte meg; a következő tavaszon új hadjáratot kezdett, de önvesztére. Előbb Khelkál árulása, most Anagastus gyűlölete — mindkétszer saját megfontolás nélküli elhátározása — ejtette törbe, a nélkül, hogy végzetes csatáját megkísérelhette volna: Denghizikhet elfogták, Anagastus maga ölte meg s levágott fejét Konstantinápolyba küldötte. A szétvert hunn sereg maradéka Hunnivarba menekült. A hunn király fejét — írja Thierry — lándsára tűzve hordozták végig az utczákon és téreken, azután karó hegyére húzták, hogy a kíváncsiak bámulhassák.⁴⁾ Keleti Róma nem titkolhatta örömét, mit Attila fia halálán érzett, s a 469-ki krónikákba így irták be az eseményt: »*Leo császár uralkodása 14-ik évében hozták Konstantinápolyba Attila fia, Denghizikh fejét.*«⁵⁾

¹⁾ *Priskosz. Excerpt. Legat.* 45. l.

²⁾ » » » 45. l.

³⁾ *Thierry. Attila és fiai s utód. Történ.* II. 42. l.

⁴⁾ *Chronicon Paschale.* 323. l.

⁵⁾ *Marcell. Com. Chronicon ad Annum 469. Thierry stb.* II. 43. l.

Attila családja e kitünő képviselőjének szégyenletes halála szétszaggatta a hunn név köré fűződött fénykört és azon köteléket, mely a hunn törzseket összetartotta; a pusztai életet folytatók hanyatlani kezdettek, a rómaiakkal szövetségben élők helyzete biztosabbá lett. Ez a pusztai és megtelepedett hunn fajok közt némi idegenkedést idézett elő, a pannoniai és moesia gyarmatok civilizatioja elkezdődött, de faji egyéniségök még a század végén is [500.] egészen hunnoknak mutatja mindkét helyen élőket viseletöknél, nyelvöknél s gondosan fenntartott intézményeiknél fogva. Nemzeti főnökeik kormánya alatt állottak, kik a legtekintélyesebb törzseknél a király nevet megtartották, s ezen királyokat kik a politika és háboru általános ügyeiben a római tisztviselők alá voltak rendelve, rendszeren a császár erősítette meg, olykor maga is tette. A törzsek megtartották neveiket, csak némelyek vettek fel latin nevezetet.

E részleteket is Priskusz és Jornandes tartották fenn, a mik Thierry szép összeállításában oly nagy érdeküvé válnak.¹⁾ A hunn névnek még most súlya volt Róma előtt. Konstantinápolyban ezért kegyelték s kényeztették őket. A római gyarmatokban élő hunnok kitünőbbjei magas kivatalokra emelkedtek. Mundo [vagy Mundio], Attila unokája, Belizarius hadnagya Illyricum parancsnoka volt, Bessa patricius, két testvére: Froilás és Blivilás — amaz Pentapolis parancsnoka, ez kormányzója. A byzánti fiatalság a hunn viselet divatát követte: hajukat elől rövidre nyiratták, dolmányt és lobogós gatyát viseltek, mint a hunnoknál szokásban volt.²⁾ Justinianus császár is kedvelte ez öltözetet.³⁾ Ha egy kis hunn királyocská a csábitásoknak engedve, a kereszténységre tért, a császár és császárné volt keresztatyja és keresztanyja. S ez a birodalmi politikára volt nagyobb nyereség, mint a vallásra.⁴⁾ A mi 1400 év előtt a hunnokkal, az történt most a bolgár Boris herczeggel, tanuságaul annak, hogy az emberiség művelődése örök körben forog s a politika czéljai szerint választja meg eszközeit.

Ezek a Hunnivárban és Kis-Szkythiában római felsőség alatt élő hunnok voltak; a Dengehizikhtől függött törzsek ellenben Hunnivártól a Kaukázusig és Volgáig terjedő tanyáikon pusztai életmódjukat folytatva, olykor egymás ellen is oly ádáz harcokat vívtak, hogy az egykor oly rettentő hunn névnek a világból elenyészését hitték.⁵⁾ Ennek következtében alig egy század alatt némely hunn törzsek elenyésztek, mások szállást változtattak, némelyek újból csoportosultak, s addig nem ismert név alatt szervezkedtek, de hatalmuk már így is ismét félelmes kezdett lenni. Attila egyenes és vegyületlen maradékai az Al-Duna mellett e folyó és a Dnieper között laktak régi nevök alatt; a Dnieperen túl fekvő vidékeket, a Maeotis tó környékét és a Kaukázus lapályait Agathias szerint két nagy hunn törzs birta, az utrigur és kutrigur [Procopius szerint: uturgur, kuturgur] hunnoké, kikhez tartoztak az ultizur és burgund nemzetek,

¹⁾ Látható Thierry idézett művében. 46. l.

²⁾ Procopius. Historia Arcana 7. fejt. Thierry előbbi művében.

³⁾ » » » » 7. fejt.

⁴⁾ Thierry stb. II. 46. l.

⁵⁾ Agathias. Histor. etc. V. köt. 171. l.

határaikat a Tanais választotta el, amazok a Maeotistól nyugotra, ezek keletre tanyáztak. E törzseknek már nevökben benne levén az uigur és ugor név, s az ugorok a hunnok keleti vagy fejei fajából származván: hunnságuk kétség-telen. Tanu erre az egykoru Procopius, a ki 560-ban irt műve egyik helyén azt írja róluk: »a Maeotis partvidékein régi idöktől fogva mindig hunnok laktak királyaik alatt«, más helyt ismét: az uturg és kuturg törzsek Irnáknak, Attila kisebb fiának voltak fiai vagy unokái, a kik a Denghizikh halála után azon helyeken telepedtek meg.¹⁾ Erejök lovasságukban állott, mit zsákmánylásra s egymással harcban álló népeknek gazdag szolgálati díjért segélyadásra használtak fel. A kutrigurok módját találták, hogy Justinus császártól évi segélyt nyerjenek, göth tanácsadók pedig arra birták, hogy ezeket és az utrigurokat veszítse össze, hogy azok pusztítsák egymást s tegyék magukat a birodalomra nézve kölcsönös viszályokkal ártalmatlanokká. Erre az alkalom hamar elkövetkezett. A kutrigurok a gépidáknak 12.000 lovas segélyt ígértek. Erről a császár értesült, követei által tudtára adta az utrigurok királyának, Sandilkhnak, hogy ha a kutrigurok hadjáratra elindultak, törjön szállásaikra, verje le őket s birja visszatérésre, a császár évi ajándékot ad neki, s azt évről-évre megújítja.²⁾ Sandilkhot eleinte bántotta eddigi mellőztetése. Dühvel tört ki a rómaiak ellen. Ide igtatom szavait, mert azok a két faj hunnságát igazolják. »A rómaiak igaztalanságot kívánnak tőle — mondá — midőn azt kívánják, hogy ő honfitársait és atyjafiait kiirtsa. Tudjátok meg, oh rómaiak! — folytatja — hogy a kutrigurok nem csak azon nyelvet beszélnek, melyet mi, lakásuk mieinkkel egyforma, viseletök s életmódjuk egyező, de ők a mi testvéreink, bár ha külön fejedelmet uralnak is.³⁾ Később mégis elfogadta az ajánlatot, s a harcot ellenök megkezdette. Ez 527—548. között történt. 548—560. között a 12.000 kutrigur Kiniálkh vezérlete alatt benyomult régi Dácia földére, Gépidiába.⁴⁾ De a fegyverszünet leteltéig még egy év hátra volt, Thorisin gépida király nem tudta, mit tegyen a segély sereggel, tanácsolta, hogy Kiniálkh keljen át Moesiába, ott talál bőven zsákmányolni valót. Ez elfogadta, a Száván átkelt, s a római hadállásokat kikerülve, Moesia szívébe nyomult. Justinianus azonnal irt Sandilkh királynak, őt a kutrigurok ellen ingerelve, biztatta, hogy a mi ajándékot a császár nekik szánt volt, de a kutriguroknak küldötte, tőlük vegye el, s bizonyítsa be, hogy ő azoknál különb ember, ellenkező esetben hódoljon meg előttük. Sandilkh megtámadta a kutrigurokat, kiknek legjobb lovassága Kiniálkh alatt a gépidák segélyére ment volt, s bár otthon levőik vitézül küzdöttek, csatát veszítve, táborukat kirabolták, nejeiket elragadozták, gyermekeiket fogságra hurczolták; a náluk fogságban levő utrigurok lánczaikat széttörve s maguknak lovakat szerezve megszöktek. Kiniálkh erről értesülvén, a gépidákat sorsukra

¹⁾ Lib. IV. Cap. 18.

²⁾ *Menander*. Excerpt. Legat. 133. l.

³⁾ *Menander*. Excerpt. Legat. 133. l.

⁴⁾ *Procop.* Bell. Goth. IV. k. 18. fej.

bizta, s dühtől ingerülten elfajult atyjafiai ellen sietett, rajtok boszut állani s tanyáikat megvédelmezni. A császárnak megígérte, hogy többé ellene fegyvert nem fog, s a rómaiakat — ha őket nem bántják — sem személyökben, sem javaikban meg nem károsítja. Ez időben Sinio vezetőjük alatt két ezer kutrigur családotul érkezett Sandilkh nyilai elől szekereken a Dunapartra, s átkelésre szabadságot, mivelésre földet kért, a mit a császár készséggel megadott, s lakhelyökül Thrácia egy néptelen vidékét engedte át.¹⁾

A kutrigur és utrigur hunnok közt hosszasan folyt még azután az irtó háboru, a mi hat évi elkeseredett küzdelem után 558-ban az utrigurok legyőzetésével végződött.²⁾ Ekkor Zabergán, a ki magát Denghizikh utódának tartotta,³⁾ a hatalma alatt egyesült hunnokkal — zászlói alá híván bolgár és szláv szövetségeseit is — nagy hadsereg élén támadást intézett egyenesen Konstantinápoly ellen, s hét ezer válogatott lovasával a konstantinápolyi hadúton annak közelébe jutván: a császári udvart és a városi polgárságot iszonyu félelembe ejtette, mitől végszükségében a fővezérségre maga a császár által felkért öreg Belizár lángesze és hazaszeretete mentette meg. Zabergánnak vissza kellett vonulni, útján véres nyomokat és szörnyü pusztítás emlékeit hagyva. Távolléte alatt Sandilkh utrigur király ellenfelén rettentő boszut állott, s a harc a két rokon hunn faj között még véresebben és engesztelhetlenebbül újult meg, a mi valamelyiknek kiirtásával végződött volna, ha a várkhúnok 582-ben a két harczoló félt, majdnem teljes kimerülésökkor meglepve és meghódítva, mindkettőt saját népökbe be nem kebelezték volna.⁴⁾ Mindkét törzs avar alattvalóvá lett, a khán a császártól a nekik eddig szolgálati díjul fizetett ajándékok hátralékait is követelte;⁵⁾ de jogaik és intézményeik ezután is megmaradtak, oly viszonyban minő a góthoké volt Attila alatt. A régi írónál még egyszer feltűnik a kutrigur hunnok neve, a mit Menander így ad elő művében: »Baján khán megparancsolta, hogy tízezer kutrigur — kik hunnoknak mondattak — keljen át a Száván s dulja fel Dalmatiát, a mit azok teljesítve, onnan többé ki sem jöttek.«⁶⁾

Ez az utolsó irott emlékezés, melylyel a kutrigur hunnok a történelem színteréről letűnnek. Majdnem egyidejűleg pusztult ki régi Dáciából a gépida nemzet is. Paulus Diaconus [a ki 754. körül élt] így jegyezte fel e tényt: »A gépidák és longobárdok közötti harczban utóbbiak maradván győztesek: ezek amazokkal oly kegyetlenül bántak, hogy őket majdnem teljesen kiirtották.«⁷⁾

Attila fiai és utódai korszaka a hunn királyság történetének csak névleges folytatása: érdemök, hogy idegen hatalom alatt meg nem semmisültek,

¹⁾ *Thierry.* stb. II. 118. l.

²⁾ » » II. 126. l.

³⁾ » » II. 128. l.

⁴⁾ » » II. 145., 153. l. l.

⁵⁾ *Menander.* Excerpt. Legat. 154.

⁶⁾ U. o.

⁷⁾ *Histor. Longobardor.* I. k. 21. fej.

de végzetes gyöngeségök, hogy azon császártól kértek lakföldet, a ki Denghizikh holt testét az egész világ előtt gúny tárgyává téve, megsértette Attila király emlékét s meggyalázta a hunn nevet. Ők örökös lakhelyet foglalni, s azt szervezve állandósítani nem bírták. Irnák népével együtt görög császári vazallá lett. Denghizikh utódai és volt szövetségesei, a pusztai hunnok, régi nomád életöket folytatták s Attila-kori miveltségöket visszafejlődöttnek mutatja Procopiusnak fenn az [50. lapon] említett irástudatlanságukról való tudósítása. Ellenkezöt ir Menander Protector Dizabulnak a turkok — magyarok — fejedelmének 569-ben II. Justinus császárhoz küldött követségéről, melynek vezetője Maniach [Mányok helység ma is van Magyarországon] volt. Miután a főkövet a palotába a császár elé vitetett, kezébe adta az erre kijelölt férfinak a szkytha levelet [a mi nem más, mint hunn betüvel irott volt] és ajándékot, s kérte, hogy útja fáradalma ne lett legyen hijába. A császár a tolmácok segélyével a szkytha levelet megolvastván, szívélyesen fogadta a követeket s mindent megtett, a mit a barátság kötelékei kívántak.²⁾ Az első Sandilkh utrigur hunn király hunnjait, utóbbi a turkokat illette, tanusitva a turk — magyar — törzseknek az erejükben és számukban megfogyott utrigur és más hunn törzsek feletti fölényét, a mi már ekkor a hunn fajú népek közt a legerősebb volt, arra hivatva, hogy nem sokára az egész hunnságot magához kapcsolva egyesítse.

Az utódok ez aláhanyatlása visszahatott a nagy király kora emlékeire is; fényes udvarát, kincseit, temetőjét, Réka királyné és Buda király özvegye emlékét sűrű sötétség borította be, melyre világosság tán soha sem derül. Onegesius, a király kedves első ministere elmerült az idő és feledés árjában. Orestes Rómába ment, s megnyerő magatartásáért és régi érdemeiért Nepos császár hadserege fejévé tette. Ő hű maradt a régi erkölcsökhöz, s mint Attila egykori bizalmasát, a római nép annyira tisztelte és szerette, hogy a császár erőszakos halála után, a katonaság őt kiáltotta ki császárrá; de nem fogadta el, hanem fiára, Romulus Augustulusra ruháztatta át. Edekon, Attila másik híve, a scyrrek fejedelme, egyesítvén hatalma alatt a herulokat, turcilingokat, alánokat és rúgokat, kíséreltet tett a góthok ellen, tizenkét évi küzdelem után teljesen legyőzve, serge szétszóratott, Edekon fővezér a csatatéren maradt, csak fiai: Odoacer és Onulf kerültek ki a gyilkos fegyvert. Ez Rómában nagy lelkü pártfogókra talált, a kik iránt hálátlan lett... Odoacer birt mindazon erényekkel, a miket atyja Attila udvarában sajátított el. Az elesett atyjához hű népeket összegyűjtve Claszországba vezette, a hol a császár őt testörévé nevezte. A nép, melynek segélyével Orestes fia trónra jutott, szolgálata díjául a szerzett föld egy harmadát követelte. A császár megtagadta. A nép föllázadt s jogát és sorsát Odoacer kezébe tette le. Ez a nép élére állott s ostrom alá vette Páduát, a hová a császár atyja, Orestes menekült volt, ez az ostrom alatt elesett, Odoacer Ravennába ment, s Romulust lemondásra bírván: a római senatus őt válasz-

1) *Procopius*. Bell. Goth. IV. k. 19. fej. *Thyerry*nél. II. 119. l.

2) *Corpus Scriptor. Hist. Byzant. Bonnae* 1829. I. R. 298. l.

totta császárrá, a ki mint első király uralkodott Olaszországon.¹⁾ Attila eszméjét egyik leghívebbjének fia valósította meg. Az Edekon és Orestes közötti titkos ellentét, a mi közöttük Attila szolgálatában létök alatt mindig meg volt, most egyenlítődt ki.

A külső régi írók adatain alapuló ezen történeti vázlattal párhuzamba állítom Attila fiainak és utódainak az ő halála utáni történeteit nemzeti krónikáink alapján. A ki ezeket összeségökben tanulmányozza, meg fog győződni íróink komolyságáról és hivatottságáról, s hogy azoknak hamis történetet írni nem volt szándékuk; feladataikat hazafiúlag fogták fel, tévedéseik nem szándékosak, sem könnyelműségből, de téves értesülésből vagy hibás forrás használatából származtak, s a később élők nem mulasztották el megelőzőik botlásait mellőzéssel vagy kifejezetten még akkor megigazítani. Így Kézai megigazított néhány külföldi író, az ő botlásait mellőzte a pozsonyi és budai krónikairól s a történeti igazságnak megfelelően adta elé Thuróczi. Ezért nemzeti krónikáinkat mesének, a szkytha-hunn eredetűséget történelmi hóbortnak,²⁾ a pusztaszeri vérszerződést otromba koholmánynak, általában krónikáinkat fércműveknek mondani³⁾ nem lehet; mert ez — a mint művemben is több helyen kitűnik — bebizonyítva nincs s a valósággal nem egyezik; és mert e krónikákban való hit egy nemzet hite. Ez igazságtalan ítélet oly férfiak emlékére vet árnyat, a kik abban a hitben dolgoztak, hogy hazájoknak és nemzetöknek szolgálatot tesznek, a kik tehát az utódok haláljára érdemesek. Idegeneknél s velünk nem rokonszenvező hazaiaknál ez érthető, s tettök — bár nem helyes — indokolható; de midőn ilyesmi szívvel-lélekkel magyaroknak ismert jeleseinktől jó, elszomorít s a nemzet közérzelmét mélyen és méltán sérti.

Én csak a székelek hunn eredete felőli tudósításokat adom röviden, mint tárgyanra tartozókat, a hol rá adatok vannak, bírálólág megvilágosítva.

A *névtelen jegyző* csak annyit mond róluk: »a székelek elébb Attila népei voltak«,⁴⁾ Kézai a hunn királyság Attila halála utáni állapotát másképp adja elé, mint a külső írók. Szerinte nem a szövetséges népek függetlenségi vágya, de Csaba, a Honorius görög császár leányától, Honoriatól született fiú és Aladár, Kriemhild bajor hercegnő fia trónra vágyása idézte elő a birodalom vesztét. A viszálynak harcz lett a vége, a mit Sicambiánál — Ó-Buda mellett — vívtak, s a mi 15 napig tartott; a hunnok Csabához, az idegen szövetségesek Aladárhoz csatlakoztak, vesztes az első lett, a csatából 18.000-en menekültek, Csaba 15.000 hunnal Görögországba nagyatyjához, s onnan Szkythiába; a más 3000 menekült a nyugoti nemzetektől féltében Árpád idejéig a Chiglemezőn maradt [in campo *Chigle*] s magukat nem hunnoknak, hanem székeleknek [*zaculi*] néven nevezték. Ezek a székelek ugyanis — így folytatja — a

¹⁾ *Fessler*. Attila, König der Hunnen. 304—308. l. l.

²⁾ *Hunfalvy Pál*. A székelyek. 68., 79. l. l.

³⁾ *Vámbéry*. A magyarság keletkezése és gyarapodása. 1895. 174—75. l. l.

⁴⁾ *M. Florianus*. Historiae Hung. Fontes Patrii. II. köt. I. 43. l.

hunnok maradványai, kik midőn megtudták, hogy a magyarok Pannoniába másodsor visszajöttek, Rutheniába eléjük mentek, s Pannoniát együtt meghódítván, abban részt nyertek, de nem a pannoniai síkon, hanem a vlachokkal együtt annak határszéli hegyei között, a hol azokkal összeelegyedve, mint mondják, azok betüit használják. Ezek a székelek azt hitték, hogy Csaba Görögországban veszett, s a közbeszéd az idegenbe menők felől ma is ez: »akkor térj meg, mikor Csaba Görögországból.«¹⁾

Kézai azon értesítése, hogy a székelek hunn eredetűek s hogy ők maguk székeleknek nevezték magukat, tény; ezeket s a többi téves följegyzéseket is nagyobb részint elbeszéli az 1358-iki Márk-krónika is;²⁾ de Kézai *zakul*-ja helyett *zekul*-t ír, s a *Chiglemezőt* Erdélyre határolja. Mindhárom forrást megigazítja a pozsonyi³⁾ és a budai⁴⁾ krónika szerzői, kihagyva a székeleknek a magyarokkal való oroszországi találkozását, a közös honfoglalást, a székeleknek Erdélyben a vlachokkal közös osztályrész nyerését, azokkal összeelegyedését s betüik használatát. A *székel* név a pozsonyi krónikában mint *zewkel*, *zekul*, a budaiban latinul *siculi* alakban jó elé. Thuróczi nyíltan kifejezve igazítja meg előzőinek e tárgyú téves tudósításait, a midőn így ír: »Azon hunnokon kívül, kik Csabát követték, háromezer hunn vitéz a harc veszélyétől futás által menekült, Pannoniában visszamaradt, s előbb a *Chyglamezőn* megállott, de félvén az Attila életében sokat nyugtalanított nyúgoti népektől, Erdélybe, Pannónia határszélére huzódtak, s hogy meg ne ismerjék őket mint hunn maradványokat, magukat nem hunnoknak vagy magyaroknak, hanem *zekel*-eknek nevezték el a maguk nyelvén. Senki nem kételkedik az én időmben is — ugymond Thuróczi — hogy ezek a székelek az először kijött hunnoknak a maradékai, idegen vérrel nincsenek vegyülve, s mind szigorubb erkölceik által, mind a földek felosztására nézve sokban különböznek a többi magyaroktól.«¹⁾ Thuróczi említi: »hogy a szkyltha betük az ő korában még nem mentek feledésbe s a székelek idő folytán nem jelentéktelen nemzetté nevedekve, a Szkythiából Pannóniába újlag kijövő magyaroknak, midőn azok jövelele hirét vették, nagy örömmel Rutheniába elébe mentek, s azután az új hazát együtt meghódítván, a magyarok akaratával, az ország azon részét kapták, melyet az előtt már székhelyöknek választottak volt«, — s végzi a Csaba Görögországban vesztéről szóló népmondával és az előbb említett közmondással. Thuróczi tudósításában igen becses a székelek hunn eredetének az ő korában köztudatban léte, a hunn helyett a székel névnek fölvétele, a székeleknek idegen vérrel nem vegyülése s határozott megigazítása Kézai és Márk azon tévedésének, mintha a székelek a vlachok betüit vették volna át, a mibe őt az vitte, hogy nem

1) M. Flor. II. köt. II. 69—70. l. l.

2) Toldy F. kiad. 1868. XVII. l.

3) » » Chron. Hung. Poson. 1852. 19. l.

4) Podradczky Jos. Chron. Bud. 1838. 31. l.

5) M. Joh. de Thurocz. Chronica Ungaror. Budai kiad. 1488. C. 6. l.

ismerte a székelek írásjegyeit s nem tudta, hogy a vlachoknak, ha ez alatt oláhok értetnek, a kiket újabb írók bolgároknak tartnak, saját betűi nem voltak.

Krónikairóink ez értesítéseinek némely része a mult század harmadik évtizede óta vita alatt van. Egyik pont Kézainak a hunn birodalom feloszlásáról való tudósítása. Való, hogy ez inkább mondai jellegű, mint történeti; de egészen átment a nemzet tudatába, s mint a nemzeti érzület éltető forrása, immár történeti értékűvé vált. Másik vitás pont, a mit Thuróczy a XI., XII., XIII. századi oklevelekkel egyezőleg csak imént megigazított. Az együttlakásról történelmileg áll, hogy a székel csak a XII., XIII. században érintkezett az oláhval Moldva felől és Fogaras vidékén, ha Nagy-Ajtai Kovács Istvánnak a *Cziglemezei hunn megtelepedést* illető fölfedezése — a mi hátrább lesz előadva — nem lesz egyéb, mint föltevés.

Egy másik vitás pont a hunn névnek szkytha-székelre változtatása, s a mai székeltségnek háromezer hunn harcztól származtatása. Krónikáink és az oklevelek *zakul*, *zekul*, *zekel*, *sicul* vagy *situl* [scythulus] szóalakokat használnak a székely nép-szó kifejezésére, hunn-t nem. Jerney János egy 1131—1141-ik oklevélben *scichul*-t látott írva.¹⁾ A hunn név rettegett és gyűlölt volt az V., VI. század népei előtt, kiket azok csaknem egy századig sarczoltak és sanyargattak. E gyűlölés természetes volt, mint az is, hogy a *hunn* utódok *székel* nevet vettek fel. Ez nemzetközi közjog, a mihez a székelnek oly joga volt, mint a francziának és németnek, hogy magának nevet adjon. Az avarok is soká nevezték magukat várkhúnoknak, s csak később éltek igaz avar nevével. Mily soká volt a spanyolok neve iber [iberiai], az angoloké normann [brittaniai], a francziáké [gall és kelta], a németeké [germán és theuton.]! Miért ne lenne jogosult, ha az un-ok vagy hunnok utódai magyarnak vagy zekel-nek nevezik magukat? A *zekul* szóalak az Árpád-kori írásmód szerinti. Akkor *hetu* volt a hét, *Edu* az Ed, *Eleud* az Előd, *Vertus* a Vértes-erdő, *holmu* a halom, *hodonogio* a hadnagy, *melge*, *velghe* a völgy, végre *zeku* a szék, a *Latiatuc feleym mic vogmuc* kezdetű *Halotti Beszéd* írásmódja szerint. A Névtelen Jegyző írja, hogy Árpád két fővezérének a Duna mellett nagy darab földet adott, azok egyikének fia *Edu* = Ed magának várat épített, melyet magyarul [vulgo] *zecu-feu*-nek nevezett, azért, hogy neki *széke* és *állandó lakhelye* legyen. 1086-ban a bakonybéli apátságának adott László király *Scicul* nevű ülést [mansio]. 1092-ben egy adománylevelél tanui közt volt *Scichul* nevű, a minőt imént Jerney is följegyzett. Mindkettő alatt a *Sziköl* vagy *Széköl* ős szóalak rejlik. II. Endre király egy 1211-iki megerősítő levelében előfordul *Secuesto* [Stagnum Secues] = *Széköstó*. A váradi Regestrumban 1217-re be van jegyezve: *Secul zaz* [század] = [Centuria Secul zaz], mai olvasással: *Székölszáz*, ugyanott: *Secul telek* [Villa Secul], mai olvasással: *Széköl telek*; egy 1311-iki oklevélben a Fejér-Körös és

¹⁾ *Magyar Nyelvkincsek*. 170. l.

²⁾ *M. Floriani*. Fontes Hist. Patr. II., XI., VII. 41. l.

Maros közt előfordul: *Zek Udvar* [mai kiejtéssel: Szék Udvar. Vajjon nem itt rejlik a hunn király lakhelye?]; egy 1316-ikiban Szabolcs vármegyében *Zekul* nevű birtok vagy falu; egy 1319-iki oklevélben határkijáró biztos volt *Scecul Pál*; egy 1320-ikiban *Zecul* Domokos, egy 1322-ikiben *Zekul* Péter; egy 1331-ikiben *Scekul* nevű birtok jó élé, egy 1336-ikiban *Zek feolde* [Terra Zeek], egy 1337-ikiben *Sceecul birtok* [Possessio Sceekul] említetik; egy 1351-ki országbirói ítéletben: Gregorius *Siculus* jó élé, mint egyik peres fél; egy 1357-ki birtokba igtatási levélben Bálványos vára várnagyának iratik *Zekel Péter* és *György*. Egy 1386-iki oklevél így van keltezve: Datum in *Zekul* Vasarhel. *Zekel Tamad*, *Zekel Bania*, az udvarhelyi és várhegyi vár neve János Zsigmond fejedelem korában..... *Szék*, *Székel*, *Székföld*, vagy *Székelföld* tehát a népszellem eredeti ősi alkotása, mint az *uz*, *kún*, *kazar*, *besenyő*, *magyar*. Igazolva van ez már Thuróczi által, a ki azt írja: hogy ezek a siculusok magukat nem *hunn*-nak vagy *magyar*-nak, hanem az ő nyelvökön [ipsorum vocabulo] *zekel*-eknek nevezték.¹⁾ Innen eredett a Székelföldnek *Szék*-ekre oszlása, sőt hihetőleg innen van véve a magyarok bejövetelekor alakult *Székes-Fejérvár*, Magyarország egyik régi királyi lakhelyének neve. Még csak Verántz Antal XVI-ik századi író emlitem, a ki a székeleket hunn nemzetűeknek tartja, de nem írja többsét — mint Bonfini — *Siculos*-nak, hanem *Seculos*-nak, udvarhelyszéki kiejtéssel: *Szeköl*-eknek [Seculos autem Hunnorum genus esse nemo ambigit],²⁾ és a *Szamosi István* latinul írt műve³⁾ egy ide tartozó kifejezését, mely szerint Bonfini a *Székelyeket* [*Sekeles* = Szamosi így fordítja latinra a *Sekel* szó többsét] Siculusoknak azért írja, hogy őket a tudósok nyelve magasabb körébe bevezethesse.... Az olasz író figyelmét — úgy látszik — elkerülte, hogy a székelek *siculus*-nak latinul már szt. István király kora óta neveztetnek; a latin oklevelekben pedig a XII—XIII-ik században csak így fordulnak elé, magyar nyelvünk sajnos jogsérelmével és örökre kipótolhatlan kárára.

A *szék*, *székel* szóalakokat nyelvünk kezdetleges korában az Árpád-ház és Anjou korszakból azért idéztem,⁴⁾ hogy az olvasó megismerje mindkettő fogalomkörét és különböző jelentéseit, a mik ezekben fejeződnek ki: az *ülés* = sedes, sessio fogalomszavakban. A mi Magyarországon a *telek*, az a székelyeknél az *ülés*. A székely azt kérdi a másiktól: hány *ülés* jószágja van kendnek? Egy, kettő — vagy öt, hat — feleli ez. Az *ülés* általában megtelepedést, lakóhelyet, fekvőséget jelent; továbbá jelenti a *gyűlések helyét* = sedria, conventus, conflusus, *községek lakhelyét* = falu, valamely udvar helyét = curia; előfordul, mint jelző a *Zekös tő* és *Zeköl zaz*, *Zeköl telek*, példában — csak *határört* nem jelent sehöl, soha, a mint e tárgyú művét 1733-ban és 1754-ben közrebocsátó Timon és követői, az 1891-ben elhalt Hunfalvy Pálig másfél száz év óta tévesen velik és

¹⁾ *Chron. Hungar.* Schwandtner. I. k. 126. l.

²⁾ *Kováchich. Scriptor. Rer. Hungar. Minor.* II. 106. l.

³⁾ *Steph. Zamoscius. Analecta Lapidum Vetustor. etc.*

⁴⁾ *Codex Dipl. Arpadianus.* 1860—1878. I—IX. köt. Árpád-kori Uj Okmánytár 1869—1874. I—IX. köt. *Codex Dipl. Hungaricus Andagavensis.* Anjou-kori Okmánytár 1878. I—VI. köt.

állítják. Maros- és Udvarhelyszék latin jegyzőkönyveiben a XVI-ik és XVII-ik században is a szék = *zek*, a törvénytörvény = *teormen zek* alakban van folyvást használva; a *siculus* latin név szó a XII—XIII-ik században nem egyszer *situlus*-nak iratott, oly kicsi levén a *t* felső szára, hogy *c*-nek tetszett s olvasztatott, s a kicsinyítő szó [diminutivum] kis szkithát [scythulus] jelentett, s ez elnevezést kedvelte a gyakran latinul is értő székely nép. De az is lehető, hogy az első századok királyi jegyzői olasz papok levén: a *zekel* kemény hangzású szót meglágyítva *zicel*-nek = *szikel*-nek irták és olvasták, mint végére nem járhatólag a Stephanus-ból csináltak Estánt vagy Istvánt, Franciscus-ból Ferenczet, Graecus-ból görögöt. A latin nyelvnek léte első századában mindjárt nemzetünkre nehezedett átoksulya miatt e szó felett is sok vita folyt. Egy olasz tudós¹⁾ Siciliából akarta származtatni, feledve, hogy magyar nyelvü nemzetről van szó. Ma sajnálnunk kell magunkat e tudósi meddő töprengésekért. Nekünk balvégzetünk, hogy testvér s rokon nélkül egyedül áll a világon nemzetünk s nemzeti nyelvünk. Nem értették a régi népek Attila hunn nyelvét, nem értik a maiak a mi magyar nyelvünket. Mióta vagyunk, nekünk kellett mindig s nekünk kell, a mi élünk, megtanulnunk ma is mások nyelvét.

A *székely* népnév eredeti szóalakja őskori leirással *zekel*, újabbnalval székely; *i* vagy *ij*, vagy utóbb *y* eredetileg nem volt mellette, ezzel idő folytán a fejlődő műveltség lágyította meg az erős *el* végzetü szót. Még gyermekkoromban 50—60 év előtt a tisztán beszélő székely így használta e szót: miféle nemzetü ön? *székely*, a Fejér-Nyikó mentén: *széköl*. Hová visz ez út? *Székely*- vagy *Székölországba*. 1848-ban fel volt kelve az egész *székely* [az említett nyelvvidéki kiejtés szerint] *széköl* nemzet. Sajátságosak a *székely* [némely vidéki tájszólás szerint] *széköl* törvények és kiváltságok stb.

Hasonlítsuk össze már most ezzel a *székely* névszónak Timon Sámuel által felállított, Schlözer, Pray, Fejér által követett, s Hunfalvitól tovább fejtegetett föltevést [hypothesis]. Timon fenn érintett művében²⁾ czáfolva, azokat, a kik a *székely* szót a *szék-hely* kettős szó összetételéből származtatják, a mi *közigazgatási széket*. vagy *törvényyszéket* jelent, úgy nyilatkozik: hogy az nem elég világos a székely név megértésére, mert a szászoknak is vannak *szék*-nek nevezett politikai és törvényes hatóságaik; helyesebb úton járnak azok, a kik a *székely* kifejezést *régi székely* szónak tartják, a mi *ört* jelent, minthogy Magyarországon némely várparancsnoksági területeken, mint Regécz váránál, a *hegyek és erdők örei székeleknek* [Szekelii] nevezettek«. Timon hivatkozik b. Apor Péterre és Bay Mihályra, Thököly Imre portai kapithiájára és moldvai követére, a kiknek szintén az a nézete, hogy a *székely* szó *határör*-t jelent,³⁾ de forrást egyik sem nevezvén meg: szavuknak a kérdést eldöntő súly nem tulajdonítható.

¹⁾ *Petri Ranzani etc. Epitome. etc.* Belii M. Scriptor etc. I. 334. l.

²⁾ *Imago Antiquae et Novae Hung.* Edit. 1754. 57—58. l. l.

³⁾ *Timon. Additamentum ad Imag. Antiqu. et nov. Hung. Epist.* 7.

A gyöngye alapu, könnyedén kimondott föltevés azonban hitelre talált elébb a velünk nem rokonszenvező osztrák íróknál, a milyen Büsching³⁾ és Schlözer,⁴⁾ a kik a nekünk ártó tant elfogadták s az utóbbi kiélesítve és bővítve a német olvasó közönség körében ismert nyers és negélylő modorában terjesztette, s minél kevesebbet tudott a székelyekről, annál inkább felfűtta azt. Ez úton Timon tévedése az egész Németországra kiterjedett. Alapos vizsgálat nélkül magukévá tették azt Pray,¹⁾ Palma,²⁾ Engel,³⁾ Horváth István,⁴⁾ majd Fejér⁵⁾ és Jerney⁶⁾ Műveik ismeretesei, érveik jobbadán ismétlések s a bennök levő újjal egyformán tévesek. Idézésekkel a szűkre szabott tért nem foglalom el, csak Horváth Istvánnak egy igen fontos közlését emelem ki, a ki értekezésében Timonnak Regéczvár székely erdőreit illető érve mellett egy 1566-ki hiteles oklevelet idézett, melyben az van írva: »hogy a regéczi erdőket nem a libertinusok azaz siculusok [magyar nyelven = vulgo: székelyek], hanem a várban levő gyalogok őrizték«. Ez adatnak történeti nagy jelentőségét alább fogom méltatni.

Timon hypothesisét legbővebben s nem szenvedély nélkül Hunfalvi Pál fejtette ki. Ő azt írja halála után megjelent művében:⁷⁾ »Timon állítását, hogy a regéczi uradalom hegy- és erdőreit székelyeknek nevezték, nem lehet hazugságnak venni addig, míg onnan származott ellenkező és biztosabb tudósítás által nem döntetnek meg. Ime — folytatja — került elő két latinul, két magyarul írt oklevél, kettője 1585-ből való, de 1640-ki másolat, a más kettő 1615. és 1640-ből való, mindenik a leleszi convent levéltárában van; s az abaujvármegyei fyzeri és regéczi várak urai, Báthori István és a Magocziak közt fenforgó föld- és erdőhatárok kinyomozását illetők, a mit a kiküldött nádori és conventi emberek tanuvallatás által vittek végbe. Százhetvenhatnál több tanut hallgattak ki, kik közül Hunfalvi a következők vallomásait idézi: Három, előtte fontosabbnak látszó tanu közül az *első*, Káthay Imre azt vallja, hogy ő a Fyzér várában néhány évig siculus [népiesen = vulgo] *zekel* volt s társaival a nevezett erdők őre; a *második*, Balázs Lukács azt vallja, hogy 12, sőt több évig volt Fyzér várában siculus [népiesen = vulgo] *zekel*; a *harmadik*, Zöld Ambrus szintén azt vallja, hogy őt 22 évig nevezték siculus-nak, magyarul *zekel*-nek. Hasonlóul vall még hét tanu, a többi közt egyik vallja: hogy ő más kiválasztott társaival népiesen = vulgo: *zekelek*-kel kerülte a fyzéri erdőket, a másik: hogy ő regéczi siculus, népiesen = vulgo: *zekel* volt. A zemplénavármegyei tanuk egyike szintén azt vallja: hogy a siculusok mind a két fél erdőit kerülték, a másik: hogy ők

1) *Büsching*. Auszug. aus meiner Erdbeschreibung. Hamb. 1776.

2) *Kritische Sammlungen zur Gesch. der Deutschen im Siebenbürgen*. 1795.

3) *Annales veteres Hunnor. Avaror. et Hungaror*. 1761.

4) *Notitiae Rer. Ungaricar*. 1785. Tom. I., IV.

5) *Geschichte des Ungar. Reichs*. 1834. 347—350 l. l.

6) *Tudományos Gyűjtemény*. 1834. I. köt. 116. l.

7) *De Avitis Magyaror. etc. Sedibus etc*. 1830. 55—6. l. l.

8) *Jerney János: Keleti Útazása*. 1851. I. köt. 255—6. l. l.

9) *Az oláhok története*. 1894. I. köt. 244. l.

zekel bajtársaikkal, megint egy másik: hogy ők a regéczi többi *zekelekkel*, a kik mintegy százan voltak, három napig maradtak az erdők őrizetén. Az 1615. és 1640. évi oklevelek magyarul vannak írva. Hunfalvy ezek közül csak az elsőből közli, hogy abban *fyzér, örök, erdőkerülő* elnevezések mellett *fyzéri zekelek, régi zekelek* fordulnak elő; egyik azt vallja, hogy ő a mit mondott, *régi zekelektől* hallotta. Hunfalvy bizonyítását így végzi: »tehát legkisebb gyanu sem férhet Timon állításához, hogy Abaujvármegyében az erdők és hegyek őreit a XVI., XVII. és XVIII-ik században t. i. Timon idejéig *székeleknek* nevezték. A *székel* tehát — mondja Hunfalvy — a mennyiben *őr*, nemzetiséget nem fejezett ki: lehet magyar ember, tót vagy bessenyő ember és *székely* azaz: *őr*. Ennélfogva a bihari *Székelyhid*, a váradi Regestrumban 1216—1219-re bejegyzett *Székely száz* és *Székely telek* nevű helységek csakugyan a bessenyő székelyektől, azaz határőröktől nyerhették nevüket, mint Jerney *Keleti Útazása* I. 255—257. lapjain állította.¹⁾

E tanuvallomásban két döntő érv van, *egyik* a zempléni harmadik tanu vallomása, hogy a regéczvári *zekelek százan* voltak és hogy a többi tanuvallomások mind *régi zekelekről* emlékeznek; másik az 1566-ki oklevél mely a mint Hunfalvy kívánja, éppen onnan származó, s csaknem félszázaddal régibb, mint az általa idézettek, s a melyben világosan ki van fejezve, hogy a regéczi erdöket nem a libertinusok, azaz siculusok [népiesen = vulgo: székelek] hanem a várban levő gyalogok őrizték. A nép és tanuvallatók, úgy látszik, nem ismerték a régi várórségi intézményt. A jelentés szerkesztői küzdenek azzal, hogy a *siculus*-nak, magyarul *székel*-nek erdőőri, határkerülői jelentést adhassanak. Hunfalvy nem mond határozott ítéletet, csak a mennyiben a *székely* szó őrt jelent — írja — annyiban vonja le abból következtetéseit. De e szónak Timon és Hunfalvy által bele erőszakolt jelentése nincs, tehát a következtetések tévesek s maguktól megszűnnek. Előttem az világos, hogy itt székel várórségről van szó. A székeltség köteles volt a fejedelmek udvarába meghatározott időtartamra ős alkotmánya értelmében 100, későbbi, nemzeti fejedelmek alatti törvényes módosítás után 200 puskás gyalogot adni szolgálattételre. Ezt a székely készséggel tette, mert a katonai élet volt eleme. Regécz és Fyzér fiscusi várak voltak s Abaujvármegye azon időben az erdélyi fejedelemséghez tartozott. A fejedelmek igénybe vehették az udvarukban szolgáló székely gyalogokat más váraikban is. De zsoldjuk megadása s más kedvezmények mellett gyűjthettek és rendelhettek az ország váraiba katonáorséget, mely mindig székelekből állott. Erre Huszt várában s máshol is volt példa Erdély történetében. A várórség nemcsak a várat, de a várbirtokot is őrizte, s megszeretvén valamely vidéket, állandósíthatta ott lakását akkor is, mikor a fejedelem másoknak zálogosította el [*inscriptio*], vagy rokonai használatába engedte át. A fejedelmek szívesen adtak nekik a várföldekből birtokot. Ily várórség nyomait mutatják az idézett oklevél és tanuvallatások. Még fel kell világosítanom az 1566-ki oklevél egy

¹⁾ *Hunfalvy Pál*. Az Oláhok Története. I. köt. 244—246. l. 1.

homályát; mert az idéző Horváth István nem értette azt. A székelyeknek őseredetileg két hadrendje volt: *primipilus* [lófő, a hadsorban elől lovon szolgáló és *gyalog* szolgáló], később puskás, plebejus vagy köz] *rend*, s a kiket a fejedelmek hadi szolgálattól fontos okoknál fogva fölmentettek, a *libertinusok*. Ez azt mutatja, hogy Regécz várában és vára környékén régi székely katona telep volt, a mi annál hihetőbb, mert János Zsigmond választott király 1562-ben bevén el a föllázadt székely gyalog vagy közrend birtokait és szabadságát: sok lett vagyontalanná, öröksége másoknak adományoztatott, s ők szolgálatot és megélhetést ott kerestek, a hol nekik a szerencse szolgált.

De ha Hunfalvy a *székely* szó erdő- és határőr jelentését teljesen bizonyította volna is, e közjelentőség nélküli, helyi szokásból az Erdélyben sok századok óta saját nemzeti neve, törvényei és intézményei alatt élő székelységre vont következtetés azon századokban, midőn a székely nemzet magyar és szász nemzettársaival független szövetséges államot alkotott s a *székely ispán* címet maguk a fejedelmek címeik közt viselték, oly ítéletbeli megtévedés, melyet sajnálunk igen, de komolyan vennünk nem lehet.¹⁾

Hunfalvy Pál a *székely* szó jelentése erős megtámadása után annak eredete vitatására tér át; azt állítja, hogy az ezen összetett két szóból ered: szék-elv, mely azt teszi, széken tuli vagy szék megetti, mint az erdő-elv = erdőn tuli, havas-elv = havason tuli, havasalföldi, hid-elv = hidon tuli. Erről érdekes munkát irt Szabó Károly,²⁾ melynek végeredménye az: »hogy a Hunfalvy által idézett példák részint a XVI-ik századig megvoltak nyelvünkben, a hidelve ma is megvan; de a szék-elve vagy szék-elő helynév nincs, ezt irodalmunkban találni nem lehet«. E vitában Hunfalvy lett vesztes.

Nemzeti krónikáink egy nevezetes vitás pontja: hogy a harczból menekülő háromezer hunn Kézai szerint a *Chiglemezőn* maradt Árpád bejöveteléig; Thuróczi szerint elébb a *Chiglamezőn* szállott meg, azután a már ismert okból Erdélybe húzódott. E helynév változatait s a hol léte iránti találgatásokat dr. Nagy János a *Székelyekről* irt művében elősorolja;³⁾ de a mik a kérdésre világot nem derítnek, ezért velök a tért nem foglalom. Nagy-Ajtai Kovács Istvánnak — a ki a *székelység multját* félszázadon át búvárolta — tanúságos jegyzeteket, számos becses oklevélmásolatot hagyott hátra, a *Hunnok és Székelyek Történetét* megírta, de az utóbbi ma már csak megcsonkított töredékekben van fenn,⁴⁾ s a ki a *Marosszéki Székely Nemek és Ágak 1545—1548. évi hadnagyság- és bíróságviselés Rendje* eredetijét közrebocsátotta⁵⁾ — marosszéki tanulmányútjában az a sejtelme támadt: mintha a krónikák Chyglamezőt illető

¹⁾ Látható e kérdés bővebben kifejtve a *Századok* idei szeptemberi és októberi füzetekben s külön lenyomatban is ily cím alatt: *Székely telepek Magyarországon*. VII. füz. 581-606., VIII. füz. 693-704. lapjain.

²⁾ *A régi székelység*. 1890. 77-89. l. l.

³⁾ *A Székelyek Scythia-húin eredetűsége* stb. 10-12. l. l.

⁴⁾ *M. Tud. Akad. Almanach*. MDCCCLXXII. 265. l. összes munkái láthatók.

⁵⁾ *Gr. Mikó Imre*. Erdélyi Történelmi Adatok. 1857. I. köt. 262. l.

leírása »a régi Marosszék«, »Mezőség« név alatt ismert vidékére illenék. Kolozsvármegyében t. i. Mező-Ór oláh községen kezdve M.-Fráta, M.-Szt.-Miklóstelke, Tordavármegyében Mező-Bodon, M.-Csán, M.-Kapus, M.-Rücs, M.-Sályi, M.-Szakál és M.-Szenyelig, a lakosok magyarok és oláhok, Marosszék négy legnagyobb községének, u. m. Mező-Bándnak [2580 l.], M.-Kövesdnek 546, M.-Madarasnak [1909 l.], M.-Sámsondnak [1745 lélek] lakói nagyobbára székelyek. E 14 falu ¹⁾ és határai Kolozsvár, Szamos-Ujvár, Maros-Vásárhely [királyi], Dézs, Szász-Régen, Torda mezővárosok közt fekszenek. Az egész nagy terület hegyes-völgyes, buja növényzetű baromlegelőkkal és kaszálókkal bővülködő; nevezetes források, tavak s nádasok, nagy kiterjedésű puszták [praediumok] és legelők vannak határaikon; némelyiknek vidéke festői, ilyen Mező-Kölpényé; erdőség gyéren van a magasabb domborulatokon, egészen pusztai jellegű föld, neve: *Mezőség*. Régiségét mutatja az, hogy az egész terület falvainak ez adott nevet, mely két körülményhez még egy harmadik fontosabb járul, t. i. Mező-Bándon a legnagyobb hegyet a Kis-erdő borítja, melynek más neve *Czigla-tető*, Bazéd és Ménes határán van *Cziglahegy*, a többi községekben is a hegycsúcsokat *Zigle* és *Zigla* néven nevezik és emlegetik, a székelyekkel vegyesen oláhok is laknak, határaikon találtak vastag cserepeket, nyilvessző végeket; a bándi határon 1848-ban az eke ANTONIVS PIVS MAX. feliratu római arany pénzt vetett föl; a hegy- és csúcsnevek régebbi időbeliek, mint a most ott lakó székelek és oláhok, azt mindkettő letelepedésekor készen találta s elfogadta. Kovács István azon megjegyzéssel végzi fejtegetését, hogy ha való Kézai tudósítása, hogy a három ezer menekült hunn vlachokkal együtt kapott sorsot s telepedett le Erdélyben a *Chyglamezőn*: akkor ő a *Mezőség* név, a földrajzi fekvés s a pusztai jellegű *Cziglatető*, *Cziglahegy* és hegycsúcs nevekből vont következtetését a Kézai Chyglamezejét illető föltevéshez [hypothesis] sorozhatónak tartja, a vlachok alatt az Aurelián császár korában az országban hátrahagyott római szegényebb sorsu népet értve.... Én ezt művembe azért vettem fel, hogy szakférfiak hozzá szólhassanak. Fejér György is közöl egy 1294-iki oklevelet Nográdvármegyében levő Megyer földről, hol *Chyglafeu*-völgy [Vallis Chyglafeu in terra Megyer] említetik.²⁾ A Chyglá név egyik variánsa gyanánt ezt is közzé teendőnek véltem.

Másik ellenvetése a székelyek szkytha-hunmsága³⁾ ellenzőinek az, hogy három ezer hunn nem volt elég az egész Székelyföld benépesítésére, sem megvédésére.

¹⁾ *Hűnfalvi János* a Magyar Birodalom Földrajza című művében ezeket írja tiszta székely faluknak: Nyárádtőről északra a Mezőségen a Maros-Torda vármegyéhez tartozó következő falvak méltók a megemlítésre: *Bárdos*, *Szabéd*, *Galambod*, *Madaras*, *Mező-Bánd*, *Panit*, *Harczó*, *Mező-Csávás*, *Ménes*, *Fele*, *Szabad*, *Mező-Sámson*, *M.-Kölpény*. Nagyon különböznek a Mezőség oláh falvaitól, lakosaik többnyire székelyek. Szabéd a mezőszégi székely falvak legszebbike. II. köt. 724. l.

²⁾ *Cod. Dipl. F. 7. V. 3. 104. l.*

³⁾ Az olvasó előtt fel kellett tűnnie, hogy a szkytha és hunn név s az ezekhez szövvölő történetek az idő rendében hol előbb, hol hátrább vagy fölváltva fordulnak elé; valamint az is, hogy a szkytha és hunn népvölgy: a magyarokra és székelyekre való vonatkozásaikban

Tudós Katona István azt mondja, hogy minél kisebb volt számuk, annál kevesebbé voltak félelmesek a gépidákra nézve.¹⁾ Egykoru történetírók fennhagyták azok itt léte emlékét. Jornandes írja, hogy Attila és fiai s utódai békében

helyöket szintén így változtatják. Ennek oka az, hogy a byzánti és latin írók a korábbi történeti korszakban élő szkythákat gyakran hunnak, a hunnt szkythának írják, gyakran mindkét kifejezésnek egy értelmet tulajdonítanak, s a miket a szkythákról beszélnek, nem egyszer a hunnok mivelték, tehát a névfölcserélés régi idők iróitól jött át a krónikákba. Ez oka a tények és történetek nehéz megértésének s koruk biztos meghatározásának. Szükséges ezért az olvasót mindkettőről felvilágosítani. Először a *szkythákról*.

Strabo és *Ptolemaeus* így írják le a korukbeli szkytha birodalmat. Ez Európa és Ázsia azon roppant kiterjedésű része, mely az Alpeseektől a Dunán, a Fekete- és Káspi tengeren felül esik, az utóbbinak keleti oldalán le Indiáig terjed és Szkythiának nevezetik, európai és ázsiai, kül és bel Imaus-hegyi Szkythiára oszlott. [Lib. XI. Ptol. Cosmogr. Lib. V.] *Diod. Sic.* szerint minden birodalmak és népek közt legrégebb és legelső volt [Lib. II. C. XI.], az Araxes folyó megetti földtől a Pontusig és Kaukázus vidékéig terjedett s európai és ázsiai Szkythiára oszlott fel. *Cluverius* is a szkytha nemzetet a legrégebbnek és az őskorban legnagyobbnak írja az egész világon. Az ázsiait alkotta — írja ő — a Don vagy Tanais vizén túl s az Imaus hegyen belől az Atil [Rha, Volga] vize közti rengeteg nagy pusztaságok között levő föld, melyet délre a Káspi tenger határolt, a Tyssageták és más népek lakták, s az Imauson túl a Turán föld, Oxus és Jaxartes folyói s a hircániai vagy Káspi tenger közötti nagy földrészt, melyet a ghesesek, massagethák, szkythák, kabarok, az oxus nép, *Procopius* szerint az euthalita hunnok, magyarok, varchoniták, Nicephorus szerint az ogurok laktak; az utóbbiak saját fejedelmök alatt nagy kiterjedésű földet birtak, szomszédjuk több más nép volt. *Chorenei Mózes*, Armenia történetírója szerint [2. köt. 2. l.] az egész Szkythiában 49-féle nép lakott, közülök — *Menander* szerint — többen saját királyuk alatt külön állami életet éltek, így a massagcták, párthusok, persák vagy sákák és a dáha nép. Európai Szkythiát különböző korszakokban alkották a Tanaison belől a Borysthenes [Dnieper, Dniper, Danapris] közti terjedelmes pusztaság, a régi Cimmerek földje, Hylaea, a Taurus körüli Kherson, a későbbi tatár Krim félsziget, határolta keletről a Pontus és Maeotis tó [Azóvi tenger]. Ez országokat együtt nevezték egykor európai Szkythiának. Némely írók az Isthmus szoroson kívül a Borysthenesig terjedő földet Kis-Szkythiának nevezték, s így tovább a népek szerint, kik lakták, s a korszak szerint, melyben azok éltek... A szkythák felőli tudást nehezítette az is, hogy a régi írók őket életmódjuk, ruházatuk, lakásuk s fegyvereik után nevezték el, így *Quintus Curtius*, *Strabo* kortársa, királyi szkytháknak [scythae basilitae] nevezte azokat, a kik magukat társaiknál nagyobbaknak tartották, nómádoknak vagy lótejevőknek [scythae hyppomulgi], földművelőknek [scythae georgi vagy aratores] stb. [*Curtius* Lib. II. Cap. II. III.] *Trogus Pompeius* a szkytha nép régiségéről Justinusnál azt írja, hogy minden nemzetek első bölcsője az Araxes folyó mellett volt, a mit majdnem minden régi író ír. *Josephus* ó-kori író szerint az északi sarkon kívüli népeket nevezték szkytháknak, s három részre osztották: *maeotisi*, *kaukázusi* és *orus-partiakra* vagy turánföldiekre. *Strabo* szerint is az északra lakó népek neveztettek szkytháknak. Szkytha nép volt a géta, góth, szarmata stb. A régi görög írók pedig az északi népeken kívül azokat, a kiket nem ismertek, mind szkytháknak vagy kelta-szkytháknak nevezték. Ugy *Ptolemaeus* is. A görögök Szkythia és a szkytha nép eredete felől maguk is homályban voltak. Herodotosz előbb nem tudván az ázsiaiakról, csak európai Szkythiáról írt, később megtudta, hogy ott is van egy nagy kiterjedésű szkytha birodalom, a mit azután úgy igazított ki, a mint tényleg volt, s művében följegyezte, hogy a szkythák ősi eredete az Araxes folyó mellett van. Mint ez az ősi korban szokás volt, az ázsiai szkythák nem alkottak mind egy államot, sőt nem is voltak mind eredeti szkythák, csatlakoztak hoz-

¹⁾ *Histor. Crit. Primorum Hungariae Ducum*. Tom. I. 261. l.

birták Pannoniát és Daciát [a mai Magyarországot és Erdélyt] atyjok 454-ben történt halála után a netádi [krónikáink szerint sicambriai] vesztett csatáig; elbeszéli azoknak a csata után Pannoniából, a hol ez történt, a Fekete-tenger

zájok mások, adtak szkyltha nevet velök sűrűn érintkező, vagy rokon természetű és jellemű vagy vallásu más népeknek is, kiknek külön királyuk és országuk, de közös ismertető jegyök volt a harcziás szellem és vitézség, intézményeik egyezése és esetleges szövetségök; mondhatni, a megszokás és az európaiak előtti ismeretségök tette őket szkylthákká.

A szkylthák jelleméről különböző görög és latin írók különbözően, de mind kiemelöleg ítélnék. *Thukydides* [II. 94.] azt írja a szkylthákról: hatalmukkal egy európai nemzet sem mérkőzhetik, sőt nekik azon nemzetek közül sem állhatna ellen egy is, a kik Ázsiában laknak, ha egymás közt egyetértök lennének; *Curtius* pedig azt: a szkylthák nem oly barbár észűek, mint a többi pontusi népek; [Lib. II. Cap. VIII. Nro 10.] ne képzelj őket miveletleneknek és tudatlanoknak, bölcseik: Abaris, Toxaras és Anacharsis tiszteletben állottak a görögök előtt. *Strabo* azt írja: a szkylthák a görögöknél nagy becsületben tartattak azért, mert volt bennök valami nemzeti nyájasság, egyenesség és igazságszeretet. *Justinus*, Trogus Pompeius után így jellemzi őket: hadban erősek, legyőzhetetlenek, a legyőzöttektől csak a dicsőséget követelték részökre; fegyverök: kard és tegez; az igazságot nem törvényben, de sziveikben birják. [Lib. II. Cap. II., III.] A szkyltha népet a régi írók általában legharcziásabb és legvitézebb népnek írják; nekik a legszebb törvényeik voltak; Marsot tisztelték Isten gyanánt, a mit egy nagy kard jelképezett. [*Herod.* Lib. IV.] Ugyanez író eredetöket mythosi alakban Szkyltha nevű királytól, ezt Jupiterától származtatja. [*Herod.* Lib. IV. Melpomene fejezetben.] Ez ó-kori népek és történetírók általános szokása, a mit a mai történetírás érdeklödöleg vesz tudomásul, de nem követ.

Következik a *hunnokról* szólnom.

Mint a *szkyltha névben és birodalomban* sok nép és királyság volt egyesülve: egy volt a királyságok és népek legelsőbbje s leghatalmasabbika — a kiket a görög írók szkyltháknak neveztek — a hunn nemzet, melynek szülőföldje a Volgán túl a Káspi tenger tulsó oldalán volt, s a Jaxartes folyón innen és túl fekvő széles közép földön, a seres, indus, persa, baktriai és mäd népekig terjedett ki, több törzsre és királyságra oszlott, ezek külön fejedelmek alatt szintén külön állami életet éltek, csak a legföbbs ügyekben voltak az uralkodó királyi törzshöz kapcsolva. *Eustathius* szerint a Káspi tenger melléki hunnok szkyltha nemzetűek. Ő írja, hogy a hunnok vagy unok szkyltha nemzete igen emlékezetes nemzet [gens valde memorabilis]. *Agathias Smyrnaeus* 570 körül azt írja, hogy a szkylthák hunnoknak mondatnak [Histor. L. XXXI.] Legerösb bizonyíték *Priskosz*, ki egész művében [*Excerpt. Legat.*] szkyltháknak írja a hunnokát. *Curtius* azt jegyezte föl koráról, hogy a szkylthák neve idő folytán a hunn névben egészen megszűnt. Szkylthák voltak a sabir hunnok [*Steph. Byzant.*], bactriának [*Isidor. Orig. IX. 2., 43.*], *Plinius* szerint az udinok; más írók szerint a besenyő is királyi szkyltha nép volt, melynek egy nemzet sem tudott ellenállani. [*Cedrenus. Hist. Byzant. T. VI.*] A szkyltha-hunnok azonosságára még kettőt idézek. *Coccejus Sabellius* szerint is, hogy az unok vagy ungarok szkylthák voltak, senki sem kételkedik benne. A magyarok [hungari] a hunnok utódai, szöltében ungrok-nak vagy ugrok-nak, a szlávoktól uhrok-nak [uhri] nevezetnek. Nyilvánvaló, hogy a hungárok, ugrok, ujugrok és hunnok egyek. [Priskosz után a középkori írók.] Még csak *Theophylactus* VIII. századi történetírónak a hunnok vallásáról fenhagyott tudósítását említem meg, mely e történelmi tájékozásnak találó befejezését teszi. »A turkok — írja ő — a tüzet imádják és a levegöt, a vizet tisztelik s a földnek éneket készítenek; imádják pedig e felett és Istennek nevezik, a ki a mindenséget alkotta, s neki lovat, ökröt, julot áldoznak; papjaik vannak, kiket jös tehetséggel bíröknak vélnek.« [*Histor. L. 7. C. 8.*] Kik voltak a turkok? más helyen megmondja. »Ez pedig —

környékére menekülését s a győztes góthoknak és gépidáknak az ő örökségöken megosztozását. De a dáciai hunnokról nem szól, nem írja, hogy azok onnan eltávoztak vagy kiűzettek s helyökre más nép költözött volna, mint írják később a gépidákról, az uturgur és kuturgur hunnokról, az avarokról stb. Az V. VI-ik században egészen a IX-ik századig Dácia földén góth, gépida és avar népnél több és más nép a régi írónál nem fordul elő.¹⁾ Ez azt mutatja, hogy a Dáciát meghódított nagy hunn seregnek azon része, mely ott már majdnem 70 évig lakott, az akkor Dáciának nevezett Erdélyből nem ment ki, hanem ott maradt tovább is, s a később oda menekült három ezer hunnal számuk csak szaporodott, saját főnökük alatt törzsüket egyesülve folytatták, s mint Attila alatt a góthok és gépidák a hunnokkal szövetkezve királyuk alatt külön területeiken együtt éltek: úgy most a legyőzött hunn utódok, mint gépida alattvalók, régi szolgálkával, a gépidákkal együtt tették Gépidiát és népét. De nemcsak ebből állott az ottani hunn telep. A nemzeti hagyományok szerint oda telepedett le a Csabával [néhány írók szerint Irnákkal] Görögországba költözöttnek irt, de onnan visszatért tizenötezer hunn is.²⁾ E hagyományt egykoru és későbbkori írók is megerősítik. *Jornandes* írja, hogy *Emnedzar* és *Ultzindur*, *Irnák* testvérei, parti Dácia Moesia tartományában, [Pannonia III—V-ik századi térképe szerint, az Olt és a Rhabon vagy Katarhabon [Sill] folyók Dunába szakadásával szemben], az Utus és Oescus folyók mellett telepedtek

---

írja ő — a hunn nép, mely keleten észak felé lakik a persák szomszédságában, s főleg a persáknál szokás őket turknak nevezni.* [Lib. I. Cap. 8. Lib. 3. Cap. 6.]

A szkytha-hunn és szkytha-magyar [hungar] rokonság a régi görög és latin íróktól a magyar krónikákba s onnan az életbe könnyen átment. Hézagot mutat a nyelvi adatok hiánya; sehol nincsen említés: szkytha és hunn minő nyelven beszélt? A hunn betük száma 32, míg az angol-szásznak és német-góthnak csak 25, a görögöknek 24; de görög forrásokban ezek a betük sem maradtak fenn, valamint irodalmi emlékeik sincsenek. Ez és a mit hunnszékel betűknek és írásnak mondanak, s a miről alább tüzetesen szólok, kutatás tárgya lesz még sokáig, ha csak az ezredévi művek új támpontokat és adatokat nem hoznak napvilágra.

E tájékozásból kitűnik, mily alaptalanul itélik meg latin, góth és német krónikások a szkythákat és hunnokat, a kik már Ázsiában a többi barbár népeknél nagyobb műveltséggel bírtak, szigoru törvényeik s a népnek nagy szabadságai voltak; valamint az is, hogy a magyarok, kiválóan pedig a székelyek, igaz történelmi alapon tartatnak szkytháknak; mert őseik Ázsia Szkythiának nevezett földéről származtak, úgy szintén hunnoknak is, mert hunn őseik foglalták el maguknak lakóföldjüket Dáciában és Pannoniában s tették azt honukká, megtartván birtokukban mai napig; erről azonban hátrább lesz tüzetes szó.

¹⁾ *Katona Steph.* *Histor. Critica Primorum Hungariae Ducum.* T. I. 261. l.

²⁾ *Csaba* ép oly élénken él a székely nép emlékezetében, mint *Irnák*, bár Attilának Honoriával való házassága történetileg nincs igazolva. *Csaba* helyett, a mint *Katona István* s *Podhraczký József* is a »Budai Krónika« 30. lapján levő jegyzetében írta — *Irnák* értendő. *Pray* szerint is *Irnák* adta alá magát *Martianus* császárnak s a néphagyomány *Csaba* nevéhez fűzte, sőt emlékét a *Halak útjáról* való szép mondában is megörökítette. E monda szerint, mikor a székely népet ellenség szorongatja, *Csaba* és *hada* felvonul a csillagos égen, ott, a hol az égboltozat a havasokkal összeér, leszáll a földre, s megveri az ellenséget. *Ipolyi.* *Magyar Mythol.* 581. l. *Lúgossy József.* Ósmagyar csillagisme. Uj M. muzeum. 1855. 115. l.

le¹⁾ s *Katona* után²⁾ *Jászay* kétségtelennek tartja, hogy *Attila* két fia *Emez* és *Ulezi* [mint *Jászay* nevezi] hunnjaikkal Erdélyben az Olt vize mellett telepedtek le.³⁾ E szerint *Jászay* ezeket tartja a 3000 menekültnek, vezérüket s útírányukat is meghatározva. Van egy későbbkori hazai krónikánk, melyből az tetszik ki, mintha a Csaba tizenötezer hunnjai kelet felől jöttek volna be s csatlakoztak volna az első hunn-székel telephez. Ez a *Székely Istváné*, a ki Udvarhelyszéken született s művét 1559-ben írta, midőn még élénk emlékezetben voltak a nemzeti hagyományok. Ő ebben azt hagyta fenn, hogy: »a sicambriai harczból megmaradt hunn vitézek a *Moldovaság* felől szállották meg Erdélyt, a hol mind e mai napig laknak.«⁴⁾ Ez azt sejteti, hogy itt a Görögországba ment hunnok vannak értve; mert *Kézai* és *Thuróczi* szerint a három ezer hunn nyugotról jutott Erdély keleti részébe s a Maros földét, a későbbi Marosszéket szállotta meg.... E hunn töredéknek nem tetszván a görög élet, vezérével együtt elébb Kis-Szkythiában lakó rokonaihoz, onnan az Erdélylyel határos Etelköznek Moldova részén át kelet felől költözött erdélyi véreiehez, s hihetően Gyergyó és Csík földén telepedett meg. *Nadányi János* XVII-ik századi krónikáiról szintén *Jornandes* után azt írja, hogy *Emnedzur* és *Ultzindur* hunnjai a Maros és Olt között telepedtek meg.⁵⁾ Ezekből annyi tényül fogadható el, hogy az Erdélybe menekült *Attila*-hunnok a későbbi Székelyföld népének magvát tehetők s magukat fentartani és megvédeni elég erősek voltak.

A gépida uralom száz évnél nem sokkal terjedett többre, megtörték a longobárdok győzelmei,⁶⁾ míg mindkettőnek új ellensége támadt a hunn eredetű vár-khúnokban, kik azon hunn törzsekhez tartoztak, melyek az V., VI. században az ugur vagy ujjur törzsnév alatt barangoltak a Feketetengertől északra, a Volgától nyugotra terjedő síkságokon. Ez hatalmas nép volt, meghódítva az avarok által, a kiket ismét saját meghódított népok egyik ága — a turkok — győztek le s foglalták el földjeiket. A vár-khúnoknak terhére volt az alárendeltség, kétszázzezernyi haddal székhelyökről nyugoti irányban új lakhely keresésére útnak indultak, három törzsüket hagyva hátra, kiknek nem tetszett a lakhely változtatás. Ezek voltak a tarniakok, kotzagerek és zavenderek. Ismétlődött itt is a Balámber kiindulásakori történet, a kivel szintén nem mozdultak ki lakhelyökből a fejer hunnok vagy kazarok.... Legelől találták a sabir, ugur, hunugor, saragur és akatzir népeket, ezeket az alánokra tolták. Helyeikről a Volga, Kubán és Tanais síkjain valamennyi nép megmozdult. Sáros alán király *Konstantinápolyban* kegyben állott. Ez a vár-khúnok kérésére kihallgatást eszközölt számukra. Köve-

¹⁾ *De Reb. Get.* C. 2. Vesd össze az 50. fejezettel. Lásd: *Spruner-Menke*. Atlas Antiquus. XXIII. Tábla. Pannonia. Illyricum. Dacia stb.

²⁾ *Katona*. Histor. Crit. sat. I. 260. l.

³⁾ *Jászay*. A magyar nemzet napjai. 246. l.

⁴⁾ *Chronica ez világnak jeles dolgairól*. *Székely Estrvan* Cracoba. 1599. 2. l. 2. p.

⁵⁾ *Florus Hungaricus*. Amstelodami 1663. 35. l.

⁶⁾ *Procop.* Bell. Goth. IV. k. 19. fej.

teik megjelenése nagy érdeklődést keltett. A görögök öltözeteket és nyelvöket a hunnokéhoz hasonlónak találták, tolmácsaik is azok voltak, lobogó hajuk hosszú fonadékbán csüngött le vállaikon. Főkövetjök, Kandikh küldőinek szövetségét ajánlta fel, ígérte, hogy a római birodalom ellenségeit kiirtják, s csak annyit kértek: adjon nekik a császár ajándékot, megtelepedésükre helyet és évenkénti szolgálati díjt.¹⁾ A császár megígérte. A khán azonnal ígérete valószínűsítéséhez kezdett, megrohanta először az ujugurokat, azután az ephthalita hunn nemzetet, végre a sabirokat.²⁾ Ezután a Káspi tó partjaitól, hol e népek laktak, a Fekete-tenger mellékeire átkelve, az utrigurokat támadta meg, kik a kutrigurokkal való hadakozásban már ki voltak merülve, s nem tekintve, hogy azok a rómaiaknak barátai, mindkettővel egyformán bántak, mindkettőt alattvalóikká tették.³⁾ 562-ben a Dunához értek s e folyam torkolatánál benyomultak Kis-Szkythiába,⁴⁾ kérve a római őrségek főparancsnokát, hogy nekik a császár által megígért földet jelölje ki.

A turkok e közben fölfedezték, hogy a vár-khúnok népe nem az igazi avarok, a kiknek hazája belső Ázsiában volt, s a kik visszakövetelték megszükött alattvalóikat; hogy ők ál-avarok; az udvari költők fenyegették, hogy levágják hosszú piszkos hajfonatukat, a mit nem átalnak avarok és turkok módja szerint viselni, jöllehet ők csak hunnok.⁵⁾ A császárnál visszatetszést keltett eljárásuk, sokáig nem hallgatta ki követüket, végre cserét ígért Kis-Szkythia helyett, de ők kijelentették, hogy onnan nem mennek ki. E közben a longobárdok megtámadták a gépidákat, segélyül hívá a vár-khúnokat. Baján minden marhájuk harmadrészét s a gépidák földje egész területét kívánta, mit a longobárdok megígértek.⁶⁾ A szövetség értelmében a háboru megkezdődött, a gépidákat két oldalról támadták meg, s egészen tönkre tették őket.⁷⁾ A longobárdok nem adtak kegyelmet, csak az avarok kimélték meg s némely falvakban egyesítve szolgálai állapotban tartották.⁸⁾ Az avarok szerencsés harcaikkal néhány év alatt visszaszerezték a régi Hunniát. Baján sátrait a Tisza-Duna közt Attila palotája helyén állította fel, s első dolga volt Konstantinápolyba követeket küldeni, követelve a gépidák földét, Szymiumot, ajándékokat s egy szkytha szabásu mentét,⁹⁾ az utriguroknak és kutriguroknak fizetett szolgálati díjhátralékot, a mi őt mint ezeknek urát, illeti. A császár teljesítette is a követelést.¹⁰⁾ Justinus nem sokára 578-ban meghalt. A vár-khúnok Európában meggyökereztek, s régi

¹⁾ *Menand.* Excerpt. Legat. 101., 102. l. l.

²⁾ » » » 101. l.

³⁾ *Thierry.* Attila fiai s utódai Tört. I. 153. l.

⁴⁾ *Menand.* Excerpt. Legat. 101. és követk. l. l.

⁵⁾ *Stritter.* Memor. Popul. I. köt. 645. l.

⁶⁾ *Menand.* Excerpt. Legat. 102. l.

⁷⁾ » » » 108. l.

⁸⁾ *Paul. Diac.* Histor. Longob. I. k. 27. fejt.

⁹⁾ *Menand.* Excerpt. Legat. 113. l.

¹⁰⁾ » » » 154. l.

uraik, a turkok lépésről-lépésre haladtak elé a római tartományok felé, viszonyba jöttek velök, minek következménye Syrmium elfoglalása lett.¹⁾ 582-ben meg volt alapítva a második hunn birodalom Baján khán alatt, mint Attila birodalma folytatása, mit az azon kori írók fölváltva neveztek Hunnia és Avária néven, a nyugoti népeknél pedig lassanként a hunn név került felül az avarok megjelölésénél, elannyira, hogy Attila és Baján, a hunnok és avarok, majdnem fölcseréltettek a közhasználatban. Így használták a költők és írók. Baján hadjáratainak is legfőbb célja a görög császárság megadóztatása volt. 594-ben I. Tiberius, kelet-római császár 80.000 darab aranyat fizetett az avaroknak... Baján az volt avar népének, a mi Attila a hunnoknak. Uralkodott a szláv föld felett, szabad közlekedést engedett nekik s fajuknak a Kaukázus, Kaspi tenger és Volga mellékén lakó avar törzseivel.... Az avar népben meg volt azon hunn jellemvonás, hogy szerette a szép öltözetet, arany, ezüst edényeket, a khánok a selyem szövetekkel borított, metszett művű arany kereveteket, miket ágy és trón gyanánt használtak. Baján szkyltha öltözeteket készíttetett magának a császár által, római szövetből és római szabóval. Ez és sok más tette igazolja Baján hunnságát; de igen főként jelleme és faji tulajdonai. Ő százada és népe felfogása szerint nagy ember és politikus volt, mint Dsingis-khán, Timur és Attila. Ifjusága teljes erejében jutott hatalomra, kitanulta az emberek legtitkosabb szándékait, felhasználta gyöngeségeiket, mindenféle szerepet ügyesen játszott, a mivel megtéveszthette a világot; dicsőségét abban kereste, hogy hódításait ravaszsággal biztosítsa inkább, mintsem fegyverrel veszélyeztesse. Háborút folytatott boszúból, de nem hiúságból, hogy vitézségét tündököltesse. Nem talált semmi szégyent benne, mikor ő volt gyengébb, s csak azért fogott fegyvert, hogy nyerjen. Türelme volt az igaztalanságot inkább viselni, mintsem egyenetlen háboruba keveredjék. Ez oktan ellenfelét meglephette s felbátoríthatta; de midőn a pillanat megjött, magát meg tudta boszulni. Midőn idejét látta, kegyetlensége semmire sem tekintett. A nemzetek joga, a szerződés csak úgy érték előtte valamit, ha siker eszközei voltak. A hitszegésben hadi cselt látott. Övéi iránt nagylelkű, környezete magasztalta, a jó izlést és fényűzést kedvelte, a szépben válogatós volt.²⁾ Hosszu élete megengedte, hogy három római császárral álljon szemben. Népét a Duna mellett megtelepítette s csaknem tetőpontján látta a birodalmat, melyet ő alapított. Vereségei és a szerencse kegyetlen visszatörései daczára az volt ő a hunnok második korszakára nézve, a mi Attila az elsőre.³⁾ Baján 602-ben hagyta itt az általa teremtett avar birodalmat, a második Hunniát. Országalapító volt, mint Attila, s fiaiban szintoly szerencsétlen, mint az. Még életében elvesztette valamennyi fiát. Balsors csapása, hogy művének nem volt folytatója. Benne kezdődött az avar hatalom és jellemnagyság, s benne végződött. Hunnia-

¹⁾ *Menand. Excerpt. Legat.* 332., 425. l.

²⁾ *Thierry. Attila fiai és utódai stb.* I. 193. l.

³⁾ » » » » » » » 161., 162. l. l.

Avariának egyetlen igaz nagy embere volt. Sem előtte, sem utána több igazi nagy uralkodót az avar nép nem birt... Baján nem birt Attila lángeszével, de sok szerencsés hadjáratával Európát félszázadon át félelemben tartotta. Alkotásai nincsenek, de hirneve mélyen bevésődött az emberiség emlékezetébe.

Az avarok kormányzatáról könyvet irtak a római írók, de azt nem jegyezték föl, hogy a khán hatalma nem volt egészen egyeduralkodó, s a hadsereg és a politika ügyeiben volt mellette egy másik főnök is, a nemzet kormánya képviselője, s tiszte hasonló a magyar törzsek főbirájához, de alárendelve a khánnak, mint a nemzet fejedelmének; neve ujgur vagy jugur, a mi a vár-khúnok ugor eredetére mutat; ¹⁾ *Theophrastus* megjegyezte, hogy az ő korában megkülönböztették a várokat és khúnokat; de később egybeolvadtak, sőt Baján hatalma megszilárdítása után behívta az Ázsiában visszamaradt három törzset is, s szintén beolvasztotta avarjai közé... 626. körül feltűnt a Maeotis tó, Volga és Káspitenger közti barangolásai közben egy kazár népcsoport az V. század katzirjai vagy akatzirjai, kik akkor a fejér hunnok szövetségéhez tartoztak, Attila fegyverrel hódította meg, s — mint már láttuk — királyukká Ellákh fiát tette, azután Dengizikh alattvalói voltak. E nép az V-ik század végén s a VI-ik elején visszanyerte szabadságát, de újabb viszontagságok következtében a turkok törzse uralma alá került, a kik mindinkább közeledtek Európa felé. A viszonyok kényszere önként elfogadtatta velök amazok felsőségét, de nemzeti egyéniségeket megtartva. A hunnok csillaga ekkor hanyatlóban, a turkoké emelkedőben volt; ezek nevét vették tehát fel, szokásaikat és intézményeiket fogadták el s így turk-khazar urakként tértek vissza a földre, melyről mint hunn-akatzirokat elfizték volt őket. A kazar főnök neve Zihebil volt, a ki Heraclius császárral a persák ellen szövetséget kötött, találkozásukkor a császár fiának szólította, fejére koronát tett s lányát nejevé igérte, de a khánt nem sokára népei erőszakos halállal vesztették el.

Van tárgyamra tartozó a bolgár-avar viszonyokban is. Futólag érintem.

A bolgárok, kik az avarokat inkább atyjafiaik, mintsem alattvalóikként szolgálták, s a szolgálai függést visszaútasítva, a szövetséges nevét s jogát követelték, azért, mert nemcsak hunn fajból valók voltak, mint az avarok, de hatalmasok is, s Kubrát vagy Kuvrát királyuknak, ki a Volga mellett Bolgarist, a nemzet székhelyét elfoglalta, sok vazallja volt Ázsiában és Európában, sok bolgár gyarmata a pontusi síkságon egészen Pannoniáig, a kik mind az avar terület kiegészítő részét tették. A bolgárok azt kívánták, hogy ezentul közülök és az avarok közül felváltva válaszsák a birodalom fejét, s a most ürességben levő fejedelemség szálljon rájuk.¹⁾ Az avarok visszaútasították, ezek fegyvert fogtak, de legyőzettek. Azonban az avarok is gyöngülni kezdettek, úgy, hogy a 630-ik év után a keleti birodalom történetében róluk mind ritkább a megemlékezés, s Konstantin császár utódai mellett Attila utódainak nincs cselekvési

¹⁾ *Eginard Vita Caroli M. I. k. 54. l. Regino. Chronicon ad A. 782. etc.*

²⁾ *Haino. Gesta Francor. IV. köt. 24. fej.*

tere, sem jelentősége. A hunn-avarok nemzete elpuhult — írják a görög írók — s oka az, hogy a VII. században nemzeti öltözeteket elvetették, a pannoniaiak uszályos lepleit fogadták el polgári öltözetül;¹⁾ fényt kezdettek úzni, s így a rómaiaktól gyűjtött avar kincsek hamar visszakerültek azok birtokába. 782-ben a Nagy Károly császár által Paderbornban vazalljaival tartott országgyűlésen hivatlanul megjelentek. Közmeglepetés fogadta az idegen nép képviselőit, a milyenek a frankok gyűlésében még soha nem voltak, s a kiket öltözetükről, fegyvereikről s befont hajukról — mely hosszú fonadékban nyult alá hátukon — a hunnok népének ismertek. Előadták bajorokkal volt határügyöket — a mint erről minden krónikairó szól — a király kihallgatta s böles válaszszal bocsátotta el őket.²⁾ Az avar khán azonban folyvást fondorkodott, s 788-ban olaszszal, bajorral, göröggel szövetekezett Nagy Károly ellen, több ízben haddal támadta meg őt, s az Ips partján vívott csatában tízezer emberrel szállt szembe.³⁾ 790-ben mégis követeket küldött hozzá a wormsí országgyűlésre, mely eljárását igazolja; de a király keményen bánt velök, az országgyűlést értesítette, hogy e népet gonoszságaiért, miket a frank nép és egyház ellen elkövetett, példás büntetéssel kell megfenyíteni. Előkészületeket tett tehát komoly hadjáratra, hadtesteket alkotott, hadi tervet dolgozott, udvarát és egész országa népét fölizgatta, Attila és a hunnok pusztításait fölelevenítve, melyek — ugymond — vérbetükkal vannak beírva a krónikákba és az egyházak legendáiba. A 792-iki első hadjáratkor a király elfoglalta a Dunántuli részt, a két Pannoniát a Vág völgyéig, érintetlen maradtak a Tisza nagy mocsaras térsége és pusztasága, a Kárpátok aljában fekvő kősziklás tartományok, Traján Dáciája, a Feketetenger felé terjedő vidékek. 796-ban bevette a fejedelmi rhinget. 799-ben új hadjáratot indított Tudun khán ellen, a mi 803-ig tartott. Ekkor az avarok egészen legyőzettek... A frank-avar háboru 8 évig tartott — írja Nagy Károly történetírója — Pannónia néptelen pusztává lett, a földig lerombolt királyi laknak nyoma sem maradt. A hunn [értendő az avar] nemesség a háboruban mind elhullott, dicsőségek elveszett, századok hosszú során felhalmozott kincseik zsákmányra jutottak. A frankok a khán palotájában annyi ezüstöt és aranyat találtak s oly gazdag zsákmányhoz jutottak, hogy visszaszerezték a hunnoktól mindazt, a mit azok a világ többi részeiből századokon át elraboltak.⁴⁾

A frank történetíró hízelgéssel vegyes dicsekvése és a dolgokat nagyító előadása igazolja az avarok legyőzetését, de az egész nemzetnek egy hadjárat által kiirtásáról csak a hadi dolgokkal s a háboru következményeivel alaposan nem ismeretes író beszélhet. Avar falu és nép elég maradott meg földjüken azután is, a kik a frankok elől menekülvén, az Erdély keletén élő hunn-székelekhez csatlakoztak s azok számát szaporították. A Székelyföldön a régi Maros-

1) *Suidas*, görög szótáríró: »Bulgari« szó alatt.

2) *Eginard. Vita Car. M. ad. A. 781.*

3) *Ugyanaz. Ugyanott.*

4) *Eginardi Annales. sat. 13. fej.*

szék, Geges és Rigmány községeiben néhány évtized előtt még láthatók voltak az avar körvárai [rhünek] nyomai, a mi azoknak a székelyekkel együtt lakását igazolja.¹⁾ Sőt igen sok jel mutat arra, hogy a palóczok a frank haderő rohama elől az északi Kárpátok alá félre húzódott avarok utódai.

Az avar uralom végét igen érdekesen adja elő egy francia író, a mit, mint tárgyat szorosán érintőt, az író nagy tekintélyeért közlök.

Az avarok leveretésök után szláv és bolgár ellenségeik folytonos támadásának voltak kitéve, elannyira, hogy a Duna jobb partján a frankok állomásaira átköltözhetésök megengedését kérték. Nagy Károly a Carnuntum és Sabaria közötti vidéket engedte át részökre a Cetius hegy mindkét oldalán, az ezen hegyláncztól keletre fekvő táj *Avaria*, a Comagenus hegytől az Ens-ig terjedő vidék *Hunnia* nevet kapott. Theodorus, ki népe e két gyarmatát a hunnok frank birtokká vált örökségébe telepítette, a királytól megnyerte, hogy a kháni czímet és rangot viselhesse.²⁾ A kiköltözés azonban nem volt általános; az avar népnek egy része, mely a harc után a régi Daciában maradt, ott hihetően elsánczolta magát a könnyen védhető vidékeken, a mocsárok között vagy a Kárpátok magasan fekvő völgyeiben, hogy a szláv törzsek támadásai ellen biztosabb menedéket találjanak. Erdély bizonyosan egyike volt e természeti erősségeknek s Baján vitézeinek fiai ott találkozhattak és egybeolvadhattak Attila vitézeinek fiaival.³⁾

Nagy Károly halála után csak egyes emlékezések vannak az avarokról, így 819., 822., 826-ban tárgyam körébe nem tartozó dolgokban, s ezzel nevékre — mint olyanokra — sötét borul a történelemben.

* * *

A hunnság történetei egész színhelyének ezen áttekintéséből az olvasó meggyőződhetik a mai erdélyi havasos hegyek közé menekült hunnoknak ottani fennmaradhatásáról. Attila hadereje meghaladta a százezer harczost, de az írók csak a fegyveres népről jegyezték fel: hová lettek? mi sors érte? a fegyvertelenekről hallgatnak, pedig jól védett lakhelyöken maradhattak fenn hunn néptöredékek és tanyák. Ilyenek Erdélyben Húnyadvármegye, Vajda- és Bánffy-Húnyad, a mit Katona István⁴⁾ és Felmer Márton⁵⁾ írnak. E helynevek ős törzse: *Hunod* volt, a mi hunnok ott laktát jelentette, mint *Várad*, *Hadad*, vár és had helyét. Attila halála után — a mint már a 85—86. lapon volt említve — *Emnedzar* és *Utzindur* parti Dáciában,⁶⁾ *Irnök* a Duna torkolatánál Kis-Szkythiában [a mai Dobrudzsában], a Pontustól észak felé a Szereth, Pruth, Dnister és Dnieper folyók és a Maeotis tó vidékén, Kandax fejedelmök alatt az alánok, Ellák volt alattvalói, az akatzirok és fejer hunnok vagy kazarok, tovább a

1) *Nagy-Ajtai Kovács István* irodalmi hagyatékából.

2) *Annales Mettenses* ad A. 805. *Thierrynél*. Attila fiai sat. Tört. II. köt. 375. l.

3) *Thierry* stb. Avarok Tört. II. k. 374—5. l. l.

4) *Histor. Crit.* sat. 258—264. l. l.

5) *Primae Lineae Histor. Transsylv.* 80. l.

6) Összevetendő *Jornandes* tudósításaival. 50. fejt.

Denghizikhet követő különböző hunn törzsek laktak; később saját királyuk alatt ezek utódai, az uturgurok és kuturgurok. *Theophanes* szerint az utriguroknak 528-ban *Mouager* nevű fejedelmök volt, a kit népe azon évben választott meg.¹⁾ Lehet-e kétkedni, hogy e névben magyar szó rejlik? A Kárpátokon túl a Fekete tengerig és Volgáig mindenféle hunn fajú népek, innen felől a góthok és gépidákon kívül más ellenséges nép nem volt: amazok messze távol nyugotra, ezek részben hunn segélylyel jókor megtörve, s helyökről kiűzve vagy beolvasztva. Az Erdély keletén levő hunn székelek földét e szerint mindenfelől rokon hunn népek vették körül, kiknek nem állott érdekökben hunn feleik megsemmisítése. Ezeknek, egymással s a gépidákkal való harczaik kívül, a római és keleti görög császárok fenyegetése s Konstantinápolynak kirablása vagy megadóztatása volt állandó törekvési czéljok, míg a vár-khúnok Európába bejöttek. Ezek félelmes hatalommal 300 évnél tovább birták Attila örökét, magukba olvasztva gépidát, hunnt, akatzirt vagy kazart, s midőn a frankok legyőzték, az egykoruak szerint csak a fegyveres népet irtották ki, a fegyvertelen szétfutott, s a félre eső helyeken, kivált az északi Kárpátok tövében húzódott meg saját falvaiban és tanyáin. Én a palóczokat és göcsejieket ezen menekült avarok utódainak tartom.²⁾ Oly nagy számu és hatalmas népet, mint voltak a hunn és avar, teljesen kiirtani nem lehet. A kik ilyet irnak, nem ismerik, aránylag mily kevés emberélet vész el még a legborzasztóbb harcokban is, a mit fegyveres erő vív fegyveres erő ellen. Népet kiirtani csak hoszas népharczok birnak.... Ezután kazarak, turkok és bolgárok tűnnek fel, s a frankok diadalmas harczaik által szétrombolt avar birodalom romjaiból összeverődött és alakult az a nagy ugor, ungar, hungar vagy magyar [turk] nép- és haderő, melynek küldetése volt Attila örökét elfoglalni s a harmadik hunn birodalmat megalapítani — a mit teljesített is.

V. FEJEZET.

Székelyföld és népe őskora.

888—1095.

A háromezer hunn Erdélybe menekülésének krónikáinkban fenntartott nemzeti hagyománya erős bizonyítékot talált az 1533-iki ugynevezett *Csiki Székely Króniká*-ban, mely 1818-ban adatott ki hibás másolatból szerfelett hibásan;³⁾ ezért hitelességét sokan kétségbe vonták, a mit előbb 1833-ban Nagy-Ajtai *Kovács István* védelmezett,⁴⁾ azután *Szabó Károly* 1854-ben,⁵⁾

¹⁾ *Vámbéry*. A magyarok eredete. 187. l.

²⁾ Útalok a *Századok* 1896. évi VII. füz. 581—606. VIII. füz. 693—704. lapjain s külön lenyomatban is megjelent *Székely telepek Magyarországon* című értekezésemre.

³⁾ A *Nemes Székely Nemzetnek Constitúciói* stb. 1818. 276—295. l. l.

⁴⁾ Látható az *Erdélyi Nemzeti Társalkodó* 1833. évi folyamában.

⁵⁾ » » *Új Magyar Múzeum* 1854-ik évi első folyamában.

több érdemes tudós ítélete szerint annak hitelességét meggyőzően kimutatta, a kiknek neve és véleménye alább a jegyzések közt van¹⁾. Itt megemlítem, hogy *Bartal György, Szalay László, Jerney János* és *Marczali Henrik* a krónikát koholtak, az utóbbi férczműnek nyilvánította.... Bartalt Szabó Károly megczáfolta,²⁾ Jerney nem mondta meg érveit, Marczali azt hozta fel hibául: »hogy az a csíki Sándorokat Etele fiától származtatja, a XI-ik században a csángók létezését állítja, a Sándor-levéltárban az V-ik században élt Radagais király ideje óta meglevő oklevelekről beszél; ezek alapján azon elítélő megjegyzést teszi rá, hogy a kit ily képtelenség nem győz meg hamisításról, azt tudományosan meggyőzni nem lehet. Az egésznek — írja tovább — alig van sora, mi a kritika szabályaival ne ellenkeznék: a vérszerződés Anonymusból van véve, a gyulák és harkázok Konstantinusból, s így a krónika a XVIII-ik század késő szüleménye...« Való, hogy egyes állítások tévesek, de többnyire a forrásul használt adatok tévedései, mitől egy krónika sem ment; a három utolsó tétel csak bizonyítva fogadható el döntő érvel. Bármily forrást használni a krónika írónak elvitathatlan joga. A Csíki Krónika székely vérszerződési három pontja lényegesen eltér a Névtelen Jegyző pontjaitól, s egészen egyezik a székely nemzet jellemével és szabad elvű intézményeivel. Hogy az egészben alig van sor, mely a kritikai

¹⁾ *Benkő József* 1817-ben azt írja a *Csíki Székely Króniká*-ról: »hogy az nagy történelmi kincs, eredetijének vagy hiteles másolatának fölkerestetését és kiadását szükségesnek véli. Nagy örömmel és bizalommal olvasta — úgy mond — sokat jegyezgetett belőle, de sok olyat is tanult, a mit eddig nem tudott, s a miknek más krónikákban nyomát sem találjuk. Örömmel írta hozzá megjegyzéseket, ha vele megbiztatnék.«

Nagy-Ajtai Kovács István egy 1833-ban írt bírálata során az 1533-iki régi székely levelekből készített *Kivonat*ot hiteles székely történelmi kútfőnek tartja, egybevetette, megbírálta — úgy mond — s úgy találta, hogy annál hitelesebb krónikánk nincs. Állítását ivekre menőleg tudná bizonyítani. Egy-két helyét igazolta is, a mit gr. Kemény József olvasva, Kovács nézetéhez maga is hozzájárult.

Kállay Ferencz 1847-ben kifejezett nézete szerint a *Régi székely pogány Krónika* mind belső tartalmánál, mind becsénél fogva drága kincse a magyar ősvilágnak; pogány szertartásaink és polgári rendeleteink azon korból megérdemelnének egy újabb, az 1818-inál correctebb kiadást.

Ipolyi Arnold ítélete róla 1854-ben az volt, hogy a kútfőnk egyike a legbecsesebbeknek a régi pogány magyar áldozati isteni tiszteletre s különösen az ó-vallási pap-birói kormányzatra nézve.

Szabó Károly 1854-ben mély tudással védvén e krónika hitelességét: kijelentette, hogy mindaddig, míg annak valódi igazságáról magából a tartalomtól merített meggyőződése czáfolthatatlan ellenokkal nem lesz lerontva, hitelesnek és ős történetünkre nézvé igen lényegesnek tartja.

Gr. *Kemény József* az 1854-iki évben Szabó Károlylyal a krónika iránt folytatott vitáját azon nyilatkozattal zárta be, hogy annak hitelessége oly alapos készütséggel, oly sokoldalulag van megvitatta, s oly diadalmasan van kivíva, hogy a kérdés bevégzettnek mondható — mint meggyőzött vitázó fél nyújt jobbot Szabó Károlynak.

Horváth Mihály 1860-ban a Krónika hitelességét erős okokkal és diadalmasan bebizonyítottnak itéli és vallja *Magyarország Története* című műve I. köt. 161. l. [Lásd mindezt *Szabó Károly* Kisebbségi Történelmi Munkái. II. k. 125—186. lapjain.]

Gr. *Kun Géza* is hivatkozik a Csíki Krónikára: *Relat. Hung. sat.* Vol. I. 169—170. l. l.

szabályokkal ne ellenkeznek — a mint Marczali írja — ez állítást valódi értékére szállítják az előbbi lapon megjelölt tudósok ellenkező véleményei. E gyöngye alapon a krónikáról oly erős ítéletet mondani, felőle oly megvető lenézéssel szólni s férczműnek bélyegezni nem lehet: vagy a bírálónak, vagy az elébb elsorolt tudósoknak nincs igaza.

Bár nekem is van kifogásom, az egészset elvetendőnek nem tartom. Ez a német tudósok szokása velünk szemben, a kik Pertz történeti kiadvényai irányában ¹⁾ nem ily szigorúak. Én nem tartok velök. A mit igaznak látok a könyvben, használom, a mit nem, mellőzöm; de azt nagy érdemnek tartom, hogy szerkesztői a mohácsi vész nyolczadik évében, oly felfordult világban, a minő volt az I. Zápolya János és I. Ferdinánd ellenkirályok uralkodása ideje, a székely történet leghomályosabb korszakára, melyről semmi írott forrásunk nincs, némi világot derítettek. E krónika, habár a másolók hibái miatt itt-ott zavarosan, de a IX., X., XI., XII-ik századi oly eseményeket tartalmaz, mikről azelőtt semmit sem tudunk, de a mit hagyományok, oklevelek s más írók is igazolnak. Midőn én azokat megválasztva, művembe fölveszem, nem csak a székelyek, de Erdély történelmének is hasznos szolgálatot vélek tenni.

Ez, egy Erdély keletén, a hajdani Etelköz [Moldva-Oláhország stb.] szomszédságában, Csikszékben lakó székely főnemzetség levéltárában magyar, latin és görög írott levelekből és más irományokból egyszerű székely emberek által — kik közül némelyik írni sem tudott — nem rendszeresen, de falusi természetes észjárással, vagy tán egy vidéki tudós pap által össznállított *Kivonat*, mit a tudósok neveztek el *Krónikának*, a már említett évben készült, de a fennebb megjelölt korszakbeli vallásos forrongást beszéli el a székelység, az erdőn túli földet igazgató vezérek és első királyaink közt, előadja a székely főembereknek egymással a régi pogány és új keresztény vallás miatt folytatott harczát; ismerteti a székelyek törzrendszerkori igazgatási módját, a földbirtoklás és a hivatalviselés ősi törvényét, az Árpád fővezér által helyben hagyott hat pontu székely vérszerződést, melynek csak némely pontja egyezik a pusztaszeri magyar aristocratiai jellegű vérszerződéssel, szóval: e *Kivonat* a székelység hajdankori állapotáról sok érdekes felvilágosítást ad, nehány olyat is, mely ily alakban sehol máshol meg nem található. A levelek közt volt görög szövegűek igazolják, hogy a székelység előbb a görög keleti vallást fogadta el, azután tért a római keresztény hitre, hogy térítői görög papok voltak s csak I. Béla királynak sikerült 1063-ban az ősi nemzeti vallás védőit végképen legyőzni és a keresztény hitre téríteni. A *Kivonat* keletkezési helye, forrása és történeti anyaga kételyen kívül áll, szövegét — hiányos s homályos részei kitüntetése mellett — kritikailag megvizsgálta s nagy részben megállapította Szabó Károly idézett védírata. Szerkesztési kora az 1533-ki év, nem 1695. sem 1796.²⁾ Az előbbi időszakra határozom én is, azért, mert a bevezetés szelleme egyezik Bonfini 1490-ben megjelent, de korábban írt műve székelyeket

¹⁾ *Monumenta Germanice Historica* sat.

²⁾ *A Székely Nemzet Constit.* 1818. 276—77. l. l.

illető történetének előadásával,¹⁾ valamint Verbőczy István 1517-ki *Hármas Törvénykönyve* e tárgyú szövegével.²⁾ A székelyek szkytha-nemes eredete, meghatározása e három irónál még a kifejezésekben is majdnem egy.

E Krónika egészen új történelmi felfogással tárgyalja a székelyek lakó-földje elfoglalását. Eddig a hunn eredet volt a kiindulási alap, a mi itt a szkythaságra ment át, s ez vonul végig az egész műven. Az indok a latin *siculus* név megfejtése volt. Régen tartottak az idegen népek boszujától, s székeleknek nevezték magukat; most nem tudták, hogy magyarazzák meg saját igaz nemzeti székely nevöknek *siculus*ra változását, s általánosan használatba vették a *scythia*, *scythulus* nevet. Az ősök dicsőségére vonatkozás és emlékezés egyformán megtisztelő volt; mert a mint fennebb kimutattam, szkytha és hunn mindkettő vitéz, nemes és nagy multu nép volt, egymással rokon faj, de régibb a szkytha; s hogy a székelyek ezer év múlva ismét e névre tértek vissza, oka ősi intézményeikhez és nemzeti hagyományaikhoz való szívós ragaszkodásuk.

Havasi Dácia — így kezdődik e Krónika — az emberi nem leghadakozóbb nemzetétől, a székelyektől elfoglaltatva, Attila birodalmának összeomlása után, az idők által megrongálva: a *Halom*, *Örlöcz*, *Jenő*, *Medgyes*, *Adorján* és *Abrán* hat törzs vagy nem [tribus, generatio, genus], s ezek nemzetségi ágai [linea, ramus, arbor] szerint osztják el maguk közt az örökséget és tiszteket,³⁾

¹⁾ 1690-iki kiadás. 658. l.

²⁾ *Decret. Tripartitum*. Prologus. Pars. III. Tit. 4.

³⁾ A hat törzs vagy nem közül az *Abrán* iratik *Zabrán*-nak vagy *Zarán*-nak is, de legszokottalibb s leghelyesebb az első. A 24 ág, az 1545–48-iki marosszéki *Fredeti Jegyzék* szerint, sorban ez: 1. *Gyerg*, 2. *Bwd* [a Krónikában téves a Bond név, Boud helyett, a másoló az u-t n-nek olvasta], 3. *Zwmurw*, 4. *Meggyes*, 5. *Thelecd*, 6. *Nagy*, 7. *Peter*, 8. *Zowat*, 9. *Wy*, 10. *Dwdor*, 11. *Poson*, 12. *Gyerw*, 13. *Halond*, [*Halom*]. 14. *Seprwd*, 15. *Borozlo*, 16. *Kwert*, 17. *Wachyman*, 18. *Wy*, 19. *Naznan*, 20. *Echken*, 21. *Blasy*, 22. *Gyarws*, 23. *Way*, 24. *Karachian*. [Lásd Szabó K. Szék. Oklevéltár. II. köt. 78–79. l. l. és az ágakról való jegyzéseit Nagy-Ajtai Kovács Istvánnak: *Erdélyi Történelmi Adatok*. I. köt. 260–64. l. l.] A hat törzs vagy nem közül *Halom* törzsnév fenn van ma is Csík vármegye Al-Csík részében, Tusnádhoz délre 3 órára a Nádas fejtől az Oltig terjedő egy nagy hegyláncz melletti régi várromban, melyről a hagyomány az, hogy azt a székelyek *Halom neme* [tribus] építtette, s ősi pogány isteneinek áldozathelyül használta; a mit mutatnak a közel levő hegynevek: *Nagy-Halom*, *Kis-Halom*, *Halomoldala* és azon tény, hogy ott *Halom* néven még 1462-ben is éltek székelyek. [Benkő Károly. Csík, Gyergyó, Kászonszék, Leírása. 1853. 23–24. l. l.] Két törzs neve ma is fenn van *Adorján* és *Medgyesfalva*, régi marosszéki község neveken, *Örlöcz*, *Jenő*, *Abrán* fenn volt 1577-ben Makkfalván ily nemzetségekben. [*A Székely Nemzet Constitutiója*. 268. l.], Csikban az elpusztult *Abránfalva* nevében s a Zöld nemzetség Dudor-ágában [*Szék. Nemz. Const.* 290–291. l. l.], a *Jenő* nem csíkszéki Jenőfalvában. — Lakatos István csík-kozmási esperes plébános és székely író, egy 1694-iki anyakönyvi bejegyzés után azt hagyta emlékeztetben, hogy a csíki székelység 12 nemre volt osztva; Benkő Károly pedig azt, hogy az elébb idézett évben a tatárok Csikban több községet fel-dultak s az ottani 12 székely nemből egyet egészen elpusztítottak. [*Csík, Gyergyó és Kászon Szék Leírása*. I. köt. 76. l.]

Az elébb említett *Örlöcz*, *Jenő* és *Abrán*-nem emléke Fele és Mező-Sámsond községek ily nemzetségeiben is él. A 24 ág közül *Zowat*, *Seprwd* ága Szováta és Sepröd volt

a kik a pannoniái magyarokkal egy eredetűek, s a többi nemzetektől székeleknek [siculus] mondattak, Attila nemes szkytha népétől. Pannoniába első bejövetelek után elszaporodva, Árpád idejéig egy értelemmel választott Rhahonbán

marosszéki községnevekben, *Borozlo*-ág Szent-Benedek ugyan marosszéki község egy határrésze nevében, s Csík-Szent-Lélek község *Borozlo* nevű egyik falurészében; *Náznán* ága Náznánfalva községében, *Waya* és *Karachion* ág hasonló, volt marosszéki községek nevében, *Váczyman* ága Korond község egy határrésze nevében, *Gyarus* ága Székely-Udvarhely várossal egyesült egy ily nevű régi községében, *Vaya* és *Poson* ága Jedd volt Marosszék községi két ily nemzetségben, *Echken* ága M.-Vásárhelyen, Gógány-Váralján és Léczfalván a kihalt Bod és Poson, s a ma is élő *Eczken* nemes nemzetségben. [*Eczken*-ek voltak az 1635. Lustrakor Albison, Alsó-Csernátonban, Gelenczén. [137., 172., 176. l.] Ez ág kiterjedt egész Háromszékre és Csíkra, s az *Eczken földje*, *Eczken vize*, *Eczken rét* ma is fenn van a két székely vármegyében. [*Históriai Értekezés* a nemes székely nemzet eredetéről sat. 1829. 142. l.] Vajjon a mint a *Niebelung-Ének* írója Attilát választotta hőskölteménye tárgyává, az *Ecken-Lied* is nem a Székelföldre menekült Attila hunnjai *Eczken-ága* valamely hősét dicsőíti-e? Csík- és Kászonszékben is csak hat nemről szólnak a régi oklevelek. Kézdiszékben már Zsigmond király idejében öt törzsökös nem volt, a mint ezt kétségkivülivé teszi a királynak Thorja-Vására [a mai Kézdi-Vásárhely polgárai részére 1427. október 4-én adott kiváltság levele, melyben rosszalja, hogy a kézdi-széki székelység öregei [seniores] *őket a maguk öt törzse vagy neme közt akarják felosztani*, s meghagyja, hogy a panaszlókat kiváltságos jogaikban ne háborgassák. [*Kállay F. Histor. Ért. stb.* 90. l.], a hatodikat az Aranyosszékre kiköltözötték tették. Kézdiszékben Léczfalván említetik *Ákos* nem [Tribus Achaz] az odaváló Bodor nemzetség leveleiben, de a mely már 1514-ben megszűnt volt, holott *Huszti András* Erdélyi Vajdáról irt kéziratában 1317-ről említ egy *Akus* nevű kir. embert, *Elley* fiát, Szirmay Antal Zemplén vármegyéről irt művében [1804. 14. l.] szintén említ 1321-ről egy *Mike* vagy *Mikes* nevűt az *Akus* nemből [*Kállay F.* előbb idézett műve 92. l.].

Szabó Károly csíki és háromszéki nyomozódásai közt a székely *nem*-ekre és *ág*-akra vonatkozólag két értékes okiratot fedezett fel, *egyik* Ewdewmfy László székely alispánnak 1584-ben június 21-én kelt bizonyító írása arról, hogy Márkosfalvi Török Mihály és neje Margit asszony azon pert, melyet a *Bessenjő*-ágnak tulajdonát tevő egy lófőtség [primipilatus] iránt folytatott, letette [= megszüntette]. [*Szék. Oklevéltár.* III. köt. 294—95. l. l.]; a másik egy 1584-iki tanuvallatási levél, melyből kitűnik, hogy Csíkszék Csomortány községében is volt egy *Ákos*-nemből való székely birtokos. [*Szék. Oklevélt.* IV. köt. 83—84. l. l.] A *Bessenjő*-ág [Ramus Bessenjő] nincs meg a *Marosszéki Jegyzékben*. Az *Ákos* nem az eddig ismert adatok szerint csak Háromszéken és Csíkban fordult elő — bárha a régi Marosszéken is van *Ákosfalva* nevű község — ez mintha azon föltevést keltene a nyomozódban, hogy e két szék székelysége székely-bessenjő vegyülék, s e két nép Csíkban s Háromszékben ős idők óta együtt lakott, a mire némelyek barna színöket is bizonyítékul hozzák fel. Hogy az *Ákos*-nem és *Bessenjő*-ág nincs meg a *Marosszéki Nemek és Ágak Jegyzékében*, jelentheti azt, hogy nem mindenik székely székét szállották meg s népesítették be ezek, vagy hogy Háromszéken ez Csíkban hatnál több törzs volt. Ebben azonban bizonyosság csak a jövőtől várható.

A hat törzs vagy nem közül Udvarhelyszéken is meg volt a *Jenő* és *Abrán*-nem Jen-laka, ma Énlaka és Abránfalva nevekben, *Thelecd* és *Karachion*-ág Telegd és Karácsonfalva községnevekben, valamint a *György*, *Bod*, *Nagy*, *Gyerő*, *Szovát*-ágakat, sőt a többit is meg lehetne találni a kihalt vagy élő nemzetségek és faluk neveiben. A *nemek* [Tribus] száma, valamint az ágaké is szaporodás és vagyonszerzés következtében növekedhetett vagy ellenkező viszonyok közt apadhatott; de az eredeti *Hat Nem* és *Huszonnéggy Ág* volt az egész székelység közt a birtoklás és tisztviselés ős törvényes rendje és állandó jogszokása a XVI-ik század majdnem utolsó két évtizedéig.

őigazgatójuknak [rector = e szót hátrább *biró* értelemben is használja a krónikairól] adták alá magukat. A főrabonbán még Attila birodalma romlása előtt épített Budvárában, a székely nemzet főszékhelyén [metropolis] lakott, a hol a vallási és polgári törvényeket kiszolgáltatta, a bűnösöket és község parancsait megszegőket megbüntette, a mely szokás azóta megtartatott Zándir hám főrabonbán koráig, a mikor a hunn nemzet Árpád, Álmos fia vezérlete alatt másodszer jöven be: Zándir hám követeket küldött elébe s tőle *hat Köverre*¹⁾ irt törvényt vett át, s Budvárában régi szokás szerint áldozattétel után a következő törvényeket olvastatta fel és szabta népe elé: 1. Hogy Pannonföldén csak Árpád fivéréből való birhassa a főhatalmat, 2. a mi földet ki-ki maga erején szerez, legyen övé, a mit közösen szereznek, a szerzők közt egyenlően oszolják föl, 3. a közdolgokat a nép közakarattal intézze el, 4. a ki a főhatalom birtoklójának tett hitét megszegi, a főrabonbán áldozatánál veszítse el fejét s vagyonát, 5. a ki a főrabonbán méltósága ellen vét, a tűz és víz tőle tiltassék el [t. i. áldozatra ne bocsáttassék], 6. a ki a főrabonbán áldozatára meg nem jelenik, derékban vágassék ketté... E törvények felolvasása és alkalmazása után, mintegy vérkönyveket öntve, örömben nagy áldomást ittak, a minek emlékére, s ezen törvényeknek a székelyek által elfogadása után, Árpád a székely nemzetnek a maga törzséből rabonbánul ajánlta Apoldot, kinek fiai voltak Apor és Ugrom,²⁾ s a kinek nemzetségéből választattak ezután mindig a főrabonbánok.³⁾

A székelység őskoráról ily röviden és tömören újat s eredetit írva történetirodalmunkban nem találunk. A főrabonbán, mint az egész nép választottja, theocratiai hatalommal volt felruházva, tehát a vallásiakon kívül, katonai és polgári ügyekben is ítelt. Világi hatalmával a külső cselekedeteket, a vallásival a lelkiismereteket és kedélyeket kormányozta, akaratának kötelező erőt a vérszerződés adott. Külső támadások elintézése, vétkesek megbüntetése, a nemzeti áldozat ideje és rendje megtartása összes hatalmát a vérszerződés az ő kezében központosította, saját várában, a Székely-Udvarhely melletti Budvárban együtt áldozott a néppel, ott tartotta a közgyűléseket, velök hozta a végzéseket, onnan adta ki az egész közönség nevében harcra hívó parancsait, a mi törvény volt a nép előtt, mely hadban született, táborozásban nevedett s kezében fegyvert

¹⁾ E szót Szabó Károly *Kő-vért*-nek értelmezte. Én a *Köver* szót régi, elavultnak tartom, a *ver* és *üver* őskori szóalakoknak a székely helynevekben ma is fennlétéből következtetve. A régi Marosszéken Szent-Gericzén, a falu felett egy harasztal és cserjével gyéren benőtt magas kerek hegyet *Kisver*-nek vagy *Küsver*-nek mond a nép, egy dűlőt *Feketüer*-nek vagy *Feketüver*-nek, Csehérdfalván a régi Udvarhelyszék egyik községe határán szintén van egy hely, minek neve: *üver*, *üver oldala*, legelő. A nép nem tudja jelentésüket. Mindenik összhangzik a *Köver*-rel, de értelmüket az idő elfeledtette. Ez mutatja, hogy az őskori székely nyelvből sok szó veszett ki; még vannak, a miknek jelentését már nem ismerjük. Ezután még több ilyen lesz; könnyelműségünk használatból kiszorítatni engedi régi gyökeres szavainkat, s erőteljes magyar kifejezéseinket új, sokszor németes és francziás torzításokkal cseréli fel.

²⁾ A *Nemes Székely Nemzet Constitutiója*. 282. l.

³⁾ » » » » » » U. a. U. ott.

tartva halt el a csatatéren. Ez erős hadi és polgári szervezet kapcsolta össze a nemzetet, tette erőssé viharok közt benn, s becsültté Árpád népe előtt.

Száz év óta foly a vita e krónika felett, mikor végre 1854-ben Szabó Károly komoly tanulmány tárgyává tette, s történeti becséről meggyőződén: védelmére kelt. Az általa nyújtott alapot elfogadva, a mi tárgyamra tartozik, röviden művembe fölveszem.

.... Apold rabonbán nősülvén: nejeinek hármasszülötte emlékére, anyja, Zandir hám neje, a Magortól származó Zapor nemből való, 888-ban Kr. u. a magyarok megérkezése előtt egy évvel — új áldozati házat [aedes] építtetett a *Hét erdőn* [Hargita hegyen] tul, a csik-rákosi havasok nyílásánál a folyó közelében; átvitette oda a nemzeti pogány áldozó kelyhet s áldozat után a főrabonbán meghalt. A vezérek a nemzet megegyezésével Bucsint tették főrabonbánná, a ki a keresztény vallást a székelyek közé behozta; de Apold víztisztelő fia ellene támadván: fegyverre keltek, győztes utóbbi lett, s Apold fia a Tatárhavasoknál elesett.¹⁾ Nem sokára ezután a kisebb [II.] Gyula [erdélyi fővezér = dux] idejében a víztisztelő Álmos rabonbán a keresztény vallástól elpártolván: a főrabonbán fiát Ugront megölte, s az előkelő keresztény székelyeket üldözni kényszerítette.²⁾ Erre Apold nagyobb fia, Apor Sándor segélyért a királyhoz követséget küldött, II. Gyulát legyőzték, ez leányát Zelát Zombor urhoz adta nőül, Apor a nemzeti áldozó poharat magához vette s a pogány szertartás szerint való áldozást többé meg nem engedte. Ez ellen fölkeltek saját víztisztelő fiai, s kirontván Bálványos várából,³⁾ sokáig kétes harcokat vívtak, de a főrabonbán hívei, a királyi sergek segélyével, őket legyőzték. A főrabonbán, Apor Sándor e győzelem után a nemzeti áldozó pohárra arany keresztet tétetett, várában a néppel polgári [profanus] áldozatot tartott, fiát és híveit Máré- és Kadácsföldén — mely azelőtt a főrabonbáné volt — elhelyezte, s a székelyeknek a Hét Erdők földén tul a havasban kápolnát építtetett.⁴⁾

A Csíki Krónika e helye felvilágosítja a magyar krónikák azon előadását: mint történhetett Erdélynek Szent István által 1002-ban oly könnyen elfoglalása

¹⁾ *A Nemes Székely Nemzetnek Constitúciója.* 278. l. A krónika e helyét Szabó Károly oly szerint adom. *L. Kisebb Tört. Munkái.* II. k. 68. l.

²⁾ *A Nemes Székely Nemzetnek Constitúciója.* 280. l.

³⁾ A mint a kereszténység az országban megerősödött, a régi nemzeti pogány istenek tiszteletét s azoknak áldozást törvény tiltotta meg s gyakorlása büntetendő bálványimádásnak bélyegeztetett. De a székelység szívósan ragaszkodott ősei hitéhez. Ezért erdős hegyeken, csalitos dombokon, vízfolyamok, források, kútak és kövek mellett, s a kik tehették, rengeteg erdőkben feküdt várakban folytatták vallásos szertartásaikat; ezért a nép az ily helyeket *bálványos*-nak nevezte el s a nevet nemzedékről nemzedékre egymásnak átadva, ma is fentartja. A nép sokáig nem tudta megérteni, hogy a mit őseik századokon át szabadon tettek s a mivel Isteneik előtt addig kedvet találtak, miért lett most megtiltva? De a megszokás is vonta a régihez, úgy szintén az új vallástól idegenítette annak újdonsága és idegen hirdetője. A keresztények szánakozva néztek rájuk, a követ, hol áldoztak, bálványkőnek, Istenüket bálványnak, őket bálványozóknak gúnyolták, s ezzel még ragaszkodóbbakká tették régi szokásaikhoz. Sok idő s az erkölcsök teljes megszelídülése kellett hozzá, míg a székelység a kereszténységnek híve lett.

⁴⁾ *A N. Székely Nemzet Constít.* 280. l.

s az anyaországhoz csatolása. A nagy esemény okozója a székelyek keresztény hitre térése volt. Ők kértek a királytól segílyt, ők segítették elő az új hit győzelmét saját kebelökben és feleik között, a mit eddig egy krónika sem tudott s nem említett. A Névtelen Jegyző, Kézai és Thúróczi előadásai itt nyerne hitelesítést. E győzelem után a keresztény hit Székelyföldön megerősödöttnek látszott, minek öröme a főrabonban világi áldozatot tartván népével együtt: meghatározta, hogy nemes férfiakat küld a királyhoz követségbe, s a nép beleegyezésével legnagyobb fiát, Sándor Istvánt is hozzájuk adta,¹⁾ hogy az a királynak hírül vigye a dolgokat, s a székely nemzet azon örök időre szóló határozatát, hogy: »Pannonia királyát és a pannon népet északról [helyesebben: keletről] szabadságaikban sértetlenül megvédik, a király személye őrizetére udvarában felváltva száz-száz lovast tartnak, s mikor új király választatik, mikor az nősül vagy nejeének fia magzata születik, bélyegzett ökrökből álló ajándékaikat mindig beszolgáltatják. E szerződést — mond a krónika — a székely nemzet az ős századokban minden harmadévben megújította.«²⁾ Mikor a követek visszaérkeztek, a főrabonban csíkszéki várában népével együtt világi módon áldozatot tartván: előmutatta a nagylelkű király márványkőbe vésett feleletét és azt az áldozó pohárra tette, s a magyarok királyának akaratát az egész nép zajos örömmel fogadta, a keresztény hitet, mint a közönség parancsát, a Rika havasán belőli pogányhitet tartó kisebb rabonbánoknak kihirdették, s hogy pogány szertartásaikat — de nem a polgáriakat — hagyják el, nekik megparancsolták.³⁾

A székelység adómentessége⁴⁾ viszonzásául szolgáló bélyegzett ökr-ajándék egészen külön álló, eredeti intézményének legelső alapja itt van letéve. Nem említette ezt sem krónikás, sem más író. Az idők során fejlődött és módosult — hátrább még lesz róla szó — de az elvi alap ezer éven át fennmaradt a székelyek közéletében; fentartotta a nemzet szabadságainak féltékeny s kitartó szeretete, megvédelmezésében bátor elszántsága.

Nagy-Ajtai Kovács István kézirati műve alapján már volt érintve, hogy István király és a székelyek közt ekkor formasierü szövetség jött létre; sajnos, hogy irott emléke a szent király sok más alkotásaival együtt elveszett. Erdély magyar földje — a vármegyék — már a legyőzött II. Gyulával a magyar király birtokává lett, mint a többi magyar föld vármegyékre osztva, teljesen bekebelezetett, a pogány nemzeti vallás jogaiba a keresztény vallás lépett. A székelyeknek a csatlakozást az életérdek és eszély parancsolta; Magyarország felől védve voltak, de keletről a besenyők folytonos betörése és pusztítása ellen csak folytonos fegyverben létel biztosította. Ez azonban Magyarország királyára is hatással volt, a besenyőkkel levén eddig is legtöbb küzdelme a magyar népnek, s most

¹⁾ *A. N. Székely Nemz. Constit.* 280. l.

²⁾ » » » » 282. l.

³⁾ » » » » 282. l.

⁴⁾ Az adómentesség e krónikában csak kilencz gyergyói székely nemzetségre nézve van határozottan kimondva; de ezt már az ökr-ajándék formája magában foglalja.

is leginkább az által fenyegettetvén északon, keleten és délen: a mely oldalokról besenyő népek vették körül az alakuló új magyar birodalmat, magyart és székelyt önbiztonlété ösztönzött szorosb egyesülésre.

A magyar nemzet a vezérek alatt régi hét törzse jogai átalakulásába lassanként bele szokott; a mint törzseik 108 nemzetsége az országban a folyók, hegyek közein s az ott talált várak közelében helyet foglalt, azonnal önmagától megkezdődött a vármegyék alakulása, a mit István királynak könnyű volt országának megyékre osztási reformjával állami formába önteni, s azokat birodalma szilárd alapjává tenni.¹⁾

A székely nép és föld meg volt alakulva, s földjük a törzsek közt fel volt osztva a magyar honfoglaláskor, kivéve a *sófalvi* és *parajdi sóbányát*, melyet 1562-ig közösen birt az egész székelység. Ugyszintén a marosszéki *Szék havasa* is, mely a szék összes szabad és birtokos székelyeie volt a legújabb időkig. Ilyen Udvarhelyszéken a *17 falu havasa*, mely ma is ugyanennyi község közös tulajdona; a *Hatod havas*, Bardotszék hat szomszédos községe közös birtoka. Ilyenek Csík- és Háromszék ma ugynevezett *Visszafoglalt havasai*, melyek soha fölöstva nem voltak és soha föl nem oszthatók, hanem a székek földművelési, nevelési, ipari és kereskedelmi céljait szolgálni örök rendeltetésük.²⁾ Ők törzrendszerükről nem mondtak le, sőt fentartását István király által szerződésileg biztosították, ahhoz a magyar törzrendszer teljes fölbomlása és megszűnése után még fél évezredig szívéosan ragaszkodtak, s ősi formáiban fentartották maguk közt. A magyar honfoglaláskor a fővezér részére terjedelmes birtokok szakítottak ki országszerte, sőt a király és korona törvény által a felségsértők javainak is örökösévé tétetett, s a birtokadományozás királyi jognak nyilvánított. A Székelyföldet nem foglalták el a magyarok, az a területén levő összes várakkal együtt egészen s kizárólag a székelyeké volt; ott a királynak föld és birtok nem szakított, sem törvénynél fogva ki nem jelöltetett; tehát a királynak sem adományozási joga, sem adományozási tárgya nem volt, a törzrendszer s minden székelynek egyéni birtoklása volt akadály benne. A király birodalma magyarországi részében a külön területek központjain, ott talált régi kő-, fa- vagy új építésű földvárak voltak, parancsnokaik a várispánok, később főispánok; a körül fekvő királyi földekből katonáskodás föltétele alatt birtok adatott a lakosoknak, nemesi szabadságokkal, kik a várban és környékén vagy a közeli falvakban laktak, a király és ország első katonái véderejét tették, s a csend és rend biztonságát fentartották, kültámadáskor legelőbb állottak ellenség elé. E vármegyei rendszer állott fenn Erdélyben is a magyarok földén. Ott is voltak királyi várak: Torda, Doboka, Kolozsvár, Fejérvár, Húnyadvár, s ezek körül voltak várföldek, várjobbágyok vagyis várkatonaság, s mindeniknek saját vár-

¹⁾ *Anonymus*. C. 15. C. 37. C. 57. V. ő. Kálmán kir. Decret. L. 1. Cap. 78.

²⁾ A szék kifejezést azért kellett megtartanom, mert a birtokjog mindenütt csak az illető szék székelyeit illeti meg. E közbirtokok jövő rendeltetését egy 1869-ik évi febr. 25-iki 3849. számú logfelsőbb kir. leirat szabja meg.
b. ü. m.

ispánja. A székelyföldi váraknak: Szent Lélek vára, Várhely, Udvarhely, Górgény, Vécs várának nem volt várföldje, sem várjobbágya, székelyek építették azokat a Székelyföld védelmére, szomszédos faluk szabad székelysége tett bennök szolgálatot várkapitányaik alatt. Ez volt a különbség a két országrész földje természete és jogviszonyai között. A szászok 1141. körül jöttek be Flandriából s a magyar vármegyék, nagyjából Fejérvármegye területeiből a királytól kaptak földet adományul, meghatározott mennyiségű királyi adó fizetése és meghatározott számú katona kiállítása föltételével. Innen lakhelyöknek *Királyföld* neve. A vármegyék úgy voltak kihasítva, hogy végeik a Székelyföld mellett, észak és dél felől az ország határáig terjedjenek, s a határszélek oltalmában mindenik honvédelmi kötelességét teljesíthesse.

A székely nemzetre és lakföldjére az Árpád fővezérrel és István királlyal kötött szerződésnél fogva nem alkalmaztatott a vármegyei rendszer és vármegyei intézmény. Annak a kis népszízetnek, melyet a székely törzs fegyverrel szerzett s ősi szkytha-hunn jogalapon önálló törzsterületté szervezett, úgy a magyar honfoglaláskor, mint az erdélyi vármegyék alakításakor az ország keletén érintetlenül maradása a székely nemzetnek mai földén az előtt századokkal létezését kétségbevonhatatlanul igazolja.

A magyar vármegyék és Székelyföld népe közt a honvédelem tekintetében is különbség volt. A vármegyéken katona [miles] és nemes volt minden birtokos; társadalmi állásához s vagyoni erejéhez mértén kötelesek voltak szolgálkával és jobbágyaikkal együtt fegyverrel védeni a hazát. Nemesi kiváltságokban részesült a várföldekből katonáskodási kötelezettséggel földet és birtokot nyert várjobbágyok vagy várkatonaság. A vármegyei nemesség a király, a várkatonaság a várispán zászlója alatt szolgálták és védték a hazát. A székelység ellenben egész egyetemében egyenjogú, egyforma nemes, s mindenik személyesen tartozott lóval vagy gyalog fegyveresen s felkészülve hadi szolgálatot tenni. Földjükön nem volt hűbéres királyi vár. Közöttük nem volt külön kiváltságos rend és szolgálta. A székelyek személyes hadkötelezettsége ősi hunn intézmény, a mit már Priskosz följegyzett, midőn Attila király udvarában járt. Ott a harc bevégezte után, a mit kiki a szerencsétől nyert, békében élvezte.

A megyeiségnek semmi nyoma nincs a székely nemzet őskorában I. Béla királyig, tehát 1061—1063-ig, a ki akkor a rabombáni főhatalom helyébe a székely ispánság hivatali méltóságát állította, s a kit és alispánját a király, ha nem a nemzet választása alapján, de bizonyosan meghallgatása után nevezett ki. Ez igen fontos a székelysége nézve, mert ez fűzte őt a magyar nemzet államtestéhez és a koronához. Azon tény, hogy a király által kinevezett legelső székely ispánt 1235-ből ismerjük, azt látszik mutatni, hogy az előtt a királyok csak megerősítették őket.

A törzsek területrészeit meghatározott folyók és hegyek között, a völgyek és terek mentén azok vagy maguk nevére neveztek el. Mikor alakultak a törzsterületek *szék*-ekké, mikor kezdődött a *szék* elnevezés, semmi irott forrás nincs róla. A *Csíki Székely Krónika* említi ugyan e szót:

Sedes Gyergyó [Görgő],¹⁾ *Kászon* [Gazon],²⁾ *Háromszék* [Trisedis vagy Trium Sedium Terra],³⁾ *Udvarhelyszék* [Terra Sedis Udvarhely]⁴⁾ alakban. A politikai területeket tehát a nevezetesebb és nagyobb földdarabok, vidékek, tartományok s azok birtokosai vagy a folyók és havasok nevén nevezi és határozza meg. Így *Csíkban*: *Madaras*, *Vatsárk*, *Gümez* [Csík-Gimes] földje [Terra Madaras stb.], *Szakadát* [Terra Sakate], a *Tar-Havas földje* [Terra Alpis Tar], *Rákosi havasok földje*, — *Háromszéken*: az *Ügy* [Fekete Ügy] vize földje, *Barcza földje* [Terra Barzon],⁵⁾ *Kilyén*, *Nemes* [Nömöz], *Ikafalva földje* [Terra trium Sedium Ikafalva], *Delne* [Dölne], *Zekel* [Zököl], — *Udvarhelyszéken*: *Szombathely földje* [Terra Szombathely], *Máre földje* [Terra Mare], *Zete laka*, *Ugron földje* [Terra Ugron], *Török földje* [Terra Turek], *Terra Kénos* [Kenur], a rabonbán birtokát tevő *Hét Erdők földje* [Terra Septem Silvarum Rabonbani].⁶⁾ Feltűnő, a hol a krónikairó Gyergyó földéről azt írja, hogy azt *most* [1533.] székeknek mondják.⁷⁾ E részletekben van némi sejtelemszerű tájékozás de a Székelyföldnek székekkel alakulására biztos alap adva nincs.

Visszatérek a Csíki Krónikának a székelyek István király korabeli állapotját illető részleteire. I. [utóbb Szent] László király és IV. Béla két adománylevele azt engedik föltennünk, hogy a székelyek a nagy királynak tett ígéretüket kötelezőknek tekintették; ezért és a királynak is kedvét akarván keresni, Imre herczeg születése örömeire — ekkor legelőbb — barmaikból, melyeknek bővében voltak, egy csoportot küldöttek a királynak, s ezt annál inkább tehették, mert ők semmi egyebet nem fizettek. A király — a mint *Kovács István kézirati* művében írja — jó néven vette azt, mert székelyeitől jött; minthogy a királyi jövedelmek egy tizedét Isten és az egyház iránti hódolata jeléül az esztergomi érsekségnek adományozta volt, az érsek a székelyek ajándékából is kiadatni kérte a tizedet, a mit a király adománylevelben teljesített, s azt később [1077—1095.] László király is megerősítette. Az esztergomi érsekség birtokában levő királyi adománylevelekből kitetszik, hogy az ajándékozást a székelyek és István király közti szövetségnek kellett megelőzni, de a minnek emléke, mint a szent király sok más adománylevele is, ma nincs meg. Ez IV. Béla király 1270-ik évi megerősítő leveléből határozottan következik, melyben írja: »mindeneknek tudomására akarjuk juttatni, hogy az esztergomi szentegyház, elődeinktől, a mi *szent királyainktól*, alapítása óta többféle szabadságokkal és terjedelmes alapítványokkal ajándékozott meg s kiváltságokkal ruházott fel, és ezen szabadságokkal s jelesen az aranyból, ezüstből, a pénzverő kamarák nyereményeiből, s a székelyektől bejövő barmokból és állatokból őt illető tized vételi jogával mai napig élt, azt birta és használta; mely szabadságokat és adományokat figyelemmel megvizsgálván: úgy találtuk és úgy tudjuk — ezek a királynak szavai — hogy azok az esztergomi egyházéi voltak.«⁸⁾ A szent királyok alatt

^{1—7)} *A Nemes Székely Nemz. Constit.* 281—293. l. l. Valamennyi itt következő idézet a kijelölt lapokról való; nem foglalok tért és időt az egyenkénti idézéssel.

⁸⁾ *Pray. Specimen Hierarchiae stb.* t. 1. 124—128. l. l.

Gr. Teleki J. Hányadiak kora. IV. köt. 109—112. l. l.

más, mint Szt. István és Szt. László nem értethetvén: ez adatok szerint ténynek ismerhető el, hogy a székelyek tízedbeli ajándéka már Szent István korában meg volt s ő arról rendelkezett is. A kik kicsinylőleg itélnek arról, hogy a székelység barmaiból adott önkéntes ajándékot királyainak, emlékezzenek meg a szabad germánokra, a kiknek szintén sok barmuk s egyetlen kincsök ez levén: fejedelmeiknek azt és terményeket adtak, a mit azok, — a mint Tacitus emlékezetben hagyta¹⁾ — megtiszteltetésnek vettek s szükségükre használtak el. Guizot, a nagynevű francia történetíró, sem lát ebben a germánok szabadságára és függetlenségére nézve semmi megkisebbitőt.²⁾

A krónikairó folytatólag a rabonbáni kormány szervezetét: a fő és kis rabonbánok, fő és kis harkázok vagy gyulák [e név a görög *gylas*-ból származott s *birót* jelent] számát és egymáshoz való viszonyát adja elé, a kis rabonbánok mellé rendelt egy lovas és egy gyalog századosi intézményt ismerteti, mely utóbbi dzsidával [*figa*] és nyíllal volt fölfegyverezve...³⁾ Ez időtájt volt Erdélynek a magyar király hatalma alá vetése. A Csiki Krónika ezt csak e szavakkal érinti: a király Erdély vajdájává Zoltánt tette... de a mit a többi krónikák bővebben adnak elé. Ezután a főrabonbán családjában történt két idegen házasságot említ meg, a mik a rabonbánok és nemzeti közgyűlés széles jogkörét s a székely népnek hajdan a Szeret folyó körül lakó népekkel volt egybeköttetését mutatják. A főrabonbán István fiának külországi hölgyet választván nejévé: ezt csak a nemzet közgyűlésének beleegyezésével tehette meg;⁴⁾ ugyszintén saját Majránia [Szabó Károly olvasása szerint: *Mariánna*] leányát Vazul, egy, a Szeret mellett lakó északi népből való ifju vevén nőül: ennek is a nemzeti közgyűlés beleegyezésével kellett történni. A lány kérő követeknek adott érdekes végzés szó szerint ez..... »Mi, Attila hunnjainak Havasi Dáciában lakó székely nemzete — így hangzik az — a kik a Hét Erdőn tul a Rákos völgyében lakunk, itt fogadván titeket, egyesülni akarunk veletek és a sógor-ságot fentartatni az által, hogy a mi kormányzó főrabonbánunk Majránia nevű lányát Stelena urotok Vazul nevű fiának, az ő megkérése következtében nőjévé adjuk, s boéraitok barátságába átengedjük, úgy, hogy annak a mieinkhez hasonló szabadságait ezután is virágozni engedjétek. És így a követek a menyasszonyt régi őseink szokása szerint keleti gyöngyökkel fölékesítve elvitték, s rabonbánaink őket a Szeret folyón túlig kísérték el; kísérte őt Busson, Zandir hámnak száz éves legkisebb fia is...«⁵⁾ Ezután a krónikairó 1039-re egy fontos följegyzést tesz. »Sándor István, az Apor Sándor főrabonbán fia, Vacsárk földét a Zandir hám neje által épített házzal együtt magának tartotta meg s a nemzeti kelyhet mint saját örökségét — a mi most 1533-ban is megvan — a törzsek akarata

¹⁾ Tacitus. De moribus Germanorum. t. 2. 601., 627. l. l.

²⁾ Guizot. Histoire de la Civilisation en Europe 55—59. l. l.

³⁾ A Nemes Székely Nemzet Constit. 283. l.

⁴⁾ » » » » 283. l.

⁵⁾ A Nemes Székely Nemzet Constit. 284. l.

ellenére Budvárából az elébb említett évben elvitte.¹⁾ De a mostani háromszéki rabonbánok s azok közt Apor [Oupor] János és többen összegyűlvén, őt haddal akarták megtámadni; de ő a Lengyelországba menekült trónörökös Endréhez követeket küldött, s fiát, Sándor Lászlót neki kezesül adta. Ez elfogadta köveit, a mi a háborgó rabonbánokat megdöbbsentette, s így meghiusulván szándékuk: Sándor István a kelyhet megtartotta, de Budvára az ős vallást védő elégedetlenek kezébe került s ő ezt többé vissza nem kaphatta. Erre a Hét Erdők havasán tul levő föld székelysége, Csík, Gyergyó és Kászon a követségben járt Sándor Lászlót a nemzet vezérévé [dux] választotta, úgy, hogy az csak a főrabonbántól függjön, nem a többi rabonbánoktól is, s ezt követei által Endre királyal tudatván: ez a választást helyben hagyta.²⁾ Ez 1046-ban lehetett, mikor már Endre uralkodott, s Zoltán vezér meg levén halva: az ország több részre oszlott, s a király az Erdőn tuli föld hercegévé 1049-ben Béla testvérét tette. Meghallván a besenyők István király halálát, a Gyemes földén lakó keresztény székelyeket kirabolták; de azok Andorás vezérok alatt fegyvert fogtak s őket vitézül kiverték. A többi törzsek ezek dicsőségét irigylvén: Apor [Oupor] vezérok alatt Bálványosból kitörve, ellenök fegyvert fogtak, egymás birtokát megtámadták, s ölték, pusztították egymást.³⁾

Ez előadást a Székelyföldön romokban maig fenn levő pogány [ugynevezett *Bálványos*] várak s hagyományi emlékek is megerősítik. Az ős pogány-magyar valláshoz ragaszkodó rabonbánok — mint fennebb érintve volt — erőhatalommal elvevén a kereszténynyé lett Apoldoktól Budvárát, ők a Hét Erdőn [Hargita] belől Csík-Rákos község végén a folyó közelében építettek *polgári* [nem pogány] *áldozó helyül egy házat*, a mi ma is él a nép emlékezetében. Az ottani régi templom hijján oly goth irás van kőbe metszve, melyből e három szám látszik: 127— az utolsót egy szögletépítés eltakarta. Ennek 1270. és 1780. közt kellett épülni. A torony szögletei nagy faragott kőből vannak rakva.⁴⁾ Ez a Csíki Székely Krónika 278. lapja közlése mellett látszik tanuskodni. A pogány szertartásokat — a mint látni fogjuk — I. Béla király még vezér és ifjabb király korában megszüntette s így Budvár a kunok keze, a csík-rákosi áldozó ház az enyészet által pusztult el... Van szintén Rákos határa nyugoti részében, a Hargita *Kőd* nevü szirthegyén az ugynevezett *Várnál* egy régi *Várhely*. Erről is azt tartják, hogy a rabonbánok áldozati helyül építették. A nemzeti fejedelmek korában I. Apafi Mihály megigazítottatta s vadász kastélyul használta. A vár magas kősziklán állott, hová csak egy oldalon lehetett feljutni szekérrel; ma csak a tere 800 □ öl, regényes szép hely, a rákosi közönség birja, délkeleti részét több apró kőszirtek környezik, a vár egykori alapját gyep fődte be...⁵⁾

¹⁾ *A Nemes Székely Nemzet Constit.* 286. 1.

²⁾ » » » » » 286. 1.

³⁾ » » » » » 286—87. 1. 1.

⁴⁾ *Benkő Károly.* Csík, Gyergyó, Kászonszék Leirása. 1853. 23—24. t. 1.

⁵⁾ *Benkő Károly.* Csík, Gyergyó, Kászonszék, Leirása. 1853. 26. 1.

Csík-Tusnád határán is egy ős rengetegben, vadregényes helyen, sziklabástyákkal övezett tojás alakú meredek hegycsúcson *Vártető* nevű hegy van, tere 30 holdnyi, két öl kerületű fenyőfákkal sűrűn benőve, mit a nagy szélvész néhányszor lerombolt s helyökön másféle fák is nőttek. A vártér be volt kerítve csupa kőből és mészből épített ölnyi széles rakott fallal; a falon belül egész kerekben most is széles sáncz látható [az író 1853-ban írta művét]; a kőfal-kerítés romba dőlt, de némely helyen egy öl magasra s néhány öl hosszúságra látszik; a mohlepte rom felett élőfák inganak. Ugy tetszik, a fellegvár a délkeleti kőkerítéstől 60 lépésnyire egy dombon volt, s mellette a sáncz felé kutak, pinczék s rejtekhelyek. A bejáró kapu délre volt, kemény bástyákkal erősítve, s keringő utja a Bene vize fejenél, a Vargyas oldalán s vizén keresztül az ugynevezett *Vár útján* a mezőbe haladt le. A hagyomány szerint e várnak *Bálványos vár* volt neve, dákok vagy rómaiak építették, de mint neve mutatja, az ősi vallást követő rabonbánok használták áldozó helyül. Én a Csíki Krónika azon helyéből,¹⁾ hogy Sándor István özvegye az Olton át nyugotra ment Gyula várába a székely ispán üdvözetére, azt következtetem, hogy e várron volt a Krónikában említett Gyula vára. — E várhely többi része fennebb szintén közölve van.

Kézdiszékben, Fel-Torja határában, erdők s hegyek között, nem hegytetőn áll, de annak szirtcsúcsa oldalához kapcsolódik mintegy függőleg, cyklopsi mivű, vastag erős kőfalával a hajdan híres *Torjai Bálványos vár*, az ősi valláshoz ragaszkodó Apor [Oupor] rabonbánok lakhelye, alulról a völgyből nézve hajmeresztő magasságban; a védbástyák, szűkre mért lakrészek ajtóit, ablakait, a kémények füstvezetékeit és a kötő gerendák porladó végeit e század első felében én még láttam. A Csíki Krónika többször emlékszik e vár régi urairól, a kik az Apold és Sándor nemzetséggel osztoztak a rabonbáni hatalomban s a kikben főtámaszát találta a nemzeti ős valláshoz szívósan ragaszkodó székelység. Budvár, Csík-Rákoson a kőd-hegyi áldozó ház, a Csík-Tusnád és Fel-Torja ősrengetegeiben a világ elől elrejtett Bálványos várak voltak azok a hatalmas véd- és menhelyek, a hol az ősi hit hívei Isteneiknek háborítatlanul áldozhattak. E helyek természeti erős és jól védhető fekvése, a székelység ős intézményeihez ragaszkodása s harczias jelleme, István királynak a keresztény vallást tüzzel-vassal terjesztő buzgósága, a székelység két részre szakadása s az ebből következett belső harczok nem csoda, ha a Székelyföldet mint egymást érő véres jelenetek színhelyét tüntetik fel. A Csíki Székely Krónika mindezt mesterkéletlen egyszerűséggel, igaz vonásokban adja elé.....

Mig ezek így folytak a székelyek közt keleten, a királyválasztás és a keresztény vallás irtóztató polgárháború színhelyévé tette az anyaországot nyugoton. Péter és Aba alatt annyira megerősödött a régi hitre visszatérni akarók száma, hogy a nép Vatha vezérlete alatt Endre megválasztását azon föltételhez kötötte, ha a régi pogány vallást visszaállítja. Ő elfogadta. A nép felbátorodott: a templomokat lerombolta, a papokat megölte, a keresztény emlékeket tüzzel-

¹⁾ A *Nemes Székely Nemzet Constit.* 290. 1.

vassal pusztította. Ekkor vesztette el életét Gellért csanádi püspök, kinek nevét viseli maig Buda délnyugoti sziklahegye. Mihelyt azonban Endre megkoronáztatott, szigoruan elrendelte, hogy: »minden magyar vagy Magyarországon levő idegen, ha el nem hagyja a szkytha-pogány [ethnicus] és bálványimádó vallás szertartásait, Jézus Krisztus igaz hitére azonnal vissza nem tér és a szent István királytól behozott törvényt el nem fogadja, feje és jószága elvesztésével büntettetik; a városok, mezővárosok, faluk a lerombolt templomokat és zárdákat építsék újra, a főpapi lakok és szerzetesek házai régi módon tartassanak fenn s azok ott szabadon lakhassanak, minden régi szertartás lépjen újból életbe, a pogány és szkytha szertartásokat és hamis Isteneket töröljék el s képeiket rombolják le; a ki Istent és az ő szenteit s papjait káromolja vagy ellenök valami gonoszt cselekszik, tudja meg, hogy elébb Isten, azután a király büntetését ki nem kerüli; a ki papot vagy világi embert ölt meg, bűnét régi módon tegye jóvá, s gyilkolástól, rablástól és másféle erőszakoskodástól tartózkodjék. A ki e királyi rendszabályt [constitutio] megveti vagy ellene szegül, elveszti fejét és minden jószágát«.¹)

Endre halála után az ősi hitéhez ragaszkodó nép Vatha fia, János vezérlete alatt, I. Bélától is a régi szertartások visszaállítását, az egyházak és monostorok eltörlését követelte, iszonyu zaj és fenyegetések közt. A király három napi gondolkodási időt kért, ez alatt hadait összegyűjtötte, s ez a népet meglepvn, erős küzdelem és nagy vérontás után szétoszlatta. Az országos törvénykönyvben ily emlékezet van erről: »I. Béla király alatt a köznép másod ízben kérte a keresztény hit eltörltetését s régi szkytha vallási szertartásai megengedését; de a király által erélyesen megfenyítettvn, többé nyilván ilyesmit soha megkísérteni nem mert«.²)

Az I. Béla király korabeli népforradalmat borzalom keltő vonásokban rajzolja a Budai Krónika, a mit a székelység beharczával való egyezéséért említnem kell. »A pogány föllázadt nép föállította bálványait, megszentégtelenítette az anyaszentegyházakat, leölt mindent, ki papi ruhát viselt, mialatt a pogány papok emelvényekre állva, ily verseket üvöltöttek: »Állítsuk vissza ősi isteneinket, kövezzük agyon a püspököket, hasítsuk ki a presbytereket, fojtsuk meg a szerzeteseket, törjük szét a harangokat! A nép a kereszténység gúnyjára e rettentő átokra így felelt: Ugy legyen, ugy legyen!«³) E tények mind igazolva vannak I. Endre királyi szabályrendeletében, s a Csíki Krónika is tele van a kereszténységre tért és ősi vallásához ragaszkodó székelyek és rabonbánaik véres harcaival. A két ponton folyt vallásos harcz nagy hatással volt egymásra; jellemző, hogy az anyaországban a nép, Székelyföldön a főbbek voltak a küzdelem élén; a magyar főbb rendek — úgy látszik — a király, a kereszténység és papság mellett voltak, ezért a királyok és törvény oly nagy szigora.

Ezeket el kellett mondanom a Csíki Krónika következő helyének megér-

¹) *Corpus Juris Hungar.* Badae. 1822. 128—29. l. 1.

²) » » » » » 129. l.

³) *Chronicon Budense ad A. 1061.*

tésére. I. Bélának a régi székely törzsrendszert fölbontó intézkedése törvényen és az anyaország véres tapasztalásain alapult. Nem jött véletlenül, régen elő volt készítve. A keresztény vallás és a királyság érdekei kívánták azt. »Ez időben — írja a Csíki Krónika — Béla, az erdélyi vajda megparancsolta, hogy többé a hivatali méltóságok, nemzetségek, várak, faluk és kastélyok ne neveztessenek régi neveiken, hanem neveztessenek el a szentek neveire; a miből az lett, hogy a legnemesebb férfiak és legvitézebb székelyek elődeiket többé nem ismerték, leveleiket elégették... De e nagy zavarban is voltak némelyek, a kik a király akarata ellenére is elődeik régi neveit, házi isteneiket [*lares*] megtartották, ilyenek voltak kivált Háromszék földén az *Apor, Dombó, Bél, Nemes, Mikó, Dancs, Gyulafi*, a mostani¹⁾ Udvarhelyszéken: *Ugron, Lázár, Könte, Biró, Nagy, Zimány, Dálya, Török, Székely* nemzetségbeliek stb. mindazáltal ezentul a régi megtisztelő méltóságok nevei nem hallszottak; nem volt többé rabonbán vagy főkormányzó [*rector*], hanem székelyek ispánja, — nem gyula vagy harkáz, de székely alispán, s így tovább«. A krónika írója így zárja be ez események előadását: »Igy Béla király 1063-ban hirtelen változás következtében — megérdemelten — összeomló trónja által agyonnyomatva meghalt 1065-ben.«²⁾ Jellemző, hogy a krónikairó szívet ötszáz év múlva is sérteni látszott I. Bélának a székely ösintözményeket megszüntető királyi rendelete, a mi kitűnik abból, hogy végzetes halálát — mely véletlenség műve volt — Isten büntetésének tartotta. Ez enyhe kifejezése volt a székelység békétlenségének... A király akaratának ellene szegült Madaras földéről Szemere, de siker nélkül... A székelység e magatartását Béla király irányában főleg annak kiváló fejedelmi tulajdonságai magyarázzák meg. Már mint ifju herczeg délczeg levante volt, vitézi bátorságáról híres, a ki Lengyelországban léte alatt a pomerániai herczeget párviadalban, később a trónkövetelési harcban Endre testvérét legyőzván: a nép előtt kedvelt volt, ez önként ajánlta meg neki a koronát, a mit ő csak sürgető kérésre fogadott el. Ő a székeleyket már erdélyi vezér korából ismerte, s azon bátor tette, hogy a magyar néplázadást egy csapással lesujtotta, tekintélyét az egész országban magasra emelte s nevét rettegetté tette. Ez volt oka, hogy a székelység békével türte helyzetét, pedig az őt ért változás végzetes volt; mert egy hős multtól szakasztotta el, nagy traditiók dicsőségétől fosztotta meg. A rabonbán intézménnyel a székelységnek vallási, katonai, kormányzati és birói rendszere egyszerre megszünt, a nemzetegység régi kapcsolatai szétszakadtak, az ősi nevek s emlékek fénye elhomályosult, Budvárában megszüntek a nemzeti gyűlések és áldomások, a véres zászló nem lengett kitűzve a vár fokán, harci kürt nem hívta többé fegyverbe a népet, kihalt falai közül az egykori zajos nemzeti élet — uratlan, lakó nélküli, pusztá, néma vár lett, melyre senki nem gondol, a mit senki nem véd, s a minek sorsa — mielőbb rommá lenni... Ez nem sokára be is következett. A Csíki Krónika azt mondja, hogy: »Budvárát László király korában [tehát 1077—1095 között]

¹⁾ Ez arra mutat, hogy e Krónika a székely székek megalakulása után keletkezett.

²⁾ A *Nemes Székely Nemzet Constit.* 287. l.

a tatárok [helyesebben: kúnok] kegyetlen csapatai pusztították el, a midőn a harczból maga a király is megszaladt«.¹ Szabó Károly ez utóbbit kétségbe vonja, mert — ugymond — László királyról ép az ellenkező van tudva, az, hogy a kúnokat több csatában legyőzte.

E krónika Sándor Istvánnak Bazil Dutka csángó vezérrel és a kelctről Csíkba betört kúnokkal volt harczát is említi, a kiket tévesen tatároknak nevez: az *elsőben* Mikó, ismeretlen lovag 200 fegyveressel jött segítségére, a kinek ezért a nemzet beleegyezésével Csíkban egy vár építésére adott földet és engedélyt, s egy hadnagság állítására szabadságot; ekkor épült Mikóvár s így lett utóbb Mikó szék századosa; a *másodikban* ő egyedül úzta ki földjükről az ellenséget.²) Ez megczáfolja azokat, a kik a székelységnek mai földén létét a XII. század előtt azon okból tagadják, hogy ottlétöknek sem harczban, sem máskép semmi jelét nem adták.

Igen fontos a székely nemzeti gyűlésnek azon őskori határozata is, melyet Almusnak, Kálmán király testvére fiának erdélyi herczegsége idejében hozott. A nagy kiterjedésű Budvár elpusztulása után — mondja a krónikairó — Almus következőn az erdélyi herczegségben, egyszersmind ő lett az összes székelyek első vezére. Alatta a székelyek Rákoson, a Szakadát földén [in terra Sakate] nemzeti közgyűlést tartottak, s minthogy a főbb székelyek közül soknak nem voltak fiai, a többi rabonbánok örökségeiben a nők örökösödését be akarták hozni. De Sándor István Almus vezérrel ellene állott. Ennek következtében örökös törvényül megállapították: »hogy ha a székely testvér atyafiak közül egynek fia, a másiknak leánya van, a lány szintugy következék az atyai örökségben, mint a fiu; ha a fitestvérek közül egynek fia és leánya is van, a lány házasítassék ki, a fiu kapja a Székelyországban levő javait, s az örökösödés tartassék meg a régi rabonbánok birtokában; a többiekben pedig a szokás szerint. Ez örökösödést a régi vezérek örökösei is, minők az Apoldtól leszármazottak, egyformán követelhetik részökre nem tentával, de a Rákosmezőn László, székelyek ispánja alatt vérrel irt törvéynél fogva«. ³) Itt van alapja azon ősi székely örökösödési szokásos törvénynek, a mi 1451-ben jun. 17-én Vizaknai Miklós erdélyi alvajda és Vingárdi Geréb János görögényi várnagy, mint Hunyadi János kormányzó által Marosszékbe rendelt bírák elnöksége alatt, a szék főtiszteivel és 24 táblabirájával tartott székely nemzeti gyűlésben a székely időmulás és székely örökösödés tárgyában az összes székelységnek ősidőktől fogva helybenhagyott szokása értelmében hozatott, s egyetértőleg és közakarattal meghatározatott, hogy: 1. a mely székely örökség iránt birtokosa 32 évig keresetet nem indít, s intéssel vagy tiltással nem él, azt többé soha ne tehesse, hanem örökre elhallgasson; 2. ha a székely testvérek örökségeikben megosztottak, utódaik azokat a szerint legyenek kötelesek birni és használni, s mig valamelyik közelebbi águkon férfi-örökösük van, a lány-örökösök e birtokok örökségébe ne

¹) *A Nemes Székely Nemzet Constit.* 290. l.

²) » » » » » 287—88. l.

³) » » » » » 289. l.

avatkozzanak; ha pedig a fiörökösöknek magva szakad, de lány-örökös van, a míg az él, a másik ágbeli férfi-örökösök ez örökségek dolgába szintén ne avatkozzanak; s ha mind a két nembeli örökösöknek magva szakad, akkor menjen át az örökösödési jog a közelebbi természetes rokonságra.¹⁾ Én a nemzet-gyűlés e határozatában levő ősi székely szokásra való hivatkozást a *Csíki Krónikából* eredettnek tartom, mely mint hagyomány Csikban és Marosszéken a székelység tudatában egyformán élhetett. Ha pedig e határozat a *Krónika* szerkesztőinek az erdélyi alvajda kihirdetése útján jutott tudomására, akkor is nagy becsüvé teszi az, hogy e székely örökösödési szokásos törvény életben létét több száz évvel feljebb a rabonbáni korszakra viszi fel.

I. Béla szigora sem szüntette meg végkép a magyar és székely nép között a régi hitre visszatérési vágyat és törekvest. Igazolja ezt László király két törvénye, melyek *egyikében* az országgyűlés meghatározta: »hogy mindazok, a kik pogány szertartás szerint áldoznak kúta, források és kövek mellett [értetnek a bálványkövek és szobrok] vagy fák alatt, bűnöket egy ökrrel váltsák meg«,²⁾ a *másikban* az ünnepnapokat név szerint 29 szent névben alapította meg, ezeken kívül karácsonkor egy, husvétkor és pünkösdkor négy-négy nap megünneplését rendelte, s a törvény szövegét e meghagyással zárta be: minden egyházközség válaszson magának pátronust [magától érthetőleg: a szentek közül], s templomát ajánlja annak oltalmába... A papok buzdították a népet, biztatva, hogy ezzel Isten előtt kedves dolgot tesznek, s a szentek segítő közbenjárását inkább kiérdemlik. E törvény megerősítette I. Béla királynak a faluk és városok nevei megváltoztatásáról kiadott s fennebb ismertetett rendeletét.

Ezekre következett be a székelyföldi falvaknak is nemzeti ősi nevök helyett a szentek neveire átváltoztatása, a miből egy tudósunk tévesen és tévesztőleg, a székelységnek ősi lakföldjén ekkori megtelepedését és faluik elneveztetését következtette.³⁾ Mint ezzel történelmi kapcsolatban állót megemlítem, hogy a Székelyföldön van két *keleti görög szent* nevű község: Szent-Demeter és Ilyefalva mezőváros hajdan Szent-Ilyésfalva volt. A székelyeket t. i. 949. körül Konstantinápolyban megkeresztelkedett I. Gyula példájára Hierotheus görög szerzetes a görög keresztény hitre térítette.⁴⁾ Ez kitetszik onnan, hogy a törvényben elősorolt r. kath. szentek ünnepei közt e két szent neve nincs meg; ellenben az V. Constantinus császár által — a ki Gyula vezér fejedelem kereszttségén jelen volt — a császári udvar szertartásairól könyvet írván: abban különösen kiemelte Szt. Ilyést és Szt. Demetert, mint a görög egyház szenteit. Szent Demeter ma is fennálló község Udvarhelyvármegyében a Kis-Küküllő bal partján, melynek neve már 1436-ban említetik Zsigmond király levelében [*Kunics. Dacica*

¹⁾ *Székely Oklevéltár.* I. köt. 163—64. l. 1.

²⁾ *Corpus Juris Hungarici.* L. Ladislai Regis Decr. I. Cap. 23.

³⁾ Lásd e kérdést általam megvilágosítva a *Nemzet* című politikai lap 1896-ik évi 115. számában ily cím alatt: *A székely falu-nevek szentire változtatása.*

⁴⁾ *Cedrenus.* Tom. II. 328.

Siculia. 39. l.] Ilyefalva pedig Sepsi-Székben az Olt jobb partján van s a k.-monostori konvent 1443-ki oklevelében Szent-Ilyésfalvának neveztetett.¹⁾

E krónikában a székely főrabonbán Árpád hadaival 888-ban találkozása csak érintve van, más krónikáink bővebben adják elé. Hadd egészítsék ki hát ezek. *Kézai* írja, hogy a székelyek megértvén a magyarok Pannoniába visszatérését — ez azt mutatja, hogy ő és kora a hunnokat és avarokat is magyaroknak tartotta — eléjük mentek Ruthenia határainál, hogy rokonszenvöket tanusítsák s nekik Pannonia elfoglalásánál segélyekre legyenek. Székelyföld kelet-északi széléről, Marót bolgár vezér birodalmát kikerülve, a magyarok által már elfoglalt északi országrészeket vonulva át, találkoztak a magyar vezérekkel, harcaikban részt vettek, Marót vezér birodalma elfoglaltatott, s Pannonia keleti határszélén, a hegyek közt a vlachokkal együtt kapták ki a meghódított földből sors szerinti részüket.²⁾ Hol volt ez? alább mondom meg. A vlachokkal egyesülésről már a 75—76-dik lapon szóltam. A *Névtelen Jegyző* részletezi e találkozás körülményeit. Zalán és Glád már le voltak győzve s az első győzelem a Duna-Tisza, utóbbi a Maros és Duna között adta Árpád s népe birtokába. De Marót bihari herceg még daczolt a magyarokkal. Árpád fővezér tehát a Csepel szigetéről két vezérét haddal küldötte ellene. Erről hirt vettek a székelyek, s elhatározták, hogy a vezérekkel találkozni; e czélból felföldről [Ruthenia felől] útnak indultak, s a mely részek már meghódultak, azokon át akadály nélkül haladtak a Szamos és Körös folyók közé, melyek szintén meg voltak hódítva. E közben a Csepelből elindult sereg a Tiszán a böldi révnél átkelven: a Kőrógy vize mellett tábort ütött. Ezt a már közelben járó székelység megértvén: a Körös vizén ájtjőve, hozzájok esatlakoztak, ajándékokkal együtt ifjaikat Árpád fővezérhez küldötték, a helyt maradt székelyek képezvén az előhadat. Onnan a sereg Bihar vára ellen indult, elől a székelyek. A megrettent Marót herceg nejével és lányával várát elhagyván, Erdély határhegységei közé menekült... Bihar vára a Kis-Körös mellett Bihar város táján lehetett, előerde Bellarid vagy Bellerád, mely magas földsánczczal volt védve; elébb ezt vették ostrom alá, melyben a magyarok és székelyek 225 embert öltek meg. Marót védő serege hősileg harczott, a küzdelem 12 napig tartott, elesett 20 magyar 15 székely; a 13-ik napon a vársánczok be voltak töltve s az ostromlók a létrákat a falakhoz kezdték felállítani, mire az őrség, szabad elvonulhatása kikötése mellett, a várat feladta. Bihar vára elővéd és védő sereg nélkül maradván: önként a győztes hatalmába esett... A magukat vitézségök által kitüntettet székelyek Pannonia keleti szélén, a Bihar vára közelében levő erdős és hegyes hely között kapták ki részüket,³⁾ a mit 1205—1235. évi hiteles adatok bizonyítanak. E helyeken alakult idővel *Székelyfalva*, később *Székely város*, ma *Székelyhíd* és *Székelytelek* [Villa Zekul]⁴⁾ és az eltűnt Ebey falu;

¹⁾ Villa S. Elyae Siculorum de Sepsy. *Új Magyar Múzeum*, 1854. II. köt. 41—3. l. l.

²⁾ *M. Floriani*. Fontes stb. II. köt. *Kézai*. 70. l.

³⁾ » » » » I. » *Névtelen J.* 43—44. l. l.

⁴⁾ *Pray*. Specim. Hier. stb. II. k. 143. l.

székely voltukat már nevéik mutatja. E faluk hajdan, a várispán-rendszer korában, Bihar vármegye várkatonasága közé egy századot adtak, kik a Várad Reges-trumban *Széköl század* [Zekul zaz] név alatt fordulnak elé.¹⁾

A főrabonbáni tiszt és a Krónika 283-ik lapján levő rabonbán-névsor iránti nyomozódásaim egész folyamában semmi bizonyosságra nem jutván: a föltevéseket [hypothesis] szaporítani nem akartam. *Bayer* a *Rha* és *Baján* szóból származtatja, utóbbinak *bán*-ra összevonásával, minthogy a hunn ősi áldozatokat — szerinte — a *baján*-ok vitték végbe, s *Pray* és *Engel* szerint mind a bolgárok, mind az avarok fővezérei *Baján* nevet viseltek.²⁾ *Szabó Károly ravó bán*-nak véli a rabonbánt.³⁾ Én ez önkényes névváltoztatást megengedhetőnek nem tartom. A *Ra* vagy *Rha* [mindkét alakban írják] a Volga folyót jelenti, de ebből a tisztség neve meg nem magyarázható, mert a *bon* rag iránt a szótárak nem adnak felvilágosítást. Ha a *Rhabon* szó nevet tesz, ennek sem találok fel értelmét sehol, ha csak nem jelent: *Volga-melléki*-t. Az Erdélyből az Olton túl nyugotra Oláhországon át a Dunába ömlő *Sill* [németesen: *Schill*] folyó neve Pannonia és Dácia V—VI. századi térképén *Rhabon*, a földrajzi leírásokban *Katarhabon*.⁴⁾ Ebben a szó első fele meg van, de jelentését nem tudjuk. Krónikáink szerint — a mint fennebb a 85—86-ik lapon említve volt — *Emnedzur* és *Ultzindur* népei a hunn birodalom szétbomlása után egy ideig az Olt körül tanyáztak, *Irnök* és követői a Pontus északnyugoti partján, mely a mai Erdélyt is magába foglalhatta. Valószínű-e, hihető-e, hogy akkor, s tán e folyótól eredett volt a hunn utódok közt a *Rhabonbán* név? A szónak második része, a *bán*, tisztnek, határszéli őrtartomány parancsnokának neve. [Ilyenek voltak hazánkban a *macsói*, *temesvári*, *szörényi*, a ma is fennálló *horvát* bántóság.] *Hunfalvy Pál* ilyenek állítja s határőr rendeltetésünek véli a Székelyföldet. De ennek ősi szabad alkotmánya, polgári és katonai összes intézményei ellentmondanak. Van az erdő-vidéki olaszteleki *Columbán* nemzetségnek egy I. *Apafi Mihály* korabeli *Nemzedékrendi Táblázata* kinyomtatva, melyben a székely nemzet első tisztviselője levéltári [meg nem jelölt s így nem hiteles] adatok alapján *Baján* és *Bán* néven említetik. Én ily iratokra Udvarhelyvármegye levéltárában nem találtam. *Kállay Ferencz* két-kedik e Táblázat adatai bizonyosságáról, s a *Columbán* nemzetséget nem *Kolonbán* szóból származónak, de olasz eredetünek véli.⁷⁾

A *rabonbán-névsor*-ról a Krónika írói maguk mondják, hogy több név görögül levén írva: valamennyinek nevét nem közölhették. A közlöttek közül a legutolsó három: *Bvd*, *Zandirhám* [talán *Zandir chám*? *Hunfalvy P.*] és *Apold*, a legrégebb *Haleb* és *Irnök*. Ezzel szemben *Jornandes* azt jegyezte fel: hogy *Irnök* a hunn birodalom szétbomlása után *Kis-Szkythiába* költözött; a Székely Krónika pedig őt — a mint láttuk — atyja birodalma romlása után *Havasi*

¹⁾ *Endlicher*. Monumenta Arpadiana. 644. l.

²⁾ *Kállay F.* Histor. Értek. stb. 80. l.

³⁾ *Spruner-Menke*. Atlas. Antiquus. XXIII. Tábla.

⁴⁾ *Kállay F.* Histor. Értek. stb. 80—81. l. l.

Dáciába, azaz Erdélybe költözöttnek,¹⁾ s így őt a rabonbánok közt elsőnek mondja. Szabó Károly ezt nem tartja lehetlennék; mert a mint Buda a mai Erdélyből kormányozhatta hunn alattvalóit ki és le a Fekete-tengerig: úgy Irnák a Fekete-tenger mellékéről fentarhatta felsőségét az erdélyi hunn székelyek felett... Még csak egy fontos részről kell szólnom.

A pogány magyar áldozó kelyhet a *Csíki Krónika* szerecsendióból készültnek írja. B. Orbán Balázs kupáját eredetinek, de talpát későbbkorinak véli; felirata 1412... Romer Floris régész szerint bárha a kehely foglatatán vannak is görögös alakok, de ezeket renaissance-korszakbeli ötvösmű utánzásnak itéli, s nem tartja XVI-ik századinál régibbnek, sem lehetőnek, hogy a pogány hősök ily filigran művet használtak volna áldozataiknál. De minthogy a pohár az ős pogány-magyar Isten-cultus alapja s a rabonbán-intézmény sarkelvének jelképe volt: úgy kell lenni, hogy a *Csíki Krónika* szerecsendió kelyhe a rabonbánok utolsó időbeli harczi közt elveszett s a mostanival cseréltetett ki, mely többé nem az általa képviselt keresztényellenes eszmének korhű jelvénye, de csak történelmi reminiscencia.

Ime! mily bizonytalanságok és mennyi kétely közt tévedez ily csekély sikerért a történetkutató, s vigasza csak az, hogy híven kereste a tudás égi fényét — az igazságot.

Ennyi a Csíki Székely Krónika, más írók és források által is igazolt s művem keretébe tartozó történelmi része, a miknek becsét az elfogulatlanul ítélő át fogja látni. A magyarok bejövételétől [888.] fogva László király koráig [1077—1095], az ország azon részében történetekről ad ismeretlen, tanuságos felvilágosítást, a melyet eddig a távollét és a nem tudás sötétsége fedett el, a mi hazai köztörténetünknek, főleg ős vallási részére új világot vet s némely pontjait megigazítja. Ha íróink és az olvasó az itt előadottakat részrehajlás nélkül olvassák meg, hiszem, hogy őstörténetünk ezen forrása iránti kicsinylő nézetök meg fog változni... Előttöm csak az feltűnő, hogy az Marosszékről és Aranyosszékről nem emlékezik. Utóbbinak azt az okát gondolom, mert a rabonbán korszakban az még megalakulva nem volt; de az első másfé megmagyarázni nem tudom, mint azt téve föl, hogy ez időben szorosb egységi kapcsolatban csak Udvarhely-, Csík- és Háromszék voltak, Marosszék székelysége külön törzséletet élt, a mire mutatni látszik ott a hat törzsnek és huszonnégy nemnek vagy ágának egészen különállóság fejlett és fenállott birtoklási és hivatalviselési rendszere.

Bárha a Csíki Krónika a régi Marosszékre nem terjed ki, a hat székely törzsről vagy nemről való tudósítását onnan közölte; mert az eddigi adatok és történelmi tudásunk szerint azok hiteles jegyzéke eredetileg csak ott került ki a megsemmisülést, ott volt és van meg ma is. De hogy vallásilag e szék is a Székelyfölddel életközösségben volt, mutatja a különböző pontokon s így Marosszéken is meg volt *Bálványos vár*, élő emléke s figyelmeztető jele annak, hogy a székelység előbb

¹⁾ A *Nemes Székely Nemzet Const.* 283. l.

²⁾ *Archaeologiai Értesítő.* I. 1868—69. 250—251. l. l.

századokon át pogány, nemzeti isteneit tisztelte, azoknak áldozott e várakban és folyóknál, azután a görög egyház hitét vette fel, s csak később és hosszas küzdelmek után tért át a nyugoti keresztény hitre, mikor az ősi hithez ragaszkodók bálványimádóknak kezdettek gúnyoltatni s az apostoli király és utódai törvénnyel és fegyverrel tiltották meg a bálványimádást.

Marosszéken, a Nyárád folyó balpartján, Harasztkerekek és Vaja közötti magas hegydomborulat *Belvány* nevet visel. Ez a *Bálvány* szó táji módosulása; alakja kerek s lassan emelkedő; tetejéről az egész Nyárád-völgy sűrű falvait beláthatni, melyeknek ősmagyar neve az első királyok alatt jobbadán *szent*-re változott: Szent-Anna, Szent László, Szent-Háromság, Szent-Gericze, Szent-Benedek, stb. E nevek és tények az ősi pogány és katolikus keresztény kultus két szélsősége nagy küzdelmeinek történeti jelzői. A *Belvány* hegynek már fekvése mutatja, hogy ott hajdan hegyvár volt. A Vaja felőli oldalon még 1862-ben is meg voltak a jó darab helyen két egymás feletti sorban mesterséggel alkotott földfalak, pázsit hanttal borítva és beszegve, melyek a hegyet körül kerülvén: széles fennsíkjokon a várat körüljárni és védni lehetett. Ily körfal a hegyoldalban fennebb-fennebb régen még több lehetett, de az idő viszontagságai s a hegynek szántóföldekké változtatása lassanként elenyészették, s nem sokára a most meglevő földfalakat is elporlasztják. A harasztkereki *Belvány*-hegy elég alkalmas volt a pogány hithez ragaszkodó Nyárád melléki székely falvak népének arra, hogy központul, s mint földvár, biztos helyül szolgáljon, a hol vallásos szertartásait végezhesse, míg a megerősödött keresztény hit ereje s az apostoli király és nagy utóda, László, az egész székelységet e hitnek legbuzgóbb követőjévé tette.¹⁾

Az irodalom még csak egy történeti bizonyítékot ismer a székelyeknek a magyarok bejövetele előtti mai földjükön lakásáról; az újabbkori történetíróknál azonban ez is ellenkező magyarázatra talált. A magyar történetírás művelői örökre sajnálhatják, hogy Baján avar chán udvarában hosszas uralkodása alatt nem fordult meg egy Prizkoszhoz hasonló tudományos író és keleti császári követ, sem e korban nem élt egy második Jornandes, a ki a hunn faju hatalmas avar fejedelem birodalma történeteiből bár csak töredékeket is a jövő számára fentartson. Így sűrű sötét borong a három századot meghaladó korszak avarjai s a velök hihetően alárendeltségi viszonyban élő hunn-székelyek története fölött; mintha az egykori Hunnia földje, melyet a mai Magyarország és Erdély tett, Baján és utódai alatt ázsiai barbárságba hanyatlott volna vissza, mintha nem is lettek volna fejedelmi udvar és külkövetségek, nagy hadvezér és hódító háborúk; mintha az avarok alatt aludtak volna kelet népei, s fennakadt volna haladásában a történet folyama. Avar nem írta meg történeteiket, mert nem volt rá emberök; görög nem, mert nem tartotta arra méltónak. E századok szellemi éj századai, melyekre nap soha nem derül, a hol minden történetíró zátonyra jut, s tárgyának eseményszálai bizonytalanságban vesznek el.

¹⁾ Nagy-Ajtai Kovács István kéziratilag hagyatékából.

Ez egy bizonyíték is már nem a hunn-székelyek folytonos mai helyöken lakását, de csak azt mutatja s azt sem minden kételyt kizárólag, hogy mikor a magyarok Árpád alatt Pannoniába jöttek, a székelyek már azelőtt keleti Kárpátok alatti lakföldjükön voltak. Ez Abulfeda Izmael arab történet- és földrajzírónak — a ki 1278—1331 között élt — a párizsi kir. könyvtárban eredetiben meglevő ily című földrajzi műve: *Az országok valóságos fekvéséről* [Ketab thakwin al-boldan], melyet 1837—1840-ben az arab eredetiből kiadtak Reinaud és Mac Guckin de Slane híres párizsi orientalisták. Abulfeda az illető országoknak az ő korát megelőző régi állapotját, felosztását és lakóit írja le, hitelességét nagytekintélyű írók állapították meg, s emelték minden kétely fölé..... E műben b. Hammer Purgstall latin fordítása szerint tárgyatam illető ily hely fordul elő: »A magyarok turk nemzetűek, azt mondják, hogy földjük a bolgárok tartományában levő Bedsnak [= besenyő] és Sekel [= Szekel] országok közt fekszik..... Ezek a tüzet imádják, sátrak alatt és kalybákban élnek, záportól öntözött és virányos téreket keresnek fel, tartományuk szélessége [Regino szerint] száz persa vagy német mértföld [parasanga], határos Rum tartományal, a puszták végső szélén.«¹⁾ A besenyők már 1285-ben letűntek a történelem teréről. Ez mutatja, hogy Abulfeda nem a maga koráról ír, de rég elmúlt időkről. A turkok [magyarok] tűzimádása is kereszténységök előtti állapotukra vonatkozik, a mi 1271—1331-re nem talál. A magyarok hazája azon időben, a mikorról Abulfeda ír, Etelköz volt, az a földtáj, melyen a Baruch [Burlad, Berlat], Cubu [Kobolla], Trullus [Tatros], Brutus vagy Pyretos [Pruth], Seretus [Hierassus =] Szeret folyók voltak, Moldva, Besszarábia és Oláhország folyói,²⁾ mely föld tehát a Dniester és az Erdélyt Moldvától elválasztó Kárpáthegyláncz között fekszik. Ez események kora a 884—894 közötti idő, a miről Const. Porph. császár is emlékezik 949-ben irt művében,³⁾ a hol írja, hogy a besenyők az előbbi időben a turkok [magyarok] lakhelyén, Lebediában [a mai Ukrianiában] lakván: harc támadott köztük, a turkok legyőzettek s helyökből kiszorítva, egy részök keletre Persia felé huzódott s ott keresett lakást, a másik nyugotra tartott, új hazát foglalni.... Ha Abulfeda tudósítását Constantin császár műve és az idézett földrajzi fekvés által igazoltnak tekintjük, akkor a IX-ik század közepén az Etelközben lakó turkok [magyarok] szomszédai keletre a besenyők országa [Regio Bedsnak], nyugotra a Székelek országa [Regio Sekel] levén: ezeknek már a magyarok bejövetele előtt mai földjükön lakása tényként fogadható el, annyival inkább,

¹⁾ *Ob man die Ansiedelung der Szekler in ihren dermaligen Wohnsitzen schon in das IX-te oder erst in das XII-te Jahrhundert versetzen müsse? Kurz, Anton Magasin für Geschichte* sat. II. B. III. H. 261—26. l. l.

²⁾ *Hand-Atlas über alle Theile der Erde* sat. Herausgegeben. mit Herrn Hofrath C. G. Reichard von Adolf Stieler. Gotha. Nro 35., 37. Vesd össze: *Reichardi Orbis Terrarum Antiquus* (major) a D. Campio editus, Norinbergae 1826. Tab. XIII. Dacia et Sarmatia, Caucasus, *Scythia intra Imaum* cím alatt.

³⁾ *De Administrando Imperio* sat.

mert Ravennai Guido, IX-ik századi földrajzíró műve¹⁾ *Dacia Secunda*-ra, vagyis *Gepidiára* [mely akkor a mai *Székelyföldet* is magába foglalta] vonatkozó ezen helyei: »Gepidia, a hol most [IX-ik században] unok [hunnok] laknak, kiket avaroknak is mondanak« [*Scythia*, ubi modo Uni, qui et Avari, inhabitant], nem talál másra, mint a székelyekre, s így azoknak ez időben már Erdélyben léte mellett bizonyítanak. Gr. Kemény József, a kié e történeti felfogás szerzősége, Abulfeda Bolgárvidékén [Tractus Bulgarorum] Fogaras földét érti, Rum tartományán [Regio Rum] Ruméliát, a mi régen Thraciának mondatott, s ezt egy 1231-iki oklevéllel igazolja, melyben ez áll: Terra *Blaccorum* Terra *Bulgarorum* exstitisse fertur, ad ipsam terram Fogaras tenta.²⁾

E vélemény újabb időben sok ellenzőre talált. A 3000 hunn mai Erdélybe költözését s a magyarok bejöveteléig fennmaradhatóságukat sokan tagadják, s csak annyit vélnek elfogadhatónak, hogy mint Attila utódainak népe, a VII-ik században az Itil folyó melletti Bolgárországból költözhettek be *Esegil*, *Esegel* törzs név alatt s a *Berzul* és *Bolgár* más két törzsszel együtt, azelőtt külön fejedelmük s országuk volt. Gróf Kuun művében előadja Chwolson véleményét, a ki az *Esegil* bolgár törzset az erdélyi székelyekkel egynek tartja,³⁾ megemlíti Ibn Rosteh X-ik századi arab író, a ki 913-ban Kr. u. az Etelközben lakó magyarokról Abulfedától sokban eltérőleg ír; a föld természeti leírásában egyezik vele, de a mely népet amaz *Sehel*-nek ír, [mert a *Sehek* szóleírás téves], ő *Esegel*-nek mondja, lakhelyét *birtoknak* [possessio], tehát valami kis területnek nevezi, míg Abulfeda *tartománynak* [Regio]⁴⁾; előadja Leo Sapiens tudósítását, a ki Ibn Rostehvel egyezőleg szinte állítja, hogy a magyaroknak szomszédai a besenyők és a bolgár nemzetbeli *Esegel* törzs, s hogy a magyarok etelközi székhelyeit a Duna és Feketetenger választja el a byzáczi birodalomtól.⁵⁾ Vámbéry élelénk képzelődés művének mondja Chwolson állítását, a ki az *Esegil* bolgároknak — holott a szó tulajdonképen *asgel*-nek van írva — a székelek nevét fedezte fel.⁶⁾ Hunfalvy Ibn Dastat követi, a ki a fennebbi három bolgár törzset megjelölte.⁷⁾ Az Ethnographia több írója is szólott e kérdéshez, közülök Nagy Géza véleménye összefoglaló részét röviden érintem.

»Az Azovi tenger mentén volt egy hunn eredetű fejedelmi nemzetség, mely Irnáktól, valószínűen Attila király fiától származott. [Gr. Kuun említett műve szerint ehez tartoztak az uturgurok és kuturgurok.]⁸⁾ *Kuvrat* vagy *Kurat*, a byzáczi íróknál, a bolgároknál *Kurt*, [a mi a *Kürt* székely ággal egyér-

¹⁾ *Dacien im neunten Jahrhundert*. Nach Guido von Ravenna sat. *Kurz*, *Anton*. Magasin für Geschichte sat. 1844. 358—379. l. l.

²⁾ Lásd az előbbi értekezésben.

³⁾ *Gr. Kuun G. Relat. Hungar.* I. k. 85. Vesd össze a 129. lappal.

⁴⁾ » » » » » I. k. 165. l.

⁵⁾ » » » » » I. k. 198. l.

⁶⁾ *A magyarok eredete*. 1882. 101. l.

⁷⁾ *Magyarország Ethnographiája*. 1876. 199—200. l. l.

⁸⁾ *Relat. Hungar.* I. 152. l.

telmü]¹⁾ a VII-ik század elején egyesítette a Volga és Duna mellékén lakó népeket, melyeket közönségesen, a bolgár hagyományok nyelvén, »Attila király népe« — *etil-nép* — elnevezés alatt foglaltak össze. E népek közt jelentékeny befolyású volt a magyar elem, a bizáncziak által emlegetett unnugurok vagy az unnugur bolgárok, kiknek egyik ágát, mint bolgár törzset, az arab írók *dszilnek*, *esze-gelnek* nevezik, nálunk ezalatt sokan a *székelyt* értik....«

E különböző nézetek és érvek az ellentétet föltüntetik ugyan, de azt: mikor s mily körülmények között jutottak az *esegel* vagy *asgel* székelek mai lakföldükre? meg nem mondják, sem ellenkezőjéről meggyőződést kelteni nem elegendők; ezért a történeti való megállapítása lehetetlen, s azt későbbi nyomozásoknak kell tisztázni.

VI. FEJEZET.

A hunn-székely írás és irott emlékek.

A történeti tárgyalás nehézsége és a rendszeresség követeli, hogy e *Fejezetben* és a következő kettőben megszakítsam előadásom időrendi folyamát, azért, hogy a mikről azokban szólok, a főtörténettel kapcsolatosak ugyan; de mivel művem egész történeti idejére kiterjednek, évekre és rövid időközökre szaggatva, mint a megtört világosságsugár természetes fényéből és erejéből: úgy ezek is sokat veszítenének jelentőségükből, s bizonyító erejük csaknem megszűnnék, míg összefoglalólag elősegítik a tények és események megállapítását s felvilágosítják az irott bizonyítékok hiányából támadt kételyt és homályosságot.

Ilyen a hunn-székely írás kérdése, a mit némelyek hunn-magyarának tartanak azért, mert Magyarországon ez a nemzet- és államalkotó nép, mely a lakosok egész összeségét magába foglalja; a székely csak egy kis nemzet-ág vagy alárendelt törzs. Ez elméletileg való. De a tényleges dologállás az, hogy a krónikák e betűket és írást világosan a székelyének tulajdonítják; a vita tárgya és cselekvő egyének székelyek, a történethely és a fennmaradt emlékek jobbra székelyföldiek. A magyar faj felsőségét, törzs- és anyafajvoltát és államalkotási előjogosultságát nem csorbitja s nem változtatja meg az, ha egy történelmi igazság kiderül s igazságnak marad vagy valótlannak bizonyul. A hunn korból a székelyeknél fennmaradó régi ABC e nézőpont alá esik. Térjünk rá.

A székely nemzet mint vallását és szertartásait, hadi és polgári alkotmányát és szokásait: úgy betűit és írásmódját is Ázsiából hozta magával s azt a XVII-ik század utolsó feléig fentartotta és a maga kebelében használta. Az írók *szkytha-hun*, *szkytha-magyar* és *régi magyar* betűk és írás néven

¹⁾ Gr. Kun G. Relat. Hungar. I. 153. l.

neveztek, Szabó Károly XIII—XIV. századi krónikáink s közel kora írók följegyzései alapján *hunn-székely* írásnak, s a nemzet — kevesek kivételével — helyeselte és elfogadta. Én is az ő felfogását követem.

A legelső tudósítás *Kézai Simoné.* a mi már fennebb idézve volt, s a mire ott észrevételemet megtettem; most azzal egészítem ki, hogy az oláhok a cyrill betűket használták a XVII-ik századig, akkor cserélték fel latin betűvel, de inkább csak a gör. katolikusok, a gör. keletiek többnyire maig megtartották.¹⁾ A XIV. század első felében írt *bécsi krónika.* mely Kézaiénál régibb forrás után bővebben s alaposabban tárgyalja a hunn-székely írást, így ír e tárgyról: »Ezek a székelyek, kik a szkythiai betűket még nem felejtették el, azokat nem tinta és papír segítségével, hanem pálczákra metszéssel rovás módjára használják«. A XV. század utó felében *Thuróczi János* mester fölvette művébe a bécsi krónika e helyét, megjegyezvén, hogy ez írásmód Erdélyben a székelyek közt az ő korában is divatozott, a mit krónikája előbeszédében így ad elő: »A mi időnkben is a magyar nemzet egy része [a székely], mely az ország erdélyi határain lakik, bizonyos jegyeket ró fára, s az efféle írásmóddal betűk gyanánt él«. ²⁾ *Bonfini,* a ki Mátyás király udvarában a székelyekről helyesen értesülhetett, történeti művében azt írja: »A székelyek akarattjuk és szándékuk kifejezésére papíron és tentán, valamint más nyelvek betűjelein kívül botokra és fadarabokra jegyeket rónak be, s ily fára rótt betűikkel barátaikkal és szomszédaikkal levél gyanánt élnek — [leveleznek]«. ³⁾ *Benczédi Székely István* 1559-ben megjelent művében szintén így ír: »a székelyek még most is különböznek a többi magyaroktól törvényekkel, írásokkal, s Hunniabeli módra székely betűvel élnek mind e napiglan«. ⁴⁾ E tudósításban fontos az, hogy a székely írás eredetét Hunniára csak ez író vonatkoztatja s a betűket *hunn-székely betűk*-nek legegőbb ő írta. Ő sokáig élt Magyarországon — jegyzi meg Szabó K. — s ha Székelyföldön kívül lett volna más hasonló magyar írás, ő arról tudott volna. *Oláh Miklós* szintén XVI-ik századi írónál azon megjegyzés fordul elő, hogy a székelyek rótt pálczákat küldenek barátjaikhoz és szomszédjaikhoz izenet és levél gyanánt. ⁵⁾ *Veráncsics Antal,* mint Erdélyben Izabella királynénak hosszú időn át titkára, ez érdekes megjegyzést teszi: »a székelyek betűk gyanánt bizonyos jegyeket metszenek koczka módjára négyszögüire faragott botokra, s a sort, mint a zsidók, egyiptomiak és törökök, jobbról balra viszik, s egy, legfeljebb két sor némi pontok hozzátételével, a jegyek számához képest, igen sok értelmet ad. Hogy a hunnok e jegyekkel éltek, a benszüllöttek közönségesen beszélék«. ⁶⁾ Veráncsics írásából tisztán kitünik — jegyzi meg Szabó Károly — hogy ő ismerte a székely írást, s ő tudósít legegőbb arról, hogy az jobbról balra ment,

¹⁾ *Chronicon Hungar.* Schwandtner. Script. rer. Hung. I. köt. 78. l.

²⁾ *Thuróczi.* Chronic. Hung. I. k. 24. fej. *Schwandnernerl.* Scriptor. rer. Hung. I. köt. 78. l.

³⁾ *Decad.* I. L. VII. 1690. 77. l.

⁴⁾ *Székely István Krónikája* stb. 1559. 42. l.

⁵⁾ *Nic. Olah.* Hungaria stb. 1762. 195. l.

⁶⁾ *Veráncsics Összes munkái.* I. köt. 145—6. l.

pontokat használtak, melyek a csik-szt.-miklósi 1501-ki templom-feliraton még látszottak, azonban e pontok a szóknak nem rövidítését, de csak elválasztását jelentették. Ha ezeket valaki csekélységnek venné — írja Veráncsics — ne ránczolja össze homlokát; ő sokáig élt Erdélyben s igyekezett megismerni a dolgokat.¹⁾ *Szamosi István* 1593-ban Paduában megjelent művében²⁾ azt írja: »a székelyeknél Erdélyben van még ma is bizonyos hazai írásmód, mely régi őseikről, a szkythákról sok századokon keresztül szállott át a maradékra, s ezen Európába keletről behozott rovási írásmódjukat ma is fentartják; nem is írnak mindig tentával, de gyalult pálczákra késhegygyel, mint az íróveszszóvel [stylus] rójják sűrűn egymáshoz a betűket«.

Ennyi közel korban élt jeles férfi tanuskodása a hunn-székely írásnak a XII—XVI. századokban fenlétét és a székelyek által használását minden kétségen feljül helyezi. A XVI. század végén, 1598. a kérdés egy nevezetes fejlődési pontra ért, a midőn egy nemzeti érdekét szíven viselő ifju: *Telegdi János* a leydai egyetemen létében a hunnok nyelvéről négy levélnyi munkát adott ki,³⁾ melyben a 32 betüből álló, ugynevezett hunn ABC-t legelőbb nyomtatásban közzétette, s ő jegyezte meg a betűk azon jellemző tulajdonságát, hogy a székelyek a mássalhangzók neveit kivétel nélkül a betűjegy hangja elébe téve, *e*-vel ejtik ki, s így a *b, c, cs, d, f* hangok jegyeit *eb, ec, ecs*-nek, továbbá *ed* és *ef*-nek hangoztatják stb. Erről vett hunn-székely ABC-másolat Székelyföldön sok van, melyek az elsőtől kevésben térnek el. E könyvből csak a budapesti közintézetek birnak másolatban egy-egy példányt, s egyet Ugron Gábor, de erről nincs tudva, eredeti-e? vagy másolat?⁴⁾ Ez ABC-ről kora egyik hirneves tudósa: *Baranyai Decsi János* azt írta *Telegdinek*, hogy az méltó, hogy a gyermekeknek nemcsak minden iskolában tanítsák, de hogy azt minden rendü hazafiak: ifjak, öregek, asszonyok, nemesek, parasztok, a kik magyaroknak akarják magukat neveztetni, megtanulják. E levél a könyvben közölve van, melyre czélzólag 1540-ben, megjelenése előtt majdnem 60 évvel *Joannes Boemus* német tudós azt írta: »hogy a magyaroknak vannak saját betűik is, de a római betűket örömeőbb használják«.⁵⁾

A XVII-ik században szintén több jeles tudós szól a székely ABC-ről. *Szenczi Molnár Albert* 1610-ben Hannoviában kiadott *Új magyar nyelvtan*-ában csak megemlíti, de — ugymond — sohasem látta.⁶⁾ *Geleji Katona István* 1633—1649-ig erdélyi ev. ref. püspök érdekes megjegyzésekkel gyarapította a székely írásról való köztudomást. »A magyar nyelv — írja ő — keleti, saját betűi vannak, melyeknek semmi hasonlatossága nincs a zsidó, görög és deák betűkkel. A székelyeknél, kik a régi szkytha magyarok igaz maradványa, még

1) *Kovachich. Scriptor. rer. Hungar. minores.* 84., 120. l. l.

2) *Analecta Lapidum* stb. III. fejezet.

3) *Rudimenta Priscæ Hunnor. Lingvæ.* Lugduni. . . . . 1598.

4) *Ellenzék.* 1895. 53. sz.

5) *Mores, Leges et Ritus omnium gentium* stb. 1540. 189. l.

6) *Nova Grammatica Hung.* 1610. Előbeszéd. 21. l.

az igaz magyar betűk is megvannak«. ¹⁾ *Komáromi Csipkés György* szerint is a magyar nyelv a keletiek közé tartozik, írásmódja egy a keleti népek nyelvével t. i. jobbról balra megy, a mit egy nyugati nyelv sem követ. ²⁾ Ez írásmódban 32 betű van. ámbár némelyek az e-nek, é-nek és r-nek is két külön jegyet állítván: ezzel a betűk száma 34-re szaporodik. Azt is megjegyzi az író, hogy Debreczenben volt az ő korában oly betűvel írott könyv, sőt ő tudott azokkal írni. Erre Szabó Károly azon megjegyzést teszi, hogy K. Csipkés György szavaiból nem tűnik ki tisztán, hogy a könyv hunn-székely betűvel volt írva; Bél Mátyás 1718. tudakozódott utána, de nem találta, a háborus idők a főiskola könyvtárát megsemmisítvén, egyebekkel e könyv is, — ha volt — elpusztult. De meg van Csipkésnek egy barátja Emlékkönyvében e betűkkel irt emlékmondata, a mit Szabó Károly látott, s abba Miskolczy C. Gáspár is 1654-ben egy másik emlékmondatot szintén azon betűkkel irt be, a mi mutatja, hogy a XVII. század közepén a székely írás Magyarországon is ismeretes volt a tudósok előtt. Volt a hunn betűkről egy kéziratí műve *Szentiváni Márkos Dániel* unitárius püspöknek ily cím alatt: *Elmélkedés a hunnok régi betűiről* [Commentatio de litteris antiquis Hunnorum] a m. tud. akadémia könyvtárában a Cornides gyűjteménye közt. Szabó K. azt írja, hogy ő nem találta meg, s ez még használva nem volt, pedig Márkos mint székely tudós és fő egyházi tisztet vivő férfi, székely véreivel való gyakori érintkezéseinél fogva lehetett oly adatok birtokában, a mik a kérdésre világot derítenének. Az akadémia kéziratárát én rendeztem, nekem kezembe nem került soha: de azért valamely colligatumban lappanghat, mert azok nincsenek részletes katalógusba véve. ³⁾ Mennyire el volt terjedve Erdélyben — írja Szabó K. — a XVII. század második felében a tanult emberek közt a székely írás ismerete, kitűnik *Lisznyói Kovács Pál* debreczeni tanár 1692-ben kiadott krónikájából, a hol így ír erről: »A székelyek magyar betűit és írását hazámban laktomkor — az író háromszéki lisznyói székely volt — én is láttam, sőt Erdélyben és Székelyföldön olyan prédikátorokat is ismertem, a kik a magyar betűkkel egymásnak irtak. Ilyen volt *Osulay György* ev. ref. püspök 1650—1660. közt. ⁴⁾ Voltak a tudós *Otrokocsi Foris Ferencz* kezénél is némely betűk: *A hunnok régi betűi* [Alphabetum Antiquum Hunnorum] cím alatt, melyeket egykor Velenczében egy barátjától kapott, de ez Magyarország nyugoti részéből került, s a Telegdiével egy volt.

A XVIII. században *Lakatos István* csík-kozmási r. kath. lelkész *Siculica Dacia* című 1702. irt művében ily cím alatt: *A székelyek vagy régi hunnok ABC-je*, a kik jobbról balra irtak s betűik száma 34; ⁵⁾ kiadta e betűket 1703—1705-ben *Hickesius György*: »*A régi északi nyelvek Kincses tára*« című könyve [Lingvarum Veterum Septentrionalium Thesaurus], *De antiqua*

¹⁾ *Magyar Grammatikácska* stb. Gyula-Fehérvár. 1645.

²⁾ *Georgii Csipkés Komáromi*. Hungaria Illustrata. 1655. 20. l.

³⁾ *Georgii Csipkés Komáromi*. Hungaria Illustrata 1655. 20. l.

⁴⁾ *Lisznyói K. Pál*. Magyarok Krónikája 1692-ben. 172—3. l. l.

⁵⁾ Megvan a kézirat a m. tud. Akad. kéziratárában a gr. *Teleki-osztályban*.

litteratura septentrionali című fejezetében, a hol azokról értekeznek is, mely betűk *Hensel Godofréd* szerint a Bél Mátyáséival egyeznek.¹⁾ *Tsétsi János* tanár 1708-ban ezt írja e tárgyról: »A magyaroknak már Szkythiából kijöttük előtt volt betűjük, melylyel jobbról balra irtak, később elhagyták, de az erdélyi székelyeknél fenn vannak, jóllehet kevesen használják.«²⁾ A székely betűk sorát bezárja a nagy érdemű magyar író *Bél Mátyás* ily című műve: *Öngyakorlás a régi hunn-szkytha irodalomról* [De veteri litteratura Hunno-Scythica Exercitatio] Lipszéban, általa kiadva 1718-ban, mely első tudományos értekezés a hunn írásról.³⁾ Bél — írja Szabó K. — sem Telegdi, sem Hickersius művét nem ismerte, ő közölte legegység a tudós világgal a hunn-szkytha ABC-t, mely a Telegdiétől kevesben tér el, kapta 1713-ban elhalt Kapusi Sámuel gyulafejevári tanártól Erdélyből, kiadta rajzát is 1729-ben, a mi azóta több kiadást ért. A leggazdagabb e tárgy gyűjteménye van Ugron Gábornak ily cím alatt: *Székely jegyü* [= hunn-székely írásjegyü] *irodalmi gyűjtemény.*⁴⁾ mely 18 pont alatt leginkább e tárgy könyveket, hunn-székely feliratok eredetijeit, másolatait és azok megfejtését foglalja magában 1606-tól kezdve 1753-ig, 50 különböző hunn-székely betűjeggyel írva, a miknek a gyűjtő kiadását most tervezi. Vajha mielőbb megvalósulna...! Birtokomban is van:

I. Tizenkétféle hunn-székely s rokon betűk *Rovatos Táblázata*: Telegdi, Kaposi, Dézsi, Anonymus, Udvarhelyi, a mi az az ottani szent ferenczrendiek zárdája Háztörténetéből [*Domus Historia*] van kiírva, melyről az van följegyezve, hogy az a csiki szent ferenczrendiek hasonló könyvéből vétetett, ezt pedig Gyalakután gr. Lázár Imre iratai közt találták, a ki Telegdi János munkájából írta ki.

II. Egy 1733-ki, Sz. Kereszturon, Telmán Márton városi jegyzőnél talált Alphabetum, mely 34 betűből áll, néhány jegye egyez a Telegdi- és Harsányiéval, mások másokéval, egészben véve külön forrásból eredetnek látszik. Felhasználva egyik sem volt.

Ismét majdnem másfél század telt el, míg a nemzet néhány hív fia azon gondolatra jött, hogy a hunn-székely betűk és írás nyomait kutassa s az irodalomban megörökítse. Kunits Ferencz, tudós jezsuita, kolozsvári r. kath. tanár 1731-ben kiadott művében Csíkszék nevezetesebb helységeit elősorolva, felhozza Csík-Szent-Mihály régi temploma feliratát, melyeket, mivel a görög, török és más betűktől nagyon különböznek, a régi szkythákra viszen vissza.⁵⁾ De ez a közönség nem érdeklődése következtében jókor elpusztult, s másolata sem maradt fenn. Cornides 50 év mulva nyomozódott utána, de siker nélkül. Szabó K. 1862-ben szintén nem tudott nyomára jutni, senkit nem talált, a ki felőle valamit tudott volna. Az ősi hunn-székely feliratot a nagy érdemű Desericzky Inceze közölte

¹⁾ Szabó Károly. A régi hunn-székely írásról. Budapesti Szemle. Uj Folyam. XIV—XV. XV. Füzet. 131. l.

²⁾ Szabó Károly. A régi hunn-székely írásról. 131—2. l. l.

³⁾ Szabó Károly. A régi hunn-székely írásról. 132—3. l. l.

⁴⁾ Ellenzék. 1895. 53. szám.

⁵⁾ *Dacia Siculia*. Említi Szabó K. *Budap. Szemle*. Uj Foly. XVIII., XIX. füz. 107. l.

1753-ban s ez a Csík- [helyesebben Gyergyó-] szt.-miklósi templom falairól levágott felirat, mely bár a templom kijavításakor szintén elpusztult, hív másolata maradt fenn, Desericzky könyvéből kiadta 1794-ben *Gyarmathy Sámuel*,¹⁾ majd 1831-ben *Perger János*.²⁾ Desericzky ez érdekes adatot beszél el könyvében ez irásnak Székelyföldön divatban létéről. »Benedek nevü erdélyi székely szerzetes közölte vele, hogy ő gyermekkorában már ősz öreg nagyatyjától hallotta, hogy őt kis korában társaival együtt az iskolamester tanította a zsidóhoz hasonló hunn-szkytha betük írására.«³⁾ A felirat egy hasonmását Szilágyi Sámuel kir. táblai ülnök Bécsbè küldötte Horváth Benedek kegyesrendi atyához, az gr. Batthyány nádor fia tanítójának, ez Desericzkynek küldötte, a ki a Bél Mátyás munkájából vett betűkkel együtt kinyomatta. E felirat 1501-ből való — írja Szabó K. — valódi kincs annak gondosan vett hasonmása is, mert Telegdi koránál majdnem egy századdal régibb, s tisztán mutatja a székely írás eredeti rovási jellegét, mely a Telegdi és utódai által birt ABC-ékben mindinkább elmosódik a nélkül, hogy a betük lényegesen különböznenek.

Félszázad telt el, míg a feliratok hollétének lassankénti felfödözése és közlése előtérbe hozta azok megfejtése szükségét, pedig e nélkül a hosszas kutatás eredményének nem volt tudományos értéke. A csík-szt.-miklósit legelőbb 1751-ben két hibás szó kivételével helyesen egy ismeretlen fejtette meg; másodszor, csekély tévedéssel Bod Péter 1768-ban, harmadszor többet tévedve, 1794-ben Gyarmathy Sámuel; negyedszer a valódi értelmet meg sem közelítve 1798-ban Katanchich Péter; ötödik megfejtő 1840-ben egy álnevű író [*Fénykereső*] egészen hibásan fogta fel; legutoljára az énlaki hunn-székely templomfelirat napfényre jutása alkalmából azt is és a csík-szt.-miklósit⁴⁾ is Szabó Károly fejtette meg leghelyesebben.⁵⁾ Mikor ugyanis b. Orbán Balázs a *Székelyföld Leírása* című műve ügyében Udvarhelyszéket beutazta, Énlakán az unitárius templom deszka mennyezetén, a kar [chorus] felett régi jegyü írást fedezett fel, a minek másolatát 1864-ben Szabó Károlylyal közölvén: ő a feliratról meggyőződést szerzett s az érdekes felfödözést még azon évben közzé tette.⁶⁾ A feliratról az unitárius egyház levéltára részére hasonmás-t vétettek, melynek régibb megfejtését Szabó Károly kiigazítva, »A régi hunn-székely írásról« cím alatt nyilvánosság elé bocsátott s a mit én is közlök.

¹⁾ *Okoskodva tanító magyar Nyelvmester*. 1794. I. r. 4. l.

²⁾ *A magyar és hazája régenten*. 1831. 27. l.

³⁾ Jos. Innocent. Desericii. De Initiis ac Maioribus Ungaror. Tit. II. 154—5. l. l.

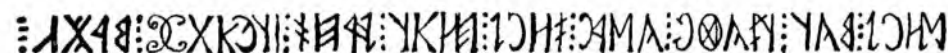
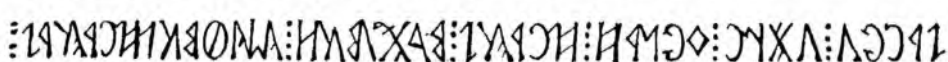
⁴⁾ Helyesen: Gyergyó-szetmiklósi, mely Csíkszékben volt.

⁵⁾ A hunn-magyar írás és annak fenmaradt emlékei. *Fischer Károly Antal*. 1889. 62—3. l. l.

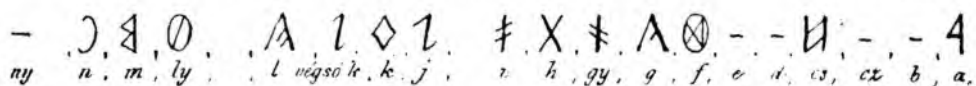
⁶⁾ *Koszoru*. 1864. II. félev. 522—24. l. l.

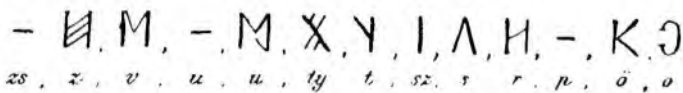
I. A csik-szt.-miklósi felirat hasonmása: ¹⁾

I. A csik-szent-miklósi egyház-1501-diki fölirata. ←

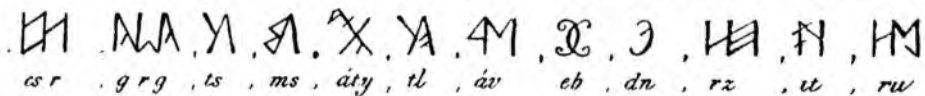

II. A csik-szent-miklósi fölirat ABC-je: →

Összerótt betűk a csik-szent-miklósi föliraton: →

Megfejtése a Telegdi, Bél, Kájoni ABC-inek alapján Szabó K. szerint ez:

Ur-n-k: m-g-t: ti-g-fo: gu-a...n: i-r-n-k: zr-ö-t: sza-z-gy
sz-t-nd-ő-k-be:

Uruuk megettig fogván irnak ezerötyszázegy
esztendőhbe

M-a ty-s:

Mátyás,

J-a-n-o-s: S-ty-a-n: k-o-va-cs: cs-n-a-lt-k: M-a-ty-a-s

m-st-r: Grg-ly

János, Estyán Kovács csenálták, Mátyás

mester Gergely

m-st-r-cs-n-a-lt-a-k

mester csenálták.²⁾

Az énlaki felirat másfél századdal ifjabb, mint a csik-szt.-miklósi, de fontos azért, hogy a hunn-székely írásnak ép állapotban ma is fenlevő egyetlen emléke ez, és hogy ez a Székelyföldön van, a nevezett unitárius egyház elég szép asztalosmívű s díszesen festett deszka-mennyezetén..... A felirat készítője Musnai György, a ki magát egy más felirathban is megnevezte, a hol a templomnak a tatárok által elégetése s eltávozásuk után újra építése történetét hagyta emlékezetben. A felirat ez: »*E szentegyház, mely a kegyetlen tatárok kezei által 1661-ben elhamvadt, a jenlaki [ma Énlaka] és martonosi lakosok*

¹⁾ Lásd a *Budapesti Szemle* Új Foly. 1866. VI. k. XVIII., XIX. füz. végén levő hasonmást.

²⁾ Lásd a *Budapesti Szemle* Új Foly. 1866. VI. köt. XVIII., XIX. füz. 112. lapját.

jótevényéből és Isten iránti kegyes buzgóságukból az egy igaz Isten tiszteletére mennyezettel fedetett be, s a festészet mesterségével ékesítetvén fel 1668-ban Musnai György által, Árkosi János papsága idejében«. ¹⁾ Musnai az Énlakához nem messze levő muzsnai székely volt, ki a szentegyház új mennyezetét, melyet, valamint a mennyezeten levő hunn-székely feliratot is, helybeli mesterember, Szász András a székelyeknél oly kedvelt és divatos tulipános modorban — a mennyiben falusi festőművésztől telhetett — oly díszesen készítette, hogy az a néző figyelmét ma is leköti. Hogy latin iskolákat járt és így tudatlan falusi mesterember nem lehetett, bizonyítják a mennyezetre általa irt, az akkori divatos írásmód szerint igen csinos más latin feliratok is, melyek hihetően a lelkész fogalmazásai voltak. Musnai — jegyzi meg Szabó K. — hogy festői hírét azzal is emelje, a latinul nem értő, de a székely betűket ismerő székelység kedvéért irta fel nevét másodszer is folytatólag az *unitáriusok kedvelt bibliai jelmondata* után mostani helyére.

II. Az énlaki unitárius templomfelirat hasonmása Szabó Károly megfejtése és közlése szerint látható *hasonmás*-ban: *Kisebb történeti munkái*. II. köt. 193. lapján e szerint:

De uxi 024Λ† 44†
Deut. VI. n e t s i z a g y

0147†40MBΛM†H02Λ
e k a C s i a n s u M s u i g y r o e G

azaz: „Georgius Musnai. Csak egy az Isten. Deut. VI.“ ²⁾

A két felirat írásmódja közt — Szabó Károly szerint — a különbség az, hogy az énlakiban a szóközökben nincsenek elválasztó pontok és vonalak, hanem csak kis hézagok; a betűk nincsenek egybekapcsolva s az *e* betű legtöbbször ki van fejezve. Ennek oka a két írás közötti 150 év, a gyakori használat alatt a betűk és jegyek elkopása, sajtáságainak feledésbe menése és hogy az énlaki felirat készítője vagy nem ismerte e jegyeket és sajtáságokat, vagy nem tartotta meg. Komáromi Csipkés György tanuságtétele, hogy 1653-ban látta a szóban levő hunn-székely betűvel irt emléksorokat, s maga is tudott e betűkkel írni, kétség tárgya nem lehet; de jellemző, hogy abban sincsenek meg az elválasztó

¹⁾ *Budapesti Szemle*. Új Foly. 1886. VI. köt. XVIII—XIX. füz. I. 116. l.

²⁾ Hocce templum per manus noxias immanium Tartarorum Anno 1661 in cineres redactum, beneficio et pio erga Deum zelo incolarum Jenlakensium et Martonosiensium in Honorem Unius Veri Dei Lacunare tectum, arte pictoria insignitum Anno 1668 per Gregorium Musnaiensem, pastore existente Joanne Árkosi. — Saját jegyzetemből, a miket 1894-ki otlétemkor *Naplóm*-ba igtattam. L. Sz. K. *Kisebb munkái*. II. k. 194. l.

pontok s a betük sincsenek egybefoglalva, a mi arra mutat, hogy az 1501-ki feliratnál későbbi korból való. A Telegdi-féle betük leggyakoribbak Erdélyben és kivált a Székelyföldön. Én Monographiámra előkészülésemkor lemásoltam a sz.-udvarhelyi szent-ferencz-rendi feliratot, melyet — a mint már feljebb volt említve — azzal egyezőnek találtam.

E betük eredete és rokonsági kapcsolata felől különbözők a vélemények. Egy tudós a phónicziai jegyekhez, másik a germán rúnákhoz, a harmadik az oláh rovás jegyekhez találta hasonlóknak, a negyedik héber, arab írásmód szerint glagolita és oláh rovásjegyekkel összeállítottnak, s XVI-ik századi csinálmánynak állította. Az elsőt, a phoeniciai rokonságot Szabó K. is elismeri, de a germán runával egyezést nem; a rún-írás, rovási jellemére nézve — ugymond — hasonlít ugyan a székely íráshoz, de betűi közt, melyek a székelyekénél sokkal kevesebbek, egyetlen egy sincs, melynek a székelyekével egyező jelentése lenne.¹⁾ Az oláh rovás, a mi a tutajosoknál és pásztoroknál van használatban s célja csak a tulajdonos vagyonának számszerinti följegyzése és kölcsönös ellenőrzése, oly kezdetleges írásmód, hogy e nevet meg sem érdemli. Ez Magyarországon a Dunán túl is meg van, s meg van a Székelyföldön is a juhnyájak oláh nemzetiségű pásztorainál. Gyermekkoromban, 60—66 év előtt szülőföldemen Maroszáéken az ily juhászok a gondviselésükre bizott juhokról kettős mogyorófa rovást adtak át a külön nyájak gazdáinak, melyen a nagy juh egy egész, az egy éves fél vonal rovással, a bárány egy ponttal, a berbécs kereszttel volt megjelölve; a rovásra minden tíz vonal után egy, az egészet gyűrüként körítő rovátkot vágtak, s számbavételkor csak e rovátkokat olvasták: tíz, husz stb. Látható, hogy ez és a székely rovás-írás nem egy; s ha átvétel forog fenn, akkor az átvevő az oláh, mert ő is a *rüvas* szót használja. A negyedik vélemény ellen több érv szól. Alaki hasonlóság minden rovás-írásban fedezhető fel, de több szaktudós a phoeniciai, görög és turk betűjegyekkel egyezést ismer el; az pedig dologbeli ellenmondás, hogy egy írást, a mit a krónikák már a XII—XIII-ik században létezőnek irnak, a XVI-ik században lehessen csinálni; sőt inkább, a mint a tények mutatják, épen a XVI-ik században szorították ki a századokon át létezett hunn-székely írást a használatból a megerősödött keresztény vallás és irodalmivá lett latin betük és írásmód.

Sok hibáztatói mellett vannak a hunn-székely írásnak védői is. Szabó Károly ezek elsője, a ki e kérdés mai állásának tudományos megalapítója, s kinek munkáit én is utmutatóul használtam. Második Fischer Károly Antal, a ki a hunn-székely ABC-k teljes lajstromát adta, minden hazai és külföldi rovás-írásokat, sír- és más emlékeket és vonatkozásokat fölkeresett s metszésben és hasonmásban közzétett.²⁾ Fischer a hunn-székely írást hunn-magyarnak tartja és úgy is írja, ebben eltérve Szabó Károlytól, egyebekben az ő nyomán jár, csak kimerítőbben és — mint rajzértő — hasonmásait egészen szabatosan adja, ez

¹⁾ *Budapesti Szemle*. Új Foly. VI. köt. 234. l.

²⁾ *A Hunn-Magyar Írás* stb. Irta Fischer Antal Károly. Budapest, 1889. 1—105. l. l.

által és a hunn-székely betűk és írás felőli ismeretkörünket a *nagy-szt.-miklósi arany lelet*. az ugynevezett *Attila-kincs* darabjain levő feliratok egy részének megfejtése úttörő megkísérlésével gyarapítja. E tizenegy darabból álló, mesés értékű arany-leletet tudományosan leírta *Hampel József*,¹⁾ népvándorláskoriaknak mondva, de a feliratokat megfejtetlenül hagyva; azonban egy német tudós megfejtésére azon észrevételt tette, hogy e feliratok *elkorcsosult görög betűk*. A megfejtés iránt mostanig más nem történt, mint az, hogy Pulszky Ferencz még 1878-ban hunn korszakból valónak ítélte e kincset.²⁾ Fischer is *Attila-kincsé*-nek s a feliratokat régi magyar betűknek véli, de a miket a görög művész nem értvén, az elébe adott felírás szerint ugyan nagyobb részben híven, de itt-ott hibásan verte be a betűjelző arany fejes szegeket, a mi a megfejtést majdnem lehetlenné teszi. Ennek daczára a régi hunn-magyar [székely] betűk segítségével két érthető mondatot kiolvasott; két arany csésze fenekén levő feliratból;³⁾ egy arany korsó oldalán ábrázolt négy jelenet közül pedig, melyeket a kiállítási katalogus mind közöl,⁴⁾ az egyiket, mely Fischer művében is közölve van,⁵⁾ az *1885-iki magyar történeti ötvösműkiállítási katalogus szerkesztői* így írják le: »E jelenet egy szakálas lovat tüntet föl, a néző felé fordulva, fején tompán hegyződő süveg [Fischer pikkelyes vértnek írja], testét vas ing, kar- és lábvéd fedi, jobbában zászlós kopja, baljában szintén vas inges, megkötözött kisebb foglyot hajánál fogva tart, a nyeregkápáról megölt ellenség feje lóg le; a ló homlokán tollbokkrétát visel, szerszáma sallangos«. ⁶⁾ Fischer e jelenet tárgyát sisakjáért, pikkelyes vértjéért, mely a lovak fejét, nyakát, karját, testét és lábszárát fedi, ugyszintén sallangos szerszámu lováért valóságos magyar lovnak tartja.⁷⁾ Bármily szigoruak legyünk ítéletünkben, lehetlen ez alakban hunn-magyar vagy bessenyő lovat nem ismernünk meg.

A nagy-szent-mihályi *arany-lelet*-ről Bálint Gábor is nyilatkozott,⁸⁾ az azokon levő írást a hunn-magyar rovás-írással azonosnak tartja, a hunn-magyar betűk alakját, eredetét és jelentését egyenkint leírja, a nagy-szt.-mihályi leletből Fischer által műve 45. és 53. lapjain közölt arany-leletek feliratait általa és Hampel által helyesen olvasottaknak véli, néhány feliratot megfejt és mai betűnkkel leír, s véleményét ebben összpontosítja: »a kincs nem Attila királyé, hanem a bessenyő kenézre vonatkozó, az általa megfejtett felirat alapján a bessenyők fejedelmi családjáé volt, a feliratok betűi nem *görögök*, nem is *görögösek*, hanem hunn-magyar betűk — a *székelyek régi írása nem koholmány*.

A hunn-székely írás kérdésében új haladási mozzanatot képez Nagy Géza

¹⁾ *Der Goldfund von Nagy-Szent-Mihály, so genannter Schatz des Attila*. Bpest, 1885.

²⁾ L. a m. tud. akad. 1878. jun. 16-iki ülésében tartott felolvasását.

³⁾ *A magyar történeti ötvösműkiállítás* stb. 54—5. l. l.

⁴⁾ Lásd az elébbi *katalogusban*.

⁵⁾ » *Fischer* műve 45—53. lapjain.

⁶⁾ Alább a 8. jegyzetben.

⁷⁾ Lásd a 4. számú jegyzetben.

⁸⁾ *Pesti Hírlap*. A nagy-szent-mihályi arany-leleten, az ugynevezett *Attila-kincsén* levő feliratok megfejtése. 1892. évi november 20-iki szám.

kutatásainak eredménye. Ő nézeteit előbb a *Budapesti Hírlap*-ban tette közzé.¹⁾ Ebben egyfelől a rovás-írásról értekezők véleményeit ismertette meg, czáfolva vagy a tévedéseket felvilágosítva; másfelől a magyar krónikák vonatkozó tudósításait idézte, kimondva végeredményül, hogy a székelyek közt már a VIII-ik század utófelében el volt terjedve egy latin írástól különböző írásjegy, a mit a latin betű- és írásjegy csak a XVII-ik században szorított ki a közhasználatból. Az, hogy kevés jeggyel sokat fejeztek ki, valamint, hogy csak 32 betűje van, kezdetlegességét mutatja. A rovás általánosan ismert volt a magyarok közt s ha a székely rovás-írás ennél több nem lett volna, a krónikairók nem méltatták volna följegyzésre. De az kérdés tárgya lehet, hogy a székely rovás-írás kezdetleges eredetű-e? vagy egy fejlettebb régi magyar írásnak maradványa? Mert a magyar nép nem e hazában, s nem a szláv-germán vagy bizánczi műveltség hatása alatt ismerkedett meg az írással, hanem még Európába érkezése előtt, a törökség befolyása alatt,²⁾ mert a törökségtől valók írást illető sok kifejezései. Ugy látszik, mint politikai és társadalmi intézményeinket: úgy az ősz magyar írás ez emléket is a székelyek tartották fenn. Magyarországon már a XI-ik században teljes felbomlásban volt a régi törzsszervezet, míg a székelyeknél a XVI-ik századig maradt fenn.... Ezután író a betűk ismertetésére tér át, alakilag legszükségesebbnek mondja a gyergyó-szent-miklósi betűket, a mi világosan mutatja, hogy a betű jellegét a rovás, nem pedig az írás technikája szabja meg. Valamivel kerekdedebbek a Telegdi, s még inkább a Musnai betűi, a mikor már csak irták — nem rótták — a betűket. A gyergyó-szent-miklósi felirat — jegyzi meg író — nagy hasonlatosságot mutat a siberiai feliratos emlékekhez, a mi több, egészen azonos betűjegyeken kívül még arra is kiterjed, hogy a szavakat egymás fölé tett pontok választják el. E feliratok Közép-Szibéria déli részében, a jéniszei folyó folyása vidékein találhatók, s Kr. előtt és után egy-két századból valók. A régészek ujabban a IX-ik századiaknak mondják. Ezzel az ősz újgor műveltség emlékei, melyek Kr. utáni századokban fejtettek ki, s ránk nézve azért fontosak, mert az ir [irni, írás] szót újgor dialektuson beszélő turkoktól vettük. A székely írás a jéniszei feliratokkal, illetőleg az ősz újgur írással rokonságban van. Fontos az is, hogy egyes székely betűk úgy alakjokra, mint értelmökre nézve a görög íráshoz csatlakoznak. A székely írásnak újgurral és göröggel való rokonsága ellentétesnek látszik. De ha — a mi valószínű — a magyar és székely is a volgai bolgároktól tanulta el az írást, akkor az ellentét okát megtudtuk, mert az újgur és görög két műveltségi áramlat legelőbb a Volga vidékén találkozott. A belső ázsiai újgur írásjegyek a Volga és Don vidékén a pontusi görögök hatása alá kerülhettek, s abban is jelentkezhettek a görögség befolyása, hogy egyes jegyek értéke fontosabbá lett. Erről a nem rég megfejtett, s alább idézendő szibériai feliratok adják meg a felvilágosítást.

¹⁾ Lásd a *Budapesti Hírlap* 1890. évi jun. 6-iki 154. számában.

²⁾ Ezt itt csak lehetségesnek, de alább közlendő tanulmányában bizonyosnak mondja. idja.

Magasb látkörbe emelte Nagy Géza a hunn-székely betűk és írás kérdését: *A székely írás eredete* című nem rég megjelent cikkével,¹⁾ melyben elébb ismertetett cikke fonalán tovább menve, mivel időközben a szibériai Jeniszei folyó melletti föliratok is megfejtve nyilvánosság elé jutottak, e tárgy körüli ismereteit összefoglalólag előadja. E tanulmány igen nagy becsü. Ismertük a székely rovás-írás történetét a XII-ik századtól a XVII-ig, tudtuk, hogy Attila hunnjainak Erdélybe szakadt része, a székelyek az V-ik század végén bizonyos írásjegyeket vittek magukkal új hazájukba s azokkal éltek; de nem tudtuk ez írásjegyek eredetét: mikor? kiktől? honnan vették át őseink? Voltak-e még ezek valahol használatban? s ha voltak: kiknél? mely népeknél? A betűk és írásjegyek azon nyelvi és vérrokonsági forrásra vezetnek-e? vagy elválasztanak? egyesítnek-e? vagy elszigetelnek? Mind e kérdésekre feleletet ad a fenforgó cikk, tehát azt a nagy hézagot, a mi eddigi írástudásunkban az V-ik századtól a XII-ik utófeléig volt, betölti, hét század írástörténeti homályában gyujt világot s csonka miveltségtörténetünket kiegészíti.

Azonban hadd beszéljen maga az író. Átvesszem fejtegetései és gondolatmenete egész lényegét.... »A magyar nép az írásra vonatkozó elnevezéseket nem mai hazájában tanulta s nem nyugoti forrásból merítette, hanem ázsiai honából magával hozta. A *betű* szó török eredetű, az *ír* kún és török, az *írás* *ujgur*, a *könyv* és *irat* altaji tatár, mindenik a török *bič* [vág, metsz] szógyökkel függ össze, s oly írásmódot jelent, melyet véstek vagy róttak kőbe, fába, esetleg más szilárd anyagba. A *könyv* szó további értelmezéssel szintén lehetett európai eredetű, a közvetlen forrást, a honnan a magyar vette, nem tudjuk ugyan, de alig ha nem szkytha forrás. E szók fogalomсорát a tiszta magyar rovás szó zárja be, s a rovásos írásmód a nyelvi tanuságok szerint korábbi alapu a betűjegyes írásmódnál. Ha a magyaroknak már beköltözésökkor nem lett volna valami írásmódjuk, ezt a nyugoti népek közül a némettől vagy olasztól vette volna át; a nyelvi adatok azonban arra mutatnak, hogy a mi legrégebb írásmódunk török eredetű s rovásos írás volt. Ilyen írást használtak a székelyek a XVII. század közepéig, melyről — mint láttuk — legelőbb Kézai tett említést, de a minek emlékeiből csak a már szintén említett 1501-ki templomfelirat 1749. és 1751-ki másolata, az énlaki unitárius templom mennyezeti felirata 1668-ból és a Telegdi-féle ABC maradt fenn. Közelebb egy dán tudós megfejtette a belső-ázsiai rún feliratokat, egy orosz tudós e megfejtett feliratok ABC-je segítségével elolvasta egy turk khagán két nyelvű [khinai és rún nyelvű] siremléke török feliratát is. Ez emlék khinai feliratából megállapították, hogy azt K. u. 431-ben emelték, a rún betűs felirat nyelve az ujgurral jobbára egyező, de nem egészen azonos török dialectus, és khinai munkásokkal vésették fel az oszlopra. Ez írás-nem az Orkhon-völgyön kívül Közép-Szibéria déli részében a Jeniszei folyó felső folyása vidékén is el volt hajdan terjedve, s Kr. születése koráig nyult vissza. Gyakorlatban volt a VI-ik században is,

¹⁾ *Ethnographia*. VI. évf. 1895. júlí—szept. füzet, 4. sz. 269—276. 1. l.

midőn Dizábul [nemely írók szerint Dizabul] az altáji turkok khagánja szkytha betűvel [a mit hogy milyen volt, nem tudjuk] irt levelet küldött Maniakhtól Bizanczba.¹⁾ A VIII-ik század derekán az ujugurok megdöntötték az altáji turkok hatalmát, ettől fogva az ujugur írás kezdett elterjedni, s lassankint kiszorította a régi turk írást.

A turk írás nem egyszerű betű írás, mert a magánhangzókat bizonyos esetekben nem irták ki, e helyett mássalhangzók jelölték a magán- és mássalhangzókat is. A székely írásban összesen 5 magánhangzó, 30 mássalhangzó és 4 összetett hang, együtt 39 jegy volt. Kérdés: összefügg-e a székely írás az ó-török írással? Első pillanatra a 33 székely betűjegy közül csak kettő van olyan [*n* és *sz*], a mi a török írásban is meg van. De a hangsoportokon belől meg van az egyezés: a török fog- és sziszegő hangok, ha nem is ép azon értékűek, de egymásnak megfelelnek. E székely jegyeknek legalább fele visszavezethető a turk eredetre. Író a székely jegyeknek alapul a gyergyó-szentmiklósi felirat betűalakjait vette, a hol szükség volt, Telegdivel egészítve ki; de a többieket is használva, annál inkább, mert egyes esetekben még a gyergyó-szentmiklósinál is eredetibb betűalakot őriztek meg; szerinte a turk jegyeknek legjobban a harsányié felel meg. Az, hogy a székely írásból csak két készkori emlék maradt fenn, megnehezíti a latin írás hatása alatt megromlott és elmosódott ősi írásrendszer megismerését; de egy pár tájékozó nyom mégis maradt fenn. Ilyen az *e*-nek a mássalhangzók elébe tétele — a mi már volt érintve — s ugyanannak a mássalhangzók közt kihagyása stb. Ez egészen a turk írás szellemében történik, a mi, valamint az *a*-nak, *e*-nek a szöveg végén elhagyása stb. arra mutat, hogy a székely írás eredetileg szótagos volt. Az eredeti írásrendszer idővel módosult és átalakult. Az énlaki feliratban már minden betű ki van írva. Telegdi még tudta s használta is az önhangzók kihagyása általi rövidítést. Érdekes a székely írás eredetisége szempontjából azon nyomós adat, hogy a *gy* hangjegy nem a latin írásmódjára *g*, de a magyar hangfejlődés törvénye szerint a *d* jegyből alakul. Hasonlóul rendes hangváltozási szabályok szerint felel meg a turk *cs* hang jegye a székely *s*-nek, a török *csatir* és *cserig* s a magyar *sátor* és *sereg* szókban.... A székely betűjegyek egy része, mely a turk írásból hiányzik, görögből ered. A turk írásjegyek fenérintett megfejtése után megszilárdul azon nézete, hogy némely székely betű félreismerhetlenül görög eredetű, s az ily jegyek a turk írás hiányát pótolják. Mindezeknél fogva bizonyos — így végzi fejtegetéseit az író²⁾ — hogy a székely ősi írás nem hamisítás, de egy régi miveltségi emlék, a mi annál becsesebb, mert a mely nép használta, hozzánk tartozik [igazabban szólva: testvéreink], s külön írásában az ősmagyar miveltségnek egy vonását őrizte meg az utókor számára.«

¹⁾ *Ex Hist. Menandr. Protectoris. Corp. Byz. Histor. Bonnae. 1648. I. 107–108. I. 1.* E levelet említi Theophylactus is. *Lib. VII. Cap. 7.*

²⁾ *Budapesti Hirlap. 1890. évf. 154. sz.*

Voltak azonban a hunn-székely betűk és írás létezésének tagadói is... A mi a székely ellen van, mindenben előljár Timon és Schlözer. E kérdésben is Schlözer mondotta ki bizonyítatlanul az első tagadó szót: hogy a lengyel, orosz, magyar stb. nemzeteknek a keresztény vallás fölvétele előtt betűi nem voltak. Timon gyanusnak mondotta, hogy senki sem magyarázta meg e betűk jelentését, azokkal írott dolgot nem mutattak fel, utoljára is — jegyzé meg — ily jegyeket koholni ebben a században bárki képes. Schwarz Godofréd szláv betűknek vélte, a mik a görög betűk sarjadékai; az erdélyi székelyekhez Gyula vezér konstantinápolyi megkeresztelkedése után küldött térítő papok hozták be, s a székelység — mondja ő — azóta nem feledte el, mint a magyarok, a kik azt latinnal cserélték fel. Pray tagadta a székelyek hunnságát, így betűiket is, vitatásra sem tartotta méltónak; a mi betűket némelyek a székelyekéinek tulajdonítanak — mondá — a góthok betűi, a kik a hunnok előtt laktak ezek földén. Sándor István ama bizonyos jobb felől bal felé való írást szófia beszédnek tartja; a székely ABC betűi maguk elárulják — ugymond — cifra keresztes voltukkal, hogy csak költött betűk... Más oldalról támadja meg a nagy Révai Miklós. Mutogatnak ugyan — írja ő — az erdélyi székelyek némi hunn-szkythának tartott betűket, de a melyek csak későbbi koholmányok; mert ezeknek sem alakja, sem rendje nem mutat keletiséget; az erről való hagyomány nem közös és nem állandó; némelyek oláhnak, mások szlávnak mondják. A kik közölték is, különbözőleg tették közzé. Révai ellennézeteit e kemény ítéletben foglalja össze: »E betűk a székelyeknek már itt laktukban készült koholmánya. Oka az, hogy ez a régi, magát a magyaroktól megkülönböztető nemzet különös betűk nélkül nem akart lenni. A messze fölmenő eredetet, a régi származással való dicsekvés mellett, igen könnyen megalkotta a másik gyarlóbb testvér, a kérkedés. Korán tehették pedig ezt, mert már Kézai Simon mesternél van róla szó. ámbár hibásan. A hunn betűket, bár eltagadnunk teljességgel nem lehet, a székely betűkből meg nem mutathatjuk eredeti képeikben.«¹⁾ Szabó Károly Révai szavazatának nem tulajdonít fontosságot. Ő — ugymond — állítását nem bizonyítja, érvei gyengék, s ezért irányadók e kérdésben nem lehetnek. Legelhatározottabb ellenzője azonban a hunn-székely betűnek és írásnak Hunfalvy Pál. Ő is tagadja a székelyek hunn eredetét, őket szláv vegyüléknek tartja; tagadja, hogy a magyarok a keresztény vallás felvétele előtt ismerték volna az írást. »Van ugyan — mondja ő — *ír. író, írás* szó kifejezésök, de minthogy az festést és színekkel tarkítást is jelent, így e szóból csak jelfestést lehet következtetni, mert a festés nem betűírás. A keresztény papok természetesen latin betűket és írást használtak a magyar beszéd írására, de az új és régi írás közötti összeütközésnek sehol legkisebb nyomára sem akadunk. Olyan régi magyar írás, minőt a székelyek állítanak, talán soha sem is létezett. Kézai Simon krónikairól említ ugyan 1280. körül valamit a hunn-székelyek némi sajátságos írásáról, melynek az oláh pópák írását tartja; későbbi krónikák, mint p. o. Thuróczié a XV. század

¹⁾ *Tudom. Gyűjt.* 1833. II. köt. 51—60. II.

második feléből már bővebben tesznek említést a székelyek hunn írásáról. Még Székely István is, a ki eredetére nézve székely és a legelső protestáns írók egyike, említi ez írást világkrónikájában, a nélkül, hogy leírná. Ugy látszik, hogy ő csak a régi hirt ismétli, melynek alapjául bizonyosan csak az oláhok cyrill írása szolgált. Midőn a székelyek hunn írása tanágazattá vált, a XVII-ik század néhány tudósa alphabetet szerkesztett, melyre ráfogták, hogy az hunn-székely alphabet...« Az olvasó észre fogta venni, hogy Hunfalvy Révaival egy nyomon jár, s székelyek elleni nézeteit egy német nyelven írt művében tette közzé.¹⁾

Hunfalvi néhány állítására Fischer K. Antal tett nyomós ellenészrevételt.²⁾ Nem áll — mondá ő — hogy az írás festés lenne; magyar ember csak a kép-írást mondja festésnek. Hogy a magyaroknak a keresztény vallás felvétele előtt is volt betűjük és írásuk, fennebb ki volt mutatva, s a többi ellenvetésekre is van az ott elmondottakban fölvilágosítás. Hunfalvynak az oláh pópákra hivatkozása Kézai korában, anachronismus. Ez fennebb és Szabó Károly által is többször meg volt czáfolva. Hogy a régi magyar pogány és új keresztény papok között gyakori volt az összecölközés, mutatják a régi hit és isteni tisztelet, az ősz nemzeti vallás emlékeinek és a családok régi írásainak is kérlelhetlen szigorral való kiirtása, s a kik czekekhez ragaszkodtak, tüzzel-vassal a legkegyetlenebb módon megsemmisítése. Azon állítást, hogy a hunn-székely ABC-t a tudósok szerkesztették volna, megezáfolja azon tény, hogy ezt leginkább a nép használta, a között volt oly általánosan elterjedve, hogy a mesteremberek is építéseiknél ezt használták: s mint az énlaki felirat írója a régi hunn-székely betűvel jelölte meg egy elpusztult templom megújítását: úgy e század elején a székelyföldi mesteremberek a mai betűvel vésték fel mély népköltészeti tartalmu kapufelirataikat, melyek egyik legszebbike ez:

»Legelső házam volt rengő bölcsöm fája,
A legutolsó lesz koporsóm deszkája...
Mi haszna, hogy házat kőből építettem?
Más költözik bele lakóul helyettem...«

Az a nép tartotta fenn az ősi hunn-székely írásjegyeket is, mely a magyar nemzeti ruhát és eredeti igaz magyar nyelvet.

Hunfalvy a *vár* és *vadon* tiszta hunn szókra s a hunn személy- és helynevekre azt mondja, hogy ebből semmit következtetni nem lehet, mert a hunn nyelvet nem ismerjük s nincs mivel hasonlítsuk össze. A jazygek, hunnok, avarok nyelvéből a tulajdonneveken kívül semmi egyéb nem jött le ránk.³⁾ Nem tudható: vajjon az idegen nemzetbeli írók jól irták-e le, s ha jól, nem tudjuk, vajjon valóban azon nemzet szavai-e, a melyének iratnak? Én a két első szó magyarságát a történetírók, azok tiszta magyar értelmé és az élet

¹⁾ Paul Hunfalvy. Die Ungarn oder Magyaren. Wien und Teschen 1881. 183. l.

²⁾ Hunn-magyar írás stb. Budapest. 1889.

³⁾ Paul Hunfalvy. Die Ungarn oder Magyaren. Wien und Teschen 1881. 183. l.

által eldöntöttek tartom: a többiekre nézve úgy a történetírás, mint az összehasonlító nyelvészet hivatását nem azok magyarsága ellenszenves vitatásában és szőrszálhasogató ellenzésében, de elfogulatlan nyomozódás által kiderítésében látom.

Révainak és Hunfalvy Pálnak a hunn-székely betűket és írást 600 év óta történelmi ténynek tekintő és mivelő krónikairók, tudósok és kitünő férfiak összes munkásságát annyira kicsinylő és értéktelennek nyilvánító ítéletét sajnáljuk, azon bizonyítatlan gyanusítást, hogy az koholmány, s e betűk és írás hunnsága néhány XVII-ik századi tudós ráfogása, az élő és elhalt nemzedékek nevében — mint székely nemzetünk becsületét s az írói köteles kiméletet sértőt — visszaütésítjük. A nyelvtudomány és a modern összehasonlító nyelvészet ez igazságtalanságával szemben védelmünk ama fölemelő öntudat: mi székelyek őriztük meg szívünkben s mi tartottuk fenn Árpád koráig s azután is a hunn név, hunn dicsőség és hunn nyelv másoktól feledett, sokaktól kigúnyolt nemzeti emléket.

VII. FEJEZET.

Mondák, nemzeti hagyományok, régészeti emlékek, az irodalom bizonyosságtételei.

I. A *Mondák* ... Az Attila-utódság tudata és a hunn származás hagyománya mint bűvös szellemi légkör hatja át a székely nemzet társadalmi életét, táplálva az eltűnt hajlankor emlékei által. A hagyomány Székely-Udvarhelyre helyezi Attila udvarát, mely az ősi Budvár alatt a Szarkakő-szirt és Bükk-erdő völgyében terül el. E vár látta Attilát, tán gyermekifjan; mert születési ideje akkorra esik, mikor a hunnok már régi Dáciában meg voltak telepedve s Pannoniát is elfoglalták volt; hihetően látta később, mint rettegett uralkodót és látta Réka királynét, kinek sirját a Rika erdőben, a Vargyas vize mellett nagy mészsziklatömb jelöli, a mit a *monda* oly vonzó alakban tartott fenn, hogy olvasása a képzeletet a régés hajlankorba varázsolja vissza. A Rika *Hegyes domb* nevű területén van egy régi várrom: *Attila vára*, hol a hunn király udvar-népével szeretett mulatni s az erdő rengetegében vadászatokat tartott. E várban halt meg a királyné, mikor eltemetésére került a sor, nem tudták, hová temessék, végre megegyeztek, hogy a vár szélén fekvő nagy mészkösziklát hengerítsék le, s a hol megáll, a királyné temessék oda... A sziklatömb legurult s temetés után a sírra ráfordítatott. Keleti oldalán betűket vélt látni a monda, de a miket elolvasni senki sem tudott. Ugyan azon monda szerint innen származott a Rika erdő neve. Sok idő múlva, hogy a vár felhagyatott, egy arra járó pásztorfiú fényes ezüst karika pénzeket talált, a miket az odavaló Máthé nemzetségnek egy tagja ezifra fakarikákkal cserélt ki, magának a helyet megmutattatta s az ott talált kincsekből nagy gazdagságra tett szert. E monda, közlöje, Kriza János szerint,

egyetlen, a mi a karikapénzekről emlékezik, éremkutatókra nézve birhat értékkel.¹⁾

Az *Attila kapuja* című mondát Cornides tartotta fenn, a ki Prayt 1778-ban figyelmeztette, hogy vele egy besztercevidéki ügyvéd Kuzsma nevű faluról határjárási levelet közölt, melyben ily hely fordul elő: »Kuzsma pusztá falunak határszéle kezdődik Asszu-Beszterce falunál [Klein-Bistritz] a patak-vonalon fölfelé menve, az ugynevezett *Attila kapujánál*, melynek romjai már ma enyészőben vannak; ugyanezen levélben tovább egyik határhalomról az van mondva, hogy az az *Attila kapujától* 60 kir. öl távolságra van.« Attila lakhelyét a tudósok általában Priskosz után Magyarországra, némelyek azonban Moldvába helyezik. Cornides az utósók közé tartozott. Ő azt hitte, hogy ez adat erősség az utóbbi történeti felfogás mellett; mert Besztercevidék határos Moldvával. E levelet Horváth István kiadta,²⁾ s rá az erdélyi tudósokat figyelmessé tette; de foganat nélkül. Csak Jerney jegyzett meg e levélről *Keleti Utazás* című művében annyit, hogy Priskosz Attila lakát illető tudósítását e monda nem változtatja meg, de *Attila kapujáról* nem szól. Nagy-Ajtai Kovács István 1853-ban a szóban levő határjárási levelet magához véve, Kuzsmába utazott, s a helység lelkészétől és falu öregeitől tudakozódván: egy egyént neveztek meg neki, a ki tudja a kérdéses kapu hollétét. Kuzsma — írja ő — egy völgy-patak mellett fekszik, a falun kívül két hegysor emelkedik magasra, s a völgyet keskenyre szorítja össze. Amint a faluból kiindultak, egy Griga Vaszilie nevű oláhot szemben találtak, a kiről tudva volt, hogy a nyomozott kapu hollétét tudja. Kovács megkérdezte az embert s az igenlőleg felelt. A mint tovább haladtak, az említett két hegy-ág összeszorulásához értek, az uton belől összehányt kőhalom mellett — melyet néhány tövisbokor takart be — megállott, s a bizonyosság nyugalomával mondá: Itt, e halom körüli hely az, melyet *Attila kapujának*, oláhu: *Porteritze*, [*Porta Attilae*] néven szoktak nevezni. Kovács jól szemügyre vevén: meggyőződött róla, hogy az épen a határlevélben megjelölt helyen van, de hogy miért nevezték így, a nép nem tudja, nincs is kapunak nyoma. Az elnevezésnek oka az lehetett, hogy Kuzsmáról egy patak jöven le Asszu-Beszterczére: a kérdéses Porteritze azon ponton van, hol jobbról és balról két hegyerincz jó össze, mely egy szűk hegyzorulatot képez, s akár Kuzsma, akár Beszterce felé menve és tekintve, tágasb völgyterület látszik, s innen mindkét felé mintegy nyílás levén: ez adhatta a helynek *Kapu* nevet, de hogy Attila kapujának miért mondatott, nem is sejthető..... Kérdezzük meg róla a történelmet, hátha elutasít.

Mikor a hunn hadsereg nyugotra indult s keleti góth országot elfoglalta, a kik nem hódoltak meg, siettek a nyugoti góthok földére, mely a régi Dáciát a Tiszáig foglalta magában; benne volt a mai Erdély is. Ezek királya Athanarich megkísérelte ellenállani, de siker nélkül. Mindkét Góthország feloszlásnak indult,

¹⁾ *Uj M. Muz.* 1853. I. köt. 145—46. ll. Lásd Téglás G. leírását. *Erd. Muz.* 1896. V. füz. 314—19. ll.

²⁾ *Tudom. Gyűjtem.* 1825. évfolyam.

a lakosok kincseiket elásva, siettek menekülni. A keleti góthok részint a radnai és tölgyesi, részint a bodzai szoroson jöttek be Dáciába, a mint melyiket előbb érték.¹⁾ Athanarichnak végre is sergeivel együtt római területre a Duna megé kellett menekülni. Lehetséges, hogy a nagy veszély elől menekülők egy része Kuzsma és Asszu- vagy Kis-Besztercze völgyén vonult be a keleti [mai erdélyi] Kárpát-hegyek megé. Ezt az országot keleti utszorosai közelében ujabban talált római és góth leletek teszik hihetővé. A dáciai [mai erdélyi] fő átjáró amaz időben keletre a bodzai szoros volt, s ott a Bodza folyó Oláhország felőli partján Pietrosi nevű falu közelében találták meg 1837-ben Athanarich kincsét, a mi ma Románia bukaresti Muzeumában van; 1844-ben ismét római bélyegű arany rudakat találtak, részint Valentinianus, Valens és Gratianus [367—375.], részint a két előbbi és II. Valentinianus császár [375—378.], részint pedig Gratianus I. Theodosius és II. Valentinianus idejéről [378—383.]. Járt szoros volt ez időben a tölgyesi, mely a felső Marosvölgybe visz, s a szoros közelében 1857-ben számos Constantius pénzeket találtak a Kr. u. 333—361. időközből.²⁾ *Kuzsmán* is találtak 1865-ben régi pénzeket a római császárok korából és egy arany pecsétgyűrűt.³⁾

E kincselrejtések mind a hunn betörés korából valók. Vajjon nem ekkori az *Attila kapuja* elnevezés? Történelmi tény ugyanis, hogy Attila Pannoniából és Dáciából vitt hunn hadakkal verte le Onegesius vezérlete alatt a föllázadt kazarokat s Hunniából is fentartotta legfelsőbb uralmát európai Szkythia hunn népei felett. Nem lehetséges-e, hogy a hunn király, mint legrövidebb úton, a kuzsmai völgyi úton járt ki és vissza keletre, tán rövidebb levén ez, mint a tölgyesi és bodzai szoros. A mondának hihetően ez a történelmi magva.

Udvarhelyvármegyének ugyszólván kapuja előtt, Segesvár egyik külvárosában van *Attila hegye*, s a mint az országut Nagy-Szeben felé megy, oldalvást az ugynevezett *Attila barlangja*, egy sok századon át alakult sziklaüreg, zord időben pásztorok és szegények búvó menhelye. A monda eredetét a nép nem tudja... Szászkézd és Szederjés közt szintén van egy hatalmas külsőjű magas hegy, neve az 1863-ki erdélyi katonai földabroszon *Hunnenburg*, egy szász tudós, faja kiejtése szerint *Hühnenburg*-nak írja, megjegyzve, hogy az rendkívüli kiterjedésű földfállal és sánczczal van körülveve, s a segesvári ágost. hitv. gymnasium birtokában van egy ott talált trachyt tuffból készült aranyozott quadrans [Viertel].⁴⁾ Mindhárom szász néphagyomány, de elnevezési okát és időkorát, ugy jelentését sem őrizte meg, sem meg nem magyarázza sem írás, sem köztudat. Nem messze ezekhez, Székelyföld felé van *Rava*, hihetően őskori hunn-székely telep, *Roa* királyról; ott van *Buda bércze*, nagy kiterjedésű erdőség, Attila testvéréről nevezve... Benn a régi Udvarhelyszék középpontján a mondák és őskori szo-

¹⁾ *Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung*. IV. Ergänzungsband. 1—31. ll.

²⁾ *Mittheilungen des Instituts für Oesterrichische Geschichtsforschung és Gooss Károly*. Kronik der Archäologischen Funde Siebenbürgens stb. 158. l.

³⁾ *Gooss, Karl*. Kronik der Archäolog. Funde Siebenbürgens. 89. l.

⁴⁾ *Gooss, Karl*. » » » » » » 30. l.

kások egész *legendakört* képeznek. Ott van *Kadács vára*¹⁾ és *Kadicsfalva*, Kadicha hunn vezérről, *Zetelaka*, a felette magasan fekvő *Zete váráról* nevezve, melyekről b. Orbán Balázs több népies regét tartott fenn.²⁾ A kettő között *Tibód* község, mely nevét Őrs vezér *Tibold* nevű fiától kapta.³⁾ Nem messze, Énlakán a falu feletti dombon volt *Jenő laka* nevű vár, alapjából régi faragott kövek kerültek ki s a vár nyomai most is látszanak. Ez volt a *3-ik székely nemnek* vagy *törzsnek* ősi hunn neve és lakhelye. Nagy-Solymos határában van *Abrán utja* nevű hely, Ülkében *Abrán Nyire*, melyek a *6-ik székely nemnek* vagy *törzsnek* nevét őrzik. Martonoson, Énlaka szomszédjában egy határrész neve *Csaba lika*; innen délre a h. almási barlangnál *Csaba tornya*, *Csaba királyfiről*; nem messze *Csele kutja*, *Csele pataka*, mindenikben *Chele* hunn vezérkapitány neve rejlik. Vargyas közelében egy temérdek kőszikla neve *Ejthel kő*, melyben gr. Kuun szerint az *Etelkő* hunn név van elrontva.⁴⁾ Patakfalván — a monda szerint — *Százhalom* nevű helyen vívott csata után *Lehel kürtjét* találták meg. Ez a *Lehelkürt*ről való monda második [székely] változata, de a nép eredetét nem tudja. Tordátfalván van Halmágyi őszékely nemzetség a *Halom 1-ső* székely törzsről = *Halom-ági*, *Halom-ágból* való. Innen Halmágy vára = *Castrum Almagie*, a Királyföld határa, Székelyföld felé.

B. Orbán Siklódról két őskori mondát jegyzett fel, *egyik*: hogy ott a székelyek ősi hunn szokás szerint a barázda-pereket kardvivással döntötték el; *másik*: katonáskodott férfi halottaik temetésének régi hunn szokása, a mi így ment véghez: a fiatalság lóháton, kardosan kísérte ki a halott koporsóját, behantolásánál lóttek, kardjátékokat tartottak, s a sírdombra kopját szurkáltak fel, — ezt az ázsiai őskori hunn fegyvert, mit a magyar nemzeti királyság és erdélyi fejedelemiség századaiban is sok dicsőséggel viseltek.⁵⁾ Atyhán a temetés még 1866-ban is régi harcias pompával történt. Valamelyik közeli rokon vagy tekintélyes falubeli, oldalára szablyát kötve lóra ült, kétfelől két legény lovon segédkezett, a lovon ülő üstökét kibontva [akkor még viselték] lovagolt a koporsó előtt, kezében vive a lefordított kopját. A temetőhöz érve a sírnál lóttek, s behantolás után a zászlós kopját a lovag a sirra helyeztette. A zászló fiataloknál feje, öregeknél fekete volt. Csodálatos összetalálkozása a mai keresztény és ókori pogány nemzeti szokásnak! Az olvasó meg fogja találni ez és az Attila király temetési ünnepélye közötti rokon vonásokat.⁶⁾ Rettégi Imre atyhai plébános írja nekem: Én is szemtanúja voltam egy katonaságot viselt férfi temetésének, a hol 12 lovaslegény különböző színű szalaggal diszítve s még lovaikat is felbokrétázva, egy része a gyászmenet után, a többi a koporsó mellett foglalt helyet, így kísérték ki a halottat a temetőbe. Egy lovas, más kettőtől segítve, vitte a vitézséget

1) *Székelyf. Leir.* I. k. 113., 115. ll.

2) *Székelyf. Leir.* I. 64. l.

3) *Révész Imre. Ethellaka.* 58. *Székelyf. Leir.* I. k. 64—68. ll.

4) *Gr. Kuun. Relation. Hungaror. sat.* I. k. 189. l.

5) *Székelyf. Leir.* I. k. 142. l.

6) *Udvarhely Vármegye Monográfiája.* 49. l.

jelentő kopját, lefordítva, mintegy jelképezve, hogy a halállal megszűnik a vitézség is. A mint a halottat kikisérték, sirba téve a koporsót, behantolás előtt abba diszlövést tettek. A kopja színe az életkor szerint fejev vagy fekete. Most gyermekek fejéhez is tesznek kopját. Ázsiai őseink kopjával jelölték a hősök sirját — így záródik a levél — s a székelység hagyományaihoz hű szelleme maig megőrzi és fentartja azt... Schüller István szent-tamási plébános — a ki régebben atyhai pap volt — szintén azt írta nekem nyomozódó levelemre, hogy kopját majdnem minden halott sirkeresztjére tesznek, a mit annak korához képest kisebb-nagyobb rúdon alkalmaznak, s korához képest fejev vagy fekete zászlóval díszítik fel. A kopjavívők is a halott korához valók. Ha módos volt a halott, egy fiatal lóháton ment elől, két lovas vezette s így vitték a kopját. Üstököt már ma nem viselnek. Katonának rendezett temetéskor a sirnál diszlövést tettek. E szokásból a kereszthez zászlós kopja tevés Korondon is megvan... Retteghe Imre, atyhai plébános 1865-ben Pesty Frigyes történelmi kérdéseire néhány jellemző mondat említett fel. A nép hite az — írja ő — hogy Irnák hunn népének lakhelye Udvarhelyszék volt.¹⁾ Innen magyarázható meg a sok vár: *Rapsóné vára*, *Fügevár*, *Tartódvár*, *Firtosvár*, *Örlöczvár*, *Budvár*, stb. A zádog fa e falu népe előtt szent fa. A község gyűléseit zádog fa alatt tartja, őseitől öröklött szokás szerint. A gyűlést 500 frt bírság terhe alatt egymás után háromszor kiáltják meg a falu magasabb pontjairól.²⁾ A tanácskozás tárgyát a községi bíró adja elé, s szavazat-többséggel határozzák el. E falu egyike a legrégebb székely [sőt tán *hun*] telepnek. Vannak házak 1635., 1650., 1750. évfelirással... Jellemző Udvarhelyvármegyében az *Aba* név gyakorisága. Ujszékel határában találtak ércbuzogányt, görbe kardot, mely 2 láb, 11 $\frac{1}{2}$ hüvelyk hosszú, 1 $\frac{1}{2}$ hüvelyk széles pengéjű volt, s egy más fegyverdarabot, az elsőt egykor Buzogány Áron, az utolsót Révay András birta; Magyarós- és Nagy völgyön alól van *Abavára*, hajdani favár, még 1815-ben a beomlott martokban czövekeket találtak; ugyan e község határán *Csákvára* nevű hely, de sem rom, sem más lelet nem mutatja, hogy ott épített vár lett volna. Alsó-Sófalva határán szintén van *Abé pataka*, *Abé rétje*, *Abé sára* [vizenyős, erdős hely] nevű tó.³⁾ Ebben is az *Aba* név rejlik módosulva.

Hogy születik a monda? nem tudjuk, talán inkább terem a népelet földében, a rónák pusztai tanyáin s a megtelepült lét faluiban, a társadalomban és a

¹⁾ Lásd a Csíki Székely Krónika egy variánsát: *Századok*. XXVIII. évfoly. 3. füz. 212. l. 212. l.

²⁾ A gyűlést megkiáltó neve a régi Marosszéken Szent-Gericzén: *pógár*, [tán *polgár*] volt. Hogy jelenthetett e szó és tiszt szolgát? oka nem tudható; ha csak nem az Árpád-királyok korabeli *preco* = hírnök népies változata? A megkiáltás alakja az én gyermekkoromban ez volt: »*Uhaj! Halljad falu, halljad!*« Itt a *polgár* elkiáltotta háromszor halkán s jól megszakgatottan a gyűlés tartás helyét, a mi a bíró háza volt, s minden ponton háromszori ismétlés után a megkiáltást az *Uhaj!* szó zárta be. Mit jelentett e szó, mely az őskori *Huj! Huj!* rohamra buzdító harezí jelszó társának látszik, megmondani senki nem tudja.

³⁾ Az itt idézett topographiai, földrajzi és történelmi nevek és más adatok Udvarhely vármegye közönségeinek előjárósága által részint a *Pesty Frigyes* topographiai kérdéseire 1865-ben, részint az én hozzájok intézett történelmi kérdéseimre 1893-ban tett hivatalos jelentésekből és adott feleletekből vannak idézve.

mezőn, szülik az évek és századok, a történeti események és a véletlen, a nép képzeletének teremtő ereje, a mint ráhatnak a pillanat és évek, a külalakját folyvást változtató élet s a mint a népszellem visszahat a körülte élő és munkálkodó világra és változásaira. Jelentősége mindenütt ott van. A monda gyökerei el vannak ágazva azon egész föld területén, melyet valamely nép honyagyanánt bir: a légben, a vizekben, hegyek közt és erdők mélyein, az első népvándorlási sátrakban és a lovagkori rabló vagy védelmi várakban s azok romjai közt. A monda följegyi és megörökíti, a hol valamely nép állandóul lakott vagy csak hadakozva átvonult, s fegyvereiben és sirjaiban, építéseiben és rombolásaival nyomokat hagyott, megőrzi szomszédaik és ellenségeik nevét, a síkokat, a hol nyájaik legeltek, s a forrásokat, melyek mellett isteneiknek áldoztak. A monda a nép belső lelki életének kifejezése, küzdelmeiknek és történelmeiknek emlékezetben hagyása. A népek hollétét és lakását megmondják a folyók és hegyek, miknek nevet ők adtak, s gyermekkorukban, a történet előtti időkben viselt dolgaikat a szájról-szájra adás útján utódaikra maradt hagyományok. Veszi-e hasznát a történetíró? s mint használja fel? irott forrásaitól függ, a melyek között azok helyöket megtalálják, s itt a történet hézagait egészítik ki, amott egybekötnek az előtt csak sejtett, de össze nem függött tényeket, kidomborítva azok elmosódott részeit, s meghatározva, felfoghatóvá téve, a mik azelőtt a köz-tudatban csak homályosan éltek.

Mi szolgálatot tesznek az általam felhozottak tárgyam felvilágosítására, a következő [LX] cikk végén mondom meg.

II. *Áttérek a nemzeti hagyományokra.* Némelyek tagadják, hogy mindaz nemzeti hagyomány lenne, a mit az írók annak tartnak. Én három, több százados oly történeti adatot idézek, a hol saját eredetéről az egész nép törvényes közgyűléséből tesz közzé nyilatkozatot. Az első 1506-ból való, az *ur születése négy idejének ötödik napján*¹⁾ kelt oklevél, mely így kezdődik: »Mi, Székely Ország földinek lakója, és az egész Zekel [igy] földön levő Zékeleknek közönsége, minden alsó és felső renden levői. Adjuk emlékezetre mindeneknek, a kiknek illik cz levelünknek rendiben...« Mint a dolgot felvilágosító körülményt megjegyzem, hogy ez oklevélben kezdettől végig a *Székelyföld*, a *mi Országunk*, a *Székely Ország* kifejezés alakjában fordul elé, a mi a Székeleknek földjüken *urs*-ágát fejezi ki, azt, hogy az az ő tulajdona, ott ő az ur, továbbá kifejezi a Székelység és Székelyföld területi és politikai teljes önállását. Az oklevél azon részében, a hol a királytól és Magyarországtól segélykérésöket indokolják, egy ős nemzeti hagyomány rejlik, az, hogy ők a magyar nemzetnek és államnak *magra*. »Mi is a kutfőhöz, t. i. a királynak közelségéhez és Magyarországnak segítségéhez illendő orvosságért mehetünk — így szólnak — kinek mi is *magjának* [nem mint eddig a közlők olvasták: *tagjának*] *hivattatunk*, *vagyunk* is, *hogy az igen-igen nagy Scythiából* reánk maradt tökéletes hűségnek dicsérete közöttünk ezután is

¹⁾ Szabó Károly szerint a fordító a [feria quinta Quatuor temporum] naptári megjelölést nem helyesen fordítván, minthogy nem tudhatjuk, a négy kántor böjt közül melyikről van szó, a kelet napja pontosan meg nem határozható. *Székely Oklevéltár*. I. k. 313. l.

győzhetetlenül megmaradhasson.¹⁾ Hátrább idézem Hunfalvy gúnyos megjegyzését erre és a következő évrre, s ott felelek mindkettőre.

Egy másik hagyományos köznyilatkozata az összes székelységnek az 1554-dik évben tartott közgyűléséből való. Midőn Martinuzzi bibornok, váradi püspök és helytartó 1551-ben Erdélyt részeivel együtt erőszakosan I. Ferdinánd uralma alá vitte, a nemzetek jogairól gondoskodást elmulasztotta. A székelyek hamar észrevették káros voltát, s 1554-iki nemzeti gyűlésükből Bernáld Balázs és Sándor Mihály gyűlési tagokat követségbe a királyhoz küldötték, sérelmeik orvoslása s jogaik biztosítása végett. A követség előterjesztése ma írásban nem ismeretes, de ismeretes a király válasza, mely visszamenőleg rámutat a kérés tartalmára. Az akkori székelység még tudomással bírt a hunnok Európába jöttéről. Szerintök — a mint a régi magyar krónikások írták — kapitányok, azaz vezérek alatt jöttek be mai honukba, kiknek egyike később Attila lévén: az ő idejében hódítatott meg Dácia és Pannonia, tehát Erdély és Magyarország. Az ily nézetben levő székely követek tehát, hogy jogaikat annál méltánylandóbbnak tüntessék fel, az új király előtt hangsúlyozva adták elő: hogy elődeik még Attila király alatt jöttek volt be Erdélybe, akkor telepedtek meg ott, s azóta a székely mindig szabad nép volt.²⁾ Ez oklevélnek az az alaki hiánya van, hogy a gyűlés helye és ideje nincs megmondva, de létéhez kétely nem fér.

A harmadik, I. Lipót magyar király és erdélyi fejedelem alatt 1700-ban tartott székely nemzeti gyűlés *Enlékirata* a székelyek sérelmei tárgyában, melyben az összes székelység fájdalmas érzések közt adja elő politikai és jogi sérelmeit. Nemzetünk — így szólnak — az igen-igen régi hunn-scytha Ázsiából Európába átköltözött s ott szétterjedett scytha néptől ered, mely Dácia goth s más lakóit szerencsés fegyvereivel elűzvén, az összes Dáciának azon részében telepedett meg állandóul, mely Erdélynek neveztetik, s *itt maradt akkor is, mikor a többi szkytha-hunn sereg innen kiment Pannonia meghódítására*; később az Erdélyből eltávozott hunn-szkytháktól külön szakadva, csakugyan róluk tartotta fenn magának a latin *scythulus* és magyar-*székely* nevezetet.... A székely nemzet Lipót királyhoz írt kérvényében visszatér a régi királyok alatti érdemeire s harczyi téren teljesített szolgálataira, a midőn írja: »Őseik 461. Kr. u. váltak el a többi szkytháktól s foglaltak helyet mai hazájokban, a magyar királyoknak sok és nagy szolgálatokat tettek, s ezektől viszont nagy jótéteményekben részesültek. Igy nyertek becsületet I. Lipót király előtt a török háboruban, I. Lajos és Zsigmond királyok alatt a pártütő Moldva- és Oláhország fejedelmei elleni harcokban, Hunyady kormányzó és Corvin Mátyás király alatt ismét a török ellen vívott győzelmes csatákban; végül kérték ősi szabadságaikba visszahelyeztetésüket.« A király azt felelte 1700. márcz. 20-án: Tudva

¹⁾ Én az udvarhely vármegyei levéltárban levő Orbán-féle fordítás eredetijéből híven fogom e mű külön *Oklevéltárában* közölni. Kezdeté ez: Magyarra fordított Orbán Ferencz Udvarhelyszéknek hűtös nótáriusa által szóról-szóra, úgy, a mint az *függő pecsétetes originál* levélben volt.

²⁾ N.-Ajtai Kovács István kézirati jegyzeteiből. Lásd: *Féjér* Cod. Dipl. VII. 5. 79—84. ll.

van előtte a székelység sok érdeme, segíteni is fog rajtuk, de a hábcírás idők megcsendesedéseig még keveset várákozzanak.¹⁾

Ezek igazolják, hogy a székelyeknek saját eredetök s mai hazájukban megtelepedésük felől régi hagyományos tudatuk és meggyőződésük volt, nem kellett azt sem költeni, sem német krónikásoktól venni... Az anya magyar nemzetnek is ez volt a székelyek földje és jogai felőli tudata és meggyőződése. Verbőczy István ítélőmester és kir. személynök, kora első jogtudósa, ugyanis — mint az olvasóhoz intézett előszavában írja — megbizatván a király által: hogy Magyarországnak és a magyar népnek, mely Ázsiából, régi honából kijöven, Attila vezér alatt Pannoniát a Duna mindkét partján elfoglalta, s ott magának hazát alapított, törvényeit és szokásos jogait rendszerbe foglalja: ő azt kidolgozta, s a király által kiküldött többi ítélőmestereknek s a kir. törvényszék esküdt biráinak és az ország polgári és egyházi törvényekben jártasabb jeles férfainak nyomós átvizsgálása s azokkal való alapos megvitatás után az 1514-iki országgyűlésnek bemutatta, ez a munkát megvizsgálta, elfogadta, a király helyben hagyta s Magyarország törvényei közé igtatását elrendelte. A törvénykönyv készítő jogtudós így szól előszavában: »Nemzetünk születő birodalma első kezdete óta egyedül hadi dolgokkal lévén elfoglalva, egyéb tudományokra nem látszott gondot fordítani. Mert a szkytha népek közül kijött vagy elterjedett magyarok elhagyván atyai országukat, a Duna partján innen és túl elterjedő Felső-Pannoniában telepedtek meg, s Attila vezérlete alatt birodalmuk határait hosszán és szélesen kiterjesztvén: győzelmes fegyvereikkel Német-, Olasz- és Spanyolország határáig hatoltak el... Szent István alatt a pogányságot egészen kiküszöbölvén, a kath. hit tanait fogadták el...« Ez országos törvénykönyv III-ik része 4-dik cikkében a székelyekről ily megemlékezés van: »Az erdélyi szkythákról [De Scythulis], kiket székelyeknek hívunk. Van nek ezen kívül az erdélyi részekben kiváltságos nemesek, a kik a szkytha néptől erednek. Pannoniába való első bejövetelökkor származtak, a kiket mi egy *hibás szóval* [corrupto vocabulo] székelyeknek nevezünk [*Siculos* vocamus], kiknek egészen különböző törvényeik és szokásaik vannak; hadi dolgokban legjártasabbak, az örökségeket és hivatalokat törzs, nem és ágak szerint osztják és darabolják el.«²⁾ Ezt tagadni, kicsinyleni, sem gúny tárgyának tartani nem lehet.

Ez Magyarországnak és a magyar nemzetnek ezelőtt négyszáz évvel saját maga és a székelyek felőli tudása és nemzeti hagyománya. Itt a hunn-magyar rokonságot a király és közországgyűlés mint köztudatban levő történeti tényt fejezte ki, a mi általános hitc volt a IX—XV-ik századi magyarságnak s századokról századokra átöröklött hagyománya a nemzetnek.

III. A *Régészet Emlékei* is bőv forrása a hunn-székely rokonság bizonyítékainak.

Udvarhely vármegye egészen be van hálózva várronokkal s emlékekkel, a mi a Székelyföld legmagasabb fekvéséből s központiságából következett.

¹⁾ Az *Országos Levéltár* erdélyi osztályában levő eredetiből.

²⁾ *Corpus Juris Hung.* Tyrnaviae. MDCCLI. 103. 1.

Csak ehhez tömörülhetett a székelység keleti őseitől jókor elszakadt népe. Ősidőkben hozzáférhetlen kősziklák, vadon rengetegek voltak természeti erős védhelyek. A népek itt erősítették meg lakhelyüket s birtokukat. Udvarhely neve Udvard várához kapcsolódik, mely római építésű, de magyarok alakították át. Budvárt mely nép építette? senki sem tudja; mert az összes irodalomban nincs róla emlékezés; átalakítatott a székely rabonbán korszakban, rommá lett annak megszűntekor; székely-magyar voltát igazolja a Bud név, mely a 6-dik székely *nem* közül a másodiknak vagy *Őrlőcz* nemnek ága. A hagyomány — a mint előbb érintve volt — az *Őrlőcz*-nem várát is tudja Atyha határán. Budvár mellett foly a *Budvár* pataka, a várhegyet fedi a *Budvár*-erdő, északra a vártól van *Budvármege* határrész, a mit ezeknek csak székely adhatott. A történet ismer *Bud* nemest, *Bud* földet, *Bud* ispánt.¹⁾ A *Bud* név fenn van *Buda*, *Budai*, *Bod* nemzetségekben, melyekből jeles írók származtak. Útalva a fennebb [135. lapon] érintett várakra és várromokra, itt *Firtos várról* bővebben kell szólnom, mint a melyhez ő- és újabbkori tanuságos események fűződnek. Csodálatos, hogy erről irodalmunkban sehol említés nincs.... Legyen az itt következőkkel a hiány némileg pótolva.... Nagy-Ajtai Kovács István 1858-ban aug. 31-én járt a *Firtoson*; falainak vastagsága — írja ő — néhol $2\frac{1}{2}$ öl volt. Ez a várépítések legrégebb korára mutat, tehát e vár sem nem római, sem nem hunn vagy magyar építés. Téglás Gábor régészünk dáknak s *Firtos* várát a dák király legerősb fellegvárának írja,²⁾ hihetően Dio Cassius után, de a ki a dák várépítésről csak általánosságban szól,³⁾ vagy e nézetét — a mint érvei közt írja — a *Froener* által leírt római Traján-szobor domborműveinek táblázataiból következtette, melyek közt azonban sem *Firtos vára*, sem egyetlen más vár megnevezve nincs. A mult században itt megtelepedve volt Minorita-rend *Ház-történetében* [Historia Domus] a hagyomány után az van írva, hogy e várát pogány góthok építették, kik később e vidékről eltávozván: a vár és vidéke, erdőkkel, mezőkkel az első székely településű *Váralja*, *Énlaka*, *Atyha*, *Korond* és *Pálfalva* községek közt oszlott fel, s a várterület, a váraljai *Bálint*, *Jánosi* és *András*, s a *benzédi Firtos*-nemzetségek birtokába jutott. Az északi hegyesűcs neve akkor *Kadács*, az egész hegyvidéké *Kadácsmező* volt. A *Kadács* csucsára ekkor épült a *Firtos vár*.⁴⁾ Itt tehát csak újra építésről lehet szó, s az építő az előkelő *Firtos* nemzetségbeli lehetett, minthogy hunn törvény szerint a foglalások jobb részét a főbbek kapták, a vár pedig ilyen volt. A ma is fennálló *Firtos* hegy és élő *Firtos* nemzetség neve hihetővé teszi, hogy e vár őskori birtokosai a *Firtos* nemzetségbeliek voltak, kiknek hatalmát leginkább az mutatja, hogy a hihetően ezer évesnél is idősebb vár korábbi nevét el tudták feledtetni, s a régi — ismeretlen név — helyett a hegy, az erdőség, a vár és tágas fennsíkja, valamint az alatta levő forráskút mind a *Firtos* nevet vették fel.

¹⁾ *Fejér*. Cod. Dipl. VI. 2. 345. 1.

²⁾ *Akadémiai Értesítő*. 1895. 67. füz. 414. 1.

³⁾ *Dio Cassius*. IV. 305. 1.

⁴⁾ *Adatok Firtos vára Történetéhez. Közérdek*. M.-Vásárhely. 1894. 24., 25. szám.

E nemzetség régi voltát hagyomány és régi irások is igazolják; már az 1614-ki, Bethlen Gábor néven ismert székely *Hadszemlekönyv*-ben [Liber Lus-tralis] Felső-Benczében első helyen áll és főszékelynek iratik a Firtos-nemzetség.¹⁾ Midőn csaknem száz évvel később, 1701-ben Firtos Mihály, Gergely, János és István testvérek Felső-Benczéből I. Lipót királyhoz címeres nemes-ségért folyamodtak, a vár multjára is némi világot vető indokokat hoztak fel. »Mivel — így szólnak — a mi régi privilegiumunkat törzsatyáink Szkythiából hozták magukkal, a mi megtetszik abból is, hogy a mi eleinknek kő vára volt Udvarhelyszékben, a mely neveztetik *Firtos várának*, s ma is annak hívják, kőfalai most is fennállnak, hozzá faluk is voltak, melyről Bonfini is szól,²⁾ s a várkapu előtt egy nagy kaszáló helyet ők máig is birnak, melyet nekik hívséges szolgálataikért néhai boldog emlékezetű Mátyás kegyelmes királyuk armalissal erősített meg, de az a századok villongásai közt elveszett, s ezért kéri meg-ujítását. Megjegyzik, hogy címerök egy kősziklán levő vár, s egyik elődük, Firtos Imre hajdan ezeres kapitány volt; idő teltével aláhanyatlottak, de székely ősi nemességöket maig megtartották. A király teljesítette a kérést s címerökül az általuk megjelölt kősziklán levő tornyos várat adományozta.³⁾ Ugyancsak N.-Ajtai Kovács István 1858-ban e várat így írja le: »E vár fekszik Pál-falva, Korond és Atyha faluk határai egy közös érintkezési pontján, a fellegekbe nyuló Firtos hegy északra terjedő végcsúcsán, oly megragadó ponton, melynél várnak illőbbet sem az ő, sem az ujkor nem ismert. A vár ura ha széles falairól délre tekintett, láthatárát az országot körülövedző nagy hegyek gerinczei tették; ha alápillantott, fél ország feküdt látókörében, völgyeivel, falvaival, sokféle változatban tüntetve föl azt. A falak nagy része 2 öl széles, itt-ott 2—3 öl magasan még fenállanak, a vár alakját a hegycsúcs szabta meg, tojásdad hosszú, fekvése háromfelől megközelíthetlen sziklák által védett, udvartere mégis mindenütt kőfallal van körítve, s így a fő kapunyílás előtt egy második kis várat képező fal is vonatott félkörben a főfalhoz kapcsolva, s körül ezen az egész bércznyakon át sánczárók volt ásva; még küljebb ismét más védfal járult az elébbi kettőhöz. Látszik, hogy e vár védelmére a természet és mesterség egyesülve működött közre...«

A mult század elején, 1737-ben, Atyhai István nevű, hitéért buzgólkodó atyhai kath. plébános Firtos várát, egy darab szénatermő helylyel és erdővel váraljai Bálinth Mihálytól, egy másik darab erdőt és mezőt, melynek *Bálinth-kert* volt neve, Bálinth Ferencztől, egy nagy kaszáló helyet pedig benczédi Firtos Gergelytől és Mihálytól megvett, a vár belsejében 6 szerzetes számára egy kisszerű zárdát és templomot, a várfalon kívül két kis kápolnát építtetett, később harangokat szerzett, a mikből nem sokára egy kis residentia fejlődött.⁴⁾ Itt folytatta áhítatoskodását 5—6 szerzetes egy ideig. De a Firtos hegye csak-

¹⁾ *Eredetije* látható Udvarhely vármegye levéltárában.

²⁾ Az általam használt példányban [1493.] nem találtam meg.

³⁾ *Országos Levéltár*. Erd. udv. kanczell. osztálya 1701. 150. sz.

⁴⁾ *Közérdek*. Előbbi számok.

nem állandóul felhővel lévén borítva, a sok esőzés és tartós havazás az épületeket hamar megrongálta, a falak, fedelek omladozni, az elázott talaj itt-ott besülyedezni kezdett: a szerzetesek 1783-ban e zord helyről Etédre költöztek be, onnan Maros-Vásárhelyre, a hol kies fekvésű rendházuk ma is fennáll; 1793-ban firtosi lakhelyük végkép felhagyatott, s a szerzet ottani működésének megszűnése a püspök által elrendeltetett. A szerzetesek eltávozását nem sokára követte az épületek elpusztulása; ma csak az északi szirtfalból látszik kevés, az egész várterület cserjével és bozóttal benőtt pusztá romhalom.

Ez a Firtos várról szóló székely nemzeti hagyomány írásos alapja. Egy véletlen esemény, az 1831-ben a Firtos vár körül talált arany pénzek a székelység képzeletében Attila király és a hunn dicsőség fénykorát elevenítették fel. Bálint Péter firtos-váraljai szabad székely kis fia és Bálint István kis szolgája egy nyári délután, csaknem este felé Firtoson levő földjük ugarszántása felszínén találtak legegylebb két-három darab aranyat, a mi a faluban hirül menvén, a nép azonnal ásóval, kapával a hely színére sietett s világlónál [vékony faforgács], mécsnél és gyertyánál folytatták az aranykeresést; másnap kimentek a szomszéd faluk lakosai, s úgy feltúrták Bálint István szántóföldét, hogy falu pecsétével volt kénytelen eltiltatni a népet, hogy egészen semmivé ne tegye szántóját. Ez a kincstárnak is tudomására jutott, s minthogy a törvények szerint a talált kincsből a fiskusnak is része van, a kir. közügyigazgatóság nyomozó irnokokat küldött ki, a mi kiderítette, hogy hir szerint 5000 drb aranyat találtak az emberek; de mindenik titkolván a dolgot és sajnálván szép pénzétől megválni, csak 237 darabnak jutottak nyomára, abból is csak 61 darab volt egyiknél-másiknál megtalálható. Kérdeztetvén a föld birtokosa: nem talált-e más tárgyakat is, aranylánczot stb., nem rejteget magánál régebbi leleteket, s mit tud az aranyoknak csak most felszínre kerüléséről? ugy nyilatkozott: szégyenlené 77 éves korában nem igazat szólni, nem talált ő soha többet, mint a mit most bejelentett; utóbbi kérdésre azt válaszolta: öt év óta szántotta már a ő e földjét, melynek közepében egy százados vén bükkfa volt, a mihez nagy gyökerei miatt közel nem férhetett. A marhaőrzők nem rég a fa redves belét kiegészvén, ugy meggyöngitették, hogy a fa kitört s így az eke mind közelebb fért tövéhez, a mikor aztán a meggyöngitett tuskó is kidőlt, s hihető, akkor feszítették ki a gyökerek az alatta elrejtve volt arany kincset, mert csak a tuskó eltávolítása után került sűrűbben felszínre az arany.... A nyomozás véget vetett a szántó feldúlásának; de azután is sokáig találtak azon a ponton a szántóföldeken aranyat. A lelet számát azután sem lehetett soha kitudni; de tény, hogy minden, azon vidéki pap, kántor, kereskedő és földbirtokos birt pénzes ládájában keleti császárok korából való egy-két *firtosi aranyat*.

A keleti császárok névsora, kiknek a firtosi aranyok közt pénzei voltak:

I. Theodosius	uralkodott	379-től 395-ig,
II. Theodosius	»	408-tól 450-ig,
Pulcheria császárné	»	450-től 453-ig,
Vele férje, Marcianus	»	450-től 457-ig,

I. Leo	uralkodott	457-től	474-ig,
Zeno	»	474-től	491-ig,
I. Anastasius ...	»	491-től	558-ig,
I. Justinus	»	518-tól	527-ig,
I. Justinianus ...	»	527-től	565-ig,
Mauritius	»	582-től	603-ig,
Heraclius	»	610-től	641-ig.

Nyúgot-római császárok:

Honorius	uralkodott	395-től	423-ig,
III. Valentinianus	»	425-től	455-ig.

Kérdezhető, hogy jutottak e pénzek a kelet-római birodalomból Firtos vár urának birtokába? I. és II. Theodosius, Pulcheria, Marcianus, Honorius és III. Valentinianus valamennyien a hunn királyok uralkodása idejében élvén: pénzeik már ekkor mint adó vagy hadi zsákmány eljuthattak oda; Leo, Zeno s a többiek később éltek, 462 után már szét lévén omolva a hunn birodalom, Erdély e részét hunn-székelyek lakták, s törzsfőnökük kaphatta hadi seregben, vagy hunn vitézek, mint hadi zsákmányból való részt. A más öt császár alatt is járhattak el itt élő hunnok zsákmányszerzés végett Konstantinápolyba; de minthogy a történetírók följegyzései erről nem emlíkeznek, ellenben tudva van, hogy Justinus és Justinianus a Kis-Szkythiában s a Fekete- és Káspi-tenger északi vidékeit lakó utrigur és kutrigur hunoknak tetemes ajándékot és hadi segílyt fizettek, azok uralma azonban nem terjedett ki Erdélyre: azon másik lehetőség áll elő, hogy az aranyak nem az Attila királynak fizetett hadi seregből valók, hanem későbbi avar-korszakbeliek, s mint becses kincs voltak Firtos vár valamelyik későbbkori urának birtokában. Bizonyos, hogy akár Attila, akár más törzsfőnök a vár belsőjében tartotta kincsét; a ki fa tövében a váron kívül rejtette el vagyonát, mongol-, besenyő- vagy tatárjárás veszélye elől menekülő volt, s azért választott ily nem is sejtett helyet, hogy ha jó sorsa vissza hozza, könnyebben megtalálhassa azt, s még azon más oknál fogva is, mert a háborúk közszokása volt, hogy a várban a győző mindent szigoruan fölkeres, s a mi ott rejlik, azokat legkönnyebben megtalálja.... A fa a menekülés s így az aranyok elrejtése idejét is megközelítőleg megmondja. Az öreg bükkfa ha volt 2—300 éves, elkorhadására elég volt az utolsó száz év, s így az elrejtés a XVI. vagy XVII-ik századra tehető, amikor lakóit a várnak a történelem nem tudja.

Innen nem messze, Korond határán van *Tartód vára*, rajza és leírása látható ily című értekezésben: *Dák várak Udvarhelyvármegye keleti és déli hegyvidékein.*¹⁾ A Küiküllő és Tartód vize közén fenyővel benőtt magaslaton észrevehető az ellypsis alakban épített *Tartód* földvár, belső területét kincskeresők dulták fel; fala hol legszélesebb 3 m., a külső őrtornyok helye s a váron kívül két lakhely maig látszik, 50 év előtt még a kifalazott üreg 5—6 m. mélyre látszott. Ez volt az elővár. Egy hegynyulványon talált Téglás Gábor egy *második* nagyobb várat, melyet 4 m. széles, 4 m. hosszú kapubástya védett,

¹⁾ *Erdélyi Múzeum*. XII. köt. 1895. V. füz. 239—319. ll.

pinczéje most [1894.] is látszott. Az 1 m. szélességű alapfalazatból délre 0.8 m. fal halad még 15 méternyire, s ott keresztfallal záródik. A fal nem volt kőből mészzsel rakva, de földdel és mohával egészen kezdetlegesen látszik készültnek. Méretéből itélve emeletes lehetett. A körfal ellypticus és 220 m. kerülettel bírt, hosszátmérője 76, kis átmérője 22 m., befogadhatott 200 embert, míg az elővár őrsege 50 főre becsülhető.¹⁾ Észak felé van a Tartód oldala 879 m. magasán, a fensíkon 8 kilométernyire Tartód kutja 930 m. magasságban, a N.-Küküllő legvégső mellékforrásánál Tartód mező 1060 m. magasán.²⁾ Parajd határán van *Rapsóné* vára. Ezt b. Orbán Balázs³⁾ s utána mások *Rabsonné* néven hibásan írják. Az általam az udvarhelyvármegyei községekhez intézett történelmi kérdésekre Parajd helység előjáróitól ily felelet érkezett: Határunkon van *Rapsóné* kertje nevű hely, *Rapsó* nevű dülő, *Rapsó* vára kősziklája, ez kétszer is előjő a községi feleletben. Elhatározónak tartom a firtosi Minoriták *Háztörténetében* erről fenlevő följegyzést: »A góthoknak — így szól a hagyomány — vára volt nem csak a Firtos erdősűrűjében, de Korond határán Oroszhegy felé a Tartód nevezetű magas hegyen, ugyszintén Parajd határán a mintegy egy mértföldre levő *Rapsó* kőszikláján; [Arx *Rapsoni*].⁴⁾ Azt hiszem, az utóbbi alakból származtatták tévesen a *Rabsonné* vagy *Rapsonné vára* nevet, a mi csupán csak *Rapsó* nevű székelytől jöhet, s így egyedül a *Rapsó vára* fejezi ki helyesen a hagyományos értelmet. B. Orbán Balázs így írja le a vár fekvését: »A Szilas patak és Kis-Juhod vize között egy szédítő hegymagaslaton áll Rabsonné [helyesen: *Rapsóné*] vára; alakja tojásdad, nyugoti oldalfala 4 láb szélességben, 1 öl magasán ma is [1866.] fenáll, délkeleti szögletén tekintélyes bástya, melynek mindenik oldalhossza 25 lépés, kelet felőli külső fala ma is [1866.] 2 öl magasságban áll fenn; a délkeleti várfal szintén mintegy 100 lépésnyire 3 – 4 láb magasságban áll..... A vár hossza 140 lépés, szélessége a keleti oldalon 90 lépés». E vár rajza látható s a hozzá fűződő regék érdekesen előadva megolvashatók b. Orbán Balázs szép művében.⁵⁾

Történelmi jelentőségű várak a két Homorod közti s a H.-Almás és H.-Abásfalva közötti 810 m. magas Várhegy nevű magaslaton fekvő *Álmos* vagy *Almás vára*, melynek területe 40 m., védelme részint hármassáncz volt, részint palánkerődítés. A belső vár 20 m., a besánczolt várterület hossza 145 m., de a váron kívül még van 100 méternyi előtér, mit a vár urai temetkezésre használtak. Veszély idején a vár fellegvárában pár száz ember található védelmet. A vár a két vidék Homoród védhelye lehetett s korábban kitünő megfigyelő hely. B. Orbán B. Álmos fejedelemnek tulajdonítja e vár építését s a hagyomány szerint Álmos vezér végnapjait is itt töltötte, itt is helyezték siri nyugalomra.⁶⁾

¹⁾ *Erdélyi Múzeum*. XII. köt. 1895. V. füz. 317. l.

²⁾ Ugyanott. 317. l.

³⁾ *Székelyföld Leírása*. I. köt. 130—139. l. l.

⁴⁾ *Közérdek*. A fennebb idézett számok szerint.

⁵⁾ *Székelyföld Leírása*. I. köt. 136—139. l. l.

⁶⁾ *Erdélyi Múzeum*. XII. köt. 1895. V. füz. 312—314. l. l.

Beljebb a Rika nyergétől északra Oklánd és Vargyas között a Lapjus tetőn, mély erdők sűrűjében van *Kustaly* vára, b. Orbán Balázs szerint négyszög alakja volt, egy-egy oldala 20 lépés, s mikor ő látta [1866.], néhol 2 öl magas fal állott fenn épen, kerülete 250 lépés volt.¹⁾ Téglás Gábor 1895-ben kőfal nyomait nem látta, szerinte e vár négyszögre alakított sánczvár volt, a várterület minden oldalát 3 m. mély, 1 m. széles, 6 m. kimagasló sáncz fogta körül; északnyugoti sarkán a hegynyakat 44 m. hosszúságban 5 m. mély sánczezal vágták el, mely egy meredek és lefelé járhatlan árokban végződik. Hajdan ez árkot palánkművel zárhatták el. A sáncz négyszöge és szélessége arra mutat, hogy a vár területe eredetileg palánkkal vagy boronafákkal volt elkülönítve és megerősítve, s ez nyújtott védelmet a benne lakóknak. E vár a kisebbek közé tartozott, szélessége 16, hossza 13 m. az egész belterület 130 □ métert tett; a védelmi arcvonal a várfokok összesítésével 46 métert, mely 60 fő őrségnél többet befogadni képes nem volt, de fölszerelés és élelmi készlet nélkül; mert ha ezt is vittek be, a seregnek kívül vagy más állandó lakhelyen kellett tanyáznia. A vársáncz szélessége kívül 29 m. hossza 35 m.²⁾

A Rikán belől, Bardoczszéken, a Baczon vize, Vár pataka és Fejérföld pataka által beszegett magas hegyormon fekszik, népies kiejtéssel *Tiburcz* vára, mely földvárnak látszott, de b. Orbán Balázs átmetésszel falrakást is talált; gátonya 2—3 öl magas, 3—4 öl széles. A vár alakja körszelethez hasonló, melynek területe 1000 lépés, hossza 400, legnagyobb szélessége 240 lépés. Ekkora kiterjedésű e tájon csak a Csiki Bálványosvár volt. A hagyomány szerint Szent István korában ez is az ősi hitet tartók helye volt; Tyborcz, II. Gyula nejének, Saroltának fia³⁾ itt áldozott Hadur ősi istenének.⁴⁾ Téglás Gábor régészünk a Bibartzfalvával szemben fekvő Várhegyet írja e vár fekhelyének, melyet az útas a Nádas erdőn fel, a Szász-Somos vagy Köveshágóra haladtában az erdőségek minden nyílásából észre vesz. Szerinte e vár nem római építés, nem igazolja fekvése, nincs római jellege, területén nem találtak semmi romot, téglát, cserepet, kőfal nyoma sincs sehol. Téglás földvárnak tartja, építői a belterületről ásták ki a földanyagot, abból alkották a gátonyokat s trachit tuffadarabokkal szilárdították meg; a várgátony ma is elég szilárd, befelé 1·5—2 m. lejtő, koronáján 2—4 m. szélességű, kifelé a fala a hegylejtőt készakarva magasbitja; alakja a 604 m. magas hegytetőhöz alkalmazkodó ellypsis, melyet 800 méternyire kerit be; a hosszabb átmérő 263 m., a kisebb 116 m. A Bibartzfalva határán 1850-ben talált bronzkori és az 1869-ben a Bibartzfalva és Bardocz közötti fensíkon talált sirleletek és bronzkori eszközök Tyburczvárának római kor előtti fönnlétét mutatják.⁵⁾

A Szent-Páltól nyugotra a Homoród színvonala felett több ezer lábnyi magasságban fekszik a hajdan ős erdőkkel borított bágyi *Várhegy* s rajta a

¹⁾ *Székelyföld Leírása*. I. köt. 233—234 ll.

²⁾ *Erdélyi Múzeum*. XII. köt. 1895. V. füz. 244—247. ll.

³⁾ Ezt a krónikák nem említik.

⁴⁾ *Székelyföld Leírása*. I. köt. 215—216. ll.

⁵⁾ *Erdélyi Múzeum*. XII. köt. V. füz. 238—243. ll.

Bágyi vár, minden oldalról hozzáférhetetlen fennsíkon, hová csak a nyugoti vár-úton juthatni fel. E várnak s környékének b. Orbán Balázs által nagy művében látható szép leírására utalva,¹⁾ művem körébe tartozó részét röviden megismertetem.... A belső vár szabálytalan négyszög alakú, hossza 52 lépés, szélessége 46 lépés, négy tömör szögletbástyával erősítve; két végéhez nem egyenlő nagyságu s háromszögű két külerőd volt kapcsolva, melyek együtt ötszöget képeztek, a két végszögben egy négyszögű s egy másik ötszögű bástya, a négyszögűben bejárással. A várat egész területében sáncz védte; építője a hagyomány szerint — a mit a név is igazol — Bagi — mai hangoztatással: Bágy — nevű székely főúr, a ki a falut is alapította. A Csíki Krónikában *Lokot* havas néven fordul elő²⁾ a közeli Lókod faluról. A várat a XI-ik században Sándor nevű főúr lakta. B. Orbán szerint e várat a mult században az Ugron-ok rombolták le s anyagából a közeli Abránfalván udvarházat építettek. A rombolást később a nép is folytatta, ma csak az alapfalak és sánczmélyedések látszanak. Nehány kulcs, a mik a várhoz tartoztak, egy tatár bicsok és egy rozsdáette nyilvessző a Bágyban lakó Bencze-család birtokában van. A vár elpusztulván: területét Bágy és Telekfalva osztotta fel; Lókod is részt követelt említett jogczfmén, de törvény előtt nem tudta érvényesíteni. Téglás Gábor e várat is megvizsgálta s 1894-ben aug. 20-án Udvarhely vármegye alispánjához írt jelentésében úgy nyilatkozott róla, hogy a, szerinte legjelentékenyebb *Bágyi várnál* tett tanulmányai az újabb, főleg magyar korbéli emlékek ismeretét részben gazdagítani fogják. Ő a várat fel is mérte; szerinte az határozottan középkori székely építmény, a vidék őrhelye lehetett. Erről s Budvárról rövid időn többet ír.³⁾

Utolsó a Kis-Homoród vize és Vargyas pataka közti hegyhomorodáson levő *Hagymás vára*, melyet b. Orbán négyszögű és 160 lépés kerületű erősségnek ír,⁴⁾ Téglás Gábor római korszakbeli négyszögű földvárnak írja, melynek lekerekített csúcsai a négy világrészrt jelzik. A déli és keleti sark között a Vargyas felé tekintő homlokzaton nyílik meg az 5 m. széles bejáró, melynek védelmére a déli saroknál 4 × 4 m. belvilágu négyszögű őrtorony volt. A földből felhányt négyszögön az őr számára fatorony állhatott, kívül 1'5 m. mély, 2'5 m. széles sáncz veszi körül az egészet a bejáráig. A védősánczból 5. m. meredekség emelkedik a 3 m. széles várfokig, melyről 1 m. lejtés van a vár udvarára. A sánczok irányában kívül 25 m. a szélesség és hosszúság, míg a vár belterülete 18 × 18 vagyis 324 □ m., a védelmi arcvonal összege 72 m. Az őrség egy Centuria lehetett. A várfok pallisad művel volt erősítve, minthogy kőfalnak nincs nyoma.⁵⁾

Az elősorolt 12 vár közül: *Budvár, Galatvár, Kadicsvár, Firtosvár. Rap-*

¹⁾ *Székelyföld Leírása*. I. köt. 172—177. ll.

²⁾ *Székely Nemzet Const.* 284. l.

³⁾ Az alispánhoz írt levél *eredetijéből* s decz. 15. hozzám, kérésemre, betegem írt leveléből.

⁴⁾ *Székelyföld Leírása*. I. köt. 186. l.

⁵⁾ A *Limes Dacicus* két Küküllő és Olt közötti részlete. Külön lenyomat az *Archaeol. közlem.* XIX. kötetéből. 26—27. l.

sóné vára, *Bágy* kővárak, de sem építőjét és építési, sem elpusztulási korát hitelesen egyiknek sem tudjuk; *Tartód vára*, *Kustaly*, *Tyborcz*, *Hagymás*, *Zeta* vára földvárak voltak. Némelyik lehet géta, dák, római, goth építés, de bizonytalan, melyik népé; bizonyos azonban mindenkinek magyar neve, a miért is azok csak magyar váraknak mondhatók, mert utóbbi alakjuk székely-magyar ész és kéz alkotása. Az anyahonban a honfoglaláskor készen talált szláv várak: *Nyitra*, *Nógrád*, *Trenchén*, *Visegrád*, *Zemplén*, *Bihar* stb. maig szláv nevet viselnek: a székelyföldiek a *dwor* szláv szón kívül mind székely neviük: *Székel-Udvarhely*, *Székel-Vásárhely*, *Székel-Keresztur*, *Bardocz*, *Miklósvár*, csak *Sepsi*-hez csatoltatta hozzá I. László király a *Szent-Györggy* keresztény nevet. Székely eredetű törzsneviük a törvényhatóságok is: *Udvarhelyszék*, *Marosszék*, *Gyergyó*- és *Kászon* fiuszék, *Csíkszék*, *Sepsi*-, *Kézdi*-, *Orbai*- [Három-] szék, *Aranyszék*, *Keresztur*- és *Bardocz* fiuszék. Magyar elnevezésük a *Hargitán* kívül [a mit *Benkő József géták hegyének* ír] a havasok, hegyek, sziklák, erdők, mezők, dülők, folyók és patakok. Ez elnevezéseket csak székelyek adhatták. Hogy a Székelyföld, kelet és nyugot közös határa, a veszélynek leginkább kitett, de legjobban védhető pont volt, mutatják ős rengetegei, melyeken néhol még ma is nehéz az átjárás, valamint az, hogy ott volt a legtöbb vár, ott van a legtöbb várom. és várterület s a tömérdek: *Örhegy*, *Ördomb*, *Örmező*, *Látóhely*, *Benéző*, *Les-tető*, *Hazanéző* s más ily *viggyázó pontok* Székelyföldet mint rajta keresztül-kasul vonuló várláncz védték. *Görgény vára*, a székely ispán lakhelye nevét hihetően az alsó Volga táján levő *Görgen* vidékről hozta magával a székelység, valamint a *duló* hivatal nevét is [ez a vármegyei *szolgabíró*] a Volga melléki *Dula*, hajdankori bolgár uralkodóház nevétől vehette, mely ott a IV—VIII-ik században uralkodott.

A székelyek honfoglalás előtti bennlétének bizonyítéka a h.-karácsonfalvi unitárius templom tornyában az 1789-iki püspöki látogatáskor fölfedezett 1117. évszámú harangfelirat is, mely itt keresztény egyháznak létét már a szent király korában mutatja; mert ily nagy egyház alakulására sok évtized kellett. S minthogy a község neve a VI. [Abrán] nem IV. [Karachun] ágából ered: e telepnek a legelső keresztény időkre visszanyulása válik hihetővé.¹⁾

Érdekes régészeti bizonyíték a székely-udvarhelyi barompiacz 1874-iki rendezésekor koponya-lelet, a mit egy régi várfal mellett a test többi részei közül a felügyelő mérnök *Vánky Kálmán* mentett meg. Találtak ott bélyeges római téglát, mely a *Cohors I. Ubiorum* bélyeggel volt jelölve, a mi azt mutatja, hogy ott Castrum volt s abban e legio feküdt. A koponyát Steinburg Mór segesvári régész és gimnáziumi tanár tanulmány tárgyává tette a végre, hogy meghatározza a népek melyik fajából származását. Ötféle különböző koponyát tanulmányozott, a mikből kettőt Fejéregyházáról az 1849-iki magyar halottak csontjai közül választottak ki, melyek az ott harczolt székelyek táborából valók és így székely honvédek voltak, hármat Nagy-Enyeden 10 év előtt az ágost. hitv. templom kijavításakor fedeztek fel, melyeket mongolokénak tartottak, a mit a

¹⁾ *H.-Karácsonfalva Leírása*. Derzsi József nyug. unitárius lelkész kézírata 1893-ból.

hires Hyrtel bécsi tanár tagadott, Steinburg inkább törökök koponyáinak vélte; ott talált még más két későbbkori eredetű koponyát is, a miket tudományosan megvizsgált, megméregetett, s az arcok alakjából, súlyából, hosszúságából és szélességéből következtetéseit és véleményét számokban fejezte ki. Számos élő székely, oláh, szász egyéneknek vizsgálta meg koponyáját, s így mind őskori, mind jelenkori koponya-példányok minden külön része s egész szerkezete mérési számadatainak az udvarhelyi lelettel és annak számadataival összehasonlításából terjedelmes táblázatban mutatta ki e koponyák közti különbséget s végén vizsgálatai eredményét e véleményében foglalta össze: »a mondottakat mérlegelve, jogosultnak látszik azon következtetés, hogy az udvarhelyi koponya mongolé vagy középkori [IX—X-ik századi] székelyé volt, a melyen ázsiai elődeinek faji sajátosságai még nem voltak úgy elsatnyulva, a mint az ezen faj mai képviselőinek nagyobb számán a vérvegyülés és megváltozott létföltételekhez alkalmazkodás következtében felismerhető. E gyanításra nézve kedvezők a fejrégyszobai csatatéren talált, valószínűen többnyire székely koponyákon észlelt és megállapított koponya-tani viszonyok is.«¹⁾

Az őskori székely faépítészet is tanuskodik a székelyek hunn eredete mellett. Ezt különös előszeretettel tanulmányozta Székelyföldön, a germán népek közt, a byzáncai írók és ázsiai utazók művei alapján Huszka József régészeti szakíró, s az eredményt közzétette *A Székely Ház* című, rajzokkal világosított ezredévünnepi művében,²⁾ a minek czélmra tartozó részeit — az író álláspontját elfogadva — fölhasználni a kérdés érdekében állónak tartom.

Priskosz leírta — ugymond szerző — Attila palotáját: hogy az művészileg faragott fából és deszkából volt épülve, dombmagaslaton, eresze, vagy tornácza volt, hol a király a nép panaszait meghallgatta s igazságot szolgáltatott; a palotát kerítés védte, tornyokkal díszes; az udvarra kapun lehetett bejutni, mely befelé nyílt, nem kifelé, mint a görögöké. E rövid leírásból kitünik, hogy a hunn építés nemzeti volt, a mi sejteti, hogy ez maradt fenn a székelység közt: meg van a díszes kerítés, a szárnyas kapu, a laposra faragott székely kifejezés szerint *borona* fából, végein rovátkosan összeeresztett fal, a tornác vagy eresz és lépcsőfeljárás. Ez építésmódnak már az Attila korabeli hunnoknál szokásban létét igazolják Jornandes e szavai: »a fekete hunn nyusztot, rókát, medvét vadászott Szibéria erdeiben s kereskedést űzött bőrrel a Jajk és a Volga mellett fából rótt nagy raktárakban, melyeket vásárlás

¹⁾ *Programm des evangel. Gymnasiums in Schüssburg*, mit Schluss des Schuljahres 1874/5., 1875. 1—36. l. 1.

²⁾ *A Székely Ház*. Irta Huszka József. Független Fiók Károlytól 1895. A szerző nézete szerint a székelység építkezése Ázsiában lakása korából való, ott sajátították el, mai hazájukba költözésükkor magukkal hozták s maig fenntartották. Felfogása indokolásául s könnyebb megértetés végett rajzban adta az egész Székelyföld jellegzetesebb kapuit, házait és a mit tárgyához tartozónak vélt. Az egybehasonlításból elvont ítélet lehetőségessé tétele érdekében azon persa, indus, chinai és több más keleti épületek rajzát is fölvette művébe, a melyeken a székely építkezés tipikus sajátosságai loginkább feltűnnek. [Lásd a 4., 5., 12., 14., 23., 24., 25., 61. és a *szászánida virágokat* mutató 26-ik ábrát.]

végett felkerestek a persa és római birodalmi kereskedők.¹⁾ Iró úgy véli, nem jár téves úton, midőn e tárgyról írva, Attila király házaról nem feledkezett meg [*Bevezetés*. 6. l.], melyet a székely építés őskorának tart. A mai székely udvarra is befelé nyíló szárnyas kapun mennek be; Attilának alakja nincs följegyezve, ő a székelyekét leírja s rajzokban is ismerteti. Néhol *favárnak* is írják e házat.

a) *A kapu*. A székely kapunak négy jellemző alaki árnyalata van: I. Az udvarhelyi *oszlopos* kapu, II. *a kerek ablakos*, III. *a csíki rácsos*, IV. *a sóvidéki*. Mindenik áll három kapufélből, kapulábból, oszlopból, székelyesen: *kapuzáéből*; a székelyek e négy kifejezést sokszor fölcserélik, legnépiesebb az utolsó. Két rész a nagy, egy, a harmadik rész a kis kaput teszi, a kapuoszlopokat keresztgerenda köti össze, s fedele változatosan díszített galamb-bug. A kiskapu feletti tért czifrázott páros kerek ablaküregek, rozetták, virágdísz, nemzeti czímerek stb. töltik be. Sok helyen a nap, hold és csillagok vannak kimetszve, mint hagyományos visszaemlékezés azon őskorra, mikor a székelyek, a szászánida királyok korában, Persia szomszédságában, a Kaukázús északi erdős lejtőin és az Ural mentén laktak, s mint a persák, a tüzet és más nemzeti isteneiket tisztelték [25. l.]. A persa korszakra utal vissza a Kálnoki *Veress*-család czimere: »a holdat tartó szyrén, az ennek testébe harapó medve, s a napon sütkérező krokodil [lásd 12. l.]. A kapufélfák díszítése kelet népe képzeletének egész gazdagságát tárja föl. Néhol a növénydísz harangvirág, napraforgó, őszi rózsza alaku rozetta, olykor lilium és rózsabimbó tette; máshol az egyik kapuoszlopon négy szirmú keresztvirág, madárforma virágalak, tulipántot tartó nőalak, melynek fejéből nő ki a leveles, virágos növénydísz, a más két oszlopon másféle növénydísz, széthajladozó levelekkel, szegfű és kék buzavirág tarkítással s nagyon stilizált virágalakkal. Sok kapun van szegfű, tulipán és rózsabimbó díszítés. Az udvarhelyszéki kapukon a gránátalma egyedül áll. Néhol az indadíszítés magyar renaissance pálmattákban végződik. Máshol pálmafa, a keleti gránátalma, s más jellegzetes növények vannak használva. A legtöbb helyen a kapufélfa díszítése pálmavirág, ritkán legyező pálma, hármás lóher és szalagdísz s a nagy kapukon egy nagy *székely lilium*. A *korondi kapukon* előfordul egy különös virág, mely a szászánida őskori virágokhoz [12. ábra. 13. l.] szembeötlőleg hasonlít, úgyszintén a *zetelaki kapuk* virágai közt is előfordul a szászánida és magyar népies pávatollas virágdíszítés, mely szintén persa befolyásra vagy Indiára utal [20. l.]. Jellemző és gyakori a folyondárszerű díszítés olajfa és babér füzérrel, s csillag- és akanthusz alaku kidomborodó virágfonattal. A párkányokon babékoszoru fonat megy végig. Majdnem minden kapufél felső részén egy pálmatta van a levelek közül kinövő virágokkal. E pálmák nagyon hasonlóak az asszurokéhoz. A kapufélfák pálmát tartó oszlopai az őskorból származtak le napjainkig. Azokról egy európai művész sem tud; ezt a székelyek a persa birodalom szomszédságában lakásuk idejéből hozták magukkal [24. l.]. A magyar pálma nyomait sem persa, sem arab és török úgy meg nem őrizte, mint a csíki

¹⁾ *Thierry A.* Attila Tört. I. köt. 8. l.

kapukon látható: ez egészen asszyr, míg az udvarhelyi oszlopos kapuk pálmái foenikiai emlékeket keltenek föl. Elmondható, hogy a kapuk pálmadísztéseit csak az asszyr és székely kapukon találjuk fel, utóbbiakon majdnem soha el nem marad. Legtökéletesebb a *csíkszentkirályi* kapuláb pálmadísztése [14. ábra, 14. l.], legszebb székely kapu Udvarhelyvármegyében a *bethlenfalvi*. Ez tökéletesen kifejlett díszével és eredetiségével az oszlopos kapuk minden tökélyét egyesítve bírja díszében, s azért mintakapunak mondható [21. l., 22. ábra]; ezzel szépségre és eredetiségre csak a *miklósfalvi* versenyez [24. l., 26. ábra].

b) *A ház*. A székely háznak — írja szerző — szintén a keletiekhez rokon sajátosságai vannak: fedele magas, sátorszerű, oszlopos tornácának mértékaránya szigorú; az Ázsiában legrégebb házzal, a khinaival [41. l., 47. ábra] látszik rokonságban lenni [78—79. ll.], mely egyszerre feltűnik Ázsia nyugotán, külön álló díszes nagy kapuzatával és bekerített udvarával, mint a szkythák megjelenésének és századokig tartó részleges megtelepedésének következménye [78. l.]. Két szép példányt közöl szerző műve 60-ik lapján [63. ábra] és a XXXI-ik táblán: az első a *Korondi ház*, második a *ménasági*, mindkettő az ősi székely házak mintája. Bizonyos, hogy az nem európai ház, azt is Ázsiából hozták magukkal székelyeink a persa uralkodók időkorából, mely ott általánosán bevett ház-typus volt, s melynek ma csak a székelyház képviselője, magas, díszes fedelével, ereszével vagy tornáczával és dűsan díszített keleti pálmás kapujával [49. l.]. A tipikus székely háznak nincs testvére nyugoton, tehát eredetét keleten kell keresnünk, a honnan a székelység és a magyarság jött. A székely háznak beosztása, oszlopai, a kapufélfa, pálmás díszei mind keletre, a szászánida-kori Persiára utalnak. Itt találjuk meg az udvarhelyvármegyei házak és kapuk őseit és rokonait. Magával hozta a székely a formákat, s ezer év óta tovább faragja. [21. l.] A székely törzsnek ős nemzeti építészeti sajátosságait tartotta fenn számunkra e ház, mely Európában mindenütt idegen; tipikus képviselőit érintetlenül, ősi alakjukban találjuk meg a székely erdők és hegyek között megvonult falukban, a keleti Kárpát bércei közt [65. l.]. A székely nép itt létének ezer évet meghaladó emlékét őrzi a székely ház, melyet összehasonlítva a nyugoti népekével, rokonait sehol föl nem találjuk — a mennyire az emlékek a nyomozódást lehetővé teszik.

A székelység Persia szomszédságában is a Kaukázus, fában bővelkedő vidékén lakott s épületeit saját izlése és szüksége szerint maga készítette. Európában és a keleti Kárpátok nyugoti oldalán a leghegyesebb, erdős és havasos vidékeken foglalt lakóhelyet, s a mint láttuk, ősi eredeti építésmódját maig megtartotta. Azért kelet és nyugot felől körülzajló kún, besenyő, bolgár, a későbbi vlach néphullámzások nem tudták sem lakhelyökből kiszorítani, sem közöttük idegen építési modort meghonosítani. A népnek az ősihez szívós ragaszkodása megvédette vele nyelvét, nemzeti viseletét, szokásait és építészetét is: hű maradt ősei szokásaihoz abban is, hogy bár köve elég van, ma is jobbadán fából építi lakóhelyét, úgy mint ezer év előtt. Neki az ő földje *ország*, a mi azon kívül van, még az anyaország is *külföld*, ő mindenik előtt egy *ismeretlen világ*,

melynek hegyei közé bezárva, közelről nem ismerve, megőrizlette és fenntarthatta mindenben eredetiségét és nemzeti szokásait.

Kritikusok azon kétkedő ellenvetésére, hogy a legrégibb székelyföldi emlék sem régibb a mult századnál és így az első ezer évről nincs egybekötő kapocs a mai Székelyföld és Ázsia hajdani építményei közt, hogy a hazai, sőt a székelyföldi monumentális építészetben sincs nyoma az ősi háznak és díszeknek: sajnosan ismeri el író, hogy ez úgy van. Önigazolására felhossa az időnek a romlékony anyagból készült épületekre pusztító befolyását, s hogy a kereszténység minden nemzeti építészetet kiirtott, sőt már csirájában elfojtani igyekezett, hogy az ősi hitre emlékeztető semmi jel és nyom fenn ne maradjon: felhossa a népnek azon hajlamát, hogy csak a mai szükségeket igyekszik kielégíteni, jövőre nem gondol s kitünő épületek utáni vágy lelkében nem él. De ha megfontoljuk — ugymond író — a nép gondolkozásmódját, szokásait és erkölceit, s azokat, a miket hagyományában és őskorról tanuskodó építéseiben bír, s egybehasonlítjuk az általa bizonyításul felhozottakkal: hihetőnek véli, hogy a székelységnek egybe nem kapcsolt jelenére és multjára nézve felhozott érvei, az elősorolt tények és emlékek nagy száma s az azokból levont következtetései a hézagot betöltik s a támadt kételyt legalább részben eloszlatják.

Legutoljára maradt *Budváráról* régészeti tekintetben írnom. Sajnos, hogy ez nem áll hatalmamban. Én, mint nem szakember, Budvárán ásattam s az eredményt az *Archaeologiai Értesítő* 1894. évi XIV-ik kötete, 3-ik szám 210—16. lapjain közrebocsátottam. E mű szűk tere annak itt is előadását nem engedvén meg: olvasóimat arra kell utalnom. *Téglás Gábor* szaktudós és n. tud. akad. lev. tag is megvizsgálta, de beható tanulmányozásra, s a mi főóhajtás volt a vármegyében, ásatásra ideje nem jutott. Ez a jövőnek maradt fenn. Özvegy Szócs Mártonné urnő, a vármegye nemeslelkű szülötte — felhívásomra — örömmel átengedte boldogult kedves férjének, hosszú éveken át s főleg az 1874-ki piacrendezéskor nagy gonddal és nem kis költséggel gyűjtött igen becses régészeti leleteit, a vármegyében alapítandó helyi Muzeum számára; a leletek közt sok érdekes tárgy volt: római bélyeges téglák, hunn-kori fegyverrészek: nyilvessző, tegez, kopja, nagy vas gyűrűk, kengyelvas, zabla, lovag sarkantyú, hatalmas kard és szablyapengék, stb., de a melyek tudományosan meg nem határozva, ládádba vannak zárva, s én czélomra föl nem használhattam; rendezésök, gyarapításuk, s a közönség és tudomány használhatására az új vármegyeháznál elkészíttetésök a vármegye vezérférfiainak lesz feladata.

IV. *Az irodalom bizonyágtételei.* A nemzeti öntudat az irodalomban él és nyilvánul: csecsemő-korban mint homályos sejtelem, az ifjuban a költészet fényében, férfinál a mult nagyságára visszaemlékezésben, s egy szebb jövő biztató képében. A mondákra és hagyományokra az irott krónikák tanuságtétele következett, melyek első megszólalása a hunn-székely és hunn-magyar öntudat és önérzet általános elterjedése lett a magyar földön a magyar szivekben. Krónikáinkat fölemlítettem e mű [32-ik lapján], a Csíki Székely Krónika hiteles helyeit ismerttettem [a 92—116. lapon]. A hunn-magyar rokonságot valló írókat elősorolta dr. Nagy János: *A Szé-*

kelyek scythu-hunn eredetüségé és az ellenvélemények czimü 1889-ben irt műve 14—17. lapjain ¹⁾, és Imecs Jákó: *A székely nemzet eredetéről és A Székely és Lófő eredetéről* irt értekezésében.²⁾ Ez írók a XVI. és XVII-ik századból: *Heltai Gáspár, Szamosközi István, Székely István, Verántz Antal, Bonfini Antal, Tubero Lajos, Istránffi Miklós, Verböczi István, Oláh Miklós. Nadányi Sámuel, Lisznyai K. Pál, Otrokocsi F. Ferencz, Frank Bálint, Fröhlich Dávid, Sigler Mihály*: a XVIII-ik századból: *Bél Mátyás, Desericzki Incze, Bod Péter, Benkő József, Katona István, Haner Jeremiás, Felmer Márton*; a XIX-ik századból: *Szabó József, Kállay Ferencz, N.-Ajtai Kovács István, gr. Kemény József, gr. Kuun Géza, Kövály László, Nagy Géza, Horváth Mihály, Ipolyi Arnold, Balássi Ferencz, gr. Mikó Imre, Szilágyi Sándor, gr. Lázár Miklós, báró Orbán Balázs, Várfalvi Nagy János, Szabó Károly*, s így a nemzet íróinak, kevés kivétellel, csaknem összesége a székelyek hunn-szkytha eredetét hiszi és tanítja. Azt kell-e hinnünk, hogy a magyar tudományos világ ily tekintélyes része él sötétben, s nem inkább a kevés számú ellennézetűek [l. a 93. lapon] járnak téves úton?

Az írók közt a próféták küldetését teljesítik a költők: magyarazzák a multat, előre hirdetik a jövőt. Az el nem pusztított legelső *Nemzeti Historiás Ének*, a XV-ik század elejéről, a mi a magyar költészet kihált világából fennmaradt, a magyarok szkytha-hunnságát hirdeti:³⁾

Mikor a nemzet kezében összetört a fegyver, s gyász borult a honra, a költő régi dicsősége emlékeire hivatkozással vigasztalta:⁴⁾

Nemzeti himnuszunkban is összeolvad a hunn-magyar:⁵⁾

Mily élénken él a hunn öntudat a székelységben, erőteljesen van kifejezve a »*Vad Rózsák*« költője *Székel Nép* czimű versében:⁶⁾

¹⁾ Nyomatott Kolozsv. 1879. 1—74. ll.

²⁾ *Gyulafehérvári Füzetek*. 1861. I. füz. 39—68., II. füz. 1—29. ll.

³⁾ Emlékezzünk régiekről,
A Scythiából kijöttekről,
Magyaroknak eleikről,
És azoknak vitézségekről . . .

Beöthy Zsolt. Magyar nemzeti irodalom — — — ismertetése. 1880. 164. l.

⁴⁾ Hunnia nyög letiporva,
Sírnak a bús magyarok,
Hazájokban szélyel szórva
Sujtják az égi karok.

Béla Futása Énekei. Legelső nemzeti opeia. Pest, 1826. 8. Nr.

⁵⁾ Őseinket felhozád
Kárpát szent bérczére,
Általad nyert szép hazát,
Bendeguznak vére.

Kölcsey Hymnusza: Isten áld meg a magyart sat.

⁶⁾ Attila népe vagy-e? nem akarták hinni: peccsétes
Hű levelet mutass, mondtanak, hinni fogunk.
Hallgattál Székel! de vitézlő fegyvered irta
Véres krónikaként: Attila népe vagyok.

Remény. Zsebkönyv. Kolozsvár. 1839. 5. l.

Ódai szárnyalásu dalban isméri el egy másik költő, Fogarasi János a Székelségnek a nemzeti nyelv ősi tisztaságában megőrzése örök érdemét.¹⁾

Politikai irodalmunk tágas teréről csak két, ide vonatkozó tényt emelek ki. Az egyik Czech János m. tud. akad. r. tag azon történelmi felfogása, hogy ő a magyar királyok történetéhez készített nagy *Oklevél gyűjteménye* I. kötetében az Árpád-házból való királyokat *hunn törzsből valóknak* [Reges Stirpis Hunnicæ] írja, a miben a hunn-magyar atyafiságot fejezi ki. A másik a látnoki lelkű gr. Széchenyi Istvánnak 1835-ben irt *Hunnia* című műve,²⁾ a minek írására őt nemzetének elpusztulástól féltése vitte; mert az — mondá ő — fejletlen, kis irodalma és saját belső ereje által a vele egy állami kapcsolatban élő sok különféle nemzetiséggel sikeresen megküzdeni nem tud, kötelező törvény alkotását pedig e cél szolgálatára az uralkodótól kieszközölni nem elég erős.... Azonban a politikai viszonyok nem sokára megváltoztak; meghozatott az 1836-ki III-ik, 1840-ki VI-ik és az 1844-ki II-ik *magyarnyelvi törvényczikk*, a mi az országot és a gróf aggályát némileg megnyugtatta, azért műve kiadásától elállott s csak az 1849—1860-iki kormányrendszer fenyegető veszedelme bírta rá, hogy utóbb nyilvánosságra hozását megengedje. Nem sokára a kiegyezés által e veszély is megszűnt, s Magyarország és a magyar nemzet helyreállott alkotmánya védbástyái közt biztos nyugalommal halad előre nemzeti rendeltetése útján s betöltheti a közép Dunavölgyben alkotmányos, kelet felé polgárosító küldetését. A ki e könyvet elolvassa, látni fogja, mi mélyen hatolt be Széchenyi lángszelleme Magyarország őstörténetébe, mily tisztán felfogva élt benne az egykori hunn királyság hagyományos tudata, hogy ő szent István magyar királyságát ép azon határok között képzelte, a mik között Attila az egykori Hunniát megalapította, s rövid uralkodása alatt hatalmassá és virágzóvá tette. Széchenyi honfiúi vágyainak ez ősrégi földrajzi és politikai határu Magyarország felelt meg, annak ereje kifejtése volt törekvéseinek célja, e véren szerzett földön, mint sajátján élő nemzetének akarta ő azon hegemoniát megszerezni, melyhez bensőleg vonzódjon valamennyi itt élő nemzetiség, s egyedüli központjuk és vezérlőjük legyen a nyelvben és érdekekben, miveltségben és anyagi jólétben egyesült politikai magyar nemzet... Csak néhány helyet idézek e tüne-ményszerű műből, a mi csodálatosan illik mai időnkre is ép úgy, mint mikor 1858-ban megjelent.

»Árpád diadalmas zászló alatt szállotta meg Hunnia földét« így ir gr. Széchenyi könyve 96-ik lapján. »Minden nemzetiségek — mondja a 104-ik lapon —

¹⁾ Hős nemzet! Te dicső, nagy Hunnivadék! kebeledben
Szép nyelvünk tisztán maradott másfélezer évig.
S bárha körülötted vad népek árja dühöngött,
Bátran szembe menél vésszel és harczy viharral.
Nemzeti jellemedet fenntartád, s nyelved aranyként
Fénylett át a borún, mint fellegeken diadalmas

Nap — légy boldog, s ős díszed soha el ne haladjon.

Nemzeti Társalkodó. 1836. I. félév, 276. l. Én emlékül kaptam szerzőtől az 1843/44-ki országgyűlésen a versből egy javított másolatot s itt abból közlöm.

²⁾ *Hunnia.* Irta gr. Széchenyi István 1835-ben, kiadta Török János MDCCCLVIII.

melyek Hunniát lakják, már rég felolvadtak volna Magyarországon, ha kívülről jövő segítők szüntelen nem melengetik s nem tartják vala életben, minthogy maguk itt benn egy lépést sem haladtak, s miveltségben messze megettünk állottak; de most külföldi vérrokonai által segítve, már-már fölénk nőnek...»
 »Egyesüljenek azért — így buzdítja honfitársait a 128-ik lapon — Hunnia minden nemzetei a magyar géniusz szárnyai alatt s tartsák beírva keblökbe: Egyesség nélkül Hunnia semmi!« Máshol [126. l.] ugyan e tárgyról írja csodálatos erélylyel: »Hunniát a veszélytől csak a latin nyelvtől szabadulás menti meg«. Egyetértésre buzdító szavát e jóslatszerű intelemmel végzi: »Ha nincs Hunnia határai közt hazánk, egyebütt e földön többé sehol nincs!«¹⁾ Ime Vörösmarty egy évtized mulva nemzeti imává lett *Szózatának* eszmemagva! Széchenyi egész lényét áthatotta azon tudat, hogy Attila és a hunnok a magyarok ősei, hogy Árpád az Attila által alapított Hunniát örökségi jogon foglalta el, s a magyarok mai hazája a régi *hunn birodalom* folytatása.

Én gróf Széchenyi szavaiban a magyar nemzet lelkében élő közhiedelemnek és közérzésnek kifejezését látom. Ez a hit és érzés így él főleg a székelység egész összességében, mire a nemzet legnagyobb gondolkozója e könyvével a hagyományos jogosultság pecsétjét tette rá.

VIII. FEJEZET.

A székelyek hunn-sága tagadóinak érvei.

Az ellenzetűiek elől kitérés s olvasóimra nézve az ítélet nagy megnehezítése leene, ha a székelyek hunn-ságát tagadók műveit és tanait teljesen mellőzném, s tudvalevő érveik legalább főbbjeit a lehetőségig megczáfolva vagy helyreigazítva, művemnek ez úton is hitelt szerezni nem igyekezném. Az antiszékelység megtettesülése Hunfalvy Pál, a kinek műveiben mind az bennfoglaltatik s bőven ki van fejtve, a mi az irodalomban az utolsó száz év alatt e tárgyról — kivált ellenfeleinktől — nyilvánosságra jött. Hunfalvy irodalmi munkásságának 1864 óta 1890-ig, tehát 26 éven át legkedveltebb tárgyát a székelyek hunn eredetének túlnyomólag nyelvészeti alapon fejtegetése, vitatása, olykor szenvedélyességig fokozott ostromlása tette; főbb érvei azonban e három művében vannak központosítva: 1. *Magyarország Ethnographiája.*²⁾ 2. *A Székelyek.*³⁾ 3. *Az Oláhok Története*, írta 1890., kiadatott halála után 1894.⁴⁾ Az első két mű székelyeket illető lényegesebb részeire három rendbeli czáfolatot irt Szabó Károly, melyek a *Régi Székelység* című 1890-ben megjelent könyvében láthatók,⁵⁾ a harmadikra 1890-ben tör-

¹⁾ *Hunnia.* 102. l.

²⁾ Írta Hunfalvy Pál. 1876.

³⁾ *Felelet a székelyek szkytha-hunn eredetűségére.* Írta Hunfalvy Pál. 1886.

⁴⁾ *Az Oláhok Története.* I., II. köt.

⁵⁾ Írta Szabó Károly. I—VII. különböző tárgyu czikk, közülök három Hunfalvy ellen írva.

tént halála miatt nem válaszolhatott. Ennek néhány helyére én irtam ellenészrevételeket részint *Székely Telepek Magyarországon* című értekezésemben s *Függelék*-ében,¹⁾ részint e mű eddigi folyamában. Itt előbbi 1., 2. pont alatti művének néhány sarkalatosabb pontjára, szoroson vett történeti alapon mondom el megigazító ellenészrevételeimet és pedig előbb az 1. alattira.

I. Hunfalvynak, ellenfele irányában használt lenéző s a dolgot semmiben föl nem világosító élezelődéseit mellőzve, első komoly érve ez: ismerjük a székely nyelvet, de nem ismerjük a hunn nyelvet [12. l.], sőt módunk sincs megismerni; lehetlen tehát a székely nyelvet a hunnal összehasonlítani, emélfogva a meg sem tehető összehasonlításból nem lehet bármit is következtetni a székelyeknek hunnokhoz való viszonyára.... Ez a nyelvészeti nyomozódások eredménye. De a történeti irányban való kutatások, nemzeti hagyományokon alapuló krónikáink állítják a hunn-székely rokonságot, a mik e mű eddigi folyamából immár ismeretesek. Byzánzi forrásokban fennmaradtak a hunn vezér kapitányok, törzsfők és királyok ismert nevei, fennmaradt *Donát* nevű hunn törzsfő [némely görög források szerint: király], mely név ma is fenn van egy előkelő székely nemzetségben. Egy *Balás* nevű hunn vezért szintén byzánzi forrás után említi *Desericzki*.²⁾ *Berde* falu nevet emlegetnek georgiai utazók, ily nemzetség Orbai székely székben, Laborfalván ma is él. *Gordás* hunn királyt népe megülte azért, hogy ősei vallását elhagyva, keresztény hitre tért, s a hunnok bálvány isteneinek képeit összetörette.³⁾ Neve ma is fenn van, Maros-Vásárhelybe beolvadt *Gordásfalva* megszűnt falu nevében. *Balámber* hunn király nevét fenntartották Csíkszékben *Balán* hegye, *Balán* havas, *Balán* falu, nemkülönben annak *Balamir* változatát *Bala* = magas, *mir* = fejedelem, persa szók, azon korból átvéve, mikor őseink a persák szomszédságában laktak. *Attila* magyar *Ethele* néven, *Buda*, *Roa* királyok szintén magyar néven szállottak korunkra. Már fennebb el volt mondva *Jornandes*, egykoru góth író után, hogy a hunnok a Volga és Dnieper folyamágainak között, más források szerint pedig a Fekete tenger és Ister torkolata által körített földet *Vár*-nak nevezték, tehát e magyar szó eredeti hunn szó, innen vannak elnevezve az egész Székelyföldet beölelő *vár*-ak, innen erednek a Magyarországot alkotó *vár*-megyék és *vár*-osok.... *Chorenei Mózes* örmény történetíró, mint azt [51. l.] láttuk, emlékezetben hagyta a *vadon* szót, mely nagy és kietlen pusztát jelentő hunn tájkifejezés ma is ily értelemben van fenn a magyar nyelvben... *Harom*, *Csete*, *Rud*, *Radoshegy*, erdős, sziklás hegyek, *Sennye*, *Ibor* erdeje őserdőség, *Rede* legelő, *Diend*, *Ligárd*, *Liborhát*, *Silló*, *Rapóalja* dűlők s határrészek, *Oza* agyagos domb, *Bede*, *Szondi*, *Sete*, *Tegző*, *Tombold*, *Tuto*, *Zolya* nemzetség-nevek. Vajjon téved-e vagy helyes úton jár a nép, mely ezeket hunn szóknak s neveknek tartja?... *Kállay Ferencz* hunn szár-

¹⁾ Irtá *Jakab Elek*. *Századok* 1896. évi VII., VIII. füzet. Bővitve: *Függelék az erdélyi és székelység* cím alatt, külön lenyomatban, a *Nemzet* 1896. évi 112., 115., 121. számaiban s a *Budapesti Hírlap* 1896. évi 4. számában megjelent cikkeikkel.

²⁾ *De Initiis ac Majoribus Hungar.* sat. III. köt. 16. l.

³⁾ *Szabó K.* *Kisebb Tört.* Munkái. I. k. 155—156. ll. *Theophanes* után.

mazásra mutató neveknek véli a *Bardotz, Kálnok, Uzon, Ete, Mike, Sepsi, Imecs, Dán, Inak, Sükö, Póka, Ika, Láz, Kabala, Bánk, Kurz, Dondor, Bongor* Székelyföldön ma is fenn levő neveket.¹⁾... Örök kár, hogy Priskosz az Attila ebéde alatt és temetésekor énekelt hunn nemzeti dalokból s Zerkon bohóc hunn-görög élczelődéseiből valamit föl nem jegyzett; mert hogy a büszke hunn király asztalánál nem más, mint hunn nyelvű nemzeti dalokat s hős-énekeket énekelték, lélektanilag föltenni lehet és kell, kétségbe vonni nem... De írásos bizonyítás is van. Krónikásaink s tudósaink öt századon át emlegetik a hunn-székely ABC-ét, s hogy hunn-székely írásos emlékek maradtak fenn egészen jelenkorunkig. Annyi pogánykori nemzeti emlékünk megsemmisítése után e létezőt tagadni s gúnyolólólag lenézni csak elleneinkhez illő; mert erről írott adat szól, s nem lehetetlen, hogy a véletlen és szakértők kutatásai a hunn-székely ősi-írásnak bizonyosabb emlékeit hozzák egykor napfényre.

Nem remélem ugyan, hogy Hunfalvy — ha élne — az ő nyelvészeti érveivel szemben az én történeti és hagyományon alapuló ellenérveimet súlylyal bírónak elismerni hajlandó lenne; de történetíróink nincsenek mind az ő álláspontján, s a magyar olvasók közt lesznek, a kiknek tudását a mondottak a hunn-székely rokonságot illetőleg az eddiginél erősb alapra állítják.

II. Hunfalvy másik érvét *Budenz József*, Németországból 1859-ben bejött ifjú nyelvésztől vette, a ki a Székelyföldön néhány hétig járván s a székelyek nyelvét tanulmányozván: mint nyelvész hamar észrevette, hogy a székely beszéd egy tisztán kiejtett magyar nyelv, mely az irodalmi nyelvhez képest sem hangtani eredetiség, sem a szóalakok épsége tekintetében semmit sem vesztett vagy romlott, de mind hangtani, mind alaktani egyes sajátságok által elváló nyelv.²⁾ Így kell — mondja Hunfalvy — itélni a székely nyelvről mindennek, a ki képes ilyen itéletre... Budenz e művet 1860-ban írta. Ész és bátorság műve, hogy ő néhány hét alatt a székely nyelv sajátságait annyira kiismerte, hogy azok törvényét is képes lett meghatározni. Ő a székely nyelvterületet két részre osztja, melyek határozottan elválnak egymástól: *nyúgoti székelységre*, Maros- és Udvarhelyszékben, s *keletire*, Háromszéken, Csíkban és Gyergyóban, s az elválasztó vonalat szerinte egyebek közt, a nyúgotiaknál az *is*, a keletieknél az *es* teszi: én *is* adok, te *es* adj. Másik forrása Hunfalvynak *Kriza* székely tájszólási észleletei, a miket az *Vadrózsák* című székely népköltési gyűjteményében tett közzé.³⁾ Hunfalvy felhozta, hogy Budenz osztályozását ő is helyesli, s csak némely pótlásokat ad hozzá. Ugyan ő a csángók nyelvét is a székelyhez kapcsolja, a kik Moldvában távol élvén: a többi magyar nyelv kevesebbé hathatott rájuk. Mindezeket egy eszmekapcsolatba foglalva, így adja elő nézetét s vonja le következtetéseit. A székely beszédnek — úgymond ő — egyik területét, a nyúgotit az ő jellemzi, a keletit a közép *e*: töttem, öttem, téttem, ettém, az első t. i. az *ö-ző* kiejtés Magyar-

¹⁾ *Históriai Értekezés a Nemes Székely Nemzet Eredetéről.* 44. l.

²⁾ *A székelyek.* Írta Hunfalvy Pál. 14. l.

³⁾ *Vadrózsák*, székely népköltési gyűjtemény. Szerkeszti *Kriza János*. Kolozsvárt, 1863. A végén: *Néhány szó a székely nyelvjárásokról.* 547—565. ll.

országban is meg van a göcsejiekénél, sőt a Duna-Tisza között is [76. l.]. Különösen jellemzi a keresztfurfi széki népnyelvet az *l*-nek mássalhangzó előtt kihagyása, *a'ma* = alma, *csiná'na* = csinálna. Ugyanez a hangtani jelenség észrevehető túl a Dunán a *göcsejiekénél* s a Dunán innen a *palóczoknál* [17. l.]. Az irodalmi nyelvben szokatlan, de a székelyek és a csángók közt meglevő *ni, nit, nul* ragozás: megyek Páln*ni*, voltam Páln*it*, jövök Páln*ul*, meg van Magyarországon is a *palóczok* és *barkók* közt [26. l.]. A székelyeknél meglevő *nálunk* alak a *hozzánk* helyett szintén meg van a *palóczoknál* [26. l.]: Sokszor *é' jött nálunk*, sokszor eljött *hozzánk* helyett stb. A *Regösök* karácsonéji éneklése a *göcsejiekénél* Zalában meg van a székelyeknél is *Homoród vidékén* [25. l.]. Ezek azok a székely és csángó nyelvjárási sajátosságok, melyek Magyarországon is megvannak, de csak a *göcsejiekénél*, *palóczoknál* és *barkóknál*. A *fog* igét nem a *jövő*, de a megtörténhető dolgok jelölésére csak a *székely* és *göcseji* használja: ott *foy* lenni, *e' fogott szalannyi* = el fogott szaladni [20. l.]... Ezután kiemel Hunfalvy némely oly székely sajátosságokat, melyek Magyarországon sehol, tehát a *göcsejiekénél* és *palóczoknál* sincsenek meg. Ilyenek a székely beszéd: *mondám*, *mondék*, *mondok* *vala* szóalakjai, mely utóbbi becses maradványt az egész élő magyarság közt csak a székelység tartotta fenn, a magyarországi közbeszédben nincsenek meg [17. l.]. A székelyeknél egyedül fenn levő ragozási sajátosság továbbá: látom, látod, *lássá* = látja helyett, *lássátok-e* a falut = látjátok-e helyett. Ez ismét nincs meg sehol a magyarság közt, ugyancsak a *hezzám* alak a *hozzám* helyett, s a mi csak Háromszéken és a csángók között van meg *tőlük*, *nálik* = tőlük, náluk helyett [21. l.]. Azt is hangsúlyozza Hunfalvy, hogy a székely beszéd a magyar nyelvnek sok sajátosságát tartotta fenn, ilyenek: *alít*, nem is alítottam = nem is gondoltam, *ágyni* = beágyani a búzát, a csűrbe cséplés alá *sorba rakni a kévét*, *álmattan*, *émetten* vagy *imetten*, *efiantan* = álmában, ébrenlétben, ifjúkorban; ez is ma csak a székelyek közt van fenn, mint szintén az *enyettem*, *enyetted*, *enyette* = érettem, éretted, érette [22. l.].

Az ezekből elvonható tanúság az — mond Hunfalvy — hogy vagy a nagy magyar nyelv vált el egykor a kicsi székely nyelvtől, vagy megfordítva; mert a székely és csángó nyelv úgy általános, mint különös sajátosságai, legkülönösebb. legfeltünőbb régies szavai és szóalakjai meg vannak *itt-ott* a különböző magyar nyelvjárásokban is. De kell-e okvetlen elválást tenni fel, nem lehetséges-e egy törül származásuk, de külön területen, érintkezés nélkül, egészen elkülönözten kifejlődésük? Ez nem hihető, mert a székely nyelv minden sajátosságai meg vannak a magyar nyelv *különböző vidékein*, s mindkét nyelv azonos lefolyása csak egy területen s közös társadalmi viszonyok közt történhetett meg [28. l.]. Elvált pedig — mondja Hunfalvy — a székely nyelv a magyartól a *Temetési Beszéd* korában [1166 körül, az évet Hunfalvy nem mondotta meg], a mikor magával vitte az időbeli alakokat, s megőrizte a többi sajátosságokkal együtt még akkor is, mikor azok az anyanyelvből már rég kivesztek [29—30. ll.]. Mindezekből a végeredmény az, hogy a székelyek Magyarországból származtak be Erdélybe s a csángók Erdélyből Moldvába a Szeret mellé [31. l.].

Vizsgáljuk meg behatóbban Hunfalvy okoskodásainak s következtetéseinek alapját. A mint látók, ő a székely nyelvnek a magyarok nyelvével tökéletes egyezéséből következteti a székelyeknek Magyarországból betelepítését, a két nyelv egyezését pedig abból, hogy a székely nyelvi sajátságok Magyarországon is meg vannak némely helyeken; de e helyek Hunfalvy minden példájában a *gőcsejiek*, *palóczok* és *barkók*, soha sem a Duna-Tisza közti, honfoglaláskori magyar vármegyék, melyeknek nyelvében a székely nyelvsajátságok egyáltalán nincsenek meg. Hunfalvy egyetlen tájszólási és alaktani egyezést sem idézett a nagy Magyar-Alföld és a Duna-Tisza között lakó magyarság beszédéből és szójárásából, nem is idézhetett; mert az ottani magyar beszéd egészen más, majdnem a mai, az irodalmi beszéddel egyező; kiejtése, szólásformái is mások, mint a például idézett másik három népfajéi.

Az alföldi magyarság legkésőbbi lakos Magyarországon, közötté új fejlődést kapott a magyar nyelv, míg a gőcseji, a palócz és székely saját külön területén és népe körében ősi szó-alakjait s hangtani sajátságait megőrizte. A székelység négy századdal elébb foglalta el lakóföldét, külön intézményei voltak, egy politikai testté tömörülve laktak együtt s nyelvöket ős eredetiségében tartották fenn. A palóczok és barkók szintén a magyar honfoglalásnál korábbi lakosok földjüken; őket avar, némely írók kún utódoknak mondják, a kik hegyeik közt, folyóik mentében elkülönzött társadalmi életet éltek, nyelvöket részben ma is régi alakjában beszélik. A gőcsejieket Toldy s utána többen az első hunn korszak maradványainak vélik, a kik Attila fiainak a Netád folyónál legyőzetése s a hunn sereg szétszórátása után Gőcsej erdős hegységei közé menekültek, ott elébb mint góth alattvalók, később a rokon avar uralom alatt élő magyar törzs maradtak fenn, megőrizve nyelvök sajátságait s régi szokásaikat. Hunfalvy azon érvelése tehát, hogy a székely nyelvjárás és sajátságok a magyarországi nagy magyarságban is megvannak, önmagától elesik; mert a palócz és gőcseji nyelvjárás és a nagy magyar alföldi nép beszédkiejtése nem egy.

Hunfalvy kiválási elméletére megjegyzem 1. Ha a székelyeknek az ős magyar nyelvsajátságok megőrzése a kiválás következménye, minek tulajdonítandó, hogy ezt a tünetet a palóczok és gőcsejiek nyelve is épen ez alakban és arányban mutatja? Ezek a nagy magyarságból nem váltak ki, ott laktak velök s közöttük — habár földrajzilag elkülönzöttek — sok századokon át. 2. Hogy történhetett, hogy a székely nyelvi sajátságok csak a palóczok és gőcsejiek nyelvjárásával egyeznek, s nem egyszersmind a többi nagy magyarságéival is? Vagy csak Magyarország e három népfaja élt hajdan közös életet? S hol és mikor, meddig tartott ez? Hol volt akkor a belső székelység lakhelye? A székely-palócz-gőcseji nyelvrokonság és sajátságaik e nagy egyezése arra mutat, hogy ezeknek egykor valamelyik ázsiai vagy kelet-európai lakhelyöken a nagy hunn, avar vagy magyar nemzettesttel együtt kellett lakni, a hol nyelvök is egy volt, s a három ág új lakhelyére magával vitte nyelvét akkori fejlettségi állapotában: a székelység belső Székelyföldre, a palócz a Mátra-hegy tájaira, a gőcsejiek Gőcsej hegyvidékeire, s mindhárom megtartott belőle több-kevesebb eredetit és

sajátságost, csak a nagy magyar tömbnél alakult át a nyelv, kivetkőzve igen sok régies jellegéből. Ez csak az ős hazából való valamelyik kijövetel idejére gondolható, de a *mikor*-ra? feleletet adni senki nem tud. Hunfalvy állítása, hogy a székelyek kiválása a *Temetési beszéd* korában történhetett, azért nem fogadható el, mert a palóczok és göcsejiek kiválásáról semmi történeti adat és Hunfalvy Pál sem szól, s így e két népnél meglevő ugyanazon nyelvsajátsági állapotnak még elébb meg kell tudnunk és állapítanunk történelmi okát és idejét.

III. Hunfalvynak az *Erdély* névből a székelyekre vonatkoztatott okoskodásait ¹⁾ megczáfolta Szabó Károly, ²⁾ a *székely* név téves értelmezését szintén ő elébb idézett művében, ellenkezőjét kimutattam én is e mű folyamában. ³⁾

IV. Itt Hunfalvy a *történelem tanúságaira tér át*, s a krónikák, a kisebb és nagyobb *Legenda* alapján előadja, hogy I. István, a legyőzött II. Gyula vezért 1002-ben nejével és két fiával Magyarországra foglyul vitette s országát, mely akkor *Fekete Magyarországnak* mondatott, mások szerint az *Erdőn tuli földet* országához csatolta, s megjegyzi, hogy a székelyekről a király valamennyi harczi között nem szólnak a krónikák [37. l.]...: A dolog ellenkezőleg áll. A kereszténységre tért székelyek maguk kértek segílyt a királytól, s így hódoltak meg a régi hithez ragaszkodó saját véreik. E nélkül nem győzetett volna le oly hamar és könnyen az ország és Gyula törzsvezér. ⁴⁾ Azt is írja Hunfalvy, hogy Querfurti Brunó hallotta a *fekete ungrokról*, hogy mind keresztényekké lettek. Hunfalvy a Maros és Körös völgyére helyezi őket [38. l.], mások székelyeknek vélik, a mit igazol belső harcuk, a királytól segélykérés, tömör lakásuk s Háromszék és Csík népének barna színe s hunn jellege. ⁵⁾ Említi Hunfalvy, hogy a székelyek I. László király kúnok elleni harcaiban sem vettek részt. A Csíki Krónika följegyezte, hogy a tatárok [*kúnok*] ez idő tájatt többször jöttek rá Csíkra, a székelyek mindig visszaverték s földjükről kiűzték. ⁶⁾ Hunfalvy a besenyőkkel való harcokra is útal, melyekben a székelyek a királyt nem segítették. De védték otthonukat, mely a király birodalma volt, és szintén ki volt téve azok szünteleni támadásának. ⁷⁾ Különös Hunfalvynak azon állítása, hogy abból, mert a térítő szent Brunó pápához irt jelentésében a székelyekről nem tesz említést, az következik, hogy akkor azon ország részben székelyek nem is laktak. Ez téves állítás. A fekete ungrok lakhelye azon időben a krónikák szerint Csík, Háromszék és Moldva volt. Csík sziklás havasain s ős erdőségeiben ma is félelmes az utazás. Mikor az útas Oláhfaluból menve a *Tolvajos tetőre* ér, s látja az egész szemhatárt betöltő rengeteg fenyves havasokat, melyeken át csak e század elején vágott a fejsze

¹⁾ *A székelyek.* 31—33. ll.

²⁾ *A régi székelység.* 81—84. ll.

³⁾ » » » 46—89. ll.

⁴⁾ *Székely Telepek Magyarországon* sat. 35—39. ll.

⁵⁾ *Udvarhely Várm. Monogr.* 99. l.

⁶⁾ *Annales Reg. Hung.* I. 14. l. *Katona.* I. 104. l.

⁷⁾ *Udvarhely Várm. Monogr.* 104. l.

⁸⁾ » » » 108. l.

járható íttat, borzongás fut végig idegein. Milyen lehetett e vadon ezer év előtt? Nem csoda, ha a szent férfi nem kereste fel e zordon tájakat s nem kívánt találkozni a székelység, e hadakozó nép, részben pogány hiten levő marczona fiaival. Az Erdélyben levő fekete ungrok nem lehettek a vármegyék elszórt kevés magyarjai, de igen a fekete színű besenyővel vegyült hunn-székelyek.

Hunfalvy a székelyek ősi földén I. István korában nem lát székelyt s nemlétüket bizonyítgatja. Magyarország nyugoti szélén már 1061-ben rájuk talál, de a forrásokban a besenyőkkel együtt megnevezve, s minthogy ezek a határok őrizetére rendeltettek a királyok által, Hunfalvy Fejért és Jerneyt követve, [*Székely Oklevél*. I. k. 15—16. ll.], a székelyeket is határőröknek véli és mondja, s mint olyanokat tárgyalja könyvében, sőt olykor egészen azonosítja őket, s a székelyt besenyőnek, a besenyőt székelynek, mindkettőt határőrnek nevezi és írja.¹⁾ Így ír róluk 1116-ban [40. l.]; 1146-ban az osztrák Henrik elleni harezban czudar besenyőknek, hitvány székelyeknek nevezi őket Márk krónikája után, a ki azt írja, hogy ezek a magyarok előcsapatái közt harezolván, megfutamodának az ellenség előtt, mint a juhok a farkasok előtt.²⁾ A dunántúli besenyőket, Pozsonyvármegyében a Bolerázon és Székelyfalván [tótul *Szekula*/ faluban levő székelységet szintén határőröknek, s ép ezért mivel a kettőt egynek tartja [40—41. ll.]: Hunfalvy csak a vágvölgyi székelyekről ismeri el, hogy azoknak ispánjuk van, a kik előbb annak vezérlete alatt, egy század lovassal tartoztak szolgálni a királyi zászlók alatt; később ez, IV. Béla király kegyelemlevelénél fogva egyéni személyes szolgálatra változott.³⁾ E változtatást nem sokkal élte túl a vágvölgyi székelység: eltótosodtak vagy elnémetesedtek, nevök nem fordul elő többé az oklevelekben: csak Vága községben maradtak fenn maig, a hol népök erős jellemű, tiszta magyar és vagyonos.

Ezután Hunfalvy a keleti székelyekről mondja el történelmi tanúságait; legelső említésöket 1213-ra teszi, midőn Vilmos, erdélyi püspök a német lovagrendnek — mely 1211-ben nyerte II. Endrétől a Barcaság üres és lakatlan földét, hogy azt a kúnok beütése ellen védje — átengedte annak minden lakói tízedét, kivéve az oda költöző magyarok- és székelyekéit, a miket magának tartott meg [42. l.]. Az, hogy ez oklevél említi legelőbb a székelyeket, nem bizonyítja azelőtt ott nem lehetőségüket. Én idéztem [102—103. lapon az 1077—1095. évből] I. István és I. László szent királyaink egykor létezett okleveleit szintén a székely tízedről; hivatkoztam a Csíki Krónika 888-tól 1075-ig terjedő följegyzéseire, melyek mind a székelyekről szólnak. A történelem általánosan tanítja, hogy a népek zsenge korát rendszeren homály fedi, s hogy ők azelőtt már jóval éltek, mikor oklevél kezd róluk szólni és a történetírás tárgyaivá lesznek. Nagy emberekről is áll ez. Ki lenne elég együgyű, abból, hogy Hunfalvy csak e században tette nevét történelmi hírvé, azt következtetni, hogy a Szepesség

¹⁾ *A székelyek*. 40. l.

²⁾ *Marci Chron.* 88., 98. ll.

³⁾ *Székely Oklevél*. I. 13—14. ll.

Hunsdorf nevű német falujában élő polgári elődei a XIX-ik századig nem léteztek? Pedig e század előtt róluk sem szól a történetírás, sőt neki sincs mostani nevééről oklevele. Ép így létezhetnek a székelyek is Hunfalvynak az ő életök kezdetét megjelölő év előtt sok századon át.

Történelmi tanúságaiban igen gyakran téved Hunfalvy. Azt írja [42—43. l.], hogy a Kézdi széki székelyeket a tatárjárás zavarta ki földjükről, a kik azután a pusztán álló Aranyos mellékén ideiglenes lakással örökös jog nélkül telepedtek meg. *Székely Telepek Magyarországon* című Értekezésében [27. l.] idézve van IV. László király adománylevele arról, hogy ezt nekik atyja, V. István tulajdonjoggal adta, ő most azt csak írásba foglalta s megerősítette; és így mindkét állítás téves. Azt is írja [43. l.], hogy a midőn a kúnok Hód [Hód-Vásárhely] mellett a királyra támadtak, a székelyek segítették meg. Hogy Hunfalvy itt is téved, oklevél igazolja. A kúnok fölláztak, s országától és koronájától akarták megfosztani a királyt. A harcz nem a csongrádvármegyei Hód-Vásárhely mellett, de a Czegei tónál vagy Hód tavánál a Mezőségen, a mai Maros-Tordavármegyében folyt. Tévesen írja [44—45. l.], hogy mint az aranyosszéki székelyek a királytól kapták földjüket örökül: ugy föltehető [de nem bizonyíthatólag], hogy az ország szélén levő székelyek is földeiket, akár a királyi várakhoz tartoztak előbb, akár nem, a királyoktól kapták, jóllehet az adományozási oklevelet nem ismerjük s előmutatni senki nem tudja. Ez is a válóval ellenkező állítás. Aranyosvár Tordavármegyében volt, tehát megyei földön, de Székelyföld nem vármegyei s nem adományozható föld. Itt a királyi várak körül szabad székelyek laktak, nem várjobbágyok. *Vécs, Görgény, Udvarhely, Szent-Lélek, Várhegy* királyi várak voltak ugyan, de a székelység védelmére általuk építve és fentartva. 1562. előtt a király és fejedelem székely örökséget nem adományozhatott senkinek. Ős foglalási joguk s birtokuk örökös természete védte meg ettől őket. E földről kelt őskori adományleveleket nem ismer Hunfalvy, nem ismer senki, *mert nem léteztek*. A föld tényleges, jogos, ős idők óta, örök időkig bírásában van a jogcím és jogforrás. Az aranyos-tordavári földadományozás nem hozható jogi kapcsolatba a székely birtoklási joggal. . . . Koronabirtoknak is mondja Hunfalvy [45. l.] a Székelyföldet, minők azon helyek, a hová a szepességi németeket s erdélyi szászokat telepítették le, a kiknek első adománylevelét — mondja Hunfalvy — szintugy nem ismerjük, mint a székelyekét. II. Gézáét nem, de II. Endrét 1224-ből, és a szepességiéket IV-ik Bélától igen. Tény, hogy Zsigmond, Mátyás s az erdélyi fejedelmek adományoztak a székelyeknek is előjogokat, szabadságokat, vagy visszaadták, a miket tőlük erőhatalommal mások elvettek, de földet 1562. előtt nem, ez nemek és ágak szerint szállott firól fira, a mihez a koronának hozzászólása nem volt. A székelyek saját ispánjuk és zászlójuk alatt, saját fegyverökkel szolgálták érette a hazát és királyt, a szászok és németek adót fizettek és meghatározott számú katonát adtak a királyi zászlók alá. Ilyenek a Hunfalvy — némely írók szerint — örök becsü történelmi tanúságai.

V. *A székelyek eredetére* nézve abból, hogy Székelyföldön szláv folyó- és falunevek vannak, Hunfalvy azt következteti, hogy a székelyek megszállása előtt ott is szlávok laktak. Ezt senki sem tagadta, de az a tény, hogy a *Küküllő* neve

valaha Tyrnava, a *Feketeügyé* Csernavoda volt, csak forrástörténeti becsesél bír. Az döntő, a mi ma van. Ha kimutatja is Hunfalvy, hogy a székely nemek és ágak közt is a *Boroszló*, *Karachon*, *Szovát* [-a] szláv nevek, valamint *Oroszhegy*, *Lengyel* és *Bolgárfalva* [helyesen: *Bogárfalva*], *Kovászna*, tehát a mostani székelység egy része szláv eredetű, s ha ellenvetésképpen hozza is fel, hogy van *Besenyő* helység, *Oláhfalu* község, a városokban vannak vendégek [*hospites*, azaz iparos németek], tehát a mai székelység a legkülönbözőbb eredetű népekből alakult meg, a végeredmény mégis a székelység csorbitatlan nemzeti egysége. Hunfalvy maga is kétes rokonszenvű fajbonczolgatását e kétélű megjegyzéssel zárja be: 1. tény, hogy e sokféle eredetű lakosság nemzetileg mind magyarrá, társadalmilag és politikailag székelyllyé vált az időnek összesimító hatása által; 2. ez összesimított népről írta Thuróczi: hogy idegen vérrel nincs vegyülve, a mit dr. Nagy János is hisz. A dr. Nagy Jánosra s ránk, vele egyformán gondolkozókra irányzott nyíl méregbe mártott hegyét kitéri azon tény, hogy a székely társadalom elég erős közėje jutott bárminő fajt [az oláhot sem véve ki] teljesen áthasonítni.

VI. A székely társadalom viszonyairól Hunfalvy eddig nem hallott hamis tételeket állít fel. Az ökörsütést közadónak mondja [53. l.]. E műben ki van mutatva [102—103. l.], hogy az önkéntes ajándék volt. Ezt hátrább Hunfalvy is elismeri Mátyás 1473-ki kedvezménylevelére hivatkozása által, mely így hangzik: *A székelyek, akár nekünk, akár kiküldött embereinknek, üsödöktől fogva semmi pénzbeli fizetésre kötelezve nem voltak, csak egyedül önkéntes és jóakaratukból való ajándék adásra, a mi és más felséges magyar királyok házassága, gyermekeik születése és követségi alkalmakra jövedelmeik igazságos aránya szerint.*¹⁾ A székely lófőt [*primipilus*] első nyilföld birtokosnak [*nyílásnak*] nevezi, s a Pfeil [a középkori német *pil*-től] származtatja. Pedig az a római hadszerkezetből, hihetően Mátyás classikus korában fölvetett *pilum* szó-alak változata,²⁾ melynek a közép századokban előharczos [*antebellator*] volt jelentése. Igazolja ezt Godefried, Arnsbergi gróf 1368-ki eladási oklevele, melyben egy birtokát a Weser és Rajna közötti előharczos primipilusság méltóságával és tiszttel együtt [*Cum dignitate, officio, seu Antebellatoris Primipilatu inter Weserum et Rhenum*] adta el.³⁾ A régi kor legvitézebb népei kapva-kaptak ez elsőségen;

¹⁾ *A székelyek*. 57. l. L. Mátyás szabadságlevelét: Szabó K. *Székely Oklevéltár*. I. köt. 220. l.

²⁾ *Pilum* = hajtó dárda, ein Wurfspiess, kopja a római gyalogságnál, egyértelmű a *hasta* szóval, a mi hosszú, sugár rúdat, fiatal fadereket jelent, a miből a lándzsa nyele készült, a magyaroknál, kik azt a párthusoktól vették át, nyíl, gerely, kelevész, kopja. A rómaiak hármias csatarendében az első rendet, a *dárdásokat* [egy Legio manipulusának katonáit] tették, tehát, a Legio harmadrészét. A germánoknál: Vortrab in der Schlachtordnung. Innen jött át a középkorban a székely hadseregbe a *primi pili* név = előharczosok, kopjasok. *Pilum ducere* = a rómaiaknál az előcsapatot vezetni. Egy más író szerint: [*Lübkers* Real Lexicon des Classichen Alterthums 1877.), a legidősb Centuriók megkülönböztetésül nevezettek: Centurio *primi pili* [a triariusok manipulusa hivatott *pili* néven], ugy-szintén *primipilus* vagy *primus Centurio* néven, a hastatusok Centuriói vagy a princepsok mondattak: *Centurio primi hastati* vagy *primus, secundus hastatus, princeps sat.*

³⁾ *Monumenta Paderboniensia*. Francof. et Lips. 1713. 4. p. 204.

mert ha nagyobb veszélynek voltak kitéve a harcban, a zsákmányból is rendszerint nagyobb részt kaptak.¹⁾ Ebből értjük meg: miért kérték a székelyek Árpád fővezértől a hadban előjárhatóság kedvezményét... De egészen eredeti és különálló e szó jelentése a székely hadszervezetben. Itt a népnek nemcsak hadi, de társadalmi osztályrendjét is fejezte ki. Primipilus = lófő az — így tartja az ősi megrögzött szokás — a ki három sorsnál [három örökös nyilföldnél] többet bír, s a hazát önköltségén lóval szolgálja és védi... Hunfalvy a székely nyelvjárás és intézmények nem elég alapos ismerése miatt nem helyesen fogta fel a *lófő* értelmét. Ez egy tágas értelmű szórövidítés, sok névszónak könnyebb kimondásért rövidre összevonása. Kiegészített személyi értelme ez: a primipilus oly székely főembert jelent, a ki a hazát lovon szolgálja. A szó tárgyi jelentését Hunfalvy is jól értelmezi, mert a *lófőség* [Primipilatus], három teherviselő nyilföldet jelentett, a mi a későbbi erdélyi törvényekben a *három antiqua sessio* megváltozott nevében maradt fenn.²⁾ De már abban, a hol Hunfalvy a székely lófőket oly társadalmi helyzetűeknek írja, hogy bennök a felföldi soltészekhez és az oláh kenézekhez hasonló telepítő vállalkozókat gyaníthatni [53. l.], nagy elméje oly eltévelyedést mutat, a mit csak sajnálni lehet. A székelyt nem telepítette senki, maga foglalta el lakóföldét. A lófő nem telepítő soltész, nem kenéz, de a székely nemzeti haderő fő és gyökéreleme, egy tekintélyes és hatalmas néposztály, mely minden székben százakra ment, a fél Székelyföldet birta, s tömege azon lovasságot tette, mely V. István, IV. László, később Hűnyady János és Mátyás király, Báthori István lengyel király, Bocskay István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György erdélyi fejedelmek zászlói alatt a Morva vizénél, a Balkánfélszigeten, Ausztriában, Cseh-, Lengyel- és Olaszországban dicsőséggel hordozta meg saját ispánja alatt a székely nemzeti zászlót s megszerezte magának a soha el nem övülő *vitéz nemzet* hirnevét. Abban is téved Hunfalvy, hogy a primipilus név gyalog hadnagyot jelent [54. l.] s hogy ők a hadi kapitányok és bírák [55. l.]; az elsők a főemberekből választottak vagy tétettek, az utóbbiak, u. m. a bírák és hadnagyok nemek és ágak szerint következtek. Téved Hunfalvy abban is, hogy a fiskusnak a székely magszakadás és hűtlenség eseteiben örökösödési joga lenne [61. l.]. Ha innen — mondja ő — az eredeti honfoglalásra lehetne következtetni, akkor ez áll a magyar szabad kir. városi, erdélyi szász és valamennyi kiváltságos kerület örökségére nézve kihalás vagy hűtlenség esetében; ezekben sem szállott a birtok a fiskusra, míg a magánosokét örökölte. Itt ismét egy őstörténeti és közjogi tévedésben van Hunfalvy kellő világosság nélkül. E jogi egyenlőségre felhossa későbbi művében³⁾ az 1542-ki XXXIII. t.-cikket, melyben ki van mondva, hogy községeknek adományozott jók soha ne szálljanak a fiskusra. Ez azért van, mert ott a községek örökösödnek, ha magszakadás áll be. Felhossa az 1638-ki XXXV. t.-cikk 3. §-át, mely rendel: hogy a városok javait, melyek az előbb idézett törvény szerint soha a kir. fiskusra nem szállanak, senki adományul fel ne kérhesse s az

¹⁾ *Saxonis Grammatici Historia Daniae.* Lips. 1771. 4. p. 127.

²⁾ *Approbata Constitutio.* P. III. Tit. XXIX.

³⁾ *Az Oláhok.* I. köt. 251—252. l.

eladományozottak nem adományozottaknak tekintessenek. Erre Hunfalvy a néhány sorral előbb látható tagadó megjegyzést teszi. A dolog másképp áll mind a széke-lyekre, mind a szászokra nézve. A székelyek magszakadásánál azért nem örököl a fiskus, mert földjük ősi foglalás, nem a korona adománya; ezen kívül irásban is biztosította őket I. Rákóczi György 1636-ki szabadságlevele, melyben világosan ki van mondva: »*hogy székely örökségben a fiskus soha se örökösödjék, hanem magszakadás esetében a birtok szálljon azon nemzetségbeli más ágakra, székely ősi törvények és szokás szerint*«.¹⁾ Hogy hűtlenségi bűn eseteiben sem örökölt, maga II. János választott király elismerte, midőn ősi nemzeti szabadságukat 1562-ben eltörölte, azzal indokolva azt, hogy a székelyek gyakori lázadásának oka azon régi szabadságuk, hogy a fejedelemnek lázadás esetében nincs joga birtokaikat a fiskus részére elfoglaltatni.²⁾ Az erdélyi szász városok községi birtokait azért nem örököli a fiskus, mert azok a királyi korona birtokai [*Peculium Regium*], ők csak haszonélvezők, tulajdonos a korona, saját birtokát tehát nem kell örökölnie. Azt is írja Hunfalvy, hogy ő úgy tudja, hogy nemcsak a nemes székelyek, de az erdélyi szászok, szab. kir. városok és más kiváltságos kerületek lakosai is út- és hidvámfizetéstől menttek voltak [*Az Oláhokról*. I. köt. 260. l.]. Ebben is téved. Köztudomású, hogy e kétféle vámot, mióta fenállanak, a ki nem nemes, minden fizette; a városok és kiváltságos testületek mind csak együttesen lévén nemesek, külön egyéneik fizetni kötelesek voltak; abban is téved, hogy a székelység latin diplomatikus czíme: *Agilis*, nem *Egregius*, a mivel a nemesség szokott kifejeztetni. A székelységnek mint nemzetnek együttes czíme: *Spectabiles ac Generosi* = magyarul: Tekintetes és Nemes, az egyéneké rangjuk szerint: a Primoroké *Magnificus et Generosus* = Nagyságos és Tekintetes, a Primipilusoké: Nemes és Nemzetes, a gyalogoké: *Agilis* = Vitézlő vagy Gyorsaságos.³⁾ E szerint Hunfalvy a harmadik székely rend czímét adja tévesen a székely nemzet egész egyetemének... Még egy, a köztudomással ellenkező történelmi tanuságát említem meg. Azt írja könyve 60. lapján, hogy a székelyekről addig mélyen hallgató történet 1213. után mind beszédesebb lesz, s tanusítja, hogy a székelyek koronai birtokokon telepedtek meg s királyi engedély mellett több-több széket vagyis önálló törvényhatóságot alakítottak. Ha élne, megkérném: mutassa meg e letelepedési kir. engedélyleveleket s jelölje ki a székek és törvényhatóságok megalakulási éveit. De ok nélkül tenném; mert erre felelni, ily oklevelet megjelölni sem ő, sem senki más előmutatni nem képes, azon oknál fogva, mert ilyenek a magyar történelem irodalmában és a hazai közlevéltárakban nincsenek.

Dr. Nagy János is tett volt fel Hunfalvynak három ilyenforma kérdést, miket megemlítek.⁴⁾ Az *első* kérdés: Mutassa ki Hunfalvy, *hogya ha nem Erdély*

¹⁾ *A Nemes Székely Nemzet Const.* 92. l.

²⁾ *Székely Oklevéltár*. II. köt. 162. l.

³⁾ Latható a fejedelmek korabeli oklevelekben.

⁴⁾ Lásd Hunfalvy: *A Székelyek* című műve 63. l. Megjegyzem, hogy itt és tovább is a zárjelekben levő lap-idéзések mind Hunfalvy ily című művére általnak.

bérecei közt, hol laktak a székelyek a magyarok bejövétele előtt? Ott, a hol a többi magyarok — feleli Hunfalvy — s olyanok voltak, mint a többi magyarok; mert székelyekké csak a keleti szélekre telepedésük után lettek. *Második kérdés:* Mutassa meg, kik laktak a régi szkythák [ugy látszik, hogy dr. Nagy János e név akkor szokásos változatát — a hunnokat érti] azon földén, melyet ma székelyek laknak? Szlávok — feleli Hunfalvy. Ezek előtt pedig kik laktak, majd észreveszszük egyből-másból, *Harmadik kérdés:* Mutassa ki Hunfalvy, mikor és ki által, minő indokból, Magyarország vagy a világ mely tájékáról s mily föltételek alatt telepítették a székelyek Erdély keleti határhegyei közé? mert ez az ország minden jövevény népeire nézve kimutatható. Hunfalvy e kérdésre ezt felelte: »a mit biztosan ki lehet mutatni, azt megtette, a mit nem lehet, azt nem is tehette meg.« Itt idézve az erdélyi szászokat, szepességi németeket és az oláhokat, ő is kérdéseket intéz Nagy Jánoshoz, hogy mutassa ki az ezek behívásáról kelt eredeti okleveleket, jelesen II. Géza behívó levelét s abból olvassa ki a föltételeket; ugy szintén a szepesi németek behívó levelét, de eredetiben, s az oláhokra nézve tessék Nagy Jánosnak ugy felelni, a mint a székelyekre nézve tőle kívánja. Tehát kérdésekre Hunfalvy is kérdéssel felel. Én e feleleteket nem tartom komolyan vehetőknék, sem a hangot olyannak, hogy e vitából okulni lehessen.

VII. A történelmi hagyományokról is egészen új elméletet állít fel Hunfalvy. Szerinte magyar hunn-hagyomány nincs, a krónikák szerint a magyarok hunnok, a székelyek Attila népe voltak, de mindez nem egyéb, mint mese. A magyar krónikák személyei, a mondák és hagyományok nem a magyar nép emlékezetéből vannak följegyezve, hanem a német mondákból s az írók okoskodó véleményéből. Attila és hunnjai [70—71. l.] oly nagy hatást tettek Európára, hogy az utánok jött avarokat s később érkező ungrokat, vagyis magyarokat a germán, latin és a XII-ik századi byzánczi írók is hunnoknak tartották és írták, mert mindhárom egy országból, Szkythiából jött, egy és azonos fajú nép volt, s miután a magyarok a keresztény hitre tértek, térítő papjaik lettek krónikairóik; de nem ugy írták meg a történeteket, a mint következtek, hanem a harmadfél századig uralkodott avarokat félen hagyva, az utolsó hunnokokat [magyarokat] az első vagy Attila-hunnokhoz kapcsolták. Miért? Mert a Niebelung-Ének költője így dolgozta fel Attila életét. A magyar krónikairók ismerték ezt, abból vették a személyeket, helyeket és körülményeket [72—73. l.]. Hunfalvy oly szoros történelmi összefüggésben adja elé a Niebelung-Ének anyaga összegyűjtését 970—985. közt, első megíratását 1140—1170-ben, a másodikat 1190—1200-ban, mintha mindazt oklevélileg ugy ismerné, s kifejezi azon nézetét, hogy az, mai ismert alakjában csak a XIII-ik században készülhetett el, tehát épen krónikáink keletkezése korában, ezért állítja, hogy ezek e költeményekből vették előadásuk hagyományi részét, hogy a magyar népnek emlékezetében nem is éltek Attila és a hunnok. Pedig nem lehető, hogy a különböző időben és helyen élt magyar krónikairók a XI., XII., XIII-ik században mind ismerhették és használhatták volna a X-ik században összegyűjtött és megírt, a XI., XII., XIII-ik században megigazitott Niebelung-Éneket. Ellenkezőleg krónikairóink előadásukat nagy

részben Jornandestől vették, oly eseményeket beszélnek el, a mikről a német források nem tudnak, minők például a Csaba-monda és a székelyek hunnokkal való rokonsága. És hogy annak eredete a néptől van, bizonyítja nagy elterjedtsége. Ennek forrása sem nem a krónikák, sem nem a Niebelung-Ének ismerete. Ezer kézen forgó népkönyvből — mondja Szász Károly — egy mese átmehet a nép tudalmába, de közkézen soha nem forgott latin nyelvű krónikákból soha.¹⁾ Hunfalvy azon ellenvetésére: miért mellőzték a krónikák az avarokat s miért képesítették össze a magyarokat a hunnokkal? az a felelet: azért, mert az avarokat is hunn néven ismerték, s mivel a magyarok egész megjelenése és történelmi föllépése sokkal inkább hasonlított a hunnokéhoz. Avarokról keveset tudtak a szomszéd népek, mert ők nem barangolták be a külföldet oly gyakran s nem viseltek oly győzelmes hadjáratokat, mint a hunnok. A magyarok utolsó bejövetelekor a hunn-magyar reminiscencia általános volt a régi Hunnia és a szomszéd országok népei és krónikásai között. A Niebelung-Ének keletkezése előtt jóval 900-ban egy osztrák történelmi forrás²⁾ a *hunnit* és *magyart* egynek mondja; a XI-ik század első felében készült Ebersbergi Chronica 935-ben a *hunnokat* és *ungrokat* tartja egynek.³⁾ 1159-ben a szászai barát⁴⁾ II. Géza *magyar királyt hunnok királyának*. *Magyarországot hunnok földének* nevezi. Ezek a Niebelung-Ének mai alakjában keletkezése előtti adatok, a mik igazolják a hunn-hagyományoknak a szomszéd népek között fennlétét. A Niebelung-Énekben is csak kétszer fordul elé [1162.] a magyar = *Unger* és [1373.] magyarok országa [*Ungerland*] névszókban. Nem lehetett annak azon nagy hatása, hogy ez idézte volna fel a hunn-magyar rokonság képzetét s a hunn és magyar név föleserélését.⁵⁾ Viterboi Gottfried is említi 1185-ben a *magyarokat*, kik *hunnoknak* neveztetnek,⁶⁾ Leo Grammaticus a párthusoktól vett néven [1010.] a *magyarokat turkoknak* nevezi, később Kynnamus és Niketas Choniates *hunnak* [*Ούννοι*].⁷⁾ A magyar és hunn név föleserélése tehát oly általános volt, hogy ha a magyar krónikák a rokonság képzetét nem vehették a néptudatból, akkor könnyebben vehették a krónikákból s a benn lakó vagy szomszéd népektől, mint a Niebelung-Énekből. E rokonság emléke soha ki nem veszett a hunnok földén lakó népek tudatából, sőt ma is fenn van. Ez oka, hogy a magyar nép oly érdeklődéssel viseltetik Attila és a hunnok iránt.⁸⁾ Hunfalvy fejtegetéseiből megállhat a *Detrich*, *Krenhild* és esetleg *Etel* név, mint átvétel; a többi nem középkori költői forrásból, de élő néphagyományból származik, a mit igazolnak a krónikák ily kifejezései: *a mint mondják*, *a mint beszélnek*, *a mint mesélik* stb.

¹⁾ *Petz Gedeon*. A magyar hunn-monda 81. l.

²⁾ *Auctuarium Cremifanense*. Monum. Germ. S. S. IX. 551. l.

³⁾ *Monum. Germ.* SS. XX. 10.

⁴⁾ *Monachus Sasarensis*. Monum. Germ. SS. IX. 161. *Petz*, Magyar-hunn monda. 84. l.

⁵⁾ *Petz* sat. 84. l.

⁶⁾ *Monum. Germ.* SS. XXII. 101.

⁷⁾ *Marczali H.* A magyar tört. kutfői. 106—107. ll.

⁸⁾ *Petz* sat. 85. l.

A hagyományok főként a góthoktól erednek, a kiknek nagy befolyása volt Attila udvarában, s a kikben a nagy király és a hunnok tetteinek emléke a hunn birodalom széteszlása után is sokáig fenmaradt. A VI. században a longobárdok laktak ott, szintén germán nép; az avarok alatt jókor megkezdődött a frankok beköltözése, szóval: a germán befolyás Pannoniában állandósult egészen a magyarok bejöveteléig, a mikor térítő papok járták be az országot, ezek és a királyi udvarban élő papság átvették az itt élő népek közt szájról szájra járt hagyományokat, melyek azután a magyar nép mondáivá és hagyományáivá lettek,¹⁾ a miket, s főleg a krónikáinkban fenmaradtakat, annyival inkább, mert számuk kevés, mint egyetemes nemzeti hagyományaink gyér maradványát tiszteletben kell tartanunk, nem durva kézzel nyulnunk hozzájuk, leszólanunk és kiirtani igyekeznünk. Hun mondáink, — így zárja be *Petz* nyomós ellenbizonyítását — még ha a multban nem is lettek volna azok, mivel a nép általánosán elfogadta, immár nemzeti mondákká váltak.²⁾

Hunfalvy előtt azonban ez mind mese, krónikásaink meszirók, a mi ér valamit, az a Niebelung-Énekből vett fennebbi három névszó. A mit a székelyek eredetéről a krónikákban olvasunk, történeti mese, a mi nem válik történetté sem azért, hogy számtalan író ismételte, sem hogy Székelyország népe magát 1506-ban Agyagfalván, s 1554-ben Ferdinánd király előtt az igen nagy Scythiából Attila alatt kijöttnek állítá, a miről pedig — a mint irák — az egész Székelyország népe meg volt győződve. A mese mindig mese — mondja Hunfalvy — akárhogy ékesítsék fel s akárhogy ragaszkodjanak hozzá támogatói; mert azok nem a nép homályos emlékezetéből, hanem az írók tudakosságából keletkeztek. Mérges fulánkot rejtő szóval illeti Hunfalvy Werbőczyt és Benkő Józsefet, az elsőt, hogy a székelyeket külön ősi kiváltságokkal és szokásokkal bíró népnek írja, az utolsót, a ki a törvények és ország békéje felbontójának s a királyi kiváltságok megvetőjének mondja azt, a ki a székelyeknek hamis eredetét költi,³⁾ s könyvét e gúnyos fölkiáltással végzi: Tehát halhatatlanok a mesés hunnok, hallhatatlanok a mesés szkythák, mint hallhatatlan maga a mese — de a történelem nem mese.⁴⁾ Az elfogultság e féktelen kitöréseire hátrább lesz néhány szóm.

Hunfalvy ezen könyve egyik leglényegesebb pontjára Szabó Károly irt czáfolatot,⁵⁾ a mire ő az *Oláhokról* irt művében válaszolt. Szabó Károly is itt-ott éles, néhol tán sértő is, a mit ír; de Hunfalvy viszonzása elbizakodott, lenéző, sok helyt épen kihívó. E művéből röviden megemlítem azokat, a mikre még nem tettem észrevételt.

Szabó Károly tévedésén kezdem — igazságérzete nem engedné, hogy ezért rám megnehezteljen, ha élne is — a hol ő 1854-ben, mikor a székelységet

¹⁾ *Petz*. A Magyar Hunn-monda. 95. l.

²⁾ » » » » 97. l.

³⁾ *Hunfalvy P.* A Székelyek. 79. l.

Josephi Benkő. Imago Nationis Siculicae. 26., 36. ll.

⁴⁾ *Hunfalvy P.* A Székelyek. 79. l.

⁵⁾ *Királyi telepítvényesek-e a Székelyek?* 1884.

legelőbb tanulmányozta, így nyilatkozott: »*Hogy a székelyek az országot fegyverrel védő határőrök voltak, mutatja egész az újabb századokig fennmaradt hadi szerkezetük; bizonyítják számos, bár későbbi századokból kelt oklevelek, parancsok és törvényezikkek, melyekben e kötelezettség, mint régtől fogva létező említetik.*»¹⁾ Ezt ő maga később a székelyeket védő összes műveiben tényleg a történeti igazság szerint módosította. De azért Hunfalvy — a hol lehetett — felhasználta ellene.²⁾ Itt elég e megemlítés... Egyik valótlan állítása Hunfalvynak e könyvében az, hogy a székelyeket csak a magyar királyok tették székelyekké. Ezt megezáfolta Szabó Károly,³⁾ én is hoztam fel ellene alól látható értékezésemben érveket.⁴⁾ Téves azon állítása is, hogy a székely faluk nevét szent László király változtatván át *szent* nevekre: ez azt mutatja, hogy e helységek a magyarok keresztény korában, szent királyunk ideje után, keletkeztek.⁵⁾ Ezt én igazítottam helyre *Székely Telepek Magyarországon* című értekezésem *Függelékében*,⁶⁾ Azt is hibásan írja Hunfalvy *Oláhokról* irt művében, hogy a székelyek a XII-ik század folytában telepítették mai földjükre. Szabó Károly előbb megjelölt könyvében ezt is megezáfolta. Én is idéztem erre művem eddigi folyamában ellenérveket.⁷⁾ Az olvasót tér szűkében arra kell útasitnom. Hunfalvy tagadja a *székely* szó *törzs- és nemzet-jelentését*, s hosszas ellenvetésekkel ostromolván, végre felszólítja Szabó Károlyt: bizonyítsa be, hogy ezt a *különálló székely nemzetet* valamely byzantinus vagy nyugoti latin írónál mint létező *nemzet-nevet* feltalálhatja. Akkor, de csakis akkor, ő is elhiszi, hogy az olyan külön álló nemzetnév, mint a *besenjő, kún, kozár* és számos más nemzet-név. Addig azonban jogosan maradhat — írja — a mellett, hogy a székely nép nem ősrégi nemzet-név hanem itt a hazában, a magyaroktól eredett, lakhelyet, hivatalt, vagy foglalatosságot jelentő név.⁸⁾ Szabó Károly — kit méltán gyászol a székely nemzet és a magyar történetírás — már nem bizonyítja be, s más még kevesebbé, mert a *székely név* e két nemzet ókori történetében nem fordul elő. Azonban nem hiszem, hogy ez véglegesen és döntőleg igazolhatná azt, hogy a IX. és X-ik században a mai Erdély földén *sem a székelység, sem a székely név* nem létezett. A *besenjő* és *kún* ezen neve is magyar elnevezés, mindkettőnek alakját, az ó-korban *patzinacita, pacinaci, pečenegiei, petsenegi, picenati, pincennates, bessi, bissoni* [gr. *Kuun* Relat. Hungaror. I. h. 255. l. II. k. 204. l.] névvel nevezték a különböző nemzetek irói; ugy szintén a *kún* őskori neve is görögül *χοῦνοι, χεουνοι*, latinul *Chuni, Chumani, Cumanii nigri, Cumanii albi*. [gr. *Kuun* R. H. I. k.

¹⁾ *Uj Magyar Muzcum.* 1854. I. köt. 464. l.

²⁾ Lásd: *A Székelyek* című műve. 34. l.

Lásd *Az Oláhok Története.* I. köt. 246. lapján is.

³⁾ *Királyi telepítvényesek-e a Székelyek?* című művében.

⁴⁾ *Jakab Elek.* Székely Telepek Magyarországon. *Századok.* 1896. VI., VII. füz.

⁵⁾ *Az Oláhok Története.* I. köt. 251. l.

⁶⁾ *Századok.* 1896. VI., VII. füz.

Lásd e füzet külön lenyomatában: *Függelék*, átréve a *Nemzet* 1896. 115. számából.

⁷⁾ Lásd: *Udvarhely Vármegye Monographiája* eddigi folyamát,

⁸⁾ *Az Oláhok Története.* I. köt. 256. l.

242. l. II. k. 196. l.]; a *Chazar* nép neve is iratott *Kazar*, *Kozar* alakban [gr. K. Rel. Hung. I. k. 241. l. II. k. 195. l.]; az *Uz*, persául *Guz*-nak, azután *Chazar*-nak iratott [gr. K. Rel. H. I. k. 107. l.]; innen származott az *Uzok*, *Khazarok tengere* [gr. K. R. Hung. I. k. 42. l.]: neveztek *Uz*-nak a kúnokat is a görögök, *Guz*-nak a persák, földjük volt *Uzin* [gr. K. R. Hung. I. k. 108. l.] A magyarok neve is görög íróknál *Turk*. Így a *Zekel* név is létezhetett arab, görög, latin íróknál különbözőleg irt alakban, az araboknál: *El-Sekel*, *Eszegei*, *Eszkil*, *Eszegei*, görög forrásokban *Kabar* néven, latin íróknál: *Ungri nigri* = fekete magyarok, némely íróknál a *besenyő*-vel vannak fölcserélve; Hunfalvy a *besenyők egy ágának*, vagy Etelközben künmaradt *magyar népfelkezetnek* mondja, mely a kúnok betörésekor a besenyőkkel együtt a gymesi, ojtózi és tömösi szorosokon jött be Erdélybe s a havasok között vonult meg, míg a magyar királyság őket hatalmi körébe nem vonta. A nem rég Ázsiából visszatért Bálint Gábor, kolozsvári egyetemi tanár a Terek és Bakszán folyók partjain lakó 80—100,000-nyi *Kabard*, *Adige-Kabard* népet a hunn korszaki *Kabarok*-kal azonosnak, nyelvöket a székelymagyar nyelvvel sokban egyezőnek írja; e fölfedezéstől a székelyek eredetére új világot várva, a *Kabard* nyelv szótárán reménytelen dolgozik. Ez, ha a remény teljesül, a rokonságot megállapítja, de a székelynek mai honában mikor s honnan letelepedése ekkor is homályban marad... Megemlítendőnek látom itt *Vámbéry* azon nézetét, hogy a *székei*, *székely* a szó értelme szerint annyi, mint *megtelepült*; ellentéte *göcsei* azaz vándor nomád, törökül *göçe* = vándorló. Mint a magyarok keleti határának védői, bizonyára régtől fogva viselték e nevet... A rímes krónika *Zakel*-nek írja a XIII-ik században a *Zekel*-t [Dr. *Pauler*. A Magyarok Története az Árpádok alatt. II. köt. 616. l.] A székely nemzet magát, mióta létezik, mindig *zecul* = *zeköl*, *zekel* = *székel* néven nevezte. Igaz és helyes neve csak ez.

Hunfalvynak a székely ősfoglalást illető kifejezéséről is szólnom kell. Ez — mondja ő — ha való lett volna, a székelyt a magyar koronának nem alattvalójává, de harcos társává tette volna; érteni lehetne, ha a székelység elnyeli vala az erdélyi részeket s ekkor Székelyország áll vala Magyarországgal szemben. De a maroknyi székelység, mely még a XIII-ik században is alig látható az eseményekben, s csak királyi kegyelemből élhetett úgy ahogy, kötelességeit teljesítve a király vagy korona iránt, úgy, mint a szászok. Hisz az ősfoglalással büszkélkedő székelység mihelyt *per tu* akart volna lenni a magyar királyal, egy pillanatban lealázott szolgává változott volna. A székely nemzet, Szabó Károly és Réthy László felfogása szerint, ha igazán nemzet volt, nagy számu háznépéből állott. A székelyt Hunfalvy tudtával soha senki sem magasztalta szerénységéről. Kár, hogy éppen akkor volt annyira szerény, a mikor nem lett volna szabad annak lenni. Az ősfoglaló mindenkor lehető sokat foglal. A székelység nem tette ezt. A híres székely ősfoglalás tehát még sem egyéb meséncél... [Oláhok Tört. I. k. 160—161. ll.] Bámulatos, ily tekintélyes, komoly férfinnál ez az irodalmi jó ízléssel nem egyező modor és köznapias hang. A mi epe Hunfalvyban Szabó Károly irányában éveken át összegyűlt, azért, hogy történelmi botrányos tévedéseit kimutatta és érdeme szerint megróttá, a már

rég porladozó ellenfelére mind kiöntötte, sértőleg támadva meg őt az előbbieik által, önérzetében s a mi kézzerte súlyosabb, jellemében bántalmazva a székely nemzetet. Ez fekete pont Hunfalvy könyvében s irodalmunkban; nem méltó egyik vitatkozó félhez is, még kevesebbé a vita tárgyához, mely a székelység összesége. Egy nemzet felőli itéletben — még ha az ellenfél is, de magyar — önmérséklő kiméletességet kell megtartanunk. Arra, hogy a székelység nem nyelte el az erdélyi részeket, azon felvilágosítást kell adnom: igaz, hogy azt nem tette, de épen a Hunfalvy által idézett XIII-ik században IV. Béla, V. István és IV. László magyar királyoknak három nagy csatában adott döntő segítséget s hadaikat győzelemre juttatta, adott egyiknek nemzeti ajándékot, miért a két utóbbi fényes királyi adományban fejezte ki a székelyek harczy érdemei és vitézsége iránti elismerését.... Itt csak benne kellett lenniök az eseményekben. Sajnos, ezt Hunfalvy vagy nem tudta, vagy róla a vita hevében megfeledkezett. Hogy a székelyek szabadságát a szászokéival hasonlítja össze, csak a két nemzet intézményei és története nem ismeréséből származhatott. Hogy a székelyekével még a magyarok szabadságai sem voltak egyenlők, annál kevesebbé a szászokéi — ez oly ismeretes tény, hogy a ki mást állit, csak csodálkozunk lehet rajta, mert vagy tudása hiányos, vagy ő elfogult. A székelyek szerénységét illető állításra meg kell jegyezmem: a székely jogait ismerő, önérzetes, büszke nép; mert önszerzte örökös földének mindenik szabad ura, egyenjoguak s függetlenek.... A székelység szerződött Árpád fővezérrel, szent István, I. Ferdinánd, I. Lipót királyokkal s ősi székely törvényeinek és szokásainak megtartását mindenik írásban biztosította; Erdélyben törzsökös nemzetvoltát érzi s jövevény népekkel érzeti. Szabad néphez szolgális magatartás nem illik.

Hunfalvy gúnyolódva említi fel: miért nem foglalták el a székelyek a szászok által lakott földet? Erre azt jegyzem meg: sokszor elfoglalhatták volna; a nemzeti fejedelmek, jelesen Báthory Gábor s II. Rákóczy György alatt egyik-másik részét s utoljára 1848—49-ben az egészet el is foglalták magyar testvéreikkel. De nem tartották meg. Az *Unio*-eskü nem engedte, de elég is volt nekik saját hazájuk. Nekem ugy tetszik: a miket Hunfalvy a székelyekről *mesélnek* mond, történelmi tények, a miket ő nyelvészeti és történelmi tényeknek állit, azok nagyobb részben a *mesék*.

Hunfalvy azonban tovább megy támadásaiban s tévedéseiben. Azt írja [68. l.], hogy az egész hunn-szkythaság nem egyéb, mint hóbert szüleménye. Szerinte a magyar nemzet tudós-világa s népének java hóbertos volt hatszáz év óta, mert e hit már ily régi és ily általános. Senki nem tudja — mondja ő — milyenek voltak Herodot szkythái; a fennmaradt tulajdonnevekről ítélve, tán az árjasághoz tartoztak. Milyen nemzetiek voltak a hunnok? azt sem tudja senki; mert ezekről is csak tulajdonnevek maradtak fenn. De tán ezek is az árjasághoz tartoztak. S ime előállanak az *erős kritikusok* [ez gúnyolódó célzás Deák Farkasra, a ki Hunfalvyról könyve birálatában azt merte irni, *hogy a história nem erős oldala*], kik a tulajdonnevek megfejtésére szolgáló egyetlen eszközt, a nyelvtudományt, ha az a finn nyelvet is megkivánja, *parasztos göggel meg-*

vetik, annak egyéb ágaira pedig tehetetlenek, két ismeretlenből összegyúrják a székelységet, s a tulajdonnevek elferditéséből csinálnak *uggyevezett magyar nemzeti históriát*.

Hunfalvy tévesen írja ismeretlennek a szkytha-hunnságot, azt állítva, hogy csak tulajdonnevek maradtak fenn belőle. Művemben ki van mutatva, hogy a byzáncki írók műveiben maradtak fenn földrajzi és történelmi nevek, szkytha-hunn törvények emlékei és szkytha szokások, ismeretesek a szkytha-hunn fegyverek és harcsmódor, a persa-hunn nemzeti viselet; meglátszik a magyarban a hunn vérmérsék, a harcziás jellem és uralkodásra termettség, meg van a székely ősi törvényekben és intézményekben a szkytha-hunn törvények magva, s a hunn-magyar folytonosság és rokonság a magyar és székely őstörténetekben kimutatható. Érti ezt szívében, bírja öntudatában, a ki igaz magyar, nem gyurták ezt össze, ez létezett mindig, létezik ma, a nemzet alkotta meg tényekből s alakítotté történeté megirt adatokból és hagyományokból.... A mi a nyelvészeti ellenvetést illeti: nem vetjük mi meg a finn nyelvet, de a kritikai történeírás nem kívánja, s meggyőződésünk nem engedi, hogy nemzeti történetünket finn és csuvasz nyelvi etymologizálás alapján dolgozzuk újra. A nyelvészet maradjon a maga határai között, ne avatkozzék a történetírás jogkörébe, ne igyekezzék azt alárendeltjévé tenni. Mi, a hol kell, felhasználjuk az összehasonlító nyelvészet vívmányait, de történetírásunkat csak irott történeti alapon akarjuk és fogjuk tovább folytatni.... A *paraszt gögve*, megjegyzem, hogy az nincs meg a magyar jellemben. Az önérzet nem gög.

Hunfalvy Pálnak könyveiben és cikkeiben kifejtett álláspontját a székelyek eredete kérdésében a tudósok és írók majdnem többsége még is elfogadta, s főleg az ifju nemzedék szinte érthetetlen módon rajong mellette. Sokan önállólag, néhol eltérőleg, többen föltétlenül az általa kijelölt úton haladva irtak e tárgyról. Kiemelem a fontosabbakat. Legterjedelmesebb Nagy Géza tanulmánya: *A székelyek eredetéről és lakhelyéről*; ¹⁾ behatóan foglalkozik a kérdéssel dr. *Pauler Gyula*, a m. tud. akadémia nagy díjával kitüntetett művében; ²⁾ csak néhány szóval végez vele *Marczali Henrik* Szilágyi Sándor *Millennaris Története* kiadásában; ³⁾ *Nagy Géza* csak néhány pontban térvé el Hunfalvytól: ennek művére tett észrevételeim vonatkoznak az övéire is. Az eltéréseket itt ismertetem, a hol szükséges, felvilágosító vagy helyreigazító észrevételekkel. Nagy Géza a Csíki Székely Krónikát gyanusnak tartja, s mint az Iruákról, Havasi Dáciáról és Anaeharsisról közlöttekét: szintugy becsempészettnek véli a Krónikába a hunn eredetet is [77—78. ll.]. Ezekre feljebb [93—95. ll.] volt észrevétel téve. Szerző nyelvészeti fejtegetéseiben Hunfalvyval azonos eredményre jut, hogy t. i. a székely nyelvjárás egészen egyenlő a magyarországi Dunamellékén élő göcsejiekével és a mátraadjai palócokéval. Erre is megtettem észrevételeimet fennebb [156—58. l.] és

¹⁾ *Adatok a székelyek eredetére s egykori lakhelyök.* A Székely Nemzeti Muzemum értesítője. II. Rész. 75—295. ll.

²⁾ *A Magyar Nemzet Története az Árpádok alatt.* 1893. I., II. köt.

³⁾ *A Magyar Nemzet Története.* Millennaris kiadás. 1896.

Székely Telepek Magyarországon című tanulmányomban. [*Századok*. VII. 9—13. VIII. füzet. 33—38. ll. 1896., külön lenyomat és *Függelék*.] Nagy Géza a székely határőrségi kérdésben tovább megy Hunfalvynál is, azt mondja, hogy eleinte azok is fejedelmi zsoldosok voltak, mint a megyéken a várnemesek, különösen a Gyulák szolgálatában. Ezért találjuk őket hol Pannonia nyugoti szélén, a Vág mentén, hol Erdélyben [242—44. ll.]. Ennek ellenkezője ki van mutatva: *Székely Telepek Magyarországon* című értekezésemben [*Századok* 1896. VII. VIII. füz.], valamint e műben is fennebb [78—81. ll.]. Nagy Géza említett művében vannak Hunfalvy nézeteitől eltérő helyek is, miket én is elfogadok. Azt mondja [90. l.] Anonymus jóhiszeműségét kétségbe vonni, s hogy ő tudva jegyzett volna fel költött eseményeket, elhinni nem lehet. Bármint ítéljük is meg őt — írja — annyi bizonyos, hogy a XII-ik század végén már közhit volt, hogy a székelyek a hunnok Erdélyben maradt ivadécai. Ezt nemcsak ő, de a *Nemzeti Krónika* is írja, a mit csak a hagyományokból vehettek. Nem osztozik Hunfalvy azon véleményében sem, hogy a székelyek szt. László és Kálmán királyok idejében telepítették a keleti határszélékre; akkor e két krónikairól nem írta volna a székelyekről, hogy ők Attila hunnjai, mert az 1190 körül élt s már az idősb nemzedékhez tartozó Anonymus ismerhetett volna olyat, a ki ha nem is szt. Lászlónak, de Kálmán királynak kortársa volt, s e telepítésről így értesítette volna az utókort. [91. l.] A székelyek által a Bellerad, Bihar elővára ostromakor a magyar foglaló hadsereg vezérének adott hadi segélyét valamely ősmagyar *Historiás Ének*-ből vett nagybeesü kivonatnak, s apró részleteinél s közvetlenségénél fogva olyannak tartja, a miben nincs ok kételkedni. [102. l.] A *Históriás Énekek* — írja ő — írásba foglalás nélkül is századokig fennmaradhatnak, egyik nemzedék a másiknak adja át, ugy a mint ő hallotta és tudja, néha változatlanul, máskor mesével vegyítve; de a történeti elem híven megmarad főleg azokban, melyek olyanoktól származnak, a kik az eseményt maguk hallották. [108. l.] Szerző szerint a hunnugurokat már Jornandes jellemzi, a mi arra mutat, hogy őket, mint hunnokat ismerték a Kr. utáni VI-ik század közepén [81. l.]. Az ungar, hungar név nem lehet más, mint *hunn*, a *gar* — Hunfalvy szerint — ember, tehát hunn ember, hunn nép. [182. l.] S bár Hunfalvy a magyarok és hunnok közt minden kapcsolatot tagad, Jornandes hungar-jairól így nyilatkozik: »Szövegét a mint ma olvassuk, nem világos, vajjon ő egynek veszi-e a hunn-t és hungar-t, de hogy összetartozóknak hiszi, az bizonyos [1821. l.]. Azonban Nagy Géza utána teszi: ezzel ő nem azt állítja, hogy a magyarok hungar neve annyi, mint hunn nép, s így a magyarok és hunnok egy nemzetet tesznek, nem akarja a magyarokat a hunnok egyenes ivadékaának mondani. A magyarok az ural-áltaji népesalád ugor csoportjából szakadtak ki, azt bizonyítják nyelvünk ugor szerkezete s legősibb elemei. De ez még nem bizonyítja, hogy vérszerinti ugorok [183. l.]. A hagyomány szerint a Csaba-néphez tartoztak a székelyek is — írja tovább — s mint ilyenek, csakugyan hunnok, de nem a hunn birodalom felbomlása után Erdélyben megtelepedtek, hanem ama szabir-hunn törzs egyik ága, mely a Netád melletti csata

után a délkeleti Oroszország pusztaságaira vonult vissza s a magyarokkal teljesen összevegyült [202. l.]. A hat székely nem közt meg van a Konstantin császár által följegyzett, két magyar nem: Genach, Jenach = *Jenő*, Tarian = *Adorján* és a Medgyes-nemben a *Kürt-ág*, mely talán a Konstantin császár Kurtu garmat törzsnevével egy.... A székely tájszólások két főágra oszlása azon gondolatra visz — írja szerző — hogy a székelyek nyelvében már eredetileg sem volt csak egy tájszólás, hanem egyfelől az udvarhely- és marosszékiek, másfelől a csík-, gyergyó- és háromszékiek nyelve között eleitől fogva meg volt a ma észlelhető különbség, mely a székely nyelvszerkezetet maig is két csoportra osztja, s melynél fogva a nyugoti székelyek a magyarság más részéhez tartozóknak tartatnak, mint a keletiek [209. l.]. A székelység — szerző szerint — három magyar törzs elvált részeitől alakult új törzsnek tűnik fel, melynek alkotó elemei tájszólásilag eltérő nyelvet beszélnek. Az új törzs képződését idegen elemekkel való vegyülés is előmozdította [409. l.]. Ilyenek lehettek a palócok, ormányságiak, göcsejiek és rábamellékiek, a kikkel való egyesülésre mutat a székelyek önhangzó megnyujtása, a mi nem általános ugyan, de itt-ott észlelhető, így például Háromszéken és a Rika mellékén, Kőhalomszékben a halmágyiaknál stb. [214. l.] Ezek alapján szerző azon következtetésre jut, hogy nem alap nélkül azonosítják Ibn Dasta *Eszege*-jeit vagy *Eszkil*-jeit a székelyekkel, kikről már fennebb [115. l.] volt szó, s kikről Al-Bekri azt írja, hogy a mazsgárok földje a besenyők és Bulgáriához tartozó *Eszkel* között van, Abulfeda pedig azt: hogy a magyarok földje *Bedsnák* és a bolgár tartományokban levő *szekek* [el-szakok, el-szekek, helyesen olvasva: *el-szakol*, *el-szekel* vidékek közt fekszik. /*Tudománytár*. 1842. XI. k. 82. s köv. l.] Ibn Dasta a három bolgár törzs egyikét *bolyár*-nak nevezi. Ez azt gyanítatja, hogy a más kettő: t. i. a *berzul* és *eszege* nem volt bolgár eredetű, *amaz* lehetett déli ugor, az *eszege*-eknek székeleknek, tehát magyaroknak kellett lenni [216. l.]. Egészen új Nagy Gézánál az, midőn a székelyeknek Erdélyben megtelepedését nyugotról történetnek állítja, s a mint azok a *Fejér*, *Fekete*, *Sébes-Körös*, a *Berettyó víz*, *Kösnöd* pataka [ext az udvarhelyvármegyei *Küsmöd* faluval hozza kapcsolatba], *Nagy*- és *Kis-Szamos* folyók mentén elhaladnak, érintve *Hányadvármegyét* és *Szász-Sebes*-t, a mi községek a székely *hat nem* és *huszonötty áy* nevének alakultak — valószínűség szerint — mind székely eredetűeknek, a hajdankorban székelyek által megszállottaknak kellett lenni, s ebből az következik, hogy a székelyek lakhelyének megszállása a Maros és Szamos mentének irányában történt [236—39. l.] s a megszállás ideje szerző szerint a X-ik század közepe tája, a mikor a székelyek a Maros, Aranyos, Küküllő, Olt és Feketeügy völgyeiben még meg nem hódított földet találtak, s első foglalási jogon vehették birtokukba [243. l.].

A kérdés lényegében kevés eltéréssel Hunfalvy álláspontját foglalja el dr. *Pauler* is fennebb jelzett művében.¹⁾ »A törzsek vagy székek kebelében volt összefüggés lazulása — írja szerző — folytonosan gyöngítette a törzs- vagy

¹⁾ *A Magyar Nemzet Tört. az Árpádok alatt sat.*

székfők hatalmát, elannyira, hogy míg a némi és ági kötelék s a törzsrendszer fennállott és a birtoklásban és biráskodásban némi hatást gyakorolt: addig a nagyobb törzskötések már a mai hazában eltöltött első század alatt teljesen felbomlott, kivéve Erdélyt, melyet az egyik törzs külön magának foglalt el és ott szorosán egymás mellett, meg lehetösen elszigetelve a többitől, a régi szervezetet úgy a hogy egy századnál tovább fenntartották«. [I. köt. 17. l.] Más helyen a székelyeket megnevezve, róluk így ítéi szerző: »A székelyek földje — ugymond — mintegy külön országrész, s nem tartozik a vajda alá... A székely nem tartozott semmivel, csak fegyverrel szolgált ispánjai alatt a királynak. Nemes ember volt és az is maradt, honfoglaló, a ki ha máshol szerzett birtokot a hazában, csak helyet cserélt, nem jövevény volt, kinek az állam szolgálataiért adott földet«. [II. köt. 302. l.] Dr. Pauler a kabarokat és székelyeket egy népnek tartja, a kiket a IX-ik század elején a bolgárokkal együtt a keresztény vallás olvasztott magába, [júkább egybe] [I. köt. 215. l. Böven kifejtette ezt a *Had történelmi közlemények* I. kötetében megjelent ily című értekezésében: *Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII-ik században* 501—506. l.]. Szerinte a kabarok Lebediában csatlakoztak a magyarokhoz, a csatában az előcsapatokat ök tették és az országban három helyt [minthogy három nemök volt] telepedtek le nagyobb számmal, mindenütt a határ közelében: keleten a Meszes felé, a Nyirben és Érmellékén, délen az Alsó-Dunánál és Drávánál, északon a Vág közepe táján Trencséntől lefelé a folyó irányában. Nevök általában véve *székely* volt, a bolgár Eszegel törzsből [Ez Hunfalvy és Nagy Géza nézete is.] és az volt róluk a vélemény, hogy hajdan Attila katonái voltak.... Máshol bevándoroltaknak írja öket szerző. »Mint a Balkán félszigetről — ugymond — délfelől bevándorolt vlak vagyis romanizált oláh pásztorok marhatenyésztésből éltek: szintegy pásztorok voltak a székelyek is, a kik északnyúgotról, a Meszes felől, ez időtájt — a IX-ik század elején — kezdettek kisebb csapatokban bevándorolni főkép ama területre, mely a magyarság által lakott területen, az igazi Erdélyen tul, keletre a hegyek felé, a Felső Maros és Küküllő mentében feküdt, s ott végre megtalálták a földet, a melyen nevöket, szabadságukat akkor is, mikor már másutt mindenütt beolvadtak a szomszéd népekbe, a mai napig fenntartották«. [I. köt. 283. l.] Szerző itt a Vág-völgyben, a Morva mellett s máshol eltótosodott s eloláhosodott nyugoti székelyeket látszik érteni s egészen egy nyomon jár Hunfalvyval.... Még bővebben szól erről [szerző műve egy harmadik helyén, ott is bevándorlásnak nevezi a székelyek megtelepedését, idejét meghatározva. »A székely bevándorlást Erdélybe — írja szerző — Kálmán király ideje körül kell keresnünk, azért, mert a *Névtelen*, krónikája írásakor még nem helyezi öket Erdélybe; az ő korában erdélyi letelepedésök nem volt oly régi, hogy azt Árpád idejére képzelték volna, de minden esetre oly időben történt, midön még némi nemzetségi szervezet, némi őskoriságok [archaismusok] közöttük fenn voltak. Hogy e bevándorlás kisebb csapatokban történt — folytatja szerző — mutatja a székelyek szervezkedésének lassu fejlődése: eleinte egyesekről, azután vidékekről van szó, s csak a XIV-ik században alakulnak meg a nagyobb kerületek,

a székek, a mi tömeges letelepedésnél nem volna képzelhető; de így szerző föltevése is a székelyföldi különféle megyei földszigetek [*enclave-ok*] illetősége is könnyebben megmagyarázható. A bevándorlás útjának nem tartja a Maros-völgyet, mint Nagy Géza; mert akkor elfoglalhatták volna Húnyadot és a szászok által lakott, ekkor még üres földet; a mi által, ha a Meszesen át vándoroltak be, a mi különben is Székelyhid vidékén, északi Biharban lakó népnek [Ez azt mutatja, hogy dr. Pauler a székelységet Biharvár felől és vidékéről véli beköltözöttnek] természetes útja Erdélybe — érthetővé lesz, hogy a már megszállott vármegyei földön túl, a régi Maros- és Udvarhelyszékekben kellett maguknak új hazát keresniök« [I. köt. 599—600. l.]. Szerző Csikot e korban még vadonnak állítja [I. köt. 5. l.].

Még csak szerző egy helyét idézem, a hol Pič osztrák író azon véleményét hozza fel, a hol az oláhoknak Anonymus tudósítása alapján a XII-ik század előtt jóval, tehát már a honfoglalás idejében Erdélyben laktukat állítja, tagadja azonban a székelyek ott létét, kikről Anonymus tudta, hogy későbbi bevándorlók. Szerző Anonymusnak az oláhok bennlakta iránti tévedése okát Erdély felületes ismerésében találja, a székelyeket illető állítást mellözi [I. köt. 484—85. l.]. Itt szerző egy igen fontos nyilatkozatára az olvasót figyelmeztetnem kell. Azt írja t. i. hogy azokra nézve, a miket Magyarország e korbéli erdőiről s lakatlan vidékeiről művében mond, hivatkozik 1877-ben a *Századok*-ban megjelent: *A magyarok megtelepedéséről* című értekezésére, a nélkül, hogy *más egyébben minden* részletet, a mit akkor vallott, most is valónak tartana. Dr. Paulernek, mint Hunfalynak és Nagy Gézának az előbbieken ismertetett nézeti s történelmi felfogása egész alapjukban ellenkezvén művem irányával s székelyeket illető felfogással: az olvasót mindkét tekintetben az elmondottakra kell utalnom, a hol a köztem és véleményelleneseim közötti nézetkülönbségeket s mindenikre nézve a kellő tájékozást föltalálja.

Dr. Pauler a székelyek hunn eredete s Erdélyben mikor megtelepedése kérdéséről a *Századok* 1877. évi folyamában megjelent s csak imént általa jellemzett értekezésében is kimerítőleg irt,¹⁾ a kérdés több kapcsolatos ágáról nézeteit közrebocsátotta, de minthogy az majdnem 20 év előtt volt, s szerző mostani művében úgy nyilatkozik, hogy most akkor vallott nézeteinek nem minden részletét tartja valónak: e kijelöletlenül, egész általánosságban tett nyilatkozat után nem tudható: *mik a most nem osztott részletek?* azon értekezésre kiterjednem nem lehet; csak két oly pontra teszek megjegyzést, a mi művem egyik sarkalatos részét, sőt épen alapját oly szoroson illeti, hogy mellőznöm nem lehet, nem szabad. Az *egyik* szerzőnek a *Csíki Székely Króniká-t* illető azon nézete: hogy az foglalhat magában egy szemernyi székely hagyományt, s megbecsülhetetlen, ha csak az való lenne, a mit a gylas-okról és harkászokról [dr. Pauler *harká-nak* írja] mond, de legnagyobb része írókból kivett — s ha nem koholmány — oly összezávart székely emlékekből gyűltek, melyekből a valót már kivenni nem lehet;

¹⁾ *A Magyar Nemzet Története az Árpád-házi királyok alatt.* 1893. I., II. köt.

s megfoghatatlan, hogy a nép, mely oly sokat megtartott sajátságából, részben a legújabb korig, törzsszerkezetétől a rovás-ig [szerző a hunn-székcl rovás-írást érti], csak nevét nem tudta megtartani. E tekintetben utalok művem 92—107. lapjaira, hiszem, hogy az ott előadottak szerzőnek, a *Csiki Székely Krónikát* illető ítéletét egyben-másban meg fogja változtatni, vagy legalább szigorát mérséklük. Másik dr. Paulernek azon nézete, mely szó szerint így van kifejezve: »Erdély keleti részében [193. l.] a N. Küküllő, Felső Olt és részben a Maros-völgyben találjuk a *székelyeket*, kiket a krónikairók általában a hunnok ivadékának tartanak. A dolog nem épen lehetetlen; de a lehetőség még nem elég arra, hogy a történelemben valamit igaznak elfogadjunk. Forrásaink: az e pontot csak melleleg érintő *Névtelen*, a bővebb Kézai, és többi krónikáink nem szolgáltatnak bizonyítékot, mert azok a magyarokat mind Attila maradékainak tartják, a nélkül, hogy arra most valaki támaszkodni *merne*«.

Hasonlóul nyilatkozik dr. *Borovszky Samu* történetíró is, midőn Nagy Géza *Monda és hagyomány* című czikkére írt bírálatában így szól: N. G. azt akarja bebizonyítani, hogy a magyar nép hagyományos emlékei szolgáltak kiinduláspontul arra, hogy a krónikairók a hunnok történetében keressék a magyar nemzet [történeti élete] előzményeit. Anomália az — ugymond B. — hogy Hunfalvy Pál örök becsü fejtegetései után akad még komoly historikus, a ki a képzelt rokonság meséjében hisz; szemrehányást tenne bárki a magyar történetírásnak, hogy szemet hunyt eddig oly tények előtt, melyeknek ismerete régibb, mint a magyar nemzet. Erős meggyőződése írónak — ugymond — hogy a hunn-magyar rokonság meséje nem egy idős a magyar nemzet életével.¹⁾

Dr. Paulernek a magyar történetírók el nem döntött kérdésben véleményét módási merészségét kétlő nézetére megjegyzem: hogy szerintem az merészség, hogy szerző a magyar történetírókról egész általánosságban ilyet teszen fel. Nem így gondolkodik s nem így érez künn a Duna és Tisza nagy síkságain élő ősrégi magyarság, sem a keleti Kárpátok tövében lakó erdélyi székelység. Ezekre megbotránkoztólóg hatottak ama rideg szók, melyek a magyar nemzet szívében világhírű nagy ősei s legbecsesebb hagyományai emléket vonják kétségbe. A Csiki Székely Krónikát még senki tüzetesen meg nem czáfolta. A hunn-székely írás hitelessége megdöntve nincs. A hunn-székely nyelvi egyezés vagy különbözés s az ebből folyó ethnikai ugyanazonosság vagy másfajúság tüzetesen s tudományosan megvizsgálva nem volt, tehát eldöntve sem lehet. Még be nem fejezett s vita alatt álló kérdéshez hozzászólni szabad és szokás, s hogy a nemzet közérzületében az utóbbi évek, a szóban levő kérdést illetőleg, oly nagy változást és hanyatlást idéztek volna elő, lehetőnek nem tartom, jelét törzsökös magyar körökben és íróknál nem látom. Dr. Pauler nézetének az országban künn élő független magyarság közt — ha ugyan nem csalódom — kevés híve van. Az az idő még nincs itt, s remélem, később sem lesz, mikor a magyar nemzet fél magát Attila utódának tartani, s a mikor történetírói általják ezt történeti műveikbe fölyenni és tanítani.

¹⁾ *A magyarok megtelepedése. Századok. 1877. évfoly. 373—396.. 481—499. II.*

Dr. *Borovszky* ítélete elsietett, egyoldalú s nem önálló. Őt Hunfalvy tekintélye vezeti — félre. Épen komoly történetírók kötelessége Hunfalvy fejtegetéseit vizsgálást alá venni s érveinek belső erejét az igazság mérlegén megállapítani. Hunfalvy két tétele: *sem a szkythák, sem a hunnok nyelvét nem ismerjük, hunn nyelvemlékek nincsenek* — igaz; de — mint elébb érintve volt — vannak közvetett bizonyítékok, melyekből a hunn- és székely-magyar rokonság megállapítható; más fejtegetései történelmi botlásokkal és tévedésekkel teljesek, a mi művem Hunfalvyt illető helyein be van bizonyítva, s a miket Vámbéry és Szabó Károly is észrevettek és részben megczáfoltak. Dr. Borovszky hibáztat, hogy szemet hunytunk oly tények előtt, melyek régibbek, mint a magyar nemzet. Mik azok? meg kellene nevezni, mystikus alakjukban nem érthetők, valamint az sem, hogy a hunn-magyar rokonsági mese nem egy idős a magyar nemzet életével. Ezt érteni nem lehet. Azok közül, a mikben Borovszky Hunfalvytól némileg eltér, két állítására teszek megjegyzést. Az *egyik* az, hogy ő a hunn-magyar rokonságot azért nem fogadja el, mert a történelmi emlékek inkább ellene, mint mellette bizonyítanak. Ő — ugymond — Húnyad-, Bihar-, Szabolcs-, Szathmár- és Beregvármegyékben ezernél több germán falunevet jegyzett meg.... Erre könnyű a felelet. A hunn uralom előtt, alatt és után a mai Erdélyben, ki a Tiszáig, át Szathmárig góth népek: Taiphalok, Victophalok, Therwing-góthok stb. laktak, e neveket ők adták, s azok megmaradtak akkor is, mikor ők már rég eltávoztak onnan vagy elmagyarosodtak és eloláhosodtak. Ez érvnek nincs sulya, sem bizonyító ereje. *Másik* szerző azon észrevétele, hogy a Bihar vára körüli *Zekul Zaz* az ős germán *Hundertschaft* képmásának látszik. Ez komoly szóváltást nem érdemel: amaz katonai és hadi, ez polgári intézmény. Ne vitassuk.

Röviden bánik el a hunn-székely vagy magyar őstörténettel *Szilágyi Sándor* Millenaris kiadású *Történetében* dr. *Marczali Henrik*.¹⁾ »Magyarország védelmi eszközei — így ír róla — olyanok voltak, mint az avaroké és frankoké: a haza határainak megerősítése és megrakása erős katonai telepekkel. Ilyen telepek már rég voltak a nyugoti és délnyugoti határszélen. I. László király II. törvénye [17. fej.] mint külön rendről szól az örökről. Az *ör* szóval egyértelmű a *székely őrség*.²⁾ Székelyeket nemcsak Erdélyben találunk, hanem a Vág mellett is. Külön, a magyar néptől elvált néptörzsre nem lehet gondolni, arra hiányzik minden alap és az a történeti monda, mely *a derék székelységet a nagy hunn király utódjává avatta*, alig lehet régibb a XIII-ik századnál és alig jöhetett létre a német Niebelung-Epos és a Jornandes-féle latin traditio ismerete nélkül«. Marczali röpke dologtárgyalása és sebtében alkotott ítélete nem alapul önálló tanulmányon, egészen Hunfalvytól van átvéve, a kiről a művemben elmondottak illenek követőjére is.

¹⁾ *A Magyar Nemzet Története*. Millenaris kiadás. Szerkeszti: *Szilágyi Sándor*. 1896. Marczali művének címe: *A magyarok története az Árpádok alatt*. 22-ik füzet, 69. l.

²⁾ *Hunfalvy*. Az Oláhok Tört. I. 242 l.

Zárják be e FEJEZETET a legújabb vélemények.

Vámbéry így irt e tárgyról legutóbbi művében: ¹⁾ »Én is azon nézet felé hajlok, hogy a székelyeket, habár Attila hunnjainak nem is egyenes leszármazó ivadékai, még is amaz ural-altáji, helyesebben ugor-török népvegyülés maradványainak kell tekinteni, a kiket az avarok nevéen ismerünk és hogy e nép sorsában osztozkodtak. Az ellenkező nézetet, hogy a székelyek állásuknál fogva *határőrök* voltak, mivel a történelem a Vág mentén levő *siculusokat* vagy nyugoti székelyeket is említ, és hogy tulajdonképen Árpáddal jöttek hazánkba és csak később kerültek Erdélybe, egyáltalában nem helyeselheti, minthogy az Árpád előtti időben a magyarság legvégső előőrsét képezték kelet felé, tehát nem kellett őket határőrökül oda rendelni«.

Fiók Károly elriasztónak találja Hunfalvy azon nyilatkozatát, hogy ő a hunn-szkythaságot történelmi hóbortnak nevezi [Lásd: *A székelyek*. 68. l.] Ezt csak az enyhíti, hogy ez és a záró szavak [Lásd: *A székelyek*. 79. l. végső sorait.] elárulják a többiekben rejlő igaztalan állításokat, kétségtelenül bebizonyítva, hogy Ethnographiánk atyja soha a szkytha-hunn kérdést figyelmére nem méltatta, soha egy adatát megfejtteni, egy bármily csekély részletével megküzdenni meg nem kísérlette. Ezt constatálni kötelesség volt.²⁾

Fontos érveket hoz fel a hunn-magyar [szerző a *székely* helyett mindenütt a *magyar* kifejezést használja] rokonságra *Thury József*.³⁾ Byzánczi írók voltak — ugymond — a kik az európaiak közül először nevezték a magyarokat *ungroi*-nak, illetőleg e névnek régi teljes alakjával *unuguroi*, *onoguroi*-nak, s azt is világosan megmondták róluk, hogy ezek az *unnok* vagyis *hunnok* közül való nép [p. o. Agathias és Theophanes].⁴⁾ Pedig ez írók legilletékesebbek a kérdés eldöntésében; mert ők a VI., VII-ik században, tehát akkor éltek, mikor a hunnok közelükben, az Azovi-tenger mellett laktak, közülök nem egygyel szövetségük volt, csere-kereskedést folytattak s közöttük járt követeik által volt alkalmuk őket személyesen megismerni. Thury annak, hogy a hunn nemzet őstörténetét nem ismerhettük meg úgy, a mint az napjainkig fennmaradt történeti kútfőkben meg van örökítve, egyik fő okát abban találja, hogy a nyelvtudósok is beállottak a történetírók sorába historia csinálni és a történetek kutatásában tájékozás helyett zavart csináltak; pedig egészen más dolog az, hogy micsoda voltaképpen a magyar nyelv, a mióta fennmaradt emlékeiből ismerjük, s más az, hogy milyen eredetű volt a magyar nép, mely Árpád alatt elfoglalta ezt az országot. Nem csoda, ha a tudományok ez ágában jó nagy idő óta nem előre, de hátrafelé mentünk. A magyar nemzet őstörténete benne van e három névben: *hunugur*, *unugur*, *onogur*, s ha ezt nem a nyelvészet, de a történelem szempontjából helyesen megértettük, akkor egyszersmind nemzetünk őstörténetét is

¹⁾ *Magyarország keletkezése és gyarapodása*. 1895. 214—215. ll.

²⁾ *Századok*. 1895. XXIX-ik köt. 9. füz. 820—821. ll.

³⁾ Lásd: *A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai* [helyesen: *költözködései*] című tanulmányát. *Századok*. 1896. 8—9. füz.

⁴⁾ U. o. 683. l.

megismertük.«¹⁾ E nevek *onogur* alakban az V., VI. és VII-ik századi byzáncki írókról átmentek a VIII-ik században a két első latin íróig *Georgius Monachus* és *Hinkmár* koráig, úgy, hogy minden kétséget kizárólag kiderül az Ételközben és Pannóniában ismert *ungroknak*, *unguroknak* a Volga alsó folyásánál lakott, s onnan nyugatra költözött *unugurokkal*, vagy *onogurokkal* való azonossága, a nélkül, hogy a történelemben megszakítást találjunk akár az időre, akár a helyre vonatkozólag.²⁾ Thury megmagyarázza az Akatzir nevet is. Ez helyesebb két k-val írva [ak—katir, ak—katzir], s nem más, mint ak—kazar = *fejér kazar*, mint az araboknál kara khazár = *fekete khazár*. Priskosz akatzirjain tehát általában fejér kazárokat kell értenünk.³⁾ Ha olvassuk — ugymond szerző — hogy az utrigurok, kutrigurok, urugurok, szabirok, khozarok és akatzírok a VI., VII-ik században a Dunától a Volgáig mind egy nemzetnek érezték magukat, a mi kitünik Attila legkisebb fiának, Irnáknak 467-ben a bátyjával Denghizikkkel szemben kifejezett azon nézetéből is, hogy most ne indítsanak harcot Byzánz ellen, mert rokonaik: a szaragurok, akatzírok s többi szomszédai Persiával lévén háboruban, azt sikerrel folytatni nem lehet. Ezek a VI-ik században mind avar felsőség alá kerültek, a kik azonban meghagyták őket saját külön fejedelmeik kormányzása alatt.⁴⁾ Ezek alapján kérde szerző: nem vakmerőség volt-e fennen hirdetni, hogy az egész hunn-magyar rokonság csak mese, s ezt a mesét az ismertette meg a magyarczkkal, a ki a Niebelung-Ének hatása alatt legelőbb irt magyar krónikát? Hiszen itt van a történelemnek határozott tanuskodása, mely annak, a ki látni akar, megmutatja a magyarok összeköttetését Attila hunnjainak maradékaival, a mit Hunfalvynak is jól kellett ismernie, mert ő is tanulmányozta azokat a kutfóket, melyekben az megvan írva. Ha csak hazugság volna is a hunn-magyar rokonság, akkor sem a Niebelung-Ének szerkesztői és utánczói találták ki azt, hanem hazudott valamennyi görög író a VI-ik századtól Leo Grammaticus-ig.⁵⁾

* * *

Megkísérlem végül a Székelyföldnek honfoglaláskori és a királyság megalapítása utáni földrajzi fekvéséből, ugyszintén a hunn és székely intézmények egyezéséből megállapítani a székelyek hunn rokonságát.... Egy forrás sem említi, hogy a székely anyatörzs a hét vezérkapitányok valamelyikével jött volna be, annak vezérlete alatt foglalta volna el mai lakóföldét. Ennek tehát az előtt kellett történni. Nem mondja egy is, hogy mikor I. István 1002-ben Erdélyt elfoglalván: vármegyékre osztotta s az anyaországiak szerint szervezte, a Székelyföld

¹⁾ Századok. 1896. évfoly. 8—9. füz. 691—92. II.

²⁾ » » » » » 787. I.

³⁾ » » » » » 787. I.

⁴⁾ » » » » » 794. I. Lásd e mű 68. lapját.

⁵⁾ * » » » » 795—96. I.

ez erdélyi vármegyék közt lett volna. De habár ezek később vagy korábban alakultak, e föld vármegye néven soha nem említették. Ha egy természetü volt a meghódított ország földje, miért nem hozták be mindkettőbe a vármegyei rendszert? Bizonyára azért, mert a Székelyföldet ősi szervezetében készen találták. Az 1492. évi VIII-ik t.-czikkben levő székely ispánság [Comitatus Siculorum], nem mint politikai terület említetik, hanem mint oly tisztség, a mit a király idegeneknek nem adományozhat. Az ország magyar földjéből északról Kolozs-, Doboka- és Szolnok vármegye, nyugotról Küküllő- és Fejér vármegye, délről és keletről szintén Fejér vármegye területének határai, dél, kelet és északkelet felől a Kárpátok úgy vették körül Székelyföldet, hogy az közbül szigetként, mint önálló külön politikai terület egység, saját meglévő beosztásával s hajdankori igazgatási rendszerével érintetlenül maradt, a fő és kis rabonbánok, fő és kis gyulák [*gyulasz*] és harkászok alatt, kiket I. Béla rendeleténél fogva, I. László király alatt felváltott a székely ispán s a nemzetségi kormányzás középkori alakja, a VI. törzsfő vagy nem, hat hadnagy [*hadnugjo*], s a XXIV. ág ugyanannyi bírúja, mely elnevezések hunn eredetűek s Aziából hozták magukkal, melyekből később kifejlődött a székek főkirálybírája [*főrabonbán*], a főkapitány [*főharkász*], az ázsiai eredetű *duló*, 12 személyű törvényszék és jegyző intézménye. E szervezetben élt át a Székelyföld a nagy magyar államban, mint önálló kis tartományi terület, majdnem 800 évet 1848-ig, a mohácsi vészig csak a székely ispán által lévén az államhoz kapcsolva, a ki a közkormányzati és más fontosabb ügyeket a korona és székely nemzet közt közvetítette. Fejér vármegye Udvarhelyszék és Háromszék közt keskenyen átnyúló falvainak, u. m. *Kanta*, *Peselnek*, *Volól*, *Karatua*, *Száraspatak* és *Szent-Lélek* egy részének, melyek a két székelyszékbe mintegy bekelelődtek, már természeti fekvése mutatja, hogy azok az őskorban Székelyföldhöz tartoztak s csak a székelység onnan eltávozása, tán kitelepítése¹⁾ után, besenyőktől megszállva,²⁾ változtak vármegyei földd. E hosszú nyulvány végén épült a magyar királyság keleti részei védelmére *Szent-Lélek* vára.... Hogy Székelyföldet a király a szervezőskor addigi állapotában és jogaiban engedményképen meghagyta, igazolja az, hogy az erdélyi magyar földön, Gyula-Fejérváron alapított püspökség megyéjéhez az összes belföldi és szilágysági vármegyéket sorozta; utódai az 1142—43-ban Fejér vármegye keleti, déli és délnyugoti részébe telepített Szeben tartományát [*Provincia Cibiniensis*], és a német lovagrend által birt Barczaság falvaiból alakult Brassó vidékét a székelységhez csatolták, a moldvai kun püspökség hatósága alatt, mely emlékezetet feljül haladó idő előtt a székelység részére

¹⁾ Ez eltávozás vagy kitelepítés lehetett akkor, mikor királyaink a *Barczaság* dél-keleti része védelmére építették *Törtsvárát*, s a határszéli havasokból várföldet szakítván ki hozzá, azokon megtelepítették *Apácza*, *Krizba*, *Bácsfalva*, *Türkös*, *Tsernátfalu Zajzon*, *Hosszúfalva* és *Purkeretz* székely-csángó községeket. *Kállay F. Histor. Értek. a Nemes Székely Nemzet Eredetéről.* 161. l.

²⁾ Ez még az őskorban történhetett, s tán ezek értetnek II. Endre által a szászoknak 1224-ben adott kiváltságlevél besenyői [*Bisseni et Blacci*] alatt.

alapított a *milkoviai püspökség* czínén és neve alatt.²⁾ Tanuságos, a mit Dietrich keleti kún püspök 1228-ban e tárgyban a székelyekhez írt. »Miért botránkoztat meg titeket — ugymond — a névváltozás, midőn a püspökség természete és joghatálya a ti nemzetetek irányában [erga vestram *Nationem*] a régi marad? Avagy nem illő-e, hogy Krisztus Urunk egyházában a farkas és bárány együtt legeltessenek? Miért ne lehetne együtt a *székely*, a hunn [-kún] és oláh? Néz-e Isten a személyre? Kedvesek előtte bármely nemzetből azok, a kik őt félik és az igazságot cselekszik, s a különböző nemzetekből és a külön nyelveken beszélőkből a hit egységében összegyűjti hfveit. Halljátok az apostol szavait: »*Nincsen sem görög, sem zsidó, sem barbár, sem szkytha.*«³⁾ Az, hogy II. Géza az elébb megjelölt évben szászokat hívott be Fejér vármegye déli részébe, hogy II. Endre 1213-ban ugyan e vármegye délkeleti része védelmezése végett a *Bareza* földét, népies néven *Barezaságot* a német lovagrendnek adta, de később tőlük visszavevén: szintén Brassó város népének adományozta, azt mutatja, hogy a Székelyföld már ekkor teljes biztonságban volt a székelyek kezében, oda nem kellett új betelepítés, elég volt e nép és Szent-Lélek vára.

Székelyföld gyarapodott Aranyosszék által is, megint az által, hogy IV. Béla király Fejér vármegyében levő *Zék földét* [Terram Zek], melyen *Hádvég, Erösd, Árapatak, Nyáraspatak* és *Liget* faluk fekszenek, s melyek elébb Fulkun nevű szászéi voltak, Vinczének, Akadás nevű sepsi-i székely fiának adományozta,⁴⁾ de mint megyei birtokot. Ezek szerint kétségtelen, hogy a Székelyföld nem vármegyei természetű, a vármegyéknél korábbi eredetű, s első foglalásu szabad föld, népe nem ideiglenes királyi adományos, de önszerezte tulajdon jogu örökös nemes és katona nép.

A székelyek hunnóságának bizonyítéka a *hunn és székely hadi szolgálat és szabad gyülekezési jog azonos intézménye*. Szkytha-hunn törvény szerint minden hunn tartozott katonáskodni s fegyverrel szolgálni a királyt, a mi párthus vérrokon szomszédjoknál is megvolt. Ha ezt teljesítette, ment volt minden tehertől személyére s javaira nézve. Ezt Priskosz az Attila udvarában volt s hunná lett görög szavai után jegyezte föl [lásd e mű 45. l.]. Minden hunn köteles volt ereje szerénti hadikészülettel menni harczba, s a mint megjelent, a szerint kapott több sorsot [részt] foglyokból és zsákmányból [lásd fennebb 68. l.]. A székely is személyesen tartozott fegyverrel felkészülten szolgálni. A hadi zsákmányról *Vérszerződésök* — a mi szintén ázsiai eredetű — 2-ik pontja ezt rendeli: »A mi földet kiki maga erején szerzett, övé, a mit közösen szereznek, egyenlően osztják el« [l. fennebb 87. l.]. A ki több lóval állott ki a hadba, a hadi zsákmányból több sorsot kapott, a földből több nyilat.... A hunn és székely hadi fegyverzete is egy: tegez, nyil, kéziuj, szárnyas kopja, egy élű persa kard [szablya]. E fegyverzettel kellett birni a székely lovasnak [primipilus] a XVI., XVII-ik században is.... A székelyek közt az egyéni hadi szolgálat alapja az egyéni földbirtoklás volt, a mi a nomád életű hun-

¹⁾ *Székely Oklevéltár*. I. k. 1. l.

²⁾ » » I. k. 6. l. *Benkő József* után *Milkovia*. I. k. 116. l.

³⁾ » » I. k. 9—10. ll.

noknál nem volt meg. Minden székelynek volt több-kevesebb sors [*nyíl*] földje. Ez a hagyományos *székely örökség*, melynek jogi előnyei — a mint fennebb láttuk — sehol nincsenek meg a magyar királyságban. Ebben gyökerezett e nemzet örökös katonáskodása és örökös nemessége, a mi firól-fira, ezek nem létében a lányra szállott át. Egy *Hadszolgálati könyvbe* [Liber Lustralis] voltak beírva, s abból tartották őket számon Mátyás király óta... A hunnoknak szabad gyülekezési, tanácskozási és határozási joga volt; a fővezér vagy király meghallgatta a főbbek tanácsát s a község végzését a háboru, béke és község fontos ügyeiben. A székelység e jogát is *Vérszerződésök* 2-ik pontja biztosítja: »A közdolgokat a nép közakarattal végzi el« [l. e mű 97. l.]. A hunnok lóháton mentek harcza, gyűléseiket tágas pusztaságokon tartották, mint a magyarok is lovon s felfegyverkezve gyűléseztek, választottak királyt s hoztak törvényt a Rákosmezején, a székelyek az Agyagfalvi téren. Minden hunn egyenlő volt, mint minden székely: választó, választható. Itt van oka, hogy a nagyobb székely vármegyékben az 1848. előtti jogon még ma is 10—12,000 választó gyűl össze tiszt- és képviselőválasztásra.

A hunn nyelv írott emléke és a szászánida kori építésmódor az ő hegyeik között, a nap és félhold mint a székelyek címere, melyet Zsigmond király adott s Báthori Gábor 1612-ben megújított, hunn visszaemlékezés azon korból, mikor ezek Persia szomszédságában éltek, bárha a király ennek azon magyarázatát adja, hogy a székelyek mint a nap és hold az égen, ugy örködnek az ország határain. Jellemző, hogy mint a párthus pénzekén, ugy Árpád-házi királyaink közül II. Endre pénzén is rajta van a nap és félhold.¹⁾ Egy minap megjelent könyvben azon különös tudósítás van a székely ispánról, hogy mint a magyar király koronázásakor a világ négy tája felé négy vágást tesz, azt jelezve vele, hogy az országot minden ellensége ellen megvédi: ugy a székely ispán is megválasztatásakor [ez téves, a székely ispánt mindig a király nevezte ki] meteor-vasból készült szablyával tette meg a négy vágást, a mit a székelyek napvágásnak [Sonnenhieb] mondtak.²⁾ Hogy a székely ős és nem betelepített nép, fennebb többszörösen ki volt mutatva. Nem talál az idő, sem a telepítő király, a mikorra a betelepítést teszik. Nem tudható a táj és vidék, a honnan e nagy telepítés történtnek íratik. Hunfalvy azt mondja: a nagy Magyarországból telepítették be a kis Erdélybe. E műben fennebb be volt bizonyítva, hogy a Duna- és Tiszamenti magyarság közül nem, mert itt fölösleges nép nem volt.³⁾ *Pesty Frigyes* azt írja *Várspánságokról* irt művében: ha történt bevándorlás Erdélybe [tudósnk e szót, tévesen, beköltözés helyett használja], a várjobbágyosság kötelékéből nem történt, mert azok lakossága a várföldek birtoklásában anyagilag, előjogaiban társadalmilag kedvező helyzetben levén: létföltételeit megtalálta.⁴⁾ Hunfalvy fejtegetéseinek a mai nyelvi állapotokkal összehasonlításából kitűnik, hogy a midőn ő a székely tájszólások

¹⁾ *Pray*. Syntagma Histor. de Sigill. 4. Tábla. A párthus pénzekén csillag is van.

²⁾ *Die Hunnen im Schweizerischen Eifischthal und ihre Nachkommen bis auf die heutige Zeit*, Von Anton Karl Fischer. 1896. 341. l.

³⁾ *Dr. Pauler Gy.* A magyarok megtelepedéséről. *Századok*. 1877. évfolyam. 394. l.

⁴⁾ *A Magyarországi Várspánságok Története*. 1882. 88. l.

eredetiségét azzal akarja megdönteni, hogy azok Magyarországon is megvannak — a nélkül, hogy észre venné — mindig a palócz, gőcseji, ormánközi s ezekkel rokon tájszólásu nép-ágon akad meg figyelme. Való, hogy ezek és a székely tájszólások egyeznek. A palóczoknál azonban egyéb is van, a mi a két nép egységét vagy legalább közeli rokonságát bizonyítja. Első a nemzetségek *had*-elnevezése s a nemzetségi ágak maig családi közösségben élése. Ez a székelyeknél is megvan, de csak mint hadtörténelmi reminiscencia. Hadnak hívták hajdan egy nemzetség katonai kötelezettség alatt álló férfiai. De ez a család-ágak közösségben élését nem jelentette. Ez ily alakban csak a palóczoknál maradt fenn. Szabolcsban a *had* nemzetséget jelent. Jerney ott útaztában kérdezte az embereket: Ki bírja ezt a pusztát? azt felelték: hát uram a *Kállay had*, a *Desseuffy had*, meg többen.... A palóczok ős vallása a persák *nap-istene* volt, a minek jelképe, egy nyitott szem ☉ ma is fenn van sok palóczház homlokzatán. Erre mutat a sok *Belkő*, *Bálványkő*, *Áldozó domb* elnevezés. Előbb irám, hogy a székelyek közt is meg volt a *nap-imádás*, de a kinnél a vitzisztelet is vallásos szokás volt. Temetési szertartásuk is egyezett. Mindkét nép göröngyöt vet a sirba tett koporsóra: a palóczok, hogy hamarabb felejtsek, a székelyek azt kívánják, midőn a földet bevetik, legyen felette könnyű a föld: a temetést, mint a hunnok, torral végzik. Mindkét nép költői érzületű, a székely komoly, mélabús, a palócz élénk, humoros: népköltészetök gazdag népdalban, mesében, az *ó-székely balladák* a magyar ó-kori költészet gyöngyei: mindkét nép büszke arra, hogy ő székely és palócz, amaz Attila-utódnak, ez kúnak tartja magát. Van még egy jellemző rokonság a palócz és székely őskorában az, hogy váraik mind magyar nevek: *Pogányvár*, *Baglyas*, *Somoskő*, *Salgóvár*, *Kékkő*, *Füle*, *Gede*; határaik telve: várdomb, várhegy, váralja, várpatak hely- és őstörténeti falunevekkel, mint: *Kazár*, *Salgó-Tarján*, *Óvár*, *Váraszó*, *Tibavölgy*, *Budahegy*. Fennebb láttuk, hogy a Székelyföldön is részben hasonlatos, részben ugyan ezekkel a helyelnevezésekkel találkozunk. Feltűnő, hogy a Székelyföld *Firtos* és *Tartód* két vára közül a székely népmesékben az első mint a jó, utóbbi mint a *gonosz* nemtője jó elő.¹⁾ A palóczok családi életét, gondolkozásmódjukat és hagyományait tanulmányozva, azon meggyőződésre jutottam, hogy a két nép ethnikai egysége iránt csak a politikai állapotok teljes különbözőzése támaszt kételyt. A palóczok 1848-ig jobbágyok voltak, föld és jog nélkül, a székelyek a történeti eulókezés óta birtokosok, szabadok s mindnyájan nemesek. Történeti multjuk sokban különböző. Egyikről sincs hitelesen kimutatva, kik voltak őseik? hunn vagy kazar, kún, besenyő vagy turk [magyar] nemzetből valók? *Jerney*, *Hunfalvy*, dr. *Pauler*, *Vámbéry* különbözőleg írnak róluk, a kérdés még vita alatt van. Nyelvök rokonsága azt tanúsítja, hogy a székely és palócz egykor egy nép volt, de Ázsiában volt-e ez, a Volga és Urál körüli őshazában, vagy Európába költözésök után, Etelközben és Kis-Szkythiában a Fekete tenger környékén? még nincs eldöntve. Vámbérynek egészen eltérő a

¹⁾ B. Orbán. *Székelyföld Leírása*. I. 129. l.

nézete. »Ott, a hol ma — így ír ő — a magyarság zömétől más nyelvjárásu nagyobb tömegek vannak, minők például a palóczok, azok határozottan később érkezett, és egy csomóban megtelepedett turk [magyar] töredékek, a kik akkor jöttek honunkba, midőn a mai magyar nyelv már régen teljesen kész volt.«¹⁾ Bárhogy dől el a kérdés később, előttem egészen bizonyos az: hogy a belső — erdélyi — székelység nem a palócz vidékről telepedett át mai lakóföldre. Szolgaság igájába jutott nép, a legtagasb önkormányzattal s bámulatot keltő szabad helyi alkotmányal bíró néppé, sem szomszéd népek rájuk hatása által — a mi ott hiányzott — sem egyedül belső önfejlődés útján teljesen így át nem alakul.

A *gőcsejiekkel* csak a nyelvjárás és ethnikai viszonyok azonsága mutatja a székelyek rokonságát. Népéletök legrégebb s legjellemzőbb vonása a karácson másodünnepi *Reges-* vagy *Regös-Ének*, melylyel az ünnep előestéjén pásztoroknak vagy idegen útasoknak öltözött ifjak, sőt férfiak is bejárják a falut, jót kívánnak a ház férjhezadó lányának s énekekért karácsoni ajándékot kapnak. Gőcsejben két ily Ének-változat van,²⁾ a harmadikat Székelyföldön Kénosban fedezte föl a hírneves székely népdalköltő *Kríza János*.³⁾ A Regös-ök már Nagy Lajos korában a királyi udvar szolgálói közé tartoztak, tisztök a vendégek énekekkel és regékkel mulattatása volt. Az énekek tárgya tréfás, vidám és mulattató. A fennmaradt: *Régi törvény, nagy rőt* [vörösre festett] *ökör* kezdetű mindhárom Ének-változat, sajnos! csak töredék s egy része érthetetlen. Hunfalvy ezzel is a magyarországi és székely nyelv- és tájszólás azonosságát igyekezett igazolni. De már fennebb többek által ki volt mutatva véleményének téves volta, ezt tovább vitatni fölösleges. A *Regös-ök* emléke történelmi hagyományaink egyik legérdekesebbike. Rokonszenvet érdemel a nép, mely ezt családi életében megőrizte.... A gőcsejiek eredete felőli nézetek is különbözők: némelyek Attila birodalma szétomlásakor itt maradtaknak tartják, mások avar utódoknak, meg mások kúnoknak, ismét mások hunn-avaroknak. Régi adatokon alapuló, bizonyosság nélküli találgatás mindenik, mert újak nincsenek.... A gőcsejieknek székelyekkel való rokonságát mindenik író állítja; de erre nincs annyi és oly nyomatékos bizonyíték, mint a másokra. A gőcsejiek vérmérséke és kedélye más, mint a palóczé és székelyé; testalkata gyöngébb, természete szelid, nélkülözéshez szokott, kevés igényű nép: szellemi képessége alantabb foku; nincs népköltészet s zenei érzéke, nincs humora és elmeéle, mint a palócznak és székelynek; nem az a faj, a mi a más kettő. A gőcseji jobbágy nép volt 1848-ig s nyoma most is látszik rajta. Róluk az irodalomból szerzett ismeretem s rövid idei közöttük létem alatt tett észleleteim arról győztek meg, hogy a belső — erdély-részi — székelyek innen valók nem lehetnek!⁴⁾

¹⁾ *Vámbéry*. A magyarság keletkezése és gyarapodása. 1895. 266. l.

²⁾ *Plandler Ferencz*. Tudom. Gyűjtem. 1838. VI. köt. 20—22. ll. *Torkos László*. Magyar nyelvészet. 1860. Évfoly. 335—337. ll.

³⁾ *Vad Rózsák*. Székely Népköltési Gyűjtem. 1862.

⁴⁾ Lásd bővebben: a *Századok* ez évi VII., VIII. füz. *Székely Telepek Magyarországon* című értekezésemben.

A *vágvölgyi* székelység, az erdélyiek közül az Árpád-házból való királyok alatt oda kitelepített s a királyi zászlók alatt szolgáló kiváltságos hadi nép volt [l. *Székely Telepek Magyarországon* cz. értek. *Századok* 1896. VII., VIII. füz. s e mű 159. l.]; a *biharvári Székely század* s a közeli *Székely telek* és *Székelyhid* honfoglaláskori maradvány székelység [l. előbbi értek.]. Azt, hogy a Székelyföld innen népesített volna be, mikor a tények, ezzel ellenkezőleg, az onnan való kiválást mutatják hihetőbbnek, igazolni nem lehet.

A fennebbieken kifejtett okoknál fogva az erdélyi székelység sem I. László király, sem következői alatt nem telepíthetett mai lakföldre a Duna-Tisza közéről, mert ott a székely tájszólás nem ismeretes; a várak területeiről nem, mert azok lakói sorsukkal meg voltak elégedve; a palócz vármegyéből nem, mert a két nép-ág polgári intézményei teljesen különbözök; Gőcsej vidékéről sem, mert a gőcsejiek és székelyek közt a tájszóláson és társadalmi szokásokon kívül nincs rokon vonás, s főleg azért nem, mert az egyik jobbágy, a másik szabad és birtokos nemes nép; végre a Vágvölgyről és Bihar vidékéről sem, mert e két telep külön is, együtt is kisebb, hogysen oly tekintélyes földterületnek, minő a Székelyföld, magva lehetett volna; utóbbiakról annál kevesebbé lehet szó, mert e két telepet sok adat ép a belső székelység közüli kiválásnak mutatja. Ezek és e mű folyamában előadottak által megerőtlenül, részben elesik mindaz, a mit 1725-ben Fasching, 1733-ban Timon, s utánuk 1761-ben Pray, 1795-ben Schlözer, 1835-ben Fejér György, végre 1862-től 1890-ig Hunfalvy Pál a székelyekről irtak: »hogy a *székely név szolgálati* s nem nemzeti név, [ennek Schlözer feltalálója, utánzó Hunfalvy]; hogy *határört* jelent, [ez valamennyinek nézete]; hogy Fasching szerint IV. Béla király, Hunfalvy szerint I. László és következői telepítették be, hogy a székelyek ázsiai hunn eredete, [a mit szintén Schlözer talált fel, Hunfalvy csak után irta]¹⁾, *képtelen mese, a mit velök némely íróik költött oklevelek alapján hitettek el*;« hogy a székely — mint Hunfalvy hiszi és hirdeti — nem is létezett, míg a magyar királyok *székelyekké*, azaz *határörre* nem tették; hogy mint Fejér állítja: »álmodnak azok, akik a székelyt akár a *scythulus*-tól, akár *siculus*-tól származtatják; mert szerinte az erdélyi székelyek nevét a székelek népies nevéből [ex *Szekelorum nomine vulgari*] költötték, Székelyföldjük sem több, sem kevesebb, mint Magyarország, s a székelyek nem egyebek, *mint határkerülő örök*«. ²⁾... A székelységet bámulat fogta el, látva, hogy tőle történeteit nem ismerő tudósok s neves írók nem átallották elvenni akarni egy évezreden át birt nevét, megtagadni nemzet-létét s királyoktól és fejedelmektől elismert vitézségét; hamis oklevelek alapján költöttek, mesének gúnyolták hunn eredetét, elvitatni igyekeztek vérrel szerzett ősi földét s hontalan kóbor néppé lealacsonyítani testvérei, a magyarok hazájában. És ezt a német Schlözer nyomán mind magyar honfitársai tették. Ez ellen tiltakozólag szólal

¹⁾ *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I. Schlözer D. 1795. Göttingen. 206. l.

²⁾ *De Avitis Magyarorum* sat. *Sedibus*. 69. l.

fel a székely nemzet lelkiismerete, jogait és birtokát elkoboztatni, történetét meghamisítani nem engedi, bizik benne, hogy a méltatlan sértés gyalázata — a kik vele szemben azt elkövették — azokra hárul vissza. Nekem, mint az anyavármegye Monographiája írójának a csaknem kétszáz év óta elterjesztett alaptalan és sértő állításokat s gyanusításokat szó nélkül hagynom nem lehetett.

A hosszas munka alatt, a különböző vélemények lelkiismeretes megfontolása után, meggyőződtem arról, hogy a *székelység magva* — az Udvarhelyszéki székelység, a hunnok első bejövetele óta mindig mai lakóhelyén volt csatlakozhatott hozzá nyugotról a marosszéki — a Kézaitól följegyzett *3000 hunn* — a kiknek törzsét, VI nemét és XXIV ágát eredetiben meglevő levéltári adat tartotta fenn, s hitelességét oklevelek igazolják; lehet, hogy Csík-Gyergyószék sajtáságos, barna, szálas természetű népe kúnokkal van vegyülve, minthogy azokkal Moldvában sűrűn érintkeztek, sokáig laktak is együtt, s közülök maradtak künn maig a moldvai csángók: hihető, hogy Sepsi, Kézdi, Orbai szék erős testalkatu, szabadságszerető, barnás színű székelysége közt sok a besenyő, mert ezek etelközi lakásukban velök örökös érintkezésben és harcban éltek. Bálványos vár körül egészen elszékelyesedett több *besenyő falu* volt. Sepsiszékekben ma is van egy. Lehetséges, hogy Háromszék székelysége a hunn és besenyő két legvitézesebb faj vérvegyülése. Ki akarhatná ma bizonyosan meghatározni azt az ismeretlen népvegyülési műfolyamot, melyen a székely nép az alakulás első századaiban átment, s melyből annak mai alakja előállott? A négy főtörzs közötti anthropologiai, jellemi és nyelvjárási különbözések lehetők tüntetik fel az egész Székelységnek az említett fajokból összeverődését s egy politikai testté szilárdulását; de idő kellett, míg a megszállás, a tanya, a sátor, ház és falu különböző fejlődési fokozatokon átmenve, állandó megtelepedések mai alakját vette fel. Azt gondolom, hogy mindezeknek az első hunn bejövetel után és a magyar honfoglalás előtt kellett történni. Tényül kell elfogadnunk, hogy Árpád fővezér — a mint krónikáink írják is — a Székelyföldben egy már alakult területet, a székely népben egy hadilag szervezett rokon népet talált együtt; különben nem tudjuk e néptörzs életét történetünkben, lakóhelyét Magyarország földabroszán kimutatni. Hézagos, a mit ír és tanít úgy dr. Pauler, a ki a honfoglaláskor a Meszes hegy felől szállatja meg a Székelyföldet, mint Hunfalvy, a ki I. László király alatt telepíteti ide őket, s egyik, mint a másik csak hozzávetésen alapuló egy-egy mozzanatát jelöli meg a Székelyföld megszállása és betelepítése nagy eseményének. Mindkét tudós hallgat arról: hol volt, mit művelt, mi volt a székelység sorsa az előtt s mi lett azután? hogy hol s mi sorrendben történt megtelepedések s az új hazában elhelyezkedések? Ellenben, ha Kézai tudósítását alapul elfogadjuk, a Székelység bennléte és a honfoglaláskori események mind kiegyenlítődnek és érthetőkké válnak. A két történeti tény: hogy a Székelység hunn maradvány s Székelyföld őslakosa, és hogy Árpád a honfoglaláskor őket mai lakóföldjükön találta, egymást föltételező történeti szükségesség. Ha bármelyiket tagadjuk, a székelyek kivételes helyzetét a királyságban, democraticus önkormányzatát és külön nemzeti tulajdonságait a magyar alkotmányban megérteni nem fogjuk. Ott vannak ezek

mint beszélő tények, érvényesítik magukat szemben az ország köztörvényeivel s a polgári életben, és nem tudjuk: mikor, honnan, mikép eredtek? kitől valók? A királyoktól nem. Erről egy szó sincs Magyarország jogtörténetében. A királyok, az ország köztörvény könyve, a kormányzat és felsőbb bíróságok egyszerűen létezőknek ismerték el ezeket, s érvényben hagyták nyolczszáz éven át.

Annak a földterületnek, melyet a Székelyföld tesz, a géták, dákok, rómaiak, góthok, hunnok alatt — a gépidákat azért mellőzöm, mert azokról rövid uralmuk korából nincs följegyzés — mindig a mai Udvarhely vármegye várakkal erősített őserdőségei, a Küküllő folyó felső völgye, a város végén levő római táborhely [*Castrum*], az ezután [hihetően *géta romokon*, mert a Hargita hegynév is gétáktól való] épült hunn-székely Budvár és Udvard vára volt katonai és védelmi központja. Ide, a Küküllő hegyvidékeire [*Caucaland = Kokelland*] menekültek — Ammianus szerint — 386 körül a hunnok elől futó góthok, míg a győzők innen is kiűzték... A hunnok fölismerték e földtáj természeti erősségét és védhető voltát, s míg győztes sergeik előre száguldoztak, vezérek a római Castrumot az őrsgül hátrahagyott hunn hadak első táborhelyévé s családaiuk s barmaik megtelepedési tanyájává alakította, miből idővel kifejlődött a *hunnszékely törzstelep magva és ősi központja*. Mikor járult ehhez Marosszék, mely nyílt fekvésénél fogva nyugot- és éjszakról támadásnak egyiránt ki volt téve, s melyet csak a Maros védett? mikor Csík-Gyergyó, mely a tölgyesi és gymesi szoros átjáróin a kúnok gyakori berohanásának, mikor Háromszék, mely a bodzai, bereczki és tömösi utszorosokon a besenyők háborgatásainak volt kitéve? őskori adatok hiánya miatt megmondani nem lehet. Földrajzilag legjobban védett, bátorságos pont csak Udvard [a később Udvarhely] vára és vidéke volt, melyet délről elébb a német lovagrend várai, nyugotról Törtsvár, később mindkét felől Brassó vára és a berezasági szász templomok várkastélyai védtek. Így lehetett Udvarhely a hunn vezér és székely törzsfő lakhelyévé és udvarává, mely inkább egyezett az egyenlőséget és szabadságot szerető hunn-székely jellemmel, mint ha vár néven nevezték volna, a mi rájuk Attila királytól maradt hagyományul, a kinek, mikor a félvilág ura volt is, királyi udvara számára csak faháza volt a Tiszaközön.

Attila emléke és a hunnság öntudata a székelységet egészen áthatotta. bele volt szövődve hadi életébe, a Székelyföld minden pontján elszórva levő emlékek, törzsfők és vezérkapitányok nevei voltak nyomulva nemcsak a szívekbe, és közemlékezetbe, de az erdőkbe és sziklákba, a várak és falvak neveibe — nehányat mindjárt idézek közülök — a tejút csillagesoportjába és a *Csaba* vagy *Hadak útja* költői mondájába. [Lásd fennebb a 133., 134., 135., 142., 144. lapokat.] *Vadud*, *Havad*, *Ehed*, *Kecsed*, *Éted*, *Fenyéd*, *Farczád*, *Kányúd*, *Lókot*, *Zsákot*, *Küsmöd*, *Bözöd*, *Koronod* párthus helynévragokkal képzett hunn-székely falunevék, azon eldődökből, midőn hunn őseink Kr. u. a III-IV-ik században Persia szomszédságában az Ural-Altáji erdős vidékeken együtt laktak¹⁾ s e

¹⁾ *Jerney János*. Utazás Keleten sat. 174—75. ll.

szók előképeit új hazájukba magukkal hozták; a mint magukkal hozták az ősi vészszereződés szokását, a szép ló és lovaglás szeretetét s ügyességét; a nyíl, tegez, kézíjj, puzdra, zászlóskopja, buzogány, gerely vagy rövid lándsa és kard hadifegyverzetét; a mente, dolmány, kaczagány, bőv selyem öltözet, kalpag, süveg és kucsma férfi ruhaviseletet,¹⁾ a mivel Európa legmiveltebb népei előtt ma is joggal büszkélkedünk.... A régi Udvarhelyszéknek egész kiálakja a székely törzsfaj hunn eredetét hirdeti. Törzsatyáik az Ural vidékén is hegyes, erdős részeken laktak. Itt is a kősziklák és fenyvesek, az erdők és havasok lakatlan birodalmát foglalták el, oly vadonokat irtottak ki s termékenyítettek meg, a hol más nép megélni nem tudott. A székely megél rajta s szívósan ragaszkodik hozzá... A mondottak kiegészítéséül idézem Jornandes följegyzését Ó-Dácia, a mai Székelyföldre bevívó két útszorosról, mint a mi szintén erős bizonyíték régi otlakásukról. Szerinte a régi Dácia azon hegyes, sziklás tartományába, melyet ma a székelység bir lakóföldül, a *Bontas* és *Tabas* szorosokon lehetett bejutni. A góth író görög forrást használván, görögösen írta le e szókat, végéről elvetve az ς görög betűt, megmarad a *Bontu* és *Taba*. Az elsőt hiteles írat, egy 1632. évi febr. 1-ői esketés igazolja,²⁾ mely Ugron János, udvarhely vármegyei alispán bögözi birtoklevelei közt van, s melyből kitűnik, hogy e község határán egy erdős sziklahegy van, melyen át a Küküllő ástott magának medret, a partján levő út ma is szorosat képez, az erdő neve: *Bontu erdeje*, a rajta át folyó patak: *Bontu pataka*, az útszoros régi neve a néptudatból kiveszett. *Taba* Alsó-Rákos és Ürmös határán van. B. Orbán azt írja,³⁾ hogy ma *Tepej*-nek mondják, de a régi írásokban *Tabaj* néven fordul elő. Ez mutat rokonságot. Én siker nélkül nyomoztattam ily levél után. Bár a lelkes tudós egy ily régi írás hollétét megnevezte volna! Azonban idővel kerülhet napfényre. Jornandes nem említi a székelyeket, a kis országot góthokénak s gétákénak írja [inkább gépidákat kell vala írnia, mert a hunnok meghasonlása után ezeké lett az ország], ezért az ellenvéleményük tagadják a nevek székely-magyar voltát. Én oly magyaroknak tartom, mint a Budvár és Csicsér helynevet, s mint maig e név alatt meglevőköl a székelységnek már a VII-ik század közepén mai földjeiken lakását szükségképen következőnek tartom. Azt a nevet csak hunn-székely adhatta, sem góth, sem gépida nem.

Ez a sűrű vonatkozás Attila királyra s ez a sokféle alakban való emlékezés a hunnokra az egykoru görög és latin íróknál, a későbbi magyar krónikákban, mondákban és hagyományokban nem lehet mind csak esetleges, annál kevesebbé költött dolog, vagy mese, de soknak közülök komoly alappal kell birni. A Csíki Székely Krónikát, a hunn-székely ABC-t és székely nyelvemlékeket, nem képzelték, hogy mind költötték volna különböző századokban, különböző országbeli népek és nemzedékek; el nem gondolható, hogy mindezekben egyelőre

¹⁾ *Jerney János*. Utazás Keleten. *Parthia*. 277—281. II.

²⁾ Lásd a később megjelenendő *Oklevéltárban*.

³⁾ *Székelyföld Leírása*. I. köt. 33. I.

megállapított czél lett volna kitüzve. Nem lehetséges, hogy egy nemzet írói századokon keresztül folyvást tévúton járjanak, valamint az sem, hogy egyesektől terjedt volna ki a tévedés a nemzetre, vagyis, hogy egy találta ki vagy költötte mindazt, s így ment szájról szájra századokon át. Nem lehet az a székely önmagyazás műve sem — mint az ellenkező véleményűek állítják; mert más-más századokban és korszakokban élt, s más nemzetű egyéneket nem indíthatott mind ugyanazon hivalkodó nemzeti elfogultság. Az Attila-mondák és hunn emlékek éltek mindig a nagy nemzetek s velük szomszéd népek közt; de leg-élénkebb emlékezetben voltak a székely nép közt s a mai erdélyi részekben. Ezek általános elterjedettsége és különböző alakokban fennléte meggyőző bizonyíték arra, hogy a hunn-székely eredet hite nálunk a közérzületben van, s a vérell és természettel nemzedékről nemzedékre átöröklődik.... Vámbéry azt írja legutóbbi művében: ¹⁾ »A magyarok mai nemzedékének ereiben az ősmagyar vérből egyetlen egy cseppecske sincs többé: az urak új vérvegyülék, a népet a magyar úri nép teremtette, nem mint más országokban, hogy a népből emelkedjék ki az úri rend. Kivétel csak a göcseji és palócz, meg az ormánysági nép, melynek meg van régi típusa, ugyszintén a tót, szerb, román, német, a kik egy tömegben élvén: népjellegök inkább megmaradt...« Ez tévedés. Vámbéry nem ismeri látásból sem a székelységet, sem az erdélyi főnemességet. Az általa idézett magyarországi nemzetiségek — a tóton kívül — a két utóbbi századból valók s ezek az ő állítását bizonyítják. De téved abban, a mit a magyar úri osztályról mond, mert ez az erdélyi főúri rendre nem illik. Ott a br. Wesselényiek, a gr. Bély-, Bethlen-, Osáky-, Kemény, Kuun, Ugron, Török, Kabós nemzetség nyolczszáz évesnél régibb, birtokukat, nemzetségek ősi arcbélyegét [*typus*], a magyar nyelvet és nemzeti jellemet fentartották. Az ősi vér és magyar jellem a ma élő nemzedékben is felismerhető. Menjen el az író a régi Udvarhelyszékben a Fejér-Nyikó mentén Siménfalvára, Kadácsba, feljebb Etédre, Siklódra, a Homoród vize mellett Almásra, Lövétére, a hol soha török, tatár, oláh, német hódító nem járt, a hol nincs országút és elkorcsosító civilizatio; menjen el Csík-Gyergyó magas, természetes, barna arczszínű, fekete hunn fajú népe közé: ott ma is fel fogja ismerni a hunn faj-vért és jelleget, kifejezettebben, mint a palóczoknál és göcsejieknél. E falvak népe soha el nem mozdult egykor elfoglalt földéről, nem vegyült más néppel, s maig erős és szép, mint havasainak fenyvese, megőrizte hajdani szokásait, s erkölcei tiszták.... Hasonlóul ítél Marczali Henrik is. »Külön faji jellegben nem hiszünk — ugymond — tiszta faj történeti népnél már alig fordul elé.«²⁾ Az »alig« szó nem fejezi ki tisztán a dolgot. Erre is találnak a Vámbéryvel szemben felhozottak. Egyébiránt a tényleg élő népeknél is ellenkezőt látunk. Az olaszban a zeneszeretet és zenei képesség, angolban a tengerészet és kereskedési szellem, németben a tudományok művelése, magyarban a függetlenség vágya, zsidóban az üzérkedés, oroszban a hatalom előtti meghajlás.

¹⁾ *A magyarság keletkezése és gyarapodása.* 1895. 369. l.

²⁾ *Egyetemes és Nemzeti Történelem.* Akadémiai Értesítő. 1894. 50. füz. 84. l.

balkánfölszigetiekben a kalóz élet, törökben a kényelemszeretet oly faji jellegek, a miket kétségbe vonni nem lehet. Faji jellege a székelynek, a mi rá nyomja törzse ősi bélyegét, erős izomrendszere és kifejlett testszerkezete, a mi nagy önbizalmát adja, munkára és nehéz vállalkozásokra ösztönzi és képessé teszi; inkább kerestetni vele a bajt, mintsem visszariadjon tőle. Ezért jó katona, merész vállalkozó, kitartó a küzdelemben, nem törik meg balsorsban. Másik faji jellege az egész népnél felismerhető természetes józan észjárás, s bármely ismeret-ág elsajátítására való ügyessége. Innen önérzete és becsvágya, a mi a legnehezebb czélok elérését is lehetőnek láttatja vele. Ez lelkesítette a török, francia, olasz háborúkban, ez vitte ki az anyaországba, a vármegyékbe és városokra; így emelkedtek magasra vitézség és hősi tettek által a gr. Andrásyak, Almásyak, s más polgári érdemek és házaszág útján sok kitünő székely. Harmadik faji jellege a szülőföldéhez ragaszkodás és mély hazaszeretet. A székely kis családjában fuját, ősei örökségében az ő Székelyországot véli bírni, mely neki egész világa. Ezért megy fel 3 forintos birtokpere a királyig; a községek néhány öl földért fegyverre kelnek, s néha emberélet és polgári szabadságuk lesz áldozata a birtokviszálynak. Innen a századok folyamában a határsértési viszályok Moldvával és Oláhországgal, melyek ha tettelegességgel végződnek, a székely ritkán hagyta el a vitatért mint legyőzött fél.

A ki a székelynek lakóföldét, physikai alkotását és jellemét, nyelve, szokásai és intézményei eredeti sajátságait és természetét az általam elősorolt adatok és tények világánál részrehajlatlan igazságérzettel megvizsgálja és összehasonlíttja, ha arról, hogy ők Attila maradékai — a mit én hiszek s igazoltam is — teljesen nem is, de hogy korábbi és más, külön, önálló magyar törzsi nép, mint az Árpád-kori magyarok — remélem, hogy meg fog győződni. Mesés korának — mert a népek eredete első korszakát a történetírás általában így nevezi — bizonyítási nehézségei előttem oly ismeretesek, mint az ellenkező nézetűek előtt — ez a hunn és székely egykoru eredeti források teljes hiánya. Ez azonban ép oly akadály az ellenzetűek tagadása teljes hiteles bizonyításában is. Új adatokat egyik fél sem bír felhozni, s csak a régiek ilyen vagy amolyan alakú összeállításával s így vagy úgy értelmezésével kénytelen megelégedni. Jóakarattal s a legalább valószínűnek méltatásával kell tehát megitélnünk a kérdés megmásíthatatlan történeti helyzetét, a mi felett még ma is akkora a homály, annyi benne a kétes, bizonytalan és meg nem magyarázható, hogy döntő ítéletet mondani nem lehet. Ez várakozásra utal, s kölcsönös kiméletet tesz a vitatkozók kötelességévé. Komoly nyomozódás, tárgyilagos bírálat és ellenbírálat mellett nagyobb világosság még várható. Elsietni, vagy erőszakolni az ítéletet nem lehet. Én ezt kötelező elvnek tartom.

A ki megátalkodottan ostromolja a székelységet, most a germánság és szláv-ság válságossá válható harcakor, és a ki hunn őseiről megfélelkezésre s még inkább azok megtagadására igyekezik nemzetét rábírni; a ki meghunyászkodást ajánl, vagy megfélemlítésökre és arra törekszik, hogy a magyar történetírók a hunn-magyar rokonságot és folytonosságot tanulmányozni s arról írni ne merjenek;

és a ki a hunn és székely s magyar nemzet között a vérmérsék [*temperamentum*], a férfiui katonás jellem, a vitézség, nagylelkűség és szabadságszeretet nagymérvű egyezését nem látja, az nem látja a tényeket és azokban rejlő igazságot, s kézzelfoghatókat tagad, az a székelynek és magyarnak nem javára, de kárára dolgozik. Ha a székely egy tekintély nélküli, csekély szellemi erejű, elkorososult nép lenne, melynek nincs önérzete s politikai súlya, akkor érthető lenne Hunfalvy és a vele tartók folytonosan meg-megújuló ostromlása és kicsinylése. De e nép a magyar korona legdrágább gyémántja, s az állam legőskezelet tagja, melynek nagy tulajdonai vannak, és a mely egy viszontagságos, de dícteljes multtal bír. Ily népnek elvenni akarni önérzetét akkor, midőn a horvát, szerb, szász, oláh, tót, zsidó, örmény történeti, sőt némelyik politikai egyénisége érvényesítéséért küzd — s csak a két utóbbi, a magyar államegység veszélyeztetése nélkül — nem gyakorlati és nem hazafias eljárás. Én a hazára nézve károsnak tartom. A hunn-székely hagyomány becses kincse a székelynek, melyet féltékenyen őriz; honfitársaitól megvárhatja, hogy ne háborítsák birtokában. Attila neve és emléke nemzeti büszkesége, a mit az apa fiára — honszeretetre kötelezőleg — örökségül hagy. A nagy hunn király diadalmosága zászlóként ragyog előtte másfélezer éves fényben. Ne vonják szeme elé a jelen félénk kor révézetes fátyolát kétes barátai, hogy legyen az vezércsillag, mely felé tartson, ha a megpróbáltatás napjai eljönnek, ideál, melyért küzdeni méltó legyen. A hunn-székelység és Attila-utódság öntudatának a székelység szívéből kitépése, karja erejét bénítja meg s önfeláldozó hazaszeretete lángját oltja ki.

HARMADIK RÉSZ.

A KIRÁLYOK KORSZAKA.

ELSŐ FEJEZET.

Árpád- és Anjou-házi királyok kora.

1096—1386.

A hosszas kitérés után visszatérek művem történeti része folytatására [lásd a 116—131. lapot]. Az eddigiekben a szkytha-hunn-székely, illetőleg magyar rokonságot s a három nép történeti életének folytonosságát igyekeztem kimutatni, meg levén győződve arról, hogy azokat egymástól elkülönítve alaposan tárgyalni és megérteni nem lehet. E szkytha-hunnságot kétségbevonhatlanul igazolják I. Endre és I. László királyoknak, általam e műben idézett, a szkythapogány vallási szertartásokat tilalmazó törvényei; ugyszintén támogatják I. Béla erdélyi herceg fennebb idézett rendelete, és a Budai Krónika följegyzése [lásd előbb 106. lapon]. Ős nemzeti vallást követő szkytha-hunn utódokból hosszú századok homályos folyamában alakultunk át s váltunk keresztény székelyekké és magyarokká. Az első apostoli király nagy tekintélye s I. László király hősies lovagjelleme s méltóságos alakjának parancsoló befolyása által a székelység keresztény hitre térése s Erdélynek Magyarországgal egyesülése akkor s ez által lett teljesen bevezetett ténynyé.

Egykoru eredeti, írott történeti forrásaink — sajnos! — a következő három században sincsenek. Az Árpád-házból való királyoknak önmagukkal való belső állandó örökösödési harczai, miket az apa fiával, ezek testvéreikkel s idegen trónkövetelőkkel vívtak, nem engedtek időt, nem ébresztettek vágyat történetük írásban megörökítésére. Krónikáinkat — a mik nagyobbára későbbi keletkezésűek — már fennebb használtam. Az itt következő történeti részletekre csak néhány egykoru oklevél, az 1332—1337-iki pápai *Tizedjegyzék* adatai, a későkori *Csiki Székely Krónikának* értetlen másolók által megrontott *Töredékei*, Benkő Józsefnek a *Milkoviai püspökségről*, s Jerney Jánosnak *Keleti Utazásában Etelközről* írt művei nyújtanak bővebb és hitelesebb tájékozást a Székelyföldnek ez időbeli alakjáról s a Székelységnek e századok alatti történe-

teiről. Megkönnyíti a történeti adatok és történetanyag felfogását, ha első helyre azt sorozom s elébb azt adom elé, a mi a *Földről* szól.

Azokon kívül, a miket a *Csíki Székely Krónikából* mint becses helyrajzi adatokat fennebb [lásd e mű 101—102. lapján] idéztem, megemlítést érdemel még itt a régi *Csík-Gyergyó-Székből Nasculat* földje [a *Tátros* vize mellett, *Kászon-völgye*, *Gyulavár* az *Olt* mentén; *Háromszéken: Sepsi földje*. [terra *Sebus* = a későbbi *Sepsi-Szék*]: meg vannak nevezve a várak és földjeik: *Törtsvára* földje, melyen ma *Türkös*, *Csernátfalu*, *Höltvény vára* s más faluk vannak megtelepülve; *Udvarhelyszéken* szintén meg vannak jelölve: *Kadics* földje, *Rüke* [a nép nyelvén *Rika*] földje, *Küküllő vize melletti föld*, nemkülönben *Lokott* [mai néven: *Lókod* kiirtott] havas. E helynevek ma mind községek, termékeny terek s együtt vázlatilag *Csík-Gyergyó*, *Háromszék* és *Udvarhelyszék* majdnem egész őskori földrajzát mutatják... Ugyan e mű 101—102-ik lapján megemlített: *Gyergyó*-, *Kászon*-, *Háromszék*- és *Udvarhelyszék*-en kívül, *Mikó* a *Szék századosának* iratik, [százados *Sedis*. s itt bizonyosan *Csíkszék* értetik; mert ugyan annak ott adott a székely főrabonbán jogot vár építésére]. A székekről tett ezen följegyzések világosan mutatják a krónika írásának azon korból származását, mikor a székek nevei már meg voltak alakulva, még pedig úgy, hogy a birtokterületek *föld-neve* [terra *Mare*, terra *Kadics*] után a *falu-nereknek* [Mare falva, Kadics falva] kellett következni, s csak ezután következett be a *faluknak székekké* alakítása: sőt az őskorban a *terra* név alatt a *falut*. sőt a *széket* is értették, mint a *Terra Sebus* alatt *Sepsi Széket*: a pápai *Tizedjegyzékben* egy helyen tisztán *Terra Sebusi* = *Sepsi* jő elé.

Megemlítek még két tényt, miről más forrásaink nem szólnak. Az *egyik*, hogy Sándor István főrabonbán a Csíkba betört tatároknak [némelyek besenyőket értenek] kiveréséért adományul nyerte Törtsvárat; ¹⁾ halála után özvegye, Erzsébet, Béla király idejében 200 fegyverest vitt a vár védelmére, s azt a rablóktól megtisztítván, Gyimes földével együtt fiának, Sándor Istvánnak adta, a kinek Upolet utódai közül való Göög Annát, egy nagylelkű hölgyet jegyzett el, a ki Topliczán építettett magának házat, azt a rablóktól védte és megtisztította.²⁾ Ez valószínűvé lesz, ha megfontoljuk, hogy a Törtsvárhoz tartozó csángó községeknek ki által és mikor megtelepítéséről irodalmunkban semmi adat nem található. Az látszik, hogy Csík és a belső székelység Moldvában élő s némely tudósok és írók által hunn eredetűeknek tartott csángókkal szokásaikban, természetükre nézve és selypítő szólásmódjuk tekintetében egészen egyeznek. Vajjon, a mint Kézdiszékből kitelepítette V. István és IV. László király az Aranyosszékot alkotó székelységet: nem lehetséges-e, hogy a Sándor Istvánné által Törtsvár védelmére kitelepített 200 székely a moldvai csángók közül való volt? a kik később, hihetően Besszarábiából kiszorított, s ide, a rokon székelység közelébe költözött új települőkkel megszaporodtak, s a Törtsvárút és tömösi

¹⁾ *A Székely Nemzet Constit.* 288. l.

²⁾ * * * * * 289. l.

szorost védelmező kilencz csángó községet alkották? A másik, a mi figyelmet érdemel, az, hogy a székely ispánnak saját fentartására a *Héteredők földéből* [a Hargita havasból] birtokául földet hasított ki.¹⁾ Hol volt e havasi rész, adat nem szól róla. Görgény, a székely ispánok lakhelye, nem lehetett, az nincs a Hargita főhegységében; inkább a két Oláhfalú és határa volt, melyet — a mint alább látni fogjuk — Árpád-házból való királyaink egyike adományozott, de a kinek nevét nem tudjuk — az utazásnak e veszélyes helyeken biztosítása s *Udvard* vára fentartása végett oda telepített oláhoknak. Vagy tán azon havasrészek voltak, melyek a király által kinevezett ispán [*Comes Alpium Transylvanarum*]²⁾ felvigyázata alatt állottak s melyeket a királyok az őskorban a még székelyektől meg nem szállott havasi területeken a korona részére foglaltak le. Egyikről sem levén történetünkben bővebb emlékezés: ez alapon e kérdésben ítélet nem alkotható. Arra, hogy mikor alakultak meg a székely székek, mikor kapták mostani nevöket, s a mi e műnek főczélja: mikor alakult meg és neveztetett el Udvarhelyszék? a *Csiki Székely Krónikában* semmi bizonyos adat nincs.³⁾

Másik hiteles írott forrás az 1332-től 1337-ig terjedő *Pápai Tizedjegyzék*, mely a községek papjai által a pápai tizedszedőknek évente két ízben fizetett egyházi tizedről készült, a mi az egyház tiszta jövedelmének tizedrészét tette, s a vaticáni kéziratárban levő eredetiből szakértőktől kiadatott.⁴⁾ Becsét csökkenti az,

¹⁾ *A Nemes Székely Nemzet Constit.* 289. l.

²⁾ *Pesty Frigyes.* Az eltűnt régi vármegyék. I. köt. 6. l.

³⁾ *Jegyzés egy »Újabb Krónikáról«.* 1894-ben márcz. 15. jelent meg a *Századok* ez évi 3-ik füz. a 209—213. l. *Szádeczky Lajos* egyet. tanárnak *Szabó Károly* akad. r. tag felett a *Történ. Társaság* ülésében tartott *Emlékbeszédében* a Csiki Székely Krónika, általa fölfedezett testvérének egy, magyarul, versben írt *Rövid Krónikának* kivonatos ismertetése, melynek tartalma egyezik a nyomtatásban levő Csiki Székely Krónikával. Az *Emlékbeszéd* e része rám különös hatást tett, nem azért, hogy a felolvasó — a ki a *Székely Nemzet Története* megírásával van megbizva — Szabó Károlynak a hunn-székely származás felőli általánosan ismert nézetével ellenkező álláspontot foglalt el, hanem azért, hogy a Csiki Székely Krónikáról oly elítélőleg, s egész tartalmát nevetségessé téve nyilatkozott. Felolvasó a székelyek érzékenységét bántó, e szókkal kezdette ismertetését... »A székelyek ősiségi jogot formálnak Attilához, a nagy hunn királyhoz.« [209. l.] »A székelyek hunn-szkythasága kérdését *Operenciás tengernek* s az ezzel foglalkozó történetirót Scylla és Charybdis örvényei által fenyegetettnek mondja.« [210. l.] »A Csiki Székely Krónikát csalogató szyréuhangnak nevezi, mely varázstükrében egészen új világot mutogatott, melyről addig szem nem látott írást, fül nem hallott éneket.« [210. l.] »A Csiki Székely Krónika tudósításait *famosus* összeállításnak s *badarságoknak* bélyegzi« [211. l.], a mikről azt hiszi, hogy történetiróink közül ma még kevesebben vannak, mint voltak az 1854—55-ik év körül, Bartal és Szalay korában, a kik a Székely Krónika hitelességében bizakodnának.« [219. l.] Minthogy én azon kevesek közé tartozom, a kikre az *Operenciás tenger* gúnyolódó élce — akaratlanul — irányul s a kik a Csiki Székely Krónikát Szabó Károly és több elismert nevű írók véleményével egyezőleg, hitelesnek tartják: nem tehettem, hogy e felolvasást művemben hallgatással mellőzzem. De minthogy az ujonnan fölfedezett *Rövid Krónikát* nem láttam, róla a közlött kivonat után nyilatkoznom nem lehet.

⁴⁾ *Theiner August.* Monumenta Vaticana. Tom. I. 1887. A 97. lapon kezdve szétszórtan a 112., 116., 117., 132. lapokon. Lásd: *Rationes Collectorum Pontificalium* esc. Budapest, 1887.

hogy a községnevek nagyobb része a Jegyzékben egymásután van ugyan beigatva, de néhol és elszórtan, más helyeken is jönnek elő; a községnevek legnagyobb része régiesen vagy hibásan van írva magyarul, így Bögöz helyett Buguz, Korond helyett Kornud, Kányád helyett Kanad sat.; a szent nevek latinul irattak be, mint SzentMiklós = villa de Sancto Nicolao, Szent Lélek = de Sancto Spiritu; némelyik magyar név egészen érthetlenné lett, így: villa Eyanis = Héjasfalva; Ders így iratott be: De Ers, Oroszhegy így: Vriczheg, Vargyas így: Voygias, Lövéte így: Lyeche, Gagy = Gig, Enlaka = Jandlaka, Jandalaka [Jenólaka helyett], Tarcsafalva magyar név helyett: villa Tarka, Tortha, Farczád helyett = villa Farchad, máshelyt: Forkad. Nagy hiány, hogy a papoknak csak keresztnév van beírva, pedig tanuságosabb lett volna a családi vagy vezetéknev a nemzetiség tekintetéből. A Jegyzékből a pénz szűk volta tünik ki, és az, hogy az egyházaknak, a bevállások szerint, csekély jövedelme volt; mert tized gyanánt csak II., III., IV., V. banalist fizettek; Szent Mihály adott VI., Udvarhely VII., Szent Márton VIII., legtöbbet, XIII. banalist adott Bögöz...¹⁾ A hat évről készült összes Jegyzékekben, betűsorban következő községnevek jönnek elő: 1. Almás [Homoród A.], 2. Bikafalva [villa Lucae, de S. Luca], 3. Boldogasszonyfalva [felső], 4. Boldogasszonyfalva [alsó], 5. Bögöz, 6. Dálya [Daja], 7. Dobó [Dobov], 8. Ders, 9. Énlaka, 10. Farczád, 11. Héjasfalva, 12. Galambfalva [villa Galamb], 13. Gagy, 14. Kányád, 15. Karácsonfalva [villa Karasun, Karacsini], 16. Kadicsfalva, 17. Korond, 18. Küsmőd, 19. Lövéte, 20. Szent Márton [Homoród], 21. Miklós falva [de S.-Nicolao], 22. Oroszhegy [Vriczheg], 23. Pálfalva, 24. Patakfalva [Potak], 25. Szent Pál [Homoród], 26. Felső Siménfalva [de S.-Simone, Bethlenfalvával egyesülve, ma Kadicsfalvának fiókja], 27. Nagy Solymos [Beda, sacerdos de Solumus], 28. Szent Lélek, 29. Szent Tamás, 30. Szent Keresztur, 31. Szent Ábrahám, 32. Szent Erzsébet, 33. Tartsafalva, 34. Udvarhely [Wduorhel, Oduarhel] 35. Zetelaka [Zuthalaka, Zokaloka], 36. Magyar Zsákod [Sacus], 37. Vágás. A XIV-ik század elején tehát a mai anyaszékben 37 egyházzal bíró község volt, a később fiókká lett Bardoczsékben: 1. Baróth [Baroch, más helyen Barchuch], 2. Bibarczfalva [Blasius, sacerdos de villa Byborch], 3. Olasztelek [Villa Olaszteluc], 4. Száldobos [Zaldubus], 5. Vargyas [villa Voygias], együtt: 42 egyházközség.

A Székelyföld területi egységét s Moldvával szoros egybeköttetését mutatja az, hogy az összes székelység a milkóviai püskökséghez tartozó *Telegdi főesperességbe* volt beosztva,²⁾ mely a Pápai Tizedjegyzék szerint három alesperesi kerületre

¹⁾ 4 banalis tett 1 garast, 11 banalis 1 lat ezüstöt, 60 banalis 1 fertót, 1 fertó $\frac{1}{4}$ rész márkát. A legtöbbet fizető is kevéssel adott többet egy lat ezüstnél, körülbelül 1 forintot.

²⁾ Mint Udvarhely vármegye földé és székelysége multjának némi homályos képét csak az egész Székelyföld és székelység óskori története tárgyalásából nyomozhattam és fejthettem ki: úgy itt elmellőzhetlennek tartom, hogy e *Fejezet* történeti időszakának tárgyalásánál e *Jegyzetben* a moldvai és besszarábiai kúnok, besenyők, csángók és székely-magyarok Székelyfölddel és a székelységgel való hajdankori kapcsolata történetét röviden megismertessem. Ez az olvasó előtt magasb és tágasb látkört nyit, s ez által a tárgy könnyebben felfogható lesz. A magyar királyság Erdély-részének keleti földrajza a honfoglalás után egészen új alakot öltött, s ez az 1096—1386. évek történeti korszakában is — kisebb-nagyobb válto-

ozlott, melyek voltak: a *marosi*, *erdőháti* és *csiki*. Az első a Maros közép völgyét és Nyárád völgyét a mai *Maros-Vásárhely* [Novum Forum Siculorum] központtal, a második a Nagy-Küküllő völgyét és környékét Telegd, [a pápai Tizedjegyzékben nehányszor *Tylegd*, egyszer *Telegd* alakban jó elé], valószínűleg *Udvarhely* köz-

zások kivételével — alapjában ugyanaz maradt. Erdély határa egyházi tekintetben mindig, politikailag többnyire a keleti Kárpátokon túl, kiterjedett a Kárpát havasok Moldva felőli oldalából eredő *Milkóv*, *Tatros*, *Besztercze* [Bisztricza] és *Moldva* folyókig, később az ezeket mellékfolyóikkal együtt medrébe fogadó s a Dunába levivő *Szeretig*, sőt a *Pruth* és *Dnieszter* folyóig, mely a *Buk* folyócskát is magába veszi. A moldvai hegyek és folyók közötti síkság a IX—X-ik századi *Etelközt* alkotta [Jerney János. Keleti Utazása sat.], hol az említett népek, a későbbi időkben közjök települt oláhokkal s a német lovagrend maradvék német telepeivel összevogyulve laktak. *Jerney*, művéhez mellékelte földabrosza, a krónikák, fennmaradt oklevelek és látható helyfekvési és történeti tények meggyőzően bizonyítják ezt. Az egyház éberebb volt érdekei iránt, mint az uralkodók; neki volt rendes szervezete: püspök, pap, egyházközség megalakult egyházi rendszer keretében éltek. A két ország és népe közötti viszonyt csak ez úton ismerjük meg. Ez hozott engem nyomozódásaimban e térre.

Pray azt írja [Annales Veter. Hunnor. Avar. et Hungaror. sat.], hogy Moldvában, még Attila hunnjai idejében, 374-ben állíttatott fel a *milkvóriai* püspökség, fennállott 469-ig, a hunn királyság feloszlásáig; Benkő József szerint ez az avarok kijöveteléig állott fenn. [Milkovia I. k. 71. l.] Emlékezetben hagyta Sozomenus is [Lib. VII. Cap. 25.], hogy *Nicetas* és *Theotimos* szkythák buzgólkodása folytán sok hunn tért a keresztény hitre. Ugyanezt Orosius is írja [Lib. VII. Cap. 41.] Szent Hieronymus — Epistola ad *Lactam* — irt levelében 394-re teszi Theotimos és Szent Nicetas térítési működését. De egy püspök neve sem maradván fenn: a kereszténység nagy elterjedése a hunnok közt nem gondolható, s tán csak a magasb állásnakra érthető. Az avarok bejövetele után Erdély — a mint Benkő írja — Kis-Szkythiával egyesítetvén s a székelyek, mint Attila maradvékai, lakóhelyükön a rokonfajtól nem háborítatván meg: hihető a keresztény hitnek közöttük fennmaradása, sőt Pray szerint, Nagy Károly is a keresztény püspökökről gondoskodott [Milkovia. I. k. 72. l. Pray. Annal. Veter. sat. P. II. pag. 279.]. De ez nem Erdélyre vonatkozik, erre semmi adat nincs, az ő uralma eddig kiterjedése kétes. S bizonyos, hogy a mint a magyarok bejöttek, a hunn-székelység csatlakozott a pogány istenciknek áldozó magyarokhoz; különben nem lenne érthető a szkytha hitet valló és később keresztény vallásra tért székelyek közötti hosszas és véres viszálykodás, a mi fennebb elé volt adva.

A milkvóiai püspökségről Fridvadszki János azt írja, hogy az *Milkóv* városról neveztetett, mely Oláhországban volt, közel az Erdélyből a Fogarasi havasok tövéből kifolyó *Olt* vizéhez s a kis *Milkó* folyó mellett, a hol a magyaroknak — mint Jerney írja — egykor nagy városuk, erősségök és templomuk s gazdag monostoruk volt [Jerney. Kel. Utaz. 196. l.] Fridvaldszki szerint ez és az argisi püspökség már I. István király alatt létezett, a mit IX. Bonifacius és II. Pius pápák levelei igazolnak. A milkvóiai püspöki megye Erdély azon részénél kezdődött, a hol a vizek az *Olt*-ba szakadnak [tehát Csík-Gyergyóban s Háromszéken], Oláhországban pedig azon részig terjedett, mely az *Olt* és *Moldva* vize közt van; de úgy, hogy *Moldva* más kisebb-nagyobb része is hozzá tartozott, a hol még keresztények laktak. E püspökség a XI—XIV-ik században sok viszontagságon ment át: a tatárok többször feldúlták, s a magyar királyok újra építették. Pápai oklevelek bizonyítják, hogy 1227-ben, Béla ifjú király, a ki akkor Erdélyt igazgatta, és Róbert esztergomi érsek együtt mentek a kúnok földére, midőn Borics kúnvezér tizenötezredmagával kereszténynek lett. A pápa ünnepélyes levéllel, Béla, ifjú király aranypescétes oklevéllel biztosította személyeiket és szabadságaikat [Theiner, Monumenta Vatic. I. k. 87. l. Jerney. Kel. Utaz. 59. l.], s kitüntetésül Theodorik milkvóiai kún püspökké neveztetett, a kinek segélyével akarta IX. Gergely

ponttal, a mihez csak századok után kapcsolódott a *székely* előnév; a harmadik az Olt felső völgyét, Al-Csíkot és Fel-Csíkot *Somlyó* központtal foglalta magában. Az elébb elsorolt negyvenkét egyház a második alesperesi kerülethez tartozott s művem keretébe csak ez tartozik. Itt legelőbb is föl kell világosítanom az *Erdőhát*

pápa a Moldvában levő oláhokat és más ott lakókat a görög egyházból a latinra téríteni. Hogy ez egyesülésre a székelyek is fel voltak szólítva, kitűnik egy, Benkő József által felfedezett oklevélből, melyet 1228-ban az új püspök intézett a székely dékánokhoz [*ad Decanos Zekelios*], melyben megnyugtani kívánta őket arról, hogy rájuk nézve nem sérelmes az, hogy a püspök nem *milkvói*, de *kún* püspökké neveztetett ki; mert annak a székely nemzethez való viszonya és joghatósága a régi maradt. [*Benkő, Milkovia. I. köt. 116. l. Szabó K. Székely Oklevéltár. I. köt. 6. l. és e mű 180. lapja.*] A kúnokról Anna Commena [*Alexiad. Lib. 7.*] azt írja, hogy ők Moldvában laktak, Abulfeda az *uz*-okat írja *kún*-oknak, gr. Kuun is annak tartja [*Relation. Hungar. I. k. 108. l. Lásd fennebb e mű 168. lapját is*], s hogy ők ez időben Etelközben laktak, tanusítják Salamon és I. László király alatt Székelyföldre a XI-ik század folytán többször betörések és pusztításaik. A kúnok és besenyők egy néppé tömörülve, 1239-ig uralkodó nép voltak Moldvában, melynek neve a krónikákban és oklevelekben *Cumania* volt, s melyet a magyar királyok Nagy-Oláhországnak neveztek, összevegyülve laktak az oláhokkal, de ezek voltak nekik alárendelve s tatár vallásu szertartást követtek, míg az esztergomi érsek alatt keresztény hitre tértek [*Pray. Ann. Veter. stb.*]. A Moldvában lakó kúnok kereszténységre térésc legelső írott nyoma MCCXVII-ben egy belga krónikában van [*Pray. Spec. Hier. Hung. 414—17. ll.*]. Ez a magyar királyok érdeme, a kik a keresztény vallásnak buzgó terjesztői voltak, a püspökségeket birtokokkal ajándékozták meg s méltóságuk fentartása költségeit is hordozták. IX. Gergely pápa értesülvén, hogy Moldvában vannak némi oly népek, kik magukat *vlach*-nak nevezik, s kiket a görög szertartásu álpüspökök [*pseudoepiscopi*] a magyarokkal együtt magukhoz téríttek, és hogy ezek már a szentségeket is nem a latin, de a görög püspököktől veszik fel: meghagyta az ottani kath. püspöknek, hogy a hitőket megváltoztatni akarók számára nemzetökhöz illő, alkalmas püspöki helyettest [*vicarius*] nevezzen ki, s igyekezzék őket az egyházban megtartani; ifjabb Béla királyt pedig hízog levélben szólította fel, hogy a mint levelében és szóval is ígérte, méltóságos állásánál és hatalmánál fogva járjon közbe, hogy az odavaló egyház tekintélye csorbát ne szenvedjen, az oláhokat birja rá a püspöki helyettes elfogadására, s a király annak állásához méltó ellátásáról szokott bőkezűségével gondoskodjék [*Theiner. Monumenta sat. I. k. 90. l.*]. IV. Béla király alatt 1242-ben a Maeotis tava mellől kijött tatárok ismét feldúlták a milkvói püspökséget, s csak 1273-ban állítottatott helyre s neveztetett ki oda új püspök. 1345-ben ismét krimiai tatárok pusztították el: a kanonokokat részint kiölték, részint idővel elhaltak, javaikat és birtokaikat a hatalmasok elfoglalták, ezért I. Lajos király saját udvari papját, Tamás sz. Ágoston remete-rendi olvasókanonokot nevezette ki püspökké s a pápát róla való gondoskodásáról maga és a királyné nevében biztosította; egyzersmind a király látván e püspökség folytonos veszélynek kitett állapotát, már 1344-ben az erdélyi magyarokat, szászokat és székelyeket az erdélyi püspök alá rendelte, [*Milkovia. I. 121. l.*] s ekkor szűnt meg az Erdély és Moldva között századokig fennállott egyházi együvé-tartozási viszony. Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszék még 1466-ban oda tartozott. [*Szék. Okl. I. k. 121. l.*]

Az ifjú Béla királyhoz intézett pápai levél erős érv a mellett, hogy a magyar királyság harmadrésze gyanánt Erdélyt a Pruth és Szerettől a Tiszáig a magyar királyi hercegek kormányozták s az erdélyi székelységgel együtt az ottani kún, bessenyő, csángó és székely népet is hatalmuk alatt tartották. . . . Ezután is hol a tatár, hol a török dűlta fel a megeseonkult milkvói püspökséget, míg I. Ulászló idejében, 1441-ben, a török által egész Moldva és Oláhország kegyetlenül feldűlatván: a milkvói püspöki lak is elpusztult s birtokai az oláh nyelvű görög hitűek által elfoglaltattak [*Milk. I. 135. l.*], s ezentúl csak mint tiszteletbeli cím adatott érdemes egyházi férfiaknak, de sem székük nem volt, sem

elnevezést. A Pápai Tizedjegyzék 96-ik lapján e hely fordul elő: a tyledi esperességben [Archidiaconatus de *Tyled*] három pap fizetett tizedet; a 115-ik lapon az van mondva: az erdőlháthi papok befizették első és másodrendbeli tartozásukat [Notandum, quod Anno Domini MCCCXXXIII. Sacerdotes de *Erdeuhath*

püspöki szolgálatot nem tettek. 1512-ben addig, míg régi állapotát visszanyeri, az esztergomi érsekséggel egyesítettett [*Theiner*. I. 189. l.] s 1525. körül végleg megszűnt [*Milk*. I. 237. l.]. Hogy a Moldvában élő nagy számu magyarság pap nélkül ne maradjon, felállította VIII. Kelemen pápa 1592—1605. között a *bákói* püspökséget [*Milk*. I. 41—42. ll.], melyet az irók a milkóviai folytatásának tartanak. E gyakori változás a püspökséget s a hatósága alá tartozó kún, székely és csángó magyarságot folyvást gyöngítette s a nép a XVI-ik században úgy alá hanyatlott, hogy midőn 1706-ban egy pap Nagy-Szombatból II. Rákóczi Ferencz levelével és ajándékaival ellátva, látogatásukra ment, őket a latin szertartások iránt — a miket az oláhok elhagytak — nagyon érdeklődőknek, de a vallás dolgában tudatlanoknak találta. Ilyeneknek írja őket 1744-ben is Szegedi János; mert bárha — úgymond ő — telkiekben a bákói püspököt ismerik el fejknek, a ki ekkor Jezierszki Rajmund lengyel domokos-rendi pap volt, s maga többnyire Lublinban lakik Lengyelországban, de papjuk s papi lakjaik egyáltalában nem lévén: a *De propaganda Fide* nevet viselő Szent Congregatióból kinevezett s magyarul keveset értő olasz papoktól — a kik közt magyar is van — vesznek hitoktatást, a kik többnyire Jászvásáron laknak [*Milk*. I. 245. l.].

A régi milkóviai püspökségnek székhelyével és Milkó városának nevével együtt elenyésése [*Milkó* — hajdani moldvai kun-magyar püspöki városnak ma neve sincs feun, *Méra* falu váltotta fel, melynek monostora lett a régi püspökség lakhelye, a régi magyar egyház köveiből épülve. *Jerney*. Keleti Utazása. 96. l.] a magyar egyházaknak is majdnem elenyésését vonta maga után. De a föld, nép és hit emlékezetben megmaradt. Ennek — bár az adatok hiányát panaszolja — tanuságos leírását adta Benkő József *Milkovia* című művében, melyben a milkóviai püspöki megye dékánosságait sorolja elő. *Először a moldvaiakat*: I. A *szereti*, a Szeret vize mellett, a hol egy ideig a püspöki székhely is volt. Hány egyháza volt? adat nincs róla. II. A *milkóviai* dékánóság a putnai kerületben Oláhország és Bakó vidéke felé, a Milkó vize mellett. Ha ez és a szomszéd vidékek Erdélyhez közelségét tekintetbe vesszük, nem fogunk csodálkozni, hogy ez tétetett a püspökség székhelyévé, s hogy hatósága Erdélyben oly messze kiterjedett, mert az erdélyi esperességek száma nagyobb volt, s Moldva ezen részei a hajdankorban Magyarország erdélyi részéhez tartoztak, a mit Kantemir D. Moldva történetírója is elismer, *Moldva Leírása* [Descriptio Moldaviae sat.] című műve 2. fejezetében. III. A *moldováni* dékánóság, mely nevét a Moldva víztől vette. Egyházai számáról s nevéről nincsenek adatok. IV. A *neszter-fejérvári* dékánóság neve a Dnizster torkolatánál levő Neszter-Fejérvártól származott, melynek oldalát e folyóvíz mossa. E dékánósághoz tartozott Bessarabia nagy része. V. A *Varanczi* dékánóság, Havasalföldi Oláhsország határai felé, közel a milkóviai dékánósághoz. Egyházainak számáról nincsenek adatok [*Milkovia*. II. köt. 41. l.].

Második sorba jönek az erdélyi székely dékánóságok: I. Az *udvarhelyszéki*, a *Keresztur* és *Bardocz* fuszékekkel [*Milk*. II. k. 52. s követk. ll.]. II. A *sepsi-i* dékánóság, a *kézdi, orbai* és *miklósvári* fuszékekkel [*Milk*. II. k. 80. s követk. ll.]. III. *Csikszéki* dékánóság, *Gyergyó* és *Kászón* fuszékekkel [*Milkov*. 133. s követk. ll.]. IV. *Marosszéki* dékánóság [*Milk*. II. k. 158. s követk. ll.]. V. *Aranyosszéki* dékánóság [*Milk*. II. 171. l.]. Oda tartozik a *szász székek* és *vidékek* dékánósága [*Milk*. II. 177—252. ll.] és némely *vármegyei* helyek. [*Milk*. II. 253—306. ll.]

A milkóviai püspökség megszűnése után a székely és szász egyházak egészen új fejlődési útra tértek, s az alkotmány védelme alatt saját önkormányzati jogkörükben, mindenik hitfelekezet hívei a miveltség, szabadság és jóllét mai fokára emelkedtek. A moldvaiakról *Jerney János* ad alapos felvilágosítást *Keleti Utazásáról* irt könyvében, a hol hivatalosan

pro prima et secunda solutione secundi anni decimarum etc.]; a 143-ik lapon 1337-ben ily megjegyzés van téve: Meg kell jegyeznünk, hogy a *telegdi espe-*

készült adatok után [*A Moldvai Magyarok Statisztikája*, a moldvai *Missio* jelenlegi főnöke és apostoli vikáriusa, De Stephano Antal berdeni címzetes püspök, 1851-ben kiadott Schematismusából kiirva. A Jassyban lakó kath. püspök 1844-iki *Statisztikai Táblázatához* csatolt *Ordo Divini Officii* című kis könyvecskében is a Moldvában levő egyházak esperesi körei így fordulnak elő.] írja, hogy a moldvai, részben magyar egyházak a *Missio* kormányzása alatt a következő négy kerületre vannak osztva: I. *Jászvásári*, II. *Szereti*, III. *Besztercei* [Bisztricza], IV. *Tatrosi* kerület. A Szeret folyó jobb felén mind egyfolytában terülnek el az eredeti csángók, s bár szivárogtak be közéjük székely családok, nyelvöket eddig [*Jerney* ott jártáig] megőrizték; a férfiak beszélnek az oláhot, de a nők soha le nem mennek völgyeikből, azok nem tudnak oláhuul . . . Tatros hajdan város volt, nagy anyaegyházzal, melyben 1831-ben 400 székely és régi származásu magyar volt, s nyolcz fiókkal, ezek nevei: Diószeg, Gorzafalva, Ujfalu, Szitás, Szőlőhegy, Szaloncza, Kászon, Bucsum; egyháznyelvök ma is jobbadán magyar. Hajdan itt csak nagy urak laktak, régi nagy templomuk Miklós tiszteletére volt szentelve, 40 láb hosszú, 14 széles. Még 1647-ben buzgó magyar lakosai vonakodtak olasz missionáriust fogadni el. Örök emlékét hirdeti e hajdan virágzó magyar városnak — most egyszerű falunak — az ugynevezett *Tatrosi Codex*, t. i. az első Magyar Bibliának a müncheni eredeti Codexből 1466-ban a tatrosi zárdában lefordítása, mely így végződik: »*E könyv megvégeztetett Németi Györgynek, Hensel Emre fiának keze miatt Moldvában, Tatros városában Úr születésének Ezernégyszázhatvanhatodik Esztendejében . . .*« [Lásd a m. tud. Akadémiában *Tatrosi Codex* című könyvben.]. A Szeret felső részénél a dzsidafalvi és halucesti nagy parochiákban már jobbára csak az öregek tudnak magyarul; olaszok lévén hosszú idők óta lelkészeik — a kik nem tudják megtanulni a magyar nyelvet — nagy befolyással vannak arra, hogy a magyarság nyelvét elfelejtse. De ennek erős gátot emelt — írja *Jerney* — boldogult *Kopácsy József*, Magyarország primása, a ki alatt a moldvai egyházakban nyolcz, többnyire mind minorita-rendi magyar pap alkalmaztatott; s bár az elnemzetietlenítés műve rendszeresen foly: a faluk nevei olaszra és oláhra változnak, a papok a legtöbb helyen nem magyarul szolgálnak, a hivatalos iratokban a magyar név és szó mellőztetik, a nép egy része már is elfeledte magyar nyelvét; mindazáltal még 1844—45-ben is 12 tiszta magyar falu név volt általánosan ismeretes, minő: *Szabófalva, Szaloncza, Alfalu, Miklósfalva, Tatros*, Besszarábiában: *Csöbörösök* sat. tömérdek számu immár el lévén oláhsítva, mint *Gorzafalva* Grosest-re, *Forrófalva* Faraonu-ra sat.

Összevonva a mondottakat: Moldva és Besszarábia magyar népo hosszú századok folytán e népfajokból alakult össze: az *őskorban* húnok vagy kúnok, besenyők, csángók, székelyek; újabb időben az 1464-ben Mátyás király által száműzött Huss János hitűek [*Műk. II. 13. l.*], az általánosan ismeretes székely határórség 1762—63-ban felállításakor hazájokból kibujdosott, százakra menő, ugyszintén az 1816.—1817-ik évi inségkor s azelőtti és utáni katonai üldöztetés elől szintén Moldvába menekült székelyek. A Huss János hitűek hármas halomra épült Hussz nevű mezővárosa a szereti kerületben ma is fenn van, anyaegyházában 1600, hat fiókegyházában 321 lélek van [*Műkov. I. 13. l. Jerney Utazása*]. A határórség felállításakor hazájukat elhagyó székelyek a Háromszék és Csik közelében levő *tatrosi* kerületben egy nagy pusztaságon építették *Pusztina* nevű falujokat, melynek anyaegyházában 1851-ben 452 lélek volt, fiókjai: Sóskut, Belényes, Draló, Nagy- és Kis-Szaláncz, Sós-Tarló, Csüges, az anyaegyházban még 1851-ben is 100 székely eredetű család volt. *Jerney* így végzi *Etelközi* útazása emlékeinek följegyzését: »Az itt [Moldvában] élő magyarokat Árpádkori magyarokkal semmiféle kapcsolatba hozni nem lehet, s a legrégebb moldvai magyar lakókat egyedül besenyő és kún ivadékoknak kell tartanunk, miután a történetírók föl nem világosítják az itt levő s nagyobb részben már vallásban is oláhokká változott roppant számú magyaroknak az anyahonból ide költözését«. [*Jerney. Keleti Utazása. 25. l.*]

rességbeli erdenbachi papok tizedtartozásaikat megfizették [Notandum quod A. D. MCCCXXXVII. Sacerdotes de *Erdenbach de Archidiaconatu de Tylegd* decimas persolverunt...]. Ez adatokból kitetszik, hogy az *Erdenbach* az *Erdőháth* hibás olvasása. Az *n* helyett *u*, a *b* helyett *h* volt az eredetiben; ezt Szabó Károly *l*-nek olvasta s ez esperességet *erdőlaki*-nak írta [*Szék. Oklev.* I. k. 20. l. 1. jegyzet]. Az is bizonyos, hogy az erdőháti alesperesség a telegdi főesperességben van, s annak alkotó része. Ez elnevezések közül érthetlen az *Erdenbach*, a másik kettő tehát helyesebb; mert a ma is fenn levő *Erdővidék* névvel rokonszerű, a *hát* a hely földirati magas fekvését, a *lak* a megtelepedés helyét fejezte ki, s ez a századok alatt átalakulhatott *vidékké*, az Erdőhát *Erdővidékké*.

Fontosabb s szövevényesebb *Udvarhelyszéknek Telegd* névvel neveztetése. A *Marosszéki Nemek és Ágak Jegyzéke* szerint, a II-ik vagy *Órlöcz* nem I-ső ága *Telegd*. Hihető, hogy e név akár a főesperességi kerületet, akár a szék politikai területét jelentse, ez ősi szóból eredett. Mindkettő mellett oklevelek szólnak. Az, hogy a *Telegd* név a székelyek Udvarhelyszékét s közönségét fejezi ki, következő oklevelek mutatják: 1270—72. közt egy kir. parancslevél meghagyja a *telegdi összes székelységnek*, hogy Lőrinczet és Léstyán nevű fiát, a telegdi székelyek szomszédságában levő Szederjes és Szentkereszt nevű öröklött falvaikkal együtt, fogadják be a telegdi székelyek közönsége közé [*Szék. Oklev.* I. k. 2. 3. l.], s ennek 1279-ben IV. László királytól kiadott, az előbbivel teljesen egyező átirata [U. o. 3—4. ll.]. Egy káptalani bizonyító irat szerint László erdélyi vajda küüllővármegyei Bun nevű örökös földét elcserélte Miklós ispánnal, melynek határa *Telegd* [Thylegd] felől Ujlak vize [U. ott 32—33. ll.]. A fejérvári káptalan 1303-ban bizonyítja, hogy Toroczkai Illyés erdélyi alvajda tordavármegyei Gerebenes nevű birtoka felét eladta Halymban, András és István fiainak *telegdi székelyeknek*, [*Székely Oklev.* III. k. 5. l.]. A két utóbbi oklevélből az tűnik ki, hogy volt a régi Udvarhelyszékben *Telegd* nevű falu s e csere és birtokeladás odavaló lakosokat illet. E mellett szól IX. Gergely pápának egy, 1237-ben kelt levele, melyben a *telegdi* esperességet *tilderde*-inek [Archidiaconatus de *Tilderde*] írja, s azt mondja, hogy az a Barczaság földén [in terra *Burze*] van. Ez azon vélelemre ad okot, hogy Baczonnak Udvarhelyszék felőli része az őskorban *Telegd* volt, s csak utóbb és tán azért változott át *Telegdi* — Baczonra. Ez annál hihetőbb, mert gyakorlatilag nem lehetséges, hogy egy szék cseréljen és vegyen ily kis birtokokat. Arra, hogy *Telegd* hajdan Udvarhelyszék neve volt, felhozzák azon tényt is, hogy Udvarhelyszék és Háromszék közös határán volt Baczon nevű nagyközség, melyet a közbül folyó Barát pataka választott el, s a jobb parti, Udvarhelyszék felőli rész neve volt *Telegdi-Bacson*, a Háromszék felőli balpartinak neve: *Sepsi-Bacson*..... Van még egy bizonyíték arra, hogy a telegdi főesperesség neve alatt [*Dioecesis seu Archidiaconatus de Thelegd*] régen Udvarhelyszékét is értették..... 1280. Adorján István ispán és a *telegdi esperességben* levő többi eszes és becsületes székely férfiak [siculi, viri providi et honesti] bizonyosságot tettek arról, hogy előttük Gáldi Jakab prépostfalvi földörökségét s egy malom felerészét eladta

Schönbergi Gerlachnak, Szent-Ágotai Henriknek és Herbord fiának, Ditríchnak [*Szék. Okl. I. k. 20. l.*] 1325. a gyulafejevári káptalan bizonyítja, hogy előtte Kylián Salamon és István egyfelől, másfelől Simon, Mihály és János telegdi székelyek [*siculi de Tylegd*] és tusoni nemesek egymás közt úgy egyeztek meg, hogy a telegdi székelyek közt [*inter siculos de Tylegd*] levő birtokaikat átengedték Kyliánnak, Salamonnak és Istvánnak, ezek Kolozsvármegyében levő birtokait pedig ők vették át örök birodalmukba [*Szék. Okl. III. k. 8—9. ll.*]. Nekem úgy tetszik, hogy az első oklevél a telegdi főesperességnek Udvarhelyszék jelentését nem igazolja, utóbbi pedig erősebb érv egy *Telegd* nevű falu létezése mellett.

Nézzük már most azon legelső és egyetlen oklevelet, melyben az *Udvarhelyszék* név, nem minden kételyt kizáró, egy szóban, de biztosan következtethetőleg ki van fejezve. Ez oklevélben Venczel [megkoronáztatása után: László] király tudtára adja azoknak, kiknek ezen levele kezéhez jut: hogy Ursus kenéz és Domokos, a király ajtónálló mestere az udvarhelyi székelyek között, Oláhfalu királyi községben tartózkodó összes lakosok nevében megjelenvén a király előtt, súlyos panaszképen előadták, hogy azon országrészek székelyeinek falujuk gyakori megrohanása, területeiknek elfoglalása által mind lakosaik, mind üléseik száma oly csekélyre apadt le, hogy a király *Udvard* nevű várának fentartására és megerősítésére szükséges fát [gerendát] és léczet már alig képesek beszolgáltatni, s mégis a mondott vár várnagyai őket mindennap sürgetik és kényszergetik; ők megemlékezve hítségükre s azon engedelmes szolgálatokra, melyek föltétele alatt elődeiket Magyarország királyai mostani földjükön meghagyták s azzal megajándékozták: akarnának ez országnak továbbra is békében és nyugodtan szolgálni. Hogy azért a király ezen faluja lakosai, a kik eleitől fogva az elől említett Udvard várához tettek szolgálatot, azt fával és léczcel s várbeli gyalog szolgálattal szokták ellátni a király és az ő nyilvános kárúkkal szabadságaikból ki ne forgattassanak, ezennel szigoruan megparancsolja, hogy őket az udvardvári várnagyokon kívül senki elítélni és bárminő szolgálatra kényszeríteni ne merje, kivéven az azon faluban ülést bíró s vásár vagy más törvényes czímen azt szerző székelyeket, a kiket a kenéz hatósága alól kivevén: azt akarja, hogy azok fegyvergyakorlatok alkalmával, mint a többi szabad székelyek, saját ispánjuk zászlója alá irassanak be, s az alatt tegyék meg a fegyvergyakorlatokat; de világosan fenntartva azt, hogy azon székelyek minden évben az Udvard várához megkivántató gerendákat, mikor rá sürgősen szükség van, beszolgáltatni tartozzanak s legyenek kötelezve, hogy a mondott falu többi lakói igazságtalanul ne terheltessenek és közszolgálatokkal el ne nyomassanak. E felett a király, a vele együtt levő egyháznagyok és országbirák beleegyezésével, azon akaratát jelentette ki, hogy a mondott Oláhfalu lakói az udvardi egyházon kívül senkinek tízedet és képét adni ne tartozzanak, s legyenek szintűgy, mint a székelyek, a kik között laknak, minden néven nevezendő adókirovástól örökre kivéve, de a mivel kenézüknek tartoznak, teljesítsék; azt sem hagyván el, hogy az ökörbélyegzéstől [*signatura boum*] legyenek kivéve.¹⁾

¹⁾ *Székely Oklevéltár. I. k. 29—31. ll.*

Egybefoglalva és összehasonlítva a Telegdről és Udvarhelyről mondottakat, én a történeti valót ebben vélem megállapíthatónak. A *Telegd* név őstörténeti, A mint fennebb említém, hihetően volt *Telegd* nevű falu, az *Örlőcz* székely nem első ágáról; a Telegdi név el volt terjedve Székelyföldön. Telegdi István erdélyi alvajda 1489—1498 között. [*Székely Oklevéltár* I. k. 252., 266., 284., 288. ll.]. A *telegdi főesperességet* — mint fennebb láttuk — egy nagy kiterjedésű egyházi kerület tette. Hogy Udvarhely neve Telegd lett volna, még kérdés alatt van, valamint ily nevű falu létezése is maig nincs bebizonyítva, pedig az őskorban lenni kellett, mert a főesperesség ekkori, de jókor elenyészett, mert már a pápai tizedszedés idejében kifejezetten nem fordul elő, ellenben előfordul *Wduorhel* és *Oduorhel*. Ez esperesi kör Telegdről elnevezésének tehát őskorinak kell lenni. A fennebb idézett vásári szerződések szomszédosításai s a Baczon falu Telegdi és Seps-i neve nem birnak teljesen bizonyító erővel azért, mert a Telegd jelenthette az egyházi kört ép úgy, mint Udvarhelyszék politikai területét; a szék birtokvásárlása sem képzelhető, sőt még kevésbé lehetséges, hogy oly különböző politikai területek, minők a három alesperességi, kössenek ily közös vásári szerződést. E nevet valószínűleg azért vette fel az egyház, mert Udvard vára királyi vár volt, katonai parancsnok alatt, védelmi czélokra fenntartva. Várról nevezni el az egyházi kört, az egyház békés rendeltetésével nem egyezett volna. Ezen kívül a vár tulajdonosa, a korona hihetően befolyást is fogott volna gyakorolni akarni az egyházra s a papság működésére, még a begyült tizedből is részt követelhetett volna, — a mint I. Károly király a pápától a neki járó tized harmadát követelte s kincstára meg is kapta — míg a Telegd név alatti esperesség, önkormányzata körében, minden idegen függéstől menten intézhette ügyeit, s e név foglalkörébe és az erről nevezett esperesség joghatósága alá akadály nélkül befoglalhatók voltak mindazon alesperességek, melyek együtt egy tekintélyes nagy egyházi kerületet alkottak. Én a telegdi főesperességet Szabó Károly nézetétől eltérőleg [*A Régi Székelység*. 186. l.] egyházi esperesi körnek s nem politikai területnek [*Udvarhelyszék*] tartom.

Az Udvarhelyről fennebb idézett két oklevélhez is több kétely fér. Mint előbb érintém, én az 1280-iki oklevelet nem tartom Udvarhelyről szóló oklevélnek, az világosan Telegdi egyházi esperesi kerület [*Dioecesis*] szól; Adorján István ispánnak iratik, de hogy a szék vagy székely nemzet ispánja, nincs tisztán kifejezve; a telegdi esperességi székelyek alatt is lehet az udvarhelyszékieket érteni, de kifejezve ez sincs. Szigoru bírálattal ez oklevelet az Udvarhelyszékről szóló legelső oklevélnek mondani nem lehet,¹⁾ a legelső az 1301-iki, a minnek szövege szintén nem egészen tiszta. A kir. adománylevél azon kifejezése, hogy a király udvarhelyi székelyei között [*in medio Siculorum nostrorum de Wduorhel commorantium*] lakóknak nevezi Oláhfalva királyi faluja lakosait, mást nem jelenthet, mint Udvarhelyszéket, de a *szék* kifejezve nincs. Hogy az van értve, mutatja a panasz tárgya is, az levén mondva, hogy az erdélyi részek székelyei a panaszló falu

¹⁾ *Székely Oklevéltár*. I. k. 20. l.

területére szüntelenül betörnek és foglalásokat tesznek, azért a telkek és lakosok szerfelett megapadtak sat. Ezenkívül az oklevélben *Wduord* vára is külön többször meg van nevezve, valamint az *wduordi egyház* is [ecclesia de *Wduord*] s említettik az összes székelység adómentessége, és hogy e helyett a királyoknak különös családi örömmünepeik alkalmával ökreikből ajándékot tartoznak adni. Ezek minden kétely fölöttivé teszik azt, hogy az Udvarhelyszékről szóló legelső hiteles oklevél ez. Fancsali Dániel székely író tagadja hitelességét, s keltét 1501-re teszi, de érveit Szabó Károly *Székely Oklevéltára* jegyzeteiben részint megczáfolta, részint, mint kevés súlylyal bírkat, mellőzhetőeknek tartja.¹⁾ Ez oklevél hitelességét mutatja az, hogy az oláhfalviaknak az udvarhelyi várhoz természetben való gerenda- és épületfa szolgáltatása s gyalog teljesített várszolgálatá századokig ez alakban állott fenn, s csak a nemzeti fejedelmek alatt bővült ki helyhatósági alkotmányára — a minnek előadása később lesz helyén. Mint a királyi kedvezménylevélnek jellemző vonását kiemelem, hogy abban, hogy az oláh betelepülők a székelyek szabadságainak részeseivé tétettek, már eleve benne volt megmagyarosodásuk csírája, a mi a székely szabad alkotmánynak egyik alap- és szegeletköve, azon erkölcsi vonzerő, mi a közjük telepedő népeket ős idők óta teljesen átalakítja s magába olvasztja. Sőt előttem ez oklevél több helyéből az tetszik ki, hogy ott székelyek már az oláhok betelepülésekor laktak.

Udvarhely tehát az első írott oklevéli szilárd pont Udvarhelyvármegye történetéhez, ehez fűződik e központi helyen, hozzá közel és távolabb élő azon székelység, melyben az összetartozás érzését régóta létező egyházi intézmények tartják fenn és fejlesztik. A fennebb megnevezett faluk csak egy része a többi, már akkor létezetteknek; de a melyeknek neve a pápai *Tizedjegyzéket* kikerülte. A Telegdi esperességben és Udvard vára vidékén nagy számot tevő székelység élt, nemcsak egyházilag, de valamely polgári szervezetben is, de a mit nem ismerünk; hogy katonailag szervezve voltak, bizonyítják a királyok gyakori hadviselései, melyekben az udvarhelyszéki székelység is résztvett; sokszor meg volt támadva a haza küellenségétől, s ennek megvédése az ő első kötelességök volt. Az olvasó előtt már ismert írott oklevél szól arról is, hogy mikor IV. Béla, mint előbb Erdély kormányzó hercege, utóbb mint ifju király buzgó fáradozása következtében a Moldva földén lakó kúnok kereszténységre tértek, püspökük fölkérte a székely dékánokat: ne nehezteljenek rá és kún híveire, hogy az ősi idők óta számukra alapított *milkóviai püspökséget* most ő viseli *mint kúnok püspöke*, a székelyek iránti viszonyában s a székelyek jogaiban semmi változás nem fog történni. Tehát a vátikáni *Tizedjegyzék* előtt majdnem száz évvel már több székely dékán volt, azoknak egyházai, s az egyházakban számos keresztény hívők. Meg kellett tehát szállva s betelepültnék kellett lenni a Székelyföldnek már ekkor, birni kellett keresztény műveltséggel. Nem lehet, hogy csak László király és következői telepítették volna be őket. Királyaink fivérei vagy fiai birodalmuk harmadrésében, mint királyi hercegek, nehány mint ifjú király

¹⁾ *Székely Oklevéltár*. I. köt. 31—32. ll.

uralkodott a Tiszától be a Szeret, Pruth és Dnieszterig, tehát a régi Etelköz népei felett is, melyek — a mint fennebb *Jegyzetben* előadtam — kúnok, besenyők, szákelek, csángók [némely írók szerint: *Kangar-ok*] maradékai és kevés oláh-ság voltak. IV. Béla király kétszer járt a kúnok földén, ott volt Borics kún vezérnek s fő embereinek alattvalóikkal együtt kereszténységre térésekor, vele volt az esztergomi érsek, ez keresztelte meg őket, püspököt, papokat nevezett ki. A Tisza síkján, Erdély hegyei közt s Moldva és Havasalföld pusztaságain vallásilag mind egybe kapcsolt népek felett országot a magyar király. Már IV. Béla a kúnok nagyobb részének Magyarországra betelepítése után Kúnország [*Cumania*] királynak neveztetett; azok voltak I. Károly, I. Lajos és többi királyaink is. A magyar és székely nép ősi hazájának tekintette Etelközt, melynek Moldva egy része volt, hová a Kárpátok gyimesi, ojtózi, bodzai és tömösi átjáróin — hol minden erdő és kőszikla ismerősük volt — mint saját hazájukba bántatlanul jártak ki és be. Itt van oka a magyarok és székelyek régibb időben, sőt maig Moldvába kivándorlásának, a hol mindig biztos menhelyet találtak. Innen fejthető meg ama történeti talány, hogy a besenyőnek még neve is kiveszett a keleti Kárpátokon túl; de Magyarország tele van, s Erdélyben is mindenfelé feltűnik a Besenyő- emlék, falukban, hegyekben, patakokban, nemzetség-nevekben; a kúnok a palóczokban, a csángók a göcsejiekben és Hétfalusi csángókban maradtak fenn, a székelyek zöme Erdélyben él — mindeniknek kiveszőben levő utódai Moldvában és Besszarábiában.

A pápai Tizedjegyzékek történelmi tanúságait az erdélyrészi róm. kath. püspöki levéltár adatai is megerősítik, ámbár az a kis ország minden viszonytársaiban osztozott: kirabolták, fölégették nem egyszer, idegen kézen volt másfél századon át, míg az utóbbi időben a haza történeteért lelkesülő Fogarassy Mihály püspök — a mi az enyészetet kikerülte — feldolgoztatva, az egyház évkönyvében kiadta.¹⁾ E forrás szerint a Firtos hegyen levő régi várban a XIII-ik század körül kastély s benne szerzetesi rend-ház volt, ennek helyére építettet 1725-ben a szt. János kápolna, s nemsokára, 1737-ben [l. e mű 140—41. ll.] az új zárda. E vár alatt három ősalapítású szentegyház volt: Korond, Atyha, Pálfalva, melyeknek közös szentegyháza Atyhán belől a ma is úgynevezett *Szentegyházás dombon* volt, a hires, de már eltűnt *Kerekerdő* közepében [*Schematismus* 177—79. ll.]. Maréfalva egyháza Imre herceg tiszteletére volt építve, a mi annak I. István korában vagy annak szentté avatása — 1082 — körül építését gyanítatja. [184—85. ll.] Püspöki levéltári adatok Szentegyházás Oláhfalu egyházának már 1360 körül fennlétét mutatják. Az, hogy szt. András apostol tiszteletére volt építve, annak szt. László törvénye utáni létre jöttére enged következtetést. Az oroszhegyi egyháznak 1330-ban virágzását egyházi iratok emlegetik [186. l.] A falu alsó részét Dia-falvának nevezik, újabban önállóvá lett, sem írás, sem hagyomány nem ad felvilágosítást e név eredetéről [186. l.], mely mint érdekes *talány nem egyedül* fog ott állani még sokáig vagy tán örökre a Székelyföld történetében. Székely-Keresztur mai egyháza 1448-ból való, de ez

¹⁾ *Schematismus Venerabilis Cleri* Diocesis Transsylvaniensis. Editio pro Anno. a Christo Nato MDCCCLXXXII.

újabb építés, mert a régi egyház a pápai Tizedjegyzékben is benne van, hajdan Benedek-rendi apátságé volt, a Sz.-Keresztnek szentelve [188—89. l.] Egyik harangját Róbert Károly király korabelinek véli b. Orbán Balázs [*Székelyföld Leírása*. I. 24. l.] Szentkirály régi egyházközség temploma szent István tiszteletére volt építve, a mi a király szentté avatása idejére mutat [189. l.], Szent-Lélek egyházi följegyzések szerint szintén az első századra esik, s a Szent-Léleknek volt szentelve [189. l.] Udvarhely egyháza megalapítása a Telegdi főesperesség első korára megy vissza, tehát a XI—XII-ik századra, 1317-ben plébánosa Konrád nevű. [*Fejér*. Cod. D. VIII., V., II. 124. l.] Első egyháza a várban volt. [180—181. II.] Udvarhely egyik városrésze Szent-Imre, mely hajdan Udvard várához tartozó falu volt, s Báthori Kristóf fejedelem rendelte el a városba betelepítését 1577-ben. E falu oly régi volt, mint a vár, s nevét valószínűleg szent István korában kapta. Zetelaka egyháza szent László korabeli, a szent kereszt tiszteletére épült, egyik hegyen Szűz Mária tiszteletére emelt régi kápolna van. Valamennyi falu pátronusa maga a község, szent neve tiznek van, de védszentje, I. László király törvénye szerint, mindenik szentegyháznak.

A régészet is megőrizte Udvarhelyszék őskori falvaiban néhány szentegyházi emlék igen becses és kétségbe nem vonható bizonyítékát. Az alsó- és felső-hodgyai templomban van — írja b. Orbán Balázs — a Székelyföld legrégebb és legékebb szent edényeinek egyike, egy régi ónkanna, melynek alakja nyolcszögű, mindenik lapon góth ornamentikával díszített fődélzet [*baldachin*] alatt egy-egy nő szent alakja van bevésve mélyített és nem kidomborított vonalokkal, alól sárkányok, s góth díszítéssel bemetszett szörnyek. E régi szent edény a XIII-ik századból való, a mit igazol a műalkotás és az egyik szent fejénél szalagba foglalva fölirt »MCCC. évszám.« [*Székelyföld Leírása*. I. k. 39. l.] A rugonfalvi ev. ref. templom — ugyan b. Orbán Balázs szerint — szintén egyike a Székelyföld legérdekesebb műemlékeinek. Régi harangja körirata: *Szent Katalin imádkozz Istennél érettünk* [SANCTA KATERINA ORA PRO NOBIS DEUM] ez évszámmal végződik: 1512. Kiválóan szép mindkét kapuzata, melyek épen maradtak korunkra; a szokottnál ékebb a nyugoti főkapuzat, mely a román stíl egyik legszebb alkotása. Ennek 75 hüvelyk magas, 36 h. széles nyílása köríves, kiszélesedő béllete öt épszög alatt van megtörve; a megtörések mindenikében növény-ornamentikával díszített tekerceses fal-tők voltak [ma, fájdalom! ki vannak tördelve!] A déli mellékkapu csúcsíves.... E két kapuzat két építészeti korszakot képvisel: egyik a román-, másik a góth-kor, a mi tanúsítja, hogy a templom a XIII-ik század közepe táján épült.« [*Székelyföld Leírása*. I. k. 119—120. II.] A kis-solymosi unitárius egyházközség birtokában is két igen szép régi ezüst pohár van, gazdagon aranyozva. A nagyobbik, mely igen szép hólyagos művel van a XV-dik század modorában díszítve, felirat nélkül; a másik poháralaku. Ez utóbbin féldomborműben a paradicsomkert van bevésve. A rajta levő három alak Ádámot, Évát s az őket paradicsomból kiűző angyalt ábrázolja. Mindenik alakot élőfa választja el a másiktól. Az Ádám és Éva közötti a tiltott fát mutatja az ingerkedő kigyóval.

Az alakok lábainál állatok: oroszlánok, tigrisek, ökrök vannak bevésve. Az egész igen szép bevégzett műve a XIV-ik századnak. [*Székelyföld Leírása*. I. k. 153. l.] Bordoson van egy régi templom, melynek nagy góth betűvel irt nagyobb harangja körirata mutatja, hogy a harang a XIV-ik század közepén öntetett. [*U. ott.* 157. l.] Homoród-Szent-Pál felső végén egy hegy neve: *Béla bán vára*, kit a hagyomány székely vezérnek tart. A Béla-nemzetség ma is fenn van, elszegényedve, Karácsonfalván. [*U. ott.* 166. l.] Ugyan H.-Szent-Pálon minap, [*B. Orbán B.* 1866—68-ban írta és adta ki művét], nagy mennyiségű pénzt találtak *Kálmán*, *László* és *Béla* királyainktól, melyekből Farczádi Sándor feles példányokat küldött be az Erdélyi Muzeumba b. Orbán B. által. [*U. ott.* 166. l.]¹⁾

Udvarhely vára, a pápai *Tizedjegyzékbe* fölvetett faluk, azok papjai, a dékánok és főesperes, úgyszintén a szt. István-kori alapítású gyulafejevári püspökség levéltára eredeti iratai és az egykorú szentegyházi emlékek, nem krónikai elbeszélés, nem alaptalan képzelődések, de szilárd történelmi pontok; sőt magának a történelemnek lassan alakuló színtere, melynek szaggatott körvonalaiban már csaknem önként kiválik maga a politikai területegységet alkotó Udvarhelyszék. Még inkább látóköriünkbe hozza azonban ezt a székely ispánság intézménye és a székely nemzeti közgyűlés, melynek székhelye és központja ez ősi kis város. A mint már fennebb láttuk, a székely nemzet Rabonbán-tisztét székely ispánsággá változtatta át I. Béla, s azt magának tartva, a magyar vármegyék élén vajda állott, s az egész keleti országrészt, melyet IV. Jenő pápa még 1444-ben is *sykthiai* részeknek [*partes Scythiae*] nevez [*Szék. Okl.* I. k. 144. l.], mint királyi herceg, a Pruth és Szeret folyótól a Tiszáig maga kormányozta. Követte őt az erdélyi hercegségben László, ezt Kálmán, Kálmánt Álmos herceg, ezt az utóbb IV. Béla név alatt uralkodott ifjabb király, Bélát fia, István, előbb mint herceg, majd szintén ifjabb király. Ezóta Erdélynek I. Lajos király, István nevű testvéreig nem volt több kormányzó hercege,²⁾ mert IV. Lászlónak és III. Endrének nem volt testvére, sem fia, a kiknek a hercegi jogra igényük lett volna. Az Árpád-ház királyi sarjai mind becsvágó férfiak levén: ország és alattvalók nélkül nem lehettek el, maguk viselték a székely ispánság s gyakran az erdélyi vajdaság tisztét, többen családi megegyezésből lettek kormányzó hercegek, egy az *ifjú király* címét s jogait bírta, egy fegyverjogon vívta ki atyjától és az országtól az ország harmaderésében a királyi címet, hatalmi jogot és méltóságot.

E korból csak két székely ispánt ismer a történet bizonyosan: egyik Bogomér, Szoboszló fia, 1235-ből, a kit Szabó Károly szlávnak és magyarországi nemesnek tart,³⁾ én nem az erdélyi belső, de a vágvölgyi székelység ispánjának vélem. Második Moyus 1191-ben [*Székely Oklevéltár*. I. k. 28. l.] III. Endre, Venczel [*László*], Ottó, Anjou-házi I. Károly uralkodása kezdetén a dúló pártviszályok közt nincs emlékezés a székely ispánokról 1334-ig. Ekkor és 1337-ben

¹⁾ Közelebb ugyanott pinczeásás alkalmával találtak 126 darab római bronzérmét és egy rézlapot, melyből 9 ritkábbat a budapesti nemz. muzeumnak megvett a cultusminister.

²⁾ *Eder Car. Critic. ad Hist. Felmeri.* 42. l.

³⁾ *Székely Oklevéltár*. I. k. 7. l.

székely és besztercei ispán László mester [*Szék. Okl.* I. 45., 46., 47.] 1339-ben László, Dénes fia, a Herman-nemből [de genere *Herman*, a székelyek három osztályrendjének, s Csanád, Besztercze és Medgyes városoknak ispánja. *U. ott.* 48. l.] 1344-ben András mester, székely, brassói és besztercei ispán [*U. ott.* 51. l.] 1349-ben ugyanazon András mester, székely, brassói, szathmári és máramarosi ispán. [*U. ott.* 57. l.] Ugyancsak 1349-ben ezen András mester székely, brassói és medgyesi ispán. [*U. ott.* 58—59. l.] 1350-ben Laczkfi András mester csak a székelyek ispánja. [*U. ott.* 59—60. ll.] E korszakban, 1355-ben, még Lőkös [*Lewkews*] mester székelyek és Brassó ispánja [*U. ott.* 62. l.] Ezeket — bár nem művem keretébe valók — azért nem mellőzhettem, mert a székely ispán azon kívül, hogy időnként az említett szász városokat, a király vagy királyné nevében, mint azok ispánja, igazgatta, egyszersmind az összes székelységnek is legelső tisztviselője és kormányzója volt. E minőségében ő volt Udvarhely várának és székének feje és központja, az egyetemes székelység politikai életének főbb nyilvánulásai az ő és alispánja körében történtek s az ő irányadásuk szerint folynak le. A székely ispán rendes lakhelye Görgény vára volt, de helyettese, az alispán többnyire az udvarhelyi várban lakott. Itt hoztak ítéletet a királyhoz felhívott ügyekben az ország kiküldött birái. Itt tartatott nemzetgyűlés és főtörvényszék, hol mindenki előadhatta panaszát. Itt hozattak az egész nemzetet illető közhatározatok és külön nemzeti törvények. Itt tartatott a székely nemzeti haderő évi összeírásai szemléje [*Lustra*]. Innen küldötte ki rendeleteit a részletes, vagy általános hadi fölüllés iránt az ispán s a nemzet hadereje saját zászlója és ispánja vezénylete alatt innen indult ki. Itt volt a nemzet levéltára, pecsétje, zászlója és az élet és halál felett ítélési jog jelképe, a nemzeti pallós. Ezekért volt neve *Udvarhely anyaszék*.

A székelység lóra született, fegyverben gyakorlott, zsákmányszomjas, lovas hadi nép volt mindig, mióta ázsiai őshonát elhagyva, mai lakóföldét elfoglalta s a történetírás ismeri. Az Árpád-házi királyok alatt, az alakuló magyar állam érdekében folyt néhány válságos belső harc, s a kívülről támadó kútnokkal és a tatárokkal folytatott százados küzdelmek őrizték meg vitézségök emlékezetét. Anjou-házi I. Károly király az Apor László erdélyi vajdával és Csák Máté magyar trónkövetelővel vívott harcban nem vitt székelyt; föltette róla, hogy vére, faja ellen nem harcol. Itt szláv, olasz, német, oláh és rác katonaság volt helyén; de hogy az 1330-ban Bazarád havasali vajda elleni harcokban ott voltak — bár a krónikák nem említik — kétségen felül áll, azért, mert ez ország a székelységgel szomszédos volt, s ily harcokban annak személy szerint felkelni intézményszerű első kötelessége volt. A királyi hadak vezére e harcban Tamás erdélyi vajda volt. Az ország fekvése hozta magával, hogy a főhaderőt Erdély adja. S miből állott ez azon időben? Erdélyben a nemesség személyesen kelt fel s jobbágyait is fölfegyverezve, lóval és hadiszerekkel ellátva vitte a királyi zászlók alá. Ezek 2000-re mehattak. A szászok 1224-ik évi alapkváltságuk értelmében a szebeni királybíró alvezérlete alatt 500 harcost voltak kötelesek kiállítani. A székelysékek saját külön kapitányaik és közös főkapitányuk s a székely

ispán vezérlete alatt külön-külön 2—3000 lovast és gyalogot vittek harcza, Az erdélyi vajda működő dandárát ezek szerint, ez időben, bár róla adat nincs, de későbbiekből visszamenőleg következtetve, 12—15,000-re lehetett tenni. Hogy a hadjáratban résztvettek a székelyek, bizonyos, de hogy azok közül hány udvarhelyszéki volt? sehol följegyezve nincs. I. Károly hosszas uralkodása idejéből művem keretébe tartozó külön hadi tényeket a krónikákban találni nem lehet.

Emelkedik s tágul ellenben a történeti látkör I. [Nagy] Lajos király alatt, a ki egy nagy és szép, benn megszilárdult, kívülről nem fenyegetett országot vett atyjától örökségül. Nagy becsvágya s birodalma határainak messze kiterjedésére irányult törekvése örökös harci készenlétben tartották: személyesen hordozta meg győztes sergeit Európa tengeri tájain s zord északi vidékeken, neve fényét s a magyar hadak vitézségét világhírűvé téve. Uj országokat hódított meg, népek és királyok önkéntes és kényszerített hódolatának örömét és dicsőségét bőv mértékben élvezte.... De fényes uralkodásának csak azon harczai tartoznak művem keretébe, melyekben a székelység s köztük Udvarhelyszék népe is részt vett, és az ez időben szűk határok közt mozgó kormányzási politika tényeiből e székelyre és népére vonatkoznak. Lajos király hosszas háborukat viselt délen, Velence és Aversa városok, úgy Nápoly és Sicília, a horvátok, Bosnia, Bulgária, északra a lythvánok és ruthenek ellen, hadaikat megsemmisítette, országukat elfoglalta s birodalmához csatolta; segélyhadakat küldött VI-ik Innocentius, XI-ik Gergely és VI-ik Orbán pápának, s fellázadt városaikat engedelmességre térítette. Segélyt adott Albert ausztriai hercegnek,¹⁾ sógorának, a lengyel királynak, a kinek örököse nem levén: országát Lajos királynak adta át. Föltehető, hogy e harczok némelyikében voltak székelyek s köztük udvarhelyszékiek is; de voltak oly harczai, hol épen a székelység volt a hadak első sorában. Ilyen volt a király trónraléptekor 1342-ben a szászok elleni rövid hadjárat, a kik kiváltságaikon alapuló adójukat [*census*] a koronának megtagadták, s a király

¹⁾ Az adott segélyt — írja János barát, a ki udvari pap s szerzetében olvasó-kanonok onok volt — 400 magyar nyilas [*sagittarius*] volt, kiknek parancsul adatott foglyot nem csinálni, valamennyit a halál poharából itatva megrészegíteni. Az ellenség Svévia föllázadt németei voltak. Mikor a magyarok Thuln városához értek, s a nagy pofájú svéveket megpillantották, felkiáltottak: Szent királyaink! Segítsetek meg! s iszonyu vérontást műveltek az ellenség között, kik közül azon napon háromszáznál több esett el, mint az ökrök leesnek a mézszárszéken. A svévek kinyujtották karjaikat s kegyelemért esdekelték: Oh édes uram! kímélj, ne öl meg [*O lyeb her foh mich nycht thout mich.*] A magyarok megforgatták kardjukat fejük felett, leszabdalták karjukat s fejüket, mondva: Maradj veszteg kurvanő fia, [—] német, ittátok vérünket, mi isszuk ma véreteket. [*Wesztæg Kivrwanewfya zaros nemet, inttatok werenkewth ma yzzyuk thy wertheketh.*] A hunnok közül 15 ifjú veszett el.... I. Lajos király udvarában ez adat szerint a magyarokat hunn-oknak tartották.... Az osztrák herceg — így zárja be előadását a krónikairó — hálálkodva köszönte meg a segélyt, s ajánlta a csapatot a király bőkezű kegyelmébe, [jellemző ez osztrák hálában, hogy a herceg — a mire erkölcsileg ő volt kötelezve — a megjutalmazást jóltevőjének, az őt védelmező királynak ajánlta. Megdicsérte a magyar katonaságot, mely négyszázadmagával egy nap alatt végbevitte azt, a mi neki 5000 emberével egy év alatt nem sikerült.... [M. Flor. *Cronic. Dubn.* 167. l.]

fegyverrel kényszerítette engedelmességre. Sándor, havasalföldi vajda szintén ekkor lázadt fel; de mikor a király serei határai felé közeledtek, ő a király elé sietett, térdelve kért bocsánatot s ígért hűséget, nagylelküleg kegyelmet is nyert. A szászok közöttük és velük az oláhországiak határaik közelében élvén: a székelyeknek e harcokban jelenléte helyzetükből s hazájuk megvédelmezésének kötelezettségéből önként következett. Erős haddal támadta meg a király 1345-ben a tatárokat, a kik Erdély határait, különösen pedig a székelyekéit gyakran háborgatták s nekik nagy károkat tettek. A király az erdélyi vajdát a nemességgel [*Thuróczi* összetéveszti a nemességet a székelységgel, a kik az ország két főnemzetét tették], a székelységből és másokból alkotott erős hadsereggel ellenük küldötte, a kik azok főnökét és seregeit legyőzték, vezéroket lefejezték, és sok zsákmányt és foglyot küldöttek Visegrádra. E győzelem után — írja *Thuróczi* — a székelyek gyakran betörték a tatárok földére, s zsákmánnyal terhelve tértek vissza hazájukba. Azon János nevű barát, a ki Lajos királyt táborozásaiban követte s följegyzései a *Dubnici Krónikában* fennmaradtak, azt írja: »A székelyek harcaikban mindig szent Lászlót hívják segítségül... 1346-ban másodszer is betörvén a tatárok földére: megszámlálhatatlan tatárt megöltek, sok, igen becses fegyvert, s barmokban, gyöngy- és drágakövekben tömérdek zsákmányt hoztak magukkal, áldva Istent, a ki nekik győzelmet adott. A székelyeknek tatárok elleni hadjáratai azt bizonyítják — írja a krónikairó — hogy ők Jézus Krisztus hitéért küzdenek a pogányok ellen« [*M. Floriani Cronica Dubnic. 152. l.*].

I. Lajos király harcainak dicsfényére némi homályt vet Layk, havasalföldi vajda ellen vívott veszített csatája, melyben a vele volt országnagyok s főemberek nagyobb része elveszett, s hadai egészen megsemmisültek. *Thuróczi* és a *Dubnici Krónika* így írja le azt: »Lajos király személyesen vezérelte hadait, átment Bolgárországon, a mit már meghódított volt; másfelől a Székelyföldről erős hadsereggel, t. i. az erdélyi részek nemességével és a székelységgel oda küldötte Miklós erdélyi vajdát Symonnal és Móríczzal [egyik krónikairó sem mondja meg ezek címét és rangját] Layk havasali vajda ellen. A harc az Iloncha folyó mellett folyt, mely védművekkel volt megerősítve. Az erdélyi vajda elébb Dragomert, Domboycha vára parancsnokát erős harc után legyőzte, a ki táborából futással menekült. A magyarok győzelmök által elbizakodva, mélyebben haladtak be a völgybe, a hol mindkét felől kopár meredek kőszirtek és szikla-szakadékok emelkedtek iszonyu magasságra; a szűk út gátlásokkal el volt torlaszolva, s ekkor a hegyek közül és erdőkből rendkívül sok oláhság rohant le, nagy fatuskókat és sziklagömböket dobtak közéjük; sem elé, sem hátra, sem a hegyekre menekülni, sőt össze-vissza zavarodva s fegyverüket önvédelmükre is kellően használni nem tudva, a rendkívüli veszélyből csak kevesen s nagy életkockázattal menekülhettek ki, a sereg többi része mind odaveszett. Elest Miklós, erdélyi vajda, testét iszonyu nehézségekkel küzdve menthették meg s vihették Visegrádra; elestek Péter alvajda, Vas Dezső, Veres Péter küküllővári várnagy, Péter és László vitéz székelyek, [*Thuróczi* nem jegyezte föl rangjukat,

s kilétöket] és sok más nemesek.¹⁾... A király maga és hadserege hírnevének e megcsorbitása jóvátétele végett Gara Miklós macsói bánt új hadsereggel küldötte a havasalföldi vajda ellen, a ki ezt véres harc után legyőzvé: országát Lajos király elfoglalta s birodalmához csatolta. Ekkor építtette Erdélynek Oláhország felőli védelmére Brassó és Törtsvár s alább Zörén várát.²⁾ A krónikák nem jegyezték fel a harcokban résztvevő udvarhelyszéki székelyeket, ők maguk még kevesebbé. A mai történetíró sajnálhatja e kor adatsivárságát, de a hiányt jóvá nem teheti. Meg kell elégedni azzal, hogy e két véres harcban bizonyára ők is résztvettek s főleg az Iloncha völgye az emlékezetben hagyott két vitézen kívül még sok székelynek porait és csontjait takarja.

A kik méltányló figyelemmel kísérik, mily nagy nehézségekkel jár ez adatokban szükölködő kor történetének avagy csak töredékes rajzát is adnom: nem fognak hibáztatni, ha a nagy királynak Ruthéniába tett viszontagságos hadi útját czéломra tartozó hunn vonatkozásaiért legalább *Jegyzetben* adom.³⁾

¹⁾ Schwantdner kiadványában: *Thuróczi sat.* 192. l. M. Thur. *Chronic. Dubn.* 186—87. ll.

²⁾ » » » » 193. l. » » » » 188. l.

³⁾ 1352-ben — így írja le ez útát a jelen volt János barát — Lajos király Budáról Ruthéniába indult, s elébb Zanak-ba, onnan vizek miatti sok veszedelem közt a tatárok országa határán levő Belz várához ért, ott találta a lengyel királyt igen nagy hadsereggel. Hat napi ojt tartózkodás és Drozga belz-vári várparancsnokkal való békealkudozás után felszólították őt a vár átadására. A parancsnok folytatta a békealkudozást, de ez alatt a várat folyvást erősítette, s a 8-dik napon megizente a háborút. A két király megkezdette a vár ostromlását, a vársáncz vizén a nyakig érő vízben, egész fegyverzetökben átmentek, s mikor egy második sánczhoz értek, a vár védői oly roppant fatuskókat és köveket szórtak rájuk, hogy Lajos király halálos sebet kapott. Perényi Miklós emelte fel a földről s hátán vitte át a sáncz vizén. Látván a király, hogy a várat be nem vehetik, elhatározta, hogy Magyarországra visszatér. De Konth Miklóst ott hagyta, hogy Drozgával a békét küsse meg, a mi megtörténvén, a király negyven kísérelőjével Magyarország felé elindult, a sebesülteknek más úton hazaküldését rendelte, ő maga — a szerencsére bizván életét — őt legihivebbjétől körítve, a következő napon Lodomeriába ment át, innen Londina városba, a hol tisztelettel fogadtatott, s ebéd után Pridiproch faluba értek. Innen a nagyhét negyednapján a tatárok azon nagy folyójához ért, melyet Olth-nak neveznek, s szöle egy francia leucha [1500 lépés], melynek sebes folyása mindenkit megrettentett. Kísérelői kiáltva kérdezték a királyt: már most mit tegyenek? A mit én teszek — viszonzá a király — tegyétek azt, s ezzel lován a vizen át kezdett úszni. János barátoknak is egy jó lovat parancsolt adadni, s kényszerítette vele úszni. A mit a magyarok látván, valamennyien, mint a rézcék, a vizen átúszattak. Elveszett 4 ló, 3 ember. A következő napon elértek az Ethel folyóhoz, melynek partján hajdan Attilát születettnek mondják, mikor a magyarok serge Scythiából Pannoniába költözött át. E viz veszélyességét és a rajta átmenés szörnyőségét alig lehet elmondani, mert az magával ragadja a lovat és lovast is. Ezt látván a király, nem tudta, mit kelljen tenniök? mert hajót kapni nem volt mód. A mint a király komoran elgondolkozott, megérkezett két kíváncsi ruthén, azt a hirt hozva, hogy hétezer tatár s kétezer ruthén a magyarok királyának nyomában jó, és csak tíz tatár rasta [10 n. m.] távolságra vannak. Hallván ezt a király, nem hogy megrettent volna, de inkább felvidulva, bátorította kísérelétét, hogy a hír említett tatárcsapatát várják meg. Ime — mondá a király — a mit kívántunk, megvan. a ki igaz katona, van alkalma küzdelemre s ereje megmutatására. S a mint a király tovább gondolkodva szünetelt [pauzállt], jött húsznál több ruthén, azt hozva hírül, hogy a tatár hadsereg más felé tért, hallván a magyar király hazatérését — és Kathuyam ellen indult. E hír hallatára

Mint a székely név és föld, Udvarhelyszék és központja eredetének megállapítása hosszas és fáradságos tanulmányozás, óvatos és csak bizonytalan tapogatózás eredménye, mely néha, kivált midőn lehetetlenséggel állunk szemben, féligazsággal is meglegednünk kényszerít: szintoly nehéz és késő munka a székely nemzeti gyűlés kezdetének oklevéli bizonyossággal meghatározása. Ki adta e jogot s mikor? kinyomoznom nem sikerült. Hihetően mint földét s székely külön jogát, ezt is veleéléssel ő szerezte meg magának. 1357-ről maradt fenn a váradi káptalannak egy hiteles jelentése arról: hogy kiküldött hiteles emberei, az erdélyi nemesek [értendő a magyar vármegyék birtokos nemessége = Universitas Nobilium], székelyek és szászok nemzeti gyűlésében, melyet mindenik saját szokott helyén [a nemesek *Tordán*, a székelyek *Udvarhelyen*, a szászok *Nagy-Szebenben*] tartott, kérdést tettek hozzájuk az iránt: vajjon *Szent-Mihály-Köve* vára régi időtől fogva tulajdona-e a gyulafejevári káptalannak? s mindenik nemzet egyeteme *igen-lőleg* felelt, s ezt a nyomozást végbevivő káptalan hiteles jelentés alakjában kiadta.¹⁾ E néhány sor több, eddigelé is ismert történelmi tényt állapít meg hitelesen. Ezek egyike, hogy a székely nemzet nagyfontosságú ügyekben nemzeti gyűlést szokott tartani, hogy annak helye Udvarhely, előlülője a székely ispán volt, a székely nemzet a más kettővel politikai kapcsolatban állott, a teljes egyenjoguság alapján, végzéseiket s ítéleteiket a felsőbb hatóságok érvényeseknek ismerték el; katonaságot, adót itt ajánltak meg; az ország törvényeit itt hirdették ki stb. Ez oklevélből az is bizonyos, hogy a három nemzet egymást kívülről jövő támadás ellen kölcsönösen védte, belső panaszos ügyekben egymás igazuk kiszolgáltatására kötelezve voltak. Ez oklevél azt is megerősíti, hogy ha a székely nemzetnek határozási joga volt egy harmadiknak jogi vagy birtokügyében: kétszerte erősebb s régibb joga volt összegyűlni s határozni saját közügyeiben. Az 1357-iki év írott oklevele bizonyít a nemzetnek a dolog lényegében azelőtt sok századokon át szokáson és gyakorlaton alapuló joghasználatára mellett. Azért, hogy oklevél csak ez évről felmutatható, a székely nemzeti gyűléstartási jogot

---

a király a vizen átúszott s egy *Dobranikwze*a nevű udvarba ment be, melyet folyóvíz körített. Semmi emnivalót nem kapott. Éjjélkor egy ruthén az udvart felgyújtotta, s a király s hozzátartozói alig tudták kikerülni a halált, mert csak egy kis hidon lehetett a várba be- és onnan kimenni. A mint megindult, a király bement a ruthének legerősebb havasaiba, kösziklás hegyeken át, a lovak nyeregülésig érő hóban, sok helyen a legnagyobb veszélyek közé jutva, s a *Zereth* vizét hetvenkétszer úsztatva át. Havasi útazásuk negyedik napján negyvennél több ló pusztult el, mert egyebet a fák galyainál táplálékul nem kaptak, az emberek egész héten csak babbal éltek. János lector társával együtt az étlenség miatt lovukra felülni és leszállani a maguk erején nem tudtak. Végre nagypénteken sok nyomor és kibeszélhetetlen szenvedések után a király kiérkezett Beregbe s Munkács várába jött, a hol kissé megpihelve, Váradra ment, szent László sirját fölkereste, s koporsójánál imádkozva, Istennek halát adott, hogy őt a halál torkából kiragadta, s bár nagy küzdéssel, de egészségesen haza vezérelte. Ott maradt három napig, s a templomnak és szent Lászlónak gazdag ajándékot adott. [*M. Flor. Chronic. Dubnic. 163—66. ll.*]

¹⁾ *Szék. Oklevél. I. k. 64—65. ll.*

tagadni nem lehet. Nem jogosult a történeti őskornak kizárólag oklevelekre s írott forrásokra alapítása. Lassu történeti fejlődésű nép századokig jár őseinek hagyományos nyomain, vezérlik a szokás és emlékek, míg végre királyok okiratai s tudósok írása, oklevelek és törvények veszik őket vezető karjaikra. A székely nemzet közgyűléstartási jogát pragmatikai alakban kifejező fennebbi oklevél magva, a nemzeti hagyományok szerint, már Ázsiából kiindulásukkor meg volt közöttük tényleg és a gyakorlatban, fentartva és törvényekkel megerősítve európai életök hosszú folyamában.

MÁSODIK FEJEZET.

Anjou-házi örökösök, Hunyadi- és Jagelló-házi királyok kora.

1397—1526.

A kik az okleveles [*pragmaticus*] bizonyítást — nem véve tekintetbe a legyőzhetetlen nehézségeket — ridegen követelik, azokat a székely nemzet gyűlésének 1357-ben *Udvarhelyen* tartása meggyőzhette Udvarhelyszék létéről is, a mi a pápai *Tizedjegyzék* adataiból is következtethető; mert abban a Telegdi főesperesség falui mind egyfolytában s egymás mellett vannak elősorolva; csak a mai Bardocszék néhány faluja látszik akkor Háromszékhez tartozottnak, azért, mert a háromszéki falúkkal vannak együvé sorozva. Ebből az egyházi területnek egyszersmind politikai területegysége is következtethető, akár dioecesis, [l. az előbbi cikkben e kifejezésről előadottakat], akár districtus [*Szék. Okl. I. 158.*], akár szék [*Udvarhelyszéket*, mint ilyet a Csíki Székely Krónika már az őskorban emliti, *Szék. Nemz. Const. 287. l.*] volt a neve. Én az utóbbit tartom valóznak. Azért, hogy azt határozott alakban fentartó oklevél vagy egykoru adat e századokból még eddig elő nem került, nem lehet az *Udvarhelyszék* név létét tagadni. Zsigmond királynak 1427-iki oklevele szerint [*Szék. Okl. I. 123.*], országa erdélyi részeiben minden székely székben volt bizonyos szabadságokkal feldíszített városa, melyek egyike volt Thorya vására Háromszéken. IV. Jenő pápa 1444-iki oklevélében világosan hét székely széket említ. [*Szék. Okl. I. 148., 149., 150.*]. Az 1499. Szent-György napján tartott rákos-mezői országgyűlésen ezen székely székek vétettek számba s nevezettek meg: 1. *Marosszék*, 2. *Chikszék*, 3. *Sepsiszek*, 4. *Kydzyszek*, 5. *Orbayszek*, 6. *Aranyosszek*, 7. az ország főszéke [*Capitalis sedes*] *Vdvarhelyszék*. Némelyek hozzáadják *Giergioszéket* is. [*A m. tud. Akad. kéziratárában levő Oklevélgyűjtemény XV-ik kötetében levő eredeti szerint.*] Meg volt az *Udvarhelyszék* és *Udvarhely város* név már az életben jóval az előtt, mikor az 1357-iki legelső ismeretes oklevélben — bár nem egészen tisztán — kifejezve látjuk. Egy 1448. évi oklevélben e szék X-ik századi alakban *Odvarhelyszéknek* iratlik [*U. o. 159. l.*], valamint egy 1459-ik éviben is ez alakban van megnevezve

[*U. o.* 177.]. 1481-től [*U. o.* 236. l.] máig folyvást Udvarhelyszék alakban jó elé; csak a szó elején levő *U* van *W*-vel, a kis *v* *u*-val írva.

Az e korszakban állandóvá lett székely ispánságban állandósult e főhivatalnak az erdélyi vajdasággal egybekapcsolása s mindkettőnek anyaországi magas hivatali rangu férfakkal betöltése, a mi központosítási és közkormányzati érdek követelménye volt, csak így levén ellensúlyozható a székelység nagy kiváltságokkal védett külön helyzete s könnyebben felhasználható gyakorlott katonai ereje. A vajdát terhelvén ilyenkor az egész ország kormányzása: a székelység ügyei intézésére egy, néha két székely alispán — gyakran született székely — neveztetett ki, útasításukat a királytól kapták, lakásuk Görgény vára volt. [*Szék. Okl.* I. 119., 128.], a hol a vajdák is megszállani szoktak, s olykor törvénytartókat tartottak. [*U. o.* I. 266—67.]

E századokban fontos történeti tények nyernek oklevéltől megerősítést. Sorban első a székelység lakóföldről. Fennebb többször volt említve, hogy a vidékek és faluk neve az őshajdankorban: föld [*Terra*] volt. Így neveztetett: Szék földje [*Terra Zek*], Sepsi földje [*Terra Sibus*], Udvarhelyszéken Mára földje [*Terra Mare*], Ugron, Dálya, Török földje [*Terra Ugron, Dalya, Turek*]. Ez önként következett a nemzet lakóhelye őskori elnevezéséből, melyet már II. Endre király a szászok 1224-ik évi kiváltságlevelében az ő tulajdon földjüknek [*Terra Siculorum*] nevez. [*Schlözer. Gesch. d. Sieb. Sachsen.* 565. l.] Zsigmond király 1426-ban lakóhelyöket szintén a székelyek tulajdon földének [*Terra Siculorum*] nevezi [*Szék. Okl.* I. 120. l.], 1427-ben neje, Cilley Borbála az ő földjüknek vagy tartományuknak mondja [*Terrae seu Provinciae. Szék. Okl.* I. 122. l.]. Ezek írott történeti alapjai azon székely ősi hagyománynak, mely szerint ők hazájukat, Erdélyországban, még külön *Székelyországnak* nevezik. Ezért nevezi Szapolyai vajda 1514-ben az ő nemzeti gyűlésöket *Diactának*. [*Szék. Okl.* III. k. 183. l.] Oklevéltől alapot nyer amaz őstörténeti elnevezés is, hogy ők királyi székelyek [*Siculi regales*], mint a nemes magyarok a király szolgálói [*Servientes regis*]. Ezért írja őket 1289-ben IV. László az ő székelyeinek [*Siculi nostri. Nemes Székely Nemzet Const.* 10.], 1291-ben III. Endre [*Szék. Okl.* I. 26. l.], 1301-ben László [*U. o.* 29. l.]. Ezért említi őket 1366-ban és 1368-ban I. Lajos király is »az ő székelyei« néven [*Siculi nostri. Szék. Okl.* I. 70., 74., 77. l.]. Így nevezi 1385-ben Mária királyné [*U. o.* 49.], 1388-tól 1435-ig Zsigmond király [*U. o.* 81., 131. l.], 1438-ban Albert király [*U. o.* 137. l.], 1462-től 1484-ig Mátyás király [*U. o.* 192., 240. l.], 1505-ben II. Ulászló [*U. o.* 304. l.]. A székelyek ezen nagy kitüntetése az egész királyi korszakban fennállott.

E korszakban világossá lett azelőtt nem ismert oklevelekből a székely hadrendszer. A székely ispán katonai férfi volt, az összes székely székek hadainak vezére, alárendelt helyettese a székely alispán [*Vice Comes Siculor.*]. 1441—1447-ben Emőkei Miklós volt. [*Székely ispánok* sat. gr. Lázár Miklós, 22. l.], 1444-ben Bethlen Gergely [*U. o.* 31. l.] és Vizaknai Miklós [*U. o.* 31. l.], 1460-ban Tarkói Rykalf György [*U. o.* 32. l.], 1461-ben Szepesi Balázs [*U. o.* 32. l.], 1470-ben Sükesd Miklós [*U. o.* 38. l.], 1481-ben Ramocsa Lőrincz és

Mihály [U. o. 40. l.], 1492-ben Somkereki Erdélyi János [U. o. 41. l.] sat. A székely ispántól függöttek a székek kapitányai, a kiknek létezését oklevelek bizonyítják. [L. Szék. Okl. I. 177., 178., 188., 236., 265.]; alája voltak rendelve a hadnagyok [Major Exercitus. Szék. Okl. I. 42. 3. jegyzés]. Minden széknek volt főkapitánya, olykor alkapitánya is, s valamennyi kapitány és az összes székely hadak felett egy főkapitány, a ki Udvarhelyen lakott. A főkapitány név későbbi századokban keletkezett. Ismertetni később lesz helyén, itt csak megemlítem.

A székely haderő és hadkeret is, melyről eddig csak általánosságban szólhattam, a homályból kezd kibontakozni. Az olvasó láthatta e mű eddigi folyamában, hogy az ázsiai hunnok, avarok, kúnok, besenyők, magyarok népe tribusokra volt osztva,¹⁾ a hunnok, magyarok — a mint fennebb láttuk — hétére, a besenyők tizre. A székelyek őskori adatokból kimutathatólag egy külön törzset [Tribust] alkottak, mely hat törzsre [nemre] s huszonnégy ágra oszlott. Egy már fennebb tárgyalt altörzsről vagy nemről [a marosszékiről] hiteles irat szól; de maig homály fedi: vajjon a marosszéki hat nem és huszonnégy ág volt-e elterjedve a többi székekben is? Én Udvarhely vármegye levéltárában erről semmi adatot nem találtam. Nem mondhatom, hogy a marosszéki nemek és ágak birják az Udvarhelyszéket alkotó törzs földét, nem azt, hogy nem birják. Ez a Székely Nemzet Története írójának, vagy későbbi nyomozódásoknak marad

---

¹⁾ A népek törzsek szerinti felosztása nem hunn s nem magyar eredetű, meg volt az már a régi görögöknél és rómaiaknál is, a görögöknél φυλή = phyle név alatt, a mi a népek törzsekre osztását fejezte ki. Czelja az volt, hogy az egésznek és részeinek genealógiai eredetét meg lehessen állapítani, hogy őket bizonyos törzsatyákra visszavezessék s ez által az állami intézményeknek a természetes viszonyokhoz kapcsolásával tartósság és tekintély adassék, I. volt az athenai phyle, melynek négy altörzse volt, II. a jóniai, III. a dóriai, IV. a spártai, mely utóbbiaknak 3—3 altörzse volt, tagjai azok, a kik családi és vérrokonság által voltak összekötve. Solon törvénye szerint csak a három első adófizető osztálybeliek osztattak be, mint nehéz fegyverzetű gyalogok. A phyle itt polgári fegyveres osztályt jelentett. Tíz ilyen nehéz fegyverzetű osztály volt, mindeniknek külön vezére, a tengeri szolgálatot tevők könnyű fegyverrel [ivvel] szolgáltak, a szolgálati idő 18-tól 60 évig, Spártában 20-tól 60-ig... A rómaiaknál a Tribus volt az, a mi a görögök phyle-je, itt is inkább egészen katonai intézmény volt s hadrendszerek alapja. Róma népét eleinte három fő Tribus tette: Ramnenses, Titienses, Luceres. E korban Róma hadereje 3000 gyalogból állott. Minden Tribusból 1000 vétetett ki gyalog, 300 lovas szolgálatra. Az elv az volt: a ki többet bir, a haza oltárára többet tartozik adni. Ha vége volt a harcznak, mindenki ekéjéhez tért. A hadsereg légiókra volt osztva, Traján korában 72 volt, egyben 6000 ember, egy egész hadsereg 300,000 emberből állott. [Dio Cass. 52., 23., 59., 13.] Később öt Tribusra oszlott Róma népe: I. Tribus Claudia, II. Tr. Papiria, I. Tr. Quirina, IV. Tr. Servia, V. Tr. Flavia... A kopja [egy hosszú lándzsa = Spiess] már a rómaiaknál használatban volt, mint a dárda is... A figyelmes olvasó sokra talál itt rá, a mit művem eddigi folyamában már olvasott. Bizonyos, hogy itt őseink voltak a nagy népek tanítványai. A hunnok elsajáthíthatták vagy tökéletesíthették fegyvereiket, hadrendszereiket — mindkettőét, mert sűrűn érintkeztek. De az alkalmazásban a hunn, székely és magyar egészen egyéni, sajátos és nemzeti jellegű. A kölcsönzés őskori, az osztályrend a székelyeknél Mátyás classicus korabeli, a kinek világhírű könyvtára tele volt a két nagy nép irodalmi emlékeivel.

fenn. Én csak Udvarhely vármegye multját tanulmányozhattam, ez tartozván művem keretébe.

A székelyek katonai rendéről s hajdankori felosztásukról az írott emlékek elpusztulása miatt nehéz bizonyosságot szerezni; mert a mik a veszélyt kikerülték is, az őskori székely viszonyok nem ismerése következtében homályosak s különbözőleg szólnak. A legrégebbit egy 1291-iki káptalani átiratban találtam, mely szerint dobokavármegyei Farkasi Pál Czege falu felét eladta Pethus Lófő fiának és Bothus fiának, Imrének, másik felét Pousa Péternek. [Petrus Farkasi..... in alia medietate *Lophae* Siculi, filio Pethus et Emerico, filio Buthus..... vendidit.....] Azon ősi átok nehezedik ránk itt is, hogy mi, mióta keresztény hitre tértünk, nemzeti nyelvünket soha nem használhattuk, hanem mindig át kellett latinra fordítani, a mit magyarul nem értő olasz és német papok rosszul fordítván: szavainkat s nyelvünket egészen elferdítették. Elszomorító példa áll előttünk, a hol a magyar *Lófew* szót nem értő kánonok latin *Lopha* = *Lophae*-nek fordította. De nekem, történetírónak az is öröm, hogy látom a székelyek ezen lovas katona osztályrendének már az Árpád-házbeli királyok alatt kétségtelen használatban létét. [*Kállay. Histor. Érték. sat. 99. l. Collect. Josephi Benkő Fasc. 8. Nro 14.*] Egy 1096-iki oklevélben, melyet Szabó K. 1396-ikinak vél és bizonyít, Lőrincz, mülkóviai püspök a *kézdi, orbai* és *sepsi* papokhoz intézett levelében ezen székekben lakó székelyeket a lófő [*Loofew*] és gyalog [*Giharlog*] székelyek két rendébe tartozóknak s harcziás és vitéz férfiaknak [*militares et fortes viri*] írja.¹⁾ Egy 1353-iki oklevél szerint I. Lajos király a várhegyi székely ősvár megerősítését rendelvén el: kivette a vár tövében levő falu lófő [*Luhfeur*] székelyeit, mint a kik fegyverrel tevén hadi szolgálatot, szabadok.²⁾ Az első két oklevélben két, itt csak egy katonai rend, *ösalakban irva* említettik. Számos oklevél szól azonban a székelyekről részint egész általánosságban, részint különbözően kifejezve, hogy melyik rend, név szerint hová tartozik? 1291-ben a gyulafejrvári káptalan egy vásári szerződésről kelt bizonyáglevelében a szerződő felek egyikét a székelyek nemzetéből [*de genere Siculorum*] valónak írja.³⁾ Itt a *genus* latin fogalomszónak, a dolog természete szerinti helyes értelme a *nemzet*. A váradi káptalan 1339-ben egy adományozási ténynél László mestert, a Hermann-nemből [*de genere*] való Dénes fiát a három osztályrendből álló székelyek ispánjának [*Comes trium generum Siculorum*] írja.⁴⁾ Itt a *generum* fogalomszó csak osztályrendet jelenthet: *nem*-nek vagy *nemzetségnek* fordítani nem helyes. A három osztályrendű székelyek ispánjának [*Comes trium generum Siculorum*] nevezi magát 1344-ben András mester.⁵⁾ 1355-ben az erdélyi [gyula-fejrvári] káptalan és Márkos nevű székelynek János fia, Miriszló és Décese közötti egy darab vitás földét ki akarván járatni: aranyosszéki Rákos,

1) *Székely Oklevéltár. I. 1. l.*

2) » » I. 63. l.

3) » » I. 24. l.

4) » » I. 48. l.

5) » » I. 51. l.

Domboro és Veresmart községeknek a három székely osztályrend nevében [*in persona trium generum Siculorum*] három érdekelt és megnevezett székely ellene mondott.¹⁾ Székelyek három osztályrendje ispánjának [*Comes trium generum Siculorum*] nevezi magát 1409-ben Nádasdi Mihály,²⁾ így nevezi őket II. Ulászló király 1494-ben egy, a kézdiszéki székelyekhez, népöknek mekkora számban fölkelése iránt intézett rendeletében.³⁾ De már az 1407-ik évben ugyan Nádasdi Mihály székely ispán egy tanuskodó királyi embert [*homo Regius*] *primipilus*-nak mond.⁴⁾ Nem lehet kétlenünk, hogy a tiszta magyarok és magyarul írók a magyar *lófő*, a diákos emberek a *primipilus* szót használták mindaddig, míg Mátyás király 1473-ban magyar nemzeti szavainkat latin szövegű kiváltságlevelében, hiszem, hogy öntudatlanul, de végkép latinra változtatta. »Megjelenvén — ugymond — előtte Zemplén vármegyében Módra vára ostrománál jelenlevő *udvarhely*- és *marosszéki* székely lovas és gyalogos hívei [*equites et pedites*], panaszosan adták elé, hogy őket nemzetök némely főbbjei [*primores*] megkísérlették pénzszarolásokkal terhelni, és hogy e felett az ő nemzetök három rendosztálya [*ordo eorum trium generum*] hanyatlani kezdett. Minthogy a királynak különös gondja van arra, hogy királyi állapotát előmozdító hívei egyenként és összesen érdemök szerint méltó jutalomban részesüljenek: ez okból, megfontolván említett székely híveinek s az összes székelységnek hívségét és elszánt [*strenuus*] hadakozási képességét, Mérai Magyar Balázs erdélyi vajdának és székelyek ispánjának, valamint helyetteseinek [*vice comitibus*] szigoruan meghagyta, hogy mihelyt a király levelét veszi, az említett panaszokat orvosolja meg, még pedig az *elsőt* úgy: hogy nyilván tudva levén, hogy székely hívei sem a királynak, sem embe-reinek örök időktől fogva semmi más pénzbeli fizetéssel nem tartoztak, mint-hogy Magyarország most uralkodó és korábbi felsőges királyainak házasságuk, magzatuk születése és a hozzájuk vagy tőlük való követség küldések alkalmával önként és jószántukbeli ajánlásuk szerint, jövedelmeik arányában ajándékot adni kötelesek voltak — a mint ez kiváltság alakjában kiadott másik királyi leveléből bővebben megérthető, — emélfogva a vajda rajtok való minden pénzszarolást nyilvános hirdetés útján, a legsúlyosabb büntetés terhe alatt tiltson meg, oly módon, hogyha valamikor még is lennének olyanok, kik ezzel ellenkezőt tennének, azok ezen tényök után, a székelyek ősi szokása szerint, minden javaiktól megfosztassanak. A *másodikra* nézve pedig a vajda a király székely hívei felett minden késedelem nélkül köz hadi szemlét [*generalis collustratio*] tartván: a *lovasokat* úgy, a mint őseiktől származtak, foglaltassa külön táblázatba, a kik jövöre is fennmaradandó megkülönböztetésül *lófőknek* [*primipilus*] fognak hivatni; a gyalogokat [*pedites*] ismét más külön táblákba, melyeket senki a főbbek [*primores*] akarátja szerint megváltoztatni nem fog, különben

¹⁾ *Anjoukori Okmánytár*. VI. k. 343—46. ll.

²⁾ *Székely Oklevéltár*. I. k. 104—105. ll. III. k. 82—87. ll. Az első csak kivonat, teljes a második oklevél, a mit én használtam.

³⁾ *Székely Oklevéltár*. I. k. 281. l.

⁴⁾ » » » I. k. 102. l.

örök gyalázattal [*infamia*] fog megbélyegeztetni, és sem ezek, sem amazok közül senki a jelenlegi vagy ezután következő erdélyi vajdák és székelyek ispánjai tudta nélkül, máskép, mintha három nyíl földet és vagyont [*tres terrae sortes et facultates*] bir — s akkor is csak az erdélyi vajda tudtával [*ha az székely ispán is*] — nem mehet felsőbb hadrendi fokozatra. Azt is megparancsolta, hogy a vajda e táblázatokat a királyhoz is küldje fel.«¹⁾

Ez utóbbi oklevélből bizonyos, hogy a *primorság*, mint katonai osztályrend Mátyás király korában jogilag kimondva nem volt, különben a király róluk is külön táblázatot készíttetett volna. A *Csíki Krónikában*, mint a legrégebbi oklevelekben csak *potior* néven említetnek, azért, hogy születésök, vagyonosabb voltuk s nagyobb miveltségök tekintetéből a katonai főbb hivatalokat ők viselték, a zászlóaljok hadnagyai, a szék kapitányai ők voltak; ez előnyök által a többi rendek közül kiemelkedvén: tényleg a fő vagy elsőbbek osztályát tették. A lovas- és gyalog-rend a polgári hivatalokat viselte egyenlő joggal; de a főbbek jogilag ezek felett semmi elsőséggel nem bírtak. A székely soha nem túrta, hogy valamelyik nagyobbnek, elsőbbségnek tarthassa magát [*Oláh Miklós. Attila. Cap. 17. l.*]. Tévednek, a kik e korszakban a székely három osztályrendet így állítják meg: 1. a nemes- [*primor*], 2. a lovas- [*primipilus*], 3. a gyalogrend. A székely valamennyi egyforma nemes. Teljes jogegyenlőségöken itt történt a legelső írott változtatás. S bár valamennyi előtte élt király, sőt Mátyás maga is többször három rendosztályról [*Siculi trium generum*] szól: e gyökeres, nagy reformszabályban csak két rendet állapít meg s törvényesít, s ez a lovas- és gyalogrend [*primipilus, pedestris*]. Melyik volt hát a harmadik rend? Tán a főbbek [*potiorok*], a kiket ekkor, korábban s ezután is gyakran emlegettek az oklevelek, irók és köziratok? De ha sokan így fogták is fel a dolgot, Mátyás szabadságlevelében erre kifejezetten alap adva nincs. A *primorság* vagyoni és társadalmi megkülönböztetés.

E korszakban már némi alakot nyer a székelység hadereje is. Zsigmond király 1429-iki honvédelmi rendszabályai szerint a székely ispán köteles volt két zászlóaljat [*banderium*] állítani a királyi hadseregbe,²⁾ egy zászlóalj néha 400, máskor 500 fegyverest tett; később, 1433-ban törvényjavaslatot dolgoztatott ki, melynek elveit és intézkedéseit, bár nem voltak a törvénykönyvbe igtatva, mint hogy a vármegyéknek megküldettek, azok megvizsgálták s helyeselték: századokon át országos hadszabályokként állottak fenn. E javaslat szerint a székelyekre 2000 lovas volt meghatározva.³⁾ Mennyit adott ebből Udvarhelyszék? erről adatok nem maradtak fenn levéltárában.

Hogy a székelység, s köztük az udvarhelyszékiek a magyar királyok kész katonatelepe s kedvelt hadi népe volt, e korszak számos oklevele s történelmi tények igazolják. I. Lajos király különösen kegyelte Erdélyt és a székelységet. 1366-ban nápolyi hadjárata előtt a székelyek földéről, Görgény várából irt

¹⁾ *Székely Oklevéltár*. I. k. 220—21. ll.

²⁾ » » I. k. 126. l.

³⁾ » » I. k. 126. l. *Horváth Mihály, Magyarország Tört. II. k. 506—7. ll.*

levelet Cornazino Márk velencei hercegnek, hogy számára gályákat szerezzen. [Datum in Castro Gürgen in terra Siculorum.]¹⁾ A székely ispánt várában bizonyára nem egyébért kereste fel, mint hogy a székelyek rokonszenvét megnyerve, tervben volt hadjáratát dandárjaikkal megerősítse. Ezt igazolja a következő évben, 1367-ben az erdélyi nemességhez és székelyekhez intézett parancsa, melyben írja, hogy a mint levelét kezökhöz veszik, egyenként és összesen lóval, fegyverrel és más hadi eszközökkel felkészülni úgy igyekezzenek, hogy mihelyt a király — a mint szándékozik — közöttük megjelen, azonnal útnak indulhassanak, s neki és a szent koronának hív és alkalmas szolgálatokat tehessenek, az ő régi szokásaik szerint. Tudják, — írja tovább — hogy a király eddig minden akarataikat és tetszésöket teljesítette, s ha Isten megsegíti, ezután is teljesíti. Bizik tehát hűségökben s királyi kegyelmét igéri, máskép legsúlyosabb haragja terhe alatt nem cselekedvén.²⁾ A király másodszor is meglátogatta a székelyeket, fölkelte bennök őseik lelkesedését s személyéhez ragaszkodásukat. Ennek következménye, hogy a nagy király hadjárataiból ritkán maradt el a székely dandár. Királyi önérzet szól Thurócztól megörökített hadjáratai mindenikéről megjelent nyilatkozataiban, midőn írja: hogy a szászok ellen nagy hadsereggel [*cum copioso exercitu*] ment, a lengyelek segélyére nagy erőhatalommal [*cum magna potentia*], a tatárok ellen erős haddal [*cum valida gente*], a nápolyi hadjáratra — a mely előtt Székelyföldet meglátogatta — írja, hogy szép fegyveres hadsereggel ment [*cum pulchra gente armata*], a Lithvánia elleni harcra nagy hadsereggel és saját katonaságával [*cum copioso exercitu et militia sua propria*], Lengyelországba, mikor megkoronázták, rendkívül nagy hadsereggel ment [*cum ingenti exercitu*]. I. Lajos királynak nagy hadseregei adták tekintélyét s győzelmeit, melyeknek egyik alkatrésze a székely volt. Az Adriai-, Balti- és Fekete-tengerre kiterjedő Magyarország hadi dicsőségének egyik főtényezője volt a székelység..... Zsigmond király is kedvelte a székelyeket s jól fel tudta használni hadi erejüket. 1427-ben az egész telet Brassó vidékén a rozsnyói várban töltötte, s ő és neje azon évi április 28-án Sepsiszent-Györgyön tartózkodott.³⁾ A király célja az volt, hogy havasalföldi hadjáratára a testvérét, Dán vajdát török segélyvel elűző Rádul vajda ellen a székelyek közt hadat gyűjtsön, a mi sikerült is. A király hadai fővezérévé Maróthi János egykori székely ispánt, most macsói bánt tette, a kinek a szerencse kedvezett. Maróthi az oláhokat, a segélyökre jött törökökkel együtt legyőzvén: Rádult elűzte s Dán vajdát székébe visszahelyeztette. E hadjárat előzményeit részletesen leírja a király kíséretében volt Rozgonyi István győri főispán azon évi június 25-én a brassóvidéki Rozsnyó várából bátmonostori Töttös Lászlónéhoz írt levelében. »Zsigmond király — írja a főispán — ezelőtt egy nappal — június 24-én — a portugáliai királyt, Dán havasalföldi vajdát s a jelen volt magyar főurakat, székely segédhadakkal együtt Havasalföldre

¹⁾ *Bécsi cs. levéltár. Copia dei Commemoriali VIII. 248. 1.*

²⁾ *Fejér. Cod. Diplom. IX. 4. 48—49.*

³⁾ *Székely Oklevéltár. I. 3. 122. 1.*

rendelte, hogy Rádul vajdát elfogják, s azon esetben, ha a Duna befagyott, tüzzel-vassal a török birodalomba betörvén: egészen a tenger torkolatáig hatoljanak, a király és udvara népe egyelőre Rozsnyón maradván.«¹⁾ Hunyadi János különösen kegyelte a székelyeket. 1442-ben Prásmáron vitás ügyükben egyezkedésre intette a szászokat, nehogy — nem egyezhetvén meg — nagyobb veszély következék belőle.²⁾ Ugyan ő felkereste őket, mint Magyarország kormányzója, s 1448. jan. 22-én Udvarhelyszék közgyűlésében, Udvarhely városában egy birtokügyben törvényt tartott és ítélte.³⁾ Ez év őszén volt az árulás miatt elvesztett *rigómezei ütközet*. A magyarországi nagyoktól s külföldtől elhagyatva, figyelme Erdélyre s különösen a Székelyföldre fordult. Látogatásának célja az volt, hogy őket a haza ügyének megnyerje.... Sok kedvezésben részesítette a székelyeket különösen Mátyás király, de önfeláldozással harcoltak ezek is zászlói alatt. 1475. január 17-én a török ellen vívott harcban a moldvai vajda győzedelmeskedett; de segélyére volt Magyar Balázs erdélyi vajda és székely ispán, s dandárában 5000 székely harcolt.⁴⁾ A rá következő évben a székelységet azon balsors érte, hogy a török előbbi vereségét megboszulandó, tömérdek haddal tört be Magyarországra, s a legvéresebb csaták egyikét vívta meg. Győztes végre a magyar sereg lett, — írja Dlugoss, lengyel történetíró — de a székelyek állván a hadsorok élén, azokat a törökség vad rohama mind eltiporta. [*Eder. Observat. Crit. ad Hist. Felmeri etc. 158. l.*] Érdekes részletet közöl a tudós Fraknoi püspök a Mátyás király hadaiban levő székelyekről. Bár ő, olasz források szerint, olykor 163,000 fegyverest is küldhetett a török ellen, kikből 70,000 a hűbéres országokból telt ki, 93,000-et a magyar királyi hadsereg tett: az idegenek még sem voltak többségben, tulnyomó része Magyarország lakóiból, a magyar faj szülötteiből állott. Különös előszeretettel használta fel Mátyás király — írja Fraknoi — az ősi időktől fogva katonáskodáshoz szokott székelyeket, kik keleten a legjobb íjászok hírében állottak, lovaik pedig felülmúlhatatlan sebességük által híresültek el. Ugyanazon olasz forrás emeli ki, hogy a király szárazföldi seregében 16,000 cseh-morva mellett, 14,000 magyar, 32,000 székely, 10,000 erdélyi úr és nemes, 2000 erdélyi oláh van kimutatva.⁵⁾ Ez téves. Székely ily nagy számban csak közfelkeléskor szokott sorba állani, mikor a nemzet fegyverfogható $\frac{2}{3}$ -da fölkelt. Úr és nemes sem volt tízezer; de ez elnevezés nem is fordul elé Erdély történetében és diplomatikájában. Ott a *nemesség* alatt mindig a hét vármegye magyar nemessége értetik, a *székelység* saját földét bírja, a *szászság* a királyföldön lakik, az oláhot mint tulajdonnal nem bíró jobbágynépet a magyar vármegyék és szászok hadjutalékába sorozták. A tízezer erdélyi a vármegyei nemesség és székelység lehetett, a kétezert a szászság adta.... Az előbb említett 1476-iki vereségért elégtételt vettek a székelyek — írja Bonfini — az 1492-iki szebeni csatában, a hol a magyarok

¹⁾ *Gr. Zichy-család idősb ágának Okmánytára.* VIII. köt. 310. l.

²⁾ *Székely Oklevéltár.* III. k. 58. l.

³⁾ *Székely Oklevéltár.* I. k. 157. l.

⁴⁾ *Gr. Teleleki József.* Hunyadiak kora. IV. k. 420—24. ll.

⁵⁾ *Fraknoi.* Mátyás király élete. 314. l.

által megvert s az ország határai felé rendetlenül futó törököket Verestoronynál megtámadván: majdnem megsemmisítették.¹⁾

Magyarország ezen, csaknem örökös önvédelmi harcza fontos tényezővé emelte a fegyvergyakorlatban és hadviselésben más népek felett kitűnt székelységet, s katonai tulajdonait mindinkább kifejtteni segítette. A hol nagyobb háboruja volt a királynak, az erdélyi vajda, a ki a székelyek ispánja is volt, el nem maradt dandárával, melynek főerejét a székelység tette, de a mely egészében az ország összes hadaihoz képest csekély számu volt, a mire a történetírók figyelme ritkán s csak nagy hadi tények eseteiben terjedhetett ki. Nem kívánható tehát az udvarhelyszékiek közreműködésének külön kitüntetése. Ott voltak hadnagyaik, kapitányaik alatt, a nemzeti had sorai közt, megtették kötelességöket, vérük együtt omlott, poruk a sirokban együtt pihen, nevök a történelemben együtt említettik — nem dicstelenül.

E hosszú korszakban a székelység honvédelemben való részesülése formái is oklevéli bizonyosságot nyertek. Mátyás király alkalmat adott az erdélyi három nemzetnek: magyarnak, székelynek, szászoknak, hogy 1463. ápril 20-án Budán tartott közgyűlésekben állapítsák meg hadakozásra általános felkelésök módját s hozzanak kötelező szabályokat, miket aztán a király megerősített. E szabályok X., XI-ik pontjai a székelyekről ezeket foglalják magukban: [X. pont.] »A székelyek közfelkeléskor, ősi szokásaik szerint, nemzetök két részét tartoznak zászló alá küldeni, harmadik részök, minden eshetőségre otthon maradván. Fölkelésre összehívásuk véres karddal, vagy a székely ispán, vagy az erdélyi vajda levele által történik, ha ez egyszersmind a székelyek ispánja is. De mikor a szükség lármás hadi zaj keltésére kényszerít, a veszélyt minden szék kapitányai dobokkal, száldobokkal [*Zal dobonibus*]²⁾ és meggyújtott farakásokkal, miket a kijelölt helyeken felállított *tűzhalmoknak* hívnak, kiáltassák meg [*conclamationem facere*], s a ki ezekre meg nem jelenik, fejét veszítse el.« [XI. pont.] »Hogy se a felkelésben, se a hadban fogyatkozás ne legyen, minden szék kapitányai béke idejében tartoznak — és pedig nem igen ritkán — a fegyvereket és más hadi szerszámokat számba venni [*lustra*], a mit ha elmulasztanak, vagy a parancsnak nem engedelmessékednek, kiki ..... bünhődjön.«³⁾ Ez oklevélből e szerint, a XV-ik század utolsó felében nyer szilárd alapot a székelyek hadrendszeréről való régi tudásunk, a mit eddig hitelesen bizonyítani nem tudtunk. Ebből megtudjuk, mily hadi jelekkel hívtak hadba, mily nagy gond volt fordítva fegyverzetök mindig készenlétére. Székely őseink a hét hunn vezér kapitány ideje óta Mátyás királyig, mindig saját hadnagyaik és kapitányaik alatt, ősi hadrendszeröket fentartva éltek át másfélezer éves életöket, s hogy mint a besenyők, hunnok, úzok, kazárok, nemcsak el nem pusztultak, de ma is ép erőben állnak fenn, oka és alapja katonás jellemök s fajfentartó nemzeti hadrendszerök.

¹⁾ *Bonfini*. Dec. 5. Lib. 3. p. 206.

²⁾ A *Zal dobos* ós szó értelmét mi nem tudjuk. Bardóczszék egyik faluja *Száldobos*.

³⁾ *Székely Oklevéltár*. I. k. 198. l. Itt az eredetiben hézag van.

Az utóbbi idők kutatásai napfényre hoztak néhány oly oklevelet is, melyekben Udvarhelyszék politikai és polgári életére van némi vonatkozás. 1455-ben Hunyadi János beszercezi örökös gróf meghagyta Nyujtódi Jánosnak, hogy a Pálfalvával határos Besenyőfalvát, melynek birtokát a pálfalviak el akarják foglalni, ezek ellen oltalmazza, s a panaszlókat régi határaik birtokában tartsa meg.¹⁾ Vingárdi Geréb János, a kir. felség erdélyi részekbeli főkapitánya, 1459-ben Udvarhelyszék hadai kapitányának, székbirájának és véneinek megparancsolta, hogy a Pálfalva és Váralja falvak között folyó perügyet Nyujtódi András és Galambfalvi András vajdai emberek jelenlétében — mindkét fél igazságát fontolóra vevén — végleg ítéletesen intézzék el, s határozatukat a királyi főkapitánynak írják meg.²⁾ A kiküldött két királyi ember jelentésében tudatta, hogy ők a Pálfalva és Váralja közötti ügyet Udvarhelyszék kapitányával, székbirájával és a szék véneivel elintézték volna, ha Miklósi Adorján fia, és Lőrincz, Simon fia rokonaikkal ez ügyben a pálfalviakat nem izgatnák.³⁾ 1461-ben Rozgonyi Osváld és László, Lozsonczi Dezső nagyobb fia, székely ispánok, Udvarhelyszék és Marosszék biráival és más e székbeli székelyekkel, Szászkezdén tartott közgyűlésekben Nyárádtői Szél Simon, Jakab fia, s ugyan Nyárádtői Szél János lányai ellen, a Nyárad vizén levő egy malom iránt folyt perben, a felek kihallgatása s bizonyítékaik előmutatása után, azon határozatot hozták, hogy Simon maradjon a malom birtokában, Péter, Karácsonfalvi Mihály fia pedig, mint a lányok ügyvéde, arra, hogy Simonnak 40 forint kárt nem tett, Székely-Vásárhely városban, a törvényszolgáltatás napján, harangozás közben huszonötödmagával — igaz székely születésű fiukkal — a székely ispánok kiküldött emberei előtt megesküdni tartozzék és legyen köteles.⁴⁾ Az összes székelységet — tehát Udvarhelyszéket is — illetik a Szentgyörgyi és Bázini János gróf erdélyi vajda és székely ispán jelentésében főleg a sepsi-, kézdi- és orbai széki székelyek panasza következtében 1466. jan. 26-án Zabolán tartott székely közgyűlés végzései, mely gyűlésen a vajdával együtt jelen volt több erdélyi főnemes, minden székely székből számos főbb rendű [*primor*] és a község közül való székelyek. Megtekintvén a király ő felsége — így kezdődik az oklevél — országának erdélyi részei határszélén Kézdi-, Orbai- és Sepsiszékből lakó székelyeinek állapotát, a kiket a közöttük élő főbbek [*potiores*] sokféleképen és sok megterheltetésekkel szerfelett elnyomtak s Magyarország dicső királyai által nyert régi törvényeikből és jogaikból teljesen kiforgattak és tőlük megfosztottak: szegénységükért s a főbbektől elnyomatásukért és kizsárolásukért őket megszánta, s a vajdának meghagyta, hogy legyen nekik közbenjárójuk s a székelyek régi törvényeit és jogait új örökös szabadság-kedvezményekkel erősítse meg, hogy azok érette Istennek adjanak hálát, a királyi felségnek pedig örökké hű szolgálatokat tenni készek legyenek..... A panaszló székelyek, a vajda, mint székely

¹⁾ Székely Oklevéltár. I. k. 169. l.

²⁾ » » I. k. 177—78. ll.

³⁾ » » I. k. 178—179. ll.

⁴⁾ » » III. k. 76—77. ll.

ispán és a király kiküldött bírása előtt előadták ügyüket, hivatkoztak — így szól az oklevél — régi törvényeikre és jogaikra, elémutatták Hunyadi János kormányzótól nyert szabadságaikat, a miket a vajdai törvényszék meghallgatván és megvizsgálván, a király nevében azokat megújítva, a székely főbbek és a község közt örök időkre kötelezőleg a következő szabályozó intézkedéseket és rendeleteket tette. *Először*. A székely község [*communitas*] ne legyen a nagyok és előkelők [*majores et seniores*] szolgálatára lekötve, hanem legyen szabad azt szolgáltni, a kit tetszik, kivéve, a kik az urak földjén laknak, de ezek se legyenek örökös szolgák, mehessenek oda, a hová akarnak; az uraknak is ne tartozzanak másképen szántani, aratni, kaszálni, vagy más munkát végezni, hanem csak arra szép szerént felkérve.... Itt meg kell jegyeznem, hogy a mit e gyűlésben a háromszéki székely *községről* végeztek, világosan a székelyföldi összes *zsellérekre* — elszegényedett székelyekre — illik. Marosszéken még 1848-ban is ily viszony volt a nemes birtokosok és zsellér sorsra jutott székelyek között. De a mi következik, hogy a község közül is esküdteket választottak, az részint Mátyás király autokratái tetszésén alapult, részint oly sajátsága a székely külön jognak, a mi nem áll egyedül, s hogy valóban úgy volt, mutatja egy hátrábbi pont, mely az esküdtek északlátoltsága esetéről szól.... Azt is meghatározták, hogy mint Kézdivánban van, Sepsis- és Orbaiszékben is a nép ügyei elintézésére 12 esküdt választassék, két rész a főbbek [*senior*], kettő a közönség közül, kiknek tiszte egy évig tart, s akkor mások váltják fel, mely törvényszéken a *lófő*, vagyis kapitány [*primipilus sive capitaneus* — ez téves értelmezés], a székbiró [*judex terrestris*] és királybiró is legyen jelen... Ez is így volt a székely székek törvényszékein egészen 1848-ig, csak a kapitányság szűnt meg a fejedelmi korszak és a nemzeti katonaság megszűntével.... Hogyha a szék esküdt bírái [a szövegben *székülönnek* = *assessor*-nak is iratnak] korlátolt elméjük vagy szellemi gyöngeség miatt, valamely ügyet az igazság egyenes útján elítélni nem lennének képesek, az ítélettel meg nem elégedő fél ügyét előbb Udvarhelyszékre, azután a székely ispánhoz, utoljára, ősi szokás szerint, király ő felségéhez fölebb vihetik, megjegyeztetvén, hogy ügyét kiki a székén kell hogy kezdje.... Ha az esküdtek valamelyike tudva a törvény és rendelet ellen cselekednék, ha valamit eltitkolna, vagy meghamisítna, kinyomoztatván a dolog, a honlakosok [*Regnicola*] közakarata szerint méltó, hogy bőre lehúzassék és szalmával kitömössék. Meghatározatott, hogy Székelyföldön senki másnak tisztét és hivatalát, annak beleegyezése nélkül el ne foglalja, feje s minden vagyona elvesztése büntetése alatt. Ha hadba utazó székely élelmet vagy egyébét vesz el mástól fizetetlenül, vesztse el kezét és szeméit. Egy hatalmas is, oly faluban, hol öröksége és joga nincs, a falusiak megegyezése nélkül meg nem szállhat. Az is meghatározatott, hogy a székbiró csak három lovas kísérettel vihet magával, s egy helyettest, a ki személyesen tartozik elmenni, s ez maga helyett mást nem küldhet. E határozatokra nézve megállapított, hogy az említett székelyek közül, — kicsi vagy nagy — a kik közt az utóbbi egyenetlenség és czivakodás támadt, ha ezen, a béke és egyezés állandósága végett hozott végzéseket és rendeleteket megszegni merik, úgy t. i., hogy a községet ismét régi szolgálai álla-

potába visszavinni akarnák, a megbántott vagy megkárosított, szabadságának ezen megsértését az esküdteknek mondja el, s ezek a dolog felől megbizonyosodván, a székelyek ispánjának adják tudtára, a ki az ilyen törvénytelenséget elkövetőknek kegyelem nélkül fejét vétesse és minden vagyonától foszsza meg. [*Szék. Okl.* I. k. 205—7. III. k. 82—87. ll.]

Súlyos panaszt emelt az összes székely székek közönsége Báthori István országbíró, erdélyi vajda és székelyek ispánja zsarnoksága ellen 1492-ben, a ki Udvarhelyen gyakran és huzamosan lakván: kivált e szék lakóinak volt réme. Vérlázító színekkel festik kegyetlenkedéseit és vad lelkületét a jámbor II. Ulászló királyhoz beadott folyamodványukban, melyben sürgős és nehéz bajaikban kihallgattatásukat s azok orvosoltatását kérik. »Mi megesküdtünk felséged követei felhívására — így szólnak abban — felséged hűségére, s felséged követei is erősítették előttünk, hogy felséged is megesküdt a mi régi törvényeinknek és szokásainknak azonképen megtartására, mint Magyarország többi szent királyai megtartották. Felséged testvére, Albert ellenkirály is felszólított, hogy hűségére esküdnénk meg; de mi nem tettük. Mi felségednek akarunk örök hívei lenni, de oly feltétellel, hogy felséged minket jogainkban és szabadságainkban megtart, s mindazon mozgalmakra nézve, melyek közöttünk Mátyás király halála óta voltak, úgy azokra nézve is, a kik Albert királylyal tartottak, kegyelmet ad. Mi hívek voltunk s híven szolgáltuk azóta felségedet, s még hívebben szolgáltuk volna, ha a vajda úr abban nem akadályoz. Mert ő, a felséged nekünk tett ígését számba sem vette, velünk nem közölte, mint ellenségre, erős haddal rontott ránk, közülünk sokakat ártatlanul megöletett, némelyeknek szemeit kiszuratta, birtokából kiforgatta, nejeiket, lányaikat elraboltatta, minden vagyonukat élvétette és zsákmányul ejtette, s tiz ezer forintnál többet érő ökröt választatott ki magának, s a mi rosszabb és közöttünk soha nem hallott dolog, közöttünk *Kastélyt* emeltetett, a melyből minket mindig bátran elnyomhasson és kifosztthasson; katonáit ránk küldötte s mintha törökök lettünk volna, kiraboltatott; minden igaz jogunkból kiforgatott, s néhányat közülünk száműzött.«

Ezután hosszú sorát számlálja elé a panaszirat a vajda zsarolásainak és kegyetlenkedéseinek. »A székelység kész volt az ököradót kiszolgáltatni — írják — de az alvajda halasztotta, míg ura — a vajda — itt lesz, hogy annál többet elharácsolhassanak. A kastély megépítése után minden embertől, falutól és egyháztól tömérdek élelmet és italnemüt csikartak ki, a kastélyba naponként 6—8 embert vittek fogva szolgálatra, a kiket künn a hidegben tartottak s csak díj mellett bocsátottak el. A vajda eltávozása után szolgálói naponként száznál több embert hajtottak a kastélyba dolgozni, kapával s egyéb szerszámmal; fagyban tapasztatták a házakat, s mikor haza bocsátották, mindeniktől egy fillért [*obulus*] csikartak ki. *Zetelakán* 60 ember váltotta meg magát díjfizetéssel; a kiket nem találtak meg, gyermekeiket vették el, nyársat csináltak számukra, hogy megsüssék, s az anyák kétségbeesetten váltották meg őket; egy ártatlan nőt oszlophoz kötöttek s pozdorjával égették meg; sok nemes házat felégették, egyet a vajda szolgálói vasbotokkal vertek, 50 forintot vittek el tőle, ártatlan

hajadon lányát hajánál fogva vonszolták, s minden vagyonát elvitték. A vajda szolgálói egy nemes asszony két férjes nőszolgálóját Töröcsvára — a vajda egyik távoli várába — vitték s ott tartóztatták erőszakolt házasságban. Két székely nemesnek, a kiket az egész ország ártatlanoknak ismer, azért, hogy az egyik követségben a királyhoz ment, több mint négyezer arany forint érő javait vették el, egyiknek nejét galádul szidalmazva, s orvoslásért a kástélyba meneltre útasítva. Egy három éves gyermeket a kastélyba hurczoltak, s megsütése végett nyársat csináltak, mit a síró anya látván, gyermekét díjfizetéssel szabadította meg.«

»Tudja meg felséged, — írják tovább a folyamodók — hogy bárminő elnyomtatást és kinokat szenvedünk, a vajda miatt nem merünk felségedhez menni, mert azt mondja, hogy ő Erdélyben király és vajda, a kik felségedhez akarnak menni, legyen két fejük, hogyha egyiket elvesztik, a mászt használhassák; azt is mondja, hogy felséged neki a vajdaságot örökösen adományozta; dicsekedik, hogy a kiket ő számüzött, ha felséged meg is kegyelmez nekik, ő nem fogja megtartani, pedig azok ártatlanságát az egész ország tudja. A vajda több székely székben, a hol nem volt fiú örökös, kiskorú székely lányokat szolgálóihoz adott férjhez s azok örökségeit elfoglalta, azért, hogy szolgálait közénk betelepítse s őket szétosztva, belső békénket fölzavarja s közöttünk meghasonlást indítson. Mikor a vajda úr közöttünk forgott, azt beszélte, hogy jobb lenne, ha felséged ezt a czudar székelységet, melyből semmi haszon nincs, eldobná magától. Pedig mi úgy tudjuk, hogy híven szolgáltunk felségednek s ezután is szolgálni akarunk. Megtudhatja felséged a főuraktól, hogy a mig az ország más határainak őrizése sok ezerekbe került, mi ezen részeit minden segély nélkül sok atyánkfia elfogatásával s vérünk bőven omlásával megtartottuk. Mikor szent királyainktól felszólítottunk, az ország megvédelmezésére mi minden hadjáratban ott voltunk: Moldvában, Havasalföldön, Rác- és Törökországban, Kroáciában, Bolgárországban eldődeink vére bőven folyt; a patakokat a mi vériünk festette pirosra, s csontjainkból halmok emelkedtek. Most felséged alatt is a vajda úr emberei tizezer ökröt csikartak ki tőlünk, s székelységünk nyolczad részét kivánták hadsorba állíttatni, mindenik egy forintot fizetett, a mi könnyen számítva ráment szintén 10,000 forintra. [A Szék. Okl. I. k. 278. lapján Engel után 1000-szer ezer forint van írva, de tévesen. Én a *Siménfalvi*, mult századi hires székely ügyvéd példányát birom, abba betűvel van tisztán beírva az általam használt pénzösszeg, a mi a másiknál hihetőbb.] S mikor zsoldosainkat már felfogadtuk, nem tudjuk, mi okból, a vajda úr minket fejenként maga elé hivatott, s a pénzt magához vette, a mivel nem kis mértékben károsíttatunk meg. Kivántuk volna, hogy e pénznek hírét se halljuk; mert némelyek kényszerítve voltak ezért örökségeiket eladni.«

»Ha ezeket mellőzzük is, — mondják a panaszlók — az igazat megvallva, ha a vajda úr közénk jó, ő minket el akar pusztítani, a főembereket a szegényebbek közül ki akarja irtani, s őket, mint a nemesek zselléreit és jobbágyait szabadságaiktól megfosztani; mert azon kevés jövedelmet, a mit eddig hivatali

szolgálataink után kaptunk, az általa építettett kastély számára foglalta le. A vajda felséged megválasztatása előtt nyilván beszélte, hogy olyan királyt akar választatni, a kit iüstökénél fogva lehessen tartani.«

Mindezeknél fogva az egész székelység nevében kérték a felséget, mint kegyelmes urokat, hogy tekintse meg elnyomatásukat s méltóztassék a vajdát közülok elvinni, hogy őket több és nagyobb nem illő s közöttük eddig soha nem hallató zsarolásokkal ne terhelje. Tudja meg a felség bizonyosan, hogy ók alatta többé nem maradnak, fejüket tovább rá nem bizzák, még ha nőikkel és fiaikkal együtt idegen földre kell is bujdosniok. Tudja meg felséged — mondják mély elkeseredés hangján — azon elhatározásunkat, hogyha ismét a vajda úr lesz felettünk úr, a mint mondók, felséged országából el fogunk távozni. Azt is tudja meg felséged, hogy a minap, mikor néhány ártatlant elítéltetett, csak néhány székely volt jelen, s nem mindenek közakaratóval történt, csakis félelemből szavaztak, mert a vajda akkorra akasztófát állíttatott a kastély elé, melyre mindjárt felfüggesztette volna, a ki vele ellenkezett. Tudja meg felséged, hogy a vajda kastélyában lakó szolgálai az attól négy mértföldre lakó asszonyokat is beparancsolták buzát rostálni, s ha nem teszik, ifjú lányaikat és szolgálait hajtották el. Mikor a vajda a kastélyt építtette, a szegény székelyeket ökrökként járomba fogták, s úgy hordattak velök, mint barmokkal, maguknak fát és más szükségeseket, a mi Székelyföldön eddigelé soha nem hallatott...«¹⁾

Ez oklevélnek azon helyére, hogy Udvarhelyen kastélyt Báthori István vajda építtetett, meg kell jegyezmem, hogy az való lehet, de hogy vár már 1301-ben volt, oklevélileg igazolva van. Várjavítás vagy új kastélyépítés lehetett az. A székely ispánnak lenni kellett ott mindig rangjához illő lakhelyének. S midőn Hunyadi János személyesen tartott itt vajdai törvényszéket, elfogadására illő hely a vár volt.... Azt is megjegyzem, hogy e panasziratnak kelte nincs, de a körülmények az 1492-ik évet gyaníttatják. A székelység ugyanis sérelmei orvoslása végett 1492. decz. 2-án a magyar és szász nemzetet Nagy-Solymosra országos közgyűlésbe hívta meg, hivatkozva a három nemzetnek Mátyás király halála után a *sárvli mezőn* hozott azon kötelező határozatára, hogyha valamikor a székelyek bárki által elnyomatnának, mindhárom nemzet felkél mellette s egyenlő akarattal ügyében a királytól a törvény és igazság kiszolgáltatását kéri, s ha valamelyik nemzet vonakodnék, azonnal feje és javai elvesztésével büntetetik — tudtára adta a szászok közönségének: mily elnyomatásokkal terheli az erdélyi vajda őket, a mikről nem bizonyos, vajjon azok a király tudtával történnek-e? Ennélfogva felkérlik a szászokat, mint jó szomszédait és barátjukat, hogy kebelökből jámbor férfiakat küldjenek Nagy-Solymosba hirdetett közgyűlésökre, hol az egész ország nemesi is [*a vármegyékből*] összegyűlve lesznek, s velök együtt fognak a királynál könyörögni, hogy őket régi szabadságaikban tartsa meg. Tudják meg, pedig — írják tovább — hogyha, a mint remélik,

¹⁾ *Székely Oklevéltár*. I. köt. 272—280. ll. Egyező a birtokomban levő *Siménfalvi*-féle mult századi másolattal.

Isten elérni engedi kívánt czéljokat, irántok minden barátsággal és szomszéd-sággal lesznek. De azt is vegyétek tudomásul, hogy ők mind gyalogjaikkal, mind lovasaikkal felkeltek, s ha valaki közöttük megjeleni s velök tartani nem akarna, azonnal jószágaikat megszállják, s velök kötelelességeik szerint járnak el.¹⁾

Horváth Mihály azt írja, hogy a székelység panasza a gőgös és indulatos természetű s kegyetlenkedő kormányzása miatt utált vajda ellen Bakacs esztergomi érsek ösztönzésére történt, a ki, mikor az az udvarhoz feljutott, Báthorit önkéntes lemondásra, a királyt annak elfogadására bírta.²⁾ Így történt, hogy a király 1493. jan. 19-én Báthori István királyi udvari bírótól — iránta való kegyelme és jóakarata érintetlenül maradása mellett — az erdélyi részek vajdai tisztét és a székely ispánságot visszavevén: azt Lozsonczy László tárnokmesternek és Drágyfi Bertalan királyi kamarásmesternek adományozta, minden jogaival és joghatóságaival együtt.³⁾... A királyi kegyelem felőli biztosítás a büntetésnek a közönség előtt csak némi szelidítése volt azon férfi iránt, a ki a király megválasztásában főtényező volt, s lélektanilag érthető, ha a király régi hívéért ezt megtenni magát indittatva érezte; bárha a szívtelen zsarnok a koronától a legszigorubb büntetést ép úgy megérdemelte volna, mint a mily általánosan megbélyegzett és megvetett neve az utókor előtt, s a mily méltán itéli el őt mindenben önérdékét néző, hazafiatlan politikájáért s kormányzása embertelen tetteiért a történelem. Báthori István országbíró és erdélyi vajda azon oligarchia feje volt, mely Mátyás halála után Magyarország sorsát intézte, a kinek hazafiságát és tudományos mivelttségét jellemzi az, hogy a II. Ulászló és III. Fridrik császár és Miksa római és magyar király között 1491. november 7-én Pozsonyban kötött azon szerződés, mely a nemzet királyválasztási jogát semmisítette meg, az erdélyi nemesség és székely nemzet nevében így írta alá: »Én, Báthori György, testvérem, az írástudatlan Báthori István úr, a vajda és székely ispán nevében a fennebbieket elismerem [= *Ego, Georgius de Báthor, nomine patrum mei, Domini Stephani de Báthor, Vojvodae etc. scribere ignorantis, recognosco propria manu*].⁴⁾ Az nem változtatja meg a felőle való elítélő köznézetet, hogy az utána következő két legfőbb államférfi: Ország László és Rozgonyi László sem tudott irni, sőt fokozódik sajnálatunk a hazáért, a szégyenérzet nemze-tünkért. Ilyenek voltak azon főrangú magyar urak, a kik Mátyás után oly királyt választottak, kit üstökénél foghassanak, s a kik aztán belviszályaikkal a magyar nemzeti királyságot a mohácsi sirba temették.

Az elébbi szerződéshez hasonlót kötött II. Ulászló király Miksa római királylyal 1493. november 22-én, melyben az ország kötelezte magát, hogy ha Ulászló fiörökös nélkül hal el, Miksát vagy ennek egyik férfiórökösét Magyar-

¹⁾ *Székely Oklevéltár*. III. k. 122—123. ll.

²⁾ *Horváth Mihály*. Magyarország Története. 3. k. 261—62. ll.

³⁾ *Székely Oklevéltár*. III. k. 124. l.

⁴⁾ *Gasparis Ursini Velii*. De Bello Pannonico. 1762. 259. l. *Horváth M.* Magyarország Története. 3. k. 252—53. ll.

ország királyául választani és elfogadni akarják, s ezt a székely nemzet nevében Drágfi Bertalan székely ispán írta alá s megtartására esküt tett.¹⁾

Megemlítendőnek látom még Báthori István vajdának és székely ispánnak, mint a királyi udvar kiküldött birájának 1492. sept. 23-án Udvarhelyen, az összes székely székek küldöttei, a szász nemzet megbizottai s az udvarhelyszéki ülnökök jelenlétében tartott nemzeti közgyűlése végzését Sepszi-Szent-György mezővárosnak Sepsiszékekkel fenforgó hatósági ügyében. Midőn t. i. e mezőváros panaszait adta elé, hogy ő régi királyok adományánál fogva, azon hét kiváltságos és szabad székely városok közé tartozik, melyeket Magyarország királyai a hét székely székekben maguknak fentartottak és szabadságokkal láttak el; mégis Sepsiszék őt a közönséges székely mezővárosokkal és falukkal egyenlőképen a maga hatósága alá tartozónak tekinti, s állításuk támogatására bemutattak két oklevélmásolatot. A szék küldöttei ez állításokat tagadva, előadták, hogy Sepszi-Szent-György soha sem volt kiváltságos szabad város, hanem emberi emlékezet óta a szék törvényhatósága alatt állott. Ezt a szék összes lakói élőszóval is bizonyítják. Megkérdezettvén a többi székely székek, a szászok küldöttei s az udvarhelyszéki ülnökök: mindnyájan úgy nyilatkoztak, mint Sepsiszék küldöttei. S minthogy a sepszi-szent-györgyiek a két másolati oklevélnél egyebet előmutatni s állításaikat élő tanukkal bizonyítani nem tudták: a vajda a vele levő székely nemzeti és szász megbizottakkal, úgyszintén az udvarhelyszéki ülnökökkel együtt úgy ítélte, hogy Sepszi-Szent-György nem kiváltságos szabad város, hanem olyan, mint a többi székely községek, s a mint eddig is volt, ezután is Sepsiszék törvényhatósága alá tartozzék, az alatt kell hogy maradjon, s ezt, mint ezen nemzeti közgyűlés és vajdai törvényszék határozatát *ítéletképen* ki is mondotta s végrehajtását elrendelte.²⁾

II. Ulászló uralkodását a székely nemzet történetében még két esemény tette emlékezetessé, *egyik*: ősi törvényeinek és szokásainak írásba foglalása. Hagyományok után, krónikákból s királyi kiváltságlevelekből általánosan tudva volt a királyi udvarban és az országban egyiránt a székelyek őseitől örökölt nemzeti külön joga; de összefoglalva, egységes szerkezetben nem volt meg és sem országgyűlés, sem a király által megerősítve nem volt: országgyűlésileg nem, mert a székelység saját földén teljes önkormányzati joggal birt, a király sem erősítette meg, mert a székely nemzet az ősi gyakorlatot elégnék tartotta. Most azonban okulva a Báthori István vajda példáján, s látva az országban a közdolgok fölbomlásnak indulását, szükségét látta jogainak írásba foglalását s királyi megerősítését. Híven adja elé ezt maga a király által 1499. jul. 13-án kiadott kiváltságlevél, melynek főbb pontjai ezek: »Elénk járultak — így szól a király — országunk erdőntúli részeiben lakó három rendosztályu összes székelyeink gyorsaságos férfiai, bemutatták előttünk azon ősi szabadságaikat és szokásaikat magukba foglaló czikkeket [*articulus*], melyekkel ők hajdonta

¹⁾ *Gasparis Ursini Veli. De Bello Pannonico. 1762. 214. l.*

²⁾ *Székely Oklevéltár. III. k. 117—120. ll.*

magyarországi királyi elődeink idejében éltek és a miket használtak, melyeknek tartalma alább írva van s kértek minket, hogy azokat kiváltság alakjába foglalva most élő és ezután következő összes székelyeinknek örök érvénnyel bírólagon erősítsék meg és adnók ki. Mely czikkek sorban így következnek: »Mikor a király személyesen megy hadával kelet felé, Moldva ellen, az összes székelység — lovasok és gyalogok — tartoznak fejenként, hadra felkészülten a király hada előtt elöl menni s az ország határain kívül saját költségöken tizenöt napig az ütközetet bevárni, ugyszintén visszatértében a királyi serget hátul követni. Mikor a felség ugyan a keleti részek felé személyesét küldi hadba, akkor a székelységnek fele menjen vele az előbbi módon. Mikor délfelé Havasalföldre személyesen vezeti hadát a király, akkor a székelység teljes fele része — lovasság és gyalogság — menet elöl, jövet hátul megy az ország határán kívül, s ott az ütközetet 15 napig tartozik bevárni; mikor délfelé személyesét küldi, a székelység ötödrésze köteles hadi szolgálatot tenni. Mikor nyugatra megy személyesen, minden tiz üléses székely zsoldost tartozik állítani a király szolgálatára; ha pedig észak felé személyesen visel háborút, a székelyek húszadrésze köteles zsoldost állítani, s ilyenkor minden szék tartozik a főbb rendből egy kapitányt adni. Ezeken kívül az egész székelység a király, vajda, vagy székely ispán rendeletére Erdélyországot ott, a hol szükséges, minél szebben fölfegyverkezve, mint eddig, ezután is védni tartozik. Ezért a székelyek, mint a hajdani dicső magyar királyok által adományozott kiváltságos igaz nemesek minden adótól, vagy más nemü rovattaltól [*exactio*] mentesek és szabadok. Ha a székelységnek hadba kell menni s számukat meg kell határozni, ezt a székely ispán a főbb székelyekkel határozza meg, a kik kötelesek hadaikat fel is költeni, de úgy, hogy az ispán gondoskodjék és állapítsa meg: hány egyént hagyasson otthon háza védelmére mindenik kapitány és főbb székely [*senior*], hogy ezt ne tegye a felség, de ők, hogy ezzel is inkább a király szolgálatára buzdittassanak. A hadból elmaradókat a székely ispán bünteti és birságolja meg. Ha külellenség támadja meg Erdélyt, a székelység az ispán belátása szerint fölkelni és az országot védni köteles. A székelyek a királynak törvényes megkoronáztatásakor minden székely üléstől tartoznak egy ökröt adni; a székelynek az ökorádó fölhajtásakor joga van ökreinek felét magának kiválasztani, a király embere a másik feléből választ el egyet. A király első nászülésekor s fiuörököse születésekor szintén minden üléses [*sessionatus*] székely az előbbi módon egy ökröt ad. A király által az ökorádó fölhajtására kiküldött ispánnak [*comes*] megérkezésekor a hét székely szék mindenike tartozik egy lovat adni, olyat, hogy azon hadba tisztességgel elmehessen. Ha a király ez alkalomra kiküldött ispánja köztörvényszéket [*generale iudicium*] akar tartani, s a közdolgokról ez országrész javára és érdekében a szék főbbjeivel és ülnökeivel tanácskozni kíván, minden székben tizenöt napig, vagy a szükségesnek látszó időig teheti meg ítéleteit, a székely első [*primor*] és más nemes és jámbor férfiak közül tizenkét ülnököt választva ki maga mellé s azokat megesketve, hogy a perlekedők ügyeiben törvényeik és szokásaik értelmében igaz és egyenes ítéletet mondanak, a törvény-

szék élelméről a községek tartozván gondoskodni. A székely ispán vagy király elé addig semmi ügy ne vitessék, míg abban a szék nem ítél; ha valamelyik fél az ítélettel elégedetlen, felviheti Udvarhelyre, a székelyek egyetemes törvényszékére, onnan az alispánhoz, ettől a székely ispánhoz s utoljára a királyi felséghez. Ha a nemes székely hűtlenség vétkébe esik, ha az csak közöttük, székelyek közt történt, az ilyen csak székely jogát [*siculitatem*] veszítse el; ha pedig az ország és a királyi felség ellen követett el hűtlenséget, veszítse el székely jogát, nemességét s minden javait és vagyonát, azok szálljanak a fiskusra, de a mely azokat ne adományozhassa másnak, mint székelynek s köztük lakó birtokosnak, hogy a székelység ne apadjon. Ha valaki a székelyek közjava elleni dolgot kezdene, s ezt az illető szék valamelyik ülnökének alapos okokkal támogatva jelentené, az azonnal hívja össze azon szék közönségét bizonyos helyre, országos gyűlésbe [*ad diaetam*], s ha ez nem lenne elég, Udvarhelyszék kapitánya hívja össze, a főbekkel egyetértve, mind a három osztályrendű székelyek egyetemét [*Universitatem trium generum Siculorum*] s kihallgatván a feleket: az ügyet így határozzák el, a mit a felek vihessenek ispánjuk elé, s annak akarata ellen senki javaiban meg ne háborítottassék.... A király kegyelemmel fogadván a székelyek kérését, a kik a magyar szent koronának különösen a kegyetlen törökök ellen viselt háborukban vérök ontásával és sok őseiknek és atyjokfiainak halálával megszűnés nélküli szolgálatokat tettek, a miket a király jól tud: az említett czikkeket, melyek a székelyek őskori szokásaikat és szabadságaikat foglalják magukban, ezen kiváltságlevelébe foglalva elfogadta, megerősítette s az egész székelységnek örök időkre terjedőleg kiadatta«....¹⁾

Ez oklevélben birjuk a székely ősi szabadságok és nemzeti szokások királyi megerősítést nyert legteljesebb és leghitelesebb forrását. A hagyományok itt lettek írott jogok alapjává s a székely sajtósági törvénykezési különállás legerőteljesebben itt fejeződött ki. De a királyi jog tévesen van felhozva, s minden székely ősi alapjog nincsen meg, így a lányoknak a székely örökösödési rend szerint az ősi birtokban nem örökösödhetése, magszakadás esetében a birtoknak a szomszédokra, némely esetben a falura szállása sat.; ugyszintén azt, hogy a király küldöttének a székek egy-egy jó hadi paripát adjanak, sehol, sem a hagyományokban, sem más forrásokban megtalálni nem lehetvén: ősi szokásnak mondani nem lehet; inkább Ulászló királynak kapzsi hívei kívántak ebben egy új szokást hozni be azon időben, mikor a közhivatalokat magán meggazdagodásra használni fel divat volt. De bárhogy tekintjük, a székely nemzetnek II. Ulászló által mintegy rendszerbe foglalt szabadságlevele e kornak egyik érdekes jogi alkotása, a székely történelem tanuságos és gyönyörködtető nyugvópontja.

Másik, ezenkori nevezetes esemény az ökör-adónak a székelység által megtagadása, e miatt föllázadásuk és leveretésök. Ez a nép hagyományos emlékezésének bizonytalanságát mutatja. A székelység 1492-ben úgy emlékezett, hogy Udvarhelyen kastély azelőtt nem volt; néhány évvel később, 1506-ban arról

¹⁾ Székely Oklevéltár. III. k. 138—145. ll.

feledkeztek meg, hogy trónörökös születésekor a királynak ökreikből ajándékot adni kötelesek, pedig csak imént megerősített ősi kiváltságaik s nemzeti szokásaik közé ők vétették fel. Fia születvén t. i. a mindig pénzszükségben levő II. Ulászló királynak 1506 július 1-én tanácsosai értésére adták, hogy a székelektől az ökör-adót hajtassa be. Felszólítatván azok teljesítésére, megtagdák azt. A királyt tanácsosai arra birták, hogy az ellenszegülést s a királyi méltóság megsértését torolja meg. Tomori Pálnak, a ki budai lovassági parancsnok volt, rendelet adatott, hogy mind gyalog hadakkal, mind 500 királyi testőrségi fényes lovas csapattal gyorsan Erdélybe menjen, a hűségben megmaradt erdélyieknek meghagyva, hogy sergöket Tomoriéhoz csatolják . . . A megérkező Tomorival a székelek tulnyomó számban, s szenvedélytől elvadultan, felkészült sereggel Székely-Vásárhely közelében találkozáván, nagy lármát keltve megütköztek, s mindkét rész vitézül harczolt. De a székelek számban és bátorságban felül mulván a királyiakat, könnyen győzedelmeskedtek felettök. Tomori semmit el nem mulasztott s a csatát legtovább tartotta ki szétvert hadai élén, — de végre a szaladókat sem szóval, sem erővel vissza nem tarthatta, elcsüggedt népe magára hagyta s ő tiz [némelyek szerint husz] sebben vérezve, maga is szaladással mentette meg életét . . . A királynak tett jelentésében a székeleket ügyefogyott [*ribaldus*] népnek írja s úgy jellemzi, hogy azok sem Istentől, sem embertől nem félnek, joggal és jogtalansággal nem gondolnak s ma is azon pogánykori hitben élnek, hogy a kit csatában megölnek, a mennyországban szolgáljukká fog lenni. Tomori a királytól a székelek elleni harcznak nagyobb erővel folytatását kérte s maga mellé gyakorlott haderő rendelését . . . Erre Belgrád, Zörény, Orsova, Temesvár és több végvárok harczhoz szokott osztrák, oláh és pannoniai katona őrségei közül és zsoldosaiból nagy had gyűlt össze Tomori vezénylete alatt, a kik a most is ellenálló székelységet megtámadták, s bár elszántan védte magát, a tulerőtől legyőzetvén: a királyi parancs teljesítésére kényszerítettetett.¹⁾ Hogy ez a mondott időben történt, következtethető II. Ulászló 1508. jan. 15-ki kir. rendeletéből, melyben meghagyta a királyi ökrök felhajtóinak, hogy az utjukba eső szász községeket azok őrizetére ne kényszerítsék, az ökröket határaikon ne legeltessék s az utban elpusztultak ára megfizetését ne követeljék.²⁾ E rendelet kétségkívül történt visszaélések megrovása s jövő eshetőségek megtiltása volt. Midőn 1508-ban II. Lajos megkoronáztatott, a király ismét kirovatta az ökör-adót, s fölajtását is megkezdették; de a király tekintetbe véve a székeleknek a hadakozásokban sokszori részvevését, folyamodásukra elhalasztotta, 1511-ben azonban, szükségtől kényszerítve, biztosokat küldött hozzájuk, kik ez adót fölszedjék,³⁾ de erről adatok nincsenek.

Mátyás király halála után egy viharzó tenger képét mutatta a magyar államélet, melynek hullámain majd egy, majd más ellentétes irányban hányatott

¹⁾ *Nicolai Istvánffy Pannoni. Historia de rebus Hungar. 53—54. ll. Századok. 1881. 293. l.*

²⁾ *Székely Oklevéltár. III. k. 165—166. ll.*

³⁾ *Szilágyi Sándor. Erdélyország Története. I. k. 176. l.*

a királyi szék és ország, s főleg a magyar nép. A székelységnek, mint hadgyakorlott népnek, bő része volt ebben: magukhoz vonták a küzdő felek, sodorta az ár, sőt önkeblében is csaknem állandósult a nyugtalanság és forradalom, a mit az 1505-iki rákosi országgyűlésnek a nemzeti királyság visszaállításáról, a magyar nyelvet nem értő idegen uralkodó-házak kirekesztéséről hozott törvénye és az 1514-iki paraszt fölkelés idézett elő; a vajdák szigora, a székely főbbek alattomos hatalmi törekvései tápláltak, s a székely nép erős jogérzete és egyenlőségnek féltése a szenvedélyek kitérőseig fokozott. E mozgalmakban domborodván ki a székely egyediség és sajátos jellem, a küzdelmek között alakulván meg végleg a szék és intézményei, ezek közt fejlődvén ki a közigazgatás és igazságszolgáltatás születő ősi alakja: el kell mondanom a különböző székely nemzeti és ősi népgyűlések határozatait, a nemzet sorsa javítására, sérelmei orvoslására tett kísérleteit, a központi hatalom szerveivel gyakran összetűzését, bebizonyítva a székelyek önérzetének amaz élet- és erőforrását: *harczban és megpróbáltatásokban lett erőssé a székely!*

Emlékezetes politikai ténye ez időben a székelységnek saját főkapitánya alatt 1505. nov. 23-án Udvarhelyen hozott végzése és nemzeti alkotmánya, [*Constitutio*]. »Az egész Székelyföldnek, minden székeknek, akármi rendenlevői, adják emlékezetül, a kiknek illik, levelök rendében: hogy midőn ők ez évi Erzsébet királyné neve napja után ötödnapra Udvarhely városában, országuk régi szokása szerint, szükséges dolgaikért s az időhöz nem illő némely szokások megjobbításáért közgyűlést hirdettek és tartottak volna, nem utolsónak ítéltek azt, hogy a közgyűlések ritkán tartása miatt, a népnek az elébe vitt perei ellátása, annak nagy kárával igen messzire halad; valamint azt is tapasztalták, hogy a szeretet, harag, gyűlölség és önhaszonkeresés Székelyországban sem engedi meg, hogy a bírák és törvénytevők igazat lássanak és ítéljenek: a perek ezen halogatására s a törvénytevő bírák illetlen magokviselésére nézve szükségesnek látták meghívhatatlanul, Székelyország minden lakói által örökösen megtartandólag elvégezni és elrendelni, hogy az Udvarhely- és Kereszturszékekben való székely atyafiaknak elsői [*primores*] közül négyet, ugyanott lakó lófőnép közül tizenhármát, Székelyország régi bevett hatalmánál és tekinteténél fogva az igazság kiszolgáltatása végett bíráknak rendeltek — együtt tizenhetet — kik minden székben az egész Székelyországban, akármi renden levő székelyek képét viseljék. Ezen bírák választás után legelőbb megesküsznek, hogy csak Istent és igazságát tartják szem előtt, s szeretetre, könyörgésre, maguk hasznára nem nézve, a mi a két peres fél közt igazság lesz, csak azt cselekszik és végzik; ha azt teszik jó, ha nem — a mit Isten távoztasson — s a bírák valamelyike Istenről elfelejtkezne, s a maga üdvességét hátra hagyva, könyörgésért, ajándékért, vagy maga hasznáért az igaz utról kitér, mindjárt ítéltessek örök számkivetésre, a mellett minden ingóbingó marháit [*ingó vagytonát*] és örökségét veszítse el, s mint hamis hitű és lelkiismeretű s nevű ember, Székelyországban ne maradjon s ne lakhassék. A ki az ilyennek hazajövésében vagy megmaradásában fáradozna, szintén számkivetésre ítéltessek és kárhoztattassék. Hogy a bírák törvénye és ítélete hiában való

ne legyen, végeztetett, hogy ha egy dologban törvényt mondtak, ezen ítéletöket hajtsák végre, megadván a mi őket illeti, a kapitányoknak és királybíráknak, a kik egymásután esztendőnként következnek. Ha tisztviselő és bíró hal meg, azon székből s azon rendből, hová tartozott, Székelyország hatalmánál és tekintélyénél fogva válaszsának mást, hogy a 17. számban hiány ne legyen. Hogy a megirt rendelést és végzést mindenki megértse, annak érthető szóval mindenütt kihirdetésére Patakfalvi Pétert nevezték ki. Azt is elrendelték, hogy ezen bírák, mint Székelyország bírái, most az egész gyülekezet jelenlétében választassanak meg. És így az egész országnak elsői és kiváltképen valói [*primores et potiores*], ugyszintén a lófő renden levők közül is a mondott Udvarhely- és Keresztur székbelieket választották meg e szerint: Nyujtódi Pált, [*rugonfalvit*], Kaczai Antalt, Benedekfi Jánost és Pétert [*kadicsfalvit* és *bethlenfalvit*]; ezek, mint utóbb kitünik, az elsők rendéből voltak; tovább Patakfalvi Pétert., Kedei Kelement, Lókodi Pétert, Kedei Ferenczet, Szombatfalvi Gergelyt, Vágási Imrét, Patakfalvi Kelement, Márkus Mihályt, Bíró Balázst, Lengyelfalvi Boldizsárt, Fancsali Balázst, Akadás Mihályt, Patakfalvi Lukácsot. Mely bírákat a közgyűlés bizonyos tudomása szerint elválasztván, elébb megirt végzésére és rendelésére a megmondott hit szerént a közönség előtt megesketé, a mint annak rendje és módja kívánja vala. Hasonlóképen mint az elsők és kiváltképenvalók, lófő- és közrendek felemelvén jobb kezöket, erős hittel megesküvének, hogy mindezeket a végzéseket meghivhatatlanul örökké megtartják és másokkal is megtartatják. Minek bizonyására e rendeletökről való írott levelet pecsétjükkel megerősítve kiadták Udvarhelyen a fennirt napon és esztendőben. Aláírta főkapitány *Bögözi János* — azaz *Bögözi*.¹⁾

A székely önkormányzat és igazságszolgáltatás e becses emléknél a történelmi forrásbírálat jogosult különös jelenségként megjegyezni egyfelől azt, hogy ez a Marosszéken még akkor fennállott törzsek vagy nemek és ágak szerinti hadnagyság- és bíróságviselési rendszernek Udvarhelyszéken teljes megszűnését s egészen új korszak kezdetét jelenti és állapítja meg; másfelől azt, hogy a nemzeti vagy népgyűlés erős népies [*democraticus*] és magyar jogérzete daczára sem volt képes magát a kor latin nyelvi uralma alól kivonni; így szerkesztette végzéseit, miket a következő század elején a szék jegyzője fordított magyarra, s ez alakban ment az át e század második tizedében s most ujabban az irodalomba. Az is megjegyzendő, hogy e végzések alkotásánál nem volt jelen a székely alispán [*Vice Comes Siculorum*], sem a vajda, a ki rendesen székely ispán is volt; a gyűlés a főkapitány elnöklete alatt folyt le, a kinek vagy az összes székely székek kapitányai felett állónak kellett lenni, vagy a főkapitányok legidősebbikének, s ez összehívhatta a székeket, aláírhatta s pecsétével hitelesíthette a gyűlés végzéseit, a mi ez oklevélnek teljes hitelességet ad.

Az 1506. évben két oly közgyűlés volt Erdélyben, melyen a székelység is részt vett. Az *elsőt*, a Segesváron febr. 10. tartott három nemzeti közgyűlést

¹⁾ *Székely Oklevéltár*. I. k. 306—9. ll.

az 1505. Tordán tartott hasonló gyűlés határozta meg, arra mindhárom nemzet részéről teljhatalmu férfiakat választott és küldött ki a végre, hogy azok a három nemzet egyesülését [*Unio*] s a mit mindháromnak javára szükségesnek látnak, foglalják írott szerződésbe s vegyék teljesedésbe . . . . Ez alapon egybegyűlvén a magyarok, székelyek, szászok választott férfiai: legelébb hűséget fogadtak a királynak és királynénak, s minthogy Erdélynek egy ideig nem volt vajdája, a perek el nem látásából a nemzetek közt sok viszálykodás, gyűlölség és gyakori kárvallás következett; ezenkívül az ország a törökök és tatárok szomszédságában feküdvén: azok és más kóborló, gyujtogató, rabló ellenségek a lakosoknak sok kárt tettek, országszerte raboltak és gyilkoltak: ez okból, hogy e támadásokat vissza verni, s a rablókat, gyilkosokat kiirtani lehessen, szükséges a három nemzetnek egy szívvel való egyesülése. Meghatároztatott tehát egy akarattal, hogy az erdélyi káptalan küldjön ki egy bírót, t. i. a dékánt, a nemesek, székelyek, szászok minden vármegyéből és székely s szász székéből külön-külön két vagyis 14, a három nemzet 42, a dekánal 43 bírót. E bírák tegyenek le esküt, hogy a három nemzet fia között támadt minden perügyben igazságos ítéletet hoznak; gyűljenek össze évenként kétszer, Szent György és Szent Márton napkor Székely-Vásárhelyen, azután tarthatják gyűléseket más helyen is, a hogy a bírák czélszerűnek fogják látni. Ezen gyűlésekben lássák el s ítéljenek a három nemzet közt 32 év óta támadt hatalmassági és minden más elintézetlen ügyben, fennhagyatván a kir. felséghez folyamodhatás joga az ítélettel megalégedetlen feleknek. Az elintézett perek birságpénzeiből a mikért és mit a nemesek eddig a vajdának, a székelyek a székely ispánnak, a szászok saját bíráiknak fizettek, most mindenik nemzet a maga 14 választott bírájának adja és fizesse. Ha a három nemzet mint nemzet közt támad valami per, vigye mindenik saját bírája elébe s láttassa el ott. Mindenik nemzet tartozik a másik mellett, ha szabadságát s jogait veszélyeztetve látják — az alattvalói hűséget megtartva s a személyeket és költséget kimélve — alattvalói alázattal felszólalni s egymásnak védelmére kelni; ugy szintén akkor is, ha a vajda, vagy székely ispán támadja meg a magyarok és székelyek szabadságát és jogait, s kötelesek azoknak hivatalukból elmozdítását kérni.¹⁾ Ki volt e gyűlés elnöke? kik irták alá a fontos *Unio*-egyhességet? nincs fenn róla ismeretes írott emlék.

A másik közgyűlést ez évben külön a székely nemzet tartotta *Agyagfalván*, s jelen volt az öt fő, vagy anyaszék, s az alábbi végzéseket hozták. Elnök volt Gyergyói Lázár András, a székekből az *udvarhelyszéki* első u. m. Bögözi [az eredetiben: *Begezi*] János, Nyujtódi Pál, Kaczai Antal, Benedekfi János és Péter, bethlenfalviak, Gergely [az eredetiben: *Gergelyfi*] János, *Marosszékből* és *Aranyosszékből*: Apaffi Lénárt, Gyalakuti Mihály, Barcsai Gáspár, Tóth Miklós, Alárd Ferencz, Tatár Gergely, Dénes András; *Csik- és Kézdiszékből*: Lázár Balázs, Blaskó Sándor, Györffi [az eredetiben; *Györgyfi*], Sándor, Becz [az ere-

¹⁾ *Székely Oklevéltár*. I. k. 309—13. ll.

detiben: *Bocz*] Imre, Czakó János, Urbán¹⁾ Dimjén, Czirják Bernárd, Kun Antal, Apor István és Csomortáui László; *Sepsi és Orbai székből*: Kálnoki Bálint, Laczok Mihály, Czirják Balázs, Daczó Péter, Mikó Mihály, Mihályfi István, Biró Miklós. Ezeken kívül számtalan sokaság, a kik Székelyország javáért meghalni készek, s a szent koronához is hűséget tartanak . . . Székelyország földének lakói — így kezdődik a végzések szövege — közönségesen, *felső és alsó renden* levők, [e különbség itt a nemzet öntudatlan elismerése], adják emlékezetül mindeneknek, a kiknek illik, ezen levelök rendében, hogy az 1506. esztendőben Agyagfalván, Székelyországuk szükséges közdolgaiért külön gyűlést hirdetvén és rendelvén, hogy az egyenetlenséget és rossz szokásokat eltöröljék, és megszüntessék s a pártütöket és a pártütés veszedelmeit megelőzzék, Székelyországuk minden lakosa által meghivhatatlanul megtartandólag elvégezték: hogy a *kiváltképpenvalók és elsők*, a lófőrendüek és tisztviselők, úgy szintén a közrenden levők közül senki, a ki Székelyországban lakik, László király úr, annak tisztviselője, a vajda és székelyek ispánja ellen, vagy az ország romlásán ne igyekezzenek, ehhez társat keresni meg ne kísérelje, pártütés végett gyűlést ne indítson, s ne tartson, hatalmat és méltóságot magának ne tulajdonítson, hogy néhány észvesztő embert e célból maga mellé vegyen, hogy így országukban a tolvajságok, mások megnyomoritása, kergetése, megölése, verekedések, boszuállás, égetések, házak elhányása, hadak és üstökvonások és más hasonlók ne támadhassanak, mint az elmúlt időkben nehányszor történtek; hogy országukban a hitetlenség és pártütés taplója és kovásza egészen elszáradjon és hervadjon, hogy így a király méltóságának undort, tisztviselőinek gondot és búsulást ne okozzanak, még akkor is, ha a király tisztviselői valakit törvénytelenül háborgatnak, s az országnak kárt, a szabadságnak romlását okoznák is; ez esetben is nem pártütéssel álljanak ellen, mint a támadók szoktak, hanem közönségesen gyűljenek egy helyre, és a megbántódott félen így segéljenek; ha csak kisebb a megbántás, várakoztatólag, haladékot adó oltalommal éljenek egyenlő akarattal, de hűségüket megtartva, tanácskozzanak együtt s a királyt kérjék meg, hogy jobb móddal ellentállhassanak, míg a helynek messze volta miatt orvoslásért a király kegyelméhez s Magyarország segítségéhez folyamodhatnak, melynek ők is tagjainak hivatnak [az Udvarhely vármegye levéltárabeli eredetiben betű szerint ez áll: kinek mÿs *magjának* hivattatunk, a miben a széke-lyek régibb idő óta e hazában léte van kifejezve], hogy így az igen-igen nagy Scythiából rájuk maradt tökéletes hűségnek dicsérete — a mely még eddig minden pártütéstől és árultatástól ment maradt — ezután is tisztán megőrizve maradjon. Ha pedig valaki közülök az elsők, vagy lófő rendüek, vagy a tisztviselők közül pártot ütne, vagy arra gyűlést hirdetne, s ez rábizonyosodnék, az olyan, mint igaz tagtól elszakadott, közvégzéseik megrontója, ki hozzájuk mel-

¹⁾ Ezt tévesen olvasta legelőbb 1769-ben a szék jegyzőkönyvéből *Tibád Ferencz*; így közölte 1818-ban *Székely Mihály* [A Nemes Székely Nemzet Constit. 38. l.], ebből *Szabó Károly*: *Székely Oklevéltár*. I. köt. 416. l. Az általam látott Orbán-féle fordításban *Urkon* Demjén van. [Lásd a vármegye levéltárában.]

tatlan s nemzetök árulója, minden tisztességét és becsületét veszítse el; ne legyen szabad őt soha törvénybe [*biróság közé*] fölvenni, sem tisztet ne visel-
hessen, és Székelyországban soha ne lakhassék, de öröksége maradjon igaz örök-
köseire; az ilyeknek más kegyelmet ne adhasson, mint a fejedelem és az egész
székelység egyenlő akaratból; minden ingó-bingó marhája prédára, kapsira há-
nyassék s maga örök számkivetésbe üzessék. Ha pedig ily árulásban köznép
közül való találtatik, az is számkivetessék, javai prédáltassanak el, s kegyelmet
senki, csak a fejedelem és egész székelység adhasson. Hogy e megirt rendelé-
sek és végzések mind a nagyok és első, mind a lófő és közrend által megtar-
tassanak, mindnyájan fölemelvén jobb kezöket, ezen czikkekre megesküvének,
hogy azok minden pontját változhatlanképen megtartják, a mindenható Isten
tisztességére, a király hűségére és az egyességnek fennmaradására. . . . Mult
1505. esztendőbeli udvarhelyi végzéseik fogyatkozásait most újból megújítják,
megerősítik és mindenek által megtartását parancsolják, hogy t. i. országuk-
ban semmi tisztviselő az egyháztól elrendelt ünnepnapokon — azok megutá-
lására — törvényt ne tegyen, s ha valamelyik bíró teszen, azt törvénytelen-
nek és erőtelennek rendelik és végzik; az ily bíró büntetessék két marha-bir-
sággal, a mit a köz tisztviselőn a főkapitány hajthasson végre; ha pedig ezen esik
meg, őt büntesse meg a királybíró. . . . Az is tetszik a közgyűlésnek, hogy
noha hites törvénytevőket és bírákat rendeltek, a kik minden embernek Isten
igazsága szerint igaz ítéletet tegyenek, mégis látják, hogy kevés haszna van,
mert a végzést senki végre nem hajtja: ezért mostani gyűlésökben szentül ren-
delik, hogy minden bíró, a ki Székelyországban ezután valami dolgot megítél
és annak igazságát — a mit tisztaságnak hívnak — felveszi, az olyan tizenötöd
napra a meggyőzött félnek javaiából a győztesnek eleget tegyen; ha nem akarna
vagy rá ereje nem lenne, tartozzék a szék kapitányától és tisztjétől segélyt kérni,
s annak erejével vétessen eleget; ha azt elmulasztaná, a bíróból tegyenek ele-
get a győztes félnek, hogy a szegények és együgyűek az elégtétel halogatásával
több kárt ne szenvedjenek. . . . E végzések lettek — így végződik az érdekes
oklevél — a fenn megirt esztendőben és nap tájatt, a jelenvoltak nevei elsoro-
lása után a szöveg befejező szava: *Valeant.*¹⁾

Ha e három oklevél lényegét vizsgáljuk, meggyőződünk róla, hogy az
elsőben — az 1505-iki Udvarhelyiben — a székelység saját ügyeiben maga
alkotott magának egy közös nemzeti bíróságot, a három rend számarányban
osztván meg a hatalmat a főbkek és lófő s gyalogrend között. Ennek éle a
főbkek ellen irányul, a bíráknak kemény szemrehányásokat tesz, hibáikat fel-
tárja, a király iránti hűséget s a vajdával szemben az engedelmességet hang-
súlyozza. Maga az alkotás egy új időt jelző gyökeres reform. A *második* — az
1506-iki segesvári — a három nemzet egyesülését [*Unio*] mondja ki s fölté-

¹⁾ *Székely Oklevéltár*. I. k. 313—16. Én ezt az udvarhelyvármegyei levéltárban levő
eredetiből s orthographáját itt-ott kiigazítva közlöm, megjegyezve, hogy az anyavármegye
legelső iratai ezen 1505. és 1506-iki Orbán-féle fordított oklevélmások. Okát máshol
mondom el.

teleit és módozatait állapítja meg. Új eszme, mely az idők viharában született s egy nemsokára megalakulandó új állam életadó alapgondolata. Ennek jelenlegi célja az uralkodónak a három nemzet állandó hűsége iránti biztosítása, azoknak egymás jogai kölcsönös megvédelmezése végetti politikai szövetezése, különösen a vajda esetleges támadása ellenében, de mindig a királyhűséget tartva szem előtt s az orvoslást az ő kegyelmétől kérve és várva . . . . A szintén 1506-iki *agyagfalvi* népvégzéseket tartalmazó oklevél is erős vonásokban állítja előtérbe a király és vajda iránti hűséget s a pártütést és arra felhívást mint megbecstelenítőt megbélyegzi, a legszigorúbb büntetéssel fenyítettetni rendeli, s a nemzetet attól óvakodásra a nemzeti becsület nevében óvja; ezen kívül az udvarhelyi 1505-ki végzések végrehajtási részét bővebben körülírja, s az ítéletek végrehajtásának — a mint láttuk — erős sanctiót ad. E végzésekből tisztán kitűnik, hogy azok, bár az oklevél kelte hiányzik, a székelység fennebb elbeszéltek ököradó miatti föllázadásának hatása alatt, annak következményeképp jött létre. A király iránti hűség többszöri hangsúlyozása a király iránti hódolatra intő felhívás. A székelyek soha csorbát nem szenvedett hűségének, a csak imént elbeszéltek tény és a történetekben is fenntartott ellenkező esetek után csaknem dicsekvőleg kiemelése, nem tőlük, de felsőbb akarattól származottnak tűnik fel. Az agyagfalvi közgyűlés erkölcsileg, sőt hihetőn politikai befolyás által is kényszerítve volt a győztes királyi hatalom iránti meghódolása és hűsége iránti ez irott bizonyítványnak kiállítására.

De e végzések csillapító hatását mulóvá tették az ország akkori felzavart állapota, s a pártok örökös forrongása, a mikben a székelység mindig egyik fő tényező volt. Erről több oklevél szól. 1515. nov. 30-án Barabási Lenárd erdélyi vajda a király nevében Szeben város lakosságát értesíti, hogy a székelyek decz. 17-ére gyűlést akarnak hirdetni, arra a szászokat meghívni, mely gyűlés a vajda ellen van intézve s nem szolgál az ország javára, de inkább kárára. A szászok tudják — írja az alvajda, — hogy kegyelmes urok, a vajda, a király után mindig az ő javukat és tisztességüket tartotta szem előtt, s az is világos előttük, hogy a székelyek mindenik vajda ellen harczot indítottak, sok gondot és költséget okozva vele az országnak. Igen szorgosan kéri tehát őket, hogy a fennforgó ügyben ne tartsanak a székelyekkel, sőt erősen meghagyja a vajda úr nevében, hogy a székelyek említett gyűlésére el ne menjenek, attól magukat tartsák távol, tapasztalni fogják jövőben, hogy ez nekik javukra lesz.¹⁾ Meg volt e a gyűlés? s mi volt tárgya? nem maradt fenn róla adat, legalább én nem ismerek. Van ellenben egy, 1519. Szent Vincze vértanu napján, [jan. 22.] Kereszturon kelt igen fontos oklevél, melyet hét székely szék közönsége intézett Tordavármegye nemességéhez, melyben előadják: hogy előttük, mint barátaik előtt, tudva van, minő kötelezettség áll fenn a székelyek, magyarok és szászok között egymás jogai és szabadságai kölcsönös védelmére nézve, mely szerint mindenik fél által elfogadott és kötés [*vinculum*] alatt megerősített irott egyességlevél áll fenn,

¹⁾ *Székely Oklevéltar.* III. k. 190. l.

a miben ki van fejezve és megerősítve, hogyha valamely nagy szükség esete fordul elő, s közülök valamelyik nemzet vagy jogai és szabadságai bárki által elnyomatnának, előbbiek tartoznak neki segélyére menni s őt oltalmazni. Mint-hogy pedig most a nagyságos vajda urtól, mindnyájuk urától, jogaikban és szabadságaikban nagy fogyatkozást, személyökben és örökségökben pedig nem kis kárt, sérelmet és romlást szenvedtek: szükségessé vált, hogy vármegyei nemes atyjokfiaival összejöjjenek s az ő segélyök által érintett kötelezettségek szerint — a mint illik — ezen bánталomtól, elnyomatástól és kártól megkönnyebbitessenek. Serkentik tehát Tekintetességöket [*Egregietates*] és Atyafiuságukat [*Fraternitates*], hogy a közelebbi Mátyás apostol ünnepe előtti napon [*febr. 23.*] Tordán, gyülesei szokott helyén, jelenjenek meg és jöjjenek össze, a hol az ő Atyafiuságukkal néhány általuk e végre kiválasztott és kiküldött atyjokfiai az előbocsátottakról tényleg tanácskozni és értekezni képesek legyenek, hogy e szerint a közöttük és nemes atyjokfiai közt fennálló kötés sértetlenül fenntartassék, s ők is szükség esetében az ő kívánságaikra szolgálatukra készen állhasanak. Akartak volna ők azon hiba dolgában, a mivel a királyi felség előtt vádoltatnak, lépést tenni s magukat tisztázni és igazolni . . . [Itt a szöveg megszakad . . . Kelt mint fenn, a hét székely szék három rendei közönségének [*Universitas trium generum Siculorum septem Sedium*] nevében.¹⁾ Ugyanez évben Szapolyai János erdélyi vajda Udvarhely mezővárosban [*in oppido Udvarhely*], pünkösöd ünnepén [*jun. 12.-én*] kelt levelében tudatja a Brassó városi szászokkal, mint kedves barátaival, hogy a mint értette, némely, különösen Csíkszékben lakó székelyek izgalmat és pártütést szándékoznak előkészíteni, a mi a királyi felség és az ő szeszélye ellen van intézve, mint a ki most ő felsége nevében van erdélyi tisztében, s a mint jobban megfontolja, e dolog kimenetele rájuk nézve jár bizonyos veszélylyel, minthogy az ily lázongások eddig is mindig nekik voltak kárukra: ezért szükséges, hogy a nagy rosz eltávolítására ő felsége nevében jókor gondoskodjék. Felszólítja tehát őket, mint a király személyének képviselője, s fejük és javaik elvesztése terhe alatt a legyszigorubban megparancsolja, hogy e levele vétele után, a királyi felség iránti hűségöket szem előtt tartván, 300 lovast és 50 puskás gyalogot azonnal kirendelni és a vajda rendelkezése alá Segesvár felé sietve elküldeni tartásák kötelességöknek. Mert ha hanyagok lesznek, s parancsát megszegik, ez nekik kárukra és nagy veszedelmökre lenne.²⁾

A csíki mozgalom oka hihetően a Szent-Lélek vára tartozandóságának 1517 ápr. 14-én a vajda részére adományoztatása,³⁾ a mit a csíkiak el nem adományozható székely örökségnek tartottak s az elleni felszólalásukat vette a vajda a király és az ő személye elleni támadásnak. E kérdés ezután vár tisztázásra.

¹⁾ *Székely Oklevéltár*. III. k. 198—99. ll.

²⁾ » » III. k. 201—03. ll.

³⁾ » » III. k. 192—93. ll.

E kort és a vajdai kormányzást különösen jellemzi az, hogy ugyanez időtájatt, 1519. Szent László napján [jun. 27.] Brassó közelében Prásmáron Szapolyai vajda előtt megjelenvén a Tekintetes és Gyorsaságos [*Egregii et Agiles*] háromrendü székelyek [*trium generum Siculi*], t. i. Kun Antal [maksai Szék. Okl. III. k. 131. l.], nemkülönben T—J—falvi T. [Sajnos, hogy itt a többi résztvevő székely előkelők nevei csak ez érthetlen betűkben maradtak fenn.] fontolóra vették azon súlyos és szinte veszedelmet okozható pártoskodásokat, vetélkedéseket és egymás ellen való torzsalkodásokat, melyek közé Székelyhazájok a közelebbi időkben is gyakran besodortatott, a mik szükségét és elnyomatást idéztek elő, a mint ezt mindenki láthatja; mint hazájukat szerető s azt megtartani akaró jó hazafiak, az ily szertelenségeket kebelökből gyökeresen kiirtani s végső szükség esetére a közöttük levő egységet fentartani akarván, miután tapasztalták, hogy némelyek az ilyen pártokra szakadásokat [*particularitates*] maguk keresik, mások veszedelmét — birói ítéletet nem várva — óhajtják, s magukban egymás ellen bosszút forralnak: ezen kicsapongó féktelenségek megszüntetésére, maguk és örököseik nevében hit és kötés [*vinculum*] alatt a vajda jelenlétében megigérték, érette szavatosságot vállaltak s meghatározták és elrendelték: hogy ők mostantól fogva Székelyországuknak szabadságát és törvényét egy szívvel-lélekkel fogják pártolni, megtartani és védelmezni; akarják, hogy mindenki azon szék törvényhatóságával, a melyben lakik, legyen megelégedve, a más szomszéd szék kormányzásába semmiképen bele ne avatkozzék; senki semmiféle keresett ürügy alatt pártot ne szervezzen, s mások elnyomására fölkelést ne indítson; hanem ha valaki közülök hatalmaskodást, gyilkosságot, rablást, gyujtogatást és paráználkodást vesz valahol észre, az ilyet idéztesse a rendes bíró elé, s a törvény folyása szerint vétesse vád alá és végleg ítéltesse el; s ha a hozott ítélet után a vádolt a felsőbbeknek ellene áll s engedetlenséget tanusít, a sértett fél vigye ügyét a vajda vagy székely ispán elé, a ki ha nem tesz igazságot, azonnal azokat a székbelleket, kik e szövetség tagjai, vagy ha a szükség kívánja, a szomszéd székbeli szövetségeseket is ügyében hívja segítségül, s azok minden kitérő okot mellőzve — kivéve, ha el nem távoztatható akadály, hadra fölkelés vagy ura szolgálata akadályozzák — tartozik fölkelni, hogy a ki a szék ítéletének nem engedelmeskedik s birája előtt meg nem hajlik, fejét veszítse, s vétkének súlya szerint háza és javai kapsira hányassanak, maga számüzessék s büne büntetését siratni kénytelen legyen; azon esetben pedig, ha valamelyik az ilyen megsértett fél mellett föl nem kel s őt nem segíti, hasonlóképen fejét és javait, hitét és becsületét veszítse el, Székelyországból kiüzessék, s a háromrendü székelyek közt többé a vajda és a székelység megkegyelmezése nélkül ne lakhassék. S hogy valaki ezen Székelyország, neveiket fenn megirt lakószói közül az elébbi megállapítások után fölkelést, pártütést és elnyomatást meg ne kíséreljen, mindnyájan kézbeadással ígérték és fogadták, s egymást az élő Istenre, Szűz Máriára és Isten minden válogatott szenteire való esküvésökkel, keresztény hitök, becsületök és emberségök elvesztése alatt biztosították; arról is bizonyossá tevén egymást, hogy az ítélet kelte után

egyik is a másikat el nem hagyja, de midőn rá szüksége lesz, minden időben, minden erejével azon lesz, hogy joga és igazsága ki legyen szolgáltatva; a kik pedig ezen törvényszabály megállapításában távollétök vagy azok nem tudása miatt részt nem vettek, azok mostantól tizenöt nap alatt a vajda előtt jelenjenek meg, s a hozott határozatokhoz járuljanak hozzá; különben azokon, a kik vakmerőségből részt venni nem akarnának, e vonakodásuk nem segít, azok is, mint a jelenvoltak, egyenlő kötelezettség alatt állóknak fognak tekintetni. A kitüzött tizenöt nap határán belől Tekintetes és Gyorsaságos J. és J— is a vajda előtt megjelenvén, hitöket letették, a fennebbi megállapodásokhoz meg-egyezősöket adták s magukat azok megtartásra kötelezték.¹⁾

E szövetkezésnek a vajda előtt a székely előkelők nevében Prásmáron létrejötté, a székely fölkeléseket sujtó vonatkozások s az egésznek autokratikus szelleme világosan mutatják, hogy az a vajda ösztönzésére, a háromszéki előkelők által, az ottani lófő és gyalog-rend mellőzésével és valószínűleg ellenére, a vajda ellen fölingerült udvarhelyszéki székelység törekvései ellensúlyozásául alkotottatott. A vajda megoszlás által kívánta meggyengíteni elleneit. Hogy Szapolyaitól a székelység szabadságait féltette, az előbbi oklevelekből kitünik; jelét adta ennek alvajdája, Hagymási Miklós ellen 1519-i fölkelésével, kinek néhány emberét megölték, s csakhamar oly erőre kaptak, hogy Szapolyainak magának kellett Budáról feles számu had élén ellenök menni, a kiket aztán véres ütközetben Darócz és H.-Szent-Pál közt legyőzött, országuk földét rabolta és pusztította, a lázadás fejeit pedig kivégeztette.²⁾ Sőt a vajda még tovább ment a büntetésben; lefoglaltatta a kiválóbb zendülők jószágait, s székely jog és törvény ellenére — a mik a székely örökség eladományozását tiltották — másoknak adományozta.³⁾ Az elkobzást némely emlékek 1521-re teszik, de a tényt valamennyi forrás említi. Szapolyai ezzel a székelységet megint még inkább elidegenítette magától, a mit éreztettek vele és fiával.

Még csak az erdélyi nemesek és székelyek által 1524-ben, nov. 15-én Székely-Vásárhelyen tartott közgyűlésnek a szász nemzethez intézett egy felszólítását említem meg, melyben azt, mint barátaikat emlékeztetik a Mátyás király halála utáni években [a sárdi mezőn Udvarhelyszéken, l. *Szék. Okl.* III. k. 122. l.] az ő és fő emberek [*primor*] tartománygyűlésében keresztény hitökkel s kötelező írásban megerősített végzésökre: hogy ha ezután bármikor a nagyok és hatalmasok vagy bárki más által erdélyi atyjokfiai közül bárki elnyomatnék, s magán segíteni elég ereje nem lenne: ez esetben ezen keresztény hitökre és kötelezettségökre emlékeztetvén, mellette mindnyájan fölkelni tartoznak. Bizonyára hallották — írják tovább — szász ur atyjokfiai, hogy Sorvary Miklós, Fogaraszvárának várnagya a napokban ezen Erdélyországnak egy tagját, az ő nemes atyjokfiát, Székely Pált, a ki magát arra semmivel nem érdemesítette, felakasz-

¹⁾ *Székely Oklevéltár.* I. k. 337—339. ll.

²⁾ *Köváry László.* Erdély Tört. II. k. 145. l. *Szilágyi Sándor,* Erdély Tört. I. k. 182—83. ll.

³⁾ *Szilágyi S.* Erdély Tört. I. k. 183. l.

tatta, a mi ez országban eddig soha nem hallatott. Szász atyjokfiak pedig maguk tudják, mit cselekedett a szebeni polgármesterrel az erdélyi sókamarák ispánja. Ez okokból ők bizonyos székely atyjokfiakat panaszra a királyi felséghez küldötték, s szász ur atyjokfiakat ezennel keresztény hitőkre s a három nemzetnek egymás közötti egyességére [*Unió*] emlékeztetve intik, hogy mihelyt az említett székely követek a királyi felségtől visszaérkeznek, azon helyen, melyet a három nemzet e végre alkalmasnak lát, minden hadaikkal együtt köztük megjelenni ne terheltessenek s tartozzanak, hogy így egyik nemzet a másik után el ne nyomassék. Ha ily elnyomás szász urakat éri, ők keresztény hitők s egyességek szerint hadaikkal és fejeikkel velők szintén segítségökre fognak menni. Aláírták s pecséteikkel megerősítették: Apaffy Ferencz, Bánffy Ferencz, Bánffy Farkas, Kendi Gál, Bethlen Elek, Vas Balázs, Mochy György [*vármegyei nemesek*], Patóchy Miklós, Somkerekai Erdélyi Ferencz, Czakó Benedek, Nyujthódi Demeter [*székelyek*] és az országgyűlésen jelen volt több más tagok.¹⁾

Az oklevelek bővebb idézését Udvarhely vármegye történeti fejlődésének hiteles megállapítása ugyszólván rám kényszeríti. Rám nézve csak e fejlődés fő mozzanatait feltüntető részek birnak ugyan fontossággal; de a szövegekből ezeket kiszakítani nem lehetett a nélkül, hogy a megértést ne kockáztassam. E módszerrel az oklevél-szövegekből önként kiválik az, a mit az olvasóval tudatni kívánok, s végül a valót rejtő szövegburokból kibomlik a történet magva, a vármegye ősmúltjának legalább vázlatban megalakult képe.

Összevonom, a miket megállapítottaknak vagy legalább részben az eddiginél jobban fölvilágosítottaknak vélek. *Udvarhely* és *Udvarhelyszék* neve már az előbbi korszak [XLSő] fejezetében meg volt állapítva, itt megszokott használatba jönnek, s a mohácsi vészig terjedőleg állandóságot nyernek; de az első, mezőváros [*oppidum*] jelzővel gyarapodott 1485-ben [*Szék. Okl. III. k. 108. l.*], s ezt használják az oklevelek írói 1492-ben [*Szék. Okl. III. k. 123. l.*], 1519-ben [*Szék. Okl. III. k. 202. l.*], a mi ezentul állandóvá lett. Valószínűen Zsigmond király adta ezt — mint egy helyen maga mondja, hogy más székely városoknak is megadta, de még eddig az erről kelt oklevél — tudtom szerint — nyilvánosság elé nem került. A Székelyföld [*Terra Siculorum*] kifejezés kibővült e korszakban a *Székelyország*, *Székelyek tartománya* névvel. Használatba jött már IV. László alatt a *királyi székelyek* kifejezés, I. Károly, I. [Nagy] Lajos alatt a *Siculi nostri* alak, a mi Zsigmond, Mátyás és a többi királyok alatt is fennmaradt. Kibontakozott a homályból a székely hadrendszer és hadi kormányzat, a hadba hívás és fölkelés formái és ünnepélyessége, a szék főkapitányi tiszte és a hadnagyság, mit a *major exercitus* néven fejeztek ki . . . A székely ispán e korszakban többnyire a két erdélyi vajda egyike volt, mindkettő anyaországi főrangú, de olykor székely alispánt is neveztek ki. Bogomér van 1235-ben első székely ispánnak elismerve; de már az 1280-ban élt Adorján István [*I. Szék. Okl. I. k. 20. l.*] nem mondható sem Telegdi, azaz *udvarhelyszéki* ispánnak, sem

¹⁾ *Székely Oklevéltár. III. k. 237—38. ll.*

székely ispánnak. A harmadik székely ispán Majos [1291.]. Az oláhfalviaknak adott 1301-diki kir. kiváltságlevél a székely ispánt mondja a székelység hadai vezérének. Majos után rendszeren következnek a vajdák, az 1510 nov. 10-én kinevezett Szapolyai Jánosig [*Szék. Okl. III. k. 175—176. ll.*]... A szék kapitánya neve elé jó egy 1448. febr. 6-diki oklevélben, hol Udvarhelyszék kapitánya a szék hadai vezérének [*hadnagyának*] iratik. E korszakbeli hivatalos lajstromok a *capitaneus* nevet magyarul hadnagy szóval fejezik ki [*Szék. Okl. I. k. 159. l.*] Vingárti Geréb János, az erdélyi királyi sergek főkapitánya 1459. jun. 23-diki parancslevelében világosan említi az udvarhelyszékiek hadainak kapitányát [*Szék. Okl. I. k. 177. l.*]; egy 1481 jun. 17-ki székelyispáni beigtatásról készült jelentő levélben meg van nevezve Szentpáli Becze Tamás, mint az udvarhelyszéki székelyek kapitánya [*Szék. Okl. I. k. 236. l.*]. Egy 1487. febr. 3-dikán Udvarhelyszéken Jánosfalván, azon székbeli választott és kiküldött birák emberölési bűn tárgyalásáról tett jelentésében, meg nem nevezve ismét azon székbeli kapitányok [*fő- és alkapitány*] vannak említve [*Szék. Okl. I. k. 263. l.*]. Báthori István erdélyi vajdának és országbirónak 1487 febr. 15-én kelt parancslevele egy emberölési bűnygyben szintén Udvarhelyszék kapitányához és többekhez — kik hátrább megneveztetnek — vannak intézve [*Szék. Okl. I. k. 265. l.*]. Az 1505-ben volt Bögözi Jánost az ez évi udvarhelyi végzések teljesen igazolják. Sőt az alkapitányságra is nem egy oklevélben van utalás. A hadtisztek kevés száma és a hadrendszer egyszerűsége egymást bizonyító tények.

A székely haderő és katonai három rendosztály eredete, egymáshoz való viszonya és honvédelmi kötelezettsége felvilágosításához e korszakban a fejlődést mutató új tájékozások járulnak. A történetek folyamából világosan kitűnik, hogy a székely nemzet-törzs eredetileg mind egyenjogu, szabad és született katona volt. Ős időkben a hadnagyok, birák, tisztek, a vajda és székely ispán közelébe jutván, befolyásuknál fogva s tiszti jövedelmeikből megvagyonosodtak, s a viszonyok fejlődésével elsőkké [*primor*] lettek, a hatalom a többiek fölé emelte, de ez polgári jogaik egyenlőségét nem változtatta meg: *első, főbb* [*primor, potior, senior*], lófó [*primipilus*], gyalog [*pedes, pedites*] sem több, sem kevesebb jogot nem birt. A székelység együtt egy köztársasági rendezett polgári hadsereg volt; de a főbbek már a Mátyás korabeli 1473-diki székely haderő új szervezésekor kivonván magukat a hadi szemlei [*Lustra*] összeírás alól, elvetették a nemzetben az egyenlőtlenség magvát, s felsőbbbségök és kiválóbb állásuk első irott alapját tették le, az adományos [*donatarius*] magyar főnemesség rangjára s politikai és társadalmi állására törekedve. De ez akkor még csak csirájában volt, később jött létre a székely egyenlőség erőszakos fölbomlásakor a nemzetet ért szerencsétlenségek korszakaiban, a minek előadására később jó sor.

A három osztályrendi székelyek [*Siculi trium generum, Siculi trium generum armatorum*, a mint Háromszék címerköriratán írva van] megjelölés s annak tiszta értelme felőli köztudás is némileg tisztázódott. A genus itt se nem *törzset*, se nem *nemet* jelent, de a nemzet már ismeretes három katonai osztályrendét.

A székelységnek s köztük az udvarhelyszékieknek bő alkalma nyílt I. [Nagy] Lajos, a két nagy Húnyady alatt hazaszeretető s őseiktől öröklött vitézségök bebizonyítására. Hosszu sort tesznek azon harcok, melyekben a székely, nevére méltónak mutatta magát, valamint elő volt adva a szabadságaikat sértő vajdák elleni többszöri föltámadásuk. Fölkeltek ők a nekik javukat akaró Mátyás király ellen ép úgy, mint a rossz tanácsadóira hallgató II. Ulászló ellen, jogaik csorbitását vélvén látni néha jogos királyi rendeletekben is. Gyakori forradalmuk forrása saját könnyenhivőségök, jogaik féltése s a pártfőnökök által rossz útra csábíttatásuk. Jól jellemzi őket a Mátyás király udvarában élt Bonfini. »Mikor Mátyás halála után — írja ő — az ország királyválasztásra gyűlt össze, az erdélyi vajda és székely ispán zászlója alatt megjelentek a székelyek is, a magyarok legrégibb és semmi idegen vér által meg nem fertőztetett nemzetsége [*vetustissimum Ungarorum genus*], mely a régi szkythák szigorával, erkölcsével és szabadságaival büszke. Ezek dárda helyett vadászgerelyt, ijjat, tegezt és szablyát [*ensis, framea*] használnak; testöket kemény vászon mellvérttel védik s marhatenyésztésből éldegélnek [*victitant*]. E nemzet a hadban a legzordonabb [*asperrima*], a szolgaságot nem tűri és semmiképen meg nem szelidíthető«. Más helyt megint így ír róluk: »A székelyek azt kívánják, hogy mint valóságos hunn ivadékok, mind nemeseknek tartassanak. Az idevaló népek is őket hunnoktól valóknak mondják, a kik itt maradtak Magyarországon, s számuk akkorára növekedett, hogy mikor had fenyegeti őket, könnyen kiállitnak s harcba vihetnek 50,000 fegyveres embert. Erkölcsaik, szokásaik, törvényeik a többi magyarokétól sokban különböznek. Senkit maguk közt több szabadsággal bírónak el nem ismernek. A legkisebbnek köztük az a szabadsága van, a mi a legnagyobbaknak. Adót sem királynak, sem másnak nem fizetnek azon kívül, hogy a királynak nászülésekor, megkoronáztatásakor s mikor fia születik, minden székely egy ökröt ad. De többnyire azt sem teszik nehézségek nélkül. Inkább meghalnak, mintsem adót fizessenek.«¹⁾

Tiszta körvonalokban tűnnek fel e korszakban az udvarhelyszéki bíróságok és székely nemzeti törvényszékek s azok igazságszolgáltatása. A szék kisebb birói és más perügyei felett 12 esküdt vagy székülő bíró [Assessor] ítelt, elnöke a kapitány vagy királybíró, fontosabb ügyekben a székely alispán vagy az alvajda, a királyhoz felhívottakban a vajda, a ki olykor országbíró, máskor fővezér vagy ország kapitánya volt, e végre olykor a királytól kiküldve, — a mint fennebb láttuk. Az 1505-diki udvarhelyi 17 személyű, valamint az 1506-diki segesvári három nemzeti gyűlés által alkotott 42 személyű bíróság inkább a három nemzet közötti ügyek és a nagyobb hatalmassági perek elintézésére volt alkotva — úgy látszik — csak muló életű és ideiglenes intézkedés volt, s mint az udvarhelyi, a székely nemzet, úgy a segesvári Erdélyország jogszervezetében meg nem gyökerezett, legalább későbbi emlékek róla nem szólnak.

¹⁾ *Antonii Bonfinii. Rer. Hungaricar. Decad. Quatour cum dimidia etc. Basileae etc. 1568. 678. l. Ismét 135—136. ll.*

Még csak azt jegyzem meg, hogy az udvarhelyi végzésben föllalitott bíróság a Székelyföld mindenik székének főlebbezési másodfoku törvényszéke volt. A bíróságokról s birói fizetésekről szóló oklevelet én e korszakban nem ismerem. De van a székely nemzetnek és századokból e korra szállott szokásos törvénye, melynek vonatkozó néhány intézkedését alább jegyzésben közlöm.¹⁾

A mint Magyarország Mátyás után gyöngülni és szétmállani kezdett: ugy indult meg Erdélyben egy különválási és önállási irány. Az alap rá meg

¹⁾ *Municipalis Consuetudo Siculorum in Judiciis.*

Parancsolattal senkit ne hihassanak se a vajda, se az ispán cleibo, hanem kit-kit székön keressenek először.

Az örökös székely meg ne tartassék az urak [a vármegyei nemcek] tábláján, hanemha halált érdemelne.

Szántszándékkal való halálért a gyilkos meghaljon, a vajda urak kegyelme, még a királyé is, meg ne oltalmazhassa; ha pedig a gyilkost a véren megfoghatják, ugyanottan szolgáltatassék rá törvény... s ha a véren meg nem foghatják és megsententiázzák, a mely széken megtalálják, azon szolgáltatassék törvény rá.

Történettel való halálért a vajda urak kegyelme használ esztendeig és 3 napig, de úgy, hogy ez időközben a halálokozón új bosszut ne tegyen, s ha akkor el nem végződik, azután szolgáltatassék törvény rá.

A királybíró dolga az, hogy a székes helyen lakhassanak és a bírótól [értetik a szék választott bírója] várjanak, egy esztendeig a bírótól számot vehessenek; ha nem hiszi, hitőket vehessék, de ő maga bíró nélkül birságot nem vehet.

Valamely széken a bíró vagy hadnagy vagy a királybíró törvénytelen tenne, azon széken törvény legyen benne; de ha birságért vagyon a per, a székel kérdőt nem viselhet.

Bíró, hadnagy és a királybíró másért nem ügyvédeskedhetik, hanem a maga dolgát viselheti.

Továbbá, a vajda urak ítélete felől az volt a székelységnek törvénye, hogy mikor a nemes uraknak [a vármegyeieknek] törvénye volt és octávája a vajda úrnak akaratjából, annak-utána való Szentgyörgynap és Pünkösöd közbez, az urak Székelységből ítéletet kívántak; midőn czeken ítélték, a 15-ik napig tartozott a szék 40 lóra élest adni, és azon székiek, mind a bíró hadnagyokkal egyetemben, és a 12 személy valamit birtak, a vajda uraknak jutott, annak fele a 12 személyé volt, és a törvényre való hivatalra két pénzen adtak czédulát.

Valamikor hadat adtak Székelyföldről, azokat a főnépek készítették és ha a vajda urak alá adták, a kik haza szöktek, büntetések a vajdáé volt.

Valamely ember vagy a széken, vagy a Vajda urak előtt leülvete [vesztesnek ítéltetve] perese előtt, a bíró időt adott bizonyításra; ha rá bizonyithatta, törvénye lett, annak az ítélet Székelyföldön ilyenképen volt: hogy ha a falu 3 igaz jámbort fogott, három ember megfelelt, a falut és valakit kiadott nyilvánvaló tudással, ezt megbüntették, a mi marhája volt, az ő részét elvették, felesége, gyermekei részét meghagyták, valakit pedig hallással feleltek, ennek helyt nem adtak.

A királybíráknak ilyen birságban van részök: órbirságból, paráznabirságból, vérbirságból, azoknak mindenike 3 girát teszen; felével a bíró és királybíró osztozott, felével a hadnagy a székülökkel; ha házas ember vétkezett, annak része marháját elvették; a bírák, hadnagyok és királybírák csak az ő idejebeli birságot kereshették.

Valamely bírónak, hadnagnak tisztí vagyon, addig vele nem perelhettek annakelőtte való dologról, hanemha tisztében esett dologért; mikor tisztí eltelik, másodszek napján perelhetett véle. [Országos Levéltár. Kinostári osztály. Gy.-Fejér, 41. jelzésű eredetiből, melynek orthographiája XVII-ik századbelinek látszik.]

volt a nemzeti külön területekben. A magyar vármegyéket vajdák igazgatták, kik az egész országnak főkormányzói voltak, a székelyek ispánaiktól, a szászok a szebeni királybírótól függöttek; mind külön területen, külön törvények alatt éltek, külön tartományi gyűléseket tartottak, adót, katonát külön szavaztak meg — csaknem állam voltak az államban. A külön tartományi gyűlés, a három nemzet *Uniója*, önvédelmöknek önerejükben keresése s az anyaország központjában uralkodó kétségbeejtő fejtelenség volt főképen az, a mi e nemzetekben a hozzá tartozás érzését folyvást gyöngítette, ellenben az ő külön létüket s együvé tartozásukat mind erősebbé és erősebbé tette. Legnyomatékosabban nyilvánult az önállósági hajlam a három nemzet *Unió*-gyűléseiben, melynek célja az önvédelem volt, s ezek között is legjellegzetesebb és legdöntőbb hatásu az 1459. decz. 3-dikán Gyulafejérváratt, a megyesi országgyűlés határozatai alapján írásba foglalt véd- és dacszövetség, melyben fogadták: hogy egymás jogait, szabadságait és kiváltságait kölcsönösen fentartják és megoltalmazzák, hogy fegyverrel büntetik meg azt, ki az Uniót megszegi vagy ellene szegül; hogy egymással minden elnyomást, zaklatást és zsarolást tudatnak, s 8 nap alatt megsegítik egymást; megtiltották, hogy a királynak Erdélybe küldött követeihez senki se csatlakozzék s szokatlan adók beszedését ne tanácsolja; meghatározták, hogy a törököknek gyakori beütései s belső nyomorgatások eseteiben a nemesek és székelyek a szász városokba menekülhetnek, de akkor ők is kötelesek a városok védelmére, s végül, hogy a ki ez Unió pontjait megszegné, veszítse el jószágát, maradékait száműzzék, vérdíját pedig 3 denárra szállítsák le.¹⁾

E szövetkezések nem békés polgári élet természetes fejleményei voltak; de olykor — mint az elébbi esetben is — a fennálló hatalom ellen irányult forradalmi védekezések, a miket az rendesen elnyomott és levert; de e törekvések céljai és emlékei mint politikai vágyak [*aspiratio*] az elmékben fennmaradva tovább éltek, s mikor Magyarországon a *nemzeti királyság* mohácsnál sirba szállt, a *nemzeti fejedelemség* gondolata Erdélyben a haza borujából csaknem egyidejűleg kivillant. A 25,000 emberrel vívott mohácsi csatának Szapolyai által Szegeden 40,000 erdélyi haddal tétlen figyelemmel kísérése annak szomorú előhírnöke volt.

Áttekintésül még néhány szót . . . . A széknek politikai közélet, Udvarhely, csak imént született kis mezővárosnak szerves alakja még nem volt. E korból a széknek semmi közszabadsági oklevele, a városnak egyetlen czéhszabálya sincs. Egy embernek — a vajdának, a ki székely ispán is, akarata körében s kívánásai szerint élt és cselekedett az összes engedelmeskedő nép. Közgyűléseik a hadakat és hadi segílyt [*subsidium*] szavazták meg. A törvényszékek és bíróságok védték az egyén vagyonát, személyét, elintézték a bűnügyeket. Ha a vajda vagy más egyén a törvényt megszegte, az egyéni jogot vagy birtokot megtámadta, közös védelemre keltek s megtorolták. Egyfelől közgyűlések tartásában és határozásokban, a végzések és ítéletek végrehajtásában, másfelől hadra készü-

¹⁾ *Századok*. XXXI. évfoly. 3. füz. 244—45 l.

lésben s hadakozásban határozódott a nemzeti élet. Csak a papság és templom gyakorolt némi egyesítő hatást s rejtette magában a leendő társadalom életcsiráit. Magukra szoritkozva, inkább csak házi ünnepeken érintkezve éltek a családok. Társadalmi életnek nem maradtak fenn nyomai. A községek szervezetlenek, vagy szervezetők ismeretlen. Közügy és közjó a magán érdek szolgáltatában állott. Csak két székely közszabadsági oklevél van a *Székely Nemzeti Ládában*, miket imént ismertettem. Voltak-e? ha voltak, hová lettek az Udvarhely anyaszéki levéltárból a székely nemzetnek 500 éves királyi korszakbeli szerződései, irott oklevelei? E kérdésekre a levéltárból feleletet adni nem lehet. S annak sok oka van. Udvarhelyszék fő- és anyaszék voltát soká nem ismerték el maguk a székely székek is, idegenkedve minden felsőbbségtől. Inkább a fejevári káptalanba és kolozsmonostori konventhez tették le a közokleveleket. A várat sokszor gyujtották fel, elégetve és megsemmisítve az ott tartott nemzeti levéltárt. A szék főtisztvei és jegyzői kezén is a nemzetet illető sok oklevél maradt. A derék b. Orbán Balázs és Ugron Gábor adományából néhány ily oklevelet közölt a *Székely Oklevéltárban* Szabó Károly. Én is közlök hátrább az Orbán-nemzetség levéltárából egy-két olyat, melyek egykor a nemzeti levéltárái lehettek. Ugyan Szabó Károly Segesvár város levéltárában levő oly régi székely oklevelet is közölt, melyek szintén az *Udvarhelyen őrzött nemzeti levéltárból* kerülhettek oda. Erről hátrább bővebben szólok. Hogy élt? mit művelt e korszak alatt a székely, falun, városban? a multról nem maradt fenn emlék, nem jegyezték fel a krónikák. Iparról, kereskedésről egyetlen oklevél sincs sem a szék, sem a város levéltárában. A miket én e mű folyamában idéztem, legtöbbször az előre látó, multjokat tiszteletben tartó százszok levéltárainak és Szabó Károly különböző helyekről való fáradhatatlan adatgyűjtésének köszönhetőek. Irodalomnak, művészetnek nincs nyoma, nincs hire . . . Ez a műveltség mértékének szomorú mutatója.

Ily képe van Udvarhelyszéknek és székely népének 1526-ban, a nemzeti királyság végén.

HARMADIK FEJEZET.

A kettős királyság korszaka.

1526—1540.

A mohácsi vést megelőző nemzeti meghasonlás az ország egységének megszűnését, a kettős királyságot eredményezte. Magyarország fele idegen hatalom, Ferdinánd osztrák főherceg uralma alá jutott, elvesztette állami függetlenségét, s nemzeti rendeltetése utjáról századokra letéřitetett. A közte és Szapolyai János király között 12 évig dult ádáz harczt 1538-ban decz. 24-én a váradi békekötés szüntette meg, melynek 4-ik pontjában Szapolyai haláláig Magyarország királyának ismertetett el, a 6-ik pontban név szerint is számára jelöl-

tetett ki Erdély és benne a Székelyföld, melyet 1540-ben jul. 4-én történt haláláig birt is.

A 14 évig tartott kettős királyság a két részre szakadt nemzet egymás elleni állandó testvérharczának rémes korszaka volt. Mindkét király ügye megszilárdítására használta fel alattvalói gyöngéit és uralkodói jogát, a belkormányzatot és küldiplomatiát, az országgyűléseket és a háboru jogát, az adományozás és megfélemlítés, külön ügynökök küldése és a titkos megvesztegetés eszközeit, szóval: az ország és nép összes erői a két király czéljai szolgálatában állottak. Künn az egyik érdekében a német császár, a pápa, a moldvai és havasalföldi vajdák, a másik érdekében a lengyel és francia király s a török szultán jártak közbe, némelyik fegyveres segílyt is adott. Benn az országban bizalmasaik jártak szét, s részekre igyekeztek csábitni a népeket. A szászok Ferdinándhoz, a magyarok és székelyek Szapolyaihoz állottak. A kik eddig az egyesülésben [*Unio*] keresték védelmüket, most harczólag felekként állottak szemben. Az egyik részen német, spanyol, olasz, rác és oláh katonaság német zászlók alatt harczott együtt a magyar hadakkal, magyar zászlók alatt; a más részen Szapolyai hadai magyar és székely zászlók alatt, átpártolt moldvaiakkal, oláh zászlók, s törökökkel a félhold lobogói alatt — mindkét táborban magyar magyarral küzdve, őrzöngö dühvel ontották idegen érdekekben egymás véréit.

Engem feladatomban a régi Udvarhelyszékre és népére korlátol. A mi ezekkel történt, azt kell megírnom. De ez, a lét és nem-lét közt önmagával s balsorsával vívódó magyar állam e földült állapotában, lehetetlen. Elkülöníthető rendes államélete itt ez időben egyik nemzetnek sem volt. Az egymást üző, romboló és átalakító események viharában csak a két király és küzdő hadaik képe, az égő városok és elpusztult faluk romjai, s az elesettek test- és sirhalmi tüntek fel az országon végig dülő vész árja közül. Az egyéni élet a harcok tusáiban veszett el.

Szapolyai legelső hat ezer főnyi hadát Székesfehérvárra 1526. nov. 10-én királylyá választatásakor Kun Kocsárd, a székely hadak főkapitánya vezette, ez a hős és igaz hazafi, ki királyának jó és balsorsában mindig híve maradt.¹⁾ Midőn Bodó Ferencz, Szapolyai magyar hadai fővezére, segítve erdélyi hadakkal, székelyekkel, hajdukkal 1527-ben Ferdinánd hadvezéreivel szemben Ládánál, Tokaj- és Szinánál az ütközetet elvesztette s az országából kiszorított királynak Lengyelországban kellett menhelyet keresni, a küzdő hadak hítségében megmaradt részét a székely dandár tette.²⁾ Ferdinánd azon dölyfe, hogy Szapolyait, a törvényesen megválasztott királyt, a kit Magyarország független középosztálya lelkesedéssel ismert el urának, az erdélyiekhez intézett levelében pártütőnek nyilvánította s elfogatni rendelte, nagy felháborodást keltett a magyarokban és kivált a Székelységben, pedig ezek szívében keserű emlékek éltek Szapolyai, a vajda kormányzása idejéből. Ferdinánd első kiküldött biztosát,

¹⁾ *Magyar Tört. Eml. Irók.* III. k. 25., 36. ll.

²⁾ *Köváry L. Erd. Tört.* III. k. 19—21. ll.

Leichtenberg Andrást, mint kémet, 1527. Zilahon elfogták és kivégezték.¹⁾ Ennek küldetését Reichersdorfer György nevű szász tudós vette át, ki Moldován át jött Erdélybe, ott Péter vajdát ajándékkal és ígéretekkel pártjára vonta, Brassóban a szászokat és a székelység egy részét is megnyerte.²⁾ Hogy ezek száma nem nagy volt, mutatja Maylát Istvánnak 1529. decz. 9-én a brassói királybíróhoz írt levele, melyben írja, hogy *Kun Kocsárd, Thamássy Bernát és Sárvány Miklós* ellene és az ő elpusztult birtoka ellen — érti Fogarast — készül, sürgősen kéri őt, hogy neki minél több puskást és néhány lovast is küldjön segítségül. Ő éjjel-nappal minden hadát s a szomszéd székek hadait is felkölti; kéri, hogy holnap estve vagy éjjel legyenek ott. Kérje meg a polgárokat, hogy őt most el ne hagyják, mert a maga idejében ő is egészen övök lesz. Aliárva: a tettek, *Maylát*.³⁾ Ez évben jul. 22-én a két király hadainak Földvárnál erős ütközete volt, melyben Maylát is részt vett; de mivel Ferdinánd-párti székelyek is a Szapolyai híveihez állottak át, az utóbbiak győzelmével végződött.⁴⁾ Ugy látszik, Szapolyai hívei e győzelmet fel akarták használni s Kun és több székely főember társai élén készültek Fogaras ellen, hogy azt birtokukba kerítsék, a minek eleste után remélhették Brassónak is meghódolását. A székelyek János királynak tekintélyes sereg élén Erdélyben létét s a török szultánnal szövetségét megértvén, kivált miután az Miklósvár régi kiváltságát is 1531-ben megerősítette,⁵⁾ mindnyájan hűségére tértek, s még azon évben a király megkoronáztatása alkalmából az őt illető ökörsütési ajándékadót jószántukból beszolgáltatták.⁶⁾ Az 1534-iki thordai országgyűlés Gritti Alajos kormányzó cselszövényeinek nyomára jöven: elfogatását meghatározta s Kun Kocsárdot ország főkapitányává választotta,⁷⁾ a ki Patócsi Miklóssal a székelységet felköltötte s Medgyes alá jöven, a várost ostrom alá vették. Gritti menekülés közben az ostromlók áldozatává lett.⁸⁾

Nem sikerülvén a két király közt a már többszöri békekisérletek, a harc 1536-ban újból elkezdődött. Ferdinánd hadai a János király birodalmához tartozó Szathmárt bevették; a király Kun Kocsárdot székelyeivel küldötte visszavételére, s vissza is vette, de életébe került; egy épületből kiröppenő golyó véget vetett a bátor hadvezér katonai pályájának. A király, bosszus fájdalomában, az ellenség minden elfogott tisztét felakasztatta.⁹⁾ Ez önfeláldozó hive érdemei elismerésül a király már korábban Al-Gyógy egyházi birtokot világiassítva [*secularisatio*] neki adományozta. Nevét viselő késő utóda nem rég a

¹⁾ *Kurz Antal*. Magazin für Geschichte sat. II. k. 269—285. ll.

²⁾ *Szilágyi Sándor*. Erd. Tört. I. k. 237., 244. ll.

³⁾ *Székely Oklevéltár*. III. k. 247. l.

⁴⁾ *Köváry L.* Erd. Tört. III. k. 26. l.

⁵⁾ *Székely Oklevéltár*. II. k. 24—26. ll.

⁶⁾ *Köváry. L.* Erd. Tört. III. k. 33. l.

⁷⁾ *Szilágyi S.* Erd. Tört. I. k. 255. l.

⁸⁾ *Köváry L.* Magyar Tű t. Emlékek Oklevéltára. I. k. 337. l. közlése után.

⁹⁾ » » Erd. Tört. III. k. 51. l.

székely ifjuság részére gyakorlati irányu gazdasági tanintézet alapítása végett az *Erdélyi Közművelődési Egyletnek* ajándékozta. Az osdolai Kuun székely nemzetség a történelmi emlékezők óta békében és harczban mindig díszes volt a nemzetnek.... A székelyek Szapolyai iránti hűségének utolsó tanúsága az volt, midőn magyarországi és erdélyi főurak, Maylát István vajda titkos vezetése alatt, Balassa Imre vajda társa egyetértésével, egy messze szétágazó forradalom tervét — melynek czélja mindkét király megbuktatása volt — elkészítvén, már nyilvánossá tételén gondolkoztak, a király jókor megtudta, leverésére Erdélybe indult s két erős hadosztályt két irányban küldött be előre a vajdák várainak elfoglalására s az ő kézre kerítésökre. E válságos időben Kornis Miklós [valószínűleg *Udvarhelyszékből*], Andrassy Márton *Csikkból* székely és szász csapatokat küldöttek a királyi sereg erősítésére.¹⁾

E tények igazolják, hogy a nemzeti királyságnak a székelység lelkében élő eszményéhez ragaszkodása hamar elfeledtette velök Szapolyaitól, a vajdától szenvedett bántalmukat, a ki most a nemzet többségének választott királya volt; jókor hűségére tért, trónja megszilárdítására készséggel segédkezett, s hűségében végig megmaradt. A Ferdinándhoz szító szászok hosszas, makacs ellenállás után csak ezek segélyével voltak Szapolyai hűségére birhatók... Ferdinánd Perényi Pétert, a Szapolyai által kinevezett erdélyi vajdát Sárospatak neki adományozásával vonta hűségére s koronaórré nevezte ki, melyet ő adott át hűtlenül új urának; Maylát Istvánt Fogaras várával nyerte meg, s Szapolyai ellen, ennek haláláig, titkos árulóként használt fel; Horváth Gáspárt, mint császári biztost, Bethlen Eleket, az általa kinevezett alvajdát, állandóul Erdélyben tartotta²⁾ Szapolyai kormánya és hívei szemmel tartására s a belső egyenetlenség élesztésére; Péter, moldvai vajdának *Csicsó*, *Bátrányos* és *Küküllővár* királyi várakat adományozta, ezzel bírta rá, hogy hadaival a székelyeket megtámadja s hozzá áttérésre bírja. Ez 1529-iki januárban betört Székelyföldre, három székely széket teljesen feldult; a brassaiak azt irták erről febr. 4-én, hogy Székelyföld füstben-lángban volt, romba és hamuba döntve. A vajda fennen hirdette — írják — hogy azok megbüntetésére jött, a kik sem királyt, sem vajdát nem akartak ismerni; a szászokkal tudatta, hogy egy királyt ismervén velök — Ferdinándot — nincs mitől féljenek.³⁾ Ferdinándnak trónra lépése után első ténye volt, hogy a *Fekete embert* [Czerni Jovánt] 30,000 rácczal Erdélyre küldötte, hogy azt dulja és neki meghódolásra bírja; de az erdélyiek szétverték őket s vezéröket megölték,⁴⁾ s királysága kezdete óta haláláig a nyilvános furfang és titkos eselszövény minden eszközt felhasználta János király és országa gyöngítésére s hatalma alá erőszakolására.

¹⁾ *Köváry L.* Erd. Tört. III. k. Budai Ferencz. Magyarország Polg. Lexicon. II. k. 497. l. után.

²⁾ *Köváry L.* Erd. Tört. III. k. 32. l.

³⁾ *Szilágyi S.* Erd. Tört. I. k. 244. l.

⁴⁾ *Köváry L.* Erd. Tört. III. k. 14. l. *Székely Oklevéltár.* II. k. 19—20. l.

Azonban nemesak a harcban omlott a székelyek vére; de a király és párthívei a közkormányzatban is használták ily irányban befolyásukat. Somlyai Báthori István erdélyi vajda, Szapolyai híve, Szárhegyi Lázár Ferenczet — a kit a király ellene való pártütésért fő- és vagyonvesztéssel büntetett — egy Kornis nevű fő székelyt, s Bögözi Ferenczet, ki hihetően udvarhelyszéki volt, megfogatta és megölette azért, hogy a székelyeket Ferdinánd pártjára vonni igyekeztek; ¹⁾ Ferdinánd vezérférjái hasonlóul bántak Szapolyai híveivel. E kor története tele van véres harcok és események sötét emlékeivel. Át- meg átjárt Erdélyen a dúló ellenség, elpusztítva mindent, böszülten ontva ki emberéletet, megsemmisítve a munka gyümölcseit. *A Székelyföld a két király korszakában véráztatott föld volt.* De Ferdinánd híveinek is sok emberáldozatába került a 14 évi harc. Találón fejezi ki ezt a magyar *Törvénykönyv* kiadója, midőn írja Ferdinánd koráról: »Ferdinánd megszámlálhatatlan idegen katonát hozott be gróf Salm, Roggendorf s több spanyol, olasz és más tábornokok vezérlete alatt, úgy, *hogy akkor Magyarország méltán neveztetett a németek temetőjének s az emberek mészárszékének,* kevés idő alatt annyi embernek kegyetlen megöletéséért.« ²⁾

A harcok ez örök zajában ritkán élt békés napokat a hon, a polgári élet falun, városban szűk körre szorult, s a mi történt is, senki föl nem jegyezte. A századoknak minden korból vannak krónikáik, a mik egy kis régi forrás-irodalmat tesznek. Nekünk csak egy van: a *Csíki Székely Krónika*, az iránt is mi magunk támasztunk kételyeket, s hitelességét nem védjük, de ostromoljuk. Innen régi történetírásunk sívársága s láthatárunk teljes elsötétülése, mihelyt a régi századokba visszamegyünk. A nem-írás, a jövővel nem gondolás nemzetünk eredendő bűne.... E korszak közéletéből, a harcokon kívül, csak a felsőbb igazságszolgáltatásnak maradtak fenn az irodalmi emlékekben gyér nyomai, a mikről a szék levéltárában semmi adat nincs. A tulajdont — akár föld, akár jog és becsület volt az — fegyver csattogás és vérpatakok közt is mindig, s így most és itt is védte az, a ki élni akart és ügyében felszólalni mert. Szapolyai úgy mint Ferdinánd király nevében működő vajdák és székely ispánok minden hozzájuk felhatott birtok- és jog-, becsület- és bűnügyben a vajdai széken, maguk a királyok királyi tábláikon szigorú és igazságos ítéletet mondtak, vagy választott bíróságokkal mondtak. Az újabb kutató történetírás számos bizonyítékát fedezte föl ennek. Ezt a királyok avagy csak hatalmuk megmutatásáért is megtették. Néhány példát igazolásul idézek... .

Somlyai Báthori István és Maylát István erdélyi vajda az eljők felhívott perekben és első kérelmezési kérdésekben a szék előkelő birtokosai, a kapitányok, székbirák s rendes vagy választott bíróságok által döntő ítéleteket hoztak s végre is hajtották. 1538-ban márcz. 14-én Kornis Miklós, Udvarhelyszék főkapitánya, három udvarhelyszéki előkelő székelyvel tesz bizonyosságot

¹⁾ *Köváry L.* Erd. Tört. III. k. 28. l.

²⁾ *Corpus Juris Hungar.* Nagyszombati kiadás. 1751. I. k. 354. l.

egy árvaügyben. [*Szék. Okl.* II. k. 41. l.] 1532-ben jun. 25-én Szentpáli Kornis Zsigmond és Szent Demeteri Nyujtódi Gergely mint választott birák Udvarhely mezővárosban intézték el Bethlenfalvi Geréb Péter és Kadicsfalvi Benedek László örökségi és végrendeleti ügyét. [*Szék. Okl.* III. k. 47—249. ll.] Somlyai Báthori István, erdélyi vajda Udvarhelyen 1533-ik jun. 8-án kelt levelével Angyalosi Mózes, Domokos Mihály és Bencze Pál elleni bizonyos ügyek [*certorum negotiorum*] dolgában a vajdai törvényszék elé idézte. [*Szék. Okl.* III. k. 249—250. ll.] E megidézést ismételte 1535-ben jan. 4-én Maros-Vásárhelyt kelt levelében Maylát István vajda, oda híván meg a perest, a hol azon időben lesz. [*Szék. Okl.* III. k. 252—253 ll.] Maylát István vajda és székely ispán törvénybe idézései és rendeletei ezután többnyire Fogaras várából keltek, vagy ott, a hol a peres fél őt megtalálta s tőle rendeletet vagy ítéletet kapott. Ugy látszik, Maylát székely ispán inkább szerette a maga birtokán, mint Udvarhelyen vagy Görgény várában lakni.

E korszakból Maylát István vajdának és székely ispánnak egy, a székelységet általában érdeklő rendeletét említem még meg, 1536. május 30-ról, melyet főleg az udvarhelyszékiek szabad sókereskedéséről adott ki, meghagyva az ország közhatóságainak, hogy az udvarhelyszéki székelyeket Segesvár és Kőhalom szász székekben a székely sóval való kereskedésükben — melyet régi bevett szokás szerint szabadon üzhettek — ne háborgassák. [*Szék. Okl.* II. k. 40—41. ll.]... Udvarhelyszéken e korból kevés történeti anyag van, s az is a családok levéltáraiban rejlik, ezért a történetíró nagy nehézségekkel küzdök, a történetírás látköre szűk és homályos, az események teljes képét adni nem lehet, (a mi íróra és olvasóra nézve oly lehangoló, hogy a *Csiki Székely Krónika* szerzőjének a székelység lehanyatlásáról adott jellemzése a nemzet közállapotában egészen igazoltnak látszik. [Lásd e mű 95. lapján a székelységnek e krónika írását megelőző években, legkivált pedig Báthori István vajda embertelen kormányzásáa korában egészen elnyomorodottságát].... Az író még egyszer rá tér e tárgyra, midőn a hajdankori rabonbánokat s azok elsejét, Irnákot is megemlítvén, azt jegyzi meg róla, hogy az iránta való kegyelet a székely főbbek által a most — érti a XVI-ik század első felét — uralkodó zavarokban egészen elfojtottnak látszik.¹⁾)

A művészetnek a templomokon és tornyokon s azok belső díszítésein kívül Udvarhelyszéken e korban nincsenek emlékei; a reformációnak és a nyomtatásnak, mely a szászok között már jól el volt terjedve, még csak hire jött el ide, a távoli keletre. Ebben van oka a Székelységnél a magyar nyelv ősi jelleme és egyszerű alakjai tovább fennmaradásának. Iskolák létének sincs semmi fennmaradt emléke, csak a törvényszékek és nép közgyűléseinek röviden, de erőteljesen és világosan szerkesztett határozatai, a peres felek felelgetései és az adás-vevési szerződések bámulatos szabatossága tanuskodik arról, hogy a kik ezeket szerkesztették, tisztán gondolkodó, tanult és az írásban jártas férfiaknak

¹⁾ *A Nemes Székely Nemzet Constit.* 283. l.

kellett lenni. A mi erős bizonyítéka a székely nép természetes józan gondolkozásának és ritka értelmességének. Igazolja ezt az alábbi pár rövid adás-vevési szerződés.¹⁾

Egy Udvarhelyt és a Székelységet általában érdeklő, következményeiben kiszámíthatatlan eseménynyel záródik be e viszontagságteles korszak. Izabella, Szapolyai János király ifju nejének 1540-ben jul. 7-én koronaörökös fia született, minek örömére Magyarország némely városában három napig szóltak a harangok,²⁾ a kit — bár a váradi békekötés az országaiban való örökösödést Ferdinándnak kötötte ki — a haldokló király kérésére, végrendelete végrehajtó tanácsosai indításából, a királyhoz hű országrész september utolsó felében a rákosi országgyűlésen egyakarattal királylyá választott, oly módon, hogy nevében kis korusága alatt Petrovics Péter, Török Bálint és Martinuzi tanácsosága mellett, anyja vigye a kormányzást.³⁾ Ez új viszályok magvát vetette el Ferdinánd és a meghalt király örököse közt; az első egész Magyarországot, az utóbbi nevében a gyámok Erdélyt és az atyja által birt magyarországi részeket követelték, s az innen támadt hosszas és ádáz küzdelemből, mint győztes új eszme, az önálló erdélyi nemzeti fejedelemség fejlődött ki.

---

¹⁾ A székely-udvarhelyi »Székely Nemzeti Levéltár« legelső irata, egy 1506-iki szerződés, magyar eredetiben, szó szerint híven leírva.

»Ezer öt zaz hat eztendőben pünköst havanak huzonnegiedik napan Jeovenek my eleonkbe Matefi Pal es Sebestien Janos. Vgian ezen Kÿs Solmosÿ Sebestien Janos Ada azon Kÿs Solmosÿ Matefi Palnak egy darab földet Nagy Aÿban, melliet Szölő helynek hittak, Egik felől az vicinussa Jakab erdeie, mas felöll ugian az Matefi Pal földé vege, Ereök Arron hetvenoöt forintért, felele minden Attiafaj feleöl, Sebestien Janos es giermekei feleöll is, Ugian ezen felliul megh Irt eztendőben Kÿs Soljmosban Keresztur Székben lako Borbelj Mihalj Szabad Szekelj, ugian Ezen feollúl meg Irt faluban lako Szabad székely Marosÿ Balas.

Ezt ny hittwnk zeorent Irtuk, melliet peocziatünkel is megeroesítettük«

(P. H.)

(P. H.)

Alsó betűrésén van e második rövid szerződéskivonat.

»Ugian az fellvöl megh irt Eztendeoben es Zemeliok eleott veottem Varga Balastol eoreok arron Jakab Erdeie eleott egi Kws darab Zeua fÿuet p(ro) flo 3. eo felele mind maga feleol s mind giermekj feleol, hogy soha meg nem valtítiak.« [XIII. Csomag, 1. szám.]

²⁾ *Köváry L.* Erd. Tört. III. k. 67. l.

³⁾ » » » » III. k. 73—74. ll.

NEGYEDIK RÉSZ.

AZ ERDÉLYI NEMZETI FEJEDELEMSÉG KORSZAKA.

ELSŐ FEJEZET.

Izabella és fia János Zsigmond, választott király.

1541—1571.

A magyar nemzeti királyságnak Szapolyai halálával megszűnése megszületési időpontja az erdélyi nemzeti fejedelemségnek. Előkészítették ezt a rákosi országgyűlés törvénye: hogy Magyarországon idegen királyt választani ne lehessen, a váradi békekötés azon pontja, mely Szapolyai országrészének magvává Erdélyt tette, s a Tiszán inneni nyolcz vármegyét is hozzá kapcsolta. Erdélynek a királyi korszakban is volt némi különállási jellege, a Székelység ősi eltérő intézményei s a szászok kiváltságos polgári germán szervezete, mely körülmények a vármegyéknek is az anyaországtól különböző megalakulását okozták s a két társ néppel szövetkezés és egy tartományi kapcsolat létesítését eredményezték. A nemzeti souverénitás és állami önállás öntudata egy fajban sem volt oly mélyen meggyökerezve, mint a székelyben, mely magát Attila hunn királytól származottnak s királyi népnek tartja, Szent István alá szerződésnél fogva önként adta magát, ősi sajátosságos törvényeit és szokásait minden király elismerte és megerősítette. A nemzeti önállásra emlékeztető minden eszme és változás fogékony földre talált nála. Azt, hogy ő egykor, nagy ideig, egy híres és hatalmas királyság tagja volt, soha nem feledi el a székely, s azon történetjogi tény, hogy a mostani uralkodó-ház kihaltával, a nemzet királyválasztási joga s vele a régi Magyarország ismét új életre kel, valamint ennek vágyát és reményét soha semmi idő és sorsváltozás lelkéből ki nem irtja. Híven kifejezik ezt az erdélyi KK-ok RR-ek az 1548-iki thordai országgyűlésökön, midőn az özvegy királyné és fia védelmére kéri Ferdinánd királyt, azzal indokolva, hogy mindnyájan lángra gyulva ragadtatnak a szabadságra, s a pártok semmi megtévedése szívöknek ezen tüzét soha kioltani képes nem lesz. [Ommes enim incensi rapimur ad libertatem, nec ulla partium infectione ardor iste animorum in nobis exstingvi potest.]¹⁾

¹⁾ Szilágyi Sándor. Erd. Országgy. Ért. I. k. 240. l.

Jól ismerték ezt Magyarország királyai és az erdélyi vajdák. Ezért kivált a székelyek rokonszenvét minden nagy, országos változásnál megnyerni egymással versenyezve igyekeztek. Így volt ez most is. János király végrendelete végrehajtói, özvegye és árvája gyámjai, úgyszintén Ferdinánd mindent megkísérlettek e célra. A felek tusáiban elveszett a polgárok magán élete. A nép a hatalomért versengők eszközévé lett. Ferdinánd a pápa pártfogását kérte, a francia királlyal szövetkezett, a két oláh vajdát részére vonta, s még 1540-ben Erdélybe küldötte Nádasdi Tamás hívét s más bizalmasait, hogy az erdélyieket a törökkel szövetkezéstől tartsák vissza, a nemességet emlékeztessék a maguk és az ország bekövetkezendő romlására, a szászokat biztosítsák különös kegyelméről és kedvezéseiről, a Székelységnek ígérjenek 5—6 sőt több ezer forintot, alkalmazosság és szükség szerint, vagy a szerint, a minő egység a közelmúlt időben volt Lázár Ferenczel és Kornis Miklóssal. A császár hiszi — írja tovább — hogy a mint Lázár János mondja, a ki őket ismeri, az egész székely nemzettel végezni lehetne 500 ezer forinttal vagy kevesebbel, de olyanok segélyét használják fel, kik az ily dolgokban jártasok és gyakorlottak.²⁾ Lehetséges-e az országszerzés ez erkölcstelen eszközével élésen meg nem botránkozni? Ferdinánd király maga tesz bizonyoságot a székelyek régi árulóiról, midőn új árulókat keres. Egy egész nemzet lelkiismeretének pénzen megvásárolhatását föltételezni, Ferdinánd császár udvarának a székelyek közerkölcseivel egyforma megromlottságát mutatja. Az elsőt oklevél igazolja, utóbbiról adatok nem kerültek nyilvánosság elé. Én e föltevést, mint bebizonyítatlant s a történet ítélő széke előtt meg nem állhatót, a székely nemzetről elhárítotttnak tartom. A mult időkbeli két székely árulót — a mint fennebb [a 248. lapon] láttuk — Báthori István vajda kivégeztette, azok bűnök voltak s megbűnhődtek érette. Az egészet nem terhelheti igaztalan vád.... Egyidejűleg azonban Ferdinánd a fegyver jogával is élt, nagy haddal támadta meg Budát, az ország fővárosát, a hol a királyné és fia is volt, de sikertelenül.

A meghalt király hívei sem maradtak tétlenek. A szultánhoz követség ment s jó válaszzal tért vissza. A lengyel király mélyen érdeklődött lánya s unokája iránt. Verbőczy István és gyámtyársai: Petrovics Péter, Martinuzi György és Török Bálint, úgyszintén Batthyáni Orbán s több Budán levő nemesek 1541-ik jul. 15-én irtak a székelyek mind három rendü közönségéhez, levelökben előadva, mekkora veszélyben van ez idő szerint a haza, s mily véres harcokkal védik mintegy száz nap óta Buda várát és városát, hogy azt s vele az országot — ezt a mindnyájuk, az egész nemzet hazáját — megtartsák; mert ha az elvész — a mit Isten távoztasson! — elvész vele Magyarország is. Omlott benne s körülte is a magyar vér, ledőltek nagy részben a vár és város falai, de az ekközben megérkezett győzhetlen török császár segélyhada által megmenekültek. A szultán az ország kormányát a meghalt király fiának adta, a királyi hatalom és tekintély egész teljével, a mint az eddigi királyok birták és uralkodtak. Szükségesnek vélik, hogy a mig a szultán ő felsége Budához érkezik,

²⁾ Szilágyi Sándor. Erd. Országgy. Eml. I. k. 52. l.

ők is, a székelyek és más hazafiak összegyűljenek s a jövő iránt gondoskodjanak. Ha őket szétszórva, meghasonlva, egyenetlenségben találja, s hogy az ország megtartásáról helyesen gondolkoznak, nem tapasztalja, tartani lehet, hogy kegyelmét tőlünk elfordítja, s az országról másképen gondoskodik. A római császársban nem lehet bizni, az két hónap alatt 12 ezer embernél többet harciba vinni nem volt képes, Ezzel a végvárat sem lehet megvédeni, sem avagy csak egy basa erejének is ellene állani, még ha a szegény haza az ő birodalmába adatik is. Kérik tehát a székelységet, mint atyjokfiat és kedves barátjukat, hogy mindent félretéve, kebelükből 4 vagy 3 egyént válasszanak ki, s teljhatalommal megbizva, tanácskozás és határozás végett a közelebbi aug. 6-án küldjék Budára, hogy még mielőtt a császár megérkezik, a jó rendet és kívánt egyességet egymás között egy akarattal s érett elhatározással megállapíthassák. Ha hallják a szultán megérkezését, ne rettenjenek vissza, jőjjenek.«

Volt-e idő a székelyek megjelenésére? voltak-e közöttük udvarhelyszékiek? s mit határoztak? a hadi események rohamos egymásra következőzése miatt nem volt följegyezhető, krónikairóinknál nincs róla emlékezés. Maylát István vajda és székely ispán e közös céltől eltérő úton járt. Ő ezelőtt hónapokkal, január 21-én Udvarhelyről, a székelység központjáról, fő- és vagyonvesztés büntetése alatt meghagyta a brassói és barcasági szászoknak, hogy neki a székelyek ellen — a kiknek lovas és gyalog népe jan. 26-án fejenként összegyül a sárdi réten — 500 puskás gyalogot küldjenek, s ha erre nem hajlandók, a város és Barcaság lovassága és gyalogsága felét küldje el zászlója alatt s dobosával az írt helyre, a hol ő is lesz; figyelmezteti őket, hogy a székelyeknek jobbágyaik száma és ereje nagy; a tűznek elején való kioltására neki segítségül jóni annál szükségesebb, mert egy ily felkelés oly lázadást és veszedelmet okozhat, a mi más nemzetek közt főként a szászoknak lehet nagy kárára.¹⁾ A székelyek eddigi magatartásából következik, hogy ez a fölkelés nem Ferdinánd, de a királyné és fia érdekében volt. Hogy az udvarhelyszékieket a vajda visszatarthatta, hihető; de irott emlék erről sem maradt fenn. Martinuzinak szintén mintha a királyné utját egyengető szándékai lettek volna, midőn apr. 7-én levelet irt az erdélyiekhez, tudatva, hogy a szultán más kezén nem hagyja Erdélyt, mint a János király fia kezén, s vagy feje vész el, vagy megtartja a király fiát trónján.²⁾ Ezt május 25-én egy csausznak az erdélyiekhez levélben érkezett azon izenete is megerősítette, hogy János király fiát fogadják urokká, mert a szultán neki ígérte az országot, s nem engedi meg, hogy ez ellen történjék valami. E fenyegetés következménye a Ferdinánd-párti Maylát vajdának július 20-án éjjel Bali bég által elfogatása és Konstantinápolyba vitetése,³⁾ valamint ezek hatása az is, hogy Erdély jul. 22-én a kiskoru János Zsigmondnak és Izabella királynénak hűséget esküdt.⁴⁾ Összhangzásban vannak ezzel az augustusi

¹⁾ Székely Oklevéltár. III. k. 270—71. ll.

²⁾ Erd. Országgy. Emlékek. I. k. 23. l.

³⁾ » » » I. k. 29. l.

⁴⁾ Szilágyi S. Erdélyorsz. Tört. I. k. 280. l.

és szeptemberi budai események. **Mig** Verbőczy és gyámtyársai a haza válságos állapota közakarattal jobb karba hozásáról az elintézett úton gondoskodhattak volna, Szolimán szultán aug. 26-án Buda alá érkezett, a királynét és fiát magához kérette, fejedelmi ajándékokkal kedveskedett mindkettőnek, s a királynénak másnap tudtára adatta, hogy sept. 1-én Budát kezébe veszi; de mikor a trónörökös 20 évét eléri, egész Magyarországot rá szállítja. Készüljön a királyné Erdélybe, melyet császári levelében addig is fiának adományoz, a Tiszáig terjedő magyarországi részekkel.¹⁾

E vigasztalan eseményről Martinuzi, mint a királyné biztosa, az erdélyi országgyűlési Rendeket 1542. jan. 26-án Thordán e szavakkal értesítette: »A szultán Budát elvette a királyné kezéből, s fiának Erdélyt adta Magyarország Tiszáig terjedő részével, kivéve Váradot, Fogarast, Kassát, Temesvárt, úgy, hogy míg a király fia felnő, [Fráter György] bírja a két országrészt, mely az ő kezére fizessen évenként Sz.-Mihály napkor 10,000 arany forint adót, ő legyen ország kincstárnoka, s ez adót a portára hűségesen küldje el, ha egy denár sem marad kezében. A szultán a három első várost Martinuzinak, az utolsót Petrovics Péternek, a királyné rokonának és fia egyik gyámjának adta.«²⁾ Ez országgyűlésen szervezkedett Erdély, mint önálló nemzeti fejedelemség, az özvegy királynét és fiát — a kiknek már korábban hűségi esküt tett — fejedelmévé fogadta, Martinuzit királyi helytartóvá választotta, a 10,000 arany forint portai országos adót elfogadta s annak kincstárnokává szintén őt tette, a ki az ország pénzügyéről s hadseregéről gondoskodjék; ugyan ekkor a kormányzás formáját és a tanácsosok számát megállapította, a királynénak újabban meghívásáról s országába ünnepélyes bekíséréséről intézkedett. Izabella 1542. május hóban érkezett meg Erdélybe s Gyulafejevárárt a vajdák és nem rég meghalt püspök kies fekvésű lakhelyét választotta királyi udvara székhelyévé. Itt van az erdélyi nemzeti fejedelemség kezdete.

Martinuzit már a meghalt király mint az utóbbi években megbizhatlan cselzővőt ismerte meg, s utolsó napjaiban maga elé sem bocsátotta; de a mint szemei behunytak, ezt nagy esze s válságos viszonyok előtérbe tolták, ő a szultánnál magát behizelegte, Verbőczyt, Török Bálintot utjából félrelökette — egyedül Petrovicsot védte meg tekintélye — s minden hatalmat kezébe kerített. Az események azt mutatják, hogy Martinuzi maga sugalmazta a szultánnak az özvegy királyné és fia, valamint az ország jövő sorsának tervét s minden közhatalomnak az ő kezében központosítását, a mi előtt a királyné és az erdélyi országgyűlés — a mint előttük Martinuzi tolmácsolta — meghajolt, s így ő lett mindkettő sorsának, míg élt, korlátlan intézője.

Izabella királyné és fia uralkodása egész idejében — 1541-től 1571-ig, a török szultán és Ferdinánd kétszínű és alattomos politikájának titkos czéltárgya és játéklabdája volt, mindkettő birtokába akarta keríteni Erdélyt, ezt a

¹⁾ *Kovachich. Scriptor. Minor. II. k. 14. l.*

²⁾ *Erd. Országgy. Emlékek. I. k. 77—78. l.*

természettől megáldott kis országot, Magyarország keleti védbástyáját; eszközül Martinuzi volt végzetszerűleg erre kijelölve, a kinek szintén meg volt elrejtett czélja, hogy akár a szultán, akár Ferdinánd védelme alatt lesz gyámoltjainak harcokban kimerült országa, ezek nevében ő legyen a kormányzó. A név legyen bárkié, csak a hatalmat birja ő. E nehéz feladatra valamennyien a székelységet használták fel, most egyik, majd a másik érdekében, a mire az, ősi joga visszaszerzése vagy újak ígérete által minden időben rábirható volt. Ez biztos határu csábszer s csaknem állandó izgalom keltés anyaga volt közöttük. Sajnos! hogy míg a mozgalmak elnyomása után azok indítói, a főizgatók többnyire a bajból kimenekültek, a székelységnek a vesztes fél bosszuját mindig el kellett tennie s vagyonával és életével lakolnia... De más okok is hatottak ingerlőleg a székelységre. Martinuzi rosz szemmel nézte adómentességi kiváltságát, s mint-hogy ökör-sütésre jogczímet nem talált, helyette a neki engedelmes országgyűléssel meghatározhatta a török adóban a székelységnek is résztvevését. »A tisztelendő úr nézessen utána a székelyek közt azoknak — rendeli az 1543-en nov. 29-iki thordai országgyűlés végzéseinek 8-ik pontja — a kiknek ökrei vannak, a miket adóba rendeltek és ők eltartóztatták; mert ő helyettök az adót a portára befizette, s a kik nem fizették meg, kiküldött királyi emberével fizettesse meg.« [Erd. Országgy. Eml. I. k. 184. l.] 1544-ben aug. 23-án pedig az országgyűlés így határozott: »A kincstartó a székelyek által két évre fizetendő négyezer arany forint közadó és a török tábor élelmezésére az országgyűlés által rendelt másik 4000 forint kifizetését azon föltétel alatt vette magára, hogy az ökör-sütés két évre legyen; de látva elnyomorodott állapotjokat, mivel a mult idők sanyargatásai őket egészen megtörték, a szultánnak ez évre és a következőre tartozó adójukat kifizeti, úgy, hogy ők kárpótlásul, az országgyűlés által hozott törvény értelmében, sütött és bélyegzett ökröket adjanak neki.« [Szék. okl. II. k. 71. l.] Bárha a pénzszomjas dictator a székelységen a rá kényszerített adót — mint későbbi panaszokból látszik — kétszeresen is felhajtatta, de annak mindig keserűen újult fel emlékezetében, hogy az az ő régi szabadságai ellenére van; a mi vele történik, erőszak művének tartotta, s Martinuzi zsarnoki kormányzása ellen mindig sérelemül hozta fel, s nem ok nélkül; mert az régi kiváltságai ellen történt, és az adó felhajtói, a királyi kiküldöttek, mint a szék tisztei és szolgálói is különböző zsarolásokat követtek el a népen, a mikre mindig fölháborító bosszuérzéssel emlékeztek vissza. Azután, hogy Izabella királyné 1551-ben Ferdinándnak engedte át Erdélyt, a székelyek 1554-ben panaszolták neki, hogy Martinuzi régi szabadságaik ellenére a töröknek pénzádó, a királynénak pénzsegély [*subsídium*] fizetésére kényszerítette őket s kérték megszüntetését és adómentességi régi szabadságuk visszaadását. A király már értesítve volt a dolgról. Még 1552-ben Erdélybe küldött biztosaitól jelentést kért arról: vajjon a székelyek ismeretes alkalmi ökör-adójukon kívül máskor is nem lennének-e kötelezhetők fizetésre? Martinuzinak hányszor adtak ökör-adót? s mikor és mi módon lennének rábirhatók, hogy az ökör-sütést megadják? [Szék. Okl. II. k. 96. l.] A biztosok azt felelték, hogy János király és a barát a székelyektől mindig

vettek valami segílyt, előbb az ország szükségére, azután a török adóba; nem tartották meg a régi szokást, hanem országgyűlésen meghatározatták: melyik nemzet mennyit fizessen. A székelyek rendszeren csak 6—7 ezer forintot fizettek, míg a vármegyei nemesség és szászok egyenként 24 ezeret. Ezenkívül a székelyek igaz okokból a király felhívására megengedték az ökör-sütést. Nem lehet kételkedni benne, hogy ők erre a mostani uralkodó felség irányában is hajlandók lennének. Ha a barát ki tudta vinni, hogy kétszer is megadják az adót, mennyivel több ok van most arra, hogy ezt az uralkodó felség iránt megtegyék? Az ökör-adó hajdani számmennyiségéről írják a biztosok, hogy az felment 36—40 ezerre, de utóbbi időben alig 12 ezer került be, mert a hatalmasabb székelyek jobbágyokká, zsellérekévé fogadták az elszegényedetteket s az által a marha tartó családok száma s az ökör-adó alapja tetemesen megfogyott. [*Szék. Okl.* II. k. 97—98. l.] E tényhű értesülés arra bírta a királyt, hogy az eszélyesség útját válaszsza: teljesítette a székelyek kérését, megerősítette régi adómentességi szabadságukat, azon föltétellel, hogy azon ökör-adót, a mit régi király elődeinek fizettek, t. i. minden családfő egy ökröt, neki és utódainak is minden időken át, minden vonakodás nélkül, a meghatározott időben fizessék meg; de ezen kívül régi szabadságuk ellen semmit fizetni nem lesznek kötelesek. [*Szék. Okl.* II. k. 113—114. l.]

A székelyek ezt a következő 1555-ik évben teljesítették is. Mint e mű keretébe tartozót, Vas Lászlónak jul. 20-án erről tett jelentése Udvarhelyszéket illető részét kivonatosan közlöm. E szerint Udvarhelynek székelysége adott MLXVIII ökröt. A kik a számbavételnél, megbélyegzésnél segédkeztek, ugy a tiszték is mind természetben vették ki fáradságuk díját. Káthai Ferencz székkapitányának — írja a jelentéstevő — fizetésében adatott XXV ökör, Kormis Miklós székbírónak XVIII, Dorchai Antal és Pókai Jakab bélyegzetetőknek XXXII, Udvarhely város bírójának tett szolgálataiért I, a bélyegsütő embereknek és szolgáltnak I, a szakácsnak I, Litterati József számvevőnek I, 13 gazdának az országgyűlés végzése folytán elengedettett XIII darab, Pókai Jakab fizetésén felül magának vett XX darabot, az átvevőnek [*perceptor*] a király részére jutott ökrökből adatott VIII LVII, ökör, hátra van még beszolgáltatandó XLVI ökör [*Szék. Okl.* III. k. 307—309. l.] Az összes székely székek ököradója ez évben tett: MMMDCCCXV-öt. [*Szék. Okl.* III. k. 311. l.]... Az ökör-bélyegzők illetménye soknak találtatván: Vajda László kívánta tőlük, hogy helyette pénzt fogadjanak el, de nem voltak rá hajlandók. Az iránta megkérdezett vajdák azt vélték, hogy eléjük kell őket hivatni s a törvény nevében kérni fel; de azt Vajda László nem találta illőnek s jobbnak vélte őket komolyan felszólítani, hogy az ökröket adják vissza, s illő pénzfizetéssel elégedjenek meg. [*Szék. Okl.* III. k. 311. l.] Az eredményről nincs adat. Természetes, ha az ő verítékezve szerzett szűk vagyónukból sokak ily bőv részesedése s könnyü boldogulása a székelyeknek rosszul esett, s ha ők attól irtóztak és mindig megbántódva emlékeztek rá.... A király előtt a vajdák részesedése tünt fel igen soknak. Miksa főherczeg kérdést is tett az udvar valamelyik erdélyi hívéhez, hogy mivel atyja a vajdáktól ugy értette, hogy

Erdélyben régi bevett és elfogadott szokás volt, hogy valahányszor a székelyek a királyoknak bélyegzett ökröt adnak, azokból a vajdák 200-at, az alvajdák 100-at kaptak, de a király körében erről nem tudnak — írja a főherceg — felhívja iránta érintett hívét, hogy a mit a vajdák ezen részesedéséről s ezt illető egyéb szokásokról megtudhat, őt róla mielőbb értesítse. [*Szék. Okl.* II. k. 128. l.] A felszedés és elbélyegzés módjáról Ferdinánd biztosai 1552. azt jelentették, hogy a nemes székelyek alsóbb rendje [*communitas*], t. i. a gyalog rend közül mindazok, a kiknek ökrei vannak, tartoztak egy-egy bélyegzett ökröt adni koronázáskor, mikor a király nősült és mikor fia született. Ökör sütésnek azért neveztetett, mert azon szék neve első betűjét sütötték rá az ökrre, melyből való az azt adó székely. Az ökör-sütési adó adása idejét, számát, módját és más részleteit a székely ispán elnöksége alatt tanácskozó, egybegyűlt közgyűlés határozta meg. A szokás az, hogy a ki az ökröt adja, annak előjoga van, hogy néhányat magának kiválasszon; azután a királyi kiküldött választ, s hogy kiki mennyit választhat, a közgyűlés határozza meg az ökrök száma szerint. A kinek csak 4 ökre van, kettőt magának választ, a királyi végrehajtó a másik kettőtől választ egyet; ha csak kettő van, hozzá adták egy másik székelynek szintén két ökrét, s ezekből is az előbbi módon választottak ki kettőt a székelyek, kettőtől egyet a kir. végrehajtó. Minden székely köteles volt ökrei számát hit alatt kimutatni. [*Szék. Okl.* II. k. 100—101. l.] Emlékezzék vissza az olvasó a székelyek Báthori István vajda ellen 1492-ben a király előtt tett panasziratában elősorolt ökör-sütéskori zsarolásokra, s meg fog győződni róla, hogy az mindig oly visszaélésekre adott alkalmat, hogy e jogos polgári kötelesség teljesítése tényleg a székely nemzeti vagyon egy részének elharácsolásává vált.

Másik oka a székelység békétlenségének sójuk szabad használatában önértéket sértő módon korlátoztatásuk. Ez az ő tulajdonuk volt, mint a föld, mely termette. De a királyoknak e nagy szabadság nem tetszett, s megszüntetésére okot kerestek, a többi nemzetek irigykedése segélyére ment a hatalomnak. Már fennebb volt szó e szabadság korlátozásáról. Ferdinánd a székely só állapotát is meg akarta tudni, hogy kincstárát ezzel is gyarapítsa. 1552-ben Erdélyben működött biztosai a székelyekről azt jelentették, hogy nekik saját földjükön annyi sójuk van, hogy ha nem is ingyen, de igen csekély árért vehető. Van Görgey vár határán, mely a vajda, [helyesebben a *székely ispán*] tiszttségéhez tartozik, Homoród-Szent-Márton mellett és több más helyeken. S bárha a székelyeknek sójukat használni csak otthonjukban lehet, kivinni a megszabott helyek határain túl nem, mely helyek: Segesvár, Brassó, Barcaság és Fogaras: ők még is titkon Erdély más vidékein is árulják; de ezeket kinyomozni, s ha a tettest rajta érik, szekerét, lovát, a sőt, sőt személyét is letartóztatni, s még ha házuknál találják is meg, letartóztatni a kamara tiszteinek joga van. [*Szék. Okl.* II. k. 95—96. l.] A biztosok megjegyezték, hogy a székelyek földén sok becses érczanyag is van, de ők konokabbak, hogysem földjükön idegenek kutatását megengedjék. Ajánlják a királynak, hogy a székely só használatának oly módját

állapítsa meg, hogy ez az erdélyi királyi kamarai sónak ártalmára ne legyen. Görgényre nézve szintén ily irányu intézkedés lenne szükséges. [*Szék. Okl.* II. k. 98. l.] Ferdinánd király e jelentés következtében Haller Péter kincstárnokának 1553. jun. 25-én meghagyta, hogy mivel a székelyeknek a földjükön levő só csak magán használatra és házuk szükségére van megengedve, de nem kereskedésre és üzérkedés végett: a kincstárnok szorgalmasan vigyáztasson a kamarai tisztek által azokra, a kik Székelyföldről eladásra sőt visznek ki hátukon vagy szekeren, s nemcsak a sőt, de barmaikat is vegyék el tőlük, személyeiket tartóztassák le és keményen büntessék meg, sőt tőlük más vétkes társaikat is tudakozzák ki, s vitessék a vajda és székely ispán elé, a hol a dolog megbizonyosodván, a vétkesek kellő időben megbüntettessenek. S minthogy a vajda [*helyesebben székely ispán*] hatósága alá tartozó Görgény vára területén is bőv só van, a király meg fogja rendelni, hogy a vajda, illetőleg székely ispán tisztei vigyázzanak s ne engedjék meg, hogy ők vagy mások tiltott úton sőt vigyenek és elárusítsanak onnan, s hogy a kamarai tiszteknek abban a vajda és székely ispán s tiszteik segítségére legyenek. [*Szék. Okl.* II. k. 105. l.] . . . .

Mikor egy néptől bárminő okból elvételik ősi földje kincseket érő egy nagy darabja, melyet vérével szerzett, ezer éven át tulajdonul bírt; vagy a legszigorubb korlátok közé szoríttatik azon joga, melylyel ősei, sőt ő maga is mindig szabadon rendelkeztek, nem csoda, ha felháborodik, és haragos bosszu támad lelkében azok iránt, a kiktől sérelme származott? A székelynél ez annál inkább érthető és természetes, mert az rideg égalju sziklás földén majdnem emberfeletti fáradtsággal keresi meg övéinek a kenyeret, vérével védi a hazát, melynek termékenyebb vidékein a testvérnépek kevesebb munkával, hasonlíthatlanul könnyebb s nyugodtabb életet élnek. Méltán bántotta a gyalogrendű székelységet az is hogy ámbár joguk eredetileg mind egy volt, az első és lőfők az ökörsütési adó alól is kivonták magukat s az ugynevezett *nemesi sónak* birtokában is megmaradtak, ők ellenben fizetik ökrükből az adót, s nekik a sóval, életök fentartása végett üzött kereskedés joga is megszoríttatott.

Bámulatos, mily gyorsan elfeledtette mégis minden sérelmeiket Petrovics Péternek hazaszeretetőkre hivatkozó azon most először napfényre jött felhívása, hogy a Ferdinánd és Martinuzi által országából kitudott Izabella királynét és fiát annak fejedelmévé újból megválasztani s birtokába visszahelyezni segídkezzenek. 1553-ban augusztus 30-án, békésmegyei *szeghalmi* táborából intézte azt Kornis Miklós, Kaczay Ferencz, Andrásy Márton, Sándor Mihály, Damokos Mihály, Miháltz Ferencz, Bech Pál, Daczó Pál, Daczó Gergely, Jankó György, Illyéssy Bálint, Kálnoky Péter fiai, Balaskó fiai, Lázár István és Nyujtódy Gergely csíkszéki urakhoz s általuk az egész székely nemzethez, melyben üdvözlete s állandó barátsága biztosítása mellett írja: »hogy a mint már többször írta és izente nevezett urainak, hogy a hatalmas török császár Magyar- és Erdélyországot senki másnak nem adta, sem adni nem fogja, mint a felséges János király fiának s felséges anyjának, a mi kegyelmes fejedelmeinknek; ugy most sem

írhat mást, mint azt, hogy Isten segedelméből Mahumet bég nagyvezérrel és a hatalmas császár összevonandó több hadaival ő is Erdélybe fog jöni. Mint-hogy pedig a hatalmas császár minden helyeiről való többi hadai is a legnagyobb hadi készüléttel már elindultak és az országba be kívánnak menni: a nevezett urakat szorgalmasan buzdítja és kéri, bizzanak kedves hazájuk megmaradásában s tartsák szemök előtt: mi jót hozott arra idegen fejedelemben való bizalmuk? vagy mi hasznuk volt belőle? Legyenek rajta ők s tanácsolják többi atyjokfiainak is, hogy ezen hűséget tanúsítsák János király méltóságos fia iránt s csatlakozzanak hozzá, a melyen kívül nincs megmaradásuk, s minden másoknak való engedelmességtől magukat megtartóztatván, egyedül ennek ügyét védjék és oltalmazzák és semmit ne tétovázzanak a hatalmas császár iránti bizalmukban, bármily hamis ígéretekkel és kedvezésekkel kecsegtetik őket. Mert ha a dologban másképp czélt érni nem lehet, a császár hadait vissza nem vonja, még ha tíz esztendeig kellene is ott maradniok, míg az egész ország az özvegy királyné és fia s a hatalmas török császár iránti engedelmességre nem tér. Ezért tanácsosabbnak vélné, ha közöttük most egy szívvel-lélekkel egyetértés jőne létre s ha maguk önként térnének fejedelmeik hűségére, mint később kényszerítve. Ugyanezért ha ő uraságaiknak feje, vagyona és tisztessége, ugy gyermekeik megmaradása kedves, minden dolgukat félretéve, térjenek a királyné és fia hűségére, különben legyenek bizonyosak, hogy soha meg nem maradnak.«¹⁾

Bárha e felhívás csíki főszékelyekhez volt intézve, de hogy az összes székelyeknek szólott s az anya-udvarhelyszékelyekkel is közöltetett, következtethető annak szövegéből és a székelység szoros egységéből. Elvitték azt a csíkiak Udvarhelyre, tárgyalták nemzeti összejövetelökben, s úgy hozták meg határozatukat, mely a királyné és fia ügyére bizonyára kedvező volt, erkölcsi hatását a nemzetre megtette, s mikor 1556-ban a szászsebesi és kolozsvári országgyűlések a fejedelmválasztást s a királyné és fia visszahozását végrehajtották, a székelyek közreműködött hadereje közt Udvarhelyszék székelysége is jelen volt, s pedig Ferdinánd és hívei mindent megtettek, hogy a székelységet e lépéstől visszatartsák. A király 1551-ben októb. 21-én hízalgő levelet irt nekik, megdicsérte törökök elleni buzgóságukat, bár megvallja, hogy fájt tapasztalni némelyeknek a pénz segély adásban vonakodásukat. [*Szék. Okl.* II. k. 93—4. l. 2. l.]; 1554-ben — a mint fennebb [256. lapon] elő volt adva — megerősítette régi szabadságaikat, 1555-ben ápril 28-án pedig a székelység udvarhelyi nemzeti gyűlésében a törvénykezést és igazságszolgáltatást illető régi szokásos törvényeit 88 pontban írásba foglalva bemutatta Kendi Ferencz és Dobó István vajdákknak, azok megerősítették, s ezekben külön törvénykezésük s jogi életök alapjait tették le, mely 1848-ig fennállott s a nemzetnek saját ősi törzsén, maga által alkotott törvények védelme

¹⁾ Tarcsafalvi Pálffy György nagybirtokos leveles ládájában levő *eredetiből*, melyet a vármegye levéltárában kutatásomkor többekkel együtt ritka ügyszeretettől adott rendelkezésemre, melyet a később megjelenendő *Oklevéltár*-ban egész terjedelmében közlök.

alatt, tovább fejlődését biztosították. Fennebb [226—228. lapon] volt közölve néhány jellemző pontja, művem kimért köre nem engedi többre kiterjednem.¹⁾

E kedvezések azonban a székelység egészében még sem idézték elé a kedélyek megnyugvását; mert azok csak az első és lovas-rend javára szolgáltak, a gyalog vagy közrend kizárásával. Saját törvényeiket a két első osztály hozta, vagy az ő javára hozták, de a zendülést és fölkeléseket a harmadik csinálta, a mikben az első cselekvő részvéte abban állott, hogy egyszer mint Ferdinánd, máskor mint János Zsigmond párthívei, a közrendet rábirással, csábító ígéretekkel fölingerelték, s mikor a fölkelés leveretett, ők birtokot s kitüntetést kaptak, a közrend büntetést és leigázást. Csak a Bebek-Kendi-féle összeesküvés volt tervben és végrehajtásban főrendűek műve, a királyné és fia ellen intézve, a mit kitörése előtt vérben fojtottak el. Ezek a székelységet János Zsigmondtól úgy elidegenítették, hogy panaszukat és sérelmeiket Székely-Vásárhely bírúja, Nyerges Sebestyén által terjesztették orvoslás végett elébe, kérve, hogy a király és királyné által 1559. jun. 12-én Gyulafejérvárott számukra készült kedvezményi czikkeket újabban megerősítve, nekik királyi oklevélben adatná ki. A király kész a székelyek szabadságait — úgymond — a mennyiben a mostani változott idők környülállásai megengedik, tekintetbe venni; de mivel ők semmi kiváltságlevelet elmutatni nem tudtak, a királynak nem volt mit megerősítnie; azonban a mi a jórendhez tartozik, jelen kedvezménylevelében 22 pontba összefoglalva jogvédelmökre nov. 11-én kiadatta. Ennek lényegesb pontjai ezek: 2. Az első és lőfő székelyeknek, a kik régi, igaz törzsökös lőfő székely ősöktől származtak, s eleik a régi magyar királyok, Mátyás és mások alatt jámborul és vitézül katonáskodtak s véreket ontottak, jövőben sem iratnak adó alá, s régi szabadságaikban a katonaság és hadviselés céljaira megtartatnak, őket a király ő felsége bizonyos időnként hadi szemle alá veszi s katonai készületeket meg fogja ismerni. 4. A székelyek úgy ülnek fel hadra, mint az ország többi nemes urai, mint a királyi meghívó levelek tartják, egészben, vagy részben, mihelyt az ország szüksége kívánja. 5. A királybiráknak a törvényszékeken mindig benn kell lenni, ha más közszolgálatban nincsenek, távollétökben helyettessé kell hagyniok. 9. A birságok felét a királybíró kapja, a másikat a kapitány, székbíró és székülő régi szokásuk szerint osztják fel. 12. A birságokat a királybíró szedi fel a negyedes bíróval [*cum iudice quartali*, a ki hihetően helyettese].²⁾ Az olvasó láthatja, hogy itt a székely nemzet alapjogairól nincs szó, kisebb fontosságú intézkedések ezek mind, a mikben a király a dolgok jórendét állani vélte.... Bámulatos, hogy feledte úgy el multját a nemzet, hogy nem tudták előmutatni Zsigmond, Mátyás király, II. Ulászló és I. Ferdinánd szabadság-

¹⁾ *Székely Oklevéltár*. II. k. 119—127. ll. Én az Udvarhely vármegye levéltárában levő eredeti példányt használtam.

²⁾ *Erd. Országgyűl. Emlékek*. II. k. 112—13. ll. *Szék. Okl.* II. k. 150—53. ll.

leveleit? Tán már ekkor el volt pusztulva a *Székely Nemzeti Levéltár*? vagy visszavonultak a közmunkássági térről jeleseik?

A király és székelyek közötti feszült viszony okot adott arra, hogy a cselszövés soha ne szüneteljen s az aknamunka a királyné és fia ellen titokban mindig folyamatban legyen, nyilvános áruló azonban 1562-ig senki nem lett. Ez évben Balassa Menyhért Szathmár és Nagy-Bánya egész környékéért, Tasnád és Munkács, úgy Detrekő váráért János Zsigmondtól Ferdinándhoz pártolt át, s az ő levelezés általi bujtogatására Székely Antal, Valkai Miklós és Forró Miklós a székelyeket fölkelésre kezdték izgatni, hogy az ifju fejedelmet veszítsék el, ekkor az egész ország Ferdinánd alatt egyesül, a vérontás megszűnik s a béke helyreáll. Bethlen Farkas azt írja, hogy Ferdinánd ezt nem helyeselte; [*Histor.* II. k. 18. l.] Istvánffi is úgy tudja, hogy a székelyek a sok és gyakori adó miatt s újításvágyuktól ösztönöztetve támadtak fel [*Hist.* I. k. 275. l.] A székelység közt élő hagyomány szerint — a mit későbbi panaszok s oklevelek igazolnak — a sokféle adó, terhes közszolgálatok, ingyen postálkodás és örökös fuvarozás voltak a fölkelés okai. Katona, Miles és más egykoruak a fölkelést izgatás folytán az ifju király élete ellen irányultnak írják... Ez ugyan maguk a székelyek vallomásaiból sem tűnik ki, de ki mondana el magáról ilyet? Tény, hogy a székelység a Ferdinánd által 1554-ben nekik visszaadott szabadságok megakadályozóját látták a fejedelemben, s tőle azért és ügyöknek 1559-ben kedvezőtlen elintézéséért idegenkedtek.... Székely Antal hívta össze az egész székelységet Udvarhelyre, sokan jelentek meg minden székéből, számuk tett 40 ezeret; fővezérökké Pálfalvi Nagy Györgyöt választották, társaivá Gyepesi Ambrust és Bán Andrást; esküt tettek le egymás hűségére, hogy Ferdinánd által megerősített szabadságuk kivivása előtt a fegyvert le nem teszik. Követeket küldöttek a szebeni szászokhoz, hogy küldjenek közéjük két Senatort, a kivel dolgukat megbeszéljék; felhívták őket, hogy álljanak melléjük, mert ha szabadságuk visszanyerésében segítségökre nem lesznek, sem nőiknek, sem gyermekeiknek nem fognak kedvezni. A szebeniek, csatlakozás helyett a székely követeket a fejedelemhez küldötték; Köhalom-, Segesvár- és Medgyeszék — a hová szintén irtak — [*Szék. Okl.* II. k. 160 l.] válasz nélkül hagyták a felhívást. Ekkor Udvarhelyről Segesvár mellett elhaladva, kétfelé váltak, az egyik rész Nagy György alatt Holdvilágon ütött táborot, a másik Bonyhán át Maros-Vásárhelynek tartott s a Nyárad mellett a *vajai* [*Nagy Szabó Ferencz* |krónikája szerint az *ákosfalvi*] térre vonultak, utjokban sok nemesi udvart megdultak. Innen néhány ezren Régenre és Görgényre mentek rá, de visszaverettek. Ekkor Gernyeszeg felé tértek ki s azt feldúlták, a népet mindenünnen táborukba hajtvá. Ezután Koronkához szállottak, s Mihályi Tamás kastélyát dúlták fel és felégették.

A mint a király a mozgalomról értesült, követei által megkérdéztette fölkelésök okát. A székelyek letartóztatták őket néhány napig, azután visszabocsátván, azt felelték, hogy szabadságuk visszanyerésére fogtak fegyvert, s addig

nem teszik le, míg vissza nem nyerik. A király intette, hogy tegyék le fegyveröket, a mit a nélkül vettek fel, hogy őket méltatlanság érte volna; nem helyes tanácsokra hallgatnak — izente nekik — térjenek vissza az engedelmesség útjára. De a székelyek nem hallgattak az intó szóra. Ekkor a király elébb Mayláth Gábort küldötte ellenök, a ki kevés erővel támadott, nem sejtve, hogy nagy számú lovasok is vannak közöttük; kis csapata megveretett, több jeles kapitánya elesett, [némely írók szerint csak egy], Mayláth lovát is lándzsával átdöfték s csak szolgáljaén tudott nagy bajjal menekülni. Ekkor Mayláth Maros-Vásárhelyre ment, a zárdát elfoglalta s védelemre megerősítette... A király ez alatt Thorda felől a harc színhelyére küldötte Radák Lászlót és Pekri Gábor udvarhelyszéki főkapitányt két ezer lovassal s ugyanannyi gyaloggal, tudatva velök, hogy segítségükre ő is úton van. Nem sokára 20 ezer ember élén meg is érkezett. A székelyek közt már azelőtt az a hír volt elterjedve, hogy a király tetemes török segélylyel jó ellenök. Hirtelen érkezése a hírnök hitelt szerzett s a székelyeket rendkívül megdöbbenetete. Midőn Radák számos lovassága erős rohamot intézett ellenök s Mayláth is Maros-Vásárhelyről a zárdá-erődből kitört, véres harc fejlődött ki a királyiak és székelyek közt, kik nem sokára egészen zavarba jöttek, hadsoraik megbomlottak, Bán nevű egyik alvezérök a csatatérről megszaladt s már-már teljes felbomlásban volt a székely tábor... A közeledő király a holdvilági tábor ellen vitte seregét, oly nagy félelmet keltve, hogy a székelyek maguk fogva vitték elébe Nagy György és Gyepesi Ambrus vezéröket. Ezzel az esztelenül kezdett néptámadás véget ért. Mindkét tábor fölkelői közül sokat elfogtak, sokakat megöltek, legtöbbben elmenekültek. A székelységet a király győztes hadai engedelmességre kényszerítették.¹⁾

A mint a fölkelés leveretett, a fejedelem 1562. jun. 26-án Segesvárt országgyűlést tartott, meghívatta az aranyos-székieken kívül — a kik abban részt nem vettek — az összes székekből a főnépet és lóföket fejenként, a gyalog- vagy közrendből székenként 16 válogatott férfiakat, hogy lázadásuk okát bizonyosan megtudja. A közrend számos esedező levelet adott be, melyekből a fejedelem arról értesült, hogy a sok nyomorúság, kénytelenség, erőszakoskodás, miket a főnépek a közrenden elkövettek, voltak okai a lázadásnak... Ekkor Cháki Mihály kancellár a gyűlésbe belépett, névjegyzéket olvasott fel, melyben Lázár István és János, Kornis Mihály, Farkas Pál, Bernád Ferencz, mint a nép békétlensége okai, Geréb Miklós, Káthai Ferencz és György, Andrassy Márton mint lázadók foglyoknak nyilvánítottak, s a görgényi és gyalui várba fogságra vitettek; Nagy György és Gyepesi Ambrus kivégeztetett, [némely egykoruak szerint, nyársba huzattak], sokaknak orruk, fülök elvágatott. [*Köváry L. Erd. tört. III. k. 173. l.*] Ezután az országgyűlés a következő törvényeket hozta.

¹⁾ *Wolphgangi Bethlen. Historiar. sat. II. k. 17—23. ll.*

Köváry László. Erdély Tört. III. k. 170—173. ll. Mikes. Ambrosius Simigianus. Fundgruben sat.

1. Felségsértési és hűtlenségi vétekben jövőben a székelyek is, mint a többi nemesek, veszítsék el fejüket és jószágukat s az szálljon a fejedelemre... Itt hozatott be legelőbb a szabad székely földre a királyi jog [*Jus Regium.*]
2. A főnépek és lófők jobbágyaikat birják úgy, mint a vármegyei nemesség, s azok a többi községgel rótassanak meg. E törvényben vettett adó alá a főnépekkel és lófőkkel egyforma nemes székely gyalog rend. 3. A főnépek és lófők minden dézma fizetéstől mentek, de a főnépek jól felszerelt 4—5 lóval, a lófők 1 lóval tartoznak a király parancsára hadba kiállani, egy hónapig saját költségükön, azontul havonként 1 forintot a király ad; a főnépeknél egy-egy lóra esztendőnként 8 frtot szintén a király ad; mikor szolgálatban lesznek, havonként 2—2 forintjuk jár. Ez és a következő törvény a székely gyalog rendet nemesi szabadságától megfosztotta, a vele egyenjogu másik két rendnek alá vetette s a fejedelem földesuri hatalma alá adta. 4. A székely gyalog rend a fejedelmen kívül senkinek hatalma alatt nem áll, [más szóval: a fiskus jobbágyává lett.] őket sem főnép, sem más, semmi szolgálatra nem kényszerítheti; a ki ezt megszegi, a fejedelem közügyigazgatója törvényre elébe hivatja és neki elégtételt szerez. 5. Nyilván van, mily nagy vérontást, károkat, gondot és költséget okozott a gyalog rendnek a király ellen fellázadása mind a királynak, mind a hazának; ezért, és mivel minden országban a sókamarák a királyok, császárok, fejedelmek tárházaié, a Székelyföldön való só a király tárházához végezték foglaltatni; de a főnépeknek házuk szükségére való só adni fognak, mint a vármegyei nemeseknek is régi szokás szerint só adatik.¹⁾

A fejedelem nem késett e törvények életbeléptetésével. A hűtlenség vétkebe esett több ezer székely közrendűnek birtoka: minden községben többkevesebb, a nagyobbakban a nagyobb részé, néhol az egész községé a fejedelemre szállott. Képzeltető az egész társadalom felzavarodása. A király részint a görényi, szentléleki, várhegyi és udvarhelyi várakhoz csatolta, részint híveinek adományozta, sokat belőle ispánok és gondviselők alatt a fiskus birtokában hagyott, a mit később ő és utódai ismét eladományoztak, vagy tovább is maguknak tartottak meg. Ez kitűnik onnan, hogy midőn az országgyűlés 1576-ban a várak építésére 25 dnr. adót vetett ki, s Udvarhelyszék azt főnépeire kirotta, a fejedelemnek 81 községben volt több birtoka [azelőtt a közrendéi], mint a többi összes birtokosoknak, s csak 40 oly község volt, a hol a fejedelem nem birt, s mig a többi összes birtokosok 5—10—12 forintot, a fejedelem Derzsről 33, Etédéről 36, Lövétéről 38, Almásról 45, Udvarhelyről 59 forint adót fizetett birtokai után . . . . .²⁾ Udvarhely várát is a fejedelem birván: felügyelő tiszttartói, ispánjai és szabadosai ahhoz, a sókamarához és [a csíki] hámorhoz foglalták el a közrendéivel együtt a főnépek és lófők közel lakó jobbágyait, erdőit, mezőit, a jobb-jobb birtokokat, a mi nekik tetszett; az elvett földeket volt tulajdonosaikkal szántatták és miveltették

¹⁾ Székely Oklevéltár. II. k. 161—167. ll.

²⁾ » » » IV. k. 37—43. ll. Ez hátrább számokban ki lesz mutatva.

meg, termését a fejedelem udvarházaihoz és az udvarhelyi várba vitették. Ezt is adattal igazolom hátrább. A székelység a fölkelés után oly siralmas állapotra jutott, annyira elnyomorodott, hogy — mint 1571-iki panaszlevelökben írják — életüket alig tengették s Istenről is elfeledkeztek [*Szék. Okl.* II. 1. 330 l.], a mit előadnom hátrább lesz helyén, itt csak érintendőnek láttam.

Az 1562-ki segesvári törvény szétszakította a székely nemzeti különállás ősi alkotmánylevelét, a földet ingó vagyonná tette, annak csak vérségi ősjogon átszállását megsemmisítvén, nemzettentartó erejétől megfosztotta. A székelység nemzeti közvagyonra — a só — az állam részére elfoglaltatott s üldéséből az egyik egyenjogú, de gyöngébb rend kirekesztetett. A székelység valódi jogegyenlőségen alapuló egységét e törvények megszüntették s az addig testvéreként élt három rendet örökös versengő felekké, egyiket a máskettőnek alárendeltjévé tették. E gyűlés emléke és végzése oly sebek a székely nemzet elnyomott osztálya szívében, melyek vérgései soha meg nem szűnnek... Nevelte ezt a fejedelem által emeltetett két szégyenemlék: az Udvarhelyen építettett *Székely Támad* és a Háromszéken Várhegyen állítottott *Székely Bánja* vár, a mit a székelyekkel nem rokonszenvező valamelyik hive tanácsolhatott a természeténél fogva szelid fejedelemnek, mert két nagy igazságtalanság van benne: hogy egy osztályért sújtja az egész nemzetet, *másik*, hogy bünteti a jelent s megöli a jövőt.

Művem keretébe csak az első tartozik, melyről sok kérdés támasztható. Ha az — a mint írják — a Szent Ferencz-rend zárdája helyére épült, hol volt a római Castrum helye? hol feküdt az 1301-ki Udvard vára? hol az, melyet Báthori vajda által 1492-ben építettetnek mond a székelyek azon évi panaszirata? A római Castrumnak létét kétely fölé emelik a talált bélyeges téglák és az 1894-ben Téglás Gábor és Solymossy Endre tanár régészek által letakart fürdői fal- és csatornamaradványok, a vízmelegítő [*Caldarium*] és a fürdés utáni fűdülő folyosók törpe kőpadjai. A másik kettőnek helye nincs meghatározva. Úgy látszik, mindhárom vár az úgynevezett *Csonka-vár* — a mai főreáliskola helye — volt. Mikor János Zsigmond az említett várat építtette, a régi várat hihetően a Szent Ferencz-rend birta, mint a mult században *Firtos várat* is, s a történetírók ezért irták, hogy a vár zárda helyére épült. De a ma is fennlevő szögletbástyák sziklakemény és zord kinézésű romjai, megbonthatlan tömör és rendkívül vastag falai s mészőntetének vasszilárdsága nem a zárdák, de a leg-hatalmasabb hajdankori lovagvárak építési modorára, tehát sokkal régibb időre emlékeztetnek. Hogy a barátoknak egy ily várban zárdájuk és templomuk volt, mutatja az, hogy — a mint fennebb láttuk — Udvarhelyen már 1332—1337-ben nagy egyház és tekintélyes papság volt. János Zsigmond ezen régi várat újította meg, benne lakokat építtetett s védhetőbbé tette. Azon zárdafal-romok, s egy újabb goth modorú, templomnak használt palota kőoszlopos ajtó- és ablakkeretei, melyek ezelőtt 30—40 évvel még láthatók voltak, a miket én is bámulva láttam, sokkal régibb korra utálnak. Itt az 1562. év előtt jóval a Szent Ferencz-rendnek konventje és zárdája, abban temploma és hihetően iskolája is volt, a mit a köz-

ponti nagyobb rendházakban már Árpád- és Anjou-házi királyaink korában találunk, hol a vidéki előkelőbbek fiai, sőt az egyház érdekében mások is oktatásban részesültek. Lehet, hogy az udvarhelyszéki régi nagyobb nemzetségek levéltáraiból idővel kerülnek ki bővebb felvilágosítást nyújtó adatok. A néphagyomány szerint a székelység leigázása után a zárda helyén királyi lakások s megerősítésül új bástyák épültek, a vár, sánczai megmélyítése s a ^{V. 279} Kis-Küküllő vize belévezetése által a védelem erős műve lett, felügyelője, várnagy vagy várparancsnok, néha a székelyek kapitánya volt... A vár észak-nyúgoti bástya-falába *majusculával* irt *latin feliratos kö- emléktábla* van berakva,¹⁾ mely a vár építtetőjét örökitette meg, de az építési időt nem mondja meg, kipótolja azonban ezt ifjú János király *Székely Támad* várában — mert ez lett az új vár neve — kelt több oklevele s jelesen egy 1562. október 12-én kelt, melyben az udvarhelyszéki királybírótság felét, melyet addig More Gábor *Székely Támad* vára várnagya birt, Pekri Gábornak, a hét székely szék főkapitányának adományozott. [*Szék. Okl.* III. k. 321—325. ll.] E felirat latinsága méltán feltűnhet oly országrészben, melyben — a mint mondani szokás — még a lég is magyar, mely a legtörzsökösebb magyar faj, a székelység fő- és központi helye, hogy itt a magyar nemzetű király emlékét latin feliratban örökitette meg. Oka az volt, hogy a felirat az ország akkori helyzetére talált. A király, a ki már akkor unitáriussá lett volt, [a mi mutatja, hogy a kő 1567-nél később került helyére], ismerte azt Dávid Ferencz udvari papja, Melius Péter debreczeni prédikátor ellen irt s neki

¹⁾ A felirat megérthetéseért közölnöm kell Dávid F. könyvéből a királyi czímer leírását illető *három első vers-párt*.

Hic Jani memoranda patent Insignia Regis,
Sospite quo dulcis Patria sospes erit.
Monoceros, Leo, Luna, Lupus, Crux, Ales et
[Angvis —
Incluta nam priscae sunt monumenta Domus.
Stemmata Pannoniae simul hunc et avita Patronum
Cum Sava, Tytius, Dravus et Ister habet.

Íme János király emlékezetre méltó családi czímere,
Kinek biztonléte a honnak is biztonságot ad.
Az egyszarvu, oroszlán, hold kereszt, a madár és
[kigyó —
E régi ház méltóságos emlékei.
Pannonia ősi czímerének —
A Száva, Tisza, Dráva és Dunának ő a fővéde.

Buzdítás a király iránti hűségre.

Haec quicumque vides Electi Insignia Regis,
Pro Patria grates, Hungare, laetus agas,
Cur vagus, externis terrarum finibus erras?
Cum prope, quam multo sanguine quaeris, habes.
Quippe peregrini quam sit damnosa potestas,
Principis accepta discere Clade potes.
Flecte genu Domino, felicibus utere fatis,
Sanguine sublato — sicca manebit humus.

Magyar! bárki légy, a ki választott királyod e czi-
[merét látod,
Vidultan adj hálát Istennek hazáért.
Miért kalandozol idegen föld határain?
Midőn közötted van az, a mit annyi véred omlása-
[val keresel.
Mert hogy mily káros idegen fejedelem hatalma,
A téged sujtott csapásokból megtanulhattad.
Hajtsd meg térded Urad előtt, őj sorsod szerencséjével,
Ha felszikkad a vér — ismét száraz lesz a haza földé.

Az utolsó verspár:

Desinite o Proceres, studia in contraria scindi,
Ne VINDEX laceret viscera vestra LUPUS.

Szűnjetek meg versengeni oh Főrendek!
Nehogy szétmarczangolja bensőtöket a MEGHARA-
[GUDOTT FARKAS.

[*Dávid Ferencz Emléke.* 1879. Második Rész. Dávid F. Irodalmi Emlékei. 45., 47. ll.]

ajánlott két vitairatából,¹⁾ melynek *elsője* című lapján adta a király atyja és anyja s a királyné szülői, II. Zsigmond és neje egyesített czímerét, a tulsó lapon jegyzésben látható czímerleirással, melyből az egyszarvu — *monoceros* — és a hármashalomból fél testével kiemelkedő farkas, az előtte látszó félholddal s utána levő égő csillaggal [a székelyek czímere sok helyen így van adva] atyja, s az össztekerődzött kigyó, anyja czímere, mely kiterjesztett két első lábával mérgesen megragadva egy kis gyermeket szájában tart,²⁾ a négy folyam, a kereszt és a hihetően karuly madár a magyarok, vagy ha a madár *sas*, ez és az oroszán a lengyel király czímere. E címert János Zsigmond király említett papja, Blandrata és a lengyelek tudtával s részvételével állította össze, s úgy közölte művében, a mit Lehoczky, Wagner és Nagy Iván nem ismertek, de az udvarhelyi *Csonka vár* kőemléke maig fenntartott. E címerek alá a könyvben 28 sor dícsvers volt írva; korában szép mű s a classikai műveltségű királynak tetszett, mert a nemzeti királyságra vonatkozó s a magyarokat a pártoskodás megszüntetésére intő része a német és magyar párt közötti véres harcok ama szerencsétlen korszakában hatott a kedélyekre, s rokonszenvet igyekezett kelteni iránta. Most a levett székely fölkelés után hasonló volt az ország helyzete; most is a kedélyek engesztelődésére volt szükség, s hihető, ez birta rá a királyt, hogy kétes új helyett, ez ismert régi jó jelmondatokat válaszsza feliratul; a latin szöveg megtartásában pedig a művelt külföldre való tekintet vezette. Kiválasztották a tetsző részeket s kőbe vésették, de a várfalba, bizonyosan az annak megépítése utáni években került bele... A király környezetének tetszhetett az — a székelység előtt bármily nyelvű lett volna, egyiránt megvetett volt. Az idő kiengesztelő és feledtető hatása műve, hogy a nemzeti megaláztatás ez irott emléke maig fennáll.

A király és Székelység közötti mély meghasonlást sietett felhasználni Miksa császár és király; 1566. jun. 22-én kelt kir. levelében felhívta őket, hogy miután tudomására esett, mily zsarnoki elnyomatás jármában tartja őket néhai János király fia, s régi szabadságaiktól és kiváltságaiktól miképen fosztotta meg, ő a székelyek nyugalmát, jólétét és díszét óhajtja, s jól megfontolt önkéntes elhatározásából császári királyi szavával igéri, biztosítja és bizonyossá teszi őket, hogy mihelyt említett hű székelyei az iránta való engedelmességre és hűségre térnek, őket nemcsak szívesen és jóságosan kegyelmébe fogadja, hanem nekik a János Zsigmond által [a császár nem ismeri el sem választott királynak, sem fejedelemnek, úgy látszik, csak magán egyénnek s bitorlónak tartja], tőlük elvett régi jogaitat visszaadja, s azokban őket megtartja és megoltalmazza.³⁾ E csábításnak a király azzal állotta utját, hogy a székely főbbecket adományyal és

¹⁾ *Refutatio Scripti Petri Melii* sat. Albae Juliae. MDLXVII.

Rövid Magyarázat, miképen az Antichristus az Igaz Istenről való tudományt meghomályosította. Gyula-Fejérvár. MDLXVII.

²⁾ *Wolphgangi de Bethlen*. Histor. sat. II. k. 229. l.

Nagy Iván. Magyarország Családai. X. köt. 496. l.

³⁾ *Székely Oklevéltár*. II. k. 207—208. ll.

más kedvezéssel magához vonta, támaszt keresve bennök a leigázottak ellenében; Miksa levele után egy hónappal, jul. 11-én, meghagyta Lozsonczy Bánffy Pálnak, a hat székely szék kapitányának, hogy azon egyenként megnevezett székely előkelőknek, kiknek a közelebbi hadjáratban tett hű szolgálataikért az ország kérésére jobbágyos jószágokat adományozott, az illető szék megnevezett falvaiban a megirt számú jobbágy-házhelyekbe igtassa be. Ennek következtében Udvarhelyszéken a következő székely főbbeknek adattak át ily jobbágytelkek: Dániel Ferencznek Baczonban 8 házjobbágy, Dániel Péternek Dobóban 11, Kornis Mihálynak Szent-Pálon és Recsenyédén 22, Jánosi Péternek Hermányban 11, Farkas Pálnénak Bethlenfalván 21, Petki Györgynek Jástfalván 1, Petki Lászlónak és Mihálynak Musnán 44, Benedek Gerébnek [tán megfordítva] Fiafalván 27, Benedekffi Farkasnak Kadichfalván 19, Nyujtódi Györgynek 15, Miklós Gerébnek [tán itt is megfordítva] 25, Benedekffi Istvánnak Kobátfalván 10, More Gábornak és Össi Ferencz árváinak Hidegkuton 17, Csákány Györgynek Gagyban 10, Szucháky Jánosnak és Chernezy Gáspárnak Bethlenfalván 15, Kaczai Ferencznek Bethlenfalván 15 házjobbágyot; egyszersmind meghagyta a főkapitánynak, hogy a megirt falvakban a megszámlált és a nevezetteknek átadott jobbágyokat hagyja szabadon birni és semmi várszolgálatra őket ne erőltesse.¹⁾ Tizenkilenczen kaptak jószágot, egy 1566-ik jul. 11-ik előtti *Kimutatás* szerint 17-en tanusítottak különös hűséget a király iránt, tehát kettővel több részesült királyi kegyelemben.²⁾ 1568. febr. 13-án megint új kedvezményben részesítette a király a főnépeket. János deákkal, a székely sók kamarásával a jan. 6-iki thordai országgyűlés határozata értelmében Udvarhelyszék főnépének és a lófő székelyeknek — azonképen, mint a vármegyei nemeseknek is, régi szokás szerint, azt ki kell szolgáltatni — sorsuk és vagyoni állapotuk szerint, személyenként házuk és családjok számára sót adatott, úgy, hogy a régi szokás szerint a vágatási és gyrapénzt s a kamarásnak járó ajándékot fizessék meg, ami az *Approb. Const. III. része XV. czime 2. czikke* szerint egy köböl zab és minden kő sótól egy pénz volt.³⁾

1567-ben az országgyűlés által meghatározott 25 denár adó összegének megtudhatása végett Udvarhelyszék kapuinak összeírása rendeltetett. Ez fontos intézkedés, mely mutatja a székelység vagyonerejét, a községek nevét s a kapuk számát. A legkisebb községekben a kapuk száma 1—10, a közepesekben 15—40, a legnagyobbakban, minők voltak: Füle 43, Ders 45, Almás, Siklód 46, Udvarhely m. v. 54, Oroszhegy 56 kaput tett, az egész székben volt 2068 kapu, 100 (bécsi) denárt számítva egy forintra [*L. Az erdélyi egyházmegye képe. XIV-ik század elején. 1894. Hátral a pénzekekről szóló jegyzésben*], az udvarhelyszéki adó tett 5401 forintot.⁴⁾ Ez utóbbi adat tanuságait hátrább adom elő.

¹⁾ *Székely Oklevéltár. II. k. 209. l.*

²⁾ » » II. k. 194. l.

³⁾ » » II. k. 225—226. ll. Én a városi levéltár *eredetijét* használtam.

⁴⁾ » » II. k. 218—220. ll.

A faluk névtörténete ismertetése végett közlöm betűrendben neveiket azonkori leírás szerint: Abastfalva, Abranfalva, Agijagfalva, Almas, Andrasfalva, Arwatfalva, Attijha, Bagij, [Kws és Nagij] Bachon, Beogeo, Benched, Betha, Bettfalva, Beozeod, Bijbarchfalva, Bikafalva, Bogartfalva, [Alsó] Bodogazonijfalva, [Felseő] Bodogazonijfalva, Bordocefalva, Bodos, Chijehetfalva = Csehérfalva, Chijekfalva, Chijeb = Csöb, Chijbrefalva, Dallija, Deechfalva, Ders, Dobo, Doborlo, Ege, Enlaka, [ezt lásd legalól is], Eted, Fanchijal, Farchijad, Farkaslaka, Fenijed, Fijatfalva, Fwle, Gagij, [Nagij és Kws] Galomfalva, Gijarosfalva, Gijepes, Hermanij, Hidegkut, Hoggija, Iijke, Janlaka = Enlaka, Janosfalva, Jastfalva, Kadachi, Kanijad, Karachijonfalva, Kajdichfalva, Kisfalud, Kobatfalva, Korond, Keórwspatak, Kws mód, Lengyenfalva, Lokodt, Leovete, Malomfalva, Martonos, Marefalva, Mattijwsfalva, Medeser, Miklosfalva, Mogijoros, Mwsna, Okland, Olahfalva, [Masik] Olahfalva, Olaztelek, Orozhegij, Oztfalva, [más oklevelekben Ozdfalva], Palfalva, Paraijd, Patakfalva, Rawa, Rechenijed, Remete, Rugonfalva, Sakod, Sandorfalva, Siklod, Simijenfalva, Sofalva, [Kws és Nagij] Solijmos, Sijkeo, Zaldobos, Zekelijallas, Zent Demeter, Zent Ersebet, Zent Emreh, Zent Kijral, Zent Lazlo, Zent Lelek, Zent Marton, Zent Mijhalj, Zent Miklos, Zent Pal, Zent Peter, Zent Thamas, Zolokma, Zombatfalva, Tarchijafalva, Telekfalva, Tijbold, Timafalva, Tordatfalva, Udvarhelij m. v., Uijfalu, Uijekel, Zetelaka, Vagas, Vargijas, Varosfalva, Vechke.¹⁾

Ez Udvarhelyszék községneveinek második hiteles összeírása, mely 122 községet tüntet fel, az első 1332—37-kiben [l. 194. l.] 42 volt tisztán meghatározva, az 1567-kinek egy harmadrésze, bárha bizonyos, hogy akkor sok község neve azért maradt feledékenységben, mert lakosai kivonták magukat a pápai tizedfizetés terhe alól; nagy részök pedig azért, mert nem voltak önálló egyházközségekké alakulva. Ma 135 község van Udvarhelyvármegyében, de hat a vármegyék új rendezésekor csatoltatott hozzá [l. 5. l.], tehát mai kiterjedése s falvainak létszáma már a XVI-ik század elején megvolt. Ha az olvasó e kettőt összehasonlitja, látni fogja, hogy az első *Jegyzékbe* fölvetett faluk mind megvoltak, mikor a második készült, csak Héjasfalva és Sepsi-Bacson vált ki Udvarhelyszék kötelékéből. A második összeírás faluiból Doborko község nyomtalanul eltűnt; hátrább a »*Részletes Leírás*«-ban még lesznek említve más eltűnt faluk nevei is, valamint némelyeknek más falukba beolvadása. Ez összeírás helyesbíti némely faluk mai elnevezését, így a mai Matisfalvának akkori, bizonyára helyesebb neve: Mátyusfalva, Bogárfalváé Bogárdfalva, Oltzfalváé Ozdfalva, Ülkéé Ilyke [egyik összeírásban: *Ilk*], itt a mai alak látszik elfogadhatóbbnak; Kadicsfalva neve Kajdicsfalva, itt is a nyelvérzék a maít ajánlja; a mai Enlaka neve *Janlaka*, de az világosan a Jenőlaka vagy Jenlaka romlott alakja, a mit egy más összeírásban levő *Iijenlaka* változat is igazolni látszik.

Egy másik ugyan ez évi összeírás rövid tartalmát is közlöm tanuságaiért.

¹⁾ *Székelj Oklevéltár*. II. k. 218—220. ll. A *falva* szó-rész az *eredetiben* két ff-el van írva.

Ebben szintén 122 község neve jó elő, az első [*primorok*] száma 22, a másodikban 19 volt; ebben a lófók száma is adva volt, a mit én kutatásaimban itt találtam legelőször följegyezve s a kiknek száma 405 volt, legtöbb volt e falukban: Városfalván, Olaszteleken, Csehérdfalván, Gagyban 8, Etéden, Fülében, Atyhában, Ujfaluban, Tarcsafalván 9, Szent-Mihályon, Semjénfalván, Medeséren 10, Bibartzfalván, Zetelakán 12, legtöbb [15] volt Dályában; később a király hűségére tért 23 faluban 44 egyén, nyilvánvaló áruló lófó kettő volt: Zetelakán Nagy Imre, Keményfalván Barrabás Balázs.¹⁾ Osszeiratta volt Udvarhelyszéket korábban is Izabella királyné és János Zsigmond,²⁾ de annak a régi Udvarhelyszék levéltárában nincs nyoma.

A székely föld és székely intézmények eredetiségére s az egész királyság államszervezetétől merőben különbözésére két eddig ismeretlen adatot idézek; az *egyik* egy 1549-ben jun. 5-én kelt eladási és beirási szerződő levél, melynek erejénél fogva Thatár Erzsébet, nemes urnő, néhai siménfalvi Hadrévi András lánya, solyomkői Menyhért Jánosné, érett elhatározás után egész székely nemeségét, nemkülönben székely főemberi [*primor*], főhadnagyi [*capitaneatus*] és székely lófói joghatóságát [*jurisdictionio*] Seménfalva nevű birtokában és Aranyosszék bármely faluiban és bárminő helyein, minden hasznaival és tartozandóságaival, megmivelt és miveletlen szántóföldeivel, rétekkal, mezőkkel stb. általa hiány nélkül felvett 300 magyar forintért eladta, beirta és magát kötelezőleg birtokába bocsátotta, örökösen és visszavonhatlanul Várfalvi Jánosnak és fiainak s örökösöknek, hogy azokat birják és birtokolják teljes joggal, semmi jogot és birtoklási tulajdonosságot magának azokra nézve fenn nem hagyva, de minden és összes tulajdonossági, birtoklási és öröklési jogát nevezett Várfalvi Jánosra és megirt örökösire ruházta és nekik adta át, s mindent az ő joghatósága alá adott át, irt be, a mint tényleg el- és át is adta, beirta, a vevők javára megörökítette a jelen volt tanúk előtt teljes joggal.³⁾ A *másik* egy székely elsőrendiségi [*primorsági*] adománylevél, melylyel János Zsigmond vál. király 1570-ben április 3-án udvarhelyszéki gyorsaságos [*agilis*] küsmődi Márton Jánost és Pétert, megtekintve az ő hűségüket és katonai vitézségüket, a mit a Magyarorszáiban viselt elmúlt hadjáratokban, Erdély három nemzetei jelenlétökben, nem kimélve

¹⁾ Székely Oklevéltár. II. k. 195—206. ll.

²⁾ Erdélyi Országgy. Emlékek. II. köt. [51. és 226. ll.]

³⁾ Országos Levéltár. Kincstári osztály. Kolozs-Monostor. 84. füz. Prot. AB. 17. l. [Lásd a később megjelenendő Oklevéltár-ban, időrendi helyén.] Bár művem keretébe nem tartozik, a kérdés tisztább megértéseért megemlítem itt mészköi nemes és gyorsaságos Hadnagy Jakab 1550-ben Szt. Bertalan apostol ünnepe [az *ante* vagy *post* ki van szakadva] napján kelt vásári szerződését, melynél fogva ő egész székely tisztének felét [*totalem portionem Siculicalis officii sui*] Aranyosszéken levő 8 hold szántófölddel, egy réttel, két erdővel és két berekkel eladta nemes és gyorsaságos Muray Andrásnak és Jánosnak 25 magyar forintért örökjoggal és visszavonhatlanul a kolozsmonostori konvent előtt, miről az hiteles szerződő levelet adott ki. Az Orsz. Levéltár kincstári osztályában K[olozs] M[onostor] 84. fók, Prot. Actor. 1550. 66. levél. [Lásd a később megjelenendő Oklevéltár-ban időrendi helyén.]

fáradtságot, vérök ontását, s életüket veszélyeztetve, elszántan tanusítottak: királyi teljhatalmánál fogva a lófők számából, melyben eddig voltak, az igaz székelyek első rendébe [*primor*] és száma közé fölvette, közéjük sorozta és meg-nemesítette, meghatározván, hogy ők és minden örökösök és utódaik mostantól kezdve igaz elsőrendűeknek tekintessenek és tartassanak s azon jogokkal, szabadságokkal és mentességekkel éljenek, melyekkel más első rendűek jog és szokások alapján élnek, a minek erősségére a fejedelem jelen adománylevelét kiadta. Ez oklevelet Nagy-Ajtai Kovács István az *Erdélyi Nemzeti Társalkodó* című melléklap 1831-ki I. évfolyama 11-ik számában kiadta,¹⁾ azon megjegyzést téve rá, hogy érvényessége attól függ: ki volt-e hirdetve Udvarhelyszéken, s nem volt-e felszólalás ellene? de ez nem tudható, mert a nyerők birtokában levő eredeti kiadvány nem ismeretes, Kovács a királyi könyvből írta ki. A szék nem kifogásolhatta, minthogy a nemzeti fejedelmek az alsóbb rendből a felsőbe sorozást hadiszemlék [*lustra*] alkalmával a hely színén is megtették, mihelyt valaki 3 lófőséggel bírását, s hadra három lóval fölkelési képességét igazolta.

Maroszáéken a birtoknak és hivatalnak még 1571-ben is nemek és ágak s azok ágazatai szerinti osztásáról és örökléséről érdekes eredeti oklevél van Tartsafalván Pálffy Dénes nagybirtokos családi levéltárában, rövid tartalmát közleni szükségesnek tartom.... János Zsigmond vál. király 1571. febr. 14-én egy közesketési, illetőleg kinyomozási parancslevelet bocsátott ki nagyobb kancelláriája jegyzőjéhez és több társaihoz, ugyszintén néhány maroszáeki szomszédos birtokoshoz, az iránt, hogy Harasztkereken levő egy lófőségi házat, melyben jelenleg Gálffy Imre zsellér lakik, tizennégy hold szántófölddel és más tartozandóságokkal s az abban bármiképen lehetett királyi joggal együtt nemes Vajda Istvánnak adományozott, s az adományosnak ezen ház birtokába beiktatására nagyobb kancelláriájáról beiktató parancslevéllel királyi embereit kiküldötte, azon meghagyással, hogy harasztkerekre Gálffy István a beiktatásnak ellene mondván: őt a beiktatás ellen támasztott ellentmondás után 15-öd napra a királyi udvarba, okai előadására meghívják. Halasztási védekezések miatt az ügy a közelebbi mult vizkeresztnapi nyolczadnapos törvényszéki gyűlés idejére haladt, mikor közzéjegyzéseknél fogva a székelység ügyei általában tárgyalatni szoktak; mely alkalommal a király ítélőmestereivel és esküdt ülnökeivel törvényszéket tartván, egyfelől Szentgyeyi György deák, Vajda István felperes, másfelől Hajjossij Ferencz deák Gálffy István részéről — mindkettő királyi parancslevéllel s a királyi emberek jelentő levele tartalma értelmében, a királyi törvényszék színe előtt megjelenvén, a felperes ügyvéde a beiktatás ellen lehető okainak előadását kívánta az alperestől; ennek ügyvéde okul azt adta, hogy azon ház lófőségi [*primipilaris*]; Gálffy Mátyásnak ugyanis két fia volt, egyik Demeter nevű, s az alperes Gálffy István ennek fia; másik fia Gálffy István volt, s a per alatti ház azé volt, mely ház az alperes atyja házával, melyben most az

¹⁾ Látható az idézett helyen.

alperes lakik, egy udvaron van; ez a ház igaz lófőségi örökség, s az előlemlített földek, melyeknek alperes ellene mondott, és valamennyi Gálffy István által birt örökség, az alperesnek ezen lófőségéhez tartozott, mely lófőség a *Jenő nembn* és *Zomoru ágban* van, a mit az alperes ezen nemhez és ághoz tartozó emberekkel igazolni kész. Megértvén ezt a felperes nevezett ügyvéde, azt felelte vissza, hogy az alperes lófősége nem áll, vagy legalább nem úgy van, hogy Demeter és István a néhai Gálffy Mátyás fiai lettek volna; de az előlemlített házat, melynek alperes ellene mondott, elől nevezett Gálffy István Nagy Elias harasztkereki jobbágnak adta el, s ez a Nagy Elias azon házat Gálffy Imrének egy más házért cserében adta, s bizonyosan áll, hogy azon, Gálffy Imre által Nagy Eliasnak cserében adott ház közrendü székely [*plebeius*] ház, melyet a király adott a felperesnek s a mondott szántóföldek Gálffy Imre azon házához tartoztak, a miért Gálffy Imre azokat birta. Az alperes ügyvéde erre így felelt: Mivel említett Gálffy Demeter és István édes testvérek, ezért alperes azon házat magának visszaadani kívánja; mert az ősi örökség volt, s azt említett Gálffy István el nem adhatta, a szántóföldek is az érintett lófőséghez tartoztak, a miket sem Nagy Elias, sem Gálffy Imre nem birtak s azon lófőség alperes Gálffy István tulajdona — a mit alperes a királyi jog ellenére is az elől említett *nem és ág* embereivel kész megbizonyítani. Hallván ezt a felperes ügyvéde, újból visszafelelte: hogy azon házat mondott Gálffy Imre neje után birta, melyet férjhezmenetelekor nevezett Gálffy István adott vele, a mit a felperes igaz tanuk által kész megbizonyítani; ellenben az alperes ügyvéde azt adta hozzá, hogy említett néhai Gálffy István azon házat Gálffy Imre nejének nem adta, mert azon Gálffy Istvánnak más hajadon lánya is volt, s azt azon időben azon Gálffy Imre, Gálffy István testvére, ennek halála után csak egyedül maradt benn azon házban, a mit ő is bizonyosságokkal kész tanusítani. Melyek így levén, a nevezett felek ügyvédei felök nevében kérték a törvényszéket, hogy nekik igazságukat szolgáltatassa ki. S minthogy ezt tenni nem lehet, míg mindkét fél állításának igazsága ki nem nyomoztatik — a minek végbevitelére nyomozó biztosak kiküldése szükségesnek látszott — ezért a felség fennemlített kiküldötteinek meghagyta és megparancsolta, hogy vevén a panaszlevelet, együtt, vagy közülök kettő, a hasonlókban szokásos büntetés terhe alatt junius 24-én az említett per alatti ház és szántóföldek s tartozandóságaik helyszínére kimenvén, azon és a mindjárt következő más két alkalmas és elégséges napon, az elől említett *nem és ág* minden embereit, ugyszintén mindkét fél más tanuit is maguk elébe idéztetvén, őket Istennek tartozó igaz hitökre kérdezzék ki az iránt: vajjon a per alatti ház lófőségi-e? vajjon az és a néhai Gálffy István által birt, mondott szántóföldek és minden más örökségek az alperes lófőségéhez tartoznak-e? s azon lófőség a *Jenő nembn* és *Zomoru ágban* van-e? s hogy azon házat a néhai Gálffy István nem adta leányának, Gálffy Imrének, hanem azon Gálffy Imre néhai Gálffy István halála után, mint akkor élő a mondott Gálffy István házában maradt és csak így birta azt? vagy pedig az alperes ügyvéde viszonfelelete szerint, azon ház nem

lófőségi, de székely közrendi ház [*plebeius*], és hogy ezen ház előbb sokszor említett Gálffy Istváné volt, s nem adta leányával, a kit Gálffy Imrének adott nőül, sem pedig Nagy Eliásnak cserébe, és hogy e házat és örökségeket Gálffy Imre mint magáét bírta — egyenként és külön kinyomozva, a dolog mibenlétét tudják meg, járjanak végére és az előbocsátottakban a tiszta, teljes és bizonyos igazságot tudják meg. Utoljára ezen tanuvallomások, közkinyomozás és közesketés [*communis inquisitio*] és a megtudott igazság sorát, a mint az történt, törvényszerű megfontolás után, a kir. felségnek a munkabevégzés után 15 napon belől hitők alatt írják meg.¹⁾

Ez oklevél tárgya nem tárgya ugyan szorosán véve művemnek, de maradt fenn egy más hasonló is ugyanez évről, melyek együtt bizonyítják a székelyeknek mai földjükön régibb idő óta lakását. Ezért s a *nemek* és *ágak* szerint való örökösödés tisztább megérthetéseért ezt is közlöm. E szerint János vál. király Balogh Ferencz udvarnokának [*aulae familiaris*] Makfalva határán négy lófőséget adományozott királyi joggal s birtokba iktatását rendelte. Ez alkalommal a régi birtokosok, kiknek elsője Orbán Tamás és Nagy Ambrus volt, az *Abrán* nemből s *Nagy* ágból, második Balázs Albert és Sylvester János az *Eörlőcz* nemből és *Seprőd* ágból, harmadik Péterfi Albert, Miklósi Péter, Balásy Márton és Sylvester András a *Jenő* nemből és *Zomorú* ágból, negyedik Apoldy Mártha a *Medgyes* nemből és *Kürth* ágból — a beiktatásnak ellene mondtak azon okból, hogy a szántóföldek és rétek az ő lófőségekhez tartoznak, s hogy azok Makfalva közönség lakóinak birtokaitól és örökségétől elkülönítve és elválasztva vannak, s az adományosnak azokhoz a segesvári törvények erejénél fogva semmi joga nincs. Ez ügyben a király közesketést és tanuvallomást rendelt, de végbevitel előtt meghalván: a fejedelemség Báthori Istvánra szállott s az ügy perújítás, jogvédelmi lépések s békekisérletek következtében csak 1575-ben indult ismét folyamatba, s akkor a fejedelem lengyel királylyá választatása ismét tovább halasztotta az ügyet, az elrendelve volt közesketést csak utóda, Báthori Kristóf tette lehetővé, a ki a peres felek tanui kihallgatását Marosszék fő- és két király-birája kötelességévé tette. A fejedelmi tábla ítélete szerint az első alperes 21-edmagával, a második 22, a harmadik és negyedik 24-ed magával, mind magukhoz hasonló igaz nemesekkel letett eskü után úgy nyilatkoztak és vallottak, hogy az alperesek elébbi állítása igaz, ők az említett *nemek* és *ágak* tagjai, s a peres szántóföldek és rétek ősi örökségek s igaz tulajdonuk. E tanuvallomásról készült jelentés ítélelhozás végett a fejedelmi táblára küldetett, s a fejedelem ítélmesterei, esküdt bíró ülnökei és más tanácsosai, ugy más jeles törvénytudók érett megfontolása után kelt határozata alapján 1579-ben május 30-án azon ítéletet hozta: hogy a kérdéses szántóföldek és rétek továbbra is az ellentmondó alperesek birtokában hagyassanak, s nekik és örökösöknek

¹⁾ Tarcsafalvi *Pálffy Dénes* levéltárában levő ostyapecsétes *eredetiből*, utóbb az *Oklevéltár*-ban egészen közlöm.

és utódaiknak, mint az ő löfőségökhöz tartozó igaz és egyenes jussok örökös birtokukba, birtoklásukba és használatukba visszaadassanak és tulajdonukba bocsáttassanak.¹⁾

A székely nemek és ágak marosszéki *Jegyzékét* [l. fennebb a 95. l. s *Szék. Okl.* II. k. 78—79 ll.] kivonatilag ismeri az olvasó, az előbbi két oklevél öt székely örökösödési esetet tüntet föl, a mint azok a székely nemzeti életben felmerültek és törvényes alakban fejedelmi jóváhagyással elintéztettek. Itt még két fontos adatot említek meg. *Egyik* csík-szenttamási Lázár Bálint és Kászonszék székelyei egyezése, a kiket Csíkszék saját hatósága alá akart kényszeríteni. Lázár Bálint nemcsak maga és maradékai befogadtattak Csíkba, de a nép meg-egyezéséből szép birtokokat is kaptak, és a tisztviselésben más nembeliek és ágból valók felett őket megkülönböztették. Az erről kelt oklevélben mondják a kászoniak: »Pataki Pálnak hűséget adtak, hogy Lázár Bálintot készek fejek felé venni és a tisztbe is befogadni, úgy, hogy a *hat nemben* mindenikben elbirja [*viselje*] egyszer a tisztet [*hivatalt*], s mikor ez eltelik, álljon a *Halom nemben*, és mikor a *Halom nemnek* eléjő tisztí, akkor azon nembeliekkel együtt viselje a tisztet, csakhogy oltalmazza őket minden hatalmastól; mást nem akarnak uralni, mint őt és maradékát, csak őket elszakaszsa a Csíkiaktól.« [*Kállay F. Hist. Érték. a nemes székely nemzetről. 88—89. ll.*] *A másik* oklevél a *marosszéki székelységnek a főhadnagyság és főbiróság nemek és ágak szerint viselését illető s 1491-től 1515-ig terjedő Jegyzék*, mely tisztán mutatja, hogy azon szék 6 nemre és 24 ágra oszlott székelyeinek főhadnagysági és főbirósági tisztviselési rendje 24 évre volt megállapítva, ez idő alatt mindenik nemnek és ágnak egyszer kellett és lehetett viselni mind főhadnagyságot, mind főbiróságot. Szabó Károly a *főhadnagyságok és főbiróságok* egymásra következése, s egy más külön táblázatban a *nemek és ágak 24 évi sorrendjét is* egész kiterjedésben adta [*Szék. Okl. III. k. 142—143. ll.*] s megjegyzi, hogy e nagybecsű székely őstörténeti adat pergamenre írva, 1868-ban Kolozsváratt a gr. Rhedey-nemzetség levéltárában fedeztetett fel e cím alatt: »*A Sczitijából beyeot Zekelijectnek Eleijreol valo ijecces.*«²⁾

Aki ez oklevelekben csak száraz adatokat lát, az előtt azok kevés becsüek; de a ki a kort s a székely nép őstörténetét komolyan tanulmányozza, ezekben

¹⁾ *A Székely Nemzet Constitutiója.* 260—275. ll.

²⁾ Gr. Lázár Miklós azt írja ez oklevélről a *Századok* 1868. évi II. évfolyamában, hogy az több becses székely iratokkal együtt homoród-szentpáli Kornis Ferencz lánya, Margit, Rhédey Jánosné útján a Kornisok h.-szentpáli levéltárából került a gr. Rhédey-levéltárba. Ezek a következők: 1. *Regestrum super* [Contributione] Sedium Siculicalium Maros, Udvarhely, Csik et Gyergyo; 2. *Szentpáli Kornis Mihálynak* 1581-ben kelt panaszló és kérés levele a fejedelemhez *Szováta mezeje* nevű hely iránt; 3. *Jelentés*, melyik faluról, kik voltak jelen egy Udvarhelyszéken 1591-ben végbevitt birtokbaiktatásnál [hihetően a Kornisokat illette]; 4. *Connumeratio portarum* in Sede Siculicali Udvarhely. [XVII. századnak látszik.] Ezek bizonyítékok, hogy Udvarhelyszék levéltárából a nemzetet illető sok irás maradt a főtisztviselők kezén, az 1491—1515-iki *Jegyzék* kétségkívül onnan való. Ez egyik főoka a *Székely Nemzeti Levéltár* oklevél szegénységének.

annak legősibb korára rámutató bizonyágtételt fog találni. Ezek oly világos tények, melyekből kézzelfogható történeti igazság szól az elfogulatlan és jóakaratu olvasóhoz. Ezt vagy meg kell czáfolni s történeti értékkel nem bírónak bebizonyítani, vagy el kell ismerni. Ehez hasonló Magyarország történetében nincs. Ez a székely nemzet intézményeinek a többi magyarországiaktól teljes különbözését minden kételyen kívül s a kritikán felül helyezi. A székely nemzet régibbsége ellenzői döntsék meg ezt s bizonyítsák be az ellenkezőt. A széke-lyeknek már földje is a magyar királyságban egészen különálló és különböző természetű, melyből eredetileg a székely törzshad, a székely nemzet [*Tribus et Gens Sicularum*] minden egyénének volt egy sorsa = nyila = ősi öröksége. A maros-zéki nemek és ágak őskori *Jegyzéke* szerint a székely ősi szervezet két sarkelve és alapköve a *nem* vagy *törzshad*, innen a had, hadnagy, hadnagyság és a *biró*, bíróság, birság [*büntetés*]. Mindkettő eredeti ős magyar szó és hivatalnév, nem kölcsönzés, nem szláv, nem finn. Az első a hadi és katonai ügyeket, az utolsó az igazságiakat, birtokot, polgári ügyeket igazította; nem kinevezett tiszték voltak, de a nép több évre választottai a 6 nemből és 24 ágból, a következők szerint. Maroszéken az ősidőkben ülnök is 24 volt, minden ágból egy, csak később lett 12. mint a többi székekben. Mikor? hol keletkezett e rendszer? oklevél, krónika nem szól róla, de a mint az előbbi két oklevél tanúsítja, Székelyföldön 1579-ig volt érvényben. Magyarországnak állami, közkormányzati és birtoklási rendszere egészen más volt. Ott a törzsrendszert a királyság már az 1000-ik évben gyökeréből vágta el. Föld és jog törvéynél fogva a királyé és koronáé lett, s a XIII-ik században a törzsrendszer csak emlékezetben élt. Egyedül a palóczoknál maradt fenn Nógrádban, Hevesben s a társ-vármegyékben a nemzetségek és családok *had* elnevezése: Balog, Petre, Gyenes-had. *Ivád* egész község — mint már említve volt — e nevü hadból áll ma is. Ez azt mutatja, hogy a törzsrendszer itt is sokáig állott fenn, s ősidőkben nekik is a székelyekéhez hasonló hadszervezetök volt. Mikor? miért s miképen szűnt meg a székelyeknél? csak imént el volt mondva.

Visszaemlékezve a multra, némi fejlődést mutatnak e korszak írott emlékei. Az 1357-ben egyszerű *Udvarhely* [l. 194. 201. s több lapon] és *Udvarhelyszék* közül az első 1485-ben már mezőváros [*Szék. Okl.* III. k. 108. l.], a mi azt mutatja, hogy már akkor kiváltságainak kellett lenni a királyoktól, bár nem maradt ránk erről szóló oklevél. Ez kitetszik Izabella királynénak egy 1558-ik nov. 10-én Gyulafejérvárott kelt megerősítő leveléből is, melyben világos hivatkozás volt a városnak régi királyoktól nyert kiváltságaira. [*Székelyföld Leírása*. I. k. 45—46. ll.]. Hihető, hogy azt a polgári osztálynak Magyarországon megalapítója, Zsigmond király adta; az utóbbinak neve a XVI-ik század első felében Székelyország anyaszéke [*Capitalis Sedes Regni Sicularum. Szék. Okl.* II. k. 81. l.]. Udvarhelylyel együtt szintén feltűnik a faluk sorából már 1459-ben *Kereszthur* mint mezőváros, hol e jellege oklevélileg először fordul elő; bizonyosan kiváltságai is voltak, de a mik az idő árában elmerültek. [*Szék. Okl.* I. k. 179. l.] A körébe eső terület 1477-ben *Kereszthur székeknek* íratik, hol a székely nemzet közgyűlést is tartott. [*Szék. Okl.* III. k. 98. l.] 1505-ben

is említették *Kereszthur szék* [*Szék. Okl. I. k. 308. l.*] Mindkét mezőváros jogosult a *szék névre*, mint nemzeti gyűlési központ; később azonban Udvarhely lett a nemzeti gyűlések rendes helye, ezután Kereszthurnak *fiók-* vagy *fiúszék* lett neve, bárha a szék ezután is tartott ott gyűlést, egy királybirónak pedig állandóul ennek területén kellett lakni — mint hátrább látni fogjuk.... Udvarhely ezután folyvást terjed és kezd várossá fejlődni. Az alapot erre Izabella királyné tette le. 1558-ban címeres pecsétét kapta tőle, a mi egy kék mezejű paizsban ví-tört tartó pánczélos kéz, a törbe szív és medvefő van tűzve, [*ez ősi székely címer*] a felső térben négy csillag közt e körirat: Székely Udvarhely mezőváros pecsétje [*Sigillum Oppidi Siculicalis Udvarhely.*]¹⁾ A királyné a végre, hogy a város növekedjék és földi javakban inkább gyarapodjék, különböző kedvezményeket és kiváltságokat adományozott neki, jelesen 1557-ben nov. 3-án mentesítette a portain kívül minden királyi adótól, kamara díjfizetéstől.²⁾ Egy 1558-ban nov. 10-én kelt kiváltságlevelében kivette Udvarhelyt a szék hatósága és minden terhei alól s meghagyta a királybiráknak, kapitányoknak, székülő biráknak és a székelyek első rendének, hogy Udvarhely mezővárosát erdői használatában és azon szabadságokban, a miket más városok is élveznek, ne akadályozzák, közterhekre ne kényszerítsék, sőt hagyják, hogy őket és ügyeiket saját birájak az ő régi szokásaik szerint igazgassa, a bűnösöket büntesse, sőt a város polgárait és lakóit a szék tisztei védjék és pártolják azon hatalomnál fogva, a mit nekik a királyné ezen kiváltságlevelében adott.³⁾ 1558-ban okt. 8-iki parancs-levelében meghagyta a királyné Udvarhelyszék tiszteinek és közönségének, hogy Udvarhely város lakóitól szabadságuk és régi bevett szokásuk ellenére semmi szokatlan fizetést, a királyi udvarba menő követeknek költséget, az ő birájak által hozott ítéletektől birságpénzt, vendégeknek ingyen szállásadást ne kívánjanak, a királyné kegye elvesztése terhe alatt.⁴⁾ Hasonló kedvezményben részesítette a király 1564-ben jan. 14-iki rendelete által Udvarhely és Kereszthur mezővárosokat, melyben szigoruan meghagyta az ország minden nemeseinek és a nevezett két városban élő katonaságnak, hogy a polgároktól ingyen fuvarozást, ökröket, lovakat és szekeret, az iparosoktól fizetés nélkül való munkát ne követeljenek, a házaikból kiszorított polgárokat bocsássák vissza, az elvett ökröket, lovakat fizessék meg, s hasonlókra kényszeríteni a nevezett polgárokat ne merészeljék, a király súlyos haragjának büntetése terhe alatt.⁵⁾ Izabella királyné maga és fia aláírása alatt is kiadta egyik korábbi védlevelét.

Hogy ipar volt már akkor, bizonyítja a király előbb említett védlevele, melyben a mesteremberektől ingyen munkát kívánni a katonaságnak szigoruan megtiltotta; mégis a cézhek közül csak a *Timárok* leveles ládájában találtam

¹⁾ A város levéltárában levő *eredetiből*. A pecsétézímer látható a város »*Tervrajza*» a « homlokán.

²⁾ *Székely Oklevéltár*. II. k. 138—39. ll.

³⁾ » » II. k. 148—49. ll.

⁴⁾ » » II. k. 146—47. ll.

⁵⁾ » » III. k. 321—23. ll.

egy tartalmatlan adat-töredékre. Ez a legelső czéhszabály 1556-ból, egészen elmosult s olvashatlanná lett írással hártýára írva; ezt sem a királyné vagy fia, de a szék adta ki, az akkori szokás szerint, a tanács által szövegezett tartalommal és alakban. Az egésznek csak ezen patriarchalis bevégzése olvasható: »És a birónak és tanácsnak jó egészséget kívánunk. Kelt Udvarhely mezővárosban az előlirt időben s az elől megirt 1556-ik évben János deák Udvarhelyszék jegyzője m. k. — — — [Eosdemque felicissime valere optamus. Datum ex Oppido Wdvarhely Termino in praescripto et Anno supra fato 1556.

Joannes Literatus,

Notarius Sedis Wdvarhely m. pr.]¹⁾ — — —

A levéltárak elpusztulása és a közöny oka, hogy a reformáció e korszakban egész Erdélyben — Csíkszéket kivéve — tehát Udvarhelyszékben is kivétá: létjogát, törvényesen bevétetett az ágostai, helvecziai reformált és unitárius hitvallás — a mi nem történetelt belső megrázkódások nélkül; mégis az e korszakban történetekről sem törvényekben, sem a krónikákban tudósítás nem maradt fen, s ha voltak, eltűntek és megsemmisültek. Én sem a szék levéltárában, sem az irodalom újabb forráskiadványaiban az itt lefolyt reformációi első mozgalmakról és küzdelmekről írott nyomokra nem találtam. Látszik ellenben a városnak nevedése és polgáriasodni indulása. János Zsigmond a már elbeszélrt várépítés által éreztetete ugyan szigorát a székely nemzettel; de a város iránt, mint a királyné, ő is kegyelmes volt, s javukra megtette, a mit a polgárság tőle kívánt. 1568. márcz. 13-án Telegdi Mihály székely főkapitánynak s udvarhelyi várnagynak meghagyta, hogy Udvarhely városát tartsa és védje meg a Szent-Imre, Bethlenfalva és Patakfalva határain levő azon erdők használatában, melyek boldog emlékü anyja engedélylevele értelmében, e három falu és Udvarhely közt közösek voltak, de az utóbbi időben a nevezett faluk annak használatától Udvarhelyt eltiltották.¹⁾ Egy, ugyan 1568. évi, Gyulafejevárott márcz. 17-én kelt kedvezmény-levelében pedig a király meghagyta szintén az udvarhelyi várnagynak, hogy mivel Udvarhely város polgárai az ottani várhoz sok terhes szolgálatokat tesznek, a székely székekből a kapitányok által Udvarhelyre egybegyűjtött adót — mint addig is szokásban volt — jövőben is csak Segesvárig szállítsák, s őket ennek messzibb szállítására ne kényszerítsék.²⁾ Ugyan a király tanácsosai javaslatára s Udvarhely város birája és esküdt polgárai, úgy összes lakosai kérésére, azon okból, hogy városuk szűk területe bizonyos pusztával és földterülettel növekedjék, 1571. febr. 7-én kelt kedvezmény-levelében megengedte, hogy az annak közelében az úgynevezett *Jézus kápolnája* völgytorkolatában levő *Gyárosfalva* az ottani birtokosoktól kicseréltessek, a kiknek a király megfelelő más birtokokat adott cserébe, s így azok rá szállván: az egész falut határaival, szántóföldeivel, szénaréteivel, erdőivel stb., kivéve.

¹⁾ A *Timárok és Vargák* czéhládájában levő olvashatlan töredék *eredetiből*.

²⁾ L. a város levéltárában levő *eredetiben*, később meglesz e mű *Oklevéltárá*-ban.

³⁾ Lásd: Ugyanott.

a Székely Támad várhoz csatolt szántóföldeket és réteket, Udvarhely városnak adta és adományozta örök joggal,¹⁾ meghagyva a lakosoknak, hogy a városba költözzenek be. E falu helyén van az előbb említett kápolna.²⁾

Nagy változás érte e korszakban Udvarhelyszéket és az egész székely nemzetet; három rendből álló ősi egysége János Zsigmond alatt teljesen felbomlott, a harmadikot t. i. az egész gyalogrendet törvény szüntette meg, s a gyakorlati élet és a meggazdagodási vágy majdnem kiirtotta. Ürügy rá lázadásuk volt. A király akarta, hatalma s a fiskus birtokai terjedéseért, a főemberek és lófőnép elősegítették, mert a birtokokból osztályrészt reméltek s kaptak is, s így saját vérök egy osztályát közakarattal elnyomták, remélve, hogy annak romlásával a más két osztály vagyoniilag és politikai befolyásban meg fog gyarapodni. De ellenkező történt, valódi nyertes csak a király és a fiskus lett, a többi mind a várnagyok és királyi ispánok s szabadosok önkényének zsákmánytárgyává lett: a közrend teljesen elszegényedett, a főbket és lófőnépet adományul nyert birtokai használatában rontották meg, s csak a királyi ispánok, és szabadosok és a behívott idegenek gazdagodtak meg. Ehez hasonlót a világ-történelem nem ismer. Athenének és Spártának s Rómának is volt gyalogsága: a *hopplites*-ek és *legionarius*-ok, de egyik ország uralkodó hatalma sem vette el vagyonukat, sőt Róma az *Ager publicus*-ból részt adott nekik, s a meghódított országokban földet szakasztott ki számukra. János Zsigmond felségárulás címén az egész székely gyalog rend szabad földét szolgafölddé, e katona és nemes népet másokat uraló jobbágygyá tette, mint tette az 1514-ki magyar országgyűlés örökös rabszolgákká Dózsa lázadó társait. Mily elhibázott lépés, s mily nagy szerencsétlenség volt ez a székelysége, sőt egész Erdélyre nézve, mutatják a gyakori fölkelések, a székelység többrendű panasziratai, melyekben ha van is itt-ott nagyítás, s a színezés is helylyel-közzel erős, de a lényegben legtöbbször igaz, s ép ezért komoly megfontolásra és jóakaratu figyelemre méltók.

Jellemző, hogy néhány év múlva maga a megkímélt két rend, az elsők [*primor*] és lófőnép emelt panaszt közös elnyomatásuk ellen; így 1566. május 27-iki keltezetlen levelében a tények egész halmazával bizonyította be, hogy a legigázási 1562-ki törvény a főnépeket és a közrendet egyformán sujtotta. Utóbbiaknak tiltva levén a panasz: ezek és a maguk ügyében a főnépek szólaltak fel a király előtt s kérték sérelmeik orvoslását. Előadták, hogy a király tisztartója hadnagysági és bírósági jövedelmeket magáévá akarja tenni, a mi pedig ős örök jogon őket illeti; a nekik adományozott *földön lakókat*, a kik felől a király biztosította őket, hogy azokat úgy birják, mint a [*vármegyei*] nemesek jobbágyaikat, a király tisztartói a vár szolgálatára kényszerítik; földön lakóik seretéseiből, sőt saját magukéiból is, midőn makkos erdőkre kihajtják, tizedet vesznek, holott földön lakóiktól már malacz korokban kivették volt; földön lakóiknak a falu szántóföldéből és réteiből részt nem adnak; azt is panaszol-

¹⁾ L. a város levéltárában levő *eredetiben*, később meglesz e mű *Oklevéltára*-ban.

²⁾ *Székelyföld Leírása*. I. k. 44—45. ll.

ták, hogy mikor a felség eddig gyűlésbe hívta őket ország dolgában, a község fizette a költséget; a vármegyéken a nemesek s a szászok most is kapják, de a székeknek meg van tiltva; a peresnek ügyvédet fölvenni nem engedik, a főembereknek ősi örökségeiket a várakhoz foglaltatták [értik *Görgényt, Udvarhelyt, Várhegyet*] a kapitányok; elszegényedett lófő embereket a vár és község szolgálatára s adófizetésre kényszerítnek. Kérik ezeknek a törvénytelen szolgálatok és az adófizetés alól kivételét s a lófőnéphez számláltatásukat. Erre nem adatván válasz, 1566. május 27-ike előtt beadott *második kérelmek* szintén ezeket tárgyazza, csak némely sérelmük van világosabban kifejezve.¹⁾ Az ügyvéd nem fogadhatás okának itt az van mondva, hogy a peresek a kapitánytól kérjenek — pénzért — tanácsot. E kérésre a király azt válaszolta, hogy ismeri a székek sérelmeit, hajlandó irántuk minden kegyelmességre; de minthogy a közrend gonosz támadásakor is a dolgot az országgyűlés elé vitte s az intézte el: most is azt akarja, hogy sérelmeiket az igazítsa. Várják el csendességben, míg az megtörténhetik.²⁾ *Harmadik* panaszukra, mely jul. 4-ike előtt kelt 1566-ban,³⁾ ismét nem adatott válasz, a mi a székelységet szerfelett elkeserítette, zsarolót felbátorította. Bár egészen loyális, de erősen hangsúlyozott alakban és kifejezésekben nyilatkozott ez meg az 1571. május 24-én történt új fejedelem választáskor azon kérelemlevélben, melyet a székely főemberek és lófő nép maguk és a közrend nevében egyenesen az országgyűléshez adtak be, külön választva mindkettőnek sérelmeit s orvosoltatásukat kérve.

Egykoru történetírók följegyezték, hogy Báthori István maga is fejedelemmé választatása után írta Miksa császárnak, hogy a székely főemberek és lófőnép hadilag felkészülve s zajongva gyűlt össze Tövisen, a választás színhelye közelében, s erőszakolni akarta a választást és sérelmeik orvoslását. De a kérelem írói visszaútasították azt. Ők — mondják kérvényökben — ily nevezetes alkalmal nem részleges, de közországgyűlésre számítottak, ahhoz méltóan kívántak megjelenni, s személyesen hallani azt, a kit az ország fejedelmévé akar tenni. Fenyegetés nem volt szándékuk. A közrendből csak kevés szám indult el minden faluból, de megértvén, hogy az úrnak, Báthori Istvánnak ilyképpen való jelenlétök is ellenére van, honjokba az is visszatért s nyugodtan várja, a mi történni fog. Hogy ez így volt, mutatja a csaknem az egész nemzet szívéből kitörő sérelmek és panaszok nagy tömegének elég síma és óvatos előadása.

»Emlékezhetnek — így kezdődik a főnépek kérelemlevele — azok, a kik a régi idöket ismerik, hogy a székeknel az ökor-adón kívül semmi rovás, sem adóvétel nem volt. Frater György hozta be az egyenlő adófizetést a török császárnak, az ország oltalmazásáért ígért adó miatt. Azt is tudják, hogy sok támadás és veszedelem volt az országban, a minek nem kellett volna lenni, melyekért a fejedelmek megbüntették azokat, a kik okai voltak; de így soha

¹⁾ *Székely Oklevéltár*. II. k. 182—185. N.

²⁾ » » II. k. 186—190. N.

³⁾ » » II. k. 190—193. N.

meg nem rontották a székely nemzetséget, mint ahogy azt a közrendnek az elmúlt meggondolatlan támadásáért a fejedelem tanácsa, az országgyűlés végzéséből megrontá, mely gonosz támadásnak a főnép és lófőnép oka nem volt, s azóta a sok büntetés, törvénytelenység, nyomorúság, szidalom miatt, a mi rajtuk volt, annyira elfogyatkoztak mind a főemberek, mind a lófőnép, hogy csak maguk vannak; a szegény közrenden pedig ilyen Isten ellen való uralkodás, annyi ujjhuzás és fosztás volt, hogy az egyiptomiak nyomorúságán és inségén kívül ehhez hasonló még irásban sem található, az istentelen tisztartók és király szabadosai miatt, a miket elszámolni nem lehet, a mik a főbeken és lófőnépen történtek. Ők némelyeket felirtak, s kérik az országgyűlést, hogy azokat értse meg, a szegény közrendnek nyomorúságaiban való könyörgését is lássák s ítéljék meg önmaguk: mi hasznot hoztak az országnak a *segesvári gyűlés végeztései*. Mert a főemberek és lófőnép teljességgel elnyomorodott, annyira, hogy sem hadakozásra, sem gyűlés tartásra nem elegendő; a szegény község pedig, [értik a *harmadik rendet*], úgy annyira meg van sarczolva, hogy csak testek és lelkek van meg, kiknek fohászkodásuk az Istenhez felhatott, s félő, hogy veszedelmes ostorát ne bocsássa országunkra, ha az országgyűlés rajtuk nem könyörül. Küldje ki az országgyűlés bizonyos atyjokfiat, a kik mindezeknek végére mehetnek. Ez azért is szükséges, hogy az ország tudja meg, hogy nem jutott-e hijában való helyre, a mit a szegénységtől elnyuztak.

Ez után a panaszirat a tényeket sorolja elé, melyek részvétet és méltó felháborodást keltenek.... »Főnép és lófő nemes házába darabontok [a várak gyalog katonasága] s más fegyveres népek bementek, embereket, lovat, s a mit akartak, elvittek; ilyenekről a tisztartók sat. törvényt nem tettek, s mig a megbántott panaszra ment, a fejedelmet már levélben előre úgy értesítették, hogy még a panaszló ítéltetett bűnösnek, ezért sérelmeiket elmondani sem merték; a főnépek jobbjait, kik *földön lakók nevével neveztetnek*, törvény nélkül elfoglalták, várhoz, sóaknához és hámorhoz vitték dolgozni s örökös szántóföldeiket, szénaréteiket is elvették s birják mindeddig; a hol akartak, a tisztartók elmértek minden falu határán nagy szél földet, a mit jobbnak ismertek, volt bár az főembereké, lófőnépé vagy közrendüé, mind együtt elfoglalták és király számára a néppel szántatták. Így nagy sok szénaréteket is foglaltak el. A falu szabad élő helyéből sok földeket bekerítettek, némelyiket kaszálják, másokban lovakat tartanak. Elfoglalták az erdőket is, számtalan nagy havasokat, makkos erdőket, főemberekét és lófőnépét, a földön lakókéval egyetemben, melyeken azelőtt a székelységnek szabad volt barmait, juhait, sertéseit tartani, most tilalom alatt tartják. Megtiltották a háttas lovakat, a vad bőrök: farkas, róka, nyúl, nyest, vidra, evet, görény bőrök, úgy a vad madarak: ölyv, karvaly megvételét. Ha valaki ilyet fogott, tartozott a várakhoz bevinni, s oda adni, a mily árban akarták; ha máshová vitték, erősen megbüntették fogsággal, birsággal; nyakon kötve vitték a várhoz, kötelet hoztak elé, hogy felakaszszák, harangoztak is rá, s elindultak vele, atyjafiai csak könyörgéssel és pénzfizetéssel szabadították meg; egy karvalyért, mit egy lófőszékely az erdőről hozott, 3 tehenet vettek,

egyvet visszaadtak, kettejét megtartották. Sok székely otthon sem mert lakni. bujdosott a fogság elől. Lófőszékelynek nem volt szabad lovát eladni, jól tartatták vele egyideig, a mikor akarták, bevitették a várhoz; sőt csak ezért is a széke-lyekkel személy szerint szemlét [*mustra*] tartattak, s a mi jó ló volt, elvették tőlük; ha valaki eladta, perbe fogták s megbüntették. A közrendtől sem volt szabad lovát, csikót venni. Ezért sok nem is tartott lovat, mert a kinek volt, a jobbakat a várhoz vitték, s a mint akarták, úgy vették meg.... Efféle bü-ntetés is esett rajtok, hogy a várakból a lovakat kivitték a faluk határára, gabona közé, szénafüvekre, s ott étették, a szénafüves kerteket levonták, termését leélették.... Nagy megbántásuk volt abban is, hogy a megholt fejedelem sok idegen népeket szállított hozzájuk, kiváltképpen Marosszéket teljesen azoknak osztá; főemberek és lófőnép régi őseitől kapott örökségeit *Jus Regium*-mal. adománylevéllel, házaikkal s földön lakóikkal s azok külsőivel egyetemben a mostani ítélőmesterek, director és székülők mind elítélték.... Kérik mind-ezekre nézve a fejedelem kegyelmét országul; az Istenért! vegye ezeknek elejét, hogy most efféle közējök szállott urak miatt nagyobb nyomorúság ne következék rájuk, a mit el nem szenvedhetnének. Kérik, hogy őket régi törvényökben tartsák meg, s a levelekért a régi árt kívánják.... *Aláírva Zekelsegbelij feur nipeknek es lofeijknek tij kegielmetekhez valo keonijergessek etc.*¹⁾

Itt a kérvény következő lapján, a főnépek kérelméhez csatoltan, a panaszirat a *közrend sérelmeire tér át*, beadják az országgyűléshez a főemberek és lófőnép. »Ők — így szólnak — nyomorúságuk előadása végett akartak gyűlésre jöni; a hogy megértették az úr, Báthori István ellenzését, visszamentek házaikhoz. Gonosz támadásuk — tudják — hogy nyilván volt az országgyűlés előtt, a miért régi törvényeikből és szabadságaikból a fejedelem birodalma alá és más állapotba [igaz nevén: *szolgaságba*] rendelték, a miben azóta nyomorognak; de hiszik. hogy az ország ezt nem rendelte volt ily romlásukra, „a mint őket megrontották és elpusztították a sok kegyetlen, különb-különb idegen tiszttartók, sőt a közülök valók is, de kiváltképpen Telegdi Mihály, az ő utána való tiszttartók és király-birák, s azok különbféle ispánjai és szabadosai, úgy annyira, hogy a vár-ra való nagy sanyarú hajtás, véres fogság és szolgálattétel miatt — sokszor magá-nosoknak házépítésére is kényszerítették, a mi sem fejedelem, sem ország dolga nem volt — a királybirák birságotlák, húzták-vonták, adóval terhelték, fogsággal, kalodával,²⁾ tömlöcczel, csepegtetéssel,³⁾ fosztással büntették, miben sokan meg is haltak, a nagyobb rész feleségestől, gyermekestől éhen halt; mert

¹⁾ *Székely Oklevéltár*. II. k. 321—28. ll.

²⁾ A faluk piacos helyein felállított *szégyen-fa*, *nyaktiló*, t. i. fél öl magas, közbül kivéssett két lábába, két-két hüvelyk vastag, laposra faragott bükkfa deszka volt bele-illesztve, mindkettőnek közepén, szemben akkora lyuk volt vágva, melyen ha leszoritották, egy emberfő nem fért ki, e lyukba a büntettes fejét beledugatták, a felső deszkat leeresztve megszorították s rá lakatot tettek. Itt kellett a bűnösnek görbedve, közgyalázatnak kitéve, órákat eltölteni.

³⁾ Kezeire, arczára forró szurkot csepegtettek s úgy vallatták.

szántóföldeiket, szénaréteiket kezökből kivették és a várakhoz, hámorokhoz foglalták, némelyeket pedig a kegyetlen ispánok, szabadosok maguknak szántatnak, vetetnek, holott nagy részök hávasközben, köves, sovány és szűk földön lakik... Ezen ispánoknak és szabadosoknak is sok szolgálatot kellett tenniök: szántottak nekik, vetettek, arattak, kaszáltak, a termést betakarították, számukra kerteket, házakat építettek, kaloda- és tömlöczváltság is megmondhatatlan sok volt rajtuk. Borért egy falun, vagy két-három, s 30—40 emberen 50 frtot is vettek. Száraz borért, — korcsmatartási díjul — a mit nem is láttak, néha 25 forintot fizettek; rárótták a szegények házára, tehenére, juhaira, disznójára, sőt kevés földjeire is; némelyik gyermekét is zálogba tette; mások birságban 40—50 forintot fizettek esztendőnként, úgy, hogy a mely embereknek eddig 12 ökre volt, most alig van hat, nagyobb részének egy sincs; a mely faluból régen 32—40 eke ment ki, ma alig van 8—10. Vadászni, halászni, madarászni kényszerítik a szegénységet, s a vadakat, a vad madarat Moldva földről, eleven halakat Csíkból, ~~Görényből~~ csebrekben hátukon hozzák ki; karvalyt, ölyvet, sólymot keresni fogsággal és terhes birsággal kényszerítik; szednek rajtuk minden élést: tyúkot, lúdat, bárányt, túrórt, vaját, mézet, tyúkonyat, almát, körtét, hagymát, káposztát, szilvát, diót, mogyorót, komlót, szaladot;¹⁾ a falukra, feleségeikre kivetnek kender-, len-, gyapjúfonást, szövést, párnábotlat, mákszedést s mindezeknek a várba vitelét — a miket mind előszámolni nem lehet.

»Könyörögtek az országgyűlés előtt az élő Istenre és szent fiára, szabadditsa fel őket ez inségből és rabságból, mit ha nem hisznek, láttassák meg oly jámborokkal, a kik kedvezés nélkül járjanak végére és tudakozzák meg még jobban s bővebben.

»Nagy panasza a közrendnek az is, — ezzel záródik a kérelem — hogy a mikor a havasokon makk van s a király disznói ott vannak [igazolása annak, hogy a visszaélések *János Zsigmond korából valók*], a szegénységét eltiltják, űzik, s még nekik kellett őrizni, hogy az ő disznóik az ő erdejökre ne menjenek; ha oda szaladtak, disznóikat verték, őket megbirságolták. Telegdi Mihály a várhoz új molnokat [*malom*] csináltatott a király részére, a miből a faluknak megmondhatatlan káruk következett.... Mikor a gabonát betakarítják, a királybírák és nyúzó-fosztó ispánok nagy hosszú ideig tilalomba vetették, s a népen sok birságot szedtek. Könyörögnek az országgyűlésnél, hogy a szegény község [*a székely harmadik rend*] nyomorúságát elégejjék meg, szabaddítsák ki belőle s elébbi állapotjukba helyeztessék vissza. Nem tesznek nekik semmi támadást az ország akaratja ellen, hallgatnak közöttük levő főuraikra és a lófőnépre, mindent az országtól várnak s szolgálni minden szükségében erőlködnek, a régi szabadság felett, látván az országnak a török császár birodalma alá jutását, készek esztendőn át egy-egy forint adót fizetni, csak a mostani, Isten ellen való rovás helyett rótassanak meg jámbor istenes ember által.

¹⁾ A bort nem termő vidékeken lakó székelyek ebből főzték házi italukat, a sert.

*Altírva: Zekelsegbelij niomorodot keossegnek orzagnak valo alazatos keonijer-gessek.*¹⁾

E sérelmi ügy kényesebb, az új fejedelem az udvari politikában járatosabb és megfontolódabb volt, hogysem annak tárgyalását a választási forrongás végképen megcsillapodása előtt napirendre jöni megengedje. A közrend jogai és birtokai elvétele s a fiskus kezére jutása vagy másoknak eladományozása a Székelyföldet teljesen felzavarta, s ott annyira új állapotokat teremtett, hogy nem volt tanácsos e kérdéshez változtatólag hozzányulni. Bármily óvatosan nyilatkoztak a székely kérelmek szerkesztői, de hogy a lelkek mélyén nagymérvű elégedetlenség és elkeseredés volt, a panaszlevél több helyéből kitört. Ezt leginkább belátta a leginkább érdekelt új fejedelem. Ez még a következő aug. 15-iki országgyűlésen sem tartotta az ügyet tárgyalás alá vehetőnek, nézeteit a gyűlésről megírván aug. 25-én Miksa császárnak, levelében így nyilatkozik róla: »A mi a székelyek állapotját illeti, bárha őket mindenképen intette, kérte, s fenyegetéssel és más lehető okokkal is lecsendesíteni és megnyugtítani igyekezett, s bárha vannak is sokan, a kik tettetik, vagy lelkökben is békére és nyugalomra törekednek: mindazáltal hire jár, hogy tetteleg fölkelni és szabadságaikat fegyverrel visszavívni törekednek. Erről — úgy mond — császár ő felsége tudósítását várja, mert nem lévén semmi mód szabadságaik visszaadására, a fejedelem az ország lakos uraival együtt úgy gondolja, hogy ha felkelnek, fegyverrel és erővel kell visszaverni vakmerő bátorságukat, nem alkudozással, a mi semmi egyebet nem szül, mint azt, hogy felbátorodván: annál vakmerőbbek lesznek.«²⁾ Erre a császár sept. 18-án azt válaszolta: »hogy a székelyeket illető tanácsát megértette, s az ő véleménye is az, hogy a fejedelem mindenképen igyekezzék arra, hogy a dolgok maradjanak azon állapotban, melyben voltak legutoljára a megholt erdélyi fejedelem alatt. Ha a székelyek céljukat el nem érhetvén, szabadságaik visszanyerése végett föllázadnak, a császár is úgy itéli, hogy fegyverrel kell nekik ellenállani. De ha fegyverre kerül a dolog, a fejedelem úgy ügyeljen, úgy legyen felkészülve s úgy intézze a dolgokat, hogy a lázadást szerencsésen nyomja is el, nehogy ha ők kerekednének felül és győznek, azon egész tartománynak nyugalalmát, annak és a fejedelemnek nagy veszedelmével fölzavarják.«³⁾

Mikor az ügy bukásra teljesen elő volt készítve, s a fejedelem, tanácsosai, az összes adományosok, a székely első és lófőnép egyértelemben voltak az iránt, hogy a székelyek szabadsági és birtokügyét a meghalt fejedelem korabeli állapotban kell fenntartani, s ha ezek az ellen föllázadnak, fegyverrel kell leverni, és az ország e közmegállapodásához a császár, mint Magyarország királya is hozzájárult: Báthori fejedelem ekkor terjesztette azt a novemb. 10—decz. 2-iki országgyűlés elé, mely az elől ismertetett két kérelem tömördek panasz

¹⁾ *Székely Oklevéltár.* II. k. 228—231. ll.

²⁾ *Erdélyi Országgy. Emlékek.* II. k. 482—83. ll.

³⁾ » » » » » II. k. 490. l.

tárgya és sérelmei közül néhányat úgy a hogy meg is orvosolt. Ezek a következők: A 8. pont alatt: »Székely uraink atyánkfiai ügyében végeztetett, hogy ezután száraz korcsma és semmi bor árultatás közöttük ne legyen, lovaknak, mindenféle barmoknak és bőröknek eladására szabadságuk legyen az előbbi szokás szerint; semmi szabadosnak, ispánoknak törvénytelen szolgálattal ne tartozzanak, igazságon kívül, szokatlanul s törvénytelenül ne birságotassanak.« A 9. pont alatt végezték: »Az eldonált székely jószág, kiket ő felsége valakinek adományozott, legyen mostan azon állapotban, melyben eddig birattak; de azt kiváltképpen meg kell tartani, hogy az Urunk halála után történt bosszúért senki jobbágyát ne bántsa, a jobbágyok is engedelmességgel hallgassák urokat. A több könyörgések és dolgok az összeíró biztosoktól meglátassanak és a jövő gyűlésen eligazittassanak.«¹⁾ A 23. pontban meghatározott: »hogy a székely urak közt a főbbek és lófőnép, a kik jól és híven viselik dolgaikat, a fejedelem érdemök szerint mindeniknek gondját viseli, kinek-kinek érdeme és szolgálata szerént.«²⁾ A 24. pontban végeztetett: »Mint hogy a székelyek panaszolják, hogy soha közöttük *jus regium*-mal jószágokat, melyeket ősi örökség jogán birtak, el nem kértek, csak a meghalt fejedelem idejében, — azért végezték, hogy az a jövő terminuson megbizonyíttassék. Ha megbizonyíttatik, hogy ezelőtt *jus regium* közöttük nem volt, és a ki 32 esztendőttől fogva békeséges uraságában volt valamely jószágának, maradjon benne *jus regium* mellett; de viszont, ha a *jus regium* benne találatik törvény szerint, akkor csendesüljenek meg a székely urak. A kik *jus regium*-mal nyerték volna a jószágukat a székely uraink közül, ha megbizonyíttatik, hogy nincs benne *jus regium*, ezen t.-czikknek erejével megítélik a mesterek és székülők, és megadassék.«³⁾

Az olvasó láthatja, hogy a fejedelem mindkét székely kérelem majdnem egész sérelmi tartalmát mellőzte: a visszaélések hihetően megszűntek, de az igazságtalanságok kinyomozatlanul s büntetlenül maradtak, a zsaroló ispánok és szabadosaik zsákmányaik birtokában, a székelység anyagi megrontása és felszegényedése keserű emlékezetével. Néhány kisebbszerű panasz orvoslása látszik inkább, mint valóság, s célja az volt, hogy az úgy elintézettnek mondathassék. Más nem is volt várható sem a fejedelemtől, kinek a székelyek iránti érzületét Miksával váltott levelezése mutatja, sem az országgyűléstől, melyben a leigázott székely *harmadik* vagy *közrend* képviselve nem volt. Az 1562-ben leigázott, egykor erős székely gyalog katonai rend szolgasága és jobbágyi állapotra süllyedése 1571-ben másodszer törvényesített.

Ez esemény a most következő *Báthori-korszakba* tartozik ugyan; de előménye János Zsigmond idejéből való, elbeszélése előlegezését a tárgy megértetése tette szükségessé, az olvassó a mondottakból mindkét fejedelemnek e sok

¹⁾ *Erdélyi Országgy. Emlékek.* II. k. 231. l.

²⁾ » » » II. k. 502. l.

³⁾ » » » II. k. 502—503. ll.

szerencsétlenséget szülő s a székely nemzetet egész életszervezetében megrontó esemény előidézésében és befejezésében való érdemét vagy felelősségét maga megítélheti. János Zsigmond választott király eljárása mérlegelésénél döntő súlyú ok a székely közrend nyílt lázadása, Báthori István fejedelemnek a megválasztatásakor előde törvényeinek megtartására letett esküje.

MÁSODIK FEJEZET.

A Báthori-házból való fejedelmek.

1571—1604.

Erdély szabad fejedelemválasztási joga János Zsigmond halála esetére szultáni fermán és a speyeri szerződés által biztosítva volt; az első 1566-ban [*Szilágyi Sándor*. Erd. Tört. I. köt. 385—86. ll.], az utolsó 1570-ben, aug. 16-án, [*Ugyanott*. 364—65. ll.] Miksa császártól oly föltétellel, hogy a választandó fejedelem vajda címet vegyen fel, a szultántól a 10,000 arany forint adó kikötésével. Báthorinál fő az volt, hogy megválasztassék, a többi — gondolá — az ő dolga. Ő a *Vajda* címmel, meg volt elégedve, s megválasztatása után azonnal Miksát védurának ismerte el, neki hűséget esküdt, a portát és követeit diplomáciai ügyességével s az évi adó megküldésével megnyugtatta. Abban, hogy az unitárius Békes Gáspár fejedelem ne legyen, egész Magyarország s Erdély más három vallású lakosai egyértelemben voltak. Neki ereje az unitárius székelységben volt; de ezt már a segesvári törvények utóhatása megtörte volt, s az, hogy Báthorinak sikerült a közrendet a választó országgyűléstől távol maradásra bírni s a megjelent első rend és lófőnép, mint a forradalomban résztvett fölkelő székelység szószólója, panaszos és kérelmező félként jelent meg, politikai erejét és súlyát észrevehetőleg megcsökkentette. A székelység sérelmei orvoslásához akarta kötni a választást, Báthori diplomáciai eszélye kikerülte e szirtet, s az országgyűlés ezen tárgyalást későbbre halasztotta. Ő fejedelem lett s a kormányzást, a közhangulat nyugodtságától segítve, elkezdette.

Az elébbi *Fejezet* szerint a székelység sérelmei érdemleges tárgyalása az 1571-iki november 15—december 1-ői országgyűlésen jött napirendre. Ez már fennebb el volt mondva, fenmaradt azonban két fontos mellékkörülmény. A székely közrend t. i. 1569-ben a fiskus javára elfoglalt birtokai eladományozásának fegyverrel kezdett ellenállani; azt a király katonai erővel hamar legyőzte ugyan [*Szilágyi Sándor*. Erd. Tört. I. k. 363. l.], de sok székely esett el, sokan jutottak fogságra; Báthori ezek ügyét is országgyűlésen tárgyalhatta, s az azon évi törvény 29-ik pontjában ily határozat hozatott: »A kik a múlt [1569.] pártütést támogatták, s fogva vannak vagy bujdosnak, a fejedelem dolgukat nyomoztassa ki s azután bűnök szerint büntetessenek meg; marhájkoban zsákmányt ne tegyenek, őket ne sarcolják, de a foglyok hozassanak a fejedelem elé, s ott legyen büntetésök. A többi székely közrendüek, a kik mások

izgatására támadtak fel, a jövő Szent-György napján az illető királybíró levelel menjenek Váradra, s Szent-Márton napig dolgozzanak, bűneikről ezzel tartsanak penitenciát; a kik nem teszik ezt, érdemök szerint büntetessenek; a kik teljesítik, de azután ismét támadást kezdenek, fejüket s jószágaikat veszítsék el, s örök hűtlenségben marasztaltassanak el, s ezután akár főember, akár lófő vagy *paraszt ember* [itt a székely közrend, mely eddig *jobbágnak* iratott, már egészen *paraszt* állapotra süllyedt alá] a közállam és fejedelem ellen feltámad, hűtlenség büntetésével büntettetett. [*Erd. Országgy. Eml.* III. k. 504. l.] A megtévedteknek a fejedelem személyes hatalma alá rendelése az egész székelység megfélemlítése eszközévé vált. A segesvári törvények ez újabb megszigorítása a székely közrend teljes megsemmisítését eredményezte. Itt már a törvény is *paraszt embernek* mondja őket, s az egykori épségében oly hatalmas székelység a fejedelem és nemesség önkényének játéktárgya. A nemesség javára az országgyűlés is a 29-ik pontban megújította azon kedvezményt, hogy a kamaraispánok minden nemes konyhájára, háza szükségére sőt, a régi végzések szerint, egy táska darabtól a sóvágóknak 9 pénzért, a *felvontatásért* 1 pénzért szolgáltatson ki, ne sarcoltassák őket, mint az előbbi kamaraispánok tették. E jog a 36. pontban a marosszéki nemességre is kiterjesztetett, úgy, hogy akár görvényi, akár udvarhelyi sóval élhessenek, a melyiket közelebbről kapják. A nemesek között bizonyára értettek a székely főemberek is, a lófőkről kétség forog fenn — a paraszttá aljasított közrend természetesen kizárattott.

Itt van helyén megemlítnem a Báthori és Békés közt a fejedelemségért támadt pártviszályt, mely 1575-ben öldöklő pártharczczá fajult, s azon évi jul. 16-án a kerelő-szentszéki csatában az utóbbinak legyőzetésével s pártja teljes megsemmisítésével végződött. Ez a történetből ismeretes, csak két jellemző, újabbán közzétett eseményrészletet említek meg. *Egyik*, hogy Báthori fejedelem a székelyek iránti szigora daczára, céljaira, mikor alkalom volt rá, nem vonakodott fegyvereket s életüket felhasználni. Így a szultán felhívására a párttűt moldvai vajda ellen 1574-ben 2000 székelyt küldött segélyül. Török és székely együtt harcoltak, együtt győztek s az országnak új vajdát adtak. [*Szilágyi Sándor. Erd. Tört.* I. 400. l.] *Másik*, hogy a midőn a harczt Báthori és ellenfele közt csaknem kezdődni akart, a székelyek egy dandára azon föltétel alatt ajánlta fel szolgálatát a fejedelennek, hogy elveszt szabadságukat adja vissza. Báthori nem alkudott, s a székely dandár Békés táborába ment át. [*Szilágyi Sándor. I. k. 404. l.*] Ez volt egyik ok, hogy Báthori Békés levert hadának főleg székely részén oly véres bosszút állott: a csatatéren azonnal hat főembert felakasztatott; a foglyokat országgyűlésen íteltette el, 9 főúr kegyelmet nyert, 2-tőt Kolozsváratt lefejeztek, 34 székely szintén ott fejeztetett le, 34-nek a közeli Szamosfalván csonkítottatta meg a fejedelem orrát, fülét, javaikat elkoboztatta, városokban letett vagyonukat fölkerestette s katonái közt kiosztatta.¹⁾ Ez új vér-

¹⁾ *Wolphgangi de Bethlen. Histor. sat.* II. k. 445—447. ll. *Szilágyi S.* Erdélyország Története. I. k. 405—406. ll.

vesztés volt a székely nemzet életszervezetén. A mit a harcز vése megkimélt, hóhérbárd és bitófa pusztította el. Az 1562-ki segesvári törvények és az 1575-ki kolozsvári véritélet mély sebeket ejtett a székelységen, melyekből csak késő idők s boldogabb politikai viszonyok gyógyították ki. Az emberéletben szenvedett veszteségről bizonyos adat nem maradt fenn; de igen a megbüntetett székelység vagyoni megromlásáról. Elrendelte t. i. 1576-ban a fejedelem Székelyföldön a főemberek 25 denár adója összeírását, a miből kitűnik, hogy az udvarhelyszéki összes falukban a fejedelem adója együtt 1039 forint, az összes főembereké és lófőnépé 565 forint volt, tehát a szék egész területének kétharmad részét a fiskus vagyis a fejedelem birta, s az összes többi székelység csak egyharmadát.¹⁾ Nemcsak Udvarhelyszék, de a többi székek falvaiban is a fejedelemnek udvarházai, gazdasági felügyelői, tisztartói, ispánai, szabadosai voltak, a kik udvaraira, házaira, birtokaira, gazdasági terméseire felügyeltek s azokat ott tartották, használták és árusították el, részint az udvarhelyi várba és területére szállították be. Nem rég fedeztetett föl Fogarason a Boér-nemzetség levéltárában az udvarhelyi várat illető egy 1630-ban, május 23-án készült hivatalos »Leltár«, s közzététetett az »Erdélyi Gazda« czímű szakfolyóirat hasábjain. Sajnálom, hogy nem használhattam fel művem eddigi részében, emelte volna érdekességét nem egy pontban. De az ép most munka alatti eseményekhez is igazi becses felvilágosításokat ad az, a miket röviden ismertetek. E »Leltár« szerint az udvarhelyi belső és külső várban a fejedelmek [hajdanta a királyok, vajdák, székely ispán, és várkapitányok] lakásául szolgált paloták, házak. új torony és boltok alatti pinczékben a falak mellé s a középre sorban voltak állítva és elhelyezve a fejedelem birtokaiból beszállított öreg [ó] és új [úgynevezett — földes] borok. A várkapu felől való *kis pincze* első részében a fal körül 8 hordó bor volt, közepében 3, a másodikban a fal körül 8, közepében 6, a harmadikban az ajtón kívüli fal mellett 8, közepén 2, az ajtón belül jobbra 9; az ezen belül való [4-dik] *kispinczében* közepén 5, a külső fal mellett 8, a *belső vár kis piacza* felőli renden a fal mellett 6; a *napkelet felől* való renden az 5-dik [szegely] *pincze*] közepében 4, az *északfelől* való külső fal melletti renden 4, az *ajtó megetti* rendben 7; ezen belől levő [6-dik] *kis pinczében* 1, azon belől a *régő kis pinczében* közepén 6, a fal mellett az egyik sorban 4, a másikban 5 hordó bor. A leltározók szerint az udvarhelyi várban együtt volt 94 hordó s bennök 4362 veder bor, *Keresztúron* 6 hordó, együtt tehát 100 hordóban 4570 veder bor. A régi ház folyosóiból csinált új házak alatti három pinczében szintén volt 25 hordóban 1177 veder, a kétféle pinczékben együtt 5477 veder bor. Búza a *vár megetti* asztagban 678 kalongya, a *régi majorban* egy asztagban 350, az *új majorban* egyikben 650, a második asztagban 537; 1629-ben termett búza egy asztagban 520, másban 510, harmadikban 400, a negyedikben *Keresztúron* 440, ugyanott az ötödikben 600, együtt 4685 kalongya búza.

¹⁾ Székely Oklevéltár. IV. k. 37—43. ll.

1629-ik évi zabtermés 4475 kalongya; széna a majorban volt két öl [egy *boglya*], a mit a várbeli istálló hijjára hordattak, *Keresztúron* kilencz öl.¹⁾

Ha tekintetbe vesszük Udvarhelyszék termőföldre szűk voltát s csak Keresztúrszék délnyugoti földrésze bortermési képességét, át kell látnunk ama csapás nagyságát, a mit János Zsigmond és Báthori István a székelysége mérték akkor, midőn földjüket a törvény nevében fiskus számára foglaltatván el: családjukat elviselhetetlen inségnek tették ki s éhenhalásra vagy kiköltözésre kényszerítették. A mit természeti és isteni törvény, történeti jog és sok százados hadi szolgálatok a nép tulajdonává tettek, az a székelységtől elvételét, ők nyomorban éltek, s a fejedelem várkapitányai, tisztartói, ispánai, szabadosai és számtalan szolgálai használták és élvezték el. A székelység gyakori lázadása s azon ténye, hogy a fejedelmei iránti hűségét föltételekhez kötötte, állam elleni súlyos bűn, a mi büntetést érdemel; de a végrehajtott büntetés tulságos szigorában, melylyel a törvény tekintélyét s az ország nyugalmit kívánták védelmezni, János Zsigmond tanácsosainak és a nemességnek kárörvendő vagyonszomja, Báthori Istvánnál a bosszúállás emberi gyarlósága felismerhetőleg nyilvánult, a mit a történelem megrovás nélkül nem hagyhat. A székelység mindig mások csábítása s igaztása következtében, elvett földére s jogaira támaszkodva, tévedett, a fejedelmek mindig szabad önelhatározásból terjeszkedésök s hatalmuk növelése végett kegyetlenkedve büntettek.

Báthori Istvánnak maradtak fenn Udvarhelyszék és Udvarhely mezőváros életében néhány közjóra célzó közkormányzati tényei. *Egyik* azon rendelete, melyben szentpáli Kornis Farkasnak és derzsi Petki Mihálynak a szék királybirói tisztét azon meghagyással adományozta, hogy neki hűséget esküdni, rendeleteit és megbízásait teljesíteni, az adókat beszolgáltatni, kit-kit jogaiban és szabadságaiban megtartani, s mindazt, a mi tisztökben áll, híven, serényen teljesíteni tartozzanak és köteleztessenek; a szék közönségének pedig meghagyta, hogy a kinevezetteket törvényes királybirájoknak ismerjék el, s igaz és törvényes rendeleteiknek mindenekben engedelmeskedjenek.²⁾ E rendelet tiszta körvonalait adja az azonkori székely királybiróság jog- és hatáskörének, mit a történetírás itt talál meg először írásban. Ilyen a Cseffei János és Kornis Mihály biztosoknak Udvarhelyszék adófizetői *Jegyzékbe* írása végett 1571. jun. 10. adott útastítása, melyben elrendeli, hogy munkájokban minő irányt kövessenek. A kinek — úgymond — hat forint érő lábás barma van, kivéve házi holmijét, 1 forinttal róják meg, a ki egész nyilat bir a falu közt, 50 pénzzel, a ki fél nyilat, de marhája nincs, segítse a fele a többbit, a falusbiró ne rótassék meg, a főemberek és a lónép szegődött és fizetett szolgálai se, de a kik szabadosok, vagy az ő oltalmukban vannak, vagy egyébért, de nem fizetésért szolgálják, rótassanak meg, a mit a rovók hit alatt tudjanak meg; a darabontok közül is, a kiknek rovás alatt marhájuk van, rótassanak meg, s irassanak Regestrumba, megirat-

¹⁾ *Erdélyi Gazda*. 1897. XXIX. évfolyam. 4. füzet. 39—41., 45—47. ll.

²⁾ *Székely Oklevéltár*. III. k. 334—35. ll.

ván, hogy darabontok; a kiknek megróható marhájuk nincs, nevek irassék Regestumba; szegények, kik forintban nem róvhatók meg, marhájok szerint segítsék a frtra róttakat; a rovók a fejedelmi szavával erősen hagyják meg minden falunak, hol ő felségének majorsága van, hogy azt kár nélkül, szorgalmasan betakarítsák, s a királybirák róla gondoskodjanak; a mi földfoglalások estek, kiket a várhoz birnak, lássák meg, ha a vár el lehet a nélkül; egyéb törvénytelenégeket is, a miket újabban követtek el a várbeliek, minő a törvénytelen birság és hasonlók, tudjanak meg, s ő Nagyságának adják tudtára; a főnépeket intsek meg, hogy a szegénynép [*a közrend*] közt ne tegyenek méltatlanságot és szokatlan szolgáltatást, a mi panaszra adna okot; a kiknek a fejedelem jószágot adományozott, lássák meg: mennyi földet foglalt az adományozott, és hogy bánik a szegény néppel; a sóaknáról az elébbi kamaraispán micsoda *Leltárt* készített, hogy adta által? a mostani lássa meg a rovásból; a mely falukban a királynak barmai voltak: juh, disznó s bárminemű, el ne tékozlattassék s el ne osztassék, a miket elosztottak, a rovók járjanak végére, a királybirákkal együtt gyűjtsék össze s a királybirák viseljenek rájuk gondot azon helyeken, a hol voltak, míg a fejedelem erről más parancsot nem ad, s a rovók mindezeket számba véve, irást hozzanak róla a fejedelemnek.¹⁾ A fejedelem értesülvén, hogy Farczádon levő vetése, zabja, kendere felügyelője eddig néhány odavaló ember volt, de a mostani változások közt főemberek, lófő és község [*közrend*] barmaikkal étetik, tapostatják: a királybiráknak 1571. jun. 10-én meghagyta, hogy legyen gondjuk azoknak az eddigi felügyelőkkel őriztetésére s a termés betakarítására, de ez rovással vagy egyébbel megterhelhetésre okul ne szolgáljon. [*Szék. Okl.* III. k. 337. l.]... A fejedelem Udvarhely mezővárosnak polgárai és lakosai kérésére azon kedvezményt adta, hogy a közöttük élő, házat és örökségeket biró nemesek, kik a város közhasznait, erdőit, réteit, szántóföldeit és más tartozandóságait velök együtt élők és használják, a város terheit is viseljék egyformán. A fejedelem — úgy mond — nem akarja őket terhelni s nemesi jogaikat csorbitni; de azt sem, hogy a polgárok csak egyedül viseljék a közterheket, s minthogy az ő közterhekben való osztozása szabadságaiknak nincs ártalmára, de a város közjavát előmozdítja, s igazság az, hogy a király javadalomban, az a közterhekben is osztozzék: azért meghagyta az Udvarhelyen lakó összes nemeseknek s uraknak, a kiket a meghalt vagy a mostani fejedelem a terhektől mentesített, hogy a város közterheiben a más lakosokkal együtt osztozzanak.²⁾ Nagybecsü adománylevelét őrzi a fejedelemnek a Solymossy nemes nemzetség 1571. július 6-ról, melylyel az, nemes Solymossy Mátyásnak és örökösének s utódainak, mint Udvarhely vára gyalogsága kapitányának, tanácsosai ajánlatára, elébb Magyarország koronájának, utóbb a fejedelemnek minden alkalommal hűségéért és hív szolgálataiért, Udvarhely mezővárosban. egyfelől Pribék Márk, másfelől Kacza Tamás házaik szomszédságában levő s

¹⁾ *Székely Oklevéltár.* III. k. 335–37. ll.

²⁾ *Udvarhely* m. város levéltárában levő *eredetiből.* Ki van adva a *Szék. Okl.* IV. k.-IV. k. 32–33. lapjain.

a fejedelemre jogosan szállott egy egész pusztá telket szántóföldeivel, réteivel és minden más hasznaival és tartozandóságaival együtt adományozott, s abba beiktatását Syger János gazdasági felügyelőnek [*provisor*] s Nagy Ferencz udvarhelyi várnagynak meghagyta.¹⁾ E régi nemzetség, mely háromszáz évnek a sorstól rá mért munkáját végezte s nehéz idők viharait állotta ki, ma is fennáll, erősen mint tölgyfa, mely gyökereivel a földben, ágaival a légürben van szilárdan megfogantozva, a családfő és egyik vérrokon a város, két, élte legszebb korát élő férfi a tudomány szolgálatában teszi hasznossá életét, családot alkotva s terjesztve tovább, új századokra az ősi erejű székely vér virágzó életét.

Báthori Kristóf fejedelem emlékét szintén történeti jelentőségű tények s közkormányzati intézkedések tartják fenn Udvarhely mezőváros életében. *Egyik*, 1577. febr. 25. kelt adománylevele, melyben a város bírása egy esküdt polgár s az összes lakosok kérésére a szűk területű várost, kényelmesebb kiterjedéseért, egy pusztával és darab földdel kívánta bővíteni, ez okból Udvarhely székely székben levő *Szent-Imre* nevű birtokot, mely az udvarhelyi várhoz tartozott s egykor a ma *Pusztá* nevet viselő határrészben feküdt — Berze Máté ottani birtokos lófő kártalanításáról eleve gondoskodván — minden hasznáival és tartozandóságaival örökös joggal Udvarhelyhez csatolta,²⁾ s máig e néven a város egyik részét s főbb utcáját teszi. B. Orbán Balázs szerint ugyanakkor *Dánfalva* nevű kis falu is betelepedett Udvarhelyre, bár a hagyomány az, hogy e falu lakosai Keményfalvára és Remetére telepedtek.³⁾ *Másik* tény a szócsök 1579-iki czéhszabályai, miket egy pünkösdhavi Szent Szaniszló Mihály napján tartott gyűlésökben készült végzés alapján Szabó István városi birónak bemutatnak s azok helybenhagyását kérték. A biró Szabó Balázs és Lőrincz deák esküdtjével együtt azokat megvizsgálta, helyesnek találta s elfogadva, folyamodóknak megtartás végett állandó szabályul kiadta. Pontjai ezek: 1. A báránybórt a mészárosból senki különben meg ne vegye, hanem csak árut szakaszson rajta, s ha megveszi is, árát igazán mondja meg, s összegyűlvén, egymás közt igazságosan oszszák meg. Ha valamelyik szócs megvett egyet s rajta érik, egy pénz nélkül vegyék el tőle. 2. A ki báránybórt vagy másféle bórt akar venni, mivel a kapitányoknak és tisztartóknak sok mivet kell készíteniök, noha fizetésért, de annak értékét a czéhbéli szócsök együtt viseljék. 3. Minden szócs csak egy tanulót tarthat. 4. Mikor szócs legény érkezik, értsenek egyet, s adják annak, kinek legnagyobb a szüksége; de csak egyet tarthassanak, hanem ha több legény jőne, mindenkinek több lehet. 5. Ha valamely mester bórt akar eladni, elébb kínálja meg társait, s ha nem veszik meg, akkor adhassa el másnak. 6. Ha valamely mester vétekben találtatik vagy művében fogyatkozás van, birsága 3 frt s ezt a mesterek maguk erejéből megvehessék. Ha valaki a birságot ellené áll, büntetése 6 frt, ezt is maguk erején felvehes-

¹⁾ *Solymossy János* városi gyógyszerész, nagybirtokosnak, mint a nemzetség levelei őrizőjének birtokában levő *eredetiből*. Ki van adva a *Székely Oklevéltár* IV. köt. 23. l.

²⁾ A város levéltárában levő *eredetiből*. Kiadat. a *Szék. Okl.* IV. k. 54—55. ll.

³⁾ *Székelyföldről Leírása*. I. k. 44. l.

sék; ha ajtóját előttök bezárja, betörhessék s megbüntethessék. 7. Nőtelen legény mesterséget ne folytathasson, se öreg mesterhez ne menjen, hanem heti bérre dolgozzék; ha a mester maga mellé veszi, mesterségéből kitehessék, a legény pedig a feljebb megirt birságon maradjon. 9. Ha valaki mesterségre akar állani, a mestereknek tisztességgel tartozzék, 1 frt áru borral, egyéb költség mellé; azonkívül 4 frttal a mesteremberek közé, ezenkívül lássák meg, ha elég-e a mesterség folytatására. 9. Kivülről bejött s czéhbe állani akaró 4 frtot fizessen, addig ne legyen szabad művelni. 10. Senki a mesterek közé idegen ügyvédet be ne hozzon, bíró elébe dolgát ne vigye, hanem a mesterekkel látassa el; ha nem tetszik, akkor vigye bíró elé; a ki ezt meg nem tartja, a megmondott birságon maradjon; azt is hozzá adván, hogy a mely szócs kivülről a városba jő, a feljül irt 4 frtot fizesse meg, s ha itt akar maradni, közönséges tisztelettel tartozik lenni — a mestereknek étellel, itallal kedveskedni.¹⁾

1606-ban a szócsök czéhszabályaik megerősítését kérték a városi hatóságtól. Sebestyén András bíró, Csíki György, Kúti András és Szász Lukács s több esküdt polgárokkal a kérést teljesítették s a szabályokat helyben hagyták; egyidejűleg a *szabó czéh* is kérte a bírót és esküdt társait, engedjék meg, hogy a szócsök czéhszabályait és rendtartását magok közt ők is törvényül tarthassák. A bíró és társai, miután a szabók azon szabályoknak magukat önként alávetették, megegyeztek abban, hogy a mely szabályokat az esküttek való bírák és a városnak gondviselői a szócsöknek engedtek és rendelték, a szabók is minden czikkelyeiben azon rendtartáshoz tartásuk magukat, úgy pedig, hogy mind a szócsöknek, mind a szabóknak egy czéhmesterök legyen, egy esztendőben a szócsök, másiban a szabók közül, és a ki közülök a czéh rendtartásának ellene áll, a czéhmester büntesse meg.²⁾

E czéhszabály a czéhnek és szócs iparnak Udvarhelyen régi idők óta fennlétét világosan mutatja. Sajnos, hogy sem erről, sem általában Udvarhely iparügyének a régi királyok korabeli állapotáról sem a város, sem a szék levéltárában adat nem maradt fenn. Sok csapásnak kellett érni ezeket, vagy a levéltárak gondviselőinek kellett gondatlanoknak s nem elég tudományszeretettel bíróknak lenni, hogy a régibb századok történetének minden anyaga, a nép polgári mukásságának minden emléke kezeik alatt úgy elpusztulhattak... Megemlítem még, hogy Báthori Kristóf fejedelem egy 1579. jun. 12-iki adománylevelében Váradi Pált mondja a székely sóbányák kamarásának, [*Szék. Okl.* IV. k. 64. l.]; egy másik, 1580-ban július 4-én magyar nyelven kelt adománylevelében tudatja Pethő Mihály udvarhelyszéki királybíróval, hogy az Udvarhely [*széki*] királybírószágot Bánffi Farkasnak adta, neki pedig a marosszéki királybírószágnak felét, s hagyja neki, hogy magát ahoz tartsa. [*Szék. Okl.* IV. k. 74. l.]... Báthori István, Kristóf öccse alatt is megtartotta az erdélyi fejedelemséget és ahhoz való kormányzási jogát: 1583. márczius 13-án meg-

¹⁾ A *szócs czéh* levelei közt levő régi másolatból.

²⁾ A vármegye régi levéltárában levő eredetiből.

hagyta Bánfi Farkas, Udvarhely város kapitányának, [ekkor tehát e tisztet is viselte,] hogy az Udvarhely vára területéről a száz *Hét bírák* birtokain levő szántóföldekre és makkos erdőkre nyájőrző pásztorok alatt legeltetés végett juhok és disznók küldésétől s ez alkalommal a vetések eltáposásától és a fák ágainak megnyesésétől a fejedelem birtokainak gondviselőit tiltsa el. [*Szék. Okl. IV. k. 85—85 ll.*]

Mély nyomai maradtak az udvarhelyszéki székelység viszontagságos életében az ingatag lelkü, de a székelyek iránt rokonszenvet tanúsító Báthori Zsigmond uralkodásának. Nagybátyjának a lengyel királynak, atyjának és neki egyik leghívebb embere Siménfalvi Székely Mózes volt, a lengyel király Békés elleni győzelmének egyik főtenyezője, a ki Danczkaváros és Lautern vár ostrománál mint legvitézebb katona tünt ki, *Polocz* és *Plescov* vára ostrománál, súlyos hajtódárda és ágyugolyó sebet kapott, *Velkiloc*, *Zavoluc* és *Toropec* várak vivásánál egy valódi hős bátorságával harczolt — ezen érdemei jutalmául neki, mint a sófalvi sóbányák kamaraispánjának, Udvarhelyszéken, Lövétén 10, Siménfalván 6 egész népes jobbágy-ülést adományozott, egy, Siménfalván, az ő jobbágyai földén épült nemesi udvarházzal együtt. [*Szék. Okl. IV. k. 86—88. ll.*] Időközben őt udvari komornyikává nevezte ki, s eddigi és ezutáni érdemeiért, az ő csik-csapaszegi, pénzen szerzett birtokáért cserében Siménfalván levő s az udvarhelyi várhoz tartozó egész jószág részét, minden tartozandóságaival együtt — kivéve a főembereket, lófőnépet és a puskás gyalogokat [tehát nem a *köznépet*], a kik azon faluban netalán az ország használatára ki lennének választva. [*Szék. Okl. IV. k. 88—89. ll.*] Megjegyzem, hogy a Báthori Kristóf és Zsigmond fejedelmek kancelláriai irályából már el van tűnve a János Zsigmond és Báthori István alatt közszokássá lett azon kifejezés, hogy a székely harmadik, vagy gyalogrend *községnek*, s mint politikai vétségért lett jobbágy, *parasztnak* neveztessek. Ez alább még erősb vonásokban s fontosabb fejedelmi tényekben lesz kifejezve.

Báthori Zsigmond sok kedvezéssel volt Udvarhely város iránt. 1585-ben jun. 21-én Bodoni Balázs udvarhelyi várkapitánynak s Udvarhely és Marosszék királybirájának a város bírāja és esküdt polgárai s összes lakosai azon kérésére, hogy miután nekik régi törvényeik, mentességeik és szabadságaik vannak egyebek közt arról is, hogy városukban a fejedelem részére nem, hanem csak a város és városiak szükségére árultathassék bor, mégis a vár kapitánya ezek ellenére nekik a borárulást meg akarja tiltani: meghagyta, hogy a nevezett város polgárait szokásaik és szabadságaik szerint régi borárulási jogukban, melylyel eddig éltek, ezután is bántatlanul tartsa meg, s a fejedelem számára nem, hanem a város szükségére bort árulni ezután is legyen szabad. [*Szék. Okl. IV. k. 94—95. ll.*] Ugyan e fejedelem előtt Keresztúr m. város bírāja és két esküdt polgára [már ekkor — úgy látszik — mind Keresztúr, mind Udvarhely mező városnak két senatora volt] bemutatván Izabella királynénak és Báthori István lengyel királynak s egyszersmind erdélyi fejedelemnek hárttyára irt két kiváltságlevelét, melyekben azon város a szultánnak fizetendő átalány díjon [*taxa*] és adón kívül,

a királyi kamarai nyereségtől s bármiféle rovattól fölmentetett, kérték ezen kiváltságlevelők megerősítését s eddig birt jogaikban és szabadságaikban megtartatásukat. A fejedelem igazságtalannak találta, hogy a kérelmező polgárok régi szabadságaikban megháboritassanak, s meghagyta Perneszy István várkapitánynak és Udvarhelyszék királybirájának, úgy az adóíróknak és adószedőknek is, hogy Keresztúr m. város polgárait a török adón kívül semmi országos és fejedelmi adó és rovatal fizetésére ne kényszerítsék. [*Szék. Okl.* IV. k. 108—110. ll.]... A fejedelemnél panaszolt Brassó város hogy azután, hogy Perneszy István udvarhelyi várkapitány egy székely birtokot neki adott, két jobbágy azt állítja, hogy ők *veres darabontságot* szereztek a boldog emlékezetű lengyel királytól, a mi nekik káros, s kérték a fejedelmet, hogy e leveleket semmisítse meg, vagy adjon mást helyettök. De minthogy a fejedelem — úgy mond — nem tudja, hogy mikor a kapitány őket Brassó városának adta, jobbágyok voltak-e, és azután szereztek-e a veres darabontságot: a kapitány világosítsa fel őt a dolog felől, hogy adhasson választ a panaszló városnak. [*Ugyanott.* 111—112. ll.] Ez oklevél szerint a darabontság felette állott a jobbágyárnak, úgy látszik, várszolgálatra alkalmazott, székely gyalogrend, vagy azzal egyenlő katonasereg volt.

Báthorit szeszélyei s a hadi szerencse forgandósága sorsa gyakori változásának tevén ki: gyakran szorult rá a székelyekre, a kikben sorsosztályosokra s mindig hű segítőkre talált, a mit maga elmond egy mindjárt említendő szabadságlevelében. Ő kedélyes, vidám s ékesszóló férfi volt, a ki szónoklatával mindig megnyerte népét. Bármit mondtak ellenei fölé, bár sokszor erős tények szólottak ellene, ő nyájas leereszkedésével s magyaros őszinteségével újra meg újra s mindig megnyerte ügyének a székelyeket. Természetes, hogy fejedelmileg is viszonzta hűségüket. Egész sora maradt fenn irántuk való kedvezéseinek. 1591-ben július 15-én megértvén udvarhelyszéki gyalog székelyei könyörgéséből, hogy nekik nemcsak a falukban, hol laknak, de más szomszéd falukban is örökösödési és szerződési joguknál s más törvényes címeknél fogva örökségeik, u. m. házaik, népes és pusztá telkeik, kertjök, szántóföldeik, kaszálóik, erdők s egyéb eféléik vannak, melyekben a fejedelem tisztjei, nemesek, lófők gyakran törvényen kívül háborgatják, nagy kárukkal és sérelmökkel, és hogy közülök némelyeknek immár semmi öröksége nincs: a fejedelem, hogy az ország szolgálatára őket képesekké tehesse, Mindszenti Benedek Udvarhely vára kapitányának és a szék királybirájának, úgy alkirálybiráinak keményen megparancsolta, hogy nevezett udvarhelyszéki gyalog székelyeit igazságosan és törvényesen őket illető s általuk eddig igaz joggal birt örökségeikben háborgatni és megkárosítani ne merészeljék; a kiknek pedig közülök örökségei nincsenek, azon faluk szokása és rendtartása szerint, melyekben laknak, *nyíl* szerint szántóföldeket és kaszálókat adni és szakasztani mindenként tartozzanak és legyenek kötelesek.¹⁾

¹⁾ *Lőcsei Spielenberg László* ily című művéből: A Nemes Székely Nemzetnek jussait

Báthori fejedelem 1591-ben jun. 4-én a *marosszéki puskás gyalogoknak*, decz. 22-én a *csíki, gyergyói és kászonszékieknek* adott kiváltságlevele vonatkozó pontjait is megemlítem röviden, mint a melyek a székely gyalogrend igazságtalan elnyomatását s különösen Báthori Zsigmond fejedelem által a rabszolgai sorsból kiszabadulását élénk színekkel állítják az olvasó elé. A *marosszékiek* kiváltságlevelében mondja a fejedelem, hogy a marosszéki puskás gyalog székelyek és századosaik [*centuriones*] alázatosan jelentették előtte, mily nagy s többnyire új és szokatlan terhek nyomják őket, kiválóan pedig az udvarhelyi vár őrizése, a mire őket a várkapitány századosaik által fejenként hivatja be; ilyenkor minden idejüket az foglalja el, s családok dolgait, a mivel életüket fentartják, elhanyagolni kényszerítettnek. Ehhez járul a sok kegyetlen bírságolás és zsarolás, a mi a kevés tehetségeiket teljesen kimerítette, s ha ebben orvoslás nem lesz, ők e kötelességet tovább teljesíteni nem képesek. A fejedelem — ugymond — e panaszokon megindult, s hogy őket a köz szolgálatra alkalmasabbakká, készebbekké és jobban felkészültekké tehesse, nekik a következő engedmenyeket adta: »Ezután ne legyenek alávetve sem az udvarhelyi várkapitánynak, sem Marosszék királybiráinak, hanem csak a fejedelemnek és saját századosaiknak, kötelességeik teljesítésében kövessék századosuk rendeletét; ifjaik legyenek menttek az udvarhelyi vár őrizésétől s igazítsák családi dolgaikat; ha vész hire jó, követeket kell a szék területén átkísérni, vagy valamely bűnöst elfogni, ez esetekben az udvarhelyi várkapitánynak századosukhoz küldött rendeletére azonnal kötelesek a vár védelmére sietni, az ellenséget — ha szükség lesz — visszaverni segíteni; századosuk tudta nélkül a várkapitány parancsára sehova menni nem lesznek kötelesek, de a századosoknak az érintett súlyos esetekben a várkapitány parancsát visszaútasítani nem szabad; ugyszintén a kapitány is óvakodjék őket fölösleges munkára és szolgálatra szorítani. Ügybajaikban senki más, mint a puskás gyalogok századosai ítéljenek, a meg nem elégedő fél azonban ügyét felviheti az udvarhelyi várkapitányhoz, s onnan a fejedelem udvarába. Hatalmat ad a századosoknak a gyalogok felett, mikor tetszik, katonai szemlést tartani, hogy magukat katonai dolgokban gyakorolják, fegyverzetük jó legyen, s a tétlenség testöket tunyává ne tegye; ügyelni, hogy örökségeiket el ne idegenítsék, hogy e miatt hadi szolgálatra alkalmatlanok ne legyenek; ha valakit a szükség kényszerít, elébb szomszédját kínálja meg; ha valamelyik közülök mindkét nemen kihal, ingó és ingatlan vagyona szálljon rokonaira és a legközelebbi ágra, a ki szintén gyalogrendü legyen. A ki csak fiágon hal ki, de lánya marad, javai arra szálljanak, s a ki azt nőül veszi, ha vagy gyalog, vagy szabad idegen, [*liber*] s nem a fejedelem vagy valamely nemes szolgája, a gyalogságban, meghalt ipja jogaiban következik.«¹⁾ A *csík-gyergyó-kászonszéki* székely gyalogrendnek siralmas pana-

világosító némely levelek, többek által magyar nyelvre fordítva, némelyek pedig eredetileg magyar nyelven [irva]. Maros-Vásárhely. 1837.

¹⁾ Az Orsz. Levéltár kincstári osztályában *Liber R. Bathorianus* 1591. jelzetű királyi könyv 261—262. lapjain levő *eredetiből*. Ehhez mindenben hasonló kedvezményeket adott a

szára, a kiket a várkapitányok s a fő- és alkirálybirák különféleképpen terheltek és nyomorgattak, azon okból, hogy ők a fejedelem és ország szolgálatára alkalmasabbak legyenek, a fejedelem következő, a marosszéki gyalogokéhoz mindenben hasonló kedvezményeket adta: »Udvarhely vára őrzésétől menttek lesznek s otthon családi dolgaik után láthatnak« . . . . A többi pontok is teljesen egyezők az előbbi kiváltságlevél pontjaival.¹⁾

Van a m. tud. Akadémia kéziratárában Báthori Zsigmondnak, mint Moldva, Havaselve és a Római Szentbirodalom fejedelmének egy 1595-ben — úgy látszik decemberben [a kelet helye megnevezése nélkül] magyar nyelven kelt, tíz pontból álló, több tekintetben igen fontos szabadságlevele, a mit röviden ismertetek. . . . »Noha az elmúlt nem régi időkben — mondja a fejedelem — az Erdélyben lakó székely nemzetség nagy része, mely a szabadságot különösen kedveli s a hadakozásban öröme telik, valami dologért szolgaságra és jobbságra vettetett: a fejedelem megemlékezvén a Maros-, Udvarhely-, Gyergyó-, Sepsi-, Kézdi-, Orbai székekben lakó székely nemzetség²⁾ hűségéről és hű szolgálatáról, melyeket ők az elmúlt időkben az ő méltóságaért tehetségökkel és elméjükkel cselekedtek, hogy a keresztény nemzetek ellensége elleni hadviselésben gyorsaságukat és serénységüket megmutatták, s hogy ők *régi magyaroktól származván*: minden mások felett kedvesb akarattal vannak a hadakozáshoz, hogysen mint egyéb szolgálatra: mindezekért a fejedelem a székeket az ő parasztságuktól és paraszti szolgálatjuktól — kik most vele hadban vannak s neki és az országnak hű szolgálatjokat mutatják s azt véghez vinni is akarják — mindenképpen szabaddá teszi, ily föltételek alatt: 1. hogy a fejedelem és ország hűségére mindnyájan személy szerint megesküdjenek. 2. Minden háztól és lakó helyökről minden esztendőben Mindszent napkor egy-egy frtot. azonképen minden esztendőben Szent-György napján egy-egy köből búzát és zabot, félköből szaladot [a miből a székelyek a sert főzik] adjanak, marosszéki köböllel; a rendkívüli adóban pedig ők is az ország végzéséhez tartsák magukat. 3. A várak az ő állapotjokban maradjanak, a vitézlő, nemes és lófő népek a mi örökségeket és zálogos földeket birtak, vagy mint donatariusok elfoglaltak, maguk birják, a többi földeket, baromélőket a községgel együtt éljék: a

fejed. 1590. sept. 22. a *Görgényvár*hoz tartozó gyalogrendi századosoknak és a gyalogoknak, a kik Thordavármegyében laknak, valamint a Marosszéken *Jobbágytelkén, Ehedben, Remetén, Mihházn és Köszvényesen* laknak. *Liber R. Bath.* 19—20. ll.

¹⁾ *Az Orsz. Levéltár*-beli előbbi kir. könyv. 16—17. lapjain levő *eredetiből*.

²⁾ A hat székely szék az akadémiai *Másolatban* így van leírva: az marus V D, G, Z K orb székekben. . . . Ugy vélem, hogy itt a marus szó *Marosszéket*, a V Udvarhely-, a D jelentését nem tudom, a G *Gyergyó*-, a Z *Sepsi*- [az S betűt még ekkor Z-vel irták] a K *Kézdi*-, az orb. csonka szó *Orbai* széket jelenti. Ha Aranyosszék nem a D-ben rejlik, akkor az V-hoz tartozik, s e szék azért van kihagyva, mert nem vett részt az 1562-iki fölkelésben, nem levén leigázva, felszabadításáról sem lehetett szó. Hogy Csík-, Gyergyó-, Kászonszékből miért van csak Gyergyó megemlítve, okát nem tudom. . . . Lehet, hogy egész megfajtém névés. Mikor e könyv »*Oklevéltára*« valamikor, valami úton megjelenik — ha ugyan megjelenetik — akkor lesz alkalma az epigraphusoknak helyesebb megfajtést gondolni ki.

kepepénzt, pipe, malacz, méh, bárány dézmát a régi szokás szerint megadják. 4. A klastromokat, szentegyházakat megépítsék, a prédikátorokat szolgálatjokról megelégtessék. 5. Városaik szabadságukban megmaradjanak. 6. A székelyek, kik most a fejedelemtől szabadságot vettek, mindnyájan személy szerint maguk költségén, a lovasok jó lovakkal, pánczélokkal, paizsokkal, hegyes törökkel, a gyalogok mindenféle hadi szerszámokkal, a fejedelem és maradékai parancsolatjára, szükség idején mindenkor, testök fáradságával és vérök hullásával neki és az országnak tartozzanak hűséggel szolgálni. 7. A fejedelem által Udvarhelyre rendelt kapitányt kapitánynak s főkirálybirónak ismerjék, más tisztviselőket, kiket a hadakozáshoz elegendőknek nem ismernek, az ő régi szokásuk szerint, maguk közül válasszszanak; kapitányuk alatt minden esztendőben tartozzanak hadi szemlére eléállani s hadaikat századokra osztani. 8. A sóaknak és vashámorok a fejedelem pénzén építtessenek meg, 50 sóvágót és vashámor mestert a székelyek adjanak; a sót a székelyeknek a kapitány pénzen adja, a kénkőt a felső- és alsó-torjaiak tartozzanak határukon előbbi szokásuk szerint keresni s a fejedelem szerszámot házába beszolgáltatni. 9. Mindenféle adót pártfogóiknak, a rájuk rótt birságokat, mikkel hátralékban vannak, fizessenek meg. 10. A mely székely ebben meg nem áll, semmi szabadság neki nem adatik, hanem azon parasztságban és ura szolgálatjában marad, a kit eddig szolgált, ha várhoz tartozott, ahoz foglaltassék vissza, kivéve azokat, kik Moldvában, Havaselföldön és a fejedelem lúgosi hadában voltak, a vén embereket, özvegyeket, vagy a kik a faluk őrzésére, házak s udvarok gondviselésére hagyattak, vagy fogságban volnának. Ezeket mind éltetni akarja a fejedelem a szabadsággal. *Utószó*: kívánja a fejedelem, hogy azok a székelyek, a kik itt vannak, és neki és az országnak szolgálatjokat ajánlják és fogadják, *Regestrumba* és a fejedelem maradékainak *Könyvébe* beirattassanak. A fejedelem e föltételeket a székelyeknek eléjük szabta, ők azok megtartását szabadságuk vesztése terhe alatt fogadták; ezért a fejedelem őket parasztságukból és jobbágyi szolgálatjukból kivette és szabadokká tette, s ennek nagyobb bizonyosságára ezen levelét méltóságos pecsétével megerősítve, a székely nemzetségnek és maradékaiknak kegyelmesen kiadta.«¹⁾

Ez oklevél számos helyéből világosan kitűnik, hogy azt Zsigmond fejedelem a székelyeknek török ellen viselt oláhországi hadjárata alatt 1595-ben adta; de az is bizonyos, hogy tényleg ki nem adatott,²⁾ részint belső okokból; mert abban a székelységnek csak a jog látszata, a szabadság csak szóval adott meg; de majdnem minden jogsérelme benne van, sőt újak járulnak a régihez, így a személyes adófizetés, az évi forintos adó, a nagyobb dézma: búza,

¹⁾ A m. tud. Akad. kéziratárában levő *egykoru másolatból*, mely oda kolozsvári lakos, *Krizbay Miklós* kir. főkormányzékai hites ügyvéd ajándékából került, a ki valószínűen neje, *Halmágyi Róza* írásai közt találta, azon tudós és *Napló*-író kir. kormányzékai titkár utódától, a ki a *székelyek 1762-iki határörökké tételéről Naplót* írt, a mit az e tárgyról írók többen használtak, így gr. *Teleki Domokos*, *Jakab Elek* s mások is, s történelmi gyűjteményét a jeles publicista író és jogász, *Halmágyi Sándor*, budapesti kir. táblai bíró örökölte s részben ma is birja.

zab, és a kisebb: bárány, sertés sat., a hol a váraknak a közrendtől elvett birto-
kai, a főemberek és lófőnép adományai biztosítottak, a székelység kötelezett-
ségei ellenben megszigorítottak és újakkal szaporodnak. Külső alaki okok is
e mellett szólnak. Ez az oklevél nem a fejedelem kancelláriáján kelt, ezt ide-
gen nyelvű fogalmazta, keltezve nincs, a pecsét hiányzik, a fejedelem és kan-
cellár nem írta alá. Ez nem megnyugvást, nem harci kedvet ébresztett volna
a székelységben, de lehangoltságot és haragra gerjedést. Ez nem szabadságlevél,
de a székelyek szolgaságának újabb megpecsétlése lett volna. Ez oklevél a
fejedelmi jobbságát állapította meg és szövegezte oly határozottan, a mint
az nem volt meg a székelyek közt, s nem látható e korszak írott emlékeiben.

Zsigmond fejedelem 1591-ben a marosszéki székelységnek adott s általam
fennebb megemlített kedvezményeket 1601-ben decz. 31-én újakkal bővítette
és erősítette meg. A fennebb már érintett okból ezeket is közlöm, mint meg-
győző bizonyítékait a székely gyalogrend sorsa jobbra fordulásának s elvesztett
jogaik visszanyerésének. A mi Marosszéknek adatott, Udvarhelyszékhez is
szólott, ott is életbe lépett... A fejedelem nagy elismeréssel szól a székelyeknek
a régi királyok iránt, újabban a törökök elleni harcokban, s a fejedelemnek
havasalföldi táborozásakor, legutoljára pedig Rudolf császár által országától
megfosztatása szerencsétlenségében iránta tanusított vitézségéről és tántoríthatlan
hűségéről, a mit oly népek is elismertek, melyek a katonai vitézség és fegyelem
pálmáját maguknak követelik, a kik jelét adták, hogy inkább születtek fegy-
verrel való bánásra, mint paraszt munkára, s fegyverökben még él a *hunn erő*
és *hunn dicsőség*; felhozza, hogy Marosszék székelysége az erdélyi országgyűlés
által szabadságaik visszaadásáról kiállított egy levelet mutatott be előtte s
megerősítését kérte: a fejedelem az általuk felhozott s előtte is ismert okoknál
fogva az említett levelet minden pontjában és cikkelyében helyben hagyta.
megerősítette s megtartását és megtartatását ígérve, a mondott Maros székely
szék lakóinak és örökösöknek jogaik védelmére kiadta. Ez adománylevélben a
fejedelem a nevezett szék lakosait s leendő örökösöket és utódaikat a közrendi
és nemtelen állapotból, melybe az idők szerencsétlensége miatt jutottak volt, s
mind a nemesek, mind mások hatalma alól kivevén, a fejedelem igaz szabad
székelyeinek állapotára és rendébe emelte, sorolta és fogadta, s minden rendes
és rendkívüli díjfizetés, rovatal és adó, ugy a kamaranyereség, tízed és egyházi
bér fizetése, minden községi paraszt szolgálatok teljesítése alól kivette,
mentesítette és felszabadította, megengedve, hogy ők és utódaik mindazon
szabadságokkal, kedvezményekkel és mentességekkel élhessenek, a mikkel eleik
a magyar királyok idejében éltek, ha csak a lehető visszaéléseket a szék köz-
megegyezéssel ezután el nem törli. Kegyelme nagyobb bizonyosságaul bele-
egyezett, hogy kapitányukat a közöttük élő nemesekből szabadon választásuk,
hármat vagy négyet megerősítése alá fölterjesztve, a kik közül a fejedelem a
két alkalmasabbat kinevezi. Az így szabaddá lett székelyek és örökösök köte-
lesek lesznek személy szerint: a lovasok jó lóval, hegyes fegyverrel, [tőrrel,]
pánczéllal, kopjával, bűrmellvéddel, sisakkal, paizzsral, a gyalogok puskával és

más hadi szerekkel jól felkészülve, a fejedelem parancsára a köz- és részleges hadfölkelésben megjelenni. Hogy a nemesek és felszabadított székelyek [*libertinus*] közötti béke megszilárduljon, ezek a nemeseknek adják meg az őket megillető tiszteletet, a nemesség amazok iránt atyafiúi indulattal legyenek; a mit a nemesek a *székely feltámadás előtt* ősi jogon, vásár vagy más jogos czímen birtak, s nem erőhatalommal foglaltak el, birják békével, az elzálogosítottak a zálogösszegezen adassanak vissza; a mely nemes a fejedelemtől adományul nyert birtokot másnak eladta vagy elzalogosította, vására érvénytelen legyen«. ....¹⁾

Tüzetesen kell szólnom a történetiróknak az udvarhelyszéki székelység Mihály vajdához csatlakozását s a nemesség kiirtásában részvételét méltán sujtó általános ítéletéről. Vérnek vére ellen, idegennel szövetkezve, föltámadása oly súlyos bűn, a mit méltán ér ez ítélet. Az udvarhelyszékiek ezt követték el, érette keserűen lakoltak, s némi enyhítő csak indító okaiban van. Az olvasó látta életök tragikus folyását, s hogy ennek egyik fő oka a nemesség volt, mely ellene az igen szigorú törvényt hozta, s a főbbek és lófőnép sorsát tőle elválasztva, a közrendet veszni engedte, sőt azt tényleg elősegítette. Adatok egész sora mutatja, hogy Mihály vajdát, később ~~Castaldót~~ II. Rudolf császár küldötte Báthori Endre ellen, hogy fejedelmi székétől megfoszszák. Báthori Zsigmond lemondása után a székelység ismét visszaesett a szolgaságba. Mihály vajda felszabadításával részére vonta. A bibornoknak nem volt ideje sérelmeiket orvosolni. De e névhez keserű emlékek is fűződtek a székelyek közt... Csoda-e, ha mint politikában járatlanok, elméjük megtévedésében elcsábították magukat? Mihály vajda 1599-ben nov. 28-án szabadságukat egy hízelt kiváltságlevélben adta vissza. »A kereszténységnek — ugymond — a barbárok ellen megvédelmezésében legtöbbet tett a harcziás székely nemzet, mely Erdélyben nagy területet bir, s hadi érdemei mind a mult, mind a jelen időben dicséretesek. S mint-hogy ők némely lázadási mozgalmak miatt nemrég szabadságukat elvesztették s szolgálai állapotra jutottak, a császár kegyelmes akaratából, azon oknál fogva, hogy ők a kereszténységnek és hazájoknak nagyobb serénységgel legyenek készek és képesek szolgálni s a hadi terhek viselésére alkalmasabbakká váljanak, régi szabadságaikat nekik visszaadni magát elhatározta. Miután pedig ő Erdélyt a császár és király felhatalmazásánál fogva fegyverjogon elfoglalta: Udvarhely székely szék minden székelyeit és lakosait s azok örököseit és utódait szolgálai állapotjukból és a nemesek hatalma alól kiveszi, megszabadítja és elbocsátja, azt is megengedvén nekik, hogy senkinek másnak ne legyenek hatalma és uralkodása alatt, mint Magyarország királyának és Erdély fejedelmének, s mindazon szabadságokkal és kiváltsági kedvezményekkel élhessenek. melyekkel őseik és elődeik régi szabadságaik fennállása idejében, a régi királyok s nevezetesen a dicső emlékezetű Mátyás király alatt éltek és a melyekkel elődeik akkor birtak; de a következő feltételek alatt: 1. Hogy ők és örököseik, a lovasok

¹⁾ Székely Oklevéltár. V. k. 168—171. ll.

hadra alkalmas jó lovakkal, karddal, bérelt vasöltönyvel, paizszsal, pánczéllal és kopjával, a gyalogok puskával, fejszével, karddal s más katonai fegyverekkel a császár és vajda parancsára, a köz és részleges hadviselésekben felkelni, saját költségükön a had végéig katonáskodni s életök és vagyonuk feláldozásával is a hazát híven szolgálni legyenek kötelesek. 2. Régi szokásaik szerint új fejedelem választáskor s annak násülésakor minden hatodik ökröt a fejedelemnek adják, a mit *ökör-sütésnek* hívnak. 3. Megtartandó ez, ha a fejedelem nejének lány gyermekei után, habár az második vagy későbbi is, fia születik. 4. Lány születésekor — minthogy ez a férfinál alsóbb állapotú — minden székely 1 frtot fizessen; 5. az első szülött fiu után, akárhány fiu vagy lány születik, ismét mindig minden székely 1 frtot, nemkülönben 6. kereszteléskor is ennyit. 7. Az egyházbér fizetésben is a régi szokás tartassék meg. *Aláírva*: Mihály vajda [cyrill betűvel] m. p. Joannes Jacobinus, titkár m. p.«¹⁾

Ez adományleveléül csak az erdélyi 1599-ik évi eseményekkel kapcsolatba hozva lesz érthetővé. Elállván Báthori Zsigmond a Rudolfal 1595-ben kötött s a magyar törvények közé is fölvetett szerződéstől: a Habsburgok Erdély fejedelemségéhez való jogának megsemmisítése gyűlöletessé tette őt Rudolf előtt, a ki ezóta fejedelemségétől megfosztatását nyíltan céljául tüzte ki, átvive azt Báthori Endre bibornokra is, mihelyt értesült róla, hogy Zsigmond a fejedelemséget rokonának átadni hajlandó. Új tervet gondoltak tehát ellene: egyfelől a székelyeket kezdette részére vonni, másfelől a nagyravágyó Mihály oláh vajdát nyerte meg eszközeül. 1599-ben jul. 23-án megígérte a székelyeknek, hogy ha hűségére visszatérnek, régi szabadságaikat nekik visszaadja, és mindazon kiváltságaikat, melyeket egykor birtak, épségökben megtartja, ha az általa most indított hadban, mit az ő javukra kezdett, hívek és vitézek lesznek, s mindezeket új levéllel erősíti meg. [*Erd. Országgyűlési Eml. IV. k. 311. l.*] Másfelől Mihály vajdát birta ellene való föltámadásra. Ez azelőtt is el-eljárt Prágába, sokszor kapott a császártól kalandos harcra pénz-segélyt. Most egyenesen császári tanácsosává, Erdélyben helytartójává és az Erdélyen inneni s a Rézseki hadak generális kapitányává nevezte ki őt s hadi költséggel ellátta. A vajda a székelyek közt fegyvert osztatott ki, s szabadságuk visszaadása ígéretével fölkelésre s csapatvezérekkel együtt hozzá csatlakozásra birta. Mihály vajda és a székelyek közötti viszonyra erős világot vet az udvarhelyszéki székelységnek ugyszólván torkában levő Kőhalom város tanácsának 1600-ik sept. 27-én Nagy-Szeben város tanácsához a székelyek lázongásáról irt levele, melyben tudatják: »hogy a székelyek, Mihály vajda parancsára, táborba kezdenek gyülekezni, s őket egytől-egyig megöléssel fenyegetik. Minden házból egy embert állítanak ki, még a 12 éves gyermeket is, s azt mondják, hogy Osáky Istvánt rövid időn keresztbekötte nyársba huzzák. Mihály vajdának — azt írják — oly nagy hada van, hogy reméli, hogy vele egész Erdélyt leveri, s azt néhány

¹⁾ *Udvarhely vármegye* régi levéltárában levő, hártára irt *eredetiből*, melyről a függő pecsét hiányzik. Kiadatott *A Nemes Székely Nemzet Constit.* 81—85. ll.

nap alatt Segesvár és Medgyes közt szándékozik megtenni, s a németeket mind fegyverrel gyilkoltatja meg. Ezt hallották követek a Mihály vajda levele következtében Udvarhelyen tartott székely gyűlésben, s szebeni atyjokfiainak sietőleg tudokra adták, segítségüket kérve. Ők — így végződik a levél — többé semmire nem képesek, legnagyobb részök tűz által elpusztult, nincs már egyebök, mint életök, halálukat mindennap, minden órán és perczen szemük előtt látják, ha nekik gyors segély nem adatik.« [*Szék. Okl. IV. 143. l.*] Hasonlókat ír Bocskai Baruitz cs. tanácsoshoz. »Itt — ugymond — a parasz-
tok nem csekély száma fegyverben áll, a nemesek udvarait megtámadja és felgyújtja, a kiket megfoghat megöli, s különbféle hallatlan kegyetlenségeket viszen véghez. Mihály vajda a nemesek javait eladományozta, a köz székelyeket is [*a gyalog rendet*] szabadsággal ajándékozta meg s a császár és fia hűségére megeskette.« [*Erd. Országgy. Eml. IV. k. 417. l.*]... A vajda végig barátságot szinlelt Báthori Endre fejedelem iránt, 48 órával a harcz előtt vallott szint; táborában voltak Bába Noák önkéntesei, rácz lovasok, a Makó György alatti öt székely csapatvezérrel több ezer székely, tömérdek oláh, a kik mint szövetséges sereg, akadálytalanul érkeztek Szeben mellett Schellenbergre. A fejedelemnek alig volt pár napja gyors futárokkal némi hadat gyűjteni össze, kiknek fővezére a hős Székely Mózes volt. A harcz oct. 18-án reggel kezdődött s délután 2-kor dőlt el, a fejedelem csatát veszített, tábora szétszórattott s ő délutáni 3 óra körül Udvarhely felé menekült, mintegy 100-ból álló kíséretével. Itt a várban 3 napi pihenőt tartott, mi alatt a vidék ismerőitől végére járt: merre érne el legrövidebb s legbiztosabb úton Moldvába? Ekkor az ottani székelység előkelőbbjeit felszólította, hogy szomoru útján legyenek kísérői. Ezek készséggel vállalkoztak. Rájok amugy is veszély vár — gondolák — mihelyt a győztes székelység a harczból visszatér, udvaraik elpusztulnak, ők javaikból kifosztatnak s életüket is elveszthetik, inkább mennek a fejedelemmel, iránta hűséget és önfeláldozást tanusítva.... Mig a távozók családjak ügyét elvégezték, 3 nap telt el, s a fejedelem a várat, melyből a székelységet annyi méltatlan szenvedés és megaláztatás érte, elhagyva, Csík-felé moldvai útára elindult.... A mi ezután vele történt, a köztörténetből ismeretes¹⁾, a mi a várral történt, röviden érintem.

Mihály vajda schellenbergi győzelme után Gyula-Fejérváratt nov. 20—28-án országgyűlést tartott, melynek végzése 2-ik pontja így szól: »Mínhogy a székelység szabadságát megadta Nagyságod: ezeknek régi szabadságok szerint emberi emlékezet óta ilyen törvényök volt, hogy mikor a fejedelem változott, vagy megházasodott, minden hat ökörnek egyikét a fejedelem számára szedték, mit ők *ökörsütésnek* hívtak, melyeket Nagyságod most is fölszedetvén: udvarának és a hadaknak szükségét vele jórészt fedezheti.« [*Erd. Országgy. Eml. IV. k. 431. l.*] Ugyancsak ő 1599-ben jun. 14-én azt írta Mátyás főhercegnek, hogy a székelyek szabadságát a császári felség visszaadta. [*Erd.*

¹⁾ *Wolpfgangi de Bethlen. Histor. sat. IV. k. 439—457. ll.*

Országgy. Eml. IV. k. 471. l.] Ime a tények belső szoros összefüggése. A mit Rudolf császár — a mint fennebb láttuk — jul. 23-án a székelyeknek megígért, Mihály vajda jun. 14-én már tudta. A Mihály vajda 1599-ik nov. 28-án kelt szabadságlevele az erdélyi országgyűlés bevégeződésének épen e napján adatott meg nekik, a minek veleje — a mint elébb látók — azon országgyűlés végzései közt is meg van. Ez megegyezhetlenül mutatja, hogy a székelyek annyi bírálatnak és gáncsolásnak kitett Mihály vajda-féle fölkelése és szabadságlevele az ő és Rudolf császár egyetértéséből származó tény, a mihez utólag Erdély országgyűlésének beleegyezése is hozzá járult, a bűn felelőssége tehát mindhármat éri, de leginkább a székely közrendet sújtja. Mihály vajda álnoksággal csalta és lepte meg a bibornok fejedelmet, a schellenbergi csatából hazatérő székelység a győzelem mámorában, s régi bosszuvágyától sarkalva, óriút féktelenséggel támadta meg mindenütt az útába esett nemességet, javait feldulta, udvarait kirabolta és fölégette; égetett, rabolt, ölt mindenfelé ifjat, öreget, elpusztított temérdek magán- és közvagyonot kiszámíthatatlan kárt téve saját szülőföldének, megbélyegezve a székely nevet. Ekkor égették fel s rombolták le Udvarhely és Várhegy várát is, a Báthoriak iránti bosszujokban.... Alig tombolta ki azonban magát a vak szenvedély, a nemesség szervezkedett, a lázangókat leverte s kicsapongó törvénytelenégeit megérdemelt büntetéssel sújtva, a korábbi rendet a Székelyföldön visszaállította. Az 1600. oct. 24-től nov. 4-ikig tartott léczfalvi országgyűlés a következő végzéseket hozta: »12 pont: A székelyek közt, a mely királyi várakat most lerontottak, ismét építsék meg, generalis urunk a tanácsosokkal rendeljék el a megépítést, mely építésben senki jószága, sem fejedelemé, sem nemes emberé, sem lófőé, sem darabonté [*pyxidarius*] szabados ne legyen, Várhegyet, Háromszék és Csik, Udvarhely várát Udvarhelyszék, Gyergyó és Kászonszék építsék.« [*Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 556. l.] »14. pont: Minthogy a nemes emberek sok kárt vallottak Székelyföldön házaik elhányásában és elégetésében a parasztságtól, lófőségtől, veres darabontoktól, nemes emberektől is, hogy kárvallásuk mindenben megtérjen, végezték: hogy ha nemes ember jobbágya miatt vallott kárt akármiképpen, kárát azon vehesse meg; ha más nemes embernek tett kárt marhájában, vagy égette fel házát, annak megépítésében a nemes ember, a kié a jobbágy, elégítesse meg a káros embert.« »17. pont: A mely puskát Mihály vajda osztott ki a székelyeknek, a kapitányok és király. bírák mind szedjék be és vigyék Fejérvárra a fiskus számára.« [*Erd. országgy. Eml.* IV. k. 557. l.] Mennyi könny és vér, a miről az egykori *Udvarhely vára* beszél!....

Harmadfélszáz év után, mint élő szervezet megjelenik Udvarhelyszék történetében *Oláhfalu*, s most mint fekvésénél fogva két külön község, egyik *Szentegyház*, a másik *Alsó-Oláhfalu* néven [az eredeti oklevél szerint: *duae possessiones*], melyben Báthori Zsigmond fejedelem a két Oláhfalu összes lakosainak kérésére 1589-ben oct. 23-án átiratta és megerősítve kiadatta Báthori István lengyel királynak és erdélyi fejedelemnek, egy, 1575-ben oct. 21-én kelt s Báthori Kristóf által 1577-ben febr. 4-én [az első szám: 10 vagy 20 ki van szakadva]

szintén átírt oltalmi levelét, melyben a nevezett faluk lakosai panaszolván neki, hogy vannak közöttük némelyek, a kik őket határaik birtoklásában és használásában akadályozzák, terhelik és megkárosítják, legelőiket leétetik, erdőiket vágják és pusztítják s nekik sok egyéb károkat tesznek: kérték sérelmeik orvoslását. Minthogy a fejedelem és király értesült róla, hogy a panaszlók határa egyébkint is szűk és terméketlen sovány, meghagyta Udvarhelyszék minden nemeseinek és polgárainak, hogy senki közülök a panaszlóknak határaik használatában akadályára ne legyen s azoknak szabad birtoklását, használatát s azok termése elvételeit nekik hagyni tartozzanak és kötelesek legyenek. Báthori Kristóf fejedelem megerősítő levelében e faluknak, határaik említett terméketlensége okánál fogva még azon kedvezményt adta, hogy ők a határaikon legeltetett sertéseikből tízed czímen jövőben a fejedelemnek semmit se adjanak, hanem erdők és vizeik hasznát és termését maguk vegyék s határaikat szabadon és békében, akadálytalanul használhassák, s meghagyta Syger János udvarhelyi várnagynak [*praefectus*] s az udvarhelyszéki királybiráknak, hogy az oláhfalviakat semmi tízed fizetésre ne kényszerítsék, őket személyökben: s javaikban bármikép megháborítani és károsítani ne merjék, de határaik, erdők és vizeik hasznát és termését békében és akadálytalanul elvenni engedjék; végre Báthori Zsigmond elődei mindkét kedvezményét azon kibővítéssel erősítette meg, hogy őket különös kegyelemből minden méh, bárány, malacz tízed és készpénz, ugyszintén az ugynevezett *hadnagy-zab* fizetésétől, s minden csirke, tyúk és liba fizetésétől — a mit régi szokás szerint eddig fizettek — maradékaikkal együtt fölmentette, s Osztopáni Perneszy István Udvarhely várap kapitányának s az udvarhelyszéki haszonbérloknek és tízedszedőknek meghagyta, hogy az oláhfalviaktól az ő erdőiken és határaikon hizlalt sem saját, sem idegenek sertéseiből s más barmaiból a fejedelem számára semmi tízedet vagy bármi pénzfizetést venni, őket készpénz és ugynevezett hadnagy-zab fizetésére, csirkék, tyúkok és libák adására kényszeríteni ne merészeljék.¹⁾

A fejedelem sok érdemes hívét tüntette ki. Nemes és vitézlő [*nobilis et agilis*] atyhai Szakálos Bertalant, ki a fejedelem sófalvi sókamarája tartozandóságaiban mint felszabadított [*libertinus*] élt, megtekintve azon sókamara mellett annak kezdete óta tett hív szolgálatait, különös kegyelemből Erdélyország lófőszékelyei közé emelte, sorozta és írta be, elhatározva, hogy ő és örökösei s utódai mostantól kezdve igaz és kétségtelen lófőknek tekintessenek és tartassanak s mindazon tisztességgel, fejedelmi kegygyel, kiváltságokkal és szabadságokkal élhessenek, melyekkel a többi igaz lófők törvénynél és szokásnál fogva élnek, de úgy, hogy ő és örökösei s utódai jó lovakkal, hegyes törrel, paizszsal, pánczéllal, sisakkal, kopjával és más hadi szerekkel felkészülve, a szükség és körülmények szerint minden hadviselésben részt vegyenek; e felett Sófalván

¹⁾ Oláhfalú mezőváros levéltárában levő eredetiből. A három fejedelem kiváltságleveléi elei közül teljesen ép csak a Báthori Zsigmondé, a többiekben sok a kiszakadt vagy elkopott rész, azért én az utolsót használtam. Lásd — később — az »Oklevéltár«-ban.

levő házát minden átalány díj [taxa], kamaranyereség, rendes és rendkívüli adó és tízed fizetéstől, paraszt terhek viselésétől mentté és szabaddá tette, s meghagyta Székely Mózes sófalvi kamaraispánnak, a királybiráknak, adókirovóknak és adószedőknek, hogy őt igaz és valóságos lófőnek tekintsék s az elsorolt rovatatok és adók fizetésére és paraszt munkák teljesítésére ne kényszerítsék. Később a fejedelem ugyanezen hívének, mint lófőnek [*primipilus*] és mindkét nem való örökösének, az országnak és fejedelmeknek tett hív szolgálataiért, 1591. aug. 25-én kelt levelében, Atyha faluban [*possessio*], Udvarhelyszéken, két egész és ép lófői házat és udvart, Sófalván egy épület nélküli puszta és üres jobbágy telket adott új adomány czímen, melyeket szülői és ősei azelőtt is békében birtak, s ő is birt, de elegendő írása róluk nem volt, minden hozzá tartozandó külsőkkel együtt, régi határaik között; s ugyanazon évben és napon nemes és vitézlő Ilyés Bálint deákot, a fejedelem sófalvi sóbányája számtartóját őt társával az adományozottnak a megnevezett birtokba beigtatására kiküldötte, azon meghagyással, hogy ha ellentmondó lesz, az ellentmondástól tizenötöd napra a fejedelem udvarába hívják meg s eljárásukról tegyenek jelentést.¹⁾ Ugyan Báthori Zs. fejedelem 1591-ben jul. 20-án kelt levelében nemes és vitézlő Thyboldy Thyboldy Györgynek,²⁾ a hazának és fejedelemnek tett szolgálataiért az ő Thybold faluban levő egész és ép lófői házat és udvarát, melynek szomszédai egyfelől odavaló Kis Pál, az adományos jobbágya, másfelől a *Bosnák* folyó, Fejérvári András nevű másik jobbágyával együtt; továbbá három népes jobbágy telkével; melyek elsőjében odavaló Lókodi László, a másodikban Kiss Péter, farkaslaki Flora Ferencz és Tamás, a harmadikban Szentkirályi Mogyoróssy János előrelátó [*providus*] jobbágyok [*colonus*] laknak; ezután egy lófői házat és udvar telket, melyben fancsali nemes és vitézlő László János ott tartózkodó lófő [*primipilus mansister* = e szó a *mansió*-val van kapcsolatban] lakik, az ezen *Thybold*, *Farkaslaka*, *Szentkirály* és *Fancsal*, ugy *Malomfalva* és *Ülke* falukban levő tartozandóságokkal, melyeknek az adományos szülői és ő is addig is békés birtokában voltak, csak elegendő bizonyító írásuk nem volt róla; adta pedig e birtokokat a fejedelem nevezett Thyboldy Györgynek s mindkét nemű örökösének és utódainak királyi joggal együtt, ha az, az említett házban és udvarban s a többi jobbágy birtokokban és örökségekben, mint feje-

¹⁾ Atyhai *Szakállas János* levelesládájában levő s velem közölt *eredeti leveleiből*, a 1. a miket később az »*Oklevéltár*«-ban közlök.

²⁾ A *Tiboldiak* — úgy látszik — vagyonos és szerző emberek voltak. Közlöm egyiknek egy röviden, világosan s minden szükségest, de semmi fölöslegest magába nem foglaló négy sornyi szerző levelét. »Anno Doi 1608. In Mense Maj: Attam En Tiboldi Isak Czikj Janosnak ket forintot edj feoldere mind Zena fióvesteól zalogara, Hogj valamikor megh vathattiak megh tartozzam adnj, Ferenczj Balassal egjmas akarattiatból, Ennek vicinussa egjk feleól Mindszentj Benedek feölde, más feleól Mate Jacobne. Ezekben Imreh Istvan biró es Sillester Jacob.« Két kis intaglio pecsétnyomással erősítve, a mi azt mutatja, hogy Tibód területén már a XVI—XVII-ik században kerültek felszínre római, görög és más népektől hátra maradt becses régiségek és történelmi emlékek. [*Udvarhely vármegye* régi levéltárában levő *Ügyvédi Iratok* czímezésű csomagból.

delmi adományozás alá tartozókban, bármi okból és módon lenne; e levelét — mihelyt előtte bemutatatik — kiváltság alakjában kiadatja.¹⁾ A Tyboldi-birtokot 1673-ban Kadicsfalvi Török Krisztina ágán — a ki Tyboldi Istvánhoz ment férjhez s az magtalanul halt el, a Török-nemzetség örökölte s nagyobb részét ma is kadicsfalvi dr. *Török Albert* nyúgalm. udvarhelyvármegyei főispán bírja, a kinek nemzetségéről és birtokairól hátrább, e mű *Részletes ismertető részében* bővebb szó lesz.

Megemlitem Mária Krisztiernának, Báthori Zsigmond hitvesének, 1598. jun. 24-én Gyula-Fejérváratt kelt parancslevelét, melyben a császári felség tekintélye alatt, a segesváriak panasza következtében, meghagyta Mindszenti Benedeknek, a császár tanácsosának, Udvarhely vára kapitányának, Maros- és Udvarhelyszék királybirájának s az erdélyi tízedek haszonbérelőjének, ugyszintén azon Udvarhely vára gondviselőjének és helyetteseiknek, hogy az udvarhelyszéki székelyek Udvarhelyről vagy Udvarhelyszékből a fejedelmek számára való akármiféle terhet szállitnak, azt a törvények és régi szokás szerint szállitásák, nem valamely segesvárszéki faluba, hanem egészen Segesvár városába.« [Szék. Okl. IV. k. 134—35. ll.]

A Báthoriak figyelme Udvarhely m. város iparára is kiterjedt. Kristóf fejedelem — egy a czéh ládájában levő följegyzés szerint — megerősítette az udvarhelyi tímároknak és cserző vargáknak latin szövegű czéhszabályait, melyekkel ősi időktől fogva éltek; éve nincs kifejezve, eredetije sincs meg, de Báthori Zsigmond fejedelem 1584-iki megerősítésében tartalma fennmaradt; áll a következő hét pontból: »1. Mikor valaki czéhbe akart állani, ha maga mivelte mesterségét, jó czéhben tanult, s művét bemutatva, azt elégnék itélték, jelentkezni kellett bevételre, s akkor a mestereket ebédre hívta, tartozott minden asztalra 4—4 étellel, 6 veder borral, 3 frttal, 3 font viaszszal, e felett a két czéhmesternek két prágai késsel. Ha nőtelen állott be, esztendőre meg kellett házasodni, különben nem vették be. 2. A mely mesternek fia maradt, annak is ugy kellett a mestereket megvendégelni. 2. A kinek atyja nem volt vargamester, csak 3 tál étket, 2 veder bort s 1 frtot adott, urának külön 1 frt, a czéhbe 2 font viaszot, annakutána esztendeig kellett urát szolgálni. 4. Meghalt mester fia semmivel nem tartozott a czéhbe és tanító mesterének, de a 3 évet ki kellett tanulni s magát jámborul viselni. 5. Mikor idegen jött a városra és sokadalmon kívül mívet hoztak, [karmasin műtől megválva = ezen kívül,] szabad volt elvenni, s ez a czéhé volt. 6. Midőn valaki oly bőrt hozott magával, miből ők szoktak mívelni, elvehették s ez is a czéhé volt. Bocskort sem volt szabad árulni sokadalmon kívül, csak az idevaló tímároknak. 7. Mivel ez ideig a vargamíves legények a vargamesterek czéhén kívül voltak, ez után is ez a rend maradjon meg. A fejedelem e czéhszabályokat megerősítve, s az eredetivel egyezőleg átíratva, örökös rendtartásul a czéhtagoknak és örököseiknek kiadta; kérték Bechi Simon és Bertalan Balázs

¹⁾ Az Orsz. Levéltár kincstári osztályában *Liber Regius Bathorianus* 1591 jelzésű kir. könyv 298. lapja 2-ik oldalán és a 295. levél első lapján levő eredetiből.

czéhmesterek.«¹⁾ Báthori Zsigmond fejedelem szintén 1584-ben márcz. 15-én azon timároknak és cserzővargáknak kérésükre öt pontból álló, zöld, fejér, veres színőron függő pecsétével s maga és kancellára aláírásával megerősített új szabályzatot engedélyezett, melyben nekik és utódaiknak megengedte: »hogy mint más városi hasonló mesteremberek, Udvarhelyen szolgálkat és mesterségökben jártas inasokat tarthassanak, bőrkészítési mesterségöket művelhessék, csizmát készíthessenek, illő áron szabadon és akadály nélkül árulhassák, s családjaikat tisztességgel táplálhassák; mindazon czéhszabályokkal és kedvezményekkel élhessenek és azokat használhassák, melyekkel más városok és mezővárosok czéhei és társulatai élnek és melyeket használnak, mások kára nélkül. Egyszersmind meghagyta Bodó Bálint udvarhelyi várkapitánynak és helyettesének, ugy az udvarhelyi bírónak, esküdt polgároknak s minden más városi mesterembereknek és czéhelőljáróknak, mint szintén a faluk és községek előljáróinak, hogy az udvarhelyi timároknak és cserzővargáknak adott fejedelmi kiváltságokkal ellenkezni, őket és szolgálkat mesterségök szabad gyakorlásában akadályozni, annak eladását gátolni ne merészeljék, hanem őket nyert szabadságaik gyakorlásában háborítatlanul megtartani tartozzanak és legyenek kötelesek.«²⁾

Zárja be e korszakot a régi Udvarhelyszék politikai területe 1848 előtti felosztásának oklevéllel megállapítása. A történeti emlékek azt tanítják, hogy a régi századokban Udvarhelyszék és Keresztúrszék két egyenjogu terület volt. Gyakran fordul elő e kifejezési alak: Udvarhelyszék vagy Keresztúrszék [*Sedes Udvarhely seu Keresztúr*]. A kettőnek két mezővárosa s abban külön székhelye: *Udvarhely* és *Keresztúr város*. A közgyűlések felváltva tartattak bennök, de sokszor rendre a falukban is, a hol a főbb tisztek laktak; mert akkor protorium még nem volt s mert a jog- és tehermegosztás azt kívánta. A két szék falvainak nevei a maig ismert adatok szerint meg vannak állapítva, tehát a kettős szék is együttesen megalakultnak mondható; de hogy melyek tették az egyiket, melyek a másikat, arra eddig nyilvános adat nem volt, ezt Básta osztrák császári főtábornok hadvezér 1602-ben az összes Székelység összeírásáról készített és sajátkezűleg aláírt hiteles *Jegyzéké*-ből tudjuk meg, mely a bécsi cs. és kir. házi, udv. és állami levéltárban eredetiben az alól³⁾ jegyzetben látható cím alatt van meg. E *Jegyzék*-ben *Udvarhelyszék* csak a czímben van kifejezve, a faluk elősorolásánál nincs, ellenben *Keresztúrszék* a *Székely Oklevéltár* IV. k. 309. lapja alsó részén így van feltüntetve: *Keresztúrszék*, s utána folytatólag 38 falu soroltatik elő,⁴⁾

¹⁾ A czéh levelesládáján levő eredeti *Följegyzés*ből.

²⁾ Az *Orsz. Levéltár* erdélyi osztályában levő *Czéhszabály gyűjtemény* 29-ik csomagában a 9. sz. alatti *hiteles másolat*ból.

³⁾ *Nomina nobilium, primipilorum ac libertinorum Sedis Siculicalis Udvarhelyi et Keresztur in rationem S. C. M. juratorum 11. Aug. A. 1602.* = A császári felség hűségére 1602. aug. 11-én esküt tett Udvarhely- és Keresztúr székelyszéki nemesek, lófőnép és földszabadítottak [*libertinorum*], nevei.

⁴⁾ Udvarhelynek 83 faluja után következik: *Keresztúr-Szék*; községei: Keresztúr város, Keresztúrfalva, Betfalva, Martonos, Körespatak [*Kőrispatak*], Ujfalu [*Bözöd-Ujfalu*], Bezed [*Bözöd*], Gagv. Andrásfalva, Szent-Abrán [*Szent-Ábrahám*], Nagy-Kede, Kis-Kede, Medesér,

a mi világosan mutatja, hogy a szék már ekkor el volt különítve, azt az akkor élők tudták, bizonyára hagyomány után: mert közgyűlési végzés vagy fejedelmi rendelet róla nem ismeretes. A mi nem Keresztúrszék, az Udvarhelyszéket teszi, mert Bardóczszék még később válik ki s lesz önálló fuszékké, a mit hátrább ismeretek meg. Udvarhelyszék falvai 1602-ben aug. 11-én *Básta Jegyzéke* sorrendje s a közlő leírása szerint ezek voltak: Szentegyházás Oláhfalu, Kápolnás Oláhfalu, Udvarhely, Betlenfalva, Dallia [*Dályá*], Bágy, Kányád, Ozdfalva, Ders, Hoggya, Morefalva, Fenyőd, Bögez, Kaidiczfalva, [*Kadicsfalva*], Jásdfalva, [*Jásfalva*], Bikafalva, Vargyas, Száldobos, Olosztelek, Bibarczfalva, Czibrefalva, F.-Boldogasszonyfalva, Beta, [*Bita*], Kisfalud, Kecset, Telekfalva, Miklósfalva, Ábrámfalva, Szent-László, Zombottfalva, [*Szombatfalva*], Ege, Patakfalva, Telegdi-Bacson, Kis-Bacson, Zetalaka, [*Zetelaka*], Keményfalva, Kikelleo- [*Küküllő*] Keményfalva, Szent-Király, Muzna, [*Muzsna*], Bogárdfalva, [*Bogárfalva*]. Abasdfalva, [*Abásfalva*], Oroszhegy, Almás, Szent-Márton, Dobófalva, Szent-Mihály, Szent-Pál, Benczéd, Demeterfalva, Füle, Hermán, Bardoczfalva, Agyagfalva, Magyaros, Decsfalva, Mátyusfalva, Lengyelfalva, Levéte, [*Lövéte*]. Jánosfalva, Szent-Péter, Várasfalva, Recsenyéd, Homorod-Ujfalu, Kénos, Oklánd, Lokod, Karácsonfalva, Vargyas-Dobó, Tibold, Fancsal, Ülke, Farkaslaka, Szent-Lélek, Malomfalva, Sándorfalva, Pálfalva, Várallya, Árvádfalva, [*Árvátfalva*], Atia, [*Atyha*], Korond, Sófalva, Parajd, Siklód, Etéd, Szolokma, Kismőd, [*Küsmőd*], Jenlaka, [Enlaka], Sükö, Vágás, Farcziad, [Farczád], Gyepes, Remete, Homorod-Keményfalva, Szent-Tamás, Csehédfalva, [*Csehétfalva*]. Együtt 38 falu. [*Szék. Okl. IV. k. 284—309. ll.*]

Kár, hogy a kiadó a nevek leírásánál az *eredeti kézirat* orthographiáját nem tartotta meg; forrás-kéziratoknál és okleveleknél ez kötelező szabály. A kiadó megigazitásaira, e helyen, kifejezett elveimhez képest némelyeket meg kell jegyezmem. Mórэфalvával én határozottan Márefalvát látom fölcseréltnek. Jásdfalva a tényleg használt *Jásfalvával* van magyarázva; én ebben az *Ijász* vagy *Jászfalvát* vélem rejteni, másképp a névnek nincs értelme, míg a Jásd lehet egy ősrégi *nem-* vagy *ág-névtörzs*. Az *Ábrámfalva* leírás hibás, ez kétségen kívül az *Abrán* ős székely *nem-név* eltorzítása. A Bogárfalva névnel jobb a *Bolyár* vagy a bécsi *kézirat Bogárd* alakja, mely a Zoárd, Szövérd ős névalakok hasonlatára alakulhatott s a székely népnél az őskorban bizonyosan így volt használatban. *Árvádfalva* ősmagyar alak is jobb a gyakorlat által *t-re* lágyított

Tordátfalva, Kobátfalva, Kadács, Semjénfalva, Szent-Miklós, Rugonfalva, Nagy-Galambfalva, Kis-Galambfalva, Timafalva, Csekefalva, Nagy-Solymos, Kis-Solymos, Hidegkut, Szent-Erzsébet, Alsó-Boldogasszonyfalva, Fiátfalva [*hibás*], Új-Székely, Szakod [*Magyar-Zsákod*], Veczike [*Véczeke*], Csieb [*Cseb*], Székely-Szállás, Szent-Demeter, Bordos, Rava, Tarcsafalva. Együtt 38 falu. [*Szék. Okl. IV. k. 309—320. ll.*] Ez évben egész Udvarhely-Keresztúr székben 121 falu volt, s az idézett *Jegyzék* szerint nemes ember esküdt meg Udvarhely székben 27, lófő 566, drabant [*hibás leírás*] 166, szabad székely [libertinus = *felszabadított*] 1723, jobbágy 389. Összesen: 2871. [Ez mutatja, mily kevesen ismerték el II. Rudolf uralkodását.]

A címlapon *Básta írásával*: Siculi Vdvaraglio, Kerestur. [*Szék. Okl. IV. k. 320. l.*]

Árvátfalvánál. A Csehétfalva használatos névalakot helyesebb a székely nemekben és ágakban gyökerező *Csehérdfalvával* cserélni fel. A Szent-Ábrahám név határozottan rossz. Ebben is az összékely [vagy régi pogány] *Abrán* nem-név van Szent László király törvénye következtében szent-té és ó-szövetségi Ábrahám névvé átalakítva. Az 1576-iki összeírásban még Szent Abrány. [*Szék. Okl.* IV. k. 38. l.] Fiátfalva alak is a magyar nyelv természete ellen való. A régi összeírásokban mindig *Fiadfalva* iratik. A Csebnél jobb a használatban levő *Csöb*-alak. A *drabant* szó magyartalan és a nemzeti nyelvet rontó alak, míg a hajdan meg volt magyar kifejezést rá megtalálják a történeti források tanulmányozói, jobb a *darabont* egész szóalakot használni.

Nem lehet homályban hagynom az olvasót a Báthori Zsigmond és Székelység közötti viszony valódi természete iránt, a mit érdek szült, tartott fenn és szüntetett meg, a mint nagyobb érdekek mást kívántak. Midőn 1595-ben a Mindszenti Benedek Udvarhely várkapitánya és Kornis Farkas vezénylete alatt 16,000 székely fegyverével fényes győzelmet vívott ki a fejedelem a törökön, a kiket Oláhországból kiszorított, s ekkor az országot is elfoglalta, indító oka az volt, hogy a székelyek azon föltétel alatt keltek föl mellette, ha az 1562-iki segesvári törvények által elvett szabadságaikat visszaadja, a mit a fejedelem meg is ígért s róla hosszas magával való tépelődés után sept. 14-én szabadságlevelet adott; Rudolf császártól kapták az ugynevezett fekete puskát. [*Schwandtner*, Scriptor sat. III. *Kövári* Erd. Tört. IV. 66. l.] de a nemesség még azon évben ez ügyet a december 13—23-iki országgyűlés elé vitte, főtörvényszék választatott, természetesen a nemesekből, a kik az egyik peresfél voltak, mely a felett a felek meghallgatása s leveleik megvizsgálása után ítéljen. A dolog és az irások megvizsgálása után kitünt, hogy a fejedelem adománylevele föltételes volt, melyek megtartására a székelyek szabadságuk elvesztése terhe alatt kötelesek voltak; de a kiküldött biztosok jelentéséből kitünt, hogy ők e föltételeket megszegették: a nemesek házaira mentek, kertjököt, malmaikat elvagdalták és elsajátították, tavaikat elvágták és meghalászták, szántóföldeiket, réteiket elfoglalták, erdőiket levágták, szőlőiket maguknak szedték meg s más ily erőszakosságokat követtek el, s így megszegeván a föltételeket, megszűnt szabadságuk, annyival inkább, mert a nemesség adománylevelei régebbiek voltak; okot rá, a miért elveszítsék, nem adtak, s így a végzés az lett: a kinek régibb a levele, régibb a joga. Ezen törvényes okoknál fogva a közrendek adománylevele erejét elvesztette, s ők eddigi paraszt állapotjukba visszahelyeztettek s földesuraik hatalma alá adattak. [*Erd. Országgy. Eml.* III. k. 487—88. ll.] E szerint az országgyűlésen nem képviselt s magukat védni nem tudó székelyek rövid szabadságukat ismét elvesztették. Mikor a fejedelem harmadszor is vissza akarta szerezni országát, melyet elébb Rudolf császárnak adott el, azután a bibornoknak engedett át, s Báthori által Goroszlónál megveretvén: Moldovából, a hová hontalan menekült, vissza akart jöni s a Székelységet kiáltványnyal zászlója alá hívta, szabadságaik visszaadását ígérve: a fejedelem maga ment közéjük, szabadságaikat már most negyedszer adta vissza, a székelyek nagy számmal keltek

fő mellett s székét ismét elfoglalni segítették. [*Köváry* L. Erd. Tört. IV. k. 123. l.] Most sem sokáig tartott azonban uralkodása, ő a fejedelemségről lemondott, de hogy a székelyek szabadsága nem szűnt meg, bizonyítja az 1603. febr. 28-iki erd. országgyűlésnek a császárhoz intézett felirata 8-ik pontja, melyben írják: hogy a mikor Báthori Zsigmond fejedelem a székelyek szabadságát visszaadta, birtokát sok nemes elvesztette, s a fejedelem más jószágok adományozásával ígérte, hogy őket kárpótolja; kéri azért a császárt, hogy adja vissza nekik is elvett székely jobbágyaikat, vagy hasonló jószággal kárpótolja. [*Erd. Országgy. Eml. V. k. 222. l.*] Még egyszer felcsillámlott szívökben szabadságuk reménye, midőn a török szultán 1603 évi május 15-én kimondotta, hogy több nagyságos erdélyi főurak, hősök, s jeles és tekintélyes férfiak ajánlatára a hasonlíthatatlan vitéz Székely Mózesnek adta az erdélyi fejedelemséget, mellé török és moldvai segélyhadakat adott, a lengyel királyt is segélyküldésre kérte fel, az erdélyieket fejedelmökké fogadására útasította, minthogy az őt ajánlók kijelentették, hogy mihelyt a kijelölt fejedelem Erdélybe hadaival megérkezik, ők és egész Erdély őt megválasztják s a németeket onnan kiverik. Ez ajánlók az erdélyi emigráció tagjai s fejük Bethlen Gábor volt, a kik mihelyt Székely Mózes megérkezett táborukba, őt tényleg meg is választották, ő elfogadta, Erdélyt s főleg a székelységet zászlója alá gyülekezésre kiáltványában fölhívta; [*Erd. Országgy. Eml. V. k. 226—27. ll.*] Erdély színe-java nemessége, Aranyos- és Marosszék mint egy ember állott mellé, különösen pedig szülőföldre Udvarhelyszék egész székelysége hozzá csatlakozott; [*Erdélyország Tört. Tára II. k. 32. l.*]... Rudolf császár Báthorit már ártalmatlanná tevén: most Székely Mózes ellen fordult, a kiből volt Erdély minden reménye, meghagyta Bástának, hogy Rádul oláh vajdát izgassa fel ellene, ez mint előbb Mihály vajda, szintén csellel élt, Székelynek barátságot színlelt, csábítással és rémitéssel Csíkből és Háromszékből székely csapatokkal is megerősödvé [*Köváry* L. Erd. Tört. II. k. 144. l.] jul. 17-én a Brassó melletti malomnál, a Barczaságon 17,000-ból álló oláh s más hadával annak 4000 magyarból, 1000 tatárból, ezenkívül 1000 törökből álló hadát megtámadta s iszonyu vérfürdő után legyőzte, Erdélynek — mint Köváry oly szépen és igazán írja — a vészteljes időkből még fenmaradt virága, a mi Básta önkény uralmának meghajolni nem akart, elveszett, elesett Székely Mózes is, s Rádul katonái úgy bántak fejével, mint Bástáci Mihály vajdáéval [*Köváry* L. Erd. Tört. IV. k. 146. l.] A szerencsétlen ország e reménye is eltűnt.

Básta rémuralma egész súlyával nehezedett Udvarhelyszékre. 1604-ben márczius 15-én Hadi szemlét [*lustra*] tartott, [*Köváry* Erd. Tört. IV. k. 158. l.] mi célból? s önként-e vagy más rendeletére? adat nem maradt fenn róla. De fenmaradt a Básta után következett Capreolo osztrák kormányzó-helyettes azon rendelete 1604-ben május 12-ről, hogy Udvarhelyszék készítsen fel és küldjön Radul vajda segítségére 250 válogatott lovast és ugyanannyi gyalog puskást, minden hadi szerrel és élelemmel ellátva; kapitánya legyen orbai széki Gika kapitány, kitől függjön az egész had: a székek válaszszanak a seregek elébe egy-egy hadnagyot, lovasoknak és gyalogoknak, s hagyják meg nekik, hogy a

kapitánynak engedelmeskedjenek. A szék oly készen legyen, hogy mihelyt szükség, mindjárt indulhassanak, egészben vagy részben, a szükség szerint. [*Erd. Országgy. Eml. V. k. 275. l.*] Aug. 6. a hét kormányzó osztr. cs. biztos Kornis Boldizsár császári tanácsosnak és Udvarhelyszék kapitányának meghagyta, hogy a székelyek maguk mellé vevén Markó vajdát, gyűjtsenek össze maguk közül 2000 jól fölfegyverzett gyalogot és 500 lovas székelyt aug. 5-ére a *Morgó mezejére*. [*Ugyanott. 283. l.*] Ugyanazok aug. 27-én a csász. katonaság élrelmezésére a Székelyföldről minden széktől 30 ökör összegyűjtését s egy bizonyos helyre küldését kérik, áruk kifizetését ígervén. [*U. ott. 248. l.*] Ugyanazok 1605-ben jan. 15-én Petki János Udvarhelyszék kapitányának és királybirájának meghagyták, hogy az udvarhelyszéki székelységgel felülvén s a vásárhelyiekkel csatlakozván, Szamosújvár fölmentésére siessenek. [*U. o. 372. l.*] Mindenki tudta, hogy az nem az ország, de Rudolf császár érdekében történik, de senki ellene nem mert szólni, tenni még kevesebbé. Básta és Mihály vajda katonai zsarnoksága alatt véginségre jutott Erdély. Előbb Martinuzit spanyol katonatisztek ölték meg Ferdinánd akaratából, a bibornokot bosszuállásból a székelység, Mihály vajdát, Rudolf beleegyezésével, Básta vallonai, Székely Mózes Rádul vajda oláhjai, mindháromnak feje egyforma közmeggyaláztatás szégyenében részesült. Elhullott az alkotmányához hív erdélyi nemesség java-dísze, majdnem meg-tizedeltetett a székelység, s lelket megrázó tapasztalat igazolja, hogy e kegyetlen harcokban az idegen hatalomnak minden időben a hazafiúi kötelesség útjáról letért magyar volt magyar ellen segítő eszköze, s mindez a magyar nemzet romlására azért történt, hogy *Erdély sorsa is az legyen, a mi a Magyarorszáé.*

HARMADIK FEJEZET.

Bocskai István, Rákóczi Zsigmond, Báthori Gábor korszaka.

1605—1613.

Básta kifosztási katonai kormányrendszere, Bocskai hazaszeretete s bátor önelszánása hihetetlenül rövid idő alatt oda változtatta a dolgokat, hogy Magyarország és Erdély, s főleg a székelység sorsa jobbra fordulásának a Székelyföld lett kiindulási pontjává. 1604-ben oct. 19-én a szultán meghagyásából Bocskai neveztetett erdélyi fejedelemmé, [*Köváry L. Erd. Tört. IV. k. 165. l.*] a ki decz. 12-én csatlakozásra hívta fel Erdélyt [*Erd. Tört. Adat. I. k. 213. l.*] E fölhívás a magyar és székely nemzetnél viszhangra talált ugyan, de Rudolf kormánybiztosai miatt felelet nélkül maradt. Bocskai ismételte, szemrehányással, szeliden fenyegetőleg, győzelmeire útalással, s Petki Jánost, Udvarhelyszék egyik főemberét, jóakarataról biztosítva, erélyes eljárásra hívta fel. Petki nagy tekintélyű, küzdelemben edzett férfiú volt, kedvelt a székely nép előtt. Ő 1605-

ben febr. 1-én Udvarhelyszék főbbeit Keresztúrra hivta össze, s az egybegyűlt magyarok és székelyek a kijelölt fejedelem mellé nyilatkoztak, s azt futárok által a többi székelyeknek is tudtára adván, febr. 21-én Maros-Szeredába székely nemzeti gyűlést hirdettek, s bár az idő rövid volt, sokan gyűltek össze, köztük volt Mindszenti Benedek, az udvarhelyi vár kapitánya is. Bocskait fejedelemmé kiáltották ki, s követeik által felkérték, hívjon össze országgyűlést, s a székelyek ősi szabadságait megerősítvén, fogadja el az erdélyi fejedelemséget addig is, míg törvényesen megválaszthatnák. A fejedelem szívesen fogadta a küldöttséget, s Erdély és a székelység oltalmazását megígérte. Ugy látszik azonban, hogy a székelyeknek legelső, febr. 1-sői gyűlésöknél már kezökben volt a fejedelem megerősítő szabadságlevele, melyet, mint eredetije mutatja, Bocskai mint Magyarország Részének ura és Székelyeknek ispánja, sárospataki várában 1605-ben febr. 16-án adott ki, melyben keresztény hitére ígérte: »hogy méltó tekintetbe vevén hozzá és a nyomorult hazához kész akaratát és jó indulatát a nemzetes, vitézlő és nemes, gyorsaságos főuraknak, nemeseknek, lófőknek és közönségesen az egész Udvarhelyszéken lakó szabad székelyeknek, melyet ők a mostani változásban készségökről megmutattak; másfelől önjóindulatát követve, melylyel a hozzá engedelmisséggel viseltetők iránt kegyelmességét és jótéteményét szokta mutatni; ebben azért őket biztatni, biztosítani és bizonyossá tenni akarja: hogy az ellene vagy mások ellen, az elmúlt zürzavaros időkben, melyek Erdélyországot tizenkét esztendő óta rontották, tudva vagy nem tudva elkövetett vétkeiket nekik teljesen megbocsátja, elengedi és megsemmisíti, úgy veszi, mintha nem is cselekedték volna, feledékenységbe mentnek nyilvánítja, s hozzájuk való bőségesebb kegyelmének megmutatásával, minden régibb szabadságaikban, privilegiumukban és teherviselésen kívül való állapotjukban, melyeket nekik, régi boldog emlékezetű magyar királyok és Erdélynek az előtti fejedelmei, nevezetesen pedig felséges Báthori Zsigmond atyjafia, [látható fennebb a 296—97. lapon] akármi dolgokból, jövedelmekből és szabadságokból, akármi okon engedtek, a fejedelem is mostantól fogva minden következendő időkben épen és bántás nélkül megtartja és másokkal is megtartatja, ilyen okra nézve: hogy ők is mindjárt legelső alkalmatossággal — látván e levelét — fejenként hűségére esküvéssel kötelezzék magukat és iránta és a haza java és előmenetele iránti szolgálatjokat tökéletes hűséggel megmutassák. Mely szabadságról való kiváltságlevelét legelső jó alkalmatossággal megiratván, nekik ő is kiadja; miképen hogy biztatja, bátorítja és bizonyossá teszi őket igaz keresztény hitére, a megírt föltételek szerint ezen pecsétes levele által, melyet, akarja, hogy dolguk jövendő erősségére megtartsanak. Aláírva:

Bocskai István, m. pr.

Káthay Mihály, m. pr.
kanczellár.

Péchi Simon m. pr.
titoknok.*¹⁾

¹⁾ Az eredeti levél után, mely Aranyosszék levéltárában van, kiadta a *Nemzeti Társalkodó*. 1837. I. félv. 181—184. ll.

Ez oklevél tartalma nagy történelmi becsü. Mint szövegéből látszik, Bocskai inkább a nyárád-szeredai kijelölés, mint a török kinevezés után kezdte iménti címét használni. A székelységnek Mátyás király korabeli szabadságát visszadta, őket eddigi bizonytalan állapotjukból kiemelte s alkotmánylag biztosított kiváltságaikba visszahelyezte. A székelyek viszont neki hűséget esküdtek. A 12 évi vétségek kölcsönösen feledésbe mentek, s a fejedelmi szék és haza régi erős támaszát a székely nemzetben ismét viszanyerte. Ez ideiglenes választás jogcímet adott a fejedelemnek hazája fölszabadítása végett sereget gyűjteni s hadat viselni, vezérei Básta csapatait Magyarországon nyílt csatákban legyőzték, ő maga várakat vett meg, hadvezéreket fogott el, az országban neve népszerűvé lett, a szultán kegye feltűnő mérvben fordult felé, az ápr. 17-iki szerencsi országgyűlés ápr. 29-én Magyarország, sept 14-én a medgyesi országgyűlés Erdély fejedelmévé választotta. Emeli Udvarhelyszék székelysége tekintetét és jelentőségét az, hogy a fejedelem belső titoknokává szenterzsébeti Péchy Simont, a keleti nyelvek, s a görög és a római klasszikusok tudós ismerőjét és Udvarhelyszék szülöttét választotta, kiben ő gondolatainak hű tolmácsát, akaratának szabatos és erőteljes kifejezőjét, a székelység igaz barátját bírta. E jeles férfi szelleme meglátszik a fejedelmi kancellária minden kiadványán. Érdekes annak 1605-ben jul. 25-én Petky János udvarhelyszéki főkapitányhoz és királybíróhoz irt levele, melyben az új fejedelemről írja: »hogy az ország dolgát oly bölcseséggel igazgatja, hogy jobban és eszesebben kívánni sem lehetne. Csak az Isten tudja — ugymond — mi volt ebben az emberben, s ő Szent Felsége jól marasztotta itt erre az időre; mert csak egyet is hozzá hasonlót sehol nem láthatunk.« [*Erd. Országgy. Eml. V. k. 385. l.*]

Bocskai fejedelem teljesítette a székelyeknek tett ígéretét, de azok hadi képességéről is éberül gondoskodott. 1605-ben decz. 18-án írja Petky főkapitánynak — a ki már ekkor fejedelmi tanácsos, a székelyek főgenerálisa s Udvarhelyszék királybírája is volt — hogy a mely hadat meghagyásából a székelységről kibocsátott volt, az alkalmatosság úgy mutatván, im lovast, gyalogot haza bocsátott, kikről méltó panasza az lehet, hogy sem annyi számban, sem arra az időre, mint a fejedelem kívánta, nem érkeztek meg, készületek pedig a milyen ezeknek volt, ugyancsak alávaló, úgy hogy ha szín eleibe kellett volna menniök és szolgálatjuk kívántatott volna, oly szükséges helyen, az egész székelység hírének, nevének gyalázatjára lett volna; kiváltképen a gyalogság csak azon elvetett szolgák és béresek voltak, s a szolgálatra teljességgel alkalmatlanok, melyeknek elkészítésében és kiküldésében más gondviselés kívántatik vala. Tudván azért, mily jórendtartásban és állapotban volt ennekötte a székelység, Rákóczi gubernator úrnak — ugymond — bőven irt fölöle, hogy a mikor szükség lesz rájuk, fogatkozás a székelyek szolgálatában ne essék, a főkapitány vele értsen egyet, s a fejedelem akaratát megértvén, minden székekre hirdettessen általános hadi szemlét [*mustrát*], s mindenek nevét írják Jegyzékbe [*regestrum*], rákényszerítvén, hogy a lovasok szerszamosan és kopjával, a gyalogság veres köntösbe öltözzék, s úgy álljon elé, mikor a hadra kirendelik. Erre nézve

minden szabados hadnagynak és tizedesnek az ő alattvalójára gondja legyen, közel való napot tüzvéni ki nekik, és azon idő alatt kétszer is megmustrálván őket, hogy inkább készek legyenek, és annakutána is gyakor mustrákkal serkentsék és oktassák a készenlételhez... »Sokfelől adják értésünkre és mind a két füliünk tele van vele — írja tovább a fejedelem — hogy a kapitányok közül némelyek magok erszénye telésével fogyasztják a közönséges szolgálatot, mely ha úgy van, kegyelmed elébb végére menvén, ha valaki ebben találtatik, meg nem szolgáljuk neki, kiről a főkapitány is tartsa fenytékben őket. A következő dolgokról gyakrabban tudósítjuk — így végzi levelét — de a mit most elébe adtunk, arra legyen szorgalmatos gondviselése.«¹⁾ Az 1606 évi márcz. 9-iki országgyűlési előterjesztése IV-ik pontjában a fejed. az egész székelységről 2000 veresbe öltöztetett gyalogot kívánt, jó puskásokat és 2000 jó válogatott lovas kopjásokat, nem úgy, mint az elmúlt ősszel, hogy csak a szegényeket és ruhátlanokat kényszerítették kijöni a kapitányok, hanem az értékeseket és válogatottakat hozzák ki, a kik a szolgálatot messze földre inkább elbirják, [*Erd. Országgy. Eml. V. k. 403. l.*]; előterjesztése XI-ik pontjában azt kívánta, hogy a székelyek között is szép csendes alkuvással — az ő kegyelmek szabadsága helyben maradván — ha mi jövedelmek és helyek találtatnának, az országgyűlés nézzen utána és rendelje el, ilyenek az aranyváltás, vashámorok s. a. t. [a fejedelem óvatosságát mutatja az, hogy sem a sót, sem az ökörsütést nem említi] [*U. o. 407. l.*] A kolozsvári május 17-ikén tartott országgyűlésen a székelyek önként megígérték kétezer lovas kopjást és kétezer gyalogot. [*U. o. 411. l.*] 1606-ban jul. 6-án a kormányzó sürgette Petky Jánost, a székelyek főgenerálisát, hogy a négyezer székelyt, mind lovagját, mind gyalogját mustráltassa meg, úgy, hogy a kiknek kell hadra menni, név szerint fel legyenek írva, s a hadban is úgy találtassanak. Ezeknek minden székéből hadnagyuk és kapitányuk legyen és jó rendtartással, szép szerrel legyenek. Az otthon való mustrálás regestrumát kérjék el minden kapitánytól és hadnagytól, s küldjék fel hozzá, hogy a hadban számba lehessen venni s hogy ő is küldhesse ő felsége kezébe. [*U. o. 424. l.*]

Mennyire ügyelt a fejedelem a katonáskodó székelység meg nem csökkenésére, kitűnik egy 1606-ban jan. 22-én Kassa városában kelt s Udvarhelyszék közönségéhez intézett fejedelmi meghagyásából, melyben a nemeseknek megparancsolta, hogy a székelyek közül szabadságuk ellenére senkit jobbágygyá ne tegyenek. »Nem panaszból — ugymond — de más okból értette, hogy a székelyeknek a nemesektől háborgatása volna, hogy azok közülök kit szépszóval, kit ígéretekkel, némelyeket a hadnak színe alatt fenytékkal akarnak jobbágyokká tenni és szabadságukban megsérteni, s személyöket háborgatják, örökségöket elfoglalni törekednek. A fejedelem, a mint a nemeseket régi szabadságaikban és igazaikban meg nem akarja háborítatni: úgy a székelységet is kicsinytől nagyig az általa adott szabadságban meg akarja tartani és oltalmazni, ígérete

¹⁾ *Erd. Országgy. Eml. V. k. 400—401. l.*

szerint; ezért senkinek meg nem engedi, hogy a székelységet szabadságában meg háborítsák és erővel, vagy valami szin alatt jobbágygyá tegyék. Irt a kormányzónak és a kapitányoknak, hogy tisztök szerint, ép ugy, mintha a fejedelem volna ott, senkit szabadságában megháborítani ne engedjenek, sőt inkább jól végére menvén, a kiket háborgatnának, eligazítsák és lecsendesítsék, s további háborgattatásukat meg ne engedjék. Ha pedig oly dolgok estek volna, melyeket ott bent el nem igazíthatnának, azt a fejedelemnek irás vagy követők által adják értésére, hogy tudjon illendőképen gondot viselni a székelység oltalmazására.«¹⁾

Midőn az ugynevezett *Bécsi békekötés* Miksa császárral elkezdődött, Bocskai, hogy követeléseinek nagyobb nyomatéka legyen, megszorított hadseregét Kassa körül vonta össze, hol az alkudozás folyt, a székelyeket is előkészülésre hívta fel, sőt hogy a béke állandóságát biztosítsa, midőn az már meg volt kötve, Petky János udvarhelyszéki kapitányhoz s a székelyek főgenerálisához 1606-ban Kassán jul. 20-án kelt újabb rendeletet küldött, melyben korábbi, e tárgy meghagyásaira hivatkozálag, szeretettel inti őt, hogy a székelyeket azok értelmében jó előre a hadra készítse. Újabban figyelmezteti őt, — ugymond — hogy meggondolván a mostani idők állapotját s a haza és közjó előmenetelét, a dolgokat ugy intézze, hogy a székelyek szabadságaikban meg ne háboritassanak, sőt inkább azokban sértetlenül megtartassanak; egyiknek is meg ne engedje, hogy magát jobbágygyá adja, vagy őt más jobbágygyá tegye. Azonban tudatja, hogy Nagy Albertet azért bocsátotta Erdélybe, Udvarhelyszékre, hogy Petky vele egyetértve, a Magyarországra küldendő székelyeket jó módjával készítsék elő, s Petky a 2000 darabont [innen világos, hogy a *darabont* név alatt *gyalogság* értendő] és 2000 lovagot adja rendelkezése alá, a kit a fejedelem azok eleibe rendelt. Elindulásuk előtt azonban a kapitányok, hadnagyok és az egész sereg nevét vegyék regestrumba; vigyázzon a főkapitány, hogy azokban szolgarend és béres ne legyen, hanem kiki személyesen maga legyen jelen, s másolatát a fejedelemnek küldje ki a székelyek főkapitánya. Irt Hallernek — mondja a fejedelem — a kincstárnoknak, hogy ha dobra vagy zászlóra szükség lesz, gondoskodjék, hogy abban fogyatkozás ne legyen; egyéb is, a mi kell, azonképen meglegyen. A főkapitány a gyalog közé [itt a fejedelem maga *gyalognak* nevezi a *darabontokat*] sipost is rendeljen, mert a sereg azzal szép. A mikor a székelyeket megindítja, [kiket semmiképen ne is késleltessen], a fejedelemnek adja értésére, hogy Kassa felé kitérkezvén, tudja idején, merre indítsa őket.. Annak utána mihez tartsa magát, a Gubernator úrtól érti meg.²⁾

Fejedelmeknél, királyoknál alig található az a kiméletes eljárás, a mit Bocskai a székelyek iránt tanusított, midőn tőlük erdélyi udvartartására s a fejevári fejedelmi lakhely kellemesebbé tételére segélyt kívánt. 1606-ban nov.

¹⁾ *Erdélyi Történelmi Adatok.* IV. k. 341—350. II. Innen vannak közölve Bocskai fejedelemnek mindjárt következő fejedelmi meghagyásai is.

²⁾ Az *Erd. Tört. Adatok.* I. és IV. füzeté vonatkozó lapjairól. [Az eredetiek az erd. z erd. muzeum-egylet kéziratárában vannak.] E levél czímzése ez volt: Dersi *Petky János* tanácsos úrnak, Udvarhelyszék közönsége kapitányának és királybirájának.

10-én irta Petky János tanácsosának s Udvarhelyszék főkapitányának és királybirájának, hogy adja tudtára Fejérvár pusztulását, s hogy az ország szükségét látván, a székely atyafiakat is most, nem közönségesképen, nem úgy, hogy szokássá vagy törvénynyé legyen, de kérelemképen kényszerítették megtalálni, — de többször az nem lesz — valami jó akaratjuk szerint való élés adás felől, melyet a széknek irt leveléből is megért. Ne bizza azt — írja a fejedelem — a kapitányokra, kir. birákra,¹⁾ hanem maga a szék rendelje el, s a szék választásából bizzák oly emberekre, kik azt híven gyűjtsék össze, s ott legyen, valameddig a fejedelem hová szállításáról nem rendelkezik.... De adja eléjük azt is, hogy nem csak buzát és abrakot, hanem értékök szerint vágó baromnak és egyéb élelemnek is tegyék szerét.... A fejedelem szándékozik valami mezei madaraknak való keret is szerezni. Ebben — ugymond — Petky is kedveskedhetik neki. tegyenek szert valami 400 fogolyra s egyébféle madarakra is, s elevenen tartatván, írja meg: mennyit lehet? s a fejedelem akkor megnyugtatta róla, hogy láthassa benne valami hasznát Petky tisztének. [*Erd. Országgy. Eml. V. k. 429—430. ll.*]. Még kiméletesebb s meggyőzőbb másnap, novemb. 11-én a szék közönségéhez ugyan e tárgyban irt levele. »Kelletik — ugymond — a széket a felől megtalálni, hogy bárha mindig inkább abban igyekszik, hogy kegyelmét ő mutassa meg adományokkal, mintsem maga kívánjon valamit; de a szék tudja az országnak és a fejedelem lakhelyének, Fejérvárnak mostani romlott és fogyatkozott állapotját, mihez képest a széket kell terhelnie és kérnie..... Künn mindkét császár között és a fejedelem közt is a békesség minden úton végbemegyen; de akár hadba kell menni, akár a szent békességhez nyulni, fejedelmi lakóhelyére Erdélybe be kell mennie, hol a nagy pusztaság és romlás miatt — a szék maga is jól tudja — fejedelmi állapota szerint — a mire Isten rendeléséből hivatott — sem magának, sem udvari szolgálainak nincs mihez nyulni. Azért inti a széket ő kegyelmeket szeretettel, az ország és a fejedelem fogyatkozott állapotját megtekintvén, a maga jó intézése és tetszése szerint, s az ott való szükséghez képest — kiben a székeliek ő kegyelmek is vannak — a fejedelem számára rendeljenek székül valami élést, legyen mihez nyuljon, ha Isten beviszi. S mivelhogy ennek előtte — a mint értette — efféle éléssel a kapitányok és tisztviselők töltöztenek, abban ő kegyelmek a mit felrendelhet, ilyen módot tartson, hogy annak felvetésére, szedésére és egybegyűjtésére a kapitányoknak, királybiráknak semmi gondja ne legyen, s ebbe magukat ne ártsák; hanem a szék rendelje el, és bizonyos meghitt emberekre bizván, szedjék fel azok és ugyan székes helyen rakassák oly bizonyos helyre, hol abban sem tékozlás ne eshesék, sem pedig egy vékát vagy egy szemet is sehová senki abban mindaddig el ne vigyen, míg a főkapitány előbb annak számát: mennyi legyen? a fejedelemnek értésére nem adja. Annakutána, a mit a fejedelem felőle a főkapitánynak ír, székül azt cselekedjék. Ez pedig szokásban vagy törvényben a szék lakosai közt ne legyen, sőt többször efféle dologgal a széket a fejedelem nem is akarja

¹⁾ Hogy Boeskaai fejedelem nem bízott a székely köztisztviselőkben, hátrább rendeleteiből látni fogjuk.

terhelni, hanem hűséges engedelmisségüket mindenkor szemei előtt viselvén, hozzájok fejedelmi kegyelmességét igyekeznek megmutatni.)¹⁾ Aláírva:

István m. pr.

Péchy Simon m. pr.

Lélekemelő emléke ez a magyar nemzeti fejedelmek és a magyar nemzet közötti benső viszonynak, s Bocskai fejedelem székelyek iránti rokonszenvének! melynek forrása a vérközösség s a nemzeti célok és érdekek ugyanazonosága, a mi egyedül teszi boldoggá a népet s szilárdá az uralkodó trónját. Hogy a székelység megtette-e, a mire fejedelem oly nemes nagylelkűséggel kérte? semmi nyomra nem találtam; de ellenkezőt tenni fel, lehetlenségnek tartom. Fejérvári lakása kellemesebbé tételére törekvését azonban hirtelen halála megghiúsította.

A véletlen műve, hogy a székely nemzet épen Bocskai fejedelem halála napján, 1606-ban decz. 29-én, Udvarhelyen tartott közgyűlésében a székely nemzet jövő fenmaradását s belső békéjét biztosító oly végzéseket hozott, a mikre őt csak a fejedelemben való bizalom s annak vele sokszor éreztetett kegyelmessége indithatta. »A közöttük való sok visszavonások eligazítása végett — így kezdődik az — az ő felsége parancsolatja szerint végezték: 1. Hogy a szabad székelység el ne kösse magát, mert ő felsége meg akarja őt tartani a szabadságban, s a kik magukat kevés zabért, pénzért, eleségért elkötötték, holott elégségesek hadakozásra, magukat váltsák meg, a kik elkötötték, bocsássák ki; ha nem teszik, kezeikből kifoglaltassanak, kivevén, ha halálos büntetést vagy hatalmaskodást követtek el, a miből nem szabadulhatnak; ezek maradjanak helyükön ő felsége bejöveteléig. 2. Ő felségét megindították sok panaszló székelynek oly dolgai, a miket generálisuk eligazíthatott volna; oda tehát annak hire nélkül senki ne menjen. ha ez eligazítja, jó, ha nem, akkor szabadságában áll, hogy hozzá mehessen; a ki a generális hire nélkül megy oda, törvény szerint büntetessék meg. 3. Minden szék kapitányai és királybírái írják össze hit szerint mind a nemes embereket, lófőnépet, darabont és szabad székelyeket [*libertinus*] s értékeiket is, küldjék fel a generálisnak, hogy a fejedelem ő felségét róla bizonyosan értesíthesse. 4. Ha valakinek kára lesz s gyanuja lesz pásztorára vagy szolgájára, főember, nemes, darabont és szabad székely földén vagy házánál vagy marhái mellett megfoghassa, s a pásztor vagy szolga gazdája elébe vive, az harmadnapon törvényt tegyen benne, ha más széki, nyolcz nap alatt tegyen törvényt; ha pedig közeketeskor hét ember egy nyomon kiad akármi rendű embert, azt ama tiszt megfoghassa és megbüntethesse, az olyannak marhája a tiszté, a kit ura előtt ítélnék el, marhája az uráé legyen; a kit a fennirt gyanu mellett megfognak, és a fogoly nagyobb részben magát igazolja, ha törvény szerint megszabadul is, de a peres semmi terhen el ne maradjon. 5. A mely háboruságok, visszáságok a veszedelmes és romlott időkből

¹⁾ Az *Erd. Tört. Adatok*. I. és IV. kötete vonatkozó lapjairól. [Ennek az eredetije is az erd. muzeum-egylet kéziratárában van.] E levél czímzése ez volt: Székely-Udvarhely Székely Székünk Tekintetes, Nemzetes, Nemes, Gyorsaságos Primorainak [Potior = főembereink], lófőnk, gyalogoknak és libertinusoknak.

a székelyek közt voltak, minthogy immár a szent Isten az ország kegyelmes fejedelme által dolgaikat békéséges boldog állapotra hozta, ők is minden közük való dolgot jó végre hozván, ő felségének könyörögnek, áldja meg dolgaiknak kimenetelét.«¹⁾

A székely közrendnek a nemesség elleni 1571-ben elfojtott panaszai igazságát megerősíti Bocskai fejedelemnek 1606-ban nov. 13-án Kassán kelt s Petki János székelyek generálisához s Udvarhelyszék kapitányához és királybirájához intézett parancsa, melyben írja: »hogy a székelység részéről sok mód nélkül való dolgok jutnak panaszképen elébe, melyekkel őket a kapitányok, királybirák és utána való gondviselőik terhelik; sokat közülök immár — a mint elébe adják — a nemesség hadakozás és más szín alatt elfoglalt és jobbággyává tett; a fejedelem zászlói, némely székben hat — kiben több, kiben kevesebb — üresen állanak. Főkapitány ő kegyelmének tudtára adja a fejedelem, hogy a székelységnek a mint egyszer szabadságait megadta, több szava nincs felőle, hanem meg is akarja őket kegyelmességében tartani és megoltalmazni. »A mi mienk — mondja a fejedelem — legyen ugyan a mienk, a ki pedig más ember sajátja, azt mi nem kívánjuk. A kapitánynak erre legyen olyan vigyázása, hogy a mienket senkinek nem engedjük, de oltalmazza a székelységet a kapitányok és királybirák ellen is, hogy nekik adott szabadságukban épen megmaradhassanak. Mert ha végére mehetünk akármi kicsiny dolognak — meg is tudjuk pedig, valakik eféléknek okai lesznek, — el nem feledkezünk róla s büntetlen nem hagyjuk. Erről pedig a kapitány — így végződik a szigoru meghagyás — mindjárt voltaképen tudósítsa a fejedelmet: ugy van-e? nincs-e? a mint elébe adták, mert az türehetetlen dolog. Ennek utána pedig a főkapitány lássa meg, hogy ennyi panaszt a fejedelemre ne bocsásson, mert ha így lesznek, jó néven nem vehetjük....«²⁾

Van még a fejedelemnek két kedvezmény levele, *egyik*, a mit Udvarhelyszék közönségéhez 1606-ban decz. 1-én szabadságaik védelmére és sérelmeik orvoslására nézve adott, *másik*, a mit Petki János a székelyek generálisához intézett, melyben őt a tisztviselők zsarolásai megszüntetésére szigoru büntetés fenyegetésével útasítja. »Nem régen értette meg némely hiveitől — írja levelében a szék közönségének — hogy közöttük sokan vannak gazdagok s hadakozásra elégségesek, s mégis magukat adományokkal, fizetéssel a hadakozásbeli közszolgálatról elvonják, kiket a szék közönsége [mely pedig a hadakozásra és közszolgálatra mindig kész akarattal volt] eddig a fejedelemnek értésére nem adott, de még a rajtok való dúlást, kóborlást, mód nélkül való szedést-vevést és foglalásokat is nem merte megjelenteni. Azt mondják: Néma gyermeknek anyja sem érti meg szavát, a doctor sem tud a betegnek orvosságot adni, ha nyavalyáját nem érti. Azért higyjék el — írja a fejedelem — ő semminek

¹⁾ *Miklósvár füzetek* 1606/7-iki Törvényes Jegyzőkönyve goth betűs hártya kötésű 59., 60., 61. lapon levő *eredetijéből*. Kiadatott az *Erd. Nemzeti Társalkodó* 1836. évi 83—87. lapjain.

²⁾ Az *Erd. Tört. Adatok*. I. kötete előbb idézett lapján.

nem oka most, nem lesz oka ezután is, hanem egyszer megmutatott kegyelmességében meg akarja a székelyeket tartani, szabadságukban megoltalmazni. Mint-hogy ezek hírével nem voltak, nem is tudott azokról gondoskodni; ennek utána mind közönséges nyavalyáikat, mind maguk külön fogyatkozásait jelentsék, a fejedelem meg akarja mutatni, hogy fogyatkozásaik neki kedve ellen vannak, s nem akarja, hogy az ő irántok mutatott kegyelmességével más kedveskedjék és azt másnak köszönjék, hanem a mi tőle van, legyen övé, ismerjék meg, hogy nem mástól van. Adjon a szék közönsége kicsiny és nagy dolgokat idejekorán értésére, a fejedelem megmutatja, hogy irántuk külön oltalommal és gondviseléssel lesz. A közönséges károknak a kik okai lesznek, nem szenvedni el büntetetlen. A szék közönsége tartsa magát ahhoz.«¹⁾ A *másikban* írja Petkynek: »Megértette — ugymond — hogy az országban szélyel az útonálló tolvajok megsaporodtak, a fejedelem maga irt volt a Gubernatornak felőle, hogy mindenütt kergettesse őket. Ehez képest a székelységen azok kergetése színe alatt — a mint értesült — nem hogy a közönséges latrokat kergetnék a tisztviselők, hanem a maguk hasznára nézvén, mind a fejedelem szolgálatában levő, mind az otthon maradt székelységen pénzt, abrakot, kenyeret, sajtot és egyéb élelét szednek; nem hogy a közöttük való latrokat kergetnék, de szabadságaik ellen szokatlan ispánságot indítottak közöttük. A fejedelem csodálkozik, hogy parancsára a főgenerálisnak semmi vigyázása nincs az efélékre. Nem ugy bizta volt rá — ugymond — a botot, hogy ily beteges állapotában annyi panaszt bocsásson rá. Minthogy a székelységet hitével megerősített szabadságaikban meg akarja tartani, meghagyja Petkynek, hogy ezentul meglássa, hogy a székelyeket kicsinytől nagyig szabadságukban mindenek ellen megoltalmazza, s rá annyi panaszt ne bocsásson. Mert ha efféle mód nélkül való dolgoknak végére mehet — megírta a királybiráknak is — törvény szerént való büntetéseket azok, a kik okai lesznek, el nem kerülnek.«²⁾

Bocskai az 1606 évi jun. 23-iki bécsi békekötésben kikötötte egész Magyarországra nézve a teljes vallás-szabadságot, az erdélyi fejedelemség önállóságát s fejedelmének a *székelyek ispánja* czímet, decz. 17-iki végrendeletében azon hó óhaját fejezte ki, hogy Erdély önállását tartsák fenn mindaddig, míg Magyarországnak német házból lesz királya, és hogy az általa szabadságába visszahelyezett székely nemzetet jogaiban tartsák meg... A székelységre főlemelő azon tudat, hogy e bölcs fejedelem a magyarországi bujdosók és az ő választásuk következtében jutott uralkodásra, a magyar és erdélyi alkotmányos önállás jövőjének megalapításában az ő fegyverei is segítettek, és hogy ő irántuk való rokonszenves jóindulatát haláláig megtartotta. Utolsó éveiben kezét mintegy a sors kerekén tartotta, s kora nagy eseményeit Magyarország javára

¹⁾ *Erd. Tört. Adatok.* IV. k. 347. l. Külső czímzése volt: *Udvarhely Székely Székünk Tekintetes, Nemes, Gyors, fő [primor, potior], lófő, gyalog puskás és libertinus székelyei közönségének.*

²⁾ *Erd. Tört. Adatok.* IV. k. 341—350. ll. Külső czímzése ez volt: *Tekintetes Dersi Petky János úrnak, a székelyek közönsége Generálisának, Udvarhelyszék kapitányának sat.*

irányozta. Ő a gondviselés kezében, Udvarhelyszék székelysége, Petky a főkapitány, s Péchy, a belső titoknok, a fejedelem erős kezében eszközök voltak áldásos művei megalkotásában. Péchy 1607-ben június 27-én Rákóczi Lajoshoz irt levelében a fejedelem halálát így írja le: »Azt, a ki örökös megmaradásunkra egyetlenegy reménységünk vala, im a szent Ur Isten közülünk kivevé, a pápista és német praktika miatt méreg által lőn halála. A sok szerencsés péntek után, utolsó péntekjén, december 29-én hajnali 5 órakor vevé ki az Ur Isten a világból.«¹⁾

A fejedelem tényleg is valósította székely reform politikáját; sokat alsóbb readéből főember, lófő, gyalog és szabad székely állapotba helyezett, birtokot adományozott nekik, vagy ősi és tetteles birtokukban megerősítette, s befolyáshoz juttatva, a székelység önértetét emelte, a fejedelem állandó haderejét gyarapította. Így 1605-ben sept. 15-én a jánosfalvi vitézlő [*agilis*] *Kovács Miklós* libertinust érdemeiért a lófők sorába emelte, a fejed. zászlója alatt állandó lovas szolgálat föltételével. Jánosfalván levő primipiláris házát és udvarát minden adótól, rovattaltól, közterhektől, birtoka termését tized és kilenczed fizetéstől mentessé tette. [*Bocskai. Jüber Regius. 1. köt. 12. l.*]; nov. 25. bethlenfalvi nemes és vitézlő *Osváth Pált* és *Jakabot* hív szolgálatukért a közrendből [*plebejus*] szintén a lófők közé emelte a szokásos föltételek mellett [lóállitás, hadba menés s. a. t.], házukat és udvarukat adótól, rovattaltól, kamarai díj fizetésétől mentté tette s Udvarhelyszék tiszteinek meghagyta, hogy őket ezen szabadságaikban megtartsák. [*U. o. 13. l.*] Ugyanazon nap demeterfalvi *Boncza Jánost*, bizonyos számú székely puskások hadnagyát, azon szolgálatokért, a miket ő a korábbi fejedelmeknek s neki is tett, a közelebbi erdélyi hadakozásokban, a miket a fejedelem a haza szabadságának megerősítése s a németek zsarnoksága és kevélysége megtorlása végett kezdett, mely szolgálatok a magyar nemzet javát mozdították elő: őt a felszabadítottak [*libertinus*] sorából kivevén, a többi szabad és született székely lófők közé emelte az elébbi föltételekkel és kedvezmények mellett; [*U. o. 13—14. ll.*] Ugyanazon évi nov. 26-án udvarhelyi lófő, idősb *Basa Györgynek*, s hasonló nevü fiának ottani házát minden közterühtől, földének termését tized és kilenczed fizetéstől mentté tette s a szék és város tiszteit az ő ezen mentességökben megtartására útasította. [*U. o. 14—15. ll.*] 1605-ben sept 16-án zetelaki nemes és vitézlő *Bálint Péter* és *Ferencz* felszabadított [*libertinus*] székelyeket az igaz nemes székely lófők közé vette fel s őket azok minden szabadságaival és jogaival megajándékozta, oly föltétellel, hogy a király zászlója alá [vonatkozás Bocskai királyságára, a mit a szultán neki megadott, de ő el nem fogadta] hadakozások idejében jó lóval s jól fölfegyverkezve jelenjenek meg; zetelaki udvarházukat adó és közterhek alól kivette s. a. t. [*U. o. 15—16. ll.*] 1606-ban nov. 15-én nemes és vitézlő kobátfalvi *Pálffi* másképp *Literati Ferenczet* hűséges szolgálatáért eddigi libertinusi állapotából kivevén, az ország igaz, született és valóságos székely lófői rendébe

¹⁾ *Erd. Országgy. Eml. V. k. 433. l.*

emelte és sorozta, oly módon, hogy mikor hadakozás alkalmával a fejed. zászló alá szolítatja, jó lóval, fegyverrel felkészülve jelenjen meg s a hazát és fejedelmet híven szolgálja; a szék fő- és alkirálybiráinak meghagyta, hogy őt adó. rovatal s más közterhek viselésére ne kényszerítsék s. a. t. [U. o. 35—36. ll.] Ugyanazon évi nov. 13-án medeséri *Bartalyus Mihály, György, Pál, János* és *Péter* testvér felszabadítottakat ez állapotjokból kivéve, Erdély igaz, született és kétségtelen lófői közé sorozta s e rend szabadságaival ajándékozta meg, de a fejed. felhívására a szokott módon harcban megjelenés föltételével; medeséri házukat minden adó és rovatal, földeik termését 9-ed és 10-ed fizetéstől mentté tette s. a. t. [Ugyanazon királyi könyv 37. l.]... A fejedelem hazaszeretete s igazságossága kivált végrendeletéből látszik meg, a hol híveinek várakat és uradalmakat hagyott, [L. *Köváry L.* Erd. Tört. IV. k. 183. l.] Péchy Simon belső titoknokának pedig a Báthori Zsigmond fejedelem által 1598-ban május 10-én szent-erzsébeti Össi András birtokainak rá átruházásáról kiadott adománylevelét, melyet az 1602. évben május 12-én újabban kiadott és megerősített, [Lib. R. III. k. 1—3. ll.] Bocskai fejedelem is 1606-ban ápr. 5-én megerősítette; ezenkívül ugyanazon év május 2-án tekintetbe vevén hívségét, kitünő erényeit s lelkületének egyenességét, valamint azon nagy lelki ajándékokat, melyekről előtte ismeretes, a miket ő minden alkalommal, de különösen a mostani változásokban, mindig mellette maradva, nem kimélve fáradságot, úgy a fejed. titkos dolgainak megírásában és elintézésében, mint minden más fontos megbízatásokban lelke legnagyobb egyenességével híven járt el s pontosan teljesítette azokat: a Szent-Erzsébeten levő egész birtokrészeket az ottan, a falu alsó szélén levő udvarházzal és Össi András-féle telekkel, mely most is az övé, ugy az Udvarhelyszéken, Magyar-Hidegkúton levő birtokrészekkel s a Keresztúr faluban levőkkel együtt, nem különben a Küküllő-Búnon és Újfaluban levő pusztával [*praedium*], melyek egykor Móné Istvánéi voltak s a fiskusra szállván, el adományozhatókká lettek, minden tartozandóságaikkal, jobbágyokkal, zsellérekkel, népes és puszta telkekkel szántóföldekkel sat. neki és mindkét nemü örököseinek és utódainak adományozta, az eddig birt kiváltságokkal és hasznokkal együtt s. a. t. [*Bocskai István. Liber Regius. I. k. 2—3 ll.*]

Udvarhely város beléletéből csak egy iparügyi mozzanatot találtam följegyezve, a *szabóknak a szöcsökkel* egy czéhben egyesülését. A szabók t. i. meghatározták, hogy ők Sebestyén András bíró, Csíki György, Kúti András, Szász Lukács és a többi esküdt polgárok helybenhagyásával a szöcsök egyesülését és rendtartásukat helyeselvén, 1606-ban Szent-György nap után való szerdán megkérték a bírót és esküdt polgárokat, hogy a minő czéhet és rendtartásokat az udvarhelyi szöcsök a maguk egyességére erősségül rendeltek, a szabóknak is engedjék meg, hogy ők is velök azok szerént egy czéhet és rendtartást tartsanak; a mit azok saját hatalmuknál fogva megengedtek, s meghatározták, hogy a mi czikkeket és rendtartásokat a város az előtt való birái és gondviselői a szöcsöknek engedtek és rendeltek, a szabók is vessék alá magukat mindazoknak, s tartsák magukat azok rendtartásához. úgy pedig, hogy

egy czéhmasterök legyen, egyik esztendőben a szőcsök, másokban a szabók közül. A ki a czéh és e rendtartások ellen vét, a szőcsök és szabók s ezek czéhmastere büntessék meg. Minek erősségére a bíró és esküdt polgárai kiadták e levelet a fennirt időben, hitök alatt, pecsétökkel megerősítve.¹⁾

Rákóczi Zsigmond korában érdekes a székely nemzetnek 1607-ben oct. 9-én Udvarhelyen tartott közgyűlése ökör-sütési végzése. »Amint az ur ő Nagysága — így szól az — Petky János főtanácsosa és kancellára által értésökre adta, hogy mihelyt főszékhelyükön közgyűlésök lesz, ő Nagyságának bizonyos segélylyel [*subsidium*] engedelmességöket mutassák meg: úgy mostani közgyűlésöken együtt levén, meghatározták: 1. Főember, nemes ember, lófő, darabont és szabad székely, kinek hat ökre van, adjon R ftot. 2. Akinek ökre nincs, de egyéb marhája van, adjon 25 p. 3. Kinek 4 ökre van, két ökrös embert rendeljenek mellé, hogy egész ekéje legyen, s így adják meg az 1 R for. 4. Kinek marhája nincs, semmit se adjon. 5. Ezt az ő Nagysága szükségére való segélyt ő Nagysága nem a maga, de az ország szükségére fogadja el, s a jövő Demeter napig minden székbeli hütös jegyzők szedjék fel, mellette levén a szék hütös székülői [*assessor*]. Kiadta az elől irt évben és napon a székely székek meghagyásából Sichaeus Urbán János, székjegyzője m. k.« [A szék levéltárában levő *eredetiből*]... Ezzel kapcsolatos azon évi országgyűlés e végzése: »A székely nemzetség eleitől fogva, mikor szabad volt — említik a históriák — új fejedelem választáskor ökörsütéssel, bélyegzéssel tartoztak, s minden hatodik ökörnek egyikét elbélyegezték. Minthogy a fejedelem most is szabadságukban igazán és törvényesen meg akarja tartani és előbbeni állapotjukban megerősíteni, kívánja az ország a régi szokás megújítását, hogy a mi az Istené az Istennek, a mi a császáré a császárnak megadassék.« [*Erd. Országgy. Eml. V. k. 491. l.*] *A vallási ügyben* itt van e székben a legelső, nyilvánosság elé jutott országos közintézkedés. 1606-ban márcz. 7-én t. i. Rákóczi Zsigmondnak, mint erdélyi kormányzónak tudomására jöven, hogy Udvarhelyszéken az áriánusok [törvényes néven *unitáriusok*] és szombatosok Udvarhelyt gyűlést és törvényt kezdettek tartani, a mi ennekelőtte nem volt: Petky János udvarhelyszéki kapitánynak s más tiszteknek meghagyta és parancsolta, hogy ők a fejedelem nevével a régi szokást tartsák fenn s efféle atheismust valló papoknak ily gyűlést tartani, s abban törvényt tenni meg ne engedje. [*Erd. Országgy. Eml. V. k. 401. l.*] Megemlítem néhány *lófőségi adománylevelét* is. Ilyen a bikafalvi *Literati Mihályé* 1607. sept. 16-ról, a kit közrendi állapotából kiemelve, Erdély nemesei közé sorozott; nemesi címere háromszögü égszinkék paizs, mezejében természetes színre festett farkas, felemelkedő állásban, első lábával kardot tart, baljával író tollat; a paizs felett bezárt katonai sisak, melyet korona fed, a sisak csúcsáról a

¹⁾ A szőcsök leveles ládájában levő egy egykorú följegyzésből.

paizs két oldalán szines foszlány omlik alá; a nemesség mindkét nemü örökösökre kiterjedőleg van adva s az adományos bikatalvi udvarháza mindenféle adó alól kivétellett; jun. 17-én malomfalvi *Szász Jánost* és *Mihályt*, hív szolgálataikért, ugyanaznap Lövetei *Orbán Miklóst* érdemeiért az igaz lófók közé emelte; márcz. 22-én fancesali *Miklós Jánost*, jun. 15-én ugyan fancesali *Nagy Bálintot* hív szolgálataikért emelte e magasb rendbe; jun. 22-én hom. szentpáli *Demjén Jánost* a haza üdveért és szabadságáért vívott harcokban tett erélyes és készséges szolgálataikért emelte a lófók rendébe; ugyanaz nap bögözi *Bodor Mihályt* ugyanazon katonai érdemekért; jun. 19-én *Barsó Gergelyt* részeltette e kitüntetésben, ápril 29-én lőrinczfalvi *Menyhért Györgyöt* közrendi állapotából léptette elő lófóségre, sept. 7-én szent-ábrahामी *Bolgár Györgyöt*, s ottani házáat mindenféle adótól mentesítette; ugyanaz nap lengyelfalvi *Biró Györgyöt* a közrendből a lófók rendébe vette fel s ottani házáat mindenféle adótól fölmentette — valamennyit a fejedelem parancsára általános és részleges fölkelések alkalmával az előirt módon fegyveresen felkészülten megjelenés föltételével. [Az Orsz. Levélt. kincstári osztályában *Rákóczi Zsigmond* fejedelemnek IV. sz alatt levő kir. könyvéből kiirva.] Utolsónak említem meg az 1607. márczius 29-ikét, melyben a fejedelem chieherfalvi [*Csehérdfalva*] *Imre János* felszabadított [*libertinus*] székelyt, hadi érdemeiért, örököseivel és minden utódaival együtt az igaz és kétségtelen lófók rendébe vette fel, chieherfalvi házáat minden rovattalól [*census*], általányadó [*taxa*], rendes és rendkívüli adó-, segély- és kamara-nyereség fizetéstől, paraszt és polgári szolgálatok teljesítésétől, székely öröksége majorságföldi termését tízed-, kilenczed és papi bér fizetés terhétől mentesítette és szabaddá tette, oly föltétellel, hogy ő, örökösei és minden utódai, mind a köz országos, mind a részleges hadi fölkelésre jó lóval, szablyával, sisakkal, pánczéllal, kopjával, paizszsal, s más hadi szerszámokkal felkészülve, a többi lófók szokása és módja szerint, mikor a szükség kívánja, megjelenni s a házáat híven szolgálni igyekezzék és legyen kötelezve.¹⁾ Kiemelem, hogy *Petky János*, a dersi székely primor 1607-ben fejedelmi kancellár volt²⁾, a ki mint már törődött ember, e tisztéről 1608-ban *Báthori Gábor* fejedelemmé választásakor mondott le, de tanácsosságát s udvarhelyi kapitányi tisztét megtartotta. [*Erd. Országgy. Eml. VI. k. 12. l.*]

Báthori Gábor idejéből nevezetes a székelység főkapitányának kinevezési oklevele, a mi e hivatalról tiszta fogalmat ad az olvasónak. »1608-ban ápril 11-én — így kezdődik az — a fejedelem tekintetbe véve Ruszkai Kornis Bol-

¹⁾ A *Székely Nemzeti Láda* I. csomaga, 2. száma alatt levő eredetiből.

²⁾ Igazolják ezt aláírásai, s dersi kastélytornya ezen felirata: *Joannes Petky Transsilvaniae Cancellarius et Sicularum Generalis Capitaneus. M.(agister) Paulus Neider propter utilitatem me fieri fecit. An. Do. 1607. Mense Augusti 21. B. Orbán Balázs. Székelyföld Leirása. I. k. 181. l.*

dizsár hívének és tanácsosának különös hűségét, állhatatosságát és jeles érdemeit, melyeket ő az ország viszontagságai közt, a köz és részleges hadi fölkelésekben, bárminő ellenség és vetélytárs ellen, nem kimélve munkát és szüntelen való ébrenlétet, nem rettegve a veszélytől, az erdélyi fejedelmek iránt s ő iránta is tett szolgálatai elismerésül, az összes székelyek feletti kapitányi tisztre nevezte ki, annak teljes hatalmával s a megillető összes jövedelmekkel és javakkal, melyek jog és régi szokás szerint ahoz tartoznak, s meghagyta az Udvarhely-, Maros-, Aranyos-, Csik-Gyergyó- és Kászón-, Kézdi-, Sepsí- és Orbai székekben lakó kapitányoknak, általában az összes székelységnek, hogy Kornis Boldizsárt törvényes és kétségtelen főkapitányuknak tekintsék és ismerjék el, neki a kellő tiszteletet és engedelmességet megadják s valahányszor ő a fejed. nevében őket valamire felszólítja, mindenki készséggel engedelmeskedjék, helyesen kelt rendeleteit teljesítsék, s minden szabad és megengedett dolgokban segélyére legyenek.« [*Liber R. V. 5—6 ll.*]... E fejedelem uralkodása korából maradt fenn a székelyeknek néhány közérdekű végzése. Ilyen az 1608 oct. 30-iki. »Hozák urunk ő Nagyságának — így szól az *első* — Assecuratoria levelét a Sóakna felől, hogy semmit el nem foglaltak azon kívül, a mit azelőtt foglaltak volt el az aknához; a sőt pedig pénzen vágatja, s az Assecuratoriát a közjegyzőnek rendelték adatni, hogy a szék kérésére közre tegye, hogy a mikor kelletik, ott találják meg, s a kinek kívántatik, belőle párt írjon. Aláírva: *Sichaeus Urbán János* szék jegyzője m. k.« A *másik* végzés decz. 15-én kelt, melyben a szék meghatározta: »hogy a mikor Petky János, a szék főkapitánya Moldvából kijő s a fejedelemhez megyen, mint azelőtt is megtalálták volt a vár némely tartozandóságai iránt, ugy most is találják meg a fejedelmet, s legyenek mellette a szék választott főemberei, u. m. Balassy Ferencz, Péchy Simon, Ughron Pál, Orbán István, Lippai András, Nagy Máté, Pálffy Ferencz és András Mózes, melléjük pedig ujabban választattak: Kornis Ferencz, Benedekfi János és Fosztó Emreh, kik viseljék a szék gondját.« *Ismét*: »a szék közszükségére felszedendő pénz felől a régi szokás szerint végezte a szék, hogy minden személy: főember, nemes, lófó, darabont, szabad székely, kik a székelység közül elkötötték magukat, ha nyiljok van, a szék költségeit a falusi bíró kezébe tartozzék adni 1 for. bírság alatt; ha a bíró a hagyott napra be nem szolgáltatja, bírsága 12 for., melyet a szék arra rendelt emberei hajtsanak fel minden tiltakozás ellenére. A ki a bíróra támad s igazat nem hagy venni, bírsága 12 r. for. Ezt is az adóvégrehajtók hajtsák fel, s e büntetés két része a széké, harmada a behajtóké. Mikor ők ki mennek a felhajtás végett, a falubíró tartozzék meghagyásukra felszedni,... A mostani gyűlésre választott 11 személynek minden rend 3—3 pénzt adjon a szék szokása szerint Eszter napján.« A *harmadik* végzés 1609-ben ápr. 6-án kelt s ebben a szék egyakarattal meghatározta: hogy a szék számtalan sok szükségeire, gyűlésekre gyakran kell pénzt szedni, néha a széknek vendége is érkezik, arra is költség kell. Ezért a mi költséget kivetnek, ha a kirendelt napra valamely falu be nem adja, bírsága 12 r. for., ha egy személy nem fizet, bírsága 28 p, mely bírságnak 3 része a

tiszté, 4-ed része a széké, melyet a felhajtó számon tartson, hogy róla számot adhasson.«¹⁾ E *fejedelem alatt* kezdődött Erdélyben azon alkotmányos szokás, hogy az ország a fejedelem megválasztatása előtt föltételeket szabott elébe, melyek megtartását köteles volt eskü alatt megígérni, s csak azután választott meg. 1608-ban a márcz. 7—14-iki országgyűlésen, egyebek közt, a széke-lyekre nézve a föltételek 8-ik pontjában ily határozat kelt: »A fejedelem az egész székelységet régi szabadságukban, melyben az előtte való fejedelmek, azóta, hogy Zsigmond fejedelem nekik a szabadságot megadta, megtartották, minden rendében a mostani fejedelem is megtartja;« [*Erd. Országgy. Eml. VI. k. 90. l.*] Az idő változását jelzi, hogy az ökörsütési adó elmaradt, e helyett az ápril 3-iki országgyűlés törvényei 6-ik pontjában meghatározottat: »hogy a köz székelységet — itt ismét külön választják a harmadik vagy gyalogrendet — biztosai által találtassa meg a fejedelem Udvarhelyen, a hol Szent-György nap előtti hétfőn közgyűlés lesz, hogy az *Unio* tartása szerint az ország több részeit, a kik ebben a teherviselésben egyetértének, megszáván, ők is ebbeli segélyöket ne vonják meg.« [*Ugyanott: 90. l.*] A fejedelem hadi népe tartására való élést megajánlván a vármegyék és városok, ugyan erre felkérlik a székely közrendet is. [*Ugyanott.*]... Báthori fejedelem: »Udvarhely városi híveinek könyör-gésére 1609-ben jan. 14-én kelt levelében megerősítette elődei azon adomány-levelét, melyben Gyárosfalvát és szent Imrét Udvarhelyhez csatolták, s a lako-soknak meghagyták, hogy Udvarhelyre költözzenek be, határaikat ezután együtt és közösen használják, s meghagyta Kornis Boldizsár székelyek generálisának s kézdi, sepsi és orbai szék kapitányának, ugy Petky János fejedelmi tanácsos-nak és Udvarhelyszék kapitányának s a többi királybiráknak, hogy Udvar-helyt ezen hozzá csatolt faluk s határai birtokában senki, sőt a még azokban lakó nemesek által is megháboríttatni ne engedjék, hanem őket birtokaik sza-bad használatában tartsák és oltalmazzák meg.« [A város levéltárában levő *eredetiből.*] E fejedelemnek fontos a két Oláhfalunak 1609-ben jul. 21-én adott kiváltsága: »mely az 1300-dik évinek bővebb kiterjesztése s tágasb alapra fektetése. Erdélyország összes urainak Kolozsváratt ápril 26-ára kihirdetett országgyűlésén, részint Udvarhelyszék, Szentegyházas- és Kápolnás-, Oláhfalva nevű faluinak nemes és vitézlő, lófő, puskás gyalog és felszabadított székely lakosai és honosai kérésére, részint arra való tekintetből, hogy az ő községök a havasoknak mintegy közepében fekszik, hogy ők a föld nagy terméketlensé-gével küzködnek s mindennapi élelmöket csak nagy bajjal képesek megszerezni; még is az ott utazóknak és átmenőknek biztonságára ügyelve s a rablókat távol tartva, az országnak sok szolgálatot tesznek: ez okoknál fogva az Oláhfalviak már a megelőző fejedelmek alatt minden hadi fölkeléstől, átalányadótól [*taxa*], segélyadók, tízed, kilenczed és papibér, s köznepi és polgári szolgálatoktól mentesít-tettek: ez okoknál fogva a fejedelem a nevezett községek lakosait és honosait, valamint mindkét nemü törvényes örököseiket és utódaikat, a végre, hogy

¹⁾ *Udvarhelyszék* levéltárában egy 1627-iki lustralis könyvben talált *följegyzésből.*

életüket könnyebben fentartsák, a nevezett félelmes helyekre szorgalmasabban vigyázhassanak s az útazást bátorságosabbá tehessék, sőt hogy az ő ott lakásuk is kényelmesebb és nyugodtabb legyen, őket minden rovatal, rendes és rendkívüli adó, segély [*subsidiium*] és kamaranyereség, vetéseiktől és majorság földeiktől tízed, kilenced és papibér fizetésétől, köz és részleges hadi fölkelésekben való részvételtől mentté és szabaddá tette, de azon föltétel alatt, hogy ők minden évben 1000 szál deszkát legyenek kötelesek maguk költségükön és munkájuk által Kőhalom százsz székbe, mint hozzájuk legközelebb eső helyre örök időig a fejedelem számára beszállítani. Meghagyta tehát tekintetes nemes és vitézlő Kornis Boldizsár marsalnak, [*így!*] az összes székelység generálisának s Kézdi-, Sepsi- és Orbai- székely székek kapitányának, nemkülönbén Némethi Gergely tanácsosának, ugy az alkirálybiráknak, adó- és tízedszedőknek, s minden néven nevezett adószedőinek és végrehajtóinak s mindazoknak, a kiket a dolog érdekel, hogy a nevezett községek lakóit és azok örököseit ez és hasonló terhek viselésére kényszerítetni, mentességeikben és szabadságaikban megháboríttatni ne engedjék, de őket eddig is birt. szabadságaikban védeni és megtartani igyekezzenek... Aláírva: *Gábor*, fejed. m. k. *Kendi István*, kancellár, m. k. *Erasmus Adám*, titkár, m. k.« Kihirdettetett Udvarhely mezőváros törvényszéki ülésében 1610-ben jun. 1-én sat.¹⁾

Báthori Gábor alatt kevés békét élvezvén az ország: a fejedelemnek gyakran volt szüksége a székelyekre; ezért nekik kedvezni kívánván, a főembereket birtokadományozással nyerte meg, a kisebbeket alsóbb sorsból és szolgálai állapotból lófői rendbe és nemesi állapotra emelte, a mit királyi könyve sűrűn igazol.²⁾ A fejed. 1608-ban ápr. 13-án nemes Pálosi János kancellariai irnokának és testvérének Pálosi Literáti Ferencznek Udvarhelyen levő két házát s jánosfalvi egy házát minden közteherviseléstől fölmentette, földje termését 9-ed, tízed, papibér fizetésétől szabaddá tette, s meghagyta Udvarhelyszék főkapitányának s a többi összes tiszteknek, hogy őket ilyeneknek ismerjék el, szabadságukban és köztehermentességökben ne háborgassák, ingyen szállásadásra és paraszt terhek hordozására ne kényszerítsék, tiszteiket, szolgálataikat házaikra ne küldjék s e mentességben mindkétnemű örököseiket tartsák meg. [*Lib. R. Gabr. Báth. V. k. 6—7. ll.*] Május 27-én a fejedelem új adományul adta szenterzsébeti Péchy Simonnak magasb hatáskörben tett szolgálatai s titkos követségi kiküldetései által szerzett érdemeiért, az összes szentpéteri birtokot az ottani nemesi udvarral és udvarházzal, ugy a berkenyesi házzal és udvarral, Kolozsvármegyében Domb és Thussonfalukkal, Thordavármegyében Pogacsfa faluval, melyeket neki és mindkétnemű örököseinek 12,000 magyar forintban Rákóczi Zsigmond fejedelem adományozott s ő máig békésen és háborítatlanul birt. [*U. o. 10. l.*] Ugyan május 27-én Borsai Györgyöt s mindkétnemű örököseit közrendi

¹⁾ Kápolnás és Szentegyházás Oláhfalú község levéltárában levő hártýára irt *eredetiből*, mely a fejedelem veres, zöld, sárga és fehér sodrott selyem zsinoron függő pecsétével erősített meg.

²⁾ Lásd az *Orsz. Levéltár* kincstári osztályában *Lib. R. 6. Tom. V. köt.*

[*plebejus*] s nem nemes sorsából különös kegyelemből Erdély és Magyarország igaz és valóságos nemesei közé emelte s neki e czímert adományozta: »Égszinkék paizs, mezejében pánczélos és sisakos férfi egyenes állásban, jobbában kivont kardot tart felfelé, baljával békót látszik megragadni, a paizsra bezárt, katonai sisak van téve, melyet drága gyönggyel és kövekkel díszített kir. korona fed be; belőle emberi kar tűnik fel, 3 lilomot tartva kezében.« [U. o. 83—84. ll.]; 1609-ben jan. 11-én keresztúrfalvi nemes és vitézlő Györgyffy Jánost és Pált hív szolgálataikért a köz [*plebejus*] rendből kivéve, a többi született igaz és valóságos lófó székelyek sorába emelte, sorozta és iratta be a már többször említett föltételekkel; keresztúri házukat mindenféle adótól, földjük termését 9-ed, tized és papibér fizetéstől mentesítette s meghagyta Petky János tanácsosának és udvarhelyszéki kapitánynak, hogy őket e szabadságukban megtartsa s a többi tisztekkel is megtartassa. [*Orsz. Levéltár*, kincstári osztály Prot. Gabr. Báth. Principis Lib. R. 6. 7—8. ll.] 1609-ben márcz. 27-én Siménfalvi Benke vagy Nagy Ferencz szolgálját és mindkét nemü örököseit a többi felszabadítottak [*libertinus*] közül kivette és az igaz és kétségtelen székely lófók közé sorozta, az ismert föltételek alatt, siménfalvi házát mindenféle adótól fölmentette s a főkapitánynak és többi tiszteknek meghagyta, hogy őt ezen szabadságában megtartsák és másokkal is megtartassák; [*Lib. R. 6. 107—108. ll.*]; ápril 28-án oroszhegyi Orbán Györgyöt, a kia hadiszemle alkalmával különben is a lovasok közé volt irva, s mindkét nemü örököseit a felszabadítottak közül, a született valóságos székely lófók közé vette fel az ismert föltételekkel, s erről neki függő pecsétes levelet adott; [*U. o. 132—33. ll.*] julius 15-én agyagfalvi Sándor Mihályt s mindkét nemü örököseit a szokott föltételekkel a régi lófók sorába vette fel, agyagfalvi és kányádi házát mindenféle adótól, földje termését 9-ed, tized, papibér fizetéstől fölmentette; [*U. o. 262. l.*] ugyan julius 15-én vargyasi nemes és vitézlő Pál Istvánt s mindkét nemü örököseit a valóságos székely lófók közé vette fel, az ismert föltételekkel és kiváltságokkal [*U. o. 263. l.*]; ugyan julius 25-én sándorfalvi Miklós Antalt s mindkét nemü örököseit emelte a lófók közé s házát mindenféle adótól, földje termését 9-től, 10-től mentesítette az ismert föltételek alatt [*U. o. 263. l.*]; ugyan jul. 15-én vargyasi Sebe Bálintot vette föl a lófók közé az ismert föltételekkel s házát az adótól, földje termését a dézmától mentesítette [*U. o. 263. l.*]; julius 20-án hasonló föltételek alatt és kedvezményekkel emelte föl a fejedelem a fölszabadítottak [*libertinus*] közül a lófó székely rendbe 1609-ben oct. 12-én farczádi nemes és vitézlő Gyerőffy Bálintot [*U. o. 373. l.*]; ugyanzintén Sándor Mihályt [*U. o. 374. l.*]; 1610-ben febr. 4-én bágyi Balassy Pétert [*U. o. 457. l.*]; január 18-án Brassóban kelt lófóségi levelével Ilyk-ei Balassy Mihályt [*U. o. 483. l.*], s ugyanazon napon Ilyk-ei Boldizsár Bálintot [*U. o. 483. l.*]; jan. 15-én szintén Brassóban malomfalvi Tankó Bálint, András, Tamás, Lőrincz, Péter és Ferencz édes testvéreket [*U. o.*], 1609-ben jan. 16-án udvarhelyi nemes Tóth Benedeket a közrendből [*plebejus*] kivette s a nemesek sorába emelte, jelvényül e czímert adva neki: »Háromszögü égszinkék paizs, alsó

felében három kőszikla, a közbülső kimagasodó, kettő kisebb, mellette zöld levelű hársfa, melynek ágai közt gerlicze van, torkánál nyíllal átlóve; a paizs felett zárt katonai sisak, melyet gyöngyökkel és drágakövekkel díszített kir. korona fed, s rajta az előbbihez hasonló gerlicze, a sisak csúcsából kék, veres és fejez szelemek folynak alá. [*U. o.* 405. l.] Ugyanazon évi január 31-én andrásfalvi nemes Pálffy Jánost s hasonnevű és Dániel fiait mindkét nemű örökösikkel, külformaságok nélkül, egyszerűen a maga kegyelméből megneemesítette s Erdély és Magyarország igaz nemesei közé sorozta és vette fel. [*U. o.* 451. l.]

Legnagyobb és legszövevényesebb adománya e fejedelemnek, a mit a szent-demeteri Balássiaknak adott. 1609-ben t. i. július 20-án nemes Balassy Ferencznek, úgy ifj. Balassy Ferencz és Mihály fiainak, bárha a közelebbi országgyűlésben az erőszakos zálog-birtokokról, s azon székely jobbágyokról, kik akár önként, akár valamely bűn miatt főválsági büntetésből az öt székely székekben jobbágyokká tétettek és szolgaságba estek, az végeztetett, hogy azokat a fiskus foglalja vissza, s e végre ezek összeírására az országgyűlés által kis-senyei Senyei Pongrácz és dersi Petky János tanácsosok a székelyföldre fejedelmi biztosokká kirendeltettek, sőt a biztosok munkájukat végbe is vitték, s ez a fejedelemnek bejelentetvén, a kapitányoknak a fiskus részére lefoglalást megrendelték: mindazáltal a fejedelem megtekintvén Balassy Ferencz udvarhelyszéki és Balassy Mihály marosszéki kapitányok hív szolgálatait, ugy-szintén a véczkei ifj. Balassy Ferencz eddigi és ezután is remélhető érdemeit: egész és összes birtokukat Szent-Demeteren, Véczkén, Székely-Szálláson, M.-Zsákodon, Csieben [*Csöbön*], Bordoson, Siklódon, Ehedben és Ujfaluban — Udvarhelyszékben, úgy Sándorfalván és Szovátán — Marosszéken, nem különben bármily más ősi és törvényes úton szerzett székely örökségeiket, a miket ők a szerzés után mindig békességesen birtak, csak szükséges leveleik róluk nincsenek, minden hasznaikkal és tartozandóságaikkal — kivéve azokat a jobbágyokat, melyeket erőszakkal keritettek hatalmuk alá, birtokukban hagyta s nekik adományozta, oly föltétel alatt, hogy jobbágyaik ezen tul a vármegyékben levő rendeletek szerint a fiskus részére minden évben rovattal [*census*] fizessenek, az eddig elkövetett főbenjáró és bűnügyekben a fejedelem kegyelmét megnyerjék, s ezen tul, nemest vagy lófőt, akár más állapotú felszabadított székelyt bármely ürügy és cím alatt jobbágygyá tenni 50 m. for. büntetés terhe alatt ne merészeljenek, sőt ha ezek a tartozásukat leteszik, a tulajdonosok azt felvenni és őket az említett zálogos fiskusi székely jobbágyok közé visszabocsátani tartozzanak és legyenek kötelesek, mások joga épségben maradván. [*Báthori G. Lib. R. VI. 270—71. ll.*] Ugyanazon fejedelem 1609-ben oct. 17-én idősb és ifj. Balassy Ferencznek és Mihálynak királyi jogot [*Jus Regium*] adott az előbbi udvarhelyszéki és marosszéki falukbeli összes Balassy-birtokokra, a mit kiváltság alakjában kiadni megígérte, mihelyt ezen levele neki bemutatattatik. [*Ugyanott* 394—95. ll.]

Báthori Gábor fejedelem alatt néhány fontos változás történt úgy a szék, mint a város polgári közéletében. A városok adófizetése az 1611. ápr. 23—30-k

országgyűlésen külön átalány-összegekben állapított meg; e szerint Udvarhelyre 80 frt adót vetettek ki, Keresztúrra 16 forintot, akkori néven taxa [*díjatalányt*]. Ezért neveztek a mezővárosok taxás helyeknek. [*Erd. Országgy. Ért. VI. k. 223. l.*]... 1610. ápr. 27. Balassy Ferencz királybirósága, s Dániel Mihály alkirálybirósága idejében a szék egy évre közjegyzőt fogadott 40 forint évi fizetéssel s eddigi járulékaival, t. i. egy nemesi és egy lófőségi levél bemutatásakor annak díja volt 1 for., egyszeri előadásért 12 pénz, egy ítéletért 24 pénz, egy perfolyamleirásért [*Transmissio*] 1 frt 50 pénz; a jegyző szolgálati éve — a szerződés szerint — kitélik 1611. ápril 11-én; tisztí szállása, a hol a Törvényszék is tartatik, a vársáncz közén fogadtatott 16 forinton. [*Az 1610-ki törvényes ügyiratok közt levő eredetiből*]... 1612. jan. 29-én a szék egyakarattal végezte, hogy minden gyűlésre rendelt pénznek felszedésére két választott embere legyen, kik a gyűlésen jelen voltak közt a felszedett pénzt úgy oszszák ki, a mint a gyűlés rendeli, ha más-kép cselekesznek, az ő károk leszen; a maradékot tartsák letétben s arra fordítsák, a mire a szék rendeli. A két pénzszedő Nyiri András udvarhelyi, Biró János szent-mártoni, a ki most esküvék meg. Febr. 13-án a pozsonyi gyűlésre fogott [a választott helyett e szó van használva minden ily alkalommal] uraknak ország rendelése szerint 200 forintot rendeltek. Erre a főember fizet 30 pénzt, nemes, lófő, darabont, szabad székel 15 p.; főlstedők Nyirő András, Biró János; az égettek iránt a birákat megesketik s azok csak 5 p. fizetnek. Amely falu a kirendelt napon a rovatokat be nem adja, birsága 25 for., ha csak egy személy maradt el, 25 p. A hátralékot adják a tiszt kezéhez, de a szék számára... *Ugyanazon évben* a szék megválasztotta [az eredetiben *megépitette*] tiszteit: Főtiszt, a ki főkapitány is, Némethy Gergely, főkirálybíró nagyobb [*idősb*] Balassy Ferencz, alkapitány Dániel Mihály, alkirálybíró Ughron Pál, székülők [*assessor*] Bögözi András, Thiboldi György, Orbán István, Nyirő András, Dersi Péter, Benczér Ferencz, Kovács Antal, Pálfi Ferencz, Bernáth Lukács; jegyző: Orbán János. *Ugyanazon évben* köz kinyomozásra a két altiszt mellé választotta a szék a főurak közül Gheréb Andrást, a nemesek közül Benczér Ferenczet. A hitpénz [működési díj] nyolcz-nyolcz pénz két esztendőre, ebből négy-négy a közjegyzőé, kettei a tanácskozó tagoké [*consistorium*], a más kettei a szék választottaié, mert 1611-ben nem volt czirkálás... 1613. jan. 8-án a szék színén Balassy Ferencz kapitány meghagyta a közjegyzőnek, írja be a Jegyzőkönyvbe, hogy valaki nem esküdt, a törvényből a főemberek közül menjen ki, s közel ne legyen 3 márka büntetés terhe alatt. Ugyanazon nap székülökké eskettettek be a törvénynél szintén vargyasi Dániel Mihály, malomfalvi Piros Albert, a kapitányság maradt öregebb Balassy Ferenczen, a főkirálybiróság Gheréb András, a székülők alább láthatók. [Itt a jegyzőkönyv megszakadt.]¹⁾

Az ipar fejlődését két czéhszabály mutatja. *Az első a szabóké és szőcsöké*, mely 1—17 pontból álló közös alkotás volt. 1. pontja e két iparágúnak csak a czéh kebelében saját czéhmesterök alatt és rendszabályaik szerint üzhe-

¹⁾ Az 1610-iki *Törvénykezési Ügyiratok* között talált *eredetiből*.

tését kizáró joggal biztosítja számukra, 2. egy fő és egy al czéhmestert állít a czéh élére, a két iparág mesterei közül, 3. pont ezek jogkörét szabja meg, 4. az előkészítés és czéhbe fölvételés föltételeit írja körül, 5. a meghalt czéhbeli özvegyéről gondoskodik, 6. a mesterlegény teendőjét szabja meg, ha az meghalt mester özvegyét vagy lányát veszi nőül, 7. a mesterek fiáról szól, 8. az inassági évről, 9. a mesterek által tartható legények számát határozza meg, 10. a meghalt mester eltemetését a czéh kötelességévé teszi, 11. a beteg mesterek gyógyításáról gondoskodik, 12. a czéh pontjai ellen cselekvők büntetését állapítja meg, 13. a czéhen kívül, vagy városon titkon e művet folytatók megbírságolását rendeli el, a 14. pont a fejedelem és urak udvarában művelőktől is megkívánja az apródesztendők megtartását, ha valamelyik czéhbe akar állani, 15. a bírságok feletti megosztozást határozza meg, 16. a czéhen kívül levőknek mások részére dolgozást tiltja el, 17. a pénzért való tanítás módozatait írja körül. A fejedelem e czéhszabályokat helyben hagyta s a szabó és szöcs mestereknek nyílt levelében maguk ahhoz tartása végett kiadatta Szebenben, 1613-ik ápril 1-én, hártýára írva saját aláírása alatt s zöld, fehér és sárga selyem zsinóron függő pecsétével megerősítve, s ezt a város birája és esküdtei előtt azon évi junius 6-án mutatták be és hirdették ki.¹⁾ A második czéhszabály az udvarhelyi lakatosoké és csiszároké, bemutatták a fejedelem előtt 1613. május 5-én. Szopos Imre főbíró és az esküdt polgárok közönséges papirosra írva s pecsétökkel megerősítve, kérték a fejedelem megerősítését s kiváltság alakjában kiadatását, pontjai ezek: 1. A ki a lakatgyártó és csiszár művet nem igazán, kezével és czéhes helyen tanulta, e művet nem folytathatja, ha teszi és rajta kapják, művét a czéh szükségére elfoglalják. 2. E városon sokadalmon kívül más, mint czéhbeli, művet nem árulhat. 3. Czéhbeállításra a 3 apród-év kitanulása szükséges, de úgy, ha nem kontárkodott. 4. Czéhbe fölvételéskor a mestereket pecsenyével, kenyérrel, borral jól eltartani köteles az ifju mester. 5. Mikor a mester remeket számára kiadják, be kell bizonyítania, hogy becsületes és jámbor nemzetbeli, jó magaviseletű; két művet kell hogy dolgozzék, egyik az *annos* [e szó jelentését a ma élő iparosok nem tudták], a másik *tisztított* mű; a csiszár mester *szablyát, pallóst, hegyes tört* készít s ha hibát vesznek benne észre, fizet 1 for.; ha öreg mester hibázik, 6 for., ha ajtóját bezárja, feltörhetik s zálogját elviszik. 6. E pont a mesterek második megvendégelését határozza meg: az ebéd legyen velős koncz riskásával, jó pecsenye, mely közt 6 velő malacz legyen, elegendő borral, vacsorára fűszerszámos jó ételek borral, az elsónél több pénzzel. 8. Nőtelen, mester ne lehessen. 9. Az idegenek fölvételése föltételeit állapítja meg, 10. ha szijgyártó, nyereggyártó, kovács és asztalos mester akar czéhbe állani, mint eddig, azután is vétessék be. 11. Az inas és legény fogadásról intézkedik, 12. a mesterek fiáról, 13. a tanulók számát határozza meg, 14. a gazdját elhagyó tanulók büntetését, 15. idegen ügyvél felvételét tiltja el, 16. a meghalt mester tisztességes eltemetését rendeli, 17. megszabja, hogy a lakatgyártóknak és csiszároknak egy czéhmestere legyen, 18. e

¹⁾ Az udvarhelyi *Szabó és Szöcs Czéh* leveles ládájában levő eredetiből.

szabályoknak nem engedelmeskedők kiutasítását rendeli . . . A fejedelem e szabályokat hártýára szó szerint átiratta, saját aláírásával és veres, kék és fejér selyem zsinóron függő pecsétével megerősítve, a lakatosoknak és csiszároknak s örököseiknek örök használatára kiadatta, bemutatták a bíró és tanács előtt 1613. jan. 6-án, a mit Pálosy János, a szék jegyzője aláírásával igazolt. ¹⁾

Fejezzék be e szakaszt Báthori fejedelem vallásügyi intézkedései. Ő katolikusból református vallásúvá lett, a hajdukkal kötött egyezése következtében s erdélyi választói kívánságára. Katolikus nevelése, ifjúsága és könnyű vére miatt nehéz volt benső meggyőződést hitetni el új vallása irányadó férfiaiival. Ez kényszerítette őt szemmel látható tényekben bizonyítani be vallásosságát. Rákóczi Zsigmond és ő nem hívtak össze hitvitató egyházi gyűléseket, mint János Zsigmond. Ők püspökeiknek helyet s jogot adtak az országgyűlésen. Ezek figyelmeztették, mik lennének teendők a vallásügyben. A fejedelem előterjesztései közé, az országgyűlés a tárgysorozatba fölvette, előleges értekezleteken megvitatták s a hozandó törvénycikket előre szövegezték. Mikor az ítélőmester a tárgyat előadta, a fejedelmi tanácsosok el voltak rá előre készítve. A r. kath. papságnak nem adtak helyet és szavazatot, ők nem voltak meghíva az országgyűlésre. Az ágostai és unitárius püspököknek nem állott érdekében ellentmondani, mert a reformátusok erősödése az ő erősödésük is volt. Így volt összealkotva az 1610-ik márczius 25—ápr. 3-ki országgyűlés, mely törvényben mondotta ki: »hogy Székely-Udvarhelyen s abban a székben egyebütt is, pápás papnak ne legyen szabad lenni«. S tovább: »a hol a pápás papoknak templomot építettek, mint főképen Telegd, elrontassék.« [Erd. Országgy. Eml. VI. k. 170. l.] A törvényben kimondott ez elvet a fejedelem Szebenben, 1613. febr. 11-én kelt s Udvarhelyszék kapitányához és alkirálybíróihoz intézett parancslevelében meg is valósította, midőn azokat erélyesen figyelmeztette a besztercei országgyűlés által a római valláson levő predikátorok felől hozott azon törvényre: hogy azok a nemesi helyekről, nevezet szerint pedig Udvarhely városáról elmozdítassanak és azok helyett evang. reformált valláson levő keresztény predikátorok állitassanak és tétessenek; ez oknál fogva az udvarhelyi pap és predikátor helyett az orthodox valláson levők, [ez időben így nevezték s neveztették magukat a *reformátusok*] kívánságára Baczony András predikátor következvén, sőt immár Udvarhelyről az is máshová menvén: a fejedelem arról értesült, hogy az udvarhelyiek közül némelyek, a megnevezett törvény és több fejedelmi rendelet ellenére, maguk nyughatatlanságukból most ismét azon igyekeznek, hogy oda pápás predikátorokat hozzanak, a mit — úgymond — a fejedelem meg nem enged, s ha cselekednék, el nem szenvedí, sőt meghagyja és parancsolja, hogy Udvarhelyszék tisztai e levelét látván, s a városnak pápás népeit és azokhoz tartozó pápás predikátort maguk elé hivatván, komolyan ajánlja nekik, hogy a nyughatatlanságból való igyekezetöknek hagyjanak békét, pápás predikátort a városba ne vigyenek, se ne fogadjanak a fejedelem erről kelt végzése ellen;

¹⁾ Az udvarhelyi lakatosok és csiszárok leveles ládájában levő eredetiből.

mert semmi időben meg nem engedi, sőt ha tovább mennek a dologban, csak nevék megtudassék, illendő büntetésöket — higgyék meg — hogy el nem kerülök. A szék tisztei adják eléjük, hogy orthodox [*református*] valláson levő prédikátort fogadjanak, s a mint megírta, pápás papot tartaniok meg ne engedjék«. Aláírva: *Gábor*, fejed. m. k.«¹⁾

Itt kezdődött a székben és városban a r. katolikusok és ev. reformátusok közt a hitkülönbség miatti surlódás s csaknem száz évig tartott, a minék a mai Udvarhely vármegye területén akkor lefolyt részletei e műben, eredeti oklevelek és adatok alapján, részrehajlatlan igazságszeretettel lesznek röviden, inkább csak főbb vonásaiban megérintve, mint eléadva.

NEGYEDIK FEJEZET.

Bethlen Gábor és Brandenburgi Kata.

1614—1630.

Egy vármegye Monographiájában annak rendszeres története nem adható; mert élete és története, a telő századokkal, a magyar állam és nemzet közéletével és köztörténetével el nem választhatólag egybeszővődik. Az író szerető figyelemmel felkutat s híven leír minden ott történtet; olvasóit a multról, a mennyire lehet, fölvilágosítja, lelköknek tudásvágya kielégítésével gyönyört szerez s a többit a köztörténet írójának hagyja fenn. Én is csak ezt tettem eddig, ezt teszem ez eseménygazdag szép korszak töredékes rajzában is.²⁾

¹⁾ Az *udvarhelyi ev. ref. egyház 4. fascic.* 19. száma alatt levő *eredetiből*, mely a fejedelem rányomott nagyobb pecsétével van megerősítve.

²⁾ Művem történetanyaga rendezésénél János Zsigmond vál. királynak *egy*, Báthori Zsigmond fejedelemnek *több* adománylevele időrendi helyéről máshova tévedvén: azon korszakok rajzából kimaradtak. E hézag lehetetlenné tenné rám nézve a *székelyek 3-ik rendéről* ítéletem megalkotását, az olvasóra nézve a dolog megértését. Ezért azokat itt kiegészítőleg *Jegyzésben* közzéteszem, bárha az által magamot elhirtelenkedés — meg nem érdemelt — vádjának teszem ki, s művem egységén csorbát ejtek.

I. *János Zsigmond* 1570. június 18-án enlaki *Antal Mihálynak* azon faluban levő levő székely örökségeire, melyeket eldödei is ősi székely jogon, törvényesen bírtak, s ő is maig bír, új adományt adott. Ez a legősibb székely faluk egyike, Firtosvár alatt, templomában van a régi hunn-székely írás egyetlen maradványa, egy királyi adománylevélben így van leírva e falu neve: *Egyen laka*, a mi már magában egy érdekes névtörténeti rejtély. [*János Zsigmond* királyi könyve I. számu töredékéből.]

II. *Báthori Zsigmond adománylevelei.* A fejedelem 1583. sept. 19-én udvarhelyszéki fiadfalvi *Geréb Benedeknek* s *Boldizsár, György* és szintén *Bencztek* fainak hűségökért s őseiknek a haza iránt tett szolgálataikért *Felek* és *Szederjes* egész jószágokat, miket eddig is bírtak, csak írásuk nem volt róla, új adományképen nekik s mindkét nemű örökösöknek és utódaiknak adományozta [Lib. R. Sig. Báthori I. 109—110. ll.]. Ugyan sept. 20-án zetek-laki *Nagy Imrének* és örökösöknek s utódainak, a fejedelem iránt tanúsított hív szolgálataiért

Bethlen Gábor fejedelem alatt már határozottabb alakot öltött a szék, mint politikai hatóság és a két mezőváros, tovább fejlődött Oláhfalú; számok mutatják az udvarhelyszéki székelység hadi létszámát és vagyonerejét; szabá-

tulajdonul adományozta Zetelakán az egész *Nagy Mihály* nevű telket vagy pusztát [*praedium*]; [*Ugyanazon Lib. R. 110. l.*] sept. 28-án *Jantaka-i Demeter István*, gyalogok tizedesét [*decurio*] azon szolgálataiért, melyeket ő nagybátyjának, a lengyel királynak, lengyel hadjárataiban, az erdélyi fejedelmeknek és neki itthon tett, s *Mihály* fiát a közrendűek közül kivéve, a régi igaz lófők rendébe emelte, két házát minden adótól mentesítette az ismeretes föltételek alatt; [*Ugyanott. 111—112. ll.*] 1584. január 4-én vezekei [*Veczike*] *Petki István* udvari szolgálójának [*aulae familiaris*] az idők változandóságai között mindig változatlan hűségeért, *Petki Balázs* Kányádon inscriptióban birt, de halála után, megszakadás jogczímén a fejedelem adományozása alá jutott birtokát neki és örökösének adományozta. [*Ugyanott. 160. levél, 2-ik b.*] Ugyanazon évi január 7-én szentmihályi *Tartsafalvi Albert* lófő hívének, minden körülmények között tanusított hív szolgálataiért, Szent-Mihályon és Malomfalván levő lófői udvarházát és hét jobbágját, melynek birtokában volt eddig is, új adomány czímén neki és mindkét nemű örökösének adományozta. [*Ugyanott. 161—62. ll.*] Ugyanazon évi márcz. 6-án tanácsosai ajánlatára, s megtekintvén sófalvi *Literáti*, máskép *Illyési Bálint* hívének hasznos szolgálatait, miket az országnak és fejedelemnek tett, őt a közrendből kivéve, Magyarország és Erdély igaz nemesei közé sorozta, czímerül a következő jelvényt adva neki: Háromszögű égszinkék paizs, melynek alsó részében gyöngyökkel és drágakövekkel kirakott királyi korona van, melyből természetes és élő színekkel lefestett medve emelkedik ki köldökén feljüli állásban, s két első lábával egy, két élű fegyvert keményen rázni látszik; a paizs felett bezárt katonai sisak van, esúcsából színes foszlányok omlanak le a paizs oldalaira; meghagyta Bodoni Balázs udvarhelyi várispánnak, a fő- és alkirálybiráknak, adókirovóknak és adószedőknek, valamint Székely Mózesnek, a székely sókamara ispánjának [*praefectus*], hogy Ilyésty nyert jogaiban és mentességeiben tartsák meg és védelmezzék. [*Ugyanazon kir. könyv 216—17. ll.*] Május 10-én a fejedelem megfontolván hív szolgálatait nemes *Kőrösi Mihály* fejedelmi számvevőnek [*exactor*] és *István* s *Mihály* fiának, különösen atyjoknak sok éveken át, élte végső határáig bebizonyított hűségéért, úgyszintén azon pálfalvi két jobbágért, melyet István, lengyel király ajándékozott neki s azokat a székely gyalogok minden szabadságaival megajándékozta: ezen okokból a fejedelem két farkaslaki jobbágy telkét, melyek udvarhelyi várához tartoztak, minden szántóföldjeivel s egyéb tartozandóságokkal *Kőrösi Mihálynak* és két fiának s azok örökösének adományozta és adta örökjogon. [*Ugyanazon kir. könyv 216—217. ll.*] 1585. január 13-án zetelaki *Tamássfi Jánost*, Simó Tamás fiát különös kegyelemből közrendi állapotából kivéve, a többi székely lófők rendébe emelte s azon szabadságokkal ajándékozta meg, melyekkel azok bírnak. [*Ugyanott. I. k. 273. l.*] 1585. január 23-án a fejedelem sófalvi *Illyésy Máté*, *János* és *Bálint* híveinek hív szolgálataik tekintetéből, Sófalván levő nemesi házukat és udvarokat, Pálfalván egy elhagyott jobbágyházukat s más örökségeiket az irt Sófalván és Pálfalván, úgy *Parajton* és *Korondon*, melyeket eldödeik is bírtak, ők is bírnak, csak írásuk nem volt róla, mindezeket a fejedelem új adomány czímén nekik és örökösüknek adta és ajándékozta örök jogon, s róla kiváltságlevelet ad, mihelyt e levelét neki bemutatják, [*Ugyanott. I. 274—75. ll.*] 1589. május 28-án nemes *Alárd Máténak*, a fejedelem a maga testőrsége, udvarhelyszéki puskás gyalogjai kapitányának a székely kamarai jövedelmekből házához minden hónapra adatni rendelt két forintot. [*Ugyanott. II. 551. l.*] 1589. május 30-án zetelaki *Balás Istvánnak* ottani házát és lófői udvarát, mit eddig is birt, most is bír, új adomány czímén neki és utódainak adta, adományozta és engedte minden tartozandóságaival. [*Ugyanott. II. 588—89. ll.*] Ugyanazon évi május 31-én zetelaki *Kovács Balázs* lófőt és falusi bírót, a ki addig is az volt, újabban a lófők rendébe vette fel s házát és udvarát új adomány czímén neki és utódainak adta és ajándékozta s erről kiváltságlevelet adat, mihelyt

lyozódott a szék és fővárosa, a nemesség és polgárság közötti viszony, a törvényes ősi hagyományos alapra tért vissza — a mennyiben a forradalmak rombolása s a haladó idő átalakító hatása lehetlenné nem tette — a három székely katonarend társadalmi állapota s politikai helyzete; csak a vallásos viszonyok okoznak sok bajt, keltenek gyakori erős fölingerlődést a kedélyekben; utóbb ebben is eltalálta az okos fejedelem és a testvéri békére mindig kész székely nép az együtt megférés módját. E keretben mozog a népelet és közhatalom tevékenysége, s felette bölcs önmérséklettel örökődik egy uralkodásra termett, lángelmű, minden ízében magyar fejedelem.

A szék levéltárában van 1614-ből egy alkirálybirói, latin bevezetésű Jegyzőkönyv [*Protocolon*], tartalma a kezdő lapon [*latinul* szövegezve]: *A szék némely határozatai: I. Ügyvédvallások, II. Tiltások, III. Tiltás alóli fölmentések, IV. Haladék adások. V. Elő nem irt ügyekben hozott végzések. Ügyvédi visszahívások. Gyámsági tiszt letétele* — készült Udvarhelyszék közgyűlésében, november 18-án.

Ezután három bejegyzés következik: »I. 1619. jan. 20-án választott és adatott Urunktól ő felségétől, kapitányul Kamuti Farkas uram ő nga, Kamuti uramtól és a széktől alkapitányságra választott Nagy Menyhért uram.« II. 1621. május 25-én: »Az assessor urak kiépítések [*megválasztásuk*], mivel némelyek elhaltak: Ugron Pál, Simien Miklós, Bögözi András, Pálffy Ferencz, Benczér Ferencz, Tarcsafalvy Albert, Szentmártoni Biró János« — mindenütt utána téve: *uram*. III. 1622. aug. 17-én dobófalvi vitézlő Maróthy György választott az alkirálybiróságra. 1622. sept. 3-án Abránfalvi vitézlő Ugron Pál a széktől és Kamuti főkapitányunktól választott az alkapitányságra, Keresztúrat adták értésére ő kegyelmének, a szék gyűlése helyén«. [Az udvarhelyszéki régi levéltárban levő eredeti bejegyzésből.]

Ez utóbbi évről meg van ugyan ezen régi levéltárban a *Keresztúr széki* székülők [*assessor*] névsora, kik így következnek: »Bencdekffy Thamás, rugonfalvi, János deák gagyí, Kereső János kis-solymosi, Demeter Ferencz csekefalvi. Később Kereső János és Demeter Ferencz haláluk után székülők lettek: Pálffy Ferencz gagyí, Fekete István tordátfalvi, Miklós Ferencz és Gáspár Ferencz kobátfalvi, Boér István és Pálffy György tarcsafalviak, vicekirálybiró volt Farkas Ferencz, utána Maróthy György, utána Orbán Péter — mindenütt után-téve: *uram*. Notarius Farkaslaki Mátyás, Kobáfván lakik.«

e levelét előtte bemutatja. [Báthori Zs. kir. k. II. 588—89. ll.]. 1591. július utolsóján jánosfalvi *Kelemen Tamást* a közrendből, május 21-én ugyan odavaló *Vas Lukácsot* hasonló állapotból a lófői rendbe emelte, úgyszintén az almási *Rigó-nemzetséget* is 1591. május 17-én kelt lófőségi levelével. Bezárja ez adománysorozatot a fejedelemnek 1591. július 16-án kelt új adománylevele, melylyel ozdfalvi [e névből romlott el a mai *Oltzfalva* községnév] *Alárd Máténak*, az udvarhelyszéki puskás gyalogok vezérlő hadnagyának [*ductor*] és testvéreinek *Alárd Jánosnak* hív szolgálataikért Hosszú-Bögözben levő nemes házukat és udvarukat, melyeket békésen bírtak ők és elődeik, csak elegendő írásuk nem volt róla, nekik és mindkét nemű örökösöknek adta s adományozta örök jogon. [Báthori Zs. 1591-iki kir. k. II. 325—25. ll.]

Az *esküforma* ez volt: «Én N. N. [*nevezd a nevedet*] esküszöm az élő Isten teljes szentháromságra, egy bizony Istenre, az én igaz hitemre, hogy minden előttem perlekedőnek minden dolgában, a mi tisztemhez illik, minden személynek, u. m. gazdagnak és szegénynek, válogatás nélkül, kérést, kedvezést, jutalmat, félelmet, szeretetet és gyűlölséget félretéve, mint Isten s lelkiismeretem szerint cselekednem kell, tehetségem szerint mindennek igazságos ítéletet teszek. Ugy segéljen a Szent Háromság egy bizony Isten».

»Voltak ezek Balassy Ferencz főkapitányságában, Ugron Pál főkirálybiróságában, azután Tholdalagi Mihály fő- és Alia Sámuel kapitányságában.« [A szék régi levéltára *eredetijéből*]. Ez adattöredékekből következtethető a szék őskorról átszállott közgyűlési, közigazgatási és tiszti szervezete, a törvényszék mint első bíróság, mely az 1562. jun. 22-én segesvári orsz. gyűlési törvény szerint 12 tagból állott [*Szék. Okl.*, II. k. 163. l.], kivehetők a választási és alakulási formák, szóval: az anyaszék politikai egyedi alakja.

A mint a fejedelem székét elfoglalta, fölgerjedt ellene is — mint I. Szapolyaitól kezdve minden erdélyi nemzeti fejedelem ellen — a Habsburgok gyűlölsége, s az ország megrontását és az ő megbuktatását elhatározták. Homonnai, Dóczy, Kendy István hamar azok eszközeivé szegődtek. II. Mátyás hadsereget szervezett ellene, s lengyelt, tatárt, moldvai és oláh vajdát, vele szövetségben, támadásra bujtatta fel. Bethlen békekötéssel kísérelte meg ellenfele kibékítését, s míg követei alkudoztak, ő 1614. elején a székelységet összeíratta s hadi erejéről meggyőződött. Ez összeírás, vagyis az udvarhelyszéki ez évi *Hadszemle-könyv* [lustra] a legteljesebb az összes székely lustra-könyvek közt, kezdődött febr. 18-án s fejedelmi biztosok előtt folyt és végződött be; négy rovata volt, az 1. a főnépet [*primor*], 2. a lóföket [*primipilus*], 3. a puskás gyalogokat [*pedites pyxidarii*], 4. a felszabadítottakat [*libertinus*] foglalta magában; számbavétettek és a harmadik rovatba oldalvást igtattattak be minden falunál az ősjobbágyok [*jobbagiones antiqui*], a fiskus elfoglalása előttiek, a fiskus által elfoglaltatottak, az elfoglalás utániak, a zsellérek [*inquilini*], jövevények, a különböző rendek özvegyei, árvái, az elgyengültek. Az összeredmény volt: 125 falu, 1 város [*Udvarhely*], Keresztúr a faluk közé iratott; 46 nemes vagy elsőrendű [*primor*], 3 nemesi özvegy, 682 lófő, 558 gyalog, 486 felszabadított, 501 ősi jobbágy, 258 fiskusivá tétel előtti jobbágy, 189 fiskusivá tett jobbágy, 347 fiskusivá tétel utáni, 388 zsellér, 311 jövevény, lófők özvegyei, árvái, elgyengültek és mások szolgálatában levő lófő 166, puskás gyalogok özvegyei, árvái, elgyengülte és mások szolgálatában levők 102, felszabadítottak özvegyei, árvái, elgyengülte és mások szolgálatában levők 261, a városon levő zsellér 31. A város adója 107 for. volt. Udvarhelyszék össznépessége tett 4430 családot, ötszörös számítással 22150 lelket,¹⁾ a mi, tekintetbe véve a férfinem szaporaságát, 3—4,

¹⁾ *Udvarhely vármegye* régi levéltárában, az úgynevezett *Székely Nemzeti Ládában* levő *eredetiből*, a 73. laptól a 177. lapig.

Könnyebb összehasonlítás végett itt közlöm a fejedelem 1627-iki második *Hadszemle-könyve* [lustra] összeredményeit is. Ennek is négy rovata volt, 1. főnép [*primor*]; 2. régi

olykor több fia is lévén egy családfőnek beírva a *Hadszemlekönyvbe*, biztató jel volt a fejedelem előtt ugy belzavar, mint kultámadás esetére. Engem a székely ispánság, a királyi könyvekben talált s udvarhelyi tanulmányozásom alatt a székelység által elémutatott — hátrább külön megjelölendő — czímeres [*nemesi*], lófői és gyalogsági adománylevelek tartalma arról győzött meg, hogy Udvarhely-

lófők [*primipili veteres*]; 3. puskás gyalogok [*pedites pyxidarii*]; 4. özvegyek [*viduae*]. Tehát itt a felszabadítottak [*libertini*] rovat helyett az özvegyek vétettek külön rovat alá. A libertinusokat az a nagy tömeg tette, a kiket Báthori Zsigmond szabadtított volt fel, [a mint ő *neretzte*], a várak és főnépek alatti jobbágyságból, s a helyett csak a fejedelemtől függővé, fiskusi jobbágyokká tette. Ezeknek teljes felszabadítását s régi lófői és gyalogrendi szabad székely állapotjukba visszahelyezését már Booskai fejedelem megkezdette, s úgy látszik, hogy Bethlen Gábor a felszabadulás művét befejezte, az általa kezdeményezett törvény rendelete következtében. Ezért nincs a *második Hadszemlekönyvben* [lustra] e rendnek külön rovata, hanem az elsöben különbözö név alatt bejegyzett jobbágyok itt mint visszanyertek [*recuperati*] név alatt fordulnak elő, s ezek, az özvegyek, árvák és lipitor-ok [*cohabitantes* = ennek megfelelője a székely *lipitor* szó]. Ez összeírás szerint Udvarhelyszéken ez időben volt 120 falu. Kimaradt: Atyla, Czibrefalva [ez Udvarhelybe olvadtt bele], II.-Keményfalva, Kénos, Szentegyházás és Kápolnás Oláhfalu, Remete. Oka nincs megmondva a munkálatban. Az összegezést maguk az összeíró biztosok tették meg s iktatták be a *Hadszemlekönyvbe* [lustra], szó szerint így:

Az egész Udvarhely székely székben van: 2 mezőváros, *nemes* [törvényes kifejezéssel: főnép = *primor*] 79, *régi lófő* 1508, lófők özvegyei 60, árváik 30, együttlakók 12, *régi puskás gyalog* [tehát nem közrend, sem nem község] 1197, ezek özvegyei 85, árváik 41, együttlakók 12, a medgyesi összejövétel után visszanyert jobbágyok száma 506, az az előtt visszanyertek száma 44, a birtokok [*possessio* = ez alatt az összeíró biztosok a falukat értik] száma 129, [e szerint némely falu több birtokból állott], visszanyertek örökségei 5. Az összeírás így végződik: *Finis*. Az összeírók nem összegezték a külön számtételeket. De az 1., 2., 3. katonarend és a két rendbeli visszanyertek és együttlakók családainak száma 3452 főre tehető; ötszörösen számítva a családtagok számát, 17,260 lélekszám jó ki, a mihez az elmellőzött számtételek után még néhány %-töli növekedés számítható. [*A Székely Nemzeti Ládában levő eredetiből, 12—107., 151—53. ll.*]

Ez évben külön is összeíratta a fejedelem a falukban levő jobbágy-birtokosok nevét s jobbágyaik számát. Összesen volt 200 jobbágy-birtokos, tehát 79 elsőrendű [*primor*], 121 lófő és más. Legtöbb jobbágya volt Kornis Ferencznek, 20 faluban 105, Balássy Ferencznek 10-ben 79, Dániel Péternek és Mihálynak 8-ban 60, Ugron Pálnak 8-ban 58, özv. Petky Jánosnének 11 faluban 50, Geréb Andrásnak 13-ban 44, Péchy Simonnak 5-ben 28, Balázs Istvánnak 6-ban 26, Pálffy Ferencznek 8-ban 24, Maróthy Györgynek 3-ban 22, Lippai Andrásnak 5-ben 19, Bögzői Andrásnak 9-ben 17, Semien Miklósnak 6-ban 14, Biró Jánosnak 6-ban 14, Biró Györgynek 4-ben 13, Mihály Mátyásnak 2-ben 13, Pál Péternek 2-ben 13, Thyboldy Tamásnak 3-ban 12, Miklós Mártonnak 2-ben 11, Nagy Menyhértnek 4-ben 11, Székely Jánosnak 4-ben 10, Orbán Ferencznek 4-ben 10, süköi Orbán Jánosnak 5-ben 10, Székely Mózesnek 1-ben 10, Tarcsafalvy Albertnek 4-ben 9, Mihály Ferencznek 1-ben 9, Bögzői Farkas Ferencznek 3-ban 8, Benczér Ferencznek 3-ban 8, Kékedi Zsigmondnak 2-ben 7, Kúcsos Jánosnak 4-ben 7, Tombold Ferencznek 1-ben 7. Incze Jánosnak 4-ben 5, Ferenczy Istvánnak 1-ben 6, Fekete Istvánnak 2-ben 6, Magh Istvánnak 3-ban 5, Benedekfi Tamásnak 1-ben 5, Gál Pál Jánosnak, Fosztó Imrének és Máthénak egy-egy faluban 5—5 jobbágya, Geréb Jánosnak és Damokos Mihály özvegyének 1-ben 5, Székely Pálnak, Györffy Ferencznek és Antalfi Györgynek egy-egy faluban 5—5 jobbágya, a többieknek 2—3—4, kilenczvenhatnak volt 1—1 jobbágya. [Udvarhelyvármegye régi levélt. a *Nemzeti Láda eredetiből*.]

szék fejenkénti közfelkeléskor 10,000 fegyverfogható férfit képes volt zászló alá állítani. Ez emelhetette ugy a fejedelem bizalmát, mint országa elleneivel való szövetség vagy békekötés végett kiküldött követei cselekvési bátorságát. E *Hadszemlekönyv* [lustra] adatainak hatása alatt bocsátotta ki a fejedelem 1615. január 18-án a székelység személy szerénti fölkelését szabályozó rendeletét, melyben eléadja a római császárral kötött békeszövetségében való bizalmát, de rámutat a hálátlan Kendy István ármánykodásaira; kiemeli, hogy eddig a székelységet megkímélte, a béke ügyét be- és kifelé sikeresen védte; de most már szükséges, hogy annak fenmaradásáról jó előre gondoskodjék; meghagyta azért Udvarhelyszék minden rendű székelyeinek: hogy feje és jószága, tisztessége és szabadsága elvesztése büntetése alatt, minden, a ki a hazát s abban javait, feleségét, gyermekét szereti, el ne mulassa, hanem a fejed. eddig kiadott rendelete szerint mind személyében, mind jószágáról tartozó lovasával, gyalogjával, órá- napot nem várva, mindjárt hadra fölkészülten, fegyverrel és élelemmel ellátva, Maros-Vásárhely felé csendes menettel induljanak, s jötttest-jövéen, ott Balássy Ferenczre hallgassanak, hogy valahová kívántatik, minden okvetetlen oda megindulhasson. A tisztviselők senkit otthon hagyni ne merészeljenek, hanem minden ember, öreg vagy ifju, személyesen elmenjen; mert ha valakit fizetésért vagy egyéb úton, adományért, kedveskedésért, barátságért honn hagynak, büntetés nélkül nem marad. A közönséges embereknek is parancsolják meg, hogy mind zsellér, földönlakó és más rend, a ki fegyverfogható, személyesen, fejenként legyen készen, s ha a szükség kívánja, keljen fel, hogy ha a fejedelem idegen had ellenséges mozdulatait látja, azonnal az országnak védelmére mehessenek.¹⁾

A török segély-adót [*subsídium*] sürgetvén egy alkalommal a fejedelem a székelyektől: azok vonakodtak. A fejed. 1620. aug. 3-án kiméletesen, de határozott hangon intette a meggondolkozásra és az ország megsegítésében a többi nemzetekkel együttes részvételre. »Minap is kívántuk — ugymond — hogy ti is egyik nemzet lévén a hazában, ugy kellene, hogy a segítség harmad részét viseljétek. Ti akkor nem voltatok rá hajlandók, s hivatkozván régi szokástokra, a dolgot nemzeti gyűléstekre kértétek halasztatni, onnan pedig általán oly kemény választ adtatok, a minek nem kellett volna lenni; mert a többi rendekkel ti is egy hajóban lévén, azokkal egyenlő karban forog megmaradástok és csendességtek. A mi kevés számú segélyhadat Magyarországra kiküldöttetek, azzal is magatoknak szolgáltatok; mert a mi itt künn való vigyázásunk által vagytok és lehetek házatoknál csendességben s békében. Ezzel nem vetünk rátok adót; mert a kire adót vetnek, attól fel is hajtják azt. De az nem lehet, hogy a közönséges jótól magatokat megvonjátok s a többi nemzeteket semmivel ne segítétek. Ez nem rendkívüli adó. A török császár adójában eleitől fogva részt vettetek. Minden levelünkben arra intettünk, hogy bárha harmadrészt kellene, viselnétek s a kibocsátott segélyben — csak a mennyiben lehet — vegyetek részt. Most is becsületes hívünket küldöttük hozzátok szóbeli izenetünkkel, intvén

¹⁾ A vármegye régi levéltárában levő eredetiből.

benneteket, sőt meghagyván és parancsolván is, hogy szavaiknak teljes hitelt adjatok s a közjótól magatokat meg ne vonjátok, hanem a többi statusokkal egyenlőképen viseljétek magatokat oly engedelmisséggel, a mi mind magatoknak szolgáljon megmaradástokra, mind mi vehessük kegyelmesen tőletek.«¹⁾

Éber figyelemmel volt Bethlen fejed. a székelyekre. Érdekeik sokban találkoztak. A harcziás fejedelemnek sok katonára s táborozásra mindig kész népre volt szüksége. A székely ilyen volt. Ázsiából hozta azt és zsákmányszomját magával. Csak az adót nem szivelte. Az ellen, hogy ezt is fizessék, katonáskodjanak is, a fejed. széke elfoglalása után mindjárt panaszoltak, de ez az országgyűlésre halasztotta a dolgot, addig 1 frtot minden jobbágy után megigérték. [*Erd. orsz. gyűl. Eml. VII. k. 122. l.*] Egyéb lehetőkben kedvezett nekik. Az 1626. XIX. t.-cz.-ben kimondatott, hogy a székelyeknek házuk szükségére elegendő só adassék; az 1619. XVII. t.-cz.-ben pedig az, hogy az 1614-en innen, székelyből lett jobbágyokat a birtokos bocsássa ki kezéből, ha nem bocsátja, foglaltassék el, s ezután a ki örökséges székelyt jobbágygyá tesz, 400 forinttal büntetessék; a fejedelem hire nélkül zászló alatt levő székelynek magát jobbágyul lekötni, más bárkinek elfogadni vagy jobbágyot eladni nem szabad; ha ilyet valaki a fejedelemtől nyert is, ha kitudódik, hogy zászló alatt volt és hadban szolgált, végére járattván a fejed., az ilyeneket is bocsássák ki kezeikből [*Erd. Orsz. gy. Eml. VII. k. 617—18. ll.*] A székelyek a fejed. felhívására beleegyeztek, hogy a portai adó fizetése végett a köztük élő jobbágyok megszámláltassanak s az ősjobbágyok [a kik Mihály vajda bejövele előtt is azok voltak], az újaktól külön választassanak s ugy irassanak össze, a későbbiek ellenben kapuzámra rovassanak meg. A fejed. maga terjesztette országgyűlés elé 1622. októb. 8-án, hogy nagy visszaélés, s az igazsággal ellenkezik, hogy a székelyek közt élő jobbágyság, melyek száma tizezeret meghalad, sem hadba nem megy, sem adót nem fizet, hanem urának egy-két napot dolgozik, s hadbamenés és minden terüh a kevés lófőre és veres darabontra háramlik. A nemesség, sőt lófők is elhitegetik s jobbágyságra csábitják őket az ország nagy kárára; azért a zászlók üresen maradnak, a székelység pusztul s a haderő apad. Csak Bocskay fejed. után közel 6 ezer székely lett jobbágygyá, a kik csábitásra, vagy kevés kölcsönpénzért kötötték le magukat jobbágyul, látva, hogy ezzel minden terühtől szabadulnak, s maguknak könnyű életet szereznek. Ezért javallotta a fejed. hogy a székely jobbágyok is rovassanak meg kapuzámra ugy, mint mindenféle más jobbágy; akkor nem adják oda oly könnyen szabadságukat, megszaporodik a hadban szolgáló rend s a porta adója megfizetésében is segítve lesz a katonai renden. A fejed. előterjesztése közzéegzéssé lett s nemsokára foganatosított. [*Erd. Orsz. gy. Eml. VII. k. 103. l., VIII. k. 104—106. ll.*] Ennek következménye az elébb ismertetett 1627-iki kettős összeírás, melynek célja a székely jobbágyosításnak megakadályoztatása volt. E célú tartotta szemé előtt a fejedelem a köz- és paraszt-rendből hűség és vitézi tettek által kitűnő székelyek nagy számban felsőbb rendbe emelésével.

¹⁾ A vármegye régi levéltárában levő *eredetiből*.

Ezt sürüin bizonyítják a tények. A fejed. 1614. jul. 16-án sükkői *Kis Pétert* és *Tamást* a felszabadítottak [*libertinus*] közül kivéve, a lófők sorába emelte, [*Orsz. Levélt. Lib. R. VII. Gabr. Beth. 271. l.*], jul. 17-én *Pálfi Illyés Bálintot* szintén azok közül tette lófővé [279—81. ll.], jul. 15-én *Korondi Molnos Gergelyt* [281. l.], jul. 18-án *Siklódi Barrabás Simon* puskás gyalogot sorozta a lófők közé [283—85. ll.], jul. 29-én ugyan *Siklódi Sylvester Albert* puskásgyalogot [286. l.], 1615. sept. 4-én szolokmai vitézlvő *Demién Boldisár* felszabadítottat emelte a lófők rendébe s házát minden adótól, földje termését tízedtől s községi terhektől mentesítette, függő pecsétés levéllel [*Orsz. Levélt. Lib. R. VIII. k. 18—20. ll.*]; novemb. 27-én alsó-boldogasszonyfalvi *Csere* máskép *Szakács Miklóst* és mindkét nemü örökösait a hadviselésekben szerzett érdemeikért nemesítette meg, s jelvényül e címert adta: **Égszinkék paizs, mezejében bokáig érő veres bő mentében** [*tunicae talaris*] öltözött férfi egész életnagyságában, sárga eszímával, vállán jáczintszínű palást, jobbájában kivont szablyát magasra emelve tart, mintha vele sujtani akarna, baljával szablya-hüvelyt; a paizson zárt katonai sisak, melyet díszes kir. korona fed, s csúcsából különböző színű szelemek folynak alá; házát adótól, termését tízedtől s egyházi bértől sat. mentesítette [*U. o. 136—137. ll.*]. 1618. jan. 14-én szentmihályi vitézlvő [*agilis*] *Varga Tamás* puskás gyalogot a lófők közé emelte, házát adótól, földje termését tízedtől szabaddá tette, a szokott és ismeretes fölfegyverkezés kötelezettségével [*U. o. IX. k. 18. l.*]; korondi *Nagy Máthénak* eddig is birt házát hadi érdemeiért *királyi jog* nélkül neki adományozta s mindkét nemü örökösének, a mit kiváltság alakjában ad ki, mihelyt e levelét bemutatja [*U. o. 85—86. ll.*]. Ugyan korondi *Eössy Jánost* közrendi [*plebejus*] állapotából a lófők rendébe emelte, házát minden paraszt közterhektől fölszabadította [*U. o. 86—87. ll.*]. 1621. márcz. 5-én sükkői vitézlvő *Királyi Györgyöt* a székely lófői rendbe emelte s minden adótól sat. mentesítette [*U. o. 210. oldal*]. 1629. jun. 10-én megnemesítette zetelaki *Kovács Andrást*, karácsonfalvi *Bedő Jánost*, székely-szállási *Sigmond Jánost*, kik addig is nemesek voltak s nekik címerül e jelvényt adta: **Katonai paizs, mezejében vaslemezzel beborított férfikar, fegyvert szorítva markában, melyen emberfő van átszurva, egyfelől a fénylő nap, másfelől az újhold.** [*Orsz. Levélt. Lib. R. XIV. k.*]... Mutatták elé nekem udvarhelyi tanulmányozásom alatt e fejedelem még más adomány- és szabadságleveleit is, a miket hátrább külön fogok közölni. Nagylelkü elismeréssel volt irántok s bőkezüleg jutalmazta a fejedelem különös híveit, szolgálait és a kik az ő és haza szolgálatában magukat kitüntették. *Mikó Ferencz* tanácsosáról és kedvelt hívéről magasztalólag írja 1613. nov. 8-iki adománylevelében: »hogy ő nem csak akkor volt hív a fejedelemhez, mikor az ország többi magas állásu főrendei közt boldog és szerencsés állapotban élt, de akkor is, midőn a változó és állhatatlan szerencse koczkája ugy hozta, hogy az ő és haza szabadsága visszanyerése végett, önként, a levert ország határait el kellett hagynia, s részint a fényes portán, a hatalmas török császárnál, részint más tartományokban tartózkodott, éjjel-nappal a fejed. oldala mellett, nem kimélve gondot, munkát, életet, s hűségében megmaradt mindaddig, mig az édes haza határait és szeretteit föltalálhatta s a fejedelem az ország közakaratóból az erdélyi fejedelemség

polczára állítottatott . . . Ezen fáradhatatlan ügyekezeteért és dicséretes állhatatosságáért őt Csík-Gyergyó- és Kászsónszék kapitányává nevezte ki sat. [*Orsz. Levélt. Lib. R. VII. 10—11. ll.*] Ugyan nov. 27-én miklósfalvi *Bögözi Andrásnak*, mind a köz, mind a részleges fölkeléseken tett szolgálataiért megerősítette Báthori Gábortól 1612. ápr. 6-án a Hermány melletti táborban nyert azon kiváltsági mentességét, hogy ő a hadi fölkelésekre maga helyett egy jól fölfegyverzett lovas katonát állíthasson. [*U. ott. 11—12. ll.*] 1614. jul. 29-én atyja *Dersi Petki János* érdemeiért *Petki Ferencznek*, Kornis Kata fiának, mind dersi birtokaira, az ottani nemes házzal és udvarral együtt, mind Musna, Kányád, Jástfalva, Éghe, Szent-László, Gyepes, Agyagfalva, Magyarós, Dobófalva, Vágás, Béta, Oroszhegy, Zetelaka és Felső-Boldogasszonyfalva falukban lévő házakra és birtokokra, melyeket eddig is békével birt, csak fejedelmi levele nem volt róla, új adományt adott, elébb fiágra, magvaszakadván, leányágra is. [*Ugyanott. 282—83. ll.*] Ugyan a fejedelem *Petky Ferencznek* új adománylevelet adott Doboka vármegyében Nagy-Sajóra, Oláh-Budakra, Frits, Felső-Dobó, Alsó-Sebesfalvakra, ugyszintén Árdány, Tövis, Felső- és Alsó-Sebes, Berlad, Radla, Solymos pusztákra és a várhelyi birtokrészre, királyi joggal együtt [*U. ott 283. l.*]. 1615. jan. 7-én *Péchy Simon* belső tanácsosának és kancellárnak hívségeért és hasznos szolgálataiért adományozta egész Balázsfalvát az ott levő nagy udvarházzal, Cziffud, Vecze, Szászpatak falukkal és Thür, Szépmező, Iszpán másképp Bénye, Bua, Lodomány, Tótfalu küüllővármegyei, Martontelke fejevármegyei falukkal, melyeket eddig Vittkai Kászonyi István birt, de a fejedelem megcserelte, [*Orsz. levélt. Lib. R. VIII. k. 19—20. ll.*] 1616. ápr. 21-én Abránfalvi *Ugron Pál*, udvarhelyszéki alkapitánynak és a szék királybirájának ezen, és fejedelmi követi minőségben szerzett érdemeiért újadományképen adta: Szent-Mihály, Szent-Lélek, Tibold, Árvádfalva, Sándorfalva, Abránfalva, Szent-László, Éghe, Bögöz és Dálya falukban levő egész birtokrészeket, melyeknek eddig is, azok nyeresétől fogva békességes birtokában volt, csak elegendő írása nem volt róla, királyi joggal együtt neki és mindkét nemű utódainak. [*U. o. 166—167. ll.*] 1617. június 16-án *Péchy Simon* belső tanácsosának és kancellárának hűsége, egyenessége s neki és az országnak fejededelemségbe igtatása óta, fáradságos munkaköreiben ott-hon, s künn ünnepélyes követségekben, neve nagy dicséretére, s minden jók örömére teljesített szolgálati érdemeiért és azon 3000 forintért, melyet ő a fejedelem helyett többeknek készpénzben kifizetett: az egész Radnóth várát és városát, thordavármegyei Deegh és Kisfalud, Dátos, Ikland, [ma *Ikód*] egész falukkal, Lekencze, Kapus, Lúdas és Szent-Jakab egész birtokrészekkel, melyek Kendy István hűtlensége következtében szállottak a fejedelemre s lettek adomány tárgyává, adta és adományozta elébb fi-, ha ez kihalna, nőágra királyi joggal együtt. [*Orsz. Levélt. Lib. R. X. 10., 11., 12. ll.*] 1618. decz. 16-án megtekintvén idősb nemes *Balassy Ferencznek* mind jeles erényeit s különösen katonai ismeretekben jártasságát, a mikben ő kitűnik, mind hazája iránti kegyeletét, mind végre az eleitől fogva harci vészekből hányatott és sokszor veszélyeztetett magyar nemzet iránti szeretetét és fejedelme iránt minden időben teljesített

engedelmességét és hódolatát, a mik őt arra ösztönözték, hogy a mi az ő tisztességét és javát s szerencsáját emelné, szintén semmit el ne mulasztson, de készséggel mozdítson elő; mely jótékonyság által a fejedelem az utókor előtt magának a halhatatlan nevet s alattvalóinak szívét és szeretét nyeri meg: ez okokból említett hívének, az erdélyi dézmák bérlőjének, a ki gyermeké s II. János választott király fejedelemségbe beigtatása óta, minden fejedelmek alatt, otthon és a hadakozásokban, a szerencse minden viszontagságai közt dicséretes szolgálatát felajánlotta, olykor a haza üdvéért minden javának kockáztatásával önként számkivetésbe menvén, néha a világ két leghatalmasb monarchájához hasznos követségekben járván, a hadjáratok alkalmával kapitányi tisztében szintén a legjobb vezér kötelessége szerint járt el; utoljára a fejedelemnek is mind otthon, mind a hadviselésekben fejedelemsége kezdete óta üdvös tanácsaival s az ő hűségére bizottakban, főleg pedig a jelenvaló tanácsosi és haszonbérloi minőségében, agg korának méltó dicséretére jeles szolgálatokat tett: az egész Kutyfalva nevű oláh falut, Fejérvármegyében *kir. jogával* együtt örök jogon neki adományozta. [Ugyanott. 47—48. ll.] Ugyanez évi július 9-dikén nemes és vitézlő *Alárd Farkasnak*, a fejedelem és ország iránt minden alkalmossal s a hadi vállalatokban hasznos részvételével szerzett érdemeiért őt népes jobbagytelket adományozott Udvarhelyszék *Ozdfalva* nevű falujában, melyeket eddig is birt s most is bir, csak írása nem volt róla, *királyi jogával* együtt örökösön s mindkét nemű örököseinek. [U. o. 81—82. ll.] Ugyanaz évi aug. 23-án *Petky János* özvegyének, *Kornis Katának és fiának, Petky Ferencznek*, az özvegyek iránt viseltető kegyelmességénél fogva egész Ders falut, az ottani nemes udvarral és udvarházzal, továbbá Musna, Agyagfalva, Magyarós, Bögöz, Fancsika, Béta, Vágás, Dobófalva, Felső-Boldogasszonyfalva, Oroszhegy, Zetelaka, Gyepes, Éghe, Jászfalva [igy] és Kányád birtokrészekkel, a miket eddig is birt, ma is bir, csak írása nem volt róla, *kir. joggal* együtt neki és nevezett fiának adományozta, fiágra, kihalás esetén nőágra is. [U. o. 94—95. ll.] 1620. június 23-án megerősítette — és hozzá *kir. jogot* adott — Péchy Simonnak a gyulafejevári káptalan előtt Haller Istvánnal és Zsigmonddal a Fejérvármegyében *Eczel* szász faluban, elpusztult állapotban levő nemesi udvarház és tartozandóságai s nevezetesen az ott eleitől fogva szokásban volt *Gerébség* tiszte iránt kötött szerződést. [U. o. 173—175. ll.] Ugyan a fejedelem 1620. július 29-én h.-szentmártoni nemes és vitézlő Magh István, azon érdemeiért, a miket régen is, most is székelyek közti jeles szolgálataival a fejedelem irányában szerzett, jelesen, hogy a haza szabadságáért vívott minden harcaiban részt vett, s a rábizottakban híven járt el: eddigi lófői állásából kivevén, az erdélyi és magyarországi nemesek sorába vette fel, s neki a következő czímert adta: Égszinkék paizs, mezejében gyöngygyel és drágakövel díszített korona, melyből fél oroszlán természetes színben festve, nyitott szájjal, kinyujtott nyelvvel, jobblábával fölemelt bozogányt erővel megragadva tart, a paizs felett katonai lezárt sisak, melyet drágakövel s gyöngyökkel díszített korona fed, a sisak csúcsából különböző színű foszladék omlik alá, e felett h.-szentmártoni házát adótló, termését

tizedtől sat. mentté tette s erről kelt levelét mindkét nemű örököseinek kiadatta. [U. o. 187—188. ll.] Ugyanazon évi július 11-én *Sámbokréthy Miklós* fejedelmi nagyobb kancelláriai irlnoknak, azon szolgálataiért, miket szüntelen a fejedelem oldala melletti hív fáradozásai által szerzett, Székely-Udvarhelyen [itt láttam alkalmilag legelőbb ez összetételt] levő egész birtokrészét, a rajta levő nemesi udvarral, malommal és a magyarul *Járosfalvának* nevezett pusztával [*praedium*] együtt, úgyszintén Telekfalva, Ders, Árvádfalva, Patakfalva, Felső-Boldogasszonyfalva, Oroszhegy, Márófalva, Vágás, Dobófalva és Bikafalva nevű birtokokkal együtt, melyek békés birtokában volt eddig is, csak hiteles írása nem volt róla — előbb fi, azok kihaltával lányörököseinek adományozta és irta be. [U. o. 189. l.] Ugyan az nap Bögözi Farkas Ferencznek, a ki néhány évét a fejedelem udvarában szolgálván, a rá bizottakban híven és szorgalmatosan járt el, Bögözben levő összes birtokát az ott lévő udvarházzal, úgyszintén a Gyepesben, Matisfalván, Agyagfalván, Zetelakán, Magyaróson, Czybrefalván [tehát még ekkor fennállott] és Bétában levő királyi birtokokkal, melyeket eddig is birt, most is bir, *királyi joggal* együtt előbb fi-, utóbb lányágra is adományozta. [U. o. 190—91. l.] 1624. sept. 25-dikén *Kapi András* tanácsosának Nagyságos [*Magnificus*] czímet adott, s őt az erdélyi és magyarországi részekbeli Nagyságos urak [*mágnások*] közé emelte, s meghagyta, hogy neki mind köz, mind magán ténykedéseknél e czímet adják, s mindazon kiváltságokkal, mentességekkel és kedvezményekkel élhessenek ő és mindkétnemű örökösei, a mikkel más Nagyságos urak élnek. [*Orsz. Levélt. Lib. R. XIII. köt. 5—6. ll.*] 1625. május 2-án *Bögözi Farkas Ferencznek* sok rendbeli érdemeiért adományozott Bögözben egy udvarházat s négy népes jobbágytelket, Telekfalván és Dersben hármat, melyek azelőtt Sámbokréthy Miklóséi voltak, magtalan halála után pedig a fejedelemre szállottak, azon okból, mert a Sámbokréthyek közt egyesség állott fenn, hogy ha valamelyik magtalanul hal el, vagyona szálljon a másikra, de ehhez nem járult fejedelmi megegyezés; adta *királyi joggal*. [*Ugyanazon Lib. R. 48—49. ll.*] 1625. augusztus 28-dikán új adományt adott nemes *Fiadfalvi Geréb András* hívének összes jószágaira, *kir. joggal*. »Azon férfiak közé számítunk tégedet, — mondja a fejedelem — kiknek neve a halhatatlanság dicsőségével tündöklik, a ki Szamosújvár vára és várórsége s gyalogtestőrségünk főkapitánya vagy, s a kit neved örök díszeért fejedelmi bőkezűséggel kívánunk felruházni. Te ugyanis csaknem bölcsődtől kezdve kedves hazádnak és fejedelmeinek a szerencse minden változásai közt, otthon és a hadban, mindig kiváló hűséggel és egyenességgel szolgáltál, úgyis mint legvitézesebb katona, úgyis mint a katonai tudományokban legjártasabb kapitány; sőt különböző országokban levő ügyekben is annyi munkát, nehézséget és veszélyt állottál ki életed kockáztatásával, hogy erényeid jutalmául mind e kitüntetést kiérdemelted.« Ezekre való tekintetből a fejedelem neki adományozta Felek és Szederjes falut Fejérvármegyében, Udvarhelyszék nagy számú falui közt Fiadfalvát, hol a lemlott udvarházat kőből, vár alakjában az adományozott saját költségén építtette újra, sok más falukkal és udvarházakkal, úgyszintén a

Küküllővármegyében levő Sárd faluval együtt; adta pedig valamennyit neki és mindkétnemű örököseinek örök időkre s visszavonhatlanul. [*Lib. R. XIII. k. 44—45. ll.*] 1629. január 20-án a fejedelem *Kis-Redei Rédei Jánosnak*, ki öt részint a haza szabadsága védelmére kezdett s szerencsés sikerrel végzett hadi vállalataiban híven segítette, részint 15 évnél tovább volt belső kamarása [*cubicularius*], Remetén lehető kir. jogait s Udvarhelyen levő udvarházát, úgyszintén a H.-Szent-Pálon levő udvarházát, a H.-Szent-Péteren, Városfalván, Recsenyében, H.-Szent-Mártonban, Lövétén, Gyepesben, Lókodon, Bágyonban, Karácsonfalván, Oklándon, Ujfaluban, Vargyason, Dáallyában, Musnán, Bözödön, B.-Ujfaluban, Ravában és Kőrispatakon, nemkülönbén Marosszéken Erdő-Szentgyörgyön levő 3-dik nemesi udvarházát; továbbá Havadtón, Vadasdon, Rigmányban, Havadon, Gegesben, Csitfalván, Szent-Jánoson, Mag [*így*] falván, Kibéden és Váradon levő régi birtokaikat; ismét Küküllővármegyében Fületelke és Kis-Szöllös nevű birtokokat, melyek azelőtt Kornis Ferenczéi voltak, s halála után Bornemisza Jánosra, az ő özvegyére, s Kornis Margitra, Rédei János nejére és a hajadon Kornis Margitra, mint Kornis Ferencz maradékaira szállottak, *kir. jogával* s minden tartozandóságaival sat. « [*Orsz. Levélt. Lib. R. XIV. k. 69—70. ll.*]

Nagy kitüntetésben részesítette a fejedelem 1628. július 7-én homoród-almási *Kovács Pétert*, udvari kancelláriája esküdt irnokát s általa atyját, Kovács Andrást és testvéreit. »Értesült — úgymond — tanácsosaitól ezen hívének tudományszeretetéről és emberek előtti kedvességéről, s indítatva érezte magát öt fejedelmi kegyelmessége által megjutalmazni. Ő nem nemes szülöktől származott, de sorsát s nevét erényei által a nemesek sorába emelte, a latin nyelvben és szépírásban magát tökéletesítvén, annyi érdemet szerzett, hogy utóbb az udvarnál mint a levelek leírója, ügyesbajos dolgok elintézője, a rábizottak hív és pontos teljesítése által a fejedelem előtt magát egészen megkedveltette. Ez okokból, és hogy még nagyobb hűségre s felsőbb tisztesség után törekvésre serkentessék: őt és általa atyját, Kovács Andrást, két testvérét Antalt és Jánost s mindkét nemű örököseit a paraszt és szolgai rendből, melyben születtek és eddig voltak, Erdély és a magyarországi Részekben levő valódi, igaz és kétségtelen nemesek közé emelte fel s igtatta be, megparancsolva, hogy őket ezentúl mindenki ilyenek tartsa és ismerje el; czímerül pedig e nemességi jelvényt adta nekik: Egyszínkék paizs, melynek mezejében nagy üregű kőszikla emelkedik ki, rajta természetes színben egész nagyságban festett oroszlán látszik felemelkedő állásban, ballábával kivont nehéz tört [*mucro*] tart, a jobban író tollat; a paizs felett lezárt katonai sisak, melyet gazdagon ékesített kir. korona fed s rajta természetes színű pellikán, mely saját szívét mardosva mellette levő két kis fiát vérével itatja; a sisak csúcsából színes szelemek folynak le; ezen kívül almási házát minden adótól, földi termését tízedtől sat. mentesítette s erről *saját, kancellára és titkára* aláírásával erősített függő pecsétes adománylevelet adott ki, a mi 1629. évi ápr. 3-án a három nemzet országos közgyűlésén bemutatván, felolvastatott és kihirdettetett, senki ellent nem mondván. Aláírta: *Frater István*, ítélmester. [*Orsz. Levélt. Lib. R. XIV. köt. 96—98. ll.*]

Különös történelmi értékűek a fejedelemnek ma is virágzó nemzetségek részére tett adományai. Nagy Iván, az első rangú magyar genealogus, egyik legrégebb törzsökös székely nemzetségnek írja a Kadicsfalvi Török nemzetséget, melynek czímeres nemességét *Török Gáspár*, székely gyalogok hadnagya [*ductor*] kapta — a ki már az 1614-iki székely Hadszemlekönyvben [*lustra*] Kadicsfalván egyedül iratik régi nemesnek — az általa eddig is ősi székely jogon birt kadicsfalvi nemesi udvarházára és Szent-Tamás-Tibold községi malmára Bethlen Gábor fejedelemtől — az előtte fekvő oklevél tanúsága szerint — 1617. jun. 21-én nejével, Benedekffy Borbárával; birt ő Fejér vármegyében Páloson és Peteken is.¹⁾ Katharina özv. fejedelemnő abránfalvi *Ugron Pálnak*, kinek János fia a királyné étékfogója, s remélhetőleg jeles tulajdonainál fogva atyja nyomát követve, a hazának hasznos szolgálatára lesz, *Hari* nevű birtokot Fejér-, *Szent-Jakabot* Thorda vármegyében — melyeknek Geréb Anna nejével való házassága óta eddig is birtokában volt — új adományképen kettőjüknek adta örökjogon. [*Erd. osztály. Lib. R. VII. k. 673—75. ll.*] Ugyanezen fejedelem 1626. aug. 20-án neki adományozta a Kányádon levő, Bakó Lázár-féle egész nemes telket kir. jogával együtt. [*Erd. osztály. Lib. R. VI. 346—49. ll.*] *Dániel Mihály* háromszéki székelyek kapitányának ugyan Bethlen G. fejedelem új adományt adott felső-rákosi, vargyasi és ahoz tartozó birtokairól, mint önfeláldozó hívének, a ki ifjusága óta Erdélynek, az ő kedves hazájának és fejedelmének a haza kegyetlen elleneivel vívott harcokban, s az adományozó fejedelemnek szintén máskor is, de kivált az erdélyi fejedelemségből a híres Magyarország királyságára hivatásakor minden hadi vállalataiban, miket II. Ferdinánd római császár ellen a magyar nemzet régi szabadságai helyreállítása végett kezdett s már két év óta folytat, vele részt vett, elhagyva otthonát, övétől távol, mindig a fejedelem mellett maradt, életének folytonos veszélyeztetésével s vére bőséges ontásával neki nagy szolgálatokat tett:²⁾ — 1629. nov. 1-én Lállfalva falut adományozta neki, s végrendeletében 3000 aranyat, 200 frtot, két aranyos kupát, egy nyeret, egy lóra való szerszámot, 12 szem velencei gránátot és 16 ház jobbágyot hagyott.³⁾

Örök emléket állított a nagylelkű és igazságos fejedelem siménfalvi *Székely Mózes* fejedelmi férfiúval volt barátságuknak és saját szive nemességének két adománylevelében. Az *elsőben*, mely »1628. aug. 22-én kelt, írja, hogy ifj. Székely Mózesnek és nejének Lónyai Judithnak azért, mert örökre kegyes és hálás emlékezettel tiszteli siménfalvi Tekintetes és Nagyságos Székely Mózesnek, a századában hasonlíthatatlan hősnek halhatatlan érdemeit, a ki mind a fejedelem magán sorsa idejében, hozzá a kölcsönös kötelességek kötelékeivel a legbensőbbben volt füzve, mind pedig iránta való szeretetért a fejedelem különös tiszteletét birta, mindjárt, a mint ő az életből kimúlt, élete egyéb

¹⁾ *Magyarország Családai. XI—XII. köt. 310—16. ll.*

²⁾ *A Vargyasi Dániel Család Eredete. 39. l.*

³⁾ Ugyanaz 46—47. ll.

gondjai közt nem utolsó gondolata volt az, hogy halála után született s nevét viselő egyetlen fia, siménfalvi Nagyságos Székely Mózes úr iránt, a ki hozzá vérségileg sem idegen, kegyességének, fejedelmi kegyelmének s bőkezű adományának világos jeleit adja, — azért a mint megtudta, hogy a gyerekkorból és dajka-kéz alól kikerült, hogy azonnal a tudományok díszeivel ékesíttessék fel, tanodába, a Gyulafejérvári gymnasium mesterei felügyelete alá adta, hogy ott testvéreiről való legkedvesebb öcsceivel együtt gondosan neveltessék és oktattassék. A mint ifjúvá növekedett, az *inasok*, a mint pedig ebből a korból nagyobbra nőtt, *udvari szolgálóinak* sorába vette fel s kevéssel azután *étekgóói* közé sorozta, s az Udvarhely székelyszéki királybíróságra emelte és magasztalta fel, mely hivatalt most is visel. Ezzel azonban a fejedelem nem elégedett meg, birtokokkal és birtokjogokkal igyekezett őt gyarapítani, melyek az életnek nem csekély emeltyüi, neki adományozván az egész Szederjes, Fejérmegyében levő, s a fiadfalvi, Udvarhelyszéken levő birtokot, az ottani kastélylyal és nemesi udvarházzal, úgy Boldogasszonyfalvával, melyek azelőtt Geréb Andráséi voltak, de ő mindkét ágon magtalanul halván el, azok a fejedelem adományozása alá jutottak, a miket az azokban lehető *kir. joggal* együtt, a neki fizetett 3000 tallér kárpótlásául Székely Mózesnek és arájának, Lónyai Margitnak fi-, kihalván az [*mit Isten távoztasson!*] nőágra is örök jogon visszavonhatlanul adta, adományozta és ajándékozta, s neve aláírása alatt költ és függő pecsétével erősített levelét adta róla, a mit kiváltság alakjában adat ki, mihelyt az előtte bemutatattik. [*Orsz. Levélt. Lib. R. XV. köt. 48—49. ll. Kiad. a Szék. Okl. IV. k. 234—236. ll.*]

A másodikban szintén egy fejedelmi szív fenkölttségével írja: »hogy hálás emlékezetében örzi bámulandó érényeit, dicséretes szolgálatait és hazaszeretetét néhai Nagyságos siménfalvi idősb Székely Mózesnek, a miket ő Erdélyországa legvérszteljesebb időszakaiban annak közjava iránt a legbuzgóbban tanúsított s élete és javai sokképen való koczkáztatásával nemcsak a vezér minden kötelességét teljesítette, de az ország védelmezésében oly példával járt elől, hogy mindenütt jelenlevőnek látszott, a hadsereget olykor szerencsés eredménynyel vezérelte s magán ügyeit a közügynek erős lélekkel mindig alárendelvén, magát nemzete előtt örökké olyannak bizonyította, hogy minden időben a haza elleniségei esküdt ellenének s a közszabadság legerősebb védelmezőjének mondattott. Megszánta — így szól tovább a fejedelem — az ifjú Székely Mózes, a páratlan hősnak halála után született egyetlen fia egyedül való árvaságát is, a ki a múlt idők viszontagságai miatt nem hogy atyja szerzett javait öröklési jogon átvehette volna, sőt ősi és szerzett vagyonaitól is oly körülmények között s oly módon fosztatott meg, hogy kevés remény van hozzá, hogy valaha visszanyerhesse. Hogy tehát egy oly jeles férfinak örököse, — a kinek a haza iránt annyi érdeme van, a ki a hazát érényével megtisztelte, ingadozásában erős karral támogatta, mikor el volt nyomva, nagy lelkével fölemelte — atyjának nyert javaiból kifosztva, számüzöttnek és hontalannak tekintethessék, a ki iránt különben is a fejedelemhez anyai ágon való vérségi kötelék is szánakozásra indítja, azon czéltől vezérelve, hogy őt atyja érényeknek s hősi bátorságának

követésére buzdítsa, neki adományozta az egész *Marosújvár* várát az alatta fekvő Maros-Újvár mezővárossal, s Miklóslaka, Cserged, Oláh-Besenyő és Musna falukkal, s Henningfalva, Csongva, Bago fejevármegyei birtokrészekkel, nemkülönbön Szilvási Cseszeliczky Boldizsár és neje Osztopáni Pernyeszi Erzsébet Thordavármegyében levő Felső- és Alsó-Lupsa nevű egész falvaikkal, úgyszintén Nagymegyeri Keresztesi Pál fejevármegyei Szentkirály s aranyosszéki Hidas, Csákó, Örményes, Mohács és Dombro nevű faluinak birtokaival és birtokrészeivel. [*Szék. Okl.* IV. k. 204—208. ll.]

Jellemző a fejedelemnek azon 1618. márcz. 5-én Péchy Simon szolgájának és szabójának adott nemesi kiváltságlevele is, melylyel Szabó Pált, a ki a különböző eddigi, sőt a mostani fejedelem alatt is nemcsak szabó mesterségével híven szolgált az erdélyi urakat, de egyéb rábizottakban is lelkiismeretesen járt el és a hadi vállalkozásokban is a szeretett haza jólétéért és megmaradásáért mindig részt vett és készségesen harczolt: ez érdemeiért a fejedelem nevezett Szabó Pált plebejusi és nemtelen állapotából kiemelvén, Erdély és a magyarországi Részek nemesei közé emelte és sorozta, s neki e czímert adományozta: »Égszinkék katonai paizs, mezejében zöld köntösbe öltözött életnagyságú férfi, kinek arczán rettenthetetlenség van kifejezve, jobb kezében kivont kardot tart fölemelve, baljában szabó-ollót; a paizs felett gyönggyel és drágakővel díszített királyi korona sat., a kiváltság mindkét nemre volt adva s függő pecséttel erősítve. [*Lib. R.* IX. k. 9. l.]

Végül 1613. nov. 28-án Bolgárfalvi Lippai Andrásnak élete végéig Báthori Gábor fejedelem által a sófalvi bányából adott 50 magyar forintról kelt adománylevelét megerősítette. [*Orsz. Levélt. Lib. R.* VII. k. 76—77. ll.] 1614. jan. 17-én Buzaházi Dersi Jánosnak a sófalvi sókamara jövedelméből 100 m. frtot adományozott életéig. [*Ugyanott.* 78. l.]

Itt említem meg Brandenburgi Kata özv. fejedelemné három adománylevelét, a mik már nagynevű férje alatt kezdeményezve voltak. A fejedelemnő t. i. 1630. február 24-én Székely-Keresztúr mezővárosban levő egész részjóságot — kivéve a Küküllőn levő malmot, úgyszintén az Ujszékelen, Csekefalván és Bethlenfalván levő részbirtokot, melyek egykor fiadfalvi Geréb Andráséi voltak, de magszakadta után a fiskusra szálltak s az udvarhelyi várhoz birattak, *királyi joggal* együtt adományozta Székely Mózesnek s mindkét nemű örököseinek sat. Az adománylevelél indokolása kevés módosítással az, a mi a Bethlen Gábor fejedelemé. [*Brandenburgi Kata kir. könyve* XVI. köt. 32—33. ll.] Ugyan az özv. fejedelemné 1630. május 7-én Almási *Literáti Kovács Péter*, a fejedelmi kancellária íródeákja és esküdt jegyzője javára megerősítette azon két ajándéklevelet, melyek egyikében Almási Kovács Antal neje Földi Orsolya sok jóságaiért egy egész székely örökséget adott nevezett Kovács Péter deáknak, a másikban ugyan almási Czike Orsolya, Kovács Imre özvegye szintén egy ősi székely örökségét hagyta szintén Kovács Péternek s mindkét nemű örököseinek. Az első kelt 1629. december 20-án, felhovatik benne, hogy Kovács Péter az ajándékozót sokáig tartotta, szükségében segítette, táplálta és most is:

táplálja; hagyta 160 frtban örökösen, minden tartozandóságaival, földekkel, rétekkel sat. úgy, hogy a ki ki akarja váltani, fizesse le ez összeget. A másik is 1629. deczember 20-án kelt, okul itt is az hozatik fel, a mi az elsőben, az örökség 150 frt érőnek iratik, mit a kiváltani akaró előbb kifizetni tartozik. A fejedelemné megerősítő oklevelet adott róla. [*Ugyanott.* 74—76. ll.] Ugyan a fejedelemné 1630. július 23-án Ilykei serény és vitézlő *Nagy Jánost* és Sándor, István, Ferencz és Jeremiás nevű fiait lófői állapotukból a nemesek rendébe vette fel s nekik e czímet adta: Katonai égszinkék paizs, mezejében egymással keresztbe tett két ajtókulcs, a mi a fejedelmi udvar ajtóinak bezárására szolgál, alatta gyönggyel és drágakővel ékesített kir. korona, a paizson bezárt katonai sisak, a mit ismét korona fed s ezen az előbbihez hasonló két kulcs; a sisakcsúcsról színes szelemek folynak le; házaik adótól, földjeik termése 9-edtől és tízedtől mentesítették. [*Ugyanott.* 138—139. ll.]

Daczára a lángeszű fejedelem bölcs intézkedéseinek, a megtörténtekeket nem történtekeké ő sem tehetette, az idő kerekét vissza nem fordithatta. Az a jog- és birtok-egyenlőség, a mit a segesvári 1562-iki törvény szétrombolt, régi állapotára többé visszavihető nem volt. A negyvenezer föllázadt székely gyalogrend confiscált, a más két rend között részint kiosztott, részint azután eladományozott nagy föld-complexumot a nemes birtokosoktól mind visszavenni nem lehetett. A főtisztviselőkben a tények erejével fejlődött ki s erősödött meg a *nemes* osztály, a székely aristocratia; az elsőség [*primor*] csak visszaemlékezésé vált, ősi katonarendnek csak a lófő [*primipilus*] rend maradt meg. Báthori Zsigmond, Bocskai és Bethlen Gábor fejedelem helyreállították a harmadik vagy gyalog [*pedites pyxidarii*] katonai rendet, a felszabadítottakból [*libertinus*] s jobbágyokká lettekből magukat kitüntetőket a gyalog, lófő és nemes rendbe emeltettek, s már Bethlen alatt a régi székely haderő annyira gyarapodott, hogy a fejedelem nagy harczaiban ismét döntő súlylyal birtak. A székely önkormányzat: törvényhozás, közigazgatás, igazságszolgáltatás, szóval az egész közhatalom ez alapon nyugodott, a súlyly azonban ismét a nemzet hadi erejére volt fektetve. Jeles hadvezérek növekedése, diadalmas hadjáratok, új harcziás nemzedék képződése, a székely birtok és hadképesség megszilárdulása a székelységet egy szervezett és fegyelmezett katona-nemzetnek bizonyították.

A szék közállapotának e szerencsés változását mutatja a szék főbb alkotó részeinek fejlődése is. *Székely-Keresztúr* mezőváros birája és polgárai régi kiváltságuk s 1562-iki állapotjuk után tudakozódván a fejevári káptalannál: az 1627. aug. 26-án a fejedelemnek jelentette, hogy a kívánt kiváltságot a sok romlás és az ellenség pusztításai miatt nem találta meg; de az 1562-diki Regestrumot, melyben Izabella királyné és fia II. János király a Székelységen a jobbágyokat és falukat elosztották, megtalálták, de ebben nincs meg, hogy Keresztúr városát valakinek eladták volna. Adó alá is a biztosok csak Geréb András két jobbágyát irták. E fontos központi hely és kiváltságos város — ez adat szerint — ama vészes időben a megsemmisülés sorsát kikerülte. E városnak azon Izabella királynétól nyert, s Báthori István lengyel királytól és Báthori

Zsigmond fejedelemtől megerősített kiváltságlevelét, melyben a város lakói — a török adón kívül — minden névvel nevezendő pénzfizetéstől, díjatalánytól [*taxa*], adózástól, sőt a kamarai nyereség fizetése alól is örökre fölmentettek, 1629. decz. 21-én kelt levelében megerősítette, s Osztopáni Perneszy István udvarhelyi várkapitánynak és a szék királybiráinak meghagyta, hogy a székely-keresztúriakat nyert s annyi időtől fogva birt szabadságukban mind maguk tartsák meg, mind másokkal tartassák meg.¹⁾ A két *Oláhfalu* lakosainak Báthori Gábor fejedelemtől nyert s fennebb [l. 310. l.] ismertetett kiváltságait a fejedelem 1614. május 8-án egész kiterjedésökben elfogadta, helyeselte és megerősítette; sőt kegyelme és jótékonyága bővebb kifejezése végett, azon czélból, hogy a közönségnek előmenetelét eszközölje, jólétüket gyarapítsa, hogy ők napról-napra mind a fejedelemnek, mind az országnak nagyobb hasznára lehessenek, eddigi kiváltságukat a következő czikkekre foglalt mentességekkel és szabadságokkal bővítette ki s díszesítette fel őket: 1. ezentúl Udvarhely székely szék kapitányaitól, fő- és alkirálybiráitól és más tiszteitől semmi függésök ne legyen, s azok felettök semmi hatósági jogot ne gyakoroljanak; de legyenek a fejedelem fejevári udvara gondviselőjének [*provisor*] hatósága alatt, az igazgassa és kormányozza őket, de úgy, hogy a fejevári gondviselő is őket ezen szabadságlevel feltételei ellen semmi terüh és szolgálattételre ne kényszerítse; a szék kapitányai és királybirái is közöttük ezután semmi nyomozást és végrehajtást ne tehessenek; de minden terhet és birságfelhajtást közöttük a fejevári gondviselő végezhesen, s a terhek és birságok nem más, mint egyedül a fejedelem részére vétessék fel. 2. Legyen szabad nekik maguknak régi szokásuk szerint bírót és 12 esküdtet választani. 3. A 25 forintig való pereket és ügyeket ők intézzék el, az azon felülieket lássák ugyan el, de ha a felek rajta meg nem nyugosznak, vihessék a fejevári gondviselő és az ottani fejedelmi udvar törvényszéke elé, a hol azok végképpen döntessenek el. 4. Senki az odavaló lakók közül magát mások járma vagy jobbágyi hatalma alá bocsátni, sem a terhek és szolgálatok elkerülése végett onnan más helyre távozni ne merészeljen; a kiből ily szándékot vesznek észre, fogassék el s csak kezeségen bocsátassék el; ha pedig valaki a közönség tudtán kívül elszökik, minden ingó és ingatlan javai és öröksége vétessék el a közönség javára. *Utoljára.* Ha Udvarhelyszék kapitányai és királybirái s bárki a székbeliek közül az oláhfalviak szabadságai ellen bárkit adófizetésre, hadi szerelésre vagy hadi fölkelésre és táborba menésre kényszerítne, s személyében zavarni és megkárosítani akarná, a lakosoknak legyen szabad kiváltságaikat és szabadságaikat s bármi egyéb javukat, az ily háborogatók és megkárosítók ellen minden módon megoltalmazni, minden terüh és birság kizárásával, s ha e közben valami nem illőt követnek el, érette csak a fejevári gondviselő előtt tartoznak jót állani. E kedvezményekhez a fejedelem azon feltételeket kötötte: 1. hogy számára évenként júniusban Fejevár városába hiány nélkül kétezer deszkát szállítsanak saját költséjükön, ökreikkel és

¹⁾ *Székely-Keresztúr* mezőváros levéltárában levő eredetiből.

szekereiken; a gondviselő köteles lesz őket, ökreiket és szekereiket, azonnal visszabocsátni, s nem lesz szabad semmi más munkára szorítani. 2. Most az egyszer s nem többször a fejedelemnek ezen kedvezményeiért, a község határán, alkalmas helyen egy jó fűrészmalmot állítsanak, s azt minden szükséges fakellékeivel [de nem a vasból valókkal] lássák el, s évenként az ő erdőikből a maga idejében deszkának való 100 nagy fenyőtönköt oda szállítani tartozzanak; de úgy, hogy azon tönköknek sem kivágására és elkészítésére, sem a kivágott deszkának máshová szállítására ne kényszeritethessenek.«¹⁾ A szék főtisztei azonban nem nyugodtak meg az oláhfalviak külön igazságszolgáltatásában s az ügyet az 1615. május 3—19-diki országgyűlés elé vitték, mely a 17-ik t.-czikkben ily határozatot hozott: »Miután az oláhfalviak kiváltsága a törvények dolgában az egész országnak, de kivált a székelységnek nagy sérelmére, s törvényei, szokásai és szabadságai ellenére van, hogy ők a székelység közepében lakván, közülök kivonják magukat: tetszett, a fejedelem akarata is hozzájárulván, hogy kiváltságuk e részben töröltessék el, és mindenképen a székelység közönséges törvényével éljenek, a fejedelemnek tett ígéretöket ezután is teljesítvén.«²⁾ Ebből egyenletlenség támadt. A szék a törvényhez, az oláhfalviak kiváltságukhoz ragaszkodtak, s a fejedelemnél panaszt emeltek, hogy az őket hatósága alá vonni igyekezik. A fejedelem panaszukat meghallgatta s 1618. ápril 8-dikán tudtára adta az udvarhelyszéki fő és alkapitánynak, hogy az oláhfalviaknak törvény dolgában azon szokásos gyakorlata volt, hogy a peresek ispánjok [*a bíró*] és a tizenkét esküdt ember elé idéztetvén, 25 frton alóli ügyök ott határozatot el, ha pedig ügyök 25 forinton feljül volt, azt az udvarhelyszéki törvényszékre bocsátották át. Meghagyta azért a fejedelem a szék főtiszteinek, hogy a panaszlókat ezen szabadságukban tartsák meg s mások ellen is oltalmazták.³⁾ Ez ügy azonban most sem egyenlítődt ki teljesen, sőt később többször meg-megújul.

Zetelaka is oly kiváltságos szabad székely község volt, mely ez időben beligazgatása és igazságszolgáltatása tekintetében önkormányzattal bírt. Legelső írott kiváltságát Bethlen Gábor fejedelemtől kapta 1622. sept. 25-én, kihirdettetett az 1630. márcz. 11-diki udvarhelyszéki székgyűlésen. E falu lakói — így szól az előzmény — oly kopár havasok közti vidéken laknak, hol mindennapi élelmöket is alig tudják megszerezni; azért őket és utódaikat, hogy inkább gyarapodhassanak, minden rovat, adó, segély és kamarai nyereség, ugyszintén minden hadi szemle, s rendes és rendkívüli hadi szolgálatok alól kivette s mentesítette oly föltétel alatt, hogy a fejedelem és fejedelmi utódai számára évenként 100,000 zsendelyt szállítsanak Fejérvárra; és hogy jólétök növekedjék s ők az országnak nagyobb hasznára legyenek, következő szabadságokat és előjogokat adta nekik

¹⁾ *Erd. Orsz. Eml.* VII. köt. 254. l.

²⁾ *Kápolnás és Szentegyházás Oláhfalva* levéltárában levő *eredetiből*, a mit I. Rákóczi kőczi György fejedelem is megerősített 1631. június 25-én.

³⁾ *Az oláhfalvi levéltárban levő eredetiből.*

és utódaiknak.: 1. Udvarhelyszék kapitányaitól, királybiráitól függetlenek legyenek s a fejedelem fejevári udvara gondviselőjétől függjenek, de azoktól is csak e védlevél értelmében. Az udvarhelyszéki tiszteknek nyomozást tartani, tőlük bírságot venni szabad ne legyen, közöttük büntetési joga csak a fejevári gondviselőnek legyen. 2. Szabad egy bírót és 12 esküdtet választaniok szokásaik és rendszabályaik szerint. 3. 25 forintos perügyeket végleg elintézhetnek, ha ezt meghaladja az ügy, akkor is, de az elégedetlen fél Fejevárra fölviheti. 4. Senki közülök magát jobbágyásra le nem kötheti, földjére jobbágyot nem telepíthet, közteher alól senkit kivonniok nem szabad; a ki ezt tenné, fogassék el s csak kezességén bocsáttassék el; ha valaki elszöknék, öröksége s ingóságai, javai foglaltassanak el a község számára. 5. Udvarhelyszék tiszteinek bárminő fizetési vagy szolgálati rendeletei és kényszerítése ellen magukat oltalmazhassák, s e közbeni magukviselőtéért csak a fejevári udvarház gondviselője előtt legyenek feleletre vonhatók.¹⁾ A zetelakiak, úgy látszik, igen kiterjesztették jogkörüket. Az udvarhelyszéki székelyek ugyanis az 1624. jún. 23—jul. 8-iki országgyűlésen panasztak, hogy ők a nemes és egyéb rendek ellen különféle hatalmaskodásokat követnek el, s azt kívánják, hogy az ilyenek előttük pereljenek s aztán az ügyet a fejedelem elé bocsássák, a mi szabadságuk ellen látszik lenni. Ezért az országgyűlés azt végezte, hogy a kiknek zetelaki emberrel pere lesz, ha az alperes az ítélettel meg nem elégszik, vigye fel a székre, s ott ítéltesék el.²⁾

Sok kedvezéssel volt a fejedelem *Udvarhely* mező város iránt. 1615. jun. 2-án meghagyta Udvarhelyszék fő- és alkapitányának és királybiráinak, hogy Udvarhelyre, mint kiváltságos mezővárosra, régi fejedelmek idejétől fogva, mint más városokra a fejedelem és város közmegegyezéséből egy általános összegben mindenkor külön vettetvén ki az adó, azért rájok a szék nevében kiváltságai ellenére adót ne vessenek, az igazság meg nem engedvén, hogy két úton adjanak adót.³⁾ [*Szék. Okl.* IV. k. 196. l.] 1619. jul. 13-dikán ugyanazoknak megrendelte, hogy Udvarhely városát szolgálattal, adózással és postálkodással naponként ne terheljék s ne nyomják; megengedte, hogy ha bármiféle szék-tiszt megy a városra, csak az egy főkapitánynak gazdálkodjanak, s csak egy napra, azután maga költségén éljen, a többi tisztek éljenek a maguk költségén. [*Szék. Okl.* IV. k. 201—202. ll.] Ugyanaz nap kelt egy másik rendeletében parancsolta a szék főkapitányának, hogy a városban lakó és sem annak terheiben, sem a nemességgel hadviselésben részt venni nem akaró nemeseket mindjárt kötelezze a város botja és birtoka alá, hogy a városbeliekkel a terheket

¹⁾ A zetelaki levéltárban levő *káptalani átiratból*. Lásd: *Erd. Nemz. Társalk.* 1837. 1837. elsőfélvi 184—87. ll.

²⁾ *Erd. Országgy. Eml.* VIII. k. 237. l.

³⁾ *Keresztúr* legutoljára az 1614-iki országgyűlésen rovatott meg, mint mezőváros város 56 forint átalányadóval, azután a székekkel együtt adózott, *Udvarhely* 80 frttal, Udvarhely ezen túl is mindig a *kulcsos, kerített, mező és szabad* városok közt rovatott meg, így 1515-ben 80 frttal, 1616. és 1620-ban 100 frttal, 1618-ban 125 frttal, 1622-ben 100, 1623-ban 200, 1625., 1626., 1627-ben 250 frttal.

együtt viseljük, és sem adózástól, sem más városi dologtól és terühtől mentek ne legyenek; úgyszintén az oda menekült, a földesuraktól felkért s a várostól kiadni ígért jobbágyokat, míg a városban tartózkodnak, minden városi közterhek és adók viselésére szorítsák. [*Szék. Okl. IV. k. 202—3. ll.*] 1620. aug. 11-én Bethlen István Erdély helytartója rendeli az udvarhelyszéki fő- és alkapitányoknak és királybiráknak, hogy az udvarhelyieknek kiváltsága levén a fejedelemtől, az ott lakó nemeseknek a város közterheiben való résztvevéséről: a nevezett várost a fejedelem parancsolatja szerint igazságukban és régi rendtartásukban tartásuk meg és oltalmazza. [*Szék. Okl. IV. k. 210—11. ll.*] 1623. január 13-dikán Lakatos Márton bíró, Literáti György, Sebestyén András és Csiki György esküdt polgárok kérésére Székely-Udvarhely mezővárosnak azon kiváltságokat adja, hogy az ott lakó nemesek és nemtelenek, a visszakért és a földesuraknak visszabocsátott, de ott tartózkodó jobbágyok, a kik a városon laknak, s a város piaczárol élnek, mégis a községi fizetésektől, adótól és polgári szolgálatoktól magukat visszavonják, ezen túl valamig Udvarhely mezővárosban laknak s kiváltságaival élnek, minden közterheket a polgárokkal együtt viseljenek, sőt az is, a ki személyére nézve nemes, de polgári vagy nem nemes házban lakik, s a város és határa hasznaiban részesül, minden polgári kötelességet és szolgálatokat teljesíteni, adót fizetni és a közterheket hordozni tartozzék; Udvarhelyszék tisztei ezentúl a városban nyomozásokat tartani, a piacz jövedelmében résztvenni ne kívánjanak, hanem az legyen egészen a városi polgároké, azok ítéljenek a bűnösök felett saját törvényeik szerint; a nemesek és városi polgárok ügyei a város bírása és esküdtei előtt ítéltesse el s az elégedetlen fél ügyét vigye fel oda, hova a szokás kívánja. [*Szék. Okl. IV. k. 220—23. ll.*] Ugyanez évi május 30-án a fejedelem Udvarhely mezőváros lakosainak kérésére az udvarhelyszéki fő- és alkapitányoknak és királybiráknak komolyan megparancsolta, hogy a város polgárait kiváltságaikban biztosított szabadságaikban azok tartalma szerint tartsák meg s azokkal való békeséges élésökben védelmezzék. [*Szék. Okl. IV. k. 224—25 ll.*] A fejed. 1624. nov. 6-án Udvarhelyszék kapitányának, királybiráinak s főként Kornis Ferencz királybirónak megparancsolta, hogy a kik a város szeribe való házakban laknak, a kiknek élelmök megkeresése a város piaczárol van, a város közé való szolgálattól mentessé ne tegyen, a város közül senkit ki ne vegyen, városi ember házát s örökségét város hire nélkül meg ne vegye s megvétetni ne engedje, mert a fejedelem nem engedi meg, hogy ez úton a városi rend kevesedvén, a közszolgálat fogyatkozást szenvedjen. [*Szék. Okl. IV. k. 226—27. ll.*]

Két egyéni érdekű tényt emlitek még meg e részben, a mi a szék nagy közérdekével szoros kapcsolatban van. Az *egyik* Péchy Simon 1614-ben jan. 3-án Balássy Ferencz fejedelmi tanácsoshoz s Udvarhelyszék kapitányához irt levele, melyben bizalmasan megkéri, hogy legyen munkás, sógora, Kornis Ferencz udvarhelyszéki királybiróságra megválasztatásában. A fejedelem már irt — ugymond — e tárgyban a székhez, melynek teljes választási joga van; megcselekedvén ezt, a fejedelem ő Nagysága igen jó néven veszi tőle, s ő is igaz jóakaka-

rattal igyekezik megszolgálni. Péchy tudja, mily nagy tekintettel van Balássi azokra, a kiknek elei a hazának és nemzetnek nagy szolgálatot tettek, azt is idézi, hogy a jó emlékezetű Kornis Farkas életében minden időben mily hasznosan és kedvesen igyekezett szolgálni Udvarhelyszéknek; kihez fia hasonló akar lenni. Kéri azért iránta atyai szeretetét. [*Szék. Okl. IV. k. 184. l.*] Ily pártfogás nem maradhatott siker nélkül. Kornis királybíró lett s néhány év múlva már oly nagy mértékben birta a fejedelem bizalmát, hogy az állam legnevezetesebb várát, Udvarhelyt, az ő gondviselésére bizta, s ez a *második* fontos történeti mozzanat, mire elébb útalék, a melyről szóló oklevelet Péchy Simon, mint cancellár írta alá. »A fejedelem t. i. 1621-ben május 16-án e tárgyban írta két ítélőmesterének: hogy Nemzetes híve, Kornis Ferencz, Udvarhelyszék királybírájának megtekintvén mind magára és nemzetére nézve a hazában becsületes állapotját, s értvén a fejed. udvarhelyi várának megépítésére való jó hajlandóságát, annak elérésében a fejedelem is kegyelmesen segíteni akarja, s azon várát bizonyos összegben és föltételek alatt neki írta be, úgy, hogy a mit rajta épített vagy építne, jó lelkiismeretű, ahoz értőkkel megbecsültetvén — minthogy ingyen munkával is nem kis mértékben lesz az építés, fele becsára mindig a beirt összeghez [*inscriptionis summa*] csatoltatván, a kiváltáskor együtt fizettetnék ki. Meghagyta azért a fejedelem ítélőmester híveinek, hogy Kornis Ferenczet a vár birtokába bevezetvén: a mit eddig épített, azt azonnal, az ezutáni építéseket évenként mindig lelkiismeretesen megbecsülvén, arról hiteles pecséttel és kézírás alatt való oklevelet [*documentum*] adjanak mind a fejedelemnek, mind az építettő félnek.« [*Szék. Okl. IV. k. 211—212. ll.*] Meglepő változás az udvarnál, a közgondolkodásban és a történet folyásában, hogy ily jelentékeny állami birtok pénzért magános kezébe jusson — ezt csak oly öntudatos és számító fejedelem tehette, minő volt Bethlen Gábor....

A Báthori Gábor által megkezdett vallásreform s a felekezetek új csoportosulása és jogi elhelyezkedése gyorsabb folyamatot vett Bethlen Gábor alatt. 1614-ben május 12-én tudatta Udvarhelyszék fő- és alkapitányaival és királybíráival: »hogy az Udvarhely városában lakó római vallású hívei könyörögtek előtte, jelentvén, hogy Bethlenfalván, hol az egész falu ezen vallásban van, hitőknek templomban való gyakorlatától eltiltották mind őket, mind a falubelieket, a barátra is rá menvén hatalmasul, és megfogván minden törvény nélkül, csak 200 forint kezesség alatt bocsátották el, felfogadtatván vele, hogy többé abban a helyben nem predikál; könyörögtek, hogy a fejedelem ne engedjen felettök ily hatalmaskodást s venné őket oltalma alá. Mivel pedig ő — írja a fejedelem — hitőkben minden rendeket nem csak megtartani, de oltalmazni is igyekeznek, s birodalmában semmi hatalmaskodást elszenvedni nem akar: így levén a dolog, komolyan meghagyta és parancsolta a szék elől említett tiszteinek, hogy látván ezen levelét, a panaszlókat vallásukban megoltalmazni, a barátot vagy más vallásukon levő papot Bethlenfalván a régi mód és szokás szerint tartani, békességesen lakni és minden vallásukhoz tartozó gyakorlatokat — templomokat szabadon hagyván — minden bántás nélkül végezni

megengedjék, azok gyakorlásától senkit el ne tiltsanak, sem személyökben, sem javaikban megkárosítani vagy megháborítani ne merészeljék, sőt minden törvénytelen háborgatók ellen a fejedelemtől nekik adott tekintélyökkel oltalmazták, ha a bethlenfalviak egész falustól egyakarattal kívánják. A jövő országgyűlésen pedig — a melyre a dolog tartozik — mind a római valláson valók, mind a velök ellenkező fél melyik hiten levő papnak tartozzanak adni a falu jövedelmét, törvény szerint határozottassék el.¹⁾ A következő 1615-ik évi sept. 27—oct. 13-iki kolozsvári országgyűlés elébe kerülvén ez ügy, a 24. t. cikkben ez a határozat hozatott felőle: »A római valláson levő uraink, atyánkfiai kérésére, minthogy törvény van róla, hogy a hol melyik fél többségben van, azé legyen a templom, megengedettett, hogy Udvarhelyt is, ha többen vannak azon a hiten valók, a templomok övéik legyenek, de addig bele ne szállhassanak, míg a két vallás közkölségén a másik félnek Auditoriumot nem építenek; elkészülvén ez, a templom mindkét helyen, mindkét papi telken levő házzal és dézma-negyeddal együtt adassék át a nagyobb résznek.« [*Erd. Országgy. Eml. VII. k. 286. l.*] Sem az első fejedelmi rendelet, sem az előbbi országos törvény nem döntötte el az udvarhelyi és bethlenfalvi r. katolikusok és reformátusok közötti templom-ügyet. A katolikusok 1624-ben ismét a fejedelem elé vitték azt, a ki augusztus 17-én új rendelettel véglegesen szabályozta. Kitészik ez a fejedelemnek az erdélyi orthodoxok [*reformáltak*] püspökéhez, papjáihoz, ugyszintén az udvarhelyszéki fő- és alkapitányokhoz és királybirákhoz, végre az Udvarhely város birájához és esküdt polgáraihoz s összes lakóihoz intézett fejedelmi rendeletből, melynek tartalma szerint: »mivel az udvarhelyi római hiten levő híveinek megengedte volt, hogy az ottani várban a templomot maguknak megépítsék, de azt nem akarván, azután a bethlenfalviakkal ugy egyeztek meg, hogy oda járjanak; eközben maguknak Udvarhelyt fundamentumból kápolnát akarván építeni, azt meg nem engedhette: de abban ellent nem tart, sőt kegyelmesen beleegyezik, hogy egykori szerződésök szerint mind ők a bethlenfalvi templomba járjanak, mind papjok is oda hozzájuk bemehessen. Komolyan meghagyta azért és parancsolta a fejedelem elől említett híveinek, hogy ezen kegyelmes engedélye ellen nem tusakodván, nevezett híveit szokott rendtartásukban megtartsák, és mind ő magukat Bethlenfalvára, mind papjukat Udvarhelyre bemenni ne ellenezzék, hanem a kinek lelke min megnyugszik, azt békeségesen s háborgatás nélkül engedjék követni.«²⁾

Országosan bebizonyosodván a szombatos vallásuaknak kivált Udvarhelyszéken nagy terjedése és az, hogy ennek főtámasza és védelmezője Péchy Simon, a kancellár: megbüntetésökre és kiirtásukra maga a fejedelem tette meg az 1618-ik évi oct. 4—21-iki országgyűlésen az előterjesztést, melynek alapján az 1. t. cikkben kimondatott: »hogy a kik a négy bevett valláson kívül való

¹⁾ A sz.-udvarhelyi r. kath. egyház levéltárában levő eredetiből. [Lásd később az Oklevéltárban.]

²⁾ A sz.-udvarhelyi r. kath. egyház levéltárában levő eredetiből. [Lásd később az Oklevéltárban.]

eretnekséget [*haeresis*] követnének, ha a jövő karácsonyig előbbi vallásukra vissza nem térnek, ő Nagysága fiskális directorával büntettesse meg, mind magukat, mind pártfogóikat és védőiket, úgy személyökben, mint javokban. [*Erd. Országgy. Eml. VII. k. 488—489. ll.*] E törvényt 1622-ben a sept. 29—oct. 1-sői országgyűlés 1. t. cikkében újból megerősítették, s kimondották, hogy a kik a judaismust a felség és ország intésére is a kitűzött ideig el nem hagyják, s a négy bevett valláson kívüli *idegen sektán levőknek* találatnak, a direktor idézze meg, ha táblai ülések⁷ nincsenek, az ügy országgyűlés alatt is intéztessék el és a törvény rendje szerint elítéltetvén, hajtassék is végre. [*Erd. Országgy. Eml. VII. k. 108. l.*] E törvény kelte után Péchy Simon és sok társa azonnal elfogatott, elítéltetett, birtokaik elvették, s csak jó akaróinak 100,000 forintig való jótállása mellett bocsáttatott haza szenterzsébeti jószágába, oly föltétellel, hogy ha onnan eltávoznék, vagy kötelező levelét bármely pontban megszegné, a fejedelem az irt összeget jótállótól azonnal megvehesse. Péchy nagy egybeköttetéseit mutatja az, hogy e jótállók majdnem egész Erdély főrangú családjaiból valók: 27-en állottak jót 1000, 10-en 2000 forintig, Bethlen Ferencz 3000, Mikó Ferencz 4000, Kolozsvár városa 5000, Kornis Ferencz 10,000 frtig. A kezes levél kelt 1624-ben nov. 22-én, a törvény okt. 1-én; nem egészen két hónap alatt e nagynevű és fényes elméjű államférfi magas polczáról lesodorva, börtönbe vetetett, terjedelmes birtokait elvesztette, s azok egyikében, jóakarói segítő részvéte folytán, a fejedelem kegyelméből kapott szabad lakó helyet. [*Erd. Országgy. Eml. VIII. k. 244—246. ll.*]

Érdekes rendelete maradt fenn a fejedelemnek az atyhai r. kath. egyházközség levéltárában, 1625. márcz. 15-ről, intézve az egész erdélyi Unitáriusok mostani és jövődő püspökeihez s minden rendü, méltóságú, tisztességü és hivatalu világi férfiaihoz, melyben írja: »hogy Atyha nevű falubeli hívei alázaatosan értésére adták, hogy ez előtt három esztendővel Dávid Ferencz vallásáról, a r. kathol. vallásra térvén, noha falujok a korondi templomhoz való megye, mindazáltal a közelebbi három esztendő alatt azon korondi prédikátornak prédikációjára nem jártak, a minthogy nem is akarnának járni; de ezzel nem gondolván, őket mégis arra erőltetik, hogy az azóta való taxát a korondi prédikátornak fizessék meg, sőt azért is háborgatják, hogy a korondi unitárius papon kívül más papot ne tartsanak. Mivel pedig ez az ország köz alkotmánya [*constitutio*] ellen van, a fejedelem azon faluban lakó hiveit vallásukban s másképen is minden ilyen háborgatások ellen gondviselése és kegyelmes pártfogása alá vette, beleegyezvén abba is, hogy mostani vallásukat, ha az ő lelkiismeretöknek úgy tetszik inkább, ezen túl szabadon s békességben gyakorolhassák s külön papot tarthassanak. Meghagyja tehát és komolyan parancsolja minden hívének, hogy senki a megirt falubelieket efféle dologért ne háborgassa, és oly szokatlan, s az ország alkotmánya ellen való dologra ne kényszerítse, sem pedig személyökben és valami marhájokban és örökségökben megkárosítani ne merészelje.«¹⁾

¹⁾ Az atyhai róm. kath. egyházközség levéltárában levő eredetiből. [Lásd annak idejében az *Oklevéltárban.*]

A fejedelem 1629-ben július 13-án az erdélyi összes orthodox [*reformált*] hitvallású papok fiait és lányait, mint nem közönséges szülőktől származottakat, az erdélyi és magyarországi Részek nemesei közé vette fel s azoknak jogai, szabadságai, kitüntetései és kedvezményei részesévé tette, s nekik nemesi jelvényül e czímert adományozta: Égszínképek katonai paizst, melynek mezejében kavargó fellegek közül fél oroszlán tűnik elő, jobb lábával az oltáron levő bibliát érinti, bal lába leszálló angyal által viaskodásra kinyújtott görbe szablyát [*acinatem*] tart, melynek bal oldalán ez arany betűvel írott szók látszanak: *Arte et Marte*, a paizon katonai sisak, drágán díszített koronától fedve, a sisak csucsáról színes szelemek folynak le a paizs szélein, azt ékesítve.¹⁾....

Brandenburgi Kata özvegy fejedelemné alatt a templom-ügy új szabályozást nyert; mutatja 1630-ban ápr. 16-án kelt rendelete, melyben írja, hogy az udvarhelyi róm. katolikus hívei által vallásuk szabad gyakorlása s templomuk visszaadása iránt megtaláltván: az általa kinevezett bizottság munkálatát némely okokból a fejedelmi tanácsnak és a kir. Itélő Táblának Fejérváron összehívott törvénytevő gyűlésére halasztandónak látta s azon mindkét fél feleletét és védelmét megbizottjai által előterjesztette; a fejedelmi tanácsosok és táblai ülnökök érett megfontolása után ily kiegyezési módban állapodtak meg: hogy bárha a reformált egyházak püspöke és az udvarhelyi kathol. polgárok között volt is valami szerződés, de annak érvényessége megvitatása előtt, a kölcsönös atyafiúi szeretet és egyetértés kedvéért, a tanácsosok és többi ülnökök akaratja hozzájárulásával czélszerűbbnek látszott, hogy a mostani templom használásától mindkét fél tartózkodjék, maradjon bezárva és lepecsételve, kivéven a papiházat és iskolát, a hol a mostani pap és mester lakik; de a r. kath. papnak is legyen szabad vallásos szertartásait a városban mindenütt megtartani, s ott bátran és szabadon, bárkinek terhelése és akadályoztatása nélkül, lakni és az özvegy fejedelemnő várában a római kath. vallást megillető egy alkalmas palota az ő vallásuk és isteni tiszteleti szokott szertartásaik gyakorolhatása végett bocsáttassék rendelkezése alá; ugyszintén a reformált vallású papnak és polgároknak is ugyancsak a várban egy elegendő és alkalmas palota isteni tisztelet tartás végett adassék át, s e rendelet addig tartson, míg az új templomot a város mindkét vallású polgárai közfáradsággal és költséggel felépítik, a mit mielőbb megkezdeni tartozzanak; mely templom belső részének hossza legyen 10 öl, szélessége $4\frac{1}{2}$, s papiház és iskola is elegendő nagyságban általuk építtessék. A mi meglévén, a régi templom az ország határozása szerint adassék át a nagyobb résznek, az ujonnan épített templom pedig a kisebb résznek. A harangok használata legyen szabad mindkét félnek addig, míg a templom felépülhet, a mi meglévén, a közkölségen megújított kisebb harang legyen a kisebb részé. Ezen új templom pedig alkalmas helyen, azon város piacza közepén, a mostanihoz hasonló papiház és

---

¹⁾ Az udvarhelyi ev. ref. egyházközség levéltárában levő eredetiből. [Lásd annak idejében az *Oklevéltárban*.]

iskola szintén illő tágas helyen építtessék. A rétek és szántóföldek s a régi templom minden tartozandóságai osztassanak két egyenlő fél részre, s a két templom használatul a két vallás papjának adassék át. E rendeletét a fejedelemné saját kezével aláírta, pecsétével megerősítette s a feleknek kiadatta.¹⁾

Az ipari fejlődésnek két emléke maradt fenn e korszakból a *fazekasok* és *szöcsök* czéhszabályaiban. Az *elsőknek volt már* 1613-ban jun. 15-ről. Én azt nem találtam meg, de I. Rákóczi György 1643-ban megerősítette, a következő korszakban megismertetem. A mit ma is birnak, az Bethlen Gábor fejedelemnek 1616-ban kelt s a szék törvényszékén oct. 3-án kihirdetett hat pontból álló kiváltságlevele, készítették Fazekas, máskép Lókodi Tamás czéhmaster maga és az összes fazekasok nevében, a fejedelemnek bemutatják Szabó Balázs bíró, Szabó Tamás és István, Szöcs Máthé, Melegh Lőrincz esküdt polgárok. A hat pont közül, az 1-ben ki volt mondva, hogy a ki czéhbe akar állani, fizessen 4 forintot a czéhbe s vendégelje meg a mestereket kétszer; elsőben legyen öt tál étel, egy pecsenye, 4 veder bor, czipó, kalács elég, másodsor hat tál étel, pecsenye, czipó, kalács elég, bor hat veder... E czéh, úgy látszik, mesterségénél a jól élésre fordított nagy gondot. A többi pontok az ismeretes szervezés, mesterré lehetőség, legény-inas-ügyet és a többi részleteket illették. A fejedelem megerősítette és aláírta, de kancellára nem, a kihirdetést igazolta Pálossy János, székjegyző.²⁾ A *szöcsök*nek hosszasán volt közös czéhök a *szabókkal*, utóbb megszaporodván: Szöcs József és Ferencz, idősb Bogácsi Szöcs István és ismét egy másik Szöcs máskép Nyirő István dekán elé adván a fejedelemnek, hogy ők külön czéhet akarnak alkotni, s e végre bemutatják 12 pontból álló czéhszabályaikat, miket az elfogadván, megerősített és azon évi novemb. 28-án maga és Kováchóczy István kancellárja aláírása alatt kiadatott, kihirdettetett a szék törvényszékén 1629-ben, s ezt igazolták Bögözi Farkas Ferencz alkapitány és Maróthy György alkirálybíró. A szabók felszóllaltak ez ellen, azt állítva, hogy 1613-iki czéhszabályuk örök időkre alkotott volt; de értesültek, hogy a törvényszék ellenkező nézeten van, s így a dolog perre nem került. Én e latin szövegű czéhszabályt nem találtam meg; de I. Rákóczitól átírt és megerősített töredéke kelet nélkül meg van a czéh levelei közt mit a következő korszakban megismertek. Az 1628-iki évből a mostani czéhmaster előmutatta nekem áldomásivásra használt szép régi kettős ezüst serlegöket, melynek feneke vagy alsó része a kisebb serleget képezi. Ennek öble oldalán ez írás van: *Tibad M.* Van rá karczolva U I betű is, s több szabálytalan vonás, de szót nem alkotnak. A serleg fenekében középen e monogramm alaku kettős betűjegy M van bevésve, a mi tán az ezüstműves nevét rejti. A serleg ezen alsó, kisebb része egyenes öblű ezüst, ékitménye fenn másfél centimeter szélességű aranyozás, 60 sűrű sor ciselirozás. Középen Bethlen G. fejedelem mellképe és saját

¹⁾ Az *udvarhelyi r. kath. egyházközség* levéltárában levő *eredetiből*. [I. annak idejében az *Oklevéltárban*.]

²⁾ A *Fazekasok* leveles ládájában levő *eredetiből*.

nemzetségi czímere egy kerek keretben. A mellkép az, a mit az irodalomban többnyire használnak; jobbájában buzogány, a mell táján az ország czímere; a fejedelem homloka magas, kidomborodó, orra pisze, kihegyesedő, szakállá hosszú, dús, mellére lecsüngő. Külső körirat: GABR* D* G* SA* R* IMP* ET* TRAN* PRINCEPS. Belső felén való körirat: OP* RATIB* DVX* 1628 PAR. RE. HVN. DN. ET SIC. CO.¹⁾

¹⁾ A szócsoék levelei közt levő eredetiből.

Jegyzés. A *Szekely Nemzeti Ládából* fennebb közöltem már 1627-ből két eredeti oklevelet. 1. A *Hadszemlekönyvet* [lustra]. 2. A *jobbágyok, nemesek Jegyzékét*. Volt egy másik is ily cím alatt: *Az 1627-ben volt udvarhelyszéki nemesek Catalogusa*, a mi a székely nemességi forrás bizonyítékok körét kimeríti. Ezt is közlöm azért, hogy olvasóim lássák meg: hogy irtotta ki lassanként az ősoktól örökölt, vérről vérré szállott *eredeti székely nemességet* a királyjoggal egybekötött *adományos nemesség*. A mint a székely három rendi jog inkább-inkább elmarad, kiemelkedik az egyedüli *nemes* [nobilis] társadalmi osztályt kifejező fogalom, a mely aztán magát a kormányzásban és társadalomban egyiránt érvényesíti, s az ősi jogot és törvényt végképen háttérbe szorítja, a mit alább még világosabban látni fogunk.

A *Katalogus*. >1. Abránfalván Ugron Pál és András — nemesek, 2. Szent-Abránon X Simon Mihályné, 3. Telegdi Baczonban Benkő György, 4. Bardoczfalván Nagy Menyhért, 5. Bethlenfalván Geréb János, Simén Ferencz és Bálint — nemesek, 6. Betfalván Radai János, 7. Alsó-Boldogasszonyfalván Nyujtódi Demeter, Kertész János, 8. Felső-Boldogasszonyfalván Incze János, 9. Bolgárfalván Lippai András, 10. Bögözben Farkas Ferencz, 11. Décsfalván Török György, 12. Szent-Demeteren Balassi Ferencz, 13. Dersben Petki Jánosné, 14. Dobófalván Maróthi György, Simon István, 15. Enlakán Balázs István, 16. Szent-Erzsébetben Péchi Simon, Ambrus Mihály, 17. Fiadfalván Geréb András, 18. Gagyban Gálffi Ferencz, Miklós Ferencz, 19. Nagy-Galambfalván Mihály Ferencz, 20. Hodgyában Szabó Mátyás, Bedő Mihály, Karácson János, 21. Kadácsban Simén Miklós, 22. Kadicsfalván Török Gáspár, Török Menyhért, 23. Kénosban Pál Péter, 24. Keresztúrfalván Simon László, Kís-Nyujtódi Demeter. Nyujtódi István, Nyujtódi Ferencz, Lovász János, 25. Kisfaludban Székely Pál mostoha fia Kecsedí Zsigmond, 26. Kis-Kedében Horváth János, 27. Kobátfalván Miklós Ferencz, Gáspár Ferencz, 28. Korondon Kovács János, Ambrus Gergely, 29. Lengyelfalván Orbán István, Orbán Péter, Orbán Ferencz öcsese Miklós, 30. Malomfalván Székely János, 31. Martonosban Pálffy Ferencz, 32. Hom.-Szent-Mártonban Biró János és Biró György, Nagy István, Miklós Márton veje György, 33. Medeséren Bencser Ferencz, 34. Szent Mihályon és Demeterfalván Tarcsafalvi Albert, Geréb István, 35. Miklósfalván Bögözi András, 36. Ozdfalván Alárd Ferencz öcsese Farkas, 37. Patakfalván Ferenczi István, 38. Rugonfalván Benedekfi Tamás, 39. Siménfalván Székely Mózes, 40. Soofalván Illyés Máthé, 41. Sükőben Orbán János, 42. H.-Szent-Pálon Kornis Ferencz, 43. Szolokmán Gombos Ferencz, 44. Szombatfalván Szombatfalvi Péter, 45. Tartsafalván Pálffy György, özv. Pálffy Istvánné, 46. Tiboldon Tiboldi Tamás öcsese, Pál, 47. Tordátfalván Fekete István öcsese, Boldizsár, 48. Udvarhely városában Pálos János, Boldizsár Deák, Nyirő András és Ferencz, Hajdú Péter, Mezei István, Iromos Péter, Kőszegi János, Kosa György, Apor László, özv. Horváth Gergelyné, Horváth Mihályné, Kovács István öcsesei János és György, Tankó Lőrinczné, 49. Uj-Székelen Székely János, 50. Vargyason Dániel Péter és Mihály, 51. Vágáson Vágási János.* [A *Szekely Nemzeti Ládában* levő eredetiből.]

ÖTÖDIK FEJEZET.

I. Rákóczi György.

1630—1648.

Az erdélyi fejedelemség megalkotásának egyik, ki nem fejezett, de a lelkekben általánosan élő alapgondolata az volt, hogy a fejedelem *erdélyi ember* legyen. Rákóczi György nem volt az, s nehezen is gyökerezett meg az iránta való bizalom az erdélyiek szívében. A Habsburgok Zólyomi Dávidot, a szultán Székely Mózeset, Petky Ferencz, Maróthy György és Fekete János elvtársaival együtt használta fel ellene. Alatta Székely Mózes volt különösen félelmes vetélytárs. Mennyit birt atyja nagy katonai jelleméből s tehetségeiből, megmutatni nem nyílt alkalom, de atyja nevének varázsa hatalmas emeltyű volt arra, hogy a politika felszínén maradjon. Ezt a fejedelem tudta, Székelyt három udvarhelyszéki emberrel: 1633-ban az V. t.-czikk alapján hűtlenségen elmarasztaltatta s birtokait elfoglaltatta. Bethlen István, a volt fejedelem, azt írta erről 1636. márcz. 17-én Erdély Kk-hoz és RR-ihez: »Székely Mózes és három társa soha Erdélyből ki nem mentek volna, ha a fejedelem törvénytelen, irgalmatlan országlása nem kényszerítette volna őket. Székely jószágait törvény nélkül elvétette, azután egy részét pénzért visszabocsátotta, más részét magának tartotta, holott a székelyek közt nincs semmi jussa a fiskusnak, ott jure fisci semmit nem hatalmaskodhatott volna.« [*Erd. Országgy. Eml. IX. k. 488. l.*] Székely ellen mindent elkövetett a fejedelem, de a szultán jó indulata nem volt megváltoztatható. Elzárták őt a hét toronyba, de tiszteletdíja kijárt, s ő a Jediculából is módot talált izgatásait be a Székelyföldre folytatni. A közhír az volt, hogy Udvarhelyszék mind Székelyhez szít. Lenni is kellett benne valaminek, mert a porta 1635-ben az erdélyi fejedelemséget nyilván neki ígérte s tatár és moldvai hadakat küldött Erdélyre. Ez hihetővé tette a hírt, annál inkább, mert Székely emberei közül néhányan a tengeren Moldvába mentek, s ott a vajda szolgálatába állottak. Rákóczi értesült erről, s a cél meggyújtására egész befolyását fölhasználta. Követeinek titkos megbízást adott, hasanak a szultánnál oda, hogy Székelyt dobják tengerbe, vagy mint árulót küldjék Ázsiába. Ha az nem sikerül, birják visszajövetelre, teljes bünbocsánat iránt tértívényt is küldött neki a fejedelem. [*Erd. Országgy. Eml. IX. k. 215. l.*] Ez október körül volt s egyszersmind a fejedelem külső erőkifejtésének főbb mozzanatát tette. Hasonló, de egészen más természetű eszközöket használt birodalmában s első sorban a székelyek közt. Ezek hajlama megnyerésére nekik kedvező kiváltságokat adott. A Rikán belőli, úgynevezett Vargyas vidéki [*Districtus Vargyas*] kilencz falu, u. m. *Vargyas, Olasztelek, Száldobos, Bardotz, Füle* [Magyar], *Hermány, Bibartzfalva, Kis-Batzon, Telegdi-Batzon*, melyek közönségesen Bardóczszéknek neveztettek, perügyeiket egy székbeli királybíró

alatt maguk látták el, örökös villongásban éltek a székekkel és tiszteivel, s kívánták, hogy székek önállósíttassék; de czéljokat el nem érhatték. Most főembereik s kivált nemes és vitézlő Daniel Mihály, János és Ferencz ugyanezt kérték a fejedelemtől, a ki elé kérte leveleiket, úgyszintén a székeit is előadta Ugron Pál főkirálybíró és Bögözi Farkas Ferencz alkapitány, a mikből kitűnt, hogy a nevezett faluknak megvan a maga törvényes ítélő *fűszéke*, s ügyeiket csak felsőbb megvizsgálás végett szokták az udvarhelyi törvényszék elé vinni; most tehát az volt a kérdés: választhatnak és tarthatnak-e — a mint követelik — alkirálybíró is maguk közül? vagy a Rikán kívüli alkapitány vagy alkirálybíró köteles legyen bizonyos időben bemenni s a közülök való székülőkkel [*assessor*] törvényt szolgáltatni, az ügyeket ellátni, s csak a felhívott pereket vitetni fel Udvarhelyre? A fejedelem az országgyűlés elé vitte a kérést,¹⁾ s azon tanácsosaival együtt a dolgot komoly és figyelmes tanácskozás alá vette, a vélemények meghányása és egyeztetése után, az igazsággal inkább egyezőnek találta és elhatározta: hogy Bardotzszék lakóinak ezentúl maguk közül választott alkirálybírájok lehessen, megtartatván a szék főkirálybírájának a választásban és beiktatásban volt eddigi befolyása; az ügyeket azonban vihessék felhívás esetében a főtörvényszékhez Udvarhelyre s bocsássák is fel; a királybíró választásuk mindig közegyetértéssel közöttük lakók közül, a ki minden évben bucsuzzék s a szék által mentessék fel; a ki meghagyatik, egy évre megmaradni tartozik. Ezt a fejedelem függő pecsétével megerősítve, a maga és titkára neve aláírása alatt megtartás végett — a folyamodó kilencz falunak kedvét keresve — kiadatta s teljesítését kimondotta, elvégezte és meghatározta.²⁾

¹⁾ Az 1635. május 7-iki országgyűlésre küldött udvarhelyszéki követnek 12 pontból ontból álló utasítást adott a közgyűlés. Ezek egyike a *publicatio és fiskus örökösödésének eltörlése volt*. Álljanak itt a lényegesebbek: 1. *Udvarhely város* kiváltságai maradjanak helyben, melyek régi szabadságainak nem ártanak. 2. *Zetelaka és Oláhfalu* törvényeik dolgában az üdvezült fejedelem törvényét a fejedelem erősítse meg. 3. Keresztúrt a püspök hatalma alá adta a fejedelem, kéri ő Nagyságát, hogy törvényök és pereik dolgában függjenek — mint régen — a széktől. 6. Könyörögjenek alázatosan a követek, hogy törvényeik és szabadságaik ellenére, a *sequestratit* és *publicatit* közéjük ne hozza be, sőt ha hol behozta volna is, *kegyelmesen szüntesse és semmisítse meg*. 10. Kapitányt a magunk nemzetéből mutasson közinkbe. 14. Azért is könyörögjenek, hogy törvényeinkben minket tartson meg ő Nagysága, minthogy a székely soha semmi úton jószágát el nem vesztette, s hadba nem menésért is, hanem más büntetése volt, most is az tartassék meg. Arról is törvény van, hogy a szabad embernek a sőt az Aknáról kiadják, de a mostani tisztviselők nem teljesítik. Könyörögnek ő Nagyságának, irassa articulusba, hogy savát mindennek elegendőképen adják ki — a szék ő Nagyságának alázatosan meg szolgálja. [*A vármegye régi levéltárában levő eredetiből.*] Ez utasítás alak- és lényegre nézve egészen 1848-ig fennállott, csak az osztrákházi fejedelmek alatt olykor a hangulat élesebb, a kérés követelőbb volt.

²⁾ Az *Orsz. levéltár* kincstári osztályában Cent. J. Nro 18. jelzésű *eredetiből*, hová. hová 1797. márcz. 16-án Vargyasi Daniel Elek esküdt székülő, bibarczfalvi Osváth László alkirálybíró és ifj. Bodó István Bardotz fűszéki esküdt jegyző a 9 falu nevében és megbízásánál fogva tették be, a miről a káptalan márcz. 24-én elismervényt adott.

E kiváltságlevélben van oklevéllileg kifejezve és megállapítva *Bardotz-széknek*, mint Udvarhelyszék *második fiúszékének* megalakulása. A kilencz falu azelőtt is egy külön kerületet tett, számos régi emlékből van nemcsak *Bardotz*, de *Vargyasszéknek* is nevezve s az életben is így használták. Hogy törvénytörvény-széke volt, maga az új kiváltság határozottan mondja; régi levéltárában a legelső *Jegyzőkönyv* 1606—1607-ből való, s ez *Miklósvárszéké*, s többnyire miklósvárszéki perügyek vannak bejegyezve; a második 1635-ből való, itt a legelső bejegyzés nov. 29-iki, *Bardotzszék* mint ilyen, a második beiktatásnál jó elé; a további 3., 4., 5-ik sat. *Jegyzőkönyv* mind e szék perügyét illeti. Ezekben vannak 1628—1630-iki perbejegyzések is, a mi a törvénytörvény-szék az előtti létezésére mutat. Hogy a legelső *Jegyzőkönyv*ben Miklósvárszék címfelírás van, azt mutatja, hogy a *Háromszékhez* tartozó *kis fiúszék* és az *Udvarhelyszékhez* tartozó *szintén kis Bardotz fiúszék* levéltára akkor egyesülve volt, minek hihetően részint költségkimelés, részint földrajzi oka volt, mindkettő a Háromszék és Udvarhelyszék közt levő *Erdővidéken* foglalván helyet.

A fejedelem székelyek iránti másik nagy kedvezése: *a közöttük való magszakadás esetében a kihirdetésnek és királyi jognak örökre megszüntetése*. A mit János Zsigmond és következői tőlük elvettek, I. Rákóczi György akarata egy tollvonással visszaadta. Nagy önelhatározás kellett ehhez, a viszonyokban mélyen rejlő indokok s a fejedelmi széknek a török izgatás által fenyegetett helyzete birtak a fejedelmet oly eszköz használatára, melylyel a székelység szívét meghódítva, Székely Mózes lábai alól a talaj önmagától kisiklott. »A mult évi országgyűlés után — úgymond a fejedelem 1635. január 30-iki szabadságlevelében — kérték őt néhai Mikó Ferencz és Tholdalagi Mihály hívei és belső tanácsosai az egész országban levő hét székelyszéki nemes és vitézlő összes fő, lovas és gyalog székelyek nevében, régi szabadságaik visszaadására, azután az összes székelység, legközelebb pedig az aranyosszéki székelység hadszemléje [*lustra*] alkalmával némely székely hívei is megújíták a kérést; illetén többszöri kívánságokra kegyelmesen hajolva, s azt is magában többször elgondolva, hogy a királyok és fejedelmek érdemes alattvalóik iránti kegyelme és bőkezűsége, az alattvalóknak pedig azok iránti különös hűsége és egyenessége által egy feloldhatatlan belső kapocs és viszony származik, s egyik a másikat erősíteni és növeli, elhatározta, hogy kegyelmessége gyakorlását a székelyek irányában maga kezdi meg, hogy ez által azok is hív engedelmességükkel hozzá csatlakozzanak, a kikiről bizonyosan tudja, hogy elődeit, a régi fejedelmeket, igaz hívséggel, egyenességgel s nem kisebb katonai vitézséggel szolgálták, s a kikiről meg van győződve, hogy hozzá is mint hív, egyenes, hadi erényekben legkitűnőbb alattvalók s hazájuk jólétéért szeretettel buzgó polgárok, kötelességeiket a legdicséretesebben teljesítették; ezeket tudva, s a fejedelem a legjobb reményben van az iránt, hogy az összes székely urak hadi vitézségének dicsősége s a fejedelem legkézségesebb bőkezűsége által háládatosan fognak ösztönöztetni arra, hogy bátorságuk és vitézségük, hitük és feddhetetlen hűségük minden kötelességét a fejedelem és kedves hazájuk minden versenytársai és ellenségei ellen gyorsan

s egymással versenyezve teljesítik s hozzá és utódaihoz, Erdély törvényes fejedelmeihez, a legnagyobb állhatatossággal és hűséggel ragaszkodni fognak. Ezen tekintetknél fogva s az ő tőle kívánt fejedelmi bőkezősége világos bizonyságául, az elől említett székely uraknak s mindkét nemű örökösöknek, örökös kiváltsági kedvezmény alakjában, azon szabadságot és mentességi jogkedvezményt adta, engedte, ajándékozta és adományozta, hogy ezentúl soha, semmi időben a székely urak között, azok magszakadása esetében, sem ezen magszakadás ki ne hirdethessék, sem javaiknak, a mi fiskusunk és utódaink, Erdély törvényes fejedelmei részére lefoglalása s valakinek azokba beigtatása ne történhessék s szabad ne legyen; de a magvaszakadtak javai nemzetségek mindkét nemére szálljanak és menjenek át, legrégebb szokásuk és rendtartásuk szerint. Ezen kiváltsági és adománylevelét a fejedelem az összes székely székeknek kiadatni rendelte.¹⁾ Hogy erre a Székely Mózes portai működése befolyt, az előbocsátottnak a szabadságlevelél és Szalánczy István mindjárt említendő adománylevele tartalmának összevetéséből kitűnik.... A fejedelem a diplomáciai eljáráson kívül a hatalom jogát is előreszámítólág használta fel uralma biztosítására. 1635-ben kiküldött főember biztosai jelenlétében, az egész Székelyföldön s így Udvarhelyszéken is *hadi szemlét* [lustra] tartott. A Székely Nemzeti Ládában ezek hiányoznak. Én az udvarhelyszéki lustrakönyvet sehol föl nem találtam, hogy léteznék valahol, azt sem tudom. Az Orsz. levéltárban sincs meg; de van annak kincstári osztályában, az erdélyi fiskusi levéltárban *Udvarhely vára* birtokainak egy 1644. jun. 14-én kelt *Urbarium* című terjedelmes összeírása, melyhez egy egyszerű Jegyzék [*Specificatio*] volt mellékelve, mely mutatta, hogy az egész Székelyföld, tehát Udvarhelyszék is, azon évben hány ezer lovas és gyalogot állított ki,²⁾ de a mit az osztályvezető nem talált meg; úgy látszik, régen kivitték a levéltárból őrjegy nélkül. Ez rám nézve sajnálatos esemény, művemem nagy hézagot ejt, de nem segíthettem rajta. Megvan azonban az erd. levéltár-osztályban Háromszék 1636-iki lustrakönyve szépen írva, erős bőrkötésben, melyben a *Rákóczi-féle* összeírás tartalmáról tájékozás szerezhető. Egybeíratta t. i. a fejedelem a nemesek [jellemző, hogy I. Rákóczi György fejedelem Hadszemlekönyvébe a *primor* helyett mindenütt *nemes* iratott], lovasok [lőfők] és gyalogok rendét és fiaikat, külön kitüntetve a régieket és újakat [*primipili, pyxidarii veteres*

¹⁾ Az *Orsz. levélt.* udv. kancz. oszt. Lib. R. Princ. Georg. R. I. Tom. XVIII. 134—135. ll. levő *eredetiből*. Az Udvarhelyszéknek adott e nagybecsű szabadságlevelét az 1818. évi Levéltári Átadási Oklevél I. Fej. 8-ik Tétele alatt még meg volt, [sajnos, akkor is *csak Transsumptumban!* káptalani volt-e? vagy konventi? a biztosok nem jelölték meg], a későbbi *Átadások* alkalmával már nincs is róla emlékezés. A szék sem kérdezi meg a levéltárnokot, a biztosok is hallgatnak róla. A drága oklevél *örökre oda lett*.... [Lásd 1893. okt. 4-én az alispánhoz tett *Hivatalos jelentésemet.*]

²⁾ A tárgymutatóban így van följegyezve: *Urbarium Arcis Udvarhely*.... Adjacet »*Specificatio*« simplex: quot nimirum millia equitum, quot peditum universa Sicilia, sedes nimirum Udvarhely, Háromszék, Csík, Maros et Aranyos Anno 1644. die vero 14. januarii statuerint? Erd. Fisk. Levélt. VI/a szekrény, fasc. 3. C. jegy alatt.

et novi], a visszaperletteket [*pedites recuperati*], az özvegyeket, árvákat, távollévőket, jobbágyokat, szolgálakat, magtalanul elhaltakat, s a kik ezek örökségét tényleg birják, — özvegyét vagy rokonát — az időközben más rendbe áthelyezettek, szóval a fejedelem a legrészletesebb összeírását bírta a székely nemzetnek.

A nyert szabadság hálát ébresztett a nemzetben, az összeírás írott kötelezettségi viszonyt alkotott. Székelyföld és Erdély lecsöndesült, a fejedelmi székét czentúltra innen nem fenyegette veszély, a mire nagy hatással volt az is, hogy a fejedelem Székely Mózesnek, országgyűlési végzés következtében, hűtlenség címén elfoglaltatott siménfalvi birtokát, nemesi házával és udvarával, Sz.-Miklós, Rugonfalva, Bolgárfalva, Farkaslaka, Szent-Lélek, Ilike, Kis-Kadács, Oroszhegy-és Kis-Kede birtokokkal és birtokrészekkel együtt, 1636. július 10-én a portán a fejedelem és ország érdekében sikeresen működött tanácsosának és hívének, Szalánczy Istvánnak adományozta²⁾ s ezzel a benne való bizalomnak és az ő politikai működésének életgyökerét metszette el.

Politikai levéltára Udvarhelyszéknek a XVII-ik század végeig nincs; a *törvénykezési* kezdődik 1557-ben, s 1699-ig terjedő összes *Jegyzőkönyv-Roncsai* egy közepes szekrényt nem egészen foglalnak el. Ezekben találtam, mintegy elrejtve, egy becses irattörödéket, melynek kezdetén az év ki volt szakadva és elveszve, a szöveg május 9-én kezdődött, s magába foglalta Udvarhelyszék azon napi két rendbeli végzéseit, mikből bizonyossá lett előttem, hogy az irat I. Rákóczi György korabeli, s kelte, ideje a magszakadási szabadságlevélnek és Bardotzfiúszék kiváltságának kiadási kora, tehát 1635—1636. E törödéék szerint Udvarhelyszéknek ez időben 1 fő- és 1 alkapitánya, 1 főkirálybirája s 8 esküdt székülöböl álló törvényszéke volt; két fiúszéke közül *Keresztúr* szintén azon két kapitány alatt állott, de hat esküdtjének és jegyzőjének kellett lenni; a második, t. i. a most szervezett *Bardotz* vagy *Vargyas* fiúszék szintén azon két kapitány alatt állott, s hat esküdtje és jegyzője volt. *Az idézés módja és rendtartása* következő volt: 1. Ha valaki peresét megidézi, az alperes tagadást vet közbe, s e miatt a per más székre halad, az alperes patvaron maradjon, ha a felperes dolgát megbizonyítja; ha pedig az idézést meg nem bizonyítja, hasonlóul büntetetik. 2. *A törvények dolga így folyjon*: Udvarhelyszéknek legyen széke hétfőn, Keresztúrszéknek kedden, Vargyasszéknek csütörtökön. 3. A Vicék a székülőkkel együtt tegyenek törvényt — — — 4. Fő- és Vicekapitány, királybirák, jegyzők adhassanak pecsétet törvénytiltásra, s akármelyik adjon, egyerejü legyen. 5. A sót a régi szabadság szerint adják, egy pénzen egy [kő] sót. 6. Nyomásból a más falu barmát ne hajtogassák, hanem ha tilalmasból, melyet szántó-marháknak megfognak. De a juhval régi mód szerint egy láb föld hosszáig bemehessen a pásztor a más falu határába, tovább ne. 7. A Havas dolga is a régi mód szerint legyen, kinek-kinek szállása és kaszáló helye maga birtokában legyen. *A törvényszéki esküforma* ez volt: »A mindenható Atya Úristen, mennynek, földnek teremtője kegyelmedet [ekkor még nem volt szo-

²⁾ Alsó-Siménfalvi Kis Zsigmond birtokában levő eredetiből.

kásban a te = téged] úgy segélje, úgy adja lelkének üdvösségét, hogy mind fejedelemnek való hűségben, hadakozás dolgában, törvénylátásban és a tisztnak mindennemű hivataljában, a mit a mostani idő mutat és ad előnkbe, a széknek, szegénynek, boldognak, személyválogatás nélkül minden okon igaz leszen kegyelmed, a mostani törvényünknek szabadsága és tehetsége szerént.«

Ugyanaz napon Udvarhelyszék megegyezésével irt végzések [Articuli]:

1. A két kapitány jövedelme felől végeztük ezt: »Mijérthogy a szabadság ujontában vagy, mint ment régen *Ághra, Nemre* a tiszt, s köztük annak jövedelme, azt hirtelen ki nem kereshetjük, hanem mostan csendességnek okáért ez egy esztendőben minden birságnak három részét rendeltük, ő kegyelmökkel a Vicékkal együtt, — — — a negyed részét, idő eltelvén, a két Vice vagy cserébe adja [?] vagy beszolgáltassa. Az esztendő eltelvén, vagy a birság ujólag változzék a régi módra, vagy a széknek szabad akarata álljon, s rendelést tegyenek föléle. Mely mi rendelésünknek a két kapitány a Vicékkal assentiáltak. 2. A cirkálásra és a gonosztevők kikeresésére a szék embereivel együtt járjanak a Vicék és a szokott igazság szerént azokkal együtt exequáljanak. 3. A nemesség és [lófők] jobbágysait a tisztartók ne birságolják, — — — ha cirkáláskor kiadják, az urának jegyzést adván, ha tizenötöd napig meg nem bünteti, büntethessék a tisztartók. E részben az ország végzése szerént való rendelést tartjuk. 4. Miért pedig szabadságunk törvénye is azt kívánja, urunk is esztendőnként való tisztartást s választást engedett köztünk, a két kapitány az esztendő végén tartozzanak a Vicékkal együtt az esztendő végén Udvarhelyt gyűlést hirdetni, a széket az új tiszttel megkinálni, a választás a széknek szabad akarattján álljon a privilégium szerént, s vagy ugyanazokat, vagy az ő helyekben más tisztartókat választ a szék; napja pedig e mostani esztendő eltelésének legyen kis-karácson hetében. 5. A hadakozás dolgában miérthogy fejedelmünk ő felsége a szabadságot azért adta [itt kétségkívül az 1635-iki szabadságlevél van érve], hogy ő felségének s országnak való szolgálatában meg ne fogyatkozzunk, hanem abban minden időben híven eljárjunk: végeztük, hogy senki csak egy személyes hadból el ne maradjon; a ki elmarad, annak a mi szabadságunk törvénye szerént erős büntetése legyen, minden kedvezés nélkül. Első büntetése pedig a ki elmarad, először része marháját foglalják el és vegyék el a tiszt számára, ha másodsor marad el, házat hányják el; ha harmadszor, akasztassék fel. A ki a hadból visszaszökik, hasonló büntetése legyen. 6. Mikor hadba kell indulni, az egyik kapitány haladék nélkül kiszálljon. Valaki harmadnapra melléje nem megyen, a feljebb megirt büntetése legyen, hogy se egyképpen, se másképpen az ő felsége szükséges szolgálatja meg ne fogyatkozzék, minthogy gyakorta hirtelen is kelletik szükségképen az indulás. 7. Minthogy pedig az ő felsége hívségében mindenekben hiány nélkül kell eljárunk szabadságunk igaz rende szerént, azon kell lennünk, hogy szegény atyánkfiait erejek felett való készületre ne erőltessük, a mi miatt kényszerítve legyenek örökségöket eladni, vagy minden marhájokból kifogyni és e miatt éhenhalásra jutni. 8. Hogy pedig minékünk ilyen erős törvényünk van a hada-

kozás dolgában magunktól is, azért volt minden időben, hogy a székelységnek soha idegen tisztartója nem volt, annyival inkább generalisa. Most is pedig holott ő felsége maga kedve szerént való tisztartót választ közülünk, annyival inkább meglegedhetik azoknak hívséges gondviselésével. Könyörgünk ő felségének, hogy azzal a szabadságunk ellen való szokatlan dologgal privilegiumunk ellen ne terheljen, hogy annyival nagyobb szeretettel szolgálhassunk ő felségének, mint kegyelmes fejedelmünknek. 9. Hogy pedig semmi időben a hadak hátramaradása ne lehessen, végeztük, hogy a két hites kapitány a népet szorgalmasan megcirkáltassák, sőt ha kell, maguk cirkálhassák meg személy szerént, s minthogy ő felsége választotta őket, ezeknek jelentése legyen mindig elegendő, és idegen cirkálónak köztünk szabadsága ne legyen semmi időben. 10. Minthogy székely jószág örökség szabadság idején soha donatióval nem járt, sőt semmi okon székely az ő jószágát el nem vesztette, sem nótával, sem per defectum fejedelem el nem donálhatta; hanem ha halálra méltó bűne volt, személyében és testében lakolt, jószága, öröksége maradékinak maradt, ha maradéka nem volt, attyjafiaira, ha attyjafia nem volt, falura szállott, ha magva szakadt: könyörgünk ezen is ő felségének, ő felsége ebben és szabadságunk följebbi részében kegyelmesen tartson meg.

Hogy minden visszaélést [*abusus*], a mi eddig történt, ezután kerüljenek és jobbra változtassanak.¹⁾.... A mint eddig felvilágosító adatokat nem találtam, hogy t. i. az olvasónak a szék belső életébe, helyhatósági és igazságszolgáltatási működésébe bepillantást szerezzek, e véletlenül talált két igen fontos végzés nagy részben kipótolta. Ezért tartottam szükségesnek egész terjedelmében, régi eredeti és zamatos irályát megtartva, közleni.

A fejedelem gondja a székelység sófalvi bányájára is kiterjedett. 1641. május 14-én, írja Tholdalagi Mihály tanácsosának, a törvényszékek elnökének s Udvarhely- és Marosszék főkapitányának, hogy úgy értesült, hogy a sófalvi akna igen meg kezdett bomlani és ki kellene tisztítani, küldött tehát a széke-lyekhez Tholdalagi által levelet, intve őket az aknáért kegyelmesen, a mi nekik is hasznukra van, hogy mind a faluból, ha egy héten tiz emberrel azon akna

¹⁾ A *Törvénykezési Levéltárban* levő *eredetiből*. A szék e végzésében a kapitányok nem voltak megnevezve, az esküdtszékülők ellenben név szerint be voltak jegyezve; genealogiai tekintetből ezt is szükségesnek látom *Jegyzetben* adni. Az *udvarhely* [anya] *székiek* voltak: Hoggiai György, Tiboldi György, Petky Ferencz, Fancsali Lukács, Nyirő András, Dersi Pál, Thormay Lukács, Lőrincz Pál, a *keresztúr* [fű] *székiek*: Semjén Miklós, Fekete Pál, Mihály Pál, Mátyás Pál, Gálffy Mihály, Menyhárt János, jegyző: Kovács János; *bardotz* — vagy *vorgyas* [fű] *székiek*: Fosztho Imre, Ferencz György, Haraga Mátyás, Imecs Demeter, Nagy Kelemen, Máthé Balázs, jegyző: Benedek Keresztély. Tárgyrokonságnál fogva megemlítem a *Törvényszéki Tárgymutató* [index] egy, szintén ez időből fermaradt kötetének szerkezeti alakját, melyet 1639. et 1640. Orbán Ferencz fűzött egy kötetbe. A tárgy beérkezés szerint vétetett fel a *felperes* A[ctor] és *alpercs* I[nctus] neve alatt s utána jegyeztetett a *Jegyzőkönyv megfelelő lapja*, így: A[ctor] Farkas Ferencz, I[nctus] Marton András, f[olio]. 1. Egyszerű és rövid, hiánya azonban, hogy a tárgy egészen mellőzve van. [Látható a *Törvénykezési Levéltár eredetijében*.]

tisztítását megsegítné, nekik az hasznukra lenne, a fejedelem is kegyelmesen venné. Színtily bizalmasan és meleg érdeklődéssel szólította fel a fejedelem az udvarhelyszéki székelyeket a fejevári iskola megépítésében való segédkezésre 1633. május 17-én, tudatva velök, hogy noha követeik az országgyűlésen e tárgyban oly keménységgel viseltettek, hogy sem pénz-, sem munkabeli segílyt nem ígértek, holott ezt az ország minden rendei megtették; az építés továbbra haladván, a fejedelem udvarhelyszéki híveiről reméli, hogy a közjóhoz keresztény jóindulattal viseltetnek s az ország fiatalságának tanítására való építkezéshez hozzá fognak járulni; kegyelmesen megtalálja azért őket, hogy előttek viselvén először az istentiszteletét, azután az ország ifjúságának nagy hasznait, de a fejedelem megtalálását is, rendeljenek be székökből bizonyos számú szekeket és gyalog embereket a Collegium építésére, mint a fejedelem tavalyi megtalálására tették. Isten előtt kedves dolgot tesznek vele, de a fejedelem is kegyelmesen veszi hűségüket. Ha valamivel többel bizonyítják be jóindulatjokat, mint tavaly rendelve volt, a fejedelem maga iránti hűségök megbizonyításának fogja venni. [*A vármegye régi levéltárában levő eredetiből.*]

A szék nagy közérdekei mellett a mezővárosok és kiváltságos községek a fejedelem gondos figyelmének tárgyai voltak. *Udvarhely* mezőváros azon panaszára, hogy a közöttük élő nemesek a közterhekben és adófizetésben résztvenni nem akarnak, a város adója megszorodott, adófizetőik száma megkevesedett, s így a fejedelemnek tartozó szolgálatra már alig képesek; mivel a nemesek vonakodása az ő régi szabadságaik ellenére van, kérték sérelmök orvoslását. A fejedelem részint a panasz, részint uralkodói tiszte kötelmei által indítatva 1636. július 23-án az 1619-iki országgyűlés végzései értelmében meghatározta, hogy udvarhelyi polgári sorsu embereknek, név szerint pedig Szász Jánosnak, Csáni Mihálynak, Szabó vagy Kaczai Mihálynak és Varga Istvánnak, a kik a közrendből magukat kivétni és megnemesíteni megkísérelték, nemes levelet nem ad, őket meg nem nemesíti, s udvarhelyi házaikat a közterhektől mentesíteni nem fogja, s ha valamelyik közülök makacsságból ilyet mégis kivenne, az érvénytelen legyen és semmisnek tekintessék.¹⁾ Azt is panaszolták a fejedelemnek a város lakosai, hogy, noha a fejedelem mikor az udvarhelyi vár szolgálatára rendelte őket, úgy rendelte azt, mint volt üdvözült Bethlen Gábor fejedelem idejében, s úgy akarta, hogy a várbeli szolgálaton kívül semmi egyéb teherviselésre ne kényszerítsék őket; mégis most minden postálkodást, tereh hordozást, szállítást és gazdálkodást viselniök kell és minden más adózást is teljesíteni kényszerítettnek: a fejedelem megtekintve kérésök igazságát, kijelentette, hogy azon szolgálatban akarja őket hagyatni, a melyben voltak a meghalt fejedelem alatt; megparancsolta azért Udvarhelyszék fő- és alkapitányának, királybiráinak, Bályogi Szénás Péter erdélyi összes fiskusi javak főfelügyelőjének, és az ország tizedjövédelme alhaszonbérelőjének, s Nagy Tamás fogarasi várparancsnoknak:

¹⁾ Az *Orsz. levéltár* kincstári osztályában. Lib. R. XVIII. k. 161—62. lapjain levő *eredetiből.*

hogy Udvarhely város lakosai iránt való elhatározását így értvén meg, őket az udvarhelyi várhoz való szolgálatban bántatlanul tartsák és másokkal is tartassák meg úgy, mint a megholt fejedelem idejében voltak, s ne kényszerítsék őket semmi egyéb terehviselésre, u. m. postálkodásra, akármi teherhordásra, szállításra és adófizetésre is, s őket személyökben, javaikban, marhájokban meg ne károsítsák, hogy a fejedelem szárnyai alatt naponként épülhessenek.¹⁾ Sok kedvezéssel volt a fejedelem Udvarhely iránt egyebekben is. 1633. május 11-iki rendeletében meghagyta, hogy a városi adózó helyekre telepedett mezei katonák fizessék a rájuk eső adót. [*Szék. Okl. IV. k. 242—43. ll.*] 1633. ápril 20-án kelt parancslevelében az adózók számának megapadása okából, meghagyta, hogy a városi telkeken lakó nemes embereket is, kik közé tartozik Sebestyén András, a város adójában vegyenek részt. [*Szék. Okl. IV. k. 245—46. ll.*] 1634. aug. 1-én azon kiváltságot adja a városnak, hogy a város minden lakosa, nemes és nemesített, jobbágy és urak szolgálatában levő, a ki házat és telket bir, a városi polgársággal egyenlőképen viselje a közterheket. [*Szék. Okl. IV. k. 252—56. ll.*]

Meg van a város levéltárában a gyulafejérvári káptalannak egy másolati átirata 1646. márczius 28-ról, mely szerint Udvarhely város bírása, esküdt polgárai és lakosi a káptalan előtt megjelenvén, élő szóval előadták, hogy ők, mint azon város római katolikus lakosi, megfélemlítvén az országnak a közlelbi időkben megerősített és törvénybe foglalt alkotmányáról és egyesülési törvényéről, nem irtóztak azt megzavarni s közöttük való érvényességét megszüntetni, a miért a fejedelem őket a folyamatban levő országgyűlésen fiskalis direktora által perbe fogatta; de azok a fejedelem kegyelméhez folyamodtak, s inkább óhajtották egymással békében és keresztény szeretetben élni, mint-hogy magukat perrel és költséggel terheljék; ezért előbb elbékélvén és megsemmisítvén az itteni vallások hívei közt létező minden egyenetlenséget és perpatvart, a mik továbbra is kölcsönös bosszuságot és méltatlanságot okozhattak volna, egymás között a következő föltételek alatti egységre léptek, a miket czikkebe foglalva, a káptalanhoz magyar nyelven beadtak, s belőle átiratot kérve, állhatos és sértetlen megtartását, városi minden mentességük és szabadságaik elvesztése terhe alatt ígérték és magukat kötelezték. E föltételek *elsője* ez: 1. A bíróság alternatim legyen köztük, ha egy esztendőben katolikus, a másikban mienk [*reformátusoké*]. 2. A tanácsnak is fele mienk, ebben pedig az eleje legyen bevételve. 3. Minden gyűlölséget letévén a religioban, a mieinkkel magukat a hely, bíróság és tanácsi rend tisztsége után való minden beneficiumokkal egyiránt éltetik.... E föltételek alatt a fejedelem a perbefogatást kegyelmesen megszüntette, az elől említett városiak pedig magukat és örökösüket az előbbi pontoknak egyenként és összesen állhatatos és sérthetlen megtartására örökös büntetés terhe alatt kötelezték az átiratot kiadó káptalan előtt....³⁾

¹⁾ A város levéltárában levő *eredetiből*.

²⁾ A város levéltárában levő *egyszerű másolatból*.

A város iparügye is némi haladást mutat. I. Rákóczi György 1636. május 12-én Nyíró István udvarhelyi szőcs czéhmesternek és Szűcs Ferencz társának s a városukban és az egész székben levő szőcsmester társaik nevében panaszolván a fejedelem előtt, hogy sokan vannak közöttök, kik a szőcs mesteriséget űzik, a kik sem hadi szolgálatot nem tesznek, sem adót nem fizetnek, s mégis mindenféle bőröket megvesznek és a közjóra nem hasznos czélokra fordítják; hogy továbbá más városok szőcs lakosa nem vásáros napokon árúikat városokban szabadon árulják, kérték tehát ezen sérelmeik orvoslását, a mit a fejedelem tekintetbe vevén, nekik a következő szabadságokat adta: 1. Udvarhelyen vagy Udvarhelyszéken lakó egy szőcsnek is, a ki előbbi székelyekkel a közterheket együtt nem viseli, a hadakozásokban részt nem vesz s közadót nem fizet; valamint azon jövevényeket is, a kiknek nincs bizonyos lakhelyük, hanem ma itt, holnap amott tartózkodnak, ezentúl nem lesz szabad bárány vad és bármi másféle bőrt venni, felszedni és összegyűjteni, azokat megmivelni, műveiket árulni s azokkal kereskedni, s a kik teszik, az udvarhelyi szőcsczéh tagjai azokat foghassák meg s érdemök szerint büntethessék meg. 2. Idegenekre nézve is e tilalom állított meg s az udvarhelyi szőcsöknek velök szemben ily eljárás követésére adatott teljes jog. 3. Ha idegenek mások által, kezükre bizott pénzzel gyakorolnák ezt, az udvarhelyi szőcsök, akárkinél ily pénzt találnának meg, azt szabadon lefoglalhatják s a czéh szükségeire és használatára fordíthatják. A fejedelem megrendelte a szék fő- és altiszteinek, hogy az említett czéh tagjait ezen szabadságaikban és jogkedvezményeikben tartsák meg és védelmezzék. Aláírták a fejedelem és titkára, kihirdettetett az udvarhelyszéki felsőbb törvényszéken Udvarhelyszék közönsége előtt 1637. febr. 2-án s a kihirdetést tanusított aláírásával. Orbán Ferencz, székjegyző. [*Az udvarhelyi szőcs czéh levelei közt levő eredetiből.*] 1638. ápril 18-án a város bírása és több polgárai együttlétökben több kovácsmester — azon okból, hogy a lakatosok és csiszárok czéhszabályának X-ik pontja megengedi, hogy maguk közt kovács-, szijgyártó-, nyerges- és asztalosmestereket fogadhassanak be oly föltételekkel, mint maguk czéhbeli társaikat — kéredzettek be a czéhbe, s megígérték, hogy minden kötelességeiket teljesítik, a fizetendőket fizetik, a czéhszabályokat megtartják sat., csak fogadják őket is oltalmukba s kiváltságaikban részesítsék. Ugyanekkor egy szijgyártó mester is ezt kérte és ígérte, s mindenik fél a bíró előtt ígéretet tett, egymásnak kezét adtak, s így a czéhbe fölvétel mindkettőre nézve megtörtént. Kelt Udvarhely mezővárosban szemeriiai Lakatos János czéhmester jelenlétében. Nagyobb erősségére a bíró és esküdt polgárok ez egyességet nevek és pecsétök alatt kiadták az előlirt időben.¹⁾ A fejedelem előtt 1643. megjelentek Kézdi János, Szegedi Gáspár, Fazekas Márton, Fábián Mihály, Fazekas András és György *fazekasmesterek* s bemutattak egy pergamentre irt s függő pecséttel megerősített kiváltságlevelet Báthori G. fejedelemtől, mely kelt 1613. június 15-én, kihirdettetett 1616.

¹⁾ Bálint József *asztalos társasági* elnöknél levő czéhlevelek egy egyszerű másolatáról.

október 3-án, s kérték megerősítését; a fejedelem három pont hozzáadásával erősítette meg: 1. hogy külső fazekasok — kivéve a nyilvános vásárokat — áruikat a városban árulásra ki ne tehessék, s titkon vagy nyilván el ne adhas-
sák; 2. hogy minden czéhügyek közöttük és nem máshol láttassanak el; 3. hogy ámbár eddig, midőn czéhen kívüli fazekas, a ki az ő czéhökbe beállott, elébb 4 magyar frtot fizetett le, de ezután 12 frtot fizessen a czéh javára. A fejedelem e módosítással elfogadott szabályzatot függő pecsétével megerősítve, saját és titkára aláírása alatt kiadatta 1643. évi október 21-én.¹⁾ Szintűgy folyamodtak a fejedelemhez Borbély János főbíró, Czibre Péter és Oláh János nemesek, úgyszintén Lakatos János, nagyobbik Csizmasia Mihály és a másik Csizmasia máskép Gyulai Mihály székely-udvarhelyi esküdt polgárok és csizmadiák magok és társaik nevében, jelentvén, hogy nekik csekély számuk miatt eddig nem volt czéhszabályuk, a miért mesterségöket csak nagy kinnal üzhették, s már-már inasaik s legényeik sem voltak, mert a kiket kitanítottak, más városokba menvén, onnan egy idő múlva mint kitanítottak jöttek vissza, kérték tehát külön czéh engedélyezését s szabályaik megerősítését, melyek magyarul vannak szövegezve, 16 pontból állanak, de csak néhány van, a mi jellemzi a kort és polgári szellemet, t. i. a 2., mely meghatározza, hogy ha a czéh tagjai közt szó, vereség, bőrvétel vagy más ok miatt engedetlenség támad, a perök maguk közt 6 forintig igazithassák el s teljesedésbe is vegyék, a nemesség ellent nem állván s apellatióknak helye nem levén; ha pedig a vétkes könyörög vétkességéről, fele leszáll, ha nem könyörög, a czéh tetszésétől függ, engedjen-e neki vagy ne; ha a vétkek nagyobb fokú 6 forint büntetésnél, a melyik fél felebbez, ügyét bocsássák a marosvásárhelyi csizmadia-czéh elébe. A másik érdekes szabály, mely a mester-remeket határozza meg: ez legyen egy sarkantyú-helyes dali csizma, egy papucs kapczástól és egy keskeny talpu száras csizma; s a mig a felszabadítandó mester remekét megszabja, két mester legyen jelen, a kiknek elegendő bort adjon. A 14. szabály rendeli: Mivel hogy a mint a fejedelem értette, a városban lakó csizmadiák is tudnak fekete és sárga bőrt, kordoványt, szattyánt készíteni, más országból vámon hozott eszközzel, fűvel és egerfa bimbóval, készithessék, abban őket senki meg ne háborítsa. A 15. szabály azt is megengedi nekik, hogy mesterségökhöz való ökör, tehén, borju, kecske, és czáp jó szattyánnak és bérlésnek való bőröket is a városokon, falukon, lakadalmakon, utcán, piacon, háznál s mindenütt — varga mesteremberek házait kivéve — szabadon vehessék és senkitől ebben meg ne háboríttassanak. A 16. szabálypont azon előnyt adja a varga mestereknek, hogy a mikor ők kérnek előbb mesterségökhöz való színes bőrt, a csizmadia addig ne kérje, mig a varga el nem hagyja. A fejedelem e szabályokat 1635. július 8-án megerősítette s a kérelmező csizmadiamestereknek hiteles alakban kiadatta.²⁾

¹⁾ *Orsz. levéltár* kincst. oszt. Lib. R. XXI. 23—24. ll.

²⁾ Az *Orsz. levéltár* erdélyi osztályában a *Czéhszabályok Gyűjteménye* C. 1. 7. jelzetű *hiteles másolat*ról. 1894. nyarán Udvarhelyt létemben azonban a csizmadiák társulata elnökétől kezeimbe kerülvén az *eredeti*, abból másolatom helyességéről meggyőződtem. A fejedelmi

Keresztúr székely kiváltságos városnak, részint Dayka Keserü orthodoxus erdélyi püspök közbenjárására, részint tekintetbe vevén ezen város lakosainak ősi idők óta mentességeit és kiváltságait, mikkel ők birtak és miket élveztek, fejedelmi hatalmánál fogva őket 1632. június 11-én a következő kiváltságos mentességekkel ajándékozta meg: hogy minden rovatal, díjátalány, rendes és rendkívüli adó, segély és kamarai nyereség fizetésétől, minden falusi közszolgáltatétel, bárminő tiszteknek felettek való hatóságától, szállásadástól, minden névvel nevezendő köztartozások fizetésétől a fejedelem tetszése idejéig legyen a város ment, a következő két föltétel alatt: Hogy *először* a fejedelem fiskusa részére minden évben száz magyar forintot fizessen folyamatban és használatban levő jó pénzben; *másodszor*, hogy a városban a fejedelem számára, oda rendelendő emberei alatt korcsmát állítson, azt megszakadás nélkül fentartsa, s a magánosoknak a borárulást a meghatározott büntetés alatt megtiltani legyen köteles. Ezen föltételek alatt, a fejedelem *Keresztúr* kiváltságos város lakosait az említett terhektől és adóktól ezen kiváltságlevelle által kegyelmesen fölmentette, azoktól fölszabadtottaknak jelentette ki s meghagyta Udvarhelyszék, Udvarhely vára összes kapitányainak, királybiráinak, tiszteinek a tized és kilenczed, rovatal, díjátalány, segély és minden névvel nevezendő adók szedőinek, kirovóinak és minden másféle tiszteknek, hogy *Keresztúr* székely kiváltságos város lakosait, az említett két föltétel alatt a fejedelem ezen kiváltsági ajándékában tartsák és tartassák meg, s az abban foglalt terhek és tartozások viselésére ne kényszerítsék. A minek crössségére kiadta ezen kiváltságlevelét.¹⁾ *Zetelaka* iránt hasonló kedvezést tanusított a fejedelem. Ezen régi kiváltságos község [nem közönséges falu] lakosaitól értesülvén, hogy ők régi szokásuk szerint a hadbavonuló szolgálat helyett esztendőnként százezer zsendelyt tartoznak magok költségén Fejérvárra a fiskus számára alászállítani: a fejedelem 1631. június 16-án kelt kiváltságlevelében elhatározta, hogy őket ezen mentességökben megtartani és oltalmazni kívánja, s meghagyta Udvarhelyszék kapitányainak és királybiráinak, úgy a szék hadnagyainak és tizedeseinek [*Ductoribus et Decurionibus*] is, hogy a zetelakiakat egyébre ne kényszerítsék, hanem a százezer zsendelyt esztendőnként Fejérvárra a fiskus számára leszállítani engedjék meg. Miről a folyamodó közönségnek ezen kiváltságlevelét kiadatta.²⁾ Egyenetlenség támadván a perek ellátására nézve a Szék és *Zetelaka* közt, a fejedelem kijelentette, hogy azoknak Derékszékre bocsátásában a törvényeket kívánja megtartani. [1648. VIII. t.-cz.]

E korszakban épült Udvarhelyszéken egy egészen sajátosságos várkastély Homoród-Szent-Mártonban, melynek romjai ma is nagy érdeklődést keltenek az utazókban, s mely a mig e községet méltó figyelem tárgyává teszi s hírnevét emeli, építésének egy oklevélben fönmaradt története a székelység harcziás

adománylevél hátára rá volt írva, hogy az Udvarhely székeknek Udvarhely mezővárosban Allia Sámuel főkapitány elnöksége alatt tartott közgyűlésében, 1635. július 16-án bemutatott és kihirdettetett, senki ellent nem mondván.

¹⁾ *Keresztúr* mezőváros levéltárában levő *eredetiből*. [Kiadva *Szék. Okl.* IV. k. 243-45. ll.]

²⁾ *Zetelak* kiváltságos község levéltárában levő *eredetiből*.

természetéről dicsérőleg tanúskodik. 1636. jul. 24-én — így szól az oklevél — Homoród-Szent-Mártonnak azon okból, hogy a midőn Báthori Gábor fejedelem seregeit a török császár hadserege legyőzte s a fejedelmet lemondásra kényszerítette, Homoród-Szent-Márton a fejedelem mellett híven megmaradt, lakosai a harcok végéig házaikból mindig távol voltak, s családjaik javaikban kibeszélhetetlen károkat szenvedtek s a legnagyobb veszedelemnek voltak kitéve: arra kérték a fejedelmet, hogy miután Bethlen Gábor fejedelem nekik a templomot körítő vár megépítésére bizonyos számú kőst adott, s ők a falakat annyira megerősítették, hogy ezentúl véletlen veszélykor legalább családjaik abban menhelyet és biztonságot találnak, a fejedelem mutassa hozzájuk kegyelmét. Ez hajlott kérésükre s megengedte, hogy a homoród-szent-mártoniak maguknak egy szorgalmas és előrelátó főember [*primor*] székelyt válasszanak, s mellé őt közsorsút, a kik a várra felügyeljenek, ott őrt álljanak, háború idejében védjék s mind a köz, mind a részletes hadjáratban való megjelenéstől legyenek ők és örökösök örök időkre fölmentve. A fejedelem meghagyta Udvarhelyszék főkapitányának, királybiráinak s más híveinek, hogy a homoród-szent-mártoniakat e szabadságukban tartsák meg s ne háborgassák, de figyeljenek arra, hogy ők is a vár felvigyázása iránti köteleességeiket teljesítsék, hadba menésre ne kényszerítsék.¹⁾

A nép föltűnő miveltségét, vagyoniosságát, nem mindennapi jogismeretét és a jogrend iránti élénk fogékonyságát, szóval rendezett községi életét mutatják *Körispatak*nak 1640-ben alkotott *helytartósági végzései és szabályrendeletei*. »Az elmúlt 1639-dik esztendeig — így kezdődik az — őseinkről, atyáinkról ránk maradt végzéseit falunknak senki meg nem háborította; de a mostani ifjú rendek közül voltak, a kik nem tudták-e a falu végzéseit, vagy nem akartak vele élni? de azokat megkezdték volt háborítani; azért akarók egész falustól, hogy azok megirassanak s maradváról maradvára megtartassanak, melyek ekképen következnak: 1. a birák és esküdtek becsületéről végzésünk ez, hogy a ki azokról gyalázólag szól, 1 frtra büntetessék, úgy, ha szemben mondja s bebizonyosodik; ha a vádolt tagadja és meg nem bizonyítatik, a falu ne büntesse. 2. A ki a faluba beszáll, addig erdejébe ne mehessen, míg 3 frtot nem fizet a falunak pénzben vagy áldomással. 3. Három forintért senki a biró elől székre ne mehessen. 4. A ki e faluból elmegy falu dolga vagy végzése ellen, büntetessék 1 frtra. 5. A foglalások és irtások felől ily végzésünk van. Ki a falu erdejéből falu hire nélkül foglalt, a falu megbüntette érte, el vette tőle törvény nélkül; mert határunkon senkinek sem sok, sem kicsid osztott erdője nincs; a kinek meg akarta engedni, falu szabadságában áll, ha másnak adja, a ki a falunak áldomást ad — ki két forintot, ki hármat, szabad akarátja szerént — annak adhatja, a kinek akarja; az oly foglalás pedig, kit a falu enged valakinek, ha esztendeig s három napig rakással vagy irtással meg nem

¹⁾ Az *Orsz. levéltár* kincst. osztályában levő Lib. R. XVIII. köt. 162—63. ll. levő *eredetiből*.

ujítja, s azt valaki meglátja és bele akar állani, szabadosan bele állhat, de úgy, hogy megbizonyítsa, hogy esztendeig s három napig nem ujitotta. 6. A tilalmas erdőket határunkon 3 forint birsággal tiltottuk meg, a ki abban falu hire nélkül vág, megítélvén, mennyi kárt tett, a falu a szerént bünteti meg. 7. A határunkon való országuatról van ilyen végezésünk, hogy minden helyen három öl utat tartozzék a két fél örökös csinálni, ha meg nem csinálják, várjanak harmad napig, ha akkor sem csinálják meg, nyolcz-nyolcz forintra büntessék addig, mig megcsinálják. 8. A porgolát kapuról ezen végzésünk van: A gyeput, a ki nem törvény gyeput, de marha azért még el nem ment rajta, a ki megbontja, büntetése fél birság; a ki a falu vetés kertére rést csinál, nyolcz pénzre büntetessék, s a rés miatt esett kárt is fizesse meg. A ki a falu gyeput meghányja, büntetése 1 forint s a kár megfizetése. 9. A ki tilalmat szeg egy vagy több marhával, büntetése 16 pénz. 10. Ha czövekre kötött ló elszalad, büntetése 16 pénz. 11. Ha valaki marhája kártételben találta s behajtják a kárból, emberséges hütölő becsúje szerént a kárt megfizetni tartozik, törvény nélkül. 12. A kinek marhájára gyanuja van, mentse marháját. 13. A kinek a falu határán tanórok kertjei vannak, tartson kertet, hónaljáig érot, ha valaki marhája ezen átmegy és kárt tesz, fizesse meg a kert tulajdonos, ha valaki levágja, fizesse meg s ezenkívül büntetése 16 pénz. A kertes ember, ha törvény kertet nem tart s kára lesz, türje el. 14. A vetéskertben a szénarét mindaddig tilosban legyen, mig a falu meg nem szabadítja. 15. A falu a maga határán mezőt, vizet, erdőt tilthasson meg és szabadithasson fel végzése szerint. 16. A ki ezek ellen pecséttel tiltana vagy óvna valakit falu végzése ellen, a falu 1 forintra büntethesse, semmivel ellene ne állhasson s a falu végzése helyt maradjon. 17. A falu között két fele a köznek minden ember illendő uttal tartozik kötelesség alatt, mint szintén atyáink idejében volt. 18. A ki e végzések ellen szól, a falu rá küld zálogolni, s a ki rá támad, falu bosszuján 16 pénzen marad; a ki hatósági emberre támad, azt megüti, vagy földre leejti, száz pénzre büntetetik. 19. A korcsmárosság felől végezték: a ki korcsmároskodik, a bort illendöképen hitelben kiadja kikölteig falubeli örökös marhás embernek, a ki a korcsmárosra támad, falu bosszuján maradjon, tizenhat pénzen; de csak két pénzért is szabad legyen egy marháját bor árért megkötni; a ki a bor árát tagadná, hütellel tagadja meg, s a korcsmáros maradjon kárban. Ezeket a végzéseket és rendtartásokat mi feljül megirt esküdt emberrel irtuk meg a mi hitünk szerént és pecsétünkkel megerősítettük.⁽¹⁾

Még nem csillapodtak volt le egészen a kedélyek a Bethlen István és Székely Mózes által támasztott belvillongások megszünése után, midön főleg az udvarhelyszéki székelységet új izgatottságba hozta a fejedelemnek a szombatosság kiirtására czélzó munkája. Ez a keresztény vallás és belbéke érdeke volt, de anyagi és felekezeti indokok is működtek közre. A fejedelmet egykoruak vagyonszomjjal vádolják, s a hütlenségi és notaperek e vádat alaposnak mutatják. A judaismus

¹⁾ Tarcsafalvi *Pálffy György* leveles ládájában levő *eredetiből*.

s a judaizánsok ellen megindított harcz oly természetü volt, mint 1562-ben a székely lázadás. Ott egy nemzetnek egy nagy része vesztette el életét és vagyonát, mert föltámadt a fejedelem ellen. Itt egy megbélyegzett vallási secta hirdetett keresztényellenes tanokat s követett zsidó-szertartásokat. Ennek követői a törvény által *notán* fő- és vagyonvesztésre ítéltettek, ha meghatározott ideig új hitöket elhagyva, korábbi vallásukra vissza nem térnek. Az 1635. évi május 13—junius 10-iki országgyűlés I. t.-czikkében e rövid végzés költ róluk: A judaizánsok ellen tartassék meg az 1618 és 1622-iki törvény, azon hozzáadással, hogy a kik a jövő karácson napjáig az 1618-ik évi t.-czikkben megirt mód szerint régebbi vallásukra vissza nem térnek, a fiskus velök szemben a director által az 1622-iki törvény szerint járhasson el, s a ki engedetlennek találtatik, vesztse el fejét, jószágát.« A kitüzött idő 1636-ban eltelt; de az ügy elintézése 1638. ápril 23—május 16-iki országgyűlésig haladt el, s annak I. t.-czikke a judaizánsoknak július 1-én Deésre perbe hivatásuk és elítéltetésök az elébb említett törvények alapján kimondatott s végrehajtása az 1628-iki törvényben irt módon a fiskális directorra bízott. Ezután nem sokkal Udvarhelyszék nagy részéből a zsidózók [*judaizánsok*] befogattak, a végbevitt nyomozás alapján a bevett vallások püspökei jelenlétében tartott országgyűlési bizottsági ülés által vétkeességök megállapítottatott s az ítélet rájuk kimondatott; sokan vesztették el életöket, százak meg százak minden vagyonukat. De a bűn minden kétely felett állott, a fejedelem és törvényszék oly hatalommal és szigorral járt el, hogy a közvélemény a bevégzett tényeken megnyugodott s a békétlenség e forrása megszűnt. Ez esemény részletei a köztörténetből ismeretesek.

Élénk vallási vita folyt ez időben Udvarhelyen a r. katolikusok és orthodox [*reformált*] vallásuak között;¹⁾ de a mi I. Rákóczi György alatt az ellentétes érdekek kiegyenlítése által szintén megszűnt. Az ezt igazoló iratokat eredetiben a két egyházközönség levéltára őrzi, honnan nekem a fontosabbak tartalmát felhasználni alkalmam van. A megelőző fejedelem alatt függőben

---

¹⁾ Fennebb [a 317. lapon] Rákóczi Zsigmond vallásügyi rendelkezését irtam Udvarhelyszékben elsőnek. Most találtam Oláhfalva kiváltságai közt egy régebit, a mit tévedésemet megigazítva, utólag közlök. Az oláhfalviak t. i. panaszoltak Báthory István fejedelemnél 1572. augusztus 17-én, hogy nekik az udvarhelyszéki tisztek vallásos körmeneteket, római vallású tanítóplébánusokat tartani s atyáiktól örökölt római hitvallásuk szertartásait gyakorolni tiltják; a fejedelem rendeletet bocsátott Kornis Farkas és Geréb János udvarhelyszéki királybírókhoz, melyben kijelentve, hogy nem tudja mi által vezéreltetve, s kiben bizva teszük ezt, tudokra adta nekik, hogy a római vallásuak lelkiismeretének s isteni tiszteletének ezen megbotránkoztató sértését el nem tűri, öket vallásukban védelmezni kötelességének tartja, s minthogy az országnak köztörvénye van arról, hogy kiki azt a vallást követhesse, a melyen lelkiismerete inkább megnyugszik: ezeknél fogva szigorúan megparancsolja nekik, hogy vevén ezen levélét, a római vallást követők háborgatását, papjaiknak vallásos szertartásaik szabad gyakorlatában való akadályozását szüntessék meg, s öket ezen szabadságukban tartsák meg és védelmezzék. [*Kápolnás és Szentegyházas Oláhfalva* levéltárában levő *ereletiből.*]

maradt volt a reformált papi és kántori lakhely kérdése. Ez most elintéztetett azon 1631-ik pünkösdi napján érvényessé lett szerződés által, melylyel udvarhelyi özvegy Kándó Péterné, Pap Kata egy római katolikus és református férfiakból álló kiküldött bizottságnak, az udvarhelyi református pap és deák leendő lakházául eladta a darabant-utczában egyfelől Kassay György, másfelől Császár András és Mátyás házaik szomszédságában levő házát minden hozzá tartozandóságaival százhuszonöt forinton, melynek megadását a megjelölt napra kétszáz forint foglaló kikötésével biztosították.¹⁾ Egyéb függőben levő kérdések békés úton elintézésére s a két egyház érdekeinek kiegyenlítésére a fejedelem mindkét egyházköztség beleegyezésével Apaffy György fejedelmi tanácsos elnöklése alatt egy öt személyből álló bizottságot küldött ki, melynek 1633-ban június 24-én kelt kiegyezési munkálata szerint a felek közötti egyezség a következő föltételek szerint jött létre: 1. Ezen tul legyen immár Udvarhely városában mind az orthodox, mind a katolikus valláson levő híveknek külön temploma, s minthogy egyik templom építésében mindkét fél közösen munkálkodott, tehát ezután egyik fél is a másik templomához soha semmi jogot és követelést fenn ne tartson, még pedig se maguk, se örökösök, hanem mindenik fél a mi követelése lett volna, a parochiával azaz a predikátor és scholamester házával egyetemben a bizottság előtt kivette, és ha valaha valami tyrannus fejedelem vagy úr birodalmába esnék [*mitől Isten mentsen*], azt is az egység megrontására ne indítsák, sőt ellenezzék, s ha valamely fél megkevesednék is, a templom birtoklása iránti szabadsága mindkét félnek meg legyen, s erre mindkét fél egyiránt kötelezze magát. 2. A templomokhoz és parochiákhoz tartozó, bármi néven nevezendő földek fele az orthodox valláson levő atyafiaknak, más fele a katolikusoknak adassanak. 3. Az épületekben a mi hátra van, az előbbi egység szerént a katolikusok mindent teljesíteni igyekezzenek. 4. A mely székeket az orthodox valláson levők építettek s a melyek eddig a katolikus templomban állottak, most már mint sajátjukat a más templomba hozhassák. 5. A harangozás legyen a fejevári mód szerént: elsők ünnepnapokon az orthodox vallásu atyafiak legyenek a harangozásban, de ha azoknak ünnepök nem lenne, a katolikusok, a mikor akarnak, szabadon harangozzanak; ha pedig halottjuk történnék, akkor a melyik fél előbb kezd a harangozáshoz, a másik addig rá ne kezdjen, mig el nem végződik. Szintugy mivel egy temető kertjek lesz, egyik a másikra ne vigye a halottját, hanem ha egyik eltemeti, ugy vigye be a másik. 6. Bért az orthodox vallásuak ne vegyenek, ne is kívánjanak a katolikusoktól, se a katolikusok az orthodox vallásu atyafiaktól, effélett egyik se követeljen, másokat ennek megrontására ne indítsanak, mindenik fél a maga vallásán levőkkel elégedjék meg. 7. Ha e föltételek ellen akármelyik valláson levő valamely magán személy csak maga nevében akár tudatlanságból, akár más okból vétne, megbizonyosodván, hogy nem közmegegyezésből történt, de egy személy tette, a két valláson levő atyafiak, egyetértve, érdeme szerént büntessék

¹⁾ A római kath. egyházközség levéltárában levő eredetiből.

meg. 8. Tizenkét forint birság alatt legyen tiltva, hogy egyik fél is a másik templomára hajigáljon és kiáltson; ha rajta érik, vagy a dolgot csak egy ember bizonyítja, a büntetést a meg nem álló félen vegyék meg, ha ez városi, bíró erejével, ha zászló alá való, tiszt erejével; ha gyermek teszi, igen jól megpiriczkeljék. Ez egyesség nagyobb erősségére, kéz adás után, a felek 500 arany for. kötést [az eredetiben: *kötelet*] tettek, melyet a megálló fél a meg nem állón — minden tiltakozás, ellentmondás, perujítás, visszaiűzés, sőt a fejedelem megkegyelmezésének is kizárásával — e levél erejénél fogva megvehessen, s melynek két része a biraké, harmada a megálló félé.¹⁾ Van a fejedelemnek ugyan június 27-én kelt s szintén e tárgyban az Udvarhely városi bíróhoz és esküdt polgárokhoz intézett parancslevele, melyben tudatja velök, hogy a katolikusoknak az orthodox vallásuakkal a templom felől volt egyenetlenségi ügye eligazítására még az özvegy fejedelemasszony idejében Apaffy György fejedelmi tanácsos küldetett volt ki, a ki azt ugy intézte el, hogy a míg az orthodox valláson levőknek közös költségen új templomot építnek, addig a régi templomot zárják be és pecsételjék le; de mivel az új templom immár elkészült, nevezett hívét több biztosokkal kiküldötte, hogy az elpecsételt templomot nyissák és szabadítsák fel, hogy a pápisták is szokott religiójukat és czeremóniájukat szabadosan gyakorolhassák: meghagyja és komolyan parancsolja a birónak és esküdt polgároknak, hogy vevén ezen levelét, Apaffy György hívét fogadja becsületesen, és az elébbi pápista templomhoz való minden földeket, réteket megmutogatván, a harmad részt [*tertialitas*] szabadosan engedje és hagyja kivenni és szakasztani a földektől az oda kiküldött biztosoknak, hogy azok az új templomhoz adhassák és foglalhassák; ezután pedig a bíró és esküdt polgárok azokhoz semmi jogot ne követeljenek.²⁾ E két oklevél tartalmának a Kandó Péternétől vett darabont-utczai telekre vonatkozólag s a parochialis földeknek a katolikus és református egyházköztség közt egyenlő elosztását illető részét az szék.-udv. ev. ref. egyháztörténet írója kétségbe vonja; az elsőről azt írva, hogy az a vásár nem valósult meg; mert ma azon telekről semmi nem tudható, sem az, hogy hol? melyik volt? sem az, mi történt vele? [*Szék. Udv. ev. ref. Egyházköztség Tört.* 1833. 28—29. ll.], a másodikról azt, hogy az elébb felelő részben megállapított rész később harmadrészre apadt, de kétes, hogy az is kiadatott-e? író azt hiszi, hogy a reformátusok a harmadrészét sem kapták meg. [*Az elébbi Tört.* 57—58. ll.] Előttém az tünik fel, mint diplomatikai szokatlan eset, hogy a birtokok eloslása arányát ugyanazon napról a fejedelem $\frac{1}{3}$ részben, az általa kiküldött bizottság felerészben állapítja meg; mert azt föltehetőnek nem tartom, hogy a fejedelem a reformátusoknak adott oklevélben nekik, a katolikuséban ezeknek akart volna kedvezni.

¹⁾ Az ev. ref. egyházközség levéltárában levő *eredetiből*. Aláírták: Apaffy György, m. pr. Farkas Ferencz, m. pr. Literati Dávid, kőhalmi királybíró, m. pr. Georgius András, brassai főbíró m. pr.

²⁾ Az udvarhelyi r. kath. egyházközség levéltárában levő *eredetiből*.

Értesülvén a fejedelem, hogy az udvarhelyi várban egy óra is volt, a mi a vár felégetése után ott állott a városon mindeddig, most egy órásmesterrel megcsináltatták, de villongás van, hogy a felső vagy alsó toronyba tegyék: minthogy az alsó torony a piaczon s a városnak szinte a közepén van, és az egész városnak egyformán szolgálhat, a fejedelem mind a város diszeért, mind a közhaszonra nézve az alsó toronyba itéli illendőbbnek; ezért 1637. sept. 8-án meghagyta mindkét kapitánynak, a királybíráknak és székülőknek, hogy látván e levelét, parancsolják meg az udvarhelyi nemes és adófizető rendnek, hogy az órát csináltassák az alsó toronyba; az udvarhelyi bírónak és esküdt polgároknak pedig komolyan megparancsolta, hogy ez ellen ne vikitáljanak [*disputáljanak*]. hanem az órát, a mint rendelte, csináltassák az alsó toronyba.¹⁾

A székelyek rokonszenve megnyerése végett Zsigmond kisebb fiát 1642. szept. 20-án megválasztatta a székelyek generalisává, 1643. nov. 15-én igtatták be tisztebe s a hatalom jelvényeül zászlót, botot és szablyát adtak, a beigtatás nagy fénynyel történt, Kornis Zsigmond, Haller István, Nemes András voltak a beigtató biztosok. [*Erd. Országgy. Eml. X. k. 72. 409—410. ll.*]

Főlemelő példáját mutatják I. Rákóczi György adományai az ő és székely nemzet érdekességénc. Ő erősítette a székelységet, mert ezzel hadereje s hatalma növekedett. Ezért volt szerencsés védelmi harcaiban s kezdetett támadó és hódító harcokat. A székelyek jobbágyosítását megakadályozta, örökségei megterhelését és eladását szigoruan korlátozta. A székely darabont örökségét megvenni 500 forint büntetés alatt nem volt szabad, zálogosan is csak harmad árban engedte meg [1633. VI. t.-cz.]. A székely jobbágy házáat és örökségét megvenni szintén 500 forint büntetés alatt tiltotta meg. [1631. XXV. t.-cz.] Sérelmeiket orvosolta. [1640. sept. 10—nov. 3. országgy. III. t.-cz.] Adót nem rovatott rájuk, csak a mit megajánltak — török adót vagy segélyt — azt kívánta meg. A katonáskodást, s abban maguk gyakorlását, a mi fő állami tartozása volt, szigoruan követelte. A harczban kitünteket gyalog, lőfő s nemesi rendbe emelte, s vitézségöket sokszor meleg kifejezésekben ismerte el. Udvari emberei, tanácsosai, szolgálai iránt nagylelkü és háladatos volt, s bőv kegyelmében és adományokban részeltette. Ez által Udvarhelyszék székely katonai rendén új sarj növekedett, ép és megromolhatatlan magva az erdélyi magyarságnak. A székely elsőkből [*primor*] Bocskai, Bethlen Gábor és ő teremtték meg azt a hatalmas székely nemességet [*aristocratia*], mely a nemzeti fejedelemségnek egyik derék oszlopa, a kettő együtt annak s a magyar korona és állam egységének megingathatlan alapja volt.

Adományai közül ezek a *kisebbek*: 1631. sept. 27-én székely-udvarhelyi *Lakatos Márton*t és *Jánost*, Mártonnak *Ferencz* és *János* fiát, Jánosnak szintén *János* fiát s *Kata* lányát a közrendből a lőfők közé emelte. [Lib. R. XVI. k. 225—226. ll.], oct. 29-én *Zetelaki Csiki Ferencz*nek érdemeiért a faluban egy nemesi udvart és telket adományozott. [*U. ott.* 219, 1.] 1635. december 5-én

¹⁾ A város levéltárában levő eredetiből.

bibartzfalvi *Bertalan Mihályt*, *István* deákot, és a másik *Mihályt* érdemeiért nem nemes állapotából az ország régi nemesei közé vette fel. [*Lib. R. XVIII. k. 115—116. ll.*] Ugyanazon évi december 10-én keresztúrfalvi *Boncza Mihályt*, a ki eddig is gyalogrendű volt, kiváltságlevéllel igtatta azok közé, házát adótól, földeit tizedtől, személyét a községi terhek hordozásától mentesítette. [*Lib. R. XVIII. k. 77—78. ll.*] A fejedelem csehérfalvi *Miklós*, máskép *Kis-Solymosi Ferencz* fejedelmi puskást, a ki magát nemes urától kiváltotta, s az 1635-iki hadszemle [*lustra*] alkalmával, a libertinus székelyek számbavételénél — tiltakozást bocsátva előre — a lovas székelyek köze beiratta, ezért a fejedelem őt és György fiát s a még születendőket a nemesek osztályába fölvette s nekik e czímert adományozta: Égzsinkék paizs, alsó részén gyönggyel és drágakövel diszitett korona, melyből vállánál levágott emberi kar hüvelyéből kivont véres kardot tart fölemelve, a paizson zárt katonai sisak fekszik, melyet szintén az előbbihez hasonló kir. korona fed, s abból is véres kard emelkedik ki, a sisak felső csucsáról a paizs mindkét oldalán színes szelem omlik alá, a paizsnek különös dísz adva. [*A szék levéltárában levő eredeti följegyzésből.*] 1636. márczius 4-én oklándi *Kovács*, máskép *Literati Jánost*, a fejedelem nagyobb kancellária iródeákját, a ki udvarában különböző fontos iratokat kiváló szorgalommal irt le, s ezzel magát hasznossá tette, ezért őt, s általa atyját, *Kovács Györgyöt* és nagyobb *Kovács Istvánt*, *Miklóst*, *Györgyöt*, *Andrást*, *Bálintot* és *Mihályt* — kisebb testvéreit, s a kik tőlük ezután származnak, a közrendből [*plebejus*] az igaz és valóságos nemesek közé vette fel s nekik e czímert adta: Kékszínű katonai paizs, mezejében természetes színében festett pelikán, mely csőrével mellét szakgatja, s négy fiát vérével éteti; feje fölött vállban levágott férfi kar, író tollat tartva kezében, a paizs felett zárt sisak, melyet gyönggyel és drágakövekkel ékesített kir. korona fed, a paizs csucsából színes szelem foly alá, a paizs két szélét diszesítve. [*Lib. R. XVIII. k. 151. l.*] 1637. ápril 21-én *Gyepesi*, máskép *Zöld Mátyás* étékfogójának, hűségeért s maga kedveltető szolgálati készségeért gyepesi most épült házát, nemesi udvarát, a Bihar vármegyében Tatamérfalván levő puszta házat és nemesi udvart, a Ruhafalván levő udvarral együtt, melyek — a gyepesin kívül — a török adóra kötelezettek, új adomány czímén neki adta és ajándékozta. [*Lib. R. XVIII. k. 132—33. ll.*] Ugyanazon évi márczius 1-én Bögözi *Simó Istvánt* s *Miklós* és *János* fiait, úgy az ezután születendőket a főlzabeditottak [*libertinus*] rendéből a lófők közé emelte, két házát adótól, földei termését 9-től, 10-től mentesítette. [*Lib. R. XIX. k. 7—8. ll.*] 1839. augusztus 6-án bátai *Szélyes Andrást*, *Istvánt*, *Tamást*, *Vazult*, *Jánost* és *Györgyöt*, dobófalvi Maróthi György jobbágyait, a kik magukat 500 m. forinton, egy székely örökségen [melynek neve: *Solymosy örökség*] s 125 frtra becsült tartozandóságai árán megváltván, elbocsáttattak, a szolgálai állapotból a székely lófő-rendbe emelte fel, házaikat adótól, termésüket tizedtől, kilenczedtől mentesítette s erről nekik lófői levelet adott. [*Lib. R. XIX. k. 166—67. ll.*] 1641. január 22-én miklósfalvi *Zolja Györgyöt*, a ki Márkosfalvi Márton feje-

delmi titkár jobbágya volt, s ifjusága óta elébb mint udvari szolgálja, azután házának tisztje, ura élte végéig hív szolgálata által a felszabeditásra magát érdemessé tette, azért a fejedelem őt paraszt állapotából a lófők rendébe vette fel. [*Lib. R. XX. k. 19—20. ll.*] Ugyanazon évi október 18-án szent-mihályi *Török Mihálynak*, mint néhány lófő hadnagyának [*ductor*] azon szolgálatokért, miket ő a hadi táborozásokban és a haza szabadságáért vivott küzdelmekben való részvételével a fejedelemnek tett, *Orosz Mihály* zsellért, a ki eddig is zsellér volt, neki adományozta, nejevel, gyermekeivel s minden vagyonával együtt. [*Lib. R. XX. k. 48. l.*] 1642. július 16-án a fejedelem nagy-solymosi *Koncz Boldizsár* sófalvi sóbánya kamarásának hűségeért és hosszas hasznos szolgálataiért, valamint *Incze Erzsébet* hitvesének s *János, András, István. Pál, Boldizsár* és *Tamás* fiainak, mint székely lófőknek nemességet adott s jelvényül e czímert: Égyszínkép katonai paizs, mezejét zöld pázsint borítja, melyen természetes színében lefestett ágaskodó oroslán látszik, nyitott szájjal, kinyújtott vörös nyelvvel, farka fölfelé görbülve, hátulsó testrészén nyugszik, s első jobb lábával kardot markol át, a balban ért szőlőgerezdet tart; a paizson zárt sisak, koronától fedve, s a sisak csucsából színes foszlányok folynak alá. [*Lib. R. XX. k. 121—22. ll.*] 1643. május 18-án *Jánosfalvi János* udvari kancelláriai íródeákjának hív és hasznos szolgálataiért a magtalanul elhalt *Bicsag Bálint* házáat és örökségét adományozta, úgy, hogy ha az özvegy, mint dotalista, elől akar lakni, lakhassék, ha nem, a szék főtisztjei, a szék szokásai szerént, adjanak neki földet és kapálót. [*Lib. R. XX. k. 371—72. ll.*]

Nagyobb adományai, mikkel részint híveit jutalmazta, részint nagylelkűséget gyakorolt, fényt vetnek korára és Udvarhelyszék székelységére. 1634. június 25-én Benknitz *Glynkovszki Jánosnak*, a fejedelem német testőrei kapitányának és Glynkovszki Györgynek írta be 1000 m. forintban a siménfalvi és orozs-hegyi azon birtokokat, melyek Székely Mózes és Petky Ferencz hűtlensége czímén a fiskusra szállottak, iránta való minden változások között tanusított hűségeért és a harcokban való rettenthetlen bátorságáért. [*Lib. R. XV. köt. 158—59. ll.*] 1635. június 6-án *Bartsai Ákos* fejedelmi tanácsosnak, a portán és keresztény udvaroknál tett hív szolgálataiért, 1640 forintban beírta a Székely Mózes-től hűtlenség czímén országgyűlésileg elfoglalt Szederjes falut, a mit neki a fejedelem, ha valaha ki akarja váltani, készpénzben kell, hogy letegyen. [*U. o. 164—65. ll.*] Ugyanazon évi november 22-én *Nagy Györgynek*, bizonyos számú mezei hadai hadnagyának, ifjú korától fogva, nem kimélve munkát és fáradságot, igaz hűséggel s lelke teljes készségével, mind a korábbi fejedelmek, mind iránta tanusított szolgálataiért, Udvarhelyen levő s a Nyirő András magszakadása által a fejedelemre szállott egy házat vagy nemesi udvart adományozott örökösen és visszavonhatlanul. [*Lib. R. XVIII. köt. 86—87. ll.*] 1633. november 23-án *Szentpáli János* titkos levelei őrének és udvari szolgálójának, a ki Bethlen Gábor fejedelem sokféle és különböző levelei elolvasásában, nem különben az ő bizalmas levelei megőrzésében és kiadásában fáradságtalan igye-

kezetet tanusított, Homoród-Szent-Mártont az ott levő nemesi udvarházzal, úgy a Recsenyéden, Bágyban, Lókodban, Gyepeshen, Abásfalván, H.-Keményfalván, Karácsonfalván, Olaszteleken, Udvarhelyszékben levő egész birtokkal, melyek azelőtt h.-szentmártoni Miklós, máskép Kelemen György és Mártoné voltak, de magszakadás után a fejedelemre szállottak, nevezett *Szentpáli Jánosnak* és menyasszonyának Nagy, máskép *Seményfalvi Erzsébetnek* adományozta, kir. joggal együtt. [*Lib. R. XV. köt. 158—59. ll.*] *Ugyanannak* 1634. aug. 23-án hasonló érdemeiért Homoród-Szent-Pál egész birtokot az udvarházzal s a Dályában és Atyhában levő birtokokkal együtt, melyeket saját pénzével szerzett, új adomány czimén adta neki és nejének. [*U. ott. 158—59. ll.*] 1635. aug. 31-én *Brenhidai Huszár Mátyás*, étekfogójának, Marosszék főkirálybirójának írta be a Székely Mózes birtokában volt, de hűtlensége miatt a fejedelemre szállott Fiadfalván levő egész kastélyt, a hozzátartozó birtokokkal, ismét Alsó-Boldogasszonyfalvát, Csekefalvát, Keresztúrfalvát, Betfalvát és Lövétét 3000 m. frtban, úgy, hogyha valaki ki akarja váltani, az összeget előbb lefizetni tartozik. [*Lib. R. XVIII. köt. 66—67. ll.*] *Ugyanannak* 1645. július 8-án mint főistállómesterének és belső tanácsosának, a ki Bethlen Gábor fejedelemnek mindvégig oldala mellett volt, s neki is fejedelemsége óta jó- és balszerencséjében híve, hadi vállalataiban résztvett s hazájának és kedves nemzetének neve nagy dicséretére sok hasznos szolgálatokat tett, mindezeket megfontolva, az egész fiadfalvi jószágot a Keresztúrfalván levő udvarral és udvarházzal, úgyszintén a Boldogasszonyfalván, Betfalván, Csekefalván, melyek régen Geréb Andráséi voltak, s róla magszakadás után Székely Mózesre, arról pedig hűtlenségi vétke miatt a fejedelemre szállott, Udvarhelyen levő házával és Lövétén levő ősi birtokaival együtt — melyeket eddig is ő birt — királyi jogával együtt, előbb fi-, azután leányágon neki adományozta. [*Lib. R. XXI. köt. 88—89. ll.*] Ugyanazon évi november 18-án fiadfalvi *Csiki Péternek* és *Jánosnak*, a ki mind a fejedelem testőr-katonasága közt, mind egyéb dolgokban, nevezetesen a hadakozások alkalmával rá való vigyázásban és a Magyarország és magyar nemzet szabadságainak és békéjének helyreállítása és megszilárdítása végett folytatott harcaiban tanusított hűségökért függő pecsétes levelet adott arról, hogy őket a fejedelem és Udvarhelyszék gyalogainak rendébe fölvette. [*Lib. R. XXIII. köt. 19. l.*]

Ezek közt kétszeres becsüek azon híveinek tett adományok, a kiknek örökösei és utódai ma is virágzó nemzetségeket alkotnak s a haza és alkotmány fenmaradásáért háromszáz év óta küzdenek, vagyont és életet áldozva érte. 1632. aug. 5-én patakfalvi nemes és vitézlő *Ferenzi Balázs*, felsőbb kancelláriája esküdt irnokának és jegyzőjének azon különös hívségeért és szorgalmáért, a mit az ott előforduló különbféle levelek megírásában mind a megelőző fejedelmek alatt, mind közelebb tanusított, Ujfaluban, Karácsonfalván és Oklándon levő négy jobbágyot adományozott, kir. joggal, neki és előbb fi-, utóbb leányágon való örököseinek, úgy, ha azok a fejedelem zászlói alá beírva nem voltak és az alatt hadban nem szolgáltak és nem voltak székely lófők és

gyalogok. [*Lib. R. XV. k. 101—103. ll.*] 1635. május 27-én bolgárfalvi *Sebesi István* hívének, belényesi réz- és vasbányái bányanagyának [*praefectus*] azon érdemeiért, melyeket nemcsak mostani hivatalában, de ezelőtti fejedelmek alatt is különböző hasznos szolgálatai által szerzett, Hunyadvármegyében levő Völcesfalut adományozta, melyeket utóbb Borbély Miklósné, Makrai Borbára 70 frtban birt, de Sebesi, a fejedelem beleegyezésével, azon pénzt lefizetvén, tőle kiváltotta, s most a fejedelem neki és mindkét nemü örököseinek 70 frtban zálogképen ajándékozta. [*Lib. R. XVIII. k. 32—33. ll.*] 1643. május 1-én nemes *Kénosi*, máskép *Gál Ferencznek*, a fejedelem fiskalis ügyvédének azon szolgálataiért, a miket ő a fejedelemnek közelebről Székely Mózes vetélytársa ellen s a haza javára tett s végbe vitt, Kükküllő vármegyében az egész kis-kendi birtokot, az ottani nemesi házzal és udvarral együtt, úgy a Balavásáron és Oláh-Zsákodon, nemkülönben Bábamalmán, Fejér vármegyében Páloson, Peteken és Gáltón, Thorda vármegyében Gerebenesen, Böő és Págozca falvakban levő nemesi házzal és udvarral, Kolozs vármegyében Dextrád, Szász-Fülpös, Ganót, Szent-Adrás és Ujfalu falukban levő birtokrészekkel és királyi jogával együtt neki és mindkét nemü örököseinek adományozta. [*Lib. T. XX. k. 175—76. ll.*] Vargyasi *Daniel Jánosnak* 1641. május 1-én adományozta a baróti birtokot. A fejedelem az indító okok közt felhozta, hogy őt, fejedelemségének mindjárt kezdetén, bejárójául vette fel, azóta oldala mellett folytonosan segítségére volt, a török és római császárokhoz s oláh tartományok fejedelmeihez való küldetéseiben mindig lelkesen és oly hűséggel járt el, hogy várákozását mindenekben kielégítette s a közjót mindig előmozdította. [*A Vargyasi Daniel Család Eredete. 63. l.*] Adományozott a fejedelem 1643. *Ugron Andrásnak* Hari faluban Kis István és Pál nevű ifjú korban levő két jobbágyot.¹⁾ [*Orsz. levélt. Kincs-*

¹⁾ Kutatásaim közben két érdekes *Ugron-végrendeletre* találtam, a miket tárgyrokon-ságnál fogva kivonatilag együtt közlök. Az *egyik* Ugron Pálé, a család első megalapítójáé, 1645. május 20-ról, a *másik* Ugron Menyhérté 1859. május 10-ről. I. Gyermekeim között, ha mostanság holtom történék, hogy ne háborogjanak, hanem együtt békében megalkudjanak, dispositiom ez. Mivel az alább megnevezendő jószágok saját keresményeim, Abránfalván van, a mi őstől maradt: 1. Szent-Mihályon a mely curia van, tartozandóságaival együtt legyen Ugron Jánosé, melyet én pénzen szereztem. 2. A csúcsi jószágrész a hozzátartozó jószágrészekkel együtt legyen Ugron András fiamé. 3. Ugron Tamásé legyen a keresztúri udvarház, a timafalvi udvarház helylyel együtt. 4. Az abránfalvi jószág udvarházzal együtt legyen a két kisebb fiamé: Ugron Istváné és Mihályé, s ha nem alkuhatnána meg együtt, oszszák meg ketten; hogy ha pedig a szentmihályi és feleki jószág nem telnék annyira, mint a csúcsi jószág, az abránfalvi jószágból pótolják annyira, mint a csúcsi jószág, a jobbágyokat értvén csak, a kiket én szereztem és szállítottam oda készpénzemen, s kit másképen... Ezt pedig oly vinculum alatt hagyom, hogy ha valamelyik gyermekem ezen dispositiomat meg nem állaná, sőt ha valamilyen nyirbálná vagy turbálni akarná, megbizonyosodván a dolog felől, minden ingó javam és a mi magam által keresett jószágom van, a megálló félnek maradjon s azé legyen, a meg nem álló fél hozzá semmi közét ne mondhassa. Ezt pedig csak a fiaim között rendeltem, úgy, hogy ha megállják dispositiomat; mert én a leányomnak az én ingó javaimban és szerzett jószágaimban semmit sem hagyok, hanem legyen a fiamé.

tári oszt. *Lib. R. GX*, k. 211. l.] Nevezetes az az indokolás, melylyel a fejedelem a felségsértő Péchy Simon javait hitvesének és segélyre szorult rokonának adományozta. 1639. február 11-én saját indításából — úgymond — hitvese, Lorándffy Zsuzsanna iránti szeretetétől ösztönöztetve, az egész Viszolya, Paszmos birtokot, a köbölkuti birtokrészt, és rápótfalvi és thordai, nemkülönb kóród-szentmártoni és az udvarhelyi régi udvarházzal, Szénaverős, Fületelke, Korond, Solymos és Kis-Szőlős küüllővármegyei birtokokkal együtt, melyek eddig Péchy Simonéi voltak, de ő a július 1-ei dézsi országgyűlésen az ország rendei és a fejedelmi tábla által örök hűtlenségre ítéltetvén, azon czélból, hogy az unitárius vallásu papság és világi tagok közt keletkezett egyenetlenség megszüntessék, s hogy a judaizánsok és azon átkozottak, kik a Jézus Krisztus istenségét az ország végzése ellenére tagadni nem szüntek meg, s főképen Péchy Simon, a ki ez elkárhoztatott secta követéséül magát maig meg nem vonta, örök hűtlenségre s javai elvesztésére méltán ítéltetett: — ez okokból a fejedelem említett birtokait a királyi joggal együtt örök időkre elébb fi-, azután leányágon is említett hitvesének adományozta. [*Orsz. Levélt. Lib. R. XIX. k. 105. l.*] Ugyanazon évi augusztus 6-án Lorándffy Katának, Korotnai Alia Sámuel küüllővármegyei főispán és udvarhelyszéki főkapitány özvegyének adományozta, neje, Lorándffy Zsuzsanna kérésére, azért, hogy az véletlenül s igen korán jutott szomorú állapotára, s Isten után egyedül a fejedelem kegyelmétől várhatja fölsegítesét és vigasztalását, a végre, hogy [a mitől Isten őrizzen!] ha ő meghalna, egyetlen lánya, Alia Mária egész életére megélhetése s tisztességes sorsban maradása biztosítva legyen: Udvarhelyszékben, Galamb-

---

Ha ezelőtt ezen dolgról valami dispositiom lett volna is, azt én invalidálom és posthabeáloom, tartsák ehez az utolsó dispositiomhoz magukat. [*Ugron János leveles ládájában levő eredetiből.*] II. Minthogy az ember élete bizonytalan még az ifjunál is, én pedig életemnek nagyobb részét leéltem, már csak is igen kevés lévén hátra; annak okáért, hogy nőm és gyermekeim között a viszálkodás kikerültessék, annak elejét akarván venni, végrendeletemet ezekben teszem meg: Minthogy gyermekeimnek már régóta átadtam bizonyos jószágaimat, most átadtam az egészet, nekem sehöl semmim sem maradt, a gazdaság folytatására elégtelennek érezvén magamat; ezért míg életemet az Úr Isten megtartja, három fiaim engemet tartoznak minden névvel nevezendő érlelmi szerekkel tisztességesen ellátni, hogy semmiben szükségét ne szenvedjek; valamint szükségem fedezésére pénzzel is illendőképén; hogyha pedig ezt nem teljesítenék, ezen végrendeletemet megváltoztatni jogomat fentartom... Nőmnek, Cseh Juliánának, mint-hogy tisztességes jószágga van, a melyből megélhet, neki az én jószágomra szüksége ninesen; de másképen ha neki hagynék kevés jószágomból illendő részt, akkor fiaimnak előmenteket és életmódjokat nehezítném meg — a mit bizonyosan tudom, hogy nőm nem kíván — valamint én is az ő jószágából — ha elébb halna is meg — semmi részt nem kívánok, holta után pedig maradjon vissza fiaimra... Végül pedig hagyom minden gyermekemnek tiszta lelkiismerettel, hogy nőmet illendőképén — mint nemes érzelmű emberekhez illik — becsüljék és tiszteljék, a ki nekik soha kárakra és rosszakra nem volt, mint más mostoha anya, hanem mindig javukat kívánta és őket megbecsülte ugyanmíra, hogy egyik is róla lelkiismeretesen a legkisebb rosszat nem mondhatja. Sz.-Udvarhely sat. [*Bálint Sándor leveles ládájában levő eredetiből.*]

Ugron Menyhért m. pr.

falván, Betfalván, Deésfalván, Agyagfalván, Mikófalván és Magyaróson levő nemesi udvarházakat és más jószágokat, melyek örökségi jogon is Alia Máriát illetik, adományozta nevezett Alia Sámuel özvegyének s halála esetére Mária leányának. [*Ugyanott* XIX. köt. 136—37. ll.] Az adományok hosszú sora mutatja, a fejedelem hívei s hitvese iránti nagylelkűségét és azt, mennyi székely confiskált birtok volt még I. Rákóczi György korában is a fiskus kezén, s mennyire növelte ezek számát a judaizánsok [*szombatosok*] ellen oly kitartó erélylyel folytatott és bevezézt hűtlenségi per.

Görgény váráról is egy becses történelmi emlék maradt fenn I. Rákóczi György királykönyvében. Ez egy 1647. május 25-én Udvarhelyszékhez intézett fejedelmi felhívás. »Tekintetes, nemes, gyorsaságos, nekünk őszintén kedvelt hiveink! — így kezdődik az. — Minémü építések állnak félben görgényi házunknál, hisszük, hogy nyilván van kegyelmeteknél; kit, a mint lehetne, Isten áldásából naponként előmozdítani igyekeztvén, ha kegyelmetek is székül két ezer székér kövittel és vagy három hét alatt két száz gyalog emberrel az építést megsegíteni nem nehezteli, kegyelmesen fogjuk agnoscálni kegyelmetek felől.« Erre a szék azon évi junius 3-án így határozott: Az ő Nagysága requisitójára ígért a szék másfél ezer székér követ, két száz gyalogot két hétre Görgénybe. Ő Nagyságának könyörögni kell, vegye kegyelmesen, s azon is instálni, hogy a mely attyokfiát oda rendeli, a főépítőktől függjenek, s egyéb pallérok gyalázatos szóval, veréssel, tömleczezéssel ne illessék: büntessék azt, a ki valamit hibázik, s marhájokat a szabados helyeken legyen szabad legeltetni s marhájokat ne hajtogassák; valami kevés költséget is méltóztatnék a fejedelem nekik rendeltetni. Szekeret rendeljenek királybíró Benczer Gergely úr a notariussal, százat, a faluknak állapotjuk szerint. Ebben a contributióban pedig mind nemes ember, lófő, darabont és a polgárrendek is egyaránt megadják, a mi rájuk esik, azokon kívül, a kiket oda a szekerek, vagy gyalogosok mellé fognak rendelni, 12 forint büntetés alatt. Kelt Tordátfalván, 1647. május 30-án.¹⁾ Ez időben nem volt a közgyűléseknek meghatározott állandó helye, hanem rendre a faluban tartották, hogy a költséget s gyűléssel járó terheket egyenlőképen viseljék.

¹⁾ A régi levéltárban levő eredetiből. Címezése ez volt: Generosis, Egregiis et Nobilibus, Agilibus, Supremo Judici Regio, Vice Capitaneo, Vice Judicibusque Regiis, ac Juratis Assessoribus, primoribus, *potioribus* [ez alatt, úgy látszik, a lófőket értették], peditibusque pyxidariis, ac toti Universitati libertinorum Siculorum nostrorum Sedis Siculiculis Udvarhely. Fidelibus sincere Nobis dilectis. Minő rangfokozatot fejezett ki azon korban a *Generosus* és *Egregius*? bizonyosan nem tudjuk; mert azonkori *Schematismus* nincs; ma az írók *tekintetes* szót használnak mindkettőre. Én azt hiszem: *nemes* és *nemzetes*-t értettek alatta; az *agilis*-t láttam egykorú irásokban: *gyorsaságos* szóval kifejezve, de *vitészlő*-vel is igen. Egyébiránt ezt a múlt századi német címzőkorszak mértékéhez szabni nem lehet. A magyar fejedelmek alatti címzések értelmi alapja a nem [*genus*], nemzet [*gens*], nemzetség [*generatio*], *generosus* [*nemes, nagy, nemzetű, nemzetségű*], tehát mind az ősi, azaz Attila- és Árpádkori *eredettel, származással* való *kitűnés* volt, a múlt századi *spectabilis, magnificus, illustris* sat. címek mind újonnan szerzett, tehát mind külső társadalmi rangfokot és fölényt jelölnek.

Még egy adatot említek meg a XVII-ik század közepéről, mely a Székelyföld őskorát illető egy történeti tényre vonatkozik.

Erdélyt a rómaiak előtt Dáciának nevezték, azt a részét, hol a *Székelyföld* van, Ammianus *Caucalandnak* írja, a *Küküllő*, németül *Kokel*, ó-germánul *Cauca* folyóról; a rómaiak után a nyugati góthok [*visigoth*] hazája volt; kiktől a hunnok, ezektől ismét a góthok és gepidák foglalták el. Jornandes a VI-ik században a Góthokról írt művében,¹⁾ a góthok, géták és longobardok történetét beszélvén el, azt írja, hogy a góthok ezen földére, melyet most gepidák laknak, csak két bejárás van: a *Tabas* és *Bontas* szoros. Jornandes egészen Ammianus *Caucaland-ját* írja be s oly hegyes országrésznek, melyet még magasb hegyek koronaként vesznek körül, Moesiától s a Dunától kezdődnek s észak felé a sarmaták és bastarnok földé felé terjedőnek mondja, hol egykor az agathyrzek is laktak. E földrajzi meghatározás egészen egyezik a mai Székelyföld fekvésével. Jornandes azért írja gepidák földének, mert a később felfedezett forrásokat nem ismerte, s minthogy görög forrást használt, ezért tette e szók végére az *s* betűt. A valódi két név: *Taba* és *Bonta*, a mit b. Orbán Balázs is magyar elnevezésnek vél s azzal igyekszik igazolni, hogy a *Bonta* név Bögöz határán azon ponton, hol a kősziklát a *Küküllő* átvágta s magának útát nyitva, egy szorosot alkot, ma is a *Bonta* alakban van fenn; a *Taba* pedig Alsó-Rákosnál, hol az Erdővidékről kifolyó Olt szintén egy sziklaszoroson át tört magának útát, a szoros két oldalát tevő szirttető neve *Tepej*, a régi iratokban *Tapaj*, *Tabaj*, b. Orbán szerint e szóban a *Taba* szoros-név rejlik.²⁾ Mikor Ugron János udvarhelyvármegyei alispán és bögözi birtokos családi levéltárát átvizsgáltam, élénk figyelemmel voltam, ha nem talállok-e ezt illető valamely iratra vagy hagyományra; sok várakozás és reménykedés után, végre nagy örömemre, találtam egy 1632. február 1-én kelt esketési jelentő levelet a *Bonta* erdőről, melynek fáját a falusiak ez év telén elhordván: tulajdonosa, Márkosfalvi Márton, I. Rákóczi György fejedelem titoknoka 31 tanut eskettetett meg a fa-orzási ügyben, kik közül egy vallotta, hogy ő egy lakosnál megismerte, hogy az udvarán levő fa a *Bontha* nevű erdőből való; a másik látta szomszédainál, hogy a Márkosfalvi uram *Bonta* nevű erdejét hordották; a harmadik két embert nevezett meg, a kik a *Bonthát* erősen hordották, a negyedik, hogy egyik ismerősét a *Bonta* nevű erdőben favágáson találta, az ötödik, hogy egy embernek négy ökrös szekere volt megrakva a *Bontában*, a hatodik látta, hogy a Bonta pataka partján tördelték és vitték el a száraz fát, a hetedik azt vallotta, hogy ő Bonta patakán soha át nem ment, ő a Bonta hegytől igen messze lakik sat. A *Bonta* helynév *szoros*, *hegy*, *erdő*, *patak* alakban ma is fenlétét az esketés ezelőtt majdnem 300 évvel oklevéli hitelességgel igazolta; hogy ez magyar szó, és se nem géták, vagy góthok, se nem gepidák vagy dákok nyelvi és beszéd-

¹⁾ *De rebus Gothorum* sat. 1515. 4. pag. B.

²⁾ B. Orbán B. *Székelyföld Leirása*. I. k. 33. l.

ténye, kétségbe nem vonható; ki nevezhette így más, mint a kik ma is birják és lakják e földet s így nevezik e helyet: a hunn-székelyek. Ha a szó utolsó betűjét kifogásolja valaki, emlékezzék rá, hogy a görögök Gyula vezért és királyt is *Gylas*-nak, Árpád-ot *Arpadis*-nak, Bulcsu-t *Bulcsules* [*Bolosudés*]-nek irták.

HATODIK FEJEZET.

II. Rákóczi György — I. Apafi Mihály.

1649—1690.

Véletlenség műve, hogy II. Rákóczi György levelezésének nagy része fennmaradt a szék régi levéltárában, *Correspondentiae Principum* című gyűjteményében, a mikben a székely külön jog néhány fontos pontjára felvilágosítást találunk, a miről eddig egy fejedelem idejéből sem láttunk írott emléket. A főkirálybiróság választása a fejedelem egy 1653. évi decz. 29-iki rendeletéből tisztán kitűnik. Azt mondja t. i. a fejedelem, hogy noha tudja, hogy a főkirálybíró választása a szék joga, s Isten ójja — úgymond — hogy a szék Rendeinek szabadsága és szokása ellen akarna tenni, inkább oltalmazni kívánja őket; mindazáltal a fejedelemnek ajánlása a főkirálybírák választásánál eddig is némileg tekintetbe vétetett és foganatos volt; ennél fogva a fejedelem azon tisztre becsületes hívét, nemzetes Vargyasi Daniel Ferenczet javallaná, a kinek tökéletes hűségében ő is megnyugodott, a ki a Rendeikkel egy székben lakik, annak szabadságát, törvényeit és szokásait jól tudja s elégséges értelmes hazafiának ismeri, kire ha a szék tekintettel lesz, a fejedelem kegyelmesen veszi. A szék közgyűlése ugyanazon évi december 29-én, tekintettel levén a fejedelem intimatiójára, Daniel Ferenczet Udvarhelyszék királybiróságának tisztére szabadosképen úgy és olyképen választotta meg, mivel a szék szabadságából lett az ő kegyelme megválasztása, ennek utána is az articulus tartása szerint, valamikor a szék akarja, megváltoztathassa és ő kegyelme is tartozzék elbucsuzni.¹⁾ Egy elszakadozott jegyzőkönyvi lapon 1654. a széknek ezen tisztjei voltak följegyezve: Gyerőmonostori Kemény Boldizsár kapitány, Vargyasi Daniel Ferencz főkirálybíró, Patakfalvi Ferenczi István, Gagyai Pálffi András alkirálybírák, egynek neve ki volt szakadva; a székülők közül csak Medeséri Benczér György neve volt olvasható, a többieké ki volt szakadva, valamint a jegyzőé is..... Az országgyűlésekről és követekről több rendelete maradt fenn a fejedelemnek, jelesen arról, hogy *részleges országgyűlésnek* azt nevezték, mikor valamely sürgős, fontos ügyben, előre kijelölt valamely helyre, csak meghatározott számú követeket, a fejedelem tanácsosait s az ország más főembereit hívták meg, valamint arról is, hogy a *közországgyűlés* az volt, hol az ország minden közdolga felett határoztak, törvényeket hoztak, és erre ennek minden jogosult

¹⁾ A vármegye régi levéltárában levő *eredetiből*.

tagját fejedelmi levélben meghívták. Így a fejedelem 1657. augusztus 21-én partialis országgyűlést hívott egybe Deés városba, a mire Udvarhelyszékről hét követ jelent meg: 1. Daniel Ferencz főkirálybíró, 2., 3. Farkas Ferencz és Ugron János székülők, 4., 5. Ugron István és Pálffy András alkirálybírák, 6., 7. a lófők és puskás gyalogok részéről Literati Pál és Zolya János. Ezek költségére mindenki tartozott 15 dénárt fizetni 12 forint büntetés terhe alatt.¹⁾ Közországgyűlésre meghívója kettő van a fejedelemnek, *egyik* 1655. január 20-ról Kolozsvárra; nem meghatározott számu követet hív meg, de ez általános kifejezéssel él: *bocsássák bizonyos számu böcsületes atyjokfiat teljes instructióval*, a kiknek száma 9 volt: főkapitány Kemény Boldizsár, főkirálybíró Daniel Ferencz, Farkas Ferencz, Ugron János, Orbán Ferencz, Pálffy András, Bencziér Gergely, Lajos István, Szombatfalvi István; költségökre rendelt a szék minden embertől 16 pénzt, ezt szolga és egyéb rend megadja 12 frt büntetés alatt. Itt meg volt említve: kik voltak a lófők és gyalogok követei. E választási végzésre az utasítás is ráíratott. »Ő kegyelmek — így határozott a szék — a több székbeliékkal egyetértve, a mi az articulusokban a mi régi törvényeinkkel és szokásunkkal ellenkező találtatik, excerpálván, kérik ő Nagyságát és az országot, hogy régi törvényeik tartassanak meg; az ország törvénye és a Decretum szerint, melyek a székely nemzetre is kiterjednek, legyen törvények s élhessenek a szerint, a mi az ellen van, töröltessék el.«²⁾ A *másik* meghívó 1658. márczius 9-ről való, az előbbtől abban tér el, hogy csak hét követ hivatott meg, és hogy a lófőknek is volt követe, s köztük volt a jegyző.³⁾

Azon történelmi tény, hogy az 1562-iki székely gyalogrend lázadása után a fejedelmi fiskus a vétkesekkel együtt ártatlanok birtokát is foglaltatta el, fennebb már többször volt érintve; de teljesen bizonyossá lett I. és II. Rákóczi György uralkodásuk alatt, a midőn azok visszaadását, a fejedelem és országgyűlés törvényben rendelte el. 1649. a fejedelem, az ország kérésére, a XXXII-ik t.-cikkben megígérte, hogy az udvarhelyi várhoz foglalt magán birtokokat becsú szerint kifizeti, vagy tulajdonosaiknak visszaadja, mihelyt igazságukat kimutatják. [*Erd. Országgy. Eml. XI. k. 8—57. ll.*] Az 1653. évi VII. törvénycikkben megköszöni az országgyűlés, hogy némelyeknek szántóföldei és rétei visszaadattak; de még sok van a fiskus kezén: ezért ismételve kérték a fejedelmet, hogy azokat is adassa meg, vagy őket is elégíttesse ki, a mit a fejedelem a törvény elfogadása által megígért. [*Erd. Országgy. Emlékek XI. k. 165. l.*]⁴⁾

¹⁾ A vármegye régi levéltárában levő eredetiből.

²⁾—³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Hol és mik voltak e birtokok, kitűnik az *udvarhelyi várnak és birtokainak* I. Rákóczi György alatt 1644. márczius 2-án végbevitt hivatalos összeírásából [*Urbarium*], mely *eredetiben* van meg az *Országos levéltár* kincstári osztálya ez évi iratai közt. E szerint a nevezett várhoz 1644-ben tartoztak a következő *részjóságok*: 1. *Miklósfalva* udvarházzal, sok külső, belső birtokkal, volt benne 10 jobbágy; 2. *kányádi* részjóság, puszták, erdők; 3. *Vághás* 3 jobbágy; 4. *Béta*, 3 jobbágy; 4. *Erdő-Szent-György* nemesi udvarház, 23 jobbágy, 8 gyalog-

Sajátságos jogi intézmény Székelyföldön a *Derékszék*. Erről felvilágosít egy 1639—1692-iki Ügyvédvallási Jegyzőkönyv, mit én e korszak rendezetlen iratai közt eredetiben találtam meg. Az udvarhelyszéki felsőbb törvényszéknek [*Derékszék*] 1639. márczius 1-ről ily végzése maradt fenn e Jegyzőkönyvben: Udvarhelyszéki főkapitány Tholdalagi Mihály, abránfalvi Ugron Pál főkirálybíró a vicetisztekkel és székülő [*assessor*] urakkal *Derékszék*et *ülvén*, egyéb dolgok igazolása után meghatározták, hogy eddig Keresztur székről lehetett Viceszékre hívni a pereseket Udvarhelyre, de ezután ne lehessen; hanem a vicetisztek Kereszturott is minden kedden törvényt tévén, ott perelhessenek a felek, s ha Udvarhelyre hívnák, erőtelen legyen s csak felhívással [*apellatio*] jöhessenek az ügyek Udvarhelyre; szintűgy Udvarhelyszékről is senkit ne hívassanak törvénybe Keresztúrra, hanem Udvarhelyt pereljenek.... Jegyzőkönyvbe igtatta Orbán Miklós helyettes jegyző. [Az előbb említett Jegyzőkönyv *eredetijéből*.] Ez adat szerint Udvarhelyszéknek is, Keresztúrszéknek is meg volt külön törvényszéke, a mit saját alkirálybírája és székülő birái [*assessor*] alkottak, s ennek Viceszék volt a neve; mindkettő felett pedig állott az Udvarhelyen levő s elől említett felsőbb törvényszék, melynek másodfoku magasb joghatóságot a szék legfőbb tiszteinek az ítélehozásnál jelenléte s abban való részvéte adott. Erről még tisztább fogalmat ad az Udvarhelyszéki felsőbb Törvényszéknek [*Suprema sedes Judiciaria*] egy 1645. február 25-én kénosi Gál Ferencz felperes és Árvádfalvi Incze Máténé alperes birtok vásári ügyében hozott s az alperest hátralék tartozása megfizetésére kötelező ítélete, melyet Ugron Pál alkaptány és Maróthy György alkirálybíró, a szék esküdt székülőivel együtt irt alá. [Árvádfalvi *Zsombori Sándorné*, Zágoni Judit birtokában levő *eredetiből*.]

Oláhfalva kiváltságos község önkormányzati és külön törvénykezési jogviszonyait, melyekről eddig csak egyes különálló adatokat láttunk, jobban felfoghatóvá teszi egy 1620-tól 1655-ig terjedő s 538 lapot tevő Törvényszéki Jegyzőkönyv, mely alkirálybírájok és saját székülő biráik előtt folyt perügyek

---

szeres, újabb udvari tisztségek [*officiolatus*], darabont, szabados, molnár; 5. *Havad* 3 gyalogszeres; 6. *Vadasd* 5 marhás jobbágy; 7. *Geges* 2 jobbágy, egyik kék darabont, másik szegény; 8. *Szent-István*, 1 ember; 9. *Makfalva*, 1 ember; 10. *Kibél*, 6 ember; 11. *Só-Váradja* 1 ember; 12. *Bezed* [Bözöd], 2 ember; 13. *Rigmány*, 14. *Zetelaka*, 1 ember; 15. *Ujlak* pusztá [*predium*]. Ezen kívül volt: 1. *Dobófalván* 5 jobbágy; 2. *Havadtón* 1 jobbágy; 3. *Csokfalván* [Mucsokfalva], 6 ember; 4. *Ravában* 1 ember; 5. *Újfaluban* 3 ember; 6. *Nagy-Solymoson* marhával szolgáló 3, gyalogszeres 3 ember és sok szőkevény, 7. *Alsó-Boldogasszonyfalván* 3 ember; 8. *Keresztúrfalván* 1 ember. Voltak a fiskusnak birtokai: földek, rétek sat. *Szombatfalván* [Udvarhely mellett], *Felső-Boldogasszonyfalván*, *Czybre-falván*, *Abránfalván* több apró birtokok; H.-*Szent-Pál* határán, *Hagymáson* [óserdő] egy nagy rét.... Ebből látható, mennyi falu és földbirtok tartozott még ekkor is az udvarhelyi várhoz, s mily nagy volt az 1562-iki székely lázadás után a fiskus birtoka Székelyföldön. Ezek közt lehetnek azon birtokok, melyek visszaadását, úgy kárpótlását az imént említett törvény rendeli.

rövid folyamát tartotta fenn. Az 1624. szent Margit szűz ünnepe körül tartott törvényszéken Tankó János alkirálybíró volt elnök, 1628. Szentegyházás-oláhfalvi Pál András; 1649. február 18-ról a Jegyzőkönyvben ily hely fordul elő: Oláhfalva törvényszékének ítélete [*Sententia sedis Judicariae in Oláhfalva habitae.*] Az 1650-iki Jegyzőkönyvben egy tanúkihallgatási jelentés így van czímezve: Tekintetes Szentegyházás-oláhfalvi *Máthé Ferencz* úrnak, mindkét Oláhfalva alkirálybírájának s több székülő társainak. Más helyen ugyanez altisztnek [*viceofficialis*] iratik; megint más helyen 1654. Rákosi Dániel Oláhfalva széke [helyesen: *törvényszéke*] esküdt jegyzőjének. [*Daniel Rákosi juratus notarius sedis Oláhfalva.*] A fejedelem perújítási engedélyt úgy adott ezen törvényszéknél is, mint az udvarhelyi és keresztúrinál. A pereknek megvolt sorjegyzéke [*Series Causarum*], mint máshol; az 1656. január 19-iki Jegyzőkönyvbe be is volt kötve az új perek sorjegyzéke. [*Nova series ad Annum 1656. sat.*]¹⁾

II. Rákóczi György székelyek iránti igazságosságát több tette mutatja. Ferencz fia megválasztatásakor a fejedelem elé szabott 14-ik föltételben biztosította őket, hogy nekik kapitányokat, királybírákat, generalisokat magok nemzetéből valókat és köztük lakókat ad, megmaradván mindenekben ő Nagysága jurisdicciója és méltósága. A királybírák választása pedig különösen az ő szabadságukban álljon. [*Erd. Országgy. Eml. XI. k. 143. l.*] A székely darabont-rendnek az 1651. XXIII. t.-cikkben a fejedelem sőt ígért adatni, úgy mindazáltal, hogy ők is teljesítsék azt, a mit mások, t. i. egy kósótól az 1 pénztt fizessék. [*U. o. 130. l.*] E rend alatt a régi gyalog székelység értendő. S ha visszaemlékezünk, mily keserűséget idézett elő ezeknél, midőn a főemberek [*primor*] és lófők a nemzet köztulajdonát tevő sóbányából ingyen sőt kaptak, ők pedig e javadalomtól is megfosztattak, képzelhető, hogy e majdnem száz év múlva bekövetkezett elégtétel s joguknak elismerése a székelység e nagy osztályának örömet és hálás elismerést keltett. Méltányosságot tanusított a fejedelem a székelység iránt az 1650. XXIX. t.-cikk megalkotásánál is, a hol a székely örökség eladása a székely ősi törvények és szokások értelmében állapított meg, úgy, hogy a ki székely örökséget akar eladni, tartozik *elsőben* a véreket, azután a szomszédokat megkinálni, kik ha nem veszik, a távolvalóknak is legyen szabad megvenni; *másodszor* a székely örökséget igaz árán felyül eladni ne lehessen, a mi ezen felyül van, az eladó veszítse el, s a valódi árban adassék vissza az igaz vérnek; *harmadszor*, vitélő rend örökségét csak zálogba veheti, örökáron [*kivéve a nemest*] el nem adhatja s meg nem veheti, 500 forint birság büntetése alatt; *negyedszer*, hadban levők örökségét csak a tisztek tudtával lehessen eladni, e nélkül a vevő pénzét veszti, az eladó öröksége becsüjén marad. A kiváltás is tisztek tudtával legyen, a rajta tett építések becsültessenek meg; *ötödször*, ha e rendelet káros lenne, a fejedelemtől függjön

¹⁾ Az Oláhfalva régi levéltárában levő eredetiből.

fentartása vagy megszüntetése. [*Erd. Országgy. Eml. XI. k. 78—80. ll.*] A fejedelem külön kedvezményeket adván azon gyalog puskásoknak, a kik lóval való szolgálatra kötelezték magukat: ennek az a következménye lett, hogy sokan iratták be magukat azok közé, s így a veres darabantok [*gyalogrend*] száma némely faluban annyira megapadt, hogy nem volt, a ki biróságot viseljen. Ez a fejedelem és országgyűlés elé jutva, mely az 1656. XVII. törvényczikkben meghatározta: hogy ezután a veres darabontokkal együtt, mind a mostani lovas puskások, mind a régi primipilusok rendszerint viseljék a falusi biróságot. [*Erd. Országgy. Eml. XI. k. 236—37. ll.*] A fejedelem figyelemmel kísérte a székelységnek a hadakozásokban maguk kitüntetését, s az alsóbb és nemtelen rendből a felsőbb katonai rendbe, sőt a nemesek közé is sokakat vett fel. Békés uralkodása csak néhány évig tartott, de az alatt is emelte a székelység becsvágyát s vitézsége bebizonyítására új meg új alkalmat adott. Királyi könyvének futólagos áttekintése meggyőz erről.

1650. január 16-án újszékeli *Bú Jakabot* s *Tamás* és *János* fiait, valamint *Jánosnak Mihály* és szintén *János* nevű fiait nemtelen állapotjukból kivéve, az ország igaz nemesei közé sorozta és vette fel s nekik e czímert adományozta: Égszinkék katonai paizs, mezejében egész életnagyságu férfi, jobbájában kivont kardot tart magasra emelve, a paizs felett zárt sisak, díszes koronától fedve, csúcsából különböző színű foszlány omlik alá, a paizs két szélét diszitve. [*Orsz. levélt. Lib. R. XXIV. 263—64. ll.*] *Ugyanazon évi* január 29-én, Darlaczi István földesuruk által jobbágyi állapotjukból felszabadíttatásuk után, megnemesítette *Czikmártoni Mártont* és *Jánost* s ennek hason nevű fiát s Botos-utczában levő házukat minden adó, rovatal, díjatalány [*taxa*] kamarai nyereség, rendes és rendkívüli segély fizetésétől s paraszt szolgálatok tételétől, földeik termése 9-ed és 10-ed fizetésétől mentesítette s nekik e nemesi czímert adományozta: Égszinkék paizs, mezejében életnagyságában levő oroszlán, fején diadalmaskodni látszó bárány, a paizs felett zárt katonai sisak, melyet díszes királyi korona fed, a sisak felső csúcsából különböző színű foszlány omlik alá, a paizs két szélét ékesítve. [*Orsz. levélt. Lib. XXVI. k. 99—102. ll.*] *Ugyanazon évi* márcz. 21-én vargyasi *Sós Györgyöt* és *Jánost*, meglevő és ezután születendő fiaikat felszabadított [*libertinus*] állapotjukból kivéve, Erdély és a magyarországi részek igaz, született és kétségtelen nemesei közé vette fel és sorozta, s nekik e czímert adományozta: Égszinkék katonai paizs, mezejében életnagyságú férfi, jobbájában kivont kardot tart magasra emelve, a paizs felett bezárt katonai sisak, gyönggyel és drágakövekkel díszített kir. korona által fedve, felső csúcsából különböző színű foszlány omlik alá; függő pecséttel volt erősítve s aláírta a fejedelem és titkára. [*Orsz. levélt. XXV. k. 16—17. ll.*] *Ugyanazon évi* ápril 3-án kénosi *Sándor Mártont*, az idők különböző viszontagságai között tett hív szolgálataiért, az igaz, született és kétségtelen lófők közé vette fel és sorozta be oly föltétellel, hogy jó lóval, szablyával, sisakkal, paizsszal, páncczallal, kopjával s más katonai fegyverekkel felkészülve jelenjék meg mind a köz-, mind a részleges fölkelésekben a fejedelmi zászló alatt. [*Ugyanott. 28—29. ll.*]

Ugyanazon évi márczius 8-án abásdfalvi *Máté Gergelyt* és fiait *Györgyöt* és *Vazult [Basilius]* nemtelen sorsukból a kétségtelen lófők rendébe vette fel. [*Ugyanott* 93—94. ll.] 1651. május 1-én, a férfi ágon magtalanul elhalt *Kornis Ferencz* jogcímén a fiskusra szállott Szent-Pál birtokot, az ott levő nemesi ház és udvar felével, Szent-Péteren, Városfalván, Jánosfalván, Jankófalván [ennek hol-volta ismeretlen], Recsenyéd, Sz.-Márton, Lövete, Gyepes, Lókod, Bágy, Almás, Karácsonfalva, Oklánd, Ujfalu, Oláhfalva, Remete, Vargyas, Dálya és Muzsna falukban levő birtokokkal, s az udvarhelyi háznak és nemesi udvarnak egész harmadrészét Botos-utczában *Rédei Jánosnak* és mindkét nemü örököseinek adományozta. [*Ugyanott* 464—65. ll.] 1652. márczius 6-án bögözi *Farkas Ferencznek* adományozta a Márkusfalvi Márton fia *Ádám* magvaszakadtával fiskusra szállott egész bögözi birtokot kir. jogával együtt. [*Ugyanott* 566—67. ll.] 1653. január 25-én kiskalud *Kecseti Zsigmondnak* az egész Kisfalud birtokot, mely szintén az elébbi magszakadás útján szállott a fiskusra, [*Orsz. levélt. Lib. R. XXVI. 79—80. ll.*] *Ugyanazon* évi január 3-án n.-galambfalvi *Kányádi Imre* libertinust emelte a lófők rendébe. [*Ugyanott* 179. l.] Márczius 8-án derzsi *Molnár Mihályt*, Kemény Boldizsár, a fejedelem lovászmestere ajánlatára nemesítette meg, s neki e czímet adta: Egyenesen álló égszinkék paizs, mezejében zöld pázsiton egész életnagyságú férfi zöld ruhába öltözve, jobbában kivont kardot magasra emelve tart, baljában ellenséges emberfőt lefelé fordítva, a paizs felett zárt sisak sat. [*Ugyanott* 199. l.] *Ugyanazon* évi márczius 12-én udvarhelyi *Hajdú Péter* nejének, *Abránfalvi Kata* nemes asszonynak, iránta való kegyelmes indulatánál fogva s ősei érdemeiért, Fenyéden két egész népes jobbágytelket adományozott fiágon, melyek *Márkosfalvi Márton* fia *Ádám* magvaszakadtával szállottak a fejedelemre, királyi joggal, a jobbágyok fiaival együtt. [*Ugyanott* 210—211. ll.] *Ugyanazon* évi márczius 1-én boldogasszonyfalvi *Román István* nevü puskásának, különösen a fejedelem atyja és iránta is udvari vadászatok alkalmával tett hasznos szolgálataiért, egy *Rattar Gyula* [Julus] nevü oláhot, a ki senkinek nem volt elkötelezett jobbágya, de szükségei miatt magát neki már elkötötte, örökös jobbágyul adta és adományozta minden örököseivel és utódaival együtt. [*Ugyanott* 219. l.] Ápril 21-én Alsó-Boldogasszonyfalván levő egy egész kőházat és nemesi udvart, mely régebben *Péchy Simoné* volt, de hűtlensége miatt a fejedelemre szállott, a kir. joggal együtt, előbb említett *Román Istvánnak* és mindkét nemü örököseinek adományozott. [*Ugyanott* 224—25. ll.] 1654. január 28-án bibartzfalvi *Szép István* fölszabadítottat [*libertinus*] a lófők rendébe emelte, az ismeretes föltételek mellett. [*Ugyanott* 287—88. ll.] Február 4-én oklándi *Benkő Pétert* és *Jánost* szintazonképen. [*Ugyanott* 289—290. ll.] Ugyan február 4-én gagy *Pálffy Andrásnak*, *Istvánnak* és *Miklósnek* jeles tetteiért adományozott egy nemesi udvart Ozdfalván és több birtokrészt Bikafalván, Égében, Recsenyéden és Farkaslakán, ismét egy nemesi házat Székely-Udvarhelyen és azon szántóföldeket, melyet egykor Márkosfalvi Márton szerzett s azon házhoz kapcsolt, nem különben Bögöz határához tartozó

s Ozdfalva felé eső minden szántóföldek felét, melyek a magtalanul elhalt ifju Márkosfalvi Ádáméi voltak s a fiskusra szállva, adományozás tárgyaivá lettek kir joggal, a fiágon leendő örökösökkel együtt. [*Ugyanott* 300—301. II.] *Ugyanazon* évi ápril 30-án abránfalvi *Ugron Jánosnak, Istvánnak és Mihálynak* adományozott két egész jobbágytelket két jobbágygyal, nőikkel, gyermekeikkel s minden vagyonukkal együtt Kisfaludon s azon összes és egész birtokokat, szántóföldeket, majorságföldeket [*allodiatúra*], réteket és erdőket, a miket régebben Márkosfalvi Márton birt, nemkülönben minden egész és részjóságokat Kányádon. Jásfalván, Lövétén és Márafalván [kivévéen két jobbágyot, telkeikkel együtt, melyek nem voltak a fiskus részére fentartva, s melyek utóbb Márkosfalvi Ádáméi voltak s magtalan halála után a fiskusra szállottak. [*Ugyanott* 341—42. II.] Ugyan 1654. ápril 4-én siklódi *Pál Istvánt* érdemeiért székely szabad állapotából az ország nemesei közé vette fel s neki e czímert adományozta: Égszinkék katonai paizs, mezejében egy férfi aranyos karddal övezve, egyenes állásban, balkezeivel paizst látszik valakinek oda nyújtani; a paizs felett zárt sisak, melyet gyöngyökkel és drágakövekkel díszített kir. korona fed s csúcsából a paizs két oldalán színes foszlány omlik alá. [*Ugyanott* 392. I.] 1655. márczius 9-én vargyasi *Német Venczelt*, főudvarmestere Daniel János közbenjárására, mint annak szolgáját megnemesítette s neki e czímert adta: Égszinkék katonai paizs, mezejében veresbe öltözött férfi egész életnagyságban, gyorsan iramló fekete lovon ülni látszik, mintegy esatába készülve, jobbában kivont kardot tart, melynek hegyében levágott emberfej, baljával lova kantárszárát kormányozza, minden föltétel nélkül adva mindkét nemű örököseivel együtt. [*Ugyanott* 491. I.] *Ugyanazon* évi febr. 25-én olaszteleki *Gál Balázsnak* s *Ferencz és András* fiainak abránfalvi Ugron András közbenjárására — a ki őt a jobbágyaságból elbocsátotta — czímeres nemességet adott hív szolgálataiért és fejedelmi kegyelméből, s neki e czímert adományozta: Égszinkék katonai paizs, mezejében zöldbe öltözött férfi egész életnagyságban látszik, kivont véres kardot tartva magasra, a paizs felett zárt sisak, melyet kir. korona fed s csúcsából színes foszlány omlik alá; adta mindkét nemű örököseiknek. [*Ugyanott* 542—43. II.] *Ugyanazon* évben, november 22-én, bözödi *Hatos Andrásnak*, Rátholti Gyulaffy László udvari szolgájának, a ki ifjuságától fogva urának és a hazának, a régi és mostani fejedelemnek minden előforduló esetekben hív szolgálatoakat tett, s bár eddig is katona székely volt, de kitüntetésben sohasem részesült, Erdély és Magyarország részeinek nemesei sorába vette fel, s neki e czímert adományozta: Egyenesen álló égszinkék katonai paizs, mezejében természetes színében s egész nagyságában kifestett oroszlán három lábán állva, első jobb lábával fegyvert látszik szoritni, a paizs felett zárt sisak s csúcsából színes foszlány omlik alá. [*Ugyanott* 579—580. II.]

Nevezetes történeti eseményt tart fenn a fejedelemnek 1655. július 6-án kelt lófőiségi levele [*litterae primipilares*], melyben tanácsosai ajánlatára s tekintetbe véve hív szolgálatait a jeles Lajos István hadnagysága alatt levő udvarhelyszéki székely hívcinek, u. m. gyorsaságos és vitézlkő oklándi Szolga Jánosnak,

Istvánnak, Mihálynak és Pálnak, Barla Jánosnak, Sós Mihálynak, Benedek Balázsnak, Kálmán Jánosnak és Andrásnak, vargyasi Máté Andrásnak, Székely Jánosnak és Demeternek, Szász Jánosnak, Tóth Györgynek, Varga Istvánnak, Balog Mátyásnak, Farkas Demeternek, Barabás Tamásnak, Marcel Andrásnak és Istvánnak, Balázs Jánosnak és Ferencznek, Lakatos Jánosnak, Anbaris Istvánnak, Sós Györgynek, olaszteleki Kolombán Dánielnek, Bálintnak és Mártonnak, Sólyom Jánosnak és Ferencznek, László Istvánnak, melyeket ők a fejedelem és ország iránt minden idők és viszontagságok közt, de kiváltképen a fejedelemnek mostanában, Havasalfölde pártosai ellen kezdett és dicséretesen végzett táborozásában híven és vitézi bátorsággal mutattak és tettek: ezen híveit s már született és ezután születendő fiaikat a többi szabad székelyek közül kivette, s igaz, született és kétségtelen lófői seregébe és rendje közé vette fel, fogadta és sorozta, s megparancsolta, hogy ők és maradványaik minden időkön át ilyeneknek tartassanak és tekintessenek, s mindazon tisztségekkel, kedvezésekkel, kiváltságokkal, szabadságokkal és mentességekkel élhessenek s azokat birhassák és használhassák, melyekkel a többi igaz, született és kétségtelen lófő székelyek törvény és régi szokás szerint élnek és a miket birnak, oly módon mindazáltal, hogy ezután is jó lovakkal, dárdákkal, hosszú puszkákkal és elégséges porral, golyóbissal jól felkészülve, mind a közönséges, mind a részletes táborozásokban a fejedelem és következői parancsolatjára jelen lenni és ha a szükség kívánja, lovaikról leszállva, gyalogok módjára a hazának híven szolgálni tartozzanak és köteleztessenek. Kelt a fejedelem havasalföldi Plojest melletti táborában. [Lötsei *Spielenberg Sámuel* Székely kalendáriumából. Lásd e harczenyes eredményét *Köváry L.* Erd. Tört. V. k. 56. l.]

*

Bartsai Ákos fejedelemnek három adománylevelét emlitem meg, melyek egyike nevezetes történeti tény emlékét tartotta fenn, s e fejedelemnek II. Rákóczi Györgyhez való viszonyát igaz lényegében mutatja. 1659. márcz. 15-én bögyözi *Petre Jánost*, Dániel Ferencz szolgáját, libertinus állapotából lófővé tette. [*Orsz. levélt.* Lib. R. 27. 101—102. ll.]; márcz. 8-án székelykeresztúri *Boneza Mihályt* és mindkét nemű örökösét nemtelen állapotából nemessé tette s neki e czímert adta: Égzsinkék négyszögű paizs, mezejében természetes színében festett griffmadár, jobb lábával irótollat, baljában kivont kardot tartva; a paizs felett zárt sisak, koronától fedve, csúcsából színes szelemek függenek alá, díszítve a paizs széleit. [*Ugyanott* 107—109. ll.] A harmadikban — a mint elébb hangsúlyozva volt — 1659. [kelte nincs meg a kir. könyvben] bögyözi *Farkas Ferencznek*, a fejedelmi tábla esküdt ülnökének, különös erényeiért, s mind a fejedelem, mind a haza iránt kimutatott nagy és hasznos szolgálataiért, Fejér vármegyében levő Martontelke egész részjóságot, mely azelőtt Lorándffy Zsuzsanna fejedelemasszonyé volt, férje I. Rákóczi György adományából, de a méltóságos Rákóczi fejedelmi egész nemzetség, a fényes porta

fegyverei által és hatalmával, az Erdélyben való uralkodásból kirekesztetvén, minden ingó és ingatlan javai mind Erdélyben, mind a magyarországi részekben a fiskusra szállottak s adományozás alá estek; ez okból a fejedelem az említett birtokot nevezett hívének és utódainak adományozta. [*Ugyanott.* 58—59. ll.]

*

I. Apafi Mihálynak kilencz adománylevelét emelem ki. 1662. márcz. 25-én s.-szent-györgyi *Daczó Jánosnak*, Csík-, Gyergyó-, Háromszék főkapitányának és nejének, *Nemes Erzsébetnek* adományozta a Fejér- és Küiküllő vármegyében levő Sárd és Héjasfalva, úgyszintén Nagy-Solymos, Szent-Erzsébet és Ujlak udvarhelyszéki falukbeli birtokokat, miket I. Rákóczi György fejedelem Péchy Simonnak, azután részint Kemény Jánosnak adományozott, részint ő szerezte meg, de azon okból, hogy német sereggel ellenségként jött az országba s a török elleni harcban elesett, birtokai a fiskusra szállottak s adományozás tárgyává lettek. [*Lib. R.* 27. köt. 397—98. ll.] Octóber 26-án *Szombatfalvi Istvánnak*, ifjusága óta minden erdélyi fejedelemnek s a most élő és adományozó fejedelem iránt is tanusított hű szolgálataiért az egész nagy-galambfalvi részjóságot, az ottani nemesi udvarházzal, úgy a Kis-Galambfalván, Betfalván, Deésfalván és Matisfalván levő birtokrészekkel együtt, melyek elébb Kemény Simonéi voltak, de mivel ő az ellenkező részhez csatlakozott s az országgyűléstől meghatározott időre az országgal való egyességre vissza nem tért, sőt a fejedelem kegyelmét is megvetvén, most is az ellenséggel tart: ezért, mint örök hűtlenség bűnébe esettnek birtokai a fiskusra szállottak s adomány tárgyává lettek; adományozta királyi joggal együtt, elébb fi-, ennek kihaltával nőágra is. [*Ugyanott* 568. l.] 1664. június 19-én átirta és megerősítette azon szerzőlevelet, melynél fogva *Kadics*; máskép *Mátyás Kata* férjének, *Sándor Gergely* Udvarhelyszék alkirálybirájának 1656. ápril 4-én örökösen átadta azon házat és jóságot, melyet galambfalvi nemes Mihályi Ferencznétől kapott, jobbágyaival s egyéb tartozandóságaival, a mint azokat Mihályi Ferencz birta volt; királyi jogát is átadta, úgy, hogy ha kiváltanak, a birtokok örök becse neki fizetessék ki. [*Ugyanott.* 905—906. ll.] 1678. május 5-én udvarhelyi *Magyari Mihály* orthodoxos [*református*] papnak egyházi érdemeiért nemességet adott, s arról e czímet: Égszinkék katonai paizs, mezejében egy szép arczkifejezésű palástos férfi látszik, magyar süvegén hármassastoll bokréta, felnyergelt és puzdrás [*tegezto*] lovon ül, baljával azt kormányozza, jobbában nyitott könyvet tart, melyen ez olvasható: *Istennek. Hazának. Utódoknak.* A paizs felett zárt sisak sat. [*Lib. R.* 28. 10. l.] 1677. június 12-én *Borbáth Mátét* és *Ferenczet*, különösen Dániel Ferencz fejedelmi táblai ülnök ajánlatára, a nemtelen állapotból nemessé tette s nekik e czímet adta: Égszinkék katonai paizs, mezejében egy férfi egyenes állásban van, jobbában kivont kardot tart, melybe levágott török fő van belevonva, a paizs felett zárt sisak sat. [*Ugyanott* 15—16. ll.] 1679. június 4-én a Bethlen Pál földesura által job-

bágyásgból elbocsátott, tudományával a népnek sok hasznot tett h.-szentmártoni *Kovács Jánost* megnemesítette s neki e czímet adta: Egyenes, hosszúdad katonai paizs, mezejét zöld pázsit borítja, többi része fejeér, melyből sasszinü kószál emelkedik ki, csúcsát arany korona veszi körül, melyből játszi korbelt élénk arczú, gesztenyeszinü hajú gyermek csinos magyar öltözetben övén felüli magasságban emelkedik ki s egy gömbölyű tárgyra tett hüvely nélküli magyar kard élét mindkét felől kezével férfiasan tartani látszik. A paizon zárt katonai sisak, melyet diszes korona fed, csúcsából színes szelemek folynak alá, a paizs széleit ékesítve. [*Ugyanott* 117—18. ll.] *Ugyanazon évi* június 10-én oklándi Nagy, máskép Szolga Andrást és általa Pál és András fiait lófői állapotából a nemesek rendébe emelte s nekik e czímet adományozta: Égszínkéek paizs, mezejében katonai öltözetü férfi harczkészen állani látszik, nemes lovon ül, jobbájában kivont kard, baljával lovát kormányozza, a paizs felett zárt sisak, diszes koronától fedve sat. [*Ugyanott* 118—19. ll.] 1681. márcz. 5-én bögozi Mihályi Lőrinczet, a ki nem törvényes házasságból született, az okból, hogy anyja hibája a fejedelem kegyelme által elmosuljon, s a hibátlan fiú életén át a polgári tisztségekből ki ne rekesztessék, hanem neki magát erények által kitüntetni a lehetőség megadassék, tanácsosai ajánlatára s Mihályinak már eddig is szerzett s ezután is szerzendő érdemeiért, születése hibáját elfedvén, őt eddigi fogyatkozásos állapotából kivévén, az igaz, született és valóságos lófő székelyek sorába fölvette, befogadta és közéjük sorozta az ismeretes föltétellel. [*Orsz. levélt. Lib. R. XXVIII. köt. 228—29. ll.*]

II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata — az 1657-iki szerencsétlen év — az ő békés uralkodásának vége. 1659-ből Barcsai Ákosnak őrzik néhány oklevelét a királyi könyvek; I. Apaffitól 1664-től 1681-ig többet. A közbeneső idő az erdélyi nemzeti fejedelemség végének kezdete. A mit Báthori István, Bocskai, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György bölcsességgel építettek, e végzetes év, az erdélyi hadseregnek Lengyelországban megsemmisítése, mindent semmivé tett. A szép kis szabad ország, a rá Mohács óta mindig sovárgó két szomszéd nagy hatalom ármányának szabad zsákmány-tárgyává lett. Politikájuk közös célja: a belviszály állandósítása s az ország elszegényítése és meggyöngítése volt, s ennek legbiztosabb eszköze az, hogy önálló, erős fejedelme többé ne legyen. II. Rákóczi György mindent megtett arra, hogy uralmát újból megszilárdítsa, őt erre méltóvá is tették családi hagyományai, személyes nagy tulajdonok, szabadságszeretete, erős nemzeti érzelme; Kemény János ős magyar jellem, kitünő ész és tapasztalt diplomata volt; de a porta mindkettőt lehetlenné tette: Rákóczit a porta boszúálló gyűlöletes, — Keményt I. Lipót szándékosan elkésztett fegyveres segélyadása. Apaffi fejedelemsége már csak tervszerü előkészítése volt Erdély önállása megszűntének, a mi a köztörténelemből ismeretes. Én itt csak a II. Rákóczi erőfeszítését érintem röviden. Ő a hajdúkba — kik végig hívei voltak — és a székelységbe helyezte reményét. Ezekből hitt — ha utóbbiak általános lelkesedésre, s az ő zászlói alatt tömörülésre lesznek birhatók — a töröknek ellenállani képes hadserget összetömöríthetni. De a két oláh vajdát

is remélte szövetségeseivé tehetni. Az udvarhelyszéki levéltár sok levelét őrzi, melyből szándéka kivehető. Látszik, hogy azokat meg akarta nyerni. Leveleiben oly meggyőzően adja elé a töröknek nemcsak az ő személye, de Erdély élete elleni titkos törekvéseit, s hazaszeretét és önfeláldozását oly meghatólag indokolja, hogy az érvek és indokok a székelység szívében viszhang nélkül nem maradhattak. Én csak a legfontosabbat ismertetem. Előszámítással tett intézkedése volt, hogy 1658. febr. 3-án Kemény Simont, Kemény János fiát nevezte ki Udvarhelyszék főkapitányának, a fiút önfeláldozó párhússágra kötelezve, az atyát még inkább magához csatolva. [*A vármegye régi levéltárában levő eredetiből.*] 1658. február 12-én emlékezteti az udvarhelyszéki székelységet azon jövendülésére, hogy a porta csak azért akarja őt az erdélyiektől elszakasztani, hogy annál többet zsarolhasson Erdélyen s annál könnyebben jusson Jenőhöz. Rédei Ferencz rövid fejedelemsége ezt megmutatta. A Bethlen Gábor fejedelemségétől fogva 17 esztendő alatt csak 10,000 aranyat adott Erdély, most egyszerre kívánja az 5—5000 aranyat, a mi 80,000 aranyra megy fel. Atyjától, I. Rákóczi György fejedelemtől kérték az 5000 aranyat, mely tett 30,000 aranyat, s az országgyűlés akaratából ő megadta, úgy adtak Athnamét, s azóta is mindig megadta. Mégis még mindig van a portának az országon követelése. A két Oláhországot is — az ország jó bástyáit — mint akarják Erdélytől elidegeníteni, szemekkel láthatják, s megítélhetik: vajjon az ő fejedelemségtől megfosztatása után remélhetnek-e maguknak csendesebb megmaradást? A mult országgyűlésen [1658. június 25.] igaz magyarul s keresztényül határozta az ország, hogy Jenőt fejöek fenállásáig nem adják meg, valamint azt is, hogy e határozatukat a császárnak, fővezérnek és budai basának is megírták. Ez férfi szívvvel tett nyilatkozat, mely keresztény buzgóság a jó magyar vérnek megpezdülése. Hiszi — úgymond — hogy az nem hogy meghült volna az udvarhelyszékiek szívében, sőt a török kívánságok méltatlan volta miatt még nagyobb melegséggel forr. Ő, jóllehet minden kigondolhatót megtesz, hogy a töröknek ellenséges indulatát csillapítsa, s Jenőt illető kívánságát vele letétesse; de ha mégis megátalkodottan, erővel el akarja szakasztani e nevezetes bástyánkat, nem lesz más útunk, mint Istent segítségül híván — a ki az igaz ügyet meg szokta segíteni — fegyverhez nyulnunk. Méltó azért, hogy kegyelmetek is a jó keresztény indulatnak s jó magyarságnak vérrel való megbizonyítása készségében velünk egyetértsen s legyen oly készen, hogy ha a hazára jövő fegyver kényszerít, ellene állásra azonnal indulhassanak. Megmustrálván pedig mindjárt a vitézlő rendet, a lovasok, gyalogok számáról, valamint a maguk elmékedése és miben való megnyugvásuk felől, a valóság szerint tudósítson bennünket.... Aláírva: *Rákóczi Gy.* [*A vármegye régi levéltárában levő eredetiből.*]¹⁾

¹⁾ Minthogy a székely három katona-rend czimzése iránt is szó volt a *hunn-székely kérdést* vitatók közt: szükségesnek látom II. Rákóczi György e levele czimét ide igtatni, hogy az e műben maradjon fenn s a kik még vitatkoznak róla, bizton hivatkozhatnak rá. Megjegyzem, hogy ez a Bocskai, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György korából van átvéve.

Az udvarhelyszéki régi levéltárban van még egy fenyegető hangon irt levele Mohamet pasa fővezérnek az udvarhelyszéki székelyekhez. Éve nincs kitéve, de tartalma 1658-ból valónak mutatja. Ebben írja a fővezér, hogy bár a császár kapuja mindig nyitva van a hozzá folyamodóknak, mégis a fővezér most az erdélyiek követeinek a császárhoz menését csak úgy engedi meg, hogy előbbi fejedelmöket, Rákóczi Györgyöt fiával együtt a fejedelemségből vessék ki, és a Szolimán szultántól adott diploma szerint a nagy Rendek közül egyet az ország igazgatására elválaszszanak, és többé se Rákóczi Györgyre, se fiára ne hallgassanak, hanem a szokott adót adják meg, ne úgy, mint Bethlen Gábor [Ez a fejedelem csak 10,000 aranyat fizetett, de a porta 15,000-et kívánt s II. Rákóczi Gy. is annyit fizetett]. S mikor Jenő várat is oda engedi az ország, törekedik a császár előtt, hogy az erdélyiek vétkeit megengedje, s mind ők, mind az ország békés csendességben maradhasson a császár hadaitól, s szárnyai alatt meg is maradhatnak, a fővezér gondviselése rajtuk lesz; de ha kicsiny vagy nagy vétékbe esnek ezentúl, vagy Rákóczi Gy. eddigi fejedelmöknek kegyelmet kérnek, ez soha meg nem adatik, mivel ő semmi jóakarattal nem lehet irántuk, mert ő a hatalmas császár lovai lába alá tapodódott s tapodódik. Így értvén a fővezér ez irását, gondolkodjanak az ország javáról, s a mi jobbat feltalálnak, arról őt tudósítsák. Kelt Bagcha Ada-ban. [A vármegye régi levéltárában levő eredetiből.]

Döntőleg folyt be Erdély sorsára II. Rákóczit illető két országgyűl. végzés, mely büszke lelkére lesujtólag hatott. Ő ugyanis lemondása után is pártlíveket gyűjtő leveleit s adományozó okleveleit fejedelmi pecsétével hitelesítette. A porta titkos egyetértéssel vádolta, ha ezeken Bartsai nem változtat. Ő, hogy magát igazolja, a május 24-ki szászsebesi országgyűlésen meghatározottatta, hogy az országnak négy új pecsétet metszessenek, egyet a magyar vármegyék, mást a székelyek, harmadikat a szászok, negyediket a m.-országi népek számára. II. Rákóczi Gy. okleveleit, melyek Rédei Ferencz megválasztásakor keltek, megsemmisítették, a vele tartóknak Bartsaihoz térésére 8 napi időt tűztek, s a porta rendeletére a lemondáskor önként átírt fiskusi jószágokat tőle visszavétetni határozták. A budai basa levele és a tények II. Rákóczi mellett szólnak. Neki a török életére tört, népe és országa a jövőtől rettegve elhagyta őt. Neki azért kellett áldozatul esni, hogy az Erdély birtokára vágyó két szomszéd nagyhatalommal az ország megromlására vivő titkos munkájában akadályul ne legyen. Politikájának igazolása egyedül harczi siker lehetett volna, de a szerencse végkép elfordult tőle, az 1660. május 22-ki gyalui csatában ő országát, az ország benne azon fejedelmi férfit veszítette el, a ki alatt, atyja ovatosságával, az erőket a a közjóra bölcseséggel egyesítve, még jobb időket remélhetett volna.

E siralmas idők közeseeményei a köztörténetbe valók. Én a nép belső életéből beszélek el némi érdekesebbet.

A czimezés: Generosis, Egregiis et Nobilibus, Agilibus, Supremo et Vice Judicibus Regiis, Primoribusque Potioribus, Primipilis, Peditibus Pyxidariis, ac Universitati Libertinorum Siculorum Sedis Siculicalis Udvarhely etc. Fidelibus sincere nobis dilectis.

Az udvarhelyi *lakatgyártók és cipészek* panaszolták Apafi fejed. előtt, hogy a várhoz tartozó Lakatos Zoltán nevű darabant nem gondol az ő kiváltságaikkal, s többszöri megintésök ellenére folyvást kontárkodik, pedig Báthori G. fejedelemtől nyert kiváltságuk azt tartja, hogy az ilyenek művét mind házaknál, mind ha piacra viszik, a várhoz való földön az udvarbíró, a város földén a városbírák vegyék el, s harmada legyen a tisztéké, kétrésze a czéhé. A fejedelem 1677. jan. 26-án védlevelet adott a panaszló czéhnek, s meghagyta a város biráinak, hogy ha ilyen kontárkodókat találnak, attól tiltsák el, s ha meg nem szűnnek, a czéh kiváltsága szerint keményen büntessék meg. [A *lakatos-czéh* levelesládájában levő *följegyzésből.*] Ugyanazon fejedelem 1685. márcz. 2-án védlevelet adott az udvarhelyi *fazekasoknak* ily dologban. Úgy értette, — úgymond — hogy nekik boldogemlékeztű fejedelmektől kiváltságuk van arról, hogy sem a városban benn, sem a városon kívül egy mértföldre senki falujában és jószágában fazekasoknak nem szabad az ő akaratjuk ellen kontárkodni, ott lakni és művet művelni, ha az ő czéhökhöz nem tartoznak s tőlük nem függnek. Azt is értette a fejedelem, hogy nemesek jószágaikkal egy mértföldnél közelebb ilyen kontár mesterembereket tartanak, a mit természetesen meg nem enged. Megparancsolta azért a kapitányoknak, hogy a panaszló fazekasoknak ügyökben kiváltságuk szerint segítségül legyenek, hogy a mondott falukban senki ilyen kontár fazekast ne tartson, s azoknak áruikat sem otthon, sem a sokadalmakban eladni meg ne engedjék; a kik mégis jószágaikkal ilyeket tartanának, megzabolázni igyekezzenek. Kelt a fejedelem aláírása és pecsége alatt. [A *fazekas-czéh* levelei közt lévő *eredetiből.*]

Vigasztaló a közszerencsétlenségek között, látni a székely községek keblü ügyeinek önkormányzati joguk keretében igazi gyakorlati érzékkel intézését. Ősi szokásaikat helyhatósági szabályokká foglalták össze, a miket nem helyeselték, megszüntették, a miket mindnyájan helybenhagytak, mindenkire nézve kötelezőkké tették, megtartásukat büntetés terhe alatt biztosították. Constituáltak a bíróságot és esküdtek számát, kisebb ügyekben határozási s végrehajtási jogot adtak nekik; meghatározták, hogy a székhez csak 3 forinton felüli ügyben szabad folyamodni; a határügyek, mezők, erdők felügyeletére külön esküdt kertbírákat választottak; az összes rendőrségi ügyek elintézési jogát a bíróra és esküdtekre ruházták, szóval: a községi életnek oly szervezetet adtak, hogy koruknak és vezérlő férfiaknak becsületére váltak. Egy ilyen közölve van a *Szék. Okl.* IV. köt. 300—302. lapjain 15. pontban, *Szent-Mihályfalva községi törvénye* 1663. jun. 10-ről. Ezt csak tudásul említem meg, megjegyezve, hogy az az általam közlendőkkel nagyobbára egyezik. Én kutatásaim alatt három ilyet találtam. Legrégibb *Csehérdfalvái* 1649. febr. 30-káról, mit a nemes, nemtelen, libertinus és jobbágy lakosok összesége hozott Keresztély Mihály puskás gyalog esküdt bíró csehérdfalvi házánál, kiadták Keresztúr alszékben [*Vicesedes Keresztur*] Tarcafalván lakó Pálffy János, Selester [*Sylvester*] Ferencz és Firtis János nemesek és székbírák, tanúk voltak: ifj. Tarcafalvi Ferencz és Zsigmond. Nevezetesebb pontjai: 1. Választottak a hűtös bíró mellé négy esküdt

embert a törvénynek igazban való kiszolgáltatására, úgy, hogy 3 forintos pernek előttük vége szakadjon, s addig feljebb ne vitessen, míg a falunak 3 frtot le nem tesz. 3. A határ oltalmazására való kertek látogatására két esküdt kertbíróvá választottak, kik a büntetést a bíróval s esküdteivel gyakorolják. 4. Az utakat, hidakat, küpüket 1 frt. birság alatt azok csináltassák. 5. A vetéskertet a tilalom alól a bíró szabadítja fel; aki megszegi, büntetése 1 frt. 9. Ha a bíró dolgában el nem jár, a falu kétszeresen birságolja meg. 14. A ki kárért perel, u. m.: zabért, buzáért s megnyeri, a bíró egy esküdttel felhajtja a büntetést. 16. Ha valakit vádolnak s ő büntetlennek találtatik, a vádló büntettség meg. 19. A kit a falu közdolgai igazítására választanak meg, s nem veszi fel, 1 frttal váltsa meg magát. 21. Jószágon s tisztességen kívül minden per kezdődhessék a bíró és esküdtek előtt . . . Minden perben adassék idő, csak nyilvánvaló adósságban s potentiában ne. Tisztesség dolgában pedig itt senki ne tartozzék törvényt állani. 22. Ha valaki e végzéseket felbontaná, mivel az egész falu beadta kezét, birsága 3 frt.

A második ilyen falutörvény szintén *Csehérdfalváié* 1666. január 27-ről, mit az ottani lakók, u. m.: nemesek, darabantok és jobbágyok nemes Imreh Miklós hütös bíró házánál, Kovács Ferencz és Miklós Mihály hütös társai jelenlétében martonosi Kádár András és Demeter János nemesemberek foglaltak írásba és adtak ki 24 pontban. Legelőbb az összes lakosok kezét adták a bírónak és esküdteknek, hogy a mit a falu javára, u. m.: határai megoltalmazására, törvényének kiszolgáltatására legjobbat kitalálnak és meghatároznak, annak engednek, azzal mindenkben megegyeznek, senki közülök, mint a falu egyik tagja, magát ez alól ki nem vonja. A mely dologban a szabályok szerkesztőit megbízták [*arbitrálták*] s a mire kezét adták, 3 frt. büntetés terhe alatt megtartják, mégis az egyesség helyt maradjon, semmi törvényes rendeletnek vagy kifogásnak helye nem lévén, mely büntetést a bíró esküdteivel bármicsoda ovakodás ellenére is fölvehessen . . . A fontosabb és sajtáságosabb pontok ezek: 1. Az, a mi az 1649-ki. 2. 3 frton alóli pert feljebb vinni nem lehet. A 3—4-ik is az, a mi az 1649-kiben. 5. Ha valaki a büntetésért támadást tenne, büntetése 3 frt. A 7. az, a mi az 1649-kiben a 9-ik pont. 10. A ki tilt, 3 frtban tilthat, a ki tiszt pecsétével tilt, birsága 3 frt., a ki falu bosszuján marad, a falu 3 forintig büntetheti meg. 12. Ha valaki marháját falu között törvénytelen kertben ütök, verök, maratják mód nélkül, birsága 1 frt, ha csontját megtörök vagy levágják, megbecsültetvén, tegye le az árát. 14. Senki vetéskert, küpü, közkert, ut és vetéskapu dolgából székre ne mehessen perelni; igazítsa el a bíró esküdteivel; ha appellál, büntetése 3 frt. 15. Ha valaki falu földét foglalná el, birsága 3 frt. 16. Erdő levágásáért senki appellációba ne mehessen, ha többet nem ér 3 frtnál, birsága 1 frt. 17. Ha valaki falu erdejéből vagy másikéből fát vág, birsága 1 frt, s a fa helyett adjon mást. 18. A ki falu végzése ellen tilalmon marad, büntetése 3 frt. 19. A ki más ember gyümölcsét tarisznyával, zsákkal és kebellet hordja el, birsága 1 frt., a gyümölcs helyett pedig adjon mást. 20. A ki más ember földére követ hány, birsága 1 frt, a

követ pedig hordja el onnan. 21. Miklós Mihály 1657-ben mint bíró megtiltotta, hogy senki benn való örökségét addig el ne adhassa, míg künn valója van. 3 frt. birság alatt, s a ki akár cserében, akár ajándékban eladja, a 3 forintot vehessék meg rajta. A bíró az esküdtekkal együtt most e tilalmat helyben hagyta. 23. A kit végrehajtnak kirendel a bíró s el nem megy, büntetése 1 frt. 24. A ki a falu végzését hirül adja olyannak, kivel a falu perel, a falu bosszuján 3 forinton maradjon. [Mindkettő a tartsafalvi *Pálffy György* leveles ládájában levő *eredetiből.*]

Harmadik *Körispatak* 1666. márcz. 22-iki szabályzata. 1. Ha a falusbírónak és esküdteknek valaki becstelen szót mond, a falu büntesse 1, ha az összes esküdteknek mondja, 3 frtra, ha rájok támad, megüti, megveri vagy a földre leejti, 1 frt. 2. Ha a faluba jó s örökséget vesz, addig erdeibe ne mehessen, míg 3 forintot nem ad áldomásul a falunak. 3. Három forintnál kisebb dologért a székre perelni menni nem szabad, azt igazítsa el a bíró. 4. A ki a falu közdolga vagy közvétsege alól magát kivonja, 3 forinttal büntetessék, valamint az is, a ki elvádolná a falut, vagy más személyt a tiszt előtt vagy szomszéd falunak. 5. Ha valaki a falu erdejéből foglalni akar, a falu megengedheti, de tartozik 3 forintot fizetni vagy máskép megegyezni; ha meg nem akarja engedni, szabadságában legyen. 6. A csereerdők tilalomban vannak, a ki megszegi, 3 forintra büntetetik, azonkívül emberséges emberekkel megláttatják s minden szál fáért 32 pénzt kell a tettesnek fizetni. 7. Az országutat négy öltre kell csinálni, mind a falu közt, mind a mezőn, a hol ki nem telik, a két fél örökös tartozik annyit kiadni. 8. A porkolát kapuhoz való kerteket a ki fel nem csinálja, a kert-bírók meghagyására nyolcz pénzre büntetetik, ha valaki a porkolát kaput szántsándékkal meg nem hagyja, 16 pénzre büntetetik. 9. A mely gyepü hitvány, de marha nem járt rajta, a gyepüs ember büntetődjék 4 pénzre, a melyiken marha ment át, 8 pénzre s a gyepüt is csináltassa meg, sőt ha kár lesz, azt is fizesse meg; ha a kertbirák két intésére sem csinálja meg a gyepüs ember a gyepüt, vagy három meghagyásra sem, büntetése 16 pénz, s a kárt is meg kell fizetnie. 10. A ki a falu gyepüjét meghányja, büntetése 1 frt., s a kárt is fizesse meg. 11. A ki a falu tilalmasába megy egy vagy több marhájával, büntetése 1 frt. s a kárt is fizesse meg; a ki lovát kötelen tartja s az elszalad, büntetése 16 pénz, ha nyügből szabadul el, 2 pénz. 12. Ha valaki marhája kárban találtatik, hajtsák be, s a marhas ember a kárt fizesse meg, ha oly helyen találtatik kárban, hogy kihajtás közben több kárt tesz, szabad a gyepün visszahajtani. 13. Ha valaki a falu határán tanorkertetet tart, hónalyig érő sövénykertet tartson körülte; ha valakinek marhája átmegy a sövénykerten, a marhas ember fizesse meg a kárt; ha valaki levágja vagy letöri, fizessen 16 pénzt; a káros ember is, ha sövénykertet nem tart, kárát tőrje el. 14. Ha valaki szomszédja ellen sövénykertet tart, izentessen rá a kertbíró által, hogy 8 napra tegye fel a közkertet, ha nem teszi, a falu büntesse 3 frtra. 18. A ki vetéskertben szénafüvét idejekorán megkaszálja, hogy sarjút is kaszáljon rajta, jegyet, csóvát, bármit tegyen rá, hogy arra senki

marháját ne merészelve hajtani, ha rá hajtja, megbecsültetvén a kár, fizesse meg. 19. A falu a maga határán erdőt, vizet, mezőt tilthasson, szabadíthassa és végezéssel élhessen. 20. A ki ezek ellen a falu közé más végezéseket hozna be, büntetése 3 frt. 21. A ki ezek ellen vét, a falu polgárt küld rá, vagy mást bárkit s 16 pénzre bünteti. 22. Ha valakinek marhája más kezén található, s ez a káros embert megüti vagy megvágja, vagy mód nélkül veri, büntetessék 3 frtra s a kárt is fizesse meg; a kié a marha, azt meg ne üsse, se meg ne fogja, hanem a marhát, ha behajtja, kösse és rekessze meg. Kőrispatak összes lakói a birónak, Antal Mihály veres darabontnak, s Kelemen György, × Lőrinczi Péter, Ács Tamás és Gothárd Mihály esküdteknek, ugyszintén Csehérdfalvi János és Simon István bözödujfalvi lakóknak s bözödi Izsák Péter Kereszturfiuszékben lakó nemes embereknek kézbeadással fogadták, hogy ezen őseikről rájuk maradtott végzéseket megtartják, s meghatározzák, hogy a ki azok ellen vét, bárki legyen, nemes vagy jobbágy, tudós vagy jövevény, minden törvényes menedék kizárásával 3 forinttal büntetessék meg, a mit rajta a falu, valahányszor vétkezik, vegyen fel. [Tartsalvi *Pálffy György* levelesládájában levő *eredetiből.*]

Kérdés támadván a szék és fejedelem közt a főbb tisztek száma és választása iránt: a fejedelem 1651-ben augusztus 4-én a szék panaszára válaszólag tudtára adta, hogy soha a székben több vicekapitány és vicekirálybiró nem volt, hanem vagy két vicekirálybiró, vagy egy vicekapitány s a másik egy vicekirálybiró, kik az egész széket igazgatták a főtisztek után, és törvényt tettek és szolgáltatták. Most Daniel Mihály néhány faluval ebben új szokást akar behozni, de a fejedelem — ugymond — nem engedi meg; régi eleikről maradt szokásában senkit megháborítani nem akar, sőt inkább mindeket megtart és oltalmaz; a mi régi jó emlékezetű fejedelmek idejében szokásban volt, akarja, hogy ezután is megtartassék, és senkinek ebben egyéb gondolkodása ne legyen. [A *vármegye* régi levéltárában levő *eredetiből.*] Megjegyzem, hogy itt az anyaszék van érteve, Keresztúr- és Bardocz-fiúszékeknek meg volt kebli ügyeik intézésére saját külön vice- vagy alkirálybirójuk, a mint ez a mű több helyből kitünik. Kemény János fejedelmi föltételei 17-ik pontja a kapitányok kinevezését világosan a fejedelem jogának mondja, csak azt követeli meg, hogy legalább 1000 forintot érő záloggal birjon, a főkirálybirák választását ellenben a székelység jogának ismeri el. [*Erd. Orszgy. Eml.* 12. köt. 98. 478. l.] De mindamellett a fejedelmek mégis mindig bizonyos kimélettel jártak el a székek kapitányai kinevezésében. Apaffy fejedelem 1676-ban december 23-án azt írta Udvarhelyszék közönségének, hogy a midőn *Bethlen Gergelyt* — a fejedelmi tábla elnökét — nevezi ki főkapitányuknak, őt és érdemeit akarta megjutalmazni s bizonyos róla, hogy székely hivei benne megnyugosznak. Midőn pedig 1684-ben július 21-én a székekkel tudatta, hogy az elhalt Rédei Ferencz helyére főkirálybiróvá Mikes Kelemen hívét küldötte, kijelentette, hogy ha iránta jó indulatjukat mutatják, kegyelmesen fogja fogadni, ezzel privilegiumoknak semmi bántása nem lesz, minthogy a fejedelem azt semmi részben bontogatni nem akarja. [A *vármegye* régi levéltárába levő *eredetiből.*]

Udvarhelyszéknek volt egy külön adója, a *sólyom-adó*, a mit az ország adójával egyszerre szoktak ők maguk a fényes kapunak beszolgáltatni. Ennek földrajzi oka volt. A régi egész Udvarhelyszék magas hegyvidék levén, számtalan rejtett, erdős, magas kőszikla üregei a sólymok állandó tanyái voltak. A faluk népe közül, melyek határán a sólymok tanyáztak, sokan sólymárokká lettek, a fejedelem kiváltságokkal ajándékozta meg, s ezért kötelesek voltak bizonyos számú sólymot fogni, s megszelidíteni s a fejedelem rendelkezésére adni. Ily faluk voltak: — a mint nevök is mutatja — *Kis- és Nagy-Sólymos, Lövéte*, hol egy 1701—2-ki lajstrom szerint hét solymár volt, *Vargyas*, hol ezen lajstrom szerint öt volt, *Sófalva*, hol 1701-ben 58 solymár volt. [*A vármegye régi levéltárában levő eredetiből.*] Három falu solymárait név szerint megnevezi s oklevélileg igazolja, melyeknek régi szabadságait II. Rákóczi Györgynek 1652-ben június 1-én kelt levele, melyben azok szababságait vissza adta s őket régi jogaikban megerősítette. Panaszolván t. i. előtte *Korondon, Sófalván és Parajdon* élő solymárai: Ravasz István, Fabján István, Sükei Márton, Enghi János és György, Kovács Ábrahám, Orbán István, Albert István, Lukács János, László Péter, Illyés János, Miklós, András és Lőrincz, Kovács János és Sylvester András, hogy nekik és eleiknek, kik a solymárságnak rendiben szolgáltanak, ennek előtte való boldog emlékezetű fejedelmektől olyan szabadságuk volt, hogy hadban való szolgálatra, adófizetésre és egyéb szedésre-vevésre ne kényszeríttessenek, a miben a fejedelem üdvezült atyja is megtartotta őket: kérték ezen kiváltságaikban megerősíttetésüket. A fejedelem méltónak és illendőnek látta a panaszt, kérésük teljesítését elhatározta, s Udvarhelyszék kapitányának, fő- és alkirálybiráinak, az adószedőknek stb., nemkülönben a nevezett faluk biráinak és esküdeinek megparancsolta, hogy nevezett solymár hiveit, nekik adott régi kiváltságleveleik tartalma szerint semmi adófizetésre, szedésre-vevésre, hadi szolgálatra ne erőltessék, hanem engedjék békességben élni kiváltságaikkal, őket sem személyökben, sem marhá-jokban meg ne károsítsák, hogy ők is szorgalmatosan az ő hivataljok szerint való szolgálatban fogatkozás nélkül eljárhassanak. [*Szék. Okl. IV. köt. 287—88. ll.*] Hogy miben állott a szolgálat, s mik voltak a solymárok kötelességei, kitetszik egy másik fejedelemnek, I. Apaffy Mihálynak 1676-ban aug. 22-én szintén Udvarhelyszék főkapitányához és tiszteihöz intézett leveléből, melyben írja, hogy a szék régi szokása szerint a solymárok az adóval együtt minden esztendőben a portára 8—8 sólymot tartozván beszolgáltatni, a szék hagyja meg nekik, hogy ez esztendőben általuk beszolgáltatandó sólymokat elkészítvén, velük együtt szeptember 25-én Brassóban okvetetlen jelenjenek meg oly készüllettel, hogy onnan azonnal az adóval együtt utra indulhassanak. [*A vármegye régi levéltárában levő eredetiből.*] A sólyom csaknem házi állatai közé tartozott a Székelyföldnek, mintha ismerték volna egymást, tudták azok tartózkodása helyét s megszelidítésök módját, a vadászok üldözésétől védték s kalitkájukban kényeztették őket. Urak s a nép között is sokan tartottak házuknál megszelidített sólymot.

E viharos korszakban már egymás után semmisülnek meg a székelyek kiváltságai és az ősi szokások. Udvarhelyszék hadait is kiállítja az uralkodó és vele versengő fejedelem vagy pártütő zászlói alá, a mint a Hadszemlekönyv [*lustra*] számai követelik s az adót is fizette a töröknek, várakra, hadi sarczban elébb önként, segélyképen, utóbb rendes adó gyanánt. Az az ősi joga, hogy ő fegyverrel és vérrel teljesíti a fejedelem és a hon iránti tartozását, tényleg immár teljesen megszűnt, csak a formákban élt még itt-ott, mint hagyományos emlék.

A lengyelországi hadi foglyok kiváltására 1659. június 3-iki számadása szerint tényleg Ugron András országos adószedő keze alá Udvarhelyszék 9950 frt 46 pénzt fizetett [*Erd. Országgy. Eml. XII. k. 259. l.*] és jan. 1-én másodizbeni számadása szerint 10,776 frt 57 pénzt. [*Erd. Országgy. Eml. 269. l.*] Ezt nem kegyelem adta, nem önkény parancsolta, hanem az 1660. júl. 6-iki országgyűlés VIII-ik t.-cikke rendelte a hon minden polgárára nézve egyaránt. »A szabad székelyek — így szól a törvény — lófejek és darabontok [*gyalogrend*], vagy özvegyeik fejenként adjanak 2 tallért, ha ez nincs, 4 frtot marháiktól, ezenkívül szintén a megírt mód szerint fizessenek [egy ökörtől 50, egy lótól is 50 pénzt, tehénért 25, juhtól 10 pénzt]. A kinek sem pénze, sem marhája nincs, a ki leteszi érette tartozását, szolgálja azt a pénznek letételeig, akkor szabaduljon fel. [*Erd. Országgy. Eml. XII. k. 448. l.*] A krimiai szörny-váltságdíjhoz hasonló volt I. Apaffi Mihály alatt a német foglaló sereg iszonyú hadiköltség zsarolása. Megdöbbenően igazolja ezt a fejedelem azon megszorultsága, midőn az országgyűlés által a hazafiakra kirótt kényszer kölcsönösszeget tőlük kényszerült előre fölkérni. Zolya István recsenyédi székely főemberhez Szebenből 1686. aug. 9-én a fejedelem így irt: »Mostani boldogtalan állapotja lecsendesítésére kénytelenítettett — jövő visszafizetés reményében — bizonyos összeg pénzt a törvényben megnevezett személyekre kivetni, kik között tőle a fejedelem száz imperialis tallért kíván kölcsönözni, vagy helyette kétszáz forintot fizetni jó folyó pénzben. Hogyha aug. 20-ig nevezett városába nemzeti Apaffi István híve kezébe be nem szolgáltatja, legyen tudtával, hogy valaki ez összeget leteszi, szabadsága lesz, hogy a melyik vármegyében vagy székben akarja, kétannyt érő jószágát ezen levél erejénél fogva — azon helynek tiszte által meghatározotván — elfoglaltathassa, három esztendeig birhassa, addig vissza se vehesse, hanem ez idő eltelvén, a lefizetése után válthassa vissza. Így értvén ezt, felkéri nevezett hívét, ne késsék a pénz besolgáltatásával, ha vonakodik és kár éri, magának tulajdonítsa.«¹⁾ Midőn az államfő ily helyzetben van s ily eszközökhöz nyúl, képzelhető annak az államnak és polgárainak kétszeresen boldogtalan állapota.

Igy rovattak meg fejenként Oláhfalú, Zetelaka. [*Erd. Országgy. Eml. XII. köt. 447. l.*] Udvarhely II. Rákóczi alatt 180 frt díjátalányt fizetett. [*Erd. Országgy. Eml. XII. k. 272. l.*] I. Rákóczi Gy. alatt 1631—1633. 200,

¹⁾ A vármegye régi levéltárában levő eredetiből.

1634. 250, 1640—1649-ig 260 frtot, végvárakra állandóul 100 frt adóátalányt fizetett. [*Országgy. Végz.*] Ez adózási tényt illetőleg elég lesz hivatkoznom I. Apaffi Mihály 1683. febr. 21-én Udvarhelyszék főkapitányához és főtiszteikhez intézett rendeletére, melyben meghagyta: »hogy mind a lovas, mind a gyalog nemesség, szabadsággal élő és hadban szolgáló rendek legyenek oly készen hadi apparátussal, jó köntösösen, jó fegyverrel, paripásan, nem úgy, mint tavaly s annak előtte a közgyűlésen, ne bocskorosan, mivel a fővezérrel, ő nagyságával szemben kell lennünk, hogy mihelyt érkezik a parancsolat, oda szállhassunk, a hová kívántatik.« [*A vármegye régi levéltárában levő eredetiből.*] Még ezek után is hinni, hogy a székely e korszak alatt nem fizet adót, csak katonáskodni volt köteles, önaltatás vagy képzelődés.

Feltűnő e válságos politikai viszonyok közt vallási ügyekben a kedélyek békés hangulata s kiengesztelődöttsége. Olasz Pál, az udvarhelyszéki kath. esperes 1651. okt. 4-én az atyhai szentegyház megépítése végett alamiznaadásra hívta fel köre kath. híveit, oly igaz keresztény szellemben, mely bizvást megtalálja útját a szívekhez. »Udvarhelyszék Atyha községe buzgó lakosai — így hangzik az — a keresztényi kegyesség által indíttatva, házat kezdettek építeni a Mindenható Istennek, bizonyára nem annyira önerejükben bizva, mint a hivek segedelmére támaszkodva. Járuljon hát hozzá a kegyes olvasó némi pénzsegélyvel, meggondolva, hogy azt Krisztus kéri háza számára. A ki a földön a kérő Krisztust meghallgatja, Krisztus is megjelenik neki halálakor és meghallgatja őt, s a ki életében Isten háza ügyét a földön előmozdította, mikor meghal, kész örökkévaló hajlékot nyer az egekben. Amen.¹⁾ Jellemző tény maradt fenn az udvarhelyi ev. ref. egyházközség levéltárában I. Apaffi Mihály fejedelemnek egy 1674. febr. 11-én kelt kedvezménylevelében, melyben Istennek vezérléséből az udvarhelyi orthodoxa religión levő ekklézsia épületére czélozván, kegyelmesen beleegyezett abba, hogy valakik, idegen fiak, Udvarhelyre telepedtek, vagy ezután telepednének, ha a fejedelem vallását követik és tartják, nemesi telkekre telepedvén, nemesi szabadsággal élhessenek; de a kik polgári telkeken akarnak lakni, ott nemesi szabadsággal semmiképen ne élhessenek; hanem a mivel a város közé tartoznak, azt viseljék.«²⁾ A róm. kath. és ev. ref. egyházközségek közt némi egyenetlenségek forogván fenn: az 1687-iki országgyűlésről a felek kívánságára, a fejedelem helybenhagyásával közbirák küldettek ki, mindnyájan a két meghasonlott valláson levők, a kik a radnóthi országgyűlésen augusztus 8-án kezdvén meg munkájokat, jelenlétökben a két fél között volt egyenetlenségek megszüntetése végett a következő egyezség kötött: 1. A mi megbántódás közöttök addigelő lehetett, a fejedelem mindkét részre nézve kölcsönös megbocsátást [*amnestiát*] rendelvén, jövőre nézve az 1633. és 1666. évi egyezségek a mostani egyezséggel összhangzólag sértetlenül

¹⁾ Az atyhai r. kath. egyházközség levéltárában levő eredetiből, mely az esperes nevével [P. O.] mutató, I. N. R. I. feliratú kisdéd pecsétével volt hitelesítve.

²⁾ Az ev. ref. egyházközség levéltára, I. Fejezet 22. száma alatt levő eredetiből.

megtartása s azoknak a mostani egyezségbe megtartás végett szóról-szóra beigtatását végezték el. 2. A róm. katolikusok körjáratok alkalmával a reformált orthodox valláson levőket az ő szertartásaik és szentségeik előtt való térdeplésre, azok előtt süvegök levételére és semmiféle tisztességtételre, se magok, se mások által, sem közönségesen, sem egyenként senkit ne kényszerítsenek, nem cselekedéséért őket ne szidják, ne gyalázzák, sem személyökben, sem vallásokban, annál inkább ne verjék és ne károsítsák. 3. Ha az iskola-beliek mindkét részről egymás ellen, vagy a prédikátorok, paterok és mesterek ellen, akár a papi telek tartozandóságai, akár más dolgok felett véténének, vagy egymást csúfsággal illetnék, egyik fél is a maga hatalmából magának igazságot ne tegyen, boszút ne álljon, hanem mindkét rész — ide értetvén a prédikátorok és paterok is — előljárójuk, a prédikátor a püspök, a páter a vikárius által büntetessék meg. 4. A r. katolikusok husvétii határkerületi körmeneteket végezzék el jó idején, míg t. i. a reformátusok isteni szolgálatjukhoz nem kezdenek, az úrnapi processióhoz és egyébkorihoz is addig ne kezdjenek, míg a reformált orthodox valláson levők isteni szolgálatjokat a templomban el nem végezték, megtartván a prédikátorok a harangoztatás szokott óráját. Az úrnapi processión kívül pedig semmi processiót a piaczi templom és iskola között való utcán ne járjanak, hanem a más tágas utcán. Mikor temetések alkalmával vagy egyéb elkerülhetetlen esetben a piaczi templombeli isteni szolgálat idején mennének is a r. katolikusok azon útczára, akkor is lemenőben a város kútjánál a Borbély János háza előtt, a templomon felyül alá a Huszár-házig, felmenőben ettől az említett kútig éneklést, dobolást, lövöldözést és kiáltozást szüntessenek meg. 5. A mindkét iskolabeli mestereknek, diákoknak és scholasticus nemeseknek is mindkét részről a városon fegyvert, buzogányt hordozniok, se másokkal magok után hordatniok szabad ne legyen. A nemeseknek mégis szünetek [*recreatio*] idején a városon kívül, jó fenyíték és vigyázás alatt nem tiltatik meg, csakhogy visszaélés belőle ne legyen. 6. Egymásra való böcstelen izengetéssel, vallásuk s követőik szidalmazásával egymást ne bántsák. 7. A néhai Borbély István-féle telek feles a református iskola végében, melyhez 14 forintig a paterok jogot tartanak, a jó egyezségért ez összeg lefizetése mellett maradjon az ev. ref. iskoláé.... Ugyanekkor az 1633-iki egyezség újból helybenhagyatott és a mostani egyezségbe beiratott.

Az 1666. márcz. 11-én Udvarhelyen kelt s a mostaniba szintén beigtatott szerződés a felek közt a következő volt: t. i. Bethlen János és Haller Pál, Pálfi András, Osizmadia Tamás és Márton deák, mint az országtól kiküldött biztosok, az udvarhelyi r. kath. és odavaló orthodox reform. vallásúak közt levő egyenlenségek eligazítására kimenvén, először az orthodox valláson levők egyháza panaszolta, hogy a r. katolikusok a temetőkertbe járó régi utat elfoglalták s oly helyre tették a feljárást, a mely egyeseké, s mikor vetés-kert van arra felé, bekertelik s az út mellett árnyékszékeket kezdetek építeni, a minek rossz szagától nem mehetnének ott el, s kérték a régi út felszabadítását. A r. katolikusok nem tagadták, hogy mikor azon hely pusztán volt,

ott jártak fel a reformátusok a temetőkert felé, de van 12—20 esztendeje, mióta a másik úton járnak, a hova a járás mindkét fél megegyezésével tétetett, a mit bizonyít az, hogy a mikor az alsó úton kertet s rá kaput csináltak, annak kulcsa az egyházfőnél állott, hogy a mikor tetszett, fölmelessenek a temetőhelyre, magánosoktól pedig bántódásuk nem volt, s ezután sem lesz; árnyékszéket oda nem csináltattak, szándékukban sem volt, hanemha valami rossz gyermekek cselekedtek volna valami alkalmatlanságot. Erre az orthodox reformátusok felelték, hogy a feljárás felől való egyezségük nem volt, s ha valaki, magános személy ilyesmit beszélt volna is felőle, az egyház nevében nem végezhetett, a mondott akadályok pedig meg vannak; azért kívánják, hogy a mint a régi biztosok idejében a temetőkert használása közre hagyatott, és a mely utcza a temetőkert felé való feljárásra akkor volt, adassék vissza nekik. A bizottság ezeket megértvén, mindkét utat megszemlélte, a felek írásait elékérvén, megvizsgálta, s úgy találta, hogy a róm. katolikusok által előmutatott irások kettője a fenforgó dologról nem szól, de régen elenyésztetett dolgokról irattak, csak a harmadik tartozott a dologra, t. i. az 1633-iki egyezség, a miben a temetőkert ötszáz arany kötés alatt volt közössé téve. Megfontolván a bizottság mindezeket, a fenforgó egyenetlenség iránt ily határozatot hozott: Az 1633-iki szerződésben a temetőkert mindkét félnek egyiránt közre hagyatván, az arra járó útnak is közösnek kellett lenni. Ha úgy volna is, hogy 16—20 évig nem jártak arra az orthodox reformátusok — bár nem tagadják, hogy azelőtt ott jártak — az 1633-iki szerződés után 13 esztendeig pedig használatában voltak ez utnak: a bizottság úgy látja, hogy a mint a róm. katolikusok iskolája ez út mellett építve van, lehetetlen, hogy egyenetlenkedés nélkül mind a két fél a temetőkertbe a régi úton járhasson fel; ezért meghatározták, hogy a róm. katolikusok az alsó utat tegyék magános emberektől bátorságossá és tisztességessé, hogy az orthodox vallásúak feljárója s halottaik oda vitele akadályozva ne legyen s árnyékszéket arra felé ne építsenek, sőt az iskolába járó ifjúságot is tarsák fenyítékben, hogy azt az utat meg ne csúfítsák, s a kik teszik, erősen megbüntettessenek. Büntetést a mostani bizottság nem szabott, mert ez az előbbi biztosok igazításának csak folytatása s az ott megszabott büntetés elég e határozás ellen cselekvőkre nézve is. E szerződést aláírták s pecsétükkel is megerősítették: Haller János, Bethlen Elek, Bánffy György, Frank Bálint fejedelmi tanácsosok, Gyulaffy László marosszéki főkapitány, Apor István csíkygyergyói és háromszéki főkirálybíró, Alvinczi Péter és Sárosy János ítélőmesterek, Bethlen Miklós, Kálnoki Farkas fejedelmi táblai ülnök, nem írták alá a kiküldöttek közül Gyerőfi György Kolozsvármegye főispánja és Bálintith Zsigmond [hihetően a bizottság ülésében nem vettek részt.]¹⁾

---

¹⁾ A róm. kath. egyházközség levéltárban levő eredetiből.

(Itt szakad meg Jakab Elek munkája.)

ÖTÖDIK RÉSZ.

AZ ERDÉLYI FŐKORMÁNYSZÉK KORSZAKA.

1691—1848.

ELSŐ FEJEZET.

A gubernium korának első tizede.

I. Thököly erdélyi fejedelemsége.

Apafi Mihály 1690. ápr. 15-én történt halála vele együtt sírba vitte az erdélyi fejedelemséget. Fiát II. Apafi Mihályt ugyan a rendek még 1684-ben fejedelemmé választották s a török porta is megerősítette; de azóta nagyot fordult a világ sora Erdélyben. A török hatalma Magyarországon megtöretett s Erdély a török védnökség alól a magyar király fennhatósága alá került (1688.).

A fogarasi országgyűlés — a helyett, hogy mint Bethlen Miklós indítványozta, tüstént felesküdt volna az ifjú fejedelem hűségére — a császárkirálytól kérte II. Apafi Mihály fejedelemségében való megerősítését: a mi nagykorúsága idejére megígértetett, de soha be nem következett.

Az így 1690-ben beállott interregnum kedvező alkalmat nyújtott a töröknek és pártfogoltjának: Thököly Imrének, hogy az erdélyi fejedelemség elnyerésére megtegye a régóta óhajtott lépéseket.

A szultán 1690. jun. 8-án kelt athnáméjával Thökölyt erdélyi fejedelemmé nevezte ki. Csak el kellett azt foglalni. A szultán török, tatár és oláh segédhadakat rendelt Thököly magyar kuruczai és hajdúi mellé, a kik Oláhország felől készültek betörni Erdélybe.

Az erdélyi ideiglenes kormány általános hadfelkelést hirdetett, de kevés eredménnyel: a benn lévő német és az udvari hadakon kívül nagyobb számmal csak a székelység kelt fel.

A legelőbb mozgósított hadak között találjuk *Udvarhelyszék* hadait. Már jul. 1-én elrendelik, hogy *Udvarhely* és Marosszékekből 3—3 zászlóalj legyen készen s várjon a főgenerális Teleki Mihály parancsára. Főkapitányukká az udvarhelyi *Gyulafi László* rendeltetett 400 frt havi fizetéssel.¹⁾

¹⁾ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. XX. k. 55. l.

A mozgósított hadakkal a déli határhegység szorosait szállották meg. A Vöröstoronyi-szoros őrizetére *Gyulai Ferenczet*, *Udvarhelyszék* főkirálybiráját küldötték. A fogarasi havasi ösvényeket a keresdi Bethlen Gergely szállotta meg gyalogsággal, melynek támogatására 3 zászlóalj lovasa is volt *Udvarhelyszékről*. A Törösvári-szorosban is táborozott aug. elején hat zászlóalj *Udvarhelyszékről*.

Ez utóbbiak láttak legelőbb ellenséget, midőn Thököly kuruczai aug. 15-én hajnalban a Törösvári-szoros előtt megjelentek s a csatározást megkezdték.

A döntő ütközet azonban nem itt, hanem feljebb a közeli *Zernestnél* történt, a hova Thököly a Királykő háta mögött emelkedő meredek hegyeken át, a hol nem is álmodták, vezette seregét az ellenség háta mögé.

A csatát — melyben a német hadak a székelyeket háttérbe szorították, úgy hogy ezek a harcban alig vettek részt — az erdélyiek veszítették el (aug. 21.). Teleki Mihály elesett, Heisler tábornok (a németek fővezére) elfogott s Erdély egy csatával Thököly hatalmába került.

Sajátságos helyzetben volt akkor Erdély. A barát (a német) ellenségként viselkedett, az ellenség (a török) barátnak adta ki magát. A mily kényszerítve túrték a német ígát s kedvetlenül mentek a harcba véle, ép oly könnyen hódoltak meg a győztes ellenfélnek: a törökpárti »kurucz király«-nak.

Thököly nagy sulyt fektetett a székelység meghódolására, a mi 4—5 nappal a csata után a prázsmári táborban végbement. *Udvarhelyszék* aug. 26-án jelentette be követei által meghódolását Marosszékkal egyszerre, miután már egy nappal előbb Háromszék s másnap Csíkszék is meghódolt.¹⁾

Thökölyi erdélyi uralmát legfőbbkép a székelyek, a legharcziasabb nemzet őszinte csatlakozására alapította s így a hivatalos hódolaton kívül a nép megnyerésére is törekedett.

S a székelyek hazafiságára nem hiába számított. Szept. 10-én már a székelyek példája követésére hívja fel a szászokat, dicsekedve mondván, hogy »immár hűségünkre állott és mellettünk dicséretesen fegyvert fogott a székely náczió«. *Udvarhelyszék* járt elől jó példával, a melynek főtisztét: *Gyulai Ferencz* főkirálybirót főcommissáriusává (főhadibiztossá) nevezte ki Thököly.

Thököly a Barczaságból *Udvarhelyszék* felé vette útját s szept. 10-én *Homoród-Szentpéternél* állott táborban. Innen ir és irat a székely nemzet nevében is valamely szász széknek (valószínűleg Segesvárnak), meghódolásra nógatván.²⁾

Innen Szeben mellé Keresztyénszigetre ment Thököly, a hova szept. 15-én országgyűlést hirdetett. Itt volt az urak élén Gyulai Ferencz Udvarhelyszék főkirálybirája és főcommissárius az udvarhelyi főnemességgel, a kiknek a többi székelységgel őszinte csatlakozását Thököly azzal hálálta meg, hogy megígérte

¹⁾ Székely Oklevéltár. VI. k. 418.

²⁾ K. Pap Miklós: Tört. Lapok. III. évf. 178. l.

»a székely nationak szabadságában való megtartását«, az ingyenes közmunkákat eltörölte s adómentességeket visszaállította.¹⁾

Thököly uralmának napjai azonban meg voltak számlálva. Badeni Lajos örgróf nagy sereggel sietett Belgrád alól Erdély visszafoglalására s Thököly csatát állani nem akarván, a Székelyföld felé való visszavonulásra határozta magát.

Okt. 7-én és 8-án már Udvarhelyszék határán Fejéregyházán és Bun mellett táborozott, nyomon követtétvén a császári hadaktól. Okt. 9-én Galambfalvára szállott s 10-én bevonult *Székely-Udvarhelyre*.

Az udvarhelyi várban német őrség volt, de sem Thökölyék a várat, sem az őrség az ő seregét nem bántotta. A város lakosai közül a félnébbek, s az asszonyok és gyermekek a várba és a vár körüli sánczokba vonták meg magokat, félvén a tatároktól. Thököly lehetőleg kimélte és védelmezte a város lakosságát, de meg nem akadályozhatta, hogy főkép a tatárok a városban is ne zsákmányoljanak. Táborát a bethlenfalvi mezőre (lokra) szállította, a mely két éjszakát és egy napot (okt. 11.) töltött itt, kiélvén a várost és vidékét.

Okt. 11-én aztán felkerekedett a tábor és Erdővidék felé vette útját. Csatlakoztak némelyek és követték Thököly elvonuló táborát a városi lakosok közül is, jó nyereség és préda reményében, de csakhamar kiábrándultak s visszatértek. — Mert az elvonuló sereg már Erdővidéken nagy inségre jutott az élelmezés hiányossága miatt, úgy, hogy kenyér helyett csős törökbuzát kaptak élelmül.

Thököly seregének Udvarhelyszékeken táborozásáról ránkmaradt egy mult századi feljegyzés, Szeles János udvarhelyi főbíró tollából, kinek viszont az atyja beszélte a következőket:

»A *Tököli* tábora a városon felül a *bethlenfalvi lokra* szállván, mint másutt, úgy itten is nagy pusztulást hagyott maga után. Akkorban történt ilyen dolog: egynehány tatár a táborból a várost megjárván, visszamentekben egy elszakadott a társaitól és az vár előtt kikerülvén a *Kalamány Lőrincz* háza táját, egy kis gyereket felfog, s vinni kezdi, a gyermek meg sivalkodván, a körül lakó embereknek híre lesz benne, a kik kirohanván, a tatárra támadnak, s úgy bánnak véle, hogy meg is ölik, s az várkertben legott el is temetik. Lett-e híre a *Tököli* táborában ezen dolognak vagy nem? nem tudatik, mivel semmi bántódása érette nem lett a lakosoknak; de ha szinte tudta is *Tököli*, mind azért, hogy igen sietett, utánna lévén a német tábor, mind az várban lévő militziától tartván, könnyen elhallgatta egy tatárnak elvesztét. Mikor *Tököli* átalköltözött a városon, a várban német katonaság volt, de sem *Tököli* a várat, sem várbeli katonák ötet nem bántották, hanem a városnak gyengébb része, úgy mint az asszony nép és az gyermekek rész szerént az várba, rész szerént a vár körül vették volt bé magakat. Ezek között volt az én édes atyám is, akkor mintegy 12 esztendőös lévén, a kitől ezeket hallottam. Követték az

¹⁾ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. XVIII. k. 54—63. l.

Tököli táborát sokan a városi lakosok közül, azok tudni illik, a kik a felbízott könnyű nyereségen kaptak, de csakhamar látván, hogy nemhogy nyereséget kapnának, de még csak reménységet sem látnának hozzája, mivel kifogyván *Tököli* minden bízott erejéből, annyéra jutott, hogy csős száraz török buzát adott a katonáknak kenyér helyett, az Udvarhelyről eljött katonáknak az ilyen tábori élés nem tetszván, s következhető tovább való roszsztat is általlátván, alattomban összebeszélgetnek, s illóra vévén a dolgot, hazafelé indulnak, de félvén a várbeli német commendanstól, egyenesen a városba nem jönnek, hanem a *Szarkakő* alatt az *Közép-erdő* szélyiben egy fejér ruhából zászlót ütnek ki; az városiak észrevévén, hurré tészik a commendansnak, a ki bizonyos embereket rendeltet, a kik megtudják, miféle személyek lappanganának ottan. Várván s látván amazok a városiakat, önként kiadják magokat s elejekbe menvén, arra kéri, hogy az commendánstól nyerjenek gráciát nékik, a melyet a közönséges város kérésére könnyen megadott a commendáns.

Mások *Tökölivel* való utazástól irtózván, de a nyereségre fogokot vásolatván, alig várták, hogy a sereg eltakarodjék, a táborhelyre mennek, s ottan kurkászni, kereskedni kezdenek; a tatárok utolsó része még a szászok táborán nem ment volt ki, a kik közül egy néhányan látván az ottan csavargó embereket, visszanyargalnak, amazok megbízván magokat, megszaladnak, s mind egyig a Küküllőbe ugrosnak, a tatárok a vízbe nem mentek, hanem a sereg után indultak. Ekkor mondotta *Kovács Isáknak* az apja: *nem úsz kurta, míg víz nem éri a farkát.*«¹⁾

Thököly Udvarhelyről a Homorod völgye felé vezette seregét: Kénos, Homorod-Szent-Márton, Recsenyéd, H. Szent-Pál felé s okt. 12-én *H.-Karácsónfalvánál* tartotta a déli táborozást. De alig pihentek meg, tovább folytatták útjokat Homorod-Oklánd s Felső-Rákos felé. Innen — nem a merre egy hónappal az előtt jött: az Olt völgyén a Barczaságba, hanem — Háromszék és Csikszék felé fordította seregét, Udvarhelyszék déli határán túl *Baróth* felé. Még egyszer érintette Udvarhelyszék határát, *Biharcsfalván* vonulván keresztül és *Telegdi-Bacson* határán állapotván meg nagyobb pihenőre.²⁾

Thököly e gyors elvonulása a nyomában siető német hadsereg miatt történt, a mely okt. derekán Sz. Udvarhely körül s okt. 23-án *Homorod-Oklándon* táborozott, mindent elélvén, a mi a székben a Thököly hadaitól még megmaradt.

A két ellenséges haderő aztán a Barczaságban, a határ havasok alatt találkozott, de Thököly nem állott harczot a túlnyomó erővel szemben, hanem okt. 24-én éjjel a Bodza-szoroson kivonult az országból.

¹⁾ *Szeles János*: Székely-Udvarhely története, eredeti kézirata az udvarhelyi ref. collegium birtokában. (Kiadtam az »Erdélyi Múzeum« 1898. évfolyamában. L. 395. l.)

²⁾ A vele lévő Almádi István Naplója szerint. (Monumenta Hung. Hist. II.) E szerint — a mi szinte hihetetlen — okt. 12-én Sz.-Udvarhelytől egészen Bacsonig jutott volna s okt. 12-én éjjelre ott szállott meg s ott töltötte okt. 13. napját és éjszakáját is. Valóbb-szinűnek látszik, hogy e nagy útat két nap alatt (okt. 12.—13.) tette meg.

Magával vitt az erdélyi urak és urnók s nemesség közül mintegy 300-at s még vagy annyi közrendűt élő tanuságául és zálogául az ő pünkösdi királysággá vált erdélyi fejedelemségének.

Udvarhelyszékiek is bőven lehettek ezek között. Névleg ismerjük közülök Gyulai Ferencz főkirálybirót, Thököly lelkes hívét, a ki nejét is magával vitte, Ugron Ferenczet, Orbán Pált, Daniel Mihályt, (Udvarhelyszék későbbi főkirálybiróját: Kálnoki Sámuelet), Désfalvi Farkast stb.

Keserves bujdosásnak hosszú, évekig tartó sora követte ezt az emigratiót, előbb Havasalföldén, a hol nagy nélkülözések között vándoroltak és táboroztak az egész őszi és az 1691-iki tél folyamán, mígnem tavasz nyitával az Alduna mellett a Viddinnel szemben lévő földvárban telepednek le. 1691. végén a szerbiai Pozserovácson (Passaroviczon) telepíttetnek le téli szállásra. Nyári folyamán részt vettek a török hadak táborozásában. Pozserovácson töltik az 1692/93-iki telet is, »mezőben, erdőben, kalyibákban« nyomorogva.

1694. telére a nagyvezér az erdélyieket a kuruczoktól külön Szofiába telepíti át.¹⁾ Köztük vannak az udvarhelyiek is: Daniel Mihály, Désfalvi Farkas, Orbán Pál stb., a kik, miután Kostantinápolyban is hiába jártak szabadulások érdekében, elunván a reménytelen bujdosást és nyomorgást, 1694. áprilisában felkerekedtek és hazafelé indultak Thököly és a török porta tudtán kívül, szökve, mintegy 30—40-en. — 1694. május 2-án érkeznek Oláhország akkori fővárosába: Tergovistére, a hol az oláh vajda hosszabb ideig feltartóztatja ugyan, de »szenvedhetőképen« elláttatja őket a szállásokul kijelölt közeli monostorban.²⁾

Az erdélyi bujdosók haza kívánczolására befolyással volt az is, hogy otthon maradt családjukat miattok az erdélyi katonai főparancsnokság felügyelet alatt tartotta és sokféleképen zaklatta.

Ozv. Daniel Istvánnétól Kemény Zsófiától pl., »mivel fia vagyon oda« (a bujdosókkal), azt kívánta már 1691. elején, hogy Vargyasról valamely császári őrségtől megszállott városba menjen be lakni, »mivel a general künn lakni nem engedi, bizonyos okokra nézve.«

Ezt rendelték a többi »rendi becsületes asszonyoknak« is, kiknek férjük vagy fiok Thököly mellett volt.³⁾

Danielné csakis úgy remél némi haladéket (aratásig) a kormánytanács közbenjárásával kieszközölni, hogy ha elküld fia után. Magas pártfogói is csak

¹⁾ Daniel Mihály írja Szófiából 1694. jan. 4. édes anyjának »árva (t. i. özvegy) Kemény Zsófia asszonyuak«, hogy »külön adtak quártélyt a kuruczoktól Szófiában mindnyájan az erdélyi atyafiaknak«. (A Daniel család Oklevéltára 442. l.)

²⁾ A »Targaviste felett való közelebbik monaszteriaha« keltezi *Daniel Mihály* édes anyjához 1694. jul. 24-én irt levelét, melyben írja, hogy »Isten kegyelmességéből sok nyomoruságos szenvedésünk után eddig eljöttünk, jeles becsületes emberekkel együtt érkezvén ide 2. maji; azoltától fogva a vajda ő nga parancsolatjából mind itt voltunk. Már közelebb lévén hazánkhoz, valóban szívesen várnók, ha Isten megszabadítana . . . Fogyatkozásal eléggel vagyunk, már kifogyván mindenkiből, mindeddig is volt a vajdától ő ngától igaz dolog taplálásunk, de mind szenvedhetőképen«. (A Daniel család Oklevéltára 442. l.)

³⁾ A Daniel család Oklevéltára 428. l.

ügy remélték, hogy »a general azonnal nem kívánná, hogy házatúl idő előtt kibontakoznék«, ha fia »hamar megjönne.«¹⁾

Daniel Mihály azonban nem jött (de nem is jöhetett volna) egyhamar vissza s anyjának Kolozsvárra kellett költöznie.²⁾

Ilyen viszontagságokat szenvedtek azok a hazafiak és honleányok, kik az erdélyi fejedelemség fentartásáért lelkesültek s azért kitették magokat a hontalanság keserveinek s az otthon maradtak az új kormányrendszer zaklatásainak. A szabadságszeretetnek voltak martyrjai, tisztelet illeti emléköket két század multán is!

II. A székelyek és Udvarhelyszék adózása. Katonai kihágások.

Thököly beütése Erdélybe s az erdélyi hazafiak emigrálása ha nem is érte el a kívánt czélt, az erdélyi fejedelemség visszaállítását: az az eredménye mégis megvolt, hogy az új kormánysszék, a *gubernium* a régi alkotmányos jogok tekintetbe vételével szerveztetett I. Lipót 1691 decz. 4-én Bécsben kelet diplomájával.

Thököly keresztyénszigeti országgyűlése ama határozatának, mely a székelyek adómentességét visszaállítja, része lehet abban, hogy a Leopold-féle diploma a székelyek adómentességét kimondotta.

Ez képezte a székelység adómentességének alapját a gubernium korában; de a jog csak papiroson maradt, a valóságban nem érvényesült. A mindinkább súlyosbodó országos közterhek, főképen a katonaság tartása, élelmezése, sürgősen követelték, hogy a székelyek a másik két nemzet terhei enyhítése végett az adó egyrészét önkénytesen magokra vállalják. De a mit előbb önként vállaltak, az később rendszeressé vált, a mi ellen aztán gyakran, de hiába tiltakoztak.

A Leopold-diploma az orsz. adót háborús időben 400,000 frtban állapította meg, Ebből a székelység (az 1692. sept. 25. tordai országgyűlésen) »jó akaratóból« elvállalt 22,000 frtot. Az orsz. adó évről-évre emelkedett, a század végén már egész egy millióig. Ezzel együtt növekszik a székelység adója is: 1693-ban 35,000, 1694-ben 42,000, 1696-ban 66,000 frtra, 1699-ben (900,000 frtból) 90,000-re, 1700-ban alászáll (800,000 frtból) 75,000-re, 1701-ben (750,000 frtból) 75,000-re, 1702/3-ban ismét emelkedik (750,000 frtból) 93,750 frtra.

A XVII. század végén (1699.) a székelyek adója az egész országnak egy tizedében állapított meg; de 1702-ben s 1703-ban már felemelik egy nyolczadára, a rendkívüliekkel még többre.³⁾

¹⁾ A Daniel család Oklevéltára 430. l. Bethlen Elek levele Keresdről 1691. júl. 4.

²⁾ Daniel Mihály levelei anyjának »Posoroviczák«-ról 1692. nov. 26. 1693. febr. 12., Lándorfehérvárról 1693. nov. 2. »Hogy pedig haladott mostanról is hazameneteliink, kgedet kérem ne törődjék, mert vagyok olyan remétségben, sok szenvedésünk után Isten ő fge örvendetes szabadulással örvendeztet meg, melyet is az én Istenemtől kívánok«. (Ugyanott 436—438. l.)

³⁾ Székely Oklevéltár, VII. k. 117. l.

Voltak esztendőik, mikor jóval alább szállott, midőn a székelyek csaknem adómentességet élveztek. Így pl. 1698-ban, midőn a zentai diadalt követő nagy hadi készülétek miatt az ország adója egy millióra hágott — a székelyekre mindössze 25,000 frt rovatott, mert a székelység az előbbi évek adóterhei miatt s a köztük elszállásolt katonaság, továbbá vízáradások, pestis miatt annyira ki volt merülve, hogy a székek főtisztjei »a nemes székely natio« nevében memorandumot nyújtottak be az 1698-iki n.-szebeni országgyűlésen, melyben tiltakoznak az aránytalan nagy adó ellen s kéri, hogy ha a Leopold-diplomában megígért adómentesség a jelenlegi viszonyok közt nem hajtható végre, legalább mérsékeltség az adó, mert a mult évek közterhe »utolsó elfogyásra juttatta boldogtalan székeinket.«

Azt mondják ebben egyebek közt, hogy »Isten igaz ítéletiből származott sok rendbéli csapásoknak, özönvizének ez szegén hazán általmenetele után mint vette (Isten) ő felsége kezében bűneink ellen gerjedező haragjának fegyvereit, mely által tartományinkot, nevezet szerint *Udvarhely s Marus-székeket* (és az hallatik Gyergyóban is kezdődött) *döghalállal pusztítja, sok falukat is lakosoktól szintén megüresít*, siralmasan declarálják, nagyságod (t. i. a gubernator) s kegyelmetek is (t. i. a tanácsosok) elhisszük atyai szívvel fájlalja.«¹⁾

Az előterjesztésre a gubernium maga is elismervén, hogy »*feljebb terhel-tett erejénél az elmúlt zürzavaros időben az nemes székely natio*«, leszállította adójokat 25,000 frtra.

A székely követek a kevés adót is mindig csak »atyafiságos indulatból«, »salvo diplomae«, az adómentesség joga fentartásával vállalják el az országgyűléseken. Időközönként protestálnak az adó rendszeressé tétele ellen. Így miután már egy évtizeden át fizetik az adót a Leopold diploma ellenére, a székely székek követei Gyula-Fehérvárt 1701. febr. 15-én (*Udvarhelyszék* követe szentmihályi *Ugron János* külön febr. 16-án) személyesen megjelenvén a gubernium előtt, élőszóval és írásban protestáltak, hogy a székely nemzet adót fizetni nem tartozik s »ha hazaifiságuktól s keresztyén atyafiúi szeretetüktől nem viseltettek volna, tartozásképen nem tartoztak volna a feljebb elmúlt terhes esztendőikben« sem, annál kevésbbé most, miután a béke helyreállott; mindazáltal a »szép unio és atyafiságos szeretet« kedvéért és a király iránti hűségből elvállalták a megállapított 600,000 frt orsz. adó egy tizedrészét s a mult évi hátralékok egy részét, de óvással a jövőre nézve. Erről a gubernium a székelység jogai védelmére nagy pecsétetes oklevelet állított ki.²⁾

A székelyek tehát (mint látjuk) az országos adónak mintegy nyolcz tizedrészét vállalták magokra önkénytesen (atyafiságos szeretetből) s legtöbbször a katonaság számára szállított terményekben (búza, zab, széna, hús) fizették.

Az adó »quantum« egy összegben állapított meg s aztán aránylagosan osztott fel az egyes székek s a székek kebelében falvak és lakosok között a marha-állomány arányában.

¹⁾ Székely Oklevéltár. VII. k. 27. l.

²⁾ U. ott 47. l.

A székely székek között legtöbbet fizetett a legtermékenyebb és legnagyobb Háromszék, azután következett *Udvarhelyszék*, kevesebbel (körülbelül egyenlően) adózott Maros- és Csikszék, legkevesebbel Aranyosszék.

1700-ban az arány ez volt: Háromszék 33°/_o, Udvarhelyszék 26°/_o, Maros- és Csikszék 17°/_o, Aranyosszék 7°/_o.¹⁾

Ez az arány nem állandó: a viszonyok és körülmények változtával az adóarány is változott. Csikszék rendszeren 20°/_o-ot (a székely adó egy-ötödét) fizetett. *Udvarhelyre* körülbelül egy negyede jutott a székelyek összes adójának.²⁾ Így 1700. május 27-én a székelysége kirovott 13,000 frtból *Udvarhelyre* esik 3300 frt s az 5000 köből buzából 1200 köből.³⁾

1702-ben a 750,000 frt országos adóból a székely nemzet magára vállalta egy nyolczadát, 93,750 frtot, ebből esett *Udvarhelyszékre* 22,000 frt; a rendes adón kívül a várak építésére felvetett 40,000 frtból a székely nemzetre kirovatott 8000 frt (tehát egy ötöde) s a rendkívüliekre kivetett 10,000 frt adóból a székelyekre 3000 frt.

A 8000 frtból Háromszékre osztatott 2300, *Udvarhelyszékre* 2200, Csik- és Marosszékre 1450—1450, Aranyosszékre 600 r. frt.

A rendkívüliekre kiszabott 3000 m. frtnyi székely adóból Háromszékre kírónak 900, *Udvarhelyszékre* szintén 900, Csik- és Marosszékre 500—500, Aranyosszékre 200 m. frtot.⁴⁾

Udvarhelyszék tehát ekkor mintegy negyedrészt fizeti a székelyek országos adójának.

1703-ban még többre rug *Udvarhelyszék* közadója. — Ekkor az orsz. adóból esett a székre 25,000 r. frt, a rendkívüli adóból pedig 8000 r. frt.⁵⁾

Hogy mennyit tehetne az ki a mai érték és viszonyok mellett, csak hozzávetőlegesen állapíthatjuk meg.

Ha a székelyek összes adóját kerekszám 100,000 frtra vesszük (1702-ben többre, néha kevesebbre rugott), *Udvarhelyszékre* esett ennek 1/4-e, tehát m. e. 25,000 frt.

Ez a mai érték szerint (lévén akkor egy köből buza ára krb. 2 frt, egy szekér szénáé 2 frt, egy köből zabé 30 kr, egy font husé 4—6 pénz.)⁶⁾ legalább is négy annyit számít, tehát 100,000 frtot.

Tekintve továbbá azt, hogy a népesség a mainak csak negyedrésze lehetett (mert a statisztika szerint a népesség egy század alatt megkétszereződik,

¹⁾ Székely Oklevéltár. VII. k. 44. l.

²⁾ U. ott 196. l. 1714-ből.

³⁾ A gubernium rendelete *Udvarhelyszéknek* 1700. május 27. (Eredetiben a vm. levéltárában, Guberniumi Rendeleték 1. k. 8. sz.) V. ö. Székely Okltr. VII. k. 44. l.

⁴⁾ Guberniumi rendelet és kirovás 1702. ápr. 7. és jun. 12. (A vm. levéltárban Gub. Rend. 1. k. 41. és 45. sz.) V. ö. Székely Okltr. VII. k. 117. l. és Gál Lajos: Erdélyi Diaeták végzései. I. 190. l.

⁵⁾ Petki Nagy Pál commissarius jelentése a székeknek Gy. Fejérvárról 1703. ápr. 20. (Vm. lvt. Acta politica.)

⁶⁾ Székely Okltr. 360. l. V. ö. u. ott 5., 6., 7. l.

azóta tehát megnégyszereződött): olyan arányt kapunk, mintha mai napság 400,000 frt adót fizetne Udvarhelyszék lakossága.

Volt a széknek egyéb adózása is: így az országgyűlésre küldött követek költségeire is közadót vetettek ki fejenként.¹⁾

A rendes országos adót azonban nem fejenként, hanem »*ökör szám*« után vetették fel és szedték be.²⁾

Kik és hogyan fizették ezt az adót?

Birtokos nemes ember, a kinek legalább 2—3 jobbágya volt, pénzádót nem fizetett,³⁾ (kivéve, ha a széknek »hirtelen pénzbeli terhes impositioja — rovatala — volt«, a mikor önként aránylagosan »megróvták« magokat), a katonai terményadóban (magazinele quantumban) azonban segítették az adózokat.⁴⁾

Olyan nemes ember, kinek csak háza volt (egy-házi nemes), de 2—3 jobbágya nem volt, az többnyire résztvett az adófizetésben (nem úgy, mint Magyarországon), »mivel nincs, a ki ő helyette fizessen.«⁵⁾

A szabad (köz) székelyek (szabadosok), a kik régebben »házanként« katonáskodtak, rendszeresen adófizetés alá fogattak. Adót fizettek végül a parasztok (a földesurak jobbágjai); azzal a különbséggel, hogy, miután hetenként 3 napot tartoztak a földesurnak szolgálni, vagyonuk után csak felényi adót fizettek, mint a szabadosok, vagy a jobbágytalan egy-házas nemes emberek. A szolgálk csak akkor fizettek, ha paraszt földet műveltek.⁶⁾

Az adókulcsot a *marhaállomány* képezte a Székelyföldön s így Udvarhelyszéken is, ezt tekintvén legigazságosabb fokmérőjeül a vagyon arányának.

---

¹⁾ A kerecsur 1702. ápr. 20-iki székgyűlés végzései között ez áll: »Az nemes országgyűlése minthogy nem elvégződött, hanem félben maradt, újabban eddig odajárt követ atyánkfainak ismét alá kéttelenítettvén menniek, ő kglmek költségére vetettünk capitatum pénzt den. 9. Melyet az perceptorok szedjenek fel és egyik dúló Baczó Mihály percipiálja az perceptoroktól és tiszt uramék dispositiójából erogálja. (Vármegyei levéltár. Acta politica 1702 csomó.)

²⁾ »Ao 1702 20. Apr. tempore generalis congregationis sedis Sic. Udvarhely conclusum est in Keresztur: Az mint az nemes ország mostani közelebb celebralt fejevári gyűlésben fortaliumok építésére 40000 rh. frtokat vetett volt fel, abban esvén a nemes székre rh. fl. 2200, insuper egyéb extraordinaria expersakra is vettetett fel hung. fl. 12,000, ebben is esett az nemes székre h. fl. 900, melyeket az nemes szék ökörszám után vetett fel.« (Vm. ltr. Acta politica.)

³⁾ »Az mely nativus nemes embernek 2 vagy 3 ős örökös ökres jobbágya van, az in persona ne contribuáljon az elébbi constitutioja szerint a nemes széknek. A kinek pedig nincs, a contribuáljon értéke szerint. (Ao 1702 5 Dec. *Resolutiones* . . . in Bikafalva generali congregatione sedis stb. Vm. ltr. Acta politica.)

⁴⁾ L. Székely Okltr. VII. 160—161. l.

⁵⁾ Székely Okltr. VII. 358. l. Ez alól is volt kivétel. Udvarhelyen pl. 1702-ben az határozatott, hogy: »Ha szegény is, ha nativus nemes ember, ne contribuáljon, ha jobbágya nincs is, a kinek pedig jobbágya van, annak jobbágya contribuáljon.« (A fenebbi székgyűlés határozatában.)

⁶⁾ U. ott, mint felebb.

Udvarhelyszéken az összeírás úgy történt, hogy a nemesek és a »marhás« szabadosok ökreit egyesével irták össze; a vagyontalan (»semmis«) szabadosokat kettesével, a jobbágyok ökreit kettesével, a solymárokot és »jobbágy marhá-sokat kettesével, a jobbágy semmiseket (marhátlanokat) pedig négyével« szá-mítva. A mely földesurnak 10 ház jobbágya van, tarthatott egy jobbágybirót 4 ökör után adómentesen. A szolgák adómentesek voltak.¹⁾

Így állapították meg az adókulcsot, mely szerint 1700-ban volt Udvar-helyszéken »marhaszám a semmiskkel együtt« 5841¹/₂, 1702-ben 6093.²⁾

Ezekre aztán kivetették a marhaszám szerint felosztott adót.

Az 1702-iki jan. 7. országgyűlésen elhatározták, hogy minden székben *adó-összeírók* (connumerátorok) választassanak; az ezek által elkészített adólajstrom a szék elé terjesztessék; az adóbehajtást a *számvevők* s *végrehajtók* (percep-torok, exactorok) intézik s a *főszámvevő* (generalis perceptor) számolja el.³⁾ Az adószedésben a szék vicetisztei is közreműködtek s a végrehajtásban (execu-tioban) egyik főtisztnek vagy helyettesének is jelen kellett lennie.

A katonák elszállásolására és ellátására biztosok (commissariusok) és felügyelők (inspectorok) ügyeltek fel.

A katona elszállásolás és ellátás nyomasztó terhet rótt a lakosságra. Minden közkatonára kapott egy hónapra (1702.) 2 véka búzát, lova számára harmadfél köből zabot (köblit 5 vékával számítva) és egy szekér szénát. Ezeket az adóba beszámították. Még nagyobb teher és alkalmatlanság volt, mikor a gazdának magának kellett kosztal is ellátni a katonát.⁴⁾ Ámde a megszábott szolgálmánnyal a katonák rendszerint meg nem elégedtek s jogtalanul zsa-rolták, sarcolták a népet. »Oly nagy szabadságok volt a vitézeknek, hogy a szegény paraszt embereket magok tulajdon szolgálatjára hajtották, az urak szolgálatjától elvonták, nyomorgatták, verték és nem emberekhez illendő helyekre tartották, míg mindeneket a vitézeknek kívánságok szerént meg nem teljesítettek és meg nem cselekedtek.«⁵⁾

Hiába panaszkodott a nép, hiába tiltott meg keményen »ő felsége a vité-zektől minden kóborlásokat, prédálásokat, fosztogatásokat«, hogy »kinek-kinek illendő böcsületit megadják«⁶⁾: a katonai zsarolások, kihágások napirenden voltak.

Midőn a visszaélések már nagyon eláradtak s a panaszok annak követ-keztében az eget verdesték, a gubernium és katonai főparancsnokság vizsgálá-tokat rendelt el. Vegyes bizottság (katonai és polgári) tart vizsgálatot eleinte,

¹⁾ »A juhmajorok, béresszolgák, kertészek, csordapásztorok, lovas legények, egy szóval a kiknek praebendájok udvarból jár, azok is immunitálódnak a portiozástól«. (1702. decz. 5. Resoluciones. Vm. ltr. Acta politica.)

²⁾ Székely Oklevéltár. VII. 92—93. l.

³⁾ Gál Lajos: Erdélyi Diaeták végzései. I. k. 187. l.

⁴⁾ Székely Oklevéltár. VII. k. 13. l.

⁵⁾ U. ott 10. l.

⁶⁾ U. ott 16. l.

de ez nagy lármával járván, később (1696. után) polgári részről folyik csendben a vizsgálat a szék tisztjei által.

Udvarhelyszéken 1703. tavaszán a gubernium rendeletére a szék falunként a birák és hat bizalmi férfi által iratja össze a rendkívüli szolgálmányokat, sérelmeket és panaszokat.¹⁾

A *bözöd-ujfalusiak* elősorolják, hogy 1699-ben gr. Rabutin generalis számára salétromot főzvéen *Sz. Ábrahámon*, az oda való commissarius Miklósi Zsigmond minden embert oda hajtott s dolgoztatott szent Mihály nap tájától karácsony után két hétig. Fáradságukat, költésüket, busulásokat, inségüket fel nem vették volna száz frtéért.

Az udvarhelyi várba fával való szolgálatra kényszerítettek; fát oly messziről nem vihethén, pénzzel kellett ott venniök nagy költséggel; ha egyikét napig késlekedtek, executiot küldöttek rájuk. »Udvarhelyi fával való szolgálátunkat fel nem vettük volna 100 frtéért öt esztendőtl« fogva.

Azon kívül a falun átmenő »németek« élelmeztették, fuvaroztatták magokat, »Hangyás Istvánt a szálláson meg is verték erősen.«²⁾

A *telegdi-baczoniak* panaszai közt olvassuk, hogy 1701-ben 5 hónap alatt 55 szekér fát kellett adniök; a vadászokra költöttek 3 év alatt 12 frtot, a halászokra 6 frtot. Sigmond Márton birót »kergették ide s tova, meg is verték.«

A Csíkból jövő németek lovaikat a ménesből elhajtották és szintén Mikvásárig elvitték. A kvártélyozó németek, mikor elmentek, Hajdu Mihály ökrét elvitték, magát úgy megverték, hogy fel nem vette volna 16 frtéért.

1702-ben a torjai kapitány trombitása vont rajtok 1 zlotot (frt) s egy sajtot. Fogarasföldről jövő vitézek ökrüket hordás idején szekereik elől kifogták s szintén a Mitács tetejéig vitték.

A k-vásárhelyi vár építésére költöttek 40, a gimesire 30 frtot. A postálkodást, kalauzolást 40 frtba számítják. 75 szekér fát is adtak munkájával.³⁾

Az *agyagfalvi* bíró Barthos György 1701-ben a csiki Kabalahágóra küldött 9 dolgost (15 fl. 40 kr.), az udvarhelyi várba 25-öt, 130 szekér fát. »Egy lethmány (hadnagy) szent János havába szállott be egy compania némettel, 2 hétig lakott itt, annak adott 24 tyukot, gyergyát 48 szalat, vaját 3 ejtelt« stb. Az executiokra is sok költség ment. »Költségeimet — úgy mond — s káraitam meg nem számlálhatom, mert száma nélkül valók.«

Az 1702-iki agyagfalvi bíró *Barthos Tamás* költ Csíkbe menő postaszekerekre, a »Rabbatin tyukászira«, az udvarhelyi colonellusra, a várbeli com-

¹⁾ A »*B. Ujfalvi Registrum*« azt mondja: »Anno 1703 die 13 Maji. Azt mint a regium gubernium ő ngok parancsolatjok jött az ns széeknek és a ns szék parancsolván minden faluknak, hogy az birák heted magokkal jó lelkiisméreték szerént felírassanak mindenféle extraordinariumokat, vecturakat, melyeket mi is feliratván, így következnek« stb. (Vm. ltr. Acta politica.)

²⁾ U. ott.

³⁾ »Az t. baczoni esküdtek, bíró s polgárok« 1703. 24. Maji. (Vm. ltr. Acta politica.)

mendansra, a perceptorokkal járó executio németekre, alá s feljárom németekre stb., az udvarhelyi várba 130 szekér fát ad.

1703-ban az agyagfalvi bíróm *Mátis János* »kárát a jó isten tudhatja«, hogy mennyit költött az udvarhelyi várparancsnok, a várbeli németek, az executiok stb. számára, a sok tyúkon, vajon, boron, patkópénzen kívül.¹⁾

A *dersiek* 1701-ben az udvarhelyi várba visznek 140 szekér fát, executioval, küldenek »faragót hármat, azok közül egyiket az tömlöczbe vetették, harmad napig volt benne«. »A colonellus stillajának (istálójának) csinyálására küldöttek 25 embert harmad napig«... »más renden is dolgost az várban 25«.

Az executio sűrűn járta a falut, ezeket étetni, itatni s fizetni kellett. A vágóm marháért járó executio »az csordánknak eleibe ment, az melyiket szerették, azt választották. Szt. Erzsébeten három rendbeli (t. i. szabad székely) emberünköt megverték, arestumban vetették.«

A postálkodás miatt is nagy kárt szenvedtek. Dolgosokat járattak a Kabalahágóra s egybüvé.

1702-ben 140 szekér fát küldenek az udvarhelyi várba s töméntelen élelmi szert. Pünkösöd után kvártélyoztak rajtok katonák két hétig nagy kárral. Elmenetelükkor 21 szekerüket vitték el 6—8 ökörrrel. Kaszáló helyeiket lefoglalták. »Annak utána számosan érkező az nyavalás falunak terhes szállója (t. i. szállásolója), kiknek lovaira fűvünk szénánk többire elkölt.«

Sokat szenvednek a terhes postálkodás, executiok, magánszolgáltatások (pl. a hadi biztos felesége mellett). Jutalmul a hadbiztos Pál István bírót »erősen megveré.«

1703-ban Veres István bíróm küld 4 hónapra 56 szekér fát az udvarhelyi várba, az executiot két renden ellátja pénzzel, borral, sörrel, ad nekik »enni eleget«; köszönetül érte: »edényét földhöz verték, feleségét megverték.«²⁾

A *városfalviak* 3 esztendő alatt teljesített rendkívüli adóztatása is hosszú sorozatra rúgott. Költenek a szokott terheken kívül a vadászóm németekre és ebeikre is négy renden; a jövő-menő strázsára járó németekre; Udvarhelyre a várórségnek hordanak fát minden hónapban 9 szekérrel, adnak buzát, zabot, vaját, tyúkot, borsót, lencsét, tojást (ú. n. tyúkmonyat), pénzt. Az 1702-ben egy hónapig ott kvártélyozóm 14 német »tékozott el 20 szekér szénára való fűvet, a melyet — úgy mond — mintha szolgálai löttünk volna (minthogy azok is voltunk) hátunkon hordattak haza.« Azonkívül is költöttek el rájuk 14 frtot s midőn Csíkba költöztettek egy, falujokban megszállott compania németet, Homorodig vontatása felment 15 frtra.³⁾

A *medesérik* is adnak dolgozókat az udvarhelyi várhoz, szállítanak köveket, fát 91 szekérrel, mindenféle zöldséget és élelmi szert; a szebeni vár építé-

¹⁾ Agyagfalvi költésről való regestrum. 1703. (Vm. lvtr. Acta politica.)

²⁾ Dersensis querela. 1703. 6. Maji. (Vm. lvtr. Acta politica.)

³⁾ »Registrum, melyben megirattatott az városfalviaknak 3 esztendő alatt extraordinaria expensájok.« (Vm. lvtr. Acta politica.)

sére is költenek 17 frtot. A kvártélyozó és jövő-menő katonákra ott is költenek bőven.¹⁾

Így megy ez a többi falukban is, főképp azokban, melyek a Csikba átvezető főközlekedési vonalban feküdtek, melyek a postálkodás (fuvarozás) terhei alatt görnyedeztek. Egyik ilyen falu panasolja, hogy »az postálkodás szüntelen rajtunk vagyon, úgy annyira, hogy egy napra adtunk 12 ökröt, 8 lovat, 5 ember mellé, azon kül pedig hol kettőt, hol négyet szüntelen éjjel nappal.«²⁾

S ezeket a panaszokat rendszerint hiába irták össze s a követek hiába fáradoznak a guberniumnál és a főhadibiztos előtt: a katonai főparancsnoksággal szemben ezek jórészt tehetetlenek voltak és Rabutin tábornok főparancsnok s Steinville kapitány, a kiknek a regementjei kvártélyoztak ez időtájon Udvarhelyszéken, magok is erősen pártját fogták katonáiknak.³⁾ (Az udvarhelyi várban a Neuburg-ezredből volt őrség a mult század elején.)

A katonai kihágások, a katonaság ellátásának terhei míg egyrészt nyomorba juttatták a népet, a sérelmek orvosolatlansága elkeserítette a kedélyeket és előkészítette arra, hogy felszabadításukról gondoskodjanak.

Így találta Udvarhelyszéket a Rákóczi-forradalom, a melynek szabadságot hirdető eszméitől csakhamar visszhangoztak a Hargita aljának bérczei.

MÁSODIK FEJEZET.

A Rákóczi-forradalom kora.

1703—1711.

A Rákóczi-forradalom miután a Felső-Tisza vidékén megkezdődött, csakhamar átesapott Erdélyre is s itt a kuruczok hadi szerencséjének forgandósága és változásai szerint hullámozott fel és alá éveken keresztül, főképp 1703. és 1708. között.

A hivatalos kormány (a gubernium) mindvégig megmaradt az uralkodó ház mellett a hűségben, de csakhamar az erődített Szebenbe szorult s elvesztette a tényleges hatalmat, melyet időközönként a császári seregek hadiszerencséje idején vissza-visszaszerzett.

¹⁾ Medeséri expensa. (Vm. ltr. Acta politica.)

²⁾ Meg nem nevezett falu panaszai 1703-ból. U. ott.

³⁾ Nagy Pál a szék követe írja Szebenből 1702. jun. 15.: »Csak Isten tudja, mennyi bajoskodással voltam az ns Udvarhelyszékről bejött querelak miatt... Kapitány uram, úgy látszik, nehezelli, hogy minden bagatellákat, csak két pénz érőt is feltetenenek, holott erősen esküszik, s keresztén hitire mondja kapitány uram, hogy az ott való quartélyában csak öt krajczár ára ajándékot sem vett senkitől is... Az mely vitéz megvágta volt az ujfalvi embert és még most is az borbélynál van... az is előjött, hogy megbizonyítja, maga oltalmában cselekedte«. (Vm. ltr. Acta politica.)

Az erdélyi magyarság és székelység rokonszenve természetesen a szabadságharczosak mellett nyilvánult s magok is fegyvert fogtak és csatlakoztak, a mikor csak lehetett. Nem volt ez könnyű Erdélyben, mert gr. Rabutin-Bussy Lajos cs. tábornagy, katonai főparancsnok, a legjobb karban lévő 8000 főnyi német katonasággal rendelkezett, azonkívül még m. e. 2000 főnyi rácز könnyű lovassal s a forradalom kezdetén a szász-székek, vármegyék és székelyek banderiumával is.¹⁾

Rabutin arra törekedett, hogy Erdélybe a kuruczokat be ne bocsássa s e végből 1703. nyarán gr. Bethlen Sámuel és Thoroczky István aranyosszéki főkapitányt egy pár székely dandárral s br. Glöckelsberg tábornokot 700 vasasnémettel a határszélre, Szilágy-Somlyó felé küldötte örködésre. Ő maga Szebenben maradt s az ország csendben tartására fordította legfőbb gondját.

A főkormányzók 1703. aug. 25-én nyílt rendeletet bocsátott ki a vármegyék- és székekhez (köztük Udvarhelyszéknek,²⁾ a Rákóczi Ferencz és Bercsényi Miklós Felső-Magyarországban indított »pártütése« ellen, a »győzedelmes császár és felséges koronás király« iránt hűségben való állhatatosságra intvén a népet, hogy — úgy mond — »az ő felségéhez való hűségben állhatatosan maradjon meg és abba semmi hitegetésekre, haszontalan hazug reménysegekre nézve meg ne tántorodgyék, hamis híreket, lármákat, futást ne csináljon, ha valamit ért, az tisztnek jelentse meg, senki el ne fusson, az kik elfutottak is, mingyárt haza visszaszálljanak, mert tudtára legyen mindennek, hogy valaki Isten és maga lelkiismereti ellen az ő felségéhez való hűséget és hűtit megszegi, az olyan az méltóságos generalis commendanstól, úgy mint császár kegyelmes urunk és az haza ellensége tüzzel fegyverrel elpusztítatik; mint ki is Isten kegyelméből elégséges ennek az hazának oltalmazására és ha (kit nem reméllünk) gonoszak találtnak, azoknak is megbüntetésére.«

Rákóczi 1703. aug. elején Erdély határánál Székelyhidon és még beljebb Somlyó felé Margitánál állott táborban. Somlyót Glöckelsberg 700 németje és »sok százból álló« erdélyi had védelmezte, de a kuruczok elfoglalták s vele a Szilágyság meghódolt s a kurucz hadak Deés, Szamos-Ujvár és Kolozsvár tájáig csapkodtak be s a forradalom lángja Erdélyt is elborítja.

Rabutin kijött Szebenből, Kővárt, Sebesvárat, Kolozsvárt, Szamos-Ujvárt, Beszterczét, Görgényt szept. közepén őrséggel megerősíté s gr. Bethlen Sámuel néhány ezer vármegyei és székely haddal Szamos-Ujvár mellett hagyta.³⁾ A kuruczok azonban gr. Bethlen hadait a szolnok-dobokai *Szent-Benedek* mellett meglepték, Ilosvai Imre ezeres kapitány vezetése alatt (m. e. 2000 huszár) egy kora reggel. A kuruczok győztek, az erdélyi csekély had egy részét levágták, elfogták, más része a Szamosba ugratott s elmenekült Beth-

¹⁾ Feldzüge des Pr. Eugen v. Savoyen I. k. 610. I. V. ö. Thaly K. A Bercsényi család III. k. 34. l.

²⁾ Vm. Ivtr. gub. acták I. k. 68. sz.

³⁾ Thaly id. m. 65. l. »néhány ezer«-ot. (Serey mindössze »500 székelyhadat« ír. (Hist. 221.)

lennel együtt. »Sokan is odaveszének a székelyek közül, sokan rabbá is esének.«¹⁾ Eme székelyek egy része udvarhelyszéki volt.

A kuruczság ez első nyílt győzedelme Erdély belsejében nagy lendületet adott a Rákóczi-forradalomnak Erdélyben. Annyival inkább, mert ezzel egyidejűleg a délnyugati határszélen is győzelmesen nyomultak elő a kurucz vitézek. A Thököly bujdosó társai közül *Gúthy* István és mások már a forradalom első hírére visszajöttek a hazába, most pedig b. Orlay Miklós ezeres kapitány alatt m. e. 500-an jöttek át Orsovára s onnan feljebb Erdély felé a Maros mentén. Zaránd vármegyében meglepték a vigyázatlan gr. *Kosztá* alezredest rácz hadaival, a ki »maga nagy vitézi bátorsága miatt« a harc kezdetin elesvén gr. *Kusztinnal* együtt, a többiek megzavarodván, szétverettek s az alsó Maros-mente kurucz kézbe került.

Hiába próbálta a gubernium e két »nagy lármát csinált« kurucz győzelem jelentőségét kisebbíteni s hatását ellensúlyozni 1703. szept. 23-án még Gyulafejevárt kiadott patensével, csillapítván a népet, hogy »nem szükség s nem is illik, hogy senki is kétségben essék, fusson, dolgát mulasztva, annál inkább, hogy hűségtelenségre, kuruczságra fakadjon.«²⁾

Rabutin magyar főurakból kapitányokat rendelt az egyes vidékek oltalmára. *Thoroczkay* Istvánt a Szamos mellé, gr. *Pekry* Lőrincz fehérmegyei főispánt és *udvarhelyszéki főkapitányt* Balászfalva mellé, gr. *Mikes* Mihályt Háromszékre, *Sándor* Jánost Csíkba stb. (Ezek lettek nem sokára az erdélyi kuruczságnak vezérei, a kik most még kénytelenségből ellene harcoltak.)

Az *udvarhelyi* hadak a Szamos mellett őrködő *Thoroczkay* István seregébe rendeltettek. A gubernium 1703. szept. 25-én rendeli *Pekry* Lőrincznek, a szék főkirálybirájának, hogy »*Udvarhelyszékből* jó fegyveres, paripás, az egész vitéz rendből válogatott 330 lovas minél hamarább felüljön s kiki jőjjön Marosvárhelyhez. Titokban kellett a legjavát kiválogatni, úgy, hogy a főkapitány zárt levélben hívja magához a század hadnagyait harmad magokkal s ezek a lajstrom és személyes ismeretük alapján írják össze a legalkalmasabbakat, tekintet nélkül az arányra a századok között. Az összeírásig titokban tartsák a dolgot, s azután nem szabad nagy ok nélkül változtatni rajta, nehogy »valami kereskedés« legyen belőle. Hadnagyok legyen *Ugron* Tamás, *Pálfi* Zsigmond és *Kádár* Mihály. *Ugron* Tamás vezesse ki őket okt. 10-ére Marosvásárhelyre »és ott regestrum szerint *Thoroczkay* Istvánnak mint colonellusnak (ezredesnek) adja számban.«³⁾

Az udvarhelyi székelyeknek nem volt kedvökre ez a kurucz-ellenes katonáskodás s a ki csak tehetette, kihuzta magát a táborba szállás alól. A tehetősebbek vagy megváltották magokat, vagy magok helyett »hópénzért« másokat állítottak, vagy némelyek lovukat is eladták, »hogy azzal a szolgálattal magokat liberal-

¹⁾ Cserei hist. 321.

²⁾ A gubernium rendelete Udvarhelyszéknek. (Vm. ltr. gub. Acta I. k. 77. sz.)

³⁾ A gubernium rendelete *Pekry* Lőrincz udvarhelyszéki főkapitánynak. (Eredetije a vm. ltr. acta gub. I. k. 66. l.)

hassák.« Így a selejtesebbekből kiállított lovasság indult Udvarhelyről Szentrontás és Mező-Bánd kijelölt állomásokon át a Szamos vidékére.¹⁾

Midőn ezek szept. közepétől egy hónapig szolgálnak, ujjakkal váltatja fel a gubernium, meghagyván Pekry Lőrincz főkapitánynak, hogy ezek »jobb készülettel és fegyveresebben« állíttassanak ki, »mintsem az kik most oda vannak« ; »a tehetősibül és fegyveresibül rendeltesse, ne úgy mint azelőtt, hogy az tehetősek vagy fizetésért, vagy hópénzért, vagy másképen otthon maradjanak« ; »ne is erőtlenségre gyermekeket, vagy elesett öreg embereket, hanem erős és egészséges, az csatázásra és haza oltalmára alkalmas embereket« küldjön a táborba.

A második 330 lovas bizonyára válogatottabb, de egyszersmind önérzetesebb lehetett, a mely nem csinált titkot abból, hogy ők inkább szeretnének a Rákóczi zászlai alatt szolgálni, mint a császári seregben. »Nyughatatlankodtak, zsidogáltak«, az előjáróknak engedelmességni nem akartak. Thoroczky bepanaszolta őket a guberniumnál, ez ráírt a székrek, hogy az Istenért, csillapítsa le és intse meg őket oda küldött levele és embere által, mert az egész székely nemzetet hűtlenségbe keverik. »Ne szenvedjen egynéhány éretlen elméjű, zabolátlan szájú emberek miá az ő felsége szolgálatja, mind pedig a nemes natio eddig való szép credituma.« A gubernium ráír a nyugtalan udvarhelyiekre a táborba is, de szükségesnek látta megírni a székrek is, hogy gondolja meg:

1-mo. hogy ő felsége micsoda szép szabadsággal ajándékozta meg az nemes *székely natiót* a diplomában, melynek egész gyümölcsét ő kegyelmek noha eddig el nem érheték, de azt nem annak kell tulajdonítani, mintha az a dicsőséges monarcha ígért kegyelmességét megváltoztatta volna, vagy változtatni akarná, mert azt csak gondolni is bűn, hanem csak az nagy hadakozásnak, melyet az ő felsége ellenségi szereznek, kell tulajdonítani.

2-do. Most vagyion annak ideje, hogy az székely natio maga ő felségéhez való hűségével és ő felségének édes s hazájoknak igaz szolgálatjokkal érdemessé tegye magát annak a szép szabadságnak valóságos és teljes elérésére és hogy ezt ad seram posteritatem is általbocsáthassa. Ellenben

3-tio hűségtelenségével, a szolgálattól való maga elvonásával, az olyan zugolódásokkal, pártalkodásokkal elvesztheti mind maga, mind maradéki szabadságát. Vessék egyben ő kglmek a szabadságot az jobbágysággal. Az szabadságot pedig édes hazájáért, uráért kiontott vérrel szokták volt mind az ő kglmek atyái, mind az mieink keresni. A jobbágyságot és a szabadságtalanságot pedig az hitetlenséggel és az otthon való üléssel, mint hogy az név is azt mutatja, hogy az *jobbágy* mindenkor otthon kívánta addig a *jobb ágyat* (!?) magának, hogy nyerte véle az rabságot.

4-to. Ő kegyelmek egynéhányon lévén csak az oda haza lévő egész nemes natiohoz képest, hogy mocskolják mindnyájoknak böcsületit, hogy koczkatatják magok illetlen viselésével az egész natio szabadságát, Hiszik-e, hogy azt a egész rossz dolgot az egész natio jovalja? Hiszik-e, hogy büntetlen maradnak?

¹⁾ Instructio pro ductanda militia. (Vm. ltr. Acta gub. I. k. ad 69.)

Isten, az császár és legközelebb méltóságos generalis uram és a gubernium, sőt a magok odahaza való felekezeti is soha bizony büntetetlen nem hagyják, hanem magokon, házakon, feleségeken, gyermekeken és maradékokon is eltörölhetetlen mocskok és elfelejthetetlen romlás leszen.

Ezekből kegyelmeteknek mi légyen tisztí, urához, hazájához és maga szabadságához való kötelessége, megláthatja és maga atyafiainak e szerént alkalmaztathatja.«¹⁾

Ezekből a komoly intelmekből látszik, hogy a kuruczok ellen a Szamos mellett őrködő tábor udvarhelyi székelyei inkább óhajtvá várták, mint rettegtek a kuruczok támadását, a mely nemsokára 1703. nov. 10-én *Bonczidánál* bekövetkezett. Ilyen viszonyok között nem lehetett oly nehéz dolog a bonczidai kettős és véres ütközetben győzni a kuruczoknak, a kik leverték Thoroczkay székely hadát s a kolozsvári német őrséget s magát Thoroczkayt is elfogták 283-ad magával, a ki a tokaji táborba Rákóczihoz küldetvén, hűséget esküdött s tábornokká s az erdélyi hadak vezérévé neveztetett ki már 1704. elején.²⁾

Hasonló tünetek közt foglalják el a Thökölytől bejött »törökországi hadak« (a bujdosók) *Balázsfalvát* decz. 21-én, a hol meg gr. *Pekry Lőrincz* udvarhelyszéki főkapitány, a Bercsényi rokona, jutott hadi fogságra, Gábor nevű fiával. Ő is Rákóczihoz küldetett s tábornoki rangjával a kuruczok közé felesküdt. Gyulafehérvárt ostrommal vívták meg a kuruczok, a hol br. Száva Mihály főispán jutott fogságba, a ki szintén kuruczczá lőn.³⁾

Nem akarom ezeket a vezér embereket azzal épen gyanúsítani, hogy szántsándékkal fogatták el magokat (a mi gyakori ebben az időben), hogy így könnyebben csatlakozhassanak Rákóczihoz, de mégis feltűnő jelenség, hogy a háromszéki székelyek főkapitányával, *Mikes Mihálylyal* is ugyanaz történik Hermányban, Brassó mellett, midőn Rabutin a háromszéki székelyek lecsendesítésére Szebenből haza felé küldi (1703. decz. elején) német kísérettel.³⁾ Őt is Rákóczihoz viszik, kuruczczá lesz, a székelyek generálisává tétetik s így jó vissza s híven kitart mindvégig Rákóczi mellett.

Csíkuszéket is a Rabutintól annak védelmével megbízott *Sándor János* alkapitány és Tamás Deák keltették fel. Gyergyót Apor István gróf igyekszik Szebenből kelt intelmei által hűségben tartani, a lázítókat elfogatni s gubernium elibe küldetni.⁴⁾ De édeskevés haszna lett a mindvégig hű császárpárti Apor intelmeinek.

¹⁾ A gubernium Udvarhelyszéknek. N. Szeben 1703. okt. 29. (Vm. ltr. Gub. acták. III. k. 55. sz.)

²⁾ Instructioja 1704. jan. 14. kelt. Bóné András a fodorházi táborból azt írta 1703. nov. 15. Gúthy Fekas szolnok-dobokai alispánnak: »*Bonczidánál 1000 székelyt és 500 németet levágtam s testekből nagy halmot rakattam*«. (L. Thaly K. A Bercsényi család III. k. 90. l. 1. jegyzet.)

³⁾ Cserey hist. 325. l.

⁴⁾ U. ott 327. l.

⁵⁾ Gr. Apor István Gyergyószéknék Szeben 1703. decz. 4. írja: »Kegyelmetek mint emberséges emberek azféle nyelveskedő rosz embert magok között ne szenvedjen, ezeknek

Háromszéket a Thököly bujdosó társa Székely Zsigmond, Nemes Tamás és Henter Mihály hajlították Rákóczi mellé.

Míg ezek a belső Székelyföldön történtek, addig Gúti István kurucz kapitány a meghódított Fejérvárról Marásvásárhelyre ment s azt a váron kívül elfoglalta s Marosszéket fölkelte. Innen *Udvarhely* felé indult, melynek a kuruczokkal már a bonczidai ütközet előtt is rokonszenvező székelysége szívesen fogadta. A hangulat és a kedélyek már elő voltak készítve.

Gútinak Székely-Udvarhelyre bevonulását így írja le a közel-egykorú krónikás:

»Fertelmes életű Gúti Szombatfalva felől jöven, a Budvára alatt, a nagy révnél átkel a Küköllön, a Csere vápáján fel, a papok kertjén keresztül, a Gatyaszár utcán ki, a felső piaczon megállapodik, s onnan a kuruczokat szállásra osztja, maga Botos-utczában az Ugron-házhoz vészi magát; ezelőtt pedig már a városiak mindenféle több portékáikat ládába rakván, a felső templomba hordották volt, mind a két religion levők elegendőleg, az ifjabb és személyesebb fejeznép is mind oda rekeszkedett.«¹⁾

Gúti itt nem elégedett meg (mint Vásárhelyt) a város bírásával s a várat is elfoglalni készült, mindenféle ostromszereket készíttetvén elő. A vár parancsnoka Ruýter (a székelyek szerint: Ritter) német »lejtinán« azonban nem várta be az ostromot, hanem feladta a várat s maga is a német őrséggel együtt kuruczczá lett.²⁾ Nem félelemből, de a város iránt való kiméletből tette, a mint később maga mondá: »hogy ha a várost nem sajnálotta volna, a várat fel nem adta volna, mivel tudta, hogy a kuruczoknak annyi erejek nem volt, hogy azt azon túl megvehették volna, de általlátván, hogy ha az ostromot megállja s több kuruczszág jó a városra, végső romlása következik a városnak miánna.«³⁾

Így lett Udvarhelyben még a németből is kurucz s ezek hívek maradtak még a holdvilági szerencsétlen ütközet után is. Kocsárdnál is vitézkednek később

---

is pedig kgtek az főindítóit kikeresse és hármat benne, tudni illik az kezdőiben, mindjárt megfogasson és hogy annál is inkább, mind az gubernium s mind az generalis uram előtt ő felségéhez való hűségeket s igaz kötelességeket kglmetek megmutassa, adja *Mikes* uram keziben, hogy hozzák ide az gubernium eleiben, mert az mint szokták mondani az csordában egy f . . . s tehén az farkával az többit is békeveri«. (Eredetije: Udvarhely vármegye levéltárában, Acta politica.)

¹⁾ Szeles János Székely-Udvarhely története. (Erdélyi Múzeum 1898. évf. 398. l.)

²⁾ Cserei Mihály historiájában (328. l.) ezt írja: »Guti István kurucz kapitány Marusszékre jöve azalatt és maga mellé felvevén mind a hadakat, Marusvásárhelyre jöve; ott a városnak jobb részét mind felégetteté s prédálá, de a kastélyt meg nem veheté akkor, mert valóban jól forgolódának a városiak s a kuruczok közül sokakat ellövöldözének. Onnan Gutí Udvarhelyre jöve és az udvarhelyi várat a benne levő német lejtinán feladá, mind maga mind a muskotélyosai kuruczok lönek.

³⁾ U. ott.

Thoroczkay István vezetése alatt Rabutinnal szemben. Ruýter itt már kuruczkapitány volt, később ezredessé lett.¹⁾

A Székelyföld 1703-ik év végén, sőt néhány vár-erősség kivételével az egész Erdély, Rákóczi pártján volt. Kurucz lesz az egész Udvarhelyszék is, a városi polgárságot sem véve ki. A kik nem akartak csatlakozni a városi rend közül, azokat a keresztül-kasül járó kuruczság húzni-vonni kezdette, labanczoknak káromolta, a miért a haza szabadságáért fegyvert nem kötnének; még a városból kikerült kuruczok is üldözöbe vették.²⁾

Gúti, miután Sz. Udvarhely várát megszállotta, az összes udvarhelyszéki hadakat felültette s Csíkba is megizente, hogy a hadak melléje jöjenek. Ki is jöttek a csíki hadak s néhány ezerre szaporodott a kuruczok hada. Valószínűleg ekkor történtek azok a prédálások, melyekről az egykorú Cserey így emlékezik: a kuruczok, élükön Sándor Jánossal, »Apor Istvánnak Csíkban minden jószágát, javait elpredálák.³⁾ Csíkból kijövén *Udvarhelyszékre*, ott is valahol várakban szorult nemességnek javait találták, mind elpraedálák, a dersi, musnai, kaczai, szászkezdí és más helyeken való kastélyokban berakott urak, főnemes emberek ládáit felhasogaták, számtalan gyöngyöt, követ, ezüst, arany marhát, köntösöket, házi eszközöket találának, mind elvivék, ménest, ökröt, bialt, juhot egynehány százat elhajtának, a falukot is kit száz, kit két három száz forintokig megsarczoltatván, rettenetes ragadományyal együtt Csíkban visszamenének.«⁴⁾

A visszamenetel azonban nem volt oly vidám, mint a kijövetel, mert ekkor (1704 elején) érte a székely hadakat a második nagyobb veszteség az Erzsébetváros melletti *Holdvilág* mellett. Idáig jöttek alá a Nagyküküllő völgyében Gúti vezérlete alatt a kuruczokkal egyesült csíki és udvarhelyi székely hadak néhány ezeren.

Rabutín ugyanis a székelyek megfékezésére Háromszékre küldötte Graven alezredest néhány száz lovassal, a ki *Feketehalomnál* vivott szerencsés ütközete után Háromszéket felégette s prédálta. Udvarhelyszék felé pedig báró de Tiget indította a csász. főparancsnok Szebentől ötszáz lovassal s néhány ágyúval. Holdvilágnál találkoztak és ütköztek meg 1704. jan. 28-án. A székelyek sokkal többen voltak, mint a németek, de rossz volt a vezérlet s nem volt ágyújuk. Gutit Cserey »isten nélkül való, átkozott, gonosz, káromkodó, parázna, gyilkos, részeges« embernek írja; Udvarhely mult századi törvényirója is »fertelmes életű«-nek mondja. Mind e mellett — úgy látszik — jó tanácsra nem hallgató,

¹⁾ Cserei históriája 330. l. »Valának a kuruczok között ötszázig való gyalog németek, 1etek, kik a császárt elárulván, Rákóczi mellé állottanak vala, az udvarhelyi németből kuruczczá lett kapitány commendója alatt; ezek a mi keveset emberkedének s egynehány németet a Rabutín hadából ellövének.«

²⁾ Szeles János id. m. 396. l.

³⁾ Apor császárpárti volt s Szebenben volt a főkormányzó és Rabutín mellett.

⁴⁾ Cserei hist. 327. l.

ügyetlen hadvezér is volt, a kinek hiába javasolta az udvarhelyi várparancsnokból kuruczczá lett Ruyster, hogy »ne várják a németet rendbe állítatni, hanem a meddig megtelepedik, menjenek ellene«; de Gúti »jó tanácsát Rítternek megvetette s leczáfolta s úgy is lett a kimenetele, hogy a székelységnek színe ottan veszett.«¹⁾

A holdvilági veszedelemnek főoka minden esetre az volt, hogy a németek ágyúval rendelkeztek s ezzel könnyű volt szátugrasztani a gyakorlatlan, fegyelmetlen s hiányos fegyverzetű kuruczokat. Cserey így beszéli el röviden a Holdvilágnál történt csatavesztést: »Ott is a nagy barom sokaságot a kevés német had megveré, mert mielőtt a német táborról taraczkkal kezdének lőni, a székelység mindjárt megszalada; Gúti pedig, akkor is részeg lévén, maga is futni kezd, a német és rácz sokat elveszte, kivált a székely gyalogokban többen ezer háromszáznál ott maradának. Gúti Tordára kiszalada, ott Kaszás Pál Rákóczi Ferencz parancsolatából megöleté; így veszté el Isten a sok istentelen gonoszsaágért. Baron Tis (Tige) pedig a harc után Udvarhelyszéket felégetté.«²⁾

A holdvilági csata után báró Tige, hogy győzelmét kiaknázza, *Udvarhelyszékre* sietett hadával. Rém hír járt előtte, hogy *Székely-Udvarhelyt* az egész város népét levágatja. A kishitűség annyira erőt vett a holdvilági veszedelem után »igen meglankadt« kuruczokon, hogy a várat üresen hagyták s menekültek, »a városnak gyengébb népe pedig rész szerént a felső templom környékibe, részszerént az erdőkre vetette magát.« A városban maradt, ártatlanságukban bízó emberek egy szép csikót vásárolnak s viszik ajándéku a város alá érkező német vezérnek. »Jó kedvvel elvette, mely az előtte jött iszonyú hirt a városiak szívében egy kevéssé mégis enyhítette.« A német tábor a városon átmenvén, azon felül a *Balog-kertben* szállott táborba. Ide jött a város nevében kegyelmet kérni a jezsuita házfőnök, a ref. esperes, id. Ugron János és Borbély János városbíró. A német hadvezér a vérboszút el is engedte, de »a várost egynéhány helyen meggyújtatta, ezt is oly gondviseléssel, hogy a templomhoz közel semmi égetés ne légyen.«³⁾ — A labanczok aztán boszút állni, égetni és zsákmányolni kiszálltak a vidékre is, mely elől az udvarhelyszéki birtokosság értékesebb felkelhetőit a *homorod-almási* barlangba hordatá s

¹⁾ Szeles id. m. Erd. Muz. 1898. 398. l.

²⁾ Cserei hist. 329. l. — Szeles a holdvilági harc után ilyen jellemző episodokat jegyzett fel Sz.-Udvarhely történetében (id. h. 399. l.): »A várnak feladásakor kuruczczá lett egy német azon veszedelemtől megszabadulván, Udvarhely felé igyekezett, a kit Keresztúr tájékán mint németet a kuruczok elfogtak, s ide Udvarhelyre hozták; magyarul nem tudván nyavalyás, mikor Botos-útczán vezetnék fel, eleget mutatta a gazdája házát; másnap irigységből, vagy nem tudván mi rendbeli ember légyen, a vár kapuja előtt való dombon felakasztatott. Már a kuruczok bírván s őrizvén a várat, hír esik, hogy a tájon egynéhány német utat vesztvén czellengene; a kuruczok a várból rájok mennek s úgy találván, mind megölik; volt ugyan nagyon terhes egy asszony is vélek, ennek hogy megölték, a hasát kihalították s a gyermekét úgy ölték meg« stb. stb.

³⁾ Szeles János id. m. Erdélyi Muzem 1898. évf. 399. l.

galambfalvi Sándor Pál, kénosi Sándor Pál és décsfalvi Sándor Ferencz vezérlete alatt (1704. febr. 8.) elhatározták, hogy a barlang száját tíz személyből álló őrség őrizze éjjel nappal.¹⁾

Udvarhelyszék dűlása és elnyomatása nem tartott sokáig, mert a Bonczidánál elfogott s kurucz tábornokká lett Thoroczkay István segédhadakkal jövén Erdélybe, febr. 8-án Kolozsvár alá érkezett s Arad felől is segítség közelítvén, br. *Tige* kivonult Udvarhelyszékről, magával vivén s rabságra Szebenbe küldvén Ugron Jánost, Sebesi Jóbot és Borbély Jánost. Ugron és Borbély ugyan nem sokára szabadon bocsáttattak kezesség mellett, hogy a »Noé galambja« cz. emlékirata miatt nótaperbe fogott Bethlen Miklós ellen szavazhassanak, de Sebesi Jób még 1704 végén is Szebenben raboskodott.²⁾

A holdvilági csatavesztésnél ellankadt erdélyi szabadságharcznak újabb lendületet adott a Rákóczitól Erdélybe küldött segélyhad, Thoroczkay István, Csáki László, Teleki Mihály, majd Pekry Lőrincz és gr. Mikes Mihály vezérlete alatt. Ezek 1704. jul. 5-ére Gyulafehérvárra országgyűlést hirdettek s ott a magyar megyék, a székely székek, sőt a megszállott Brassó, Szeben és Szász-Sebesen kívül a többi szász székek követői is megjelenvén, Rákóczit gr. Pekry Lőrincz indítványára egyhangúlag, nagy lelkesedéssel erdélyi fejedelemmé választották. A fejedelmi diplomát orsz. küldöttség vitte Szeged alá, élén gr. Mikes Mihály, a székelyek generalisa, gr. Lázár Ferencz csiki főkirálybíró s több főnemes állott.³⁾

Rabutin a Szebenbe internált guberniummal és benszorult urakkal tiltakozó okíratot állíttatott ugyan ki aug. 2-án, s maga is kijött hadaival, de a forradalmat többé el nem nyomhatta.

Pekry mint fővezér (a ki a fővezérséget Thoroczkaytól a Kolozsvárnál okt. 7-én vívott ütközet után vette át) a székelyeket szervezte s 1704. okt. 21-én Udvarhelyt limitatiót bocsátott ki⁴⁾ s nov. 7-én nyílt rendeletet intézett többek közt Udvarhelyszékhez, melyben mindenkinek szívére köti »hazájához, nemzetéhez, házanépéhez való szoros kötelességét«, hogy »ne engedje senki magát megcsalni« a Szebenben raboskodó gubernium rendeletei által, hanem mindenki a szabadság ügyéhez »igaz hűségben állhatatoskodjék, ne rohanjon a szép szó-
nak alkalmatosságával az nagy, gyalázatos s régi dicsőséges magyar nevet és szabadságot mocskoló szolgálatra és igára, ne veszesse avagy csak édes mara-
dékát, hanem Istennek már nyújtott kegyelmességéhez erősen ragaszkodván, igyekezzék most megszabadulni.« Jelzi egyuttal gr. Forgách Simon 15,000 emberrel, lovassal és gyaloggal, ágyúval s munitioval Erdélybe küldetését a fejedelem által, a ki Forgáchot teljhatalmú fővezérré nevezte ki.⁵⁾

¹⁾ Kőváry László Erdély története. VI. k. 63. l.

²⁾ Pekry Lőrincz patense Udvarhelyszékhez 1704. nov. 7. a lekenczei táborból. (Vm. Vm. ltr. Gub. act. I. k. 80. sz.)

³⁾ *Thaly*: Bercsényi III. 185.

⁴⁾ Kőváry: Erdély tört. VI. k. 66. l.

⁵⁾ Pekry id. patense 1704. nov. 7-éről. (Vm. ltr.)

Rákóczi 1704. decz. 20-án maga is tudatja Udvarhelyszékkal, hogy gróf Forgách Simont erdélyi fővezérré kinevezte.¹⁾ Három nap mulva maga Forgách Simon küldi kiáltványát a székely nemzethez, melyben jelzi, hogy »naprul napra közelít az nemes országhoz« s mielőtt beérkeznék, kívánta a nemes székely natiot felhívni, hogy személy szerint kössenek fegyvert, insurgáljanak és táborba szálljanak, hogy vele egyesülvén, egy szívvel lélekkel működhessenek, a kik a mostani confusio alatt hűségökben meghanyatlottak volna is, fogjanak ujabbán fegyvert a nemes ország hajdani szabadságának helyreállíttatása mellett; a kik ellenségeskedésre fakadnának, azokat elpusztítja.²⁾

Forgách Simon erdélyi fővezérsége nem sokat használt a szabadságharcz ügyének. A mellözött erdélyi főurak nem szívesen látták magok fölé helyezését, a nép sem lelkesült érte. A magával hozott fényes kurucz had, mely »pompára akármely király mellé beillett volna«, lenézte az erdélyi kuruczokat. »Hogy az erdélyi zekés, czondrás hadakat meglátták: pökték, csúfolták.«³⁾ Gyürki Pál kicsinyelve mondotta Perkynek, hogy eddig konczzal is agyon kellett volna verni azt a kevés erdélyi németet s azzal kérkedett, hogy Meggyes bevétele az ő hadainak früstökre sem lesz elég. Az elbizakodott támadást harmadfél száz magyarországi kurucz életével fizette az első csatában Meggyes alatt.

A lenézett erdélyi zekés, czondrás kuruczok nem igen siettek a Forgáchék seregét szaporítani, úgy hogy Forgách panaszára Rákóczi 1705. márcz. 18-án rendeletet küld a többek közt Udvarhelyszéknek, hogy értvén »a nemes vármegyéknek és székeknek a maga hadai insurgáltatásában való rest alkalmaztatását«, figyelmezteti a széket »igaz hazafiui szeretetire s kötelességére« és komolyan inti »a maga hadainak több számban való előállíttására« és a köztök esetleg lézengő mezei hadból való katonák kiűzetésére.⁴⁾

A rendeletnek meg volt a hatása s Forgách az udvarhelyi székely hadak segítségével is vette be a soká ostromlott Meggyest 1705. jun. 15-én.

Forgách aztán a szécsenyi gyűlésre kimenvén, (Pekry s Mikes, az érdemes és rangban idősb székely tábornokok mellőzésével) Orosz Pálra bizta az erdélyi hadak vezérletét, melyek száma 35,000 lehetett ebben az időben.

Szécsenből értesíti Rákóczi Udvarhelyszéket 1705. szept. 25-én, hogy nem sokára Erdélybe fog jönni,⁵⁾ s el is indult, hogy az Erdély elfoglalására hadsereggel siető Herbeville tábornokot Zsibónál feltartóztassa, de az nem sikerült.

Az erdélyiek mellőzése volt egyik okozója a *zsibói* nagy csatavesztésnek (1705. nov. 11.), mely előtt a Forgách Simon tanácsán járó fejedelem Pekry Lőrinczet az udvarhelyi és más székely hadakkal Fejérvár ostromára és Szeben

¹⁾ Rákóczi patense Udvarhelyszékhez, Lipótvár alatt 1704. decz. 20. (Vm. ltr. Gub. act. I. 81.)

²⁾ Gr. Forgách Simon patense a ns. székely nemzethez. Költ Angyalosnál 23. decz. 1704. (Vm. ltr. Gub. act. I. 82.)

³⁾ Cserei hist. 344.

⁴⁾ Rákóczi Udvarhelyszéknek Eger 1705. márcz. 18.

⁵⁾ Rákóczi patense a viii. ltr. Gub. act. 11. k. 2. sz

felé küldé, Kálnoki Pétert a háromszéki s csiki hadakkal Brassó ostromzárolására. Erdélyi had alig is vett részt a zsbói harcban, hacsak erdélyinek nem számítjuk az udvarhelyi német parancsnokból kuruczczá lett kapitány ezredét.¹⁾

A zsbói vereség után »szörnyű bódulás, futás vala az egész országban«, a kuruczokkal tartó úri nép többnyire Moldvába, Oláhországba, vagy Magyarországra menekült, a fegyvert viselő kurucz nép pedig haza széledt; a várakba szorult császárpártiak is haza mentek. Pekry írja, hogy »engem urunk elcommandéroza Szeben felé, én ötödnapján tudtam meg, hogy (a zsbói) sáncznál vesztettünk; látván az mellettem való had, hogy Orosz Pál is elszaladt, sohul semmi had sem lévén, csak velem a nyomorult székelység; egy éjjel mind elszökte nek, kiki háza népéről kívánván gondot viselni.«²⁾ — Pekry maga is menekült felesége után Moldvába, a hova »az uraknak, főrendeknek a javát magával vitte, némelyiket sok biztatással csalván be«; csak az egy Száva Mihály lett labanczczá. Mikes Mihály Rákóczival Magyarországra ment, a felesége Moldvába menekült. Szétveretett a Brassót körülzáró székely had is, úgy hogy rendes hadsereg nem maradt Erdélyben, a hol a kuruczság elhallgatott, csak a várakban maradt némi őrség s egyes kisebb csapatok lappangtak, főkép a csiki határhegyekben.

Rabutin és a mellette lévő gubernium sietett felhasználni és kiaknázni a helyzetet. Országgyűlést hirdetett 1705. decz. 15-ére Segesvárra, meghagyván, hogy decz. 9-ére és a következő napokra a jószágos nemes emberek személyesen jelenjenek meg a hűségeskü letételére. Egyuttal tudatja, hogy Rabutin az egész nemességnek, a háborúság főindítóin kívül, kegyelmet (generalis amnistiát) ajánl.³⁾

Udvarhelyszéknek meghagyta a gubernium, hogy Segesvárra élelmi szereket (buzát, szénát, zabot, konyhára valót) szállítson.⁴⁾ Nem bizván azonban rendeletei foganásításában, decz. 5-én *Korda* Zsigmondot küldi Udvarhelyre, az országgyűlés kihirdetésére, annak bővebb megmagyarázására (t. i. az udvarhelyi székelyek megpuhítására) s az élelmi szerek beszállítására.⁵⁾ Katonáságot is szállíttat a falvakra, elrendelvén, hogy a többi falvak élelmi szerekkal s fával segítsék a kvártélyt adó falvakat.⁶⁾

A segesvári reactionarius országgyűlés aztán Rákóczi fejedelemségét megsemmisíté, a császár (most már I. József) hűségére új esküt tétetett le, a vármegyék és székek hűségesküje letételére biztosokat nevezett, adót és élelmet rovott ki, az adó felét a Rákóczi mellett általánosan fegyvert fogott

¹⁾ Cserei list. 353. l.

²⁾ Thaly: Bercsényi III. 472. Bakóból Moldvából írja 1705. decz. 13.

³⁾ A gubernium Udvarhelyszéknek 1705. nov. 29. Vm. ltr. (Gub. act. II. 4.) Kiadva u. a. Csíkszékhez Székely Okltr. VII. 130.

⁴⁾ 1705. decz. 1. (Act. gub. II. 5.)

⁵⁾ Vm. ltr. (Gub. act. II. 7.)

⁶⁾ 1705. decz. 7. (Gub. act. II. 6.)

székelysége szabta.¹⁾ Rabutin e mellett elrendelte, hogy a fegyvert mindenki tegye le és adja be a legközelebbi katonai parancsnoknak, élete és jószága elvesztése terhe alatt, az olyanoknak kegyelmet ígér, a kik pedig fegyverüket elrejtették, halállal és jószág elkobzással bünhődnek.²⁾ A gubernium is ráír Udvarhelyszékre, hogy a ki életét szereti, alkalmazkodjék Rabutin parancsához.³⁾

Ezzel a Rákóczi-forradalomnak első felvonása bevégeződött. Minden elcsendesült Udvarhelyszékeken is. A commissariusok »a népet erős átok alatt a császár hűségére beesküték.« »Minden helyeken pedig a földnépétől erős hit alatt a fegyvert kikeresék, elszedék, mint a pakulárok egy-egy bottal jártanak a nemes emberek; egynehány embert fel is akasztának afféle semmirekellő fegyverért, hogy eldugták vala.«⁴⁾ Kikutatták az elbujdosottak s a császár hűségére visszatérni a grátia után is vonakodók javait s elkobozták. A kik kuruczokat rejtegettek, vagy segítettek, azokat is halállal büntették. Eltiltották a szabad közlekedést, senkinek nem lévén szabad 24 óra járásnyi földön s a széken túl mennie. A katonai főparancsnok híre nélkül gyűléseket sem tarthattak s megkivánták, hogy a főparancsnok mellett »mindenkor mindenik székéből egy legyen az elsők közül, az kikkel minden ő felsége szolgálatjára való dolgokat tractálhasson.«⁵⁾

Udvarhelyszékre Daniel Ferenczet rendelte ki a gubernium (Segesvárról 1706. márcz. 2-án) commissariusul, hogy az Udvarhelyszéken lakó nemességet, a kik Segesvárt esküjüket le nem tették, a császár hűségére fejenként feleskesse s hogy a Rákóczi fejedelemsége ellen tiltakozást végrehajtsa.⁶⁾

A megrendszabályozást követte ismét a nagymérvű adóztatás.

A gubernium Udvarhelyszéktől 1706. január 12-én 2000 köből búzát, 2000 köből zabot, 600 szekér szénát kíván minél hamarább a szebeni magazinba szállíttatni; 1706. febr. 1-én elrendeli, hogy 1500 frtot, 4 hordó bort, 100 köből búzát, 350 köből zabot, 250 szekér szénát készítsenek, hogy az érte menő biztosoknak bármely perczben átadhassák. Febr. 9-én megsürgetik a 3 óra kivetett adó beszédését, mely szerint Udvarhelyre a székelyek (1706. febr.—ápr. negyedévi 36,775 frt 80 kr.) adójából 8640 frt rovatott ki. Febr. 25-én a Rabutin által megrendelt hordóknak való fát sürgetik Segesvárra szállítani. Febr. 28-án a főparancsnok kívánságára az országra kirovott 600 szekérből a hadsereg számára 82 szekeret 6—6 ökörrrel, 2—2 béressel állíttatnak ki. Ápr. 25-én még 54 bérest kívánnak a széktől az országra ujabban kirovott 400 béresből. Nehéz szolgálat volt ez, mely elől hetek és hónapok mulva sokan visszaszöktek. Így jun. 5-én a gubernium elrendeli a széknek, hogy miután

¹⁾ Kőváry Erdély tört. VI. 72. 1.

²⁾ Rabutin Udvarhelyszéknek Szeben 1705. decz. 29. (Vm. ltr. Gub. act. II. 9.)

³⁾ Segesvárt 1706. jan. 6. (Vm. ltr. Gub. act. II. 11.)

⁴⁾ Cserei hist. 357. 1. Udvarhelyen is felakasztottak egy székelyt, a ki puskáját a t a csűr fedelébe eldugta. (L. Szeles: Sz.-Udvarhely története. Erd. Muz. 1898. évf. 589. 1.)

⁵⁾ Graven ezredes rendelete a kuruczok ellen 1705. decz. 30. (Székely Okltr. VII. 183.)

⁶⁾ Vm. ltr. Gub. act. II. k. 29. sz.

»a kegyelmetek commissariususa, Kovács Benedek 17 béreessel elszökvén, kegyelmetek mindjárt kerestesse fel és sitalja (küldje vissza) őket, mert bizony kegyelmeteken tisztékül tétet méltóságos generalis uram példás büntetést.«¹⁾ A béresek és vonómarhák rendben tartására és élelmezésére biztosokat rendelnek a székből később is (jun. 13.).

De a labancz világ nem tartott sokáig, mert a mint Rabutin az 1706-iki nyár folyamán (jul.) a magyarországi harcztérre kirendeltetett s csak a várakban hagyott őrséget: Pekry Lőrincz szép sereggel újra Erdélyben termett, az elnyomott népet felszabadította s ismét Rákóczi hűségére eskette, a megyék és székek élére új tisztviselőket állított. Az 1706-iki ősz elején Erdély néhány vár és város kivételével teljesen vissza volt foglalva.

Pekry Lőrincz Torda mellett a Keresztes mezején általános hadiszemlét (generalis mustrát) tartott a székely hadak felett s ott eskette fel az udvarhelyszéki főkirálybírószékre vejét, az ifjú gyerómonostori *Kemény Lászlót*, a kit nemes Udvarhelyszék szabadválasztásából emelt a főtisztviségre.²⁾ Ugyanott eskette fel a szék ujonnan választott jegyzőit, *Pálfi Miklóst* a keresztúrfiszéki, nagysolymosi *Koncz Boldizsárt* az udvarhelyszéki notáriusságra.³⁾

Általában az udvarhelyszékiek jelentékeny szerepet játszottak a Rákóczi-forradalomban. Maga a fővezér, gr. *Pekry Lőrincz* udvarhelyszéki főkapitány volt egész 1707. május 20-áig, midőn tisztéről lemondván, ő iktatta be a főkapitányságba vejét, a fejedelem által arra kinevezett *Kemény Lászlót* az Alsó-Boldogasszonyfalván tartott székgyűlésen,⁴⁾ a kinek addig viselt főkirálybírószékre aztán Udvarhelyszék vargyasi *Daniel Ferenczet* választotta meg ugyanott, a kit aztán Rákóczi is megerősített.⁵⁾

Ennek a Daniel Ferencznek három testvére vett tevékeny részt a Rákóczi-forradalomban: u. m. Thököly egykori bujdosótársa *Mihály*, a ki a Kolozsvár melletti harczon hősi halállal esett el 1705. okt. 7-én; *Péter*, Rákóczi fegyvernöke, a ki a marosvásárhelyi és ónodi országgyűlés ünnepélyein a fejedelmi buzogányt viszi bíbor párnán a fejedelem előtt. N. Péter czár követi audientiáján a fejedelem trónja mellett áll a buzogánnyal, jelen volt a trencsényi véres ütközetben s a fejedelem követe a svéd királyhoz és moldovai vajdához; *István*, Pekry hadsegéde és veje (leányát, Polixénát vevén nőül; 1709-ben báróságot nyert). E négy Daniel-testvérnek unokatestvére volt *József*, Rákóczi segédisztje s öccse *Gábor*, a ki mint Pekry adjutánsa vakmerőségének lett áldozata 1706-ban Fogaras vára vivásánál.⁶⁾ Cserei így emlékezik

¹⁾ Guberniumi rendeletek a vm. levéltárban.

²⁾ Eskümintája megvan a vm. ltrban. (Acta politica.)

³⁾ Eskümintájok u. ott.

⁴⁾ Kemény László esküje megvan a vm. ltr. Acta politica.

⁵⁾ Munkács várában 1707. jul. 22. kelt Udvarhelyszékhez intézett rendeletében. (Vm. ltr. Acta politica.)

⁶⁾ A Danielekre vonatkozó adatokat l. bővebben id. Vargyasi *Daniel* Gábor nagybecsű munkájában: A Vargyasi Daniel család eredete és tagjainak rövid életrajza. Ferenczről

e jeles vitézről: »Daniel Gábor is szép dali jóramenendő ifjú legény, adjutantja lévén Pekrynek s bizván ahoz, a golyóbis nem járja, Fogaras alá ment ellenkezni épen a külső kapuig, ott egy ágyúgolyóbyssal úgy lövék, minden teste egyben szakadoza s szörnyűképen meghala nyavalyás a kapu előtt.«¹⁾

Előkelő szerepet játszik még az udvarhelyi úri rendből Rákóczi mellett erdélyi főlovászmestere, *lengyelfalvi Orbán Elek*, ki által 1705-ben nemes fajú tatár lovakat vásároltat a fejedelem Krimben Bucsakban. 1707 elején (febr. 19-én) Moldvába ugyancsak lovak vásárlása végett küldvén Orbán Eleket és Szabó Andrást Munkácsról, meghagyja a fejedelem Udvarhelyszéknek, hogy nekik »a lovak vásárlásához szükséges emberek dolgában, vagy más assistentia iránt, segítséggel legyenek.«²⁾

Rákóczi erdélyi fejedelemsége támogatásában nem csekély érdeme van Udvarhelyszéknek, a mely bizonyára örömmel vette a fejedelem ama híradását (1707. febr. 15-éről, Munkács várából), hogy fejedelemségébe való beiktatása végett Erdélybe készül s »a haza szükséges dolgainak rendbehozása végett országgyűlést hirdet 1707. márcz. 28-ára Maros-Vásárhelyre.«³⁾

A fejedelem a Mezőség felől jött s midőn ápr. 5-én Szentkirály felől Marosvásárhelyre bevonult, előtte jöttek legelő az udvarhelyszékiek, utána a marosszékiek, aztán az aranyosszékiek, Pekry regimentje, 3 compania veres kopjás székely, 5 compania karabélyos, aztán maga az udvar a fejedelemmel.⁴⁾

Udvarhelyszék a marosvásárhelyi országgyűlésen is előkelő részt vett. Vezérszónoka a széknek nem régen még főkapitánya gr. Pekry Lőrincz volt. Ez országgyűlés Rákóczit fejedelemségébe beiktatta s ez által az erdélyi nemzeti fejedelemséget még egyszer és utoljára visszaállította.

Képviselve volt a szék a nem sokára azután tartott ónodi országgyűlésen is, a hol a bevonulásnál ott voltak a székely veres drabantok, részben Udvarhelyszék ifjúságából válogatva. Erdélyben Pekry Lőrinczet hagyta a fejedelem fővezérül.

Rákóczi és erdélyi kormánytanácsa ebben az időben kelt rendeletei azonban azt mutatják, hogy nem a legrendesebben folytak a dolgok Erdélyben s Udvarhelyszéken is. 1707. jun. 3-án Ónod mezején patenst ad ki a fejedelem, hogy a katonáskodó jobbágyokat a földesurak ne adóztassák és szolgálatra ne kényszerítsék.⁵⁾

---

ugyan azt mondja (202. l.), hogy »három fivérét a Rákóczi szabadságharczban nem követte, különben nem nevezte volna ki a főkormányzék Segesvárról 1706. márcz. 2. Udvarhelyszékhez intézett rendeletében kormánybiztosnak.« Ám mint fennebb láttuk, 1707. május 20-án Rákóczi hűségében választják főkirálybíróvá, s a fejedelem 1707. jul. 22-én megerősíti »hív szolgálatjának érdemét illendő consideratióban vévén.« (Vm. ltr. Acta politica.)

¹⁾ Cserei hist. 367. l.

²⁾ A fejedelem rendelete Udvarhelyszéknek. (Vm. ltr. Gub. act. II. 31.)

³⁾ A vm. ltr. Gub. act. II. k. 30. sz.

⁴⁾ Gr. Teleki Mihály kéziratban lévő naplójában írja. (M.-vásárhelyi gr. Teleki kvár.)

⁵⁾ A patens s kísérő rendelet Udvarhelyszékhez 1708. jan. 3. (Gub. act. II. 33., 34.)

Jun. 12-én kiadott rendelete szerint viszont »nem kevésbé megötközött értelemmel értette«, hogy a szék »az maga tulajdon javára kívántató zsoldosok praestatioját (kiállítását) mind ez ideig az köz haza ügye megakadályoztatásával vontatta, melyet egyébnek nem tulajdonít, hanem némely tiszteteknek, kik ha másként serénységeket nem mutatják«, kemény eszközökkel is kényszeríteni fognak.¹⁾

Aug. 20-án aztán a Rákóczi erdélyi kormánytanácsa sürgeti meg Udvarhelyszéknél a katonák lajstromának a fővezér kezéhez 8 nap alatt való beküldését, a fondorkodók, hamis hír terjesztők megfogtatását s a szolgálatot kerülő és otthon lappangó katonák s a szegénységen élő kóborló emberek megfogtatását és a fővezér kezébe adatását.²⁾

I. József 1707. jul. 11-én kiadott, a megtérőknek kegyelmet hirdető nyílt rendelete igyekezett ellensúlyozni a Rákóczi rendeleteit. De a mit ez el nem ért, megtette a Bécsből Erdélybe indított Rabutin fegyveres ereje, a mely 1707. őszén Erdély visszafoglalását nagy erélyvel és sikerrel kísérlette meg ésajtotta végre. Pekryt Erdélyből kiszorította, a császári hadak a Székelyföldet is megszállották, Mikes Mihályt az ojtózi-szoroson át Moldvába szorították. A birtokosság menekült a hazából, a nép a csász. uralom és a nagy adók elől erdőbe bujdosott, a katonaság zsákmányolt, prédált és — adóztatott. Mert a császári uralommal együtt járt ismét a nagymérvű adóztatás. A gubernium 1707. nov. 16-án Udvarhelyszéktől a katonaság élelmezésére rájok a katonai kormány által kivetett 5000 köböl búzát, 6000 köböl zabot és 300 szekér szénát követeli haladék nélkül Szebenbe szállítani.³⁾ Siettetni a meghódolást is, mire Udvarhelyszék kénytelen-kelletlen (azon reményben, hogy így közterheiken talán enyhítenek) elszánja magát 1707. decz. elején, követeket küldvén Szebenbe, hogy terhes adójukat szállítsák le. A gubernium örömmel hallja a meghódolást, elismeri a túlterhelést, de csak jövőre ígérhet könnyebbitést.⁴⁾

Egy hét mulva a gubernium (1707. decz. 15-én) a decz., jan. és febr. hóra a katonaság szükségleteire Udvarhelyszékre eső adó késedelem nélkül való összeszedését sürgeti, hogy bármely pillanatban, a mikor kívántatik, elszállíthatassák. És mennyi volt ez a negyedévi adó? Nem kevesebb, mint 5000 r. frt, 3000 köböl búza, 430 hordó bor, 9000 köböl zab és 5000 szekér széna.⁵⁾ És még ez sem volt minden. Egy hét mulva újabb pótadó kivetésről érkezik a gubernium rendelete, melyben az áll, hogy mivel Háromszék és Csíkszék megromlása miatt e két szék adója egy részét is a vármegyékre és a többi székekre kelletvén elosztani: a fennebb jelzett három hónapi adóban újabban még 2000 r. frt, 1155¹/₂ köböl búza, 740 mázsa és 50 font hus,

¹⁾ Rákóczi rendelete Udvarhelyszéknek, Ónod, 1707. jun. 12. (Vn. ltr. Gub. act. II. 35.)

²⁾ Kolozsvárt 1707. aug. 20. (Vn. ltr. Acta politica.)

³⁾ Gub. act. II. k. 37. sz.

⁴⁾ A gubernium Udvarhelyszéknek 1707. decz. 8. Szeben. (Gub. act. II. 39.)

⁵⁾ A gubernium Udvarhelyszéknek 1707. decz. 15. (Vn. ltr. Gub. act. II. 41.)

120 hordó bor, 3275 köböl zab és 1025 szekér széna rovatott ki Udvarhelyszékre; készítsék ezt is elő és küldjék be a többivel együtt.¹⁾

Ezt az adót pedig, bármily terhes volt is, kérelhetetlenül be kellett hajtani. Egy részét a szebeni raktárakba kellett beküldeni, a mit Rabutin ugyancsak sürgetett. 1708. jan. 3-án már a termény-adó gyorsan Szebenbe szállítását rendeli a főkormányzék, mert különben a generális katonaságot küld annak behajtására. »Azért kegyelmetek, ha az nagyobb romlást és gonoszt« el akarja kerülni, »éjjel nappal rajta légyen« . . . különben »abból mely romlás következhetik, maga általértheti és láthatja.«²⁾

Hogy a szék administratioja zavartalanul folyhasson, a gubernium meghagyja tarcsafalvi *Pálffy* Ferencznek, hogy régebbi szék-jegyzőségét további vonogatás nélkül foglalja el, és »igyekezzék szolgálni hazájának és a nemes széknek«, annál is inkább, mert a ki »a kuruczok idejében« helyére választott (a mit törvényesnek úgy sem ismer el a főkormányzék), az a székbló eltávozott.³⁾

A terhes adózás sarkalja Székelyudvarhely város kiváltságos polgárait arra, hogy a polgári telkeken lakó nemeseket és a darabantokat az adózásra szorítsa s e végből rendeletet eszközöl ki a guberniumtól a székhez, hogy a bírót az engedetlenek adózásra kényszerítésében karhatalommal támogassa.⁴⁾

A rendes adókon kívül rendkívüli szolgálmányokkal és adóztatással is terhelték a szegénységet. Ilyen volt az ú. n. *patkó-pénz*, melyet a kvártélyozó katonaság a néptől követelt s melyet ugyan kir. rendelet eltörölt, de visszaéléskép még mindig szedtek.

A gubernium »sok felől való szomorú panaszokból« értesülvén, hogy az eltörölt patkó-pénz »a szegénységnek, mely nagy terheltetésével és romlásával most is mindenütt extorquealtatik (kicsikartatik), úgy hogy az patkó-pénznek tételiben nagyobb agraviatioja vagyon az szegénységnek, mintsem az rájuk vettett quantumoknak felszedésében« : 1708. jan. 28-án meghagyja a széknek, hogy vizsgálta meg és vegye jegyzékbe, »hol és kiken s melyik regimentbéli executorok által mennyi patkó-pénz extorqueáltatott eddig«, s arról jelentést tévén a guberniumnak, ez intézkedni fog a szegénység megoltalmazására. Most pedig, tájékoztatásul, a katonai főparancsnokkal közösen megállapított utasítást küldenek, hogy a hadi és polgári biztosoknak s így a népnek is az adószedésben mihez kell magokat tartaniok.⁵⁾

Az adózási terhek súlyosan nehezedvén a székre, ez is rendkívüli és szokatlan adókkal terheli a népet, melyek ellen aztán több felfolyamodás történik a guberniumhoz. A főkormányzék többeket pártfogásába vesz, így pl. február 7-ikén felszólítja a széket, hogy néhai *Kun István özvegyének*

¹⁾ Gub. act. II. 42. 1707. decz. 23-ról.

²⁾ Gub. act. II. 43.

³⁾ A gubernium rendelete hozzá 1708. jan. 11. (Gub. act. II. 44.)

⁴⁾ A gub. Udvh. széknek, Szeben 1708. jan. 26. (Gub. act. II. 45.)

⁵⁾ Vn. ltr. Gub. acták II. k. 46. sz.

birtokát ne terheljék oly nagy adóval, hanem csakis a segesvári országos végzés szerint adóztassák jószágát.¹⁾ Febr. 29-én a *sófalvi sóvágók* kérésére és panaszára, hogy a székbeli szabademberek mértéke szerint adóztatják őket, a miért több sóvágó el is bujdosott, elrendeli, hogy »a mostani nehéz időre« és kemény munkájokra nézve csak mint a jobbágyokat úgy adóztassák őket.²⁾

A főkormányzék a további adót 1708. márcz. 17-én így állapítja meg: 1707. novemberre és 1708. márcz. és ápr. havára esett Udvarhelyszékre pénz 7691 r. frt, 2739 köből búza, 1104 mázsa hús, 2759 köből zab, 1840 szekér széna, melyek beszedését és Szebenbe küldését elrendeli.³⁾ »Szörnyű irtóztató executio mene véghez az egész országban (írja Cserei 390. l.), mert nagy portiot vetettek fel a militia számára, s a Rákóczi átkozott rézpénze miatt minden jóféle moneta kikölt vala Erdélyből, nem levén a szegénységnek pénze, honnan a portiot megadja, kínozták, kötözték, nyomorgatták, hogy ugyan nem adhatott, minden marháját elvették, egy jó pár ökröt hat forintban; a brassói-szebeni mészárosok meg is gazdagodnának, mind azok vevék meg az executoroktól a marhákat rettenetes hallatlan olcsó áron.«

Rabutin Erdély visszafoglalását bevégezvén, 1708. május 1-én Bécsbe indult, magával vivén a Szebenben fogságra vetett Bethlen Miklós grófit is. Helyébe előbb az emberséges Chusani tábornok, majd nem sokára (jun. 24.) a kegyetlen br. Kirchbaum György lett erdélyi főhadparancsnok.

Rákóczi pedig beküldte Károlyi Sándort 18,000 főnyi haddal Erdély visszafoglalására, a ki patenseket bocsátván ki, nagy mozgalmat idézett elő mindenfelé az országban.

A gubernium mindent elkövetett, hogy az országot a király mellett hűségben megtartsa. Rendeletet küldött e végből 1708. jul. 4. Udvarhelyszékhez is, meghagyván, hogy mindenki hű maradjon, és ha valahol lázítók találtak, a tiszték a generálisnak jelentsék be.⁴⁾

A »nagy bódulás« azonban, melyet a Károlyi bejövetele előidézett, nem tartott soká, mert ő maga, bár Szászsebesig előnyomult, nyílt csatába a mindenünnen összevont csász. hadakkal nem bocsátkozott, hanem kitért előlük s hat heti Erdélyben mulatás után a trencsényi veszített csata (1708. aug. 1.) hírére kivonult Erdélyből. Rendes kurucz had alig is maradt Erdélyben (mindössze Nyúzó kapitány egy ideig még a Mezőségen), úgy hogy br. Kirchbaum csász. főhadparancsnok 1708. aug. 29-én Apahidánál kelt nyílt rendeletében (melyet Udvarhelyre is megküldetett) fennen hirdeti, hogy Károlyit kiszorítván Erdélyből, kurucz had nincs többé az országban s a kik benmaradtak, nem kuruczok, hanem közönséges rablók és tolvajok gyanánt tekintendők, kik mint a közcsend háborgatói üldöztessenek és lakoltassanak.⁵⁾

1) Vm. ltr. Gub. acták II. k. 47. sz.

2) U. ott II. k. 48. sz.

3) U. ott II. k. 49. sz.

4) U. ott 51. sz.

5) U. ott 54. sz.

Ez az 1708-ik esztendei hadakozás nem igen érintette Udvarhelyszék területét; de a kárvallást Udvarhelyszék sem kerülhette el. A csász. hadakban szolgáló ráczok *Derset* és még néhány falut felverték, a lakosok felkelhetőit elprédálták. A hadparancsnok inquisitiót rendelt el Szebenben okt. 15-ére, melyre minden falunak 2—3 hites embert kellett beküldeni a káros emberek panaszaival, s a dersi predikátornak vagy mesternek is be kellett mennie.¹⁾

A prédálás kölcsönös volt mindkét részről. A kuruczok is ugyancsak vadásztak a labanczok, vagy a labancz urak kifosztására. 1708. folyamán történt pl., hogy Kurucz Jankó több társával egy Rabutin regementjebeli kapitány és egy »markotány« 12 lovát hajtotta el a fejezegyházi rétekről. A német tisztek gagyí *Pálfi Mihályon* keresték káruk megtérítését, azért, mert a kurucz hirt köteles lett volna hírül adni Segesvárra s mert a kuruczok állítólag *Gagyban* szállottak meg az elhajtott lovakkal és ott gazdálkodtak nekik. Pálfi Mihály azonban a kihallgatáson 53 tanú vallomásával igazolta, hogy az illető kuruczok *Gagyban* nem szállottak meg s oly sietve jártak, hogy lehetetlen lett volna őket megelőzni a tudósítással. A gubernium vizsgáló bizottságot küldvén ki udvarhelyi és más székbeli főemberekből, ezek megállapították, hogy a lóköttő kuruczok *Martonoson* szállottak meg és *Pálfi Ferencz* gazdálkodott ott borral, kenyérrel nekik, egy béna lovukat nála is hagyták s azt Pálfi Istvánnal gyógyíttatta. Pálfi Ferencz nem is jelent meg az idézésre a vizsgálók előtt Szebenben, hol a martonosiak és Pálfi Mihály megjelentek és tisztázták magokat. A bizottság azért Pálfi Mihályt és a gagyiakat felmenti a kereset alól s Pálfi Ferenczet a kár megtérítésére itéli, mint a kinek »interessentiaja volt a kuruczokkal, kik azon lovakat elvitték.«²⁾

Ezt az 1709. ápr. 27-én kelt ítéletet aztán a gubernium megküldi Udvarhelyszéknek, meghagyván annak végrehajtását Pálfi Ferenczen.

Hasonló kurucz zsákmánylás emlékezetét jegyezte fel Szeles János főbíró Udvarhely történetében. »Meghallja Jenei (másunnan ide származott istentelen prédáló kurucz zászlótartó), hogy *Ders* tájékán valami szekereken sok élést költöztetnének, csakhamar magához hasonló kuruczokat a városban maga mellé vészen s azon szekereket marhákkal együtt elfogják s ide a városba hajtják, a marhákat majd csak kótyavetyén eladják, ezeknek az árát más portékákkal együtt magok között felosztják, egy negyvenes hordó bort csakhamar megisznak, a hordót seprőstől egy asszonynek adják, hogy az seprőt kifőzze, a ki a seprő között 20 tallért tanált és így ennek minden fáradság nélkül legjobb rész jutott a prédából. . . . Ezért is a városiaknak kellett lakolni, mert végkép megszűnvén a kurucz világ, 10 esztendeig kellett kvártélyost (t. i. katona beszállásolást) tartani a városnak.« A felprédált szekerek a gr. Kornis Ferenczéi (talán inkább a későbbi gubernator Zsigmondéi?) voltak, a kihez 10 év

¹⁾ A gub. rendelete Udvh. székeknek. (Gub. rend. II. k. 56. sz.)

²⁾ (Eredetiye Udvarhely vm. ltr. Gub. act. II. 82.) Aláírva : Georg. Lázár, Joan. Daniel, Sig. Sándor, Sig. Korda, Mich. Cserei, Sam. Naményi. N.-Szeben, 1709. ápr. 27.

mulva a kvártélyozás terhének enyhítéseért fordulván a város, »megsajnálván a gróf az ártatlan népet, azonnal elszállította a kvártélyozást a városról.«¹⁾

Székely-Udvarhely városa polgársága tényleg kevésbé vett részt a Rákóczi-forradalomban, mint a szék nemes lakossága.

Szeles János, udvarhelyi polgár (a ki maga is kurucz-ellenes érzelmű) ezeket írja szülő városa kuruczairól:

»Az kurucz támadás Magyarországból Erdélyben harapóznán, ide is elérkezett annak magát kedveltető, s sok nyereséget ígő jó illatja, a melytől izgatvatván a szék részére hallgató lakosok közül legelőször is Kovács Isák kuruczczá léssen, ennek példáját követték nemcsak az azon részen levők mindnyájon, hanem sokan a városi rendből is. Az honn és a mennyiben kitelhetett igaz törvényes fejedelmeknek hívségében megmaradott városi rendet, az által-meg által-járó kuruczszág húzni s vonni kezdette, labanczoknak káromolván őket, hogy (a mint mondják vala) az haza szabadságáért fegyvert nem kötnének, még az városból költ kuruczok is, ha megharagudtak, ezt hánták szemekre az városi renden valóknak. De ezekről az innen költ kuruczokról méltó azt észrevenni, hogy zászló alá ugyan mindnyájon iratták magokat, de derék táborozást igen kevesen viseltek, mivel némelyeknek fegyverek, némelynek ahoz való kötössök, másoknak bátorságok nem lévén, kigondolt, színes mentségekkel a táborozástól szabadok voltak, hanem a közel lévő szász falukban olykor olykor lemenvén, ottan húztak, vontak, prédáltak, s ha egyebet nem kaptak, még a szekérről is a vasat leszedték, a mit gyűjthettek, az hátakon általvetőkbe hozták haza, ha elfogyott, újra úgy cselekedtek; az ilyen kóborlókat a szászok *laskás kuroczok*-nak neveztek volt, és ide heti vásárookra jöven, mutogatták a vastól megmelyeztetett szekereiket, ekkor ment közmondásba a *kopott löcs*.

A mint másutt, úgy itten is a városi nép minden jobb jobb ruházatját, házi eszközeit elrejtette, mert az tartotta magát szerencsésebb kurucznek, a ki effélet hamarabb magáévá tehetett, s becsületesebbnek, a ki maga hitványát cserébe adhatta érette. Az Varga-utczában egy városi ember elejébe jó egy csoport kuruczszágnak, a ki tisztnek látszott köztök: jere atyámfia (úgy mond) mutasd meg nékiünk Kínos felé az útát; amaz emberségtől is viseltetvén s magát vonogatni sem bátorkodván elindul, s mikor a Köveshágó tetején megmutogatta volna az útát, azt mondja a tiszt: vond le barátom a csizmátod s add ide; amaz azt feleli: uram köszvényes a lábam, s megárt az urnak a csizmám; de ez azt mondja; velem is szabad az Isten, hanem csak hamar add ide; amaz nem tudván tovább mit tenni, leül a dombra, levonja a csizmát, s maga felnyujtván a ló hátára, mezitláb jó vissza.

Legnehezebb volt a városi rendnek dolga, mikor a labanczok és a kuruczok egyaránt járták a várost, mert olykor napjában 3-szor is meg kellett hódolni, mivel ha reggel a kurucz beszállott, az ebédig alig mulatott, ha labanczot hallott erre jőni; ez ha ebédkor beszállott, délbe kiment, nagyobb erejű

¹⁾ Szeles János, Székely-Udvarhely története. Erdélyi Muzéum 1898. évf. 399. l.

kuruczságot értvén közelgetni: így változott sokszor napjában a rettegés és félelem.

Mind a két résznek mennyi ingyen való gazdálkodást kellett tenni, nevezetesen az előljárókat ajándékozni, hogy az alattok való népet zabolán tartsák, könnyen megtiltelhetni. Nagy Borbély János, a ki igen tehetős ember lévén, s az kuruczoknak kóborlását látván, nem sajnálotta azoknak tisztjeit magánál vendégelni, és azért a kurucz háború lecsendesedése után megfogattatván, militaris commissio elejébe állítatott; midőn examenre vitetnék, egy magyarul tudó káplár így szólítja meg: apa, mit egy helyen mondasz, mindenütt azt mondd; azután előállítatván, a commissariusok szemére hányják mennyit czimborált a kuruczokkal, mennyit vendégelte, és ajándékozta azoknak tisztjeit, a labanczokkal pedig nem annyira tartott s azoknak annyira nem kedveskedett s kérdik végtére, ha úgy volt-é, vagy nem? ha úgy volt, hogy merészelte azt cselekedni? Borbély János meg nem tagadta, hanem elé mutatván a karját, azt mondta: sőt ha innen parancsolták volna, hogy hust vágjak, azt is megcselekedtem volna a kuruczoknak, mivel szánván szegény hazámot, s a felprédáltatástól féltvén, azért édesgettem magamhoz a kurucz tisztteket, hogy bátrabban szólhassak velük, s előttek, és az alattok levőket biztabban zaboláztathassam: a mit a laboncz tiszteknek adhattam, azoknak is jó szívvvel kedveskedtem, de ezek regulásabb népek lévén, nem is kaptak úgy az ingyen való adományon; megvallom, a mit a labonczokkal cselekedtem is, nem oly nyilván cselekedtem, mivel ha a kuruczok azt megtudták volna, rajtom mint kétszín emberen, nagy csufúságot űztek volna, és így mind magamot a kártól, mind az várost a felprédáltatástól tovább meg nem menthettem volna, azért a mit a kuruczokkal cselekedtem, a városnak megmaradásáért cselekedtem. Második, harmadik commissio előtt is így folytatván szavait, békességben haza bocsáttatott.«¹⁾

A csász. hadak szerencsáját 1708-ban is nyomon követte az adóztatás.

1708. szept. 27-én a katonaság számára 300 szekér szénát rendel a gubernium a széktől Szebenbe szállítani.²⁾ Okt. derekán a gubernium a téli kvártélyban szállítandó katonaság élelmezésére Udvarhelyszékre kivet 2200 köböl búzát, 4500 köböl zabot, 2550 szekér szénát, 1400 mázsa hust.³⁾ Ez még nem volt az egész téli kvártélyozás idejére (6 hónapra, nov.—ápr.) kivetett adó, csakis előleges (anticipato) kirovás 2—3 hónapra, melyet aztán pótló és végleges kirovások követnek. Így már 1708. okt. 21-én 800 köböl búzát rendelnek a segesvári raktárba vitetni, s úgy a szebeni raktárba való szénát »éjjel-nappal siettetni«⁴⁾ hagyják.)

Az előlegesen kirovott élelmi szerek szállítása Maros-Vásárhelyre rendeltetett s a késedelem miatt neheztelő katonai főparancsnok kívánságára 1708.

¹⁾ Szeles János, Udvarhely története, id. h. 339. 1.

²⁾ Vm. ltr. Gub. act. II. k. 53. sz.

³⁾ U. ott k. n. vette a szék okt. 27. (55. sz.)

⁴⁾ U. ott 57. sz.

nov. 19-én azzal sürgeti meg a gubernium, hogy »külömben, ha érette valami kedvetlenség találja kegyelmeteket, magának s ne másnak tulajdonítsa.«¹⁾

Decz. 2-án kiróvják a téli hónapra még esedékes adót és pedig a fennebb említett »anticipato felvetett naturalékon kívül« 20 hordó bort, 8000 régi frtot, 3000 köböl búzát, 1884 mázsa hust, 5000 köböl zabot, 4500 szekér szénát; intvén a széket, hogy ossza fel a falukra és szedje be, »executorokat pedig magára ne várjon, a mely miá nagyobb kára és költsége következik a szegénységnek.«²⁾

Még ez sem volt elég az egész tél folyamán. 1709. jan. 24-én a katonaság számára hor-pénzt 1000 frtot vetnek ki a székre.³⁾ 1709. febr. 25-én »az ő felsége az hazában mostan bėjött militiaja és reclutai« (t. i. ujonczai) tartására ujabban kivet a gubernium Udvarhelyszékre 55 köböl búzát, 25 mázsa hust, 250 köböl zabot és 25 szekér szénát, melyet sürgősen kell beszedni és szállítani.⁴⁾ 1709. okt. 15-én a következő téli időre 500 köböl búzát, 1500 köböl zabot, 400 szekér szénát és 750 frt hus-pénzt vetnek ki a székre.⁵⁾

Ez a rendkívüli adóztatás, sarcolás a lappangó tüzet újra meg újra felszította. Az udvarhelyi nemesség még 1709. elején is gyűlésez titokban.

»Nagy csudálkozással értettük — írja 1709. márcz. 5. a gubernium — hogy ott Udvarhelyszéken igen nagy confluxus lött volna, mintegy 500 jó lovas fegyveres nemességből álló«, melyben »nemcsak az székbeli nemességnek kellett lenni, mert öltözeteket is elváltottatták, hanem másunnan valóknak is.« A gubernium, a főhadparancsnok kívánságára, a ki valamely »ártalmas praktikát és tumultualódást« lát ebben, elrendeli, hogy nyomozzák ki, hol volt az a »confluxus s az olyanokat mind eltávoztassa, mind pedig megakadályozza, mert ha kit mi talál az olyan miatt, magának tulajdonítsa.«⁶⁾

A Rákóczi-forradalom hullámai mindinkább lecsilapodván, a gubernium időt és alkalmat nyert a közigazgatás szervezésére is. A székeken 1708. végén gyűléseket rendel tartani, hogy a többnyire elhalálozás által megüresedett főkirálybírói tiszteket betöltsék. Udvarhelyszéket is felhívja a gubernium, hogy »Isten annyira való csendességet engedvén,« igyekezzék hova-hamarébb gyűlést tartani, és »jó régi bevett szokása szerint magok becsületes atyjokfiai közül az főkirálybírói hivatalra négyet választani,« a gubernium ajánlja *Korda Zsigmondot*, mint igaz atyjokfiát,⁷⁾ a ki ebben az időben Segesvárt a főhadi-biztoságot (inspectorságot) vezette.⁸⁾

¹⁾ Vm. ltr. Gub. rend. II. k. 58. sz.

²⁾ U. ott 59. sz.

³⁾ U. ott 69. sz.

⁴⁾ U. ott II. k. 75. sz.

⁵⁾ Vm. ltr. Gub. act. II. k. 93. sz.

⁶⁾ U. ott 78. sz.

⁷⁾ A gub. rendelete 1708. decz. 8. U. ott 61. sz.

⁸⁾ Gub. rend. 1708. decz. 28. (66. sz.)

A szék tényleg őt választotta főkirálybirájává, 1709. elején már mint ilyen működik.

A forradalom hullámai még le nem csilapultak teljesen, midőn új, ennél súlyosabb csapás sújtotta a Székelyföldet s az egész hazát.

1708. végén a pestist behurczolták Moldvából. »Valami gyergyai cigányok, kik a kuruczok elől futottak vala Moldovában, betegen kijövének Gyergyó-Szent-Miklóstra; ott meg is halának; egyiknek pokróczát más cigány gyermek elveszi, benne hál, az is megbetegedik, meghal, onnan a falusi emberekre is kihát a contagio.«¹⁾

A főkormányszék megteszi az óvintézkedéseket a ragály tovább terjedése ellen. Elzáratja a szorosokat, bevágatja az útakat, strázsákat állít, hogy Gyergyóból se ki, se oda be ne járjon senki. 1708. decz. 14-én rendeletet küld Korda Zsigmondnak, még mint főhadibiztosnak Segesvárra, hogy »a gyergyai passusra szorgalmatosan rávigyázzon, hogy egy ember is élete vesztése alatt onnan kijönni ne merészellen, különben, ha valaki kijönni comperialtatik, egyáltaljában meg kell halnia.«²⁾

Gyergyószék elzáratása 1709. telén is tartott, úgy hogy a szék teljesen kifogyván a sóból, a főkormányszék Udvarhelyszék által szállíttat a sófalvi kamaraháztól sőt »a vágásig«, hogy ott lerakják s onnan Gyergyószék szállítsa tovább.³⁾

Az óvintézkedések azonban hiábavalónak bizonyultak. A pestis csakhamar elterjedt Udvarhelyszéken is, úgy hogy a mirigyhalál miatt a katonaság is elkerülte a széket; annál inkább elhatalmasodtak a kóborló tolvajok, a kuruczság söpredékéből és a csavargókból összeverődött rabló népség, mely seregestől beköborolta a Székelyföldet.

Egy Fekete Vaszily nevű »tolvaj kapitány« rettegettette főkép Udvarhelyszéket 1709-ben. Ez Marosszékből »Udvarhelyre jöve, egynéhány napot üle a sok tolvajokkal, mind a városi embereket, mind a körül való nemességet megsacoltatván, számtalan prédával onnan elmene.« Azonban nem sokára Nagy-Sinkból elüzetvén »Fekete Vaszily, visszamene Udvarhelyszékre s mivel ott döghalál grassál s a német oda nem megyen portázni, ő ott vendégeskedik s prédálja a szegény falukot.«⁴⁾

A közbiztonság annyira megrendült az egész székben, hogy a lakosoknak vagyona és élete állandó veszedelemben forgott. A gubernium értesülvén arról, hogy egyes helyeken az erdőkben csavargók, rablók lappanganak, kik a falvakat megtámadják, kirabolják: 1709. ápr. 26-án felszólítja Udvarhelyszék tisztjeit és lakosait, hogy ha valahol ilyen rablókról értesülnek, azt a legközelebbi katonaság parancsnokának azonnal jelentsék.⁵⁾

¹⁾ Cserei M. históriája 429. l.

²⁾ Vm. ltr. Gub. act. II. k. 65. sz.

³⁾ U. ott 71. sz.

⁴⁾ Cserei históriája 427., 428. l.

⁵⁾ Vm. ltr. Gub. act. II. k. 81. sz.

A csavargók még 1709. nyarán is hatalmaskodtak a székbén, úgy hogy a gubernium ismételve szükségesnek látta a nyílt rendeletet kiadni 1709. jun. 26-án Udvarhelyszéknek, hogy a lézengőket, csavargókat, a kik kirabolják és hamis hitegetésekkel Ő Felsége ellen lázítják a népet, üldözzék és jelentsék be a legközelebbi katonai parancsnoknak s mindenki óvakodjék a csavargókat befogadni, vagy élelemmel ellátni, fő- és jószágvesztés terhe alatt.¹⁾

A kurucz szín alatt való garázdálkodás azonban még 1710-ben is tartott. »A tolvajok — írja Cserei 1710-ről — szerte-szélllyel sok prédálást tettek az országban, mint a farkasok, éczaka titkon rárohantanak a falukra s felprédálták.« Vezérek nevéből (Balika, Draguly, Fekete Vaszy, Kimpján Bukur) következtetve, ezek zöme oláhság volt.

Ez már nem tartozik a Rákóczi-forradalom történetébe: a zavarosban halászó elemek saját szakálukra garázdálkodtak.

Igazi hadakozás 1709. folyamán alig volt már Erdélyben. Károlyi Sándor próbált ugyan szerencsét a Királyhágónál feltartóztatni a Váradot éléssel ellátni Erdélyből kiment br. Kirchbaum tábornokot, de a németek átvágták magokat a sánczokon s Károlyi nem jött Erdélybe, a kurucz-kapitányok pedig kisebb hadakkal kevés szerencsével működtek.²⁾ Pekry Lőrincz meghalt 1709. Máramarosban.

A gubernium és főhadparancsnokság erélyes intézkedései következtében mindinkább elszűnt a harez s lassanként lecsendesültek a kedélyek s 1709 folyamán »szaporán kezdének hazajönni az erdélyi kuruczok Molduvából gratiára,« közöttök Ugron János. 1710-ben is »felesen jövének haza a kuruczok Magyarországból, Molduvából, Havasalföldéből.«³⁾

A gubernium 1709. elején összeiratja Udvarhelyszék tisztjei által a székből kuruczságra elment és odamaradt jobbágyok névsorát. A homorod-szt.-mártoni és karácsonfalvi járásban kilencz faluból hiányzott 17 jobbágy.⁴⁾

Steinville tábornok, a ki az 1710-ben elhunyt Kirchbaum után Erdélybe főhadparancsnokul küldetett, bejövetele után csakhamar (jun. 20.) kihirdettette »az ő felsége grátiáját az elbujdostak hazájokban való recipiálása felől.« Csikszék tisztjei megírják ezt a »tek. nagys. s nemz. Erdélyből Moldovába magokat recipiált magyar kedves atyánkfainak,« kérvén és intvén őket, hogy »ezen alkalmatosságot meg ne vessék, minden bizonytalan, in contrarium fujdogáló haszontalan reménységekhez ragaszkodván, mint eddig.«⁵⁾

Már a reménység sem soká tarthatott, mert a forradalom az anyaországban is szünőfélben volt. A mit el nem végezhetett az ellenség fegyvere

1) Vm. ltr. Gub. act. II. k. 90. sz.

2) Cserei list. 426. l.

3) U. ott 435. és 449. l.

4) Székely Okltr. VII. k. 143. l.

5) 1710. szept. 9. (Székely Okltr. VII. k. 151. l.)

s az ezüstpénz elfogyásával a rézpénz elértéktelenedése: bevégezte a pestis, mely megdöbbentő számmal szedvén áldozatait, minden további harcztól elkedvetlenítette a szabadságharcosok megfogyott seregét. Rákóczi kiment Lengyelországba s Károlyi Sándor megkötötte a szatmári békét 1711. május 1-jén, mely kegyelmet biztosított a kuruczoknak, szabadságot hazatérésre a kibujdosottaknak, megerősíti az ország alkotmányát stb. Az erdélyiek részéről is aláírták 11-en, köztük az udvarhelyszéki Daniel József és István.

A bujdosók hazatértek; de itthon a béke áldása helyett szomorúság várta őket: pestis és marhavész. Hiába volt minden óvintézkedés, a pestis 1710—11. folyamán is dühöngött.

A gubernium 1710. nov. 11-én Udvarhelyszéken is eltiltja a vásárokat, »minthogy eddig is efféle confluxusok miatt esett a pestisnek annyira való terjedése.« Eltiltották a kereskedőknek a falukon való kereskedést is.

Ugyanazon nyílt rendeletben a katonaság kihágásai megakadályozása céljából kihirdettetik, hogy akár német, akár rácz katona passus nélkül járni ne merészeljen és az ez ellen vétőket mindjárt arestálják és a legközelebbi parancsnokhoz vigyék.

A bujdosókat most már jutalommal is kecsegtetik vissza, elrendelvén, hogy »a sok, Oláhországba és török földre bujdosott haza lakosai földrükre visszatérhessenek: publicálják, hogy egy évre, vagy ha kívántatik továbbra is, minden adó és contributio alól felmentetnek.«¹⁾

A pestis miatt a nép az adózásban is akadályozva volt. 1710. okt. 2-án előzetesen kivetnek Udvarhelyszékre a katonaság első 3 havi téli szállására szükséges élelmi szerekre 2550 frtot, 2000 köből búzát, 3500 köből zabot, 1200 szekér szénát,²⁾ nov. 1-jén 68,000 frtot.³⁾ Rengeteg összeg és nagy teher abban az időben, melynek behajtása akkor még nehezebb volt, mint máskor. Így pl. 1711. febr. 23-án a gubernium azt rendeli, hogy mivel már az Udvarhelyszékhez tartozó két Oláhfaluban a pestis annyira szünt, reájok is vessen ki 500 r. frt adót, de terményadót semmit.⁴⁾

A vásártartást még 1711. márcz. 7-én is eltiltja a gubernium a tavaszi napéjegyenyig.⁵⁾ De szükség törvényt ront: a nép a vásárt, fegyverrel fenyegetőzve, erőszakkal is megtartotta. A gubernium márcz. 12-én felháborodását fejezi ki Udvarhelyszék azon engedetlensége felett, hogy a sokadalmat felszabadították, kik merészték azt tenni? és vizsgálatot rendel el, hogy kik voltak azok, a kik fegyverrel fenyegetőztek? és azok elfogatását rendeli s tudósítást a guberniumhoz.⁶⁾

¹⁾ Vm. ltr. Gub. act. III. k. 10. sz.

²⁾ U. ott 9. sz. és 14. sz.

³⁾ U. ott 14. sz.

⁴⁾ U. ott 15. sz.

⁵⁾ U. ott 17. sz.

⁶⁾ U. ott 18. sz.

Tavaszi felé némileg megcsendesedett a pestis, a miért a gubernium a nemeseket illető só kiadása végett összeállítani rendeli a lajstromot, hogy kinek járt ezelőtt »nemes darabjok« az aknákról.¹⁾

A nyár folyamán a pestis újra erősebben dühöngött, a miért is a gubernium elrendeli, hogy Isten haragjának kiengesztelésére buzgón imádkozzanak s jobbják meg erkölcsüket. Eltiltják a pestises helyekkel való közlekedést. A kereskedés végett vagy egyéb okból utazni kénytelenek a helybeli parancsnoktól vett útlevelel járjanak. A tisztek pedig havonként informáltassák magokat s tegyenek jelentést a pestis terjedése, vagy szűnése felől.

Hozzájárult időközben a marhavész; effelől is jelentést kíván a gubernium 1711. szept. 12-én.²⁾

Ennyi csapás sujtotta porba a szegény hazafiakat a múlt század elején a Rákóczi-forradalom alatt: háború, dögvész, pestis, a mely megtizedelte a lakosságot s nyomorba hajtotta a megmaradtakat. Magyarországon összeszámtatták az áldozatok számát, hogy »mennyi emberek esének el ebben a revolutioban s úgy találtatott, hogy pestisben holtanak meg háromszáz és tizezeren, fegyver miatt pedig 85,000-en. Erdélyben még ugyan — írja Cserei 1712-ben — senki számban nem vette, mivel a pestis mai napig is meg nem szüint, de gondolom, nincs héja a százezernek, kik eddig a pestisben megholtanak; bizony fegyver miatt is sok ezren hullottak el.³⁾

Udvarhelyszéken már 1710-ben 18,000-re tették a pestisben elhaltak számát.⁴⁾

A marhavész miatt pedig három millió forintnál több kár esett Erdélyben, úgy hogy sok helyen nem is szánthattak, vethettek az emberek a marha szűke miatt, melynek ára igen megdrágodott. A mi megmaradott, elvitte »a rettenetes portiozás.«⁵⁾

Méltán sóhajthatott fel az egykorú székely történetíró, a jó Cserei Mihály, hogy »rettenetes nagy ítélete Istennek rajtunk, még sem térünk meg!⁶⁾

¹⁾ Vm. ltr. Gub. act. VII. k. 31. sz.

²⁾ Kelt Megyesen, 1711. szept. 12. U. ott 28. sz.

³⁾ Cserei hist. 474. l.

⁴⁾ U. ott 441. l.

⁵⁾ U. ott 475. l.

⁶⁾ U. ott 475. l.

HARMADIK FEJEZET.

A Rákóczi-forradalomtól a székely határőrség szervezéseig.

1711—1762.

A Rákóczi-forradalom és az azt befejező szatmári békekötés elvben nem változtatott Erdély alkotmányán. A béke-okmány egyik pontja biztosítja Magyarországot és Erdély alkotmányát.

De Erdély kormányformája a gyakorlatban mégis némi változást szenvedett. Az első gubernátor gr. Bánffy György 1708. nov. 13-án meghalván, a bécsi kormány a gubernatorságot nem töltötte be egészen 1713-ig, midőn az új király (III. Károly) a ref. br. Wesselényi István, a többség jelöltje helyett, a csak tanácsossá jelölt kath. gróf Kornis Zsigmondot nevezte ki kormányzóvá.

Időközben a fejetlen és csonka guberniumból és ujonnan választott tagokból, összesen 16 főből álló ú. n. »királyi-deputatio« igazgatta Erdélyt. Ennek feladata volt a háború ütötte sebeket orvosolni s a megbomlott rendet helyreállítani. Ez a pestis miatt ott hagyta Szebent és többnyire Medgyesén székelt.

Ehez a kir. deputatiohoz folyamodik Udvarhelyszék 1711. jan. elején bajai orvoslása és közterhei enyhítése végett. Követül küldik e végett Meggyesre Sebessi Jóbot, utasításban adván neki 1. hogy a székely natio főtiszteivel együtt működjék a szék javára; 2. hogy a tolvajoktól, kik egynehány év óta sokat zaklatták, rablották a széket, megoltalmaztassanak; 3. a salétromfőzetés terhe könnyebíttessék, mert míg az egész szász nemzetre 60 mázsa vettetett, Udvarhelyszékre magára ugyanannyi; osztassék szét az egész székelységre s az ő részük pénzzel váltassék meg; 4. a magazinokba való búzaszállítás ügye rendeztessék.¹⁾

Ezekre vonatkozólag kérvényeket adnak be a kir. guberniumot helyettesítő kir. deputatiohoz.

Egyik főpanaszuk, hogy nyaranként a tolvajok és rablók szabad prédája székük, minthogy a pestis miatt az utóbbi két év alatt katonaság nem igen forgott köztük. Erre nézve a katonai főparancsnoksághoz utasítatnak. De a tavasz kinyíltával (máj. 12.) maga a kir. deputatio is ad ki rendeletet a katonai főparancsnokkal egyetértőleg a »tekergeknek lézengési«, a latrok és tolvajok ellen, hogy mindenki utlevéllel járjon. »Valahun afféle kóborlók, prédálók vagy fosztogatók és csak lézengők vagy csavargók hallatnak is passus nélkül... megfogják és az közelebb való commendanshoz vigyék.« A városok és faluk bírái területükön vigyázzanak és ne tűrjenek kóborlókat. »Különben valamely

¹⁾ Sebessi Jób instructioja (Székely Okltr. VII. 170. 1.)

A *köznemese*k (kik alatt a lófók és armalisták értendők) a királyi deputatio elé terjesztették sérelmeiket (bizonyára még 1710-ben). A *főnemese*k¹⁾ arra részletesen válaszoltak s ennek alapján hozott a *kir. deputatio* végzést.

A köznemesek kéri, hogy nemesi szabadságuk alapján az adótól mentesítsenek, minthogy »más hozzájuk hasonló szegény nemes embereket a nemes szék immunitálta«.

A »főnemesek« (nem főurak, hanem a nagyobb birtokú »igaz nemesség«: »vera nobilitas«) azt replikázzák, hogy a kétségtelen nemesek, ha csak félrovataltól adózó jobbágysági találtattak is, szabadságokban mindaddig megtartattak, a 2 vagy 3 ős adózó jobbágysági nemest nem vetették adó alá, de mikor gabonát, zabot kellett a magazinokba szállítani, vagy hirtelen való pénzbeli kirovás jött a székre, a főnemesek magukat is megrovták, mely szinte felülmulta az ökörszám után való teherviselést. Kéri azért, hogy a nemesi »régii szabadság még ez kicsin megmaradott szikrácskáját gratiose megmarasztani méltóztassék«.

A kir. deputatio végzése az lett, hogy a mely nemes embernek, akár armálisos, akár lófó legyen az, 12 ökörről adózó jobbágysága van, (»mely 6 szabad székely tulajdonában lévő ökröt tézzen«) személye szerint adózni nem tartozik, a kinek annyi nincs, pótolni tartozik, »mert az nemesi szabadság senkit is, ha jobbágysága nem adózik, a contributiotól nem immunitál«. Megjegyzik, hogy 12 ökörről adózó jobbágysági nemes emberen olyan értendő, a kinek 3 (de nem szellérből, vagy cigányból álló) adózó jobbágysága van.

Panaszolják továbbá a köznemesek, hogy a szék »sokakat nemes uraimék közül« felmentettek a közterhek alól, »hogy mi szegény nemes emberektől azoknak az ő terheket viseljük«.

A főnemesek válasza az, hogy közszolgálatokért közakarattól történt s csak 87 ökör számig. A kir. deputatio végzése, hogy »valaha ki magát mentségnek színe alatt az ő felsége adójától kivonni ügyekezék«, szabadságát veszítse és jobbágyságra vettessék, »valakik pedig az *urak*, *főrendek*, vagy *nemese*k közül afféle mentségest« kezök alatt tartogatnak, a főtisztek 50 frtra büntessék.

Panaszolják továbbá a köznemesek, hogy némely nemesek »magok jobbágyságukat ura adta ökörről« mentesítik az adótól.

A főnemesek azt felelik, hogy csak béreosszagra adtak ökröket nekik, a magoké elpusztulván a háborús időben.

A kir. deputatio adó alá veti az ilyen jobbágyságok által használt ökröket is, mivel nem lehet, hogy azok után »sem ura, sem a jobbágyság ne adózzék«.

Felpanaszolják azt is, hogy az adóösszeírás igazságtalanul történik kiküldött biztosok által.

¹⁾ A »főnemesek«, »főrendek« alatt Székelyföldön nem mágnás, főúr értendő, hanem birtokos nemes; a főurakat »urak« kifejezéssel jelölték. Így pl. ugyanezen okiratban ez áll: »valakik pedig az *urak*, *főrendek* vagy *nemese*k közül« stb.

A főnemesek válasza az, hogy a községek saját összeírásában nagy csalárd-ságot tapasztalván a marhaszám feladásában, kiküldött biztosok által látták igazságosabbnak az összeíratást; de ezek is követvén el visszaélést, a csalárdokra büntetésül nagyobb terhet róvtak. Csak azért panasznak ez ellen, mert eddig ők »magok többire mindenkor perceptorok, commissariusok lévén, fizetést is kívántak, magokat is immunitálták, a székéből felette igen meg is hiztanak némelyek«, mely visszaélések miatt elesvén a megbízatástól, azért panasznak.

A deputatio végzése, hogy a csalárd adóösszeírók nagyobb büntetésre méltó és ítélendők s a kik kihagyattak a lajstromból, beirassanak s büntetéssel sulytassanak.

»Ezt is fájdalmason említhetjük« — panaszzák továbbá a kismemesek — »hogy molnárok s majorok majd csak semmiben nem contribualnak, csak ingyen élődnek.«

A főrendek azt felelik, hogy »magok az adózó rendek sokszor azon instáltak, hogy afféle falu közt füstí nélkül való molnárok, úgy hasonló majorok is föl ne írassanak, mert itt mü köztünk igen sűrű és csaknem egymásba ragadó malmok lévén, ahoz képest igen kicsin hasznunk is« s alig kaphatni beléjük molnárt. Kéri az az adómentességet ezekre és a hasonló állapotu majorokra (szegény, más országból oda származott ideiglenes zsellérekre) nézve továbbra is fentartani, nem számítván az utóbbiak közé az »ős oláhot« és a »megrögzött« zselléreket.

A kir. deputatio végzése az lett, hogy a molnárok jövedelmök és marhájok, úgy a majorok és oláhok s más jobbágyok és zsellérek marhájok szerint adózzanak; más senki szolgaság ürügye alatt nem menthető fel, csak tíz ház jobbágyból álló jószág után egy-egy jobbágybíró s a három vallás (ref., kath., unit.) egyházaknak egy-egy embere.¹⁾

Az udvarhelyszéki különböző rendek eme versengése felkölti érdeklődésünket megtudni, hogy minő lehetett a számarány közöttük. Kielégíthetjük ezt Udvarhelyszék 1712-iki lustrumából, melynek összegezéséből kitünik, hogy összeíratott s székben falvak szerint összesen nemes család 211, armalista 62, lófő 2087, darabant (poxidarius) 364 és 77 zetelakai kiváltságos.²⁾

Bizony csekély szám annyi közteher viselésére.

Látjuk ebből s a fennebbi érdekes adózási versengésből, hogy az adózási terhek a Rákóczi-forradalom lezajlása után is igen nyomasztók voltak, melyek alól mindenki könnyebbítést keresett. Rendetlenségek (jogtalan adóztatások) ezután is fordultak ugyan elő, de ezeket a kir. deputatio tudomására jutott esetekben (folyamodványokra) igyekszik orvosolni. Így 1712. febr. 10-én elrendeli a széknek, hogy néhai *Firtos* Gergely özvegyét, *Tarczafalvi* Barbárát,

¹⁾ Székely Okltr. VII. 160. l.

²⁾ U. ott. 189. l.

mint a kinek hat adózó jobbágya van, adóval ne terheljék; thordátfalvi *Nemes Ferenczet* is — három adózó jobbágya alapján — felmenteti ugyanakkor.¹⁾

A szék évi adóösszege a szerint hullámzott, hogy mennyit vetettek ki az országra. Az adót rendszeren a téli hat hónapra vetik ki és szedik be, úgy hogy szeptemberben vagy októberben előzetes összeget (in antecessum) vetnek ki a 3 első hónapra (nov., decz., jan.) s januárban aztán a második 3 hónapra (febr., márcz., ápr.).

1711-ről ezeket az adóösszegeket ismerjük: 1710. nov. 1-jén kivetettek a székre 68,000 frtot. 1711. jan. 26-án sürgetik az ebből még befejezetlen hátralékot s a 3 utolsó téli hónapra kívánnak 10,250 régi frtot, 7 mázsa hust, 2000 köből búzát, 3055 köből zabot és 2300 szekér szénát, s Rozenzweig főcommissariusnak 35 köből zabot (extraordinarie).²⁾ Őszre fordulván az idő, 1711. szept. 19-én a téli kvártélyos hónapokra szükséges katonatartásra kivetnek Udvarhelyszékre 4600 régi frtot, 1200 köből búzát, 2266 köből zabot, 1133 szekér szénát.³⁾

1712. jan. 28-án kiróvnak a székre 14,100 régi frtot, 1572 köből búzát, 1290 köből zabot, 606 szekér szénát, 2 mázsa hust, 2 vágó marhát, 159 hordó bort. Oláhfalura ebből 400 frtot róvnak.⁴⁾

1712. okt. 3-án 6782 régi frt adót, 1261 köből búzát, 2740 köből zabot, 1034 szekér szénát, 4 hordó bort, 3 mázsa hust és 2 vágó marhát vetnek ki Udvarhelyszékre.⁵⁾

1713. nov. 2-án 11,048 régi frtot, 942 köből búzát, 1859 köből zabot, 892 szekér szénát, 5 hordó bort, 2 mázsa hust, 2 vágó marhát.⁶⁾

1714. febr. 6-án 12,760 régi frtot, 631 köből búzát, 540 köből zabot, 270 szekér szénát.⁷⁾ Az új gubernator (gr. Kornis Zsigmond) számára még 25 köből búzát, 25 köből zabot, 12¹/₂ szekér szénát.⁸⁾

1714. ápr. 7. még 232 köből zabot, és 116 szekér szénát vetnek ki az Udvarhelyszéken lévő lovas katonák számára.⁹⁾

Így megy ez a következő években is hullámzóan, hol több, hol kevesebb összegben, de mindig igen jelentékeny számban, mely bizony az adózó nép erejét nagyon igénybe vette.

Általában az adóügyek dominálják a szék közéletét. Nagyobb hullámokat verő közügy ritkán történik a Rákóczi-forradalmat követő években. A szék és

---

¹⁾ Mindkettő a vm. ltr. Gub. act. III. k. 38—39. sz.

²⁾ A kir. deputatio rendelete Medgyes 1711. jan. 26. (Gub. act. III. 14.)

³⁾ Vm. ltr. Gub. act. III. 29.

⁴⁾ U. ott 36. sz.

⁵⁾ U. ott 47. sz.

⁶⁾ U. ott 56. sz.

⁷⁾ U. ott 57. sz.

⁸⁾ U. ott 59. sz.

⁹⁾ Székely Okltr. VII. 197. Az összes székelyek adója ekkor 50,000 frt, 2500 köből buza, 2000 köből zab vagy 1000 szekér széna volt. (U. ott 198. 1.)

székvárosa ugyancsak nyögött a katonaság eltartásának terhei alatt. Erről így ír a közel egykorú udvarhelyi krónikás Szeles János:

»Végképpen megszűnvén a kurucz-világ, 10 esztendeig kellett kvártélyost tartani a városnak.

De nem tartották elégségesnek ezen 10 esztendő alatt a kvártélyozásnak terhét az elnyomorodott városi népen, hanem minden általjáró militziát ingyen való gazdálkodással kellett befogadni, és minden fizetés nélkül elébb költöztetni, a többi között Schram nevű főstrázsamester 300-ad magával, Acton kapitány németekkel és ráczokkal még többel errefelé utazván, és az városban megszállani szándékozván, hogy ennyi nép által okoztatható romlást elfordítsanak magokról a lakosok, kéntelenítettek igen drágán vett lóval Schram elibe menni, és aztot bémutatván, s a városnak is szörnyű inségeit átaladván, arra kérni, hogy másutt méltóztatnék megszállani, a mint hogy azon úttal mind a két seregnek itten való megszállásától megszabadúlt a város.

Az hosszas kvártélyozásnak súlyos terhét tovább nem szenvedhetvén, az város megindult annak könnyebbitésébe, és éppen gróf Kornis Ferencz urat kellett íránta megtalálni, a ki értvén panaszát az városnak, szóval így felelt: azt atyámiai az én szekereimnek s marháimnak felprédálásáért szenvedni a város. Így megtudván a város követjei, miért kellett ezen nagy igát szenvedni, volta képpen tudósítják a grófit, hogy 10 vagy 12 emberen kívül senkinek abban a prédában része nem volt; megsajnálván az gróf az ártatlan népet, azonnal elszállította a kvártélyost a városból.

Ezen 10 esztendő elfolyása alatt volt itten amaz híres jó *Szántimor* generalis, a ki a kurucz prédálásból még ki nem épült, és a döghaláltól s evvel együtt járó szükségétől egyszersmind elnyomattatott városnak a büntetés helyett Istentől gondviselésül adatott volt, mert a mirigyeknek Botos-utca végiben ispotályt készítettett, az oda rekesztetett betegekre a regiment borbélyával gondot viseltetett, a kiknek a házoktól tápláltatásra való módjok nem volt, azokat kenyérral, étellel, itallal segítette, minden bizonyos órában a szegényeket a ház eleibe gyűjtette, és kinek kinek egy czipót adatott, mivel pedig a czipót nagy szotytorban hordozták, innen vagyon most is a *Szántimor szotyrának* fenn a híre.

Látván a jólékü generalisnak ilyen istenes cselekedét, a körül való nemesek kiki tehetsége szerént gabonát küldött nékie, a többi között nagy (t. i. idősb) *Ugron* János egy 6 ökör után való vasas lajtorjás szekéren annyi zsák buzát küldött, a mennyi a szekérre reá fért; az falukról a szegénység, kivált ha mirigyeknek érzette magát, legottan a város felé indult, némelyek az útban megholtak, mások béeérkezvén, a piaczon a varga-szín alatt vertek szállást magoknak, a hol némelykor 3 és 4 feküdt halva, ezeket a város bírája az város költségén temetette el, némely halottnak a nagy szükség mián rágott fű találtatott a szájában.

A kurucz-világot és azután következő dolgokat végezzük el a jó Szántimor-nak historiájával. Igen szerettette magát Szántimor nemcsak a városi, hanem a külső falusi nemes, és úri renddel is; egykor azért elhívják a nemes emberek

medve hajtani a máréfalvi havasra, a hol is elrendelvén a lest, Nagy Ugron János maga mellé marasztalja Szántimort; midőn észreveszi Ugron János, hogy a medve nem messze volna, javasolja Szántimornak, hogy a fára hágjon fel; fel is hág s azalatt meglátja a medvét arra felé jőni, s azt mondja Szántimor: Ugron uram ez a fa mozog (megijedt volt t. illik a medvét meglátván és reszketett); nem mozog (felel Ugron János) kegyelmes uram, hanem fogja meg jól az ágat, s azonban a medvére kisüti a puskát; a roppanásra Szántimor leesik a fáról; sokszor jó kedvében mondta azután, ha engemet lőtt volna meg Ugron János, nem eshettem volna nagyobbat, mint a mekkorát estem, mikor a medvét lőtte.«¹⁾

A kurucz-világ emléke még sokáig nem hagyta nyugton a kormányköröket. Még 1713-ra is ezt jegyzi fel Udvarhely múlt századi történetirója:

»1713. A kurucz háború végképen lecsendesítetvén, de még *Rákóczi Ferencz* életben lenni hallattatván, azért valami új háborúnak félelmétől tartván az ország, a *Székelységen* a fegyvert mind elszedettette, halálos büntetést tévén fel mindennek, a ki elé nem adná. *Gyergyóban* egy ember igen szép pár puskájától magát megfosztatni sajnálván, a csűrnek szalma fedelébe aztat elrejtette, de kinyilatkozván, azon ember elfogattatott; az fegyverek és más dolgok iránt pedig ide *Udvarhelyre* ezen esztendőre militaris és provincialis commissio rendeltetvén, a militia mellé egész Székelységről a főbb főbb tisztek ide gyűltek, a kik által azon szoros parancsolatot általhágó ember (másoknak is példájára) halálra sententziáztatott, de a hóhér, a ki végbe vigye, nem volt, hanem egy czellengő cigányt melléje állítanak, hogy felakaszsa, annak az földesura is itten lévén szólani kezd a hadi tisztnak, hogy az ő jobbágyaival ne akasztassék fel; a hadi tiszt azt feleli: ez uram hamar meglészen, azután haza mehet, és olyan jobbágya lehet kijednek, mint eddig volt, s ugyanazon cigány által a híd végénél egy horgas fűzfára akasztatott fel.«²⁾

A kurucz-világ visszatérésének rémképe pedig csak visio volt. A kimerült ország néma és csöndes volt, mint zivatar után az elcsöndesedett tenger. Az ősi virtus kisebb dolgokban adott magáról életjelt. Így 1711-ben az udvarhelyi ref. collegium diákjai keveredtek farsang utolján valami verckedésbe, a mely egy ember életébe és a diákok elfogatásába s néhány hónapi fogságba került, míg nem kiszabadulhattak.

Az esetet Szeles János így beszéli el:

»Húshagyó kedden estve öletett meg *Varga Mihály* nevű ifjú legény, nagy gyanú volt, hogy kálvinista deákok által, mely mián ezek közül egy néhányan el is fogattatak, azok tudni illik, a kik az eset után mentek bé a collegiumban, de hosszas törvény után mind megszabadultak. Való ugyan az, hogy azok voltak fő indítói s folytatói a veszekedésnek, hanem *Varga Mihály* háttal kezdvén visszamenni a *Sigmond Márton* házához (melyben most

¹⁾ Kiadva az »*Erdélyi Múzeum*« 1898. évf. VII. f. 400. l.

²⁾ Szeles János krónikája. (Erdélyi Múzeum 1898. évf. 588. l.)

Zakariás János lakik), a kis kapu küszöbiben megakadván, hanyattá esett, s akkor üttetett halálosan mejjbe, azalatt hallatott ilyen szó: Megadam az ilyen adta deáknak. Több okkal együtt ez igen megkönnyítette a deákok dolgát, annyival is inkább, hogy az akkori bírónak a szolgája a veszekedésben ottan lévén, azon az éjjel úgy elment az városról, hogy soha híre se hallatott, azért a felyül mondott szókra nézve erre ment a gyilkosságnak nagyobb gyanúja. Eddig az esztendeig a professor a pap mellett lakott, de hogy jobb móddal viselhessen gondot e collegiumra, megcserélvén *Dósa Mihálylyal* a jószágot, épen a collegium mellé jött lakni.«¹⁾

Az esetet tényleg nagy port vert fel Udvarhelyen, a melylyel a szék és a gubernium is hónapokig foglalkozott.

A gubernium 1711. márcz. 7-én azt rendeli a széknek, hogy a gyilkosság részeseit nyomozzák ki és adják a tisztek kezébe, vagy olyan felügyelet alatt tartásák, hogy a törvény elől odébb ne álljanak, »különben kegyelmetek nehéz számadásra rekesztetik érette, sőt az egész collegiumnak is busulása lesz miatta.«²⁾

Márcz. 22-én meghagyja a főkormányzék, hogy az elfogott deákok dolgában járjanak el törvény szerint és tudósítsák a kormányt is.³⁾ A szék a deákokat elfogatta és inquiraltatta. A deákok ártatlannak vallották magokat s folyamodtak szabadon bocsáttatásukért kezesség mellett a kir. gubernialis deputatiohoz is. A gubernium pártjukat fogta (május 1-jén)⁴⁾ s meghagyta, hogy mivel »a Varga Márton fiának megöletése alkalmatosságával megfogatott deákoknak processusa« felebbezés miatt függőben van, gondoskodjanak, hogy juniusban derékszék tartassék és végleges ítélet hozassék, hogy ha felmentetnek, ne szenvedjenek »az arestum alatt haszontalanul.«⁵⁾

Perük még tovább huzódott, úgy hogy jul. 4-én végre elrendeli a gubernium a fogságban lévő deákok 500—500 frtnyi kezesség mellett való szabadon bocsáttatását, úgy hogy a törvényre ismét előállíthassák őket a kezések.⁶⁾

Végre is a felperes Varga Márton semmit sem tudván ellenök bizonyítani, a deákok (mint ma mondanók: »bizonyítékok elégtelensége miatt«) fölmentettek.

*

A kurucz világ hullámai lassanként lecsillapodván, Erdély kormánya is visszanyerte rendes formáját, miután gr. Kornis Zsigmond 1713. tavaszán gubernatorrá kineveztetett. Az országgyűlések sorozata is megkezdődött az 1712. nov. 14-ére, majd 1713. febr. 27-re Meggyesre hirdetett, de jun. 25-ére

¹⁾ Erdélyi Múzeum 1898. évf. 591. l.

²⁾ Vm. ltr. Gub. act. III. 16. sz.

³⁾ U. ott 20. sz.

⁴⁾ U. ott 22. sz.

⁵⁾ U. ott 25. sz.

⁶⁾ U. ott 27. sz.

Szebenbe áttett és elnapolt országgyűléssel, melyet a következő években sűrűn követtek a többiek.¹⁾

Udvarhelyszék közállapotára élénk világot vet az országgyűlésre küldött követeknek utasítása.

Az 1714. jan. 6-ára Szebenbe hirdetett országgyűlésre *Sebesi Jóbot, Orbán Eleket* és *Markó Sándort* küldi követül a szék a következő utasítással, a melyben felsorolt panaszokat részben már 1711-ből is ismerjük:

1. A székely főtisztekkel és követekkel együtt működjenek.

2. Sürgessék a Rákóczi-forradalom előtt katonai magazinokba adott gabona visszatérítését.

3. A Herbeville bejövele (1705) alkalmával felét fizetvén a székelyek az egész ország adójának, Udvarhely fizetett 211,000 frtot: az elbujdostakért a szék tisztei kölcsön-pénzből fizettek: »engedje meg az nemes ország az akkori restantiák felszedését«.

4. A salétromfőzés alól való felmentést kérnek, mert már arra való alkalmas földet sem találnak, annyira ki van aknázva a székben arra alkalmas föld, még »az urak, főrendek, nemesek curiájában is«.

5. Az adó nem kevesbedik, hanem növekedik s a szék némely lakosai a teherviseléstől elszakadásra törekednek, így a parajdi sóvágók, s a két oláh-falviak. Kérik, hogy mindkét rész a szék terhei viselésére visszacsatoltassék.

6. A perfolytatás késedelmezése orvoslását kérik.

7. A nyári (volans) kvártélyozás alatt adott széna is számíttassék be az adóba.

8. A kvártélyozás alatt a nemes emberek házaira is gyakorta történő beszállások szüntettessenek meg.

9. A szegénység a nagy adót nem bírván fizetni a terminusra, az executiok a tiszteket terhelik: orvosoltassék, hogy ne a tisztek és adófizetők, hanem a hátralékosok szenvedjenek.

10. A szegénység a kvártélyozó katonaság sokféle szolgálmánya alól mentessék fel.

11. A só- és vasszállító szegénység és a kádárok Brassóban és más városokban szerfelett vámoltatván: orvosoltassék.

12. A búza és széna adóban (mert gyöngén termett a mult nyáron) nagy válogatást tesz a katonaság: orvosolják.

A Csík felől való határ villongást szüntessék meg. Orvoslást kérnek az ellen is, hogy náluk a serfőző üstöcskék és pálinkafőző lombikok »braxatoriak« (szeszfőzők) neve alatt írtak össze s így akarnak újabb adó alá vonatni, holott a nép azokon csak a maga szükségére s nem kereskedésre főz egy keveset.

¹⁾ Udvarhelyszéket meghívja a kir. deputatio 1713. febr. 12-én febr. 27-ére Meggyesre, jun. 6-án jun. 25-ére. (Vn. ltr. Gub. act. III. 50., 54. sz.)

Ezeket az orvosolandó közügyeket bizza követeire Udvarhelyszék 1713. decz. 30-án Beta falvában tartott székgyűlésén.¹⁾

Az országgyűlési végzések között nyoma van annak, hogy Udvarhelyszék sérelmei részben orvosoltattak. Az 1714. jan. 6. szebeni országgyűlés pl. a commissariatust visszaállította s a székelység biztosított, hogy a főcommissarius (gr. Kornis István) mellé »a natioból is fog tételni másszor adjunctus commissarius«. *Udvarhely- és Bardóczzsék* havasai iránt (Csíkszékkal való határvillongása elintézésére) biztosok rendeltettek ki. Nemes ember, ha két jó adózó jobbágya nem volt, adó alá vettetett. Ennek következtében az ú. n. egy-házi (t. i. egy házhelyi) nemesek s a székely primipilusok és pixidariusok adó alá estek. A brassaiak a sóvámolásról mutassák elő privilegiumokat. A májusi szebeni diaeta intézkedett a salétromfőzésről is.²⁾

1714 végén egy világtörténeti esemény Udvarhelyre vonatkozó részéről értesülünk abból az utasításból, melyet a szék a guberniumhoz küldött kövétének kénosi *Sándor* Pálnak adott.

XII. Károly svéd király törökországi fogságából menekülve Erdélyen át s Udvarhelyszéken Vargyas, Udvarhely s innen Maros-Vásárhely felé száguldott keresztül kíséretével, 1714. okt. elején. A szék bőségesen gondoskodott ellátásáról. Jó sokba került »az sok vecturázás, szekereknek, postalovaknak s ökröknek megszállításával szénabeli károk és az statioban való széna és sarjú tékozlások.« *Vargyason* megszállván elfogyasztottak 2195¹/₂ font hust, 1483 portio kenyeret, 1481 (?) pálinkát, 792¹/₂ (?) zabot, 66 szekér szénát. Rendkívüli költsége is bőven volt a széknek a svéd tisztekre s ilyen tétel is szerepel: »egy ellopott svécz lónak az ára 25 m. f., egy ellopott köpenyegnek az ára 3 m. f.«

Kérik, hogy a falvak honnan vehessenek visszatérítést, s a svédekre költött összeg számíttassék be a szék adójába. Marosvásárhelyre is szállítottak egyetmást »a svéczek számára«.

Jelentik egyuttal, hogy a télre nálok beszállásolt németek elégedetlenek a kvártélylyal. Egy compania van *Siménfalván*, *Rugonfalván* és a két *Kedén*, másik *Musnán*, *Agyagfalván* és *Ozdfalván*, a harmadik *Dersen*, *Kányádon* és *Jásfalván*. Azt kifogásolják a katonák, hogy a házak, istállók rosszak, a gazdák szegények, kerti vetemény (murok, petrezselyem, káposzta) nincsen, ágyat sem tudnak adni, hust a gazda nem tud fizetni, a tiszteteket nem tudják ellátni, a mézárszék tartást is sürgetik.

Ezek iránt írott informatiót kér a szék s az 1709-ben kiadott kir. decretum másolatát, hogy a katonák követeléseivel szemben védekezhessenek, hogy »ennél vagy amannál többel nem tartozunk, az szegénység is tudhassa, mivel tartozik s mivel nem.«³⁾

¹⁾ Eredetije Udv. vm. Itrában: Acta politica.

²⁾ Gál I. Erdélyi Diaeták végzései 203—208. l.

³⁾ Eredetije vm. Itr. Acta politica 1714.

1715 május havában a székely nemzet 31 pontból álló folyamodványt intéz a guberniumhoz, melynek Udvarhelyszéket különösen érdeklő részei a következők:

Kérik a súlyos adózás könnyítését, »mivel már nagy terhviselésük miá« szintén elnyomorodtak. Előbb az ország adójának tizedrészét viselték, most ötödrészevel terhelhetnek. Felfolyamodnak a két ház jobbágy kívánata ellen is az adómentességnél, mivel ők »külön szokással és törvénnyel szoktak élni«, élhessenek azzal ezentul is.

A sóaknákra menekült jobbágyok kiadatását is kérik. A égettbor-főzés tilalma, üstöknek elszedése nemesi szabadságukat sérti. A salétrom-főzetés ellen újra felfolyamodnak.

A két *Oláhfalu* Udvarhelyszéktől függeni nem akar, pedig a szék határán majorkházakat építenek, tanorokat állítanak: kérik régi törvényük szerint a székhez csatolását.

A »szécziai király hadai általmenetelek alkalmatosságával« tett költségeik, fuvarjaik az adóba beszámítását kívánják.

A brassai terhes sóvámlás ellen újabban panaszkodnak. A commissariatibusba (főhadibiztosság) székely hazafi felvételét ismételten sürgetik.

Az udvarhelyszéki és csiki székelyek 4000 cserefa gerenda *Bözöd-Ujfalu* (?) és *Oláhfalu* határában való levágatására¹⁾ és elszállítására köteleztettek Mikóujvár építéséhez, melyeket az udvarhelyiek a Tolvajos és Mitács tetőre fuvaroztak s innen tovább a csikiak: a fuvar költség számították az adóba.

A marosszéki székely közhavasok egyrésze az udvarhelyszéki havasokhoz csatoltatván: biztosok küldessenek ki visszaadatásuk végett.²⁾

Lett-e a kérvénynek eredménye, nem tudjuk; de az bizonyos, hogy a gubernium 1715. máj. 18-án a fehérvári vár építésére felvetett 252,000 frtból Udvarhelyszékre rovott ki 11,686 régi frtot és 310 köböl búzát és a 30 6—6 ökrös szekérből és 50 kőmivesből 1 szekeret és 1 kőmivest.³⁾

Még előbb 1715. febr. 23-án az adókirovás előtt előlegesen az országra kivetett 173,500 frt adóból Udvarhelyszékre vetnek 8250 frtot.⁴⁾ Ápr. 10-én a székben szállásoló katonák szükségére májusra 86 szekér szénát és 172 köböl zabot.⁵⁾

E háromszoros adó kirovás elkeserítette a népet s a gubernium a következő tételre, hogy »a szegénység újabb újabb impositiókkal ne rémíttessék« s jó előre gondoskodhassék, kiró előzetesen (1715. szept. 15-én) Udvarhelyszékre 18,655 frtot, 1700 köböl búzát, 3560 köböl zabot, 1500 szekér szénát, 3 hordó bort,

¹⁾ A gub. rendelete Udvarhelyszéknek 1715. jan. 16. (Vm. ltr. Gub. act. III. 61.)

²⁾ Székely Oklir. VII. 203. l.

³⁾ Vm. ltr. Gub. act. III. 67. sz.

⁴⁾ U. ott 63. sz.

⁵⁾ U. ott 66. sz.

2¹/₂ m. húst.¹⁾ De ez nem volt elég: 1716. jan. 25-én újabb 6755 frt, 754 köből búza, 780 köből zab adót vet ki Udvarhelyre a katonák téli ellátására.²⁾

A tavasz folytán Gyulafehérvár (»Karolina vára«) erődítésére 1000, Déva várára pedig 300 munkás vettetésén az országra, a székely nemzetre esett ebből 330, Udvarhelyszékre 90 munkás (3—3 garas és kenyér napszám mellett), kőszállításra kellett 50 szekér 6 hétre, ebből Udvarhelyszékről négy, 4—4 ökörrrel és 2—2 béressel; Károlyvárra tüzfára 21,024 frtból kirovatott a széke-lyekre 3410 frt, Udvarhelyre 800 frt; liszthordásra Fogarasról Szebenig kellett a székéből 250 szekér.³⁾

1716-ban kitört a török háború, a mely alatt óvintézkedések történnek, nehogy a nép Rákóczi nevével felbujtogattassék. A gubernium 1716. máj. 18-án Udvarhelyszéket is inti a király iránti hűségre, parancsolatai teljesítésére, s hogy a hitegető beszédekre ne hallgasson és senki köztük útlevél nélkül ne járogasson. Savoyai Jenő herceg Péterváradnál győzelmet aratván, hála-istentiszteletet tartani rendelnek Udvarhelyszéken is (aug. 20.), a segesvári raktárból Károlyfehérvárra lisztet szállítani 40 szekeret rendelnek.⁴⁾ Miután pedig a sereg Temesvár alá szállott, annak megvívására: a gubernium a győzelemért való könnyörgés mellett 40 szekeret rendel 6—6 ökörrrel, egy vendég-kerékkel. kötelekkel, 2—2 béressel, élelmiszerral és fizetéssel ellátva.⁵⁾

Az 1717. jan. 1-jére Szebenbe hirdetett országgyűlésre Udvarhelyszék Kovács Pétert és Szombatfalvi Zsigmondot küldötte követekül. Utasításul adják egyebek közt, hogy a sóvágók adómentességének és a köztalalom ellen űzött pálinka-főzésüknek megszüntetését munkálják. Az 1706/9 esztendőben a szegénység adója lefizetésére kölcsönt vett vicetisztek adósságának törlesztését kéri a hátralékosokon megvenni. A kádárok sérelmét, hogy országos vásáron Medgyesen a czéhbeli kádárok erősen taksálják őket, orvosoltatni kívánják. Panaszkodnak a marha olcsósága s a csizmák, saruk, bocskorok drágasága miatt, »úgy hogy alig tud az szegénység lábabelit is szerezni«: limitatiot (árszabást) kívánnak. A főhadbiztos mellé székely segédet kívánnak.⁶⁾

Ezen az országgyűlésen nótáztattak (ítéltettek fő- és jószágvesztésre) a Rákóczival kibujdosott és még vissza nem tért erdélyi kurucz főurak: köztük székelyek Mikes Kelemen, Cserey János, Kálnoky Mihály, Dózsa Mihály. Elővigyázatból történt, nehogy a török háború folyamán itthon zavart csináljanak. Az emigratio így is tett a tatárokkal egy beütést Erdélybe a radnai szoroson át, de Károlyi Sándor által Máramarosban szétverettek.

A török háború nagy terhet rovott Udvarhelyszékre is. »A 164 esztendőtől fogva bíratott temesvári fortalitium és Bánság megvételeivel megáldattatott«

¹⁾ Vm. ltr. Gub. act. III. 68. sz.

²⁾ U. ott 72. sz.

³⁾ U. ott 81. sz. és 89. sz.

⁴⁾ U. ott 91. sz.

⁵⁾ U. ott 92. sz.

⁶⁾ Utasításuk 1716. decz. 28. Udvarhelyt kelt. (Vm. ltr. Acta pol.)

hadakozás miatt, »mind az ellenség félelmes szomszédságához képest, mind hogy az elkezdett győzedelmes operatiót a militiának téli nyugalma után hamarébb és könnyebben reassummálhassa: kénytelenítettett ő felsége erdélyi principatusában számosabb militiát beszállítani«, köztük a fővezér Savoyai Jenő herceg saját ezredét »jó hadi disciplínának példájául«. Ezért a hadi adó 760,000 frtban állapított meg, melyből esett Udvarhelyszékre (az 1716. szept. 25-én történt előleges kirováson felül) még 41,175 frt és 925 köből »magazinalis búza«, melyet falunként gazdánként fel kellett szedni.¹⁾ Egy pótrendeletben intézkedik a gubernium, hogy a »magazinalis búzát« ne a jobbagyságra, hanem a nemességre és nem-adózókra vessék ki.²⁾ Károlyvár építésére 32 napszámot és 5 szekeret kellett kiállítani ápr. 1-jére a széknek, úgy, hogy a munkások minden két hónapban felváltassanak; fizetésök volt naponként 3 garas és kenyér.³⁾

A katonatartás terhei 1717. végén sem enyhültek, sőt okt. 14-én arról értesíti a gubernium a székot, hogy »tetszett felséges Eugenius hercegnek a mi édes hazánk securitására és az dühös szomszéd ellenségnek újabb invasiójától való oltalmazására az itt benn lévő regimentek mellé még hat lovas regimenteket beküldeni«, melynek ellátására megszavazván négy téli hónapra 350,000 frtot, abból esett Udvarhelyre 20,835 frt s a rendkívüliekből 58 köből búza, 155 köből zab, 34 szekér széna, 4 hordó bor és 12 mázsa hús. Pedig a kormányzék az eddigi országos adó leszállításáért folyamodott az udvarhoz, tekintettel az ellenség beütésére, a marhavészre, a termés, főkép a pénz szűkvoltára, a pestis miatt sok helység zárlat alá vettetésére s a nyári táborozás nagymérvű élelemfogyasztására.⁴⁾

Az 1717/19 esztendő szomorú és gyászos kora Erdély történetének: *pestis*, *szárazság* és *éhínség* s mindezek következtében nagymérvű pusztulás és óriási halandóság szomorú korszaka, a mely csapások Erdély lakosságának majdnem felét kiirtották.

A keleti tartományokból már előbb is gyakorta beütött Erdélybe a rettenetes döghalál, a *pestis*, mely ellen az orvosi tudomány és közegészségügy akkori állapota mellett alig tudtak valamennyire is védekezni.

1717. nyarán, úgy látszik Oláhországból hurczolták be a pestist. Egy fogarasi határszéli faluban, Récsén constaltáltak legelőbb, a mire a főkormányzék jul. 7-én Szebenben kelt rendeletével Récsét zár alá vetette s azzal mindenféle közlekedést eltiltott.⁵⁾

A *pestis* elterjedését megakadályozni azonban nem sikerült. 1717. nyarán másfelé is elterjedt az. A gubernium erre eltiltja az országos vásárokat, hogy a ragályos kórt szét ne hurczolják az egész országban. Az örmény kereskedők

¹⁾ A gubernium rendelete 1717. febr. 11. (Vm. ltr. III. k. 99. sz.)

²⁾ U. ott 101. sz. 1717. febr. 28.

³⁾ U. ott 100. sz. 1717. febr. 12.

⁴⁾ Gub. rendelet. Act. gub. III. 110.

⁵⁾ A gub. rendelete Udvarhelyszéknek 1717. jul. 7. (III. k. 109. sz.)

járása-kelése ellen, a kik »felkeresik s összejárják az egész országot«, újabb szigorú rendeletet adnak ki.¹⁾

A földi hatalmak és óvintézkedések hiábavalónak bizonyulván: az ég oltalmához folyamodnak. A főkormányzék 1718. jan. 5-én, ő felsége parancsára, mivelhogy az Isten bűneinkért mind inkább terjedő pestissel bünteti a népet, elrendeli, hogy »minden rendek és keresztényi nevet viselő lakosok az Istennek fellobbant haragját magok megalázásával, isteni szolgálatokkal, esedezésekkel és imádkozással engesztelni igyekezzék.« Eltiltja a pestises helyeknek az egészséges helyekkel közlekedését; a pestiseseknek az egészségesektől elrekesztését. Elrendeli a főtiszteknek, »hogy az infectus helyeknek határain, vármegyék és székek országútján való szélein akasztófákat állíttasson, nem csak ijesztésnek, hanem a vakmerők példás megbüntetésének okáért.«²⁾

A pestis mellett más csapás is sujtotta a szerencsétlen országot.

1717. pünkösdjétől 1718. szeptemberéig nem lévén eső, oly *szárazság* állott be, »kihez hasonló nem hallatott« 1603 óta, midőn némely helyeken a holttesteket is kiásták és megették. Az elvetett mag nem kelt ki, a fűvek, fák gyökerei kiszáradtak, annyira, hogy a hol tüzet fogott, mérföldekre égett a haraszt heteken, hónapokon át. A tavak, patakok és a kisebb folyók úgy kiszáradtak, hogy egy csepp víz sem volt bennök. A Mezőségről az emberek és állatok a szomjuság miatt kénytelenek voltak elmenekülni. A vetés, úgy az őszi, mint a tavaszi és a fák semmi termést nem adtak. A hol termett is valami, mint pl. Aranyosszékbén, 13 kalangya alig adott két vékát. Csikszékbén e »szomorú emlékezetű esztendőnek sterilitása miatt még csak annyi gabona sem termett, kivel csak két hónapig is beérhették volna.« Sőt már az 1717. évben is a mi termett Háromszéken, »annak nagyobb része üszög lévén, még az tavasz eleitől fogva pénzes buzával vagy kölcsön vett gabonával kellett« élni a szegénységnek. Az 1718-iki »példa nélkül való nagy szárazság miá pedig (melyben némely helyen a fenyő meggyuladván, lángozólag égett) az mit őszzel vetettek, nagyobb része a földben vészett, a mi kevés kikölt is, kiégett a földből a tavaszi vetéssel együtt.«

»Ezt követé az 1719-iki aratásig oly nagy szigorú *éhség*, hogy fát, szalmát, rügyet, makkot, dögött rág vala az szegénység és a község, melyből származék oly nagy iszonyú *döghalál*«, hogy majdnem fele a lakosságnak elpusztult.³⁾

A rettenetes inség 1718—19 folyamán a végső kétségbeesésre hajtotta az önfentartás ösztönével vergődő népet, a mely »oly keserves állapotra jutott, hogy — egykorú tudósítás szavaival élve — az éhségnek miatta szokatlan és barmokhoz is hallatlan eledelnek, úgy mint labodamag, bikk- és cseremakk (melyet másoktól nagy áron pénzen veszen), megrothadott fák és törökbúza kórójának lisztei, farügy, galagonya etc. megételire kellett adni magát, ezekkel

¹⁾ 1717. okt. 30. Székely Okltr. VII. 229. és és Udvar. m. ltr. III. 111.

²⁾ Gub. rendelet 1718. jan. 5. (Act. gub. III. 114.)

³⁾ Székely Oklevéltár VII. k. 231—264. 1. Különféle feljegyzések a Székelyföldről.

protrahálja nyomorult életit, holt-elevenen járván; ezeknél is irtózatosb s hallatlanabb az, hogy az étlenség miatt megdöglött marháknak húsát a szegénység éhségtől kényszerítettén eszi, úgy a ló- és macskahúst. Látván pedig úgy is, hogy életit nem táplálhatja, oly nagy desperatio környékezte meg, hogy sokan közülök magok felakasztása felől gondoskodnak, jobbnak állítván megölni magokat, hogysesem szemek láttára feleségek s gyermekek éhel haljanak meg, magok is ugyancsak azont várván utóljára.«¹⁾

1719. jan. 24-én így vázolja Csíkszék országgyűlési követutasítása a rettenetes inséget:

»A nagy szárazság miatt sem őszi, sem semmiféle gabona nem lőtt, úgy annyira, hogy kételenített a községnek nagyobb része bujdosásnak adni magát, de onnan is egy s más úton vissza kellett jönni, már halálát halogatja vagy inkább causálja a sok rendetlen és hallatlan elegekkel. A míg kaptak labodamaggal, galogányával, vadrózsa gyümölcseivel, vadalmával, eczetnek megtört vadalmának törkölyivel, bükk- és tölgyekkel (melyért is a szomszéd székekben sok kegyetlen húzás-vonás esett a szegénységen), nádgyökérrel, bükkfának rügyeivel, törökbuza csutkájával, marhának, lónak és kanczának húsával, megpergelt bocskorbőrnek ételivel és egyéb irtóztató elegekkel s a felett sok tolvajkodással, éjjeli házak, kamarák, pinczék, gabonás házak, csürök felvesésével, az hol valamit éreznek, toldják földjük életeket.«²⁾

Udvarhelyszék aránylag még kevesebbet szenvedett a szárazság, terméketlenség és éhinség következtében, mint a határszéli testvér székek, főleg Csíkszék, a mely 1718. őszén leginkább *Udvarhelyszékről* élelmezte úgy a hogy magát. Itt az erdőségek ennyítették a szárazságot és inséget.

Csíkszék így panaszkodik 1718. decz. 9-én a főkormányzék előtt:

»Desperatiora jutott ügyünk, mert székünk lakosi eddiglen is *Udvarhelyszékről* sustentalta magát és más külső helyekről, a kiknek volt, pénzzel vásárolván gabonát vagy cseremakkot, mások pediglen ugyan az onnan kívül lévő erdők beneficiumából faveálták magokat galagonyával.« Ám ez sem tartott soká, mert a pestis miatt *Udvarhelyszék* zár alá helyezettén s így »az utak is elrekedvén *Oláhfalu* felé is, az mogyoró-rügyre fordulni kételenített szegénységünk és azt örli s eszi; ha kinek marhácskája vagyon hon kezinel, az olyanok azt kenyér nélkül eszik. Vadnak olyanok is immár, kik az lóhusra is szorúltak, faluink gyűlésiben vagy sír az ember, a ki öt s hat hetek alatt kenyeret nem látott, vagy bizony (úgymond) hogy sem gyermekei szigorú halálát meglássa, magát felköti.«³⁾ Háromszéken Osdolán a holttestek evése is előfordult,⁴⁾ midőn már a döglött kutyák húsából is kifogytak.

¹⁾ Székely Oklevéltár VII. 257. l.

²⁾ U. ott 261. l.

³⁾ U. ott 255. l.

⁴⁾ U. ott 232. l.

A nyomor enyhítését gátolta némelyeknek szívtelensége. Csíkszék pl. így panaszol 1718. decz. 9-én *Bardóczszékre*:

»Történt vala az elmúlt őszzel az is, kimenvén némely szegény özvegy és koldus embereink *Bardóczszékbe*, némelyek hogy cseremakkot szedjenek, mások egyéb járások lévén, megszállván, szedegettek volna tarisznájokban egy-két-három maréknyit s ha többet is afféle makkot; erdejeket pásztorló baczoni emberek nem zálogjokat vették el, sőt magokat személyekben megragadozván s falujokban bevívén, kalodájokban csapták, egynehány napokig csaknem éhelhalásra juttatták, nehezen kit kezesen, kit contractusra szabadítottanak el.«¹⁾

Hasonló szívtelenség orvoslását 1719. elején is sürgetik a Csíkszéki követeknek adott utasításban; elmondván, hogy »némely szegény öreg asszonyok ugyan a végre mentek szomszéd székek határára, hogy az hátukon valami kevés makkot hozhassanak, mivel itt a fenyőfán afféle nem terem, de némelyek egyéb útazásokban egy-két marokkal jöttükben az útfélen szedegettek, kiket szomszéd székbeli falusiak megfogtak, kötöztek, fogva tartottak, 10 - 12 forint kezességen bocsátottak el s némelyeket kegyetlenül meg is húztak, vontak.« E nagy irgalmatlanság orvoslását kéri a guberniumtól.²⁾

Udvarhely városa ellen azt panaszolják fel a csikiak, hogy a heti vásárokon a szabados adás-vevést gátolva, jogtalan monopoliumot üznek. »Ez is nagy kárára vagyon a szegénységnek — mondják követutasításukban — hogy *Udvarhely* városában heti vásárnak idein (noha kedden volna az napja) de még hétfőn zászlót tesznek ki és kedden délig és némelykor délután egy óráig is azon zászlót künn tartván, tilalmazzák, hogy a szegénység búzát és sőt az alatt ne vásároljon; a ki talál vásárolni, confiskálják, húzzák, vonják, maguk pedig beszedvén, az idegeneknek drágábban adják, nyereséget hajtván maguknak az szegénységnek nagy kárával és időnek hijában való ott töltésivel.«³⁾

»A nagy drágaságban találtattak olyan fukarok is, a kik nem átalottak egy köből búzáért 20 frt érőt venni, vagy még magához az éhelholt megszükülteket jobbágyságra kötelezni.«⁴⁾

Ilyen általános nyomor és inség közepette a szegénység egy része az éhhalál elől menekülve elbujdosott a közeli két Oláhországba, vagy a magyarországi részekbe. Már 1718. szept. elején »szomorúan érti sőt tapasztalja is a gubernium a községnek mostani nagy bódulását és fészkiből való kimozdulását, számosan özvegyülvén szerteszéllyel ki Havasalföldre, Molduvára, tömösi bánátusra, partiumba, nevezetesen pedig Biharvármegyére, desperabunde eladván elsőben is mindeneket, mint mennek csoportostól és el is széyednek.«⁵⁾ De hiába tétetnek óvó intézkedések, az okot megszüntetni nem tudván, a következményeket megátolni karhatalommal nem lehetett.

¹⁾ Székely Oklevéltár VII. 256. l.

²⁾ U. ott 263. l.

³⁾ U. ott 264. l.

⁴⁾ U. ott 267. l.

⁵⁾ U. ott 247. l.

A gubernium tehetetlenül állott a nagy inséggel szemben. Intézkedései kicsinyesek és mitsem érők. Eltiltja a gabonából való pálinkafőzést, hogy a gabona az által is ne szűküljön; elrendeli a főtiszteknek, hogy a szegénységet csendesitse és házuknál megtartani igyekezzék, a gabonának és búzának árát rendkívül növekedni ne engedje, haszontalan gyülekezéseket, hírcsinálásokat, elméknak zavarodását eltávoztatni el ne mulassa.«¹⁾

Ettől bizony még egyetlenegy éhező sem lakott jól s hiába adott ki a katonai főparancsnok is a határokon lévő parancsnokoknak rendeletet: ilyen intézkedésekkel az elbujdosást megakadályozni nem lehetett.

Azonban az idegenbe való bujdosás is keveset használt, mert a nyomor, legalább Erdélyben, általános volt s így a bujdosó cseberből vederbe jutott. Csíkszék azt írja a főkormányzéknek 1719. elején, hogy a kik jó idein elbujdostak s lakóhelyeket pusztán hagyták másutt életek táplálására való eledelt keresni, abban is csalódtak, mert sok helyen még a falukba se eresztették be őket s nagy keserűséggel s csaknem éhel halva kellett visszajönniök, sokan magok jobbnak és könnyebbnek itélvén magok szülőtte földökbé éhel meghalni, hogy nem oly keserves számkivetésben, mintegy bélpoklosok, bujdosni.« Sőt megtörtént az is, hogy midőn a csíkszéki szegénység maga kebeléből 3 embert a guberniumhoz segítségért könyörögni küldött, a küldötteket »a kolozsvári kapuból visszaigazították és be nem bocsátották.«

Ilyetén viszonyok között nem csoda, ha az éhenhalással küzdő nép a kétségbeesésre jutott s minden erkölcsi és társadalmi renddel szembeszállt. A tulajdonjog tisztelete megszűnt, a lopást nem tekintették vétéknek.

»Vadnak olyanok is, — írják a csíkiak a guberniumnak — kik lopásra, tolvajlásra, mások házai felkőborlására gondolkoznak, igen hintegetik az szót közönségesen, hogy másét elvenni nem is volna véték.«²⁾

Másutt a szegénylegények hada csoportokként összeverődött s fegyveres kézzel rabolt élelmi szereket.

»Hallatnak sok helyen tolvajkodások, lopások és gyilkosságok — írja a gubernium 1719. máj. 3-án — sőt tolvajok is csoportonként és zászlóval lapangva láttatnak.« Ezeknek katonai segítséggel való üldözését rendelik el.³⁾

Sokan elpusztultak a nyomor és éhség miatt s a kik megmaradtak, azokat újabb csapás, a *pestis* tizedelte meg.

A gubernium rendeletei mindezekkel a bajokkal szemben arra szorítkoznak, hogy megszabják a búzának árát, köblit 4 frtban állapítván meg, eltiltják a szegénység elköltözését,⁴⁾ a pestises helyeket zár alá vetik, nyilvános vezeklést, isteni tiszteleteket rendelnek el, hogy »esedezésekkel és imádkozásokkal engesztelni igyekezzenek az Isten haragjának büneinkéért sujtoló látogatásait.« A nép zabolozására a pestises helyeken s országútakon akasztófákat állíttatnak, »nem

1) 1717. jul. 17. u. ott 237. l. és Udvarhely vm. Itra. Gub. act. III. 122. sz.

2) 1718. decz. 9. Székely Oklevéltár VII. 255. l.

3) Székely Oklevéltár VII. 266. l.

4) 1718. szept. 20. Udv. Itr. Act. gub. III. 124. sz.

ijesztésnek, hanem a vakmerők példás megbüntetésének okáért.«¹⁾ Végül, hogy nyilvánosan is tárgyalhassanak az összehalmozódott országos bajokról, 1719. jan. 24-ére országgyűlést hirdetnek Kolozsvárra.

Hogy *Udvarhelyszékeknek* mennyi része volt a közös nyomorúságban, arra világot vet az országgyűlésre küldött követeinek, *Szombatfalvi Zsigmondnak* és *Jakabházi Zsigmondnak* útasítása. Ebben mindjárt a bevezetésben »utolsó nyomorúságra jutott boldogtalan székünk«-nek nevezik otthonukat. Legfőbb bajuk a pestis, a ragályos és attól mentes faluknak egyaránt. Mert a pestis elterjedésének eltávoztatására való szoros vigyáztatás, őrizet miatt »majd szintén elalélt az szegénység.« »A közönséges faluk őrizésén kívül minden nap 300 s több ember is strázsúl a ragályos helyek körül, ugyanannyi s néha két annyi szekér fa vitellel is mind az strásáknak, mind az infectus helyek számára kelletvén hordatni, az szegénység marhái is elállottanak.« A ragályos helyek adóját és élelmezését is a többiek viselik. A »német borbélyok« tartása a ragályos helyeken sokba kerül. A katonaság tartása (a regimentek, companiák, főtisztek és tisztnek ellátása) igen sok terhet rovott a székre, »úgy hogy már az szegénység nem hogy szénét, de szalmát is nem adhat, az épületek fedelit hányják le az vitézek, az szegénység marhája az ágon nyomorog, úgy olyan eledellel él az szegénység, hogy mákból, mogyoró-rügyekből s galagonyából készített kenyerekkel, az kiszily még az szegény nemesség közt is specialénak tartatik.«

Udvarhelyszék állapotának jellemzésére előterjesztetni kívánják végül azt is, »hogy az mi nyomorúlt székeiknek nagyobb része deszkáknak, sendelyeknek, sónak s faeszközöknek vecturázásával szokta nemcsak magára esett portioját keresni, hanem élete táplálását is (azon kívül is terméketlen, sovány, kősziklákból álló helyeken lakván)«, a mostani ragály miatt való elzárás, »különben is marhá-joknak az éhezés, dög és az sok vecturázás miatt való elfogyott állapotja azt az kereskedést nem engedi, holott közönséges látogatása szerint az Istennek, az nagy szárazság és sok helyeken az jégesők miatt mind őszi és tavaszi vetések elvesz-tenek volt, *utolsó éhelhalásra jutott az szegénység,*« úgy hogy ha katonai erő nem volna, az elzárt helyek erőszakkal kitörnének, és másrésről a kiéhezettek a ragályos helyekre betörnének. »Az kiknek valamiek láttatnék is még lenni, javaiknak expilálásától (kifosztásától) nem biztosak; sokakat meg is próbáltak éjszakákon.«

Mindezek alapján kérik az országot és kormányzékot, hogy legyenek tekintettel rájuk az adókivetésnél, mert a két utolsó téli hónap alatt »csak zabbal vagy szalmával« sem képesek többé a náluk lévő katonaságot ellátni.²⁾

Ezek a jelentések végre felrázzák tétlenségéből a guberniumot s a meny-nyire lehet, intézkedni kíván annak enyhítéséről azért, hogy szigorú rendeletet ad ki (1719. febr. 15-én) hogy minden meglévő búzát, gabonát írjanak össze s a tulajdonosokat a megszabott áron (búza vékáját 1 német forinton) eladásra

¹⁾ 1718. nov. 16. Udv. ltr. Act. gub. III. 254. l.

²⁾ Datum Siménfalva 1719. jan. 21. (Udv. ltr. Acta politica 178. sz.)

kényszerítsék, csak annyit hagyván meg, a mennyivel újig maga megérheti. A kik nyereségre búzát vásároltak, azokat is eladásra kényszerítsék. A kik ellenállnak vagy búzájokat, gabonájokat eltitkolják, azoknak minden termése el fog confiscáltatni.¹⁾

Szüntette-é és mennyiben ez az intézkedés az éhínséget? arról adatok nincsenek; de alig hihetjük, hogy ennek nagyobb, jótékony hatása lett volna. Az inség eltartott egész 1719. aratásig, a mely szerencsére bő termést nyújtván, az életben maradtakat ellátta táplálékkal.

Annál makacsabbul dühöngött a *pestis* továbbra is.

A guberniámi és székbeli rendeletek 1719. nyarán és őszén leginkább a *pestis* elfojtására törekednek.

Udvarhelyszék vicetisztei 1719. jun. 1-én nyílt rendeletet intéznek a falusi bírákhoz, melyben a gubernium rendelete szerint a pestises helyek zárlatát s élmezését halálos büntetés terhe alatt szigorúan elrendelik, a pestises helyen lakókat eltiltják a heti vásárokról; országos vásárok tartását a gubernium engedelmé nélkül megszüntetik; kihirdetni rendelik végül azt is, hogy Segesvárra csak útlevéllel engedtetnek be.²⁾

A *pestis* mindamellet még inkább terjedt és mindenfelé elharapózott.

A gubernium 1719. jun. 28-án ismét szigorúan és részletesen rendelkezik a vármegyékhez és székekhez (köztük Udvarhelyre) intézett rendeletében az óvintézkedésekről, a ragályos helyek elzárásáról, a velök való közlekedés megakadályozásáról, a halottak összeszámlálásáról, eltemetésükről (hogy a holttesteket a földszínen megbüzhödni ne hagyják), a félreeső pestises hurubák és hitvány házak (nem mint félreértésből történt: falusi lakó házak és költséges épületek) elégetése és főkép a pestises betegek ruházatjának elhamvasztása felől. Eltiltják továbbá a sokadalmak, székgyűlések, pompás és nagy gyülekezetű temetések, lakodalmak, »egy szóval akármi rendbeli gyülekezetek« tartását. A nyári munkákra (szénagyűjtés, aratás) munkásokat ragályos helyekről ne fogadjanak, s hogy ha mégis titokban volna köztük olyan, a ragályt be ne hurcolják, az idegen munkások városokba, falukba be ne bocsátassanak, hanem a gazda a mezőn gondoskodjék ellátásukról.³⁾

¹⁾ »A mindennapi recessus példákából és hiteles relatiókból keservesen kellett érteniünk ebben az hazában a népnek éhelhalásra jutott állapotját, mivel már a község annyira jutott, hogy szokatlan, sőt a memoria hominum nem is hallatott eledellel kelletik magát nyomorgatni, a midőn bikfának, szilfának hajával, revivel, kétféle makkal, mogyorófa rüggyel, nádgyökérrel, törökbúza torsával, berkenyefának gyümölcséből sült máléval, varjú, szarka, macska és az éhség miatt megdöglött marhának húásával kételenítetnek magokat tartani, sőt már minden bizodalom nélkül desperabunde hallatlan extremitásokra erumpálni intendának« stb. A gubernium rendelete Udvarhelyszéknek. Kolozsvárt 1719. febr. 15. (Gub. act. III. 131. szám.)

²⁾ Udvar. vm. Itra. Acta politica.

³⁾ Udvar. vm. Itra. Gub. act. III. 137. és Székely Oklevéltár VII. 269. l.

Ezek a felszínes intézkedések azonban nem szüntették meg a pestist s a gubernium megint csak, mint már előbb is tette volt, a Mindenható könyörületéhez folyamodott.

»Mínthogy pedig a pestist — úgymond 1719. jul. 25. igen jellemző rendeletében — nem hogy megszűnni, hanem naponként terjedni szomorúan látjuk, szükséges buzgó könyörgéssel és penitentia tartással Isten haragját engesztelni.« Aug. 1-jétől kezdve a harangokat minden nap d. e. 8 és d. u. 4 órákor húzassák meg »és azt meghallván, akármi rendbeli ember, akár otthon, akár utcán, mezőn, erdőn, szőlőhegyekben, egyszóval akárhol találtassék, legottan minden egyéb dolgot félretévén, süveg-levéve és letérdepelve a mindennapi közönséges imádságot maga religioja szerint buzgó áhítatossággal mondja el« és hetenként minden szerdán bőjtöljenek, »hogy így a felséges Isten könyörülvén rajtunk bűnösökön, édes hazánktól döghalállal büntető sulyos ostorát fordítsa el és szüntesse meg méltó haragját.«¹⁾

Az udvar is élénken érdeklődött az ország állapota és a pestis terjedése iránt s szigorú óvintézkedésekre sarkalta a guberniumot, a mely 1719. aug. 30-án megújítja és pótolja előbbi rendeleteit, melyeknek eddig »az embernek megátalkodott vagy megrögzött rossz szokásai, vagy a kenyér nem léte miatt« kevés fogamatját látták. Ekkor már az »alá s feljárások miatt az hazának jobb része a pestistől elborított.« Annál inkább követelik a zárlat szoros megtartását, mert »adott Isten kinek kinek kezében kenyeret és a tavalyi nagy szükségét mindenféle mezei és kerti eleségre való bővséggel kipótolta.« A ki nem engedelmeskedik, úton útfélen szabad meglövéldözni. A megholtak gabonáit közmunkával rendeli betakarítani, hogy azok a szükölködők javára fordíttassanak. A megholtak köntösit, ágyneműit elégettetni rendeli. Megújítják a nyilvános vezeklésre kiadott rendeletet is, bár azt »hallatnak némelyek nevetni« azzal a pótlással, hogy »ezen szent munkára rendetett napon minden ember minden külső-belső dologtól az nap teljességgel megszűnjön«, a nemes 12 frt, a paraszt 3 frt büntetés terhe alatt.²⁾

A gubernium intézkedéseinek nem lévén elég fogamatja (bár szept. folyamán is megújította rendeleteit), III. Károly király, a ki nagyon csudálkozott azon, hogy »mi okból lehessen eunyi esztendőből fogva tartó és annyiszor recurráló pestisnek grassálása«, újabb parancsolatokat bocsátott az erdélyi főhadparancsnoksághoz, hogy a guberniummal egyetértve járjon el a mirigy halál megszüntetése ügyében.

Mélyebbre ható intézkedések azonban most sem történtek. A gubernium 1719. nov. 4-én ismétli előbbi rendeleteit a gyülekezések ellen, a ruhák elégetése, házak kifüstölése felől s az iránt, hogy a kóros falu a pestis megszűnése után három hónapig még zár alatt legyen, »mínthogy a mostani pestisnek csudálatos természeti hetek mulva magát kiütő infectióval lenni láttatik.«³⁾

¹⁾ Szádeczky Lajos: Székely Oklevéltár VII. 267. l.

²⁾ Udvh. vin. Itr. Gub. act. III. 140. és Székely Oklevéltár VII. 271.

³⁾ Udvh. Ura. Act. gub. III. 143. és Székely Oklevéltár III. 275.

Megújítja rendeleteit 1720. jan. 21-én a pestisben meghaltak ruháinak elégetése iránt. — 1720. jan. 22-én kiadott rendeletében az ellen kel ki a gubernium, »hogy a község az Istennek látogatása alatt nem hogy meghunyászkodnék, sőt még nagyobb mértékben elfajúlt, mindenféle latorság eláradott, lopások, erőszakos foglalások, húzás-vonás, szitok, káromkodás, átok, dorbézlás véteknek is alig tartatik, nemes, paraszt egyaránt követi.« Elrendeli azért, hogy a »szitkozódás, káromkodás, torbézlás, musikálás és tánczolások mindenütt megtiltassanak, a vétekese kalodában, vagy pelengérben veretessenek.«¹⁾

1720 telén végre szűnőfélben volt a pestis s a gubernium elrendelhetette (márcz. 10.) a hála-istentiszteletet, a Te Deum eléneklésére húsvét másodnapját határozván; elrendelte a megholtak számának összeíratását is faluk szerint.²⁾ Szomorú statistika került ki belőle, mely szerint a 3 év alatt (1717—1719) meghaltak száma megközelítette az életben maradtakét. Csíkban pl. 25 faluban 11,348 halottat temettek el s 14,438 élő maradt.³⁾

Hogy az inséges esztendők erős nyomot hagytak magok után *Udvarhelyszéken*, mutatja azt az a folyamodás, melyet Udvarhelyszék 1720-ban adó terhei könnyítése és sérelmei orvoslása végett intézett a főkormányshékhöz.

A folyamodványban elmondják »nemes *Udvarhelyszéknek* vicetisztei és assessorai az nemességgel együtt mind közönségesen«, hogy »*Udvarhelyszéknek* nagyobb része mindenfelől havasok alja lévén, mivoltára nézve vad, sovány és terméketlen akármi üdőben is, annál inkább az mostan nem rég elmúlt siralmas szűk üdőkben kifogyván a sulyos terehviselés és keserves szükség miatt vonómarhájköböl, nem colálhatván földeket úgy, a mint a helységeknek soványsága kívánná, a föld a termésre és gyümölcsözésre teljességgel alkalmatlanná tétetett, úgy annyira, hogy élete táplálására is más helységekől kénytelenítettik búzát és egyébféle gabonát szerezni, mely miatt annyira enerváltatott, hogy némelyek már majd minden jószágokat másnak obligálták, némelyek annyira adósak, hogy a fejek sem szabad; csak az elmúlt siralmas szűk esztendőben gabonát hogy vehessenek, annyi kölcsön pénzben és adósságban verték magokat, hogy maradékjuk sem sufficiálhat lefizetésire.«

Ehez járúl az is, hogy a két ízben való pestis (a Rákóczi-forradalom idején és 1717—19-ben) az adózó embereket igen elfogyatta, az adófizetők nagy része elhalván s azoknak adaja is a megmaradt kevés népre szállott, mert az adó csak annyi maradt, mintha az adófizetők száma meg nem fogyott volna: úgy, hogy 1719-ben egy tehetősebb emberre 50—60 r. frt, egy középsorsú emberre 30—40 frt esett.

A sulyos adózási terheket növelte az, hogy sokan különféle jogcímen adómentességre törekedtek, mely ellen a szék orvoslást keresett.

Voltak köztük olyan nemességet és kiváltságolást kereső lófók, kiknek eleik is hadban mint lófók szolgáltak, vagy nemes zászló alatt szolgáló nem

¹⁾ A gubernium rendelete 1720. jan. 22. Beszterczéről. (Székely Okltr. VII. 279. l.)

²⁾ A főkormányshék rendelete. (Székely Okltr. VII. 281. l.)

³⁾ Ld. Székely Okltr. 233. l.

jószágos nemes emberek voltak, mint az udvarhelyiek. Ezek adózáshoz nem szokván, újban commissariusság és perceptorságbeli szolgálatuk czíme alatt menttettek az adó alól, »szerezvén a mellé két-három zselléreket«.

Voltak oly armalis nemesek, kik »Ő felsége hadainak bejövetele« óta a közterheket viselték, s olyan »igaz nemes emberek is«, kik jószágukat elvesz-tegetvén s nem lévén rendes adózó jobbágyok, odig nem is gondoltak adó-mentességre: most már a székely nemzet végzése ellen adómentességre töre-kesznek, különböző czímek alatt, hogy nemesi szabadságukban megtartassanak. Ezeknek száma armalistákkal és primipilusokkal együtt 500-ra vagy többre is rúg.

Ezelőtt a két *Oláhfalu* is a székkal együtt adózott »az egy búzán kívül pénzzel, zabbal, szénával«, mint más faluk; de néhány év óta elszakadván, csak némi pénzzel adózik.

Zetelaka is a széktől elszakadásra törekedvén, szerződésre lépett vele a szék, mely szerint nem ereje arányában adózik, csak jóakarata szerint segíti a széket.

A papok mestereket, kántorokat, harangozókat oly jószágos és adófizető emberek közül vesznek magok mellé, a kik legjobban bírják magokat s ezek adómentesek.

Az egyházi rendek közül is némelyek az egyházi birtokokon kívül más külső jószágokat is tartanak, de ezektől nem adóznak, sőt adóköteles zsellé-reiket is mentesítik.

A széknek van olyan törvénye is, hogy özvegy papnék és letett mesterek fiai, ha 20 évet meghaladnak s az alatt pappá, mesterré nem lesznek, adót tartoznak fizetni. Ilyenek is számosan vannak, még sem adóznak.

Némely egyházban, nevezetesen Udvarhelyt, »fő s vicecuratorok, szent-egyházfiai s bírái, papok zselléri, exemptusi, az adózó embereknek a tehetősiből oly feles számmal vadnak, hogy az városnak nagy része nem adózik, azoknak is terheket az ott lakó szegénység supportálja.«

A *parajdi* aknához tartozó *sóvágók* is régebben úgy adóztak, mint más lófők, most, daczára hogy fizetésért szolgálnak, kiváltságot szerezvén magoknak, adójoknak csak felét akarják fizetni.

Ezek és más adómentességek megszüntetését kéri a szék, hogy az adózás terhe megoszolva könnyebbedjék.

Kérik az elmúlt 1718–19. siralmas esztendőkbén az akkori inség, pestis és elbujdosás miatt Háromszékről (jöllehet a szükség és pestis rájok is elkö-vetkezett) reájok hárított nagyobb adóarányt is elvonni s a régi felosztást visszaállítani, »mely is székünket annyira enerválta, hogy magas proportiója szerint való contributiojának is lefizetésire alig sufficienthat«.

Orvoslást kérnek a sófalvi kamaránál lévő sőtisztek túlkapásai ellen is, mert »az nemes-sóért adni szokott zabjaikat is oly nagy vékával méri és oly megnyomva, hogy öt véka zabból is négy véka ki nem telik«.

Mindezek alapján sérelmeik, panaszaik orvoslását, s kivált adózó embereik naponként való megkevesedésén segíteni és adókat könnyíteni kérik, mert így tovább a szék, »még ha mi termékeny hely volna is, nem conserválódik«, hanem egészen elpusztúl.¹⁾

Az adózási ügyek rendezése nemcsak *Udvarhelyszék*, de az országnak általános kívánsága lévén, az 1720. évi ápr. 17-én Kolozsvárt tartott országgyűlés elhatározta, hogy az egész országban általános összeírás történjék.²⁾ A vizsgáló biztosok számára kiadandó utasításokat az 1721. júl. 1. Kolozsvárra összehívott országgyűlésen dolgozta ki egy bizottság, átvizsgálta a gubernium és jóváhagyta a királyi biztos.

A biztosok hitet tettek, hogy lelkiismeretesen járnak el, a vármegyék és székek melléjük adott értelmes és lelkiismeretes embereivel kellett hogy bejárják a városokat, falvakat, azok határait s összeírják az adóköteles népet, azok földbirtokát, marhaállományát, jövedelmeit, a polgárok és iparosok keresményét, az adósságokat és kölcsönöket s mindezekről kimutatást kellett készíteniök.³⁾

Ennek az országos összeíró bizottságnak munkálata fenmaradt *Udvarhelyszék*ről is egy általános leírás, jellemzés és táblázatos kimutatás alakjában, a mely feltűnteti *Udvarhelyszék* falvainak, azok lakosainak számát, marhaállományát, termőföldjének, rétjeinek, legelőinek, szőlőinek kiterjedését, természetényeinek s egyéb jövedelmeinek összegezését.

Ez összeírás elmondja, hogy *Udvarhelyszék* valamiként legnagyobb a székely székek között, úgy tisztesség és méltóság tekintetében is az első helyet foglalja el az összes székely székek között. Formája inkább kerek, mint négy-szögű. Leírják határait, folyóvizet s adják földjének általános jellemzését. Az egész szék — írják — hegyes, erdővel telve, földje köves és terméketlen, főképen a havasok aljában északon és keleten, talaja homokos, agyagos és sárga színű, kivéven a dél felé terjedő részt s azt, a mely Segesvár és Küküllő megye felé terjed. Trágyázni azonban mindenütt szorgalmasan kell, mert a nélkül soványan terem. Zabtermelésre nagyon alkalmas, búza is terem mindenütt, de az őszi annyira gazos, hogy 3—4 kalangyából alig lesz egy véka, a tavaszi búza azonban tisztán terem. Sok az erdeje, talán több is, mint kellene, a szék területének legnagyobb részét elborítja, a szántókat és kaszálókat erősen összehűkíti és a művelésre haszontalanná teszi, az erdőből sok patak és folyócska tör elő, melyek záporosók és hóolvadás alkalmával sok kárt tesznek a mezőkön s falvakban. Kevés épület, főképen csűr és istálló van zsindegyel fedve, hanem csak zsúppal s többnyire fenyő, tölgy, nyárfa és bükk gerendákból építve.

Az egész székben két város és 125 falu van. A mi a belső telkeket illeti, eredetileg a legtöbb faluban kevés volt, de nagyok és tágasak, hanem idővel

¹⁾ Székely Oklevéltár VII. k. 295. l.

²⁾ Gaal László: Erdélyi diéták végzései II.

³⁾ Az instructio kelt Kolozsvárt 1721. júl. 17. (Latin és magyar eredeti példány a gyűjteményemben, Kolozs vm. Itrából kicselejtve s egy vaskereskedésből megszerelve.)

a fiak és unokák közt többszörösen felosztogatván, mindenütt több a család, mint a telek, vagy belsőség. Az is megjegyzendő, hogy ebben a székben a barmok számához képest kevés a rét és legelő, azok is többnyire a falvak mellett, sövények és kertek között s a barmokat leginkább szalmával tartják.

Bor a székben csak az alsóbb részeken terem s ott sem valami jó, savanyú és közönséges. A kalangya áll 25 kévéből. Főterményei: búza, gabona, árpa, zab, tönköly, kender és len. Árpa azonban kevés, zab mindenütt, len csak néhol terem. Gyümölcsfa is kevés van, legtöbb a szilva, melyből aszaltat csinálnak, alma is van, az erdeiből ecetet sajtolnak. Mindezekről táblázatos kimutatást készítettek, nem vévén bele az urak, főnemesek és nemesek adómentes földjeit és rétjeit, csupán jobbágyaikét, a kik adót fizetnek.

Ezen kimutatás szerint Udvarhelyszéken volt 1721-ben armális nemes 211, özvegy 4, lófő 2096, pixidarius 310, szabadosok özvegye 290, kiváltságos 348, kiváltságos özvegy 61, darabant 13, sóvágó 103, sóvágók özvegye 4, jobbágy 1276, jobbágyok özvegye 60, udvari szolgálta 45, zsellér 365, lézengő (vagi) 242, szabados 63, összesen 5492 család. A lakott belső telkek száma 3460, a lakatlanoké (elhagyottaké) 1038, vonókök 10,797, tehén 8106, borjú 2126, ló 2581, juh és kecske 34,907, disznók és malacok 19,354, méhkas 2931, mívelt föld 46,892 köblös, míveletlen 6394 köblös, őszi vetés 18,126 köböl és 1 véka, búza és rozs 194,011 kalangya, zab, árpa és tönköly 90,344 kalangya, köles és török búza 2103 kalangya, kender és len 19,162 csomó, borsó, lencse és bab 1267 köböl s 3 véka, széna és sarjú 17,391 szekérnyi, széna abban az évben 13,829, szőlő 513 kapás, bor 3917 veder, pálinkafőző fazék (kis üst) 501, serfőzőház 113, a pálinkafőzők és serfőzők évi jövedelme 1760 frt, malom 68, malmok évi jövedelme 742 köböl 2 véka, kendertörő malom 88, pityóka (krumpli) 948 köböl 3 véka, aszalt szilva 1537 köböl 1 véka, dohány 66 mázsa és 77 font, kamatra adott pénz jövedelme 22 frt 50 kr, kereskedésből jövedelem 462 frt, bor és sörárulásból jövedelem 102 frt, kézműipar jövedelme 3271 frt, tűzifából jövedelem 252 frt 50 dénár, zszindelyből 849 frt 50 kr., kölcsön adott pénz 9266 frt, adósság 41,353 frt.¹⁾

Mindezekből az tűnik ki, hogy Udvarhelyszék lakossága 1721-ben a nagy pestis után (egy háztartásra 4—5 lelket számítva) m. e. 25—30,000 lehetett. (Adója körülbelül ugyanannyi évenként, úgy hogy minden főre 1—1 n. forint jutott, a mi azonban a mai pénzértéknek 4—5-szöröse). Fő jövedelemforrása volt a földművelés és baromtenyésztés, jelentős volt méhtenyésztése is (közel 3000 méhkasával, a mely manapság négyannyi lakosság — 110,000 — mellett is csak másfélszerte nagyobb: 7477 méhkas). A földművelés a nyomasztó évek

¹⁾ Van még egy táblázatos kimutatás Jakab Elek gyűjteményében 1721-ből »a m. k. statistikai hivatal munkálata az erdélyi osztály eredeti jegyzőkönyveiből«, melynek adatai a következők: primipilus és pixidarius 155, nemes 135, mezővárosi polgár 21, jobbágy 585, zsellér 184, taksás vagy szabados 1163, (megnevezetlen 929), háztartások száma 5902, szántóföld 62,295 köblös, rét 17,811 kaszás, szőlő 501 kapás, malom 64, malomjövedelem 870, iparosok és kereskedők jövedelme 9512 (megnevezetlen — szeszfőzés? — 1782 és 13), iparosok száma 96.

alatt megcsappant, a parlagon heverő föld hetedrészét tette a műveltnek s a belső telkek közel egy negyede lakatlan volt (3460 : 1038). Bor kevés termett akkor is a szék területén (m. e. 500 kapás szőlőben, manapság 310 ha.) A pálinkafőzés általános volt, minden falura átlag 4 kis üst esett (501 a 127 községben) és egy-egy sörfőző (113); ezeknek évi jövedelme is tisztességes összeg volt (1760 frt), négyszerese a kereskedelem jövedelmének (462 frt) s felényi, mint a kézműiparé (3271 frt). A házi ipar terén a famunka volt a legjelentékenyebb, a zindelykészítés (főkép Zetelekán, Oláhfaluban stb.), épületgerendák, szőlőkarók, csebrek stb., melyekkel messze földet láttak el Udvarhelyszékről s némely helységek (mint Zetelaka) adójukat is ezzel törlesztették.

Az összeírás a méltányos adókulcs megállapítása céljából történt; de reális eredménye nem egyhamar lett, mert a három nemzet nem tudott megegyezni annak alapján sem az adó aránya fölött.

Udvarhelyszék azonban nemcsak felülről várta az orvoslást és segítséget: saját autonóm jogkörében is megtette, a mit tehetett. Így 1723. febr. 13-án a *Nagy-Galambfalván* tartott székgyűlésen (generalis congregation), a fő- és alkirálybírák és esküdt székülők (assessorok) jelenlétében elhatározták, hogy »sok panaszok lévén a nemes székben az udvari bírák iránt, tetszett a nemes széknek deliberalni, hogy az mely nemes embernek itt az nemes székben tíz ház jobbágya vagyon, egy bírót tarthat, olyat mindazáltal, az ki ne csak színnel légyen titularis bíró, hanem actualis bíró, az jobbágyokkal az dologra kijárjon, az dolgozásokra gondot viseljen, ökök dologra híjja, nem hogy pedig az bírói titulus alatt lévén, szolgálatra úgy járjon, mint más jobbágyok . . . az oly actualis bírák pedig annyi contributio alól, mint az mennyi egy négy-ökrű jobbágyra esik, eximialtatnak, azon felyül lévő facultásokról pedig ők is adózni tartoznak . . . Ha pedig az oly actualis bíró másod, harmadmagával atyafiaival együtt lakik, azok nem lévén bírák, tehetségek szerint contribuálni tartoznak . . . Az ilyen bírák pedig úgy értetnek, hogy nem hogy valakinek 2-3 helyen való jobbágya lévén, mindenik helyt külön külön bírót tartson, hanem csak egy bírót engedtetik meg tartani egy nemes embernek tíz ház jobbágyra; ha mindenik helyen lévő oeconomiajához pedig tíz-tíz ház jobbágya légyen, mindenik oly helyt egy egy bírót tartani megengedtetik. Ebben pedig ide nem értetnek az jobbágyokból álló tisztartók is, mert hogy valaki jobbágy tisztartót és bírót is külön tartson, meg nem engedtetik.« A ki ez ellen a határozat ellen vét, az bírája iránt való kiváltságától is megfosztatik.¹⁾

Az adó felosztásának aránya a vitatkozás fő tárgya a múlt század első felének országgyűlésein.

Mindenki érezte és sürgette az adófizetés arányának (quota) megállapítását, de az alapelvekre nézve nem tudtak megegyezni.

A szászok már 1716-ban ellenkezésbe jutottak a másik két nemzettel az adó aránya felől, s midőn királyi beavatkozásra sem tudtak megegyezni,

¹⁾ Udvarhely VII. ltrában. Acta politica.

úgy rendeltetett el 1721-ben az összeírás, de a mely szintén nem vezetett eredményre és meglegedésre. A szászok pl. szerették volna adó-kulcsúl a lélekszám-arányt elfogadtatni, de a kevésbbé termékeny helyeken lakó más két nemzet, főkép a székelyek, erről hallani sem akartak.

A székelyek nem alaptalanul panaszkodtak, hogy mióta adómentességi kiváltságaik ellenére adófizetés alá fogattak (bár mindig csak önként vállalkoztak közterhek viselésére), adójukat folytonosan feljebb és feljebb emelték. A gubernium kora kezdetén, a mikor még jobb állapotban volt a székelység, sokkal kevesebb adót fizetett, mint most. 1697 előtt csak 50,000 frtot, később 60,000-et, daczára, hogy az ország adója 80,000 frtra is felment. A következő években azonban, midőn egy millióra emelkedett az országos adó, a székelység adóját is felemelték 90—95,000 frtra, de többre nem. Körülbelül tehát egy tizedét fizették a XVII. század végén s a XVIII. elején az országos adónak. Később előfordult, hogy az országos adó leszállt egy félmillióra, a székelyek adója pedig felülemelkedett a 100,000 frton. A székelyek adója a XVIII. század harmadik tizedében az ország adójának mintegy *hatodrészt* tette ki, 17°/_o-ot fizetvén 1724—27-ben az országos adóból, 1729-ben 16²/₃^o/_o-ot.¹⁾

A székely nemzet az 1729-iki országgyűlés elé tervezetet terjesztett, javaslatot tévén abban a három nemzet közti adóarány megállapítására. Az adókulcs megállapítására nézve figyelembe kívánják venni a pénzszerzés könnyebbségét vidékenként, a szántóföld, rét, legelő mennyiségét, a marhaállományt, a talaj minőségét, az éghajlatot, a terményeket, kereskedést, kézműipart, a közterheket, adósságokat, a nemzetek számarányát, városok, falvak állapotát. Fő jövedelemforrás szerintük a *bor*, melyet leggyorsabban lehet pénzéze tenni, a szemes élet közt a *búza*, végül a *szarvasmarha*.

A Székelyföld e három fő pénzforrás tekintetében nagyon szegény. Bort nem termel, búzája kevés, eladásra alig telik, marhában is szegény, mert alig van legelője.

Hivatkoznak a székely nemzet régi és a »mostani császártól« is megerősített kiváltságaira, adómentességére s protestálnak, hogy azokról valaha lemondtak volna, hanem mindig csak önkéntesen adóztak, mint a hogy most is csak saját jószántából megy bele a tárgyalásba s vállal magára erejéhez mért méltányos terhet és adóarányt.

Régebben (1700 körül) a székelyek az országos adó tizedrészét fizették; ezt az arányt most is erős érvekkel tudnák megokolni, de a visszavonás kikerülése, a tusakodás és vizsály megszüntetése végett hajlandók az adó *hetedrészét* elvállalni. A felosztást így javasolják:

a taksás helyek fizessenek	9 ^o / _o -ot,
a székely nemzet	14 ^o / _o -ot,
a vármegyék adjanak	37 ³ / ₄ -et,
a szászokra maradna	39 ¹ / ₄ rész.

¹⁾ Lásd Székely Oklevéltár. VII. 348. és 355. l.

Protestálnak, hogy ha az országos adó 600,000 frton felül haladna, ők többet, mint ennek 14°/_o-át, nem vállalhatják.

Vegye tekintetbe testvériesen a másik két nemzet azt, hogy a székelyek 39 év óta mindig több-több terhet vállaltak magukra: 50, majd 60, 75, 95 ezeret, s midőn az országos adó le is szállott később 800, 700, majd 600 ezerre: a székely nemzetet ebben az engedményben nem részesítették, úgy, hogy míg a millióból 95,000 frtot fizettek, most a 900,000 frtból 100,000-et kénytelenek fizetni adóba, pedig az előbbi arány szerint csak 57,000-et kellene fizetniök.

Útasításba adják a követeknek, hogy, ha nem sikerülne megegyezni, ő felsége ítéletére kell bízni az adóarány megállapítását.¹⁾

A székelyek javaslatát a másik két nemzet nem fogadta el. A vármegyék javaslatában az összes adó *hatodrészt* kívánták a székelyekre róni, melyet viszont ezek főtisztjei és követei nem akartak elfogadni.

Az 1730-iki országgyűlésen végre a rendek sokféle szemrehányására, hogy a testvéries megegyezésnek egyedül ők állják útját, miután a másik két nemzet már barátságos egyezményre lépett, nehogy csökönyösséggel vádoltassanak s legfőbbképen a fenséges kir. gubernium kegyes intésének engedve, a székely követek az adó *hatodrészt* elvállalták, protestatio mellett ugyan és csak ideiglenesen, három évi időközre, azzal a föltétellel, hogy a gubernium minden esztendőben némi tekintettel és engedménnyel lesz, a mi által — úgy mondják 1736-ban — maga a gubernium is elismerte, hogy erejükön felül vannak megterhelve.²⁾

A rendek az adóarány megállapításáról Kolozsvárt 1730 június 22-én kelt okiratban egyebek közt azt is elmondják, hogy mivel a székely nemzet az egyezmény ellen nehézséget támasztott s 2000 frtig megkárosítva érezték magukat, mert földjük terméketlenebb, mint a másik két nemzeté: nehogy a székely nemzetnek oka maradjon a panaszra, a másik két nemzet beleegyezett, hogy a gubernium e helyett egyéb kárpótlást nyújtson.

Az adóarány e szerint 1730-ban így állapított meg. Száz részre osztatván az adó, ebből a magyar nemzet fizet 37°/_o-ot, a székely 17°/_o-ot, a szász 38°/_o-ot, a taksás helyek 8°/_o-ot.³⁾

A mi ennek az adónak a székely székek között való felosztását illeti: a 17°/_o 1727-ben így osztatott fel a székely székek között:

¹⁾ Székely Oklevéltár. VII. 353. l. (»1730 ?«-ra téve.) A székely nemzet 1736-iki »Projectum«-ából kitűnik, hogy 1729-ben kelt ez a tervezet. (Egykorú másolat gyűjteményemben, Kolozsvm. kiselejtezett iratai között.)

²⁾ Az 1736-iki székely »Projectum«-ban (gyűjteményemben).

³⁾ Conventio Nationalis super contributione a. 1730 Claudiopoli consecuta. (Gyűjteményemben m. f.) Az edlgi felosztás szerint a taksás helyek adója volt 6²/₃, a székelyeké 16²/₃, a magyaroké 37¹/₂, a szászoké 39¹/₆%. (Székely Oltevéltár. VII. 355.)

Udvarhelyszékre esett	...	...	...	...	4 és $\frac{3}{4}$ rész,
Háromszékre	»	...	...	...	5 » $\frac{3}{4}$ »
Csikszékre	»	...	...	...	2 » $\frac{2}{4}$ »
Marosszékre	»	...	...	...	2 » $\frac{2}{4}$ » és $\frac{1}{8}$ rész,
Aranyosszékre	»	...	...	...	1 » $\frac{1}{4}$ » » $\frac{1}{8}$ rész. ¹⁾

Ez az arány kevéssé változott később is.

A 17°/_o-os adóarány tovább is érvényben maradt, nemcsak az előre megállapított három esztendeig.

A székelyek az 1736-iki országgyűlésen, a melynek egyik főtárgya az adófelosztás megállapítása lett volna, ismét erősen sürgették adójuknak hatodrészről hetedrészre (17°/_o-ról 14°/_o-ra) leszállítását, kijelentvén, hogy amazt fizetni nem bírják. Megokolták már 1729-ben (írják), hogy sem földjük mennyisége, sem minősége, sem jövedelmük, sem adózó lakosságuk aránya nem teszi ki Erdély hatodrésztét, sőt hetedét sem. Sürgetik ennél fogva az adózó népnek általános összeírását s indítványozzák tizenkéttagú összeíró-bizottság kiküldését mind a három nemzet tagjai közül.²⁾ Szembe szálltak azzal az ellenvetéssel is, hogy, az adófizetők számarányát tekintve, legkevesebb adó épen a székelysége csik.

Az 1736-iki adó így viszonylott az adózók számához nemzetenként:

A vármegyék adója volt 221,510 frt 40 kr; adófizető volt 40,611, esett tehát egy személyre 5 frt 30 kr.

A székely székek adója 94,545 frt, adófizető 21,020; esett egy személyre 4 frt 20 kr.

A szász nemzetre esett 227,544 frt 20 kr adó; adófizető volt 31,716; egy személyre esett 7 frt 30 kr.

A taksás helyek adója 46,400 frt; adófizető volt 5954; esett egy személyre 6 frt 33 kr.

A székelyek tehát személyenként legkevesebb adót fizettek. De ezzel szemben a székely követek kimutatták, hogy a legnagyobb igazságtalanság volna a személyek számát venni alapúl az adófizetésnél, nem pedig a jövedelmet. A székelyek földje kevés és sovány és el van aprósodva a leszármazó örökösödések következtében, úgy hogy egy telken két-három testvér és osztályos atyafi lakik külön-külön házikóban; épúgy el vannak darabolva a szántóföldek is apró részekre, úgy hogy a székelyek közt a sűrű népesség nem előnyére, de hátrányára van a gazdálkodásnak.

Az adófizető személyek szaporodását a székelyek közt az is növeli, hogy a székely fiúk, mihelyt megházasodnak, külön válnak szüleiktől, úgy hogy a hol ma egy adófizető van, három-négy év múltán, két vagy három fiú házasága következtében, három-négy adófizető lesz. Az oláhok közt ellenben két-

¹⁾ Székely Oklevéltár. VII. k. 349. l.

²⁾ Projectum supr. officialium ac deputatorum sedim Siculicalium stb. Gibinii 1736 diebus Junii. (Gyűjteményben.)

három vagy több házas fivér egy házban lakik, egy szolgálatot teljesít földesurának s egy adófizető számba megy. A székelyek közt ritka jobbágnak van örökölt telke és földje, ura a magáéból hasít ki a jobbágnak egy-egy darabot, és lakást is zálogban vagy másként szerez neki.

Hogy személy-szám szerint, ha a többi nemzetek között szigorúan végrehajthatnék is a népszámlálás, nem lehetne a székelyekre adót kivetni, abból is nyilvánvaló, hogy a székelyek, szabad emberek lévén, tetszés szerint elköltözhetnek s változtathatják lakóhelyüket. Minek következtében a székelyek száma fogy. Fényes tanúbizonysága ennek az, hogy székelyek nagy számmal vannak az ország minden részében, városában, sőt Magyarország szomszédos vidékein, Debreczen és Nagyvárad vidékéig.

A székelyek kívánják az általános népszámlálást és az adófizetők pontos összeírását, amiből, ha mindenütt oly pontosan végrehajtatik, mint a Székelyföldön, ki fog tűnni, hogy kik vannak adóval leginkább megterhelve.¹⁾

Az 1736-iki országgyűlésen nagy vita és főkép tollharcz folyt a három nemzet, főkép a szászok és székelyek, s ez utóbbiak mellett a vármegyék között az adósság megállapítására nézve, a nélkül azonban, hogy végleges megállapodásra jutottak volna. A szászok is panaszkodtak, a székelyek is az adóaránytalan nagysága felett. A szászoknak azt felelték, hogy ők »*mindig többet sírnak, mint szenvednek*«,²⁾ hogy a legjobb földeket bírják, a fő jövedelmi források, ipar, kereskedés az ő kezükben van, hogy ők folyvást gazdagodnak, míg a többi nemzetek szegényednek, életmódjuk fényűző, ruházatjuk pompázó, fiaikat külföldön, költségesen neveltetik; ezelőtt ritkaságszámba ment köztük a nemes ember, még főtisztjeik is kézművesek voltak, ivadékaikat is annak nevelték: most napról napra több a nemes köztük s ezek és a senatorok fiai az ipartűzést szégyenlik s nagyobb urat játszanak, mint a magyar nemesek s mégis szegénységről panaszkodnak.³⁾

Az adóarány felosztása alatt a következő országgyűléseken is sok vita és versengés folyik. De megoldásra nem juthattak. Mindössze abban egyeztek meg, hogy az adó három részre osztassék: fej-adó, marha-adó és birtok-adó alosztályokra.

Az 1740-iki országgyűlésen Alvinczi Gábor főkormányzószéki titkár terjesztett elő tervezetet az adó igazságosabb felosztására nézve,⁴⁾ sikertelenül.

¹⁾ »Considerationes ex parte Nationis Siculicae... super adjustanda proportione contributionali delegatorum die 23 Junii 1763.« (Gyűjteményemben, Kolozsvm. Itta kiscielejtett frataiból.)

²⁾ »Experientia nobis suggerent aliam nationem Saxoniam plus semper flere, quam dolere.«

³⁾ Cibinii die 20 Junii ao 1736. Nomine Comitatum et Nationis Siculicae facta responsio ad reflexiones Nationis Saxonicae de quanto proportionando. Opus concinante Barone Joanne Lázár de Gyalakuta.« (U. ott, m. f.)

⁴⁾ Projectum Alvinczianum de aequiori contributionis norma sub die 1740. (U. ott, m. f.)

Az 1745-iki szebeni diaetán »az adó felosztása felett ismét nagy ellenkezés volt, a székelység nem akart adózni, a szászság felmondott az accordáról«. ¹⁾ Az 1747-iki országgyűlésen »az adó megállíttatott *accorda szerént* 609, 940 frt 35 kr-ban — a quártélyokért fizetés két esztendőre 111,892 frt«. ²⁾

Mária Terézia 1742-ben elrendelte, hogy az adó igazságos felosztása végett új összeírás történjék. Az 1746-iki országgyűlésen bizottságot neveztek ki, mely az összeírás tervét kidolgozza. A bizottság meg nem egyezhetvén, elhatározott, hogy mindenik nemzet saját tervét küldje fel az udvarhoz. A tervek felvitelére 1748-ban követséget választottak, de a felküldést húzták, halasztották, mígnem az 1749-iki országgyűlésre kir. rendelet érkezett, hogy a követeket négy hét alatt felküldjék. Ennek alapján az 1750-iki országgyűlésre rendelet érkezett, hogy az adózók és megadóztatható tárgyak összeírassanak. ³⁾ Elkészülvén az összeírás, Mária Terézia 1752 febr. 7-iki rendeletével megdicsérte a bizottságot s útasította, hogy a vármegyéket és székeket vidékenként három osztályba sorozza: jó, közepes és rossz osztályzatba, éghajlati fekvésre, kereskedésre, iparra alkalmatosság szerint, épügy a városokat és falvakat. A bizottságot új tagokkal egészíti ki, Udvarhely részéről Borsai Istvánt nevezvén ki. ⁴⁾ E munkálat alapján aztán Bácsben gr. Bethlen Gábor udv. kancellár elnöklete alatt bizottság ült össze, mely az erdélyi adót új alapra, a földre és barmokra fektette, a mely rendszer (norma) 1754 aug. 12-én kihirdettetvén, »Bethlen-féle adórendszer« név alatt sokáig fennállott.

Az 1755-iki szebeni országgyűlésen az adó a régi arány (*accorda*) mellett megállapíttatván, elosztása módjára nézve már az új norma fogadtatott el. ⁵⁾

A Bethlen-féle adórendszer szerint Erdély három osztályba (*classis*ba) soroztatott. A vidékek pénzforgása szerint minden vidék, termékenysége arányában, ismét négy kerületre u. n. csapásra (plágára) osztatott, s ezen *classis*ok és plágák szerint osztatott fel a fejadó és a természetmények adója. Az arány e szerint nagy különbséget tüntetett fel vidékek szerint; az első osztály első kerületében a fejadó 2 frt 40 kr, a harmadik osztály negyedik kerületében 39 kr volt. ⁶⁾ Az új rendszernek alapeszméje ugyanaz volt, a mit a székelység már két évtizeddel ezelőtt hangoztattak.

Udvarhelyszéken is végrehajtatott 1750-ben az adóügyi összeírás, mely szerint volt a szék területén: családfő 5492, jármás ökör 10,797, tehén 8106, tulok, tinó, borjú 2126, ló, kancza 2581, juh és kecske 34,907, sertés és malacz 19,354, méhkas 2931, mívelés alatt álló föld 46,892 köblös, nem mívelt föld 6394, őszi vetés alatt 18,126 köblös föld, búza és rozs 194,011 kalangya, köles

¹⁾ Gaal L. Diaeták végzései. II. 230. l.

²⁾ U. ott, 232. l.

³⁾ Az »*Instructio pro conscriptoribus*« megvan nyomtatásban 1750-ről Udvarhelyvm. levéltárában.

⁴⁾ M. T. rendelete gyűjteményemben.

⁵⁾ U. ott, 239. l.

⁶⁾ Kőváry L. Erd. Tört. VI. k. 117. l.

és törökbúza 2103-kalangya, zab és árpa 90,344 kalangya, kender 19,162 kalangya, borsó, lencse és paszuly 1267 köből, széna és sarjú 17,391 szekérrel, szőlő 513 kapás, bor (az 1721-iki felvétel szerint) 3917 veder, pálinkafőző üst 501 drb, serfőzőház 113, malom 68, malmok évi jövedelme 742 köből, sör és pálinka évi jövedelme 1760 frt, pityóka (krumpli) 948 köből, aszaltszilva 1537 köből, dohány 66 mázsa 77 font, kamatjövedelem 22 frt, kereskedelmi jövedelem 462 frt, borjövdelem 102 frt, iparjövdelem 3271 frt, mészből 252 frt zindelyből 849 frt, kölcsön adott pénz 9266 frt, adósság 41,353 frt.¹⁾

Az adófizetés kirovását így állapítja meg Udvarhelyszék *Bikafalván*, 1751 decz. 20-án tartott gyűlésén:

Egy szabad férfi fejadója 2 frt, szabad özvegyé 1, jobbágy-férfié 1 frt, jobbágy-özvegyé 30 kr, zsellér-férfié 1 frt 30 kr, zsellér-özvegya-asszonyé 52 $\frac{1}{2}$ kr, egy vagus (helyhez nem kötött) férfi fizet 2 frtot, annak özvegye 1 frtot. Egy adórovattal (articulus) tesznek továbbá a következő javak: 4 köből őszi vetés, 8 köből tavaszi vetés, 1 köből köles vagy törökbúza, 6 szekér széna, 50 veder bor, egy kövű vagy kerekű malom, 2 jó ökör, 3 középszerű ökör, 4 alávaló ökör, 3 fejős tehén, 6 lógó marha 3 esztendősön felül való, 20 juh vagy kecske, 30 disznó két esztendős, 20 kosár méh, egy égett bor- vagy serfőző-üst. Egy jó mester- vagy kereskedő-ember két rovattal fizetett, egy középszerű másfelet, alábbvaló egyet; egy 16 évesnél idősebb segéd szintén egyet.

Egy vadászpuskára a gubernium rendelete szerint 5 frt, vadászkutyára 2 frt adó esett.

Az özvegyek és jobbágyok javaik után rendesen csak felényit adóztak most is, de kimondatott, hogy »a segédes, jó tehetségű özvegyek facultási egészen felvétethetnek adó alá«. Éppúgy »a tehetős és sok marhájú zsellérek is maguk facultásokról, mint az szabad emberek, úgy contribuáljanak«.

Végül elhatározták, hogy »az ecclesiasticusokra, papokra, mesterekre adó nem vettetik, míg felséges asszonyunk nem parancsolja.«²⁾

Az adófizetés módozatainak megismerése után vessünk immár egy pillantást Udvarhelyszék egyéb, a mult század közepén tartott közügyeire, melyekbe leginkább bepillantást engednek az országgyűlésekre küldött követek utasításai.

Az 1749 jan. 6-án Szebenben tartott országgyűlésre az 1748 decz. 17-én Vargyason tartott székgyűlésről következő útasítással küldik a követeket: olaszteleki *Markó* Bálintot, Bardóczzsék alkirálybíróját és *Szombatfalvi* János székülnököt:

Feladatuk az adóketésnél előadni a karok és rendek előtt, hogy tudvalóleg *Udvarhelyszék* sovány és köves, erdős, többnyire havas alatt fekvő föld. melyen a mostani esztendőben a felettébb való nagy szárazság miatt mondhatni semmi búza és egyéb gabona, sem széna nem termett, úgy hogy a szegénységnek

¹⁾ A vm. Itrban lévő 1750-iki összeírás eredeti summariumából.

²⁾ Eredetije Udvarhelyvm. Itrában.

nemhogy élete táplálására, sőt a katonaság tartására sem elégséges, annyival kevésbé az adó megszerzésére, mivel a vetésből jóformán semmi sem maradt. A miből pedig a szegénység addig legalább élt, a marhatartás a székben dühöngő marhavész által annyira megfogyott, hogy sokaknak egy marhájuk sem maradt, sokaknak igen kevés, úgy hogy két-három gazdaember összefogva tud csak kiállítani egy szekeret, vagy ekét. A néhány esztendőttől fogva való terméketlenség miatt pedig annyi adósságba keveredtek, hogy soknak jószágja sem éri fel s félő, hogy sokan elbújdosni kénytelenek a nagy adó, nagy szükség és szegénység miatt, vagy jobbágyságra kellett adniok magokat. Kérjék azért az adó és katonatartás könnyebbítését.

A székely nemzet régi kiváltsága ellen való sérelmül adják elő a perfolytásban szokásba vett ama visszaélést, hogy a pervesztes a széktől a királyi táblához felebbez s onnan megakasztó rendeletet (inhibitorium mandatum) eszközölvén ki, a bírakat és a pernyertes félt a végrehajtástól megakadályozzák. A követek a többi székely követekkel és főtisztekkel szerezzenek orvoslást és a régi székelyszabadság visszaállítását, hogy »ne kellessék sok szegény pereseknek egyszer megnyert igazságokat könyves szemmel távol nézni, vagy több költéssel prosequálni«.

Másik főszérelme a széknek, hogy az *Udvarhely* városi nemesség közül igen sokan átmentek az ott lakó városi kiváltságosok közé, könnyű lévén a kiváltságosok adója és egyéb teherviselésük, nagy kárára a széknek és az ott lakó nemességnek. Orvoslást keressenek és sürgessék, hogy tiltassék el az ilyen átállás.

Szerezzenek a guberniumtól engedélyt, hogy *Keresztur-fiszék* magának székházat építhessen.

Eszközöljék ki, hogy (mint máskor is történt takarmányszük esztendőben) a katonaság egy szekér szénáért egy szekér szalmát fogadjon el a zabnak kétszeresével pótolva. Ha »most is hasonló kegyelmességet méltóztatnék cselekedni a mélt. gubernium, a szegénységnek kellete koránt való sublevatiójára lenne«.

Állást foglalnak a felállítani tervezett, állandó törvényszékek ellen, mert az a haza alaptörvényeinek felforgatásával járna s a törvényes székekről szóló törvények azzal megsemmisíttetnének.

»Lévén nemes székünkbeli hat falukban, ú. m. kis-solymosi, böződi, enlaki, körispataki, siklódi és lövétei darabantoknak a bíróság és polgárság viselése felett a primipilusok ellen a m. kir. tábláról a m. gubernium eleibe apellált causajok, melynek folytatására elégtelenek a megírt falubeli darabonti renden lévők... a nemes szék illendőnek tartja, hogy követ uraimék assistáljanak nékik, minthogy már is sokan insurgáltak a primipilusok és fellázadván, nem akarják a bíróságot viselni.«

Egyebekben is serénykedjenek a szék mindenben felmerülhető ügyes-bajos dolgaiban, vigyázzván, hogy valami új terhet a nemes székre ne hozzanak.¹⁾

¹⁾ Eredeti fogalmazványa Udvarhelyvm. Itrában, acta politica az 1751 eszomban.

Az 1751 jan. 11-iki szebeni országgyűlésre a vargyasi (ugyancsak jan. 11-én tartott székgyűlésről) a következő utasítással indítják követül mohai *Kerekes Pált* és *Szombatfalvi Jánost*. Az utóbbi holnapután meginduljon, hogy a névsor olvasásánál már ott legyen, Kerekes pedig várja meg az adóösszeírás csomagját, s azután együtt adják át a guberniumnak.

Az adókövetésnél hozzák elő Udvarhelyszék terméketlenségét, a multkori szűk terméseket, a marhavészt, a sok adósságot s kérjék a parajdi sóvágók adójának állandó meghatározását, hogy minden esztendőben ne kellessék az iránt a guberniumot zaklatni.

Ismét sürgetik a kancellárián a pervesztéseknek kiállítani szokott halasztó és eltöltő rendeletek beszüntetését.

Az *udvarhelyi* kiváltságosok közé állott nemesség adóját írássák át a kiváltságosokra.

Keresztur-fiszéknek, mely eddig a hídvégi *Nemes Tamás* házában székelt, székház építésére egy kis pénzsegélyt kérjenek.

Az *oláhfalviak* ellen való perben fogadjanak ügyvédet.

A havas alatt lévő némely faluk, ú. m. *Parajd, Sófalva, Korond, Oroszhegy* havasait perelvén a fiscus, a faluk érdekeit szem előtt tartsák.

A brassaiak nagy vámot szedvén az odaszállított sóból (húszból egyet), az érdekelt székekkel egyetértve orvosolják, mert felette nagy kárára van a sószállító közönségnek és a kincstárnak is.¹⁾

A primipilusok nem akarván viselni a bíróságot s a pixidariusok többnyire primipilusoknak állítván magokat, bizottságot eszközöljenek ki, vagy a széket bízássák meg elkülönítésük végett, »mert másként teljességgel elfogyatkoznak a darabontok«.

A királyné parancsolatja azt rendelvén, hogy adó alól senki adóköteles ki ne vétessék az ő engedélye nélkül: a követek járjanak utána, hogy más helységekben az udvari bírakat s béres-cselédeket az eddigi adómentességben megtartják-e vagy nem?

Tegyenek mindenről írásbeli jelentést.

Utóiratban még hozzátesszik, hogy »minthogy már az adózó nép magának oly nagy szarvat emelt«, hogy a tisztektől való függésben »igen kezdett nyakaskodni«, sőt fegyveresen is ellenállni, »és a büntetést magán véghezvitetni« nem engedi: kérdezzék meg, mittévők legyenek a tisztek, »mert különben a királyi szolgálatban e miatt érhető fogyatkozás« a tisztek rovására nem írható.

Az udvarhelyi, keresztúri és bardócziúri ülnökök emberemlékezet óta nem fizettek adót, ha jobbágyos nemes emberek nem voltak is, »mint ilyen nobile officiumot viselő és minden sallarium nélkül ingyen szolgáló emberek«. Írjanak nevökben emlékiratot, hogy ebben tartassanak meg ezentúl is.

A kath. esperes a megesett személyek megbüntetését magának pretenzálván, a követek kérjenek tanácsot a rendektől, hogy a szék élhet-e a

¹⁾ Ez a három pont megvolt az 1749-iki utasításban is, de kevésbé világosan.

maga törvényen alapuló jogszolgáltatásával, vagy pedig átengedni tartozik azt a clerusnak? ¹⁾

Ezt az országgyűlést máj. 11-én feloszlatták s szept. 1-jére ismét egybe-hívták, a minnek következtében az 1751. évből még egy követutasítása maradt fenn Udvarhelyszéknek, melyet a Keresztúrfalván aug. 17-én tartott generalis congregation állítottak ki a Szebenbe szept. 1-jére összehívott országgyűlésre küldött követeknek: *Borsai Nagy* István második alkirálybirónak és *Szombatfalvi* János székelnöknek.

Tartalma részben megegyezik az ugyanezen év elején kelt utasítással.

Udvarhelyszék természetlenségén, a szűk esztendőkn, marhavészen kívül hivatkoznak arra, hogy »ezen folyó esztendőben is jégverés miatt károk estek Udvarhelyszéken, feles faluknak határán a jégeső a gabonákat elrontotta.«

Vigyázzanak a követek (ez állandó pontja az előbbi utasításoknak is: féltékenyen őrzött jogaik és szabadalmaik mindig szem előtt tartását illusztrálja!), hogy a nemes haza törvényétől, az uniotól és diplomatica sanctiotól semmiben el ne térjenek, sem beszédben, sem szavazásban.

Az *Udvarhely* városi nemesség a kiváltságos polgárság közé átpártolása miatt most is panaszkodnak, azzal többítve, hogy a főcommissariatustól rendelet jövén, hogy a kiváltságosak túl vannak terhelve adóval, tehát 14 frtot Udvarhelyszék térítsen meg nekik; a követek adják elő a guberniumnál, hogy nemcsak túlterhelve nincsenek, sőt az átpártolók adójára nézve a szék követel rajtok 84 frtot, melynek átíratását kérik.

A többi pontok ugyanazok, az utolsó kivételével, melyben azt kívánják, hogy a nemes székely nemzet jegyzőjének (protocolistájának) ellátására nézve vigyék keresztül, hogy a mely székéből való a jegyző, abból a székéből mindenkor követnek küldessék és kettős fizetése 200 frtban állapíttassék meg, »hogy annyiban is a terhelés a nemes székely nation azzal ne szaporodjék«.

Ebben az utasításban is meghagyják, hogy írásbeli jelentést tegyenek.²⁾ Ez meg is történt.

A jelentésben a követek előadják, hogy a guberniumnál kérvényt adtak be, hogy legyenek tekintettel *Udvarhelyszék* természetlenségére, a szenvedett csapásokra, a jégverte faluknak kárait beadták s kieszközölték, hogy az adó-kivetésnél tekintettel lesznek a székre. A *parajdi* sóvágókra nézve is kieszközölték, hogy adójok azon helységek közé osztassék be, a melyek sóval a *parajdi* sóaknáról élnek, 1750-iki adójok összegét beadták levonás végett a commissariatusra.

Az alaptörvényekhez szigorúan ragaszkodtak.

Az udvarhelyi polgárookra a gubernium rendeletet küldött, »mely iránt a nemes széknek is jött commissioja, abból meg lehet látni, mi parancsoltatik«. A 14 frt követelés leiratott.

¹⁾ Eredetije 2 példányban, Udvh. vm. Itrában. (Acta politica 19. sz.)

²⁾ Instructiójok megvan Udvh. vm. Itr. Acta politica 81. sz. a.

Keresztúr székházára nézve kérelmeztek, de választ nem kaptak. Az oláh-falviakkal való per sem kerülhetett elő, hiába sürgették az elnöknel. A havas-alji faluk perét sem vihették előbbre. A brassaiakkal a só rendkívüli vámolása miatt folytatott pert megsürgették, kitűzetett a kir. táblán.

A primipilusok bíróság viselésére nézve a gubernium még választ nem adott, valószínűleg rendelettel fog intézkedni; a székely székek főtisztjei és követei véleménye az, hogy a ki lófőségét oklevéllel vagy másként nem tudja igazolni, hanem csak annak mondja magát, az a bíróságot viselje.

A székely nemzet jegyzőjének fizetéséből esnék Udvarhelyszékre az arány szerint 49 frt, de az állást még nem rendszeresítették, a kancelláriához terjesztették fel, »hogy annál is inkább jobb és helyesebb móddal« állíthassa fel a székely nemzet.

A szóbelileg nyert megbízatásokra nézve is jelentést tesznek, u. m. arról, hogy miként járjanak el a katonai nyugtatványok (marsualis quietantiák) elszámolására nézve, hogy előfogatot (forspontot) a katonának csak a com-missarius utalványára kell adni, különben csak rögtöni fizetésre.

Végül ajánlják, hogy mivel az országgyűléseken az előbbeni országgyűlés actái és végzései is elő szoktak fordulni, kívánatos (mint azt a gubernator is kifejezte), hogy a követek egyike legalább az előbbi követek közül legyen.¹⁾

Az országgyűlési követutasításokban többször emlegetett ügy: *Udvarhely* városának polgárai és a köztük lakó nemesség viszonya szabályozása éveken át napirenden lévő kérdés volt és sok vizálynak szülőoka.

A szék (mint láttuk) azt panaszolja, hogy a nemesség közül sokan a kiváltságot élvező polgárok közé állottak, mert így kevesebb közterhet viseltek. A városi polgárok ezzel szemben azt tartották sérelmesnek, hogy vannak városukban olyan polgári telkek (fundusok), melyeket nemesek bírnak, és olyan nemesek, akik idegen jövevények lévén, száz pénz letétellel a nemesek közé vétették fel magokat; a polgárok azt kívánták, hogy »az olyan személyek és fundusok az mostani domestica conscriptioban (t. i. adóösszeírásnál) a privilegiumos (t. i. polgári) rendek közé íratassanak.«

Tehát a szék a városi nemességtől a szék-, a polgárság ellenben a város adójában való részvételt kívánta.

Viszont a városi nemességnek a polgársággal a miatt volt vizálya, hogy ők a városi közterhekben résztvesznek, de a város közös jövedelmeiből a polgárság részéről kizáratnak.

A városi polgárok 1750-ben, midőn az adóösszeírás folyt, az iránt folyamodtak a guberniumhoz, hogy a nemesek által városukban bírt polgári háztelkek és a köztük lakó idegen jövevény nemesek velök együtt adózzanak. A gubernium 1750 jun. 15-én rendeletet küldött Udvarhelyszéknek, hogy a polgári háztelkek és kiváltságos személyek ne írassanak a nemesség közé. A polgárok folyamodtak br. *Daniel* István főkirálybiróhoz, hogy a köztük fen-

¹⁾ Resoluciones ad puncta instructionis stb. Udvrh. vm. Ur. Acta politica 82., eredeti.

forgó vizzály elintézésére szálljon ki közéjük. Br. Daniel István, maga mellé vévén *Borsai* István alkirálybíró, *Damokos* Ferenczet és tarcsafalvi *Pálffy* Ferencz keresztúrszéki jegyzőt, július 16-án kiszállott Udvarhelyre s kihallgatta a városi polgárokat és az ottani nemeseket. A polgárok felmutatták Rákóczi György adománylevelét, más kiváltságokat és egy Segesvárt a két fél közt kötött egyezséglevelet, és azt kívánták, hogy a polgári telkek, melyeket nemes bír és az olyan személyek, kik nem ős városi nemesek, hanem jövevény idegen emberek s azoknak maradékai, ha nem tudják okmányokkal igazolni magok és jószágok nemességét, közéjük visszaitélessenek. A nemesség azt felelte, hogy előre nem értesítettvén, ily hirtelen nem adhatják elő igazoló okleveleiket, de előadták Apafi Mihály fejedelem kiváltságlevelét s a segesvári egyezség másolatát, a melyekhez tartják magokat. Másnapra halasztás engedtetett nekik a nemesség igazolására. A polgárok beadták a nemesek névsorát. A névsor 81 nevet tartalmaz, többeket fiaival együtt. Több mint fele aztán át van húzva (ezek úgy látszik igazolták nemességöket), a legtöbb ki nem húzott név után oda van írva, hogy holnap igazolja nemességét.¹⁾

Ezen a névsoron kívül beadták a nemesek által bírt polgári telkek lajstromát, mintegy 33 jószágról és háztelekről, melyeket nemesek bírnak.²⁾

A perbe fogott nemesek másnap, július 17-én, a nemesség igazolása helyett protestatiót adtak át a vizsgáló bíróságnak, mely szerint régebben is sok rendben volt vizzály a polgárság és nemesség között, mely 1639-ben Segesvárt egyezséggel végződött; hogy »mindenik fél mihezartsa magát«; Apafi Mihálytól is van donatio »az Udvarhelyre idegen helyekről beszállott személyekről«. Ők most is ezekhez tartják magokat s megtagadják a nemesség-igazolást, mert azt nincs joguk kívánni a polgároknak. »Ő kegyelmek olyakat kívánnak, a mely hallatlan dolog, hatvan, hetven s majd száz esztendő dolgokat is forgatnak ő kegyelmek mind jószágok iránt s mind személyek iránt; némelyekünknek az atya is itt született s jószágokat is pacifice bírták, mégis most productiot kívánnak. Mi egy szóval nem producalunk, mert a productio nem illeti ő kegyelmeket, hanem tartjuk a fennebb megírt dolgokhoz magunkat, u. m. a segesvári compositionalishoz és néhai akkori regens Apafi Mihály fejedelem donatiojához, ha ki mit akar keresni, keresse suo ordine;... ha ő kegyelmek mégis minket költetnek és fárasztanak, a segesvári terminusban feltett summa pénz (az óvadékot) követelni fogjuk« stb.

Mellékelve van »lajstroma az udvarhelyi nemességnek, kik portiot adnak« 89 név, melyet átadtak a bizottságnak.

¹⁾ A legtöbb át nem húzott név után ez áll: *prodecat eras*; mások után ez áll: *produxit armales, cedit privilegiatis, produxit de fundi nobilitate, produxit de fundo et nobilitate, redeat ad cives cum proprio fundo, redeat ad cives*. Maradt ilyen megjegyzésekkel, vagy a nélkül, kihúzatlan név 31.

²⁾ Tek. nemz. Ugron Joseph uram Szöles Pál Péter jószágát bírja stb.

Egy másik lajstrom az átállott nemesség neveit sorolja fel, számszerint 23-at.¹⁾

A nemesség protestatiojára a polgárság szintén óvással felelt, mely szerint az »Udvarhely városában lakozó privilegiatus nemes személyek« (azaz polgárok) a királyné rendeletének, hogy írják össze városukban lévő házaikat és földjeiket, nem tudnak eleget tenni, mert a városban lakó nemesség közt vannak idegen jövevények, kik nemesi szabadságokat nem tudják igazolni, s vannak nemes emberek kezénél polgári jószágok is. Rákóczi György privilégiuma pedig azt rendeli, hogy idegen helyről ideszármazott mesterlegények és egyebek is igazolják magokat s a ki nemességét nem igazolja, tartozik a városi polgárság közé állni. A segesvári egyezség is azt kívánja s Apafi Mihály a ref. ecclesiának adott donatioja el nem ronthatja az ő kiváltságukat s hogy a kiket a szék bíróság közéjük nem ítél, azok ügyét a gubernium elé viszik stb.

A nemesség ez utóbbi pontra azt jegyezte meg, hogy Apafi donatioja nem a ref. ecclesiának adatott, hanem a város közönségének s hogy azzal a kath. nemesek is élni kívánnak.«²⁾

A bíróság úgy látszik nem tudott igazságot tenni a versengő felek között, a gubernium sem vitte döntésre a dolgot, mígnem magok a viszálykodó felek évek multával kiegyeztek a városi közterhek egyenlőképen viselésére és a közjövödelmeknek közösen élvezésére.

Az erről szóló egyezség-levelet 1757 jan. 16-án állítják ki *Udvarhely* városában »a piaczoron mélt. l. b. vargyasi id. Dániel István az Udvarhelyszék főkirálybírája ő nagysága és nemzetes néhai Küküllő-keményfalvi Demény Ferencz úr posteritássi házai és fundusai között lévő nemes szék közönséges házánál« *Szombatfalvi* László székülnök, *Borsai Nagy* István és kadicfalvi *Török* Pál alkirálybírák, mint »kézen fogott közbírák«. E szerint a nemesek és polgárok között lévén csaknem emberemlékezet óta postálkodás, kvártélytartás, vásárvám és a piacz jövedelmei felett viszálykodás, háborúság és egyenetlenség, a polgárság azt követelvén, hogy a piacz minden jövedelme csak őt illetné, de a közterhekben a nemesség is résztvenne, a nemesség viszont a teherviseléssel szemben a jövedelemben is részesedni kívánván: egyezségekre léptek, mely szerint a vásárbíróság és piaczjövödelem a nemes és polgári rend között közös legyen stb. stb. A nemesség is tartozik a városnak közönséges terhét, u. m. postálkodást és kvártélytartást számarányban viselni, megjegyzevén, hogy a polgárság is tartozik szállást adni a derék székre vagy generalis confluxusra begyűlő szék tagjainak. Egyebekben érvényben marad a segesvári

¹⁾ Ezzel a felirattal: »Ezen fenspecificált személyeken kívül voltak többek is, de nem sok idővel ennek előtte általállottak az privilegiatusokhoz, kiknek nevei szám szerint így következnek.«

²⁾ Mindezek az acták összefűzve megvanak Udvh. vm. ltr. eredetiben az 1750-iki polit. acták közt.

(1639-iki) egyezség. A jelen egyezség megállására 100 frt óvadékot kötnek le a szerződő felek.¹⁾

Az adózásra nézve, hogy a városi nemesség a polgárokkal, vagy a székbeliekkel együtt adózzék-e, ez az egyezség nem intézkedik.

Az adózás rendszerének új módja, melyet Mária Terézia 1754 augusztus 12-iki rendelete léptetett életbe az 1750-iki összeírás alapján, nem oldott meg minden nehézséget és sérelmet, sőt a régiék helyébe új sérelmeket teremtett, melyek ellen a következő országgyűléseken a rendek felfolyamodásokkal élnek.

A székely nemzet főtisztjei és követei az 1756-iki országgyűlésről felterjesztést intéznek a székely jobbágyok adózására nézve, kifejtvén, hogy a székely nemesek jobbágyai mindig csak felét fizették a szabadok adójának, a mit az élő-kincstár érdekében jövőre nézve is fentartani kérnek.

Kifejtik, hogy a szabad székelyek és a jobbágyok adózási elve egészen különböző. Mert a szabadok ezelőtt katonáskodni tartoztak s adójukkal most ettől mentesítik magokat, míg a székely jobbágyok régebben sem katonáskodni, sem adózni nem tartoztak.

A székely jobbágyok földesuraik birtokain telepedtek le, a mely birtokok a székely nemzet ősi jogán adómentesek voltak, de katonáskodni tartoztak érte, bele nem értve a jobbágyokat, mint azt a Lipót-féle diploma 14-ik pontja is bizonyítja.

Midőn Erdély az osztrák ház uralma alá került s a székelyek hadi kötelezettsége megszűnt s a székelyek Lipót császár buzdítására rövid időre adót vállaltak, a jobbágyokat is adó alá vetették terményeik felére nézve, a mely adózási rendszer az egész székely nemzet kebelében úgy volt szokásban egész a múlt évig, midőn az új adórendszer kezdődött.

Különben is a székely székekben igen kevés jobbágy van²⁾ s ezek sem egyenlő haszonélvezői a szabad székelyekkel a községi vagyonnak, melyből (t. i. a közös földből, legelőből, erdőből) csak felényi, vagy negyedrészt kapnak, mint a szabad székelyek; sőt néhol, mint pl. Csíkban, azokból egészen kirekesztetnek. A méltányossággal és igazsággal sem egyezne meg azért, hogy a haszonélvezőkkel egyenlő adó alá vettessenek.

Ezek a szabad székelyek közt kevés számmal élő és eddig kevés adót fizető jobbágyok, midőn tapasztalták állapotuknak (az új adórendszer következtében) oly sulyossá változását, a szabad székelyeknek lényeges megkönnyebbe-

¹⁾ 1818-iki hitelesített másolata Udvh. vm. ltr. »Ao 1757 compositioja az udvarhelyi két fél rendnek.«

²⁾ Udvarhelyszéken 1745-ben, Bardóczzsékkel együtt, volt jobbágy összesen 2006. Legfőbb jobbágya volt Szent-Demeteren gr. Gyulaffi Lászlónak 50, ugyanott a Csáki-birtokon 50, Ugron Ferencznek 43, id. Ugron Jánosnak 33, ifjabbnak 7. Ugron Andrásnak 26, Ugron Józsefnek 23, Daniel Péternek 14, Borsai Sámuelnek 14, id. br. Daniel Istvánnak 13, ifjabbnak 10, Borsai Istvánnak 13, Daniel Lőrincznek 9, Daniel Ferencznek 8, Kénosi Dávidnak 8, Daniel Jánosnak 7, Dimény Lászlónak 4 s ezeken kívül még 343 jobbágy-tulajdonos volt, mind kevesebb jobbágygyal. Székely Okltr. VII. 430.

dését, az ő adójuknak pedig az adózás kezdetétől követett szokásjog ellenére megnövekedését: elkezdették barmaikat eladni, javaikat elvesztegetni, kölcsönöket felvenni s csak ez egyetlen esztendő alatt olyan mozgalom támadt közöttük, hogy méltó aggodalom szállotta meg a székely nemceseket (a mit ismételve jelentettek a guberniumnak), hogy elbujdosnak a szomszédos Oláhországba, vagy másfelé vérrokonaikhoz, minthogy ezek a jobbágyok többnyire az állhatatlan és a változást szerető oláhságból állanak; a miből az élő-kincstárnak jelentékeny, a székely nemességnek pedig pótolhatatlan kára lenne.

Végül pedig, mivel a nagybárá szegény székely nemességet az adófizetésben ezelőtt leginkább az segítette, hogy ha egy jobbágya volt, az a régi törvények és országgyűlési végzések értelmében urát az adófizetésben segítette; ha pedig két jobbágya volt, urát az adótól mentesítette: már most ha a szegény nemesség közt (a milyen sok van a székelységben) mind a földesúr, mind a jobbágy adót fizetni köteles, az eddigihez képest kettős teherrel nyomatnak el, a mely urat és jobbágyot tönkretesz.

Mindezekből kitűnik, hogy ősidőktől fogva másnemű volt a székely jobbágyok helyzete, állapota, különbözők javadalmi, mint a szabad székelyeké s minthogy — írják — Felségednek sem volt szándékában az ősi törvényes és királyi szóval megerősített szokásokat megváltoztatni, hanem az új adórendszer czélja az, hogy az adó a jövedelemmel arányosíttassék: alázattal könyörögnek, hogy jobbágyaik ősi helyzetét hagyja meg, hadd élhessenek tovább is anyai védelme alatt s a hű nemesség jövendőre is megtartassék és élhessen.¹⁾

A királyné a székely nemesség e felterjesztését 1757 augusztus 9-én leküldi Bécsből a guberniumhoz, hogy adjon arra nézve véleményét.²⁾

Alig hogy leérkezhetett, midőn az 1757. évi augusztus 21-én Szebenben tartott országgyűlés (*Udvarhelyszék* követeinek útasítása és közbenjárása következtében is) magáévá tette a székely jobbágyok ügyét s helyzetükről és megterhelhetősökről felterjesztést intézett a királynéhoz.³⁾

E felterjesztéseknek végre is meglett a kívánt eredménye. Mária Terézia ugyanis 1759 augusztus 5-én kiadott végzésében biztosította a székely nemességet, hogy miként az új adórendszerrel eddig sem érte őket jogtalanság, úgy jövendőben is egyik legfőbb anyai gondja lesz, hogy mindenki jogaiban, kiváltságáiban és szabadalmaiban megtartassék, a régebbi kegyelmes rendeletek és hazai törvények értelmében, a mint azt úgy a régebbi, mint az 1754 aug. 12. és azutáni leíratokban eléggé kijelentette.⁴⁾

¹⁾ Extractus reflexionum et respective precum supremorum officialium et deputatorum nationis in Transilvania Siculicæ. (Kolozsv. Itrából való 1757. csomó.)

²⁾ U. o. »Extractus Caesareo Regii rescripti.«

³⁾ Az udvarhelyszéki 1757. követek jelentésében olvassuk: »Ad 5-tum. Az székely natióban lévő jobbágyok statussa és nagy aggravioma is cum motivis sufficientibus rationibus Ő Felségének regnotonus feladatott.« (Vn. Itr. Acta politika IV. sz. 2.)

⁴⁾ A nemesség egy emlékiratában, mely régi jogaikat számlálja elő a telegkönyvek szerkesztése alkalmával. K. n. (Vn. Itr.)

Mária Terézia Udvarhelyszék iránt való jóindulatát mutatja az is, hogy tőle nyerte a szék máig is (nem egészen pontosan) használt czímerét és pecsétjét.

Épen ez időtájban történt az is.

Az 1757-iki országgyűlésen meg kellett volna sürgetnie *Udvarhelyszék* követeinek (az útasítás értelmében) a szék részére a felségtől kért czímer, mert eddig a széknek külön czímere nem volt. Azonban, a mint a követek beszámolójukban jelentették: »minthogy méltóságos főkirálybíró uruk ő nagysága (Br. Daniel István) erőtlensége miatt maga kötelessége szerint az diaetán meg nem jelenhetett, ő nagysága nélkül az nemes szék pecsétjét nem tudták sollicitálni, nem is lévén arra alkalmatosságuk.«¹⁾

Nem is volt rá szükség, mert Mária Terézia királyné Bécsben 1757 márczius 8-án kelt oklevelében már engedélyezte és adományozta a széknek (a vármegye által ma is használt) czímerét, melyet azonban a gubernium csak 1757 december 5-én adhatott ki.

A czímer leírása ez: a kerek katonai paizs négy mezőre van osztva, melynek 1. és 4. tagozata ezüst mezejében 5 vörös keresztcske van, a 2. és 3. tagozat kék mezejében fehér épület emelkedik, három toronnyal, melyek közül az első a piros fedélen a többi felé emelkedik s arany kereszttel van ékítve, felette jobbról arany nap, balról ezüst félhold. A czímerpaizs felett arany királyi korona, drágakövekkel ékítve. Kétoldalt a czímertakarók helyett két katona alak áll és pedig a jobboldalon egy *lófő* (primipilus), teljesen vértézve, arany sarkantyúval, sisakkal a fején, karddal az oldalán, jobbkezét csipőjére téve, a paizsra illesztett baljával pedig lándzsát tart, melyen két részre osztott piros zászló leng. A czímerpaizs baloldalán egy puskás darabant (pixidarius) áll, a köztük lévő gyalog katona rendet jelképezve, kék ruhában és bakkancsban, derekán ezüst kapcsos vörös övvel, ezüst kötővel átkötve, vállán vörös köpenynyel, fején fekete süveg, mely alól, a nép szokása szerint, csomóba fűzött hajfonatok csüngenek alá; jobbkezét a paizson tartja, balkezével pedig puskát tart. A paizs baloldalán portartó és golyótartó függ alá. Köriratúl pedig ez áll: »Sigillum Universitatis sedis Siculicalis Udvarhely, anno 1757 collatum« (azaz Udvarhely székely szék közönsége pecsétje, 1757).²⁾

Fbból az időből ismerjük a szék évi költségvetését 1760-ból és tisztviselőinek fizetéseit is, a mely a mai viszonyokhoz képest elenyésző csekélység volt, bár a pénz értéke akkor a mait sokszorosan (4—5-szörösen) felülmúlta.

A főkirálybíró tiszteletdíja volt évenként 1000 frt, napidíjakra kapott 200 frtot. Két alkirálybíró (az udvarhelyi és keresztúrszéki) kapott 150—150 frtot, a hardóczzségi már csak 80 frtot. A szék jegyzője 100, a keresztúr- és hardóczzségi jegyzők 50—50 frtot. Az országgyűlési két követ 100 frtot; két tiszti ügyész 50—50 frtot, a szék orvosa 100 frtot. Az évenként tartani szo-

¹⁾ A követjelentésben a 3. pontban.

²⁾ A székely nemzeti ládában lévő eredeti oklevélből.

kott két generalis székülésre felvett költség 400 frt; a viceszékek ülési költségére Udvarhely-, Keresztúr- és Bardóczzsékbén, 40 frtjával, 120 frt, házi költségére 60 frt, szolgák tartásának költsége 80 frt, 7 futárnak (obequitatoribus), 45 frtjával, 315 frt. Az alkirálybírák mellett lévő 3 dullónak, 20—20 frtjával, 60 frt; 4 kvártély-biztosnak, ha szükség lesz rájuk, 80 frt. a börtönőrnek 46 frt, hat a börtönöket őrző hajdúnak, 30 frtjával, 180 frt; papirra és pecsétviaszra 30 frt, 30 köből búzára a rabok számára 60 frt, adószedő zsákokra 6 frt, az adószedőnek 4 frt 34 kr., a hóhérnak 30 frt. A szék 1760 január 20-án összeállított összes költségvetése 3971 frt 34 krajczár.¹⁾

Az egyházpolitikai viszonyokkal s az oláhok kebelében mutatkozó vallási ügyi mozgalmakkal függ össze az oláhoknak összeszámítása Udvarhelyen 1761-ben.

Az uniót a g.-keleti és a katolikus vallás között a XVII. század vége óta erőszakosan terjesztette a bécsi kormány az oláhok között is. Az egyesülés ügye anyagi előnyökkel támogattatva, szép sikerrel haladt elő, mígnem két szerzetes: *Besarion* (vagy *Visarion*) és *Sofroni* izgatása ellenállásra tüzelte hitsorsosait s az egyesültek közül sokat visszatértett az óhitre. A két görög vallású hitfelekezet között számos viszály támadt a templomok és az egyházi javak felett is.

A bécsi kormány, hogy lecsillapítsa az izgalmat s a viszályt kiegyenlítse, egy bizottságot nevezett ki a 2 görög szertartású egyház ügye rendezésére. Az udv. bizottság elnökévé báró *Buccow* Adolf Miklós lovassági tábornokot tette, kit Erdély katonái főparancsnokává s királyi biztossá nevezett ki.

Ennek az intézkedésnek volt következése, hogy az óhitű és egyesült oláhok országszerte megszámláltattak s a bizottság felosztotta közöttök a templomokat és egyházi javakat.

Udvarhelyszék főkirálybírája báró *Daniel István* is vett rendeletet e tárgyban a főhadparancsnoktól, minek következtében Vargyasról 1761 nov. 18-án azon utasítással látta el a székben lakó egyesült oláhok összeszámítására kiküldött bizottságot (u. m. *Török Pál* alkirálybíró, mint katolikus, *Lukácsffi János* főjegyzőt mint reformátust és *Pakot* Zsigmond katolikus esküdt székülőt), hogy az oláhok esperesét magokhoz véve, keressenek fel minden falut a székben s ott az illető faluk lelkészével együttesen írják össze az egyesült és nem egyesült oláhok létszámát, a pópák, a családfők, egyházi birtokok számát a mellékelt rovatokba. Az egyesülteket név szerint, a nem-egyesülteket csupán szám szerint kívánja *Buccow* összeírni. Kiténtetendő az év és hónap, a melyben valamely pápa vagy világi a már egyszer elfogadott uniótól elpártolt, nemkülönbén hogy a templomok és papi lakok mikor vétettek el az unitusoktól és mikor adattak vissza? Szem előtt kell tartania azt is a bizottságnak, hogy a két székben két oláh esperes van, a kik nélkül (együtt vagy külön)

¹⁾ Status personalis seu specificatio salanistarum stb. (Vn. Hn.)

nem tarthatják meg a vizsgálatot, a melynél a helység pópája is mindig jelen legyen. A vizsgálat eredményéről aztán tegyenek hű jelentést, hogy a főkirálybíró is közölhesse azt a Szebenben székelő bizottság elnökével: a főhadparancsnokkal.

A bizottság a falvakat bejárta, összeírta a két vallású oláhok számát, a pópákat, templomokat, földeket.¹⁾

Udvarhelyszék 102 községének (három falu: Kisfalud, Szent-Tamás, Lokod kivételével) mindenikében találtak 1—2, néhol 10—20, 8 faluban 20-nál több oláh családot.²⁾

Összegezve a rovatokat, volt *Udvarhelyszékben* 99 községben oláh és pedig: görög egyesült vallású pópa 7, család 378, templom 5, földbirtok 1, paplak 5; görög nem-egyesült vallású pap, templom, földbirtok és papi lak nem volt egy sem; család azonban volt 405.³⁾

Ezzel az oláhok összeírásával előrevetette árnyékát a közel jövőben megindított actio: a határórség célba vett felállítása is. Azért érdeklődött a kormány inkább, mint máskor, az oláhok állapota iránt, azért igyekezett őket lecsendesíteni, mert velök akarta megkezdeni a határórség szervezését, melynél az oláhok után csakhamar a székelyekre is elkövetkezett a sor, a melylyel a székelyek és *Udvarhelyszék* történetében is új korszak nyílik meg.

NEGYPEDIK FEJEZET.

A székely határórség szervezése.

1762—1764.

Mária Terézia uralkodása (1740—80-ig) trónja megmentése és tartományai megvédése érdekében vívott harcokkal kezdődött s a béke helyreállításával mélyre ható reformok életbeléptetésével folytatódott.

Mindkettőből bőven kijutott része a székelyeknek, Udvarhelyszéknek is.

Adóügyi reformjai átalakították Erdély s benne a székelyek eddigi adófizetési rendszerét; de ennél még mélyebbre hatók s egészen új korszakot alkotók voltak hadügyi reformjai, főképp a határórség szervezése által.

¹⁾ A »h.-almási, karácsonfalvi, oklándi, vargyasi és h.-újfalusi némely oláh lakosok« sokok» folyamodnak a székhez, hogy az összeírás költségeit ne csak ők viseljék, hanem mindnyájan, a szék közönsége. A szék 1762 jan. 26-án azt határozza, hogy az unitus és nem-unitus oláhok együtt, a magyarok ne. (Eredetije a vm. ltr.)

²⁾ A legtöbb oláh lakosú falvak: Bögöz 23, N.-Galambfalva 45, A.-Boldogasszonyfalva 30, a 30. Keresztúrfalva 22, Bözöd-Ujfalu 27, Vargyas 24, Gagy 23, H.-Almás 29 oláh családdal.

³⁾ Az eredetiben ugyan az összegezésnél nem ez a végeredmény, hanem görög egyesült család van 445 (378 helyett!), nem-egyesült 292 (405 helyett!). Nyilvánvaló a szándékos tévedés, hogy több egyesültet mutassanak ki, mint nem-egyesültet, a kormánypolitika célzata szerint.

A székelyek, eme legharcziasabb népfaj (a mint Verbőczy s a Lipót-féle diploma mondják),¹⁾ régebben nem adózott, de katonáskodott. A Lipót-féle diploma fentartotta adómentességét s katonai kötelezettségét. A gyakorlatban azonban másként alakult a dolog. Az állandó zsoldos katonaság mellett a székely népfölkelésre nem volt szükség, adóra annál inkább s lassanként a székelyt is adózásra fogták. A Rákóczi-forradalom után a főkapitányi állásokat (a székek másik főtisztségét) sem töltötték be többé, hogy a katonai szervezetnek legfőbb intézménye is elenyésszen.

Jött azonban a Mária Terézia uralkodása, a ki ellen a vetélytársak egész serege szövetkezett, hogy elragadják trónját, országait. Midőn az örökös tartományok már-már elvesztek, a szorongatott királyné a magyar nemzet lovagiaságához, ősi vitézségéhez folyamodott s a magyar lelkesedés és gyors segítség megmentette a trónt s a veszendőbe ment országokat.

Azokban a dicsőséges harcokban, melyekkel a magyarok Mária Teréziát örök hálára kötelezték, része volt a székelyeknek: Udvarhelyszéknek is.

A hadi készülétek mindjárt a trónralépés után megkezdődnek.

Udvarhelyszéken a gubernium rendeletére 1741—42-ben összeírják a fegyvereket s találnak a nemességnél kardot 291 jót, 104 rosszat, flintát (puskát) 720 jót és 116 rosszat, pisztolyt 243 párt és 55 »feles« jót és 62 párt s 39 feles rosszat, karabélyt 118 pár jót és 53 pár rosszat.²⁾ Összesen tehát több mint 2000 drb fegyvert.

Az 1742-iki szebeni országgyűlés (Mária Terézia felhívására, hogy a nemesi fölkelést hadi segély megszavazásával, illetőleg bizonyos számú lovas és gyalog katonaság kiállításával váltsák meg), 1000 huszár és 2000 gyalog ujonczot szavazván meg porták szerint kiállítani, Udvarhelyszékre esett az ezer huszárból 31, kiknek kiállításától az Udvarhelyen 1742. ápr. 17-én tartott viceszék-gyűlés intézkedik, elhatározván, hogy toborozás útján állítják ki, s ha így nem sikerül, akkor kirovás útján. A verbuválással megbízzák *Ugron* Ferencz udvarhelyszéki kapitányt, a ki vegyen maga mellé segédekül négy ifjat és két hegedűst. Napidíjul a kapitánynak 1 forintot és 3 lóra szénát, abrakot, s a beállandó katonáknak előlegül 1—1 frtot rendelnek. 18—40 éves korúakból kell verbuválni, szabad embert, nem jobbágyot. A beállott katonát *Török* Menyhárt királybíróhoz küldetik, a ki a falvakban elkvártélyozza s napjára egy-egy garas napidíjat rendel s a faluk adnak kenyérre napjára egy-egy itcze búzát. A lovakat az összeírtak közül *Udvarhelyt* válogatták ki ápr. 24-én *Török* Menyhárt királybíró és *Sebesi* Miklós inspector, *Bakó* István, *Pálffy* Zsigmond és *Dályai* K. Ferencz jegyző.³⁾

¹⁾ A l. diploma szerint: »Genus hominum bellicosissimum«; Verbőczy szerint: »rerum bellicarum expertissimi«.

²⁾ Bardóczzék külön fegyverösszeírása 1741-ből (melyben 21 pallos is szerepel), Udvarhelyszéké külön 1742-ből és együtt Bardóczzéval. Székely Okltr. VII. 407. 415. l.

³⁾ Székely Okltr. VII. 416. l.

A katonák hadi felszerelését *Markó* Márton Bardócz-széki alkirálybíróra bízták, 40 rend ruhára és lószerszámra összesen 1660 frt 50 dénárt szavazván meg és 7 sátort.¹⁾

A katonaság számára 35 lovat vásárolnak egyenként 24—40 frtért (a legtöbbnek ára 30—32 forint), árukat a tulajdonosoknak *Domokos* Ferencz inspector commissarius fizeti ki.²⁾

A 31 huszár kiállítására összes költségeire 3614 frt 8 krt vetnek ki a szék községeire járásokként.³⁾

1744-ben az erdélyi országgyűlés újabban ezer huszárt szavazván meg a nemesség részéről a királyné szolgálatjára, a székely nemességre esett ebből 112. *Udvarhelyszékre* ismét 31 huszár kiállítására jutott, míg Háromszék 38-at, Csíkszék 12-öt állított ki, a fennmaradó 31 Marosszékre és Aranyoszsékre esvén.

Udvarhelyszék 1745. jan. 7-én tartott székgyűlésén 8 tagú bizottságot küld ki *Ugron* Ferencz elnöklete alatt a katonaság kiállítására. Osszeiratják a birtokosok összes adózó jobbágyságait és birtokos zsellereit, a nem adózókat is, az okokkal együtt, hogy mi jogon nem adóznak. Aztán kivetik a katonaság kiállítására az összeget a földesurra jobbágy szám szerint, két zsellért egy jobbágy számban számítván. A kinek négy jobbágya nincs, az is négy után adózik, mert egyenlőképen gyakorolja a nemesi jogokat; a kinek több van, aránylagosan többet fizet. A szabad kiváltságos emberek (városi polgárok) két jobbágy után fizettek. A költség meglévén, a katonákat egy kinevezendő hadnagynak kellett összeverbuválni.

Egy katona kiállítására, felszerelésére, lóra (30 frt), ruhára, fegyverre, dobra, zászlóra, sátorra, társzekérre stb. s 3 havi ellátására 111 frt 51 krt, a 31 huszárra összesen 3467 frt 21 krt számítanak.

Az összeírás végbe menvén, találtatott *Udvarhelyszékeken* (*Keresztúr* és *Bardócz* fiúszékekkel együtt) 2006 jobbágy. Minden jobbágy után kirovatván 1 frt 44 kr, 3477 frt 4 kr összeg került ki (9 frt 83 krral több a kiszámított szükségletnél), melyet a nemesek jobbágyságuk arányában fizettek, szabadságukban állván esetleg 6 $\frac{1}{2}$ jobbágy után egy huszárt teljesen fölszerelve kiállítani.

Udvarhelyszék 1745. febr. 5-én és 6-án *Sz. Udvarhelyt* tartott ülésén (generalis congregatio) katonaságra és tisztségre ajánlkoznak a szék részéről *Ugron* József, *Sándor* Mihály, *Tisza* László és *Lukács* István; hadnagyúl (pro ductore) választatik agyagfalvi *Sándor* Mihály, számvevőül *Maróthi* György 20 frt havi díjjal.⁴⁾

A gubernium nagy súlyt fektetett arra, hogy a székelyek kitegyenek magukért, hogy régi hirnevökhöz méltóan becsületet valljanak huszárjaikkal.

4) Udvarhelyt 1742. máj. 23. U. ott 417. l.

5) Udvarhely 17. nov. 1742. U. ott 421. l.

6) U. ott 418. l.

7) Az erre vonatkozó okiratok ki vannak adva a Székely Okltr. VII. k. 426—433. l.

»Mivel pedig — írja a gubernium — az egész nemes natio fenspecifikált quottája egy különös sereget fog constituálni, azon légyen teljes tehetséggel, hogy *egyező köntösben légyenek mindnyájon* s jó fegyverrel paripákkal állítassanak fel, csonkák, bénák s testekben hibások vagy időttöltöttek ne recipiál-
tassanak, nehogy a székely natio azt a szép encomiumát (dicséretét), mely a (Lipót-féle) diplomában iratik, elveszesse, *mert a nemes vármegyék seregeit vagy vizsgálják vagy nem, de a nemes székely natio seregét odaki sokan fogják observálni.*«¹⁾

A székelyek igyekeztek is megfelelni a régi jó hírnévnek s a székek izeneteket váltanak egymással, »hogy a nemes székely natiótól felállítandó katonák között ha csak az köntösben vagy mundérban is valami uniformitas lehetne.«²⁾

Az örökösödési háborúban ezek az újonnan toborzott székely huszárok is kitettek magokért s a székely vitézség koszorújába újabb babérleveleket fűztek.

A későbbi hadjáratokban is ott vannak a székely katonák.

1756-ban kitört a hét éves háború a poroszszal s a királyné újonczok adására szólítja fel a nemzetet. A szebeni országgyűlés 1757. aug. 9-én 2000 katonát szavaz meg toborzás által kiállítani.

1758. végén még közelebbi háborús hírek verik fel a Székelyföld nyugalmát és indítják a székeket hadi készülétekre. *Udvarhelyszék* is készülődik s lustrumot tart. A hadi készülődés okát így adják elő:

»Az méltóságos királyi guberniumnak mélt. commissioja szerint hallatván az tatárságnak az ottomanica porta ellen való rebellálása, tartván annak hazánkra való irruptiójától, az ellen való resistálásra végeztetett az nemes generalis széktől, hogy székünkben méltóságos úri főrendek, nemesek és contribuáló armalisták lustráltassanak meg s olyképen legyenek, hogy mikor parancsolatot vesznek, a hova kivántatik, indulhassanak, mely is székünkben effectualtatott anno 1758. die 21. nov. *Vargyason* az alább való series szerint.«

Udvarhelyszéken az urak (főrendek), nemesek és armalisták összeirattak, fegyvereikkel együtt.³⁾ Bizonyára *Keresztúrszéken* is.

Bardóczszéken a nemesek név és szám szerint, lovas vagy gyalog felkelésre írtak össze s ki van tüntetve a fegyverek neme (finta, pisztoly, kard, vasvilla, kasza rovatokban).⁴⁾

Az általános felkelés tervének kidolgozására a szék már előbb a gubernium rendeletének vétele után bizottságot küldött ki, a mely 1758. nov. 15-én *Keresztúr-*

¹⁾ Székely Oklir. VII. 425. l.

²⁾ Háromszék végzése 1745. jan. 11. (Kéziratban gyűjteményemben, br. Apor István István abosfalvi Itrából.)

³⁾ Bözöd, Etéd és Bögöz kerületében volt harcra felkészült nemes 147, ló 115, 115. kard 91, finta 97, pisztoly 84 pár és 4 egyes. (Az Udvl. m. Itárban lévő összeírás szerint.)

⁴⁾ A Bardóczszéki összeírásban volt ott főnemes 27, adózó armalista 84, m. e. fele s. fele lovasnak, fele gyalognak összeírva. Az összeírás a főnemeseknél egy sorban, az armalistáknál falvak szerint történt: Vargyas, Füle, Bardócz, Száldobos, Kis-Bacson, Bibarczfalva, Hermány, Olasztelek, Telegdi-Bacson sorrendben. (Eredetije Bardóczfűszék levéltárában.)

falván összegyűlvén abban állapotott meg, hogy a kiállítandó nép összeirassék és azoknak előljárók rendeltessenek, minden kerületben egy kapitány, egy hadnagy és strázsamesterek. Kijelölték a tiszteket és pedig a *szt. mártóni* kerületben kapitányúl *Biró* Zsigmondot, hadnagyúl *Mátéfi* Józsefet, strázsamesterül *Dimén* Lászlót. A *bögözi* kerületben *Fogarasi* Jánost, *Felszezi* Jánost, *Sándor* Ferenczet; a *bözödi*ben *Péterfi* Eleket, tarcsafalvi *Pálfi* Ferenczet és gagy *Pálfi* Zsigmondot; a *farczádiban* ifj. *Lukácsfi* Sámuel, *Benkő* Györgyöt és *Barabás* Pált; az *etédiben* *Kovács* Imrét, *Gálfi* Mihályt és tarcsafalvi *Pálfi* Pált; a *bardóciban* pedig kapitányúl *Fekete* Pált, hadnagyúl *Máthé* Sámuel, őrmesterül *Gáll* Józsefet.

A tisztek kötelességét így állapítják meg. Midőn a szék parancsolatját veszik, mind a három tiszt egyetértőleg egy vagy két helyet kitűzvé a kerületben a lustrára, a szabadsággal élő embereket s azoknak 18 esztendőn felül való fiait összeszámlálják.

Irják össze a fegyvereket szám és minőség szerint és tegyenek jelentést a főtiszteknek, honnan hány személy telhetnék ki fegyvert fogni. Azoknak pedig olyan parancsolatot adjanak, hogy legyenek készen rendeletre a kitűzött helyre indulni, puskaporról és golyóról lesz gondoskodás.

Ha a szék határán kívül a szorosokra kellene kivonulni, érintkezzenek az ottani tisztekkel, s élelemlről (kenyérrel, húsról) gondoskodjanak, addig a nép maga költségén megyen. Ha részleges mozgósítás történik, a tisztek ne menjenek mind el, hogy az itthon maradt népnek is maradjon tisztje; ha pedig a veszély növekszik, a tisztek magok közül azt tegyék vezérül, a kit »a directiora alkalmasoknak ítélnének«.

A kirendelt tiszteknek és a szék tiszteinek arra gondjuk legyen, hogy úgy küldjék a népet a széken kívül, hogy »akármely nehéz circumstantiákban is« legalább a népnek fele benmaradjon a szék oltalmára.

Ha valaki a mustrára elő nem áll, 12 frtra büntetessék, melyet a tiszt tüstént exequáltasson; ha pedig valaki a kitűzött helyre el nem menne, vagy onnan elszöknék, vagy a szükség idején félrevonulna, törvényesen büntetessék. A kinek egyéb fegyvere nem lenne, felszegzett kaszával fegyverezze fel magát.

Ezek a szabályok a lófő, drabant és másféle szabad emberekre (ide értetvén a szabad szellek is) vonatkoznak. A fő- és köznemesekre nézve még azt határozzák, hogy ezek, ha házok népét másfelé helyezik is biztonságba, magok személyek szerint a széken maradjanak és szükség esetén személy szerint, vagy másod-harmadmagokkal, a miként tartoznak, jó lóval és fegyverrel felüljenek.

Ezekon kívül elhatározták, hogy *Udvarhely-* és *Keresztúr-szék* (»ezen két nemes alsó székek«) osztassanak két egyenlő részre és ezek élére két kapitány állíttassék, *Bardóc-szék* külön hadnagyság alá reducáltassék. Kapitányoknak neveztesse ki ábrahámfalvi *Ugron* András és *Török* Pál vicekirálybíró, hadnagyokul melléjük *Maróthi* György és *Sándor* Mihály. A nemesség tisztjeit kinevezni a főkirálybíró (báró Daniel István) jogában áll.

A tisztek kineveztetvén, első dolguk legyen a nemességet nov. 22-ére mustrára összehívni *Udvarhelyre*, *Keresztúrra* és *Bardócra*, még a jelen székülésből kirendelt armalisták által szétküldözendő körözvényyel.

A szék tisztjei gondoskodjanak két mázsa puskaporról és négy mázsa golyóról s azokat a tisztek és a nép között osszák ki.

A ki a mustrától törvényes ok nélkül magát kivonja, törvényesen büntetessék.

Sietősen levelezni kell a csiki tisztekkel a Gyimesi-szorosba küldendő segélyhadak felől. A gubernium rendeletére két lovas legény álljon készen *Udvarhelyt*, a kik a tudósításokat vigyék *Keresztúrra* s ott is két lovas posta legyen, a ki továbbítsa *Segesvárra*.¹⁾

Ezeket a terveket a *Keresztúrt* nov. 15-én összegyűlt generalis székülés elfogadta s az intézkedéseket ezekhez képest megtévén, végrehajtotta a felkelő nemesség mustráját és hadikészletbe állítását.

A tatár beütéstől való félelem azonban, úgy látszik, vaklármából keletkezett, s a felkelésre nem lett komoly szükség.

A gubernium Múramarosból hallotta a tatár közeledése hírét, melyre 1758. decz. folyamán két kémét küldött Moldvába, a Borgói- és Ojtozi-szoroson át, a kik azonban még 1759. jan. 22-ére sem érkeztek vissza.

Gróf *Haller Pál* főtiszt 1759. jan. 16-án Fejéregyházáról arról tudósítja a guberniumot, hogy a tatárok Moldvában Foksán alatt volnának s tartani lehet attól, hogy éhségtől és szükségtől kényszerítve Erdélybe üthetnek, a miért is Csíkszeredáról fegyvert, *Udvarhelyszékről* strázsákat sűrget.

Ezekkel a hírekkel szemben a határon levő egészségügyi bizottság (sanitatis commissio) azt jelentette, hogy Moldovában sem tatár nincs, sem a pestis nem dühög.

A gubernium az ellentétes hírekkel és jelentéscckel szemben hiteles értesülést szerzendő 1759. jan. 22-én meghagyja Csíkszéknek, hogy a Gyimesi-szoroson át küldjön be Moldvába két kémét, a kik biztos tudósítást hozzanak a tatárokról és a pestis felől. Ha igazak a hírek, tegyenek meg minden óvintézkedést; ha nem igazak, szükségtelen strázsákkal a földnépét ne fárasztásák.²⁾

A tatár beütés elmaradt s a székely hadfölkelés szükségtelennek bizonyult.

A következő évben a véradón kívül pénzbeli hadisegélyt is kívánt a hétéves háború elkeseredett küzdelme.

1760. jan. 29-én ugyanis Vargyason br. *Daniel* István főkirálybíró-helyettes elnöklete alatt tartott székülésen a megjelent 62 főnemes és nemes személy³⁾ önkénytesen hadi segélyül felajánlott 327 frt 10 krt, a melyet azzal

¹⁾ Projectum deputatae per i. generalem sedriam ad diem 13. Nov. 1758 in possessionem Kereszturfalva indictae commissionis, juxta commissionem exe. r. gubernii in securitatem patriae et incl. sedis in sequentibus concinnatum*. (Vn. ltr.)

²⁾ A gubernium Csíkszéknek 1759. jan. 22. N.-Szecbenből. (Eredetije Csíkvármegye levéltárában.)

³⁾ Távol volt összesen 136 személy, semmit nem adott 1 személy.

a fentartással szavaztak meg, hogy az »jöllehet a pénznek szűk volta és a széknek enervált állapota miatt igen kevés«, mindazonáltal azzal a fentartással ajánlják fel a sürgős szükségletre, hogy azzal kiváltságaik épségben maradjanak és jövőre nézve adó belőle ne következzenek.¹⁾

A pénzáldozatok és az eddigi véradó nem elégitették ki az államkormányzás igényeit. A nyugoton folytatott háborúk alatt és miatt a monarchia keleti határai a legvédtelenebbül maradtak, pedig a török még mindig félelmes ellenség volt, a béke határideje lejárában volt, a tatár beutésektől méltán lehetett tartani s az oroszszal való jó viszony is meglazult 1761 óta.

Ilyen körülmények között Erdélyben is hasonló határőrséget óhajtottak szervezni, mint a minő Magyarország délfelöli határvonalán már 1750 óta fennállott.

Erdélyben a Székelyföld határain a Rákóczi-forradalom óta a határőri szolgálatot az ú. n. *plájások* polgári zsoldos őrsége teljesítette. Ez a fontos feladatra elégtelennek látszott. A katonailag szervezett határőrségnek feladata leendett a határszéleknek katonai megvédése az ellenség betörése és a pestis behurczolása ellen s a csempészet meggátlása.

A czél kétségkívül helyes volt, de végrehajtása alkotmányellenesen és erőszakosan történvén: nagymérvű zavarok, békétlenség, s a székely társadalmi és jogi viszonyok alapos felforgatása kútforrásává vált.

A székely határőrség felállítása értelmi szerzőjének gr. *Bethlen Gábor* erdélyi udvari kancellár tartotta magát; de a terv keresztülvitelének eszköze br. *Buccow* Adolf lón, a nélkül, hogy a végrehajtás sikerének kétes értékű érdemével dicsekedhetett volna. Mások fejezték be, a mit ő megkezdett; az utókor gyűlöletét azonban ő örökölte még azért is, a mit (mint pl. a mádэфalvi vést) nem közvetlenül ő maga idézett elő.

Br. *Buccow* Adolf Miklós lovassági tábornok 1761 elején Erdélybe katonai főparancsnokká s az oláhok vallási viszálya kiegyenlítésére királyi biztossá nevezetvén ki, a határőrség szervezését Besztercze vidékén az oláhok között kezdette meg 1761-ben, a kik a nyert előnyök és szabadalmak fejében tömegesen állottak be katonának s megalakították a második határőrezredet.

Buccow azt hitte, hogy a székelyek között is oly simán fog az sikerülni s 1762. ápr. 11-én magát Bécsben e czélra is kir. biztossá nevezetvén ki, mihelyt Erdélybe visszaérkezett, minden törvényes és alkotmányos előkészítés nélkül Gyergyóba és Csíkba biztosokat küldött, hogy a népet fegyver alá összeírják. Megbizottai voltak br. *Schröder* ezredes, *Zamler* százados (háromszéki, csernátoni származású) s támogatásukra rendelte br. *Bornemisza* Pál, csíki főkirálybíró, alkirálybíráival együtt.

A bizottság *Gyergyóban* kezdette meg működését, a hol 1762 nyarán *Gy. Szent-Miklóson* megjelenvén,²⁾ a népet 500 frt büntetés terhe alatt össze-

¹⁾ A vm. Itárban lévő eredetiből.

²⁾ Teleki Domokos: A székely határőrség története (15. l. szerint). 1762. jul. 24-én, a Csík vm. Itárban lévő »Deductio gemina« stb. cz. írat szerint *junius* folyamán.

hívták s a királyné rendeletére hivatkozva (melyet elő nem mutattak), felszólitották a fegyver felvételére, igérvén adómentességet s azt, hogy 20 hónap alatt csak 3 hónapig fognak katonáskodni a határőrzésnél, s a legsürgősebb szükség idején is csak a haza határain belül.

A nép azt felelte, hogy ők mindig szabadok voltak s katonáskodni is nem rendeletre, hanem törvényaik és kiváltságaik értelmében szoktak volt, törvényesen rendelt honfitársaik vezérlete alatt, s most is csak így hajlandók a fegyvert felvenni. Schröder ezt hallván, előbb ígérekkel próbált célt érni, majd fenyegetőzve jelentette ki, hogy a katonaságot akarva nem akarva el kell vállalniok s megkezdette a mértékelést a nép tiltakozása ellenére, a zúgolódó népet azzal a naiv ámítással akarván megnyugtatni, hogy a mérés csak azért történik, hogy ő felsége lássa, mily szép nép lakik e helyen, s dicsekedhessék velök. A mérés súlyos büntetéssel való fenyegetőzés között mehetett csak végbe, a nép tiltakozása mellett. Nemcsak a szabad székelyek, hanem az armalisták is, kiket a törvény külön katonai rendnek jelöl meg, megmértettek és besoroztattak.

A szék fővárosa után az egyes falvakra került a sor.

Gyergyóban végezvén, *Fel-Csíkba, Szent-Tamásra* ment át a bizottság. Schröder előbb minden faluból 3 embert rendelt ide s ezek előtt felolvasta a Gyergyóban is felolvasott, javításokkal, betoldásokkal teljes »maculatura« íratot, melyre a nép ott is a gyergyaiakhoz hasonló protestatioval felelt. A bizottság ezzel mit sem törődve rendeletet küldött Fel-Csík, Al-Csík és Kászton-szék falvaiba, hogy a nép 500 frt büntetés terhe alatt jelenjen meg a bizottság előtt, mely aztán a népet Csíkban és Háromszéken minden ellenkezése daczára összeíratta s besorozta katonának.

Arról, hogy önkéntes legyen a szervezés (mint a hogy a királyné rendelte), szó sem volt, épen ellenkezőleg a legsúlyosabb fenyegetéssel kényszerítették a a népet a fegyverfelvételre.

A míg ezek a határszéli székekben történtek, *Udvarhelyszék* semmi hivatalos értesítést nem kapott a határőrség tervbe vett szervezéséről, sőt az volt a hír, hogy a nemzeti katonaság száma Csíkból és Háromszékből kitelik s így az összeírást beszüntetik és a sorozás Udvarhelyszékre nem fog kiterjedni. Daczára ennek aug. 8-án Udvarhelyszékre érkezik br. *Jósika* Imre kapitány, felkeresi *Borsai Nagy* István alkirálybíró és jelenti, hogy őt a sorozó bizottság elnöke br. *Schröder* küldötte Karczfaluból (Csíkból) egy szabályzattal, mely szerint az udvarhelyi falvakat összeírni rendeli. *Jósika* kijelentette, hogy »igen kedves dolgot fogna a nemes szék ő excellentiájának (Buccownak) tenni, ha az összeírás előre végbe menne, lám hiszen ha kívántatni fog, jó lészen. ha készen találtatik a munka, ha pedig kívántatni nem fog, a tűz a papirosat megégetheti.«²⁾ A vicekirálybíró közölvén a dolgot a vicetisztekkel, a szokatlan s nem a rendes úton t. i. a gubernium által rendelt ügyet a széken kívül tartozkodó

²⁾ Szeles János: Udvarhely története. (Erdélyi Múzeum 1898. évf. 578. l.)

főtiszttel közlik, de hogy a fejedelmi szolgálatja hátramaradást ne szenvedjen, az összeírást elrendelték.¹⁾

Azonközben br. Schrödertől aug. 16-áról levél érkezett a főtiszthez (ifj. br. Daniel István főkirálybíró-helyetteshez), jelezvén, hogy nem sokára személyesen Udvarhelyre jó s reméli, hogy az összeírás körül támogatni fogja. *Báró Daniel* István Mező-Örményesen (Kolozsmegyében) aug. 21-én vette e levelet s másnap levelet irt Buccow tábornoknak, jelentvén, hogy miféle levelet kapott Schrödertől s bár ő arról ő excellentiájától (Buccowtól) rendeletet nem kapott, de tudván azt, hogy neki a fejedelemné és a haza üdve lebeg szeme előtt, támogatni fogja s aug. 26-ára Udvarhelyre jó.

Időközben *Borsai Nagy* István Udvarhelyen a városi magistratust is a székházához hívatta s előterjesztete, hogy katonai bizottság fog kijönni s kívánatos, hogy ők is, mint a szék többi tagjai, írassák össze már előzetesen magokat. A városiak ezt feleték, hogy »mi ennél kisebb dologban is a felséges kir. gubernium kegyelmes rendelésitől és parancsolataitól szoktunk függeni, annak azért ordinatioja nélkül lármát a communitásban nem akarunk indítani, mivel ha úgy fog kívántatni, mü az communitásban levő személyeket legtovább félóra alatt számba vehetjük.«²⁾ Hiába volt az alkirálybíró rábeszélése, a város nem engedett és folyamodást intézett a guberniumhoz, hogy hagyja meg őket régi kiváltságos helyzetükben, mely szerint eddig sem katonáskodtak a széke-lyekkel együtt, hanem a helyett — országútban lakván — katonaelszállásos- lással és egyéb házi szolgálattal róvták le kötelezettségüket.

A gubernium erre szeptember 3-án azt válaszolta, hogy kiváltságaikban őket megháborítani nem kívánják s a katonai összeírás által jogaiknak ártani nem akarnak és elrendelte, hogy a kik a városi polgárok közül a nemzeti katonaság közé feliratkozni akarnak, azok összeírása a magistratus által kirendelt személyek által hajtassék végre.³⁾

Ebben tehát világosan ki volt fejezve az *önkéntesség*. Még inkább a városi nemesség külön folyamodványára adott végzésben, mely szerint őket a szék hatósága alól kivonni nem akarják, de mert a katonáskodás *önkéntes* kell hogy legyen, azt sem gátolhatják.

Az *önkéntesség* azonban nem gátolta meg, hogy »az egész széken s a városban is a szék részére tartozó gazdák mind conscribáltattak«, már előzetesen.

¹⁾ Udvarhelyszék a gubernium 1761. decz. 7. kelt rendeletére 1762. máj. 27-én tartott székgyűlésén jelölte az alkirálybíróvágra a katolikusok közül *Kádicsfalvi Török Pált* 138 szavazattal, K. Török Eleket 77 és Fancsalai Sebestyén Mihályt 28 szóval; a reformátusok közül *Borsai Nagy Istvánt* 137, Ábrahámfalvi Ugron Andrást 89, N. Küküllőfalvi Lukácsfi Jánost 57 szavazattal. A legtöbb szavazatot kapott kettő lett az alkirálybíró. (A vm. jelentés a guberniumhoz a vm. ltrban.)

²⁾ Szeles János: Székely-Udvarhely története. (Erdélyi Múzeum 1898. évf. 578. l.)

³⁾ Erdélyi Múzeum 1898. évf. 579. l.

Nem sokára a sorozó bizottság is megérkezett. Elnöke volt br. *Schröder* ezredes, br. *Jósika* Imre és *Zamler* kapitány, *Cserei* György hadnagy, *Elekes* őrmester és egy szakaszvezető. Segédkeztek polgári részről br. *Daniel* István h. főtiszt (coadministrator) s a vicetisztek. Miklósvárról jött át a bizottság *Bardóczszékbe* *Olasztelekre*, hol is aug. 27-én a *Bardócz*-székből berendelt falus bírák és esküdtek előtt felolvastattak a rendelet pontjai, melyeket a főtiszt bőségesen megmagyarázott. A bírák a rendelet kihirdetésére a falvakban vállalkoztak, de kijelentették, hogy végrehajtására a királyné rendeletének csak úgy vállalkoznak, ha a székelyek régi kiváltságai, jogai, törvényei és szokásai megtartatnak, miszerint tisztjeik és a többi székelybeli nemesek állíttatnak élükre s nem idegenek, és ha a törvényes mód egyébként is megtartatik.

A bizottság aug. 28-án *Bibarczfalván* kezdette meg működését, a hová a *telegdi-bacsoniak* is berendeltettek. A főtiszt kiküldöttei éjjel-nappal működve állították elé őket, a kik aztán meghallgatván a felolvasott pontozatokat, a főtiszt iránti tiszteletből lárma nélkül illedelmesen alávetették magokat az ősi szokás szerinti összeírásnak, de előbb ünnepélyes protestatióval kijelentették követjük által, hogy valamiként régi eleik, a székelyek ősi kiváltságai szerint, készek voltak Erdély védelmére, a hazában bent, a fejedelmek szolgálatában, saját költségükön és ruházatjukban, fegyverzetükben és lovaikon állapotjuk szerint a többi nemesekkel együtt harczra kelni: úgy ők is készek arra a fennebbi föltételekkel, összes adóik eltörlése mellett. Hasonlókép ment végbe az összeírás ugyanazon napon *Kis-Bacsonban*, a hol a *hermányiak* is megjelentek.

Nem ment ily simán a dolog *Bardóczon*, a hol még ugyanazon napon megjelentek *Bardócz*, *Olasztelek*, *Száldobos* és *Füle* lakosai és kijelentették, hogy mérték alá nem állanak, mert sem apáikat, sem őseiket nem mérték meg. Sokáig folyt a vita velök, kik annyira ingerültek voltak, hogy fenyegetőzéseikből látható volt, hogy ha a főtiszt tekintélye és csilapítása által le nem csendesíttetnek, rossz vége lesz vala a dolognak. Nagy nehezen, sok protestálás után lehetett csak őket mérték alá állítani, akkor is csak azon föltételek mellett, hogy 1-ször régi székely kiváltságaik szerint adóik elengedtetnek s akkor saját költségükön, fegyverükkel és lovukon a többi nemesekkel együtt fognak szolgálni; 2-szor a hazán kívül semmi szín alatt ki nem vitetnek, hanem bent maradnak a haza védelmére; 3-szor törvényeik szerint saját fő- és altiszteik lesznek a vezérek. A föltételeket br. *Daniel* István a magyarul nem tudó ezredesnek németül tolmácsolta. Későre járt az idő, midőn estére *Vargyasra* visszatérhettek.

A h. főtiszt kiküldöttei egész éjjel fáradoztak a faluban, hogy a *vargyasiakat* rávegyék, hogy aug. 29-én — bár könnyek, sóhajok között nagy szomorúan — mérték alá álljanak. Csak a főtiszt iránti tiszteletből engedelmessékedtek végre is, kijelentvén, hogy apáik sem mérettek meg, mégis hű és vitéz katonái voltak ő felsége őseinek, a miként ők is utolsó csepp véréükig híven fognak szolgálni, de úgy hogy adómentesek legyenek, mint voltak őseik, és saját fő- és vicetiszteik vezérlete alatt álljanak. A távollevők is felírtattak.

A *Bardóc-széken* így befejezett sorozásról aug. 29-én *Vargyason* jegyzőkönyvet vettek fel, melyet *Markó* Bálint vicekirálybíró, *Keresztes* Máté székülnök, *Boda* Sámuel jegyző, *Máté* Sámuel és *Fekete* Pál ülnökök irtak alá.

A sorozó bizottság *Bardóc-széken* befejezvének működését, aug. 29-én átkelt a *Rika* erdőn *Udvarhely* anyaszékre, *Karácsonyfalvára*, a hová össze voltak gyűjtve a falu népén kívül *Ujfalv*, *Oklánd* és *Karácsonyfalva* lakosai. Itt is felolvasták az ígéreteket, de daczára annak, hogy a vicetisztek már régóta fáradoztak megnyerésükön: a nép itt is előhozta ellenvetéseit s midőn a mértéklésre került a sor, az *oklándiak* ellenszegültek s eltávoztak. A főtiszthelyettes által azonban visszatérítették s a már többször elősorolt föltételek alatt engedtek csak az összeírásnak és mértéklésnek, akarattuk ellenére, úgy hogy némelyeket a főtiszthelyettes erőszakkal vonatott a mérték alá.

Aug. 30-án *Homorod-Almás*on jelent meg a bizottság, a hová *Lövete* lakosait is berendelték. Ezek egyhangúlag kijelentették, hogy készek ő felségének hűségesen engedelmeskedni s a katonai szolgálatot törvényeik és nemzeti kiváltságaik értelmében elvállalják, de megmérteni magokat nem engedik s csak saját tisztjeik alatt, a hon határán belül szolgálnak, mert hisz határőrzésre szerveztetnek. A fő- és vicetisztek hosszas rábeszélésére engedték csak némelyek magukat megmérteni, miután előbb az ezredestől írásbeli biztosítást kértek és kaptak az ígért föltételekről, némelyeket így is erőszakkal állíthatták a mérték alá. A többség azonban mindkét falu népéből eltávozott, kijelentvén, hogy a mondott föltételek alatt katonáskodni készek, de megmérteni magokat semmiként sem engedik.

Megjelentek *Almás*on a kisebb falvakból is, u. m. *Abásfalva*, *H.-Keményfalva*, *Gyepes* és *Remete* lakosai is, a kik az almásiakkal és lövéteikkel egyetértően szintén csak föltételelesen engedték magokat megmérteni.

A bizottság néhány napig még *Almás*on maradt, remélvén, hogy a vonakodók nyakasságát megtörhetik. *Lövétén* főkép a plébános fáradozott azon, hogy engedelmessegre bírja híveit, s némelyeket rá is bírt az *Almás*on való jelentkezésre. Minthogy azonban nem mindnyájan jöttek el, visszaküldettek, hogy másnap reggel együttesen jelentkezzenek. Megígérték, de nem teljesítették. Eljöttek némelyek *Almás* falu végéig, de a faluba jönni semmiként sem akartak. Hosszas várakozás és kiküldöttök szaladgálása közben az idő jól előhaladván, végre az ezredes becegyezésével a főtiszt-helyettes ment ki hozzájuk, de nem találván ott mindenkit, a távollévőket innen-onnan, a hegyekről s az erdőről hivatta elő s *Zamler* kapitány és *Cserey* hadnagy jelenlétében beszédet tartott hozzájuk és szépen kérte s fenyegette őket, hogy engedelmeskedjenek. A nép makacszkodott s azt felelte, hogy a katonaságtól irtóznak s bár megígérték, hogy megjelennek, de arra plébánosuk csábította őket s többé meg nem jelennek, hanemha törvényeik és kiváltságaik szerint kellene katonáskodniok; a helyett térden állva kérik ő felségét, hogy hagyja meg őket adófizető állapotukban, mert ők nem földművelésből élnek, mint a szék többi népe, hanem zindely és deszka készítésből, melyet messze földekre szállítván, abból tartják fenn mago-

kat s ha katonákká lennének, a szolgálat idején családjuk éhen veszne. Ha ő felségének mégis úgy tetszenék, hogy katonáskodjanak, úgy készek törvényeik és kiváltságaik s a Lipót-féle szentséges diploma értelmében saját tisztjeik alatt a honvédelemre, de megmérteni magokat nem engedik, mert semmiféle ősiüket meg nem mérték; kérik azért a főtiszt urat, hogy ne fárasszák tovább magokat, mert mérték alá semmiként sem állanak.

Megvívén ezt a hírt az ezredesnek, a bizottság azt határozta, hogy mindaddig *Almás*on maradnak, míg aug. 30-án és szept. 3-án kelt jelentésükre *Buccow* tábornoktól választ és további rendeletet nem kapnak.

A várakozás ideje alatt a főtiszthelyettes két megbízott által intő és rábeszélő körölvényt hordoztatott széllyel *Lövete*, *Abásfalva*, *Keményfalva* és *Almás* falvaiban és irt a lövétei plébánosnak, hogy hívei előtt intő prédikációt tartson.

Sept. 6-án megérkezett Szebenből *Buccow* tábornok rendelete, melynek értelmében az engedetlen lövéteiek ellen körrendeletet hirdettetett ki a szék területén lévő összes falvakban, elrettentő büntetést szabván ki rájuk. Az erről szóló rendeletet először *Lövétén* hirdette ki két vicekirálybíró.

Az egész erőszakos eljárást igen jellemző körrendelet így hangzott:

1. Publicáltassék, hogy a lövéteiek nem méltók, hogy a határórség (»limitrophea militia«) közé felvétetnének.

2. A becsületüket szerető, haza határát őrző székelyek a lövéteiekkal, oly alávaló néppel ne társalkodjanak és vélek együtt ne tartsanak.

3. Valakik a lövéteiek közül magokat felírátták, azoknak a vicetisztektől a magok mindennemű kereskedésekre szabados járásra passus adassék; ellenben

4. Valakik magokat a lövéteiek közül fel nem írátták és nem engedelmeskedtek, azoknak a széknek vicetisztei tisztségeknél elvesztése alatt passust adni ne merészeljének, kik is e szerint passus nélkül járván, mint kerengők, elfogattatnak.

5. Azok, kik a lövéteiek közül engedetlenek, maradékaik a királyi kedvetlenséget tapasztalni fogják.

Ez a proscibálás írott bizonyága annak, hogy mennyire eltért *Buccow* a királynő inteniójától, a ki önkéntes ajánlkozás alapján kívánta a székely határórség szervezését s *Buccow* az önkéntesség helyett a terrorizmus és kényszerítés eszközeitől sem riadt vissza, hogy feltett célját végrehajtsa.

Sajnálatos és megrovást érdemlő szolgálalkúségre mutat, hogy *Udvarhelyszék* vicetisztei nem késtek (*Bikafalván* 1762 szept. 7-én kelt körrendelettel)¹⁾ e törvénytelen rendeletet a falvakban a legnagyobb gyorsasággal köröztetni és kihirdettetni, a mi sept. 7 és 10-ike között mindenütt végrehajtatott. Mentségül felhozhatjuk, hogy *Buccow* ugyan már ekkor nemcsak főhadparancsnok volt,

¹⁾ A körrendelet több példánya, a kihirdetési záradékokkal együtt, megvan a vm. Hárban.

mert 1762 máj. 1-én kormányiszéki elnökül is kineveztetett s így a polgári hatósággal is rendelkezett, de a székeknek még így módjukban állott volna a törvénytelen rendeletek végrehajtását megtagadni.

Lám a köznépet nem rettentette el a drákói szigor, mert a falvak lakosai mintegy véd- és dacszövetséget kötve már szept. 5-én este jelentették a főtiszt-helyettesnek, hogy küldöttség által kérvényt kívánnak átnyújtani az összeíró bizottságnak. A főtiszt-helyettes két székülnököt küldött eléjük, hogy szándékuktól álljanak el, s menjenek haza. De ezek nem tágítottak, kijelentvén, hogy kérelmezni mindenütt szabad s a küldöttek szept. 6-án napkeltekor megérkeztek s 43 falu nevében benyújtották írásban kérvényüket s protestálásukat, hogy addig, míg kérésükkel a felség trónja elé nem járúlnak, hagyassanak meg eddigi állapotukban, az ezredes úr pedig hozzájuk ne fáradjon, mert megmérteni magukat nem hagyják; avagy mutassa elő a mérték alá állítás felől ő felsége külön rendeletét. Egyébiránt hajlandóságukat jelentették a katonaság felvállalására, régi törvényeik, szokásaik, székely szabadságaik értelmében saját tisztjeik és nemeseik alatt, de nem más nemzetbeli tiszték alatt, a kik az ő szokásaikat, nyelvüket, törvényeiket nem ismerik, saját költségükön, fegyverükkel a haza védelmére, vagy ha ő felségének úgy tetszik, készek az adófizetésre, a mint eddig is adóztak.

Ez a 43 falu főkép Udvarhelyszéknek *havasaljai, fehérnyikói* s »több részeiből« került ki.¹⁾

Időközben a főtiszt-helyettes az ezredes kívánságára levelet irt a két székbeli kiváltságos község *Oláhfalv* és *Zetelaka* közönségének, hogy házilag írássák össze magokat. A két község egyezőleg azt felelte, hogy ők mindenben, úgy az összeírás dolgában is kiváltságaikhoz tartják magokat, a mely szerint évenként adót fizetnek az országnak s ettől elállani nem akarnak. *Oláhfalv* hozzátette még azt is, hogy az erdélyi fejedelmek idejében sem katonáskodtak, a minek kijelentésére bírójuk már Szebenbe utazott a guberniumhoz, a míg tehát onnan választ nem kapnak, a sorozóbizottság közéjük hiába ne fáradjon.

Megjegyzendő az is, hogy az *almásiak* a felolvasott pontok és kiváltságok írásban kiadását kívánták, más helyeken, így *Karácsonfalván* és *Bardóczzséken* is kívánták azt, de e kérés sehol sem teljesítettett.

Szept. 7-én *Homoród-Szentpálra* ment a bizottság, a hol *Szent-Péter*, *Sz.-Márton* és *Recsenyéd* lakosai is szelíden és tisztelettel, de határozottan kijelentették, hogy mérték alá nem állanak, de készek fegyverrel szolgálni ősi szokás szerint saját tisztjeik alatt, mint a hogy őseik is szolgáltak saját nemességük alatt, a kik tudták őket vezetni s a mellett drága szabadságokat és kiváltságokat szerezni és azokat fentartani, úgy a mostaniak is tudni fogják őket a honvédelemre vagy határőrzésre vezetni, de külföldre nem mennek.

Ugyanazon napon *Városfalván* a nép, úgy *Jánosfalva*, *Dálya*, *Ege* lakosai írásban átnyújtott kérvényben kijelentették, hogy miként őseik megmérés nélkül

¹⁾ Szeles János Székelyudvarhely története id. h. 580. l. Az id. »Prothocollum« névleg előszámlálja a falvakat, kezdve Malomfalván, végezve Kéúoson (vm. ltr.)

híven szolgálták fejedelmeiket, úgy ők is törvény szerint saját költségükön készek a hazát és a határokat védeni, de mérés nélkül, ha az adó alól fölmentetnek, mert katonáskodni és adót is fizetni, kettős teherviselésre nem képesek.

Az ezredes sept. 8-án elhatározta, hogy az összeírást tovább a falvakban nem folytatja, hanem *Udvarhelyre* mennek s onnan jelentést küld Buccownak a történetekről s további rendelkezést kér tőle.

Úgy is történt s *Udvarhelyt* a székházban ütötték fel tanyájukat.

Székely-Udvarhely város polgárait már előbb felszólította és megsürgette az ezredes, a királybíró és a vicetisztek külön-külön, hogy hozzák már az összeírást. Az udvarhelyiek, mint előbb Almásra szept. 6-án írták, most már élőszóval, azt felelték, hogy ők szívesen összeírnák azokat, kik katonaságra jelentkeznének, de mert senki sincs köztük ilyen, a gubernium határozata értelmében a vonakodókat erőszakkal össze nem írhatják, mert — úgy mondanak — a guberniumtól kérvényükre azt a választ kapták, hogy a katonaság önkénytelen vállalkozókból szervezendő, ilyenek pedig felhívásukra és körözvényükre nem jelentkeztek. Hiábavalók voltak a papok intelmei is a szószékről, hiába a pénzigéreték; az udvarhelyiek feliratkozni nem akartak.

Időközben báró *Buccow*-tól az almási levélre az a válasz érkezett, hogy hirdessék ki, hogyha tovább is engedetlenek maradnak, a szék el fogja veszteni a székely székek között való elsőségét (*praecedentiam*), a nemzeti pecsét őrzését és minden egyéb kiváltságait. Ezt mindenfelé kihirdették.

Míg ezek történtek, szept. 12-én küldöttek jelentek meg a szék mindazon falujából, a hol a katonai bizottság már az összeírást elvégezte, a kik írásban kijelentették, hogy csupán a főkirálybíróhelyettes iránti tekintetből engedték magokat megmérni, így is többen kényszerítésre tettek, pl. Bardóczon a lázongó népet ő csillapította le és többeket sajátkezűleg húzott a mérték alá. Ennek következtében kijelentik, hogy régi törvényeik, kiváltságaik és szokásaik szerint készek katonáskodni, vagy ha ő felségének inkább tetszik, adót fizetni; tehát ők engedetleneknek és hűtleneknek nem tekinthetők. Ezt a kijelentést átnyújtván az ezredesnek, ez viszont biztosította az engedelmeseket kiváltságaik megtartása felől, az engedetleneket pedig a kiváltságok elvesztésével fenyegette.

Székely-Udvarhelyt a bizottság (Schröder és néhány tiszt, ifj. báró Daniel István, Borsai Nagy István, Bethlenfalvi Nagy János) ép oly kevésé boldogult a polgárokkal, a kik makacsul megmaradtak elhatározásukban.

Szept. 11-én az ezredes hiába várván Szebenből a főhadparancsnok rendeleteit, elhatározta, hogy Szebenbe megy a főkirálybíróval együtt. Azonban szept. 15-én reggel, midőn épen indulni akart volna, rendeletet kapott s nem sokára két huszár is érkezett bejelenteni Buccow főhadparancsnok személyes jövetelét. Estefelé csakugyan megérkezett báró *Buccow* s vele gróf *Haller* Gábor a testőrség főparancsnoka, kormányzéki tanácsos és *Ernst* alezredes. Miután Buccow megvacsorált, késő este elrendelte, hogy a szék tisztviselői éjjel körrendelettel intézkedjenek, hogy a negyven három falu közül, a mely Almáson

követek által protestált, vagy 12 faluból hat-hat személy másnap reggel megjelenték.

A szék tisztei éjjel körülhordozott rendeletére, szept. 16-án néhány szomszéd faluból többen megjelenvén, szorongó aggodalommal várták a történendőket. Tizenkét falu követei csakhamar a székházhoz hívtattak s ama földszinti szobába vezettettek, a hol az ezredes szállva volt. Itt báró *Buccow* rövid beszédet intézett hozzájuk (*Ernst* alezredes tolmácsolása mellett), melyben ő felsége kegyelmét és az ő atyai jóindulatát igéri s azután felolvastatta kívánatait, latinról magyarra fordítva, melyet *Ernst* alezredes és gróf *Haller Gábor* bőszégesen megmagyarázott. Azután még a délelőtti órákban előhívtattak a tizenkét falu többi megjelent lakosai és előttök is felolvastattak a főhadparancsnok kívánalmait s azzal bocsáttattak el, hogy közölvén a falubeliekkel a miket hallottak, a következő napon választ hozzanak. A falusiak azt felelték a főhadparancsnoknak, hogy ők sokkal nyersebb és tudatlanabb emberek, hogy sem élőszóval válaszolni mernének olyan nagy méltóság előtt, hanem írásban fognak válaszolni.

Szept. 17-én, miután mindenfelé híre futamodott a főhadparancsnok megérkezésének, a szék minden részéből tömegesen sereglettek össze az emberek, hogy ily nagy fontosságú és szokatlan közügyben ne csak két-három küldött által, hanem személyesen tárgyaljanak. Hiába mentek eléjük a szék tisztei, hogy ne jöjjenek többen, mint az mennyien híva vannak, a nép nem tágított, a székház előtti piacra gyűlt, hallani kívánván mindenki a rendeletet. Báró *Buccow* a nagyven három falu mindenikéből hármat-négyet bebocsáttatott a székházba s felolvastatta előttük magyarul a rendeletet és a pontokat, megmagyaráván, hogy azok felett tanácskozáván válaszoljanak.

A nép az Udvarhely várossal határos *szombatfalvi mezőn* gyűlt össze, mint egy tábori nemzetgyűlésre s ott hosszassan tanácskozáván, azt határozták, hogy közös emlékiratban foglalják össze válaszukat. »Onnan ebédután gyalogok, lovagok rendiben hármával bėjöttek s az székház előtt megállapodtak«,¹⁾ emlékiratukat átadni szándékozván. A főhadparancsnok azonban azt rendelte, hogy minden falu külön jelentse határozatát két követe által élőszóval vagy írásban, melyet az író vagy falusi jegyző írjon alá.

Míg ezek a falusi néppel szemben történtek, a katonai bizottság látván, hogy a köznép semmiként sem hajlandó a katonaság felvállalására, még egyszer megpróbálta a városi polgárokat rábírní, hogy jó példával menjenek elől. *Szeles János* így írja le a városiakkal szemben megkísérllett újabb rábeszélést:

»A városi két részből valók közül a bíróval, tizedessel, notáriussal heten *Erenst* nevű főstrázsamesterhez hívtattak, a ki ilyenképen szólt azokhoz: Mostan kegyelmetek előtt vagyok ő felségének akár királyi kegyelmét, akár kedvetlenségét magokra várni, mivel ezen falusi nép csak az várostól vár; ha azért kegyelmetek jó példával előljárnak, és az falusi népnek azzal szándékját

¹⁾ *Szeles János* : Székely-Udvarhely története, Erdélyi Múzeum 1898. 581.

magok után vonják, reménhetetlen gratiáját fogják kegyelmek ő felségének tapasztalni. Melyre a notarius másoknak is képében így felelt: Mi velünk méltóságos uram a falusiaknak semmi communicatiojok nincsen, nem is volt, hanem ők a magok különös értelmektől vezetettek s velünk szándékjokat nem is közölték, ha pedig mi katonaságra adnók magunkat, nyilvánvaló kárunkra s végső nyomorúságunkra lenne, mivel mi majd mind mesteremberek lévén, az esztendőnek majd minden részeibe, minden napjainkban személyünk szerént kételenítettünk az ő felsége quantumának keresésére, házunknak tartására mesterségünket folytatni, és az sokadalmakat gyakorolni, nem úgy mint a falusi szántó-vető nép, a ki munkájának nagyobb részét maga ott nem létében is jó cselédjei által minden hátramaradás nélkül végbe vitetheti; külömben ha ő felségének parancsolatját látjuk, minden kárunkkal is készek vagyunk az ő felsége kegyelmes tetszésének engedelmességre.

Melyre azt felelte *Erenst* úr: Ő felsége maga királyi kegyelmét erőszakkal senkinek nem osztogatja, ezt az katonaságot sem kívánja parancsolattal felállítani, hanem ő híveinek tetszésére hagyja, hogy így magasabb hívségeket mutassák meg, önként való jó akarattól állván ő felségsége ilyen szolgálatára.

Ezen közben künn a piaczon egy *Zsámblér* nevű kapitány egy falusi embert pofon csapott, a melyre a nép oda csoportozván, nagy esiadát tett. *Erenst* úr hallván a lármát, kiment, de csakhamar visszatérvén, így szólította meg az városiakat: Ime látják kegyelmek a valóságos rebelliot, az Istenért könyörüljenek magokon s magok gyermekeiken, mert bizonyára iszonyú veszedelem fogja ezen helységet követni. De a városiak az előbbeni tett feleleteknél egyebet erre sem mondtak. Több beszédjei után utoljára azt mondja *Erenst* úr: Ime parolámra fogadom, hogy ha kegyelmek a város népét arra veszik, hogy ezen limitrofa katonaságra jó kedvvel reá adják magokat, a kik itt vagynak, kegyelmeknek mindennek egy-egy arany lánczot nyerek ő felségétől. Ezen szavaival az dolognak erőtlenségét nyilván megmutatta, ilyen nagy és az vargáknak sorsát, s ő neki is csak az megszerzésre is erejét felyül haladó ajándékokat ígervén, mivel az ilyen ajándékokat az királyok nem vargáknak, nem is nemeseknek, sőt méltóságos uraknak sem mindeneknek, hanem az kiváltképpen való nagy érdemeket tett grófi és hercegi személyeknek szokták osztogatni. Mind erre is látván, hogy az városiak előbb tett feleletektől el nem állának, végtére azt mondta: Csak kegyelmek a katonaságnak nevét magokra vegyék s azzal a falusi népnek példát adjanak, végbe viszem ő excellentiájánál, hogy soha semmi hadi szolgálatra kegyelmek nem kényszerítettek, hanem mint eddig, úgy ezután is azon móddal élhetnek, csak a nevek léssen katona, erről azért holnap jó reggel válaszát várom kegyelmeknek. Eljövén, az városházához, a kik ottan voltak, öszvegyültek és sokáig vitatták azon dolgot, ha illenék-e ilyen színeskedéssel a falusi népet abba a nyomorúságba, a kitől most úgy irtóznak, belevonni? Semmit az egész nép híre nélkül nem tudván végezni, kiki haza ment.

Az alatt *Buccow* ő excellentiája a népet a tisztekkel jártatta, azoknak elméjét csudésította, s az engedelmességre javasolta, maga is a székháznak

ablakaiban olykor-olykor előfordulván a pénzt bővön hányta a nép közé, de, a mely csoda volt azon falusi emberek között, még egy sem találkozott, a ki a pénzhez hozzá nyúlt volna, sőt a kinek kalapjára vagy bocskorjára esik is, legottan lerázza, melyen ő excellentiája igen meg kezdett kedvetlenül, látván a népek ilyen elszánt megátalkodását.

Még azon a napon vacsora után *Erenst* úr az notariust hívatta azzal a fejér hajú magas emberrel (öreg *Mihály Józseffel*), a kik legottan megjelentvén, így szólott hozzájuk: Az miképpen ma beszélettem kegyelmeteknek, készítsenek kegyelmek egy kegyelmes instantiát ő excellentiájához, melynek veleje ez légyen, hogy az városi limitrophia militiához hozzá áll, mindazonáltal ő excellentiájának kegyes intézésére hagyja, ha azon szolgálattal-é, vagy az eddig valóval kívánja aztot foglalatoskodni, és én jelen lévén kegyelmeknek kedvek szerint való resolutiót fogok nyerni, hogy soha kegyelmek katona szolgálatot nem fognak tenni, azért aztot így elkészítvén, holnap 5 órakor reggel adják kezembe, hadd vigyem fel ő excellentiájának. Azok reggel 4 órára, a kiket illett, a város házához gyűjtettek, s megértetvén azokkal az *Erenst* úr akaratját, egy értelemmel azt válaszolták, hogy olyan kétséges kettős útra magokat nem bocsátják, tartván tudni illik attól, hogy akaratjára hagyván magokat ő excellentiájának, a hadi szolgálatra ne kényszeríttessenek, késő lévén akkor az *Erenst* úr biztatásával magokat mentegeetni. Az notarius azért és *Mihály József* 5 órakor az *Erenst* úr szállására menvén s már felkelve találván, a város értehmében általadják, a ki rövid szóval csak azt felelte: jól van! s az ablak felé fordulva azokat elbocsátotta, azelőtt való nap pedig mindenkor a külső ajtóig is kikisérté.«

A szék tiszteinek jegyzőkönyve szerint Buccow Udvarhelyen szereplésének utolsó jelenete így történt:

Midőn a nép megkapta a főhadparancsnok ama rendeletét, hogy falunként válaszoljanak, lassanként oszladozni kezdett, hirtelen azonban a székház előtt nagy lárma keletkezik s csődület és zajongás támadt. A szék tisztai kirohannak, lecsillapítják a zajongást s kérdezősködnek: miből keletkezett a lárma? A nép elpanaszolja, hogy két katonatiszt okozta a zenebonát, a kik közül az egyik követjüket alsó-boldogasszonyfalvi *Dersi* Ferenczet pofon ütötte, a másik benzédi *László* Ferenczet a szék ház lépcsőjén lemenet megütötte s üstökénél fogva rángatta; minthogy pedig követeket bántalmazni nem szabad, panaszt emeltek e sérelem miatt a helyettes főtiszt által a főhadparancsnok előtt. Buccow ki is fejezte rosszalását a tisztok tapintatlan magaviselete felett, de a megsértetteknek semmi elégtételt nem adott.

Napszállat után aztán a nép a piacszról elvonult s a Küküllő hídján átkelvén, a *szombatfalvi réten* ütött tábort, tanácskozáván a főhadparancsnok újabb rendelete felett.

Buccow nem várta be a választ, hanem szept. 18-án korán reggel kíséreléssel együtt elutazott. Nem »szaladásképen szaladott« el, mint a hogy a szü-

szok között híre terjedt, de belátta, hogy a néppel nem boldogul s nem lehetetlen, hogy félt a felingerült nép szenvedélyének esetleges kitörésétől.

A városi nép tisztességesen bucsuztatta, »gyalog része a piaczon két sorban állva kívánt jó utat ő excellentiájának, a széknek tisztjei pedig és az városnak főbb (t. i. előbbkelő) része lóháton tisztességesen kísérték el a széknek szélyéig.«¹⁾

Hogy Buccowot azt előbbi napi »csiada« (»tumultus«) nem kevésbé felizgatta, mutatja az, hogy elutazásakor ábrahámfalvi *Ugron József* házában (a hol úgy látszik szállva volt) *gr. Haller Gábor* és *Ernst* alezredes előtt szigorúan meghagyta a főtiszthelyettesnek, hogy a lázongás fejait, és az izgatókat a vicetisztek által nyomoztassa ki és fogassa el. Midőn pedig a Buccow elkísérése alkalmával Schröder ezredes a főtiszthelyetessel egy kocsiban ülve erről beszélgettek, az ezredes megvallotta, hogy neki rendelete és névsora van a főhadparancsnoktól az elfogatandók felől.

Buccow tehát nem ok nélkül sietett el Udvarhelyről.

Midőn az ezredes és főtiszthelyettes a főhadparancsnok kíséretéből visszaérkeztek, a falvak követei (most már kevesebben) eléjük járultak és szószólóik előadták, hogy ő excellentiájától és a gubernium rendeletéből megértvén, hogy a katonaság önkéntes, közös határozatukat írásban nyújtják át emlékiratban az ezredesnek, mentegetőzván, hogy mint tudatlan emberek elhatározásukat sem ő excellentiája, sem az ezredes előtt élő szóval kifejezni nem képesek, sem falvanként külön nem írhatják meg, mert nincs minden faluban írástudó ember. Az ezredes eleinte nem akarta elfogadni az íratot, majd aztán elfogadván, szobájában a két vicekirálybíró által felolvastatta s magyarul nem értvén, lefordíttatta. A válasz tartalma ez volt:

1. Ők már rég ideje sulyos adózási terhet viselnek, tehát
2. Adót fizetni és egyszersmind katonáskodni kiváltságaik és nemzeti törvényeik sérelme nélkül nem képesek.
3. Ha az előírt módon katonáskodniok kellene, ez ellenkeznék a törvényekkel, a székelyek régi kiváltságaival, melyek megtartására minden fejedelem és uralkodó megesküdütt, maga ő felsége is koronázási esküjében.
4. Ha ő felsége kívánni fogja, mindig készek lesznek régi törvényeik és nemzeti kiváltságaik értelmében tiszteikkel és a többi nemesekkel, a haza védelmére, saját fegyverükkel és költségükön vérüket áldozni.

A küldötteket aztán az ezredes engedelmességre intette s a főtiszthelyettes azzal küldötte haza, hogy nyugton maradjanak és zenebonát ne csináljanak.

Ugyanazon napon megjelent a két *Oláhfalu* berendelt két küldötte, a kik a főtiszthelyettes előtt kérdést intéztek, hogy a katonaság önkénytes lesz-e, avagy nem? S meg sem várván a feleletet, azt válaszolták, hogy: mert ha önkéntes lesz, önkéntesen nem csatlakoznak, ha pedig kényszer-katonaság lesz,

¹⁾ Szeles id. h. 583. 1.

úgy sem állnak be kiváltságuk ellenére. A főtiszthelyettes az ezredeshez útasította őket, mert — úgymond — nem lévén a bizottság elnöke, nem az ő feladata nekik válaszolni.

A szék tisztjei szept. 19-én arról értesültek, hogy a falvak pénzt gyűjtöttek magok között. A főtiszthelyettes körrendelettel ezt szigorúan betiltotta s azt is elrendelte szigorú büntetés terhe alatt, hogy gyűléseket hirdetni ne merészeljenek.

Ugyanazon napon a két *Oláhfalu* királybírája elhozta és felmutatta a gubernium Szebenben szept. 16-án kelt végzését, hogy nincs szándékában, hogy a kérelmezők kiváltságait megsértse, sőt inkább hogy sértetlenül fentartsa, főként mivel a katonaság felvállalására senki sem kényszerítettik.

Az ezredes megolvastván ezt a végzést, a királybíró elküldötte, egyebet nem szólván, mint hogy jövőben majd meglátjuk.¹⁾

Schröder ezredes még szept. 20—21-én is *Udvarhelyt* maradt, rendeleteket várván a főhadparancsnoktól, a mi 21-én este megérkezvén, szept. 22-én reggel ebéd után kíséretével együtt Csíkszék felé elutazott, semmi rendeletet sem hagyván hátra az összeírás vagy egyebek felől.

A szék tisztjei pedig szept. 22-én részletes jegyzőkönyvet vettek fel jövőre való bizonyosság okáért. Aláírta és megpecsételte *Borsai Nagy István* és *Kadicsfalvi Török Pál* alkirálybíró és *Bethlenfalvi Nagy János* a szék jegyzője.²⁾

Hogy mi történt aztán *Udvarhelyen* a nép makacosságának megtörésére és megpuhítására, azt elmondja *Szeles János* sz.-udvarhelyi polgár történeti munkája a következőképen:

»Igy ezen úttal a város és a szék a katonaságtól megszabadulván, mind eddig csendességben élt. Ezen alkalmatossággal méltó azt észre venni, hogy a portiózó szabad nép úgy magának hagyatott volt, hogy senkinek merészsége nem volt aztot legkissebben is utasítani, de azok is oly móddal kormányozták minden gyűlésekben magokat, hogy semmit legkissebbet sem cselekedtek, vagy szólottak olyant, a mely mián a királyhoz való hívségben vádoltathattak volna.

Buccow ő excellentiájának elmenetele után csakhamar beszállott a városba 2 compania vasas német, még ezek itten lévén, egy batalion gyalog német két tábori ágyúval. Ez az batalion nem tudta hová commendéroztatik. mind addig, míg a városon alól az *Kuvarnál* az order ki nem adatott, hogy *Udvarhelyen* fognak kvártélyban lenni, azt vélték, hogy valami rebellis népre vitetnek, de hogy beszállottak, mindent békességben, az katonáknak előre parancsolt ételt készen találván, az főstrázsamester báró *Frölich*, igen jó lelkű lutheranus vallású ember, legelső gondjának tartotta ő excellentiájának megírni, mely nagy békességben, csendességben, hívségben tanálta az itt való népet.

¹⁾ Jam in futurum videbitur. (A jegyzőkönyvben.)

²⁾ Ennek a vm. Itrban eredetiben megőrzött latin jegyzőkönyvnek köszönhetjük a fennebbi adatokat a katonai összeírásról *Udvarhely szék* területén.

Bészállván a sok gyalogság, a lovasak pedig ki nem mozdulván, a félelmes nép végső veszedelmét várta magára, mivel úgy volt az híre, hogy az gyalogoknak bészállásával az lovasok legottan kimozdulnak, az bátrabb szívűek pedig és magok ártatlanságában bizakodók semminek egyébnek nem tulajdonították, hanem hogy megijedvén a nép. inkább a katonaságra adja magát, a mint is a fennebb említett főstrázsamester arra lévén oktatta, egyszer a bírót, tizedest és az esküdteket magához hívatta, s tolmács által az mondatta nekik: Látják kegyelmetek mely nagy és súlyos kvártélyos militia vagyon a városon, gondolkodjanak s az fegyvert vegyék fel, mert ha nem cselekszik, talán a mostani is megmarad s még több is fog jöni a városra, a melytől végső pusztulása következhetik a városnak. Megköszönvén az esküdtek ő nagyságának ilyen kegyes jelentését, eljöttek, és az egész város népét egybegyűjtvén, külön-külön megkérdezték, ha volna-e kedvek az ilyen mostan fenforgó katonaságra? de egy sem találta, a ki arra kívánta volna magát adni. Ezen német batalion egy néhány hónapok után másuvá commendéroztatván, helyibe szállott bé az Haller gyalog regimentiből való egész batalion, annak a főtisztje igen nagy kegyetlenséggel fenyegetőzött olykor-olykor, de a város tisztjei kitanulván természetit, valami ajándékkal mindenkor könnyen megcsendesítették, ez tovább volt félesztendőnél az városon, azután ismét bészállott egy más német batalion, a ki két hétig való mulatása után *Csíkba* ment, ennek elmenetele után majd három esztendeig szüntelen egy egész compania gyalog volt itten kvártélyban.«

* * *

Udvarhelyszék népe szilárd és következetes ellenállása egyelőre megmenette őket a katonáskodástól. Csíkba azonban német katonatisztek küldettek, a kik fegyvereket osztottak ki s a nép egy részével felvétették.

Maga *Buccow* is bement oct. 24-én *Gyergyó-Szent-Miklósra*, hogy a katonai esküt letétesse. A nép azonban kijelentette, hogy nem akar katonáskodni s *Buccow* erőszakoskodásával szemben fenyegető magatartást tanúsítván, a főhadparancsnok jónak látta odább állani. De előbb vagy 40, plébánosuk által összetoborzott embert felesketett. Így járt *CsíkSZeredán* is oct. 25-én. A nép a katonaságra felesküdni nem akarván, *Buccow* a fegyvert letétette. Mindössze 7 ember esküdött fel *Csík-Taploczán*, kiket megajándékozott. *Kézdi-Vásárhelyt* oct. 28-án ismétlődtek az előbbi jelenetek. *Udvarhelyre* jónak látta többé nem menni, ott már tisztában volt a helyzettel.

Ámde *Buccow* még ennyi tapasztalat után sem mondott le eltökélt szándékáról, hogy a székely határőrséget fölállítja. A benmaradt német tisztek ígéretekkel, erőszakolással, kiváltságokkal, kecségtetéssel¹⁾ mindenféle toborzották s felfegyverezték a nép salakját. A felfegyverezettek aztán tiszteik pártfo-

¹⁾ Különbféle kigondolt executiókkal, vasra való tételekkel, kemény veretésekkal s egyéb szorongattatásokkal, sokféle extraordinariumok praestatioival a katonaságra hűtöket letenni a község kényszerítették. írájk Csík vicetisztei Udvarhelyszéknek 1763 jan. 13. (Vm. ltr.)

gásában bízva a közigazgatási hatósággal szembe szállottak, zsaroltak, raboltak s a legerőszakosabb kihágásokra vetemedtek. A terrorismus hatása alatt mind többen és többen állottak be katonának.

Csikban e visszás helyzet következtében felfordult minden rend és megrendült a közbiztonság. A végső kétségbeesés miatt fegyvert felvett nép a katonatiszteknek sem engedelmeskedett, s a vármegyei tiszteket okolván helyzetök miatt, az urakat és nemeseket üldözni kezdték, a szék tömlöczét, az udvarházakat megtámadták, a jobbágyokat erőszakkal magokhoz vonták s felfegyverezték, újabb és régi, 30—40 esztendősi ítéleteket, szerződéseket erőszakkal megváltoztattak, birtokokat foglaltak, úgy hogy a fegyvert fel nem vett nép házából is elbujdosott. Még szorongatottabb helyzete volt a nemességnek, a nép »azt kiáltván közönségesen, hogy a fegyvereknek felvétele oka és árulójak a nemesség lett volna.«¹⁾

Odáig ment a fékevesztett nép vakmerősége, hogy midőn a szék tisztjei és nemesei 1763 jan. 11. *Csik-Várdotfalván* székgyűlést tartottak, a felfegyverzett nép által a kántor házában, hol gyűlésüket tartották, majd a parochián, a hová menekültek, őrizet alá fogattak, körülvétettek s különböző követelések (régii adók visszatérítése stb.) után halállal fenyegettettek. A szék tisztjei és a nemesség »látván végső veszedelmüket,« az ottani, alig puskalövésnyire lakó katonai főtisztnek *Caratto* alezredesnek, az őrség kijátszásával, »könyörgő levelet« küldöttek, hogy sietne oltalmukra és »a fellázadt népnek lecsendesítésére«. El is jött két kapitánnyal és egy hadnagygyal: »mit cselekedett, mit nem,« nem tudható, »de csak az következett belőle,« hogy a vicetisztek és nemesség szorongatott helyzete még inkább súlyosbodott, éjszakára egy házba (a plébániára) szorítottak s »ki nem írható fenyegetéseket kellett tőlök hallaniok«. Éjjel két jóindulatú értelmes ember titkon belopózott a házba és tudatták velök, hogy a nép életökre tör, »nincs, ki azon felzúdult népet zabolázhassa és szándékok az, hogy mindnyájokat kivonván az házból, rendre megölögessék.« Menekülniök nem lehetett, mert őrizet alatt állott minden kijárat, kapu és út; erőszakkal nem törhettek át fegyvertelenül, oly kevés számmal, a fegyveres nép nagy tömegén, kik gyors futárokkal a szomszéd falvak népét is csatlakozásra szólították fel, a honnan reggelre virradólag újabb fegyveres csapatok érkeztek. Ily végső veszedelemben a helybeli (csíksomlyai) kolostorból két ferenczrendi szerzetes sietett a nép közé s összetett kézzel, könyek között rimánkodott, istenre kérve őket, hogy irlalmazzanak. Nagy nehezen annyira birták őket, hogy gyilkos szándékuktól elállottak oly föltétellel, hogy ha kötelezvényt adnak követeléseik (régii adók visszatérítése stb.) teljesítéséről s kezeseket állítanak. A szék tisztviselői megtették, megirták a kötelezvényt, hárman kezeséget vállaltak, fenntartván mindazáltal e kötelezettségnek a gubernium által való megítéltetését. A fellázadt nép még azt is követelte, hogy őrizetükért mindenikük (120 sze-

¹⁾ Ugyanabban az átiratban s Haller Pál csíkszéki volt főkirálybíró, akkor Alsó-Fejérmegye főispánja jelentésében (a bécsi hadi ltrban 1763 febr. 812. sz. a.)

mélyt számítva) egy-egy garast kapjon. Így bocsátották őket szabadon; a vidéki nép pedig a fegyvert nem fogott csíksomlyaiktól erőszakkal elvett szekereken ment haza.¹⁾

A nép itt is azt adta lázongása főokául, hogy a tisztek és nemesek az okai, hogy a katonaságra kényszerítették. Jellemző, hogy a katonatisztek a végső veszedelemben sem siettek a nemesség védelmére.

Midőn a csíki tisztviselők mindezekről jan. 13-án *Udvarhelyszéket* tudósítják és segítségre szólítják fel, kéri, hogy a királynéhoz a veszély feltárására követeket küldjenek, hogy »a következő szomorú példák megorvosoltathassanak.« mert különben a tavasz nyiltával általános néplázadás tör ki. A veszedelem oly fenyegető, hogy orvoslásával a többi székely székeknek is gondoskodniok kell, »sőt pedig sietve, mert úgy tapasztalják, hogy csak tavasznak kezdetin is ifjú Lajos királynak²⁾ ideiben az kegyetlen kereszties had által történt példák szegény hazánkban megújúlnak és mindenek végső veszedelmekbe borúlnak.³⁾

Nemcsak a legközelebről érdekelt csíkiak látják ily sötét színben a dolgokat, volt főkirálybirájok (most Alsófehérmegye főispánja) gr. *Haller Pál* is így itéli meg a viszonyokat. A népet erőszakkal kényszerítették a fegyverfelvételre s ezek most elkeseredésükben fegyveres kézzel dúlnak, rabolnak. vérengzenek, a nemes embereket üldözik, fosztogatják, főkép a volt tisztviselőket. *Eddig csak por és hamu voltak — mondogatják — ezután másként lesz.* Azzal fenyegetőznek, hogy tavaszra a városi embereket üstöküknél fogva fogják kihurczolni házaikból. Most már a fegyvereket hiába akarnák visszavenni, nem adják, mert — úgy mondanak — *meg akarják kóstoltatni a puszka magrát azokkal, a kik megérdemlik.*

A nyugtalanság *Udvarhelyszéken* is általánossá lett, pedig ott még fegyvert nem osztogattak.

Az udvarhelyiek — írja gr. *Haller Pál* — szünet nélkül gyűléseznek és tanácskozásaikról utazó székelyek által küldöznek jelentéseket. Határozatukról annyit lehetett megtudni, hogy megesküdtek, hogy egymást mind halálig el nem hagyják s mihelyt jeladást vesznek (Csíkból?), régi fegyvereikkel felkelnek ők is. Ne gondolják, hogy egyedül vannak: egyetértének velök a többi székelyek is, sőt az oláhokkal is egyezkedtek és leveleztek; *Udvarhelyt* egy primipilust vezérükké választottak, s mert látják, hogy az ő nagy uraiktól nemcsak elhaggyattak, hanem fel is jelenttettek, azokat is *kiirtják*. Állítólag Lengyelországba is követeket küldöttek, némelyek azt mondják, hogy ő felségéhez, mások, hogy egy idegen hatalmassághoz.⁴⁾ Az oláhok is kezdenek nyugtalankodni s azt mondogatják, hogy ha tavasszal az erdők kizöldülnek, bő zsákmányuk lesz s

¹⁾ A »Deductio genuina rerum in Csik etc. a. 1762 actarum« cz. emlékiratból (Csíkv. Itra).

²⁾ II. Ulászló helyett; az 1514-iki a parasztlázadást értik.

³⁾ Csík tisztei Udvarhelyszéknek Csík-Várdotfalván 1763 jan. 13. (Udvarhelyvm. Itra). tra).

⁴⁾ Talán Nagy Frigyes porosz királyhoz, ki ellen a hét éves háború folyt?!

meggazdagodva mennek ki Oláhországba. Ha a székelyeket erőszakkal fogják megfékezni, ezek is kivándorolnak Moldvába, a hol, azt beszélik, 4000 családnak ajánlottak fel egy különálló területet. A csikiak, kik terményeikből eddig is csak bő esztendőben tudtak megélni s másutt is munkát vállaltak, most gazdaságukat nemcsak elhanyagolták, hanem sokan házaikat is eladták, árát elitták, s onnan fognak élni, a honnan zsákmányolhatnak.¹⁾

Udvarhelyszék a csikiak keserves panaszát és segélykérését 1763 febr. 1-én tartott gyűlésükön tárgyalják s »fájlalva értik székely nemes atyjokfiainak s szomszédaiknak romlásokat« s elhatározzák, hogy »azon gonosznak eltávoztatását öszveköttöt könyörgésükkel munkálódni igyekeznek« . . . »az hol illik.«²⁾

Udvarhelyszék nem vehette közönyösen a dolgot már csak azért sem, mert febr. 8-án tartott székgyűlésükön saját népük »az udvarhelyszéki régi nemes székelyek« is folyamodtak hozzá, hogy katonáskodási és adózási sérelmeiket orvosolni és régi kiváltságaikat megoltalmazni igyekezzenek. Szomorúan tapasztalják — írják — elszegényedett nemes székely nemzetüknek utolsó pusztulásra való elhanyaglását és egész gyökeréből való felfordulását, úgy felséges királyné, nékik pedig *grófné asszonyuk* következendő kárait. Szemrehányást tesznek a nemességnek, hogy tőlük elkülönözte magát, pedig »az előljáróját elvesztő tábor előljáró nélkül vakoskodván, akármely nagy erővel bírjon, mindazáltal egy halomba dűl«. Elfeledkeztek arról, hogy köztük csak »gradus« különbség van, de jogilag egyenlően nemesek mindannyian; a nemességnek nemzetségbeli, hitbéli kötelességük az lett volna, hogy a terhet nyakukról elfordították volna; azt kívánta volna a királyné iránti hűség is, hogy feltárják a királyné előtt ez újítások káros voltát, »a mint a csiki példa tanúbizonyság lehet«. Előszámálják jogtalan megterhelhetésüket, adózásukat (évenként 10—20—30—40 ezer forinttal), kvártélytartásukat, katonaállításaikat a Lipót-féle diploma óta s most »mi formán katonaságra ismeretlen commissariusok által vonatni kívántattak és miket szenvedtek és ma is mit szenvednek«. Kérik azért régi törvényeik, privilegiaik és diplomáik helyreállíttatását és megoltalmazását a gubernium és ő felsége előtt, mert »keservesebb annak elenyészése haláluknál; . . . ezen kincsüket nem engedhetik, mert ennek ára több, mint nékik mindnyájuknak halála«. »Ne vonogassák magokat — teszik hozzá mintegy fenyegetőleg — mert a csiki tiszték is azt cselekedték volt és hasznát milyent nyerték, szemek előtt vagyon a tekintetes uraknak; . . . a tekintetes urak hallgatása lészen mind ő felsége kárának, mind a mi szörnyű utolsó veszedelmünknek, magokéval együtt a tekintetes uraknak, oka.«³⁾

¹⁾ Gr. Haller Pál jelentése (pro-memoriája) Bécsbe jan. 28. valószínűleg gr. Bethlen Gábor erd. kancellárhoz. *Mária Terézia* azzal teszi át gr. Daunhoz, a haditanács elnökéhez febr. 26-án, hogy br. *Siskovicscsal* közlendő s ennek Erdélybe utazása siettetendő, az Erdélybe rendelt lovassággal együtt. A jelentés febr. 20-án érkezett az udvarhoz, febr. 28-án tárgyalta a hadi tanács (Bécsi hadi levéltár 812. sz. a.)

²⁾ Csikszék vicetisztei Udvarhelyszék vicetiszteihez. Csik-Várdotfalva 1763 jan. 13. (vm. ltr. acta politica 80 sz.)

³⁾ A vm. ltrban lévő eredetiről.

Ez a forradalmi hang meggyőzhette a szék tiszteit, hogy a nép a végső elkeseredésre jutott s elégedetlensége a tetőfokra hágott.

A székgyűlés tehát emlékiratot szerkesztett s két követet küldött a kancelláriához beadni az emlékiratot. A követek előszóval is előadták a nép panaszait. A kancellária kérdést tett a felséghez, hogy visszaútasítsák-e őket (mert a követek a határőrségbe felvettek közül valók voltak) vagy kihallgassák és panaszait jegyzőkönyvbe vegyék? A királyné a kihallgatás mellett döntött, kijelentvén újabban is (mint már annyiszor), hogy a határőrségre senki erőszakoltni nem fog, de az, hogy törvényellenes gyűléseket tartottak, büntetlenül nem hagyható.

A követek azonban többé feltalálhatók nem voltak, mert látván a hangulatot Bécsben, jobbnak látták kihallgatásra többé nem jelentkezni s így a fennebbi értelemben szerkesztett leírat a kormányzékhez küldetett le, *Udvarhelyszékkal* közlés végett.¹⁾

A kormány a felérkezett panaszokból és jelentésekből átlátta, hogy *Buccow* kísérlete szerencsétlen volt, a kívánt czélt el nem érte, a népet felizgatta s lázongásba hajtotta. A tervet azonban végkép elejteni nem akarták, de más alapon, törvényesebb alakban kívánták megvalósítani s ennek keresztülvitelére a királyné előbb csak az erdélyi állapotokról tájékozás és megbízható informatio végett Erdélybe küldötte br. *Siskovics* altábornagyot, a ki magyar származású volt és magyarul jól tudott.²⁾

Buccow maga és eljárása igazolására hosszú jelentést küldött Mária Teréziának 1763 márcz. 19-éről, melyben úgy tünteti fel a dolgot, mintha a székelyek önkényt vették volna fel a fegyvert s a székelyek lázongását tisztviselőik önzésének, fondorlatainak s a köztök lévő kis-nemesség izgatásának tulajdonítja, a kik nem akarták, hogy a nép alóluk felszabaduljon. Ez akasztotta meg — szerinte — a határőrség szervezését és idézte elő a lázongást. Jelenti továbbá, hogy a gubernium már előbb (1763 febr.) küldött ki polgári és katonai vegyes bizottságot a nép lecsendesítésére és panaszai orvoslására, melynek tagjai gr. *Kálnoki* Antal lovassági tábornok, köröspataki (háromszéki) birtokos, gr. *Nemes* János, *Ernst* alezredes és *Frank* hadbíró voltak. Ezek (*Buccow* szerint) Háromszéken a nyugalmat helyreállították, Kászont feleskették, Alsó-Csíkban azonban úgy fogadtattak, hogy kénytelenek voltak az *Udvarhelyszéken* állomásozó Laudon-ezredet és 2 dragonyos companiát Csíkba berukkoltatni s ott elhelyezni. *Udvarhelyre* aztán *Buccow* a gr. *Haller*-ezredből 300 embert és a Szász-Gótha ezredből egy companiát vezényelt ki, úgy hogy 24 óra alatt, ha kell, az is Csíkban lehessen, az Okelli-ezred egy companiája pedig a Barczaságban volt, a honnan két nap alatt szintén Csíkban lehetett.³⁾

Br. *Siskovics* (a kinek *Buccow* e jelentése titokban megküldetett és a ki

¹⁾ Gr. Teleki Domokos a székely határőrség története 39. l.

²⁾ Maga mondja 1763 apr. 19. a haditanácsához intézett felterjesztésében (Bécsi hadi ltr.) A hadi tanács 1762 febr. 10. tudósítja *Buccow*ot *Siskovics* kiküldetéséről. (Bécsi ltr. reg. 204.)

³⁾ *Buccow* jelentése Mária Teréziának 1763 márcz. 19. (a bécsi hadi ltrban 289/3).

azt jegyzetekkel látta el a királyné számára) nem látta ily kedvező színben a helyzetet s feltárta, hogy a székelyek jószágvesztés terhe alatt kényszerítve írtak össze s azon ürügy alatt mérettek meg, hogy ő felsége lássa mily erős emberek. A kik önkényt vették fel a fegyvert, azok azt a nemes emberek és a tisztviselők ellen bosszúból tették s ki is töltötték rajtok bosszújokat. A katonatisztek is tapintatlanul jártak el: így Caratto erőszakkal foglalta el a gyergyó-szentmiklósi székházat és az alkirálybíróat rebellisnek szidta, a ki pedig buzgón működött a toborzásnál. A nyugalom sem állott helyre — mint a hogy Buccow írta — az emberek mindenfelé le akarják tenni a fegyvert. Csíkból a főkirálybíró menekült, a vicetisztek már kétszer letétettek és mások által helyettesítették, a kiknek tekintélye a nép előtt nincsen.¹⁾

Br. Siskovics 1763. apr. 13-án kereken kijelentette a hadi tanácsnak írt jelentésében, hogy a Buccow intézkedései és a Kálnoki-bizottság által a székelyek korántsem csillapították le s miután tudokra adatott, hogy adót fizetni tartoznak, ismét lázonganak.

Buccow maga is meggyőződött, hogy az eddigi módon a tervet végrehajtani nem lehet és más módokat ajánlott ápr. 19-én, végrehajtásukra br. Siskovicsot ajánlván.²⁾

A székelyek értesülvén br. Siskovics küldetéséről, türelmetlenül várták őt panaszaikkal s miután nem ment közéjük, ők magok tömegesen keresték fel N.-Szebenben.

Br. Siskovics (ápr. 23.) megjelölte a módot, melylyel a székely határőrséget szervezendőnek véli. Vagy országgyűlésen kellene tárgyalni és elhatározni, vagy a gubernium által egészen újból kezdeni, vagy az eddigi hiányos szervezést pótolni és állandosítani. A két elsőt nem ajánlja, a harmadikat igen, de Buccow mellőzésével, a ki teljesen meggyűlöltette magát. Kívánatos volna tehát — úgymond — hogy *Buccow valamely ürügy alatt hívassék vissza, mert a más ő itt lesz az országban, addig sem a katonaság felállítása, sem az új adórendszer behozatala nem fog sikerülni.* Jó volna a főkirálybírák közül is egyiket-másikat, pl. br. *Bornemiszi*t és br. *Danielt*, ha vállalkoznának, egy-egy székely ezred parancsnokává tenni; erdélyi főparancsnokul pedig ideiglenesen *Montoja* altábornagy bízassék meg, véglegesen pedig gr. *Kálnoki* lovas tábornok, vagy *Gyulay* Ferencz altábornagy (mint magyar ember) volna Erdélybe küldendő, a gubernium elnöksége pedig br. *Bajtay* püspökre lenne bízandó.³⁾

Mária Terézia meghallgatta br. Siskovics tanácsát s elhatározta, hogy a gubernium közreműködését veszi igénybe és Siskovics mellett két erdélyi főurat, gr. *Lázár* János titkos tanácsost, országgyűlési elnököt s kormányiszéki tanácsost és gr. *Bethlen* Miklós kormányiszéki tanácsost (a kancellár Bethlen Gábor testvérét) bízta meg a székely határőrség végleges felállításával, erősen

¹⁾ Br. Siskovics megjegyzései Buccow jelentésére 1763 apr.

²⁾ Br. Siskovics a hadi tanács elnökének gr. Daunnak. (Bécsi hadi ltr. 289/3. sz.)

³⁾ Br. Siskovics gr. Daunnak N.-Szeben 1763 apr. 23. (Bécsi hadi ltr. 289/3. sz.)

hangsúlyozván most is, hogy *minden kényszer nélkül* járjanak el.¹⁾ Br. Buccow Bécsbe rendeltetett s máj. 23-án el is távozott Bruckenthallal együtt Szebenből, a főhadparancsnokságot ideiglenesen Montoja altábornagynak, a gubernium elnökségét br. *Bajtay* püspöknek adván át.²⁾

Ez intézkedések később igen üdvöseknek bizonyultak, egyelőre azonban nem változtattak a bizonytalan helyzeten s a székelység forrongásán, melyet a Csíkban működő bizottság elnöke gr. *Kálnoki* Antal nem titkolt és szépített.³⁾

Az izgalom *Udvarhelyszéken* is tartott és növekedett s a hír és hamis feladások még nagyították a dolgot.

Ilyen híradások keverték gyanúba és bajba Udvarhelyszék alkirálybíróját Veresgyházi *Borsai Nagy* Istvánt, a kiről br. Siskovics azt jelentette a hadi tanács elnökének, hogy az összeesküvőkkel szövetkezett. *Udvarhelyen* — úgy mond — midőn a vicetisztek februárban gyűlést tartottak, a székely köznép is összegyűlt s kijelentették a székgyűlésen, hogy esküvel szövetkeztek egymással, hogy az új bíraskodási rendszer behozatalát semmiként meg nem engedik s a vicetisztektől azt kívánták, hogy a szövetséghez álljanak s megesküdjenek. *Borsai* alkirálybíró helyeselte szövetségüket s maga is megesküdött s a többi székülöket is arra buzdította. *Sebestyén* az udvarhelyi perceptor figyelmeztette őket eljárásuk vészthozó következményeire s az egész dolog így abban maradt, csupán egy beadványt intéztek a guberniumhoz, melyben a nép panaszait orvosolni kéri. Azt is beszélték Udvarhelyen, hogy 4 vagy 5 székely nemes ember a felett tanácskozott, hogy a székelyek élére állván Moldvába vezessék ki őket, a hol a vajda sok ezer ember számára földet ígért.⁴⁾

Borsai állítólagos összeesküvéséről Buccow is jelentést tévén Bécsbe: Mária Terézia a vicekirálybíró vakmerő vállalatát szigorú büntetésre méltónak ítélte, s utasította (máj. 17.) gr. Daunt, a haditanács elnökét, hogy *Borsai* vicekirálybíró a többi ismeretes vezérekkel elfogatandó s mindenki ellen, a ki a népet lázítja (>crimen seditionis<-t követ el), tekintet nélkül arra, hogy nemes-e vagy nem nemes, bünfenyítőleg (criminaliter) kell eljárni. Minthogy ennek végrehajtása elegendő katonai erővel kell hogy történjék, a dolog egyelőre még titokban tartandó s addig nem foganatosítandó, míg az Erdélybe áthelyezendő csapatok oda meg nem érkeztek. Siskovicsal a legnagyobb titoktartás alatt közölnék, hogy a csapatok megérkeztével *Udvarhelyszékre* katonaság szállásoltassék, hogy szükség esetén kéznél legyen.⁵⁾

Borsaiék elfogatására csak jul. végén került a sor, addig a rendelet titokban tartatott.

¹⁾ Mária Terézia gr. Daunnak Bécs 1763 máj. 6. és gr. Lázárnak és gr. Bethlennek máj. 8. A haditanács Siskovicsnak máj. 8. (Bécsi hadi ltr. 289. és 289/3. sz.)

²⁾ Br. Siskovics gr. Daunnak 1763 máj. 25. (Bécsi hadi ltr. 326/3.)

³⁾ Gr. Kálnoki a haditanácsnak, máj. 12. A haditanács Mária Teréziának máj. 30. (Bécsi hadi ltr. 326/4.)

⁴⁾ Br. Siskovics gr. Daunnak. N.-Szeben 1763 apr. 30. (Bécsi hadi ltr. 749/6. sz.)

⁵⁾ Mária Terézia gr. Daunnak 1763 máj. 17. (Bécsi hadi ltr. 749/6. sz.)

A nép pedig forrongott tovább. 1763. máj. 31-én a viceszék gyűlésén *Udvarhelyszék* köznemesei, »úgyint armalista, donatarius, primipilus és darabont egyenlő nemességű székelyek«, protestálnak a szék előtt a »libertinus, ignobilis és más efféle nemes székelekhez illetlen titulusok« ellen, »melyekkel illetlenül ruháztatnak... a mérges mirigygyel járó halálnál keservesebb neveket nem szenvedhetvén«. A falvakban is megegyeztek, hogy »senki ne mondja egyébképen, hanem *becsületes nemes falunak*«.¹)

A június 28-án tartott viceszékgyűlésen »az Udvarhelyszéknek két filialisával együtt kiváltképpen való nemes lakosai, örökösei, igaz székelek«, a szék tiszteitől kívánják »az egész archívumot első levelétől utolsó leveléig felbányatlatni« s a székelyek szabadságleveleit másolatban jogaik védelmére kiadni; az ellen pedig protestálnak, hogy azokat másoknak kiadják.²)

Ugyanezen viceszékgyűlésen a szék közönsége az iránt folyamodik a szék tiszteihöz és főnemeseihez, hogy őket »alábbvaló, de nemességben egyenlő gradusban levőket, tudatlanokat ily terhes s majd elviselhetetlen inségük idején magukra ne hagyják«, el ne vonják, mint eddig, hanem oltalmazzák az ő kiváltságait, »minthogy nemesi szabadságuk egy fundamentumon épült«.³)

Udvarhelyszék »inségtől felettébb megszorított« közönsége már ekkor örömmel értette »felséges asszonyuk anyai kegyelmét«, hogy a fegyverrel való szolgálatot »nem oly erőszakos és igen kedvetlen móddal, mint az előbbi esztendőben szorongattattak, hanem törvényes alapon kívánja. Örömmel hallják, hogy »hazánk nagy méltóságaiból és a hadi méltóságokból« új bizottság rendeltetett, mely a guberniummal együtt van hivatva eljárni. Kérik azért a guberniumot, hogy úgy intézze a dolgot, hogy »szent törvényeiktől« el ne vonassanak, hívassék össze szokott ősi mód szerint »*natio gyűlése*«, a királyné szent szándéka köröztessék előre minden székben: a mit a székely nemzet végez, az aztán országgyűlés elé terjesztessék; »így aztán lészen az, hogy a felséges fejedelem szentes akaratja anyai nagy szorgalmatossága szegény nemzetünk törvényén épülvén, örömmel mégyen végben«.⁴)

Udvarhelyszék 1763. július 12-én generalis-székgyűlést tartott s ezen a szék közönsége terjedelmes emlékiratot intézett a szék tisztviselőihez és nemességéhez, melyben kiváltságaik együttes védelmére szólítják fel s kérik őket. Hivatkoznak egy nemzetről származásukra, egyenlő nemesi jogaikra, védelmükre letett hitőkre, melyek alapján kérik, hogy »ne kívánják magokat tőlük megválasztani, kiket a természeti származás és a törvény elválhatatlanul egybekapcsoltak«. Minthogy — úgy mondanak — a katonaságra felvételük iránt új systema vagy planum munkáltatik, kívánják a székely nemzetet gyűlésre összehívatni s addig is a katonaság szervezését óvással és folyamodással megakadályozni. Hivatkozzék a székely nemzet a Lipót-fele diplomára s a régebbi

¹) A protestatio eredetije a vm. ltr.

²) Eredetije a vm. ltr.

³) Eredetije a vm. ltr.

⁴) Udvarhelyszék folyamodványa guberniumhoz 1763. jun. 28. (vm. ltr.).

törvényekre, melyeknek megtartására a királyné (»felséges gróf asszonyunk») hittel kötelezte magát. Ezek szerint — úgy mondanak — készek hazánk ortal-mára és hasznára, tulajdon magok költségén, székely nemzetükül, az ő szava-zatjok szerént való tisztekekkel fegyvert viselni, de különösen dicséretes eleik nyomdokitól el nem távoznak. »Kiváltképen való nemesek« lévén, az 1762-ben a birtoktalanokra vagyis parasztoakra kivetett adót nem fizetik, birtokaik után nem adóznak, mert az nemesi birtok: a vármegyéket eddig némi összeggel segítették, »de nem adó számban, ezt most már rendes adókép követelni kezdik, tovább ezt sem fizetik; postálkodást ezután nem végeznek, mert azzal törvény szerint nem tartoznak: szóval ezután semmi nemesi szabadságukkal meg nem egyező terhet nem viselnek. Ily értelemben való közös védelemre pártfogásra hívják fel a szék előljáróit.¹⁾

Háromszék egy-telkes, lófő, és puskás nemes székelysége is átirrt *Udvarhelyszék*hez, melyben fegyver felvételre erőltetésüket keserves szóval panaszolják és kériik a testvérszéket, hogy küldjenek követeket és folyamodványt a guberniumhoz és ha kell a királynéhez, régi szabadságuk védelmére.

Udvarhelyszék (jul. 12.) azt határozta, hogy a testvérszékbeliak »keserves szenvedéseket fájlalják« és orvosolni a gubernium előtt külön kérvényükkel kötelességüknek tartják.²⁾

Míg így *Udvarhelyszék* közönsége saját és székely testvérei sorsa javitá-sán fáradozott és reménykedett: Bécsben a szék alkirálybírája *Borsai* elfoga-tásán tanakodtak. A királyné megkérdezte erre nézve az erdélyi kancellária véleményét. Az erdélyi kancellária véleménye az volt, hogy, ha a feljelentés igaz, kétségkívül lázítás bűne forog fenn s bünyfenyítő eljárás indítandó. De a feljelentetteket, mielőtt velük a feljelentés közöltetnék, Szebenbe kellene hivatni, a hol a gubernium elnöke csak azután értesítené őket a feljelentésről és ha bűnösöknek találtnak, fogatná el. Mert ha lakóhelyükön fogatnának el, nem valószínű ugyan az ellenállás, de a biztonság okáért mégis 40—50 katona nél-kül nem lehet megkoczkáztatni s mert lakásuk Szebentől 3—4 napi járás, ha onnan az ország egyik szögletétől a másikig fogolyként vitetnének, ez az egész országban a legnagyobb megdöbbenést idézné elő, annál is inkább, mert többször ígértetett (1742 ben is) legmagasabb biztosítással, hogy ilyen elfogatás nem fog történni s ez főkép most, midőn a nép a kétségbeesés miatt már különféle kihágásra ragadtatott, nagyon megfontolandó. Aggályos, nehogy az elfogatás híre az egész országot felzavarja, s főkép az Udvarhelylyel határos Csíkszék és Háromszékben, melyek a legnagyobb felindulásban vannak, s melyek lakosai részint már is az erdőbe menekültek, a kivándorlást még inkább növelné, az élő-kincstár legnagyobb kárára.

A gubernium tehát a Szebenbe idézést javasolja, hol az elfogatás kevesebb lármával s több biztonsággal történhetnék.

¹⁾ A vm. Itrban 1763. jul. 12.

²⁾ »A Háromszéki minden renden lévő nemesi incoláknak« kérvénye Udvarhelyszékhez és ennek jul. 12. végzése (a vm. Itrban).

Gróf Bethlen Gábor kancellár azonban (a ki úgy látszik nem hitt az egész hírben) meggondolandónak tartja, hogy ez az *összeesküvés* (conjuratio) a szék nyilvános gyűlésén már februárban történt legyen s csak júniusban jelentetett fel, holott az ilyen gyűlésen százak vesznek részt, a dolog tehát titokban nem maradhatott. A feladó a késedelemmel s a gubernium a tüstént nem intézkedéssel szintén felelőssé tette magát, annál is inkább, mert az ilyen kihágás télen inkább megtorolható ennél a határszéli népnél, mint tavasszal és nyáron. A kancellár végül az összes rendetlenségek orvoslását sürgeti. »ne fors dum Romae consulitur, Saguntum pereat.«¹⁾

Mária Terézia nem hajlott az erdélyi kancellária véleményére s megmaradt már jun. 23-án kifejezett ama határozata mellett, hogy *Borsai* és társai otthon fogassanak el és mindenki ellen, a ki izgat, akár nemes, akár nem nemes, bünyügi vizsgálat indíttassék s ellenök a főhadparancsnokság és gubernium egyetértve járjon el.²⁾

A gubernium és a főhadparancsnok a királyné rendelete alapján aztán intézkedett az udvarhelyszéki állítólagos összeesküvők elfogatásáról. Az elfogatással *Turati* József őrnagy bízott meg, katonai assistentiával, a ki a megbízatást csefogatásokkal jul. 26--27-én végre isajtotta.

Az elfogatandó *Borsai István* alkirálybíró *Bögözben* lakott, *Várad* *Ferencz* székülő és ügyvéd Udvarhelyt, *Simon István* pedig Atyhán.

Az őrnagy *Bözödbe* ment s egy őrmestert küldött át *Bögözre Borsaihoz*, a székben kvártélyozó kapitány nevében megkérdezni, hogy otthon lesz-e másnap (jul. 25-én), mert hivatalos ügyben meg akarná látogatni. *Borsai* azt izente vissza, hogy másnap birtokára Mikeszászára megy, s csak 3 hét múlva jó vissza. Az őrnagy erre 2 tisztet és 2 közlegényt az utra állított, a merre mennie kellett volna, hogy utközben fogják el s vigyék Segesvárra, hol egy tiszt várta 20 lovassal, hogy onnan aztán Szebenbe vigyék. A katonák azonban hiába vártak *Borsaira* egész nap és éjjel 12 óráig. Az őrnagy azt gondolván, hogy félrevetették, jul. 26-án reggel a *Bögöztől* felőrányira fekvő *Bikafalvára* ment, a hol egy félszázad katona volt összegyűjtve szemle ürügye alatt. Itt arról értesült, hogy *Borsai* otthon van. Azért *Siegenthal* kapitányt egy őrmesterrel és 3 közlegénnyel *Bögözre* küldötte, a kik *Borsainak* a legmagasabb parancsot tudtára adták. Az alkirálybíró legkevésbbé sem vonakodott engedelmeskedni, csak annyit mondott, hogy *én ártatlan vagyok s lelkiismeretem nyugodt, nem is volt szükséges engem katonaság által elfogatni, mert a gubernium egyszerű rendeletére is előállottam volna.* Kérte, hogy saját kocsiában utazhassék egy szolgáljával, a mit megengedtek neki. *Bözödből Keczére* (*Katzendorf*) a kővári kerületbe s onnan Nagy-Szebenbe vitetett megfelelő kísérettel.

A többiek jul. 27-én fogattak el. Az őrnagy kora reggel elküldött egy főhadnagyot, egy őrmestert és négy közlegényt *Udvarhelyre*, hogy *Várad* *it* fog-

¹⁾ Gr. Bethlen kancellár Mária Teréziának 1763. jul. elején. (Bécsi hadi ltr. 199/4. sz.)

²⁾ Mária Terézia gr. Daunnak 1763. jul. 5. (Bécsi hadi ltr. 199/4. sz.)

ják el. Feltűnés kikerülése végett csak a főhadnagyot és az őrmestert küldötte be a városba gyalog, a többieket kint hagyta félórányira. A szék tisztjei épen szokott heti gyűlésüket tartották, Váradival együtt, a székháznál. A főhadnagy stafétát küldött az őrnagyhoz, hogy a székháznál elfogja-e az ülnököt? Az őrnagy azt felelte: várjon míg haza megy, de előre közölje a másik alkirálybíróval, *Törökkel*, hogy intézkedjék, nehogy valami zavargás támadjon. Az alkirálybíró intézkedett is, hogy a székházba időközben senkit be ne bocsássa-nak s a városban is »patroliroztatott« a hajdúkkal. *Várad*i pontban 12 órakor haza ment, a főhadnagy az őrmesterrel és négy közlegénnyel utána ment és a parancsot előtte kihirdette. *Várad*i tüstént engedelmeskedett, felült a számára készen tartott katonalóra s az őrnagyhoz vitetett, a ki egy tiszttel, egy káplárral s 14 közhuzárral Segesvárra küldötte s az ott készen álló »commando-nak« átadatta, Szebenbe szállítás végett.

Simon elfogatása végett, a ki *Atyhán*, Udvarhelytől 3 mérföldnyire lakott, az őrnagy egy hadnagyot és 30 közlegényt *Etédre*, Atyhától egy kis órányira rendelt, s jul. 26-án este elküldötte a hadnagynak a parancsot, hogy hajtsa végre. A hadnagy ismerős lévén *Simonnal*, s tudván, hogy nagy népszerűsége van nemcsak falujában, hanem a szomszéd falvakban is, jobbnak látta nem saját házában fogni el, hanem vadászatra csalni magával. *Simon* a hadnagy vadászatra hívására azt felelte, hogy előbb szénagyűjtő munkásait akarja megnézni. Erre a hadnagy egy káplárt és 4 közlegényt a réttől nem messzire fekvő erdőbe rejtőztetett el s maga *Simonnal* a rétre ment s onnan az erdőbe csalta, elfogatta, kéznél tartott lóra ültette, Segesvárra vitte s ott átadta a parancsnokságnak, hogy Szebenbe kísérjék. *Simon* nem tűrte oly nyugodtan az elfogatást mint társai; midőn *Szent-Erzsébeten* vitték keresztül, az együtt lévő falusi népnek az kiáltotta: *hazánk miatt fogtak el, mert soha sem akartam eladni magamat.*

Az udvarhelyszéki hazafiak elfogatása nagy feltűnést keltett a szomszédos falvakban, de zavargás nem történt miatta. *Szent-Erzsébeten* és *Nagy-Solymoson* a nép éjszakára nem maradt otthon, hanem az erdőkebe, hegyekbe menekült, s még jul. 29-én sem merték az éjszakát házaikban tölteni.

A gubernium az elfogottak vizsgálatának vezetésére bizottságot küldött ki, melynek tagjai voltak *gr. Haller* titkos és főkormányszéki tanácsos elnöklete alatt *gr. Teleki* és *Hutter* kormányszéki tanácsos és *Halmágyi* kormányszéki titkár.¹⁾

Mária Terézia az elfogatásról aug. 13-án értesült a haditanács jelentéséből s az erdélyi kancelláriát megbízta, hogy a guberniumnak hagyja meg, hogy az elfogottakat sürgősen és minden részreajlás nélkül vallatás alá fogja.²⁾

A vallatás soká tartott s csak októberre fejeztetett be a kirendelt vizsgáló

¹⁾ »Joseph von Turati obrist« »rapport«-ja a 3 udvarhelyszéki nemes ember elfogatásáról. 1763. jul. 30. N.-Szeben. Niskovics felküldi *gr. Daun*nak, Montoja a hadi tanácsnak 1763. aug. 3. (Bécsi hadi ltr. 755/1. sz.)

²⁾ Bécsi hadi ltr. 755/1. aug. 13.

bizottság által. A vizsgálat — daczára ama tanúk kihallgatásának, a kikre a feljelentők hívatkoztak — semmi büntényt nem állapíthatott meg *Borsai* terhére, sőt egészen ártatlannak találta őt.¹⁾

Midőn erről br. Siskovics Bécsbe jelentést küld, megjegyzi, hogy hasonló az eredmény a legtöbb panaszszal, melyet a nemesek ellen adtak be, a miből ismét csak az tűnik ki, hogy br. Buccow eljárása oka legfőbbképen annak, hogy a határőrség még mindig nincs szervezve.²⁾

Borsait azonban még sem bocsátották szabadon, várták a királyné további rendeletét. A királyné pedig egyelőre tudomásul vette a *Borsai* ártatlanságáról szóló tudósítást és elhatározását a per befejezésétől s a főkormányászéki tanácsosok szavazatától tette függővé. A per a többiek ellen tovább húzódott, a minek végét *Borsai* nem érte meg, »mert tovább való fogságától karácsony előtt természeti vagy erőszakos halál által (nem tudatik) megmenekedett«. Két társára annyit kisütöttek, hogy a szék népének nevében protestáltak az akkorban felállítandó »continua táblának modalitása« (t. i. állandó törvényszéknek szervezése) ellen s öt esztendei rabságra ítéltettek. A per úgy látszik másokat is belevont a büntvádi vizsgálatba, mert 1764. jul. havában újabb elfogadás történt *Udvarhelyszéken*: és pedig »almási *Bara Mihály* procator és bikafalvi *Benczédi György* szabad ember, hogy az fennebb említett protestationak írásban való vételében eszközök lettek, ú. m. az első dictálása, a második írása által... elfogattattak és Szebenbe vitetvén 3 esztendei fogságra sentenciáztattak«. Kérésükre megnyerték, hogy *Sz. Udvarhelyre* vitték őket, s ott a városban voltak »tágas fogságban« az ott kvártélyozó katonaság őrizete alatt, sőt Váradinak és Simonnak a hosszas fogság egy része elengedettett.³⁾

Így nyomták el *Udvarhelyszéken* erőszakkal, terrorizmussal a szabad szót, a régi kiváltságok és törvények védelmét, a nép vezéreinek elfogatása s jórészt ártatlanul rabságban tartása által. A nép aztán vezér nélkül maradván kénytelen kellett betereteltetett az új katonai, bíraskodási és adozási rendszer igájába.

A királyné végső elhatározása még meg sem jelent, midőn *Bardóc-széken* (a hol egy huszár ezredet kívántak az új terv szerint felállítani) a fegyverfelvételt újra szorgalmazni kezdték. *Baróthon* 1763. oct. 6-án B. de *Kotzi* kapitány egy sajtáságos »*parancsolat*«-ot adott ki, mely szerint »Parancsolatja báró Siskovics generalis ő exciájának, publicáltatja, az melyek az fegyvert letöttek, minden további gondolkodás nélkül felvegyék és a tiszt urak nekik fegyvert adjanak; az fegyver felvévése után, a kik tökéletlenséget elé vesznek,

1) Br. Siskovics gr. Daunak N.-Szeben 1763. oct. 1. »Der Edelmann Borsai ... gänzlich unschuldig befunden.«

2) »Der von dem H. General der Cavallerie Br. Buccow vorgeschlagene Fuss der Einrichtung an und für sich selbst die Hauptursache sey, warum die Landmiliz bishero zu keiner Standhaftigkeit gelangen könne.« U. ott.

3) Szeles János id. h. 584. l.

ma felveszi, holnap leteszi, azok hadi articulus szerént meg fognak büntettetni. A melyek fegyvert akarnak venni, Baróthra jőjjenek... Mivel ő felségének teljes szándéka, akaratja és parancsolatja.«¹⁾

* * *

Mária Terézia 1763. oct. 8-án adta ki végleges elhatározásáról nyílt parancsát a székely határőrség szervezését illetőleg. Elhatározta — úgymond — nemzeti avagy határszéli katonaság felállítását, a melynek feladata lesz a határszéli szorosokat, a havasi ösvényeket és álúttakat őrizni, az ellenség beütése, a pestis behurczolása és a csempészés megakadályozása végett, a közönséges csendességet fentartani »és az üdős alkalmatosság úgy kívánván, minden országainknak és birodalmainknak oltalmára szolgálatjokat fordítani.« Erre a célra legalkalmasabbnak találta Erdély lakosai között a székely nemzetet, »a ki tudniillik a régi üdőkben viselt hadakozásokból nem kicsin dicsőséget nyert magának, mind a haza törvényeire, mind pedig különös rendtartására való nézve.«

Megbizta azért gyalakuti *gr. Lázár Jánost*, bethleni *gr. Bethlen Miklóst* és ontopai *br. Siskovics Józsefet*, hogy *Csik*, *Háromszék* és *Bardócz* székely székekben a határőrséget szervezzék. Úgy hallja — úgymond — hogy többen közülök önként katonaságra állottak s hitők letételével is magokat kötelezték, de azután a kiosztott fegyvert letették: ezek büntetést érdemelének, de megkegyelmez nekik, oly feltétellel, hogy általhágott kötelességek mellé visszatérjenek«, másként a büntetésnek keménységét fogják tapasztalni, az igaztókát is érdemlett büntetés alá fogja vetni. A kik pedig fegyverben maradtak, »ezen esztendőben minden adónak terhétől mentek legyenek«. Int mindenkit, hogy igyekezzenek ezen dolgot az egész hazának javára teljes erővel előmozdítani.²⁾

A királyné a kormányshékhöz is rendeletet küldött, hogy a határőrséget szervező bizottságot mindenben támogassák³⁾

Egy másik ugyanakkor kelt patensben a székely határőrök szervezetét, jogait és kötelességeit határozza meg a királyné. E szerint a meghatározott három szék szabad székelyeiből 2 gyalog ezred alakítandó 12 századdal (3000 főből) és egy lovas ezred 8 századdal (1500 főből), a többi székely székek határőrséggé szervezését későbbre tartja fenn, ha szükségét látná. Zsoldúl gyalognak 4, lovasnak 8 krt szab napjára, táborba szállás esetén kenyérszoldot és ló-porcziót is fognak kapni, mint más határőrök. Fegyverrel (kard, puska, lőszer, szíjjak) elláttatnak. Béke idején adójuk harmadrésze alól, háború idején egészen fölmentetnek, a háborúban elesettek özvegye sem fog adót fizetni. A közmunkák alól (kivéve az útépitést stb.) felmentetnek.

¹⁾ Eredetije Bardóczszék levéltárában.

²⁾ Rescriptum regium ex 1763. 8. Oct. (A latin eredeti a gubernium által kiadott magyar fordítása, Csikvm. Itrb.)

³⁾ 1763 okt. 8. Csikvm. Itrban, és a bécsi hadi Itr. 562/208. sz. a.

Egyenruhájok lesz (az előbb kezdett költségesebbet elhagyván, a mit a már azzal felruházottak viselhetnek) fehér zeke, fehér mellény és nadrág, kún süveg vagy csákó; az ezredeket a hajtóka színe különböztesse meg.¹⁾

A biztosokhoz intézett leíratban megsürgeti a dologhoz látást.

Mária Terézia *Buccowot* 1763. okt. 14. rendelettel visszaküldé Erdélybe, meghagyván neki, hogy a gubernium vezetését tovább folytassa, *de a határőrséget szervező bizottságot háborítlanul működni engedje, s minden önhatalmú intézkedéstől tartózkodjék.*²⁾

Buccow sietett vissza Erdélybe s 1763. okt. 31-én már maga írja alá és küldeti szét a gubernium részéről a királyné rendeleteit az érdekelt székekhez, meghagyván, hogy azokat falunként hirdessék ki s a kiszállandó bizottságot munkájában támogassák.³⁾ A kihirdetésre nézve részletes útasítást is adtak, meghagyván, hogy a kihirdetésre össze kell hívni az egész falut és fel kell jegyezni »mit felelnek, mi elméjeket, szándékokat mutatják?«⁴⁾

A patens kihirdetése a székely székekben nov. végén és decz. elején hajtott végre, arra kirendelt székülők, jegyzők és bírák által, a kik a nép feleletét írásba foglalták. A nép mindenfelé egyértelműleg kijelentette, hogy a mult évi katonai összeírásra 500 frt büntetéssel való fenyegetéssel kényszerítették, ígérték, hogy a nemesektől és királybíráktól függeni nem fognak. nemes sőt kapnak. adót nem fizetnek, székeikből ki nem vitetnek, sok kínnal és executioval vonattak mérték alá s így vették fel a fegyvert; de midőn az ígéretek nem teljesítettek s a katonai szolgálat terheit megismerték (»azután is nem szűnvn az rajtunk való súlyos kínnal, executorozás, lábainknak megvasztatása, vállainknak puskával való megterhelése«) s hallották, hogy a királyné önkéntes katonaságot akar s hogy senkit sem kíván erőszakkal kényszeríteni s midőn *Buccow* maga is kijelentettette ezt a csíkszeredai vár előtt, letették a fegyvert s azt többé felvenni nem akarják, annál kevésbbé, hogy adót is kellene fizetniök s más országokba is kivitetnének: így ők készek adózni, mint eddig, de nem katonáskodnak.⁵⁾

A bizottság nov. 20-án kezdte meg működését. *Székely-Udvarhelyt* tartott ülésével. Felolvastatott ő felsége patense, annak magyar fordítása s elhatározták, hogy a nép előtt ezt fogják felolvasni és aláírásaikkal kiadni. *Udvarhelyről Csík-Somlyóra* mentek s itt nov. 23—24-én elhatározták, hogy a katonai rendszabályokat (»regulamentum«-ot) is magyarra fordítják, a mit 25-én elvégezvén, 26-ára *Dánfalvára* s 28-ára *Gyergyó-Szent-Miklósra* mentek, hogy rendszeres működésüket ott kezdjék meg.

¹⁾ Bécsi hadi ltr. 1763 okt. 562/2.

²⁾ »Besonders von aller eigenmächtigkeit sich pflichtmässig enthalten solle« M. T. *Buccow*nak 1763 okt. 14. (Bécsi hadi ltr. okt. 403/1.)

³⁾ A gubernium rendeletei oct. 31. és nov. 4. (Csíkvm. ltr.)

⁴⁾ Az utasítás megvan Csíkvm. városában.

⁵⁾ Csíkszék falvai feleletei a királyné patense kihirdetésére nov. 18. — decz. 2. (Csíkvm. ltrába lévő jegyzőkönyvek.)

Gyergyóban, a hol egy évvel ezelőtt is kezdték a toborzást, leginkább megmaradt fegyverben a nép s itt a kirendelt rendes katonaság. a szék tisztei s a kath. papság segédkezése mellett szigorú óvintézkedések közben zavartalanul ment végbe az összeírás: *Szent-Miklóson* nov. 29-én s a gyergyai falvakban nov. 30-án és decz. 1—16-án. Minden lófót, drabantot és szabad székelyt összeírtak, az egy-telkes nemesekig bezárólag. A gyergyaiakból 4 gyalog és egy lovas század telt ki, amazokba 250—250 embert, ezekbe 186-ot számítván. Az összeírtakat 4 osztályba sorozták: 1. *felvegyverzett* rendes katonák (armati) 2. *számfellettiek* (supernumerarii), a kik alkalmasak, de nem fegyvereztettek fel; 3. *utódok* (succedentes), kik még nem érték el a törvényes kort, 4. *alkalmatlanok* (inhabiles), azaz öregek vagy gyengék osztályába.

Decz. 18-án volt a zászlószentelés és felesküvés Gyergyó-Szt.-Miklóson, az örmény templomban. A bizottság néhány napig még Gyergyóban maradt a panaszok, sérelmek, kérvények elintézésével foglalkozva s jelentéseket írva, a királynénak is, melyben megelégedéssel jelentik a gyergyai egy-telkes nemesek és szabad székelyek összeírását, felesketését, a mely minden erőszak nélkül ment végbe.¹⁾

A kir. bizottság decz. 26-án *Fel-Csíkba* ment át és *Cs.-Szt.-Tamáson* az ott lakók, a csík-szt.-domokosiak és jenőfalviak előtt felolvasták a királyné nyílt rendeletét, sor katonasággal körülvéve. A hangulat itt egészen más volt, mint Gyergyóban s az összeírás csakhamar megakadt. Midőn decz. 27-én az összeírást Szt.-Tamáson megkezdették, azt a hírt vette a bizottság, hogy *Mádéfalváról* 4 felfegyverzett ember kivételével a férfiak mind, továbbá *Madaras, Taplócza, Szépvíz, Szent-Mihály* és a környékbeli falvak férfi lakosságának nagy része, mintegy 1200 ember felkerekedett és a Moldva felőli határhegységbe (a szépvízi erdőkebe) menekült, azzal a kijelentéssel, hogy mivel ő felsége őket a fegyver felvételére kényszeríteni nem akarja, tehát ők nem is veszik fel a fegyvert, inkább kivándorolnak Moldovába.

A bizottság megpróbálta őket küldöttek által szép szerivel és fenyegetésekkel lecsendesíteni és visszahívni, eltiltván a falvakat a velök való közlekedéstől; de hiába.

A bizottság alább ment *Dánfalvára*, onnan *br. Siskovics* a katonaságot *Mádéfalvára* küldötte, hogy az asszonyokat és leányokat a faluból kiűzzék a férfiak után; a mi nagy sírás-rívás között meg is történt; a *fiúgyermek*eket (a kiket leginkább szíven viselt a nép) visszatartották. Ezt szándékozott tenni a berendelt katonaság megérkezése után a többi falvakkal is. Egyben kihirdették, hogy a vissza nem térők házai leromboltnak.

Jött a hír, hogy a *csík-szeredaiak* is meg akarnak éjjel szökni. *Br. Bornemisza* főkirálybíró és *cs.-szt.-domokosi Sándor* László kir. adószedő küldetett hozzájuk feltartóztatásukra, s onnan az erdőkebe menekültek visszahívására, kikhez előbb

¹⁾ A kir. bizottság Mária Teréziának 1763 decz. 24. Gy.-Szt.-Miklós. Br. Sikovics gr. Daunnak decz. 25. Gy.-Szt.-Miklós (Bécsi hadi ltr. 1764 jan. 650/7., 399/1.)

már *Blási* Ádám alkirálybíró küldetett. Ez megtalálta őket a *Szépvízi erdőben*, a hol a téli zord idő daczára szabadban táboroztak s kijelentették, hogy soha katonákká nem lesznek s mindaddig, míg attól fel nem mentetnek, vissza nem térnek. Emlékiratot is intéztek a bizottsághoz, melyben régi kiváltságaikra s a királyné önkéntes katonaság kívánására hivatkozva kijelentették, hogy semmiféle fenyegetésre »egész az akasztófaig« nem fognak megjelenni előtte, nehogy erőszakkal a fegyverfelvételre kényszeríttessenek, a mit a királyné maga sem akar s kijelentik, hogy még ha erőszakkal felvételnének is a fegyvert, a letett hitet magokra kötelezőnek nem tartanák. Óvást tesznek ez ellen s kéri a bizottságot, hagyjon nekik békét, mert ők engedelmes adófizetők kívánnak maradni jövőre is, de katonák semmiként sem lesznek. A főkirálybíró s az alsíki alkirálybíró *Borsos* Lázár közbenjárása sem használt, a nép átokra fakadt a tisztviselők és nemesek ellen, mint a kik e nyomorúság okozói s a bizottság választát sürgették, mert megunták az erdőben szenvedett nyomorúságot s kijelentették, hogy újév napján túl nem várnak.

A bizottság nem válaszolván írásban, az erdőbe menekült fel- és alsíki lakosság, a mely két különböző helyen táborozott, 1764 újév napján írott óvást küldött a bizottsághoz, melyben isten és emberek előtt kijelentik, hogy ők nem lesznek okai, ha az erőszakoskodás valami nagyra kényszerítik őket. A bizottság a küldöttnek kijelentette, hogy a hazatérők minden méltatlanságtól mentek lesznek, az ellenszegülők a következményeket maguknak tulajdonítsák; a bujtogatók kiadására jutalmat tűztek ki (azt tartván, hogy tanácsadóik tanult emberek: három plébánosra gyanakodtak).

A bizottság 1764 jan. 2-án *Csík-Taploczára* tette át szállását, hogy közelebb legyen *Szépvíz*-hez, a menekültek tanyáihoz s a szintén forrongó *Alsík*-hoz és főkép a várva-várt katonai segítséghez.

A drámai bonyodalom napról-napra növekedett. A menekültek felhívására *Háromszék* is megmozdult (jan. 2.) s a nép *Kászón* felől tömegesen húzódott a csíki határhavasok aljába, a *ménasági* völgybe, összeköttetésbe lépve a csíki menekültekkel. A csíkiak *Udvarhelyszék* lakosságát is segítségre szólították, a minek ellensúlyozására a bizottság a szék tiszteit felszólította, hogy személyesen jelenjenek meg a gyanúsabb falvakban s a népet az összeesküvéstől óva intsék és tartóztassák.¹⁾ *Udvarhelyszéken* (melynek csak egy része: Bardóczfiúszék volt közvetlenül érdekelve) volt hatása a csilapításnak, de *Háromszékről* mintegy 500 ember vonult fel Csíkba. Ezek ugyan békés szándékukról írásbeli nyilatkozatot küldöttek a bizottságnak jan. 4-én egy huszár által *Ménaság-Ujjfaluból*, de lehet, hogy csak arra a hírvételre, hogy a Trautmansdorf-vasasok *Udvarhelyről* (jan. 4-én) már megérkeztek és a hegyalji falvakba rendeltettek. A »háromszéki és kászoni fegyvert soha nem vett és fegyvert letett

¹⁾ A háromszékiek és kászoniak a bizottságnak »Menyaság-Ujjfaluc«. 1764 jan. 4. (Bécs hadi ltr. 650/7. sz.)

szegény adózó nép« kijelenti ebben, hogy azokra a rémhírekre, hogy a bizottság nagy katonai erővel készül rájuk a fegyvert felvételni, vagy őket egészen elpusztítani, kerekedtek fel tömegesen — mert követet nem kaphattak — hogy a bizottság előtt a rémhír eloszlatásáért esedezenek. Másnap írásban adják be kérvényüket. A rémültökből elbujdosott csikiakat s arra bátorították, hogy a bizottság lábai elé borulván, minden sérelmeiket együtt terjesszék elő. A nagy Isten nevében kérik a bizottságot, hogy rossz szándékot felőlük ne gondoljon s hogy nekik se legyen bántódásuk.²⁾

Úgy látszik, a háromszékiek csatlakozása idézte elő azt a fordulatot, hogy a csikiak a hegyekről leereszkedtek, a háromszékiekkel együtt *Széprézre* (jan. 4.) beszállottak s a katonasággal barátkozva, jelentették a bizottságnak, hogy másnap tömegesen mennek elibe, kérvényüket átnyújtani. A bizottság azt izente, hogy tömegesen ne jöjjenek, kívánságukat két küldött által adják elő, mert ha tömegesen jönek, ágyulóvéssal fognak visszaüzetni.

A feszültség elérte tetőfokát: a bizottság ágyúkkal fenyegetőzött, a nép azzal felelt vissza, hogy »*még az ágyúkon is keresztül mennek, nem csak elibe*«.

Ilyen izgatott és elszánt hangulatban vonult a nép jan. 5-én hadi rendben, mintegy 2000-en, köztük a háromszékiek — s jan. 6-án a többiek is *Műléfalvára*, az Olt mellé, a bizottság háta mögé, Udvarhelyszék határszélére, onnan is segítséget várván, Parajd felől s a felfegyverzett gyergyaiakat is felkelésre bírni kívánván.

A kémszemlére küldött Persina kapitány jelentése szerint a nép felének tüzelőfegyvere és munitiója volt, a háromszékiek is részben fegyverrel, részben vasbotokkal, fejszékkel voltak felkészülve. A bizottság s főkép *br. Siskovics*, ki a katonai erővel rendelkezett, legtanácsosabbnak tartotta volna a határhegyek alatt lévő falvakat katonasággal megszállva a menekülteket elzárni és kiéheztetni, de minthogy Csíkban mindössze 60 ember volt az Okkely-ezredből, ez és a bizottság mellé rendelt 50 főnyi Kálnoky-huszár a határszéli falvak megszállására nem lévén elegendő: tüstént intézkedett, hogy *Udvarhelyszékről* az ott állomásozó Trautmansdorf-féle vértések másfél század lovasa s a Háromszéken állomásozó Okkely-ezred két század gyalogsága haladéktalanul Csíkba induljon, hogy megérkezésök után (a mit jan. 5-ére vártak) a falvakat megszállhassák. Minthogy pedig ez intézkedés által *Udvarhelyszék* katonaság nélkül maradt s Háromszék őrsége felére olvadt: Buccowtól Udvarhelyre és Háromszékre egy-egy század lovasat kért küldetni, mert tartani lehetett az ottani nép mozgalmától is. 2 gyalogezredet Szebenből Brassóba kértek áthelyezni, hogy szükség esetére kéznél legyen.¹⁾ Gr. Bethlen Miklós pedig, mint főtartományi biztos, meghagyta *Udvarhelyszék* tiszteinek, hogy a »zászlók szentelésire« székükből Csíkba rendelt vasasoknak a magokkal hozandó négy napi ló-portiόν kívül még 800 ló-adagot késedelem nélkül utánok küldjenek.²⁾

¹⁾ Br. Siskovics gr. Daumak, Dánfalva, 1763 decz. 31.

²⁾ Dánfalva, 1763 decz. 30. (Udvarhelyvm. Itr.)

Ezek a katonai intézkedések mutatják, hogy a bizottság kevéssé bízott a békés megoldás lehetőségében és el volt szánva a gorduisi esomót, ha kell, karddal is ketté vágni.

Egyéb erélyes intézkedései is erre vallanak.

A bizottság a nép felkelésének hírére jan. 6-án reggel nyílt rendeletet küldött *Mádéfalvára*, hogy írásban vagy két követ által jelentsék ki minden haladék nélkül: akarnak-e a királyné nyílt rendeletének meghallgatására megjelenni, avagy nem? és ha igen: mikor? Büntetés terhe alatt eltiltják, hogy más falubeli embert házaiknál megtúrjenek; az esetleg nálok lévő székely katonák is tüstént haza menjenek, különben mint pártütők büntetnek. A ki a zenebona okozóit, tanácsadóit, előljáróit csak titokban is bejelenti, 20 arany, a ki ilyet fogva elhoz, 100 arany jutalmat nyer. A háromszékiet külön is inti a bizottság, hogy kiki menjen haza, mert 10-én vizsgálatot tartanak azok kipuhatolására, kik otthon nem találtnak.¹⁾

A rendeletet kihirdették s egy Kálnoki-buszár által öt példányban szétosztatták.

A nép két követet küldött a bizottsághoz, egy mádэфalvi s egy kőkösi (háromszéki) ²⁾ lakost, mentegetőzni (jelentvén írásban is), hogy a háromszékiet és kászoniak emlékiratát az ünnep (Vizkereszt) miatt, csak másnap hozhatják el, kérvén a bizottságot, hogy ne vegye rossz néven e csekély kése delmet.

A bizottság válasza az volt, hogy a kérvény hátára írta az előbbi rendeletet s előszóval is intette őket a hűségre.

A bizottság úgy magyarázta ezt a kése delmet, hogy csak időt akarnak nyerni *Udvarhely, Gyergyó* csatlakozására s látván, hogy a felfegyverzetek is ingadoznak, hogy a néptömeg naponként szaporodik, hogy az élelem fogytával előbb-utóbb rablásra vetemednek, s hogy még ha sikerülne is most szép szerivel lecsilapítani őket, később feltámadnának, mert első kérvényükben vakmerően kijelentették, hogy a katonaságot egész »a bitófáig« fel nem veszik s ha kényszerítettnek, sem tartják jövendőre nézve kötelezőnek s protestálnak ellene: mind-ezeknél fogva a bizottság január 6-án elhatározta, hogy az engedetlenséget erőszakkal töri meg s a lázongó tömeget szétvereti.

Idáig fejlődött tehát a Buccow gyűlöletes rendszere, az a kétszínűség, melylyel a kormány a székelységet határőrökké lenni erőltette, hogy míg a királyné mindig csak *önkéntes* katonáskodást kívánt, a túlbuzgó katonai és a meghunyászkodó polgári biztosok *erőszakkal* is törekedtek a kívánt czélt elérni s ezáltal a bécsi kormány előtt érdemeket szerezni.

Ebből a dilemmából és visszás helyzetből a békés kibontakozás szinte lehetetlen volt. Kétségtelen, hogy a nép álláspontja törvényszerű, jogos és mélt-

¹⁾ A mádэфalviakhoz intézett felhívás. Kelt Csík-Tapolezán, 1764 jan. 6. (Bécsi hadi ltr. 650/7. sz.)

²⁾ A bizottság január 12-én egy mádэфalvi és egy *udvarhelyi* embert ír. Gr. Teleki ltr. m. 100. l. megnevezi a követeket is: *László József* mádэфalvi és *Nagy József* kőkösi lakos személyében.

tányos volt; de a bizottság sem tehetett egyebet, mint vagy félbehagyni a megkezdett katonai szervezést, a mi által a nép szenvedélye gátat törve bizonyára a nemességen állott volna bosszút, vagy pedig karhatalommal, erőszakkal szerezni érvényt a királyné oct. 8-iki rendeletének, mely szerint »semmiféle mozgalom által ne engedjék magokat megakadályozni s minden módot alkalmazni tartoznak a munkálat végrehajtásában.«¹⁾

A koczka tehát el volt vetve; a nép erőszakos ellenállásával a katonai erőszak állott szembe.

A bizottság elhatározta, hogy jan. 7-én hajnalban *Mádéfalvát* megtámadtatta s a népet szétvereti.

Br. Siskovics altábornagy, a bizottság katona tagja (*a mádéfalvi veszedelem értelmi szerzője*),²⁾ jan. 6-án *Mádéfalva* környékét *Magdeburg* kapitány által recognosciroztatta s *Caratto* alezredesnek rendeletet adott, hogy *Mádéfalvát* jan. 7-én hajnalban az Okkely-gyalog-ezred négy századával (m. e. ezer emberrel), két táborigyűléssel, a Trautmansdorf-vasasok másfél lovas századával s 30 Kálnoki-huszárral (összesen tehát m. e. 1300 katonával) vegye körül s a tüzelő fegyverrel ellentállókát, főképen a háromszékieket, vágassa le, a paraszt fegyverrel ellenálló népet a vasasok és huszárok által megvagdalva űzze haza s a fegyverteleneket megriasztva kergesse széllyel; ha pedig a nép a faluban elszánt ellenállást tanúsítana, nehogy a katonaság hiábavaló veszélynek tétessék ki, a falut gyujtassa fel.

Caratto a szigorú rendeletet a kelleténél is szigorúbban hajtotta végre.

Jan. 7-én hajnalban *Mádéfalvát* négy oldalról körül fogja, az egyik ágyút az *Udvarhely* felőli oldalon, a falu főutczája felett uralkodó dombon, a másikat a *Rákos* felé vezető úton állítja fel. A *Mádéfalván* összegyűlt népet ágyúdörgés riasztotta fel csöndes álmukból, a mit a katonaság támadása követett a megrohant faluba. A nép (a hivatalos jelentések szerint) ellentállott, a házak ablakaiból lövöldözni kezdett s főképen a háromszékiek egymást arra buzdították, nehogyalaki magát megadja. A katonaság ennek következtében felgyujtotta a falut, melynek mintegy fele leégett. A nép a lángba borított házakból menekült, s az utczákon csoportosult, de az ágyúlövések s a vasas németek és huszárok által szétveretett, úgy hogy a falu csakhamar kiürült s mindenki menekült a merre tudott. A katonák vad kegyetlenséggel kaszabolták a védtelen népet még a tágas mezőn is, melyet mindenfelé holttestek borítottak.

Hogy a nép komoly ellentállást nem fejthetett ki, mutatja az, hogy a katonaság részéről mindössze egy ló esett el (lövés következtében) s *Nagy* huszárhadnagy a karján kapott könnyű sebet és egy vasas káplár sérülést (»contusiot») ütés következtében. Annál inkább elítélendő az embertelen mészár-

¹⁾ A királynénak küldött 1764 jan. 14-iki jelentésben. Csík-Rákosról. (A bécsi hadi ltr. február 23. 183/3. sz.)

²⁾ A bécsi haditanácshoz intézett jelentéseiben is rendszeren egyes számban magáról beszél, mint intézkedőről. (Ld. jan. 14. jelentése a bécsi hadi ltrban 1650/7. sz.)

lás, a mit a katonaság elkövetett, holttestekkel borítván a falu utcáját és a tágas mezőt.

Az elesettek számát a mádэфalvi veszedelem értelmi szerzői még jan. 14-én sem tudják (vagy akarják) megírni a királynénak, »mert — teszik hozzá tette-tett naivsággal — a holttestek a nagy mezőn szétszórva fekszenek s némelyek a rokonok által tisztességes eltemetés végett elvitettek.« A kikért nem jelentkeztek, azokat (különösen a háromszékieket) az országút mellett közös sírba temették.¹⁾ Igérik azonban a falvakban való összeírás alapján a hiteles kimutatót; mintha bizony ez inkább célra vezetne. A bizottság jegyzőjének (Halmágyinak) naplója 180-ra teszi a halottak számát, Benkő József 186 halottat s 34 sebesültet mond.

A sebesültek száma több is lehetett, mert az első hivatalos jelentés kérkedve említi, hogy az életben maradt háromszékiek véres fejjel szaladtak még az nap haza Alcsíkon keresztül, épúgy az alsó- és felső-csíkiak is majdnem mindnyájan hazatértek s kegyelemért esedeznek.²⁾

Az elfogottak száma 400-ra rúgott; ezt maga a bizottság is sokalván, minden faluból csak kettőt-hármat tartottak vissza fogságban, a további vizsgálat céljából.

* * *

Ez a gyászos hírnévre jutott *mádэфalvi veszedelem* (az egykorú chronosticon szerint: *SICVLICIDIVM = 1764*), a székely határórség vérkeresztelőjének rövid története.

A történelem elfogulatlan ítélete s a nép élő kegyelete a jogait védő népnek szolgáltatott igazságot; a kormány célzatainak eszközül szolgáló bizottságnak azonban legfőlebb az önvédelem enyhítő körülményét számíthatja be, de a nyíltan bevallott elvet, hogy a cél szentesíti az eszközt, a politikai morál is visszautasítja.

»Nem lehetett másként célt érni« vallja a királynéhoz intézett jelentés. Ezért kellett annyi ártatlan vért ontani!

Annyi bizonyos, hogy a vérontás és terrorismus célszerűnek bizonyult: a mi szépszerivel lehetetlennek mutatkozott, a mádэфalvi elrettentő példa után nagyobb akadály nélkül haladt előre.

A határórséget szervező bizottság a mádэфalvi vérontást követő napon felhívást intézett *Csík-* és *Kászon-szék:* s külön *Háromszék* minden szabad lakosaihoz, hogy »a véghez ment szomorú példából« látván, mi legyen a király ellen való rugódózásnak és engedetlenségnek jutalma, tüstént magok házokban beszálljanak, a kiadandó fegyvereket felvegyék és ő felségét híven szolgálják;

¹⁾ Ezt a honti kegyelet később három keresztfával s napjainkban díszes emlékoszlóppal jelölte meg.

²⁾ Gr. Teleki id. m. 106. l.

³⁾ Br. Siskovics gr. Damauk. Tapoleza, 1764 jan. 9.

idegen embereket be ne fogadjanak, sőt megkötözve kézbe adják: a kik továbbra is ellenkeznek, szörnyű halállal bünhődnek.¹⁾

Háromszéken ugyanazon nap a főkirálybíró az összes esperesekhez intézett egy kérést, hogy a népet csilapítsák, világosítsák fel és engedelmességre bírják. Talán szükség sem volt rá, amilyen csilapító hatással volt a *Mádéfalván* elesett s onnan sebesülten hazatért atyafiak »szomorú példá«-ja.²⁾

Udvarhelyről ifj. br. *Daniel* István h. főtiszt azt jelentette, hogy a nép fegyelemben tartására a szükséges rendelkezéseket megtette és semmi nyomát nem találta a más székiekkel való összeesküvésnek.

A bizottság jan. 10-én megkezdhette rendes működését *Rákoson* s jan. 17-én be is fejezhette a felsíkiak két zászlaja felszentelését és az új *katonák* felesketését. *Mádéfalváról* 93 gyalog katona, 77 gyerek s 29 alkalmatlan íratott össze, a lovassághoz is 8 + 5.

Jan. 18-án *Szent-Imrén* kezdi a bizottság *Al-Csík* besorozását s 26-án itt is két zászlót szentel. Jan. 29-31-éig *Kászonszéket* sorozzák és esketik fel *Feltízen*.

Az eredmény az lett, hogy *Gyergyóból* kikerült négy gyalog század 1000 emberrel és egy lovas század 188 fővel (nem számítva a számfelettiakat, gyerekeket és alkalmatlanokat). *Fel-Csíkből* (3 alsíki falu: Zsögöd, Szentlélek és Mindszent hozzáadásával) kikerült 4 gyalog század 1000 emberrel és egy lovas század 187 emberrel. *Al-Csíkből* alakult három gyalog század, 750 főnyi tényleges katonával, s egy huszár század (187 fő. Kászonnal együtt). *Kászonból* kikerült még egy század gyalog (250 ember).

Csík-, Gyergyó és Kászon-székekben tehát megalakult az 1-ső székely ezred 3000 emberrel s 1212 számfeletti katonával s a huszár ezredhez besoroztatott 3 századba 562 tényleges és 208 számfeletti: ebből a székből tehát összesen 4982 ember.³⁾

Ezredesük a mádэфalvi vérengző, *Caratto Manó* lett.

A sorozó bizottság febr. 3-án átment *Háromszékbe* s *Kézdi-Vásárhelyt* kezdte meg működését s e hó közepéig befejezte *Kézdi-szék* összeírását s felesketését. Febr. 16-26-ig írták össze és eskették fel *Zabolán Orbai-széket*. márcz. 6-án *Uzonban Sepsí-széket* és márcz. 13-án *Nagy-Ajtán* a miklósvár-székieket.

Midőn *Nagy-Ajtán* a felesketés megtörtént és Háromszék területén az utolsó ülését tartotta a bizottság (márcz. 13-án), felolvasták és tárgyalták *Udvarhelyszék* némely lakosainak kérvényét, a kik előadták, hogy a múlt év decemberében önként feliratkoztak határőrökül, de mert azóta semmi parancsot nem kaptak, kéri, hogy ők is fegyvert kapjanak, mint a többiek; egyúttal rendeletet kérnek kiadni arra nézve is, hogy lakos társaik őket az önkéntes

¹⁾ Bécsi hadi ltr. 650/7. sz. a.

²⁾ A székely nemzeti muzeumban Szt.-Györgyön.

³⁾ Eredeti lajstroma a bécsi hadi ltrban 376. sz. a.

feliratkozás miatt, mint eddig tették, ezután ne üldözzék. A főhadparancsnok, a kihez e katonaságra vágyó udvarhelyi ritkaság számba menő önkéntesek fordultak, a bizottsághoz utasította őket, ez azonban azt határozta, hogy mivel ő felsége ez idő szerint csak Csík-, Háromszék és Bardócz-szék lakosait kívánja a határőrségbe besorozni, s mivel a kérelmezők ezen székek határán kívül (Udvarhelyszékben) laknak, a bizottság most nem veheti fel őket, de intézkedni fog, hogy önkéntes ajánlkozásukért őket háborgatni ne merjék, mert ő felsége iránt tanúsított hűségökért mindig meg fogják őket oltalmazni.

A bizottság Nagy-Ajtáról *Udvarhely* anyaszék egyik fiúszékébe, *Bardócza* ment át s *Olaszteleken* a h. főtsiszt ifj. br. *Daniel* István udvarába szállt meg, hogy itt a székely határőrség szervezésének nagy fontosságú munkáját bevégezze.

Összehívták a bardóczszéki falvak lakosait, felolvasták előttök a királyné okt. 8-ki patens levelét magyar fordításban s összeírtak minden férfit vagy a tényleges katonák, vagy a számfelettiék, vagy az alkalmatlanok közé s a fiúgyerekeket is, mint utódokat három külön rovatban, külön-külön az 1—5, 6 -10 és 11—16 éveseket.

Az összeírás akadálytalanul befejeztetvén, márcz. 18-án megtörtént az ünnepélyes zászlószentelés, felesketés, a katonai szabályok felolvasása s a bizottság örömmel küldhette fel a királynéhoz a jegyzőkönyvet a munkálat szerencsés befejezéséről *Olasztelekről* márcz. 18-án.

Bardóczszékről kikerült egy egész század (250 ember) gyalogság, *Vargyas*, *Száldobos*, *Bardócz*, *Füle*, *Hermány*, *Kis-Baczon* és *Telegdi-Baczon* falvakból, azonfelül 54 számfeletti, 420 fiúgyerek és 205 öregség és testi hiba miatt alkalmatlan.

Ez a század a megelőző évi udvarhelyi lázongást előidéző *Samler* kapitány alá rendeltetett.

Két bardóczszéli falu, u. m. *Bibarczfalu* (21 + 5) és *Olasztelek* (20 + 5) gyalog katonái más századba (a Coconary kapitányéba) osztatott be, *Köpecz*, *Szárász-Ajta*, *Bodos*, *S.-Baczon*, *Baróth* lakosival együvé.

A huszárok közé soroztatott *Bibarczfalváról* 1 katona és 1 fiú; *Vargyasról* 19 + 3 (17 gyerekekkel s 9 alkalmatlammal), *Telegdi-Baczonból* 3 (8 fiúval s 4 alkalmatlammal).

A huszárok kapitánya lett *bárá Jósika*, a ki szintén részt vett az 1763-ki bardóczy összeíró bizottságban.

A háromszéki és bardóczy sorozásból összesen kikerült a székely határőrség 2-ik gyalog ezrede és a székely huszár ezred öt százada.

A gyalog ezred összes létszáma volt 3000 tényleges katona, 651 számfeletti, 4382 fiú és 1745 alkalmatlan. A háromszéki és bardóczy huszárok összes száma volt 926 tényleges, 123 számfeletti, 1044 fiú utód és 443 alkalmatlan.

A csiki kapitányok közt magyar egy sem volt, a háromszéki és bardóczy széki gyalog ezredben a 12 századnál egy harmadrészt magyar kapitányokat találunk: *Endes*, *Málnásy*, *Miháltz*, *Samler* (székelyföldi születés). Az itteni öt huszár százados közt kettő magyar: *Kálnoky* és br. *Jósika*.

A bardóczi falvak összeírt lakosságának táblázatos kimutatása :

Samler kapitány százada	Szolgálatra képesek			Szolgálatra képtelenek				
	Felfegyver- zettek	Fegyvertelen számfelettek	Összesen	F i ú k				Öregok vagy gyengék
				1—5 évesek	6—10 évesek	11—16 évesek	Össze- sen	
Vargyas	65	16	81	55	40	21	116	44
Száldobos	18	4	22	19	24	9	52	29
Bardóc	19	5	24	8	7	5	20	13
Füle	19	5	24	23	12	5	40	38
Hermány	58	12	70	41	33	14	88	35
Kis-Bacson	28	6	34	24	17	14	55	19
Telegdi-Bacson	43	10	53	16	17	16	49	27
Összesen	250	58	308	186	150	84	420	205
Cocomari kapitány századában :								
Bibarczfalva	21	5	26	7	13	12	32	18
Olosztelek	20	5	25	18	14	8	40	16
Huszárok : báró Jósika századában :								
Bibarczfalva	1	—	1	—	1	—	1	—
Vargyas	19	3	22	6	5	6	17	9
Telegdi-Bacson	3	—	3	5	3	—	8	4
A bardócziak összesen	314	71	385	222	186	110	518	252

A bardóczi szabad székely férfiak összes száma tehát 1764-ben = 1155.

(Eredetije a bécsi hadi ltr. apr. es. 3706. sz. a.)

Az ezredek élére szintén idegenek állítottak: az 1. gyalog ezred parancsnoksága *Caratto* Mano ezredesre bízott, a 2-ik gyalog ezred *br. Zimnique* Simon alezredesre, a huszár ezred *Reich* Filep alezredesre, a három ezred parancsnok tábornokságára azonban megfelelő magyar embert találtak *gr. Gyulay* Sámuel személyében.¹⁾

Így fejeztetett be a székely határőrség szervezése. Mária Terézia, hogy a további zavarnak s esetleges izgatásnak elejét vegye, még egy vizsgáló s egyszersmind büntető bizottságot nevezett ki, *br. Both* tábornok elnökte alatt. katoná és főúri tagokból, hogy a csíki mozgalom vezetőit kutassák ki és példásan

¹⁾ Br. Siskovics *gr. Daun*nak Olasztelekről 1764 márcz. 18. kelt levelében ajánlja őt, mint a Gyulay-ezred parancsnokát, ki a katonai szolgálatban jártas, magyarul tud, a széke-lyeket jól ismeri s nincs ellenére a határőr katonaság; a nép szeretetét meg fogja tudni nyerni hamar, csak egy kis szigort alkalmazzon kellő időben; »general major« ez. a. ajánlja kinevezni, hogy több tekintélye legyen. (Bécsi hadi ltr. apr. 103/5. sz.)

büntessék meg. Buccow a székelyek kiváltságainak s javainak elkobzását is ajánlotta, de ezt a sorozó (gr. Lázár-féle) bizottság határozottan ellenezte, mert a székelyek legfőbb kiváltsága, hogy fegyvert viselő katonaság s épen ezen kiváltságuknál fogva fegyvereztettek fel; javaikat sem volna jó elvenni, mert minél inkább megerősödnek birtokukban, annál állandóbb katonák lesznek s egyúttal földművelők. *Udvarhelyszék*nek vizsgálat alá vonását sem tartotta szükségesnek, mert onnan senki sem vett részt a csiki mozgalomban, sőt (teszi hozzá a bizottság) bizonyos, hogy az udvarhelyiek nem akartak velök szövetkezni.¹⁾

Udvarhelyre csakugyan nem terjesztetett ki a vizsgáló és büntető bizottság működése, a mely Csíkban (az udvarhelyi sorkatonaság támogatása mellett) kevés eredményt ért el, de annál több izgalmat okozott, melynek következménye a népnek Moldvába való tömeges szökése és kivándorlása lőn. Ezekből a kibujdosókból alakultak aztán később a bukovinai székely falvak (Fogadj-Isten, Istensegíts, Andrásfalva, Hadikfalva, Józseffalva).

Az elfogottak vallomásaiból nem annyira a nép bűnös felbujtogatása, mint a kormányközégek kétszinű eljárása tünt ki, melylyel ezek önkéntes katonaság helyett kényszer-katonaságot szerveztek, a mi az egész székely határ-ország szervezését oly izgalmassá tette s annyi zavarnak lőn kútforrásává.

Buccow, a kit a nép méltán tartott e zavar főokozójának, nem sokáig élte túl a mádófalvi *Siculicidiumot*: 1764 máj. 17-én orbáncz miatt meghalt N.-Szebenben. Nevét átokkal emlegették a Székelyföldön — a sírva-vigadó székely még midőn szót adott a táncznak, akkor is így kiáltott fel: »Hej Buccow, Buccow, Bruckenthal!«

Utána a poroszverő hős *gr. Hadik* András altábornagy lett Erdély katonai főparancsnoka és egyúttal főkormányzója, a ki a guberniumban székfoglaló beszédét is magyarul tartotta s egyike lett Erdély legnépszerűbb kormányzóinak, a kiben a székelyek is pártfogójukra találtak. Az itthoniakat védelmezte az idegen tisztek nyomorgatása ellen, a kibujdosottakat később letelepítette Bukovinába (mint ez újonnan occupált tartomány kormányzója), a hol a róla nevezett *Hadikfalván*, *Andrásfalván* és a többi székely falvakban máig is kegyelettel őrzik nevének emlékezetét.

¹⁾ A sorozó bizottság a guberniumnak K.-Vásárhely 1764 febr. 14.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A határórségtől a reformok koráig.

1764—1790.

A székely határórség intézménye átalakította a Székelyföld közéletét s kihatással volt a magán és társadalmi viszonyokra is. Nehezen törődött bele a nép az új rendszerbe, a melynek befogadásától annyira idegenkedett.¹⁾ de

¹⁾ Hogy Udvarhelyszék is mennyit szenvedett a határórségtől idegenkedés miatt s mennyi katonatartási terhet róttak rá, hogy megtörjék ellenállásukat: arra nézve pótlólag kivonatossan közlöm egy újabban előkerült jegyzőkönyv adatait:

Miután br. Buccow tábornok, a főkörmányszék elnöke, Udvarhelyről eltávozott Szebenbe, néhány nap múlva, t. i. okt. 2-án (1762) rendelet jött a főhadibiztosságtól a székhez az Althán-lovas-czred két századának *Almás, Remete és Alsó-Boldogasszonyfalva* községekben való elhelyezése felől. Okt. 4-én ez a két század megérkezett és bevonult *Udvarhely* városába, a hol épen országos vásár volt, nagy rőmületére a vásáros népnek. Hiába mutatták fel a főhadibiztosság rendeletét a katonatiszteknek a falvakban elszállásolás felől, a tisztok azt felelték, hogy a városban várják meg őrnagyukat és ott szállnak meg és élelmezttették magukat. Okt. 7-én megérkezett *Frölich* őrnagy a Laudon-gyalog-czred három századával, 340 közlegénynyel és 10 tiszttel, a kik a városba rendeltettek szállásra. Frölich őrnagy aztán a két lovas század egyikét *Almás* és *Lövöte*, másikat *Keresztúrfalva* és *Alsó-Boldogasszonyfalva* községekbe rendelte. Midőn ezek okt. 9-én elindulni készültek, Buccowtól rendelet érkezett, hogy a két lovas század *Szombatfalcán* és *Lengyelfalcán*, meg *Keresztúrfalcán* és *Alsó-Boldogasszonyfalcán* helyeztessék el. A falusi nép azonban, midőn látta, hogy a város teli van katonasággal, úgy, hogy egy házban 2—3 katona van elszállásolva s két ágyút is hoztak magukkal: megijedt s menekülésre gondolt, értékesebb holmijukat szekerre rakván. Midőn a katonaság *Szombatfalcára* és *Lengyelfalcára* érkezett (okt. 10.), egyetlenegy férfit sem találtak a falvakban, csak néhány asszonyt és Barabás Jánost, az állomási biztost; a családapák és férfiak mind az erdőbe és rejtkehelyekre menekültek, ott hagyván házuikat, gazdaságukat. Egy egész hétig távol voltak, daczára a vetés idejének. A félelem és izgalom az egész székot annyira eltöltötte, hogy mindenfelé zavargás (tumultus) keletkezett, míg a szék tisztjei körlevéllel próbálták megnyugtani a népet, hogy a jámboroknak nincs mitől félniök, csak a gonoszoknak.

Okt. 10-én az őrnagy közölte a székkal a gubernium (Buccow, és Bruckenthal aláírásával kelt) rendeletét szept. 28-ról, hogy a katonaságot mindenben támogassák és minden gondjukat arra fordítsák, hogy a közrend zavarói elfogassanak és felelősségre vonhatók legyenek. A viceszék azt felelte, hogy kötelességszerűleg engedelmeskednek, de nem titkolhatják, hogy a nép, midőn oly nagyszámú katonaságot a székbe küldeni látott, a falvakból a katonák elől, megnyugtató körözvényük daczára, félelemből elmenekült; tehát hiábavaló minden intézkedés, mert némely faluban férfi lakos nem található, némelyekben igen kevés, úgy, hogy ők nem lesznek okai, ha a katonaság ellátásában hiány fog mutatkozni.

Ugyanezen napon megérkezett br. *Schröder* ezredes is Csíkból, a ki a kocsiról leugorván a székház előtt ezzel köszöntötte a szék tisztjeit, a városi bírót s a nemesség vezérét s a többi jelenvoltakat: eljöttem bosszút állani azokon, a kik engem megbosszantottak (modo venio vexare illos, qui me vexarunt). Azután beszállván a székházhoz, a városi tanács ellen hevesen kifakadt s azt kérdezte: van-e elég katonaság a városban, vagy nincs? és megígérte, hogy a tisztviselők és tanácsbeliek házához elegendőt fog küldeni. Később valamennyire engedvén haragjából, ismételve kérte és sürgette a városiakat, hogy vegyék fel

midőn egyszer az meggyökeresedett, a székely szívósság ki tudta aknázni annak az előnyeit s a székely vitézség az új keretben is kitűnően érvényesült.

A határőrök és a nem katona székelyek között felmerülő perek elintézésére a királyné a határőrséget szervező bizottság indítványára *vegyes törvényszékeket* állíttatott fel Csík, Háromszék és Bardóc részére, melynek szervezetét az erdélyi udvari kancellária 1764 május 10-én küldte le a főkormányzéseknek életbe léptetés végett.

Ez a *vegyes perek törvényszéke* (forum caesarum mixtarum) nyolcz tagból állott, u. m. elnökből, hat ülnökből, (kiket egyenlő számmal választottak a katona és polgári rendből) és egy jegyzőből. Az elnök katona volt, 3 ülnököt az ezredparancsnok nevezett ki a tisztek közül, 3 világi ülnököt a főkirálybíró vagy az állandó törvényszék.

Az elnöknek döntő szavazata volt, a jegyzőnek nem volt szavazati joga. Így a katonák domináltak 4 szavazattal 3 ellenében.

a fegyvert és erre nézve városi gyűlést hivatott egybe. A közgyűlés egyhangúlag kimondta, hogy senki sem találkozzon, a ki katonaságra vállalkoznék, de kéri, hogy a terhes kvártélyozástól szabadítsa meg őket. Végzésüket két küldött által közölték az ezredessel, a ki dühbe jövé, a küldötteket száz botütéssel fenyegette.

Okt. 13-án az ezredes Marosszékbe utazott, a mely alkalommal 18 lónyi előfogatot kellett a széknek adnia.

Mintán a lovas század egy hétig *Szombatfalván* és *Lengyelfelrán*, a férfi lakosság távollétében, kvártélyozott, áttétetett *Lővőtere* és *Atyhára*: a podgyászt az asszonyoknak kellett elszállítani. Lővőtén 3—4 katona volt elszállásolva 9 napig azoknál, a kik a határőrséghez felhívkozni vonakodtak. Azután e félé század *Almásra* rendeltetett. *Buccow* okt. 23-án Parajdon át Gyergyóba menvén, a szék és Udvarhely város tisztei kérték, hogy szabadítsa meg őket ez elviselhetetlen katonatartás terhétől; de hiába könyörögtek.

Decz. 2-án Frölich őrnagy *Buccow* rendeletére Csíkba vonult a Laudon-ezred három századával, de ezek 1763. jan. 3-án ismét visszatértek Udvarhely városába; néhány nap múlva azonban, a szék tisztei és a város sürgető kérésére, egy századot *Bikafalvára* és *Alsó-Boldogasszonyfalvára* tétették át.

Az Althan-lovas-ezred egy százada 1762. okt. elejétől 1763. jan. 23-áig állomásozott. *Keresztúrfalván* és *A.-Boldogasszonyfalván*, 24-én Csíkba rendeltetett.

Jan. 25-én a modenai herceg lovas-ezredéből egy század *Kadicsfalvára* és *Bethlenfalvára* szállásoltatott s ott maradtak febr. 14-éig, midőn Csíkba mentek. Febr. 14-én a Laudon-ezred 3 százada is Csíkba vonult Udvarhelyről, *Bikafalváról* és *A.-Boldogasszonyfalváról*.

Márcz. 15-én és 17-én a Haller-ezred 4 századával *Udvarhely* városába érkezett (Koczka Károly őrnagy s 50 ember híjján, kik Csíkba mentek át) s ott kvártélyozott apr. 17-éig, midőn Csíkba rendeltettek, 50 embert hagyva Udvarhelyen.

Márcz. derekán a Szász-Gótha lovas-ezred egy százada érkezett Udvarhely városába s tíz nap múlva szállásoltatott el *Bágy* és *Dállya* falvakban.

A város és szék a súlyos katonatartás idején is állandóan köteleztetett fuvarozásra, pakkok, hadiszerek szállítására stb. (Protocollum continntatum actorum in inelyta sede Siculicadi Udvarhely, circa negotium militiae nationalis Linnitropheae. Extractatum in oppido *Udvarhely* die 21. Nov. 1762. Aláírva: *Paulus Török* v. iudex regius s. S. Udvarhely, *Joannes Nagy* de Bethlenfalva juratus assessor. A jegyzőkönyv pótlása kelt 1763. máj. 1. Eredetije a vármegyei levéltárban.)

Az asztalfőn ült az elnök, jobbra a katonatisztek, balra a polgári bírák. az asztal végén az elnökkel szemben a jegyző.

E vegyes törvényszék nem volt állandó működésben, mint a polgári, az u. n. állandó tábla (*tabula continua*), hanem a perekhez képest időközönként ült össze az elnök hívására. A perbe idézés úgy történt, hogy a polgár a katonát saját fő- vagy vicetisztje előtt jelentette fel, ez áttette az ügyet a vegyes szék elnökéhez s ez az ezredparancsnok által idéztette meg a katonát; a katoná viszont kapitánya előtt jelentette be perét a polgár ellen s onnan ment ugyanazon fórumokon végig.

Ha az ítéletozatalban a vélemények elágaztak: szavazattöbbség döntött; a szavazatot az utolsó bíró kezdte s felváltva szavaztak katonák és polgáriak.

A szervezeti szabályzat záradéka nyomatékosan hangsúlyozza, hogy mivel a székelyek a törvények rendelete szerint kiváltságos nemesek, tehát nemcsak a nem-nemesekkel perelhetnek, hanem jogukban áll perbe idézni bármely nemest és mágnást is, a mely jogot a katonaság felvételével nem veszítették el, sőt inkább mindig gyakorolhatják.¹⁾

Ezek a vegyes törvényszékek azonban nem sokáig állottak fenn. 1773-ban már nem működtek (időközben eltöröltettek) s a határőrök pere is a polgári törvényszék előtt folytak, pedig volt bőven, mert igen sok per folyt a katonák és nem-katonák között, melyek sokáig elhúzódtak.²⁾

A polgári törvényszékek is reformáltattak.

Ebben az időtájban (1764.) állíttatta fel Mária Terézia az állandó törvényszékeket, az u. n. *folytonos táblákat* (*continua tabula*) is Erdélyben, a melyek a politikai és gazdasági s főkép a peres ügyeket tárgyalták és azokban ítélkeztek a magyar vármegyékben, vidékeken és a székely székekben.

A székely székekben addig a *viceszékek* (vagy tizenötödnapos törvényszékek) ítélkeztek a vicekirálybíró elnöklete alatt, a melytől a generalis vagy *derékszékhez* történt a felebbezés, melyen a főkirálybíró elnökölt. Az igazságszolgáltatás nehézkes és lassú volt, sok per túlélte a pörlekedőket s a törvényszékek a székelyeknél eldarabolódtak derékszék, viceszék, fiúszék, részleges székekre (*generalis, vice, filialis, partialis sedria*).

Mária Terézia ezeken az igazságszolgáltatási bajokon segítő 1762-ben bizottságot küldött ki, a jogszolgáltatás reformja előkészítésére, gr. Nemes Adám elnöklete alatt, a mely bizottságban a székely nemzetet az udvarhelyi *Bándi* András kir. táblai ülnök és *Siménfalvi* János képviselték. Ennek a guberniumhoz és onnan a királynéhoz felterjesztett tervezete alapján léptette életbe a királynő az állandó törvényszékeket 1763-ban, a melyek működésüket 1764 elején megkezdték. Minden vármegyében, vidéken és székben egy-egy törvényszék szervezetett. Bardócban, Miklósvárszéken és Gyergyóban az anyaszéktől

¹⁾ A szabályzat egykorú másolata, melyet a gubernium Csíkszéknek 1764 május 24-én mihez tartás végett megküld, megvan Csíkvármegye levéltárában.

²⁾ Egy 1773-iki emlékirat a bécsi udv. ltrban: *Transilvania seperata fasciculus*.

külön, kisebb törvényszék állíttatott fel, minthogy e fiúszékek távol estek a központtól. Elnöke lett a főkirálybíró; Bardóczban is az udvarhelyszéki főkirálybíró elnökölt.

A »folytonos tábla« hivatalos személyzete állott 12 rendes és 12 számfeletti székülből, Bardócz és a másik két fiúszékben kilencz rendes és kevesebb számfeletti ülnök volt. A rendes bírák közé számítottak az alkirálybírák (vicetisztek), jegyzők és királyi adószedők is s mint alárendelt személyzet a dullók, ügyvédek, írnokok stb. A rendes ülnökök évi fizetést, a helyettesek napi díjat húztak.¹⁾

Ez a »folytonos tábla« 1764-ben Udvarhelyszéken is megkezdette működését. Január 26-án körözüvényt bocsátanak ki a falusbíráknak, melyben minden rendeknek értésre adják, hogy ezen és a következő esztendőben miképen fognak folyni a nemes szék continua tábláján a törvények. És pedig úgy, hogy Udvarhely anyaszék törvényei (t. i. pereit) folynak márczius közepéig, Keresztúrszéké márczius közepétől május végéig, Bardóczszéké és a kiváltságos községek pereit június elejétől Sarlós-Boldogasszony napjáig (július 2.). Azután szent István király napjától (augusztus 20.) 1765 febr. végéig ismét az anyaszék, május végéig Keresztúrszék és Sarlós-Boldogasszony napig Bardóczszék és a kiváltságos községek pereit tárgyaltnak.

A sorrendben a régi pereket tették előre. Soron kívül tárgyalattak a tömlőczben lévő rabok pereit s a királyi leirat és főkormányszék rendelete mellett érkező perok. Az egyházak, özvegyek és árvák sürgős pereit is soron kívül tárgyalattak a délutáni órákban. A perek sorrendje »a szék házában lévő nagyobb palota« falán függesztettek ki megtekintés végett.²⁾

A folytonos táblák jogköréhez tartozott a tisztújítások vezetése is. Ilyen választás történik 1764 szeptember 10-én *Székely-Udvarhelyen*, a szék közgyűlésén, a megüresedett mindkét alkirálybírótság betöltésére, a midőn is a szavazatok megejtetvén, az udvarhelyszéki alkirálybíróságra kapott a katolikus urak közül kadicfalvi *Török Elek* 138, kadicfalvi *Török Pál* 129, bethlenfalvi *Nagy János* 115 szavazatot; a református urak közül ábránfalvi *Ugron András* 144, patakfalvi *Ferenczi Pál* 134, nagyküllőfalvi *Lukácsfi János* 130 szavazatot. *Keresztúr* fiúszék alkirálybíróságára nyert a kath. urak közül kadicfalvi *Török István* 115, magyar-zsákodi *Horráth László* 85, homoród-szentmártoni *Bíró Mózes* 90 szavazatot; a református urak közül pedig mohai *Kerekes Pál* 134, bogárfalvi ifj. *Sebesi Miklós* 112, medeséri *Jeddi János* pedig 117 szavazatot.

A szavazás eredményét a folytonos tábla felterjesztvén a főkormányszékhez, jogszokás szerint a legtöbb szavazatot nyert jelöltekett kellett volna megerősíteni az alkirálybírószágban; de azt látjuk, hogy 1764 novemberében mégis a legkevesebb szavazatot kapott bethlenfalvi *Nagy János* szerepel, mint Udvarhelyszék alkirálybírája.

¹⁾ Benkő József *Transylvania* II. k. 33—47. l.

²⁾ Eredetije a vármegyei levéltárban.

Ebben az évben ugyanis felsőbb rendeletre nagyszabású tanúkihallgatást indítanak meg az egész szék területén annak kipuhatólására, hogy a földesurak a jobbágyokat nem kényszerítik-e a törvényes mértéken felül rendkívüli szolgálmányokra.

A vizsgálatot a folytonos tábla vezetteti rendes ülnökei, jegyzői, számfelletti ülnökei által, a tábla által összeállított kérdőpontokra tanúkihallgatásokat tartván, melyhez a vicekirálybíró (bethlenfalvi *Nagy János*) a főtisztától, br. vargyasi *Daniel* István »fő coadministrator«-tól szerzett pecsétet 1764 november 22-én.

A tanúkihallgatás vezetésére a folytonos tábla 1765 január 12-én állapította meg a kérdéseket.

A kérdőpontok ezek voltak:

1. Kik azon dominus terrestrisek nemes Udvarhelyszékben, a kik magok jobbágyokat egy héten gyalogszerben úgy kézi munkával 4 napnál feljebb, 4 vagy több vonómarhákkal bírókat marhásokkal 3 napnál, a két vonómarhásokat 4 napnál feljebb szolgáltatnák? Nem különben

2. zselléreket kézi munkával két napnál, marhájokkal, kiknek négy vonómarhájok leszen, ugyanesak két napnál feljebb kik szokták szolgáltatni?

3. Mind jobbágyokon, mind pedig zselleréken a fennebb megírt szolgáltatoknak rendin kívül egyéb rendeletlen extorsiokat, ok nélkül való servitiéseket rajtok tésznek-é, miket s kik cselekszik mind azokat?

A vizsgálat és tanúkihallgatás az egész székben megtartatván, végeredménye az lett, hogy a jobbágyoknak és zselléréknek nem hogy panaszuk volna földesuraikra, hanem rendszerint még kevesebbel szolgáltatják őket, mint megengedhető volna. Kitént a vallomásokból, hogy négy napnál többet hetenként senki sem szolgál, annyit is néhol csak nyári napokon, másutt csak nyáron három napot, télben két napot s ökörrrel két napot; a zsellérek pedig nyáron rendszeren két, télben egy napi vizsgálatot tésznek hetenként. Továbbá mint *Rugonfalván* nyolcz tanú vallja: »nem hogy a rend szerént való szolgáltatón kívül valami extorsiokat tennének, de sőt a királyi rendelés szerént való vizsgálatot is nem kívánja a nemesség végben vitetni.«¹⁾

A legtöbb vallomás azzal végződik, hogy a jobbágyoknak a földesurak ellen semmi panaszuk nincs a szolgáltatás iránt.

Kivételt egy pár főúri nagybirtokos képez, főkép *gr. Esterházy Dániel* örökösei és a *Lázár grófok*, a kik ellen majd minden falujokban felpanaszolják jobbágyaik a rendes heti munkán kívül kívánt rendkívüli szolgálmányokat és aprólékos fizetségeket. Így *Korondon* »Esterházy úr embereinek ezen panaszok vagyon, hogy minden héten 2 ökörrrel 3 nap szolgáltatnak, azon feljel koresomával aggraváltatnak.«

Magyar-Hűdegkúton gr. Gyulai Sámuel két jobbágya azt kifogásolja,

¹⁾ Investigatio super jobbagionum ac inquilinorum servitute stb. 1765 január 22. (Vármegyei levéltár.)

hogy 3 napot szolgáltattak s a múlt ősön azt parancsolták, hogy 2—2 véka búkkmagot szedjenek és adják be; szedtek is egy-egy vékát, a miért egyiköknek elengedtek 2 napi szolgálatot, a másoknak azonban semmit sem.

Racán gr. Esterházy Dániel utódainak jobbágysai azt panaszzolják, hogy tyúk és egyéb rendkívüli szolgálmányok váltságául minden jobbágyon 42 dénárt vesznek az udvarban.

Csöbön gr. Lázár Antal jobbágysai a szüreten és gátkötésnél egész heteken át dolgoztak, úgy hogy egy szabad napjuk sem volt magok számára. Ugyanott gr. *Esterházy Dániel* örökösei is szüretkor és szorgos munka idején egész héten dolgoztatták a jobbágyokat. »Néhai gr. *Gyulaffi László*¹⁾ idejében szoktanak komlót, somot, magyarót, eperjet, gyöngyvirágot, tyúkot s egyéb efféléket adni, de most mind ezekért kell minden jobbágyon 42 pénzt adni. Gr. *Lázár Antal* számára egy tyúkot tizenegyed magával, tormát félvékát, egy köből vadalmát; mikor pedig vadalma nem terem, akkor tojást kell adni vadalma helyin; komlót, somot, magyarót, csüknye bingyót, gyöngyvirágot minden jobbágyon kell adni. Az asszonyoknak pedig szövést a két udvarban, valamennyi kívántatik, mind jobbágy-szerén kívül kell megszűni, úgy fonást is minden esztendőben kell fenni minden jobbágyasszonyon mintegy négy fontnyi kendert, vagy szövöt, vagy csepüt.«²⁾

Székelyszállás jobbágysai gr. *Lázár* Antalra és gr. *Esterházy* örököseire ugyanazokat panaszzolják, mint a csöbiek.

Vécze jobbágysai is panaszkodnak gr. *Esterházy* utódaira, miként a csöbiek, és gr. *Lázár Ádámra*, a kinek »számára is a tyúkot vészik tized magával, vadalmát egy köblöt, tormát félvékát, gyöngyvirágot egy marokkal, magyarót egy ejtelt, somot egy ejtelt; az asszonyembereknek öt font kendert, vagy szövöt, vagy csepüt kell fenni, ha pedig ezt elmulatnák, *lapát a fizetésük*.«³⁾ Ugyanezeket sorolják fel rendkívüli szolgálmányokul *Bordos* jobbágysai gr. *Esterházy* Dániel örökösei és gr. *Lázár Gábor* ellen. *Magyar-Sákdodon* is szedték a 42 pénzt, tyúk és egyéb apróság szedésnek váltsága fejében, az *Esterházy* jobbágysaitól.

Szent-Demeteren a gr. *Esterházy*-birtokon ugyancsak szedték »tyúkszer helyében« a 42 pénzt. »Effelett a jobbágyasszonyoknak szolgálatjuk kenderáztatás, kivetés, fonás, helyin pedig rostálás, sák csinálás, ételt pedig nem adnak. Szüret alkalmatosságával, őszszel szőlőtakarításkor egész héten nincs nyugodalmunk, ezt pedig semmiben nem hajtják s nem pótolják ki. Hogyha pedig valami legkisebben is ezekben fogyatkozás leszen, ha csak későcskén talál is előmenni, mindjárt viszik a jobbágyot, jobbágyasszonyt, *a kapu között lehúzzák s lapátolják*.« Ugyanott gr. *Lázár Antal* jobbágysai szolgálnak

¹⁾ Gr. Gyulafi László Udvarhelyszék főkirálybírája, udv. titkos tanácsos, 1741-től kanczellár, meghalt Bécsben 1754 szept. 26. (Benkő: Transilvania II. 15.)

²⁾ Investigatio stb. Datum in possessione Nagy-Kede, 1765 márcz. 1. (A vm. levéltárban.)

³⁾ Ugyanott.

ökörrel két nap, kézimunkát gyalog 3 nap, tyúkot adnak tíz fiával, szövést évenként 2—3 véggel. *Gr. Lázár Gábor* is szedet tyúkot tíz fiával, komlót egy-egy köblöt, szövettet is a jobbágyasszonyokkal. *Henter István* a rendes 2—3 napi munkán kívül tyúkot 9 fiával, fonást, nyolcz font kendert kívánt.

*Bözödön gr. Rhéday Zsigmond*néra panaszol egyik jobbágya, hogy néha »hat hétig is oda vagyon szolgílatra, néha pedig egész héten ökörral.« Tyúkot ad 10 fiával, minden ünnepre 10 tojást, máskülönbén »lapát a fizetés«.

Mindezek azonban elenyésző csekély panaszok az általános megelégedés nyilatkozatai között, úgy hogy elmondhatjuk, hogy Udvarhelyszéken a jobbágy-ságnak türhető helyzete volt az országszerte nyomasztó viszonyokat tekintve.

Mária Terézia azonban nem czél nélkül indította ezeket a kihallgatásokat. Ezeknek a következménye volt az 1769-iki úrbéri szabályzat, melyeket a főkormányzók a királynő rendeletéből adott ki s mely az úrbéri viszonyokat úgy rendezte, a hogy az az 1846-iki úrbéri törvényekig fennállott. Ebben a szabályzatban a jobbágyok heti munkáját két-két napra szállították le.¹⁾

Talán a jobbágyok általános elégedetlenségével függ némileg össze a főkormányzók amaz *Udvarhelyszéken* is publikált rendelete, hogy a parasztságtól több ízben eltiltatván a fegyvertartás, »újra parancsoltatik, igen keményen, mindenféle fegyvereknek, kiváltképen a zsellérségtől és jobbágyaságtól elszedetése.« *Udvarhelyszék* »folytonos táblája« 1765 nov. 23-án adja ki erre nézve nyílt rendeletét a falusi bírának, meghagyván, hogy a fegyvereket jövevény vándoroktól, zsellérektől, jobbágyoktól szedjék be s 15 nap alatt hozzák be, a hol pedig a földesúr jelen van, a fegyverek elszedetését bízzák reájok.²⁾

Hogy mennyi volt a jobbágyok száma *Udvarhelyszék* területén, arra nézve 1778-ból van egy táblázatos kimutatás, újonczállítás alkalmából. E szerint volt az anyaszékben (Keresztúrszékkel együtt) 252 jobbágytartó nemes család, a főurakkal együtt, kiknek egy része azonban nem a szék területén lakott és nem onnan állított katonát (ilyen volt közel 40). Jobbágyaik száma (bizonyára családonként számítva) 1927. A legtöbb jobbágytartó főurak és nemesek gr. Kendeffi Elek (34 jobbágygyal és 2 zsellérral), br. Korda György (68 + 2), gr. Bethlen László (27 + 4), gr. Bethlen Dávid (51 + 5), gr. Bethlen Sámuel özvegye (13 j.), gr. Bethlen Lajos (16 + 2), gr. Gyulai József (12 + 20), gr. Gyulai Ferencz (14 + 14), gr. Gyulai Sámuel (12 + 3), gr. Rhédei Zsigmond (22 + 4), Toldi Zsigmond (51 j.), gr. Székely Ádám (9), gr. Lázár Ádám özvegye, gr. Lázár Gábor örökösei (10 j.), gr. Lázár Antal özvegye (17 + 1), Révai Lajos (100 + 1), Korda Zsigmond (21 + 3), Henter

¹⁾ Lásd bővebben Jancsó Benedek: A román nemzetiségi törekvések I. k. 784. l.

²⁾ Eredetije a vm. Itrban, Acta politica 207. sz. A fegyverek elszedését a köznéptől más években is folytatták. Így Csík-Gyergyó és Kászonszék tisztei 1768 júl. 8-án jelentést tesznek a főkormányzóknek, hogy mely falvakban hány darabot szedtek el. 1770-ben szintén elszedték Csíkban a fegyvereket. (Csíkv. Itra.) 1774 jún. 15-én a főkormányzók (gr. Nemes János aláírással) meghagyja Csíkszéknek, hogy az elszedett fegyverekért a népet kárpótolják. (Csíkv. Itrában.)

Adám (41 + 2), Kemény Miklós (18 — 10), *Ugron* Pál (139 + 10), József (6), József és János (8 + 1), *Ugron* Farkas (18 + 4), István (4 + 1), Tamás (10 + 1), Mihály (6 j.), Henter István (19 + 3), *Borsai* Sámuel (35 + 2), József (19 + 3), István (16), *Török* Pál (28 + 3), László (10 j.), Geréb János és Ferencz (12 + 4), Sebesi Miklós (23 j.), *Schcsi* Jób és Sámuel (49), *Sándor* József és János (29 + 2), János (21 + 7), *Pálfi* Antal (34 + 3), Dénes (23 + 11), Mózes (20 j.), Maróthi X. (13 j.), Maróthi Dániel (11 + 1), Orbán Zsigmond és Miklós (12 + 1), Ferenczi Pál (10 + 8), György (11 j.), Jakabházi Zsigmond (19 j.), Lukácsfi László (15 + 2), *Kénosi* Dávid (19 + 1), Zsigmond (11 + 3), *Bíró* Zsigmond (22 + 3), Pál (20 + 4), Szentkirályi Ferencz (11 + 1), Kovács Péter (10 + 3), Torma Gábor (10 j.) A többieknek 10-nél kevesebb jobbágyok volt. Összesen kiállítottak 115 újoncz gyalogot és néhány lovast, a mihez a vármegyékben is birtokos főurak nem járultak hozzá. Legnagyobb részt a köznemesek állították ki és némely testületek, ú. m. az almási armalista (1½ gyalogot), a r. kath. esperesség (3 gyalogot), a református papság (2 gyalogot és 2 lovast), az unitárius papság Keresztúron (3 gy.), a görög egyesült clerus (1/3 gy.), a görög nem egyesült clerus (1/8 gy.), az udvarhelyi ref. gymnasium (2 gy. és 2 l.), az udvarhelyi kath. seminarium (2 gy.), az udvarhelyi polgárok (2 gy.), az udvarhelyi nemesek (2 gy.), az oláhfalusiak (3 gy.), a zeteleki kiváltságosok (2 gyalogot).

Bardóczzsékben 57 nemes közül 14 nem itt állított ki újonczot; volt összesen 240 jobbágyuk és 10 zsellérük s adtak ezek után 23 újoncz gyalogot és 2 lovast.¹⁾

Tíz év múlva (1788.) más kimutatásból azt látjuk, hogy Udvarhely- és Keresztúrszék területén 339 főúri és nemes család ad a katonaság számára összesen 873 köből búzát, 235 köből zabot és 2045 szekér szénát. A nemesség száma tehát itt közel százszal több, a mely többlet valószínűleg a jobbágytalan nemességből került ki.²⁾

Ez a szám sem foglalja magában mind az Udvarhelyszéki nemességet, a melynek összes száma az 1786-iki népszámlálás szerint 912-re rúg. És ebben nincsenek benne a különben nemes számba menő közsékelyek, csak a valódi (birtokos és armalista) nemesség.

Az 1786-iki népszámlálás szerint volt Udvarhelyszék kilencz járásában ³⁾ összesen 119 falu, 10,736 házzszám, 11,119 keresztyén család (zsidó 10 személy, 2 házass, 4 nőtlen, 4 nő); belső ember 137, nemes 912, hivatalnok 11, mesterember 185, földműves 5660, előkelő polgárok s földművesek utódai 4906,

¹⁾ Specificatio dominorum, magnatum, nobilium in inc. sede siculicali Udvarhely possessorum et residentium cum adjecta connumeratione eorumdem jobbágyorum inquilinorum. Vargyas, 1778. 21. dec. (Eredetije a vm. Itrban.)

²⁾ Consignatio universorum dominorum, magnatum et nobilium in incl. comitatu Udvarhely . . . naturalia in rationem i. militiae offerentium. (1788.)

³⁾ A járasok ezek: böződi, parajdi, etédi, bögözi, farczádi, keresztyúri, honoródi, patakfalvi, oláhfalvi.

belső telkesek 4989, katona 69, egyéb foglalkozású 2322, 1—12 éves fiú 5553, 13—17 éves fiú 2032, nő személy 25,639, az összes lakosság 52,529 főnyi.¹⁾ (Bardóczfiúszék nincs beleszámítva.)

A népesség a következő év alatt öt járásban apadt, négyben emelkedett, úgy hogy 1787-ben a lélekszám 51,354-re szállván le, az apadás 1175 főnyi volt.²⁾

1781-ben összeírták Udvarhelyszéken és Bardóczban a cigányokat is. A hiányos összeírás szerint volt 5 járásban (a bögözi, homoród-szentmártoni, farczádi, etédi és bözödi járásban) összesen 600 család cigány, 779 fiú- és 674 leánygyermekkel, összesen közel harmadfél ezer lélekszámmal.³⁾ Ha a másik négy járásra 400 családot és 2000 lélekszámot számítunk: Udvarhelyszéken lehetett 1781-ben vagy 4000 cigány. (A jobbágyságnak m. e. fele.)

Bardóczszéken volt 59 család cigány, a legtöbb Vargyason (18, köztük 7 a br. Daniel István jobbágya, 2 a Daniel Gáboré), 112 gyermekkel, összesen tehát (a nőekkel együtt) vagy 200. Foglalkozásra nézve a legtöbb kovács, de van köztük eszmadia, halász, mindannyian urak jobbágjai. Egyik leány neve Virág, kettőé Armánkó.⁴⁾

A jobbágyok iránt való érdeklődés és a helyzetük javítására való törekvés a Mária Terézia s még inkább József császár kormánypolitikájának egyik sarkpontját képezte. Az »élőkincstár« (vivum aerarium), az adózó nép, fő gondoskodás tárgya főkép a humanus és filozof szellemű reformator császár kormányrendszerében. Ezért tolakodik előtérbe némileg Udvarhelyszéken is a jobbágy-kérdés, bár itt sokkal kevésbé képez sajtó sebet, mint a vármegyékben, hiszen számarányuk sem lehetett több a lakosság egy tizedénél. Talán ezért is kerüli ki József császár még trónörökös korában tett erdélyi körútjában (1773-ban) Udvarhelyszék belső területét. Marosvásárhelyről Szent-Gericze, Kibéd-felé menve lép a szék területére, melyen két állomást tartott, ú. m. *Parajdon*, a hol éjszakát töltött s onnan a »Kis-Küküllőfeje« irányában menve, a hegy aljánál megpihent, s tovább ment egyenesen Gyergyó-Szent-Miklósra s onnan Csíkon s Kászonszéken végig Kézdivásárhelyre s a határszéli szorosok irányában Brassó és N.-Szeben felé.⁵⁾ A császár és kísérete számára elfogatúl 36 lovat és 2 taliga lovat kellett adni s 3—4 falusi szekeret, azonkívül egy kocsit vagy szekeret Gyulai tábornok számára. Nyerges lovat 10—12-öt kellett készen tartani, hogy ott, a hol lóval az út járhatatlan, lóháton mehessenek tovább.

¹⁾ Az 1890 népszámlálás szerint volt Udvarhelyvármegyének 110,132 lakosa, házszáma 24,459, 1 városa, 10 nagy- és 125 kisközsége. A lakosság tehát egy évszázad alatt körülbelül megkétszereződött.

²⁾ A népszámlálás egy példánya a vm. Itrban. Csak az anyaszékről szól, Bardócz nélkül. lkül.

³⁾ Az összeírás nem pontos, mert 2 járásban a feleségeket nem írták össze; e nélkül lkül a lélekszám 2053.

⁴⁾ Tabella de numero et statu Zingarorum in incl. sede. Sic. Bardócz a. 1781 1. Martii. (A Bardóczszéki Itrban.)

⁵⁾ József császár útja Erdélyben 1773-ban. (A Bardóczszéki levéltárban.)

Az éjjeli szállásokon (így Parajdon) is eleséget kellett készen tartani és pedig 70 font marhahúst, 1—1 borjút, bárányt, 24 kopasztott tyúkot, 3 ludat, 2 csirkét, 2 pulykát, 10 font vaját, 40 tojást, 2 félvéka lisztet, 1—2 font czukrot, 8 citromot, 4 font szalonát, 4 font vesét, 100 fő káposztát, zöldségeket, finom kenyeret, közönséges bort, edényeket, evőeszközöket s 40 zsup szalmát szétterített fekvőhelynek.¹⁾

József császár Mária Terézia halála után (1780) átvevén a kormányzást, még egyszer beújíttatta Erdélyt 1783-ban, ekkor útbá ejtvén Székely-Udvarhelyt is. A jobbágyság helyzete kötötte le leginkább figyelmét ekkor is, a kiknek helyzetén segíteni akarván, ez útja közben Nagy-Szebenből bocsátotta ki elharmarkodott rendeletét a jobbágyság megszüntetéséről.

A míg a jobbágyság terheinek könnyítése iránt mozgalom történik széles e hazában: Udvarhelyszéken egyéb rendbelieknek is vannak sérelmeik és panaszaik.

A jobbágysághoz legközelebb állott a nemes székely községnek legalsó osztálya, a gyalogos közsékely vagyis a *darabant rend*, mely idők folyamán igen megfogyott, mert a fejedelmek a XVII. század folyamán a lófőségre emelő kiváltságleveleket bőkezűen osztogatták, s a ki tehette, igyekezett a magasabb, kiváltságosabb lófő rendbe átmenni. — A lófőknek egyik kiváltsága volt régebben, hogy a falusi bíróság viselésére nem voltak kötelezve. Ezt a kiváltságot ugyan az 1656-iki országgyűlés eltörölte s kimondotta, hogy mivel a darabantok a lófősítések által igen megfogytak, ezután a bíróságot a lófők is viseljék²⁾; de úgy látszik, hogy a lófők ezt a terhet lehetőleg a darabantokra szorították még a XVIII. század végén is.

E miatt panasznak és folyamodnak orvoslásért a keresztúrfalvi darabanti rendek 1764-ben az udvarhelyszéki törvényszékhez, elmondván, hogy igen »elaprósodtak« s a bíróság és esküdt polgárság viselésének terhe csak egynehányukon forog, holott sokan, minden jogalap nélkül vonják ki magokat e közteher alól, mert ha megvizsgáltatnának, primipilusságokat bizonyítani semmivel sem tudnák. Kérték azért a derékszéket már régebben s most kérik az új törvényszéket (a folytonos táblát), hogy küldjenek ki közéjük biztosokat megvizsgálni »kinek kinek primipilusi és darabanti conditióját«. A törvényszék a kívánság jogos voltát elismervén, kiszállását megígérte.³⁾

Zetelaka kiváltságos lakosai is panaszos kérelemmel járultak 1770—71-ben a főkormányshoz, hogy az udvarhelyszéki folytonos tábla nem tekintí az ő kiváltságukat s azzal ellenkező terheket, szolgálmányokat róv reájok. A főkormányshoz bekívánván és megvizsgálván kiváltságlevelüket, kimondta, hogy a

¹⁾ József császár 1773. Erdélyben útazásakor a szekerek, lovak és élelmiszerek jegyzéke. ke. (A Bardóczi levéltárban.)

²⁾ Benkő: Transilvania, I. 422. l.

³⁾ A folyamodvány és válasz 1764 nov. 21. a vm. ltrban Acta politica 25. Az 1712-iki lustrum Keresztúrfalván 3 nemes, 20 lófő és 13 darabant családot tüntet fel (Székely Oklevéltár VIII. 190. l.). -iki

szék közterheihez hozzájárulni nem kötelesek, de mert kiváltságlevelükben szolgálmányokról van szó s azóta új adórendszer lépett életbe, a katonaság számára való élelmezés rájuk eső terheit viselniök kell, annál is inkább, mert azt nem a szék táblája, hanem a főhadibiztosság veti ki és mert az erdélyi törvények (Approbatae Constitutiones pars 5. §. 74.) és az 1768. febr. 19. királyi rendelet alapján a panaszló község a szék hatóságának csupán a törvénykezési ügyekben van alárendelve.¹⁾

Udvarhely városában a különböző városi rendek versengettek egymás között: a nemesség, a kiváltságos polgárok s a polgárság kebelében a mesteremberek különböző czéhei.

Így 1764-ben a *mészárosok* elégedetlenkednek, mert a város tanácsa 1764. jul. 22-én rájuk nézve sérelmes szabályzatot hozott, mely a folytonos tábla által is megerősítettvén, büntető záradékkal is ellátott. E szerint minden mészáros köteles volt 3 frt büntetés terhe alatt a katonaság számára húst vágni s olyan áron árulni, a mint a katonaság fizette. Mészáros a maga házánál nem árulhatott csak a piacon; a levágott marhának nyelvét a városi bíró és a nemesek tizedese számára beszolgáltatni tartozott.

A mészárosok ez ellen felfolyamodnak a folytonos táblához, kifejtvén, hogy a katonaság számára húsadással nem ők, mint magánszemélyek, hanem a város közönsége tartozik a legújabb királyi rendelet szerint; rájuk nézve ez felette káros, mert a marha drága, »a marhák aránt való mostani nyavalyás időben«, még is annak fontját 3 pénzen kényszerítettnek adni. Annál is inkább, mert ha a katonák meg nem veszik a húst, kárba vész és kárpotlást érte senki sem nyújt. Sérelmesnek tartják azt is, hogy mikor a katonaság számára vágnak marhát, a bíró és tizedes a nyelvet akkor is követelik s elveszik. Káros az a rendelet is, hogy házuknál nem árulhatnak, »más rendbéli emberek pediglen magok házoknál akármiféle húst és húsbéli költséget szabadosan árulhatnak minden tilalom nélkül,« a mi által a katonaság vásárlását is magokhoz vonják s az ő húsok »a tőkén hevervén, elvész« s »mégis a mindenkori nyúzásra szorosan köteleztetnek«. Nem látják át, miért köteleztetnek magok pénzén vett marhájokat a város helyén vágni, holott ha a piacon vágják és nyúzzák, azért 3 pénzt kell fizetniök; ha pedig a *vargaszín* alatt nyúzzák, azért hat pénzt kell fizetniök; holott ők is városi emberek és így vásárpénzzel nem tartoznak. Kéri azért a táblát, »ily keserves bajaikat atyai szívekre venni« és a terhes kötelezettségek alól felmenteni.

A tábla nem igen vette szívére a mészárosok keservét, mert a szabályzat megtartására utasította őket, fenyegetésül hozzátevén, hogy mivel »a város kész volna más mészárosokat is állítani, tehát úgy folytassák mészárossági mesteriségeket, hogy a mészárszékekben mindennap hús találtassék.«²⁾

¹⁾ Zetelaka folyamodványa a guberniumhoz és az »resolutio« N.-Szeben 1772 jan. 27. a vm. Itrban.

²⁾ Az udvarhelyi mészárosok kérvénye a táblához s ennek ítélete 1764 szept. 22. a vm. Itrban.

Udvarhely városa közigazgatásának zavarossága s a különböző városi rendek versengése ellen különben általános és nem alaptalan panaszok hangzottak fel ez idő tájban. Egy általános és magasabb szempontból szerkesztett névtelen emlékirat így jellemzi 1765-ből Udvarhely város közállapotát.

Udvarhely város lakosai 1. mágnások és ősnemesek, 2. kiváltságos városi polgárok, 3. különböző nemzetiségű és vallású jövevények, a kik lakótelkeik után a nemesek vagy a kiváltságosak közé számíttatnak és 4. a várhoz tartozó (régebben a fejedelmi fiscalitás, most gr. Gyulai Sámuel tábornok tulajdonában lévő) telkeken lakó, a földesúrnak évi bért fizető, nemesi szabadságot élvező lakosok.

A nemeseknek és telkük után nemességet élvező jövevényeknek vagyonukat és személyüket illető pereik a szék bírósága alá tartoznak és külön előjárójuk van a városban, az ügynevezett *tizedes*, a kitől gazdasági és bírói ügyekben függenek. A kiváltságos polgároknak van saját bírójuk, tanácsuk és jegyzőjük, a kik pereiket alsóbb fokon a *szeredda-szék*, felebbezés esetén a *szombat-szék* nevű törvényszéken tárgyalják és úgy a mint az ő, mesterségek és iparüzés mellett szerzett jogtudományuk megengedi, eldönteni szokták. Meg van engedve innen még a főkirálybíróhoz és a folytonos táblához felebbezni.

A taksások a földesúr gazdatisztjától függenek, a ki pereikben fogott bírakkal ¹⁾ ítélt a földesúr nevében. Gazdasági ügyekben ezek újabb főkormány-széki rendelet alapján a polgári bíróság alá tartoznak.

Ez a három-négy városi rend ennyire el lévén egymástól választva s mind megannyi külön joghatóság alá tartozván: jó közigazgatás alig lehetséges, mert egyik rend sem fogad el a másik bírójától rendeletet. De ha az egész község egyértelmű volna is s egy főnek engedelmeskedni is: a főben is sok fogyatkozás észlelhető, mert mind a polgárság bírója, mind a nemesség tizedese kevés tudományú, tapasztalatú és tekintélyű, mert a kire a sors jut, azt rendesen megválasztják, olyakat is, a kik magokat sem tudják kormányozni.

Midőn a polgárok bírója tanácsosaival és jegyzőjével ítélethozatal végett vagy közügyben gyűlést tart, a gyűlésben minden tartózkodás nélkül, az elnökkel nem törődve, kiabálnak, veszekednek, mivel a bírónak nincs tekintélye. Ha bírságot róvnak ki: ezt nem pénzben, de italban fizetik s a gyűlésen megiszszák; úgy hogy, midőn bírságperek tárgyalatnak, gyakran mindnyájan részegen mennek haza a gyűlésből. Így történik aztán, hogy a jogügyek és gazdasági ügyek nem a törvények és a közrend értelmében intéztetnek. Ha a bírák aztán a hidak, vagy az esők s patakok gyakori áradása által megrongált utak s a város útezái javítását rendelik el, még az alárendeltek sem engedelmeskednek, annál kevésbbé mások, mert egy rész nem köteles az egész város közterheit viselni. Ha végre a főkirálybíró és a folytonos tábla rendel valami szükséges és illő dolgot, vagy ha az árúk túlszigázott árait mérsékelni igyekeznek, vagy ha a megcsalt vevő panaszt emel: vagy elintézik magok közt, vagy különféle ürügyek alatt (pl. hogy az illető nem tartozik az ő joghatóságuk alá) addig

¹⁾ Cum convocatis iudicibus.

huzalkodnak, míg a csaló megszökik. Így a panaszos a különböző bíróságok útvessztőjében csak időt veszteget, de igazságot alig nyer.

Az utcák hosszas esőzés idején hónapokig sárral telvék. A Küküllőn épített híd, melyen Csíkból, Háromszékből, Kőhalomszékből, Brassóból s a szék alsó részéből a parajdi sóbányákhoz járnak (a kinestár nagy hasznára) s melyen a szék nagy része a városba jár, Udvarhely felőli részén csaknem összeomlik s a hídhöz vezető útca is a mellette folyó patak gyakori kiáradása által annyira össze van rongálva, alámosva, hogy néha teljesen használhatatlan.

Az éjjeli kóborlások, ivások, lármaik, az éjjeli-nappali gyakor puskalövések (éjjeli öröknek még hírök sincs) a békés lakosok nyugalmit zavarják. A mészárszékek a mészárosok tetszése szerint kezeltetnek; a marhákat a városház előtt a piacon vágják, a hol a kifolyó vér nyaranként a levegőt megfertőzteti. A sovány, hitvány húst a legjobb fajttal egy áron árulják, de még abból is ritkán lehet eleget találni.

Az eladó árúk nem érték, hanem a kereskedők tetszése szerint árúztatnak. Pénzes jövevények a városra jöven, s valamely kiváltságos vagy nemes háztelekre behelyezkedvén, minden testületbe lépés (incorporatio) nélkül bor, sör és pálinka főzést és kereskedést üznek, a hasznót a benszülöttektől, kik a közterheket viselik, elragadják, s a hol a közügy kívánná, vagy semmit sem adnak, vagy ha szoríttatnak, másuvá költöznek.

Ehhez járúl a köz- és magánjavak elvesztegetése, vagy hűtlen kezelése, a tiltott erdők pusztítása, a szegények elnyomatása, aránytalan megterheltetése, a behajtott házi adókkal való visszaélés, a katonatiszteknek zsarolásai a szegény adózó népen. Ha valamely czéh tagjának túlkapása ellen van panasz, s a czéh-mester nem ad elégtételt: a mester, ha a nemesek közül való, úgy a bírónak —, ha a kiváltságosokhoz tartozik, úgy a tizedesnek nem engedelmeskedik, ha pedig a szék tisztjei sürgetik az elégtételt, azt felelik, hogy társulati ügyeikben a szék hatósága alá nem tartoznak.

Mindezek és a hasonló rendetlenségek megszüntetése végett helyesrek ítélnők — mondja az emlékirat szerkesztője — ezt a város közönséget valakinek — Maros-Vásárhely példájára — alárendelni, a ki a város minden jövedelmét s azok kezelését ellenőrizné, a jövedelmekből a bírót, tizedest, a királyi adószedőt és mindenkit, a kit illet, évenként elszámoltatna, hogy ne ők, a kezelők vegyenek szármadást önmaguktól, mint eddig szokták. Továbbá, hogy minden ügyvitelre gondot viselne és a különböző rendeket a hazai törvényekkel összhangzásban saját kiváltságaik és a közjó szem előtt tartásával egyesítené.

Így lehetne segíteni a város közügyeinek bajain, melyek főképp a sokféle törvényszolgáltatásból származnak, a melyek, ha nem orvosoltatnak, mindinkább elfajúlnak és összezavarják a közigazgatást, nagy kárára a közjónak.

Sötét képet rajzol ez az emlékirat a város közigazgatásának bajairól, a miket orvosolni nem volt könnyű dolog, mert útját állotta a rendi féltékenység, a kiváltságokhoz való görcsös ragaszkodás. Történtek részleges javítások, újítások időközben is, de a gyökeres orvoslásra, a közigazgatás más alapokra

fektetésére még sokáig kellett várni Udvarhelyen épen úgy, mint az egész országban.

*

Magának a széknek élén is még mindig helyettes főtiszt állott ebben az időben. Az öreg báró *Daniel* István ugyanis 1760 óta csak névleg viselte a főkirálybírósgot, de öregsége miatt tényleg nem szolgálhatván, mellette fia, *ifj. báró Daniel István* mint helyettes főtiszt (coadministrator) vitte a főkirálybírósgot s a mi ezzel együtt járt, a törvényszék elnökségét.

A főkirálybírósg a Daniel-családban a XVII. század közepe óta a XVIII. század végéig némi megszakításokkal jóformán apáról fiúra szállott. *Ferencz* a vargyasi ág alapítója 1653—1660-ig viselte e méltósgot. Fia *I. István* († 1688) követte atyját a főkirálybírósgban. A Rákóczi-forradalom idején egy ideig *Daniel Ferencz* (a család más ágából) viselte a főtisztséget. I. István fia, *II. István*, a ki maga is előkelő részt vett a Rákóczi-forradalomban (az erdélyi fővezér gróf Forgách Simon hadsegéde volt,¹⁾ 1709-ben az előbbi fővezér gr. Pekry Lőrincz veje lett), nehezen nyerhette el a megerősítést az udvarnál, jóllehet 1711 óta 34 éven keresztül több ízben kijelöltetett arra a szék közbizalmából. Időközben (1737-ben) bárósgra is emeltetett atyja és saját érdemeiért.²⁾ 1745-ben a gróf Gyulaffi László kancellárrá előléptetésével megüresedvén Udvarhelyszék főkirálybírósga, a szék közbizalma ismét csak br. Daniel Istvánra irányult (praesentatio), a mihez a főkormányszék jelölése is (candidatio) hozzá járulván: Daniel István feleségével és fiával személyesen ment Bécsbe Mária Teréziához megerősítését kieszközölni. Akadályokat kellett legyőznie, mert gr. Gyulaffi László, midőn »az udvarhelyszéki főkirálybírósgnál lemondott volna, az udvarhelyszéki catholicus clerust biztosította volt a felől, hogy ő sohasem szenved, hogy neki utóda reformatus főkirálybíró legyen!«³⁾ Már pedig báró Daniel István reformatus volt és pedig a legbugzóbbak egyike. És bár rokona volt gr. Gyulaffi az erdélyi kancellár, »mégis mindent elkövetett — úgymond — a végre, nehogy az udvarhelyi főtisztség eretnek kezére jusson, de a királynő szívét nem hajlíthatta meg.«⁴⁾ A királyné nagyon kegyesen fogadta audientián a schönbrunni kertben a »tisztes öreg« (már 60 éves) Daniel Istvánt s a királybírósgot 1745 sept. 15-én neki adományozta.

Br. Daniel Istvánt 1746. jan. havában ünnepélyesen beiktatták a főkirálybírósgba gr. Kornis Antal és gr. Bethlen Pál, a kir. főkormányszéktől e végett kiküldött biztosok, »az egész nemes Udvarhelyszék ünnepélyes gyülekezetében,

¹⁾ Ő maga írja 1731-ben ezt (a Daniel-család Oklira 495. l.). A nemzedék-rendi táblán (A Daniel-család történetében) az áll, hogy gr. Pekri Lőrincz kurucz tábornok hadsegéde volt. Ez után írtam én is azt a 425. lapon. Lehet különben, hogy mindkét fővezér mellett szolgált mint hadsegéd.

²⁾ A 425. lapon téves pontozás következtében házassága éve (1709) van a bárósg iság nyereséhez csatolva. A bárói diploma kiadva a Daniel-család oklevéltárában 736. l.

³⁾ Br. Daniel István önéletírása. (Id. m. 380.)

⁴⁾ Id. *Daniel Gábor*: A Daniel Család története 385. l.

sőt a külső vármegyékből is nagy számmal és önként oda siető mágnások karának jelenlétében«. A beiktatás után szokás szerint ítélő széket tartottak s néhány peres ügyet elvégeztek, a mit ősi szokás szerint fényes ebéd követett.

Br. Daniel István első tette az volt a főkirálybírószágban, hogy visszazerezte a székely nemzet közös pecsétjének őrzését, a melyet a főtiszttség betöltetlensége idején gr. Kálnoki Ferencz, Csíkszék főkirálybírája magához vett. Minthogy pedig — úgymond önéletírásában — régi és szokás által szentesített törvénynél fogva a nemzeti pecsét őrzésének joga Udvarhelyszék főtiszttségét illetné, mint rangban a székely székek között az elsőt, a pecsétet Kálnokitól visszakövetelte. Kálnoki azonban az erdélyi udvari kancellárban bízva a pecsétet visszaadni még a főkormányzók intésére is vonakodván, Daniel István az udvarhoz folyamodott és úgy adatta vissza, érvényt szerezvén ezzel Udvarhelyszék régi jogának.¹⁾

Br. Daniel István főkirálybírószágát Udvarhelyszéken nem folytathatta nyugodtan, mert a szék alsóbbrendű tisztségei évenkénti választásoknak lévén kitéve, a hivatalkeresők kérelmei és eselszövényei örökös nyugtalanságban tartották úgy őt, mint a széket. De ezt még csak el lehetett viselni s a fenforgó nehézségeket a székek régi bevett és törvénnyé erősödött szokásaival ki lehetett volna egyenlíteni, »ha — úgymond — az uralkodó clerusnak szüntelen támasztott eselszövényei és fenyegetései ellen nem állnának«. ²⁾

Br. Daniel István fájdalommal látta a protestáns vallás háttérbe szorítását, üldözését és a kath. clerusnak a protestáns vallásúak jogai ellen irányuló törekvéseit. Erdély alkotmánya a három nemzet és a négy törvényesen bevett vallás (r. kath., ev. ref., evangélikus és unitarius) egyenjogúságára volt alapítva. A Lipót-féle diploma is megerősítette ezt; de az egyenjogúság és kölesönosság elve csak papíron maradt: a protestánsok az új kormányrendszer idején minden téren háttérbe szorítottak, a főbb hivatalokból kiszorítottak, templomaik több helyütt erőszakkal elvették stb.

Midőn 1741-ben Mária Terézia megengedte, hogy a karok és rendek úgy polgári mint vallási sérelmeiket trónja elé terjeszszék, az erdélyi protestánsok sérelmeit a két prot. vallásúak consistorialis gyűlése megbízásából br. Daniel István szerkesztette. Elősorolja ebben a nevezetesebb sérelmeket, templomfoglalásokat, a kanczellária, gubernium, megyék és székek főtiszttségei betöltésénél a protestánsok mellőzését, daczára annak, hogy számarányban Erdélyben a protestáns főúri és nemes családok sokszorosan felülmúlják a katolikusokat. A Székelyföldről szólva azt mondja, hogy a székely székekben a legfőbb hivatalokat a katolikusok bírják, pedig a lakosság túlnyomó része nem katolikus; igazságos és méltányos-e ez? — kérdi — midőn a kath. Csíkszékről nem szólva, Háromszék, Udvarhely, Maros és Aranyos székekben kath. község van 61, reformatus és unitarius pedig 283.

¹⁾ Önéletírása id. Daniel Gábor jeles művében: A Daniel család eredete és tagjainak rövid életrajza 304. l.

²⁾ Önéletírása u. ott 395. l.

Mária Terézia a protestansok sérelmeit e felírat alapján több tekintetben orvosolta, de br. Daniel Istvánnak ezen felírat későbbi kinyomatásáért öregsége napjaiban kellemetlenségei támadtak.

Daniel István ugyanis jeles tollforgató ember volt s öregsége napjaiban »hasznos könyvek írására szánta el magát«. Öt munkája jelent meg nyomtatásban, melyek elseje (1752.) »Atyai intések«, fiának s leányának ad kegyes tanácsokat. A harmadik, *Önéletírása* (Descriptio vitae Stephani liberi baronis de Daniel), a melyet 1764-ben kinyomtatván, megtoldott a protestansok vallás-sérelmei tárgyában a királynőhöz intézett felíratral. Ezt már 1762-ben megírta, de akkor Sárdi Samu n.-szebeni nyomdász nem merte kiadni, 1764-ben a nyomda megjelölése nélkül jelent meg. A szerző büszkén nyomatta a munka végére a családi hattyús czímer alá, hogy 80 éves korában sajátkezűleg írta. De a 80 év, melynek fele királyi szolgálatban telt el, nem menthette meg az író munkája üldözésétől. Feladók bevádlására királyi rendelet 1768. jan. 13-án a könyv példányai elkobzását rendelte el.¹⁾ A hozzá küldött biztosok nála 26 példányt foglaltak le. Ráadásúl a következő évben legfelsőbb kézírattal Daniel Istvánt 500, Gáldit a könyv kiadóját 200 aranyra büntették a n.-szebeni Teréz-úrvaház javára.²⁾ Ilyen volt a protestansok jogait védő író sorsa a múlt század derekán, még ha főkirálybíró volt is, a ki pedig nem ok nélkül hivatkozhatott arra, hogy »85 éve lefolyása alatt szinte 40 évig híven szolgált« a királynak.³⁾

Br. Daniel István népszerűségét és hatalmát a királybírószágban jellemzi az a szálló íge, mely róla fenmaradt, hogy »Isten az égben, Mária Terézia Bécsben, Daniel István a székekben.«⁴⁾ Meghalt 1774. márcz. 4-én, Vesszősön, 90 éves korában.

Br. Daniel István főkirálybírószágának második felében inkább csak névleg állott a szék élén: a tisztséget tényleg fia István vitte 1760 óta, kit mellé a királyné segédül (coadministrator) nevezett ki, hogy megnehezülő kora miatt támogatására legyen.⁵⁾

Ifj. Daniel István erejét csakhamar próbára tette a székely határórság szervezése; neki kellett megpróbálkozni ama nehéz, szinte ellentétes feladattal, hogy a határórság szervezésével a kormány céljainak s a székelység érdekeinek is elég tétessék. Az ellentétes érdekeket kielégíteni ő sem tudta s bár nyíltan eléggé buzgólkodott előbb Bardóczszéken majd az anyaszéken is a határórság szervezése érdekében: abba a gyanúba keveredett (valószínűleg, mint jó székely hazafi, nem egészen alap nélkül), hogy titokban az ellenállásra buzdította székely híveit. A mádэфalvi veszedelem után ő is a vizsgáló bizottság elé állítottatt (Csík-Taploczán, a csiki tisztek és nemes emberek után. Br. Daniel

¹⁾ A főkormányzék rendelete Gyergyószéknek 1768. szept. 5. (Csíkv. Itrában.)

²⁾ Id. Daniel Gábor id. m. 339 l.

³⁾ Kegyelmi kérvényében u. ott 339. l.

⁴⁾ U. ott 216. l.

⁵⁾ Önéletírása szavai u. ott 369. l.

István a bizottság előtt olyan lelki nagyságnak adta tanújelét, hogy bámulatra és tiszteletre ragadta maga iránt a bizottság nemcsak magyar, polgári, hanem német, katona tagjait is. A kihallgatás után ugyanis arra a szokásos utolsó kérdésre, hogy mit tud maga mentiségére felhozni? fényes beszédet tartott a haza és maga védelmére, melyet ezekkel a szavakkal kezdett: *Ira principis est mors subditorum* (a fejedelmek haragja az alattvalók halála). Aztán hozzátette, hogy ő annyira lelkes híve a királynénak, hogy a legutóbbi hét éves háborúban száz katonalovagot ajándékozott és saját egyetlen fiát katonai szolgálatra adta. Az ékesszóló beszéd nagy hatást tett a bizottság tagjaira s azt részletesen felvették a jegyzőkönyvbe is. Danielnak nem is lett egyéb kellemetlensége, bár elég sérelmes volt a nemességre már magában az, hogy ilyen törvénytelen vegyes bíróság elé állították, a mely, mint bűnügyi vizsgálatnál szokásban volt, mindenféle aprólékos vallatással zaklatta őket. Némelyeket, mint pl. a csíki alkirálybíró *Bors Tamást* vasba verve fogságra is vetették.¹⁾

Id. Daniel István halála után Mária Terézia ifj. Daniel Istvánt nevezte ki Udvarhelyszék most már rendes főkirálybírájává, 1774. júl. 5-én Bécsben kelt diplomával.²⁾ Beiktatása Székely-Udvarhelyen 1775. május 15-én ment végbe nagy ünnepséggel, melyen a széken kívül ott voltak a guberniumnak, a szomszéd székeknek képviselői, rokon főurak, főúri asszonyok s a népnek nagy sokasága, kik előtt Daniel István közkedveltségnek örvendett.³⁾ Fizetése kinevezési oklevele szerint 1200 forint volt.

Az ő elnöklete alatt 1781. okt. 1-én tartott derékszéken teszik le Udvarhelyszék rendei a hódolati esküt az új uralkodó II. József hűségére. Ugyanazon év aug. 21-én tartották II. József alatt az egyetlen erdélyi országgyűlést N.-Szebenben, Udvarhelyszék követeinek is jelenlétében, melynek jóformán egyetlen tárgya volt a hűségeskü letétele az új uralkodó részére.

1782. márcz. 7-én a derékszék gyűlésén az unitáriusok panaszos kéressel járúlnak a szék elé, melyben a hivatalok betöltésénél mellőztetésük miatt felszólalnak s hivatkoznak a legújabban kiadott királyi rendeletre, mely szerint a közhivatalok a keresztyén vallásúak közül az érdemre és képességre való tekintettel töltsenek be. A szék méltányolván a kérést, a sérelem orvoslása jövőre nézve elhatározatott.⁴⁾ A tisztújítás 1782. okt. 7-8-án a derékszék ülésén tartatott meg.

Midőn 1783-ban József császár másod ízben tett körútat Erdélyben s ez alkalommal útbá ejtette Udvarhelyszéket is, látogatása Udvarhelyszékre nézve annyiban vált nevezetessé, »hogy Daniel Istvánnak magaviselete, helyes

¹⁾ Michael Conrad von Heidendorf: Eine Selbstbiographie (a bizottság jegyzője emlékirata), az Archiv des Vereines für Siebenbg. Landeskunde. Neue Folge XV. B. 140. l.

²⁾ Közölve a Daniel-család okmánytárában 761. l.

³⁾ Meghívója beiktatására Daniel Györgynéhez (Ölyves, 1775. ápr. 8.) ki van adva a Daniel-család okmánytárában 563. l. Meghívója Csíkszékhez ugyanakkor, hogy küldjenek arra képviselőket megvan, Csíkv. ltárban.

⁴⁾ A Daniel-család története 278. l.

feleletei ő felségének úgy megtetszének, hogy Udvarhelyről való eltávozásával csakhamar megparancsolta a főigazgató tanácsnak, hogy ő a főtiszti hivatalból legottan a főigazgató tanácsba (vagy mint közönségesen nevezzük: guberniumba), mint consiliarius bevétessék.«¹⁾

Daniel István tehát kormányzékeni tanácsos lett, az udvarhelyi főtiszti állás pedig megüresedett. De az idők szelleme nem olyan volt, hogy Daniel István jól érezhette volna magát a guberniumban. Bekövetkezett a Hóra és Kloska lázadás, következtek József császár erőszakos reformjai. Daniel István a törvénytelenések vak eszköze nem kívánván lenni, nyugalomba vágyott. Egykorú kéz ezt írja róla: »Ezen hivatalt ugyan igazságosan, de sokáig nem folytathatta, mivel az ő valóságos magyar indúlatai a gyorsan jövő rendeletekkel ellenkezni kezdenek, mely környüállások miatt hivatalától elbúcsúlván, a belső titkos tanácsos nevezetével az excellentiás titulussal nyugalomba menni bocsáttatott.«²⁾ Nyugalmazása alkalmából József császár a titkos tanácsosi méltósággal tüntette ki 1786. jan. 23-án, a kinevezési okmányban meleg előismeréssel emlékeztvén meg br. Daniel István érdemeről, melyeket Udvarhelyszék főkirálybíróságában és kormánytanácsosi működésében szerzett.³⁾ Nem sokáig élvezte a megérdemelt nyugalmat; 1788. jan. 7-én az örök nyugalomra tért; emlékére a nagy-enyedi collegium, melynek főgondnoka volt, emlékkönyvet adott ki, melyben ő és családja érdemeit tanárok és tanulók prózában és versekben magasztalják.⁴⁾

Br. Daniel István leköszönése után Udvarhelyszék főkirálybíró s egyúttal alkirálybíró választásra derekszéket tartott 1784. ápr. 16 és 17-én, melyen 515 választó szavazott a főkirálybíróság betöltésére. A hármas jelölésbe, mint legtöbb szavazatot kapott, belejutott a reformátusok között gr. *Tholdi* Zsigmond 250, ifj. gr. *Bethlen* János 109 és *Daniel* Imre 95 szavazattal; a katolikusok közül br. *Orbán* Antal 131, gr. *Haller* Gábor 62, br. *Henter* Antal 60 szavazattal. Az unitariusok közül szavazatot a főkirálybíróságra senki sem kapott. Az alkirálybíróságra jelöltetett a katolikusok közül *Török* Pál 144 szavazattal, *Tibád* Ferencz 78, *Nagy* János 57 szavazattal; a reformátusok közül *Ugron* János 80, *Lukácsfi* László 25, *Ferenczi* György 18 szavazattal jutottak a hármas jelölésbe; az unitariusok közül *Pálfi* Dénes kapott 152, *Pálfi* Antal 35, *Bíró* Zsigmond 10 szavazatot.

Az így megejtett választás alapján azonban senki sem juthatott Udvarhelyszék fő- és viczetisztségére, mert II. József egy merész újítással eltörölte az eddigi vármegyéket és székeket s Erdélyt 11 vármegyére osztotta fel. Udvarhelyszéket Csík- és Gyergyószékkel csatolták össze egy vármegyvé és pedig úgy, hogy Udvarhelytől Bardócz, Csíktól Kászon fiúszék Háromszékhez kapcsoltatott. Az új vármegye megalakítására Székelyudvarhelyt 1784. okt. 11. és 12. napján derekszéket tartottak, melyen br. Bánffy Farkas az országos

¹⁾ U. ott 279. l.

²⁾ A vargyasi Daniel család 279. l.

³⁾ A Daniel család okmánytára.

⁴⁾ U. ott. 774—797. l.

rendek elnöke és br. Kemény Farkas tartományi biztos mint főkormányiszéki biztosok hajták végre az új vármegye alakítását, melynek élére csík-szentdomokosi *Sándor Lászlót* (Csíkszék eddigi főkirálybíráját) iktatták be ekkor főispánul. Az egyesült megye címeréről a két szék egybeolvasztott címerét állapították meg.

Udvarhelyszék rendei nem hagyták szó nélkül a szék eltörlését. Felíratot intéztek a kir. biztosokhoz, melyben sérelmesnek jelentik ki az új vármegyei felosztást, mi által a székely kiváltságok és jogszokások gyakorlata megszűnven, kéri az előbbi állapot helyreállítását.¹⁾

Ez egyhamar nem történt meg, de midőn József császárt nagylelkű önmegtágadása halálos ágyán arra a korszakalkotó elhatározásra bírta, hogy reformjait visszavonja: az új vármegyei rendszer is megszűnt s a régi székely székek között Udvarhely is visszaállítatott.

József császár halála után egy hónap múlva, 1790. márcz. 22-én, az erdélyi vármegyék, köztük Udvarhely és Csík-Gyergyó egyesült vármegye közgyűlést tartván gr. Bethlen János elnökle alatt, felolvasták a guberniumnak febr. 23-án kelt leiratát, mely szerint tudtúl adatik »néhai felséges urunk azon meghatározása, melyben megengedni méltóztatott, hogy mindenek az 1780-iki esztendőben folyásban volt administrációnak állapotjára, — a miképpen tudniillik Mária Terézia felséges királynénk alatt volt — állíttassanak vissza.« A közgyűlés megtette a szükséges intézkedéseket a régi területi felosztás helyreállítására. Kiterjeszkedett örömeiben arra is, az elnök indítványára, hogy a törvénytelen állapot megszüntetéséért, mint közbenjáróknak, köszönetet szavazzon herceg Kaunitz osztrák főkancellárnak, Pálfi Károly magyar fő- és gr. Teleki Sámuel alkancellárnak és gr. Bánffy György gubernatornak.²⁾

Udvarhelyszék így visszanyervén különállását s önkormányzatát, mint újonnan szervezkedő *szék.* főkirálybírájúl választja gr. Bethlen Jánost évi 1200 r. forint fizetéssel 1790. május 1-jétől, alkirálybírákká *Kandó Mihályt* és *Török Ferenczet* (250—250 frt), főjegyzővé *Ferenczi Györgyöt* (200), aljegyzővé *Török Pált* (160), királyi számvevővé *Pálffy Eleket* (300). Székülők lettek *Török Elek*, *Lukácsi László*, *Ugron János*, *Szombatfalvi János*, *Pakott Zsigmond*, *Bocskor János*, *Jósa Sámuel* és *Demény József* 160—160 forint évi fizetéssel.³⁾ Ezeken kívül a szék tisztikarához és hivatalos személyzetéhez tartozott még: egy kiadó (exhibitorum protocollista) és két törvénytiszti írnok (50—50 frttal), az ügyész (procurator) *Símó Ferencz* (80), a fizikus (250), orvos (80), chyrurgus (80), bába (50), kapus (40), börtönőr (36), 4 hajdú (30 frtjával), 4 dulló (50 frtjával), 2 táblai futár (obequitatores tabulae 45—45), segédszámvevő (50), két ellenőr (50—50), számvevőségi futár (45), hóhér (30 frt

¹⁾ A Daniel család története 281. l.

²⁾ A jegyzőkönyv a vm. ltrban. Ld. a Daniel család 281. l.

³⁾ A hat rendes ülnök fizetése volt egyenként 160 frt, összesen 960; minthogy azonban itt 8-at választottak, a gubernium rendelete értelmében ezen a 960 frt fizetésen kellett megszoztzniok.

fizetéssel). Ezeken kívül fel van véve az anyaszék költségvetésébe *Zetelaku* községnek 125, a közgyűlésre 100, a tábla különféle szükségleteire 75, a tábla irodájára 25, számadásokra 40, a számvevőség irodai költségére 12, zsákokra 3, földmérésre 400 frt. Az anyaszék összes évi költségvetése 5471 frt.

Bardóczszék költségvetése 1790-re tisztviselői és szolgálai fizetésére így van előirányozva: az alkirálybíró *Fekete* Mihály évi fizetése 200 frt, a főjegyző *Benedek* Józsefé 130 frt, 5 székülő kap egyenként 100—100 frtot (500), egy dulló 50, törvényszéki írnok 40, ügyész 40, börtörőr 36, kapus 30, táblai futár (obsequitator tabularis) 45, 2 hajdú 30—30 (60), a királyi számvevő *Batzó* László 300, segéde 50, két ellenőr 50—50 (100), számvevőségi futár 45 forintot évenként. Dologi kiadások: a székház bére 40 frt, táblai irományokra 10, számadásokra 40, számvevői iratokra 12, zsákokra 3 frt. Bardócz fiúszék összes kiadása 1731 frt.

Keresztúr fiszékben az alkirálybíró *Pálffy* Mózes, az aljegyző *Mátéfi* István lett. E két utóbbi, úgyszintén Bardóczszék jegyzője és a 7-ik és 8-ik székülnök, mint az 1780-iki tiszti létszám felett választott tisztek, fizetésüket a többiekéből való aránylagos levonásból kapták.

HATODIK FEJEZET.

A reformok kora a szabadságharczig.

1790—1849.

II. József halála után azok a politikai reformtörekvések, melyek az egész nemzetet áthatották, élénken foglalkoztatták Udvarhelyszéket is. Míg a nemesség az alkotmány visszaállításáért lelkesült, a jobbágyság a József újításainak fentartásáért készült sorompóba állani.

A József által erősen pártolt parasztság Erdélyben is fészkelődni kezdett s a nemesség attól tartott, hogy a Hóra-lázadás borzalmai újulnak fel, ha idejekorán elejét nem veszik. Zaránd megyében nyíltan hirdették a felkelést, az oláh pópák izgatták a népet. A »parasztok decretuma,« mely az urak ellen izgatja a jobbágyot, csakhamar elterjedt Erdélyben is. Az oláh papok terjesztették a nép között. »Rajta hát, egész parasztság — így szól a felhívás egyik pontja — könyörülj magadon, emeld fel botodat, vasvilládat, baltádat a kegyetlen, igényelő, húzó-vonó, országpusztító, királyt lopó urak ellen; egyenlő szájjal, szívvel kiáltsd mint a tátos után ezt: II. József császárunknak és királyunknak minden rendelése mellett állunk, abból csak egy hajszálat is eltörölni nem engedünk, mert mind szentek, igazságosok és hasznosak valának, mintha az Isten mondotta volna neki azokat; és ha valaki bánt, vagy csak szól is azért, egyszerre öld meg és a mely paraszt, ha azt holtan is nem üti, azt is öld meg, mert az is megérdemli, hogy meghaljon.« Minden paraszt cseléd egy hét alatt hagyja el urát; a mely földesúr nem engedi el őket, azt egész házanépével fel kell konczolni. A megyei tisztségek szünjenek meg. Úr dolgára

egy paraszt se menjen. Minden helységbeli parasztnak kürtjök, zászlójok legyen s mindenki álljon ki fegyveresen táborba. József császár dicséretire minden faluvégen faoszlopot állítsanak addig is, míg minden vármegyében márvány kőoszlopot emelnének stb. stb.

Ez a véresszájú kiáltvány, melyet legelőbb Zemplénben a Hegyalján találtak, nem sokára »Erdélybe is beharapózott, . . . valami oláh papok Maros-Keresztúrott olvasták,« Maros-Vásárhely tószomszédságában. A marosszéki királybíró Sárosi küldi meg Udvarhelyszéknek s az udvarhelyi alkirálybíró *Török Ferencz* és *Ferenczi György* jegyző küldik 1790. május 29-én Csíkszéknek. »Még nem hűle meg nyoma — írják kiserő levelökben — ama dühösködő paraszt oláh-ságnak, kik sok ártatlan vért ontának édes hazánkban, de mindeddig büntetlen maradván, rész szerént azon bátorságból, rész szerént magyar nemzetünk ellen törekedő irigyeink ingerlésétől újabban a parasztság földesurok ellen felállani szándékozik.« »Most az ideje — így folytatják — hogy életünk, javunk oltalmáért, míg az tűz magát kiütné, jó eleve minden készületünket megtégyük.« Marosszék minden rendelkezést megtett. Udvarhelyszék is készülődik: postákat állít, hogy a gyors összeköttetést a szomszéd székekkel fentarthassa. Oláhfaluban is postát állít, hogy Csíkszékkel gyorsan közlekedhessék. Kérik a csíkiakat, hogy mennél nagyobb erőt állítsanak ki, hogy, ha a szükség kívánja, szegény szomszéd atyjokfiainak is, kik inkább a tűzben vagynak, együttes erővel segíthessenek.¹⁾

A »parasztok decretuma« egyik pontja, hogy »diéta pedig már hogy legyen, nem szükséges, mert már van királyunk.«

A nemzet politikailag számot tevő része pedig ugyancsak készülődött erre a hazánk történetében annyira nevezetes diétára, melynek fő feladata volt hazánk alkotmányát helyreállítani és új törvényekkel körülbástyázni.

A székelység is megmozdul s a székely székek követeket küldöttek Udvarhely városába, a hol az anyaszék rendeivel együtt tanácskozáván, 1790. május 10-én elhatározták, hogy székenként külön követeket küldenek a magyar országgyűlésre, hogy »az új királyljal kötendő szerződésekbén, hitlevélben és esküvésben nemes Erdélyországát is, mint a szent koronának tagját befoglaltatni kérjék és nemes Magyarországnak Erdélylyel lehető szorosabb uniáltatása módjáról értekezzenek.« Ezen végzés következtében a székely székek (Csíkszék kivételével) küldöttek is követeket a budai országgyűlésre, a mely az erdélyi követeket rokonszenvvel fogadta és — mint a követek írták — »nagy reménység nyujtatott nemes Magyarország circularis (t. i. kerületi) ülései különös végezéseiből, hogy Erdély is az új királyljal kötendő szerződésben belététetik.«

Udvarhelyszék rendei a követektől vett értesítés következtében jul. 21-én gyűlést tartottak Székely-Udvarhelyen, hogy a további teendők felől tanácskozzanak. Ők komolyan remélték, hogy az unió kérdése már most tárgyalás

¹⁾ Költ Udvarhelyen pünkösöd hava 29 napján 1790-ben, mellékelve a »parasztok decretuma.« (Csíkvármegye levéltárában).

alá kerülhet és a két ország egyesítése megvalósulhat, követei jelentéséből azt látván, »hogy nemes Magyarország nemcsak nem idegen, sőt maga kívánja Erdélyországgal, mint a szent korona tagjával, szorosabb egyezsége lépni.« Belátták azonban azt is, hogy »ezen két országnak uniáltatása közönséges országgyűlését kívánna« Erdélyben is, de annak ideje még »továbbra is fog haladni,« az alatt pedig megeshetik az új király koronáztatása, és ha ők addig az unióra nézve határozottan nem nyilatkoznak, »megeshetik az új szerződésből való egész kimaradtatásuk.« A végből tehát jónak látták, hogy a székelység nemzeti gyűlést tartson s napot tűznek ki arra, szept. 5-ik és 6-ik napját s a tanácskozás helyéül Udvarhely városát. Hogy pedig a tanácskozás tárgyát — az uniót — előkészítsék, az unió feltételeit pontokba foglalták, hogy azokat a székely székek közgyűléseiken a nemzetgyűlésig megvitathassák, arra nézve észrevételeiket megtehessék, hogy aztán a nemzetgyűlésen végleg megszerkesztetvén, a székely nemzet pecsétje alatt a magyar országgyűlésre felküldhessék.

Udvarhelyszék tervezete az unio feltételeire nézve ezek voltak:

1. Hogy Erdélyt mint a magyar koronának tagját a törvényesen megkoronázott magyar király bírja s az Erdély által választandó *vajda* igazgassa.

2. A király a koronázása előtt kiadandó hitlevélbe Erdélyt is belefoglalja, hogy törvényeiben, szabadságában, fejedelmeitől nyert kiváltságaiban megtartja.

3. A magyar koronát Budán őrizték, Bocskai koronáját, mely II. Apafi fejedelem alatt a bécsi udv. kincstárba vitetett, mellé tegyék; a koronaőrök közé Erdély is kinevezhessen egyet, úgy a korona- és testőrség közé Erdély is küldhessen nemesei közül aránylagosan vitézeket.

4. Erdély különös dolgait illető ügyekben külön országgyűléseket tartasson, úgy Magyarország is az Erdélyt nem illető dolgokban; de a közös ügyekben együtt végezzenek s az ilyen közös országgyűlésekre a vajdán, generáliston, az udv. vicekancelláron, koronaőrön és az udvari tanács mellé rendelt három tanácsoson és ítélmesteren, a vármegyék és székek követein kívül minden fő- és alsóbbrendű nemes meghívó levél nélkül is megjelenhessék.

5. A felállítandó magyar államtanácsban Erdély is képviselve legyen.

6. A perek a vajda tanácsától a kir. curiára felebbeztetvén, ebben legalább 3 tanácsos és egy ítélmester legyen Erdély részéről.

7. A hazai katonaságnak fővezére a nádor levén, tőle függjön az erdélyi generális is, a ki a nemesi szabadságra visszaállítandó nemes székelyek ispánja is legyen. A nádorispán kormányzása alatt felállítandó magyar haditanácsnak tagjai legyenek az erdélyi vajda és a generális.

8. Az erdélyi kamara a magyarral egyesíttessék. Jövedelméből fiztessék az erdélyi három ezred mezei katonaság zsoldja és minden költsége. Ezek pedig az országon kívül ne vitessenek.

9. A harminczadok és vámok Erdély és Magyarország között megsűnjenek.

10. Vallás dolgában a protestánsoknak és más vallásúaknak Magyar-

országban az 1606. bécsi béke 1-ső cikkelye szerint — Erdélyben pedig a hazai alaptörvények szerint a négy bevett vallás szabad gyakorlata és joga fentartassék.¹⁾

Megtörtént-e ez az Udvarhelyszék által indítványozott székely nemzetgyűlés? nincs róla adatunk. Valószínűleg elmaradt, miután időközben meggyőződhettek arról, hogy a budai országgyűlés az udvar határozott ellenzése miatt az unio kérdésével behatóbban nem foglalkozhatott. Az erdélyi vármegyék és székely székek beadták kérvényeiket, melyekben a koronázási hitlevélbe Erdélynek is belefoglalásáért és Magyarországgal szorosabb egybekapcsolásáért folyamodtak. A kérvényeket az alsó tábla elnöke az 1790. jún. 16-iki ülésen elő is terjesztette, de tárgyalás alá ekkor nem vétettek.

Nem sokára (jún. 12.) kiadatott az erdélyi külön országgyűlést egybehívó királyi levél is, mire az erdélyi követek nagyobb része a magyar országgyűléstről hazatért. Néhányan visszamaradtak s ezek az okt. 3-iki alsóházi ülésre kérvényt adtak be az unio érdekében. A ház elnöke azonban a kérvény felolvasása után kijelentette, hogy meg van bízva kijelenteni, hogy az erdélyi követek Budán megjelenése az udvarnál visszatetszést keltett; ennek következtében a kérvény tárgyalása ismét elhalasztatott. A rendek mindazáltal a koronázási hitlevélbe bele akarták szólni Erdély egyesítését az anyaországgal, bár II. Lipót király sept. 21-iki leírataiban megjegyezte, hogy az unio felől előbb az erdélyi országgyűlést is meg akarja hallgatni. A rendek az unionak legalább elvileg kimondását még a koronázás előtti napon is sürgették, de a koronázás a nélkül történt meg nov. 15-én.

Az unio kimondása tehát az udvar határozott ellenzésén hajótörést szenvedett.

Az erdélyi országgyűlést előkészítő leíratok és királyi előterjesztések sem tesznek említést az unio leendő tárgyalásáról. A helyett dr. Rall altábornagy az erdélyi országgyűlésre kinevezett királyi biztos Bécsből nov. 5-éről figyelemztetést kapott, hogy az unio szőnyegre kerülését lehetőleg gátolja meg, mert az udvar abba bele nem egyezik. Az unio ellen Bécsben nyomott röpiratok is jelentek meg.²⁾

Az 1790. decz. 12-én Kolozsvárt megnyílt országgyűlés mindazáltal a követek utasításai következtében³⁾ tárgyalás alá vette az unio kérdését, de azt olyan föltételhez kötötte, a mely magában elegendő volt meghusítására. A rendek ugyanis az unio esetére is fentartani kívánták az erdélyi külön jogokat és kiváltságokat, külön országgyűlések tartását stb., miként az Udvarhelyszék tervezetében is benne volt. Az udvar az alatt a magyar és erdélyi (II. József által egyesített) kancelláriát különválasztotta s az unio feletti tárgyalásokat elnapolta. Így keletkezett az 1791: II. és VI. törvényezikk, a

¹⁾ Eredetije Bardóczszék levéltárában.

²⁾ Kőváry L. Erdély története VI. k. 161. l.

³⁾ Udvarhelyszék követutasításai megvannak a vm. Itrában, benne az unio feltételeiről előbb alkotott 10 pont.

mely törvénybe iktatta ugyan elvben a magyar koronával az uniót, de a külön törvényhozást és a külön kormányzatot fentartotta.

Az udvari politika a megosztott országot és kormányzást tartotta céljaira nézve jobbnak, Erdély rendei pedig többre becsülték különleges jogaikat, mint a valódi uniót. Így a különleges érdekek között a nemzet valódi érdeke háttérbe szorult.

Félszázad tanulságaira, hosszas politikai elnyomatásra volt még szükség, hogy a föltétlen teljes unio eszméje meghódítsa a lelkeket, hogy annak szükségességéé köztudattá váljék.

Az 1790. éveknek többi országgyűlései is (1792. és 1794/95-ben) csak a foltozgatás politikáját folytatják a törvényhozásokban; a miben merészebb újításra törekvesznek, azt az udvar nem szentesíti.

A székelyek egy nevezetes újításra törekvesznek: a *határőrség eltörlésére*. Az új alkotmányos korszak hajnalhasadásával a székelyek azt remélték, hogy eljött az ideje annak is, hogy az 1764-ben rájuk erőltetett katonai rendszert eltörlöthetik s visszaállíthatják az előbbi törvényes állapotokat. Mert az új rendszer sehogy sem tudta, nem is igen igyekezett magát a székelység előtt megkedveltetni. A katonaságra kötelezett lőfő és gyalogrend a többnyire idegen tisztek zsarnoksága alatt nyögött; a nem katonák az adó s a katonai szolgálmányok nyomasztó terhét viselték. Csak ingyen tűzi fát mintegy 1633¹/₂ ölet kellett szolgáltatni a két székely gyalog és egy huszár ezred tisztjei részére. Potom áron kellett ígás és kézi napszámos erőt állítani utak, hidak készítésére, a szorosok őrségei és erődítményei részére, fuvarozásra stb., a mi az iga-erőt elvonta a mezei munkától. Emelte az elégedetlenséget a katonai állomáshelyeken a mézárszéktartás kötelezettsége s a hús árának tetszés szerint szabályozása. Az ezekből keletkezett mindennapi surlódáson kívül betetőzte az elégedetlenséget a székely ezredeknek a hazán kívül idegen harczmezőkre s állomásokra kivitele s a velök való kegyetlen bánásmód.¹⁾

Mindezek arra indították a székely székeket, hogy az országgyűlésen a határőrszervezet megszüntetését sürgessék. El kiváltsággal már az 1792-iki kolozsvári országgyűlésen előállanak és nem hiába, mert a rendek tényleg elhatározták (11 §.), hogy »a székely primipilus s pixidarius az adó alól ment légyen s katonáskodása a törvényes lábra állíttassék vissza.«²⁾

Ezt azonban az új uralkodó, Ferencz császár- király nem szentesítette.

Az 1794/95-iki országgyűlésen »a székely nemzet sérelmei orvoslása kére-tett«³⁾ újabban is.³⁾ Az 1792-iki articulusok módosítására írt javallatok között

¹⁾ Zarádvármegye rendei pl. 1790. jun. 25. tudósítást kérnek Csikszéktől ama nyugtalanító hírek felől, »melyek szerint hazánkon kívül táborozó szegény székely atyánkfiai sok kedvetlen és törvénytelen könyűállásokkal és szenvedésekkel küzködnének.« Kérnek tudósítást, hogy az országgyűlésen orvosolhassák. (Csikvm. levéltárában.)

²⁾ Gaál László: Az erdélyi diaeták végzéseinek nyomdokai 253. l.

³⁾ U. ott 257. l.

pedig olvasható, hogy »planum készítettett a székely nemzetnek diplomaticus törvényes állapotjokra való visszatételéről, — s annak módjáról.«¹⁾

A planum azonban csak tervezet maradt. Mert a székely ezredek idegen származású tisztei ellenmozgalmat indítottak. Hadi szemlék ürügye alatt a századok helyére összevonták a katonáskodó székelységet s nyilatkozatot írtattak alá általuk, hogy a két katona-rend az állapotokkal meg van elégedve s nem kíván változtatást. Az értelmesebbek megtagadták az aláírást, mire a tisztek kényszereszközökhöz nyúltak s vasra veréssel, börtönnel gyűjtötték az aláírásokat. Csíkszék erre gyűlést hívott össze, elhatározták az 1764 előtti állapotok visszaállításának sürgetését s a tisztek eljárása ellen s az elfogottak érdekében tiltakozó felíratot szövegeztek, melyet számos katonáskodó székely is aláírt. A felírat a kormányzóknak terjesztetett. Ez vizsgálatot rendelt el, melynek eredménye az lett, hogy (bizonyára felülről jövő nyomás következtében) az elégedetlenkedő s a gyűlésekben résztvett székely katonákat bebörtönözték, Csíkszékot pedig megdörgálták, a miért »katonai jurisdictiot illető dolgokba« avatkozott s intették, »hogy az egész hazához és tulajdon nemzetjekhez való kötelességeket jobb és illendőbb úton és módon teljesítsék . . . és magokat ide hátrébb az eféle megfontolatlan cselekedetektől szorgalmasan óvják.«²⁾

A katonaság kérdése tehát (mint az 1790/91. magyar országgyűlésen a magyar rendek nemzeti hadsereget sürgető kívánságával történt) az udvari politika részéről Erdélyben is ne-bánts-virágnak tekintetett, melybe a rendeknek beleszólást nem engedtek. Maradt tehát a székely katonáskodási szervezet is a régi állapotban még egy félszázadig, mígnem 1848 ezt is megoldotta.

A székely katonákra különben is egyre nagyobb szükség volt a bekövetkezett francia háborúk idejében. 1802-ben ezért az adó le is vétetett a székelységről. A székely katonaság, mint előbb a Mária Terézia, majd a II. József hadjárataiban, a napoleoni háborúkban is vitézül harczolt, méltóan a Lipót diplomája »genus hominum bellicosissimum« régi dicső hírnevéhez.³⁾

A napoleoni háborúk alatt szerepelt utóljára a nemesi felkelés (insurrectio) Magyarországon, Erdélyben s így Udvarhelyszéken is. A francziák elleni hadjáratra minden haderő kivonatván az országból, gr. Bini György gubernator 1805-ben felszólította a megyéket és székeket, hogy a belső köztársaság fentartására mindenik lovas és gyalog csapatot állítson, a kik hadilag szervezkedjenek. E felszólításnak engedve Udvarhelyszék közgyűlése is elhatározta, hogy lustrát tartsanak és szervezzék az insurrectiot.

Az összeírás szerint »nemes Udvarhelyszék főkirálybírája, méltóságos liber

¹⁾ Gaál László: Az erdélyi diacták végzéseinek nyomdokai 259. l.

²⁾ Becze Antal: a »Siculicidium« utójátéka. Erdélyi Múzeum 1897. 12. l.

³⁾ Gr. Teleki Domokos »A székely határórség története« cz. művében áttekintést nyújt a székely ezredek harczairól: a székely huszárok történetét megírta Ig. Amon Gusztáv »Geschichte des k. k. 11. Huszaren-Regimentes Herzog Alexander v. Württemberg, 1762 bis 1850 Székler Grenz-Huszaren« (Wien 1878.). Ezekben részletezve vannak, hogy a székely ezredek mikor hol harczoltak. Itt ezekre nem terjeszkedhetünk ki.

baró sepsi-szentiványi *Henter Antal*nak 1805 decz. 10-én kibocsátott rende-
 szerént a mostani terhes környüállások szükségesnek tették mind az első,
 mind a lófők, mind pedig a drabanti¹⁾ renden levő igaz székelek lustrálását, azok
 elé tisztek kinevezését« és pedig úgy, »hogy minden nemes fegyverrel, lóval s
 egyéb hadikészületekkel készen legyen, hogy a mikor parancsoltatni fog indul-
 hasson.« A lustrum járisonként és falunkét összeírja Udvarhelyszék nemeseit
 és pedig úgy, hogy külön rovat van a kapitányok és hadnagyok, a primorok,
 nemesek és lófők számára Az 1-ső: *bögyözi* járásban 1-ső kapitány Borsai *Nagy*
István, 2-ik kapitány *Török Pál*, 1-ső hadnagy *Lukácsffi József*, 2-ik hadnagy
Sebessi István. A 2-ik: *homoródi* járásban 1-ső kapitány *Ugron Pál*, 2-ik kapi-
 tány *br. Györfi Mihály*, 1-ső hadnagy *Demjén Ferencz*, 2-ik hadnagy *Kénosi*
György. A 3-ik: *oláhfalvi* járásban 1-ső kapitány *Ugron Tamás*, 2-ik kapitány
Ferenczi István, 1-ső hadnagy *Ugron Lajos*, 2-ik hadnagy *Dersi Ferencz*.
 A 4-ik: *patakfalvi* járásban 1-ső kapitány *Ferenczi György*, 2-ik kapitány
Lukácsffi István, 1-ső hadnagy *Ferenczi József*, 2-ik hadnagy *Kovács Mihály*.
 Az 5-ik: *farezdli* járásban 1-ső kapitány *Lukácsffi László*, 2-ik kapitány
Szombatfalvi Ignác, 1-ső hadnagy *Török Ferencz*, 2-ik hadnagy *Orbán Ferencz*.
 A 6-ik: *keresztúri* járásban 1-ső kapitány *Bíró József*, 2-ik kapitány *id.*
Jeddi József, 1-ső hadnagy *Sándor József*, 2-ik hadnagy *ifj. Pataki László*.
 A 7-ik: *bözödi* járásban 1-ső kapitány *Simény András*, 2-ik kapitány *Mátéfi*
István, 1-ső hadnagy *Kovács László*, 2-ik hadnagy *Simény Lajos*. A 8-ik:
etéli járásban 1-ső kapitány *Pálfi Elek*, 2-ik kapitány *Pakot István*, 1-ső had-
 nagy *Pálfi József*, 2-ik hadnagy *Pálfi Dávid*. A 9-ik: *parajdi* járásban 1-ső
 kapitány *Szombatfalvi István*, 2-ik kapitány *Pakot János*, 1-ső hadnagy *Ugron*
Antal, 2-ik hadnagy *Székeley Ferencz*.

Bardócszéken kapitány *Daniel Elek*, hadnagy *Csevei Sámuel*.

Az Udvarhely- és Bardócs-székben ekkor névleg összeírt nemesek száma
 összesen 488.

Udvarhelyszék 1806 jan. 14 és 15-én tartott markális gyűlésén számba
 vétettek a meglustráltak s összeírtak azok, a kik ebből felültek és fegyverben
 kiállottak. Voltak összesen ilyenek 138-an. Fővezérük volt »sepsi szentiványi
 l. b. aranykolesos komornyik *Henter Antal*, főkirálybíró.« A felkelő sereg két
 szárnyra osztatván, a jobb szárny kapitányai lettek: ábrahámfalvi *Ugron János*
 és homorod-karácsonfalvi *Demjén József* egyenlő ranggal; auditor almási
Mihály János főhadnagyi ranggal; hadnagyok kadiczfalvi *Török Miklós*, nagy-
 kükküllőfalvi *Lukácsffi János*, a ki a fővezér mellé adjutánsul is rendeltetett,
 és szentgericzei *Jakab Sándor*; zászlótartó hadnagy almási *Barra József*,
 adjutant hadnagy oklándi *Benedek András*; strázsamesterek dályyai *Kandó*
Ferencz hadnagy, oklándi *Kovács József* és kissolymosi *Simó Ferencz*. A jobb
 szárnyon volt ezeken kívül 8 káplár és 72 közlegény.

¹⁾ E lustrum fejezetén a másoló és *Jakab Elek* maga is egy pótlásban »drabanti
 renden lévő«-t ír, holott fennebb kifogásolja (306. l.) a *drabant* szót. Az oklevelekben úgy
 is használgják, nemcsak *darabant* alakban.

A balszárnyon kapitányok lettek tinkovai *Macskási* Lajos és kadicfalvi *Török* Sándor; hadnagyok medeséri ifj. *Jeddi* József és gagyai ifj. *Pálfi* Zsigmond; kvártélymester sárdi *Simény* Lajos hadnagyi ranggal; strázsamesterrek szentábrahámi *Jakabházi* Sámuel és gagyai *Pálfi* Zsigmond; káplárok 8-an, közlegények 31-en.¹⁾

Ez a nemesi felkelés csak a szék területén teljesítendő esetleges szolgálatra volt szervezve, nagyobb jelentőségű feladat nem várt reá.

Komolyabb, országos jellegű nemesi felkelés volt (az utolsó magyar insurrectio) az 1809-iki, Napoleon hadainak Magyarország felé közeledése hírére, a mikor Udvarhelyszék területén is szigorúbban vették a lustrálást és a felülést. A szék állandó bizottságot küldött ki a lustrálás végrehajtására, a mely *br. Henter Antal* főkirálybíróval az élén részletes útasítást adott ki az összeírásról illetőleg. E szerint köteles volt felkelni minden 18 és 50 esztendő között levő nemes székely: primor, armalista, lófő és puskás, a kik valamely törvényes okból nem mentesek. És pedig lovon voltak kötelesek felkelni az olyan primorok és armalisták, a kiknek lakó curiájokon kívül 10 telkes birtokuk volt; vagy az olyan lófők, a kiknek (6 telkes birtokuk lévén) tehetségük volt rá; 100 frt segedelem mellett az olyan primorok, armalisták, lófők és puskások, a kiknek birtoka 6 telken alól volt; végül azon nemesek, armalisták, primipilusok és pixidariusok, a kik magok erején lóval ki nem állhattak, mégis azzal kívántak kiállni, 100 frttal segítették, hogy lóval állhassanak ki; de azoknak, a kiknek 5 telken felül volt birtokuk, segedelem nem adatott.

Gyalog tartoztak felkelni magok költségén azon primorok, armalisták, a kiknek lakó telkükön kívül nem több, hanem csak két telkük volt, továbbá azok, a kiknek lakó telkükön kívül két teleknél többjük volt ugyan, de lovon segítséggel sem kelhettek fel; azok pedig, a kiknek annyira való tehetségük sem volt, hogy magok erejüktől gyalog insurgálhassanak, 50 frt segedelem mellett tartoztak gyalog felkelni.

Felmentettek a személyes felkeléstől a félszeg, beteges, vén, vagy 18 évnél ifjabb nemes emberek, a több nevetlen gyermekű atyák, egyetlen fiak, ha az atya még nem volt 50 éves, árvák, özvegyek, udvari nemes szolgák, papok, kántorok, mesterek, professorok, doktorok, borbélyok és tisztviselők, de ezek birtokukhoz lépett lovas vagy gyalog zsoldost tartoztak kiállítani, valamint a Magyarországon lakó, de Erdélyben birtokos hazafiak is.

Külön jegyzékbe kellett foglalni, hogy kik olyan szegények, hogy még a közpénztárból nyerhető segítséggel sem voltak képesek gyalog szolgálni. Össze kellett írni, hogy kinek minémű fegyvere van; a kiknek szükségük volt fegyverre, azoknak arról a bizottság gondoskodott a felkelési pénztárból, melybe minden tíz teleknél vagyonosabb birtokos birtoka arányában adózott.²⁾

¹⁾ Eredetije *br. Henter Antal* főkirálybíró, nagyküüllőfalvi *Lukácsfi* László I. v. királybíró és kadicfalvi *Tibád* Ferencz ord. not. aláírásával a vm. ltrban.

²⁾ Nemes Bardócz fiúszék lustrájára utasítás. A permanens deputatio üléséből 1809. 1809. aug. 2. (Eredetije a bardóczszéki levéltárban.)

A lustrálás és felkelés nem történt meg minden zavar és zenebona nélkül. Mintegy 40 falu nem akart lustrálni s a lustráltak közül a szabad székely községek a mustrán megtagadták a felkelési köteleességet. »Udvarhelyen lármás tumultust tettek, egy postulatumot adtak be a permanens deputatióknak, mely ebből állott: a nemesek tovább ne uralkodjanak, a szabad székely renddel aequalizáltassanak (egyenlővé tétessenek) és a jobbágyok szabadúljanak fel általában s hasonlólag aequalizáltassanak.«

Megtörténvén a lustrálás összeíratott:

1. a farczádi járásban	56 lovas	és	137 gyalog
2. a bögyözi	» 14	»	» 176 »
3. az etédi	» 43	»	» 135 »
4. a büződi	» 43	»	» 193 »
5. a kereszturi	» 20	»	» 94 »
6. az oláhfalvi	» 21	»	» 59 »
7. Bardócz fiúszékéből	9	»	(más helyen lustráltak ¹⁾)

Összesen: 206 lovas és 794 gyalog, együtt 1000 insurgens.

A többi 3 járást is számba véve, összeíratott az egész székben 360 lovas, de csak 240-en állottak ki lóval, ruhával és fegyverrel, a kik — úgy látszik — két századdá (300 lovasra) egészítették ki.²⁾ »A nemes Udvarhelyszéki egész insurgens lovas seregnek universalis conscriptiója 18. oct. 1809« szerint egy egész század effectivus statusa: 2 kapitány, 4 fő- és alhadnagy, 2 strázsamester, 12 káplár, 128 közvitéz, 1 furir, 1 chirurgus, 1 trombitás, 1 kovács, összesen 152. A két század egy osztályt tett ki. »Egy egész osztály effectivus statusa« 1 ezerezes tiszt, 4 kapitány, 4 főhadnagy, 4 alhadnagy, 4 strázsamester, 24 káplár, 256 közvitéz, 2 furir, 2 chirurgus, 2 trombitás, 2 kovács, összesen tehát 305 lovas.

Egy más, ugyanezen évi összeírás szerint gyalog mindössze 576 nemes kelt fel, a kik négy companiába osztattak be.³⁾

Több nemesi insurrectio nem volt Udvarhelyszéken, sem az országban. 1813-ban az armalisták falunként összeíratván, hadi adót fizettek, és pedig az anyaszékben összeíratott 370 armalista s fizettek 1922 frt 50 kr. hadi adót.⁴⁾

Az egész Udvarhelyszék adója volt 1810-ben 21,227 frt 1 kr.

A határőrző székely katonarend összes lélekszáma az 1813-iki összeheszmítás szerint az 1-ső székely gyalog ezredben 33,314, a 2-ikban 29,601, a székely huszár ezredben 21,004: összesen 83,919 volt. »Egy valóságos katonai

¹⁾ Hiányzik e kimutatásból a homorodi, patakfalvi és parajdi járás.

²⁾ Ferenczi István írja Daniel Eleknek Udvarhely oct. 10. 1809-ről: »Az insurrectio már szinte készen van, 300 lovas és egy batalion gyalog. (A Daniel-család oklevéltára 642. l.)

³⁾ A levéltárban lévő összeírásból.

⁴⁾ Status armalarum in i. sede siculicali Udvarhely. . . e tabellis 1806 et 1807. Bikafalva 15 Febr. 1813. Jos. Lukácsfi mp.

szolgáló familiára esik 7 lélek,« tényleges székely katona volt a 3 ezredben 12,000. A két oláh ezredhez tartozók lélekszáma volt 51,750 lélek, tehát m. e. nyolczadfél ezer tényleges katona.

Udvarhelyszék összes lakosságáról 1844-ből vannak részletesebb statisztikai adataink.

Ezek szerint Udvarhelyszék 4 kerületében s 10 járásában volt 130 helység, határa 51 □ mérföld, a lelkek száma 82,683. Az adólajstromok szerint volt Udvarhelyszéken 59,625 köblös szántóföld, 25,869 szekér szénányi kaszáló, 2,788 hordó bortermő szőlőföld, 9,897 ló és ökör, 3,162 juh és kecske, 1,790 sertés, 7 méhkosár. A szék egész adója 1844-ben 36,006 frt 57 kr., Vallás szerint volt Udvarhelyszéken 1844-ben 26,881 katolikus, 3,243 görög katolikus, 24,923 református, 21,542 unitarius, 7,736 görög keleti vallású, összesen 84,325. A székely székek között csupán az 54 □ mfnyi Háromszéknek volt több lakosa n. m. 103,038; a többinek kevesebb, ú. m. Csík-Gyergyókászonnak 77,726, Marosszéknek 77,523, Aranyosszéknek 21,566.¹⁾

Hogy mennyi volt a birtokos nemes ember és armalista a székben, pontosan elősorolja »névsora azon helytlakó és birtokos nemes személyeknek, a kik marchalis büntetés alatt kötelesek voltak a nemes marchalis széken megjelenni«. Ilyen volt Bardóczszéken 37, a bögözi járásban 68, a bözödiben 87, az etődiben 100, a farczádiban 88, a homorodiban 82, a keresztúri 184, az oláhfalviban 35, a parajdiban 106, végül a patakfalviban 70; összesen 857 nemes személy, a kik 1826-ban a derékszéket alkották.²⁾

* * *

Udvarhelyszék beléletéről a jelen évszázad első negyedében érdekesen tájékoztat bennünket a székely-udvarhelyi collegiumnak a század elején legkiválóbb tudós professora *Szigethy Gyula Mihály*, a kinek több munkája jelent meg az akkori tudományos folyóiratokban. Hátrahagyott kézirati gyűjteményében találtam egy kiadatlan munkáját, mely Udvarhelyszék közállapotait vázolja az ő idejében. Leírja ebben a tanítás ügy állapotát a falusi iskoláktól a 3 udvarhelyszéki collegiumon át a felsőbb oktatásig; vázolja a szék közigazgatását; a mesterségeket, iparüzést a szék területén; a kereskedelmet, vásárokat; a közterhek viselését, adózást stb. Munkáját, mint egészen e monografia keretébe illőt s mint egykori tanúnak illetékes leírását és érdekes korrajzi vázlatát, egész terjedelmében közlöm, a mint következik:

A tanulás és tudományok folytattatnak a falusi oskolákban, gymnasiumokban s három nagyobb collegyomban. A reformátusok és unitáriusok részéről a falusi oskolákban a kántoroktól vagy oskola mesterektől taníttatnak minden ekllesiákban az apróbb gyermekek tíz, tizenkét esztendőskorukig az olvasásra, írásra, számvetésre, hit ágazatira, a deák nyelv elementumira, deklinálás, moveálás, comparálás és conjungálás utján, kiknek kezek alól adatnak által a gymnasiumba és collegyomba.

¹⁾ Statisztikai táblázatok a vm. ltrban.

²⁾ A névsor a vm. ltrban.

A katolikusoknak gyermekei járnak elegendesen fiú s leány gyermekek a városban a katolikus kántorhoz, falukon a falusi kántorhoz, ki azokat olvasni s a hit ágazatira tanítgatja. Innen a fiúk s a falusi gyermekek mindjárt elein tíz esztendő koroktól fogva tanulni adatnak a franciskánusok oskolájába, kiknél két pater professor alatt a minor parvat s írást a hit ágazatival s vallás cerimoniáival egybe megtanulják; kiktől által mennek a seminariumba öt pater professorok alá, német, major parva, principia, poesis és rethorika tanulásra; az honnan becsíttatnak a kolozsvári universitásba a világi tudományok, filozofia, törvény, fizika, a papságra szándékozók a vallás tudománya tanulására a clerikába; amabból három, ebből öt esztendő eltelése után kelnek ki s mennek hivatalokra, cancellariára, prokátorságra, papságra.

A reformátusoknak fiú s leány gyermeki többnyire elegendesen együtt tanítatnak a falukon, sőt Udvarhely várossában is, itt a kántortól, amott a falusi oskola mesterektől, nyolcz, tíz esztendő korukig s tanulnak olvasni, írni, számot vetni, énekelni, a deák nyelv elementum mellett, deklinálni, moveálni, komparálni, konjugálni s a hit ágazatiban gyarapodást venni; kiknek nagyobb része onnan ki kél gazdaság vagy mesterség folytatására, csak kevesen, kiknek szülői tehetősebbek, vitetnek az udvarhelyi collegyomba, az hol az elementaris deák, német, görög nyelvek tanulása mellett haza-, világ-, természet historiát, geografiát, mathesist, vallást tanulnak nyolcz classisokban, nyolcz esztendő alatt; ezekből általlépnek a felsőbb tudományok hallgatására az említett három rendbeli historiák, deák, görög és német nyelv, régiség, filozofia, geografia, physika, törvény, theologia tanulására. Deákokká lévén, elvégezvén cursusokat classis praceptorokká, tanítókká, majd iskolai assessorokká, praesesekké, officialisokká lesznek — mely állapotjokból némelyek hamarább is kiszállanak oskola mesterekké, udvari tisztekké, vagy mennek cancellariára, hogy praefectusságot, prokátorságot, jurium inspectorságot nyerjenek, egy jelesebb része papságra lépik, vagy akademiára megyen; csak kevés lesz közülök katonává.

Kik voltak kezdetűl az udvarhelyi collégyom professorai; fő és vice curator, praepetori mind most-ig, leírtam az udvarhelyi collégyom, »*Udvarhelyi Rózsás kert*« név alatt készűlt historiájában azon munkácskámban, mely Pesten a *Tudományos Gyűjtemény* egyik darabjában olvastatik; a professorok rendű más munkámban is alkalmatosság adatván reája, a Sz.-Udvarhely várossa historiájában feljegyztettem, mely ki jött Kassán a *Minerva*-ban.

Az unitárius szűléknek fiú s leány gyermekei hasonlóképen elegendesen tanítatnak az oskola mesterektől tíz esztendő korukig az olvasásra, írásra, számvetésre, deák nyelv elementumira a fiak, az hit ágazatira. Onnan általtétetnek a kereszturi oskolába, classisokra osztatva, kiket mintegy 14 deákok, s ezeket pedig a felsőbb classistákkal egy professor tanítja előmenetelen a deák nyelvben, hit ágazatiban; kinek keze alól szállanak a kolozsvári unitárium collégyomba, nagyobb tudományok hallgatására több professorok alatt; kiktől válnak papok, oskola mesterek s a külső dikasteriomoknál hivatalt viselők.

Az oláh s görög valláson levők úgy az örmények gyermekei a sz. udvarhelyi catholicum seminariumban neveltetnek s tanítatnak.

A nemes szék törvény folytatása megyen egy főtsizt, három királybírák által az három dioecesisek szerént, egy fő és egy vice notarius, tizenkét assessorok által, kik mellett vagynak supernumeriosok is, két regius perceptorok, egy protokollista, egy archivarius által; ezeknek alatta vagynak az út-inspector és a kilencz dulló, komissariusok. A legalsó forum a dullóké, kik a magok processusokba ellátják a veszekedők, verekedők, káromkodók, pipázók, feslett életűek, innepnapon tánczolók ügyeiket s azokat tizenkét forintig megbüntetik,

mely summának kétharmad részét a főtisztnek beadják, egy harmadrészt magok fizetésekbe megtartják — e mellett a márkális székekre a főtiszt költsége felségállítására, tojást, vaját, majorságot, halat, vad madarakat, őzet gyűjtenek, s a királyi rendelkezéseket publikálják; a nehezebb ügyeket a királyibírák és tisztség eleibe viszik. A királybírák a királyi rendelkezések általvételére s közönségsé tételére, úgy az instantiák beszédésére s azokra tejendő resolutiora minden héten kétszer magok házokuál kedden s szombaton ülést tartanak; a közönséges filialis tiszti ülés kedden, szerdán tartatik, minden héten egy dirigens királyibíró előülése alatt, sokszor a több királyibírák s assessorok jelenlétében, hol a verekedésből credit, jószágbeli jussokon fundált, s adósságokon indúlt ügyek láttatnak el, melyről appellatióba általmennek a generalis székekre, végre a márkális székek után tartani szokott derék-székekre, melyről appellatio utján mennek vagy a királyi táblára, vagy a királyi főigazgató tanács elibe. Márkális szék esztendőben négyszer esik, mindenikre a főtiszt költsége szaporítására egy közönséges ebédi traktára 100 ezüst forint applacidáltatik a királyi kamarától; a márkális székeken, királyi vagy guberniális parancsolatok, nemesítés publicitioja, tiszték választása, assessorok bécsketése s a közjó előmozdítására gondolt projectumok s a közönséges rosznak vagy terűnek elhárítására való gondolatok folytattatnak; új rendelkezések is tétetnek.

Udvarhely várossának igazgatása foly a főbíró, 12 tanácsosok, egy notarius, arkhivarius által; a bíró segítségére van rendelve egy polgár; utca kapitányok. Gyűlések minden héten szombaton tartatik, melyben a városi bíró részén valóknak ügyei láttatnak el, de sok részben a ns. szék tisztsége alá vagnak vettelve; egyébaránt némely törvényes ügyeket az ellátás végett a királyi főigazgató tanács eleibe boesátják. A bíró választás a székből rendelt királybírák praesidiuma alatt esik, úgy a bécsketés is. Az 1828-dik esztendőben a régtől fogva plánumba vett városháza a piacon két contignatiokra kőből cseréppel fedve annyira elkészült, hogy lakható szobák is vagnak már készen; ezen folyó esztendőben végkép elkészül.

Van a nemes székben két véghely, egyik napkeletre *Zetelaka*, más délre *Oláhfalva*, amaz nevét vette egy Zete nevű pogány székkel főemberről, kinek hajdan erős várának omladványi még most is látszanak; ez pedig neveztetett a Moldovából a fejedelemtől praesidiumnak hozatott s ott megtelepített oláhoktól. Mind a két helység különös privilegiumot nyert a fejedelemtől, a véghatárnak a villongós üdőkben hívséges oltalmazásával s a fejedelemnek számára tett sok rendbéli adóbeli, vecturazásbeli s ellenség ellen oltalmazásbeli szolgálataival, melyért jus gladiival is megajándékozott és egy külön főtől való igazgattatással s függéssel, mert mind a kettőnek külön királybírája van; s 12 esküdtekből álló magistratussa s ámbár minden esztendő eltétele után a székbeli tisztségből kirendelt királybíró praesidiuma alatt leszen is a királybíró választás és a felesketés, de az ő magistratusokban folyt ügyek appellatióba a királyi fiscus vagy ország direktora elcibe boesátatnak. Ezen véghelybeliek, kivált az oláhfalviak, ámbár eredetektől már messze lejöttek, de mégis szólások hangjában, nyelvekben, öltözetekben, életük módjában a pallérozódástól legmesszebb vagnak, úgy, hogy írástudó is alig találhatik nálok, s jöllehet egész Fejérvárig lehordják készítményeiket mind pallérozott helyeken keresztül, mégsem ragad reájok egyőbb a nyert pulturáknál s garasoknál. Sem földet nem mívelnek a hely hideg s szűktermő volta miatt; sem mesterséget nem gyakorolnak, a deszka-fűrészelés, sendely-csinálás s ernyő és holmi apró padak készítésén kívül.

A mesterségek a nemes székben sokfélék, bőveek, s a székbelieknek szükségképpen kielégítésére szinte elégségesek, csak papucsokat kénytelenek hozatni Szebenből, Brassóból, eszímákat vesznek az országos udvarhelyi sokadalomban Fogarasból; asszonyi fűin bundákat s főkötőket M.-Vásárhelyről. De vannak már Udvarhelyt is fűin selyem kalapokat készítő kalaposok; asszony s férfi köntös darabokat a legújabb módra csinálni tudó szabók, bőr-leibit, ködmönt, kozsokat, bundát, kucsmát, bórsapkát, kesztyűt készítő szőcsök, fényes módon készült stibliket varró schusterek, kik külföldeken vitték mesterségbeli tanulságokat tökéletességre; csak azt lehet sajnálni, hogy a legjobb mesteremberek is felbogyják szokott s tanult mesterségeiket s kereskedésre adják magokat, melynek oka a köntöst csináltatóknak kevés száma, a pénznek szűk volta, az életnek drágasága és az ugyanazon mesterségen levő czéhbelieknek a vidéken az ő munkájokkal élhető lakosok számára nem jól mérsékelt s kelletlenül több számok. Legjobban állanak a mesterségek közt s az azokat művelőket leginkább zsirosítják a kalaposok, szappanosok, talpesináló vargák, kordovánt készítő tímárok mesterségei, úgy az asztalosoké is, kik közt fűin rakott asztalokat, kaszteneket, divánokat, ládákat, ülő székeket sokszor válogatott fákból csinálva készen lehet találni.¹⁾ A fazekasak mestersége gyenge lábón áll, mely miatt a már szűkülőni kezdett s megdrágult tűzi fival való élésben mindenütt a sok panasz, hogy kevés fival melegedhető kemenczék nem tudnak készíteni. Lakatosok, kovácsok elegendő számmal vannak s a vidéket jól készült zárokkal s több mesterségbeli műveikkel kielégíthetik, de meg nem lépesedhetnek a vas drágasága, pénz szűk volta, s a fizetés nehézsége miatt. A mészárosok szinte leggyengébb lábón állanak, mert sokak is, tehetetlenek is, kik közé 1800-ban vétetett legelsőbben bé a czéhba református mészáros; szintén akkor engedtetett meg, hogy református vehessen lakhelyet magának a Sz.-Imre utcában.

Az egész székben szerte-szélylyel sok mesterségek gyakoroltatnak: majd minden gazda alkalmas holmi mezei s házi eszközeinek kicsinálására fából; szekere, szánja, boronája, lajtorjája, váluja, ülőpadai, ágyfája s egyebek készítésére. De különösen Zetelaka készít deszkákat különböző fákból s mértékre valókat, sendelyt, léczeket, szőlő karókat, apró s hosszú padokat, asztalokat, ernyőket, melyekkel a vidéket is kielégíti s külföldnek is eleget ad; — ezeket szintén így gyakorolja mind a két Oláhfalva is. Zetelaka még rak fából egész házakat, istállókat, pajtákat, melyeket az alföldiek megvénvén elbontanak s kalács szekereken elhordanak magok telkekre, az hol újra felépítik. De majd többet nyernek Zetelaka, Oláhfalva mind a kettő, Mátéfalva, Keményfalva, Fenyéd, Betlenfalva a tűzi fából, melyet hol szekerenként hordanak a városba keddenként s szombatoként; hol lakhelyeikben ők számba kaszajba rakva adják el, melynek eladásából minden esztendőben csak a ref. collegyom ifjaitól többet vesznek bé 1000 rh. forintoknál. Farkaslaka s Pálfalva is segítik a várost tűzifával.

Zetelakán készítenek köteleket, istrángokat, kötőfekeket, spárgákat; ugyanott főzik a fenyővizet, fenyőolajat, melyet Fejérvárig, Kolozsvárig is elhordanak; főznek ott terpentint is. A gabona-pálinkát ugyanott, Mátéfalván, Fenyéden, Bethlenfalván, Kaditsfalván, Telekfalván, F.-Boldogasszonfalván bővséggel főzik. Lövété készít Almással együtt rudvasakat; Almás Karácsonfalvával együtt meszet. Almáson főznek szappant is bővön. Oklánd, Betlenfalva, Kaditsfalva, Bögöz, Agyagfalva tart vecturázó szekereket. Az első a

¹⁾ A sor felibe írva: Fenyédi Gergely.

kereskedőket hordozza Brassóba, a többi a bort vásárlókat Segesvárra, Medgyesre, a szász, és Nyárád s Küküllő mellett a bort termő helységekre. Bágy, Hodja fain pokróczokat készítenek. A főbb ezek között s ezek mellett fekvő helységek kereskednek tiszta elegy búzával, rozsossal, zabbal, törökbúzával, árpával, fuszujkával, asszú szilvával, melyeket a csikiak vagy az ő lakhelyekben felkeresnek, vagy magok Udvarhelyre hordanak héti vásárookra s itt adják el városiaknak, havasalji szűktermő helységeknél s az ide vásárokra számmal tóduló csikiaknak. Fartzád, Sükő, Otfalva s a Fejérményikó mellyéke kereskedik mézzel, viasszal, méhserral, gyümölcsessel, veteménynyel. Fartzád, Sükő nyárban elein érő gyümölcsöket hordanak a Nyárád mellől, Maros-székéről, őszszel veteményeket azon helyekről, a mézet is ők szedik fel nagy vidékekről télben. Brassóból oláhországi vagy fennebb moldovai, sőt néha Szebenből is oláhországi sertéseket hajtának nagy sereggel s azoknak szalonnájokat, hájokat, költségeit Udvarhelyt a hetivásárokon eladják. Farkaslakán, Pálfalván, Ketsedbe készítik a fakádakat, csebreket, kis hordókat, désákat, kártyákat, fatálakat, tányérokat, borítókat. A havas alján csinálnak az oláhok s cigányok tekenőket, kalánokat, orsókat, nyergeket, lapátokat, széna művelésre való villákat, gereblyéket, — nyírág seprüt úgy azon helyekről hordanak elegendő bővséggel. Siklódon készítik a vékákat, Agyagfalván, Ketsedben a gyapott fonó kerekeket, Etéden, Csekefalván a sok figurákkal felékesített szalma kalapokat, Kereszturon a szőr szitákat, Musnában a jó varrani való czérmát. Majd minden faluban a sok rendbéli csepü, szösz, kender, len vásznokat, gyapott gyolcsokat, szőr, szürke és fejr posztókat. De egy időben sincs a székben nagyobb mozgás, mint az udvarhelyi, medgyesi, m.-vásárhelyi sokadalmak közelitésével; főképen pedig szüret táján, mert az említett sokadalmakra is eleget hordanak szőtt műveikből ujonnan is, de sokszor a félig megavult fejérményből rongy név alatt; de főképen majd minden falukból, melyek a bor földtől távolabb vagyunk, seregenként mennek deszkákkal, faedényekkel, gyolcsal, köntös darabokkal, szalonnával, túróval, pálinkával a szüretező helyekre, melyeken mustot cserélnek bé, de a melynek nagyobb része vízből áll, a drágán tartott portéka tanítván a boros gazdákat azon csalárdságra, hogy vízzel elegyítsék az Isten áldását.

A mint gazdasága, úgy kereskedése is a szék lakosinak áll nagyobbára a fenn írt mesterségek műveiből, lovakból, csikókból, ökrekből, tehenekből, tulkokból, borjúkból, juhokból, kosokból, berbécekből, kecskékből, melyeket majd minden helységekből hajtának az udvarhelyi, kereszturi, etédi, parajdi s nem régen felállott sz. mártóni sokadalmokra. Ezekbe hordják a kézi műveket is, de inkább mennek azokkal a távolabb eső sokadalmos helyekre: Sepsz Sz.-Györgyre, Brassóba, Csík-Szeredába, Gyergyóba, Fogarasba, Kóhalomba, Szász-Kézdre, Segesvárra, Medgyesre, Enyedre, Tordára, Kolozsvárra, M.-Vásárhelyre. Héti vásár a székbe kettő esik minden héten, kedden Udvarhelyt, mely a jobb időkben már vasárnap elkezdődik s tart kednek estvéjéig és szombaton, mely egy nap tart Kereszturon. Országos sokadalmok esnek Udvarhelyt bőjtközépben, úrnappor, Ferencz-nappor őszszel s karácson napja előtt Tamás-nappor. Legnépesebb az úrnapi és Ferencz-napi, melyekre szinte az egész hazából, sőt Csehországból is egybe gyülekeznek, úgy Lengyelországból is. Kereszturon is esik négy; a nevezetesebbek: a tavaszi, mely szinte hét napokig tart, ezen esnek a kos, berbécs és jüh vásárok; ismét az őszi főképpen kender-sokadalmnak tartatik, mert a szomszéd szász helységek oda hordják a kendereiket eladni. Esik Etéden, Korondon négy-négy, Szent-Mártonban is négy, Parajdon kettő, melyek nem oly népesek. A parajdiak kereskednek főképen Udvar-

helyre félmásás s kissébb kősókkal; ott helybe kaphatni darab sókat vékájába. A kősókat hordják Udvarhelyre, kiktől a székbeliak, nem különben a csikiak, háromszékiek, erdővidékiek szekerekkel veszik s hordják be, adván félmásáért ötödfél rh. forintokat, néha többet is, váltó czédulában. Egy udvarhelyi nyigóczás vasárnaponként és a sátoros innepeken felmegyen Zetelakára, Mátófalvára, Oláhfaluba pántlikákkal, fejtővel, borssal, gyömbérrel, pipákkal s pénzzel megrakodva jó vissza.

A szegények s elerőtlenedettek számára van Udvarhelyt egy kisded ispotály, melynek fundációja a jöltevők által vettetett meg, de vékony jövedelméből a benne lakó tíz szímből álló szegényeknek, kik mind a r. katolika valláson vannak, minden hónapban fára 5 rh. forint adattatik s a sátoros innepeken két-két forint, élnek pedig nagyobb részént a városi adakozóknak alamizsnájokból. De sokkal több a városban s a székben a házi szegény, kik egymásnak adják az ajtót a kéregetés alkalmatosságával. Kivált sokadalmonként csoportosan járnak a vakok vezetőjökkel, a sok esonkák, bénák s szemet irtóztató fekélyesek; héti vásáronként is; nem mulik el egy esztendő, hogy két három megtébolyodott ne keringene a város utczáin.

A terhek, melyeknek a székbeliaknak nagyobb része alája van vetve, sokak, melyek közé számlálhatni: a fejedelmi adót, pap-bért, törvénykezésre fordítandó költséget, sok gyermek-, s terhes háztartást, szűk termést, vékony jövedelmet, vasnak, sónak drágaságát, kevés marha tarthatást, szűk kostat, az Almáson, Karácsonfalván quártélyozó katonáknak tartására való vecturázást, a szék tisztjeinek ölszámra hordandó tűzi fát.

A fejedelem jövedelme áll az adóból, só, bánya jövedelméből és a posta jövedelemből. Az adó az egész székben megyen mintegy 60 ezer rh. forintokra, melyek gyűlnek két regius perceptorok kasszájába, az honnan angarianként vitetnek Szebenbe a kamarára vagy a tiszték fizetésébe kiszámláltatnak.

A sóbéli jövedelem áll mintegy 60 ezer mása sóból, melyet vesznek a székelek Udvarhelyszéken, Csíkban, Háromszéken s a körülfekvő szászok, fizetvén másújért 8 vagy 10 rh. forintokat. A sónak bányája nyitattott Parajdon, a széknek északi részében s eleintén a hegy oldalából könnyű szerrel vágattak ki s a sóvágók fél-fél másás köveket a vállokon hordottak ki; de 1737-ben marhákkal kezdték kivontatni s a bánya mélyibe lajtorjákon ereszkedtek le. Ma annyira lehaladtak, hogy bihalbór málhába bocsátkoznak le s azokon huzatják fel a só-köveket. Nyitattott itt egy második bányalik is, de ezt ritkán vágják, nem is oly tiszta sója vagyon. A sóadministratio esik egy kamaraispán, controlor, másamester s ezeknek segédjei által. Mitől fogva a háromszékiek s brassóiak az oláhországi sóra kaptak, szállott a parajdi sóbéli jövedelem. Ha tetszenék a fejedelemnek a Rika déli végiben a Daniel familiától cserébe egy jódarab telket venni s oda só depositoriumot állítani, kevés tisztj személyek gondviselések alá, melyek mellett az erdővidéki székel katonák a commandóba járás helyett oda rendeltetnének őrizetre, az utazásnak is Oklánd s Rákos között nagyobb securitassa s commoditassa lenne, székelek s szászok is az idegen sóvételtől elvonattatnának; nevededne a sóbéli jövedelem; Udvarhelyszékről is kevés vecturázásra tejendő költségért a kősók oda könnyen elszállítatnának.

A posta jövedelem legújabb, ez állott fel ezen folyó század kezdetivel. Vagyon a nemes székben három posta statio, egy Kereszturon, másik Sz.-Udvarhelyt, a harmadik Oláhfaluban. A posta-út ered napnyugatról, Segesvárról jövén a székbe bé, s megyen napkeletre Oláhfaluból Csík-Szeredába. A keresz-

turi postamester a posta felállításától fogva Bíró József úr, az udvarhelyi kezdetétől fogva Szaidel János; az oláhfalvi gyakran változott, alig találtatván arra alkalmas személy.

Irtam ezeket Sz.-Udvarhelyt, 1829-ben.

Prof. Sz. Gy. M.

* * *

Az alkotmányos élet rövid fellendülését, mely II. József császár halálával oly elemi erővel tört ki és II. Lipót rövid uralkodása alatt reformokra törekedett, csakhamar megakasztották a napoleoni háborúk. A szabadság, egyenlőség és testvériség zászlai alatt oly hatalmassá nőtt Napoleon megbuktatása és száműzése után az európai kormányok politikai vezéreszméjvé válik a szabadságra törekvések elnyomása. A reactio vezérpolitikusa Metternich herceg, Ausztria főkancellárja volt, a kinek eszményképe az egységes Ausztria s a mi ezzel jár, Magyarország és Erdély alkotmányos életének a lehető legszűkebb korlátok közé szorítása. Országgyűlést 1811 után nem hívnak össze, adót és katonaságot önkényes rendeletekkel szednek, mindaddig, míg a vármegyék a törvénysértéseknek nyíltan ellene nem szegülnek.

Erdélyben az elnyomatás még erősebb, az alkotmányos élet szünetelése még általánosabb volt, mint az anyaországban. Az erdélyi alkotmány alapja, a Lipót-féle diploma, alkotmánybiztosító rendelkezéseit mellőzték, »annak 18 pontja közül« — mint Wesselényi találó gúnnyal mondotta — »lelkiismeretesen csak az tartatott meg, melyben a fejedelem azt mondja, hogy az Erdélyben lévő katonaságnak pedig mindenkor németet fogunk vezérének kinevezni.« Országgyűlést a kormány 1811 óta nem hívott össze, az adót önkényesen szedte be, sőt felemelte, újonczokat önkényesen vetett ki és erőszakkal fogdosott össze, éjjel titokban lepvén meg a legényeket. A főbb hivatalokat, melyeket az országgyűlés választása alapján kellett volna betölteni, maga töltötte be, sőt még a törvényhatóságok választási jogát is megszorította, tisztújításokat sokáig nem tartatván, választott tisztviselők helyett kinevezettekkel igyekezett betölteni a tisztségeket. Vallásügyi sérelmek is járultak mindezekhez: a protestánsokat annyira mellőzték, hogy daczára a diploma ama rendelkezésének, hogy a 12 tagból álló főkormányshéknél s a királyi táblánál csak 3—3 kath. tanácsos és bíró alkalmazható s a többi a többi bevett prot. vallásfelekezetibeliekből legyen, a 30-as évek elején egyetlen egy protestáns vallású fő kormányhivatalnok sem volt Erdélyben.

Az erőszakos katonafogdosásra élénk világot vet a főkormányshék egy Kolozsvárt 1824 decz. 23-án Udvarhelyshék főkirálybírájához intézett rendelete. E szerint ő felsége azt parancsolta, hogy az erdélyi regimentek pótlására 1750 újoncz 1825 márcz. 1-jéig a szokott mód szerint okvetlenül kiállíttassék.

A »szokott mód« így van körülírva. »Az ő felsége ezen kegyes parancsolatjának pontosan való teljesítésére nézve az egész országban egyszerre, egy napon és egy órában fogattassanak és állíttassanak ki a megkívántató tyrok (t. i. újonczok): e végre pedig a következő 1825 esztendő jan. 7. és 8. azaz

oláhok karácsonyának 2-od és 3-ad napjai között eső éjszakának éjféle 12 és 1 óra közt való idő pontja megállítatván: ezúttal a kegyelmed directiója alá bízott nemes székre csak 37 számból álló kiállítandó tyrok jutnak.«

Az újonczfogásra nézve szigorúan meghagyják aztán a szigorú *titoktartást*, nehogy mint máskor megtörtént, »hogy ezen dolog előre a papoknak és udvari tiszteknek tudokra esvén, azok jó előre a katonaságra alkalmas ifjakat magokhoz vették, vagy eldugták, vagy pedig elébb állították«. Megtörtént az is, hogy néhol a kitűzött idő előtt fogdosták össze az újonczokat, és a szomszéd törvényhatóságok területéről a katonaságra alkalmas ifjak elmene-kültek. Szigorúan meghagyják azért a titokban tartást, hogy »a fogdosás kezdetéig is egyedül csak azok tudhassák meg, a kiknek a dologban hivataloknál fogva befolyások leszen«. A ki a titkot elárulja, hivatalától el fog mozdíttatni. A kívánt számú ifjakat egyszerre kell elfogni és besorozni, nehogy a többiek Havasalföldre szökjenek s a pestist behurcolják. Sánták, bénák, vakok, testi fogyatkozásban szenvedők be nem vehetők, mértékök legalább 5 láb és 2 hüvelyk legyen. A tiszteknek, falusi bírának és esküdteknek kötelességévé tegye, hogy oly ifjakat szemeljenek és válaszszanak ki, a kik a katonaságra első tekintetre alkalmasak, mert különben a tisztek elmozdíttatnak, a falusi bírák és esküdtek megbüntettetnek, vagy ők soroztatnak be. A befogottak közül elbocsátani senkit sem szabad; róluk jegyzőkönyv veendő fel a bizottság által s Meggyesre kell őket kísérni a sorozó bizottság elé. A katonafogdosó tiszteknek nem szabad a községekre rendkívüli költségeket kiróni, elégedjenek meg az illetén ifjak élelmére elkerülhetetlenül szükséges költséggel.

A rendeletet Udvarhelyszék főkirálybírája 1824 decz. 22-én megkapván, pontosan végrehajtotta. A katonafogdosó bizottság elnökévé kinevezte *Mihály János* alkirálybíró, tagjaivá *Maeskási Lajos* alkirálybíró és *Ferenczi István* főjegyzőt.

Ezek aztán — úgy látszik — pontosan eljárak tisztökben, mert az actára rá van vezetve, hogy »teljesített és repraesentáltott (t. i. guberniumhoz) 1^a Martii 1825.«

Az ilyen katonafogdosásról keletkezett azután a népdal, hogy:

Már mi nálunk verbuválnak kötéllel,
Mefogják a szegény legényt erővel.
A gazdagnak öt-hat fia nem bántják,
A szegénynek ha egy van is, elfogják!

Az alkotmányos élet újra éledése az anyaországban 1825-ben, tette rebreszté az erdélyi hazafiakat is.

Br. Wesselényi Miklós, Széchenyi a nagy reformator barátja, Kolozsvár-megye gyűlésén kielenti, hogy »*eljött a tevés ideje*«. Szavait tettek követik, a hazafiakból ellenzéket toboroz, a kik mint a nemzeti jogok apostolai megyéről megyére, székely székről székre vándorolnak s a közgyűléseken hirdetik a nemzeti jogok eszméit s követelik az országgyűlés összehívását, a törvényes álla-

potok helyreállítását. E »*vándor patrioták*« élesztik fel az erdélyi közszellemet, élükön Wesselényi Miklóssal, a ki hogy a törvénytelenéssel szembeszállásra jó példával menjen elől, saját jobbágyait besorozni nem engedi, kijelentvén a középszolnoki alispánhoz írt levelében, hogy ily módon akarja tudtúl adni a királynak a katonafogdosás törvénytelenességét.

A kormány megpróbálja ellenállni: a megyék, székek élére adminisztrátorokat állít. Udvarhelyszék is adminisztrátort kap főtisztül Macskási Lajos személyében 1834-ben.¹⁾

A kormány végre enged az igazság erejének s kihirdeti az országgyűlést 1834 május 26-ára. Hogy Udvarhelyszék mily kiváló szerepet játszott a politikai újjáélesztés művében, fényesen tanúsítja az, hogy a reformkorszak első országgyűlésére az erdélyi ellenzéknek és a vándor patriotáknak lánglelkű vezérét *br. Wesselényi Miklóst* választja követéül. Wesselényi az alábbi szép levélben köszöni meg a szék rendének követté választását.

Tekintetes Rendek!

Van szerencsém a tek. Rendek által határozott követi utasítást venni. — Megfelel az a nemes szék hazafiúi érzésének s méltóságának; — szorosán elzárja az a követeket bármilyen rosznak is cselekvésétől, s tág utat nyit minden jónak eszközzésére. Ennek következtében meggyőződésemnek hűdólok akkor, midőn azon utasítás lelkiösmeretes megtartására magamat kötelezem. Teszem is azt ezennel a Nagy Isten s a Tek. Rendek színe előtt; s addig is, követi hitemet, a velem közlött eskü formája szerint le fogom tenni, légyenek ezen soraim bizonyági azon hálás és mélyen tisztelő érzésnek, mellyel a követi tisztet s méltóságot, melyre a Tek. Rendek engem emelni méltóztattak, elfogadom, — légyenek ezen soraim kezesek arról, hogy reményt s félelmet és senmi nemű mellékes érdeket nem tekintvén, híven és buzgón fogom az előmbe adott utasítást követni annak szellemének megfelelően, s követi szent kötelességemet teljesíteni legfőbb törekvésem lészen. — Mély tisztelettel maradok

A Tekintetes Rendeknek

hív szolgálja
Wesselényi Miklós mk.²⁾

Sibón, máj. 16-án. 1834.

Az 1834/35-iki erdélyi országgyűlés lelke, vezérszellemé Udvarhelyszék követe *br. Wesselényi Miklós* volt. Ő az ellenzék vezére, legragvógóbb szónoka, a sérelmi politika bátor előharczósa, kinek politikai vezéreszméje, a mitől Erdély megváltását reméli, a Magyarországgal való *unio*. A jog terén nem ismer megalkuvást, nem ismer félelmet. Az országgyűlés szellemét elítélő királyi leíratra szónoklatában azzal felel, hogy nem a fejedelem adott az országnak

¹⁾ Szigethy Gyula Mihály udvarhelyi tanár verset ír beiktatására s egy másikat a szék amaz új zászlaja felszentelésére, melyet a Gyulafi László egykori főtiszt által készítettett, de elviselt régi zászló helyébe Macskási neje Haller Karolina grófnő maga hímezett. A zászlón Erdély és Magyarország címere látható. (A versek megvannak Szigethi Gy. M. gyűjteményében XI. k. a sz.-udvarhelyi collegium könyvtárában.)

²⁾ A vm. levéltárban levő eredetiből.

lételt, hanem az ország a fejedelemnek s a kormány fenyegetéseit férfiasan visszaütésítá. A sajtószabadságot is rohammal akarja kivívni: az országgyűlési napló kinyomatására sajtót szerez, szállásán felállíttatja, az első íveket kinyomatja s a sajtót további használatra átadja tulajdonúl az országgyűlésnek. Az udvar és Metternich azzal felelnek, hogy feloszlatják az erdélyi országgyűlést és Wesselényit felségsértési perbe fogják.

Nem tartozik Udvarhelyszék történetébe Wesselényi perének, elítéltetésének s politikai martyrságának tárgyalása; de Udvarhelyszéknek örök büszkesége leendő, hogy hazánk újjáteremtésének e bátor előharczosa Udvarhelyszék mandatumával kezében küzdött hazája történeti jogainak visszavívása s felszabadítása érdekében.

A martyrok vére öntözi a szabadság fáját; a miért Wesselényi küzdött és szenvedett: egy évtized multán közkincsévé vált hazájának.

* * *

A miért a két testvér-haza legjobbjai évtizedeken át küzdöttek s a minék megvalósítása oly nehezen, csigaléptekkel haladhatott csak előre az 1830-as és 40-es évek országgyűlésein — az új Magyarország megalkotása — 1848 tavaszán mintegy varázstűtésre, rohamosan megvalósult a külföldi és belső politikai viszonyok közrehatása mellett.

Nehezebben ment az alkotmányos reformok megvalósítása Erdélyben, a hol az alkotmányos intézmények még nehezkesebben működtek, mint az anyaországban, s a hol a bécsi kormánynak még több eszköz állott rendelkezésére a reformok hátráltatására.

De miután az anyaország mintegy rohammal bevette az új alkotmány erősségeit s megalkotta a 48-as korszakalkotó törvényeket: az erdélyi hazafiak kitalálták a módját, hogy Erdély miként legyen részesévé egy csapással a nevezetes vívmányoknak. Országgyűlést kell összehívni minélelőbb s elhatározni azon az anyaországgal az *uniot*, melyet az a maga részéről már törvénybe iktatott s ez által kiterjeszteni az új magyar törvények áldásos hatását Erdélyre is.

A vármegyék, székek, városok közgyűléseket tartottak és sürgősen kérték az országgyűlés összehívását.

Udvarhelyszék — mondhatjuk — vezérszerepet játszott e hazafias mozgalom terén. 1848 április 4-én tartott közgyűlésén (melyen Metternich arczképét megégették) elhatározta, hogy 30 tagú küldöttséget indít Kolozsvárra, a főkormányshoz, sürgetni az országgyűlés összehívását. A küldöttség tagjai voltak: Mikes Benedek, Pálffy János (később magyar országgyűlési alelnök, államtitkár, a honvédelmi bizottmány tagja), Bányai Antal, Kovács János, Török György, Lukács István, ifj. Gálffy Mihály, ifj. Sente Márton, ifj. Bethlen János, Török Ferencz, K. Horváth Ignác, Keller János, Pataky Pál, ifj. Sebesy István, Szentivány László, Szalontai József, Czimbalmos Lajos, Kovács Elek, Bartha Gergely, Kis János, Ferenczi József, Pap Samu, Fancsaly György.

Seres József, ifj. Ugron Gáspár, Simó János, Sebesy Samu, Nagy Sándor, Pál Rudolf.¹⁾

Udvarhelyszék fölterjesztést is intézett a főkörmányszékhez, melyben érelyesen hangsúlyozta, hogy »az unio minden teendőik alapja, sőt a legelső teendő, a fejedelem és haza létérdeke, Magyarország fölvirágzásának föltétele; ez nyugtatja meg a kedélyeket, az adó, a székely határőrség igazsággal ellenkező helyzete, szomszédországokban határaink körül az orosz hadsereg gyülvongése,²⁾ a polgári jogoknak mindenkire kiterjesztése s oláh honfitársaink sérelmeinek megszüntetése tekintetében.«

Az udvarhelyi küldöttség csakhamar útra kelt. Vezetőjük a lelkes *Pálffy János* Tordáról előre ment *Keller Jánossal* és *Gálfi Mihálylyal*³⁾ Kolozsvárra; a többiek hosszú kocsi-sorral, élükön nemzeti színű zászlókkal követték őket. Kolozsvár ifjúsága hazafias tüntetéssel fogadta az udvarhelyieket. A mint ápril 8-án a feleki hegy tetején feltűnt a 16 székér a nemzeti lobogókkal, a főváros fiatalsága s a tanuló ifjúság eléjük ment, a Rákóczi-indulóval fogadta a székely hazafiakat s nemzeti zászlójokat összecsofolta. Este fáklyászenével tisztelték meg őket. Pálffy János az üdvözlő beszédre adott válaszában azt mondotta, hogy most csak 30-an jöttek, de ha kérelmek meg nem hallgattatik, elhozzák mind a 30,000 székelyt, kiknek nevében megjelentek.⁴⁾

Másnap ápr. 9-én a küldöttség benyújtotta kérvényét a főkörmányszéknek gr. Teleki Józsefnek a gubernium épületében. Kolozsvár hazafias lakossága aznap maga is népgyűlést tartott, hogy a kormányzék elhatározására befolyást gyakoroljon s az udvarhelyi küldöttséget a nagyszámú tömeg valóságos processioval kísérte háromszínű lobogókkal a főkörmányszék elé, s ott várta a főkörmányszék válaszát.

Gr. Teleki József, a ki már felterjesztéseiben előbb is sürgette legfelsőbb helyen az országgyűlés egybehívását, nem a legszívesebben fogadta a küldöttséget, kifejezván az eljárás szokatlanságát s hangsúlyozva, hogy ő 30 ember kívánsága daczára is csak olyat tehet és fog tenni, a minek czélszerűségéről s alkotmányosságáról meg van győződve. Pálffy János a küldöttség vezetője a rideg válasza azzal felelt, hogy »majd eljönnek, ha kell, a mi 30 ezernyi küldőink is.«

A kormányzó még inkább elkomorodott, de a kérés tárgyára nézve azért megígérte, hogy a küldöttség óhajtatását a lehetőségig teljesíteni fogja. S a küldöttség jó reménységgel eltelve távozott.

A népgyűlés közönsége a kormányzék épülete előtt zajongott, mint egy háborgó tenger s hallani kívánta a kormányzó válaszát. Gr. Teleki végre kinézett az ablakon s pár szóval kijelentette, hogy a küldöttséget kihallgatta s megnyugtatta őket, azok el is távoztak; legyenek hát csöndesen — ezzel végezte

¹⁾ Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez. Bpest, 1881. 78. l.

²⁾ Az orosz hadsereg ugyanis Moldvában bevonult az oláhországi mozgalmak elnyomása végett.

³⁾ Pálffy János saját kézírata szerint.

⁴⁾ Kóvály László: Erdély története 1848—49-ben. Pest 1861. 14. l.

szavait — s *takarodjanak* haza. A néptömeg a szétozslásra felhívó kemény szavakat zokon vette s ingerült hangulatban távozott. A »*takarodjanak haza*« kifejezés napokig képezte a lapok és közönség éles megrovásainak tárgyát, míg a különben népszerű fő kormányzó ki nem jelentette, hogy a használt kifejezésnek semmi bántó czélzata nem volt.

Az udvarhelyiek nem nyugodván meg teljesen a nyert válaszban, másnap ápril 10-én egy »*Emlékirat*«-ot szerkesztettek s adtak be a kormányzékhez, melyben kifejtik, hogy ők mindent megtettek törvényhatóságukban, eljöttek kérni nagy távolságra, beadták kérvényüket a kellő helyre testületileg, könyörögtek, hogy rájuk várakozó küldöiket s az egész hont megnyugtató válaszzal bocsássa el őket a kir. fő kormányzék. Most már csak azt teszik hozzá, hogy a székely nemzet megnyugvása vagy békétlensége az ország békéjére vagy megzavarodására befolyással lévén: a nem remélt tagadó válasz után a rend további fentartásáért a mint jót állani nem mernek, úgy a bekövetkezendő kedvetlen és jóvá nem tehető eredményekért isten és emberek előtt felelősek nem lesznek.¹⁾

A fő kormányzó Udvarhelyszék kérését s a küldöttség emlékiratát a kir. fő kormányzék teljes ülésében már ápr. 11-én tárgyalatván, a szorongatott helyzetre való tekintettel azt a rendkívüli határozatot hozták, hogy az országgyűlést felsőbb jóváhagyás reményében május 29-ére Kolozsvárra összehívják, a mint azt tüstént ki is hirdették. A fő kormányzék Udvarhelyszék meghívóját mindjárt ki is állította s a küldöttségnek átadta.

Az udvarhelyi küldöttség tehát czélt ért, a kolozsvári közönség is örömjongással fogadta a kivívott eredményt s Udvarhelyszék országgyűlési meghívóját Pálffy Jánosnak a városház erkélyéről föl kellett olvasatnia.²⁾

Gr. Teleki ápr. 11-én a királyhoz intézett felterjesztésében jelenti a fő kormányzék szokatlan elhatározását, a közvélemény hangulatával, a kedélyek izgatottságával okolja meg s hivatkozik az 1692-iki kormányzói utasítás 8-ik pontjára, melynek értelmében 1809-ben is hívatott már így össze a felség jóváhagyása reményében országgyűlés. A körülmények nyomása alatt kellett azt tennie most is, de ha ez a felség visszatetszésével találkozának, azon esetben méltóztassék az visszavonni s őt kegyelemben elbocsátani.³⁾

Így hirdetett ki — Udvarhelyszék erélyes sürgetésére — az 1848-iki május 29-iki országgyűlés, a mely az uniót létesítette.

Udvarhelyszéknek egyik követe ezen a nevezetes országgyűlésen is *Pálffy* János volt, a ki az országgyűlés megnyitásának formáságai után máj. 29-én, figyelmeztette a házat, hogy nemcsak napjaink, de perczünk is drágák s azért indítványozta, hogy a királyi személynöknél szokásos tisztelgésüket elvégezvén, térjenek vissza s alakúljanak nemzeti gyűléssé. Úgy is lett s már az első nap

¹⁾ Jakab Elek: Szabadságharcz történetéhez. 78. és 108. l.

²⁾ Saját kéziratából, életrajzi feljegyzéseiből.

³⁾ U. o. 106. l.

előkészítették az unio kimondásának módozatait. Másnap (30-án) az országgyűlés, a három nemzet követeinek megegyezésével, közértelemmel, egyhangulag kikiáltotta az uniót. D. u. 5 óraker újabb országos ülést tartván, siettek az unio-törvénycikket megerősítésre felküldeni, és pedig két úton, ú. m. a szokásos módon, a királyi biztos útján s egy külön küldöttség által egyenesen a magyar miniszteriumhoz s onnan a királyhoz, hogy a megerősítést siettessék. E küldetéssel a közbizalom Udvarhelyszék követét *Pálffy Jánost* és *Weér Farkast* tisztelte meg, a kik június 2-án már Pesten voltak s informálták a minisztereket. Pálffy és Weér csakhamar folytatták útjokat Bécsbe, onnan Linzig hajón s bérkocsin Innsbruckba,¹⁾ a hol V. Ferdinánd király akkor (a bécsi forradalom elől menekülve) tartózkodott. A magyar miniszterium részéről maga a miniszterelnök gr. Batthyány Lajos is Innsbruckba ment az erdélyi követekkel s egyesített kérésüknek gyors eredménye lett: V. Ferdinánd az unio-törvénycikket jun. 11-én szentesítette. Pálffyk június 17-én már visszaérkeztek Kolozsvárra. Nagy lelkesedéssel fogadták a szerencsés argonautákat, a kik magokkal hozták az arany-gyapjút: az unio-törvénycikkek a király által aláírt példányát s egy leíratot, mely szerint István nádor felhatalmazást nyert a népképviselői alapján való választásról alkotandó törvénycikk megerősítésére.

E törvénycikk alapján választott aztán Erdély is képviselőket a jul. 5-ére Budapestre összehívott közös magyar országgyűlésre. Udvarhelyszék közgyűlése egyhangulag *Pálffy Jánost* és *ifj. Bethlen Jánost* választotta első népképviselőiül, Udvarhely városa pedig *Keller Jánost*.

A Budapesten összeült magyar országgyűlés megalakulásánál tekintettel volt Erdélyre is. Pálffy János jelen volt az előleges konferenciákon is Kossuth Lajosnál az Uhlman-házban, a hol a ház tisztikarára a jelölések megtörténtek. A ház egyik alelnökévé *Pálffy Jánost* választották meg az országgyűlés első, alakuló ülésén s a hat képviselőházi titkár közül egy szintén erdélyi, az ugyancsak udvarhelyszéki *Keller János* lett. Pálffy később szept. 9-én pénzügyminiszeri államtitkárrá neveztetett ki, s midőn a miniszterium lemondásával okt. 7-én a *honvédelmi bizottmány* vette át az ország kormányzását, ebbe is beválasztották Pálffy Jánost, noha ő ezen a gyűlésen jelen sem volt.²⁾

A míg ezek történtek, a reactio mindenfelé megkezdette átkos aknamunkáját. A szerbeket és horvátokat már tavasszal fellázították a magyar nemzet ellen s Erdélyben is javában folyt a bujtogatás és lázítás az oláhok és szászok között az unio s a magyarság ellen. A szerbek május eleje óta nyílt lázadásban állottak. A magyar miniszterium elnyomásukra a harcias és hazafias érzésű székelységre is gondolt, melynek fegyverben álló határőrségi hadereje 8000-re volt tehető. Gr. Batthyány miniszterelnök május 19-én hazafias felhívást intézett a fegyveres székelységhez, melyben arra szólítja fel őket, hogy a szerbek és horvátok ellen Szegeden alakítandó magyar táborba jöjenek ki. A miniszter-

¹⁾ Pálffy János följegyzéseiből.

²⁾ Saját kézírati feljegyzéseiből.

elnök csik-szentgyörgyi *Gál Sándort* és *Klapka Györgyöt* indította bizalmas küldetéssel, s nyomtatott felhívásokkal a székelyek közé. Ezek máj. 22—23-án mentek át Kolozsváron Maros-Vásárhelyre, a hol a városi tanács és nép előtt felolvasták a felhívást, melyet a nép lelkesedéssel fogadott. Május 24-én *Székely-Keresztúron* voltak; innen *Nagy-Galambfalvára* mentek, hol Gál Sándor Sebesi István házánál a falu népe előtt lelkes beszédet tartott. Útjokat *Székely-Udvarhelyen* át folytatták tovább; a nép ott is örömmel fogadta őket s késznek nyilatkozott a magyarországi testvérek védelmére kelni. Így nyilatkozott Háromszék székelysége is az ott tartott népgyűléseken. Csikban és Aranyos-széken is elterjesztették a felhívást.

Az általános lelkesedés daczára a Székelyföldről az anyaország segélyére kevés haderő mehetett ki — mindössze két gyalog zászlóalj és egy osztály huszár — mert az erdélyi főhadparancsnokság (a szebeni general-commando) már kötes magatartást tanusított, a nemzetörség lassan szervezkedhetett a szükséges fegyver hiánya miatt; de az akkor tartott népgyűléseknek mégis megvolt az a haszna, hogy felrázták a székelységben a nemzeti érzést és a régi harci szellemet, a mi néhány hó múlva az agyagfalvi gyűlésen oly imposans módon nyilatkozott meg.¹⁾

A katonai főparancsnokság már ekkor czéltudatosan akadályozta a magyar és székely lakosság nemzetörséggé szervezkedését, míg a szász és oláh nemzetörséget erélyesen támogatta fegyverrel és kiképző tanítókkal. Az aranyos-, csik- és háromszéki székelység, mint határörség, fegyverben állott ugyan, de nagyrészt idegen tiszték s a katonai főparancsnokság alatt. A maros- és *udvarhelyszékiek* ezereknént jelentkeztek, vágytak nemzetörséggé alakulni, de hiába kértek fegyvert. Udvarhelyszék május folyamán »minél nagyobb számmal« kért a nemzetörség számára fegyvert, de jó későn (jul. folyamán) kaphatott csak 300 kimustrált puskát, Székely-Udvarhely a kért 800 darab helyett mindössze 148-at kapott.²⁾ Háromszékről pedig a főhadparancsnok elvitette az ott raktáron levő 1700 darab fegyvert s az ágyúkat. Így meg volt bénítva, fegyvertelenül állott a székely őserő.

Gr. Batthyány Lajos miniszterelnök 1848 jun. 28-án Budapestről újabb *felszólítást* intézett »székely polgártársainkhoz«, melyben jelzi, hogy »hazánkra a szabadság napja felhőkben jött fel s a boruló láthatár zivatar közalgését hirdeti... A szükség és veszedelem pillanataiban biztosan számítnak reátok testvéreitek s elvárják, hogy az ígért segédelmet valamint gyorsan adni, úgy a most nálatok létező hadiszerkezetet épségben tartva, erőtüket önkéntes zászlóaljknak azonnali alakításával még továbbá is gyarapítani fogjátok... A nemzet nem fogja elfelejteni tartozását... A két hazának közös országgyűlése gondoskodni fog, hogy a székely és oláh népnek minden ügyeik felvételésenek s igazságos sérelmeik orvosoltassanak. Óhajtásaitkat illetőleg előre tudatom, hogy

¹⁾ Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez. 148—159. l.

²⁾ U. o. 240. l.

miután hitelesen jelentetett, miként a túlnépesedett székely községeknek egy része kijelenté kívánságát Magyarországra áttelepedni, erre nézve a pénzügyi miniszter rendelkezett már a szükséges előlépések iránt s azoknak, kik áttelepedni szándékoznak, minél hamarább ajánlatok fognak tételni. Lebegjen továbbá is a haza megmentése szeméitek előtt. Szabadságra méltó polgároknak nem juthat ennél nemesebb feladat.«¹⁾

A székely nép ezt a nemes hivatását nemsokára teljesítette is. Erdélyben ő volt az egyetlen biztos védfal, melyen a reactio áradata megtört, s mely mindvégig híven kitartott a szabadság és az új alkotmány védelme mellett. Előkelő részt vett ebben Udvarhelyszék hazafias közönsége is. Az unio kimondása után Erdélyből kiállítandó négy honvéd-zászlóalj egyik toborzási helye *Székely-Udvarhely* volt, a hol az első toborzásra 103 önkéntes jelentkezett a később annyi diadalmas csatában hírnevessé vált XI-ik »vörössapkás« zászlóaljba. *Udvarhelyszéken* Bardócz fiúszékkel együtt egy aug. 7-iki hivatalos jelentés szerint 11,759 nemzetőr iratta fel magát, fegyverük azonban csak 1066 volt. *Udvarhely* városában 621 nemzetőr iratott össze, a kormánytól kapott fegyvere 148-nak volt, vadászfegyvere 40-nek.²⁾ Az öt székely székben összeírt nemzetőrök száma 25,319, a székely városokban 2413, összesen 27,732 volt.³⁾ Udvarhelyen az önkéntes lovascapat számára lovakat is ajánlottak fel. Udvarhelyszék igazgató királybírájánál, Pálffy Eleknél, lovakat ajánlottak fel maga a királybíró, Pálffy Dénes, Pakot István, Sebessy István, Kósa Dániel és Imre György egy-egy lovat, Pálffy János képviselőházi alelnök 150 p. forintot.⁴⁾

A honvédség toborzásának újabb lendületet adott az, hogy a miniszterium Berzenczey László maroszéki képviselőt aug. 17-én kormánybiztosul küldötte ki egy könnyű lovas sereg felállítására, mely tíz századból állandott. Sorozási és századállomási helyekül a többi székely városok közt kijelöltettek *Székely-Udvarhely* és *Székely-Keresztúr* is. Az ezred *Kossuth-huszárezred* név alatt kezdett toboroztatni, később második neve *Hunyadi-* majd a harmadik és utolsó *Mátyás-huszárezred* (XV-ik) lett.

Hogy azonban a székelyektől ne csak áldozatot kívánjanak, hanem régi sérelmeiket is orvosolják: a képviselőház szept. 19-iki ülésében elhatározta, hogy »a székely katonaságot terhelő törvénytelen és sérelmes *határörrendszert megszünteti* s őket a haza más polgáraival ugyanazon katonai terhek alá tételni rendeli.« A határozatok végrehajtása céljából a miniszterelnök szept. 23-án kilencz kormánybiztost küldött az erdélyi részekbe (köztük az udvarhelyszéki ifj. Bethlen János, Keller János képviselőket), hogy a hon védelmére kiállítandó katonaságnak toborzás és önkéntesek szerzése által vagy felkelés útján

¹⁾ Eredeti egykorú nyomtatványról. Közölve van *Köváry* László okmánytárában is.

²⁾ Jakab Elek: id. m. 299. l.

³⁾ U. o. 301. l.

⁴⁾ U. o. 307. l.

mielőbb összegyűjtését a hatóságoknál előmozdítsák s mindazt, mi a haza megmentésére szükséges, megtegyék.

Mielőtt ezek haza értek volna, Berzenczey László marosszéki képviselő s kormánybiztos 1848 okt. 1-én kelt felhívásával székely nemzeti gyűlést hirdetett a történeti nevezetességű *agyagfalvi* mezőre — ideiglenes székely kormány és székely nemzeti tábor alakítása s a székelység régi szabadságai visszaszerzése végett.

Az események rohamos fejlődése, az oláhok és szászok ellenséges szervezkedése, az oláh »comité« már nyilvánosan üzött bujtogatásai s az itt-ott már megkezdett rablás és gyilkolás adott okot főképen arra, hogy a székelységet is sorompóba állítsák, saját és magyar testvérei védelmére. Az erdélyi királyi biztos báró Vay Miklós s a még működő kir. kormányzék a hirdetett gyűlés tárgyát és módját nem helyeselte ugyan, de utólagosan beleegyezett s az okt. 16-ára hirdetett székely nemzetgyűlés elnökévé gr. Mikó Imrét nevezte ki. Berzenczey első körlevelében annak elnökévé magát Kossuth Lajos pénzügyminisztert kívánta meghívni, a mit Udvarhelyszék lelkes örömmel fogadott s meghívására képviselőjét Pálffy Jánost okt. 2-án kelt hivatalos iratában utasította is.¹⁾

Br. Puchner erdélyi főhadparancsnok okt. 6-án N.-Szebenből a székely határőr ezredekhez intézett felszólításában óva intette a székely katonákat, hogy az agyagfalvi nemzetgyűlésen részt ne vegyenek, mert »ő felségétől ezen gyűlés iránt semminemű parancs sem keletkezett és b. Vay sem jelenhet meg elnökül azon gyűlésre.²⁾ A székely határőrök azonban nem engedték magokat a nemzeti ügytől elvonatni.

Ily előzmények után jött össze a székely nemzetgyűlés, melynek lefolyását a szemtanú Jakab Elek így írja le:

»Agyagfalva ős székely falu Udvarhelyszékben a Nagy-Küküllő bal partján, Udvarhelytől nyugat, Székely-Keresztúrtól kelet felé egy mérföldre, határaival érintkeznek é. k. Mogyorós, d. k. Bögöz, d. ny. Matisfalva, é. ny. Décsfalva, lakosai mintegy 700, református; a Foncsika patak metszi át határos-túl; a tér melyről szó van, a falutól a Nagy-Küküllő felé északra terül el, rá messzi távolból, mint egy gondolkozó öreg, méltósággal néz le Budvár romja, nyugatról erdőkoszorús magas hegykaraly köríti, mely Nagy-Galambfalvánál a Küküllő folyam szorosában a belső Székelyföldnek mintegy hegykapuját képezi.

Itt tartotta nemzeti gyűléseit hajdan a székelység, jelesen 1506-ban azon legemlékezetesebbet, melyen a király iránti hűségről, s ha az vagy tisztai a székely jogot megsértené, azok mikép orvoslásáról nemzeti törvényt alkotott. E történeti hírnevű helyen gyűlt össze most is a székely nemzet.

Október 13-ka óta Maros-Vásárhelytől, Gyergyó-Ditrőtől és Berecktől Sz.-Udvarhelyig gyalog, lóháton, kocsin és szekeren menő ezer meg ezer utas embertől, kisebb-nagyobb csoportban haladó karavánoktól voltak ellepve az országutak, dombok és halmok, az erdők árnyadó szélei, a források környezete, a faluk és vendégfogadók, mint mikor ezer év előtt a Meotis-tó mellől nyugat-

¹⁾ Jakab Elek: Szabadságharcunk, 383. l.

²⁾ Kőváry L. Okmánytár az 1848—49-iki erdélyi eseményekhez 80. l.

nak indultak ősei, mintha Szent-István napján egyházi díszmenettel a Szent-Anna tava felé húzódná egy egész szék áhitatos népe, zsolozsmát, hazafias és harcziás dalokat felváltva énekelve.

Midőn a nap a magas Hargita megül előtűnt, 60,000 szabad székelyre vetette ragyogó fényét. A láthatáron köröskörül vékony őszi pára köd úszott, az erdők sárgáló levelei mintha narancs-szőnyeggel borították volna be a hegyeket, mikén a cseresznye és vadkörtefa piros levelei élénk vörös csíkokban húzódtak át; a légben az ökörnyal mint fényháló himbálódzott s a harmatos mezőt őszi fehér-piros kikirics tarka tengere fődte be. Ide gyűlt össze Csíkból és Háromszékből mintegy 15—15, Udvarhelyszékről 20—25, Marosszékről 2—3000-nyi nép¹⁾ és több küldöttség, Aranyosszékről szintén egy népes küldöttség, melyek kijelentették, hogy küldöik ugyan a távolság miatt nagyobb számban a nemzeti ünnepen meg nem jelenhettek, de várják a nemzet parancsait s oda mennek és annyian, a hová és a mennyien rendelve lesznek. A csíkiak és háromszékiek közt volt egy-egy gyalog határőrszázlój is, egészen harczkészen — kétezernyi, főtisztekkel együtt, erőteljes életkorban, vas testalkotással, könnyű véré, vidám és kedélyes férfiak, a kik jól élnek és csinosan ruházkodnak; elmetsették a német frakk végét, hogy magyarosabb legyen az alakja s csákójukra nemzeti színű csokrot tűztek, hogy a sárga-fekete zsinór ne bosszantsa a szemet; fegyverök golyóján halál, szuronyukon megtört a napsugár — Mars hadistenhez hasonló külsejük tisztelet ébresztő. A háromszékiek közt volt egy huszárosztály: 302 szép férfi, mind daliás alak, a sujtásos dolmányon s huszáros negéddel félvállra vetett mentéken megakad a szem, csákójukra nemzeti szalag tekerődzik, tisztjeik egyenruháján ezüst s arany paszomán ragyog, játszian szökdel s délczegül ágaskodik velök a kevély paripa. Csíkból és Háromszékről tartalékosok, nemzetőrök, vadászok sok zászlóaljra menő népe, s hosszú tömör sorai, ezernyi ezer bajnok férfi, kerek, bojtos kalapjukkal s fekete zekéjökkel, vígan élcelődnek a németre s vágytak szembe lenni a rácz lázadókkal. Ott volt Homoród-Almás, Karácsonfalva, Oklánd, Vargyas, Nagy-Ajta, Bölön természetes szép népe: egyenesek mint a fenyő, erősek mint a tölgy, arczuk színe élénken barnapiros, látszik, hogy tiszta havasi léget szívniak s üdítő kristály forrásvíz italuk. Nagy számban jelent meg Etéd, Bözöd, Makfalva, Kibéd, Várad, Sófalva; a Fejérvényi mellől: Siménfalva, Rugonfalva, Szent-Mihály; a Kis-Küküllő tájról Fiafalva, Székely-Keresztúr, Ujszékely székelysége szépen nyírt hajjal, pödrött bajuszszal; házi szöttes mellény s talpig magyaros viselet tette őket feltűnővé. Este Kriza és Szentiváni népdalait énekeltek:

Az én hazám Firtos alatt Énlaka,
Ott fejezlik rózsámnak is szűk laka stb.

Vagy:

Erdővidék az én hazám,
Katonának szült az anyám, stb.

nappal pedig Kölcsey Himnuszát s Vörösmarty Szózatát szavalták. E népet jó kedvében teremtette az isten; nem szebb ennél Tell Vilmos svájci népe, nem hősibb a francia Bretagne, és nem érdekesebbek a kies Provence lakói! Ezekből toborozta a XII. zászlóalj hőseit, ezek közül egészítette ki magát az egy évi harczi alatt kétszer elfogyott XI-ik zászlóalj!

Ily néppel tartott gyűlést *gr. Mikó*, egy ezeréves székely nemzetség nagy

¹⁾ Kőváry szerint azonban csak »mintegy 30 ezren lehetünk.« Id. m. 92. l.

nevű utódja, kiben a korona bizott s kit a nép kedvelt. Ő volt a mérséklő, s az, a ki a nagy testet mozgatta, *Berzenczey László*: szürke prémes köntösét s vörös zsinóros kalpagján a nagy fehér tollat messze lobogtatta a szél, derekán nehéz fringia lógott, verdesve tüzes barna paripája oldalát, melyen gyakran nyargalta be a tért, több helyen hevítő beszédeket tartva. Ott volt Csikszék élén derék kormánybiztosa *Mikó Mihály* s a nemesség közül: a Mikó, Sándor, Bialis, Geréb, Csató, Zöld, Madár s más nemzetségek jelesbjei: Háromszék élén *Berde Mózsá* kormánybiztos, mellette: gr. Mikes, gr. Kálnoki, b. Apor, b. Szentkereszti, Móricz, Horváth, Lázár, Szabó, Székely, Antos, Gyárfás, Cseh, Forró s más nagy nemzetségek; *Udvarhelyszékről* ifj. gr. *Bethlen* János kormánybiztossal: Cserey, Ugron, Pálffy, b. Orbán, Jakabházi, Sebessi, Szentkirályi, Gálffy, Török, Imre stb. *Marosszékről*: a gr. Lázár, gr. Teleki, gr. Bethlen, Szentiváni, Gál, Biró, Dózsa, Hajdú, Bereczki, Filep s más nemzetségek — az értelmiség, vitészség, nagybirtok, ősi erő és természeti szép alkat képviselőit, a szabad székely nemzetet itt csaknem együtt látni gyönyör volt. A hölgyek is nagy számban s a férfakkal lelkesedésben versenyezve vettek részt. A négy nagy szék külön tanyahelyeken csoportosult. A szék-csoportok közepén emelkedett 4–5 öl magasságra a szónoki állvány (tribune), melyre lépcső vitt fel s mely körül a gyűlés folyama alatt a Kossuth-luszárook állottak őrt, fentartva a rendet. Annyi izmos, jól alkotott férfit s szép embert a népből, oly válogatott tipikus alakot — színét javát egy egész nemzetnek — együtt ritkaság látni.

Az óra tíz felé járt, a tribün körül a sokaság közt sűrű mozgás látszott, mint midőn belső ok a tó vizét nyugvásában megzavarja; örömszivaly és szájról szájra járó halk szóbeszéd adta hírül, hogy jó a kormányzó-helyettes, mellette Berzenczey, Berde, Mikó s a többi kormánybiztosok, polgári urak és katonatisztek. *Gróf Mikó* a szószékre érve, néhány komoly szóval megnyitotta a gyűlést, elnöke megválasztására hívta fel azt, a mi az ő neve s egy dörgő eljenkiáltással percz alatt megtörtént, ő arra jegyzőt kért fel s a gyűlést constituálnak jelentette ki. Felolvastatott a kir. kormányzéki e tárgyú rendelet s annak értelmében a gyűlés tárgyai indítványok alakjában előadattak. Szólott hozzá Berde, gr. Bethlen, Gál János, Gál Dániel, Berzenczey s mások. Legelső gyűlési határozat volt az uralkodó felség iránti hűségesskü letétele, mit a katonaság és polgári rend saját tisztjeivel együtt, külön csapatokban fenhangon tett le. *Dorschner* csiki ezredes fejébe vörös csákót tettek, a tribünre vitték fel, s három ujját égre emelve, tört magyarsággal mondta el az ezer meg ezernyi nép előtt esküjét a király, a haza és alkotmány hűségére, mit később ép ily nyilvánosan szegett meg. 2. A gyűlés oláh és szász hazánkfiaival kiáltvány alakjában tudatni határozta, hogy a székely nemzet a magyar királyhoz és alkotmányhoz hív, a nem magyar nemzetiségekhez testvéri vonzalommal viseltetik, s jogaikat tiszteli, de megkívánja, hogy a szász és oláh nemzetiségek is hozzá hasonérzelemmel legyenek, az Uniót és magyar kormányt ismerjék el, az országot pénzzel és katonával segítsék. 3. A székelység harczot nem kezd s nem folytat, de a megyékben élő testvérei pusztulását hidegen el nem nézhetvén, azon esetre, ha ennek a felhívásnak sikere nem lenne: b. Vay kir. biztos okt. 15-ki rendelete folytán s a XXII-ik t.-cz. értelmében meghatározta, hogy az egész székelység nemzeti honvédséggé alakul, s addig is, míg a kellő módon megtörténhetnek, jelenleg az öt szék 19–40 éves fiaiból 12,000 főnyi tábor alakíttassék, melynek már most fegyverrel bíró része használtassék veszélyben levő megyei vérrokonai, másik része a királyi szék, a haza és alkotmány, harmadik része nemzetőri zászlóaljakká alakulva s begyakorolva, a székely határoknak Moldva- és Oláhország felőli védelmezésére. Ezután kimondatott,

hogy a székely honvéderő egyelőre kir. biztos b. Vaynak mint polgári biztosnak és a székelyek közt működő kormánybiztosoknak, katonai tekintetben *Zsombori Sándor* huszár-ezredesnek fővezénylete alá rendeltetik. A szebeni főhadvezérségtől függés megszüntetését szintén kimondotta. A kir. biztos felkérte a nem hazai katonaságnak az erdélyi részekből eltávolítására s Károly-Fehérvárba s a többi várakba megbízható erő s főleg székely katonaság rendelkezésére. Az elnök e közzéadásokat a belügyminiszternek jelentvén: sürgősen kérte fel, hogy a kiindulandó csapatok élleme, zsoldja, fegyvere és lőszerkészlete iránt lehetőségig haladék nélkül intézkedjék.

A gyűlés ez utolsó tárgyára nézve két ellentétes nézet forgott fenn a tanácskozáskor alatt, az egyik — egy e végre kinevezet bizottságnak nézete szerint, melyet Mikó Mihály és Berde Mózsa indokolva fejeztek ki — rögtön, készületlenül táborozásra indulni nem helyes, hanem minden szék lakóinak honában két hét alatt jól el kell készülni, zászlóaljakká alakulni, fegyvert és töltést szerezni s akkor a nagyobb négy székből 4—4 ezer főnyi erővel Maros-Vásárhelyen megjelenni, a további működés iránya meghatározását a nemzeti fővezérségtől ott várva be. A másik nézet szerint a veszély nagysága miatt halogatásnak helye nem lévén: a gyűlés tartozik életveszélyben levő véreinek, úgy a mint teheti, rögtön segélyére sietni. Többen szólottak mellette és ellene; végre *Berzenczey* beszéde közben Maros-Vásárhelynek Urbán népe által megszállása, Küküllőmegyéből új gyilkolások és rablások híre érkezvén, melyek később valótlannak bizonyultak: ez a gyűlést nyugodt hangulatában annyira megzavarta, az itt levő rokonok jaja és sírva esenkedése a szíveket annyira meghatotta, hogy a többség az azonnali kiindulást végzéssé emelte. *Megyünk mind és azonnal!* — kimondatott e vészteljes két szó, forrása kimondhatatlan szerencsétlenségnek, okozója a székely nemzeti harczi hírnév és becsületén ejtett érzékeny sebek . . . .

Október 18-án megkezdődött a táboralakítás, rendezés, csapatvezérek és tisztek kinevezése, mozgósítás sat. Háromszéknek *Donáth* alezredes, Csík-Gyergyónak *Dorschner* ezredes, *Udvarhelyszéknek* *Betzmann* alezredes, Marosszéknek gr. *Lázár Dénes* lón vezérévé, fővezérré *Zsombori Sándor* huszárezredes kiáltatott ki. Éji 11-kor lett vége a vezérkari tanácskozásnak. 60,000 székelynek¹⁾ az ország védtelen pontjaira azonnali kiindítása lón foganatosítva, kik közül a maros és udvarhelyszékieknek fegyvere és tölténye s az egész tábornak egy ágyúja sem volt. Ezen számba volt fölvéve a Marosszékből gr. *Lázár Dénes* alatt a vajai rétre egybegyűlni s le Radnóth felé működni elrendelt több nemzetőr is, az aranyosszékiek saját tűzhelyük védelmére otthon marasztatván. 19-én a kivonulás elkezdődött. Első állomás volt *Székely-Keresztúr*, honnan három irányban oszlottak szét, egyik Segesvár-Medgyes felé a városokat elkerülőleg, a másik a Marosvölgyön alá s a harmadik ki a Mezőség felé, Kolozs, Doboka s a többi veszélyezett megyékbe.«

Br. Puchner főhadparancsnok az agyagfalvi gyűlésre azzal felelt, hogy Erdélyt ostrom állapotba helyezte (okt. 18-án). Br. Vay királyi biztos ez ellen (okt. 21.) tiltakozott s egyúttal tudatta az erdélyi kerület minden lakosaival »hogy a nemes székely nemzet tudomására juttata Agyagfalván felsőbb engedelmel megtartott gyűlésén hozott határozatát, miszerint e haza minden népeinek barátságos kezet nyujtani kész ugyan, azonban a megbombolt rend helyreállítására készségét kimondván, fegyveres vitézeit rendelkezése alá bocsá-

¹⁾ Ez erősen túlzott szám, felényi is alig volt.

totta«. Ily barátságos kéznyújtásra és a csendesség felzavarói elleni közremunkálásra e hazának több nemzeteit is ünnepélyesen felhívta.¹⁾

A fellelkesült székely tábor Agyagfalváról négy hadoszlopban indult meg a fegyverben álló ellenség (oláh határőrség és az oláh lándsás felkelők) ellenében. Urbán alezredes a naszódvidéki oláh határőrséggel Szászrégennél állott s Marosvásárhelyt fenyegette. Ezt a sereget Vajda-Szentivánnál a székelyek hősiesen széjjelverték (okt. 31.). Marosvásárhelynél azonban Gedeon altábornagy ágyúival és rendes császári sereggel könnyen győzedelmeskedett az ágyúkkal nem rendelkező, rosszul fegyverzett, fegyelmetlen székely népfölkelés felett (nov. 5.). Szerencse, hogy az udvarhelyiek br. Heydte csapatait *Bikafalvánál* nov. 6-án visszaverték, mert különben a székely sereg visszavonuló útja is el lett volna vágva. Az első balsiker után csak Háromszék tartotta fenn magát, még akkor is, midőn már Udvarhelyszéket is előzönlötték a német hadak.

Br. Heydte dragonyos-kapitány vette be Udvarhely városát, s vele a széket; nov. 16-án székgyűlést tartott s új tiszteket erőszakolt a szék élére, azzal kényszerítvén őket a hivatal elvállalására, hogy a vonakodókkal mint hitszegőkkel fog bánni. Elvette a levéltár kulcsát, halálbüntetés alatt elrendelte a fegyverek beadását. Mint dictator rendelkezett a szék területén. Tehette, mert nagy haderővel rendelkezett; rendes császári katonaságát 5000 szász és oláh lándsás támogatta, a kiket részben az iskolákba helyeztek el, melyek aztán a feldúlástól még a könyvtárakat sem kímélték meg.²⁾ Heydte Udvarhely város közigazgatásában azt a nevezetes és előnyös újítást hozta be, hogy megszüntette a városnak háromféle jogszolgáltatását: a polgári részt, nemes részt és a várföldét egyesítette s az így egyesített városi közigazgatás élére állította kényszerítéssel az 1821 óta 1846-ig főbírósgot viselt *Szájdel Jánost*.³⁾

Br. Heydte nov. 26-án beütött Erdővidékre is s ott a népet lefegyverezte. Innen fenyegette és háborgatta a háromszéki székely tábor, míg nem Gál Sándor alezredes decz. 13-án a Rikán visszaverte.

Br. Puchner főhadparancsnok egyik legfőbb igyekezete arra irányult, hogy a székelyeket — főkép a határőrséget — elvonja a szabadságharc támogatásától. Az erdélyi szomorú állapotoknak legfőbb okául az agyagfalvi gyűlést és ennek következményeit emlegette rendeleteiben, felhívásaiban, a minek alaptalanságáról épen ő lehet leginkább meggyőződve, a kire az oláhok és szászok az ellenforradalom megindításában már hónapok óta támaszkodtak. Nov. 16-iki főhadparancsnoki rendeletében egyebek közt ezt mondja: »El nem titkolhatom azon sajnos érzést, mely keblemet a határszéli székely nép iránt eltölti, midőn látom, hogy . . . fellázított; mert a közveszedelem, mely alatt ezen nagyfejedelemség jelenleg nyög, minden pusztításaival s irtózataival együtt csakis azon erőszakosan s rémítő eszközök által egybecsődített agyagfalvi fegy-

¹⁾ Kőváry L. Okmánytára 108. l.

²⁾ Kőváry László Erdély története 1848—49-ben 123. l.

³⁾ Székely-Udvarhely története (Erdélyi Múzeum 1898. 603. l.)

veres székely gyűlésnek tulajdonítható, melynek elmaradásával az oly igen kívánatos közbéke fenttartható lesz vala.«¹⁾

Ha neki a közbéke annyira a szíven feküdt, meg kellett volna akadályoznia azokat a bujtogatásokat, erőszakosságokat, rablást, égetést és gyilkolást, melyek ellen a magyarság és székelység önvédelemre volt kényszerítve.

Az oláhok nov. 23-án felégették Zalatnát, 24-én legyilkolták az onnan menekülő fegyvertelen magyarságot, nőket, gyermekeket (640-et), feldúlták a Hegyalját, magyar lakosságát, a hol csak tehették, kiirtották; az öldöklést és gyujtogatást folytatták Zarándban. Ilyen vandalismusnak kellett volna a székely tábornak ellenállani s ebben a rendes hadseregnek kötelessége lett volna őket támogatni. A helyett azonban a felkelők pártjára állott s az önvédelemre szervezkedett magyar és székely nemzet ellen teljes erejével fellépett.

Az önvédelmi harc első felvonása a magyarságnak nem kedvezett, mert a pusztá lelkesedés, ágyúk és rendes fegyverek hiányában nem lehetett elegendő a szász és oláh felkelőktől támogatott rendes hadsereggel szemben. Így történt aztán, hogy nov. 17-én az ország fővárosa Kolozsvár is feladásra kényszerült s Erdély (Háromszék kivételével) elbukott. Háromszéken a székely találékony-ság és hősiesség csodákat mívelt: puskaport gyártott, ágyút öntött s nemcsak megvédte magát, de beütött a szászok földére s ott Brassó közelében állt őrt a határszéli védbástyába menekült szabadság ügye felett.

Az 1848. év végén nagyot fordult Erdély sorsa, miután Bem tábornok a hírneves lengyel szabadsághős fővezérül Erdély határán a sereghez érkezett. Csak vezér és fegyver hiányzott, a szabadságért harcra kész férfi volt eddig is elég. Bem hozott fegyvert, ágyúkat és csodákat mívelt lelkes honvédekkel, főképp később az ő kedves, annyira megszeretett székelyeivel. Decz. 18-án kezdte az előnyomulást Csucsánál, 19-én Zsibónál; 20-án elfoglalta Deést, karácsony első napján győzelmesen bevonult Kolozsvárra. Harmadnap már ismét serege élére állt s a Szamos völgyén kiverte az ellenséget (a híres Urbánt) Bukovinába; decz. 31-én Besztercze s Naszód már Bem kezében volt.

Bem ezutáni hadműveleteiben főként a Székelyföldre támaszkodott, ennek harcziás, hazaszerető, önfeláldozó népe volt az ő legfőbb erőforrása.

1849 elején Bem hadjáratának harmadik felvonását, dicsőséges harcziának sorozatát azzal kezdé, hogy jan. 13-án Marosvásárhelyre érkezék s így összeköté magát a Székelyfölddel. A nép fölkeltésére megbízottakat küldött szét, a székely székeket katonai kormány alá rendelé, az újonczozáshoz serényen hozzálátott. Jan. 21-én már N.-Szeben alatt állott. A hazaárúlók táborát rettegés szállotta meg. Br. Puchner jan. 19-én N.-Szebenben proclamatióval igyekez-szik bátorságot önteni a »hű szászok és románok« csüggedő lelkébe. Ezek önmagokba s a császári seregekbe többé nem bízván, orosz segítséget kértek az Oláhországot megszállott czári hadseregtől. Az oroszok — az osztrák főhadparancsnok megismételt kérésére — febr. 2-án Brassóba s febr. 4-én Szebenbe

¹⁾ Kőváry Okmánytára 126. l.

bevonultak. A Bem táborába indult csiki és háromszéki székelységet, midőn Dobolynál az Olton átkelt (febr. 4-én), már orosz ágyúk tartóztatták fenn. Az orosz segítség önt új lelket a császáriakba, a kik febr. 4-én Vízaknánál csatát mernek és nyernek a Szebent két hét óta szorongató honvédek felett. Ezután történt az a remek visszavonulás, a mit a Bem oldalán harczoló Petőfi is megénekelt.

Négy nap dörgött az ágyú,
Vízakna s Déva közt
Ott minden talpalatnyi
Földet vér öntözött . . . .

Mindent megtettünk, a mit
Kivánt a becsület
Tízannyi volt az ellen
Győznünk nem lehetett.

E visszavonulás nem volt futás, hanem stratégia, mint a régi magyarok hadviselésében volt szokás, hogy alkalmasabb helyen visszafordulva s erősítést nyerve verjék meg az ellenséget. Déván segítséget nyerve Bem visszafordul s a *piski hídnál* febr. 9-én fogadja el a döntő csatát s veri meg az üldöző ellenséget. Azután sietve vonul a Küküllő völgye felé, hogy a székelyekkel egyesülhessen.

A székelyek tömegesebb csatlakozását az orosz és császári hadak eddigelő megakadályozták. Február elején már mintegy 10,000 székely volt útban, a miért Csányi László kormánybiztos febr. 6-án írt kiáltványában mond köszönetet s biztosítja a székelyeket, hogy a határőri szolgálat el fog töröltetni. Brassó vidékén az oroszok állták el a székelyek útját, a Nagy-Küküllő völgyét br. Heydte őrnagy őrizte néhány ágyúval. A csiki és háromszéki székely had-erő egyenesen N.-Szeben felé nem mehetvén, felkanyarodott Udvarhely felé s febr. 15-én bevonult Udvarhelyre. Ugyanakkor Bem Meggyesre érkezett. A két tűz közé szorult br. Heydte a közbeeső Segesvárról elvonult s Bem elérte, mit régen óhajtott, hogy a székelységgel magát összekösse.

Ekkor kezdődik Bem hadjáratának negyedik, fényes hadi tettekben leg-gazdagabb, legdicsebb korszaka. Br. Puchner márcz. elején Bemet a Székelyföldről elvágni akarván, Meggyes alól Szentágotán át Segesvár felé vezette a császári főereget. Bem a székely hadakkal egyesülve erre hirtelen visszafordult: Nagy-Szeben alá vezette seregét s márcz. 11-én N.-Szebent a muszka és osztrák őrség kezéből rohammal bevette. Az új székely zászlóaljoknak nagy része volt a fényes diadal kivívásában. Puchner meg sem próbálta visszafoglalni, hanem Brassó védelmére sietett, melyet 10,000 fölkel székely fenyegetett. Bem a muszkákat a Vöröstoronyi szoroson kiszorította (márcz. 17.) s Brassó felé indult. A frekki hidat a székelyek szuronyszegezve foglalják el a császáriaktól (márcz. 16.), Fogarast megszállják; márcz. 19-én Vledény és Fekete-halom között a Persányi hegyek erdős magaslatán megverik a németeket s márcz. 20-án a győzelmes magyar hadak bevonulnak a feladott Brassóba. Az

orosz haderő sietve menekül a Tömösi szoroson, utána a császári hadak, nyomukban a székelyek, kik márcz. 21-én kiverik a határon át az orosz és osztrák hadakat.

Ezekben a harcokban ismerte meg Bem a székely vitézséget, ezekről a hősokról zengi a szabadságharcz költője:

Nem mondom én: előre székelyek!
Előre mentek úgy is, hős fiúk
Ottan kíván harcolni mindegyik,
Hol a csata legrémesebben zúg.
Csak nem fajúlt el még a székely vér
Minden kis cseppje drága gyöngyöt ér.

Úgy mennek a halál elébe ők
A mint más ember a menyegzőre mén;
Virágokat tűznek kalapjaik
Mellé s dalolnak a harc mezején
Csak nem fajúlt el a székely vér!
Minden kis cseppje drága gyöngyöt ér.

Valóban Erdély visszahódításának, az ellenségtől megtisztításának érdekében oroszlánrész illeti meg a székely hazaszeretetet és vitézséget. Elismerte ezt nemcsak a legilletékesebb tanú, *Bem* a fővezér, de az Erdély újjászervezését vezető országos teljhatalmú kormánybiztos *Csányi* László is. Ő 1849. ápr. 10-én Kolozsvárt kelt szervező rendeletében ezt mondja a székelyekről:

»Háromszék, Csík- *Udvarhely*- és Marosszékek versenyezve emelkedtek fel a haza védelmére és ezeket állítottak a szabadság zászlaja alá és már ellenség vérével megpecsételt okleveleket is bírnak harcziás bátorságuk felől. Áldja meg a magyarok Istene! — de a magyar haza is háládatos lesz és megjutalmazza.«¹⁾ A jutalmazás némi előlegéül a székelység folyó évi adóját elengedte s számokra a só mázsáját a parajdi aknán 2 frtra szállította le.

Az országos kormány is elismerte a székelyek érdemeit és a függetlenség kimondása után két héttel *Kossuth* Lajos »az ország kormányzó elnöke« a székelyek érdekében rendeletet intézett (ápr. 27-én) *Csányi* László országos biztoshoz, melylyel a székelyek két fő sérelmét, a régi katonai uralom alá vonatást s az örökös határőr-katonáskodási kötelezettséget megszünteti. »A székelység katonai szerkezetének — úgymond — meg kell szünni s helyébe a polgári jogoknak s polgári hatóságnak kell lépni. Az országos határőri katonáskodás sérelmes terhének el kell enyészni s helyébe az ország többi lakosaival egyenlő honvédi és nemzetőri kötelességnek kell lépni . . . « Alább kinyilatkoztatja, »hogy a székelyeknek örökös határőri katonáskodási kötelezettségük megszűnt s azt a nemzetőrség pótolja addig is, míg a határvédelem újabban megalakítandó rendszere országos szempontból megállapíttatnék.

Erre az országos végleges szervezésre azonban nem kerülhetett a sor,

¹⁾ Kőváry Okmánytára 172. 1.

mert a legyőzött és az 1849-iki tavaszi dicsőséges hadjárat alatt az anyaországból is kivert osztrákok segítségül hívták az orosz czár hadi erejét, a ki 1849. nyarán 200,000 főnyi hadat zúdított a magyar nemzetre. A császári sereg száma is közel járt e számhoz. Erdélyre mintegy 54,000 főnyi ellenséges haderő jutott másfél száz ágyúval, melylyel szemben Erdélyben 27,000 főnyi nemzeti haderő s 65 ágyú tudott síkra szállani (10,000 a Bánságban harczolt).

Lüders orosz tábornagy jan. 19-én lépte át Predealnál az erdélyi határt. Feladata volt Erdélyt hamarosan leverni s a Bánságba vonulni. Lüders legelőbb is a Székelyföldet, Bem erőforrását kívánta tönkre tenni. Háromszéket előzőnlé hadaival s a hó végén Erdővidéken is portyáztatott; de julius elején magok a székelyek támadtak s Lüderst Brassónál egy hónapig tartották sakkban. A végén Lüders teljes erővel a Székelyföld ellen fordult s öt irányban indította seregét a Székelyföld nevezetesebb pontjai felé s így nyomult előre. *Udvarhely* ellen Dyck tábornokot indítá Fogarasból Kőhalmon át 12 ágyúval. Ő maga Brassóból Segesvár felé indult.

Itt Udvarhelyvármegye határszélén Segesvár és Fejéregyháza között vívták jul. 31-én azt a véres, szomorú emlékü csatát, melynek Petőfi is áldozatául esett s mely véget vetett a székelyek titáni küzdelmének is.

Nem a győzelemért, a zászló becsületeért folyt már csak az egyenlőtlen küzdelem. S a becsületnek még ezután is derekasan eleget tettek, mert a magyar háromszínű zászló csakhamar ismét Szeben falain lengett, miután Bem még egyszer, másodszor is bevette 1849. aug. 5-én. De az oroszokat másodszor már nem verhetette ki, mert a túlnyomó erő az anyaországban is vérbe fojtotta a szabadságharczot.

Udvarhely aug. elején látja utoljára a honvéd-hadakat, midőn Gál Sándor Csíkból Oláhfalun, Udvarhelyen, Parajdon át kivonult Marosszékre s onnan tovább Kolozsvárra. Udvarhelyre nem sokára bevonult br. Heydte őrnagy s a Hargita környéke csöndessé vált — miként a sír.

A honfi szívekben a kialudt harci tűz helyébe a reménység égi csillaga gyúlt ki s az világított a beállott sötét éjszakában is, bízván a költővel, hogy:

A porba omlott szép haza
Fel fog virúlni még,
Van bíró a felhők felett
Áll a villámos ég!

Voltak, a kik oly türelmetlenül várták a megvirradást, hogy magok akartak világot gyújtani: lángra lobbantani ismét a hazafias lelkesedést s felszabadítani a letiprott hazát.

1851-ben Kossuth emissariusai titkos összeesküvést szerveztek, melynek célja volt Makk József 1848/49-iki tüzérezredes és *Gál Sándor* volt székely honvédezredes vezérlete alatt fölkelést indítani s lerázni a zsarnokságot. Ez összeesküvésnek egyik főtőrekvése volt a Székelyföldnek katonai szervezése. S az összeesküvés a Székelyföldön s főkép Udvarhelyszéken nagyobb rétegekben

terjedt el, mint bárhol az országban. A Székelyföld főnöke volt az udvarhelyi, *bágyi* születésű *Török János*, hittanár a marosvásárhelyi collegiumban (1854-ben 47 éves), aki a »reábízott vidéket (a Székelyföldet) kerületekre felosztván, ezekbe a főnököket kinevezte, ezeket a társulati munkásságra kötelezte és ezen kívül rendelkezett úgy a forradalmi haderőnek képezése, mint a forradalom kivételére szükségeselt pénzösszegnek megszerzése iránt.«

Ilyen kerületi főnök volt a háromszéki teleki születésű, nagyvárad *Horváth Károly*, ifjú (1854-ben 25 éves) földbirtokos, Háromszék és Miklósvárszék kerületi főnöke. Még lelkesebb buzgólkodást fejtett ki az udvarhelyi *martonosi Gálfi Mihály* ügyvéd (1854-ben 37 éves, nős, 3 gyermek atyja), *Török* sógora, és volt szolgabíró, a ki Udvarhely- és Bardóczszéknek volt kerületi főnöke, a hol az összeesküvést »különös tevékenysége által sikerrel előmozdította.« Egy hivatalos »hírdetmény« szerint:

»Gálfi Mihályt illetőleg saját vallomásából bizonyos, hogy ő sógora *Török János* által a megírt forradalmi törekvésekről és sógorának a székely földön vidéki főnökké lett kineveztetéséről tudomást nyervén, az összeesküvésbeni részvételre magát késznek nyilváníttotta, a harmadik kerületi főnökségre, mely *Udvarhely- és Bardócz-szék* foglalja magában, lett kineveztetését elfogadta, ezen minőségben tovább működött, kerületét 8 járásra osztotta, ezeket községekre különböztette, a járási főnököket megkivántató számban kinevezte és beállította, magát a kezéhez vett társulati szabályokhoz alkalmazta, a szervezést siettetette és erre az alárendelt társulati tagokat is ösztönözte. Bevallotta továbbá, hogy az ő zászlaja alá rendelt járási és községi főnökök működése eredményéről az elsőbbség által írásbeli tárgy-kimutatásokat fogadott el, és az összeesküvés előmeneteléről, mely a 4-dik járásban tetemes eredményű volt, saját körében vidéki főnök *Török János*nak jelentéseket tett, általán pedig bekövetkezett letartóztatásáig mind az alárendelt organumaival, mind a vidéki főnökökkel az egyesülés céljára szóbeli és írásbeli értekezést folytatott.«¹⁾

Az összeesküvés nem maradt titokban, külföldi feljelentés következtében felfedezték, részeseit elfogták, hadi törvényszék elé állították. 1853. okt. 11-én *Török János*, *Horváth Károly* és *Gálfi Mihály* felségárulás címén kötél általi halálra ítéltettek s 1854. márcz. 10-én Marosvásárhelyt kivégeztettek. Többen börtönbe vették.

Így kockáztatták fejüket s áldoztak vért s éltet a székely hazafiak a szabadság eszményképeért még a legerősebb elnyomatás rémuralma idejében is.

S az örök igazság végtére is elégtételt szolgáltatott: a nemzet visszanyerte jogait, alkotmányát; a székelyek évszázados sérelmei orvosolva lőnek s az egybeolvadt két hazában egyenlő jog és igazság forrasztott egy nemzetté magyart és székelyt.

A legújabb nemzedék már egy új alkotmányos korszaknak neveltje.

¹⁾ Egykorú nyomtatott »*Hírdetmény*« magyarul és oláhul »A nagy Szebeni cs. kir. Hadi Törvényszék nevében a M. Vásárhelyt létező cs. kir. katonai vidéki Parancsnokság« által.

E korszak a jelené s nem a múlté, még nem történelem s ezt rajzolni nem feladata e műnek; de hogy a legújabb fejleményekre is vethessünk egy futó pillantást, záradékul ide iktatjuk Udvarhely szék utolsó *alkirálybírája* és Udvarhely vármegye első *alispánja* (később főispánja) kadicfalvi *Török Albert* érdemes összefoglalását, mely Udvarhely szék és vármegye legújabb korának általános érdekű mozzanatait tünteti fel.

VII. FEJEZET.

A legújabb kor áttekintése.

(1861—1876).

Az 1848-ik évi nagy alkotások és dicső küzdelmek a magyar állam-
eszmének egységes feltételeit megalapították; a reá következő rémuralomnak emlékei és a Bach-rendszernek hatásai Magyarországnak Erdélylyel leendő egyesítését tökéletesen megérlelték: annyira hogy a székely nemzet régi történelmének dicső emlékeit, törvényeit és kiváltságait örömmel és utógondolat nélkül áldozta fel a nagy magyar állam eszme megvalósításának.

Csak például hozom fel, hogy a székely nemzet 1848 előtt nemcsak összes tisztviselőit, hanem még főkirálybíráját is (főispánját) hármass candidatióban választotta. Midőn azonban a Bach-rendszer bukásával az erdélyi királyi fő-kormány-szék, és az erdélyi udvari kancellária helyre állítottatott, hogy Erdélynek Magyarországgal 1848-ban elvileg kimondott egyesítését tényleg előkészítse: 1861-ben a székely főkirálybírákat a Felség nevezte ki; és a székelyföldi törvényhatóságok ezen kinevezést örömmel fogadták, eszükbe sem jutott, hogy régi választási joguknak mellőzéséért zúgolodjanak. Nem kifogásolták, hogy többé főkirálybíráját hármass candidatióban választani nem fogja. A székely nemzet többé nem kiváltságos jogaiban, hanem a Magyarországgal való teljes unióban, és a felelős magyar ministerium intézményében kereste fenmaradásának legfőbb biztosítékát. Nem volt már sem értelme, sem jogosultsága annak, hogy régi intézményeiben gyökerező kiváltságaihoz ragaszkodják, hanem megelégedett azzal, hogy a magyar államnak egyszerű polgára lehet.

A Bach-rendszer bukása után 1861-ben vargyasi Dániel Gábor Udvarhelyszék főkirálybírájává kinevezetvén, Udvarhelyszék is megkezdte alkotmányos életét, és a hazafias lelkesedés egész melegével tartotta meg első ősi közgyűlését Székelyudvarhelyen az ev. ref. templom nagy épületében. Mely alkalommal Udvarhelyszék *Horváth János* és *gr. Bethlen János* személyében képviselőit a pesti országgyűlésre közvetlen ismételten felküldötte, hogy az 1848. évben kimondott uniót demonstrálja; de az akkori politikai viszonyok között a képviselők nem fogadtattak el.

Ezen közgyűlés egyúttal megtartotta az alkotmányos restauratiót is. Megválasztattak *Ugron Lázár* r. kath., *Ferencai Pál* ev. ref. és *Gállfi Sándor*

unitárius vallásúak királybíráknak, br. *Orbán Balás* főjegyzőnek; megválasztottak a derékszéknek és viceszéknek bírái, és a régi 10 dullói járásnak dullói (szolgabírái).

Megkezdődött tehát az első alkotmányos administratio, még pedig az előzőleg megbukott, és az azt követő provisorium formaságainak és behozott bürokratikus rendszerének teljes mellőzésével, és az 1848. évben félbeszakadt régi közigazgatási rendszer fonalának életbeléptetésével.

Be kell vallani, hogy ez az administratio már a fejlődött igények és megváltozott életviszonyok szükségleteinek nem felelhetett meg.

1862-ben ezen rövid alkotmányos életet újból ideiglenes kormányzat (provisorium) váltotta fel; mert az 1861. évi pesti országgyűlés hazafias törekvése meddő maradt. A nemzet hazafias tömege visszavonult, és passivitásra határozta el magát. Így következett be az a hazafias hangulat, hogy az 1861-ben megválasztott egész tisztikar, élükön Dániel Gábor főkirálybíróval, hivatalos állásaikról lemondottak.

Lukács Gusztáv administratornak kineveztetvén, a közigazgatási és igazságszolgáltatási tisztviselőket kineveztette. Már a Bach-rendszerben 1853 után keresztülvitt szervezés alkalmával a szorosabb értelemben vett közigazgatás az igazságszolgáltatástól elválasztatott volt.

Lukács Gusztáv arra törekedett, hogy a Szebenbe összehívott erdélyi országgyűlésre Udvarhelyszék képviselőket válasszon. Formailag a közhangulat több alkalommal megválasztotta ugyan képviselőit, de azok hazafiságból a törvénytelen szebeni országgyűlésen nem jelentek meg. *Ugron Lázár*, *Horváth János*, báró *Rauber* Ferdinánd, gróf *Bethlen* János Udvarhelyszékről és *Boér* János Udvarhely városából megválasztottak ugyan, de nem jelentek meg Szebenben.

1865-ben a politikai helyzet követelte, hogy az 1861. évben kinevezett székely főkirálybírák hivatalos állásaikat újból elfoglalják. Dániel Gábor is elfoglalta főkirálybírói székét, és a Kolozsvárra összehírott országgyűlésre Udvarhelyszék elküldötte képviselőit, gr. *Bethlen* János és *Horváth* János személyében, hogy abban a már oly régen óhajtott uniót Magyarországgal lehetővé tegyék. — Udvarhelyszék képviselői a pesti országgyűlésben és az 1867. évi kiegyezés létrehozatalában is résztvettek.

Miután gr. *Andráshy Gyula* elnöklete alatt a magyar felelős ministerium megalakult és a király megkoronáztatott, Magyarországon az alkotmányos élet minden vonalon életbe lépett.

Ezen örvendetes átalakulás nehézségeit enyhítette az, hogy a felelős kormány, addig is míg a törvényhozás az időközben teljesen átalakult közviszonyokat rendezhette, kormány- és ministeri rendeletek életbe léptetésével könnyített a helyzeten, és a hazafias társadalom támogatása mellett, a közigazgatás és igazságszolgáltatás Udvarhelyszéken is rendes kerékvágásba kezdett jönni.

Dániel Gábor elnöklete alatt 1867-ben a megyei tisztikar is újból választott. Királybíráknak megválasztottak ismétlen *Ugron Lázár*, *Ferenczi Pál*,

és *Gállfi Sándor*, főjegyzőnek *Tibád Antal*, törvényszéki elnök lett *Horváth János*, később *Nagy Lajos*, királyi ügyész *Szőcs Márton*, törvényszéki bírák: *Bedő István*, *Ádám Dénes*, *Szabó Dénes*, járásbírák: *Gerich Adolf*, *Kassay Samu*, *Török Albert*, és 10 járási dulló, többnyire az 1861-ben megválasztottak közül.

Erre bekövetkezett a rohamos fejlődés legnehezebb korszaka, mert a törvényhozás a közigazgatásnak, az igazságszolgáltatásnak, a honvédelem rendszerének, a népnevelésnek, a pénz és közlekedési ügyeknek szervezésére és be rendezésére megilletős gyors tempóban alapvető törvényeket alkotott, melyeket a törvényhatóságoknak kellett végrehajtani és az életbe átültetni.

1868-ban a székelyföldi úrbéri viszonyok rendezése érdekében Székelyudvarhelyen, mint a Székelyföld központján kir. úrbéri törvényszék szerveztetett. Elnöknek kineveztetett *Nagy Lajos*, rendes bírának *Jánosi Mihály*, *Török Albert*, pótbírának *Ilyés Ferencz* és *Miklósi József*. Hatásköre ezen úrbéri törvényszéknek kiterjedett Udvarhelyszék, Csíkszék és Háromszék egész területére.

1868-ban a népoktatási és újonozási törvények, 1870-ben a megyei szervezetre vonatkozó törvény, 1871-ben a községek rendezésére és az igazságszolgáltatás szervezetére vonatkozó alaptörvények léptek életbe.

Természetes tehát, hogy a törvényhatóság életét csaknem minden fontos ügykörben sürgősön be kellett rendezni. Ezen szervezési munkálatok legnagyobb része az akkori királybíró *Tibád Antal* tapasztalt vezetése és felügyelete alatt készült el és léptek életbe.

1871-ben az újból alakított törvényhatósági közgyűlés az új tisztikart *Tibád Antal* alkirálybíró (alispán) vezetése alatt megválasztotta és *Tibád Antal* kezébe vette az új közigazgatás vezetését.

Ezen új megyei rendszer szerint az állandó választmány készítette elő a közigazgatási ügyeket, és a törvényhatósági közgyűlés határozott azokban; de egyik sem adminisztrált. A szorosabb értelemben vett közigazgatás, és a folyó ügyek végrehajtása a választott tisztviselők kötelessége lett.

Ezen új rendszer, kivéven az árvai ügyeket, eltörölte az eddigi testületi formákat, és a parlamentáris felelősség analógiájánál fogva, a tisztviselőket az eddiginél nagyobb hatáskörrel látta el ugyan, mely által az administratio gyorsabbá tétetett, de a tisztviselők eljárását a személyes felelősség súlyának ellenőrzése alá helyezte.

Megszűntek a testületileg tanácskozó királybírák, derékszéki és vicszéki bírák közigazgatása.

Az egész megyei közigazgatást az egyetlen alkirálybíró (alispán) személyes felelősség terhe alatt vezeti, kinek minden tisztviselő engedelmeskedni tartozik, és a ki a törvényhatósági közgyűlésnek és a miniszternek eljárásaiért személyesen felelős.

A járási dullók (szolgabírák) személyes felelőssége is a járási közigazgatásért életbe lépett.

Első ilyen személyes felelősséggel tartozó alkirálybírája (alispánja) Udvarhelyszéknek *Tibád Antal* volt 1875-ig. Ő léptette életbe az új megyei szervezetet, mely alkalommal az addigi 10 dullói (szolgabírói) járás helyett a megye területe 6 járásra osztatott be.

1875-ben *Tibád Antal* képviselőnek választatván, helyébe alkirálybírónak (alispán) *Török Albert* választatott meg.

1875-től 1891 végéig *Török Albert* volt Udvarhelyszék alkirálybírája és Udvarhelymegye alispánja.

Jogtörténelmi szempontból felemlítendő, hogy 1876-ban a törvényhozás a törvényhatóságok területét kikerekítette, szabályozta, és a törvényhatóságok számát törvényben megállapította.

Ezen reform maga után vonta, hogy Udvarhelyszék megszűnt, és lett Udvarhelymegye. Ugyanez alkalommal a főkirálybíróból főispán, az alkirálybíróból alispán, a dullóból szolgabíró lett.

Tehát Udvarhelyszéknek utolsó főkirálybírája vargyasi *Daniel Gábor*, és utolsó alkirálybírája kadicfalvi *Török Albert* volt; és Udvarhely vármegyének első főispánja *Daniel Gábor* és első alispánja *Török Albert* lett.

Felesleges jelezni, hogy a közigazgatás, és az egész megyei élet ezen idő alatt minden részletében átalakult. Az ország rohamos fejlődése a törvényhozást folyton újabb törvények meghozatalára utalta. Új viszonyok merültek fel, új szükségletek támadtak, melyekről régebben fogalom sem volt. A folyton szaporodó törvények életbeléptetése, a ministerium és törvényhatóságok feladata lévén, azok végrehajtása temérdek ministeri és megyei szabályrendeletek bürokratikus tartalmában nyert kifejezést.

E korszakot két körülmény dominálja.

Egyik a bürokrácia, mely azonban nemcsak udvarhelymegyei, hanem országos betegséggé fajult.

A különböző hatalmak fokozatos központosítása, felelőssége, ellenőrzése és végrehajtása, a különböző rovatokat, nyilvántartásokat olyan művészi tökélyre emelték, hogy a folyton szaporodó hivatalnokok és alkalmazottak serege ma már nem az ügy lényegében, hanem a formák kereteiben adminisztrál.

Másik, de örvendetes jelenség, mely Udvarhely vármegye életét e korban dominálja, a közlekedési viszonyoknak javítása.

Udvarhelymegye a világforgalomtól távol, izolált fekvésű terület. A vármegye talaja nem termékeny. — A földműveléssel foglalkozó lakosság birtokátalaga a 10 holdat nem üti meg. Lakosságának zöme állattenyésztésből, erdei termékek értékesítéséből, fuvarozásból és napszámból él.

A vármegye lakossága csak úgy bírhatta meg az újabb igények által okozott és folyton növekedő terheket, ha a fősúly közlekedési viszonyainak fejlesztésére fordítottatott. És ez a szegény, vagyontalan törvényhatóság jelenleg közlekedési tekintetben a fejlődés azon fokán áll, hogy van a vármegye központjáig 36 kilométer hosszú helyi érdekű vasútja, mely által a világforgalommal köz-

vetlen kapcsolatba jutott. Van a törvényhatóság területét átszegő mintegy 60 kilométer állami kőútja. Törvényhatósági, vicinális és községi útjai pedig az egész törvényhatóság területén olyan jó karban vannak, hogy jelenleg 137 községből csakis 3 kisközségbe nem lehet ruganyos hintóval eljutni.

A közlekedési viszonyok fejlődésének ezen fokát, a különben vagyontalan törvényhatóság, melynek egy krajczár alaptőkéje nem volt és jelenleg sincsen, csak is saját áldozatkészségével, szorgalmával és munkájával teremtette meg.

Csak annyi pártfogásban részesült, hogy egyik teljes jó korban lévő törvényhatósági útvonalát, hadászati szempontból az állam mint állami utat kezelésébe átvette.

TARTALOMJEGYZÉK.

Az elsőtől a negyedik részig írta *Jakab Elek*.
Az ötödik részt (1691—1849-ig) írta *Szádeczky Lajos*.

ELSŐ RÉSZ.

Udvarhely vármegye általános természeti leírása.

I. Udvarhely vármegye légköri viszonyai vázlata	1
II. Udvarhely vármegye rövid föld- és vízrajza	5
III. Udvarhely vármegye föld-, ásvány- és kőzettani vázlatos ismertetése	10
IV. Udvarhely vármegye növényvilága (Flora) rövid vázlatban	19
V. Udvarhely vármegye állatvilága (Fauna)	23

MÁSODIK RÉSZ.

Ó-kor.

A szkyltha-hunn történet magyar rokonsági vonásai.

I. FEJEZET.

Bevezetés a hunn királyság történetébe	31
--	----

II. FEJEZET.

A hunnok betörése s királyaik neve és időköra	35
---	----

III. FEJEZET.

Attila egyedül uralkodása s a hunn királyság megalapítása (444—454.)	42
--	----

IV. FEJEZET.

A hunn királyság szétomlása. Attila és népe utódjai keleten és az erdélyi Kárpátok alján. (454—887.)	65
--	----

V. FEJEZET.

Székelyföld és népe óskora. (888—1095.)	92
---	----

VI. FEJEZET.

A hunn-székely írás és írott emlékek	116
--	-----

VII. FEJEZET.

Mondák, nemzeti hagyományok, régészeti emlékek, az irodalom bizonyágtételei 131

VIII. FEJEZET.

A székelyek huunsága tagadóinak érvei 153

HARMADIK RÉSZ.

A királyok korszaka.

I. FEJEZET.

Árpád- és Anjou-házi királyok kora. (1096—1386.)..... 191

II. FEJEZET.

Aniou-házi örökösök, Hunyadi- és Jagelló-házi királyok kora. (1397—1526.) 211

III. FEJEZET.

A kettős királyság korszaka. (1526—1540.) 244

NEGYEDIK RÉSZ.

Az erdélyi nemzeti fejedelemség korszaka.

I. FEJEZET.

Izabella és fia János Zsigmond választott király. (1541—1571.) 251

II. FEJEZET.

A Báthori-házból való fejedelmek. (1571—1604.) 284

III. FEJEZET.

Bocskai István, Rákóczi Zsigmond, Báthori Gábor korszaka. (1605—1613.) 308

IV. FEJEZET.

Bethlen Gábor és Brandenburgi Kata. (1614—1630.)..... 329

V. FEJEZET.

I. Rákóczi György. (1630—1648.) 355

VI. FEJEZET.

II. Rákóczi György. — I. Apafi Mihály. (1649—1690.) 380

ÖTÖDIK RÉSZ.

Az erdélyi főkormányshék korszaka.

(1691—1848.)

I. FEJEZET.

A gubernium korának első tizede.

- I. Thököly erdélyi fejedelemsége 401
- II. A székelyek és Udvarhelyshék adózása. Katonai kihágások 405

II. FEJEZET.

A Rákóczi-forradalom kora (1703—1711.) 413

III. FEJEZET.

A Rákóczi-forradalomtól a székely határórség szervezéséig. (1711—1762.) 438

IV. FEJEZET.

A székely határórség szervezése. (1762—1764.) 479

V. FEJEZET.

A határórségtől a reformok koráig. (1764—1790.) 522

VI. FEJEZET.

A reformok kora és a szabadságharcz. (1790—1849.) 541

VII. FEJEZET.

A legújabb kor áttekintése. (1861—1876.) Irta *Török Albert* 575

